De Beweging. Jaargang 6

bron
De Beweging. Jaargang 6. W. Versluys, Amsterdam 1910

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_bew001191001_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

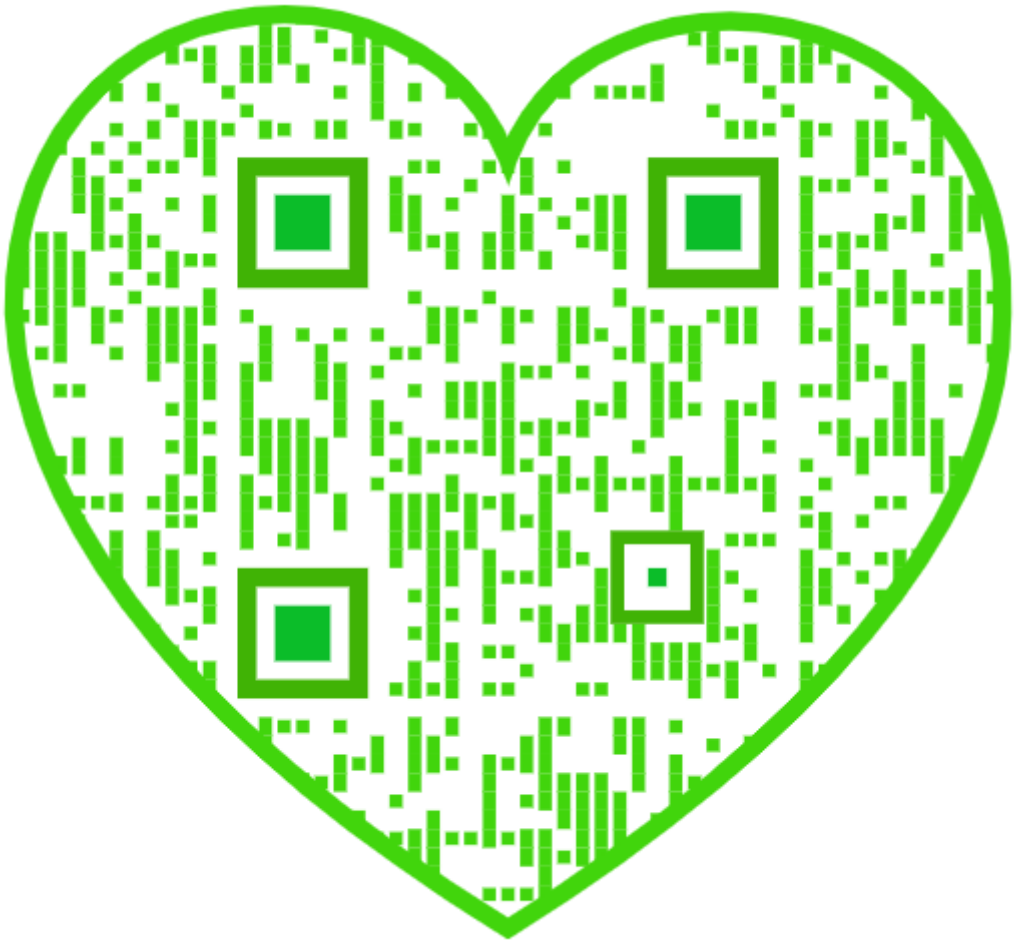

[Deel 1]

De Kinematograaf in de litteratuur
Door
Is. P. De Vooys.

De technische uitvindingen volgen elkaar zoo snel op dat er nauwelijks tijd overblijft om de veranderingen die zij teweeg brengen in ons op te nemen. Geen bedrijfstak, geen uiting van publiek leven is in staat een vasten vorm te verkrijgen. Wanneer machines en instrumenten eenmaal doorgedrongen zijn in de verouderde levensgewoonten verdwijnt hun eerbiedwaardige gestalte in een stroom van voortdurende veranderingen. Ook de mensch is niet dezelfde gebleven. Zijn waarnemingsvermogen is op een ongelooflijke wijze uitgebreid. En niet alleen van den geleerde. Want bijna ieder kan gebruik maken van instrumenten en toestellen om te zien wat vroeger verborgen bleef, om te hooren wat onbereikbaar scheen. Wat hebben wij met dit alles gedaan? Hebben wij behalve met het kinderlijk genoegen aan nieuw speelgoed en nieuwe sensatie's, ook ons leven verrijkt? Het bedrijfsleven heeft stellig een ontwikkeling doorgemaakt die de menschheid ten goede moet komen, daar de levensbenoodigdheden sneller en ruimer voortgebracht kunnen worden. Doch afgezien van de pijnlijke vraag hoe de gemeenschap zich vervormen zal om zich deze winst wezenlijk ten nutte te maken, moet men zich afvragen wat de mensch deed met die wonderlijke uitbreiding zijner vermogens. Is hij opgegaan, en zal hij verder opgaan in het waarnemen van alles om hem heen? Zal hij vrede vinden in de voortdurende vervormingen van zijn omgeving en van hem

zelf? Zal hij blijven genieten van de nooit stilstaande wisseling der sensatie's?

Deze vragen zijn bijna niet minder pijnlijk dan die over de gewenschte vormen der gemeenschap en hangen er ten nauwste mee samen. Want er is in den mensch een ander, en hooger vermogen dan dat der waarneming. Want er is in hem evenzeer een zoeken naar het blijvende in alle verandering, naar het wezenlijke dat elke wisseling beheerscht. En juist dat is het wat aan 't leven een kleur en vorm geeft, die zijn ware beteekenis uitmaakt. 't Is het kunstvermogen om gestalten te scheppen, die iets eigens hebben, die een schoonheid vertoonen, welke onveranderlijk is. 't Is 't gedachtenleven, dat opperste heer wil blijven over alle gebeurlijkheden, om erover te beschikken voor een enkelvoudig doel; dat wijsheid bezit om alle verandering te doorzien, te begrijpen en te gebruiken. Gestalte in uiterlijke en geestelijke levensvormen is zoo onmisbaar, dat alle uitbreiding van de zintuigelijke vermogens zonder het vormen van nieuwe gestalten in een waardeloos spel ontaardt, dat wanhopig gaat vervelen, en juist daardoor de ware belangstelling voor de verder te winnen macht over de natuur doet verloren gaan. En de samenhang met het sociale probleem is deze, dat ook daar de gestalten-vorming moet worden bevorderd. Alle gemeenschapsverbeteringen eischen niet alleen organen, maar een organisatie dier organen tot een harmonisch samenwerkend geheel. Die komen niet door een natuurwet automatisch tot stand, doch door het vormgevend vermogen van den mensch.

De ontwikkeling der waarneming van de veranderingen die bezig zijn te geschieden eischt daarom een niet minder sterke ontwikkeling en waardeering van het gestaltegevend kunnen. De voorgangster daarin is de kunst, en daarom is het van zoo groot belang, vooral in onzen tijd, te weten wat de kunst beteekent, en hoe zij zich verhoudt tot de waarneming en de uitbeelding.

* * *

Alle kunst is waarneming en uitbeelding beide. Daarom is echter niet steeds in de kunst de verhouding dezer beide gelijk. Er is integendeel een voortdurend heen en weer gaan

naar het overwicht van het een of het ander. Zal de waarneming dienen om uitsluitend materialen aan te brengen, opdat de beeldende kunstenaar zijn innerlijke visie zal volgen? Of zal het beeldend vermogen slechts dienen om de waarnemingen samentevoegen tot een gelijkenis treffend geheel? Dat zijn twee uitersten, die slechts benaderend door de woorden romantiek en realisme kunnen worden aangeduid. Voor de eerste is de verbeelding de hoofdzaak: gedachte en fantasie streven naar gestalten van eigen schepping, die het voelen of denken van den kunstenaar verduidelijken. Voor de laatste is het werkelijk leven begin en einde der belangstelling. Sprookjes en symbolen worden klein en minderwaardig gevonden, vergeleken bij de alles in zich sluitende, alles uitsprekende realiteit. De eigen, niet de verzonnen, gestalten van 't leven tot een herschepping te maken is het doel.

De eene romanticus verschilt van den anderen in beeldend vermogen, maar ook in de levensechtheid van zijn kunst. Niet maar een verzinseltje, een gril van 't oogenblik beheerscht zijn beeldend werken. Hij heeft iets uit te drukken, dat grooter, machtiger, echter en menschelijker is, naarmate er meer menschheid in hem omgaat. Zoo ook de realist. Hij kan met meer of minder fantasie, levendigheid, kleur, emotie zijn uitbeelding geven van een werkelijkheid, doch de wezenlijke beteekenis van zijn kunst zal ervan afhangen hoeveel werkelijkheid hij ziet, wat daarvan in hem is opgenomen en welke beteekenis het in zijn leven heeft verkregen. Dat bepaalt de echtheid en de menschelijkheid, de hoogheid van zijn kunst.

De van zelfsprekendheid dezer beschouwing maakt het duidelijk, dat de strijd tusschen romantische en realistische kunst geen andere beteekenis kan hebben dan de vraag welke kunst hooger gaat.

Want die is het waaraan de tijd behoefte heeft. De kleine kunst zweeft boven het gewone menschelijk vermaak, als het elegante jonge meisje, sierlijk in bewegingen en vreugdewekkend door 't stralend genoegen in de balzaal, een schoonheid in fraaie vroolijkheid, een vluchtig genoegen van één avond. De grooter willende kunst is meer van 't gewone, maar dan ook volle leven, evenals de vrouw die bekoort door haar geheele dagelijksch zijn; zij heeft een nooitdoovend licht

van opwekkende kracht, uitgaande van haar uiterlijke maar vooral van haar innerlijke schoonheid. Kunst is geen middel van tijdelijke verpoozing of verheffing, geen belangrijk onderwerp onder meerdere, maar kunst is en moet zijn een geur die doordringt, een klank die blijft luiden, een beeld dat voor oogen zweeft, een licht dat andere lichten ontsteekt, een schepping, die weer nieuw schept, en dat alles steeds warmer, krachtiger en versterkend.

Zoo moet kunst vooral nú zijn, allereerst voor den mensch in dezen tijd van waarnemende wetenschap en technisch uitgebreid zintuigelijk leven. Door zijn persoonlijk ervaringsleven en door zijn gemeenschapsbestaan moet een kracht dringen als de lente die over de aarde gaat. Overal uit de vochten en stoffen die uit de aarde opgetrokken worden naar reiner lucht en warmer licht, schept zij nieuwe levensvormen in overstelpende veelheid en in nooit-falende schoonheid. Maar wee, wanneer die kracht slechts een tijdelijk zonnetje is dat afgewisseld wordt door hagelbuien en regenstriemen van verveelde balsturigheid, of door de doodsche strengheid der kille nachtvorsten van een aan innerlijke vreugde verarmd leven. Kunst moet groot en uitgebreid willen zijn in het scheppen, in het maken van nieuwe gestalten, van nieuw leven. De mensch met zijn uitgebreider vermogens, met zijn meerder weten en kunnen, en de gemeenschap met haar meerdere macht over de natuur, roept om het licht en warmte die de kunst geeft, roept om de veelheid van gestalten, om de samenvloeiing ervan, opdat daaruit gekozen kan worden wat wederom nieuw leven zal opwekken en vruchtdragen voor een toekomstig geslacht.

Waarneming hebben wij gehad; in grooten overvloed hebben wij het gekregen; wij zijn er in groot gebracht en in geoefend. En ziet! de kunst die haar deel eraan had, die de waarneming is voorgegaan, die haar begeleid heeft, en waardevol heeft doen zijn voor het beseffen der werkelijkheids-gestalten; die realistische kunst is gaan kwijnen. Zij vermag niet meer groot te zijn, zij is gedaald van de voortdurende leidster op het pad der menschheid tot een medeloopster, die nog af en toe tracht haar bezig te houden, en nu eens voor dit dan weer voor dat belangstelling vraagt. Zij is zelfs genaderd tot die dienstbode der nieuwe menschheid, weleens spottend de koningin der

aarde genoemd, die de onmisbare en trouwe gedienstige is om in de gemeenschap de boodschappen over te brengen en om de tafel van het dagelijksch nieuws-voedsel zoo smakelijk mogelijk van spijzen te voorzien, of wel - zoo noodig - het vuil weg te ragen dat zich ergens ophoopt, en te zorgen dat de frissche lucht der openbaarheid in alle vertrekken bijtijds doordringt. Die taak is nuttig en noodig, maar de organisatie ervan is juist een onderdeel dier technische ontwikkeling, die 't waarnemingsvermogen in onzen tijd zoo heeft versneld en uitgebreid. Doch die taak valt niet samen met het geven van nieuwe gestalten en nieuwe vormen, want de pers kan alleen goed zijn door aanpassing aan oude, bekende en vertrouwelijke vormen. Uiteraard zijn de gestalten in beeld en taal, die door de realistische kunst uit de werkelijkheids-waarneming gevormd werden, voor de pers een welkom en bruikbaar materiaal. Doch uitsluitend nadat het realisme heeft uitgewerkt en haar kunstvormen en kunstmethoden gangbaar zijn geworden. Dan zijn zij als vruchten die 't zaad reeds hebben laten vallen of lieten verdrogen om in nuttigheid te kunnen opgaan. Wanneer de kunst tot de pers is genaderd overheerscht de taak van de laatste en verschrompelt het zaad dat de schoonheid in persoonlijk- en gemeenschapsleven moet doen ontkiemen, ondanks den schijn van het tegendeel. Want de schijn is inderdaad anders. Wanneer had de kunst zoo'n ondersteuning, wanneer werd zij ooit zoo snel en zoo aangeprezen tot ieder gebracht, als nu de pers haar met animo en waardeering noemt als een belangrijk onderdeel van cultuur en ontwikkeling. Doch zoodra de pers de kunst op die wijze ‘verslaat’, is haar innerlijke beteekenis in gevaar. Want dan is zij zoo vertrouwd geworden aan de menigten, dat die er mede omgaan als met hun beursnotitie's of sportberichten. Er is belangstelling voor, juist zooveel en zoo weinig als er tijd en lust is. De kunst is toegelaten als een deel van 't persoonlijk- en gemeenschapsleven, maar kan dan ook niet meer pogen te overwegen op de andere deelen die zij als gelijkwaardig toelaat en moet toelaten.

Doch kunst is meer dan een deel, een bijzaak van het leven, kunst zoekt en moet zoeken naar de leiding en de uiting van 't geheele bestaan, om zij 't dan ook in de onbesproken en

onverslagen rust en stilte van zelfinkeering der enkelen - een nieuwe begeerte en een nieuwe voldaanheid te wekken, die niet is van deze wereld der snel verwisselende technische uitvindingen en der stroomingen van veranderlijke sensatie's. Een nieuwe begeerte naar - en een nieuwe voldaanheid met - een zich vormend leven van persoonlijkheid en gemeenschap, die de oogen en de ooren richt naar een toekomst, en die reeds aan de schoonheid daarvan deel heeft.

Hoe kan de realistische kunst dat geven? Zij heeft den tijd gehad dat zij het deed, dat zij het prachtig, hartstochtelijk en overvloedig deed. Zij heeft vooral de taal onderworpen aan het beeldend vermogen om de werkelijkheid te omvatten als een geweldig bewegelijke door storm ontroerde zee, bruisend onder luchten van hooge verhevenheid of vol van samenklompende dreigende bliksemslingerende wolken. De werkelijkheid heeft gebruld en gedonderd, en heeft gelegen als een grootsche wereld van steden, eindelooze velden, bosschen, rotsen onder de grilligste natuurstemmingen. Zij heeft de menschengemeenschap niet minder treffend doen leven in haar verwrongen samenlevingsvormen, donker en licht geschakeerd door de passie's, de ruwste ondeugden en zachtste vriendelijkheden, die in de menschen op- en onderdoken onder allerlei levensomstandigheden. Zij heeft ze geteekend in hun verband als een hel of een hemel op aarde, zij heeft ze gevolgd elk in hun eenzaamheid van vreugde of leed, van kracht en zwakte.

Maar bij dat alles heeft zij gehad de groote visie van het geheel, van de kunst die een openbaring was, die de begeerte wekte naar de klaarheid en het begrijpen van alles in alles, en die de voldaanheid gaf van het leven te zien als een groot bewegen, waarvan de grootheid zou blijken uit de macht van het teedere maar in bloemenfijnheid schoonheidsvolle leven der enkelen, of van den arbeid, of van de wetenschap of van het geweten. Ja het was verschillend bij de groote realisten, bij Balzac, of Zola of Tolstoi of wie ook. Maar het was er, het leven dat niet is van de uitgebeelde werkelijkheid, maar dat daarboven in en door de uitbeelding te grijpen was.

Doch het latere realisme! wat voor begeerte wekt het? wat voor voldaanheid kan het geven? doch vooral welke nieuwe gestalten brengt het?

't Is geworden tot wat de kinematograaf is in onze maatschappij, waar geen stad haar bioskoopvertooningen meer mist. 't Publiek stroomt er heen om zich aan de waarneming der werkelijkheid onuitputtelijk te vermaken. Het drukke, spannende, sensationeele, en het grappige van 't onverwachte, ontdaan van schoonheid in gedachte, satyre, humor of verhevenheid, houdt er eenige uren 't publiek bezig als kinderen. Zij verdwijnen met onvoldaanheid en zonder eenig blijvende winst.

Greepjes van hier en daar, een stukje van dit leven, en een groepje van wat anders, zijn aaneengerijd, keurig gekopieerd, zorgvuldig uitgebeeld met goede gelijkenis van uiterlijkheid, en - om toch kunst te kunnen blijven - ook van innerlijkheden.

Dat is het kinematografisch realisme van tegenwoordig.

* * *

Wat was de aanleiding tot deze ontboezeming?

Het was de onvoldaanheid na het lezen van twee bijzonder knap geschreven boeken: *Een huis vol menschen* van Scharten-Antink en *De gelukkige familie* van Robbers. Dit zijn de twee beste realistische romans van den laatsten tijd. De schrijvers zijn bekwaam en geoefend, zoowel in de waarneming als in de uitbeelding van wat zij gezien hebben. In Robbers valt te bewonderen de nauwkeurige juistheid zijner beschrijving, het precies in taal brengen van milieu en personen, die hij voorvoert. De Schartens zijn fijner en subtieler. Er is een verschil als tusschen 't zuivere en goedgekleurde maar toch grove aardewerk van Brouwer en teergekleurd Sèvre-porcelein. Maar in beider boeken is toch eenzelfde genre duidelijk te herkennen. Het is realisme dat niet groot van visie en bedoelen kan zijn, doch de kunstuiting zoekt in de verdieping en verfijning der observatie. Psychologische roman heet het genre weleens, doch minder juist. Want zoomin als de beschrijving eener ziektegeschiedenis geneeskundig genoemd kan worden, daar het slechts gaat om een zeer klein voorbereidend onderdeel der medische wetenschap, zoo min kan het beschrijven van een psychologisch gegeven van enkele personen in bijzondere situatie's, gestalten geven voor de psychologie als wetenschap.

Het realisme was steeds in nauw verband met de natuurwetenschap, en begrijpelijkerwijze, want beide hadden de werkelijkheid tot object hunner waarneming. De wetenschap echter om er de abstracte wet der veranderlijkheid in te ontdekken, de kunst om er gestalten van reëel leven in te projecteeren. Wanneer nu de kunstenaar het niet meer aandurft de volle werkelijkheid te doorzoeken doch een klein stukje ervan in observatie neemt, een Parijsche étage-woning, of een Amsterdamsche burger-familie, is de gestalte al bijna gegeven. De verhouding ervan tot de omgeving te bepalen, bleef buiten de bedoeling van den schrijver. De inwendige vormverhouding ervan ging hij zoeken. Ook de psychologie zou dat kunnen doen, indien er aanleiding bestaat een type te onderzoeken. Maar de kunstenaar gaat niet zoover een psychologisch probleem te stellen. Dat aantedurven zou moeten berusten op 't begrip van een type voor zijn werk. Hij zou dan onvermijdelijk zijn object moeten laten zien of gevoelen als een deel van de grootere werkelijkheid, niet als het geheel dat hij ermee nastreeft.

De verfijning in observatie en uitbeelding gaat nu eens naar uiterlijkheden dan weer naar gedachte en gevoelschakeeringen. De gemakkelijkheid van woorden te vinden en saam te stellen waarover Robbers beschikt, is voor hem aanleiding vooral in uiterlijkheid van personen en omgeving en in druk gebeuren, zijn talent tot uiting te brengen. De fijnere gevoeligheid, de sterkere artisticiteit, het lyrisch talent der Schartens, doet hen neigen naar het wekken van stemmingen, door hun taal vloeiend en inspireerend te maken.

Maar van eigenlijke psychologische problemen, zoowel naar materialistische als naar ethische opvatting houden zij zich verwijderd.

Wanneer daarnaar in hun boeken bepaald gezocht zou worden; wanneer een dergelijke bedoeling erin ware te veronderstellen, zou het oordeel stellig ongunstig moeten zijn. Want Robbers zou conventieel blijken, met de breuk tusschen vader en zoon door een onvoldoend gemotiveerd huwelijk beneden den stand, en de trouwlustigheid van een in geen enkel opzicht bijzonder meisje. En de Schartens zouden 't bezwaar van sentimenteele en tegelijk onlogische behandeling

van eene ongelukkige liefde niet kunnen ontgaan. Doch de psychologie van een of meer hoofdpersonen was geen hoofddoel voor hen, het was slechts een hulpmiddel om hun boek aan een roman-structuur te helpen.

Hoofddoel was het verfijnd maar verkleind realisme, het uitvieren van 't observatie-talent en van de uitbeeldende woordkunst. Zij hebben zich erop toegelegd nauwkeurig (Robbers) of gevoelig (Schartens) waartenemen, en daarvoor een keuze gedaan uit hun omgeving. Zij hebben zich daarna nog meer erop toegelegd hun woorden te wikken en te wegen; het samenstel ervan in zinnen te schikken en te bouwen; tot er geen kunstzinnige aanmerkingen op te maken zouden zijn. Daarom is hun werk zoo knap. Daarom wordt het zoo geprezen door de vakkundigen in de realistische kunst en in 't realistisch taal-procédé. Maar wat is het ten slotte anders dan wat Potgieter reeds noemde ‘de kopieerlust des dagelijkschen levens’. Het is niet meer 't bezield realisme, niet meer een gestaltengevende psychologie, het is teruggekomen tot de Camera Obscura in een meer modernen vorm van kinematograaf.

* * *

Ligt er iets beleedigends in, deze boeken te vergelijken met den modernsten opvolger onder de instrumenten van de Camera Obscura? Het schijnt misschien zoo. De bioskoop behoort niet tot de verfijnde vermakelijkheden van ons weinig verfijnd uitgaand publiek. Kermistenten of tingel-tangel-zalen herbergen de menigten die naar het doek turen, waar 't electrisch licht de snel opvolgende fotografische beeldjes projecteert tot een levensnabootsing.

Maar de vergelijking dezen kant uittesturen is hoogstens als een waarschuwing bedoeld. De schrijvers der boeken zijn critici van scherp oordeel en stellig kunstgevoel. Dat hebben zij herhaaldelijk bewezen. En in hun genre geven de boeken het beste. Wanneer ik hen bespreek is 't om hun genre. En wanneer ik dat vergelijk met de kinematograaf, is het omdat mij geen beter toestel bekend is dat de tegenwoordige kopieerlust des dagelijkschen levens demonstreert. De waarlijk niet bescheiden Hildebrand koos zich de Camera Obscura tot symbool

voor zijn kunstpoging; zou dan de technisch zooveel volmaakter kinematograaf niet mogen aanduiden wat het litteraire werk van Robbers en de Schartens als kunst beteekent? Want welk een verschil tusschen die primitieve camera van voor vijftig jaar, en de beweeglijke film, die zooveel scherper alle standen der werklijkheid vast houdt, opdat in snel volgende projectie zelfs de kleinste bewegingen worden nagebootst. De vraag mag gesteld worden of de kinematograaf in handen van den kunstzinnigen waarnemer niet in staat zou stellen tot waardevoller genoegens dan de tegenwoordige exploitanten ermee bereiken. In elk geval is er geen instrument van vernuftiger vinding aantegeven dat de waarneming der werkelijkheid getrouwer kan uitvoeren.

Maar machinaal, dat is zonder geest en bedoeling. Doch juist een dergelijk bezwaar is het wat ik wilde aanvoeren tegen het kunst-genre van *Een huis vol menschen* en *De gelukkige familie*.

Dat bezwaar is het wat een gevoel van onvoldaanheid veroorzaakt, omdat van de tegenwoordige kunst iets anders wordt verwacht.

* * *

Het is wel merkwaardig dat juist thans de *Camera* in een feestelijk kleed opnieuw is uitgegeven. Wanneer boeken als van Robbers en de Schartens geprezen en gezocht zijn, en om hunne qualiteiten terecht, is er ook weer plaats voor nieuwe *Camera*-belangstelling.

Na een halve eeuw van krachtig streven, hoog zoeken, en ook van bereikte levende schoonheden, komt een deel van de litteratuur weer terug tot de uitbeelding van menschen, die we zoo in ons eigen leven zouden kunnen ontmoeten. Want plaats de familie Stastok naast De gelukkige familie. Stellig er is veel verschil. De oude kousenkoopman in D. en de menschen die bij hem op bezoek komen, zijn ouderwetsch huis en zijn omgeving en gewoonten zijn wel geheel anderen dan van den Amsterdamschen drukkerspatroon, die met een staking kampt, en de vroolijkheid in zijn mooi huis en vriendelijk gezin erin tracht te houden. Zijn zilveren bruiloft is heel wat anders dan 't bekende bezoekavondje. Dat is echter

natuurlijk. De menschen van thans zijn heel wat moderner geworden. Doch let op de minutieuse beschrijving en vooral op de lust in dat beschrijven.

Er is een ander en belangrijker verschil optemerken dan van 't ouder- en nieuwerwetsche onderwerp. Dat is de houding van den schrijver tegenover zijn object. Robbers blijft neutraal waar Hildebrand zijn humor doet spelen als een licht van geestelijke superioriteit door de beschreven tooneelen. Potgieter keurde dat in hem af, doch niet omdat hij zulk licht wilde missen. Hij had het zoo gaarne gezien met menschelijker warmte en genegenheid. En daarin winnen het de Schartens van Robbers. De menschen uit het Parijsche huis, die ik in gedachte plaats naast die uit de familie Kegge, hebben in meerdere of mindere mate de genegenheid der schrijvers. Zij gevoelen voor hen terwijl zij hen weergeven. Toch wordt hun medegevoel niet tot de mede-scheppende kracht, die Hildebrand's humor wel is. Die verscherpt de lijnen zijner teekening, verdeelt licht en schaduw over de partijen, die hij naar voren wil doen komen, terwijl in *Een huis vol menschen* het medegevoel een band moet leggen, tusschen de geteekende personen, slechts door de uiterlijkheid van de éene woning samengehouden.

Doch de eenheid van de oude *Camera*, frisch door 't origineele, en door het boeiende der snel-rake woordaanduiding, met de nieuwe realistische romans van een uitvoeriger doch gerekter woordkunstbeelding, is de lust der beschrijving van 't gewone omgevende leven. En niet om daarvan de gestalte voor de grootere werkelijkheid te ontdekken, doch om er het talent van schrijven aan te doen zien. Zooals de kinematograaf vóor heeft op de camera een grootere kunstvaardigheid en breedere uitvoerigheid in de waargenomen beweging, zoo winnen Robbers en Scharten het van Hildebrand in de meer doordachte, bestudeerde kunstuiting, en in den wijderen omvang van den greep in hun omgeving. Doch zooals de Camera Obscura voor vijftig jaar een verrassender indruk moest maken op het publiek, dan de kinematograaf op de tegenwoordige verwende menigte, zoo gaf Hildebrand meer genoegen in zijn beschrijven dan onze jongste realisten het thans doen.

* * *

Zelfs Hildebrand liet zijn beste tijdgenooten onvoldaan, al won hij veler gunst. Potgieter en Huet hadden hoogere verlangens naar schoonheid, en stellen daarom zwaardere eischen aan de kunst. Kopieeren van een omgevende werkelijkheid. Het kan goed zijn, het kan met de diepste kunstbedoeling geschieden, het is misschien typisch Hollandsch. Maar dan mag er iets niet in ontbreken, en wel het onvermoeibaar streven van den kunstenaar naar een schoonheid, die de werkelijkheid ver te boven gaat, doordat zij uit hemzelf geboren wordt. Dat kan alleen indien in hemzelf gestalten en vormen aanwezig zijn, die hij moet scheppen, die hij naar buiten moet brengen, om zijn tijdgenooten meer te leeren zien, te leeren hooren of gevoelen dan de werkelijkheid hen geeft.

En hoeveel sterker is die eisch thans, nu een kunst gepoogd heeft dat te doen en ten deele bereikte. Thans nu nog zooveel meer noodig is.

Het zijn niet de minsten van dezen tijd die zich arm gevoelen aan het beste en voornaamste wat het leven kan bevatten. Ondanks dat onze tijd vol is van vele gaven en beloften, ondanks dat alles verandert en beweegt, blijkbaar naar een toekomst, die nabij moet zijn, gevoelen wij ons arm aan bezieling voor de kunst, arm aan 't vermogen om ons menschzijn en onze menschheid te vervormen tot wat zij zijn kunnen en zijn moeten.

Zooals de kinematograaf werd tot een ijdel spel van tijdverpoozing, van bezig houden en verdooving, der menigten, die losgeraakt zijn uit hunne vroegere levensverhoudingen, en nog niet gekomen tot een nieuw verband, zoo ook is het kinematografeeren in de litteratuur door de talentvolsten onder de schrijvers, een bewijs van armoede, die nog nijpender en pijnlijker is dan van de broodeloozen.

Broodeloosheid zullen wij eens overwinnen, maar armoede aan 't geestelijk vermogen om aan 't leven de nieuwe gestalten voor te houden, die het behoeft, is bijna ongeneeslijk.

Gebrekkig, onhandig, onduidelijk, zal misschien het eerste pogen gelijken om meer uit eigen gevoelens en visie schoone gestalten te scheppen, wanneer het vergeleken wordt bij de verfijnde en geoefende vaardigheid der uitloopers van het realisme.

Enkele penkrassen en ruwe krijtteekeningen kunnen echter een uitkomst zijn van de verveling die geacheveerde schilderijen opwekken. Zoo is het ook met een nieuwere romantiek, die begint op te komen. Zij moge vreemd zich voordoen en onbeholpen voor den dag komen. Zij is er echter, zij is nieuw en zij belooft wat. Zij spreekt niet als een vroegere romantiek van 't verleden, maar van uit het onbekende, of het nog losse heden. Zij komt voort uit pure menschelijkheid, uit nog vage gevoelens. Maar zij zoekt er vormen voor, die hoe meer wij ernaar zien, ons zullen boeien en schadeloos stellen voor de verveling van een genre dat uitgediend heeft.

Dicht
Door
W.L. Penning Jr.

I Op den Levensakker

Aan Nelly Francken.

Wij zaaien wat wij vinden,
En eenmaal zien wij bloei;
Maar die de schoof laat binden,
Gaf 't zaad en gaf 't zijn groei, -
En schiep, eer zon of regen
De kiem nog had gekust,
Als dubb'le wet van zegen
Den arbeid en zijn lust.

II Vooruitgang

Ontdek, pas toe, vind uit;
Leef sneller, geestlijk rijker;
Graag boven 't wonder uit -
Erheen steeds heft ge uw kijker.

Geen kennis van 't heelal
En aller dingen wezen,

Valt in dit strijdens-dal
Uit starrenschrift te lezen.

Wij laten groot of klein
De dingen zijn en worden;
Dóen worden en dóen zijn
Berust op hooger orde.

't Vernuft ontlokk' Natuur
Hulp van geheime krachten,
Naar 't hooge Inwijdings-uur
Zal steeds de sterv'ling smachten.

En dank zij levensdrang
Hou' zich de menschheid gaande,
Dank zij ontwikk'lingsgang
Vervorm' ze aldoor 't bestaande.

Der wetenschap ter eer
Moog' ze een triomflied zingen,
Ook tot der geesten sfeer
Is hier nooit door te dringen.

Straks vleug'len repp' de mensch -
Hem binden ze aan 't gewone;
- V e r w i j d e n 's levens grens
Doen slechts de Liefde en 't Schoone;

Die helpen 't hart aan kracht,
Waar immers 't heil der aarde
Nooit méér dan óudtijds lacht -
Ondanks vooruitgang's waarde.

III Menschelijk Vaatwerk

Een ijd'le reed'naar deed me suizebollen;
Zijn buurmans dingtaal bracht me weêr op streek;
En 'k dacht, daar 'k naar elks mond als naar een spongat keek,
- Galm uit het leêge vat, wijn uit het volle!

IV Een Mooi Boek

‘- maar dat voor mij geen zedelijke waarde heeft; de schrijver, zeggen ze, moet zoo'n slecht mensch geweest zijn; en schijnt voor 't minst al een heel raar leven geleid te hebben...’
Correcte menschen.

Kunt ge uit den mensch den dichter niet verklaren,
Gerust besluiten we uit den dichter tot den mensch;
Diens leven kweekte, en borg met stillen wensch,
Wat de ander als in beeld naar wensch komt openbaren.

Verwart ge allicht den mensch met zijn persoon,
Met uiterlijke lot en leven,
Denk u in elk geval zijn reek'ning Goedgeschreven
Voor eerlijk kunstbetoon.

Gebloemte is dubbel fraai als 't opluikt uit spelonken;
En zóó-ook geef dit boek een eereplaats,
Wijl 't - waardig op zichzelf, en waardiglijk geschonken -
Ziels-adel voortkweekt uit zoo'n man des kwaads.

V Aan Albert Verwey na het eeuwfeest van Potgieter's geboorte.

‘Potgieter's Leven’ gaaft ge, en 't leî zijn erfboel open;
Docht menig graag-verwant' zich daaraan deel ontzegd -
Op meê-bedeeling geeft ‘Het Testament’ te hopen,
Geniaal als gij 't hebt uitgelegd!

VI Op ons Dorpsplein

Schalk uit Rijswijk's ouden toren
Laat zich 't elf uur's klokje hooren,
Door Prins Maurits knap bedacht
Om het buurpraatje uit te luiden,
Ieder vrouwken te beduiden
Dat het keukenvuur haar wacht.

Danig zou haar man 't verkerven,
Zag hem 's Prinsen *Huis te Werve*
Weêr te laat van schaft op 't werk;
‘Rept u wat, of slordig koken
Zal ook twistvuur op doen stoken,’
Galmt weêr de echo om de kerk.

Kerk, wier grijsheid had zien stichten,
Had zien heerschen, heeft zien zwichten
Burcht aan burcht, waar naam aan naam

Onzer buitens van laat droomen, -
Middeleeuwsche bouw! hoe stroomen
De aadren van 't verleên hier saam.

Nog, al naar uw weerhaan wijze,
Zie hij schildrig' oudheid rijzen,
Boogbrug over drukke vliet,
Lusthofweelde of stille lanen, -
Dorpsbouw tornt aan groene banen,
Stadsbouw dreigt uit Haagsch verschiet.

*

Klompjes hoor 'k naar 't kerkhof draven...
- Langs den kuil, dien 't kind ziet graven,
Krijg ik toegang tot de plek,
Waar vóór drie-en-vijftig jaren
Droef ook m i j n gedachten waren
Bij veel roems in 't kleinst bestek:

Liefd'rijk, TOLLENS! hadt ge uw streven
Door uw volk doen medeleven,
Dat weêrkeerig liefde gaf;
Blonk ze ook niet bij 't uitgeleide?
Maakt uw B e e l d geen Maas-stad blijde?
Lauwert hier geen M u z e uw graf?[1)]

'Had men 't daar maar bij gelaten!...
In naar mij gedoopte straten -
Peinst uw schim meer dan zij klaagt -
Zie 'k niet op naar de eerbetooning;

1) R.C. Bakhuizen van den Brink: T o e s p r a a k b i j d e o n t h u l l i n g v a n h e t m o n u m e n t o p h e t g r a f v a n T o l l e n s, 20 O c t o b e r 1860.

Schuil' mijn werk in veler woning,
Wie die 't nog in 't harte draagt?'

Allereerst een rest (geen groote)
Uwer jongste tijdgenooten...
- Dank is 't, eerbied, die hier staaft
Hoe, meêstralend uit één lichtbron,
Hoe, meêsprank'lend uit één dichtbron,
Ook úw kunst hen warmt en laaft.

En de dag staat aan te breken,
TOLLENS! dat uw geest zal spreken
Tot straks ook m i j n nageslacht:
'Dicht'renkoor! vermocht uw zingen
Tot de harten door te dringen,
En g e b r u i k t e uw kunst haar macht?

Gildebroeders! hoog in 't Schoone
Deed een rijper tijd u wonen -
Riep uw kring veel gasten op?
Hebt ge in duizenden van zielen
Vreugde en leed verzoend doen knielen
Op uw eigen lout'rings-top?

Den gewonen mensch te treffen,
Zelf verrukt ook hem te heffen,
Goede God! dat gaaft gij mij
Te betrachten, te benaadren;
Luist'raars mocht mijn lied vergaadren,
Volk en tolk - één werden wij!'

*

Langs den graver uitgetreden
Waar veel levens henengleden,
Door het donker naar het licht
Durft het menschenkind te hopen,
Voelen we ons tot stilstaan nopen,
Staan we als door een groet gesticht;

- *Ottoburg!* hier aêmde lichter,
Werkte vrijer onze dichter
Van ook menig buitenzang,
Door den omtrek ingegeven,
In uw tuinvertrek geschreven -
Huizing! waard zijn hoogen rang.

Als bewoner nog verbeelden
We ons den dichter, vol der weelden
Van zijn landgoed, klein maar rein,
't *Molentje* in zijn landschap wijzend,
Schuilend *Huis te Hoorn!* u prijzend
Om uw *Kerklaan* hier naar 't plein.

Treedt hij uit langs 't bed met bloemen,
Ook haar sproeister moet hij roemen -
De oude dorpspomp, steenen buur;
Mag dan 't malsche luchtruim gloren,
Zonnewijzer aan den toren -
Mèt u telt hij 't helder uur!

*

TOLLENS volgend in gedachten
Naar 't van velerlei geslachten
Thans nog reppend *Leeuwendaal,*

Opgebloeid uit Kloosterpuinen,[1)]
Denken we ons nog bosch en tuinen,
Ver- en schoonzicht uit de zaal;

Dank voor kasgebloemte en vruchten
Hoorde ze onzen grijsaard luchten,
Moeizaam op zijn laatsten gang;
Waar nu steenbouw 't wint van boomen,
Staat nog 't ‘witte huis’ te droomen
Van 't bezoek, en - zwanenzang![2)]

Omgeblikt heeft hij bij 't scheiden,
Naar 't breed-heen uit *Cromvliet's* weiden
Hoog opdonkerende hout
Om de statige oude woning -
Te erflijk voor natuur-onttroning
Als ze uit de oprijlaan aanschouwt.

Langs *Geestbrugweg* zien wij keeren -
En voor goed - wiens rang ter eere
Cromvliet eens dat gastmaal bood
Waar de s p i j s l i j s t van gewage[3)]
't Haagsch museum opgedragen -
Naroem, waar zijn roem meê sloot?

TOLLENS zelf kon lof ontberen;
Hulde wist hij vaak te weren;
Zich te geven was zijn eer,

1) Tegen het einde der 16de eeuw ging het Vrouwenklooster *Nazareth* te niet.
2) ‘A a n d e l i e v e j o n k v r o u w e B e t s y P h i l i p s e’; 21 October 1856, des dichters sterfdag. (Dr. G.D.J. Schotel, T o l l e n s e n z i j n t i j d).
3) Zie K. Dorsman's D e A m b a c h t s h e e r l i j k h e i d R i j s w i j k v o o r h e e n e n t h a n s.

Was zijn doel, zijn doen, zijn krone;
Kòn 't nog, ondank zou hij loonen
Met een weldaad des te meer.

*

Helder-op slaande uit den toren
Laat zich 't uur van twaalven hooren;
En de schooljeugd joelt bij 't hek,
Waar vandaag vóór vele jaren
Uit ginds huis een stille schare
Doortrok naar die laatste plek.

Zoet valt me in hoe me aan de boorden
Onzer Maas vaak zang bekoorde
Eener bontgemengde school,
Met haar meesters uitgetogen;
TOLLENS! met uw beeld voor oogen
Overheerschte ontzag haar jool.

't Standbeeld had ik zien onthullen,
Volksbegeerte zien vervullen
In wit marmer tegen 't groen;
De ingewijde plek bleef heilig;
Nooit scheen 't volksbestaan zoo veilig
Als door volkszin dáár en tóen.

't Rotterdammer park dier dagen
Hoor 'k nog huiv'ren van behagen,
Luist'rend naar dat kleine goed;
Waar ons volkslied was geboren
Moest zijn klank wel 't meest bekoren,
- S t e ê m a a g d ' s h a r t hing aan dien stoet...

Passen niet meer de oude woorden,
Zangwijs waarin ze óns bekoorden -
Zoek in jonger stem houvast;
Nieuw ontwaakte volksgedachte -
Blijf een and'ren TOLLENS wachten,
Wiens n i e u w Woord o u d s - w i j s verrast.

*

TOLLENS! mocht ook de ure komen
Dat ge uw bundels opgenomen -,
Klaar doorschouwen zaagt bij 't licht
En den standaard b e i d e r tijden,
Nieuws zou dan uw land verblijden -
Keur van onverouderd dicht.

Op ons dorpsplein, 't welbeminde,
Met zijn Wilhelmina-linde
Tusschen TOLLENS' graf en 't huis
Waar zijn fraaiste lied'ren stegen,
Sta 'k in Neêrland's naam verlegen:
Van dien Volksman, van dien zegen,
Heeft een gansch geslacht gezwegen -
Toekomst! haalt ge ook TOLLENS thuis?

Rijswijk (bij Den Haag),
25 October 1909.

VII Mijn Stille Dicht Nu en Voorheen

Gemoedsgetuig'nis af te leggen
Verbiedt mij 't onverzoend gemoed;
Wat mij zijn dicht-stem vóór komt zeggen,
Verga als ijd'le klank - eer 't and'ren luist'ren doet.

Mijn jeugd zei vaak haar verzen over,
Schreef ze op, maar deed haar schrift te niet;
Te loor gaan deed zij knop en loover
En bloesem uit den tuin van 't onbesnoeide lied.

Tien jaren lang dacht ze aan geen kansen
Op meêgevoel, des dichters krans!...
Dicht mijner jeugd - hoe arm aan glansen,
Vast blij'-gedurfd en frisch - luid zeggen wou 'k u thans!...

Och arm, alsof ik baat zou vinden
Bij stem uit onbezorgd voorheen;
Wàt baat me? o immer meer beminde!
Wier dood me aan al uw leed blijft binden,
Wier nagedacht'nis vraagt - of w e l d o e n d lied of g e e n .

De vlam des levens[1)]
Door
Maurits Uyldert.

1

Als de nog jonge en schijnbaar gelukkige koopman Ulrici zich heeft doodgeschoten - om, naar men zei, het behaagzuchtige en verkwistende leven zijner vrouw -; als zijn zuster Elna Ulrici, op den dag na zijn begrafenis de jonge, mooie weduwe hevige en vijandige verwijten maakt en háár den dood van haar man aanrekent, komt, terwijl zij, onder de koude giftige woorden harer schoonzuster, het schreiende gelaat in de sopha-kussens verbergt, haar achtjarig zoontje de kamer in rennen en slaat met zijn hoepelstok zijn tante woedend in 't gezicht, zo fel dat dit er nog dagen lang de sporen van draagt. Anna Ulrici overleefde haar man slechts anderhalf jaar, die zij, de levensblijde, prachtlievende, katholieke Oostenrijkse, in eenzaamheid en rouw doorbracht.

‘Uwe grote, grote liefde, waardoor gij gestorven zijt...mompelt Paul later, als hij, een man, voor het portret zijner ouders staat.

Paul-Friedrich kwam, na den dood van zijn moeder, eerst enigen tijd bij diezelfde tante in huis aan wie hij de smart zijner moeder gewroken had, maar daar de verhouding ondragelik bleek, nam zijn kinderloze voogd, professor Arnold Hesse hem bij zich in huis.

Paul was groot voor zijn leeftijd, maar bleek en mager;

1) Naar aanleiding van het verhaal met dien titel door Karl Federn.

hij was schuw en gesloten. Met de hem eigen gedempt-metalen stem gaf hij antwoord: ja oom, neen oom, maar sprak in den regel geen woord meer. Toen zijn tante Hilde Hesse hem eens geheel in gedachten verzonken zag, vroeg zij hem: Denk je aan je ouders? - Nu niet, tante antwoordde hij met een zonderling zachte stembuiging. Overigens was hij gewillig. Het starre bruuske verzet waarover tante Elna en haar beide volwassen dochters zich beklaagden, kwam niet tot uiting.

Behalve eens, toen hij door zijn huisonderwijzer met slaag gedreigd werd om een nalatigheid. Op de bedreiging antwoordde hij alleen door op de vensterbank te klimmen en met grote stelligheid te verzekeren dat hij uit het raam zou springen (de kamer lag op de derde verdieping) zo de leraar hem aanraakte. Door zijn oom hierover onderhouden, verklaarde hij beslist bij den onderwijzer niet meer te willen werken; hij weigerde ook hem de hand te reiken en afscheid van hem te nemen. ‘Men kan inzien dat een ander niet anders gekund heeft, en het hem toch niet vergeven’ zegt hij op later leeftijd.

Zijn oom, door dit voorval bezorgd geworden, trachtte van toen af Paul meer tot zich te trekken. Met zijn levendigen geest en door zijn opgewekt temperament viel hem dit niet moeielik. Hij sprak met hem als met een volwassene over de vragen en de gebeurtenissen van den dag, hij wist hem te boeien; hij liet hem schermen en rijden, zodat zijn wangen meer kleur kregen, zijn borst zich verruimde. Op school kwam hij nu zonder moeite vooruit, maar hij wende zich vroegtijdig de manieren van volwassenen aan en minachtte kinderen, die zich kinderlik gedroegen.

2

Er is in het onverzoenlike van Pauls ziel een geheim, dat niet licht doorgrond kan worden. Het is niet ‘haatdragendheid’. Zo hij zijn tante Elna gehaat heeft, zeker was hij te trots om het den onderwijzer, te ruim om het zijn oom, voor wien de zoëven aangehaalde wcorden: ‘men kan inzien...’ enz. later bestemd zijn, te doen. Niet haten deed hij, het was niet wrok noch afschuw, maar diepe liefde die hem onverzoenlik deed

zijn, diepe liefde die door een aangeboren starheid en koelheid van uiterlik verschijnen, nimmer tot uiting komen kan. De strakheid en harde koudheid van zijn voorkomen stoot dezelfde harten van hem af naar wie zíjn hart begerend reikt. ‘Uwe grote liefde, waaraan gij gestorven zijt, is mijn erfgoed.’ Maar zijn liefde was een gevangene, gevangen in de smart van zijn liefdebegeerte.

Zijn liefde-begeerte werd beledigd, de smart verlamde de vlucht van de liefde die in zijn ziel nestelde. Koud en haatdragend heten zulken, die, ach in vaak vreeselike eenzaamheid een stroom van hitte en hartstocht bannen moeten en zichzelve in dien stroom verteren en verzinken weten.

3

Twee weken van de vacantie bracht hij ieder jaar in Bremen door bij zijn grootmoeder. Zij zat altijd in een hoge leunstoel voor het venster, zeer mager en wit. Paul moest uren lang naast haar zitten en zij vertelde hem van de oude Ulricis, raadsheren, burgemeesters en predikanten die met stijf geplooide kragen en deftige pruiken op oude kopergravuren en portretten aan de wanden prijkten. Zoveel vertelde zij van hen - en ook wat zij in vroeger tijden zelf beleefd had, van lang vergeten gebeurtenissen en van menig leven dat uitgedoofd was - tot de jongen zich als door een geestenwereld omgeven voelde, maar een geesten-wereld waartoe hij zelf behoorde. Zij sprak niet met liefde over haar nog levende verwanten, haar eigen kinderen, en schold op allen, alleen op Pauls vader niet; Paul vernam veel wat hij niet vermoed had; al de ijdele trots en al de armzaligheid die een familie in zich verbergt werd hem door de opgewonden oude vrouw klagend voorgehouden.

En haar verhalen werden vreemder bij ieder bezoek. Op 't laatst verwisselde zij het verleden met het heden; oude zorgen en oud geluk vertrouwde zij hem toe en in de verbeelding van het zwijgende kind begon een fantasieën-jacht die eerst vervaagde wanneer ander bezoek hem aflossen kwam. Dan begaf hij zich naar het voorhuis en over de balustrade geleund zag hij in de beneden-ruimte onder de galerij zijn nichtje Elsa Huisgen met haar pop spelen. Hij herinnerde zich

later nog nauwkeurig hoe hij haar na een zo lange scheiding van vacantie tot vacantie, in een bruin fluwelen manteltje, witte gebreide slobkousen, de handen in een witten mof en een zilver-bont kapje op 't hoofd, met een gevoel van uiterste verwondering had weergezien. Speelde hij met haar dan moest de pop weg, dan moest zij al zijn fantasieën volgen, maar zelfs als hij haar tot markgravin verhief, trachtte zij steeds de pop weer in het spel te betrekken; wat strijd gaf, zodat hij zich boos en onbegrepen terugtrok.

4

Door de gouden draden wier weefsel in het dof-gedempte en duistere gemoed, het grijs-in-grijze van den in-zich-gekeerden schemert, de gouden schijn van zijn eerste liefde, de liefde voor zijn moeder, vlecht zich de zilveren van zijn eerste tedere genegenheid voor een medeschepsel, zijn liefde voor de kleine Elsa. Anna Ulrici, de door zijn vader onuitsprekelik beminde en bewonderde vrouw, de zo onbegrepen oostenrijkse, gehaat om enkele uiterlike wuftheden die uit haar Weenense bloed ontbloeiden - de macht om snel blijde te zijn en temidden van de grauwe treurenden te lachen om den flonkerpraal, den schijn der levensdingen die, misschien, het lachen minder dan het treuren waard zijn, het zèker minder waren voor de stijve, protestantse, strenge Ulricis - Anna Ulrici die zich om haar man doodtreurde, leefde steeds in de heugenis van den knaap die haar zoon en haar ridder was. En terwijl de gestalten uit het verleden in zijn gemoed rondspookten, terwijl het voorgeslacht in zijn geest begon te herleven en hij de lange rij voorvaderen waarvan hij de laatste afstammeling was, als een geestenwereld, een gestaltenvolte rond zich dringen voelde - *een geestenwereld waartoe hij zelf behoorde* - ontmoet hij het fijne meisje dat in zijn hart een eerst verlangen opwekt naar uiting van tederheid.

Voelt hij dat ook zijn gestalte reeds tot die der geesten behoort daar de toekomst voor hem voorstelbaar wordt, daar de op te roepen schijnen van het toekomstige leven zijn werkelikheid verbleken doen? Wat treft ons tragies-dieper in het volle werkelikheidsbesef, dan de bewustheid: zo straks zal ik

op dit, dit tegenwoordige, dit tastbare en waarachtige, terugzien als op een droom, een vaag, een bijna vergeten verleden? Hij voelt instinctief dat Elsa Huisgen hem de mogelikheid opent een toekomstdroom te verwerkeliken; dat hij door haar de ogen van de schepselen der toekomst openen kan zo dat zij, op hem en zijn verleden gelijkelik, terugzien als op de eenheid van hùn verleden; zó dat zij hem in zijn verleden terugwerpen en hem in den ban leggen van zijn geslacht.

De vlam van het leven brandt in Paul met een gedempte gloed maar met een zeer sterke potentieële hitte. Is het niet deze vlam die hem op de koude en harteloze vrouw, die zijn moeder beledigt, doet aanstormen, die hem dat schepsel en heel haar gezin onverdragelik maakt, zoals het natte en gladde en kille zich met geen vlam en geen gloed verdraagt? In het stilzwijgende en ernstige kind, in het hart van dien ernst, gloort het vuur. Dit vuur is een baken in hem, een baken van zijn trots.

Fel slaat die trots uit tegen wie het dierbaarste hem, of hemzelf, beledigen wil. Waar het zijn trots geldt ziet hij niet om, kent hij geen verschoning, is hij onverbiddelik. Waar hij de vlam van zijn leven vóélt branden, verblinden zijn blikken in haar gloed en zijn handen grijpen naar wat haar voeden kan; zonder weifelen eist hij op, ‘rücksichtslos. Want zijn trots is zijn liefde, zijn liefde de verhulde vlam.

5

Toen Pauls grootmoeder gestorven was kwam hij nog maar hoogstzelden in Bremen. In Berlijn immers had hij zijn schoolmakkers met wie hij de vacantie-weken doorbracht, ofschoon hem geen innige band aan hen verbond. Tot hij plotseling een warme vriendschap opvatte voor een jongen Engelsman, Douglas Lyffe, die in Berlijn studeerde. Zij bewonderden elkaar weerzijds en waren zoveel als mogelik samen; zij verdiepten zich dan in eindeloze beschouwingen over de sterke indrukken die hunne jonge gevoelige harten van het leven, het grote onbegrepene, ontvingen. Ook Douglas had zijn ouders vroegtijdig verloren; en zij zagen in deze overeenkomst een teken van het noodlot en geloofden zich tot een tragies en buiten-

gewoon leven voorbestemd. De literaire onnozelheden van andere jongelui minachtten zij, maar moedigden zich weerzijds tot de koenste lichaamsoefeningen aan. Vaak roeiden of zeilden zij op de winterse Havel wier brede watervlakte grauw-groen en wit-schuimend tegen de donkere oeverwouden sloeg en Douglas vertelde vreemde watersagen en van 't volksbijgeloof in zijn verre westelik vaderland, van het tweede gezicht en het wederkomen van doden. En in de eenzame ziel van zijn vriend wierp hij een geheimvol zaad.

Op Pauls achttiende verjaardag kreeg hij van Douglas een ring, dien Douglas' vader eens van een Parsies geleerde ten geschenke ontvangen had, en die het liefste bezit van zijn vriend uitmaakte. Toen Paul de betekenis van de Parsiese inscriptie vernam: Nama Sebesiu - Eert het Vuur - voelde hij een sterke ontroering. Die ring zal ook mij van al wat ik bezit het liefste zijn, zei hij. In den avond van dien feestdag bracht hij Douglas naar huis, opgewonden door de vele gesprekken en gedachten van dien dag en nadat hij aan tafel, waar hij gevierd werd, zich in dromen over de toekomst van zijn vriend had laten meeslepen, een toekomst die hij prachtig en glorierijk zag.

Den volgenden avond werd Douglas ziek en reeds na enkele dagen stierf hij in hevig ijlen, terwijl Paul vertwijfeld aan zijn bed stond. Vergeefs trachtte men hem van het doodsbed weg te tronen, en nog na jaren zag hij het opgezette gelaat en hoorde hij het langzame diepe rochelen van den stervende. Hij bleef weken lang verstomd, tot zijn oom voorzichtig met hem over den dode begon te spreken, met zijn bewondering en droefheid instemde en zo een verstarren verhoedde. Geleidelik werd hij rustiger en verloor zich in hard examenwerk, maar vaak genoeg zagen zijn huisgenoten hem met nauweliks weerhouden tranen van zijn boeken weggaan. Na het examen moest hij een jaar onder dienst. Daarna werd de vraag overwogen wat hij studeren wilde. Hij wist het zelf niet. Zijn toekomstplannen, door Douglas in hem opgewekt, waren vervlogen. Lust had hij in niets. Toen deed tante Hilde een ontdekking; zij bemerkte een diepere genegenheid in Paul voor zijn nichtje Elsa. Elsa was een slank, tenger en tederbekoorlik schepseltje met donkere ogen en bruin haar.

Zij vond het heerlik bewonderd te worden en haar macht over anderen te voelen. Een spel van verborgen opwinding hield haar en Paul in voortdurende en gevaarlike spanning; een spel voor het meisje te rijker aan sensaties daar zij zeer goed wist hoe het in Pauls gemoed, ondanks zijn schijnbare bedaardheid, kookte. Het was een wondere tijd, een stadige en spannende afwisseling van twist en verzoening, tranen en beloften. Paul was geheel door de nieuwe onbeheerste en onbegrepen gevoelens in beslag genomen, en zo duurde dit spel den winter en tot in den zomer voort. Toen de verhouding ernstiger scheen te worden riep professor Hesse Paul bij zich en onderhield hem erover. Pauls ogen fonkelden van bedwongen toorn toen hij zijn intiemste gevoelens prijsgegeven zag, maar hij antwoordde niet. Zijn oom ging voort en waarschuwde hem voor een huwelik met zijn nichtje. Hij sprak van Pauls vader en diens zelfmoord, van Elsa's broze gezondheid, van Pauls neef Alfred die in het zuiden leven moest. Hij vertelde van de Ulricis, van wat zij volbracht hadden in den sterken voorbijgeganen tijd - totdat Paul zijn grootmoeder weer meende te horen; tot het was alsof de geesten de kamer rond hem vulden, meer huiveringwekkend dan ooit, daar zij hem, met het leven dat zij geleefd hadden, *den weg naar het leven kwamen versperren*. Toen drong de stem van zijn oom weer tot hem door, die hem van de erfelikheid en hare gevaren vertelde, hem erop wees dat hij, de laatste afstammeling van hun geslacht, voor dit geslacht de verantwoordelikheid droeg. Pauls tanden klapperden alsof hij koorts had, maar hij gaf geen antwoord. De kamer was hel verlicht, de volle middagzon scheen door het brede venster waarvan de ruiten zachtjes rammelden door het gerij op straat. Ik dank u, zei hij eindelik als uit de verte, met een vreemde heese stem. Hij stond op en ging zonder meer de kamer uit. Dien avond vond hij op zijn tafel een stapel boeken die zijn oom voor hem bij elkaar gezocht had. Hij las dag en nacht, en was tijden lang verward en zeer opgewonden.

6

Door de gouden en zilvere draden had zich de rode ge-

vlochten: heftige genegenheid voor den vriend die in hem de hartstocht voor het Leven aanblies, die het vuur in hem opwekte. De ring met de parsiese spreuk die van dit vuur spreekt zal hem van al zijn bezit het liefste zijn en als zijn vriend sterft dooft ook zijn leven; de vlammen krimpen tot de as nauweliks gloort. Als de rode draad gebroken is glanst over den gestadigen gouden ondergrond de zilvere helderder en mysterieus als de schemering van een belofte, als een tedere sluier waarachter het geheim van een schoon geluk schuilt. Slechts dáár nog waar het zilvere licht schijnt weet hij, die in zichzelf is opgesloten, die verstomt en zich uitdoven voelt in die grauwe gevangenis van het eigene te vast gesloten gemoed, een kans op bevrijding. De zilvere schijn is als het venster in de cel van een misdadiger: het kleine plekje even, natuur. Dat ongemeten mateloze dat de Ruimte is - de blauw-zilvrige morgenlucht en de gouden lucht van den avond en de snel voorbijschietende vlucht van rappe zwaluwen - schittert als een ster boven in den nacht van zijn versomberde spelonk. Laat dát hem niet afgesloten worden, het is nog het enigste wat zijn ziel iedren morgen tot het leven optrekt. Laat dát niet blijvend verduisteren want waarvoor anders dan dáárvoor is er nog hoop en wil tot leven in hem?

Maar het Leven schijnt het soms anders te willen dan de begeerten van ons die leven. Het Leven wil die Eenheid waarlik, die zichzelf behoedt voor alle versplintering, alle inkankering, alle krenking waarmeê het door elk individu, elke verenkelde verdwaasde eenling, bedreigd wordt. Het Leven heeft een sterken wil waarvoor de eenlingen buigen moeten - tenzij zij breken. In vroeger tijden noemde men dien wil: God. Weinig, en slechts zelden wordt die wil door ons begrepen. Wij, verindividualiseerde mensen zijn te ver van onze Moeder, de Mensheid, afgedwaald om voor háár welzijn het wenselikste te beseffen. Wij begeren te zeer de bevrediging van wat *onze persoon* het wenselikste schijnt. Indien de drank ons laaft - wat bekommeren wij ons erover of het Leven geïnfecteerd wordt? en zo wij tenslotte zelf aan die infectie onder gaan, bemerken wij nog niets van het causale verband. Dan begrijpen wij niet, wanneer wij op

zonneschijn en een strakken hemel rekenen en menen recht te hebben op een klaren dag, vanwaar, waartoe en waarom een plotselinge wolkenlucht onze zon ondervangt en de triestige somberheid over onze verlangende harten spreidt.

Wij levenden zijn te ver van het Leven afgedwaald dan dat wij het nog verstaan, en ook onszelf - wij die te zamen het Leven zijn - verstaan wij niet meer. Wel is er steeds een stem in ons die roept: keer weer! keer weer! - zoals de lokkende stem die Asia roept als zij naar de spelonk van Demogorgon gaat - maar wij die menen redeloos door het Leven bedrogen te zijn - heeft het om niet het liefste ontnomen? - vertrouwen niet meer. En toch, wij móéten vertrouwen.

7

Als Douglas gestorven is verlevendigt zich het verlangen naar diepere tederheid en Paul zoekt het meisje, dat hij liefhad reeds voor hij een andere liefde dan die voor zijn dode moeder kende. Er is uit het verleden iets in hem wat hem tot haar drijft: zijn familie-gevoel zoals dat door de verhalen zijner grootmoeder in bewogenheid is gebracht. Wanneer zijn grootmoeder hem van de oude Ulricis vertelde tot hij zich als omgeven voelde door een geestenwereld waartoe hijzelf behoorde, dan ging hij daarna met een opgewonden verbeelding door het grote eenzame geruisloze huis met de hoge eiken lambrizeringen, de verlaten, ouderwetse kamers van welker wanden de donkere familieportretten op hem neerzagen, en dan vond hij temidden van alle somberheid, dat lichte schepseltje, zijn kleine nichtje Elsa, die met de pop speelde, en zijn geest trok ook haar in zijn fantasties gedroom.

Later, wanneer hij haar, meer dan hijzelf beseft, heeft liefgekregen en zijn voogd hem van haar wegroept, dringen zich wéér diezelfde droomgestalten uit het verleden rond hem, die hem door het leven dat zij geleefd hadden dwingen om den weg te verlaten die, hij voelt het, tot de enig-mogelike verwezenliking van zíjn toekomst leidt. En hij verlaat dien weg; want behoort hij zèlf niet tot die droomgestalten die hem dwingen? is hij zelf niet een Ulrici? zag hij zichzelf niet eens temidden van de gestalten uit het verleden? opende zijn ver-

beelding de ontelbare ogen niet die van uit de toekomst zijn werkelikheid als een vaag-droomachtig voorbijgegaan fantasties spel zouden aanstaren?

8

De gevangene voelt dat het venster gesloten wordt. Het Leven ontneemt hem allen schemer van hoop, allen afschijn van geluk, allen verbeeldingsglans van een toekomstige bevrijding. Maar alleen zwakken en ellendigen berusten, de sterken verzetten zich en rameiën tegen de muren tot déze bezwijken - of zij zelve.

Paul ging dien zomer niet naar de badplaats waar de Huisgens waren. Hij sprak er niet meer over. Spoedig daarop verklaarde hij zich aan den landbouw te willen wijden. De professor had overwonnen, maar hij voelde dat hij zijn pleegkind verloren had. Na de gebruikelike studie werd Paul adjunct op een landgoed in Hongarije. Naar Duitsland kwam hij alleen voor korte bezoeken; hij wist dat men hem zijn leven in Oostenrijk, dat hem geen vooruitzichten opende, kwalik nam. Eerst op zijn vierentwintigste jaar bracht hij weer een kort bezoek aan Bremen in een tijd van het jaar dat geen enkel lid der familie Huisgen in stad was. Hij bemerkte hoe bewust en hoe volhardend men alles trachtte te vergeten wat aan zijn moeder herinnerde. Portretten van haar vond hij nergens; de meubels van haar vertrekken stonden op zolder; boeken en kleinigheden die haar hadden toebehoord waren in kisten gepakt.

Hij herinnerde zich een groene kamer waar hij vaak de avonden doorbracht, zijn hoofd in haar schoot, terwijl zij zijn lokken streelde. Hij herinnerde zich zijn vader en voelde zich hevig aangegrepen door het noodlot van dien man die zijn moeder zo onuitsprekelik beminde, dat hij zich om harentwil gedood had. Was ook hem de liefde zo zwaar, zo machtig, zo vreeselik geworden, dat hij geen uitweg meer wist? En hij voelde in doffe wanhoop dat er voor onze diepste gevoelens geen bevrijding is. Hij was op zolder bij de kisten die hij opende en doorzocht; nachten lang zat hij bij een lampje de brieven zijner ouders te lezen. En het werd hem steeds dui-

deliker dat slechts de weenense, vrije en luchtige natuur zijner moeder - haar gewoonte de dingen bij hun naam te noemen, een meer kokette wijze van zich te kleden, een vreugdiger genieten van 't leven dan het der strenge protestantsen der familie gepast voorkwam, een spotten met oude gewoonten en vooroordelen en bovenal ook dat zij jong en mooi geweest was - de vijandschap opgewekt had. Vrolike minnebrieven vol van rijken lach, die hij vond en las, maakten hem dit duidelik. En in diepe ontroering tuurde hij star op deze gedoofde vonken van een vlam, van een gloed waar zijn levensvlam uit voortgekomen was. En hij zocht in zichzelf naar karaktertrekken van zijn vader, van zijn moeder - maar hij vond er verwonderlik weinig; en hij zocht verder in de kronieken, in de gelaatstrekken der vroegere Ulricis - maar wat hadden deze levensblijde mensen gemeen met hem of met de strenge, stijve, ziekelike vrouwen die dit huis bewoonden? Toen hij, na zulk een doorwaakten nacht, tegenover tante Elna en haar beide ongehuwde dochters aan het ontbijt zat, schenen zij hem, met hun donkere kleding, rechte stijve houding, hun armelike onbewogen gezichten, drie onheilspellende schikgodinnen. In het gelaat zijner tante, in al de rimpels en vouwen van het gezicht in de bittere trekken naast den mond, de mat geworden oogleden, zag hij allerlei armzalige hartstochten, hard geworden gedachten, tot het hem een afschrikwekkend masker scheen. En de heftig herhaalde aanklacht van zijn grootmoeder tegen haar kinderen kwam hem in gedachten, terwijl hij peinsde: wisten jullie welke afzichtelike duisterheden van je hart ik ken...

9

Nama Sebesiu! Eert het vuur!

Welke beklemmende nevelen omringden hem waar de weg anderen vrij was? Welke kilte, klamheid, starre doodskou drong op hem aan, op hem die de vlam in het hart droeg; die haar aanwakkeren kon en even helder branden doen als eens in de jonge ziel zijner levensblijde moeder? Was de grauwe stille mist rondom hem zo verlammend dat deze jager naar het levensgeluk, deze eenzame en afgedwaalde jager, niet bij machte bleek den hoorn tot de lippen te heffen waar toch

één schal de stilte scheuren, de mistige spookgedaanten verjagen en de bevrijdende ruimte voor hart en longen optoveren zou? Zij, in dezen verlamden en verstarden tijd, wat bewegen hen parsiese riten en spreuken; kan de oosterse gloed deze verbleekten meer doen dan bevreemden? Zijn zij jagers en krijgers of deemoedige bedelaars met gebogen hoofden en slependen tred - de schuivelende sleurgangers! - die het lijden en medelijden als deugden eren en door steeds neer te staren naar de zwakken en gezonkenen - om de reddende hand te reiken - verleerd hebben naar de zon te zien, zij die háár gloed, háár licht niet meer in de verslapte ogen dragen? Hoogmoed! schelden deze armzaligen als een het hoofd iets hoger heft en lachen durft om zoelte en zon en om de zinnelike wellustige schoonheid van het luchtige leven. Wee hem zo hij dan aan de 'menigte' die op hem aandringt, hem néérbuigen, verstikken wil, niet de felle en wrede weerstand biedt die een Zonne-zoon past, zo hij de zweep niet hanteert en de volte uiteentrapt. Maar gevaarliker nog, zo hem schijnbaar ruimte van beweging gelaten wordt, zo hij uit zijn eenzaamheld gelokt tot de menigte neerdaalt - reeds in hun passiviteit loert het rottende verderf dat als een slangenbroedsel rond het hart wriemelt voor hij met zijne van licht verzade ogen aan de duisternis gewent - Wo das Volk iszt und trinkt, selbst wo es verehrt, da pflegt es zu stinken. Man soll nicht in Kirchen gehn wenn man r e i n e Luft athmen will. (Nietzsche).

10

In Berlijn was men steeds hartelik blij wanneer Paul met vacantie thuis kwam, doch gewoonlik duurde deze verheugde stemming niet lang. Pauls pessimisme was voor Hesse onverdragelik. Toen hij eens opmerkte: 'De voornamen neemt men het voer voor den neus weg, de zwakken worden eenvoudig zelf opgevreten,' viel de levendige oude heer uit: 'Dat is het standpunt van iemand die onder de tafel ligt; boven wordt wijsheid genoten en de wijsheid blijft, ook als de gasten reeds gestorven zijn. Een mens m o e t voor ideeën leven! Maar jij hebt je, zwak, toegegeven toen het eerste suikergoed je ontging.' Paul antwoordde niet. Toen zijn oom zich

verwonderde over zijn keuze, hoe hij het uithouden kon, daar achteraf bij de varkens en de boeren, vertelde hij van de schoonheid van het land, van de eindeloze steppen, van wouden waarin men dagenlang ronddwalen kon zonder een sterveling te ontmoeten. Hij beschreef een uittrekken tot de wilde-zwijnenjacht vroeg in den morgen in het goudgroene bos: vooraan de jachthonden, de drijvers, Slovaken met wijde witte broeken, een hemd tot aan 't middel, een lederen gordel waarin messen en patronen, zwarte pelsmutsen op 't hoofd. Hij beschreef het uitrijden op de sterke, weerspannige arabiese hengsten; hij beschreef de brede, ondiepe, wilgenomgroeide stromen met grauw-groene golven, niet overbrugd, zodat de wagens door 't spattende water rijden, wagens die zo hoog gebouwd zijn dat de zijden kleêren der dames niet nat kunnen worden, en welk een gegil en gelach als zo'n wagen eens scheef gaat...Hier onderbrak hij zich, scheen zich op iets te bezinnen en glimlachend zei hij: ook de mensen zijn belangwekkend.

Overigens was het zijn bedoeling niet om daar te blijven, hij wilde later reizen, Afrika zien, Amerika...Maar zijn oom antwoordde weemoedig: ‘Overal slechts het schuim, de room van het leven proeven en dan weer verder, verder. Wij zijn in een zwoelen, genotzuchtigen tijd, wiens weekheid alle jonge harten verslapt.’

Wanneer iemand een stroom van bitterheid en ontgoocheling in zich neer-dwingt en met spookgestalten kampt die hem overal volgen en waarvan alleen slechts hij weet, dan doet het niet goed zulke woorden te horen. Paul zweeg en tante Hilde, die de bittere trek op zijn gelaat zag, leidde het gesprek af.

11

Is het wonder dat een, wiens teerste mensenliefde tweevoudig geknakt werd, die het heiligste, naar zijn weten, reeds als kind op het grofst aantasten zag en vijandig vermoorden, die de diepe en droeve eenzaamheid met een beminde, zich dood-treurende moeder medeleefde en die eenzame liefde voor die moeder in zich te hoeden heeft, ook ver boven mensen de eenzaamheid verkiest? Welke banden hechten hem nog

aan het leven! En toch - ook de mensen zijn belangwekkend, had hij glimlachend en als afwezig gezegd, met een herinnering aan hen, die zijn eenzaamheid met hem deelden. Maar de levens-strijd, die zijn oom verlangde dat hij voeren zou, had voor hem geen belang waar hij niets te verdedigen had dan zichzelf. En de voornamen verdedigen zichzelf niet, zij ontwijken.

Toch zocht hij overal en alleen dit: de droom te verwerkeliken die onder de fantastiese verhalen zijner grootmoeder in het eenzame, sombere, doodstille huis te Bremen, in hem geboren was; een droom die hem aan het verleden verbinden zou. Welke macht had dit verleden over hem? Deze, dat het hem de toekomst openen moest, dat het hem uit de dompige gevangenis van zijn vereenzaming redden ging.

Wij allen leven in ‘het eeuwige Nu’ dat niet anders is dan een verzinken in het verleden en een scheppen van toekomst. Ons leven is het omzetten van werkelikheid in droom, droom die wij herinnering noemen, en tegelijk een omscheppen van toekomst-droom in zinnelike werkelikheid. Deze beide dromen, deze tweevoudige verbeelding te verzoenen in een Eenheid, ziedaar wat ons leven is.

Maar als een grauwe muur stond er iets tussen Pauls verleden en de toekomst die hij begeerde. Kon hij maar een leven scheppen dat zichzelf naar een toekomst voortwerken zou. Ach, wat is verleden en toekomst en tijd anders dan een waan waarin wij verward zijn en gevangen, maar die wij niet kunnen ontgaan? ‘Wat hadden die levensblijde mensen met mij gemeen’ had hij gemijmerd, denkende aan de Ulricis van voorheen. Dàt zij iets met hem gemeen zouden hebben, dat zocht hij altijd en overal, dat had hij gezocht in Douglas' levenssterkende vriendschap, in Elsa's zinnelike bekoorlikheid. Hij zocht terug te keren - en op de enigst mogelike wijze - in den stroom die hem uitgeworpen had, de stroom der geslachten waarvan hij de voortzetting en de uitmonding in de zee van het toekomstige geluk zou kunnen verwerkeliken.

12

Hij keerde in de eenzaamheid zijner wouden terug, die voor hem geen eenzaamheid was. Reeds was 't half-October

en 't landschap herfstachtig; de bladeren der acacia's waren geel en vielen af. Het hindert niet, zij bloeien volgend jaar weer, dacht Paul. De eigenaar van Kis-Torony - zo heette het landgoed waar hij adjunct was - ontving hem hartelik. Overigens vond Paul alles weer zoals hij het verlaten had.

Ongeveer driekwartier van Kis-Torony stond een kasteel met wit-gepleisterde muren en ronde torens aan de vier hoeken, gelijk de kastelen in Hongarije er alle uitzien, waar een levenslustige maar onbeduidende edelman, Eugen von Szelvin woonde, die zijn leven met jagen, wedden en kaartspelen - hij hield dit voor een ernstige geestelike bezigheid - doorbracht en vooral trots was op zijn jonge, zeer mooie vrouw. Zij was de dochter van een Pester advocaat; joods, frans en magyaren-bloed vermengde zich in haar aderen; haar vader had haar in Weenen en Parijs opgevoed en zeer veel laten leren. Drie mensen waren de geregelde bezoekers van het slot: de geestelike van het naast-bijliggend dorp, luitenant Fabian von Löwen, een der meest beruchte viveurs van het Oostenrijkse officierscorps, en Paul. Szelvin en Fabian speelden geregeld om hoge sommen en dronken tot diep in den nacht. Paul speelde niet en dronk weinig, maar hij kwam bijna even vaak als de anderen in den herfst en den winter als 't werk op 't landgoed hem minder in beslag nam.

Toen Paul, op een Februari-middag naar 't kasteel kwam en de ontvangkamer intrad, zat Fabian von Löwen aan de piano, Ilona Szelvin zong. Haar man was naar stad. De lamp brandde reeds maar door het venster viel nog flauw-schemerlicht en zij konden de lage, roodachtige maan boven de loofloze bosschages zien opkomen. De huisvrouw schonk thee in. Waar denk je aan? vroeg zij Ulrici die naar het venster staarde. Hij verontschuldigde zich. Men begon over reizen te spreken. Ik zou naar Afrika willen, zei Paul met zijn metalen stem die zo doordringend en zacht klinken kon. Naar Afrika? Waarom? vroeg de luitenant. Ik heb behoefte aan zon, antwoordde Paul. Ik wilde wel weten waarom jij nog ‘zon’ nodig hebt, dàt wilde ik wel eens weten, zei Ilona terwijl zij zich lachend naar hem omkeerde. Later kwam ook de geestelike. Er werd over de rennen gesproken, gelachen en geschertst en Ilona zong tot zij een tijdlang stil te dromen zaten, mijmerend

over de weggestorven melodie. Buiten ratelde een rijtuig en blaften honden; Eugen von Szelvin kwam tuis. Hij bleef een ogenblik aan de deur staan en bekeek de groep met rusteloze ogen, groette en ging in gedachten verdiept zitten, maar nam nauweliks deel aan het gesprek van zijn gasten; ook aan tafel was hij stil, verstrooid en prikkelbaar. Soms was hij ineens zeer opgewonden en heftig. Herhaaldelik verzekerde hij, op de vragen van zijn vrouw en van Fabian, dat hem niets scheelde, hoewel hij vooral tegen Ilona vaak zeer grof uitviel. Ieder voelde een vreemde, beklemmende angst als dreigde iets vreeseliks, zodat niemand het waagde van de gewoonte aftewijken en heen te gaan.

Na tafel werd gespeeld. Szelvin hield herhaaldelik met spelen op, als wilde hij iets zeggen en gedroeg zich voortdurend zoals iemand die iets op 't hart heeft, maar 't spreken telkens weer uitstelt; hij dronk veel. Toen om hogere sommen gespeeld werd, was het voor Dr. Litzko, de geestelike, tijd heen te gaan. Gewoonlik ging Ulrici met hem mee, ditmaal was hij echter nergens te vinden. Dr. Litzko ging alleen in de volkomen donkere hal en zocht zijn pels. Door het venster viel zwakke maneschijn en wierp fantastiese vlekken en glansen op de berenvellen en wapens aan den wand. Hij hoorde gefluister en de gedempte stem van Ilona: Je zult mij eens dankbaar zijn dat ik nu geweigerd heb. De geestelike kuchte en riep luid: Mijnheer Ulrici! Maar hij kreeg geen antwoord.

Tot plotseling de diepe stilte gebroken werd door hevig geschreeuw uit de eetkamer. Von Szelvin beschuldigde Fabian heftig en redeloos. Toen Ilona hem trachtte te kalmeren riep hij ook haar de bitterste woorden toe. Ulrici kwam tussenbeide, verzekerde op zijn erewoord dat niet Fabian, maar wel hij, schuld had en stelde zich tot Szelvins beschikking.

Door den lauwen winternacht reed Von Löwen met Paul naar huis. Het weer was zwoel en de ruiters hadden moeite hun paarden op de gladde wegen voor uitglijden te behoeden. Fabian dankte Ulrici voor zijn tussenkomst die hem alle onaangenaamheid van een duel bespaard had, maar dat erewoord op zijn onschuld was door Ulrici, zei hij, wel wat lichtzinnig gegeven, en op Pauls verwonderden blik voegde hij er luchthartig aan

toe: Dàt is Ilona niet waard; ik was vroeger aan de beurt.

Paul zweeg. In diepe stilte reden zij door den nacht. Zijn tanden klapperden. Hij walgde. Bloesems had hij gezien en was tot den hals in een moeras gezonken, en het was hem alsof hij van het slijk dat aan hem kleefde niet meer bevrijd kon worden. Hij voelde zich door en door vernederd en gaf zich op, hij liet zich gaan, hij voelde zich verloren. Wellicht kwam nu het einde? Hij had een zwaar verlangen naar slaap.

Twee dagen later zag hij denzelfden man met bleek en vertrokken gelaat tegenover zich staan, dien hij vier maanden lang op het bitterst gehaat had en die hem nu volkomen onverschillig was. Op het gegeven sein vuurde hij, mechanies, zonder richten en Von Szelvin viel, nog voor hij zelf geschoten had.

Na zes weken vernam zijn familie dat Paul plotseling naar Afrika was afgereisd. Eerst na drie jaren keerde hij terug, uiterlik zeer veranderd zonder dat men zeggen kon waarin. Hij werd door Hesse en diens vrouw met blijdschap ontvangen, doch niemand zou nu weer met hem gesproken, hem iets geraden of verweten hebben, zoals voor enkele jaren, hoewel zijn geest zachter en beminneliker geworden was. Hij besloot weer naar Hongarije terug te keren. Men had hem opmerkzaam gemaakt op een landgoed dat door den vorigen bezitter, een Von Löwen, te gelde was gemaakt daar de schulden van den oudsten zoon de familie geruïneerd hadden. Paul wilde het pachten van den nieuwen eigenaar en er een modellandgoed van maken.

13

Geen geestelike schoonheid die wij benaderen kunnen zonder haar vooraf te vernederen door een zinnelike verwerkeliking. Aardse schepselen gelijk wij zijn, kunnen wij ons niets buiten aardse vormen voorstelbaar maken. Wij *zoeken* steeds het aardse, ook wanneer wij het hemelse begeren. Als vrouwen of kinderen dalen de engelen tot ons neer en hunne attributen zijn die van onze aardse lente: glans van dauw en het tedere der bloesems.

De verering van het zinnelike ìs feitelik een vergeesteliking; de enig wezenlike. Alleen in den tempel van Aphrodite, van

Eroos, kunnen wij den oppersten God naderen. Al het andere, wat aardsen zinnen-schijn ontbeert, ligt buiten de waarneming onzer zinnen, heeft geen voorstelbaarheid en geen wezen voor ons.

Maar klagelik is de val van hem die het zinnelike begerend om tot een vermeende diepere schoonheid te naderen, buiten dien schijn der zinnen niets van schoonheid vindt en slechts ijlte of de vreeselike leegte van den leugen. De hemel, de sterren die hij flonkeren en spiegelen zag waren weerkaatst, niet door de reine diepte van een zuiver meer, maar door een versmorende poel. De vrouw die hem tegentreedt is niet de verschijning ener geestelike schoonheid, maar der walgelike neigingen ener hoer.

Toen Paul bij zijn pleegouders verhaalde van de jachtpartijen in het land dat hij liefhad om de eenzaamheid waarin zijn ziel zich tuis voelde, ook en niet het minst omdat zijn moeder uit die streken kwam - toen hij als in gemijmer wegzonk en glimlachte, droomde hij van een schoonheid die zich in de verte geleidelik verwerkeliken zou, hij kóésterde het langzaam groeien van de tederheid voor de vrouw die hij liefhad.

Vier maanden later, als hij in den lauwen februarie-nacht over de gladde wegen naar huis rijdt, voelt hij hoezeer de woorden die zijn begeleider cynies uitspreekt, vloeken tegen de hartstocht waarmêe hij, voor enkele ogenblikken nog, diezelfde vrouw bezwoer met hem te vluchten: - Das Weib ist bitter - und der Mensch ist eine klägliche Kanaille -. Het vloekt, maar dit cynisme voelt hij hier niet als een leugen. Want hij is vernedert, nog eens en op 't hevigst.

Kan hij den stroom van zijn begeerten die hem telkens en telkens aangrijpt en meesleept naar afgronden van diepste duisternis waarin hij zich pijnlik neerwerpen voelt, kan hij dien stroom bedwingen en temmen als, vast in zijn zeekre hand het siddrende hoofd van een schichtig, stijgerend ros? Hij zoekt in het alleen-zijn temidden van een vreemde en ruwe wereld de kracht, en teruggekeerd kiest hij een werkkring die hem oefenen en sterken zal. Heer te zijn van een weerspannige menigte eist wilstucht en zelrbedwang. Regeren kan slechts wie zichzelf regeert. Het eist een bijna bovenmenselike zelfconcentratie, een inwendig leiden en gelei-

den van heftige driften, als wilde dieren getemd en betoomd en losgelaten waar zij dienstig zijn - maar ook slechts dáár. Wie dit vermogen bezit, vermag hij misschien al niet de verraderlikste neigingen te bedwingen, een plots afglijden langs onverwachte hellingen te verhoeden; het steeds verwachte en gevreesde, de felle aandrang van de éne begeerte, de drift van de vlam, wordt gedempt. De gedaanten die uit het verleden op hem neerzien met starren, afwachtenden blik, met in de dode gedoofde ogen een verwachting, een vage vraag, hij kan aan hun aandrang ontkomen - misschien. Als Ulrici zijn nieuw landgoed betrekt, wijzigingen in oude gewoonten onverbiddelik invoert, tot hard werken, op een vreemde moderne wijze, noodzaakt, aarzelloos wegjaagt wie hem weerstaat, uitermate streng zindelikheid en zachtheid bij de behandeling van het vee vergt, dan voelt hij wel de nauw' ingehouden opstandigheid in al zijn ondergeschikten, maar hij weifelt niet, hij schrikt niet terug, hij weerstaat elken storm; hard en onbuigzaam, schijnbaar koud en gevoelloos. En hij voelt wel dat hij geleidelik triomfeert. Niet in een opzet die zich verlachen en te-niet spotten laat, maar in het ‘volhouden’ toont zich kracht.

14

Maar niet slechts in de tegenwerking, de vijandelike gezindheid waarmeê men hem bejegent, staalt zich zijn kracht, zij is hem eveneens welkom, daar zijn eenzaamheid daardoor zuiver begrensd blijft. Zowel in de boeren-hofsteden als in de kastelen weet hij zich veroordeeld en gehaat; hij wist: geen draad leidde van de anderen tot hem, van hem tot de anderen, zo was het voor hem steeds geweest. Had hem dit voorheen verbitterd, nu was het hem welkom en begeerlik. Dieper, dieper zijn verlatenheid als slechts verlatenheid mogelik is! Was hij niet gedoemd een gevangene te zijn, had het Leven hem niet inzichzelf vastgeketend en van allen blijden lichtschijn afgesloten, immer en voor immer? En als hij uit zijn gevangenis ontvlucht was, wat anders had hem zijn vrijheid gebracht dan de smartelikste vernedering?

Dan, ook dit maakte zijn alleenstaan tot een verlossing: hij kon volkomen ‘rücksichtslos’ zijn. Als hij boven de huis-

deur het wapen van de familie Von Löwen herkent, laat hij het dadelik uitbeitelen. Dat hij daardoor bij de bewoners van de streek die met de Von Löwens bevriend waren, meer gehaat wordt, raakt hem niet. Op een vergadering van omwonende grondbezitters staat hij, als hij algemeen goedgekeurde plannen aanvecht, alleen tegenover allen. Maar hij weerstaat beledigingen en zet zijn inzichten uiteen tot hij ze, in de macht hunner redelikheid, zegevieren weet. 'Rücksichtslos', de sterken hebben een recht het te zijn, het recht van den sterke. Want dit recht is slechts immoreel wanneer het redeloos en dus een schijn-recht, iets kroms, iets zonder spanning, iets on-sterks, dus rechteloos is. En een rechteloos recht is onbestaanbaar en als onbestaanbaar immoreel.

15

Onverbiddelik en achteloos voor al het geringere waar het beduidender belangen geldt - dit te zijn moge al voor onze christelike weekheid de bekoring missen die wij, als uiting van zachtmoedigheid - of liefde - zozeer in daden en woorden gewend zijn te begeren; 'doe wel en zie niet om' is een leer die van ons geen andere gedragslijn vergt. Wij hebben het weinig nog als een deugd leren waarderen, wij christenen die op straat het eerst uitwijken uit overmaat van wel-willendheid en zo vaak en veel om-zien dat wij geheel verleerden vooruit te zien, en eigenlik niet meer weten waarheen ons onze schreden voeren. Wij zien om, wij zien neer, wij speuren alzijds naar hetgeen wij in onze harten zoeken moesten; wij turen en glarieën naar een goddelikheid die ongeweten in onze harten bestaat. O, als wij het neer-zien en het om-zien konden verleren en in ons-zelve zagen en onzen hartswil deden zonder aarzeling - wreed desnoods - en met een beetje geglimlach, wij zouden ander-soortig waarnemen wat vooruitgang is en hóe, hoe snèl vooruitgang kan zijn.

'Unsere Zeit s t e h t im Zeichen des F o r t s c h r i t t s .' (Karl Kraus.) Daarmee is de leugen gekenmerkt.

(Slot volgt).

Een stoïcijnsch dichter
Door
R.G. Assagioli.

Wij moeten er ons niet over verwonderen dat Han Ryner, jongste volgeling van Epictetus, ook een geniaal dichter is. Het stoïcisme, dat volgens sommige schrijvers gelijk staat met pathologische ongevoeligheid, kan de bron zijn van hooge poëzie. Om zich hiervan te overtuigen leze men slechts het bezielde lied van Cleante, waarin deze de harmonische orde van het heelal onder den naam van Zeus bezingt.

Datgene echter, waar wij ons wel over moeten verwonderen en ook verheugen is de soort poëzie van Han Ryner, en wel omdat zij een ongewoon verschijnsel is in onzen tijd.

Hij heeft niet veel gedichten gemaakt en beschouwt ze zelf als middelmatig (volgens sommigen echter ten onrechte). Maar hij is zeer zeker dichter en wanneer hij in proza schrijft is hij dit in de oorspronkelijkste en edelste beteekenis van 't woord, omdat hij dan de essentiëelste eigenschap van den dichter bezit: die van een schepper van mythen te zijn.

Begiftigd met een zeldzaam vruchtbare, vindingrijke, schilderachtige fantasie, met een geest die de meest uiteenloopende filosofische begrippen weet te omvatten en in zich op te nemen zonder ze te vervormen door bekrompen vooroordeelen of onberedeneerde antipathiën - zooals een helder meer getrouw de ontelbare spelen der wolken weerspiegelt - heeft Han Ryner in bewonderenswaardige allegoriën en parabelen op poëtische wijze een groot deel van het innerlijke leven der menschen weergegeven. En even als dit leven is zijn kunst plastisch en veelzijdig.

Laten wij even een blik slaan in de ‘Voyages de Psychodore’ die misschien wel tot nu toe het hoofdwerk zijn van Han Ryner. Psychodorus, een cynisch filosoof, trekt na degene verloren te hebben die hij lief had als pelgrim door fantastische landen, waar hij de wonderlijkste avonturen beleeft. Eerst ontmoet hij in een door bergen omgeven vlakte de ‘Vastgewortelden’ (‘Les Enracinés’), reuzen met eeuwig leven begiftigd maar voor altijd onbeweeglijk, omdat hun beenen die tot diep in de aarde doordringen zich daar veranderen in wortels. Het spijt mij niet al de gesprekken te kunnen weergeven door de ‘Vastgewortelden’ gehouden in hun ijdel pogen om zich rekenschap te geven van datgene wat achter de bergen is, die hun land begrenzen. Maar het voorbarige medelijden waarmede wij zeker de belachelijke hypothesen der in de ruimte gevangen reuzen zouden aanhooren, wordt weggenomen door een korte overpeinzing van Psychodorus:

‘J'ai l'angoisse de la durée, ils ont l'angoisse de l'espace. Les sottises et les folies qu' ils disent sur le monde étendu, correspondent sans doute à nos erreurs sur le monde qui persiste....‘Et le sourire avec lequel il écoutait les géants immobiles blâmait aussi les pensées d'hommes qui marchent.’

Aan dit eerste avontuur sluiten zich nog verscheidene andere, waarin Han Ryner op ongewone maar doeltreffende wijze de veelvuldige begrensdheden van den menschelijken geest aantoont; hij tracht ze stoutmoedig te onderdrukken, al is het slechts voor een oogenblik, door de oogen der menschen te openen voor het onbekende, door middel van fabelen, vergelijkingen en overeenkomsten.

Van dit soort zijn de avonturen die Psychodorus beleeft en Han Ryner vertelt ze onder de volgende titels, die ofschoon ze natuurlijk weinig van den inhoud zeggen, reeds op zich zelf veelbelovend zijn: ‘Les Sans Yeux’ - ‘Les Rétrogrades’ - ‘Les Ephémères’ - ‘O ma mère, tu es mon père’ - ‘L'Intervalle’ - ‘Les Nuages’ - ‘Les grands Vivants.’

Maar het is Han Ryner niet genoeg de intellektueele grendels der menschen weg te schuiven, hij die zooals wij zullen zien een allerverhevenst moreel standpunt inneemt, geeselt zonder erbarmen de laagheden, de lafheden, de moreele verblindheden der menschen. Sommige tooneelen die hij beschrijft, heeft een

criticus gezegd, zijn ‘d'une grandeur vraiment dantesque’, en wanneer men ‘Les Pitiniates Identiques,’ ‘Les Laborieux,’ ‘Les Fantômes’ leest, schijnt mij dit niet overdreven toe. In ‘Les Pitiniates Identiques’ bijvoorbeeld komt Psychodorus in een land waar de menschen alleen van middernacht tot twaalf uur overdag menschelijke vormen hebben; gedurende de andere twaalf uren zijn zij honden, wolven, tijgers en verder alle soorten wilde of onreine beesten. Allen kennen zij die algemeene schande, maar wee degeen, die niet veinst haar niet te kennen. Te middernacht, nauwelijks weer menschelijk geworden, hoort men liederen vol hartstochtelijke aanklachten: ‘Ils affirmaient, hymnes brutalement patriotiques: “Il n'y a que des heures humaines. Les Pitiniates sont les plus identiques des êtres. Vivent toutes les heures! Vivent les Pitiniates identiques dont l'identité est aimée des dieux et de la gloire.”’ Het gelukt Psychodorus met moeite de ‘Pitiniates’ te ontvluchten en in de landen terug te keeren ‘où les hommes doués d'une pudeur plus continue, ne quittent jamais leur masques.’

Een andere keer komt Psychodorus bij ‘de Werkzamen’, ongelukkige wezens waarvan de ingewanden bloot liggen, en wier duizend armen zonder ophouden bezig zijn het hart in beweging te houden, de longen in te drukken en weer uit te zetten, en om de andere talrijke noodzakelijkheden van het physieke leven te vervullen - wezens die voor Psychodorus het evenbeeld zijn van zoovele menschelijke zielen ‘faites de mille troubles, torturées de mille besognes, dispersées en mille petites mains de fièvre.’

Deze korte aanhalingen zijn reeds voldoende om aan te toonen dat de mythen door Han Ryner geschapen zeker geen ijdele spelen der fantasie of brooze zeepbellen zijn, maar wel verheven symbolen van diepe, moreele waarheden.

Wat is dus het filosofisch standpunt dat Han Ryner inneemt? Men kan dit in 't kort aldus samenvatten: zijn gedachten hebben de ruimheid en adel welke die van Epictetus kenmerken. Hij houdt er van zich ‘individualist’ te noemen, maar geeft aan dit woord een beteekenis, zeer verschillend van die welke vele modernen er aan toekennen. In zijn ‘Petit manuel individualiste’ - een juist overzicht zijner levensop-

vatting in den vorm van een innerlijke dialoog - toont hij op duidelijke wijze het eigen standpunt aan.

‘J'entends par individualisme la doctrine morale qui, ne s'appuyant sur aucun dogme, sur aucune tradition, sur aucune volonté extérieure, ne fait appel qu'à la conscience individuelle.’

Deze verdediging van de innerlijke ervaring komt overeen met datgene wat vele mystici geschreven hebben. Verder nog komt Han Ryner met hen overeen wanneer hij de zoogenaamde individualisten die nu in de mode zijn, bestrijdt. Hij zegt dan ook dat dikwijls de naam van individualisme gegeven wordt aan schijnleerstellingen, die bestemd zijn om het laag staand egoïsme, of het strijdende en overwinnende egoïsme met een filosofisch masker te bedekken. Onder de onechte individualisten stelt bij Stendhal en Nietzsche, onder de werkelijken echter Socrates, Epicurus, Jezus en Epictetus.

(Velen zullen zich zeker ergeren over de samenbrenging van Jezus en Epicurus. Zij is dan ook werkelijk een beetje vreemd, maar men moet niet vergeten dat Han Ryner van den werkelijken Epicurus spreekt en niet van zijn caricaturen. Overigens stelt Ryner Epicurus niet op één lijn met de overige drie, daar hij ergens anders beweert, dat de weg ter volmaking leidt over Epicurus naar Epictetus.)

Van de afzonderlijke leerstellingen waaruit het individualisme van Ryner bestaat, wil ik alleen zeggen, dat hij nauw verbonden is met de verhevenste stoicijnsche moraal, bijvoorbeeld door het grondbegrip van het stoïcisme tot het zijne te maken, dat van de dingen welke van ons zelf afhangen (al de ‘innerlijke handelingen’, door welke alleen het werkelijke goed en het werkelijke kwaad samengesteld wordt) en van de dingen die niet van ons afhangen of onverschillige dingen (dat wil zeggen: alle uiterlijke gebeurtenissen of voorwerpen). Buitendien neemt hij geheel het nobele altruïsme van de stoïcijnen aan, zoo miskend door de modernen, het samenvattende in den zin: ‘Tu aimeras ton prochain comme toi même et ton Dieu par dessus toute chose.’

Van de andere werken van Han Ryner noem ik in den eersten plaats ‘Les Chrétiens et les Philosophes’. Dit verrukkelijke boek bevat een reeks gesprekken tusschen filosofen van alle scholen en tusschen deze en enkele christenen, op

den weg van Rome naar Ostia, toen Domitianus al de filosofen, of zij die zich filosofen noemden, uit Italië verjoeg.

Van af het eerste hoofdstuk, getiteld: 'Un Magistrat comparaît devant un homme libre' - waarin Epictetus het wezen van zijn leer toont aan den rechter die hem het bevel tot verbanning meedeelt - tot aan het laatste - waarin de filosoofjes van alle scholen er in slagen het eens te worden alleen in hun pogen om een onrechtvaardigheid te begaan ten nadeele van Epictetus - is het een ononderbroken opeenvolging van aardige tooneelen, edele gesprekken, spitsvondige redeneeringen tusschen Epictetus, Serenus en Serena (vertegenwoordigers van het verheven Epicurisme, den senator Caius Trufer, bijgenaamd Porcus, (die er de laagste zijde van voorstelt) Teofile, hartstochtelijk geloovig Christen met bekrompen geest, Historicus en verscheidene andere meesterlijk uitgewerkte figuren.

Tot slot wil ik nog meedeelen dat Han Ryner reeds in het tijdschrift 'La Phalange' een reeks 'Paraboles de Psychodore' en een groot deel van een eigenaardig 'cinquième Evangile' gepubliceerd heeft, en dat hij een boek over Pythagoras gereed heeft.

Zeer weinig zal ik van hem als mensch zeggen. Han Ryner is een fiere eenzame, niet geëigend om een sociale afgod te bewierooken. En natuurlijk bestrijdt hem de maatschappij met al haar bedekte wreedheid. Zoo zijn de parijsche letterkundigen en critici, waarvan hij aan enkelen waarheden heeft gezegd die niet vergeven worden, er in geslaagd hem dood te zwijgen, en hem bijna onbekend te doen blijven, daarin geholpen door zijn levendige afkeer voor iedere soort persoonlijke reclame.

Ik wil een kleine gebeurtenis vertellen die u duidelijk zijn ziel zal doen kennen. In de eerste dagen van October waren wij te samen in een café op de Boulevard Saint-Germain. Hij had lang met mij gesproken en mij in warme en beeldrijke bewoordingen zijn origineele opvattingen van de grieksche filosofen aangetoond; toen hij, een weinig vermoeid, zweeg, zei ik plotseling: 'Zoools u weet, heb ik plan over uw werk te schrijven, wilt u mij eenige biografische bijzonderheden meedeelen?' Zijn gezicht betrok en hij antwoordde droog:

‘Non, non, je n'ai pas de biographie.’ En hij begon dadelijk, weer met opgehelderd gezicht, over de verhouding tusschen de Stoïcijnen en de Pytaghoristen te spreken. Ik kon hem dus niet zeggen, dat de diepe rimpels in zijn voorhoofd op vreemde wijze zijn woorden schenen te weerspreken....

Sigurd Jorsalfar
Door
G.E.G. Meuleman.

Dit zegt Snorre Sturluson van Sigurd Jorsalfar in de sage van Sigurd, Eystein en Olaf:

Na den val van koning Magnus Barvoet hadden zijn zonen het koninkrijk Noorwegen: Eystein, Sigurd en Olaf. Eystein had het noordelijk deel van het land, maar Sigurd het zuiden; koning Olaf was toen 3 of 4 winters oud en dat derde deel van het land, dat hem toekwam, hadden zij beiden in besturing. Toen Sigurd tot koning gemaakt was, was hij 13 of 14 winters oud, maar Eystein was een jaar ouder.

Toen de zoons van Magnus koning geworden waren, kwamen er mannen uit Jorsalaheim (Jeruzalem) en Miklagarda (Griekenland), die uitgevaren waren met Skopta Ingemundarzoon en zij waren zeer beroemd en konden allerhande nieuws vertellen. Maar door die tijdingen kregen vele mannen in Noorwegen ook lust tot dezen tocht: er werd gezegd dat de Noormannen die in Miklagard in dienst wilden gaan, daar overvloed van geld kregen. Zij vroegen of een van beide koningen aanvoerder wilde zijn van de mannen die den tocht wilden doen. En de koningen beloofden 't en rustten den tocht uit op hun beider kosten. Aan dien tocht deden vele machtige mannen mee, beide, leenmannen en rijke boeren. Maar toen alles in orde was, werd afgesproken dat Sigurd uittrekken zou; Eystein zou van hun beiden het bestuur over het land hebben.

Vier winters na den dood van koning Magnus trok koning Sigurd met zijn leger uit Noorwegen, hij had 60 schepen.

Koning Sigurd zeilde in den herfst naar Engeland. Daar was toen koning Hendrik, zoon van Willem den Bastaard.

Koning Sigurd bleef daar dien winter en trok laat in 't voorjaar westwaarts[1] naar Valland (Noord-Frankrijk) en kwam tegen den herfst uit bij Galizaland en bleef daar den winter die daarop volgde. En dit gebeurde daar toen, dat de Jarl, die over het land heerschte, een afspraak maakte met koning Sigurd dat hij (de Jarl) voor koning Sigurd den heelen winter markt moest laten houden om etenswaren te koopen, en dat deed hij niet langer dan tot Kerstmis en dat was leelijk, wat het eten betreft, want het land was onvruchtbaar en leverde niet veel op. Toen trok koning Sigurd met een groot aantal manschappen naar het kasteel, waar de Jarl was en de Jarl vluchtte daarvandaan, want hij had maar weinig mannen en koning Sigurd won daar veel levensmiddelen en veel andere buit en liet dat overbrengen naar zijn schip en zeilde uit, west(zuid)waarts langs Spanje.

Toen koning Sigurd westelijk langs Spanje voer, gebeurde het, dat zeeroovers die op buit uit waren hem tegemoet kwamen met een heir van galeien maar koning Sigurd begon een gevecht met hen en had zoo zijn eerste strijd met heidensche mannen en hij won op hen acht galeien.

Daarna ging koning Sigurd naar die vesting, die Sintre heet en had daar weer een gevecht; dat was in Spanje. Daar waren heidensche mannen in, die de christenen vervolgden. Hij won het kasteel en doodde daar al de mannen die zich niet wilden laten kerstenen en behaalde daar veel buit.

Daarna stuurde koning Sigurd aan op Lissabon, dat is een groote vesting in Spanje en half christelijk en half heidensch. Daar is de grens tusschen christelijk en heidensch (Moorsch) Spanje en heidensch waren alle deelen die westelijk (zuidelijk) daarvan liggen. Daar had koning Sigurd zijn derde strijd met de heidenen en hij overwon. Daar kreeg hij veel buit.

Toen stuurde koning Sigurd westelijk langs heidensch Spanje en kwam aan die burcht die Alcasse (ten Z. van Setubal) genoemd wordt en had daar zijn vierde strijd met heidensche mannen en won den burcht, doodde daar zeer vele mannen en liet den burcht met den grond gelijk maken. Daar maakte hij buitengewoon veel goederen buit.

1) Bij Snorre is West, wat wij Zuid noemen.

Toen zette koning Sigurd den tocht voort en kwam aan de Narvesund (Straat van Gibraltar); in die sond kwam hij een groote zeerooversvloot tegen en de koning begon een gevecht en dat was zijn vijfde gevecht en hij overwon.

Daarop zette koning Sigurd zijn tocht voort langs Serkland (Marokko) en kwam aan dat eiland dat genoemd wordt Forminterra (van de Pityusen). Daar had een groot leger van heidensche Mooren zich in een hol verborgen en voor den ingang van dat hol een groote steenen verschansing opgeworpen en zij verwoestten het land ver in 't rond en brachten alles wat zij buitmaakten naar het hol. Koning Sigurd landde op hun eiland en trok naar dat hol, en de helling die naar de steenen verschansing leidde was heel hoog, maar de berg stak nog boven het hol uit. De heidenen verdedigden hun verschansing en vreesden de wapenen der Noormannen niet, want zij konden steenen en puin van onder hun voeten op hen neerwerpen. De Noormannen besloten dan ook onder die omstandigheden niet op te trekken. Toen namen de heidenen pell (roode zijde) en andere kostbaarheden en droegen die naar de verschansing en wierpen ze naar hen toe en schreeuwden naar hen en hitsten hen aan en riepen, dat zij geen moed hadden. Toen ging koning Sigurd beraadslagen. Hij liet twee booten halen, die barkassen genoemd worden, en liet die den berg optrekken boven de grotopening en liet die goed vastbinden met dikke touwen om de ribben en de stevens.

Daarna gingen daar menschen in, zooveel er ruimte was, en lieten toen het schip met touwen naar beneden glijden naar het hol toe. Toen gingen zij die in de schepen waren schieten en steenen gooien zoodat de heidenen van den steenen muur terugtrokken. Toen trok koning Sigurd met het leger den berg op, onder de steenen verschansing, doorbrak die en kwam zoo bij de grot waar de heidenen in gegaan waren. Daarop liet koning Sigurd groote boomen voor het hol sleepen en maakte een brandstapel er van en liet die aansteken. Maar de heidenen, nu aangegrepen door het vuur en den rook, daarvan lieten sommigen het leven en sommigen liepen op de wapenen der Noormannen in, maar allen werden gedood of verbrand. Daar kregen de Noormannen zoo veel buit, als

zij op dezen tocht nog niet gehad hadden. Daarop zette koning Sigurd den tocht voort en kwam aan dat eiland, dat Iviza (Ibiza, Pityusen) genoemd wordt en voerde daar ook krijg en overwon; dat was zijn zevende gevecht. Daarna kwam koning Sigurd naar dat eiland dat Manork heet (Minorca) en had daar zijn achtste gevecht met heidensche mannen en overwon.

Koning Sigurd kwam in 't voorjaar naar Sikeleiland (Sicilië) en bleef daar lang. Daar was Rodgeir hertog; hij ontvìng den koning goed en noodigde hem te gast. Koning Sigurd kwam daar en groot gevolg was met hem. Dat was een heerlijke ontvangst en iederen dag bij het feestmaal diende Rodgeir de hertog aan tafel van koning Sigurd. En den zevenden dag van die feestmaaltijden, toen de mannen gebaad hadden, toen nam de koning den hertog bij de hand en geleidde hem naar den koningszetel en gaf hem den koningsnaam en het recht dat hij koning zijn zou van Sikeleiland; van te voren waren het altijd hertogen (jarls) geweest over het rijk.

In den zomer zeilde koning Sigurd uit, door de zee om Miklagard naar Jorsalaland, trok op naar Jorsala (Jerusalem) en ontmoette daar Baldwin (Boudewijn), den koning van Jorsala. Koning Baldwin ontving koning Sigurd bovenmate goed, en reed met hem uit naar de rivier de Jordaan en weer terug naar Jorsala.

Koning Sigurd bleef heel lang in Jorsalaland wonen, dien herfst en het begin van den winter.

Koning Baldwin gaf een groot feest voor koning Sigurd en velen van zijn gevolg. Toen gaf koning Baldwin aan koning Sigurd vele heiligdommen en daar was een spaan van het heilige kruis genomen en de patriarch en koning Baldwin, zij beiden zwoeren bij het heiligdom dat dit stuk hout was van dat heilige kruis, waar God zelf aan was gepijnigd. Daarna werd dit heiligdom aan koning Sigurd gegeven, waarbij hij eerst zwoer, en twaalf andere mannen met hem, dat hij het christendom zou bevorderen met alle macht en er zou een aartsbisschopsstoel in zijn land komen, en het kruis zou daar zijn waar Heilige Olaf de koning begraven was en hij zou maken dat er tienden opgebracht werden voor de

kerk en die zelf ook geven. Koning Sigurd trok daarna naar zijn schepen in Akrsborg (Akka). Toen rustte koning Baldwin ook zijn leger uit om naar Syrieland te trekken naar de stad die Saet (Sidon) heet, die stad was heidensch. Op dien tocht was koning Sigurd met hem. En toen de koningen een korten tijd om de stad gelegerd geweest waren, gaven de heidenen zich over en de koningen kregen de stad, maar de manschappen al de buit. Koning Sigurd gaf aan koning Baldwin de geheele stad. Hierop trok koning Sigurd naar zijn schepen en zeilde weg van Jorsalaland. Hij zeilde noordwaarts naar dat eiland dat Kipr (Cyprus) heet, en daar bleef hij eenigen tijd. Daarna ging hij naar Miklagard (Griekenland) en hij legde al zijne schepen buiten bij Engelsnes en lag daar een halve maand. En daar was iederen dag sterke noordenwind, naar zee toe, maar hij wilde wachten op die wind, die zijwind zijn zou, en waarbij hij de zeilen kon opzetten over de heele lengte van de schepen. Want al zijn zeilen waren bezet met pell, beide aan de vooren aan de achterkant, want zij deden het niet minder: zoowel zij die voor op als die achter op het schip waren, wilden het niet met minder zeilen doen.

Toen koning Sigurd in Miklagard inzeilde, ging hij dicht langs het land. Daar waren het heele land over steden, kasteelen en dorpen, zoo, dat het nooit ophield. Al het volk stond daar op het strand, om te kijken naar het zeilen van koning Sigurd. Zij zagen alle zeilen gebogen, met nergens een opening er tusschen, zoodat het wel een haag leek.

Keizer Kirjalax had gehoord van den tocht van Koning Sigurd en liet voor hem openen die poort in Miklagard, die Guldvarta heet (de Gouden Poort te Konstantinopel). Die poort moet de keizer onderdoor rijden als hij lang weg geweest is van Miklagard en groote overwinningen behaald heeft. Toen liet de keizer pell leggen over de straten van de stad van de Guldvarta tot aan Laktjarna (Blachernae, 't paleis), waar die beroemde hallen van den keizer zijn. Koning Sigurd zeide tot zijne mannen, dat zij heel onverschillig de stad moesten inrijden en volstrekt niet laten merken dat zij nieuwe en ongewone dingen zagen, en dat deden zij.

Met zulk een staatsie reden koning Sigurd en zijne mannen Miklagarda binnen naar 's keizers prachtige hallen en daar

was alles voor hen in orde gemaakt. Koning Sigurd bleef daar eenigen tijd. Toen zond keizer Kirjalax boden tot hem om te vragen of hij van den keizer wilde aannemen 6 scheepsponden goud, dan of hij liever had, dat voor hem dat spel gegeven zou worden, dat de keizers gewoon waren te laten geven in het Padreim (hippodroom).

Koning Sigurd koos het spel en de zendmannen zeiden dat dit spel den keizer niet minder kostte dan het goud.

Toen liet de keizer dat kampspel geven en er werd gespeeld zooals altijd en de koning won in alle spelen. De koningin heeft het halve spel en in alle spelen kampen haar mannen met die van den koning en de Grieken zeggen, dat als de koning meer spelen wint in 't hippodroom dan de koningin, dat hij dan overwinnen zal, als hij ten oorlog trekt.

Dit zeggen menschen die in Miklagarda geweest zijn, dat als er in 't hippodroom zoo'n spel plaats heeft, dat er dan een muur gezet is om een stuk grond, dat heelemaal gelijk gemaakt is en dat er in het rond en op de trappen daarboven menschen om die muur zitten en die muur is van goud. Daar zijn verschillende gebeurtenissen uit vroeger tijd in voorgesteld, van goden, de Volsunga en Giuke, gesneden uit koper en ander metaal, met zoo groote kunst, dat het leek of alles levend was aan allen die in het hippodroom kwamen. Dit gebouw is met groote behendigheid en kunstvaardigheid gemaakt, het scheen, dat de mannen in de lucht reden en vuurwerk was daar ook en harpspel en allerlei muziek.

Daarna maakte koning Sigurd zich voor den terugtocht gereed. Hij gaf den keizer alle zijne schepen en er waren gouden hoofden aan het koningsschip; die werden in de Peterskerk gezet en zijn daar sedert te zien. Keizer Kirjalax gaf koning Sigurd vele paarden en gaf hem geleide mee door zijn heele rijk. Toen ging koning Sigurd weg van Miklagarda maar daar bleven achter een groote menigte Noormannen en gingen in dienst.

Koning Sigurd trok eerst in Bolgaraland en daarna in Hongar-rijk en Pannonia, Svava (Zwaben) en Bojarland (Beieren). Daar vond hij keizer Lozarius van Romaborg (Lothar, roomsch koning) en deze ontving hem zeer goed, gaf hem

geleide door zijn heele rijk en liet voor hem markt houden, zoodat hij koopen kon, al wat hij noodig had.

Maar toen koning Sigurd in Sleeswijk in Denemarken kwam, toen onthaalde Jarl Eilif hem op allerheerlijkste wijze; dat was met midzomer.

In Heidaby vond hij Nicolaas de Denenkoning en deze ontving hem zeer goed en begeleidde hem zelf noordwaarts naar Jutland en gaf hem schepen, geheel zoo toegerust als hij in Noorwegen ook had.

Dat was in 1110. Toen trok Sigurd in zijn rijk en hij werd goed ontvangen. Algemeen was het zeggen dat dit de allereervolste tocht was die ooit van uit Noorwegen gedaan was en Sigurd was toen 20 jaar oud. Hij was drie winters op dien tocht geweest. Koning Olaf, zijn broeder was toen 12 winters oud.

Van Koning Eystein

Koning Eystein had veel in 't land gedaan, dat nuttig was, terwijl koning Sigurd op tocht was. Hij stelde in Bjorgvin (Bergen) monniksleven in en in Nordnaes en legde daar veel aan ten koste. Hij liet de Mikalskerk bouwen, die allerheerlijkste steenen tempel. Hij liet ook op 't koninklijk terrein de apostelkerk bouwen en daar liet hij ook maken die heerlijke hal, die het prachtigste houten huis is dat Noorwegen ooit gehad heeft. In Agdenaes ook liet hij een kerk bouwen en een haven maken daar, waar vroeger ontoegankelijke kust was. Op 't koninklijk terrein bij Nidaros liet hij de Nicolaaskerk bouwen en dat huis was bijzonder mooi afgewerkt met uitgesneden hout en allerlei smidswerk. In het Noorden in Vagum in Haalogaland liet hij de kerk daar bouwen en schonk er een praebende aan.

Koning Eystein zond boden naar de wijste en rijkste mannen van Jamtaland en deed hen bij zich komen en ontving allen die kwamen met groote vriendelijkheid en deed hen terug begeleiden met vele gaven en bracht hen zoo tot vriendschap Maar daar velen gewoon werden naar hem toe te gaan en gaven van hem te ontvangen - en daar hij de enkelen gaven zond, die daar niet gekomen waren, zoo kwam hij in

volkomen vriendschap met alle de mannen die het land bestuurden.

Daarna sprak hij tot hen en zeide dat de Jemten dat slecht gedaan hadden, dat zij zich afgewend hadden van Noorwegen in gehoorzaamheid en schattingbetalen. Hij zeide ook, dat de Jemten onder het rijk gekomen waren onder koning Haakon Adalsteinsfostre en dat zij daarna zeer langen tijd onder Noorsche koningen geweest waren. Hij zeide ook, hoeveel dingen, die zij noodig hadden, zij van Noorwegen konden krijgen en hoeveel moeite zij zouden hebben om van den Zwedenkoning dat te krijgen, wat zij noodig hadden. En zoover kwam hij met zijn spreken, dat de Jemten zelf boden tot hem zonden en vroegen, of zij zich in gehoorzaamheid tot koning Eystein mochten wenden en dat noemden hun behoefte en noodzakelijkheid.

Zóo kwam die vereeniging tot stand, dat de Jemten al hun land onder het beheer van koning Eystein gaven. Eerst namen de grooten aan al het volk trouwschapseeden af voor deze overeenkomst. Daarop trokken zij naar koning Eystein en zwoeren hem het land toe en dat heeft zich altijd zoo gehouden. Koning Eystein won Jamtaland met wijsheid en niet met geweld zooals sommige van zijn voorvaderen.

Koning Eystein was de mooiste man om te zien, blauwe oogen en nogal groote oogen, lichtblond haar en krullend haar, was middelmatig groot, een wijs man en zeer verstandig, had kennis van wetten en exempelen en van de geschiedenis, was verstandig in woord en raad, moedig en heel vroolijk, en innemend en bemind door het geheele volk. Hij had tot vrouw Ingeborg, dochter van Gotthorm Steigartorisson. Hun dochter heette Maria, die later Gudbrand Skafhögson tot vrouw kreeg.

Koning Eystein had een morgen recht gesproken voor de landsmannen, hij onderhield de wet zeer goed en voerde zeer kundig alle wetten in Noorwegen uit. In dit punt moet opgemerkt worden, wat een heerlijk man koning Eystein was en hoe vriendhoudend en hoe vernuftig in het uitvinden van wat zijn vrienden te last was. Die man was nu bij hem, die Ivar heette en zoon was van Ingemundar, een IJslandsch man, verstandig en van groot geslacht en skald, en de koning was goed met hem en behandelde hem vriendelijk.

Ivar was onvroolijk en nu deed de koning Ivar bij zich komen om hem te spreken en vroeg hem, waarom hij zoo droef te moede was. ‘Maar in 't begin, toen je met ons was, hadden wij zooveel plezier in je gesprekken. Maar niet zocht ik daarnaar, als ik niet wist dat je wijs man genoeg was, om niet te denken dat ik het doe om je te krenken. Zeg mij, wat is het?’

‘Dat, wat het is, heer, mag ik niet zeggen.’

Toen zeide de koning: ‘Dan ga ik daarnaar raden. Zijn er hier eenige mannen, van wie je niet houdt?’

Niet was het dat, zeide hij.

‘Vindt je, dat je van mij minder eerbewijzen krijgt dan je zou willen?’

Niet was het dat, zeide hij.

‘Zou je lust hebben om naar andere hoofdmannen te gaan?’

‘Neen,’ zeide hij.

‘Moeilijk is het raden,’ zeide de koning. ‘Zijn er eenige vrouwen in andere landen, die je hier mist?’

Dat was het, zeide hij.

De koning zeide: ‘Wees daarom niet bekommerd. Dadelijk als het lente wordt, vaar dan naar IJsland, ik zal je geld en groote eerbewijzen geven en een brief met zegel aan den man die haar in bezit heeft en dan weet ik niet, waarop die man hoopt, als hij niet dadelijk zou buigen voor mijn wenschen of bedreigingen.’

Ivar antwoordde: ‘Moeilijk is de vaart, heer, mijn broeder heeft die vrouw.’

Toen zeide de koning: ‘Dan moet je het opgeven en ook daartoe zal ik je helpen. Na Kerstmis moet ik te gast gaan en jij gaat mee en dan zul je daar zooveel wellevende vrouwen zien en al ben je dan niet van koninklijke geboorte, dan zal ik toch wel maken, dat je er een krijgt.’

Hij antwoordde: ‘Juist dat is het treurige, dat als ik mooie en lieve vrouwen zie, dan denk ik aan die vrouw daar en dan wordt mijn verdriet grooter.’

De koning zeide: ‘Dan moet ik je van alles geven om je af te leiden.’

Hij antwoordde: ‘Niet zou ik weten, waardoor.’

De koning zeide: ‘Dan zal ik je geld geven, dan ga je naar dat land, waar je gaan wilt.’

Hij zeide, niet dat te willen.

Toen zeide de koning: ‘Moeilijk is het mij te weten, ik heb nu al bedacht wat ik kan, maar één ding is er nog en dat beteekent weinig bij wat ik je heb aangeboden: Kom iederen dag, als de maaltijd afgeloopen is, bij mij, en als ik niet voor een moeilijke zaak sta, dan kan ik met je praten over die vrouw, alles wat mij maar in den zin komt. Somtijds gebeurt dat ons verdriet lichter wordt als men er over praat, dat zal met jou ook wel zijn, en anders moet je weg varen.’

Hij antwoordde: ‘Dat wil ik, heer! Dank voor uw vragen.’

En nu gebeurde ook zoo, zijn verdriet werd beter en hij werd verheugd.

Koning Sigurd was groot van gestalte en bruin van haar, manlijk, niet mooi, welgebouwd, snel handelend, weinig sprekend en zeer vaak niet vriendelijk, hij was goed voor zijn vrienden en standvastig, maar niet gemakkelijk in den omgang. Koning Sigurd was heerschzuchtig en strafte streng, sprak goed recht, was mild in 't geven, machtig en geëerd.

Koning Olaf was een man, slank en smal, mooi om te zien, vroolijk en innemend.

Toen deze broeders koningen in Noorwegen waren, kregen zij van velen schatting, die de Denen opgelegd hadden toen Svein Alfifuson het land bestuurde en daarom waren zij zeer bemind bij de gemeene man en de grooten. Koning Sigurd kreeg Malmfrid, dochter van koning Harald Valdamarson tot vrouw.

Koning Olaf kreeg een ziekte die hem den dood bracht. Hij werd begraven in de Christuskerk op Nidaros en hij werd zeer betreurd. Daarna bestuurden de twee koningen het land, Sigurd en Eystein, maar de drie koningen hadden twaalfjaar over het land geregeerd, vijf tot koning Sigurd terugkwam en zeven daarna. Koning Olaf was 17 jaar toen hij stierf en dat was den 22sten December 1115.

Toen koning Eystein eens in den winter in 't Oosten van 't land was en Sigurd in 't Noorden, was Eystein dien heelen winter op Sarpsborg geweest. Olaf in Dal heette een machtige

boer en rijk man; hij woonde in Groot Dal in Aamord. Hij had twee kinderen: zijn zoon heette Haakon Fauk maar zijn dochter Borghild; zij was een heel mooie vrouw en verstandig en wist zeer veel. Olaf en zijn kinderen waren dien winter lang op Borg geweest en Borghild praatte altijd met den koning en de menschen spraken zeer verschillend over hun vriendschap. Maar den zomer daarna ging koning Eystein naar 't Noorden van het land en koning Sigurd naar het Oosten en den winter daarop was Sigurd in 't Oosten en bleef lang in Konungahella en hij versterkte die koopstad daar zeer. Daar liet hij een groote vesting bouwen en er een heel hooge dijk om heen graven van steenen en zoden. Hij liet huizen in die vesting zetten en er een kerk in bouwen. Het heilige kruis liet hij in Konungahella zijn en hij hield daarin niet de eed, die hij in Jorsala gezworen had, maar hij stelde tienden in en bevorderde al het andere, dat hij gezworen had. Maar dat hij het kruis zette heelemaal in 't Oosten van 't land, bij de grens, dat dacht hij dat een beschutting van het land zou zijn, maar dat werd juist het meest verderfelijk, dat hij dat heiligdom zoo ver weg, haast onder de macht van de heidensche mannen bracht, zooals dat later bleek.

Borghild Olafsdochter hoorde het gerucht dat de menschen kwaad spraken van haar en koning Eystein om hun praten met elkaar en hun vriendschap. Toen ging zij naar Borg en vastte daar voor de ijzerproef; zij droeg gloeiend ijzer voor die zaak en werd daarvan gezuiverd. Maar toen koning Sigurd dat hoorde, toen reed hij in één dagrit wat veel zou zijn voor twee en kwam bij Olaf in Dal en was daar omstreeks de nacht. Daar nam hij Borghild tot bijvrouw en hij ging met haar weg. Hun zoon was Magnus. Hij werd spoedig gezonden naar het Noorden in Haalogaland om opgevoed te worden op Bjarkeiland bij Widkun Jonsonar en daar groeide hij op. Magnus was de mooiste van alle mannen en ging spoedig vooruit in lichaamsgroei en kracht.

Koning Eystein en koning Sigurd waren op een winter beiden te gast in Oplanden en hadden daar beiden hun woning. Maar daar er maar weinig afstand tusschen de huizen was, waar de koningen verblijf hielden, daar bedacht men deze raad, dat zij beiden te zamen zijn zouden en dan omde-

beurt bij een van beiden. Zij waren toen eerst te zamen in dat huis, dat Eystein had. Maar 's avonds, toen de mannen gingen drinken, toen was 't bier niet goed en de mannen waren stil. Toen zeide koning Eystein: ‘Maar de mannen zijn stil. Het is toch een betere bier-zede, als de mannen zich vroolijk maken. Laat ons wat gekheid maken bij het bier dan zal er wat vroolijkheid onder de mannen komen. Broeder Sigurd, allen zullen het 't geschiktst vinden, dat wij beiden in gekheid een samenspraak houden.’ Koning Sigurd antwoordt tamelijk kort: ‘Praat jij zoo veel als je wilt maar laat mij vrij om te zwijgen voor jou!’ Toen zeide koning Eystein: ‘Het is vaak biergewoonte geweest, dat men zich een eveningsman kiest, dat wil ik nu hier zoo.’ Daarop zweeg koning Sigurd. ‘Ik zie’, zeide koning Eystein, ‘dat ik moet beginnen met dit spel, en ik neem u, broeder, tot mijn eveningsman. Ik voer dit aan, dat wij beiden een evenwaardigen naam hebben en gelijk eigendom en ik maak geen verschil tusschen ons geslacht en onze opvoeding.’ Daar antwoordt koning Sigurd: ‘Ben je dat vergeten, dat ik je op je rug wierp als ik wilde en toch was je een winter ouder.’ Daarop zegt koning Eystein: ‘Niet minder ben ik vergeten, dat jij nooit dat spel won, waar 't op behendigheid aankwam’.

Toen zeide koning Sigurd: ‘Weet je, hoe het ging bij het zwemmen met ons: ik kon je onder krijgen als ik wou’. Koning Eystein zegt: ‘Niet korter zwom ik dan jij en evengoed als jij zwom ik onder water; ik kon ook op schaatsen voort, zoo dat ik niemand wist die zich met mij meten kon, maar dat kon jij niet beter dan een koe!’ Koning Sigurd zegt: ‘Een meer koninklijke lichaamsoefening en nuttiger vind ik het goed boog te kunnen schieten; ik geloof dat jij mijn boog niet gebruiken kunt, al span je die ook met je voeten.’ Koning Eystein antwoordt: ‘Niet ben ik zoo boogsterk als jij, maar minder verschil is er tusschen ons mikken naar het doel en ik kan veel beter op de ski dan jij en dat is ook vroeger een goede sport genoemd.’ Koning Sigurd zegt: ‘Dat lijkt mij een grooter iets, wat het koninklijke betreft, dat hij, die de voorman moet zijn van andere mannen, groot is onder de menigte, sterk, en beter de wapenen dragend dan andere mannen en licht te zien en te kennen als er velen samen

zijn.' Koning Eystein zegt: 'Niet is het minder voortreffelijk dat een man mooi is en daardoor is hij ook licht te kennen onder de mannen, en dat lijkt mij ook echt voor een hoofding want aan de mooiste past ook de beste kleeding, ik ken ook beter de wetten dan jij en daarbij, in wat wij te zeggen hebben, ben ik veel welsprekender.' Koning Sigurd zegt: 'Het kan zijn, dat je meer de knepen van de wet geleerd hebt, want ik had wel wat anders te doen, en niemand ontkent dat je een gladde tong hebt; maar dit zeggen velen, dat je niet erg woordhoudend bent, er weinig waaarde aan hecht wat je belooft, en hem naar den mond praat die bij je is en dat is in 't geheel niet koninklijk.'

Koning Eystein zegt: 'Dat komt daardoor, dat als een man zijn zaak voor mij brengt dan denk ik daaraan het eerst, dat ik iedere zaak zoo uitwijs, als het hem het best moet dunken; daarna komt dan dikwijls een ander, die een verschil met hem heeft en dan word ik er toe gebracht het zoo te maken, dat beiden tevreden zijn. Dat gebeurt ook vaak, dat ik beloof wat ze vragen, want ik wil dat allen vroolijk van mij heen zullen gean. Ik zie ook wel, dat ik zou kunnen doen wat jij doet, en allen kwaad beloven, maar nooit iemand hoor ik er over klagen, dat je niet houdt wat je belooft,' Koning Sigurd zeide: 'Dat hebben alle mannen gezegd, dat die tocht, toen ik uit het land voer, zeer hoofdinglijk was, maar jij zat onderwijl thuis als je vaders dochter.' Koning Eystein zegt: 'Nu kom je op 't zeere punt! Niet zou ik het spreken begonnen zijn, als ik hier niets had te antwoorden. Bijna leek het, dat ik je van huis wegzond als mijn zuster, toen jij uitgerust werd tot den tocht!'

Koning Sigurd zegt: 'Gehoord heb je wel dat ik vele slagen geleverd heb in Serkland, dat je toch wel hebt hooren noemen, en ik overwon in allemaal en ik maakte allerlei kostbaarheden buit, zooals de gelijke ervan nooit te voren in het land geweest zijn. Ik word het meest waard geacht, waar ik de dapperste mannen vind maar ik geloof, dat jij dat altijd thuis zitten nooit afgebroken hebt.'

Koning Eystein zegt: 'Gehoord heb ik, dat je in 't buitenland eenige slagen leverde, maar nuttiger voor ons land was dat, dat ik intusschen vijf kerken van de grond af op deed

bouwen; ik maakte ook een haven bij Agdanaes, waar er vroeger geen was en ieder man voorbij moest als je noordof zuidwaarts langs het land voer. Ik maakte ook de toren in Sinholmsund en de hal in Björgyn terwijl jij in Serkland de mooren naar den duivel joeg; ik denk dat is van weinig voordeel voor ons rijk.' Koning Sigurd zegt: 'Ik kwam op mijn tocht heelemaal aan de Jordaan en zwom over de rivier; maar op de heuvels er langs is een boschje en daarin knoopte ik een knoop en sprak daar over heen zoo, dat jij die zou losmaken, broeder, of wel, zoo toegesproken worden, als ik bij het leggen er over gesproken had.'

Koning Eystein antwoordde: 'Niet zal ik losmaken de knoop, die jij voor mij gelegd hebt, maar ik zou voor jou wel eens kunnen leggen een knoop, die je nog veel minder los zou kunnen krijgen, toen, toen je met één schip in mijn leger kwam zeilen, toen je in 't land weerkwam.' Hierna zwegen zij beiden en beiden waren boos.

Meer dingen gebeurden tusschen de broeders, waaruit men zag, dat ieder zich en zijn zaak naar voren bracht, en het grootst wou zijn. Maar toch bleef er vrede tusschen hen, zoo lang zij leefden.

Koning Sigurd was in Oplanden te gast en daar werd een bad gereed gemaakt. Maar toen de koning in 't bad was en er was een tent over heen, toen meende hij dat er een visch in het bad bij hem kwam en daar begon hij zoo vreeselijk te lachen dat hij buiten zijn zinnen raakte en dat kwam daarna telkens over hem.

Koning Eystein liet een groot schip maken te Nidaros; dat werd in grootte en uiterlijk gemaakt naar dat schip, dat de Ormen Lange geweest was, die koning Olaf Trygvason had laten maken. Daar was ook een drakenkop op den voorsteven maar een kromme hoek achteraan en beide van goud. Het schip was hoog van boord, maar de stevens leken wat lager en dat zag er mooi uit. Hij liet ook daar op de werf van Nidaros maken booten zoo groot, dat het merkwaardig was en deed dat van het beste hout en prachtig bewerkt.

Koning Eystein was te gast op Stim bij Hustads. Hij

kreeg daar een plotselinge ziekte die hem den dood bracht. Hij stierf den 29sten Augustus 1123 en zijn lijk werd overgebracht naar Kaupange in het Noorden en hij werd in de Christuskerk begraven. Dat zeiden de mannen, dat er nooit bij eenig mans lijk zoovele mannen gestaan hadden zoo bedroefd als bij dat van koning Eystein, sinds koning Magnus, de zoon van Olaf den Heilige gestorven was. Koning Eystein was koning in Noorwegen twintig winters, maar na koning Eystein's dood was Sigurd alleen koning in het land, zoolang hij leefde.

Nicolaas van Denemarken, zoon van Svein Wolfszoon, trouwde later Margareta Inge's dochter, die koning Magnus Barvoet vroeger gehad had en hun zoons heetten Nicolaas en Magnus de Sterke. Koning Nicolaas van Denemarken zond boden naar koning Sigurd Jorsalfar en vroeg hem, hem volk en alle bijstand van zijn rijk te geven en met hem te trekken oostelijk langs Sveavelda naar Smaaland en daar de mannen christen te maken, want die daar woonden hielden niet het christendom, al hadden sommigen het christelijk geloof aangenomen. In dien tijd waren, wijd in Sveavelda heel veel mannen heidensch, maar heel weinig christen want daar waren verscheidene koningen geweest, die het christendom overboord gegooid hadden en weer aan 't offeren waren gegaan zooals dat deed Blotsvein en later koning Erik de Voorspoedige. Koning Sigurd beloofde mee te gaan en de koningen spraken af in Eyrarsond samen te komen. Daarna liet koning Sigurd al het volk uit heel Noorwegen oproepen, mannen en schepen, beide. Maar toen dat leger samen kwam, toen had hij wel 300 schepen (360 in onze telling). Koning Nicolaas kwam veel eerder op de plaats van samenkomst en wachtte daar lang. Toen mopperden de Denen en zeiden dat de Noren niet zouden komen. Toen losten zij de samenkomst op en de koning en het heele leger trok weg. Later kwam koning Sigurd daar en het beviel hem slecht. Hij stuurde oostwaarts naar Svimraros en hield in een huis raad met enkele mannen en koning Sigurd sprak van koning Nicolaas' losse woorden en zij kwamen overeen dat zij wat zouden gaan plunderen in zijn land voor die zaak. Daar namen zij dat dorp, dat Tumatorp heet en niet ver van Lund ligt en stuurden daarna oostwaarts

naar die stad die Kalmarnar heet en plunderden daar en ook in Smaaland en legden het een schatting op, van levensmiddelen en vijftienhonderd stuk vee, en de Smaalanders namen het Christendom aan. Daarna keerde Sigurd met zijn leger terug en kwam in zijn land met vele kostbaarheden en buit die hij op dien tocht veroverd had en die oorlog werd genoemd de Kalmaroorlog. Dat was de zomer voor de groote duisternis (11 Aug. 1124). Dit was de eenige zeeoorlog die koning Sigurd voerde terwijl hij koning was.

Het wordt gezegd dat op een feestdag met Pinksteren koning Sigurd met groot gevolg en velen van zijn vrienden te zamen was, en toen hij in zijn koningszetel zat zag men dat hij weer ziek was, en met barsch uitzicht zat te kijken en velen waren bang voor hem. De koning keek zijn mannen aan en zag in 't rond en naar den zolder en greep dat duurbare boek dat hij had, dat was geheel met gouden letters geschreven en er was geen kostbaarder kleinood in 't land dan dat boek. De koningin zat toen bij hem. Daar zeide koning Sigurd: ‘Alle ding verandert. Ik had twee schatten, die mij het beste leken wat ik had, toen ik in 't land kwam; dat waren dit boek hier en de koningin, maar nu lijken zij mij heel wat minder. De koningin, zie, daar steekt een geitenhoorn haar uit het hoofd en zooveel beter zij mij vroeger leek, zooveel minder lijkt zij mij nu.’ Toen wierp hij het boek in het vuur en gaf de koningin een slag in 't gezicht. Zij huilde meer om den koning dan om haar pijn. Toen ging die man voor den koning staan, die heette Ottar Birtingr, zoon van een boer en schildknaap was hij, en moest dienen, zwart van haar, klein en vlug, donker van uitzicht en hoffelijk. Hij springt op, pakt het boek dat de koning in 't vuur wierp, houdt het voor zich uit en zegt: ‘Andere dagen waren dat, heer koning! toen u met heerlijkheid en pracht naar Noorwegen kwam zeilen en al uw vrienden waren daarom verheugd en reden u tegemoet en begroetten u, koning, met de meeste eer. Maar nu is u voor uw vrienden een ongeluk geworden en zij zijn niet vroolijk meer door uw toorn en lamheid. O, goede koning, doe nu toch dit, neem deze raad aan: Maak het eerst weer goed met de koningin tegen wie u heel leelijk gedaan hebt en denk dan aan uw vrienden!’ Daarop zegt koning Sigurd:

‘Wat moet jij mij raad geven, jou allerakeligste kinkel van 't minste boerenvolk’ en hij sprong op, trok zijn zwaard en deed of hij hem wilde neerhouwen. Ottar stond rechtop en bewoog niet. Maar de koning sloeg met het plat van 't zwaard en hief de handen weer op en sloeg hem met de platte kling in de zijde.

Daarna ging hij stil in den koningszetel zitten, toen zwegen ook alle mannen. De koning zag om zich heen en sprak zachtmoedig: ‘Laat leert men de mannen kennen, hoe zij zijn,’ zeide hij; ‘hier zaten mijn vrienden, mijn leenmannen en hofschenkers en al de beste mannen van het land, en geen van allen was zoo goed voor mij als deze; die u allen toe scheen weinig waard te zijn, hij is mij nu het meest en dat is Ottar Birtingr, die mij toen ik hier in kwam als een waanzinnig man en het kostbaarste wat ik had, wou vernietigen, toen bracht hij mij weer tot mij zelf en vreesde den dood niet, en sprak flink tot mij in goedgekozen woorden, en niet sprak hij met dat gevolg dat mijn toorn vermeerderd werd, maar ik leerde zijn waarde kennen en niemand was zoo wijs man hier dat hij flinker kon spreken; en daarop sprong ik op of ik hem neer wou houwen maar geen vrees had hij. Nu moet gij, vrienden, weten, hoe ik hem zal beloonen. Hij was tot dusver schildknaap, nu zal hij mijn leenman zijn en nu volgt ook dit, dat hij niet de minste van mijn leenmannen is maar de eerste van allen. Ga nu in den leenmanszetel zitten en dien niet langer.’ Hij gaf later dien eersten man van Noorwegen de prachtigste kostbaarheden.

Koning Sigurd was op een van zijn landgoederen en op een morgen, toen de koning gekleed was, was hij verdrietig en sprak niet en zijn vrienden waren bang dat nu weer waanzin over hem was gekomen. Maar de voogd van het goed was een verstandig en vrijmoedig man en sprak met den koning en vroeg hem of hij eenige tijding gehoord had, zoo groot, dat die hem zijn vroolijkheid nam, dan of 't hem daar niet beviel en of het iets was, dat men kon gebeteren.

Koning Sigurd zeide dat het niet kwam door eenig ding, dat hij opnoemde, ‘maar dat is 't eerder’, zeide hij, ‘dat ik denken moet aan die droom die ik vannacht had.’

‘Heer,’ zeide hij, ‘moge het een goede droom zijn; maar hooren wilden wij hem graag.’

De koning zeide: ‘'t Leek me, dat ik hier te Jadri buiten de stad was en naar zee uitkeek en daar zag ik een groot zwart en daar zat vaart in en dat kwam hier naar toe en toen scheen het mij, dat 't een groote boom was en de takken groeiden de lucht in maar de wortels in de zee. Maar toen die boom naderbij kwam, brak hij in stukken en die dreven weg ver naar het vasteland en naar de eilanden, scheren en het strand en daar kreeg ik een vizioen zoo dat ik meende te zien heel Noorwegen langs de kust en ik zag dat stukken van dien boom ingedreven waren in elke inham en de meeste waren klein en sommige groot.’ Toen antwdordde de huisvoogd dat begrijpelijk was met deze droom, ‘dat u zelf het best weet wat hij beteekent en wij willen graag uw uitlegging hooren.’ Toen zeide de koning: ‘dat meen ik daaruit te verstaan, dat hij duidt op de komst van eenig man in dit land en dat hij hier vasten voet zal krijgen en zijn afstammelingen zullen zich over het heele land verspreiden en zullen verschillend van macht en grootheid zijn.’

Hallkell Hukr, zoon van Jon Smörbalt was leenman op Maeri; hij ging westwaarts in zee, heelemaal tot hij aan de Zuideilanden (de Hebriden) kwam, daar ontmoette hij van Ierland die man die Gille Krist (Godschalk) heette en zeide dat hij een zoon was van koning Magnus Barvoet; zijn moeder volgde hem en zeide dat zijn andere naam Harald was.

Hallkell nam deze menschen met zich mee naar Noorwegen en ging dadelijk met Harald en zijn moeder naar koning Sigurd. Zij brachten wat zij wisten voor den koning. Koning Sigurd bracht deze zaak voor zijn hoofdingen, dat ieder zou zeggen, wat hem er van dunkte, maar allen vroegen hem, dat hij zelf daarin zou beslissen. Toen liet koning Sigurd Harald voor zich komen en zeide hem dat hij hem niet wilde verbieden door de ijzerproef zijn afstamming te bewijzen, maar dat vast moest staan dat, al bewees hij zijn afkomst, Harald nooit het koningschap zou krijgen zoolang koning Sigurd of zijn zoon Magnus leefde en deze bepaling werd met eeden bezworen. Koning Sigurd zeide dat Harald op gloeiend ijzer moest loopen om zijn afkomst te bewijzen en die wijze van getuigenis werd kras gevonden, omdat hij het alleen deed voor het vaderschap en niet voor het koninkrijk, dat hij vooruit

afgezworen had. Maar Harald ging daarop in en nu werd de ijzerproet gedaan, die de grootste proef is in Noorwegen, dat negen gloeiende ploegijzers neergelegd werden en Harald liep daarover heen met bloote voeten en twee bisschoppen geleidden hem. En drie dagen daarna werd gezien of hij de proef doorstaan had: toen waren zijn voeten niet verbrand. Daarna was Sigurd vriendschappelijk tegen Harald, maar zijn zoon Magnus was vijandig tegen hem gestemd en vele hoofdingen volgden hem hierin na. Koning Sigurd bouwde zoo op zijn geliefdheid bij het volk dat hij hun vroeg dat zij zweren zouden dat zijn zoon Magnus koning zou zijn na hem, en die eed kreeg hij van al het landsvolk.

Harald Gille was een hoog en slank man, met lange hals en gezicht met zwarte oogen en donker haar, vlug en behendig en hij droeg meestal Iersche kleederdracht, was kort gekleed en licht gekleed. 't Was hem moeilijk om 't norroensch te spreken en hij stamelde dikwerf als hij sprak en dan waren vele mannen gewoon er mee te spotten. Harald was eens bij het drinkgelag en sprak er met een man en vertelde hem van Ierland en zeide dat er in Ierland mannen waren, zoo vlugvoetig, dat geen paard hen in den wedloop in kon halen. Magnus de koningszoon hoorde dat en zeide: ‘Nu liegt hij weer, zooals hij gewoon is.’ Harald antwoordt: ‘Het is waar,’ zeide hij, ‘dat er in Ierland zulke mannen gevonden worden, zóó, dat geen paard in Noorwegen hen voorbij kan loopen.’ Zij spraken verscheidene woorden daarover, beide waren dronken. Toen zeide Magnus: ‘Nu moet jij er je hoofd onder verwedden dat je even hard loopt als ik rijd met mijn paard, maar ik zet er mijn gouden ring voor in.’ Harald antwoordt: ‘Niet zeg ik dat, dat ik zoo hard loop, maar mannen kan ik in Ierland vinden die zoo rennen kunnen, en dat wil ik wedden.’ Koningszoon Magnus zegt: ‘Ik wil niet naar Ierland gaan; *hier* moeten wij tweeën wedden en niet daar.’ Harald ging toen slapen en wou niet verder met hem te doen hebben. Dat was in Oslo. Maar den morgen daarna, toen de ochtendmis afgeloopen was, reed Magnus op naar de Galgeberg.

Hij zond boden naar Harald om daar te komen. Maar toen Harald kwam was hij zoo gekleed: hij had een hemd aan en

een broek met riemen, een kort wambuis zonder mouwen, een Iersche hoed op 't hoofd en een speerschacht in de hand. Magnus paalde de wedloop af. Harald zeide: ‘Te lang maak je de wedloop.’ Magnus paalde dadelijk een veel grooter stuk af en zei dat het nog te kort was. Vele mannen waren daar. Toen begon de wedloop en Harald volgde stadig naast het paard. Maar toen zij aan het eind van de baan gekomen waren, toen zei Magnus: ‘Je hield je vast aan den zadelriem en het paard trok je voort.’ Magnus had een heel snel paard van Gautland. Daar begonnen zij een tweede wedloop en toen rende Harald altijd door voor het paard. Maar toen zij aan het eind gekomen waren, toen vroeg Harald: ‘Hield ik nu de zadelriem vast?’ Magnus antwoordde: ‘Nu begon jij eerder te loopen.’ Magnus liet het paard een tijd uitblazen maar toen gaf hij het paard de sporen en reed dadelijk in draf. Harald stond daar stil. Magnus keek om en riep: ‘Ren nu,’ zeide hij. Toen liep Harald en kwam dadelijk het paard voorbij en ver voorbij en zoo naar het einddoel. Hij kwam er veel eerder, zoodat hij daar ging liggen en opsprong en Magnus groette toen deze aankwam. Daarna gingen zij terug naar de stad. Maar koning Sigurd was intusschen naar de mis geweest en hij wist daarvan niets voor na het eten dien dag. Toen zeide hij boos tot Magnus: ‘Jij noemt Harald onnoozel, maar het lijkt mij toe, dat je zelf een zot bent. Je kent niet de gewoonten van buitenlandsche mannen. Je wist niet vooruit dat buitenlandsche mannen zich oefenen in ander spel dan om zich vol te drinken met drank en zich verward in 't hoofd en zwak te maken en heel niet meer mans te zijn. Geef Harald zijn gouden ring en bespot hem nooit meer zoolang mijn hoofd boven aarde is.’

Toen koning Sigurd op een keer buiten was met schepen, legden zij aan in een haven en een koopschip lag naast hem, een IJslandvaarder. Harald Gille was in 't voorruim van 's konings schip, maar 't dichtst voor hem lag Svein Rimhildarson, hij was een zoon van Knut Sveinson op Jadri. Sigurd Sigurdson was een beroemd leenman, hij bestuurde daar een schip. Het was een mooi-weersdag, de zon scheen helder en vele mannen gingen in het water, beide van de

langschepen en van het koopvaardijschip. Een IJslandsch man, die aan het zwemmen was, had er pret in om de mannen onder te duiken, die minder goed zwommen. De mannen lachten daarom. Koning Sigurd zag dat en hoorde dat. Daarop wierp hij zijn kleederen af, sprong in het water en zwom naar den IJslander, greep hem, trok hem onder water, hield hem onder en dadelijk daarna, toen de IJslander boven kwam, trok de koning hem weer naar onder en daarna de eene keer na de andere.

Toen zeide Sigurd Sigurdson: ‘Moeten wij den koning den man laten dooden?’ Een man zeide, dat niemand groote lust had tusschen beide te komen. Toen zeide Sigurd Sigurdson: ‘Er zou wel een man voor zijn, als Dagr Eilifson maar hier was.’ Daarop sprong hij over boord, zwom naar den koning, greep hem vast en zei: ‘Dood niet den man, heer koning, allen zien nu dat jij veel beter zwemt.’ De koning zeide: ‘Laat mij los, Sigurd, ik wil hem dooden, hij wil onze mannen onderduiken.’ Sigurd antwoordt: ‘Wij tweeën zullen eerst samen spelen, maar jij IJslander, maak dat je aan land komt!’ Dat deed hij. Maar de koning liet Sigurd los en zwom naar zijn schip, dat deed ook Sigurd. Maar de koning sprak en gebood dat Sigurd niet het hart moest hebben, hem onder de oogen te komen. Dit werd aan Sigurd gezegd en hij ging aan land.

In den avond, toen de mannen gingen slapen, speelden sommige mannen op het land. Harald Gille speelde mee en gebood zijn jongen naar het schip te gaan en zijn leger gereed te maken en daar op hem te wachten. De jongen deed dit. De koning was gaan slapen. Maar toen de jongen vond dat het lang duurde, ging hij op Haralds plaats liggen.

Svein Rimhildarson zeide: ‘Groote schande is het voor flinke mannen, daarom van zijn huis weg te trekken, dat dienstknapen even hoog als zij gesteld worden’.

De jongen antwoordt en zegt dat Harald hem hiernaartoe verwezen had. Svein Rimhildarson zeide: ‘Dat lijkt ons al niet een te beste toestand, dat Harald hier ligt, al brengt hij hier geen knechts of bedelaars’ en hij greep een stok en sloeg den jongen op het hoofd, dat het bloed er uit sprong. De jongen sprong dadelijk aan land en vertelde Harald wat er gebeurd was. Harald ging op het schip en achter in het

voorruim; hij houwde met een handbijl naar Svein en sloeg hem een groote wonde in de arm. Harald ging dadelijk daarop aan land, Svein hem na. Daarachter kwamen Sveins vrienden aan, namen Harald gevangen en wilden hem hangen. Maar toen dat alles gebeurde ging Sigurd Sigurdson op 's konings schip en wekte hem. Maar toen de koning de oogen in tweeën brak en Sigurd herkende, zeide hij: ‘Voor dit, dat je mij onder de oogen komt, moet je sterven want ik verbood je dat,’ en sprong op. Sigurd Sigurdson antwoordde: ‘Dat kun je doen, heer koning, zoo gauw je wilt, maar andere dingen zijn nu vooreerst meer noodzakelijk, nu moet je zoo gauw je kunt aan land gaan en help je broeder Harald, de Rügers willen hem hangen. Toen zeide de koning: ‘God helpe ons nu, Sigurd, roep de hoornblazer, laat de mannen voor mij bijeenblazen.’ De koning sprong aan land maar allen die hem kenden, volgden hem daarheen waar de galg opgericht was. Hij nam dadelijk Harald bij zich, maar al de mannen stroomden oogenblikkelijk naar den koning toe, volledig gewapend zoo gauw de hoorn geblazen was. Daar zeide de koning dat Svein en al zijn volgelingen vogelvrij verklaard werden. Maar door het vragen van alle mannen kregen zij van den koning gedaan dat zij met hun eigendommen uit het land gezet werden; maar voor de wonde werd geen smartegeld gegeven.

Toen vroeg Sigurd Sigurdson of de koning wilde, dat hij weg zou trekken. ‘Dat wil ik niet,’ zei de koning, ‘nooit kan ik zijn zonder jou!’

Koning Sigurd liet de koopstad in Konungahella tot zulk een sterke vesting maken, dat er geen machtiger koopstad in Noorwegen was en hij was daar lange tijden om het land te beschutten. Hij liet in de vesting een koningswoon bouwen. Hij legde het platteland in den omtrek en ook de steden de verplichting op, dat elke twaalf maanden moest ieder man die 9 winters oud was of ouder, naar het kasteel brengen 5 wapensteenen of anders 5 palen die men spits moest maken aan het eene eind en 5 ellen lang.

Daar in die sterkte liet koning Sigurd de kruiskerk stichten, dat was een houten kerk en prachtig van grondstof en kunstvaardig bewerkt. De kruiskerk werd gewijd toen Sigurd 24 winters koning geweest was. Toen liet de koning daar be-

waren het heilige kruis en vele andere heiligdommen. Die kerk werd de burcht-kerk genoemd. (1127).

Vooraan bij het altaar liet hij plaatsen de tafel (bord) die hij had laten maken in Griekenland, die was gemaakt van erts en zilver en mooi verguld en daarin zat email en edelgesteente. Daar was een schrijn die Erik Eimune van Denemarken (1134-37) aan koning Sigurd had gezonden en een plenarius, geschreven met gouden letters, dat de patriarch van Constantinopel aan koning Sigurd gegeven had.

Drie winters nadat de Kruiskerk gewijd was kreeg koning Sigurd een ziekte: hij was toen in Oslo. Hij stierf daar de nacht na de Mariamis in de vasten (26 Maart 1130). Hij werd begraven in de Halvardskerk en gelegd in de steenen muur aan den zuidkant van het koor.

Magnus, 's koning Sigurds zoon was toen in de stad. Dadelijk toen koning Sigurd stierf, nam hij de heele schatkist.

Sigurd was koning over Noorwegen 27 winters. Hij was 40 jaar oud en zijn tijd was goed voor het landsvolk en toen waren het goede jaren en vrede.

Aanteekening

Een nieuw schrift

De historische wetenschap stelt vooral daarom zoo hooge eischen aan het kritisch vernuft van haar beoefenaars, omdat in het algemeen het voordeel van waarneming en proefneming haar ontgaat. Wat althans die waarneming betreft, kan zij, evenals b.v. geologische en biologische wetenschap sedert Lyell en Darwin, een vergoeding vinden. Ze kan n.l. uit de kennis van tegenwoordige kultuurvormen en -vervormingen met min of meer waarschijnlijkheid tot verklaring van veranderingen in het verleden komen.

Ik begin met een herinnering. Toen Prof. Nöldeke zijn studie schreef over het oude perzische epos, maakte hij daarbij ter vergelijking gebruik van hetgeen wij weten omtrent het ontstaan, in den tegenwoordigen tijd, van een Atjehsch heldendicht. De kennis van dit laatste danken wij aan Prof. Snouck Hurgronje. In het tweede deel van zijn groot werk over de Atjehers heeft deze mededeelingen gedaan omtrent dat merkwaardige heldendicht, dat eerst door zijn toedoen in zijn geheel op schrift is gebracht. Het gedicht, waarin de strijd tegen ons wordt bezongen, is afkomstig van iemand, die lezen noch schrijven kon, maar die, bekend met oudere liederen, in staat was om hetgeen ooggetuigen hem berichtten in verzen te brengen, allengs te wijzigen en aan te vullen, en, niet geheel zonder variatie, herhaaldelijk voor te dragen.

Wij zijn er dus getuigen van, hoe een heldendicht kan ontstaan. Natuurlijk kan het ook op andere wijze. Maar in

elk geval hebben we hier, wanneer er over historische mogelijkheden gesproken wordt, een toetssteen.

Aan dit Atjehsch heldendicht werd ik herinnerd, toen ik dezer dagen iets las over de invoering van een nieuw schrift bij een afrikaansch negervolk. De heer Göhring, duitsch zendeling in Kamerun, is getuige van de uitvinding van dit schrift[1]. Voor het beoordeelen van het ontstaan van het schrift en van een alfabet hebben we nu ten minste één analogie.

Njoa, de jonge koning van Bamum in het Duitsche Kamerun, is een verstandig en ondernemend man. Nog bij het leven van zijn vader kocht de zestienjarige prins van vreemde kooplieden een zevental boeken, met arabische karakters gedrukt. Lezen kon hij ze niet, zijn zendelingen evenmin, maar het geval wekte zijn belangstelling.

Toen hij nu koning geworden was, wilde hij aan zijn volk een schrift geven. Noch het arabische noch het europeesche, dat zendelingen en duitsche ambtenaars hem toonden, kon zijn hooge goedkeuring verwerven. Of het vreemdenhaat of negertrots was, hij besloot een nieuw schrift te vinden.[2] En - beschamende wijsheid voor ons - hij stelde het militairisme in dienst van de kultuur. Aan een zeker aantal van zijn soldaten gaf hij het bevel ‘een bizonder teeken te vinden voor elk een-letterpreppig woord en voor de meer-lettergrepige woorden zooveel verschillende teekens als er lettergrepen waren in het woord.’ Na afloop van dien arbeid vergeleek de koning zelf al die teekens met elkaar, hij vereenvoudigde ze of stelde ze samen volgens zijn opvatting. Eindelijk begon hij, door de zendelingen geholpen, in eigen persoon zijn onderdanen te leeren lezen en schrijven. Met dit gevolg dat in het midden van 1907 in zijn hoofdstad Fumban reeds meer

1) Bizonderheden hierover dank ik aan het onlangs verschenen tweede bundeltje van ARN. VAN GENNEP, *Religion, moeurs et légendes. Essais d'ethnographie et de linguistique*. Paris, Merc. de France 1909. Behalve hetgeen de heer Göhring in *Der Evangelische Heidenbote* schreef, heeft van Gennep van hem nadere schriftelijke inlichtingen ontvangen en hier medegedeeld.

2) Hoewel de heer Göhring er niet van spreekt, acht ik het niet onwaarschijnlijk dat Njoa kennis had van een of ander negerschrift, primitiever dan het arabische en het europeesche. Toch blijft er iets origineels in zijn vinding.

dan 600 ingeborenen deze nuttige kunsten verstonden. De koning zelf maakte er gebruik van om zijn ontvangst en uitgaaf op te schrijven en archieven aan te leggen.

Wij hebben hier een eenlettergreppig en, zooveel mogelijk, afbeeldend (*ideografisch*) schrift. Het blijkt dat de voordeelen van ons letterschrift (*alfabetisch*) den jongen vorst niet duidelijk zijn geworden: de letter is een veel grooter abstraktie dan de lettergreep, te groot voor zijn primitieve opvatting. En nog moeilijker moet het voor hem geweest zijn zich in het willekeurige van onze letterteekens te schikken: het primitieve denken wil afbeelding van de werkelijkheid. Zoo wordt in het schrift van koning Njoya het woord *ti* (*mensch*) weergegeven door een menschelijke figuur met uitgespreide armen, enz. Van de 350 teekens zijn er ongeveer 90, die volgens Van Gennep duidelijk ideografisch zijn. Er zijn er zeker meer als zoodanig bedoeld. Wanneer wij b.v. de teekeningen van kinderen bekijken, dan gelukt het ons in vele gevallen niet zonder hun hulp de bedoelde gelijkenis te vinden. En iets dergelijks moet ook bij primitief afbeeldend schrift het geval zijn.

Eigenaardig is dat sommige teekens (voor *paard, geit, slang, krokodil*) 90° gedraaid zijn, dus vertikaal in plaats van horizontaal geplaatst. Ook dit verschijnsel (van elders reeds uit oudchineesch schrift bekend) kan men in verband brengen met het primitieve teekenen van kinderen, die er zich niet erg om bekommeren, welke houding hun figuren in de ruimte aannemen; maar die elk oogenblik rechts en links, boven en beneden, vertikaal en horizontaal met elkaar verwisselen[1)].

Bij gebrek aan nauwkeurige gegevens moet ik allerlei psychologische en sociologische vragen, waartoe dit nieuwe negerschrift aanleiding geeft, laten rusten. Mijn doel was alleen er op te wijzen, hoe ethnologische mededeelingen, vergeleken met onze ervaringen uit de kinderkamer, eenig licht kunnen verspreiden over historische of voorhistorische vindingen.

T.J. DE BOER.

1) 1) Vgl. b.v. STERN in *Zeitschr. f. angewandte Psychologie*, II, blz. 498 vv.

Politieke gesprekken
Door
G. en N. Burger.

II

N. De Kuyper-zaak heeft...

G. Laten we daar nu niet mee beginnen. Die ongelukkige lintjesgeschiedenis is als de bontgekleurde reklameplaat van een tingel-tangel of een twaalfde-rangs tooneel. Veel bombarie over een onnoozele zaak. Er zijn toch gewichtiger dingen aan de orde.

N. Niet al te haastig met dat oordeel. Ik geef direct toe dat de decoraties waarover het gaat van bitter weinig belang zijn. En er is iets bedroevends in, een figuur als Dr. Kuyper, die toch de Nederlandsche politiek van de laatste vijfentwintig jaren beheerscht heeft, zoo te zien aftakelen. Maar het gaat erom of het partij-wezen onze politiek geheel en al mag doordringen. 't Ging er aardig naar toe dat het landsbelang gelijk gesteld werd met het belang van de partij die boven dreef. Dat was Amerikaansche stijl. En daarom wou ik zeggen dat de Kuyper-zaak duidelijk aangetoond heeft dat we de erge partij-politiek te boven geraken.

G. Dat is maar schijn. Wat ge voor tempering van den partijgeest houdt is verslapping van het politieke leven. Daar wou ik het over hebben. Want kijk eens achter dat sensationeele Kuyper-drama. Dat diende om met geheimzinnigheden en mise-en-scène te bedekken hoe zwak de pols slaat van een echte politiek.

N. Zoudt ge dan zoo graag weer terugkeeren naar dien

onvruchtbaren antithese-strijd? Heeft die in de laatste tien jaren iets tot stand kunnen brengen? 't Was een voortdurend gekibbel en geploeter om de regeerende partijen een beentije te lichten en zelf weer aan 't bewind te komen. De lawaaiige verkiezingsvergaderingen met handig maar leeg debat werden overgebracht naar 't Binnenhof, en in de pers werd dat alles dapper gesteund. Mogen we niet blij zijn dat daaraan een einde gaat komen?

G. Zeker, maar onder één voorwaarde: dat er wat anders voor in de plaats komt.

N. Hebben wij dat dan niet? Me dunkt dat er juist nu een ruime gelegenheid komt om...

G. de zaken drijvende te houden. We hebben meer dan dat noodig.

N. Toegegeven. Doch laat mij doorspreken. Ik wou zeggen dat er juist veel gedaan kan worden wat dringend noodig is, als men er de politiek maar buiten houdt. Let maar eens op. Zoodra in de Tweede Kamer ernstig over een onderwerp gepraat wordt, en een der leden laat doorschemeren dat zijn partij bij dit of dat belang heeft, zoo roept men hem - en als een verwijt - toe, dat hij er ‘de’ politiek in brengt. Dat teekent.

G. Inderdaad het teekent hoe moe en mat de politiekers zijn. Zij aanvaarden soms het booze merkteeken, dat bij elke partijdigheid behoort, voor de politiek die zij te voeren en te leiden hebben. Want waar zijn zij anders voor? Moeten zij alleen maar controleeren wat de regeering doet en proeven van de wetsschotels, die hen voorgezet worden?

N. Wel, natuurlijk. Wilt ge dan die honderd personen aan 't regeeren en wetten maken zetten? Dat zou al te fraai worden. Neen wij zijn nu op den goeden weg. De Kamer moest juist ingetoomd inplaats van aangevuurd worden. En dat heeft ze zelf begrepen, al steigert ze nog weleens wanneer de breidel van 't nieuwe reglement van orde gevoeld wordt. Dat zal echter wel gewennen. Zaken doen, daar komt het op aan. De regeeringstaak is wezenlijk breed genoeg. Wanneer dat nu kalmweg ontwikkeld wordt, en dat gaat gelukkig geleidelijk, dan is er gelegenheid om alle moeilijke kwesties die zich voordoen tot een degelijke oplossing te brengen. Geen gejaag

van leuzen, en geen vliegen afvangen, maar studie van de wezenlijke landsbelangen, om tot een goede regeling te komen. Dat is dan ook de grondtoon der begrootingsdiscussies.

G. Hoe vredig. 'k Zie het beeld al voor me van den keur der Nederlandsche natie, in Den Haag bijeengekomen om elk een steentje bijtedragen aan de wetjes en subsidies en regelingen die hier dit nuttig instituut, daar deze verbetering, ginds een of ander initiatief voor maatschappelijk werk moet steunen. 't Is of onze maatschappij een aardige tuin is, waar we groenten teelen en vruchtboomen onderhouden, en ook bloemen kweeken. Daar zullen we nu allen zorgvuldig voor zorgen. En gelukkig zijn de booze ondeugende jongens, die door de perken liepen en die er zoo'n kabaalsch leven met hun vechtpartijen maakten buiten 't hek gezet. Of ze zijn tam gemaakt.

N. Parodieeren kan men alles, en met wat aardige beeldspraak erbij, is 't ook wel grappig. Maar zoo is het toch wezenlijk niet. Ik dacht dat gij voor het materieele welzijn van ons volk meer gevoelde dan om het met een tuintje te vergelijken. Wanneer de rechtspraak verbeterd wordt, wanneer voor de misdadige en verwaarloosde jeugd flink gezorgd is, wanneer onze wetboeken herzien worden: de landbouw en visscherij bevorderd, gewaakt tegen het varen met onveilige schepen, de gemeente instaat gesteld tot betere uitoefening van hare moderne functies, is dat toch meer waard dan ‘een wetje, een subsidietje’ of iets dergelijks genoemd te worden.

Maar bovendien...

G. Ja juist bovendien, daar komt het op aan...

N. Zeker, wees niet ongeduldig, ik begrijp wel waar ge heen wilt. 't Kiesrecht en de sociale verzekering, en beperking van den arbeidsduur tot tien uur, en arbeidswetten voor den landarbeid. Dat bedoelt ge.

G. Juist daarover wou ik gesproken hebben...

N. Maar staat dat alles dan stil? Er wordt toch aan gewerkt. Wilt ge dan juist in zulke moeilijke onderwerpen weer de politiek gaan brengen? Dan komt er immers heelemaal niets van. 't Is toch duidelijk genoeg, als men maar niet altijd denkt aan kiezersleuzen, en wat daar allemaal bijbehoort. 't Kiesrecht moet noodzakelijk de grondswetsherziening mee brengen. Allerlei is erin verouderd en moet vernieuwd worden. Maar

daar blijft het niet bij. Vrouwenkiesrecht, algemeen kiesrecht, huismanskiesrecht, evenredige vertegenwoordiging, wijziging van de Eerste Kamer. 't Komt er alles bij te pas. Met een partij-leus is 't kant en klaar in nog geen vijf minuten. Maar het belang van 't geheele land is ermee gemoeid. Hoe licht zou eenig belang vergeten of verwaarloosd worden.

G. Dat is nu zoo juist naar mijn hart gesproken. Er zou wel eens een groot, een heel groot belang verwaarloosd kunnen worden. En let op, 't *zal* verwaarloosd worden als er niet iets verandert in onze politiek.

N. Waarom zou dat gebeuren? Omdat er geen actie voor gemaakt wordt in pers, in vergaderingen, in moties? Zoover zijn we toch wel dat we allerlei belangen kennen.

G. Kennen is nog niet laten leven. Maar ga door, ik zal straks mijn meening wel uitvoeriger zeggen. De verzekering dan nu.

Wat hebt ge daarover in 't midden te brengen?

N. Dat kunt ge bijna raden. Want zoo er één onderwerp is dat inzicht in de maatschappelijke verhoudingen, kennis van toestanden, en wel overwogen overleg vereischt, dan is het de sociale verzekering. Het moet een knappe kop zijn, die de verzekeringswetgeving in elkaar zet. Want er is langzamerhand zooveel overhoop gehaald, dat een bijzonder groot werk gevraagd wordt. De Ongevallenwet bevredigt niemand en toch wordt van alle zijden aangedrongen op een uitbreiding der regeling tot de zeevisscherij, tot den landbouw, en eigenlijk tot alle bedrijven. Dan volgt de ziekteverzekering, die ook in eens voor misschien een paar miliioen menschen klaar moet staan. En ondertusschen vraagt men waar de ouderdoms- en invaliditeitsverzekering blijft, terwijl ook de moederschapsverzekering en de werkloozenverzekering komen opduiken. Dat is niet alleen een reorganisatie van een groot stuk maatschappelijk leven, die veel geld en veel arbeid zal vereischen. Het is tegelijk een taak waarbij alle belangen der maatschappij te pas komen. Afgezien nog van de belastingverzwaring, die het gevolg ervan zijn moet, zou een verkeerde regeling der sociale verzekering handel en nijverheid kunnen ondermijnen en het verantwoordelijkheidsbesef van den zelfstandigen burger aantasten. En waar nu de plannen, die in Duitschland en Oostenrijk aanhangig zijn over de samensmel-

ting en hervorming der verschillende takken der verzekering nog geenszins algemeene instemming vinden, is het meer dan geraden om kalm plannen te ontwerpen, en van alle zijden te bekijken. Waarom zouden de politieke leuzen van particulier initiatief, staatszorg, staatspensioen, decentralisatie enz. de hoofden warm moeten maken en ongeschikt voor degelijk overleg? Ik geloof dat de ervaring met de ongevallenwet voldoende geweest is om de verantwoordelijke personen te waarschuwen. Een kalm maar een vast beleid is er noodig. En daarom is 't verstandig dat de verzekeringsdebatten uit de jongste begrootingsdebatten geëlimineerd zijn en verschoven tot in een rustiger tijd.

G. Zoo kunt ge natuurlijk doorredeneeren over de beperking van den arbeidstijd, over regeling van huisindustrie en landarbeid. Het zijn allemaal moeilijke onderwerpen, en bovendien van groot gewicht. Rust van de politiek en tijd, zegt ge, zijn noodig om zulk werk aan te pakken.

N. Juist, en is dat dan zoo niet? Hoe zoudt ge het anders kunnen? Ik begrijp wel dat ge heel iets anders wilt. Ge wordt ongeduldig. Er is zooveel te hervormen. Maar helpt het dan wat, of ge met Kuyper zegt: ‘ze kunnen niet wachten, geen dag en geen nacht.’ Wat heeft hij dan gedaan? Geloof gerust dat zijn wil er ook wel was. Kuyper had niets liever gewild dan een groote sociale wetgeving tot stand te brengen, zooals Bismarck in Duitschland had gedaan. Dat blijkt wel uit zijn plannen. Maar hij heeft het niet gekund. En waarom niet? Omdat voor zoo'n werk het volk niet verdeeld moet worden door politieken partijgeest. Een regeering die het wil tot stand brengen moet trachten boven de partijen te staan. En 't begin is, om in tegenstelling met wat Kuyper deed, zich te onthouden van het aanwakkeren van partijgeest. Groote hervormingen moeten een nationaal werk zijn, ze moeten gedragen worden door een dieper bewustzijn van de eenheid der natie. De gedachte daaraan moet voorop staan. Kijk maar gerust naar Bismarck, die toch om zoo te zeggen de verpersoonlijking is van de eenhied van het Duitsche volk.

G. Maar was dat dan een tijd van rust? Had Bismarck dan niet om te slagen met een nationale wetgeving het algemeen kiesrecht ingevoerd? En was Duitschland niet bewogen door

allerlei groot en belangrijk politiek streven? Ik neem uw voorbeeld gaarne over, maar trek er geheel andere conclusies uit. Eenheid van 't volk, ik zeg het u na, maar dan ook eenheid van het geheele volk, en niet van de bovenste lagen alleen.

Ik ben het in nog meer met u eens. Zeker, de kiesrechtregeling, arbeids- en verzekeringswetgeving, het is een moeilijk en groot werk. Onze tijd maakt het den staatsman nu eenmaal niet gemakkelijk. Maar met uw rust in de politiek komt gij er nooit, al vraagt ge nog zoo'n langen tijd ervoor.

N. Dat zal dan toch moeten blijken. Want rustig werken beteekent geen stilstand.

G. Maar door wie wordt gewerkt? Door enkele ministers en hunne ambtenaren? Die moeten natuurlijk een plan van groote lijnen en beginselen hebben, om die in wetten te redigeeren.

N. Nog al natuurlijk.

G. Als ge dat toegeeft is de zaak op eens duidelijk. Want dat eerste plan in hoofdlijnen, dat is geen zaak van één persoon of van nog zulke intelligente ambtenaren. Geen vijf referendarissen, zei dezer dagen een minister, kunnen mij helpen. En hij zei dat over het opstellen van politie-maatregelen in de visscherij. Daarvoor moest hij een man hebben die de visscherij in alle bijzonderheden kende. Hoeveel te meer geldt dat voor regelingen die de demokratie moeten leiden, en het sociale leven hervormen.

N. Daarvoor zijn toch geen deskundige menschen noodig. Op dat punt zijn alle ontwikkelde personen in staat tot oordeelen.

G. Juist dat is noodig, dat alle personen kunnen oordeelen, omdat ze de noodige ontwikkeling hebben. Wat anders is het doel der demokratie? Let wel, ik zeg het doel, want zoover zijn we nog lang niet.

De demokratische regeering berust erop dat elk burger een politiek oordeel heeft, doch ze moet dat zelf waar maken.

En dat is een heel moeilijke taak, ik zou bijna zeggen *de* taak van onzen tijd, want alle sociale hervormingen worden daarbij vergeleken middel in plaats van doel.

N. Vedwaalt ge niet naar de utopiën?

Geeft ge u niet gevangen in de oude, maar overwonnen liberale illusie? Het intellectualisme zou alles zijn; opvoeding

nummer een van elk program. Daar zijn we toch al heel lang overheen.

G. Dat schijnt maar zoo. Want let eens op wat voor crisis de demokratie doormaakt. Het is *de* strijd door geheel Europa heen, waar gij ook kijkt. Engeland wordt er dit oogenblik wel het meest door bewogen. Tot nu toe kon de demokratie een Hoogerhuis van erfelijke pairs nog verdragen, omdat de ontwikkeling der volksregeering om over 't eigen lot te beslissen nog niet in botsing kwam met den wil der groote heeren. Doch nu moet Engeland zoeken naar een anderen vorm der demokratie.

N. Blijkt dan niet duidelijk hoe zelfs in dat land van de oudste politieke ervaring de dam tegen den snel wassenden stroom eener volksopwinding noodig is? Dutft men het daar dan aan, om eenvoudig te zeggen: de meerderheid beslist?

G. Neen, waarschijnlijk durft die meerderheid nog hare eigen verantwoordelijkheid niet te dragen, en zoekt zij een weerstand.

Maar men zoekt toch ook naar een minder sterken weerstand: de dam moet wat lager zijn. Ik wou juist zeggen hoe de demokratie in ontwikkeling en in bewogenheid is om zich beter voor regeeringsvorm geschikt te maken. En dan is er toch geen ander doel mogelijk dan den weerstand overbodig te maken, door de andere en betere organisatie der demokratie.

N. De organisatie - zegt ge - en ge stelt haar tot eisch dat zij het regeeren mogelijk maakt. Dat is dus de hoofdzaak, een goede nationale en krachtige regeering.

G. Dat spreekt wel van zelf, maar de kracht der regeering ontstaat pas, door het nauw verband met het geheele volk. En daarom is de organisatie tevens erop ingericht zooveel als bereikbaar is alle burgers te doen spreken. Voor uw kalm en lang overleg is dat probleem niet op te lossen. Ge zult altijd moeten komen tot de aristokratische regeering, tot het besturen van het volk door de machtigen in sociale positie of intellect.

N. Maar gecontroleerd door het geheele volk.

G. Doch niet gesteund en gestuwd. Want de demokratie is in voortdurende ontwikkeling.

N. 't Lijkt anders dikwijls genoeg op een verwording.

G. Dan zou Europa er anders uit zien, en zelfs Amerika,

waarvan ik moet toegëven, dat de demokratische regeeringsvorm er door de kapitalistische ontwikkeling overvleugeld is.

N. Is die er dan in Europa ook niet?

G. Stellig wel, maar hier is de worsteling omgekeerd. Hier in Europa heeft juist het kapitalisme de demokratie bevorderd, al heeft ook hier de ekonomische machtsverhouding de ontwikkeling ervan tot een voortdurende worsteling gemaakt. Want kijk nu naar Duitschland. Daar stelt de regeering zich - precies naar uw denkbeeld - boven de politieke partijen. Maar wie gelooft het? Wie ziet achter die regeering, achter die bekwame en prachtig georganiseerde bureaukratie van Pruisen, iets anders dan de jonkers? En 't is toch duidelijk dat door geheel Duitschland een verlangen gaat naar meer demokratie, naar meer zeggingsmacht van 't geheele volk over 't eigen lot. Het drie-klassen-kiesrecht van Pruisen is de steen des aanstoots. En vroeger reeds in Wurtemberg en Beieren, nu pas in Saksen en Baden springt de beweging omhoog als een sterk neergedrukte veer.

N. En Frankrijk dan? Is er een meer demokratisch geregeerd land ter wereld? Wordt daar niet door een socialistisch premier de sterke regeering gezocht door de politiek te beheerschen en te onderdrukken? Briand, de revolutionnair, de man der algemeene werkstaking, van de rechten der ambtenaren, is als minister de bezadigde, kalme regeerder, die tijd vraagt om toch geleidelijk de hervormingen tot stand te brengen. Hij onderdrukt de evenredige vertegenwoordiging uit pure bezadigdheid.

G. Hij onderdrukte ze maar tijdelijk. Juist dat streven naar de evenredige vertegenwoordiging wijst erop hoe de demokratie zich voortdurend beter zoekt te organiseeren. Frankrijk leed er onder dat de afgevaardigden gunsten moesten geven aan hunne kiezers. Let wel, dat is niet de politiek, dat is een mislukking van een stelsel. De ‘gunsten’ van 't hof, of van de machtigen, waren gewijzigd in gunsten van den ‘deputé’. Een kwaad was verschoven, en niet opgeheven. Daarin moest de evenredige vertegenwoordiging verbetering brengen, en de Fransche demokratie grijpt ernaar.

N. Als vertooning.

G. Dat is gemakkelijk genoeg gezegd, en met een schijn van

recht. Maar we weten toch veel te goed dat de wereldpolitiek niet zoo eenvoudig is als 't leven van een rustigen deugdzamen rentenier, die precies altijd doet en doen kan, wat hij doen moet. Ik zeg ook heelemaal niet dat de demokratie zich ontwikkelt als een sterke krachtige boom, die recht omhoog schiet en de takken regelmatig en breed uitspreidt. Het lijkt er niets op. 't Is een worsteling door allerlei moeilijkheden heen. Er is ook heel wat misgewas, en kromgroei bij. De vraag is alleen maar of er groei is, dan wel verwording. En ik zeg, er is overal groei, zoowel in Engeland, Duitschland, Frankrijk als in Italië en Spanje en Noorwegen, in Denemarken en Zweden, in Finland en Turkije.

N. Maar wat heeft dat nu alles met ons land te maken? We zijn zoo ver van ons kalme begrootingsdebat afgedwaald, dat het moeilijk zal zijn den draad weer op te vatten.

G. Ja, de draad van uw betoog, zeker, want die is ondertusschen gevallen. Maar de mijne niet. Want ik wou betogen, dat bij ons de groei der demokratie, dat is de politiek, verzwakt is.

N. Vereenzelvigt ge dan den groei der demokratie met de politiek? Dat zijn toch twee zaken die geheel buiten elkaar staan, al komen ze weleens in verband.

G. Dat was juist wat ik in al uwe beschouwingen miste. Wanneer ge onder politiek verstaat het kunstmatig verwekken van een strijd, die met het regeeringsbeleid eigenlijk niets of heel weinig te maken heeft, dan ga ik met u samen om daaraan zoo gauw mogelijk den rug toe te keeren. Maar dat is schijn-politiek, uit gebrek aan wezenlijk politiek leven.

Precies zoo gaat het met de leuzen, waar gij zoo het land aan hebt. Indien dat mooie plaatjes zijn, die aan 't publiek als begeerlijkheden voorgehouden worden, om stemmen te winnen, dan kon er niet gauw genoeg naar mijn zin een eind aan dat gesjacher komen. Want het volk heeft reeds zoo velerlei wenschen, behoeften of eischen, hoe ge de terminologie ook kiezen wilt, dat er geen nieuwe bij gesuggereerd behoeven te worden.

Doch dat is niet de politiek die ik bedoel.

N. Maar dan blijft er niet veel anders over dan de staatsmanskunst, waarop ik zonder het te noemen, doelde. De staatsman is de regeerder, die weet wat zijn volk noodig heeft, en

daarvoor de middelen in wetten of maatregelen weet te vinden. Dat is dus uw ware politicus. Dien zult gij dan toch ook rustig aan 't werk willen laten? Of vindt ge het goed, dat die voortdurend gestoord en geplaagd wordt door schijn- en leuzen-politiek?

G. Ge vergeet dat de staatsman nooit alleen kan staan. Meer dan grif, met animo zelfs geef ik toe, dat regeeren een kunst is en dat de leiders in de staatkunde, de uitverkorenen zijn door hunne bijzondere talenten. Te veel wordt dat vergeten, te weinig wordt het onderscheid gezien tusschen den echten staatsman, die regeeren kan, zooals een artiest kunst kan maken.

N. En niet het minst door de massa der kiezers die al te gauw door mooi praten, handig debat, en gevlei meegesleept wordt.

G. Alweer een nieuwe moeilijkheid der demokratie. Ik geef het toe, maar gij moet mij toch toegeven dat de staatsman niet alleen staat. Vroeger had hij alleen met den vorst te maken.

N. Nu niet meer? en in Berlijn en Petersburg?

G. Houden we die er voorloopig buiten. Doch 't voorbeeld bewijst genoeg dat vorsten voor de staatslieden ook niet altijd gemakkelijk zijn.

In elk geval, de demokratie keerde den staatsman om. Het volk werd nu zijn heer, die hem in dienst stelde of eruit verjoeg. Maar 't volk heeft geen hof waar de minister geroepen wordt. De politiek is daarvoor in de plaats gekomen. Die verbindt den staatsman met het volk, en doet hem zijn nooden en wenschen kennen. Daarom is de demokratische politiek en de organisatie ervan zoo belangrijk.

N. Kan ze belangrijk zijn, wilt ge zeggen.

G. Neen, behoort ze dat te zijn, door werkelijk te leven. Want alle vormen kunnen goed en slecht zijn. Organisaties zijn als gebouwen. Er behoort leven in, en ze behooren door dat leven gevuld en schoon te zijn.

N. Dat neem ik aan. Maar is dit dan bij ons niet het geval? Me dunkt als men de begrootings-debatten zorgvuldig leest dat er over heel wat volksbelangen met animo is gesproken.

G. Ziet daar ons terug, bij uw pleidooi voor de kalmte en gematigheid van het tegenwoordig bewind. Want wat is er terecht gekomen van de wezenlijk groote volksbelangen? Zeker, er is over gesproken, maar met welk resultaat? In de

verkiezingsdagen waren er eigenlijk maar twee groote kwesties, het kiesrecht en de sociale voorzorg. Dat was inderdaad reëele politiek. Ge dwaalt als ge dat leuzen noemt. Leuzen dwaalden er misschien door heen.

N. En er omheen!

G. Goed, maar de kwestie's zijn reëel, zoowel omdat zij ook uiting geven aan de eenige richting, waarin verdere ontwikkèling van ons volksleven mogelijk is, alsook omdat overal in het moderne bestaan dezelfde problemen zich voordoen.

N. De problemen der demokratie?

G. Ja, maar daarbij inbegrepen de problemen der gemeenschap, om tot een nieuw ekonomisch bestaan te komen.

N. Voor andere landen hebt ge misschien gelijk, maar in ons land is de drang dan toch al heel zwak.

G. Waarom meent ge? Toch nergens anders om, dan daar die drang zich niet in de politiek vertoont. En dat is juist gebrek aan inzicht in wat er bij het volk omgaat. Wanneer ge uit het nieuwste rapport der staatscommissie ziet hoe de landarbeiders leven; wanneer ge nagaat hoe de vakarbeiders zich meer en meer organiseeren, ook onder katholieke leiding; wanneer ge volgt hoe aan den spoorweg en in de havens een onrust stijgt en daalt; dan is dat alles wel gedekt door de tegenwoordige politieke organisatie van rechtsche en linksche partijen, maar zooals de sneeuw den akker dekt. Er leeft iets onder, al schijnt het te sluimeren.

N. Doch ge vergeet, dat ge slechts over een deel van het volk spreekt.

N. Maar over een zeer krachtig en vooral veerkrachtig deel. En gij vergeet dat het ook tot de natie hoort, die er belang bij heeft dat deel volledig in haar optenemen, en niet te laten voortbestaan als een aparte onderste laag.

Dat opnemen is het juist wat de ontwikkeling der demokratie heet.

N. Opnemen, goed, maar dan toch niet overwegend maken. Dat kunt ge toch ook niet bedoelen. Daarom moet het vooral geleidelijk en kalmpjes gebeuren.

G. Zooals de verlichte despoten het in 't eind van de achtiende eeuw wilden. Maar zoo gaat het niet. De ervaring heeft het anders geleerd, en leert het ook nu nog.

N. Dat is niet bewezen.

G. Maar toch duidelijk. Want waar was bij de begrooting de reflex van de verkiezingen? Waar bleven de groote kwesties van staatsbeleid. Ze waren in overweging. Ze werden bestudeerd. Er werd onderzocht, en zelfs zijn ze hier en daar rondweg afgewezen. Wanneer er plannen waren - zij 't ook in groote lijnen - ze zouden aan 't licht zijn gekomen. De harten en de hoofden zouden er vol van zijn geweest, te vol dan dat een Kuyper-kwestie, hoe sensationeel ook, er over heen had kunnen schijnen. In plaats daarvan berusting, en dispuut over allerlei kleine belangetjes, van dit kategorietje en dat groepje personen. Dat moet zelfs den doelbewusten staatsman een gevoel van onzekerheid geven, hoeveel te meer een regeering die weinig lust had in doelbewuste krachtige uitingen.

N. Maar die er dan toch in slaagde een eigen weg te gaan.

G. Zeg liever elken strijd, maar elken weg ook ontweek.

N. Gelukkig ook dien van de antithese.

Boeken, Menschen en Stroomingen
De *Camera* een volksboek?

- En gij houdt dan de *Camera* voor een volksboek?

- Ongetwijfeld doe ik dat. Het feit dat het boek werkelijk typen uit alle klassen en standen van het volk bevat, de heldere taal waarin het geschreven is, het gemak waarmede wij allen die het gelezen hebben, het onthielden, - dat alles geeft mij recht ertoe. Ik spreek nu nog niet van de vijfentwintig drukken die het sedert zijn ontstaan beleefd heeft.

- Ge doet wijs ervan te zwijgen, waarde vriend. Zijt ge nooit op het denkbeeld gekomen dat vijfentwintig drukken in zeventig jaar tijds voor een *volks*boek weinig is?

- En dat zegt mij een sonnetten-dichter?

- Waarom niet?

- Omdat toch wel nooit nederlandsche schrijvers zoover als de beste hedendaagsche van het volk afstonden. Pretentieus zijn ze, ze gebruiken een taal die het volk niet begrijpt, ze missen den klassieken eenvoud van Goethe, Schiller en de *Camera*. - -

- Ge spreekt - als een van onze bekendste parlementsleden. Maar verontschuldig me dat ik niet begrijp hoe uw betoog zal eindigen.

- Duidelijk genoeg toch! Of rekent gij den sonnettendichter niet tot onze hedendaagsche schrijvers? Of is hij er, in uw eigen voorstelling, de bloem niet van?

- De prins, mijn vriend. Kom, ik zal u zeggen wat ge vergeten hebt: de *Mathilde* van Jacques Perk, een sonnettenkrans, heeft in vijfentwintig jaar zeven drukken beleefd. Gorters *Mei* vier binnen twintig jaar. Nauwelijks naar één boekje in

de Wereld-bibliotheek uitgegeven bestaat zooveel vraag als naar een eenvoudig overzicht van de nieuwste dichterlijke letterkunde. Hoeveel uitgaven het eerste deel van Van Eedens *Kleine Johannes* beleefd heeft, weet ik niet. Zeker, evenwel, meer dan in een gelijk aantal jaren uw voor het volk gemeengoed geworden *Camera*. Niet na vijfentwintig, zooals Perk, maar na twee-en-dertig jaar, bereikte Hildebrand zijn eerste zevental. En over zijn eerste viertal heeft hij niet minder lang gedaan dan Gorter. Ge ziet dat die bluf van het aantal uitgaven volkomen schijnbaar is. Eén argument is er, dat geef ik toe, dat ge nu nog kunt aanvoeren.

- Ik ben blij dat ge dit argument tenminste erkennen wilt. Zeventig jaar lang leest men nu al de *Camera*.

- Het feit zal niemand loochenen, maar ik geef niet toe dat het een argument zou zijn. Eerst zeg ik nog eens nadrukkelijk dat ik aan die optelling van het aantal drukken volstrekt geen gewicht hecht. *De Historie van Sara Burgerhart* kan men zeggen dat oneindig meer een volksboek is dan de *Camera Obscura*. Het bevat evenzeer typen uit verschillende klassen en standen, het is even helder, en daarbij geestig, geschreven, het is niet minder onthouden door ieder die het gelezen heeft. Ook nu nog wordt het verslonden door meer menschen dan de *Camera* ooit gekend hebben. Toch verscheen de zevende druk ervan eerst in 1886, veel meer dan een eeuw na den eersten. Doch goed, ik wil dat alles daarlaten. Sints zeventig jaar lezen wij de *Camera*. Maar wie zegt u dat men na zeventig jaar niet ook Perk nog leest. En ook Van Eeden, en ook - wien ge maar wilt van die beste hedendaagsche schrijvers op wie ge het geladen hebt. Of meent ge, te goeder trouw, dat *gij* dit kunt uitmaken?

- Dat niet. Ik geef zelfs toe dat ik te haastig gesproken heb. Het aantal drukken, zie ik nu, kan als bewijs van populariteit tegenover de hedendaagsche schrijvers weinig dienst doen. Het gedurende zeventig jaar gelezen worden blijft zeker het teeken van een duurzame belangstelling, maar weten kan ik niet of de belangstelling in de levende schrijvers voorbij zal gaan. Toch - zult ge misschien erkennen - kan mijn *oordeel* van kracht blijven.

- Ik geloof dat het zoowel voor u als voor mij nuttig zijn

zal uw oordeel nauwkeuriger na te gaan. Gij meende dan dat, in tegenstelling tot Hildebrand, de nieuwere schrijvers pretentieus zijn, dat ze een taal gebruiken die het volk niet begrijpt, dat ze den klassieken eenvoud missen van Goethe, Schiller en de *Camera*. Zoo was het immers?

- Ja, zoo meen ik het.

- Best. Laat ons dan eerst nog eens, al is het ten overvloede, vaststellen, dat ondanks die pretentieusheid, die onbegrijpelijkheid en dat gemis aan eenvoud, - gesteld dat die fouten hun eigen zijn, - de nieuweren niet minder dan Hildebrand gelezen worden.

- Ik zie waar ge heen wilt. Ik heb den indruk, neen ik heb de overtuiging, dat Hildebrand oneindig meer gelezen wordt dan die nieuweren, en toch -

- Toch volgt - uit wat wij omtrent die drukken bespraken - dat dit niet waar kan zijn.

- Zoo schijnt het me.

- Zeg liever: zoo blijkt het me. Uw indruk, uw overtuiging, bestrijd ik niet. We zullen later zien, wat er van aan mag zijn, en wat daarvan de oorzaak is. Maar eerst komt het er voor ons op aan vast te houden wat zakelijk bewijsbaar is en wat door ons beiden moet worden aangenomen. De vraag van Hildebrands populariteit hebben wij nu in elk geval ontdaan van eenig ondoordacht napraten. Het argument van die drukken, voor zoover het tegen onze tijdgenooten gekeerd kon worden, is vernietigd. Over de toekomst kunnen gij noch ik ons uitlaten. Daaruit volgt dat als gij nu nog de lateren beschuldigt en Hildebrand prijst, gij dat niet kunt doen op grond van hun al of niet populair zijn. Gij kunt niet zeggen: die hedendaagsche schrijvers worden niet gelezen; dat is natuurlijk; *want* zij missen deze en die deugden van den veelgelezen Hildebrand. Hildebrands deugden en de ondeugden die gij aan de nieuweren toeschrijft, moeten op zichzelf worden aangetoond, en alleen over hun aan- of afwezigheid moeten wij het eens worden.

- Wacht even: ik versta uit wat ge zegt tweeërlei. Eerst: dat wij de schrijvers waarover we strijden, afgescheiden van de mate waarin ze gelezen worden, naar hun werk moeten beoordeelen. Is het niet zoo?

- Zoo is het.

- Daarmee ben ik het eens. Het argument dat door mij aan de mate van gelezenheid werd ontleend, is uitgeschakeld. Maar nu versta ik als uw tweede bedoeling een verdekte beschuldiging. Het komt me namelijk voor dat ge ook mijn oordeel over de schrijvers, als zoodanig, al aantast. Ge verwijt mij, geloof ik, dat dit oordeel niet onbevangen was, dat ik de nieuwere schrijvers pretentieus, onduidelijk en oneenvoudig noemde, *omdat* zij verschilden van den, zooals ik dacht veelgelezen, Hildebrand.

- Het ontbreekt u, mijn vriend, niet aan scherpzinnigheid. Inderdaad *heb* ik uw oordeel aangetast. Niet omdat ik geloof, of beweren wil, dat gij onze hedendaagsche schrijvers niet naar henzelf zoudt hebben geschat of geringgeschat, maar omdat ik den laatsten rest in u vernietigen wou van een gezindheid, die uit uw meening omtrent de populariteit van Hildebrand kon voortkomen. Ik zie nu dat gij het niet goed zoudt vinden als ge zulk een gezindheid liet nawerken, dat ge integendeel ernstig van zins zijt onze tijdgenooten en de *Camera* onpartijdig te beschouwen en naar hun eigenschappen te beoordeelen?

- Natuurlijk wil ik dat.

- Laten wij de zaak dan zóó stellen. Gij hebt een duidelijke en uitgesproken meening over de *Camera*.

- Dat zou ik denken.

- Die in menig opzicht gunstig is.

- In haast ieder opzicht.

- Ge vindt Hildebrand niet pretentieus, maar natuurlijk.

- Zoo is het.

- Ge schrijft hem een taal toe die het volk begrijpt.

- Nadrukkelijk.

- Ge vindt in hem den klassieken eenvoud van Schiller en Goethe.

- Ik geloof dat ik het zeggen mag.

- En u ergert, bij onze beste hedendaagsche schrijvers, van alle drie die deugden de afwezigheid.

- Zoo ongeveer heb ik me uitgedrukt.

- Zoo schijnt het me. Waar gij nu de stellige deugden aan Hildebrand hebt toegeschreven, en de fout van onze

tijdgenooten in de afwezigheid van die deugden ziet, daar zal het, dunkt me, voor u en voor mij het eenvoudigst zijn dat wij beginnen met te zien of de *Camera* inderdaad die deugden heeft. Immers, blijkt dit het geval te zijn, dan hebben wij uw grondstelling waargemaakt. Er staat ons dan enkel nog te bezien of zij bij de anderen *niet* voorkomen. Blijkt daarentegen uw bewering onjuist, dan kunnen wij ons het onderzoek naar de eigenschappen van onze tijdgenooten sparen. In den vorm waarin ge uw oordeel gegeven hebt: Hildebrand heeft deze deugden, de hedendaagsche schrijvers staan bij hem achter door het gemis ervan, wordt bij het vervallen van de hoofdstelling, de daaropvolgende zonder beteekenis. Kunt ge u daarmee vereenigen? -

- Ik heb er niet tegen. We beginnen dus met het eens te worden omtrent de *Camera*. Maar - ge neemt me immers niet kwalijk dat ik lachen moet?

- Wel neen, lach!

- Ik moet lachen omdat we strijden over de deugden van de *Camera!* Een boek dat onze vaders bewonderd hebben, dat onze kinderen op school lezen!

- Kijk, nu moet ge lachen! Niet omdat *wij* erover strijden. Maar omdat *gij* erover strijdt. Van mij kondt ge niets anders verwachten: ik heb altijd graag met Beets den draak gestoken. Ik ben ook, onder ons gezegd, zelf zoo iets als zulk een hedendaagsch schrijver. Maar gij, een zoo onvoorwaardelijk bewonderaar, hoe is het mogelijk dat *gij* u ertoe vinden laat Hildebrand op de proef te stellen?

- Dit is wel de onbeschaamdheid ten top gedreven! Wie begon dit gesprek? Gij. Wie dwingt mij tot luisteren? Gij.

- Niet ik, mijn vriend. Ik dwing u niet. Ik heb tot nu toe geen zin gesproken dien gij niet na aandachtige overweging hebt goedgekeurd.

- Ik moest wel.

- Wat moest ge wel? Gij spreekt goed van de *Camera* en kwaad van de lateren. Ik zeg: welnu, laten wij zien of we 't over die *Camera* eens worden. Meer is er niet gebeurd. Minder, en iets meer vriendelijks, kondt ge toch niet aannemen dat er gebeuren *zou*, zoodra ge een van die lateren tegenkwaamt. Weet ge wat *ik* geloof?

- Wat dan?

- Dat ge niet zoo heel vast meer staat.

- Ik - -

- Ja, ja, ge staat zoo heel vast niet meer. Ge zijt niet zoo heel zeker dat Hildebrand - proponent Beets, dominee Beets, was 't niet? - niet ook wel eens wat pretentieus, on-volksaardig en tegen-klassiek geschreven heeft.

- Hildebrand en pretentieus!

- Ja, er zijn er die het gelooven. Hier, een reeks van betoogers aan den ingang van de vijfentwintigste uitgaaf. Daar ziet ge prof. Kalff: ‘hier en daar komt de auteur te zeer op den voorgrond’ - zoo zegt hij - ‘hooren wij iets van een preektoon, is er iets wijsneuzigs en zelfgenoegzaams dat ons onaangenaam treft.’ Ginds staat Willem Kloos die den professor schijnt gelijk te geven: ‘De *Camera* bewonder ik, op één enkel ding na: de telkens om een hoek glurende, zelfbewust-minzame gestalte van den auteur.’ Jan Veth - hij is een portretschilder en ge kunt hem dus bijna op zijn woord gelooven, - spreekt uitvoeriger: ‘Als men heel jong is, leest men met graagte in de *Camera*, vanwege de kluchtige toestanden, de aandoenlijke voorvallen of de snaaksche opmerkingen, die er zich bij de vleet in laten vinden, - en men let niet op hoe de begaafde, edelaardige jongeling, die zoo zelfvoldaan midden door een goed deel van het boek heenwandelt, eigenlijk een beetje onuitstaanbaar is. Eerst van lieverlede gaat de onbescheidenheid van dezen impressario ons hinderen.’ Wat meent ge? Ge zei immers ‘pretentieus’, is 't niet? Maar dat is wel juist het woord waar deze sprekers op gewacht hebben. Zij, drie nederlandsche kunstrechters van uw eigen leeftijd, vinden in Hildebrand juist de fout waar ge hem vrij van preest.

- Ge vergeet dat het drie van de vijftig zijn.

- Ik kan u in vertrouwen verzekeren dat het er meer dan drie van de vijftig zijn. Maar wat doet het er toe. Het komt er op aan, dat wij, gij en ik, het eens worden. Wij, gij en ik, moeten weten wat we onder dat pretentieuze verstaan en of het bij Hildebrand te vinden is. Vindt ge goed dat we van het begrip een omschrijving geven?

- Ik zie er niet het nut van in. Gij zoowel als ik weten heel goed wat wel en wat niet den indruk maakt pretentieus te zijn.

- Uitmuntend. Ronduit gezegd begrijp ik ook volstrekt niet hoe gij, die, als ik me niet vergis, in den omgang van klassen en standen, bizonder gevoelig zijt voor de aanmatiging, de pretentie, die hooger tegenover lager geplaatsten toonen, van de gevoeligheid voor soortgelijke aanmatiging in Hildebrand verstoken zoudt zijn.

- Ge meent toch niet dat ik den kijk van den schrijver op het volk en op de sociale toestanden deelen zou?

- Neen, maar destemeer verbaas ik me. Of noemt ge het soms niet pretentieus dat de schrijver die de ouderwetsche eigenaardigheden van zijn standgenooten lachende weet op de kaak te stellen, die de hebbelijkheden van verschillende menschsoorten juist en gevoelig weet te teekenen, dat die, onmiddelijk daarop, misschien één of twee jaar later, zijn talent gebruikt om met zoetige sentimentaliteit, goedkoope satire en de dunne deftigheid van een provincie-stad mooi en braaf te doen?

- Ge doelt op het verschil dat tusschen den eersten druk van de *Camera* en de later toegevoegde 'Familie Kegge' merkbaar is.

- Juist. Ik zou blij zijn, al had ons gesprek geen ander resultaat dan dat we dit verschil duidelijk inzagen. Uit den eersten druk de karakteristiek van den hollandschen jongen, de figuur van Nurks met de beschrijving van de wandelaars buiten Haarlem, en de heele 'Familie Stastok', - dat is alles voortreffelijk. Maar de 'Familie Kegge' is anders. Talent - te over. De verguldavond en de muziek-uitvoering zijn er de beste proeven van. Kegge zelf - ge zult toegeven dat hij eentonig is. Barend, de tuinmans-knecht - hoe verbleekt hij naast het diakenhuismannetje. De dames Kegge zijn nog minder. De charmante Van der Hoogen - maar hier treffen we al dat deel van de omgeving dat geheel *repoussoir* is, - tegen dien achtergrond de 'pretentieuze' Hildebrand. 'In het begin van het derde jaar van mijn verblijf te Leiden,' - luister, want ik zal u dien aanhef voorlezen - 'was er een jong mensch, uit Demerary geboortig, in mijne buurt komen wonen. Het is de gewoonte onder de studenten, in zulk geval elkander een bezoek te brengen. De jongeling beviel mij. Hij was van een openhartig, aantrekkelijk karakter, en van een zacht gevoel. Vooral dacht hij zeer teeder en

aanhankelijk over de betrekkingen die hij in zijn geboorteland reeds als knaap verlaten had, en die hij niet weder zou zien dan na zijn bevordering, waarom hij zich ook zooveel mogelijk met zijn studiën haasten wilde. Om dien trek en dien ijver was hij mij lief; en hoewel ik, daar onze studiën en onze tijd van aankomen teveel verschilden, mij niet met hem in een geregeld verkeer begaf, zoo bezocht ik hem toch een enkele maal, en scheen hem dat dubbel aangenaam te zijn, omdat hij met mij vrijuit spreken durfde over dat, wat hem zoo na aan 't harte lag en aan de meeste zijner jonge vrienden kinderachtig toescheen, of te ernstig om tot een onderwerp van gesprek te worden gemaakt.' Hoe vindt ge dat?

- Ik weet niet of ik uw voordracht heelemaal vertrouwen kan. Ook niet of ik over zulke volzinnen, uit hun verband gerukt, zonder meer mag oordeelen. Zoo voorgelezen vlak na en temidden van onzen levendigen gesprektoon is er iets omslachtigs in, iets deftigs. Ik zou zeggen dat vooral een uitdrukking als 'De jongeling beviel mij', uw lachlust geprikkeld heeft. Vlak daarop werd ze door 'Om dien trek en dien ijver was hij mij lief' aangedikt. Heb ik goed opgemerkt wat ge woudt doen uitkomen?

- Volkomen. En ge ziet tevens wat van dezen aanhefhet midden is. Wat anders dan de pretentieuze Hildebrand. Het verguld-avondje is kostelijk. Toch is de gast die den draak steekt met de 'drie stevige opgeschoten knapen, goedige bollebuizen, met hun besten rok aan en boorden tot over de ooren' al een andere dan die Petrus Stastokius voor 't lapje hield. Deze laatste was de gelijke van de familie en vrienden die hij portretteerde. De nieuwe Hildebrand voelde zich gewichtig, braaf en wou deftig zijn. Hij was beter, veel beter dan Kegge en zijn vrouw en dochter. Hij was verheven, hoog verheven boven de gewone bezoekers van concerten, en de De Grooten met wie hij zoo gemoedelijk vergulde. Hij was deugdzaam, oneindig deugdzamer dan Van der Hoogen, dien hij *mores* leerde. Hij was de begrijpende vriend van de oude grootmoeder Harrison, de redder van de edele juffrouw Noiret, de op voet van gemeenzame hoogachting binnentredende bij den aanzienlijken burgemeester Van Nagel. Lees eens de preekjes die in dit verhaal voorkomen. Ik noem er u drie: ééne over

het kerkgaan, twee over de voortreffelijkheid van in zijn stand blijven. Gelooft ge niet dat zij gelijk hadden, die in Beets' jeugd al meenden dat in zulk schrijven eenige pretentie school?

- Laat ik beginnen met u te danken voor een splitsing, die zeker belangwekkend is. Inplaats van één Hildebrand hebben wij er nu twee, en daarbij is er dan in elk geval één dien ik geheel voor mijzelf mag houden: dien van de eerste uitgaaf. Den ‘pretentieuzen’ toch zocht ge alleen, of hoofdzakelijk, in de latere.

- Alleen misschien; zeker hoofdzakelijk. Maar *gij*, als gij pretentieusheid verwijt aan de hedendaagsche schrijvers, meent gij dan dat zij het in allen deele zijn? Vindt ge de fout in de werken die ik noemde? in Jacques Perk's *Mathilde*, in Gorters *Mei*, in Van Eedens *Kleine Johannes*, en indien in dezen laatsten, dan zoowel in het eerste als in het tweede en derde deel? Vindt ge ze in de *Feesten* van Jac. van Looy? Ook bij uw tijdgenooten vindt ge ze maar in enkele werken, en wanneer gij dus u het recht aanmatigt op grond daarvan al de beste hedendaagsche schrijvers te beschuldigen, hoeveel meer recht hebben wij dan om Beets aan te klagen in wiens persoonlijk werk tenminste de fout is aangetoond. Verheug u dus in het bezit van uw Hildebrand die, ook naar onze meening, een uitmuntend schrijver is, maar beken dat van hem nu bewezen is datgene waar gij hem vrij van spraakt, datgene wat ge zonder bewijs een heel geslacht van schrijvers, uw tijdgenooten, voor de voeten wierpt.

- Ik kan niet ontkennen dat uw betoog indruk maakt. Of daarom het bewijs van wat ik zei niet valt te leveren?

- Beproef het, mijn vriend. Alleen - wij spraken af dat wij beginnen zouden met ons te houden aan Hildebrand, en van Hildebrand bewezen we het tegendeel. Ge hoeft daarom niet zoo bedrukt te zien. De *Camera* blijft, of we voor of tegen praten, juist wat ze is. De heer Van Hall - die levenslang zijn grooten voorganger Potgieter niet verduwen kon - moge ons aanraden met praten erover optehouden, - voor ons kan het werkelijke belang van de *Camera* juist niet treffender bewezen worden dan doordat *wij* erover praten zooals zeventig jaar geleden Potgieter het met zijn vrienden deed. Het boek

is verbazend belangrijk. Al was het alleen maar omdat de taal waarin het geschreven is -

- Daar hebt ge het. Een taal die het volk begrijpt, zei ik.

- Dat is niet juist wat ik zeggen wou. Maar de tijd schiet op. In het bespreken van uw twee andere beweringen kunnen we korter zijn. De stijl van Hildebrand is volkomen begrijpelijk. Geen sterveling die eraan zal twijfelen.

- Door ons beiden dus toegegeven.

- Ja, maar niet, wat ge er aan toevoegde: *voor het volk* begrijpelijk.

- Ergo: onder de stervelingen wordt niet het volk gerekend.

- Bravo, mijn vriend. Het is een diepzinnig woord dat ge schertsend uitspreekt. Als ge het volk noemt, bedoelt ge dan het volk naar zijn schoolsche geleerdheid of naar zijn aard?

- Ik ben bang voor een valstrik. Hoe bedoelt ge dat?

- Zoo eenvoudig mogelijk. Bedoelt ge, dat de *Camera* begrepen wordt door ieder die lezen kan? Of bedoelt ge dat Hildebrand niet enkel in zijn voorstellingen, maar ook in zijn schrijfmanier, den hollandschen aard uitdrukt?

- Het laatste, en het eerste als een gevolg daarvan.

- Uitmuntend. Het eerste op zichzelf zou geen verdienste, zijn. Er is niets wat ieder die lezen kan eerder dan de krant verstaat. Gij gelooft dus dat Hildebrand, niet enkel in zijn voorstellingen, maar ook in zijn schrijfmanier den hollandschen aard uitdrukt.

- Zoo bedoel ik het.

- Laat ons nagaan hoe in de taal een volksaard tot uiting komt. Gelooft ge dat het volk, dat wil zeggen, wat men de spraakmakende gemeente noemt, de taal bedachtzaam of onbewust gebruikt?

- Onbewust natuurlijk.

- Ik vertrouw het ook. En als nu een schrijver die taal, die in hem zooals in ieder ander onbewust opgroeit, leidt en regelt misschien, dan komt in zijn werk een deel bezonnenheid, maar die altijd het onbezonnene, dat wat onmiddelijk uit den aard dien hij met anderen gemeen heeft, opwelt, voelbaar en zichtbaar laat. Is het zoo niet?

- Het is een voorstelling die me bizonder juist voorkomt.

- Hoe meer dus, in een geschrift, onder de bewuste klaar-

heid van de volzinnen, de onbewuste taalgroei zichtbaar is, hoe meer men zeggen kan dat er aard, hetzij van de taal, van den schrijver, of van het volk in is uitgedrukt. In de werken van Shakespeare leidt de taal, onder de klaarheid van soms zeer sierlijke renaissance-wendingen, een zoo wonderlijk verwonden leven, dat het werkelijk is alsof men haar groeien hoort, en indien de taal het volk is, dan kan men gerust zeggen dat in Shakespeares arbeid de aard van dat volk aanwezig is. Bedenk daarbij wel dat Shakespeare, die een volksdichter genoemd wordt, een taal schrijft die zeer moeilijk begrijpbaar is. Een ander, maar voor ons niet onbelangrijk voorbeeld is Potgieters 'Gedroomd Paardrijden'. Een moeilijk gedicht zooals ge weet. Maar geschreven in een taal die om zoo te zeggen in voortdurenden groei verkeert. Niet anders trouwens dan de dagelijksche spreektaal. Ga eens na hoeveel beteekenissen het woord post heeft. Het beduidt een stijl, een ambt, een gebouw, een zending, een bode, en nog wel meer misschien. Als twee van onze voorstellingen maar iets gemeen hebben, dan is er dadelijk onze verbeelding bij, die de eene gebruikt om een idee te geven van de andere. Loopt iemand hard, dan 'vliegt' hij, - heeft een weg bochten dan 'slingert' hij. In aard en wezen is onze heele taal beeldsprakig. Beeldsprakig, zoolang ze leeft namelijk, zoolang ze de weerspiegeling is van den aard van het volk. Welke schrijver nu zal het meest naar den aard van zijn volk schrijven? Hij natuurlijk die dat leven, die beeldsprakigheid, het sterkst in zich heeft: Shakespeare; bij ons ook Potgieter. Beets' vermogen is beslist een ander. Hij beluistert de taal. Op zichzelf al een reden waarom menigeen hem graag lezen wil. Hij wikt en weegt vervolgens het gebruik van de woorden zooals die in zijn tijd en omgeving gangbaar zijn. Een voortreffelijk werk zeker, dat hem door ieder die in het dagelijksch leven spreken of schrijven moet, dankbaar wordt afgenomen. Hij stelt zijn zóo beproefde woorden, zijn zóo onthouden uitdrukkingen en spreekwijzen samen in een zinsverband dat kloek, klaar en overzichtelijk is: een latijnschen zinbouw, voortreffelijk voor een redenaar, maar - ontleend aan den aard van ons volk? - Beets heeft geen grooter meesters gehad dan Bilderdijk, voor het woord, en, voor den volzin,

Van der Palm. Vindt gij, - want ge moet mij toestaan u als proeve alweer een plaats uit de ‘Familie Kegge’ voor te leggen - vindt gij dat de volgende zinsneden zoo bizonder voor het volk zijn, zoo volksaardig, zoo begrijpelijk? Ik bedoel deze, die in het hoofdstuk ‘Een Concert’ voorkomen: - ‘Ondertusschen zou ik Goethe tegen moeten spreken, indien hij beweerde dat de zin des gezichts volstrekt niets met de muziek te maken heeft; want ik moet mijnen lezeren de gewichtige bekentenis doen dat ik de muziek, in het afgetrokkene, waarlijk *zie*; en ik twijfel niet of zijzelve zullen met eenige opmerkzaamheid op hunne gewaarwordingen en inspanning van ziel hetzelfde ontdekken. Er zijn tonen en samenkoppelingen van tonen, die zich aan mijn oog voordoen als spattende vonken, dikke en dunne strepen, kromme spelden, slangen en kurketrekkers; als bliksemschichten, liefdestrikken, krakelingen, varkensstaarten, waterstralen en ziegezagen, en ik zie de mogelijkheid om een geheel muziekstuk, voor mijn gevoel bevredigend, in figuren op te schrijven. Die dit niet begrijpt, verzoek ik te beseffen dat hij in eene eeuw leeft waarin hij al zulke dingen behoort te begrijpen; en indien hij kerkhistorie heeft gestudeerd, gedenke hij aan de Hesuchasten, die zoo lang op hun maag staarden, tot zij haar van een geheimzinnig licht omschenen zagen.’ Wat meent ge: is dit niet de woordenrijkdom en de juiste onderscheiding van Bilderdijk, de evenwichtigheid van Van der Palm, en - een weergalooze weergave, meent ge zeker, van de nederlandsche volksziel die den heelen poespas, ironie of ernst, spelenderwijs begrijpelijk vindt.

- Ge weet dat ik u ‘Kegge’, de zwakheden in ‘Kegge’ tenminste, heb cadeau gedaan.

- Mijn voorbeeld is uit ‘Kegge’, maar dacht ge dan dat de indruk gunstiger geweest zou zijn als ik u een plaats uit de eerste *Camera* had voorgelegd? Hoor hoe Hildebrand de hollandsche jongens aanspreekt in dat beroemde opstel dat zijn werk opent. Een peroratie over den aard van de wereld heeft hij vooraf doen gaan. Dan vervolgt hij: ‘Dat is de wereld. Maar ook in uzelven zijn de zaden aanwezig van veel onheils en veel verdriets. Uwe voortvarende drift, uwe onschuldige teederheid, tot opvliegendheid, eerzucht en wellustigheid gerijpt; uwe levendigheid en onafhankelijk gevoelen, tot wereld-

zin en ongeloof verhard!...O, als gij in later jaren op uwe kindsheid terugziet, dat, dat zal de vreugde wezen, die gij het meest benijdt en nu toch het minst geniet, dat gij zooveel minder boos waart, dat gij zooveel onschuldiger waart tot zelfs in het kwaaddoen toe. De goede hemel zegene u allen, goede jongens, die ik ken, en rondom mij zie, en liefheb! Hij doe u lang en vroolijk spelen, en als de ernst des levens komt, zoo geve hij u ook een ernstig harte daartoe! Maar hij late u tot aan uw laatsten snik nog veel kinderlijks en jeugdigs behouden. Hij spare u, in hunne volle frischheid, eenige dier kinderlijke gevoelens, die den jongeling helpen in het zuiver houden van zijn pad en den man versieren; opdat gij mannen wordende in het verstand, kinderen blijft in de boosheid.' Vindt ge nu dat hieruit een volksaard spreekt? Het vorige citaat had rijkdom van woordschakeering. Dit geenszins. Maar de zin heeft duidelijker nog dan die van het vorige, de *allure* van den kanselstijl. En dit is de taal, waartoe in die om haar frischheid beroemde eerstelingschets, de schrijver verviel zoodra hij zich gaan liet. Het is toch voor ons niet de vraag, of niet in de voorstellingen van Hildebrand veel voorkomt dat hij ontleende aan het volksleven. Hij was een scherp opmerker, hij had geest, hij beschikte over luim en woorden. Maar de vraag is of in zijn schrijfmanier de ziel van een volk zich uit. Als het dochtertje van de boerin door haar verklaring: 'Onze zeug het ebigd' de zedige Amélie bijna blozen doet, en als de straatjongen voor den kelder van bakker de Groot uitroept: 'As dat een waif is, dan mag ik laien dat Piet in de kelder valt,' - dan erkennen wij daarin rake waarneming en een woordenkeus die niets te wenschen laat, - maar het is iets anders de dingen van het volk waartenemen en te verwoorden, of *volk te zijn*. Volk te zijn, dat is de eenige, de hoogere zin, waarin een geschrift een volksboek heeten mag. Hildebrands taal is *niet* volk, schoon *in die taal* volk door hem wordt nagebootst. Al zou ik dan ook maar één voorbeeld gegeven hebben, zooals ik er nu twee gaf, ik houd vol dat al wat ik over de taal van Hildebrand gezegd heb, betrekking heeft op de heele *Camera*. Gij - want nu ik tot uw derde bewering kom, geef ik er de voorkeur aan, niet alleen die, maar uw

heele meening over Hildebrand aantetasten - gij, zoowel als al uw burgerlijke tijdgenooten hebt gemeend dat de *Camera* een volksboek was, omdat gij hem bewonderde. *Gij* stortte tranen bij het Diakenhuismannetje. Dat was omdat gij de sentimentaliteit van die burgerij bezat. Gij vondt den stijl van Beets klassiek, omdat hij *uw* leermeester kon zijn in de welsprekendheid. Gij hebt hem zijn houding vergeven, ze niet opgemerkt zelfs, omdat ze volkomen die van uw omgeving was. Maar Potgieter zag haar, en de hedendaagsche schrijvers zagen haar ook. Zij wisten dat het gedaan was met deze heele burgerlijke fraaiigheid die de taal juist evenzeer als de toestanden voor van eeuwigheid gegrond en tot in eeuwigheid blijvend wou laten doorgaan, en daarbij de mooie rol behield voor zichzelf. Wij zagen een levende taal, want een levend volk, want in de harten van de menschheid een eeuwig werkende verbeeldings-macht, die ongehinderd moest uitbreken. Wij erkenden in de *Camera* de deugd, van den eigen tijd uitmuntend uit te beelden, maar niet die innerlijke scheppingsdrift die van alle tijden is. ‘Kopieer-lust des dagelijkschen levens!’ Wij herhalen het, *n'en déplaise* wie wou dat Potgieter gezwegen had. ‘De *Camera* is hoog’, zei Huet, ‘maar toch niet hooger dan een hervormd gebede-huis’. Uw bewering van klassieken eenvoud is dan ook een nabauwen. Dat is dikwijls gezegd dat het klassieke eenvoudig is. Maar de *Camera* is eenvoudig, eenvoudig tot het simpele. Het klassieke is dat niet. De eenvoud voor het verstand is niet noodzakelijk in de kracht en de oorspronkelijkheid die klassieken groot maakten. Schiller was een door edelen hartstocht gedreven welsprekende die voor zijn volk krachtige spelen bouwde, maar hij, de idealist, zou hebben geschaterd om den klassieken eenvoud van Hildebrand. Goethe, de in zijn jeugd sierlijke achtiende-eeuwer, was in zijn ouderdom de raadsel-volle dichter van den *Divan* en den tweeden *Faust*. Vraag eens hoe *hij* gehoond werd door de burgers die *gij* met den naam ‘volk’ vereert. - Vergeef me, mijn vriend, dat ik u zóó lang het woord onthield, dat ge het nu zelf misschien niet meer verlangen zult. Ik wou zeggen dat de *Camera Obscura* geen volksboek is, maar een waardevol geschrift van de burgerij in het Nederland van de vorige eeuw. -

- Ge hebt zóóveel bereikt dat ik niet naar het bewijs zal

vragen dat juist de nieuweren de deugden hebben die ik toeschreef aan Hildebrand. Ik geloof waarlijk dat ge in staat zoudt zijn het mij te leveren.

- De *Camera* geen volksboek, maar onze beste hedendaagsche schrijvers natuurlijk, volksaardig en klassiek geacht. Dacht ge werkelijk dat die uitspraak ons bevreemden zou?

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Plane Vir! Wat de Jeugd van haar Leiders verwachten mag, door C.L. Torley Duwel. Rotterdam, W.L.J. Brusse.

Het spijt mij dat C.L. Torley Duwel mijn zoon niet is. Wanneer hij zoo goed is als zijn woord, moet hij boven vele jeugdige Delftenaars uitmunten.

Ik herinner mij, toen ik juist zoowat de Hoogere Burgerschool had afgeloopen, een vergadering te hebben bijgewoond waar door deskundigen het middelbaar onderwijs werd besproken. Ik was toen vast overtuigd er meer van te weten dan zij allen, en vond dat ook natuurlijk. Ieder van die heeren toch - zij waren allen leeraren - gaven les in één vak; ik ontving, ik onderging de lessen in alle vakken. Bovendien, wat beteekent onderwijs? Is het dat wat van den meester uitgaat, of is het dat wat ingaat tot de leerlingen? Natuurlijk het laatste. Maar niemand zou loochenen dat ik, niet alleen mij zelf, maar ook mijn makkers beter kende dan voor onze onderwijzers ooit mogelijk was, en kende ik hen, dan kende ik ook wat ze opnamen, wat ze verwerkten, en wat voor hun leven van beteekenis bleef.

Ik heb de gedachten die tijdens de genoemde vergadering in me opkwamen, geschreven noch uitgewerkt. Had ik het gedaan dan zouden zij met die van C.L. Torley Duwel niet kunnen wedijveren; maar zij zouden toch blijken van dezelfde soort te zijn.

Wat zijt gij, ouders! - zoo zegt hij - anders dan een droeve schaar van menschen. Oud en afgeleefd voor uw tijd, omdat ge het alfabet moest leeren voor ge loopen kondt, begrijpt ge niets van ons, uw zonen, die op ons dertiende

jaar voetballen, op ons veertiende roeien, en, jongelingen, ons dagelijks oefenen voor de Diamond Sculls. Wij willen schoon zijn, schoon en sterk, wijs en deugdzaam, bevallig en bewonderenswaardig, ware kinderen van de Grieken, omtrent wie ons professor Damsté, de bekroonde dichter, de bekranste roeier, zooveel voortreffelijks heeft meegedeeld. Dichter, zeg ik; niet, alsof wij gediend waren van een Goethe die *Werthers Leiden*, van een Musset die *La Confession d'un Enfant du Siècle* schreef, van een Verlaine, wiens standbeeld waarlijk niet aan knapen behoeft gewezen te worden ter navolging, en alleshalve uit vereering voor het aanstellerig gepeupel dat op 16-jarigen leeftijd een lornjet, een ongelukkige liefde en een bundel sonnetten naar 't recept van 5 deelen Perk, 1 deel Kloos, 2 deelen Heine en eenige druppels Van Deyssel extract nastreeft: maar dichter zooals deze onze Hooggeleerde, die bekroond werd vanwege een latijnschen lofzang op de zomer-vakantie. En roeier, - zei ik. Want dichter en hardlooper moeten in de wereld die wij begeeren gelijkelijk worden gehuldigd, en niet minder dan de hardlooper zal immers de roeier zijn. Zie toch welk een wil, welk een volharding, meer dan ergens in land of leger, getoond wordt bij die eenvoudige houten loodsen waar in alle stilte jonge krachtige mannen zich ontwikkelen, fiere gestalten in schoone naaktheid, met in hun hoofden geen heerlijker denkbeeld dan naar het lichaam een athleet en naar den geest een heiden te zijn. Roeien, niet enkel als krachtsuiting, dat ware slagerswerk, maar met als doel gezondheid, sierlijkheid, rhythme.

C.L. Torley Duwel heeft gelijk. Er is geen schooner schouwspel dan op het flonkerende water de lange giek, gedreven door de gespierde lichamen in hun helder-strepige truien, op de slagen van bevallige riemen te zien voortschieten. Een van die roeiers is de bekranste professor Damsté, toonbeeld van harmonie tusschen lichaam en geest.

Hoe gemakkelijk zou het zijn - roept C.L. Torley Duwel uit - deze harmonische schoonheid overal teweeg te brengen. Daartoe moet immers de Staat dienen, dat grootste machtmiddel dat de nieuwere tijden hebben voortgebracht. Een program voor de scholen! Ziehier, ik zal het u aangeven. Wetten, die allen, ouders en opvoeders en werkgevers, ver-

plichten de lichamen van de jeugd te oefenen in schoonheid! Wetten op het huwelijk, wetten op de leerplicht, wetten op voeding, kleeding, baden en vaderlandsliefde! Hoe eenvoudig dit alles. Hoe door wijsheid geleid, door steun bemoedigd, door oefening gesterkt, door tucht gehard, zal het heele volk in zijn plichten uitmunten, zal het aan de grenzen staan bij de komst van een vijand. De mannen ja, maar ook de vrouwen. Want zooals een vader zijn hart van rechtmatigen trots vervuld voelt, wanneer de zoon die hij grootbracht, als overwinnaar uit den wedstrijd op hem toevliegt en in verrukking hem om den hals valt, zoo zullen de moeders met verheerlijkte blikken toezien wanneer zulk een held, gebruind door de zon en een krans om de haren, om haar dochter komt. Maar - dochters! neem u in acht dat ge hem waardig zijt. Niet gij, bleeke, die met smachtend oog door het venster gluurt, een handwerk in de krachtelooze handen, niet gij, amechtige verkrachtster van sonates, niet gij die met gemaakt accent en bestudeerde gratie ons bloed niet in beweging brengt. U wenschen wij een gefortuneerd commies bij de posterijen toe, die u aaien zal als een poes, zwakke zieltjes, poppen van satijn, die wij niet lusten, die wij geen kus geven, die wij niet wenschen als moeders van onze kinderen. Maar u, vrouwen, eerlijk, zonder schaamte, sterk en fier als wijzelf, die uw oogen niet neerslaat als ge ons van verre ziet aankomen. U, jonge meisjes, die onze zusters zijt, die met ons strijden wilt om waardige menschen te worden, om de vooroordeelen der wereld weg te hakken, om de wereld bewoonbaar te maken. U, wier natuur niet de onze is, maar die als wij recht hebt op geluk en schoonheid, zoodat, indien ergens geschreven stond dat wij ons leven in zuchten en weenen moesten doorbrengen, wij die woorden verscheuren zouden en ons ideaal van schoonheid en macht ervoor in de plaats schrijven. U begeeren wij.

Ziedaar, zoo mag ik het. Wie nu beweren wou dat dit alles woorden zijn, hem antwoord ik: zeker, het zijn niets anders dan woorden. C.L. Torley Duwel, evenwel, zal zijn woorden kunnen waarmaken. Hij, die nu in zijn jeugd zoo goed weet hoe het wezen moest, - wij ouderen zullen hem niet de werkelijkheid voorhouden en hem langs onze nuchtere ervaring

doen afdalen tot onze gelijkvloersheid, maar wij zeggen: hij moge nu *doen*. De jeugd heeft niets dan woorden, maar als woorden uitdrukking van gevoelens, van ideeën zijn, dan moeten zij macht hebben om het leven te vormen van hun spreker. Wij, die den groei van ons volk en van meer dan één geslacht van jongeren, met wachtende oogen gevolgd hebben, wij die slag op slag zijn teleurgesteld door een jeugd die niets kan, niets begeert, niets gelooft, niets waagt en aandurft, wij die de *sport* en daarin zelden het ideaal van de schoonheid, wij die de kracht en daarin weinig anders dan de dierlijkheid, wij die de volharding en daarin nauwelijks meer dan de winzucht en de ijdelheid hebben waargenomen, wij die overal om ons heen, en op dit oogenblik meer dan ooit, den laffen lagen tijd sterker zagen dan alle edele voornemens, wij wenschen door geen nieuwe jeugd meer betaald te worden met nieuwe woorden, wij wenschen de *daad*, de STILZWIJGENDE *daad*.

ALBERT VERWEY.

Verzen, door Volker, Tweede Herziene Druk. Amsterdam P.N. van Kampen en Zoon. 1909.

Een ernstig man, maar die het noodig vindt ernst te vragen van hen die hem zullen beoordeelen. Verzet tegen een omgeving die hem voorkomt niet ernstig genoeg te zijn, is van Volkers gedichten wel de grondtoon.

De figuur die in alle vier de afdeelingen van zijn boek naar voren komt is Pierrot, die in de oude pantomime de domme knecht was, de altijd onhandige droomer en dweper. Eerst nog speelsch en in zijn verdriet zelfs jeugdig, wordt hij later ernstiger, als bevangen in een wezenlijke liefde, strijdbaar zelfs, als bereid tot ‘de groote kamp der geesten, die in 't volle leven treden’. Totdat hij, nadat hem veel weervaren is, de menschen die *niet* droomen te sterk om te bestrijden vindt en alleen zijn hoop op beter om zich te troosten heeft. Alleen zijn hoop op beter? Toch ook de wijsheid die hem geleerd heeft ge-

lukkig door zijn droom te zijn, gelukkig door het sprankje poëzie dat ‘menschen van proleten’ maakt.

Menig vergezellend gedicht kon door dezen Pierrot in een van zijn vier staten geschreven zijn. In andere overheerscht de werkelijkheid tezeer dan dat men aan zulk een fantasiegestalte denken kan. Want deze dichter is er niet een die enkel in afzondering zijn stemmingen kweekt en uitspreekt, hij beweegt zich ook door de wereld, niet onverschillig, maar met een verkropt meegevoel. Wat in zijn land gebeurt prikkelt hem, de strijd van volksverwanten in een ander werelddeel brengt hem in spanning, iedere menschelijke uitbarsting van vrijheidsliefde doet hem opspringen. Zoo heeft hij zich een karakter gevormd waarachter Pierrot kan schuil gaan, een karakter waarmee hij zich temidden van de werkelijkheid kan handhaven.

Daarbij is hij niet enkel iemand die zich lucht geeft. Hij is, hoewel in bescheiden vormen, en niet altijd zoo volkomen als hij zou wenschen, een kunstenaar die terwille van het schoone gedicht het met zorg gekozen woord hanteert. In sommige kleine gedichtjes is hij dit enkel, maar ook waar hij fantasie en gevoel en gedachten uitspreekt, blijft hij het. Men voelt dat het bewerken en vervolmaken van deze eenvoudige versjes zijn lust en zijn leven is, maar ook hoeveel moeite hem dit kost. De kantigheid en gedrongenheid zit hem diep in het wezen, en wat innerlijk in het gedrang geraakte kan bezwaarlijk ertoe komen zich in de uiting te ontplooien. De breedste en vrijmoedigste vaart verkrijgt zijn vers op een oogenblik als het zelfbesef van rechtmatigen weerstand tot doorbraak komt. Zijn strofe, kunstig en maathoudend, heeft dan niet alleen een overigens in zijn werk zeldzame volheid, maar ze weet zich ook over te slingeren naar een tweede en daarmee een geheel te vormen dat het onmiskenbaar beeld van zijn karakter is. Het zijn de twee eerste strofen van een gedicht dat het vierde boek begint:

> Die door des harten drang
> Geweken van de lang
> Gebaande wegen,
> Wat hem als recht of waarheid scheen

Wil drijven, stroeven onwil tegen
Of door het laf ontveinzen heen,

Hem zullen spot en haat
Doen groeven vroeg 't gelaat,
In 't liefste treffen,
En daar hij voor 's volks waan niet boog
Zal 't zich in doffen toorn verheffen
En wraken die het niet bedroog.

In den gang en de beweging van deze verzen ligt dat breedere waarvan de innerlijke schuwheid misschien, of anders een juiste zelfkennis, dezen dichter doorgaans heeft teruggehouden. Ondergeschikte gebreken, het overtollige woordje ‘als’ in den vierden regel, het evenmin noodige ‘Doen’ in den zevenden, kan hij zelf kennen. In het eerste vers van zijn laatste strofe heeft dit eigenste gedicht een donkerheid van de soort waarop ik zinspeelde.

Dergelijke gebreken moeten worden aangetast in het innerlijk, zullen zij in het uiterlijk uitblijven. Gelooft Pierrot niet dat men met minder schroom tegen de wereld, dien Arlekijn goedmoediger op een afstand houdt?

ALBERT VERWEY.

De Salon-Socialist, Roman van G. Bernard Shaw, vertaald door Herman Fairfax, met Inleiding van Ed. Coenraeds. Amsterdam 1909. Uitgevers-Vennootsch. Erven Martin G. Cohen.

Wat meest in Shaw treft is zijn bekrompenheid. Hij verengt zijn menschen tot begrippen, en de wereld tot een aantal vraagstukken. Zijn gesprekken zijn preeken, en zijn geest is van een patroon zonder verscheidenheid: tegenspraak gevolgd door logika. Hij heeft het eentonige van een apostel, maar zonder het gevoel dat hij wat te zeggen heeft. Hij apostelt *om* het apostelen: *l'art pour l'art* in de *tendenz*-kunst. Hij heeft het meest van een wekker: de aandacht trekt die omdat hij

altijd doorratelt, maar hij zegt nooit iets anders dan dat het tijd is, iedere tijd waaraan hij door de hand die hem opwond verbonden werd en die de klok aanwijst.

De Idealisten of het Beloofde Land. Tooneelspel in Vier Tafereelen, door Frederik Van Eeden, Amsterdam 1909. W. Versluys.

Een mislukt bommenwerpen. Een landbouw-kolonie die eveneens mislukt. Hoofdpersoon een lichtgeloovige dominee die zich ten slotte wil opofferen voor den betrapten ontwerper van den aanslag, die lid van zijn kolonie werd. Bijpersonen de prins en zijn bruid, die den grond van de kolonie beschikbaar stelden, een mallotige oude dame die den dominee aanhangt, zijn vrouw, een aantal burleske kolonisten en het boeren-echtpaar dat op den grond woonde. Verder een hofdame, die de aanwezigheid van den aanslag-bewerker uitbrengt. Moraal: wie goed en onnoozel is steke zich niet in groote ondernemingen, maar houde zich aan zijn huisgezin. Alles schetsmatig behandeld en ten onrechte, zooals veelal Van Eeden's dramaas, in verzen. -

Practische Aesthetische studie door H.P. Bremmer. Amsterdam. W. Versluys. 1909.

Vergelijking van verschillende kunstvoorwerpen van dezelfde soort met elkander: schilderijen met schilderijen, teekeningen met teekeningen, - en zoo ook vazen, kruiken en beelden. In de vier eerste hoofdstukken evenwel worden kunstproducten vergeleken met de foto's ‘van dezelfde of soortgelijke gevallen als in het kunstwerk gegeven zijn.’ Mij boeide de afbeelding van Verster's teekening: ‘Het Interieur van de Hooglandsche Kerk te Leiden’ naast een fotografische opname van dat interieur. Het is de teekening, waarbij Verwey een gedicht schreef dat in het laatste Mei-nummer van *De Beweging* staat. Bremmers bijschrift bevat een goede onderscheiding van de

begrippen mysterieus en mystiek, voor de kennis van Bremmer, van Verster en van onzen tijd belangrijk, en wel waard ze hier aantehalen.

'Mysterieus en mystiek zijn twee begrippen die haast altijd verward worden, - er zijn er die in staat zouden zijn om van een mysterieuze mystiek te spreken. Mysterieus is dat wat naar den uiterlijken kant geheimzinnig is, wat door vaagheid van aspect veel te raden overlaat; een mysterieuze donkerheid houdt op te bestaan als men veel licht aansteekt. Mystiek daarentegen is dat wat geheel helder is, wat de meest klare en adequate voorstelling van de dingen is. Een mysticus ziet de dingen niet in vaagheid en kan die vaagheid ook niet liefhebben, hij ziet de dingen in een eeuwige innerlijke gebondenheid en samenhang. In het licht van die aanschouwing heeft hij het klaarste inzicht dat mogelijk is en ziet in de verschijningsvormen slechts wisselende symbolen van dat absolute. Zoo zijn de mystieken vol van God, ze zien in de realiteit de volmaaktheid zelf, zij komen niet in opstand tegen de werkelijkheid, maar aanvaarden die met een innerlijke rust. Mystiek is dus de innerlijk-harmonische verhouding tegenover de werkelijkheid en geheel iets tegenovergestelds aan dat gevoel wat blijheid en behagen schept uit de vaagheid van het onbestemde.

Zegt men dus dat iets mystiek is, dan volgt daar niet uit dat zulk werk overbluffend moet zijn, integendeel. Juist dat wat uit die mystieke gesteldheid voortkomt zal zich nooit door praal en zucht tot grootschheid onderscheiden, het zal altijd gedragen zijn door die rustige stilte die den vrede tegenover het leven kenmerkt. Een staat van geluk zal zich daarin spiegelen, die voor de hartstochtelijken een gladde kaalheid en doodsheid is, waarin ze vooreerst moeite zullen hebben om den diepen bewogen ondergrond ervan te bespeuren. Toch is er allicht nog iets in zulk werk wat onderbewust verontrustend op hen inwerkt, zij voelen de aanwezigheid van iets dat ze niet verklaren kunnen en dat brengt hen in opstand. Voor andere werken die er bijna net zoo uitzien en in werkelijkheid niet anders dan droge natuur-copieën zijn, hebben zij dat gevoel niet. Die zin van opstand bewijst dat die stille grootheid toch altijd wel eenigszins doorwerkt en die verhe-

ven klaarheid hun het onvaste van hun hartstochtelijke bewogenheid doet voelen.

Het wonder in zulk werk is dus dat zonder vertoon van opzettelijke kracht zoo'n fijn en krachtig vermogen er zich in openbaart. Voor hen die er toegankelijk voor zijn, brengt dit de blijde boodschap dat er een toestand van ziele-evenwicht bestaat waarin men de wereld als een beeld van geklaarde effenheid aanschouwen kan.'

'Naief realisme, individueele hartstocht, en bezonkenheid', - zegt Bremmer iets later - 'dat zijn de drie fasen die men begrijpen moet; de beide uitersten staan het naast aan elkaar wat aspect betreft, innerlijk hebben zij echter den grootsten afstand.'

* * *

De vlam des levens
Door
Maurits Uyldert.

(Vervolg en Slot van Dl. I blz. 25).

16

Als Ulrici in zijn nieuwe werkkring treedt; met onbuigzame energie de cultuur van zijn grond intensiever opdrijft; de tegenwerking buigt, breekt en tenslotte terzijde werpt; vrij nu om voorttegaan, te handelen naar eigen inzicht; verdooft hij zichzelf wel in de rusteloosheid van zijn arbeid, doch niet zo volkomen of momenten van zelfbezinning doen hem helder beseffen dat het leven hem geen uitzicht biedt naar de eens gedroomde schoonheid; dat zijn verbeelding zich wel verdoven, verhullen, doch niet bevredigen laat.

Wanneer nu en dan de spanning van de dagelikse werkzaamheid verzwakt en de sluier der ras voorbijtrekkende dagelikse beslommeringen een moment neerzonk; wanneer hij daarachter zijn eigen leven als dat van een vreemde tegen zich opstaan zag, dan voelde hij wel hoe innig doelloos hij bleef in al zijn rusteloosheid.

In zulke ogenblikken proefde hij met bitterheid hoe zijn wezenlike oogmerken mislukt, zijn sterkste wensen onvervuld bleven. Toch schenen hem deze ogenblikken de enigste te zijn waarin men zich zijn leven bewust wordt, waard is, ja, zo mogelik geniet, want hij zag dan hoe de dingen waarlik waren. Ofschoon gelijktijdig de troosteloze vraag klonk: waarom? waartoe?

Het geheime en waarachtige leven dat diep verborgen ligt achter de beelden die ons in de eeuwig-aaneengerijde dagenreeks verschijnen, dat leven werd hem bewust als een rij armzalige brokstukken. Waar was de tovermacht die de stukken herenigen kon tot een gouden keten van geluk?

Waar anders dan in de vrije hartstocht, die geboren wordt uit een verbeelding welke ons de mogelikheid, de zekerheid, de aanwezigheid van een groot geluk voorspiegelt?

Maar zijn verbeelding had hem vergiftigd.

17

Het Beeld dat onze verbeeldingskracht als een spiegeling van schoonheid en geluk voor onze geestelike blikken omhoog houdt, het Beeld dat onze hartstocht najaagt, bestond voor Ulrici niet. In de momenten van zeltbezinning voelde hij dit diep en vloekte er zijn bestaan om.

Het plotseling afglijden langs onverwachte hellingen, zei ik zoëven, vermag de meest gestaalde wilskracht niet te voorkomen. Omdat bewuste wilskracht eerst na bezinning werkt en het plotselinge geen tijd tot bezinnen laat. Ook Paul ondervond het.

Op den verjaardag van den keizer werden volksfeesten gevierd in de nabijheid van zijn goed. En in gemijmer ronddwalend bevond hij zich er onverwacht middenin. Er werd gedanst en ook de dames en heeren van de nabijliggende kastelen namen aan de feestelikheden deel; het volksgebruik wilde dat zij minstens éen dans met een hunner ondergeschikten dansen zouden. Ulrici, hierop opmerkzaam gemaakt, wendde zich tot een zijner dienstboden, een jonge rijzige vrouw die hem dageliks bediende en wier zorgelikheid en trouwe hulpvaardigheid hem meermalen had getroffen. Zij danste met hem en hij voelde hoe zij zich geheel aan den dans en aan hem overgaf. Hij danste lang met haar zodat het opvallend was, zodat de groep landbouwers waarmeê het meisje naar 't feest gegaan was, hem uittartend bejegende. Dit, de opwinding, haar verontschuldigingen en scherts, dreef haar, die hij niet gezocht had, in zijn armen en zo verheugde hij zich gedurende enkele vluchtige zomerweken in de liefde

van zijn dienstmaagd. Zij was jong, zeer mooi gebouwd en hield hartstochtelik van hem. Als hij haar evenwel daags den vloer zag dweilen of ander huiswerk verrichten, dan kwam een stuitend gevoel zijn lust aantasten. Hij voelde dan scherp hoezeer de vrouw die zijn nachtleger met hem deelde een vreemde voor hem was. Hij voelde dat, als steeds, deze zoete vrucht, terwijl hij den smaak genoot, op zijn lippen bitter werd.

18

Op het slot Türnitz, niet ver van zijn landgoed verwijderd, woonde een jong meisje, Gabriële von Alst, die hij eens naar aanleiding van landbouwbelangen opgezocht had. Zij had een onbestemden indruk op hem gemaakt. Ook op het volksfeest had hij haar ontmoet en haar zeldzame schoonheid had hem getroffen zonder dat de ontroering nochtans merkbaar in hem doorwerkte.

Dien nazomer gebeurde het herhaaldelik dat hij haar op zijn eenzame wandelingen ontmoette en zij in een kort gesprek een ogenblik met hem toeven bleef. In wat zij zeide uitte zich een meer dan oppervlakkige belangstelling en een beschroomd verborgen, maar zorgelike, hartelikheid. Eens vroeg zij hem: Hebt ge uw werkkring, uw leven zelf kunnen bestemmen? - Dat moet men wel, antwoordde hij - En zij: Dat is een uit duizenden gegund...want kan men dàt zelf bepalen, zelf bestemmen noemen, als men niets weet, niets begrijpt? - Een ander maal kwam zij op het gesprek terug en hij zei: Waarom zou men zijn gang niet gaan daar men aan zijn bestemming toch niet ontkomt? - Hoe meent u dat, fluisterde zij verward. Hij antwoordde: Een voorbestemming die men niet ontgaan kan, die ons op bepaalde wegen dringt, naar bepaalde mensen en lotgevallen toedrijft, iets dat rondom ons is, dat wij niet zoeken maar ook niet vermijden, iets dat uit ons wezen voortkomt en uit dat onzer ouders en voorouders tot terug in den versten tijd -. Zij zag hem getroffen aan. Ik ken dat, antwoordde zij zacht. Zij was doodsbleek geworden en sprak dien dag nauweliks meer. Plotseling vroeg zij: ‘Blijft u dezen winter hier?’ - ‘Ja, zeker!’ - ‘U zult zien dat het hier 's winters zeer eenzaam is!’ - ‘Ik heb wel heel

andere eenzaamheden leren kennen, werkelike eenzaamheid, als men met de aarde alleen is, mateloos ver alleen.’ Zij reikte hem de hand en afscheid nemend vroeg zij hem vaak op Türnitz te komen wanneer hij 's winters bleef. Van toen af ontmoette hij haar niet meer op zijn wandeling.

19

Het was rijpe herfst geworden en het zwaarste werk was voorbij. De jonge dieren graasden het vers-ontsproten gras van de omrasterde weiden. Een bleke, koud-strakke hemel hing boven de heuvelen, langs de hagen lag het afgewaaide dorre loof en een frisse koude wind strooide het over de wegen. Toen deed Ulrici plots de ontdekking dat Gabriële von Alst ongewoon mooi was en dat haar stem een wondere klank had.

Hij stond in den tuin, vogels kringden in het herfstige zonlicht en boven hem sloeg de wind een venster toe, en een helle, klare vreugde doorrilde hem, die zo sterk en vreemd was en een zo eigenaardig herfst-roes-gevoel over hem bracht, als een ijskoude wijn waarvan de geurige koelte scherp op de tong ligt en de opwindende geest geleidelik naar het hoofd stijgt. Een onstuimige drang om haar dadelik weer te zien, voelde hij niet. Hij nam zijn geweer en als een blijde, eenzame jager ging hij over hei- en stoppelvelden. Krassend fladderden de kraaien op als hij naderde en hij zag hoe hun zwarte klappende vlerken hen over het dal tot de verre daknok van Türnitz droegen. Slechts een keer legde hij aan op een woudduif die op een hoge dennenboom aan den rand van een steile helling neergestreken was, maar hij bezon zich. Het dier zat zo prachtig rustig in de avondlucht boven het goudig glinsterende groen van het woud en zulke wonderlike wolkenburchten stonden boven de bergkammen aan de overzijde, zulke diepe schaduwen zonken in het dal, dat Ulrici bedwelmd de schoonheid van het leven inzoog en de eenzaam tronende duif het hare niet ontroven wilde.

Doch deze stemming mocht niet duren. Wanneer Paul de stille schone vogel sparen wil, knalt van achter den heuvel een schot en de duif tuimelt naar beneden. Als hij tuiskomt is ook daar veel anders. Barbara - het meisje dat van hem

hield - wil weg. Zij had altijd wel geweten dat het eens uit zijn moest -. Toen hij haar het erf zag overgaan voelde hij wat tussen haar en hem gebeurd was als iets misdadigs tegen hem opstaan. Hij zag hoe de hond Hagen die zij steeds met bizondere zorg behandeld had tot ver op den dorpsweg met haar meêliep en nauweliks terug te jagen was.

20

Het is niet raadselachtig dat een schuldgevoel zich in Pauls ziel uitstort, dat hij zijn verhouding tot Barbara als een misdaad voelt tegelijkertijd dat zijn liefde voor Gabriële in hem bewust wordt. De eeuwenlange doordrenking van geslacht na geslacht met een inscherpend geestelik fluïdum, de vergeesteliking zelfs van het physieke, wat de barbarenvolken vreemd bleef, doet iedere physieke neiging voor ons eerst haar waarde en waardeering winnen zo zij zich in geesteliken schijn verwerkelikt. Wij zijn zelfs zozeer vergeestelikt dat alles wat buiten de geestelike sfeer bestaat ons afstoot.

Het is niet toevallig dat het Christendom zich op zichzelf bezinnend en tot bewustwording gerakend - in Kant en de filosofie na Kant - het heelal zag als een schepping van den geest, en slechts bestaanbaar voor en door den geest. ‘Die Welt ist meine Vorstellung’ is van dit inzicht slechts een zwakke uiting.

Het Christendom dat steeds een vervluchtiging van het aardse, een op-hemeling van het stoffelike bestreefde, dat de begeerte naar een algehele aarde-ontvlieding zelf is, verraadt zich hier het treffendst.

Vreugd aan de zuiver zinnelike vormen-schoonheid, doet ons slechts te bitterder het gemis aan geestelike schoonheid berouwen. Dit gevoel van gemis is de onmiddelike reactie. Dit van het Christendom heeft de mensheid in de achttien eeuwen van zijn machtsbestaan dermate doortrokken, dat geen sterveling, geen enkeling er vrij van blijft of zich ervan bevrijden kan, noch door helderheid van rede, noch door kracht van hartstocht. En toch, hoezeer tracht steeds en steeds weer deze hartstocht, deze zinnelikheid zich vrij te vechten, hoe stormt zij in individuen en in volken op tegen

de glinsterende wanden van haar benauwende gevangenis waarin zij verbleekt en bloed-armoedig uitteert, hoe wurmt zij door sluipwegen en ondermijnt en verkankert, in een steeds verder rondzichgrijpend moreel bederf, het Leven.

De loutere lust aan het leven versterft, tenzij die aan het leven der Idee. Was Eroos niet de opperste der goden bij de Grieken van ver voor Plato? Maar reeds bij Plato vangt de vergeesteliking aan en de goden werden gekruisigd.

Hoe weinig beseffen wij dat dit Kruis waaraan een l i j d e n d e God hangt - een onmachtige Almachtige? - het geheime symbool van de geslachtelike zinnelikheid - gelijk Phallus en Lingam -, de kruising der geslachten verbeeldt.

Aan het teken van dit symbool heeft de christenheid haar Verlosser geklonken. Aan dit symbool hing stervende het symbool der geestelike liefde. Heeft de geestelike Liefde niet door achttien eeuwen stervend aan dit martelteken gehangen? Heeft aan den horizon van achttien eeuwen dit symbool niet als een dreigende schaduw verwijld?

21

Kort na het heengaan van Barbara ontving Paul bericht dat zijn neef Alfred, die in Kaïro woonde, gestorven was. Zijn oom Hcssc riep hem naar Bremen. Maar voor zijn afreis bracht hij nog een bezoek op Türnitz. Gabriële ontving hem in de troosteloze uitgewoonde ruimte van haar eenzaam huis. Bij het heengaan voerde zij hem in de donkere galerij waar de familieportretten hingen. Zij had een luchter opgenomen en hield dien omhoog. In 't eerst zag hij slechts hoe het licht in haar fijne goud-blonde haren speelde die het helst beschenen werden, eerst langzamerhand zag hij aan den wand een mooie, edele mannenkop op donker gehouden achtergrond. ‘Dat was mijn vader,’ zei ze, en keerde snel terug naar de verlichte salon.

In Bremen trof Paul zijn oom en in het huis dat tante Elna bewoonde - het enige huis dat de familie nog bezat - zijn beide neven uit Keulen, Jost die zee-officier was en Balder, nog een jongen. Ook Elsa ontmoette hij daar met haar

man. Tijdens den maaltijd die snel en stil verliep, merkte Elsa op hoezeer de marine-luitenant en Paul elkaar geleken. Inderdaad, hun beider gelaat had dezelfde snit, een eendere hoogmoed in de ietwat opgetrokken bovenlip, en deze gelijkenis werd nog verhoogd doordat beider gelaatskleur, door 't langdurig verblijf in zuidelike streken, gebruind was. De uitdrukking was overigens zeer verschillend. In Pauls ogen was iets zinnends, om den mond lag een nauweliks verborgen zachte trek die hem iets bekoorliks gaf - daarentegen was de gelaatsuitdrukking van den luitenant door de strengheid van het steeds gelijke bevelen, verhard. Men verwonderde zich naar aanleiding van Elsa's opmerking over deze gelijkenis, men dacht eraan hoe lang reeds geen verbinding tussen de beide zijlinieën had plaats gehad en hoe ver deze gelijkenis op de voorouders terugvervolgd moest worden. Zij gingen langs de wanden de gravuren na waarop alle vroegere Ulricis voorkwamen in de stijve geplooide kragen, met poeder-pruiken en ereketenen. Aan de middenmuur hing een grotere houtsnede waarop een aantal krachtige Ulricis met forse baarden afgebeeld waren, rond een tafel gezeten, drinkend en smullend. Daarboven hing aan linten het familiewapen. Men kon een opmerking over de blijkbaar zinnelike levenslust der voorouders nauweliks onderdrukken.

22

De stilte van de eenzaamheid als een zoete koelte, als ook de pijn die de gepeinzen in zulk een stilte wekken, geven de zachtheid aan de gelaten van hen die innerlik door ontberingen gesterkt zijn. ‘Entbehren sollst du, sollst entbehren!’ riep Beethoven die ook een eenzame was en de kracht die zijn verlatenheid in hem schiep, besefte. Ook zachtheid wordt uit zulk een ontbering geboren, zachtheid die niet de onfiere weekheid is van hen die geen strijd en pijnen kenden, maar die juist den overwinnaar, den sterke, den machtige kenmerkt. Heersers zijn niet weekhartig, zij kennen de waarde van een harde daad, zij weten door te tasten en niets te ontzien waar belangrijker belangen op het spel staan, maar ook weten zij hoe duur de prijs voor het behoud van zulke belangen betaald wordt en dit maakt hen heimelik zacht gezind.

23

De ontmoeting met Elsa was voor Paul een teleurstelling en veroorzaakte tegelijkertijd een pijnlik openrijten van diepe, eerst zeer langzaam geheelde wonden. Zij had voor hem nog steeds een innemende bekoorlikheid, maar hij kon zich niet ontveinzen dat zij hem geheel vreemd bleef; dat zij zoal niet van aard dan toch door omstandigheden onbeduidend was.

Na den maaltijd ging Paul alleen door de nauwe straten van de oude stad. Waardoor was iedre indruk hem zo pijnlik? Waarom spande het leven zich rondom hem als een net waarin hij zich steeds weer gevangen voelde? Voor elf jaar...en nu? Hoe eng en nevelig waren de straten. Hij maakte een langen omweg en ging aan het huis voorbij waarin hij geboren was. Achter de vensters zag hij reeds lamplicht schijnen; de vergulde versiering boven de ramen was in het donker niet meer duidelik zichtbaar. In de zijkamer waar hij nu vreemde schaduwen achter de gordijnen bewegen zag, hadden eens de groen-beklede meubels gestaan. Als in een verren droom zag hij een mooie jonge vrouw in een violet-zijden kleed, zich over hem die op den grond lag uitgestrekt, neerbuigen, zag haar lachend in zijn lokken woelen. De zoete tederheid dier jaren, de behagelike warmte der kamers die voor hem een wereld vol geheimen borgen - de heerlikheid van kerstavonden en verjaardagen - voelde hij weer. De eerste sterke indrukken en dromen van zijn kindertijd rezen in hem op, waarnaast alle beelden van latere jaren vaal, koud en glansloos werden. ‘Nama Sebesiu’ mompelde hij en de oeroude parsenspreuk klonk hem vreemd van de eigen lippen. In deze omgeving? Wat had hij gemeen met het krachtige ras dat hem had voortgebracht? Leefde de gloed van het leven, de liefde voor het leven en de lust aan het leven, leefde het leven zelf nog in hem?

24

En het wrede is dat niets in het leven steun geeft, dat nergens meer een sprankje van het vuur blinkt waaraan de eigen as zou kunnen opgloeien. Waar is in dit bestaan een

macht die aan-vuurt? Waar zijn nog grote hartstochten, krachtige daden, machtige harten, mensen? Waar is schoonheid als vuur, mensenschoonheid die gloeit en danst, die vonkt en wappert, die warmte uitgeeft en verteert, dodelik verteert? Er is wel wat schoonheid die ons koestert, waaraan wij ons ophouden, die als een baken onze levens richt, maar waar is een schoonheid waarvoor wij graag zouden sterven? De barbaren kenden zulk een schoonheid, de sterke Grieken met hun blanke marmeren koelte en hun felle rode lust. Maar voor ons leeft slechts een bleke liefde. Lust die tot zonde werd en aan de schoonheid vreemd blijft en liefde zonder lust, zonder levenscheppend Schoon. De lust vernedert de liefde, de liefde vernedert zichzelf in de verloochening van de lust. Hoe zal een ras ooit stijgen en sterker groeien, dat in alzijn twijfelingen de steun-zoekende ogen slechts om redding richten kan op een stérvenden God!

25

Te middernacht zat Paul met prof. Hesse in de rookkamer van hun hotel. Hesse trachtte Paul tot den aankoop van een landgoed bij Bremen te overreden. Hij weigerde. ‘Mijn pachtcontract bindt mij voor vijf jaar. Maar bovendien, wat ik begonnen ben moet ik uitvoeren. Weliswaar, ik weet niet of ik niet beter deed de boel ginds maar uit te roeien, te laten verwilderen, maar daar denk ik liever niet over na.’ - ‘Als je nog dàt niet eens weet -’. ‘Neen, ik weet het niet, maar wat ik onderneem wil ik ten einde brengen -’. Zij spraken nog enigen tijd daarover. Eindelik zei Hesse: ‘Ik zal mij niet meer dan mijn plicht is, in je aangelegenheden indringen. Maar dit wil ik je raden: je moet trouwen. Je moet van je zelf los komen, innerlik vrij worden -’. En hij sprak verder maar niet zozeer over Pauls toekomst als over zijn eigen leven, over dat wat achter hem lag, over zijn kinderloosheid, zijn eigen werken die toch niet bevredigd maakten in de korte jaren die nog restten vóor de dood.

Paul stond tegen het vensterkozijn geleund. Als in een droom zag hij zichzelf in een ver dal grond omspitten, de voet op de spade...terwijl deze oude man boeken schreef

en in mikroscopen tuurde; en hij dacht: mensenwerk is zo vergankelik als menselik bestaan, - maar hij sprak het niet uit. Een verre klok sloeg...hij verbeeldde zich reeds het doodsgelui te horen van den volgenden dag; een gevoel van herfst en sterven kwam over hem, zo bedwelmend als slaapkruid. Weer drong de stem tot hem door, weer hoorde hij zijn oude vriend in wiens huis hij opgegroeid was, erover spreken dat hij een vrouw moest nemen. Paul dacht aan de dagen die in zijn heugenis waren ìngebrand, de nachten toen hij de door Hesse geleende boeken studeerde, toenmaals, toen heel zijn leven zich verkeerd had. Maar hij zou er niet over gesproken hebben zo Hesse zelf hem er niet aan herinnerd en ook het weerzien van dien dag aangeroerd had. Toen zei Paul: ‘Laat dat rusten; het is mij lang in de leden gebleven, of de operatie nu al nodig was of niet. Men kan inzien, dat de ander niet anders heeft gekund, en het hem toch niet vergeven. -’ ‘Paul’, zei Hesse, met een ongewone weekheid in zijn stem, en beiden strekten onwillekeurig de handen uit, maar zij voelden wel dat het niet overbrugde wat tussen hen lag en niet kon worden uitgesproken.

Juist kwamen gasten door de rooksalon, heren in rok met openhangende pelsen, dames en jonge meisjes met kanten en scarfs om 't hoofd en bonte avondmantels open omgehangen, zodat de lichte zijden klederen te zien waren. Schertsend en lachend, elegant als een bonte pronkende ‘Flitterzug’ gingen zij langs en wierpen de deur weer in 't slot, zodat de beide mannen in stilte alleen waren. Paul zag hen somber na: ‘Zulke?!’ zei hij met bitterheid: ‘Zulke?! Ik heb de zijden rokken weer horen ruisen toen het schip van Cape-town afvoer. Ik kan mij nauwliks iets ergers denken dan deze meisjes van de wereld, dit mengsel van geraffineerdheid, perversiteit en banaalheid. Dan liever een boerin, liever een wilde...’ Hij zweeg. Een pijnlike herinnering flitste in hem op, hij streek zich over de ogen, als om een schaduw te verjagen. ‘Er zijn betere onder’ zei Hesse. - ‘Misschien ben ik voor de betere niet goed genoeg.’ - Zijn gedachten waren in het verre dal. Hij zag een slanke vrouw snel langs den dorpsweg gaan, een grote grauwe hond haar volgen; hij herinnerde zich de snel vervlogen vreugde van dien herfst, hij zag weer

de kraaien over het wijd-uitgestrekte woud naar de glinsterende vensters van Türnitz vliegen.

Toen dacht hij aan de brieven die hij tussen de papieren van zijn gestorven neef gevonden en dien morgen bij zijn advocaat doorbladerd had, klachten en eisen van een vertwijfelde vrouw die beweerde een kind van Alfred te hebben. Hij zei: ‘Eens dacht ik dat ergens een walgelik moeras moest zijn waarin sommige mensen wegzinken, en dat leek mij verschrikkelik genoeg. Maar nu weet ik dat dit moeras de wereld is, achter ieder gordijn is een toegang...Als aan de groeve de waarheid gesproken werd...’ - ‘Had jij dan geen avonturen met vrouwen?’ - ‘Ik!’ Het woord kwam niet luid van zijn lippen die de hoogmoedigste en geslotenste uitdrukking aannamen. ‘Ik wil van mijzelf zwijgen, zo goed als van Alfred. Ook over mij behoeft niemand te spreken. 't Is alles goed zoals het is.’ Maar zijn gedachten kwamen niet tot rust. ‘Zeg, oom Hesse, wij sterven uit, wij Ulricis. Maar hebt ge ooit erover gedacht hoeveel onwettig bloed in het volk voortleeft, onder allerlei namen, gezonken of misschien zelfs gestegen?’ - ‘Teken van een krachtig ras.’ - ‘Zo? zo eenvoudig maakt U zich daaraf? Gelooft U niet dat dáar de zonde aanvangt, waar iemand zich een vrouw neemt en bij de gedachte, dat zij hem mogelik een kind zal baren, huivert?’

26

De vraag is niet: op welke wijze tegenover een christelike moraal te gaan staan, die als levensleer onhoudbaar bleek. De vraag is voorlopig een andere. Naar de Ethica van het Christendom - die wel een estetiese waardering vond - werd nimmer geleefd, hetzij dan door enkele afgezonderde groepen die van het leven afgedwaald, weinig van de botsing der levensbelangen bemerkten. Deze onderscheiding, deze disharmonie tussen levensleer en werkelikheid moest ten slotte aan het leven schade doen. De liefde-leer van het Christendom kan zich niet verzoenen met het wezen van het Leven, dat steeds een strijd was en zal zijn, een jacht naar heerschappij. De christelike ethica die niet uit den aard der mensen opgegroeid zich als vanzelf tot wettelike levensleiding vormde

- de draad, door het bewustzijn uit de instincten gesponnen, die den weg wijst door het Labyrinth - heeft geen duurzame bestaanswaarde.

De levensleer moet met het leven in overeenstemming zijn. Niet wanneer zij uitgedacht en aan de mensheid opgedrongen wordt, maar slechts wanneer zij een gezindheid is, een bewuste gezindheid die voortgekomen is uit de geaardheid der rassen, kan zij zijn wat zij moet zijn: het beperkende net rondom de bewegingen van het Leven gelegd, dat alle ontaardingen weerhoudt.

En de vraag is deze: welke instincten wel en welke niet, welke meer en welke minder, als voor de opwaartse beweging van het leven bevorderlik, erkend en gewaardeerd moeten worden, geldigheid ook voor de kritiek van het bewustzijn erlangen kunnen.

Een vraag aan de psychologen, aan zulke die onder philosophies opzicht staan.

27

Ethica en werkelikheid - de ‘ware’ werkelikheid - te verenen, is de taak der moderne moralisten. Een gemeenschapsleer die rekening houdt met het verschijnsel van de steeds snellere individualisering. Socialisme en individualisme zijn faktoren die verzoend dienen te worden. De menselike instincten drijven tot een gemeenschap, een mens ìs een sociaal schepsel; maar zijn leven is, in die gemeenschap, een strijden, een opklimmen aan, een neerwerpen van de omgevenden, een zich opwerken uìt de gemeenschap dóór de gemeenschap tot een individueel belang. Het individu zoekt zich medewerkers, genoten, gelijken, aan wie het zich sterken kan, opwerken kan tot de meerdere van onderworpenen.

Instincten, de geheime neigingen die niet verklaard werden door het bewustzijn, zijn factoren die in de eerste plaats voor den opbouw ener levensleer in aanmerking moeten komen. Niet alleen de rede, niet alleen het bewustzijn, daar dit slechts de - gebrekkige - waarneming, de ongevére kennis van een klein gedeelte der instincten is en daardoor slechts zeer betrekkelik leiding geven kan.

Toen maarschalk D'Oudinot het leger tegen den uit Elba ontvluchten Bonaparte aanvoerde, hield hij, een avond, tot

zijne officieren een toespraak: ‘Ik wens morgen een revue over U te houden - zo ongeveer eindigde hij - wij zijn uitgetrokken onder de witte cocarde. Wat zal morgen uw wapenkreet zijn?’ En allen: ‘Vive L'Empereur!’ D'Oudinot legde het bevel neer en trok zich terug. Zijn redelikheid eiste dit. Maar was hij teleurgesteld over het antwoord? Ook hij was eens een strijdmakker van Napoleon, ook hij was een kind van den Keizer. Nama Sebesiu! moet hij gedacht hebben, hoezeer déze vlam zijn besef van krijgsmanseer ook schroeide.

Nog een vraag. Was de muiterij dezer officieren - wij laten instincten gelden - immoreel? En nog een. Was D'Oudinot's terugtreden, dat uit redelik besef van krijgsmanseer voortkwam, immoreel?

28.

In den nacht die volgde op het gesprek met Hesse, had Paul Ulrici een zonderlinge droom. Veel ging in dien droom aan hem voorbij en het was als wist hij zeer nauwkeurig wat alles beduidde. Het einde was dat hij op een plein bij een poort stond, terwijl een onbeschrijfelik liefelike muziek tot hem doordrong; een grote moeheid, een zwaar verlangen woog op hem. Hij voelde dat hij zeer oud geworden was; dat zijn haar en zijn baard wit waren, wist hij. En in 't rond zag hij overal deuren en had het besef dat hij om alle geheimen van het leven te ervaren ze slechts behoefde te openen. Maar hij vermocht dit niet. Een andere oude man die hem nauwkeurig geleek zat met een grimmig gezicht tegenover hem en zei: ‘Kies eindelik, opdat je vrij zult zijn.’ Maar Paul spande zich vergeefs hiertoe in. Toen hij ontwaakte begreep hij niet meer den zin van zijn droom die hem eerst zo duidelik was.

29.

Den anderen dag had de begrafenis plaats. Toen Paul na afloop van de plechtigheid het kerkhof verliet, zag hij een grote vlucht kraaien uit de velden opstijgen en over de verre vlakte onder de laaghangende wolken wegvliegen; zonderling genoeg wekte dit gezicht een gevoel van blijdschap in hem

op. Zullen kraaien mijn lievelingsvogels worden? vroeg hij zich af. Hij dacht aan den droom van den vorigen nacht en zei tot zichzelf: Indien men alles van zich af kon duwen en een keuze doen, dat men vrij werd...Dood, dood allerzijds en steeds weer...Wat heeft het te beduiden, ons aller lot vroeger of later...en daartussen een strook land om te bebouwen, om bloemen en vruchten te kweken!

Tuisgekomen en de eetzaal binnentredend vond hij de tafel gedekt. Armluchters met nog niet ontstoken kaarsen stonden tussen witte herfstbloemen, en een sombere feestelikheid hing in de schemerige ruimte. Paul was naar het portret zijner ouders dat aan den wand hing toegegaan. Lang keek hij ernaar en sprak in gedachten: Uw grote liefde waaraan gij gestorven zijt is mijn erfgoed - maar waar, waar vind ik het? Een beeld kwam hem voor den geest, dat als uit verre nevelen opsteeg, iets scheen hem langs te gaan, hem éven beroerend, gelijk een ademtocht, en alles rondom hem was als een voorgevoel van het noodlot.

30

Zo voelt een enkel maal de laatst overgeblevene van een eenmaal machtig en levenskrachtig mensengeslacht, de verwording die hem bij de keel grijpt, hij voelt zich wurgen. O, de grote, diepe, machtige levensliefde, waar bleef zij? wat bleef er van haar over in dien somberen eenzamen eenling? ‘In terra et ex undis resurgam’ stond onder het wapen der Ulricis, maar waar de kràcht tot een opstanding, zo de vlam van het leven tot wat smeulende as is neergebrand. Wie begeert zich nakomelingen zo hij hen niets na te laten heeft, geen taak waaraan zij hunne krachten meten en stalen kunnen en die hun leven waarde en enig recht van bestaan geeft? Wie begeert zich kinderen zo het leven hem doelloos, lichtloos is; welke doelbestreving kan hij hun aanwijzen, welke werking wenst hij ter voleinding hunne krachten te doen erven?

Wij waren eenmaal - zegt Ulrici - machtig als de Fuggers. Wij hebben oorlogen gevoerd en steden bestuurd, wij hebben geen groot, maar vele, vele bekwame mannen

voortgebracht. Onze voorouders waren hartstochtelike, vreugderijke mensen; zij hielden van sier, rijkdom en schoonheid, zij waren krachtige vaders en moeders en verheugden zich in hunne nakomelingen. Wij, wij zitten hier bijeen, bij hunne beeltenissen, als hunne geesten. Wij zijn in alles anders geworden, wij hebben de tradities van ons huis, de een na de andere vergeten. Er is geen koopman onder ons, geen van ons bekleedt een amt in de stad, wij gelden niets meer in de stad en voelen geen belangstelling voor haar. Van onzen rijkdom is een armzalige rest overgebleven, van onze macht niets. Men zegt dat mensen die hun natuur geheel wijzigen, hun einde naderen. Ik roep dit niet op, integendeel, ik wenste het ware niet zo, maar het is goed te weten waar men staat. En voor alles wil ik zeggen dat het niet zoveel te beduiden heeft. Dood en ondergang zijn de ergste dingen niet, o neen, zij zijn de meest gewone, zij zijn zo gewoon als geboorte en leven, zij zijn een en hetzelfde. Het is van zo weinig belang of wij leven en hoe lang wij leven, belangrijk slechts is hoè wij leven. In terra et ex undis resurgam. Dit leven mòèt een Opstanding zijn.

31

De kunstwaarde van een letterkundig werk laat zich meten aan het tempo van den stijl. De roman, waaruit ik, in dit opstel, brokstukken vertaling geef, *Die Flamme des Lebens*, van den Oostenrijker Karl Federn, heeft een tempo, dat, bij levendigheid en hartstochtelikheid, bij een lichtbewogen fijnheid, harmonieus is. Dat is wat de schoonheid van ieder kunstwerk bepaalt: bewogenheid in rust. Federn's volzin is tegelijkertijd elegant van bouw en zwaar van beduiding. Toen ik dit boek temidden van andere romans vond, en het onverschillig opnam in de verwachting niets méér te vinden dan wat de andere bevatten, de weerspiegeling van de schamele boedel van het moderne gemoeds- en geesteshuis, wist ik na lezing van de eerste drie regels reeds, dat dit boek door een bizonder man geschreven moest zijn. Toch bevatten die eerste regels niets aanwijsbaar buitengewoons, maar het onnawijsbare, het tempo, is er voelbaar in.

32

Dit boek is belangrijk ook, omdat ons in de gestalten van dezen roman het leven van onzen tijd zuiver tegemoet treedt. Maar niet slechts het leven van de uiterlike werkelikheid, maar van de zuivere en wezenlike. In de verschijnbaarheid toch zijn hier de kiemen van het toekomende als ook de rudimenten van het verledene omgrepen en tot zinnelike voorstelbaarheid geworden. Dat het Leven een weg betreden kan die ten ondergang voert en dat een Opstanding nood doet, zijn de twee factoren die, vereend, betekenis geven aan dit werk. Het is een waarschuwing, een angstkreet, die tegelijk een uitweg wijst.

Dat niet het belang van het bewuste individu maar het onbewuste, instinctieve ras-belang moet voorgaan, is hier het perspectief ener herrijzing. 'Geslachten sterven aan de liefde, hele volken sterven aan haar' staat ergens. Met deze woorden ontraadt Hesse Paul een huwelik met Elsa en het enige antwoord dat hij daarop had kunnen geven is: Juist, daarom! Dat niet de liefde de enkeling koesteren en behoeden maar het ras sterken en tot hogere volmaking opvoeren moet, is de zin die een oplossing geeft voor velerlei verlammende ellende. Maar ook dient daarbij het besef levendig te blijven dat niet het individu daarom 'vrezen' moet en, in een aanmatigende beschikking over het leven, in een overbewuste inmenging in den Natuurgang, zijn instincten geweld mag aandoen. Indien hele volken, hele rassen aan de liefde tenonder gaan dan is dit een natuur-wil waartegen geen schepsel zich te verzetten heeft. Bij al onze kennis, bij al ons weten, wàt, tenslotte, wèten wij? Blijven wij niet altijd gevangen in onze omgeving, in onzen tijd en in de *tijdelike* noden en belangen die wij beleven? Hoe kunnen wij levenden, wij kleine levensdeeltjes, bepalen wat goed, wat kwaad is voor het Leven?

Ik zei dat dit boek een angstkreet was die tegelijkertijd een uitweg aangeeft. Ik wil daarmeê niet zeggen dat Federns werk opwekkend is, integendeel, het zal sommige naturen neerslaan, het zal versomberen omdat het den ondergang van een geslacht doet medeleven, omdat het ons heimelik maant aan den ondergang van volken. Maar het doet ook ons op

onszelve bezinnen, het doet diep nadenken en diep voelen en in het daardoor in beweging gebrachte diepere leven van gevoel en idee, zoeken en vinden wij den uitweg.

33

Wanneer Paul's vader zelfmoord pleegt doet hij een daad die, naar ons inzicht, aan geen enkel belang beantwoordt behalve aan dat van zijn persoon. Zijn vrouws leven breekt hij, dat van zijn zoon wordt erdoor ontkracht. Paul zoekt den uitweg, tracht de kracht weer te vinden, maar hij is verbijsterd en geraakt daardoor op paden en in verhoudingen (met Ilona, met Barbara) die hem immer meer afleiden van den weg dien hij te vinden hoopt. Zijn huwelik met Elsa, dat hem had kunnen redden, is afgestuit op de aanmatigende pedantheid, op de waanwijsheid van het modern-wetenschappelike verstand.

Wat ons modern besef nood doet is een verlevendiging van het begrip van het leven. Het Leven is niet een christelik liefde-verbond, gelijk ons van kind-af geleerd wordt, maar het Leven is een strijd, een strijd zonder genade, die al onze kracht, al onze physieke en psychiese concentratie vergt. Wij voelen het dageliks aan den lijve en dat de leer niet beantwoordt aan onze ondervinding, doet de zwakken huichelen, de sterken twijfelen en vernedert en verwart.

Wanneer de sociale banden nauwer gevoeld, de rasbelangen dieper beseft worden - zo ooit - zal een opleving mogelik zijn. Wij, moderne mensen, onderscheiden en verdelen en versplinteren het leven. Wij voelen geen eenheid meer, er is geen geloofsband die vereent en, wat het ergst is, wij kennen de breuk, zien er steeds op, kunnen er met onze aandacht niet van los komen en toch is het de wil van de Natuur dat de breuk, zo zij bestaat, niet gekend worde, dat wij ons niet in bezinning en zelf-analyse vernietigen maar onszelf in daden vergeten.

> Toen boog ik tot de daad me. In mijn gevoelen
> Kende ik de breuk en wist dat het bedoelen
> Van de Natuur is dat geen mensch die kent.
> Alleen wie steeds tot nieuwe daad zich wendt
> Schept zich een eenheid die zijn tweeheid heelt.

zingt. Verwey.

In de eenheid van het Leven is het beginsel der individualiteit een schijn, een vorm van voorstelling, gelijk tijd en ruimte. Er is geen individuële geest, er is slechts een volksgeest, een tijdgeest die zich door enkelingen waarneembaar maakt. De Philosoof, die een leer verkondigt, maakt bewust, spreekt uit wat reeds in duizende harten en hoofden leeft. Hij schept zich geen gehoor, dit gehoor is er vanzelf in de duizenden wier geheime hartsbelangen hij raakt en opwekt. Hij denkt niet alleen, niet voor de anderen, hij denkt mèt en door de luisterenden. De wisselwerking tussen zijn spreken en het luisteren der menigte is een andere vorm van denken; het denken dat ieder individu in zichzelf te gebeuren weet is geen ander proces dan wat hier in de menigte plaats heeft. De Geest is in alle schepselen een en dezelfde geest. De Geest is als een waterstroom die ook uit ontelbare ongescheiden druppels bestaat. En met individuen is het gelijk met deze druppels: zulke die uit den stroom springen, die de eenheid verliezen, die op de oevers achter blijven, verdrogen ogenblikkelik. De kwaal van ons leven is, dat het te zeer verdruppelt. De vloek van onzen tijd is dat de geest dit niet dieper beseft, dat er geen dwingende gevoelsidee leeft die ons van verenkeling weerhoudt en naar verening drijft.

34

Het leven van Paul Ulrici verloopt snel. Waaruit was het saamgeweven? Welke draden bonden het? Het leidmotief zijns levens is het verlangen naar bevrijding; de behoefte om de vlam die zijn leven inwendig verteert te vergeten; van zelfschouw vrij te worden; in zijn kinderen niet meer zichzelf maar het andere van zichzelf te beschouwen. Vermag hij het? Zijn liefde léét nog in hem en ontkiemt op nieuw, is reeds ontkiemd als hij in Bremen bij de begrafenis van zijn neef de kraaien zijn lievelingsvogels noemt - want hij dacht daarbij aan de kraaien die naar Türnitz vlogen.

Als hij weer op zijn landgoed Lubing is teruggekeerd, ontwikkelt zich in zijn gemoed het leven zijner nieuwe liefde. Als hij weer in zijn kamer op Lubing zit - voor zich, op zijn schrijftafel het verbleekte portrét van Douglas Lyffe, slank,

de handen op de borst gekruisd, met het fijne angelsaksiese gezicht dat eeuwig jong bleef terwijl Paul steeds ouder werd, en die toch altijd als de meerdere, de leidende, in zijn herinnering leefde - komt Gabriële een keer met haar oudsten broer Arvèd, een stafofficier, bij hem op bezoek. Arvèd geleek weinig op zijn zuster, zijn gelaat was bleek, zijn ogen zwaarmoedig, maar zijn stem had een sympatieken klank. Toen zij weer weg waren bleef er iets liefeliks, als de vluchtige glans van mensengenegenheid in zijn kamer achter. En toch voelde hij zich daarin nog eenzamer dan voorheen.

Kort daarna bracht hij een tegenbezoek aan Türnitz. Hij stond naast Gabriële in de grote zaal uit welker hoge vensters men over het wijde winterlike dal uitzicht had. Toen hij zich omwendde viel zijn blik op een schilderij dat aan den wand hing niet ver van dat waar zij hem den eersten avond met de kaars heengebracht had. 't Was het levensgrote portret ener vrouw van ongeveer vijfendertig jaar, die naar den achtergrond toeschreed, het hoofd omgewend. Boven het bleke gelaat kwamen blonde haren onder de hoed te voorschijn en een bange blik lag in de ogen die te smeken, die te waarschuwen schenen. Volg mij niet! zeiden deze ogen. ‘Wie is dat?’ vroeg hij, getroffen. Het was of de onrust in Gabriële's gezicht versteende en toonloos zei ze: ‘Mijn moeder’. Ulrici vroeg niet verder, maar toen zij weder in de woonkamer zaten, dacht hij aan al de familie-portretten die hij in de galerij gezien had, hij dacht aan zijn eigen voorouders en een angst voor het noodlot kwam over hem en het gevoel, hoe goed zij het hadden die reeds geborgen waren en voor wie alles geleden was.

Wanneer hij enige dagen later op een eenzame wandeling Gabriële vraagt of zij zijn vrouw wil worden, schrikt zij en weigert. Hij zag hoe zij in zichzelf terugzonk toen zij heenging, hoe haar gelaat vaal was en hij ontving een krachteloze handdruk. Ook als hij zijn aanzoek herhaalt wordt hij afgewezen. Toch weet hij naar diepste overtuiging, dat zij hem lief had vanaf hun eerste ontmoeting. Kort daarna komt Arvèd bij hem, en aarzelend eerst maar allengs met meer vertrouwen, deelt hij hem meê dat Gabriële nooit zijn vrouw kan worden, nooit trouwen zal. Hun moeder was krankzinnig geweest en andere hunner familieleden vroeger. Ulrici zag

weer het portret dier vrouw met de bange verschrikte ogen en het bleke eenzame gezicht. ‘Mijn God’ zei hij zacht, en werd even bleek als zijn gast en zijn tanden klapperden alsof hij koorts had. ‘Wij moeten het dragen, het is niet anders’ zei Arvèd. ‘Het vreemde is dàt men het draagt’ murmelde Ulrici. ‘Ja - is dat nu kracht of lafheid?’ vroeg Alst, ‘of misschien liefde, dat men de anderen geen smart wil aandoen?’ Ulrici droomde zich weer terug in zijn kamer in Berlijn. Hij hoorde weer het zachte rammelen der ruiten...‘Weer hetzelfde! weer hetzelfde!’ Hij lachte luid en verbitterd. Maar toen Arvèd heengegaan was wierp de eenzame man zich met het gelaat en beide armen over de tafel en was lang zeer stil.

Drie nachten later luidden de nieuwjaarsklokjes over het winterland. Paul, die rusteloos in zijn kamer op en neer liep opende het venster, dat de ijzige lucht tegelijk met de sterke, schallende tonen naarbinnen woei. En wederom verwonderde hij zich er over dat de mensen het ondragelike dragen en er geen einde aan maken. En hij dacht: het is geen lafheid, en geen kracht, en geen liefde, het is de ondoofbare lust aan het leven zelf. Omdat hij terughuivert voor het neerzinken in de duisternis daar buiten...daarom zoekt de mens, half bevroren in de sneeuw, zijn armelike spijs en werkt geduldig voort, gelijk een dier in 't gareel.

De vroegere sombere overpeinzingen vervolgden hem dien winter weer, wreder dan ooit. De onzuivere samenstelling van zijn wezen; de vrolike zinnelikheid zijner moeder en de zwaarmoedige liefde zijns vaders, verbonden met de heftige grilligheid die hem tot zelfvernietiging dreef - moest zo het leven zich niet aan hem onttrekken, hem ontvlieden?

35

De lente kwam met dooiweer en lauwe winden, en de zomer volgde. Ulrici werkte op het land, samen met zijn arbeiders, hard en zwijgzaam als zij. Als hij aan zijn grootsprakige rede, in Bremen gehouden, dacht, was er schaamte en bitterheid in zijn ziel.

Een zomeravond dat Paul door het woud ging, verder en verder over de heuvelen, zag hij de vrouw die in zijn gedachten

leefde, langzaam langs den weg voortschrijden. Toen zij hem zag, sprak zij geen woord. Zij stond tegenover hem, hun beider lippen bewogen zich als tot spreken, doch zij zwegen. Eindelik vroeg zij iets naar aanleiding van Pauls ziekte (een zijner honden had hem in een vlaag van woede den linkerarm ontvleesd en hij had lang te bed gelegen met hevige koortsen). Zij uitte haar blijdschap over zijn herstel. ‘Ik ben niet hersteld’ antwoordde hij. Zij begreep hem wel maar zij schudde het hoofd als iemand die zich van iets los wil maken. En zij reikte hem haar hand toe, tot afscheid. Hij had haar hand gegrepen en hield haar vast; zijn warme blikken drongen diep in haar ogen en zij bood geen tegenstand meer toen hij haar tot zich trok. Een benauwend noodlotsgevoel was in hem. En nu hoorden zij het ruisen van den wind in de hoge bomenkruinen boven hunne hoofden. Eindelik trok zij zich los, zij was bleek en rustig: ‘Ik mag niemand in mijn donker trekken...’ - ‘Behalve mij’, antwoordde hij. ‘Begrijp je niet dat ook ik tot de uiterste rand gekomen ben, daar waar men niets meer opgeeft?’ Zij trad vlak voor hem: ‘Begrijp je niet waarom het onmogelik is...?’ Hij greep haar beide handen en ieder woord betonend: ‘Begrijp je niet waarom het mogelik is...? anders...’ Een ogenblik zwegen zij. Hij zag haar vast in de ogen. In haar blikken lagen gedachten die leven en dood omvatten, oneindig veel verstonden zij van elkaar in deze enkele minuten, zonder dat een woord gesproken werd. Een eindeloosheid scheen aan hen voorbij te zijn gegaan toen zij weer sprak en geen druppel bloeds was in haar gezicht dat even te voren nog donkerrood was. En zij sprak een enkel woord slechts, een vragend en bevend ‘Ja?’ - ‘Ja!’ antwoordde hij. Zij fluisterde hem in 't oor: ‘Zweer je 't?’ - ‘Ik zweer het’ en ‘Wij zijn vrij, geheel vrij!’ zei hij bijna plechtig.

Wat hield deze vraag in? Een voorbehoud tot zelfmoord zo het leven te zwaar mocht worden?

Later vraagt zij Ulrici een revolver ten geschenke. ‘Je zult mij een revolver geven? Je belooft het?’ - ‘Ik beloof 't. maar je zult hem niet gebruiken!’ - ‘Toch, misschien...’ om ogen, neus en mond was weer een scherpe en smartelike trek. ‘Ik zal nooit een kind mogen krijgen’ zei ze zacht. ‘Je

moet mij goed begrijpen, ik weet dat dit de zin der liefde is' - 'De liefde heeft niet slechts dien enen zin...'

Een andermaal vertelde zij hem haar leven.

'Toen ik achttien jaar was, brak bij mijn moeder de ziekte uit. Toen ik achttien jaar was -' herhaalde zij 'juist toen alles mooi zou worden, toen ik mij begon te verheugen op alles, ik was volwassen, ik zou mijn kleêren zelf mogen kiezen, ik mocht leren waar en wat ik wilde, wij zouden dien winter in Weenen blijven en ik in de wereld komen...Ik voel nog het vreeselike van dien avond. Ik, in mijn witte kleed, kom in de kamer...onder de kroonluchter, moeder...heeft getracht...Later was zij dan weer heel stil, heel stil en droef, zo droef als slechts krankzinnigen kunnen zijn. Zij sprak niet en lachte niet, wilde niet opstaan...toen moest zij wel in een gesticht, en ik heb haar opgepast, ben met haar meêgegaan. Ik heb toen niets geweten. Maar opeens begreep mijn vader hoe egoïst het was mij aan zijn liefde op te offeren, gevaarlik voor mij. Toen riep hij mij terug, en daar ik mijn moeder niet alleen wilde laten, verklaarde hij mij alles. En toen hebben wij allen in 't zelfde huis geleefd, in vrees voor elkaar. Vader heeft tegenover ons aan tafel gezeten voor zijn boeken, zat voor zich uit te staren zonder te horen waarover wij spraken. Het werd bij ons steeds somberder. Toen is Arvèd verliefd geworden en heeft willen trouwen...Toen...En sinds dien heb ik elf jaar geleefd, elf jaar...' Niets kon ontroerender zijn dan de toon waarop zij deze twee woordjes uitsprak.

Ondanks de tegenstand van Gabriëles familie en de diepe smartelike verslagenheid van Arvèd, die zijn enige zuster begon te verachten, zette Paul het huwelik door.

36

Dat het Leven ons drijft, dat het overweldigende Leven als macht en als eenheid onze geringste gedachten en daden bepaalt, dat wij steeds in den ban van de causaliteit, de onnaspeurbare, van het Noodlot leven - en zelfs, als levenden, Levensdelen, Noodlot zíjn - niet is het van dit boek een der geringste deugden, dat het dit voelen laat en verbeeldt.

Daardoor zijn alle daden, alle figuren uit dit werk, verbonden aan de eeuwigheid van het bepalende Leven, en hunne betekenis is tot een diepere geworden. Federn toont ons de sombere macht die mensen en dingen op elkaar en uiteen drijft, die geluk en ellende en wanhoop in zaligheid omschept en waaraan alle schepselen onderworpen zijn als de marionetten aan den wil van den vertoner. Hij toont het ons in de kleinste gebeurlikheden - het niet tijdig herstellen van een wagenboom veroorzaakt oponthoud, daardoor twisten en allerlei ontmoetingen, wat tengevolge heeft dat Ulrici door zijn hond aangevallen wordt en wekenlang op 't ziekbed ligt, hierdoor weer verstrijkt de termijn van zijn pacht en kan hij, zoals hij wenste om Gabriële te ontwijken, Lubing niet verlaten. - Heel dit werk is gebouwd op een subtiel analyseren van causaliteit. Wij volgen van begin tot einde de ontwikkeling, wij zien en voelen steeds de macht die drijft, de Macht die van alle zijden opzet, overal en in alles, in mensen en dingen en dieren zijn werktuigen heeft die zijn wil uitvoeren. De Macht van het Leven. Alles ligtin den ban van het Noodlot, het noodlot als redeloze fataliteit, maar ook als redelik causaal verband, niet immer nawijsbaar, soms in een reeks bepaalde gebeurlikheden te volgen, dan weer merkbaar als donkere instinctieve neigingen, onrustgevoelens en verlangens die ons drijven en lokken en die ons brengen waar het Onzegbare wacht.

37

In den herfst ging Paul met zijn vrouw naar Berlijn en vandaar over Bremen naar zee. In Bremen vond hij alles nog onveranderd. Evenals zijn vader had hij een schone vrouw uit het zuiden meegebracht, en gelijk zijn moeder stond zij tegenover de drie verharde schikgodinnen in het oude huis. ‘Alles herhaalt zich’, dacht hij ‘maar niets komt tot klaarheid.’

's Avonds vond Paul er een kinderlik genoegen in, dat Gabriële zich bizonder pronkvol kleedde. En toen hij een der nichten fluisteren hoorde: ‘Precies als Anna’, verheugde hij zich. En toen Paul even later om een scherts van Gabriële lachte zoals men sedert jaren niet in het oude huis gelachen

had, zagen de anderen elkaar getroffen aan, want het was volkomen het lachen zijner moeder geweest.

38

Zij keerden weder in hun dal terug. Maar het was hetzelfde dal niet meer. Een andere dauw scheen op het groen neer te dalen. En over de struiken, over de kastanjebomen, tussen de oude muren van het park, over de stille en 's winters zo witte vijver, over de sombere rotsen aan den bosweg hing een geurig gouddoorsproeid weefsel van liefdesherinneringen. Voortgesleurd in den maalstroom der aandoeningen, verjongd, verschrikt en van leven doorvlamd, trok Gabriële zich langen tijd terug in diepe zwijgzaamheid. Men kon haar niet aanzien wat haar ziel en haar bloed bewoog, maar zij was een ander droom-mens geworden, ingesponnen in haar lot, in het noodlot dat haar in bloesemende vlammen overweldigde, en waarvan zij toch wist dat het een dichte en geurige rankengroei over een afgrond was. En geleidelik, in de volte van hun Geluk, vergaten zij beiden de verschrikkelike belofte die zij elkander gegeven hadden.

Eens, 's nachts, ontwaakte hij plotseling en daar hij bemerkte dat ook zij niet sliep, zei hij: ‘Hoor, Gabriële! ik heb een wonderlike droom gehad.’ Er was een zeldzaam merkwaardige muziek tot hem gekomen, eentonig, koud en melodieus klagend, als druppelen van koele wateren die onophoudelik neervielen op brede, grauwe, kabbelende golven...en toen had hij een nachtelik-donkeren stroom bemerkt, op welks oever hij rustte, en waar hij zijn handen strekte tastte hij in vochte bloemen en gras...En een kaan was voorbij komen glijden, waarin Douglas Lyffe zat, het hoofd bekransd, en toen de kaan langs hem voer strekte Douglas hem beide handen toe...-

Maar Gabriële had niet opgelet. Nu eerst zag hij dat haar gezicht vertrokken was, dat haar mond krampachtig bewoog. ‘Ik voel mij erg naar’ zei ze, terwijl zij zich trachtte op te richten. Maar het was spoedig weer over. Toen dit gevoel zich echter kort daarna weer herhaalde, werd haar angst tot zekerheid. Doodsbleek, met wijd-opene ogen staarde zij

haar man star aan. ‘Ja,’ zei hij ‘ik dacht het wel, schrik niet zo, het zal goed zijn, nu eerst zal alles goed worden.’ Zijn kalmte bedaarde haar. Maar met het voortgaan van den tijd steeg haar angst en brak met korte tussenpozen steeds heftiger uit. En niet steeds had Ulrici de kracht om haar met het warmende geluk zijner rustige overtuiging weg te leiden van de dodelik beangstende verbeeldingen waardoor Gabriële bezocht werd.

En eens, kort voordat het kind geboren zou worden, toen Paul door zijn werk van haar weggeroepen werd, maakte zij er een eind aan.

Na het middagmaal - hij had alleen, met een gast die hem over de bevloeiïngen moest spreken, gegeten - kwam hij in haar kamer. Het was donker en zij lag op bed. Toen hij zich over haar neerboog om haar te kussen, sloeg zij haar armen om zijn hals en trok zijn hoofd naar zich toe: ‘Kom dichter, dichterbij, o liefste, welk geluk heb je deze jaren in mijn leven gebracht!’ Zij had hem den laatsten tijd meermaals zulke woorden van liefde toegeroepen, maar toen hij de trappen afging voelde hij toch een lichten angst...Beneden stonden de paarden gereed. Hij verzocht baron Reuwitz, zijn gast, intestijgen. De koetsier hield het portier voor hem open. Boven rammelde een vensterruit. ‘Wacht u nog op iets?’ vroeg baron Reuwitz. ‘Paul's gezicht was vertrokken; zonder een woord te spreken ging hij rechtstreeks het huis in, de trap op, steeds sneller, steeds sneller door de kamers naar die zijner vrouw. Zij lag nog op bed alsof zij sliep...Hij nam hare hand, die warm was maar levenloos...Hij schoof de gordijnen open...Het was reeds gedaan.

39

Arvèd was gekomen. Zijn gezicht was bleker dan ooit en vermagerd. Nu begreep hij haar; haar wens was vervuld. Weer zaten de beide mannen tegenover elkaar. Een verschrikkelik gevoel was in hen: wij, wij beiden hebben haar gedood. De een had het nieuwe leven gezaaid, de ander had de dodende angst voor dat leven aangekweekt. Beiden: levenslust en angst, hadden zich opgeheven in de stilte van

den dood. Paul voelde: zijn moeder was zijn vader in den dood gevolgd. Maar één ding kon hem niet begrijpelik worden: dat zij had kunnen heengaan zonder hem.

En gelijk zijn moeder zich doodtreurde om haar man, zo zocht hij een leven dat hem den dood toevoerde. Den weg dien zijn vader, dien zijn vrouw gekozen hadden, het snelle openen en dichtslaan van de poort, hij voelde, zo goed als voor zijn moeder was deze weg ook voor hem gesloten; hij zag trappen die hem anders wegvoerden.

Onder een valsen naam reisde hij naar Afrika en nam deel aan den boerenoorlog, maar niet als alle andere duitsers aan de zijde der Boeren, maar aan die der Engelsen. In een der veldslagen moet hij omgekomen zijn.

40

'Zij beiden hadden haar gedood.' Pauls daad was geweest haar tot een leven te brengen van meer intensiteit, waarin haar levensvlam zich sneller uitbranden moest. Maar de moordenaar was Gabriële's vader, was diens zoon.

'Ik weet uit bitterste ervaring' zegt Ulrici ergens 'dat het verkeerd is om naar theorieën te leven. Erfelikheid is slechts een andere naam voor causaliteit. Moet men niet naar zijn instincten leven? In welke familie zijn niet leden die gevaar opleveren voor nakomelingen? Wie mag dan trouwen, d.w.z. kinderen verwekken? Er zullen maar zeer weinige gevallen zijn waarin een antwoord met zekerheid bevestigend luiden kan. Men behoeft slechts uit zijn venster te zien: in het dorp, het land, de wereld. Wie mag dan kinderen voortbrengen? Wie draagt niet de verantwoordelikheid daarvoor over aan de natuur?' De Natuur die in een onbekend duister verleden aangevangen is - wat betekent hier 'aangevangen is'? - die voortwerkt en terugwerkt, voortgroeit, die zichzelf voleindigt en voortvoert, opwaarts en neerwaarts....Zullen wij mensen, wij nietige bewustelingen uitmaken wat voor Haar opwaarts of neerwaarts is? 'En Zij brengt haar vrucht voort....Veertienhonderd millioenen, het bloeit zonder einde....het groeit tot leed, tot ellende en schaarse vreugd. Kan men de

vraag niet bij gehele rassen stellen? Wat is mensen-inzicht en mensen-woord?'

O, die kleine, die kromme, bekrompen wetelingen die de natuurwetenschap heeft voortgebracht, die aanmatigende schepseltjes die uit hun nietige hoofden wetten en theorieën opbouwen die het Leven, die de Eeuwige, de Onmetelike, de Natuur begrenzen en - leiden moeten? Is het niet alsof de wurm de warmte van de zon regelen zal. De van God gegeven instincten, de neigingen, zo wij ze volgen, dragen de verantwoordelikheid daarvan *wij?* Of draagt Zij? Weten wij waartoe het is dat rassen groeien en andere uitsterven, dat volken in opstand andere verpletteren, dat millioenen goeden en onschuldigen smadelik sterven terwijl ploertige verdrukkers in wellust en weelde leven? De Natuur. Het Fatum. - Attila, Napoleon, zijn zij niet groot-moordenaars voor een schoolmeestersverstand, en de gesels die het Leven bevrijdden en verruimden, de van God gegeven teisterende zuiveraars van deze rottende aarde, voor al wie de Ruimte van Gods Leven ook maar in een duisterlik vermoeden beseft? Welke eenling, welke nietige eenling en eenzame nieteling - wat zijn wij mensen, zelfs de allerbesten onzer, meer? - zal zich aanmatigen door persoonlik - persóonlik? - ingrijpen het Leven te regelen! Is het niet al te naief? Wat wèten wij per slot? 'Is ieder individu dat geen nakomelingen voortbrengt niet daarom reeds een monsterlikheid omdat het zich onderscheidt van alle millioenen zijner voorouders?' Hoe heeft hij den moed, bewust-willend de keten te verbreken die tot in de duisternis van oereeuwen voortreikt?

'Waarom' - roept Gabriële ergens uit, 'waarom gaan zoveel edelen en goeden te-gronde?' - 'Ja, de machten van het Leven beschutten ons niet, zij spelen met ons; zij wenden de bladen om zoals de bladzijden van een boek. Alles grijpt in elkaar en ligt dooreen gelijk een verwikkeling van duizende ketenen - maar een einde komt wel aan iedere keten.' En later: 'Wij zaaien en zaaien, maar wij weten niet waar en wanneer het ontkiemt, wellicht in een ander Rijk, misschien groeien de planten die uit ons zaad opkomen heen door den sluier die ons leven omgeeft, misschien groeien zij er binnen. Wij spinnen een draad en werpen haar voor ons uit, in de

duisternis.' Wij werpen een kluwen, dat voortrolt en zich afwindt in de duisternis. 'Wij moeten alleen maar *vertrouwen*. Het kind dat geboren wordt zal, kan, alles overwinnen wat wij gevreesd hebben, het zal zijn Leven leven. Ja, zèker zal het lijden; wat kan men zijn kinderen, zichzelf, van het komende beloven? het zal lijden, het zal zijn noodlot moeten dragen. Maar laat, lààt zijn noodlot worden en groeien...niet wij hebben het begonnen. Er is een, er is ergens een Vlam opgeslagen die het Leven heet - zij brandt voort, zij moet branden en verder branden...Wat òns ongeluk toeschijnt is wellicht slechts...'

Ja, ja dàt is het: Wij moeten *vertrouwen*. Godsvertrouwen, Natuurvertrouwen. Vreugden zijn zo noodzakelik als rampen; wij kunnen niets afwenden, niets keren. Zo wij menen te helpen, kwaad te lenigen - weten wij wel of wij niet verergeren, omdat wij voor het Licht van het Leven slechts blinden, voor den gloed van de Vlam slechts zwakzinnigen zijn, wij allen, ook de besten, de schoonsten, de grootsten onzer?

Wij moeten vertrouwen. De Vlam des Levens zal branden, uitbranden, in haar eigen roet smoren wellicht, of tot een zuivere en gestadige gloed samensmelten en als een lichtende zonnebol door de komende eeuwen-millioenen drijven. De Vlam van het Leven, wij moeten haar vertrouwen, ons overgeven aan haar gloed, haar eren als de zon van komende tijden. Nama Sebesiu!

Mach dass dein ruder erstarke!
Langsam ohne gefahr
Schaukelt dann deine barke
Fort mit dem sinkenden jahr.

Nicht vor der eisigen fimen
Drohendem rätsel erschrick
Und zu den ernsten gestimen
Hebe den suchenden blick!

Sonnetten
Door
Aart Van Der Leeuw.

I

Een kille wintermiddag - wolke' en wind
Die doelloos-traag hun net van regen sleuren,
Lijk moede visschers die in poelen peuren,
Langs wei en wegen, wat geen dagloon wint.

Maar o, daar loopt en lacht een spelend kind,
Zij wuift en weet niet dat de droppen treuren,
't Zijn stemmen haar die in het water neuren,
En als een trouwe hond stoeit wild de wind.

Is het dan wonder dat die bleeke wereld
Van zon doorblonken ligt waar marmergloed
En zuidertuinen warm te wonen nooden,

En dat wij leve', als kinderlachen perelt,
In 't land waar zulk een vraag den vreemd'ling groet:
‘Zijt gij een sterv'ling of een spruit der goden?’

II

Ik weet, o blonde vrouw, dat gij niet vraagt,
Daaglijks geboden op de palm der hand,
De gouden munt die mij Uw min verpand',
En die de beeld'naar van mijn wijsheid draagt,

Ook dat Uw' ernst de weeke mond mishaagt
Die, naardat stemmings geestdrift dooft of brandt,
Met wiss'lend woord 't leed of de vreugd verbant
En 's morgens jubelt, maar des avonds klaagt.

Gij wilt een frissche bloem, van dauw nog nat,
Waar rein een parel tusschen 't bladgoud rust,
Dat ik ze U brak, dan om Uw lippen bad,

Met zulk een glimlach, jong en onbewust,
Dat gij in dubb'len drang mijn wangen vat,
Als maagd en moeder die haar kindje kust.

III

‘O liever, dood, Uw stilte en mededoogen
Eer van het kreupel leed den staf te borgen
Voor 't eedle lied’, sprak hij een zomermorgen
En streek de blonde lokken zich uit de oogen.

Toen kwamen dagen die den lichten morgen
Verduisterden, en vluchten vogels vlogen

Van 't Noorden naar het Zuiden, wolken togen,
Doch roerloos hielde' om hem de wacht zijn zorgen.

Toch heeft de Muze niet dien somb'ren bode,
Den zwart-gevleugelde, aan de hand geleid
Naar waar hij zat en schreide, niet ten doode,

Maar tot één liefde lied en leed gewijd,
Hem leerend zelfs de wanhoop te vergoden
In schoone zangen diep als de eeuwigheid.

IV

Reeds tweemaal redde ik hem; eens bij de beek
Toen slaap zijn meester was die, té bekoord,
Hem langzaam tot den spiegel trok waar week
't Gebloemte siddert van zijn eeuwig oord;

Dan aan een brandingsschuim-besneeuwde kreek,
Als moe mijn held der golf al had behoord,
En 't hoofd, dat zijlings zeeg, het lijf zoo bleek,
Zich tot de rust reeds schikten die geen stoort.

‘Koel trof me uw blik die dankend mij verweet,
En schaamte sloeg mij dat een slaaf zijn god
Voor dood dorst schutten in zijn schamel kleed;

Maar 'k zweer dat niet ten derde maal de spot
Verkonden zal hoe ik mij weer vermeet
Richtend te treden tusschen U en 't lot.’

V
1

Aan 't lief haar ziekbed min het zoetste pijnt,
Gij voelt wat gij bezat eerst bij haar roof,
Nooit was zij schooner, nauw'lijks troost geloof
Dat zulk een volheid niet voorgoed verdwijnt..,

Nu rust het najaar in haar hoog alkoof,
Waar zon door dak van bruine blaren schijnt,
Van geur doorhonigd en van kleur doorwijnd,
Om 't goud van vruchten en haar laatste schoof.

In U September geeft het jaar zijn feest
Van zilv'ren misten en verzadigd zaad;
Het hart verwarmend, klaarheid voor den geest,

Waait frisch Uw koelte ons in 't verruimd gelaat,
En huwt zich vreugde die geen einde vreest
Aan diepen weemoed dat gij dra vergaat.

2

Maar gij keert weer, reeds zweeft toekomstig leven
Op dons en vleugel naar de rullë aarde,
Vroom-stille rust van damp-omdroomde dreven
Geeft doffe plof van 't ooft een inn'ger waarde;

O gij keert weer, de zwaluw die daar paarde,
In goed betrouwe' ons grof bewegen neven,

Is heen, toch bleef haar nest den muur bekleven,
Dat wij tot wederkomst die wieg bewaarden.

Dan doet de wereld speelscher jonkheid groenen,
Wij liggen neder, in een roes de regen
Te drinken van haar rozen, zon en zoenen,

Tot gij September zwaar den dubb'len zegen,
Gerijpten ernst en blauwe trosfestoenen,
Op dorre ziel en dorste tong laat wegen.

Over het zeldzame, het buitengewone en het ironische in de samenstelling van het verhaal
Door
L.H. Grondijs.

De verhalende kunstenaar wil meer dan het enkel geschiedkundige of de nabootsing daarvan. Hij wil belangwekkend zijn door kunstige en schoone opzettelijkheid van verhaaltrant. Wel zal reeds het eenvoudigste historische verhaal iets in zich dragen van de persoonlijkheid des verhalers, door de aanvulling met menschenkundige bijzonderheden, door de keuze en rangschikking der feiten naar diens geestelijke gezichtspunt. Dit persoonlijke karakter echter van het verhaal, d.i. deze vermenging van naar buiten eenige persoonlijkheid geworpen 'objectieve' gegevens met het innerlijk geestelijk leven van den kunstenaar, waarin die gegevens logisch, aesthetisch of moreel bevredigend samenhingen, deze vermenging zal eerst dan s c h o o n kunnen zijn, wanneer ook de subjectieve zijde van het verschijnsel 'verhaal' geheeten, niet ongewild daaruit bij tijd en wijle te raden valt, maar met nadruk daarin is g e w i l d .

Het kunstzinnige verhaal is in aard onderscheiden van het geschiedkundige verhaal; in opzet is het er aan tegengesteld. Het kan geschiedenis mededeelen van groote individuen en veelomvattende instellingen, of geschiedenis van schijnbaar nietige dingen in kleine kringen. Hetzij het echter geeft 'groote' of 'kleine' geschiedenis, het zal geen kunst zijn, tenzij het geeft een g e h e e l , en tenzij in deze gewichtige of betrekkelijk

nietige gebeurtenissen het leven blijkt, waaruit zij zijn uitgelicht.

Het schoone verhaal zal zoodoende in zijn voortgang een levensinzicht verbeelden van den verhaler, dat is zijne kennis van de wet, volgens welke de gebeurtenissen in het leven samenhangen. Maar dit zal in het verhaal niet tot ons komen als uit dezen beperkten mensch, maar als een algemeene en menschelijke beschouwing van het leven.

Naarmate nu de wil van den kunstenaar, om in de gebeurtenissen van het verhaal het geheel des levens te doen spreken, klaarder door de bijzonderheden heenschijnt en tegelijk zuiverder daarmede is samengeweven, is het verhaal beter geslaagd en schooner te noemen.

Naar die mate zal ik nu kunnen onderscheiden het zeldzame, het buitengewone en het ironische verhaal.

I. Het zeldzame Verhaal

In het zeldzame verhaal wordt de zeldzame gebeurtenis als zoodanig gewild. Zeldzaam zijn die gebeurtenissen, welke niet alleen zeer weinig voorkomen, doch waarin we ons moeilijk kunnen inleven. Het is niet zoozeer iets bijzonders in de vóórvallen, dat ze zeldzaam doet zijn, als wel de gesteldheid van onszelven, die er door getroffen worden. Niet alleen verrijking der phantasie vermindert de verrassing door het zeldzame, maar ook vermeerdering en verdieping van inzichten, - en dit laatste al hierom, omdat het gerijpte inzicht het zeldzame niet meer behoeft.

Wij zullen door zeer weinig zeldzame gebeurlijkheden ernstig kunnen worden getroffen; de opgewekte fantasie die deel heeft aan het leven in aan den onzen meest ongelijksoortige kringen en in de meest afgelegen samenlevingen zal spoedig geen enkel feit meer met een verraste en religieuze aandacht be-

schouwen. Wanneer daarom door de verbeelding wordt uitgezien tot nabij de grenzen van het zeldzame naar het onwaarschijnlijke, wanneer Poe mummies herleven doet, of geesten zich belichamen in stervende menschen, of Villiers de l'Isle-Adam een adellijken Europeëer met een in dit vermoraliseerd werelddeel niet te verzadigen dorst naar wreedheid, het beulsambt doet waarnemen aan een Oostersch hof, dan is hier eene uitbreiding van den kring van mogelijke lotgevallen, waarmede wij de personen onzer verbeelding hadden kunnen versieren. Hierdoor zullen wij voor enkele oogenblikken in spanning geraken. Deze worden echter weldra gevolgd door eene sterke berusting, zoodra wij met deze vreemde en zeldzame feiten zijn vertrouwd geraakt, en deze berusting wordt door ons bij nadenken ondervonden als eene hoogst pijnlijke teleurstelling.

Want nooit en nergens heeft een mensch aan het voor de hand liggende en bereikbare genoeg gehad. Altijd heeft hij vermoed of geweten, dat zijne dagelijksche ervaring aanvulling behoefde met iets wat daarbuiten ligt en anders is van natuur. De wereld is meer dan de kleine sfeer van gewone feiten, waarin de mensch zich of zijn naaste ziet verwikkeld. Er is een andere sfeer buiten die der betrekkelijk klare gegevens van zijne dagelijksche ervaring, en dáárin vermoedt hij onklare werkelijkheden, volmaakt onderscheiden van de realiteit waarin zijn ervarende geest ademt.

De wijsgeerige geest vult de ervaring aan met de vormen van samenvatting, welke de wijsgeerige begrippen zijn, - de naieve geest vermijdt den zwaren arbeid van het ineen- en samendenken, en zoekt bevrediging van zijn instinctmatig begeeren van aanvulling der omgevende werkelijkheid, naar buiten de grenzen zijner wereld in het ongewone, het zeldzame en het vreemdsoortige. De meer naieve mensch, de 'realist' denkt in[1)]

1) II n'y a point d'autre remède pour s'empêcher d'admirer avec excès, que d'acquérir la connaissance de plusieurs choses et de s'exercer en la considération de toutes celles qui peuvent sembler les plus rares et les plus étranges.
Cart. Passions de l'âme 76.
Il n'y a que ceux qui sont hébétés et stupides qui ne sont point portés par leur naturel à l'admiration (ib. 77).

v o o r v a l l e n , en als hij tastend zoekt naar wat zijne wereld te boven gaat, verlangt hij naar nieuwe voorvallen, naar gevallen, die de gewone lotgevallen om hem heen overtreffen. Lotgevallen, die sterke affecten teweegbrengen en geheel onderscheiden zijn van de gewoonlijke gebeurtenissen om hem, welke hem koel laten.

Zoo ontbloeit het metaphysische der fantasie als een den geest en diens verlangen innerlijk verschalkende behoefte aan verbazende, afgrijselijke, diep onrustbarende of ongewoon liefelijke en zeldzaam zoete levens.

'Zeldzame' gebeurtenissen kunnen óók gewone gebeurtenissen zijn. Dat wij om ons heen, ja in onzen kring, gewend zijn gevallen te vernemen, en te beleven, welke verbazingwekkender zijn en ontroerender dan de onmachtige verzinselen van een raadselzoekenden geest, die - arm vernuft - niets heeft dan de gebroken scherven van de werkelijkheid, om ze tot grillig mozaiek samen te brengen, dat neemt niet weg, dat deze voor ons vage en ondoorzichtige samenstellingen van zelden samenkomende elementen der werkelijkheid tot verzonnen verhalen, ons zúllen blijven aandoen met een diepe en geheel eigenaardige belangstelling, wanneer zij op nietfrivole, op ernstige en gevoelvolle wijze zijn verplaatst naar eene wereld, die niet de onze naar ruimte en tijd mag zijn, maar onvergelijkbaar hooger, en die naar dichterlijke en religieuze intentie, nimmer met deze banale en gelijkvloersche wereld van ons en onze gelijken zal kunnen samenvallen.

Hetzelfde, wat dus op het gebied van den godsdienst wordt aangeduid als eene vermenschelijking der religieuze substantie van het Raadselachtige, zoodat de godheid een geheimzinnig en ondoorgrondelijk mensch wordt, en de kuischheid en zedelijke voortreffelijkheid in ons midden huist als een zeldzaam heilig mensch, - of de levende Antichrist als het Satanische belichaamd en voor het lijdend menschelijk lam afgebeeld als een onwaarschijnlijk slechte menschelijke wolf - hetzelfde[1)]

1) In Poe's Berenice zegt Egaeus: In my case the primary object (of attention) was *invariably frivolous*, although assuming, through the medium of my distempered vision, a refracted and unreal importance. En elders: A condition of the mental faculties, not, indeed, all together unparalleled, but certainly bidding defiance to anything like analysis or explanation.

dus, wat de voorwerpen van aanbidding in den godsdienst eene mensch-wording doet zijn van de zuivere vormen der religie - is de jacht naar het zeldzame in de phantasie, waardoor deze meer geeft dan bloot willekeurige verzinsels: - eene dwalende en verdwaalde uiting van godsdienstzin.

Aan het zeldzame wordt tegelijk wel en niet geloofd. Wat in het zeldzame wordt verlangd, is: dat het het gewone te buiten gaat. En dit zal het eerst goed doen, wanneer het niet is een slechts onbekend feit. maar wanneer het zeldzaam is, soortelijk en naar zijn aard, wanneer het onwaarschijnlijk is. En wat is het onwaarschijnlijke anders dan hetgeen onmogelijk te achten is, gesteld in een mogelijk geval. Zoo kan het onmogelijke onder omstandigheden de behoefte aan het zeldzame bevredigen.

Dat het onwaarschijnlijke en onmogelijke in theogonie en mythe, als zoodanig godsdienstig belangwekkend zijn kan, klinkt verrassend voor hen, die kritisch naar niets anders dan naar juistheid der feiten vragen.

Het mythisch tijdperk is een ander dan het historisch tijdperk, doch zij verhouden zich niet als de onrijpheid en de rijpheid van den menschelijken geest, maar als naïeve helderziendheid tot kritisch abstractie-vermogen. Het mytisch tijdperk is voor-historisch, niet alleen wijl de voorvallen van een volk en zijne individuen eerst laat belangwekkend worden, maar omdat de algemeene zin voor wijsheid spoedig in een volk kan verloren gaan.

Wanneer dus sommige moderne theologen de meest ‘zeldzame’ feiten, welke ons werelddeel eerbiedigt, n.l. de Opstanding en de Hemelvaart van den menschgeworden God spiritistisch ‘verklaren’ teneinde de historische juistheid der evangelieverhalen te betoogen, dan wordt door deze al te heldere en te weinig helderziende geesten miskend, niet alleen naar alle waarschijnlijkheid de religieuze drang, die deze wonderverhalen ‘in grooten stijl’ heeft ingegeven, maar ook, zeer zeker de bevrediging, welke er nu nog in wordt gezocht. Door het historisch apercu op dit ‘zeldzame’ geval toe te passen, verliezen zij te zelfder tijd, wat zij meenen te winnen. Het ‘verklaarde’ geval is een gewoon geval geworden en dus niet

belangwekkend en zeker niet goddelijk meer. Wanneer eenmaal de opstanding voor den naïeven mensch niets anders meer zal beteekenen dan een simpel geval van ‘geestesmaterialisatie’, dan is voor hem, aan de vrouwen in den hof van Gethsemane en aan de Emmaüsgangers, geen gestorven God in levenden lijve verschenen.

De naïeve mensch heeft niets dan zijne ervaring, niets dan zijne verrassingen en bewonderingen. In de groote mythen legt hij deze als eene offerande voor de voeten van zijn god. Het levensvoorval, dat aan zijne godheid moet te beurt vallen, moet zeldzaam, bijna zonderling zijn en zeker in den hoogsten graad verbazingwekkend.

In dezen geest zegt Francis Baco zijn ‘naief’ ‘Credo quia absonum.’[1)]

Het religieus zeldzame moeten wij ons denken tusschen het gemeen ‘verklaarbare’ en het ‘begrijpelijke’. Naiever en nederiger dan de hooge wijsheid, warmer en omvattender dan het koel en eng verstand, door kritische ‘verklaring’ verscherpt maar ontkracht, door wijsgeerige rechtvaardiging verzuiverd maar ijl geworden, - dat is de halfslachtige, godmenschelijke beteekenis van het Zeldzame.

> C'est une histoire vraie et plus vraie que je ne puis le dire; c'est une histoire très vraie.
> Hello.

II. Het Buitengewone

In het zeldzame verhaal is het kunstige en bevredigende gelegen in de aanvulling van de gewone feiten met zeer bijzondere gebeurtenissen, welke den schijn geven van het ‘hoogere’. De bevrediging zal inniger zijn, wanneer het levensverband niet vertegenwoordigd is door een wonderbaarlijke,

1) De augm. Sc. IX.

onbegrijpelijke wereld náást onze wereld, maar wanneer het blijkt in een geestelijk verband tusschen de voorvallen van onze eigen wereld.

In het b u i t e n g e w o n e verhaal zijn gewone gebeurtenissen samen gebracht zoodanig dat het geheel ons buitengewoon voorkomt.

Hier is het gewone gerangschikt volgens eene hoogere bedoeling, welke niet als een afzonderlijk feit naast en tegenover de andere feiten verschijnt, doch, zonder te zijn uitgesproken, aan den lezer blijkt als een achtergrond van bindende opzettelijkheid, waartegen de gewone feiten zijn afgeteekend.

Zoo in het buitengewone als in het zeldzame is het zuivere (historische) toeval uitgesloten. Het zeldzame wordt tegenover het toeval in de wereld gesteld door menschelijke w i l l e k e u r. Het buitengewone stelt tegenover het toeval de w e t m a t i g h e i d in contrast.

Het zeldzame treedt op als individueel-zielkundig merkwaardig opzet, het buitengewone als wereldwijsheid en levensinzicht.

Het zeldzame is het dichterlijk uitgesproken verlangen, het buitengewone het uitgesproken antwoord op dit verlangen naar de raadselen in leven en wereld.

Het zeldzame vindt de begrenzing der dingen in het oneindig verre en groote, aan hunnen horizon; het buitengewone in het onderling verband.

Het zeldzame is phantastisch-godsdienstig van bedoeling, het buitengewone wijsgeerig-religieus.

Het zeldzame is romantisch, het buitengewone moreel en tendentieus.

De zeer gewone individuen in het zeldzame werken storend, de zeldzame krachten en vermogens in de sfeer van het buitengewone worden monstrueus.

In het zeldzame niet, doch eerst in het buitengewone verhaal wordt het wezen zelf der wereld door den verhaler als eigenlijk kunstdoel gewild.

Niet door meer verwijderde dingen en omstandigheden eerder dan door meer nabijzijnde, maar door alle gelijkelijk lichten de kosmologische en zedelijke wetten heen. En het

inzicht in oorzaken en gevolgen van de zedelijke wereld zal het duidelijkst blijken in feiten waarmede wij vertrouwd zijn. Zoo zal de verhaler van het buitengewone, bij voorkeur voor de hand liggende, hoezeer ook sterk sprekende levensvoorvallen kiezen en in een toevalligen samenloop van niet grillig samengezochte, doch van betrekkelijk alledaagsche gegevens, de noodzakelijkheid van een alle feiten omvattend en regelend verband doen blijken.

Zoo ook verwerkelijkt Vincent van Gogh of Heyenbrock, of is het verschijnsel van Gogh het - zeker! - godsdienstig verlangen naar het zeldzame, - en Mauve of Maris de openbaring in het buitengewone.

In de kunstvormen van het buitengewone vallen hoofdzakelijk tegenover elkaar te plaatsen de kerkelijk-pathetische en de atheistisch-individualistische levensbeschouwingen.

Met de eerste vormt het satanisme geene tegenstelling. Wie de menschelijke handelingen om het heroïsch-booze groepeert, is voorstander van de ‘kerkelijke’ duivelsleer. Rops kent de stemming van den H. Antonius, gelokt door een gekruisigde hoer als Crucifix, en de liefelijke en zacht-extatische stemming eener dorpsbegrafenis. Barbey d'Aurevilly, de ‘Chouan’ en ‘Croisé’, de dandy van ‘le Diner d' un Athée’ en ‘le prêtre marié’ verklaarde elke leer, die afweek van de katholieke leer, verwerpelijk en verdorven.

Als voorbeeld van het kerkelijk-pathetische verhaal valt Hello te noemen, als vertegenwoordiger der atheistisch-individualistische intentie kies ik Villiers de l'Isle Adam.

Het Providentieele Verhaal

Het buitengewone bij Hello, dezen klaroenblazer der middeleeuwsche mystiek door den modernen tijd, is het middeleeuwsche apercu op de zedelijke wereld.

Weerloos tusschen twee strijdige machten drijft het menschelijk leven. Elke verzoeking - en geene handeling zonder verzoeking - is duivelswerk. Toch is de mensch in zijne zwakheid, verantwoordelijk voor den weg, dien hij kiest. Maar zonder afgesmeekte goddelijke genade is hij verloren, ook als hij overmoedig meent, door kracht van oordeel en

zuiverheid van bedoeling de rust en de eeuwigheid van zijne ziel te hebben gered.

Eene voorbestemming met eentonig maar grootsch slechts tweeledig repertoire, het eeuwige bijzijn en de eeuwige afwezigheid van God. Eene gerechtigheid, die let op de innigheid van het gebed, en niet op het mingeslaagde van de menschelijke handeiing - en die spoedig en gaarne de eischen van het voortreffelijk en welgeslaagd schepsel met het verwijt van hoogmoed van zich afwendt.

Een hel en een hemel, en deze - om het onverdiende van elk goddelijk loon - nog slechts toegankelijk over het be-bloemd-fluweelen tapijt der loutering. En evenwijdig aan deze hemelsche beschikkingen strekken door de aardsche levens zich de draden van eene op aarde zich reeds voltrekkende goddelijke gerechtigheid.

In de eeuwigheid de oneindige perspectieven op het rijk der zaliging en dat der gruwelen; op de aarde tweeërlei leven: de innerlijke zielsrust en de woeste onrust der ziel.

Dat de goede het op aarde reeds goed heeft, dat de slechte reeds op aarde zijn straf ontvangt, is eene meening over en dus eene houding jegens het leven, waarover tegenwoordig niemand meer ernstig nadenkt. Niets bewijst misschien meer dan dit feit de goddeloosheid en de immoraliteit van den huidigen tijd.

‘Deze tijd en zijne Wetenschap is “Babel”’ zegt Hello. ‘Hello heeft genie, maar om een genie te zijn, is hij te onvrij; zijne gevangenis is zijn geloof’ antwoordt Rémy de Gourmont.

De ‘Soirées de St. Petersbourg’ van Joseph de Maistre maken op ons reeds een overgrootvaderlijken indruk. En toch, kan iets verouderen dat tot den geest behoort, kan ooit een vraag naar de werkelijkheid van hetgeen wij gerechtigheid en geweten noemen, verouderen?

‘Het geweten,’ zegt een moderne geest, ‘is eene verhouding tusschen den mensch en zichzelf, het is eene vraag, die de mensch tot zichzelven richt. Kan hij die vraag ontkennend beantwoorden, weet hij slechts te vergeten met goddelijke kracht, te vergeten zonder spoor van een zwakkelijk zich laten gaan in een naklank van het verleden, dan staat hij

boven elk moreel conflict en voor hem zijn goed en kwaad zonder contrast.

'Het zoogenaamd sterke en trotsche individu,' kan Hello antwoorden, 'is het wezen, dat de eenzaamheid heeft gezocht en de zelfstandigheid buiten het zachte meedeinen op de golven van het goddelijk leven. Met gekruiste armen staat de sterke geest tegenover de eeuwige en onophoudelijke werkingen van het algemeene, in alle bijzondere individuen als vloed en eb heen en wederstroomende, besef van waarheid en goedheid. En toch, - en juist deze eenzame buiten het algemeene leven, deze sterke, vrij van geweten, berouw en berusting, - deze trotsche mensch, is de naakt op het strand gespoelde, de zwakke die straks weerloos zal zijn, uitgeworpen, verdrinkende in het element der anderen, de slechte vreemdeling, de eenzaam zwakke.

De slechte is niet hij die vrij is, die geen innerlijke belemmeringen ondervindt; hij is de onvrije die zich naar de instincten, de aandriften, de 'verzoekingen' laat gaan. Alleen hij is vrij, die zich zelf beperkt door de eischen van het algemeene leven. De slechte is hij, die gebonden is door zijne dwaasheid. Hij heeft de innerlijke belemmeringen ontweken. Straks zal hij ze niet kunnen stellen tegenover de gevolgen van zijn daad.

De aardsche straf van den slechte is de overdrijving van de dwaasheid die hem handelen deed, is de razernij. De moordenaar zoekt in onbegrijpelijke dwaasheid de plaats op, waar hij de laatste blikken van zijn slachtoffer heeft opgevangen, als om het antwoord te komen brengen op de kranke vraag, die hij erin gelezen had. Of hij stamelt in het openbaar, verschrikt, eene ongewilde en onverwachte bekentenis.

Een crâne uit de uitgaande wereld, (Un homme courageux) vermaard schermer, schutter en duellant, gevreesd en benijd om zijne kracht en zelfbewustheid, bereid en in staat om wegens eene nietige en gezochte aanleiding een medemensch op vereerende wijze den dood aan te doen, - is, thuis gekomen, en alleen in zijn vertrek - een lafaard, die schrikt voor elk gerucht. Wanneer hij na eene opzettelijke en hoogst onwaardige provocatie iemand heeft vermoord, wordt die angst zoo groot, dat hij aan vervolgingswaan gaat

lijden en door een ongelukkig toeval van overspanning sterft.

In dit geval is niets grotesks. Deze man is een van die naturen, die hunne omgeving, 't zij reëel of fictief, maar absoluut wenschen te beheerschen. Tusschen zich en zijne omgeving ziet hij slechts verhoudingen van overmacht en slaafschheid. Hij heeft zich de vormen toegeëigend en de techniek beoefend van het duel, waardoor die overmacht aan anderen blijvend kan worden opgelegd. Een ieder, dien hij ontmoet of verwacht, een ieder uit zijne omgeving, een ieder in de openbare plaatsen, die hij bezoekt, vertegenwoordigt voor hem een gevaar, dat hij schat, meet, vergelijkt, en niet ducht, daar hij zich als de sterkere weet. Doch deze overmacht, waarmede hij de geheele wereld beheerscht en trotseert, deze fictie omringt hem en zijne reputatie op elk oogenblik met gevaren, die hij onder de oogen heeft te zien. Alleen gelaten, voelt hij de gevaren, voortduren, hij wiens zelfwaardeering geheel is opgegaan in het zich weten als altijd bedreigde en altijd weerstandbiedende en overwinnende. Hij zoekt onder zijn bed naar een verborgen misdadiger, hij doorsnuffelt alle hoeken naar verholen gevaren. Hij voelt de gevaren voortduren, maar thans onberekenbaar, onkenbaar, zwart en reusachtig, en zonder macht noch genezing daar tegenover. En hem, den lafaard, overvalt, geweldig en dreigend, de angst die hij straks aan anderen op te leggen wist.

Als door innerlijke omkeering slaat aldus de eene vorm van een hartstocht in zijn tegendeel om. Het misbruik van kracht wordt lijden door zwakheid, de overmoed wordt deemoed, de crâne wordt lafaard.

Het buitengewone in het meegedeelde thema is, dat in dit zeer mogelijke voorval - d.i. opgevat als een geval van zielsziekte - de aanleg van dezen man als misdadig wordt gekenschetst, zijn duel als een slechte handeling, zijn waanzin en dood als de straf voor deze handeling. In dit verhaal van dit beperkte verloop van gebeurtenissen blijkt zoo eene wereldorde, waarin een onmatig misdrijf door bovenzinnelijke schikking onmatig op den dader gewroken wordt.

Hello is middeleeuwer, maar denkt in vormen van dezen tijd, al heeft hij nederig en onderworpen de leerstukken zijner kerk onderschreven. De directe tusschenkomst der goddelijke

machten wordt in het zedelijke mysteriespel van Hello uitgediept in het bewustzijn der individuen. Het verloop en de kenmerken van de zielsziekten nauwkeurig te noteeren, kan voor den moralist van weinig beteekenis zijn, voor hem is alleen van gewicht dat deze zielsziekte eene straf zij en uitvloeisel van een goddelijk bestuur.

De goddelijke gerechtigheid schuift hier geen oorzaak van straf tusschen de andere in, maar zij werkt in een automatisme van de ziel waarin de overdrijving van eene absurditeit, welke de zonde is, de obsessie door eene absurditeit, welke de krankzinnigheid is, met zich meebrengt.

Hello heeft een gierigaard beschreven. Deze is niet ten halve belachelijk als die van Molière, hij is niet een dwaas mensch, gezond genoeg, om bij ons niet het medelijden te doen overheerschen, maar dit is een misdadige vrek, hardnekkig in zijn ernst, schrikkelijk in zijne vasthoudendheid. De gierigaard van Hello begint, met het goud met andere oogen te bezien dan al het andere, wat hij bezit en bezitten kan. Dit is geen voorkeur voor vorm en kleur, maar vereering voor datgene wat de abstracte verzinnelijking is van alles wat waarde heeft, het valt onder de zonde der *afgoderij*. Het goud wordt voor hem de Substantie, waarmee alle bezit kan worden verwisseld, en die als eene goddelijke macht zich in alle goederen kan omzetten. En wanneer hij in dit Idool van bezitwaardigheid alles wat hij bezit, zal hebben omgetooverd, eerst de luxe, dan het aangename, vervolgens het nuttige, het noodige en eindelijk het onontbeerlijke, en daarmee de genegenheid en het vertrouwen van zijne vrouw en dochter, - wanneer hij zoodoende zich en zijn gezin in ontbering en jammer zal hebben gestort, waar is deze bezetenheid nog schuld en misdaad, waar is zij reeds het gewroken kwaad en de geleden strijd? Waar houdt de schuld op, waar vangt de straf aan? De eerste aanhef der zonde draagt al de bitterheid der boete in zich, en de zondaar heeft zich daardoor te laten waarschuwen. Ieder weet, dat en wanneer hij zondigt. De waanzin waarin hij voortgaat, ontknoopt zich in den waanzin, die hem, en dan voorgoed, vastknelt.

Als hij ten slotte, na alles te hebben tot goud gemaakt, ook den hond zijner huisgenooten verkoopen wil, d.i. aan

zijne goudvereering de laatste teederheden en de laatste aanhankelijkheid jegens zijne huisgenooten wil offeren, dan komt de ontknooping: de hond springt den van het goud bezetene naar de keel, en wreekt zijn gezin.

Hello is de geloovige, niet alleen in God en de kerk, maar in eene klaarblijkelijke harmonie tusschen de menschelijke zielen en de zedelijke wereldorde. Hello kent, en ieder behoort te kennen, den weg die leidt naar aardsche en hemelsche zaligheid, en dien welke voert naar ondergang en hel. Er is slechts één leidsnoer - het voorschrift der kerk, er is slechts één gebod - gehoorzaamheid. Er hangen geene sluiers tusschen Gods scheppingsbedoeling en onzen tot afdwaling geneigden wil. Er is geen verborgen kwaadwilligheid die den zwakken mensch langs schoone wegen lokt naar de moerassen der droefgeestigheid, waar geen grond is en geen horizon.

Er zijn tweeërlei handelingen: die, welke aanvangen met wrevel en smoren in somberheid en verdoemenis - en die, welke geboren worden in vreugde en opvliegen naar de blijdschap en de geestdrift. Men heeft de oogen te openen: de ‘wereld’ ziet niets dan de confusie, die zij zelve is, maar de geloovige ziet door dezen schijnbaren chaos de ranken zich hechten van de goddelijke besluiten, en den wasdom van Gods ideeën, die de menschen verdeelen en de volken richten.

II*b*. Atheïstisch individualisme

In zijn Romaansch vizioen ziet de kerkelijke kunstenaar de gestalten omlijnd en verlucht door een hemelsch perspectief van gouden klaarten - in het moderne melancholieke pathos gewordt aan den wereldschen artist een blik op de wereldsche dingen enkel als eene vervaging tegen een wolkloozen, lichtloozen nacht.

Wien in deze vergankelijke wereld eene goddelijke regeering geloofbaar voorkomt, voor hem kristalliseert het menschelijk leven tot een doorzichtig en klaar geheel.

De ongeloovige, die niets tot zijne beschikking weet dan de ervaring van het leven, ziet van geene handeling het begin en het einde, noch den opzet en het uitvloeisel. Alles vervloeit, de oorzaak met het schuldbesef, de zonde met de rechtvaar-

diging. De gerechtigheidsbelofte der kerk, de rechtstoezegging der overheid, alles wordt vermeten en belachelijk.

Het Voorzienigheidsgeloof is tegelijk onuitroeibaar en onbevredigend. Voor den moralist is het eene levenstoevoeging die zijn levensmoed overkropt -: optimisme. Voor den atheïst beteekent het eene berooving van het leven en eene verschraling zijner verwachtingen -: pessimisme.

'De slechtaard heeft het hier goed,' zegt de atheist, 'de rechtvaardige, de voortreffelijke mensch wordt gekruisigd. Dat is bijna regel. Het belangwekkende individu wordt niet geduld. Het zeer middelmatige wezen zonder groote liefde of diepe rijke verdorvenheid en zonder aanbidding, gedijt hier het best. Den duivelachtig slechte niet, en niet den engelachtig goede gedoogt men hier. Maar alleen deze zijn belangwekkend.

De middeleeuwsche moraal is aristocratisch. Hare fijne en doorluchtige karakteronderscheiding, haar scherpe zin voor alle dwaalwegen, waarlangs de ongedeemoedigde natuurwil worstelend ontweek of waar zij zich spelend vermeide, - heeft alle ingewikkelde neigingen en zielstoestanden overwogen en doen kennen als vormen van ongerepte deugd of onbuigbare slechtheid. Alleen aan de middelmatigheid heeft zij geen graad van nobiliteit kunnen toekennen. Echter - deze middeleeuwsche moraal is uitkomst geweest van hoog en fijn vernuft, niet van wereldkennis. Niet het ingewikkelde karakter, niet de aristocratische moraliteit zijn het hart der samenleving, maar hare uitblussing en verdooving in de eentonige onverschilligheid van den allermiddelmatigsten mensch.

Deze wereld is niet te meten naar de scherpzinnige afleidingen van enkele bespiegelende geesten, maar naar haar eigen verloop, niet naar den innerlijken rijkdom der samenleving welke de artistieke geest congeniaal uit haar in eigen Schema samen te brengen vermag, maar naar hare eigen wetten. Dan blijkt zij afgrijselijk in hare ledigheid, brutaal in hare naaktheid, het ware vaderland der 'burgerlijkheid', waaruit nooit de 'burger' maar van ouds de moralist, d.i. de verfijnde mensch voor zich en zijn antipode, den 'booze', heeft gehoopt naar een beloonend of straffend, maar in elk geval reddend 'hiernamaals'.

Het buitengewone in déze wereld is: dat zij dóór en dóór

bedriegelijk is, een rijk van waan. Er is geen macht van schoon bestuur achter dit schijnbare leven. De schijn der dingen is absoluut. De ernst van hen die handelen, is misplaatst en belachelijk. Deze menschen verdienen bedrogen te worden.

De eenige waarheid, die nooit zal blijken dwaling te zijn, is de waarheid, die op onzen eigen innerlijken toestand slaat. De eenige verwachting, waaruit wij nooit teleurgesteld of verontrust zullen ontwaken, is de verwachting, welke wij koesteren enkel om haar schoonen inhoud en niet om hare verwerkelijking. Het eenige geluk, waarvan de mensch verzekerd kan zijn, is de toestand die hij zoeken zal - onafhankelijk van de maat met eenige waarheid of eenige verwachting.

De ware levensbeschouwing zou dus deze zijn: zijne aandacht innig te bepalen op zichzelf en door geene verlokking te laten afdwalen naar het leven, dat niet als volkomen het zijne geweten wordt. Doch - hij die aandachtig alleen zichzelf beschouwt en zijn eigen geest nauwkeurig afscheidt van alle vreemdheid, ziet in alle opmerkzaamheid, - de grenzen en den samenhang met het geheele leven. De afzonderlijke geest kan enkel schoon zijn door weerspiegeling van de geheele wereld. Hij is een deel van den schijn, dien hij verwerpt.

Dat de geestelijk eenigszins behoorlijke mensch niettegenstaande de bittere ervaringen, die ieder heeft gewonnen en zich slechts te herinneren behoeft, toch in zijne handelingen een schoon en feilloos, eigenlijk dus bovenaardsch, leven bedoelt, is dus te begrijpen, zeker niet uit een recht om in het leven en in zijne voorgevoelens vertrouwen te stellen, maar uit eene nieuwe en diepere *zelfmisleiding*.

Hij zal namelijk toegeven, zoodra hij zichzelf - hetgeen onvermijdelijk is - kritiseert, dat de ideale toekomst waarnaar hij blikt, dat de zeer volkomen toestand, welken hij door eene handeling wenscht te bereiken, niet in haar eigen gedaante door hem zullen worden bereikt. Zeer vele en zeer klaarblijkelijke argumenten zullen hem overtuigen, dat dit noodzakelijk is, en dat wellicht hetgeen door hem met die bewuste daad zal worden uitgericht, eene verschuiving zal zijn van zijn oogenblikkelijken toestand, maar overigens volkomen tehuis-

behoorende in dezelfde en gewone wereld. Toch zal hij tot handelen worden gedreven door deze overweging: dat de vrucht van zijn ideale werkzaamheid wel niet de bereiking zal zijn van het direct geestelijk aanschouwde ideaal, maar dan toch van een ander, voor zijn part een werkelijker ideaal. Zij het dan niet een vlinder uit het Paradijs, dan toch een vlinder van het Schlaraffeneiland Bimini.

Dit wordt dus ten slotte het verfijnd-atheïstische standpunt van den artist: - dat hij zich deze schoone subtiliteiten van het onrustige leven in de verhevenheid van het ideaal voor den geest houdt en tegelijkertijd den waan en den schoonen schijn, waarvan hij de begoocheling heeft toegelaten, in zichzelven verscheurt.

Eensdeels zal hij dus - en dit wordt 'individualisme' genoemd - als de eenige waarden in het leven weten en hopen te ondergaan: de ideale voorstellingen en beweegredenen voor schoone en ontroerende handelingen. En wel zoodanig, dat hij in zelfmisleidingen van geloof en fanatisme geraakt, doch niet - gelijk de geloovige - uit eene slechts gedachte heerlijkheid hoopt naar de werkelijkheid, - maar zich gelukkig weet, zwevend tusschen velerlei ideale gevallen.

Andersdeels zal hij - en dit behoort ontegenzeggelijk tot het individualisme - den idealen waan *verbreken*. Dit kan hij doen als aristocratist of als komicus.

Het Aristocratische, het Komische. Het Wreede en het Grappige Verhaal

De aristocratist is de geloovige aan voortreffelijk geslaagde menschen en dingen, aan wezens waarin zijne idealen onverminderd werkelijk geworden zijn, aan benijdenswaarde stervelingen en aan volmaakte idolen.

De komicus is hij die zich niet door het vermeend ideale voor den mal houden laat: De waan is waan en niet meer. Waar de waan het oogenschijnlijkst is en het ijdelst, is hij het aanmatigendst. De algemeene gewichtigheid van den verwaande, den waangeloovige, is het eenige wat de 'voortreffelijke' mensch bereikt.

De ‘voortreffelijke’ wezens van den aristocratist zijn - de ideale minnaars, de subtiel wel-levenden, de onbedwingbaar heerschenden, de onverstoorbaar droomenden, de naïeve natuurwezens, de verzekerde geloovigen. De natuurmensch van Chateaubriand, de edelaardige vogelvrije der Romantiek, de kleine Johannes of der reine Thor, de dorpspastoor: het Sorbet der schepping.

Maar al deze aristocratische wezens voeden zich met het morgenrood of met den avondschemer van den waan, het zijn voortbrengselen van den schijn. De komicus ziet de vervelende en belachelijke statigheid van elk ideaal geval, of de drukke en nietszeggende opwinding. De aristocratisch-ideale schepselen, deze tooneelspelers met slechts één rol, gelooven aan eigen uitverkoren zijn, en zijn hopeloos en voorbeeldeloos dom.

Voor den aristocratist is het leven het w r e e d e l e v e n . Het beste, wat de mensch heeft, wat hem boven het gewoonmenschelijke verheft, en het buitengemeen schoone en zielvolle in sommige oogenblikken het voor hem gewone kan doen zijn, en hemzelf in allen eenvoud een begenadigd en bijkans goddelijk wezen - het voortreffelijkste gaat voorbij en wordt, onopgemerkt, gevolgd door het onwaardige en gemeene.

Voor den komicus is het leven het ‘*komische leven*.’ Het voortreffelijkst dunkt zich de mensch om de luttelste dingen. De sterkste inbeelding breidt zich uit van het toevallig hebben van eene opvallende dwaasheid.

In het ‘wreede leven’ wordt de werkelijkheid gemeten aan den waan; in het ‘komische leven’ de waan aan de werkelijkheid.

Voor den idealist van het ‘wreede leven’ wordt de werkelijkheid iets, dat op onzeggelijke wijze verlaten is van schoonheid, heiligheid, liefelijkheid, belangwekkendheid.

Voor den kunstenaar van het ‘komische leven’ is de waan een nietszeggend deel der werkelijkheid - de waangeloovige, de idealist, de ideaal-aristocraat is niets dan een lid der werkelijkheid, een ongeëvenredigd lid, een wezen met uitstulpingen, een misvormd, wanstaltig, belachelijk, gedesequilibreerd voorwerp, nog lachwekkender door de aanmatiging die grooter is naarmate de verblinding intenser.

De individualistische kunstenaar zal dus het b u i t e n g e w o n e in het verhaal doen blijken, of hierin dat hij eene gebeurtenis opvat als een verfijnden waan of een schoonen droom, dien hij niet verlaat. Of hij zal den waan als waan verbreken en opheffen, door het contrast met de werkelijkheid daarop een scherpe schaduw te doen vallen.

Dit kan geschieden in het 'w r e e d e v e r h a a l' waarin het ideale onmachtig is tegenover de realiteit. Of in het 'k o m i s c h e v e r h a a l' waarin de ideale waan in al zijn naaktheid in diepe belachelijkheid wordt vertoond.

Het simpel individualistisch-buitengewone verhaal is bij ons het zuiverst in Lodewijk van Deyssel vertegenwoordigd. Dit is dezelfde stemming als hij menigen Primitieven kunstenaar, bijv. Rogier van der Weyden. Bij beiden is de werkelijke en innige genegenheid van den kunstenaar voor de figuren van zijn werk d e e e n i g e b a n d, d i e z e b i j e e n h o u d t.

Deze genegenheid, welke nauwelijks kan worden onderscheiden van de aandacht, waarin zij zich uit - is iets zoo werkelijks, is een zoo zuiverlijk h e e r s c h e n d e toestand in ons, dat zij op geene wijze in ons behoort te worden opgewekt of versterkt. Want dikwijls zullen wij onze genegenheden versterken of door opzettelijke aanwakkeringen van gevoel, d.i. pathos, of door overstelping met anderszins aangename of belangwekkende stof. Het pathos heeft al aanstonds iets b o v e n n a t u u r l i j k s, en de aanvulling met het interressante iets l i c h t z i n n i g s in vergelijking met de genegenheid zelve. Het zeer bijzondere en verfijnde van de verhalen van Lodewijk van Deyssel, is dat hij zich daarin nooit laat meesleepen naar supranaturalistische bij-gedachten, noch naar het hel geschitter van onnoodige fraaie bijmengselen. Als bij geen ander kunstenaar, zijn deze verhalen zoo volmaakt gehouden in de sfeer der belangelooze genegenheid, dat de gewone aandacht van den gemeenen lezer er het kleverige van de aangehouden gevoeligheid en de grovere prikkeling door het heterogene in missen zal. Wie deze genegenheid en lichte opgetogenheid niet door de verhalen ziet heenfladderen, zal niets bespeuren dan een al te nauwlettende werkelijkheidsliefde. Doch alle dingen in deze verhalen staan in een licht, dat

zich sommige oud-kerkelijke mystieken in den hemel dachten: schijnende uit en doorlichtende alle dingen, een gelijkmatig licht zonder schaduw.

Hoewel in ‘Akedyssëril,’ van Villiers de l'Isle-Adam het vreemde en zeldzame wel een bedoelde bekoring geeft aan het geheele verhaal, is dit geheel ‘menschkundig’ bedoeld, en de vier personen zijn ideaal-statigen van heerschappij, wijsheid en min. Met eene pretentie van nauwgezette schildering verraadt het met des te meer nadruk den precieuzen opzet, om tusschen de figuren door van het verhaal, en achter haar aangrijpende pracht, geen spoor meer of schijnsel van eene daarachter gelegen of eene omgevende realiteit te doen doorschemeren. En het wordt ons zoodoende als een nauwgesloten en alle betwijfeling afwijzend nachtelijk vizioen van mogelijk en toch bovenaardsch of althans trans-Euphratisch gebeuren voorgehouden.

De levensaanschouwing van Villiers de l'Isle-Adam omvat wel het volkomenst de aristocratische attitudes van het ‘ideale’, en het wreede leven, gelijktijdig.

Een ‘wreed’ verhaal is ‘le meilleur Amour’ uit zijne ‘Propos d'au delà’:

Twee landelijke gelieven beloven elkander eenvoudigweg het grootste, wat men in allen eenvoud beloven en - vervullen kan, de volmaakte trouw, van verre. Hij vertrekt naar Algiers als krijgsman. Bij zijn vertrek overdrijft zij hare belofte tot in het mystiek - bijkans absurd -, ongemeene. Wanneer hij sneuvelen mocht onder den vreemden hemel, zal zij den sluier aannemen. Wordt deze belofte ingegeven door lichtzinnigheid, door de gemakkelijkheid waarmee het Roomsch-Katholicisme de Europeesche menschen aan het zeldzame en uitgezochte heeft leeren gewennen, of door de schrikbare tegenstelling tusschen den gouden droom der liefde en het gore leem der werkelijkheid, en het inzicht dat de Liefde enkel door het schijnbare van hare natuur te erkennen en dan het ongerijmde te baat te nemen, de logenstraffing door het werkelijk leven vermijden kan? Genoeg, hij vertrekt overtuigd, met meerdere kracht en zekerheid, dan waarop wellicht eenig sterveling recht kan hebben. Een teedere briefwisseling

houdt hem bevangen in het waan-geloof aan dit bovenmenschelijke, en in zijn eenvoudige hooggestemde ziel kan geen ervaring haren twijfel of hare ontgoochelingen schroeien. Wanneer hij door een wraakzuchtigen inboorling doodelijk wordt gewond, is hij gereed het eeuwig leven in te gaan, den blik gericht op de zoete beeltenis en het wegslinkend levensverlangen naar de hemelsche liefde van haar, die hij door eene kostbare gelofte voor altijd onttrokken weet aan elke bezoedeling van aardsche begeerte. Dit is de ideale waan, welke is de werkelijkheid? Kort na zijn vertrek is zij op een goeden dag in 't voorbijgaan verleid, en daarna dieper en dieper gezonken. Toch rijst de herinnering aan een hoogeren stand in haar bestaan, soms, door hare liederlijke omgeving heen, boven haar schamel leven op. Dan schrijft zij hem een brief, aanvangend waar de vorige eindigde, en antwoord op zijne aanroepingen van de blanke en zuivere geliefde, welke, ook zij dan, in zich te vereeren zoekt. Het bericht van zijne onwaarschijnlijk schoone stervensgedachten ontvangt zij in het hospitaal, ziek aan eene afgrijselijke ziekte.

Doch is hierom zijn geluk minder volkomen, zijn geloof minder bevredigend, zijne liefde minder schoon geweest? Neen, doch enkel, wijl hij niets dan den *waan* had liefgehad.

De tegenstrijdigheid, die het hart van den lezer scheurt, is niet zoozeer die tusschen het schoone beeld der geliefde en de leelijke realiteit van de meestentijds afgestompte vrouw, maar tusschen den waan van hem, en haar waan, - en vervolgens dit: dat die tegenstelling niet in zijn leven is gekomen. Ware hij ooit met de werkelijkheid in aanraking gekomen en zich deze fictie bewust geworden, dan had wellicht de teleurstelling niet alleen het schoone beeld in hem, maar alle schoonheid in hem verstoord.

De gevoelige lezer zou deze ontgoocheling met een werkelijk wreede voldoening hebben opgemerkt, juist wijl hij zoude gevoelen hoe de idealist binnen een meetbaren tijd van nutteloos lijden - hij had immers *wijzer* moeten zijn! - weer in het bedachtzame levensverloop van dien lezer zou zijn teruggekeerd.

Maar in dit bestaan is door een wonderbaarlijk toeval die droom, dien een ieder te doorschouwen meent, maar waarnaar

ieder, onbegenadigd, reikhalst, - onverstoord gebleven, en de lange sluimer, die dit leven was, is als in een glimlach tot de eeuwigheid ontbloeid.

De volstrekt benijdbaren zijn zij, in wie de waan, - of wil men - de begoocheling huist. Uit geene verdienste komt het geluk van den waan voort, maar uit de genialiteit van het lot. Het ware geluk is boven de rechtvaardigheid gelegen. De paradijzen zijn der kinderen en der niet-wetenden.

De ontgoochelden troosten zich met de kennis. Maar laat hen goed kennen, wat hunne kennis is. Een dubbel-vlammend zwaard scheidt hen van het Eden. Want niet alleen is de kennis nu bitter geworden, maar door de kennis ook de waan.

En nooit meer keert een mensch, van den waan vervreemd, door de rijpe wijsheid heen naar het stamelend geluk van kinderlijke blijheid weer.

III. Het tragische, het humoristische en het ironische

De minnaar van en geloovige aan het buitengewone, zoowel in de providentieele als in de atheïstische beschouwingen van het leven, kent eene groote beteekenis toe aan het afzonderlijke individu.

Want hij, die den overmoedigen en al te fieren mensch in de straf verkleind wil zien, of het trotsche en onwrikbare individu op aarde verheerlijkt, eischt dat de straf of de glorificatie van zijne handelingen evenredig zij met de enormiteit van zijne meening over zichzelf en erkent zoo een hooge waarde van diens waan.

Het kunstzinnig individualisme zal aan alle religiën en andere minnarijen met het Bovenaardsche, toegeven dat alle Paradijzen en Onderwerelden - ook al mogen ze minder ‘toekomstig’ zijn dan deze wereld van goed-geordende Lieden, - voortreffelijker zijn dan deze. Doch wat anders verheerlijkt het zoo, dan een schoonen schijn, die een andere vorm is voor een door weinigen zuiver uitgesproken verlangen van het individu uit zijne schamelheid en zijnen nood?

En verbreekt de individualist den ten laatste bijkans onwaarschijnlijk geworden samenhang tusschen den bezielenden levens-

waan van den mensch en de ontzielende en ontzielde wereld om hem, dan nog blijkt uit de toedracht van het verhaal, in de wreedheid der beschikking, in het smartelijke der ervaring, en de diepe levensverwonding door de teleurstellingen, - of in den haat en de verachting tegen de pretentie en de verhevenheid, die zoekt naar misvorming en ontsiering daarvan, in het komische - niets blijkbaarder dan de onmetelijke beteekenis van den waan.

Hoe gewichtig slaat men het individu in zijne handelwijzen aan, indien de wereldinrichting moet rekening houden met zijne neigingen, zijne gevolggevingen, en zijne afdwalingen? Wanneer zijne schoone inbeeldingen en boeiende vergissingen, voortreffelijk en verrassend alleen doordien zij vervluchtigen, van hooger waarde zijn dan de werkelijkheid, die zich handhaaft? Wanneer de wreedheid van het lot voor elken individueelen waan om te worden weggeblazen als de lichte morgennevel van het landschap, niet wordt getemperd door hare zedelijke noodzakelijkheid? En wanneer de komische pretentie van den waan-vollen 'uitverkorene' zoo weerzinwekkend is, dat zij niet wordt gewettigd, deels, door de koele stemmingslooze nivelleering in de wereld, waarboven zij tracht uit te groeien?

In de beschouwing van dit leven als het '*wreede leven*', dat de uitingen van het diepste, het eigenlijke wezen des menschen doodt, dat de innerlijke heerlijkheden van den held, den heilige en den wijze tracht te sloopen tot het infaam-gelijkvloersche leven van het 'berustende' gemeen, heeft de ontzaggelijke hardheid, onverwinbaarheid en onvermurwbaarheid van het leven den kunstenaar geimponeerd. Doch de onvereenigbaarheid, van een onverzoenlijk leven in het ideaal, en dat in de werkelijkheid, zij het al niet meer de ombreideling en vermeestering van het laatste door het eerste, - wordt nog als een laatste mysterie, als een onsmeltbare rest van denken en leven nagehouden.

In het '*komische leven*' wordt het reeds als eene eigenaardige bevrediging vermoed, dat het ideale in de werkelijkheid het onevenwichtige, uitgestulpte, gebochelde, groteske beteekent, dat het het toevallige is temidden der orde, het wanstaltige in het harmonische. Wat de idealist te goed noemt voor deze wereld, is inderdaad te slecht voor haar.

Maar noch in de ‘wreedheid’, noch in de ‘belachelijkheid’ van het leven wordt een noodzakelijk conflict tusschen twee gescheiden werelden, de ‘innerlijke’ en de ‘uitwendige’ wereld, toegegeven. Het zijn onverzoenlijk-eenzijdige levensbeschouwingen, gelijk het voorname en het grappige karakter onverzoenlijk zijn.

Het betrekkelijk bevredigende inzicht is dit: dat er twee strijdige werelden zijn. De genegenheid, die de wet is in het innerlijk leven heeft hare onbuigbaarheid en beslistheid, gelijk de wet in de realiteit. Wil de genegenheid w e r k e l i j k worden, dan gaat zij onder als waan. Dan is de ondergang van den waan teleurstellend, òf hij geschiedt als ondergang van het belachelijke naar regel en orde.

Maar de teleurstelling blijkt futiel, de wreedheid schijnbaar, de smart vluchtig, het offer noodzakelijk. Of in de overwinning door de wereld overwint slechts de loome regelmaat, de ziellooze orde, en hare zegepraal over het gewaande is zoo in den hoogsten graad onbevredigend.

De machten die den waan verslinden, zijn hoogere machten, zijn ‘zedelijke’ machten, - d.i. moeten door het ‘wanende’ individu worden ingezien als werkingen, die zijn eigen bestaan vervullen, zijne eigen zwakheden opheffen, en zijnen weemoed z o n d i g doen zijn. Zijn deze ‘hoogere, zedelijke’ machten wellicht ook w a a n ? Goed, maar zij zijn dan waan, die langer leven heeft.

Zoo voeden zich vogellevens van drie jaar met vlinderlevens van een dag, droomen met droomen.

Dit is het ‘tragische’: Er is eene ‘hóógere’ werkelijkheid, die zooveel eischt van den mensch, dat juist de betere en voortreffelijkere mensch zich in het eerst niet in haar kan schikken. Het gemeen legt zich aanstonds voor haar neer, wijl het zich verwinnen laat door de m a c h t s p r e u k e n van dat leven - doch juist daarom is de berusting schijnbaar.

De subtielere mensch tracht met zijne geleidelijk gewonnen inzichten op te klimmen tot een inzicht in de wereld, dat hij zonder concessies in daden kan uiten. Hij zal in dit besef leven, in het beste en volkomenste wat hij heeft, tot hij met zijn daadkrachtigen wil stoot aan den ijlen zeepbelwand van dien waan, verder onmachtig tot verruiming van zijn besef.

En hij zal zich nu, door alle eigen inzichten verlaten, moeten overgeven aan eene berusting welke niet geleidelijk bereikt, doch eensklaps van buiten is opgelegd.

Hier valt nu te onderscheiden tusschen het t r a g i s c h e en het h u m o r i s t i s c h e.

In het 't r a g i s c h e' verhaal wordt in den strijd tusschen het individu in zijn ideale hardnekkigheid en de onderwerpende machten, de nadruk gelegd op het individu. Dit individu is het verheven schepsel, dat in een te ongelijken kamp ondergaat. Het ziet de noodzakelijkheid in van de onderwerping, en de machten waarvoor hij bukken moet, daaraan onderwerpt hij zich vrijwillig. Zoo worden de maatschappelijke machten, deze gevoellooze natuurkrachten der historie, in oneigenlijke benaming, 'z e d e l i j k e' machten, wijl hij ze als leidsnoer voor eigen handelingen voorgeeft en theoretisch veinst.

In het 'h u m o r i s t i s c h e' verhaal staat de verhaler in het conflict tusschen individu en wereld aan de zijde der wereld. De vernietiging van den waan is niet meer eene wreedheid en zij wordt als eene lichte bevrediging opgevat. Het individu, dat zich ten slotte schikt, kan *voorgeven* dat het de beste partij gekozen heeft en zich zedelijk verheft door zijn ondergang te willen. Maar in het 'humoristische' leven laat men zich niet door den waan van het individu verschalken, maar zeker evenmin door dit 'hóóger zedelijk' besluit. Het individu *moet* zich onderwerpen, met of zonder 'hoogere zedelijkheid'. Wacht maar, en hooggetuigd en blankgezeild, vaart het, trotsch, den storm in, waarin het moet vergaan. Er is geen wraak, en geen hatelijke rancune noodig tegen het hoog-willende individu. Niet door zijne belachelijkheid, niet door zijne bespottelijke abnormaliteit gaat het onder, maar door eene zoo licht schatbare zwakheid. Hoe dwaas, hoe vermeten! Iedereen in deze 'humoristische' wereld voorziet de schipbreuk, behalve hetzelf.

Het onderscheid tusschen het 'tragische' en het 'wreede' verhaal is dus: dat in den 'wreeden' ondergang het individu vernietigd wordt zonder verzoening met zijn lot, terwijl het

individu ‘tragisch’ óndergaat alleen, wanneer het zijn nederlaag als rechtvaardig beschouwt.

In het tragische leven gaat de waan door verblinding te gronde, in het wreede leven in zijn vollen bloei.

De ondergang van Desdemona is wreed, die van Antigone tragisch.

Het onderscheid tusschen het ‘komische’ en het ‘humoristische’ verhaal is: dat het komische schepsel zich maar behoeft te vertoonen om te sterven - naakt, alleengelaten in een atmosfeer van spotlust; terwijl het schepsel in het ‘humoristische leven’ zijn doodsoorzaak en zijn doodgravers heeft.

Het komische gaat onder door zijn excessen, het humoristische door zijn onmacht om zich te handhaven.

Na den ondergang van het komische blijft...niets over, want de regel krijgt alleen door de opmerkelijke uitzondering relief, en is zonder dien, het onopmerkenswaardige. Na den ondergang van het humoristische blijft de harmonie der wereld over, eene werkzame harmonie, die voortgaat met zich krachtig te handhaven.

Het ‘komische’ geval wekt de hartstochten, den haat, den spot, den nijd, en deze vallen er op aan en dooden er de laatste sporen van. Het ‘humoristische’ geval gaat onder als een kaars in den ochtend door gebrek aan brandstof en door het aanbreken van het daglicht.

Fallstaf is bij zijn optreden al aanstonds, als belachelijk wezen, verloren, en wordt door een ‘komische’ wereld heen, onder een stortbui van gejouw en vrouwengegichel, naar het einde van het spel gevoerd. Don Quixote de la Mancha en bijv. de heer F.R. Coers hebben een kleinen kans door hunne verbazende geestkracht; dat hunne idealen niet worden bereikt, geeft slechts een lichte humoristische bevrediging.

De aanval van suffragetten op het Lagerhuis is komisch, de geschiedenis der pogingen van den Bond tot verhooging van het zedelijk Bewustzijn is veelal humoristisch.

III. Het Ironische Verhaal

Het ‘tragische’ en het ‘humoristische’ leven hebben beide een ‘bevredigenden’ afloop. Men voelt zich door het tragische

boven het gewone leven verheven, door het humoristische daartoe terug gebracht.

In het tragische bereikt de menschelijke grootheid onmenschelijke afmetingen. De mensch is groot door berusting eerstens en verder door zedelijke rechtvaardiging van datgene waartegen zijn beperkte levenszin zich verzetten moet.

In het humoristische geschiedt de ontkenning van het belangwekkende geval volstrékt. Het meesleepende en indrukwekkende individu wil den regel en het algemeene overwinnen en zichzelf maken tot den regel. Daarom moet het onder den regel worden gebracht. Dat het dit moet ondergaan en verder, dat het dit moet toelaten, is in hoogen graad 'bevredigend'.

Dat echter het individu onder de tragische lotsbeschikking zich met goeden wil schikt, dat het als 'hoogere zedelijkheid' billijkt, wat zijn inzichten niet kunnen toelaten, en zijne instincten niet verduren, dat is - onmenschelijk, ongeloofwaardig onmenschelijk. Het is nog een laatste rest van Voorzienigheidsgeloof, dat door de individualistische beschouwingen en het god-looze wereldverloop een lichtbundel van 'hoogere verplichtingen' doet vallen.

Het is daarom juist het onbevredigende voor den modernen geest in de tragische en humoristische beschouwingen van het leven, en dus in het tragische en humoristische verhaal, dat hij door het eerste den onmenschelijk-moreelen eisch ziet doorschijnen, dat het individu de historische- en natuurwetten onder zijn plichtenleer opneme, of door het humoristische verhaal den onmenschelijk-inmoreelen eisch, dat het verlies van het voortreffelijke worde goedgekeurd en dat wij het mogen billijken, dat het onbelangwekkende leven het schoone en interessante meevoert en onzichtbaar maakt.

De tragische en de humoristische beschouwingen zijn, in den grond, moraliseerende inzichten. Er is geen geval dat enkel tragisch en niet humoristisch is, evenmin omgekeerd. De belangeloos belangstellende geest, die door de wereld heen den breuk heeft gezien tusschen hetind ividu en de algemeene machten, zal eenzelfde gebeurtenis verschillend prijzen naarmate hij haar ziet van de zijde der wereld of van die van het individu.

De voorvallen, welke ons het diepst aangrijpend, en het onmiskenbaarst tragisch voorkomen, zijn tragisch enkel door ons standpunt.

De beginselstrijd van het vroege Christendom met de Synagoge schijnt ons eene ernstige gebeurtenis van de hoogste belangwekkendheid. Wanneer echter Gallion, broeder van Seneca en dichter (Renan) de dissidenten Sosthenes en Paulus van Tarse, disputeerende handwerkslieden, met verachting van voor zijn tribunaal wegjaagt, (Hand. XVIII, 14) wordt het gekibbel dezer onontwikkelde joden onderling in een humoristisch licht gezien.

En voor den Romein Pilatus heeft het lijden en sterven van den heer Jezus, zoon van God, allicht het betamelijke slot beteekend van eene vrij humoristische geestdrijverij.

(TEIRLINCK, Het ivoren aapje).

Het ironische levensinzicht verheerlijkt niet den mensch om zijne zedelijke 'overwinning' van de wereld, noch klaagt hem verontrust en lachend aan wegens zijne aanmatiging en zijne inbreuk op het wereldverloop.

Het ironische inzicht draagt niet zijne smartelijke teleurstellingen in de 'wreede wereld', niet zijn haat en verachting n de 'komische wereld' binnen, het kleurt het 'tragische leven' niet met zijn hoogere moraliteit, en ontzielt niet het 'humoristische leven' door deprecieerende berusting.

In het ironische leven weet de kunstenaar alle ontroerende en boeiende voorvallen, welke den een met heftige smart of ontspannende pret, of den ander met rustbrengende of leedbemantelende schijn-bevrediging vullen, - doch thans zonder verwachting en angst, zonder bevrediging of teleurstelling.

Er is in het ironische leven geen voortreffelijkheid of de zelfkritiek verontrust haar door de schaamte, er is geene minderwaardigheid, of zij adelt zich met den lof eener wijze terughouding.

Zooals in de levenswijsheid alle motieven opkomen doch door elkaar en gezamenlijk bedwongen, zoo zijn alle temperamenten licht en nerveus verborgen onder de geestkrachtverhelende opmerkzaamheid van den ironischen mensch. Niet uit zich

zelf en zonder aanleiding, is de ironie tot haat of smartelijke ontroering geneigd of gespannen naar een verwachten en berekenden vorm van evenwicht der levensvoorvallen, maar zij is een bedwongen geestdrift, een hartstocht zonder blindheid, eene opmerkzaamheid zonder zwaarte, een gevoeligheid zonder klimax. Geen hoogere machten en geen wereldverklaring. De mensch is noch de goddelijke mensch van het klassicisme, noch de onmachtige godheid der romantiek.

Hier is de menschenwereld een spel, een fijn, doorzichtig spel van ontroeringen, van haat, van drift en liefde. Hetzelfde keert weer, schijnt te zijn ondergegaan in hartstocht en leed, maar is blijven medespelen. In het zonlicht als vliegen in een snellen, niet te volgen storm van speelschheid - wat is wezen, wat is schaduw! - dartelen de hooge idealen en de lage aandriften, daar glijden de ingewikkeldste figuren weg, en zijn al weer gevormd. En hem, die zijne arme opmerkzaamheid kan losmaken van zichzelf en zijne relatiën met de anderen, en fladderend keeren naar dit goddelijk spel, dien vergaan daarbij in een vredig-ironische aandacht, de tijd en alle ‘eeuwig’heid.

Augustus 1907.

Aanteekening

Een terugblik

Weinige mensen *lezen* kranten, en niemand *oude*, doch zo men eens een vacantie-maand besteedt met zich het genoegen te geven de honderdenvier laatstverschenen jaargangen van de ‘Leipziger Zeitung’ door te lezen, zal men op een plaats stuiten die deze merkwaardige opmerking van een toenmaals levenden dagbladschrijver bevat:

‘Der Verlust des Herrn von Schiller ist für die deutsche Literatur ein unersetzlicher. Ein Herr von Goethe erhebt zuweilen wohl die Prätensionen, ihm zu gleichen, was aber haben wir von ihm der doch bedeutend älter ist als Herr von Schiller? Einige gute Romane - einige unaufführbare, undramatische Dramen - einige Gedichtc, von denen noch nicht eines das richtige Versmass innehält. Nur Phantasten können von ihm mehr erwarten.’

Wanneer wij nu begrijpen dat een dagblad geen individualistiese elementen noch exentriciteiten bevatten kàn; daar een dagblad, vóór de menigte geschreven, natuurlikerwijs ook dóór de menigte geschreven wordt; daar een dagbladschrijver, zo hij niet naar de gemiddelde smaak zijner duizende lezers schrijft, bezwaarlik een bestaan vindt; is het niet onaardig van uit onzen tijd een terugblik te werpen op dergelijke uitknipsels. (Uitknipsels, want de moeite die ik zoëven als een ‘genoegen’ schetste heb ik mij niet genomen en ik ben er mijn oudoom die Grossherzogthumbadenlicheroberhoftafeldecker was nog altijd dankbaar voor dat hij uit zijn ‘Frankfurter’ dit Leipziger curiosum - hoe zullen de kramers in Frankfurt zich toentertijd over deze oneerbiedige uitlating betreffende hùn Goethe ge-

ergerd hebben; wisten de Leipziger kramers dan niet wat de Frankfurter kramers wisten? - heeft uitgesneden).

Het is niet alleen wel aardig, maar het is waarlik bizonder troostrijk. Bedroevend niet, want wat het Leipziger publiek toentertijd dacht en meende te mogen zeggen, zal het nu - wellicht nòg wel denken maar toch niet meer durven menen te mogen zeggen, en dat is reeds een verheugende vooruitgang en wáárlik bizonder troostrijk ook voor diegenen die nu aan de beurt zijn Herr von Goethe's toenmalig lot te ondergaan.

Want al glijden er eeuwen voorbij, de verhoudingen blijven ongeveer dezelfde, zij het ook al bij enigzins andere toestanden.

Welk onderscheid, welk essentieel verschil is er, bijvoorbeeld, tussen de aanklacht ‘dat hij de jeugd bedierf’ waarop Socrates ter dood veroordeeld werd en - de Open brief aan Prof. Bolland voor enige jaren verzonden (met ontduiking der postwet) door Professor Jelgersma? Geen. Dat Socrates wel en Professor Bolland géén gifbeker heeft hoeven ledigen is een bijkomende omstandigheid die aan de zaak niets afdoet. Zo brengt de gedachte aan de gerechtelike moord door de rechtgelovigen op Socrates gepleegd, ons een dergelik geval te binnen dat een 2300 jaar later in Spanje plaats had. En wij behoeven maar te bedenken dat menige Xanthippe ook nu nog - maar hierover niet!

Thomas De Quincey (1785-1859) maakt de zeer juiste opmerking: ‘Hadde Xanthippe een discipel gehad gelijk haar echtgenoot een discipel had, misschien zouden wij wel een enigzins andere geschiedenis gehoord hebben. Plato toch, hoewel als philosoof waarschijnlik minderwaardig aan u en mij, lezer, overtrof ons beiden ver als organisator van hanengevechten. Zo ook Socrates, want, daar hij, gelijk bekend is, het gezelschap van Alcibiades zocht op elk uur van den dag, moet hij zijn leerling vaak hebben aangetroffen bezig zijnde zich te vermaken met deze vechtende kemphanen, die hij er in zo groot aantal op na hield. Wees verzekerd dat deze, naar het orakel “meest wijze der mannen”, zeer blijmoedig de helpende hand leende tot het vastzetten der sporen wanneer een erg hanige haan bevochten moest worden. En wat het “wedden” betreft, waarschijnlik was dàt de reden waarom Xanthippe hem zo vaak op de kop zat als hij 's avonds laat

tuiskwam. Tuis te komen, wankelend van een gevecht zonder ook maar één drachma meer op zak, zou natuurlik iedere vrouw verbitteren.'

Maar het noemen van den naam van De Quincey zo dicht bij dien van Professor Bolland, brengt mij een uiting van den eersten over Hegel (1770-1831) te binnen die hier niet onbeacht mag blijven: 'Ik ben er niet door een beëedigde verklaring van verzekerd', schrijft hij, 'dat geen sterveling ooit wijlen Hegel las, dien groten Meester in de kennis van het onkenbare. Maar voldoende bewijs ervoor kan, naar ik meen, ontleend worden aan hen die commentaren op hem schreven.'

En deze miskenning van Hegel, die, ware Bolland[1)] (1854-19..) er niet, nu ten dage, naar alle waarschijnlikheid, even wezenlik zou zijn als zij tijdens De Quincey's levenstijd was, voert mij weer terug tot het belangwekkende krantenartikeltje over Herr von Goethe (1749-1832) en in verband met het voorafgaande tot enige beschouwingen van De Quincey over het 'niet gelezen worden' van zekere schrijvers.

'Menig schrijver' - zegt hij - 'heeft door litteraire pluimstrijkerij den naam van "gelezen" te worden, op wien, in heel Europa, nog geen zes ogen gericht zijn. De literatuur, met haar laffe leugens, stelt het meest uitgestrekte veld van bewuste Phrygiese vleierij ten toon, dat ooit door het menselik leven blootgesteld werd aan de bespotting der hemelen. Demosthenes, bijvoorbeeld, of Plato, wordt niet gelezen in een omvangrijkheid van twintig bladzijden jaarliks door tien mensen in Europa. De *verkoop* van hun werken zou nog geen rekenschap geven van drie lezers, de andere zes of zeven zijn in 't algemeen op te vatten als mogelikheden, verstrekt door de grote openbare bibliotheken.' -

En verder: 'Maar kan iemand zijn goeden naam niet bou-

1) In 'Voor allen', Rede, uitgesproken den 25sten September 1906 tot opening van colleges te Amsterdam, maakt Professor Bolland de troosteloze opmerking dat Hegel, na zijn - Bolland's - dood, even zo dood zal zijn als voor hij met hegelen begon. Het zij mij veroorloofd hier - in nieuwe spelling - tegenover te stellen dat de Geest van Hegel niet voor niets gedurende een dertigtal jaren over de jonge Hollandse gemoederen uitgestort zal zijn en dat het wèzenlike van Hegel, zijn denkmethode, in de geesten van jongere schrijvers geënt, voor de toekomst groeien en bloeien zal.

wen op de basis van *niet* gelezen te worden? Gelezen te worden is zonder twijfel iets; gelezen te worden door een millioen of zo is als 't ware een pluim op iemands muts; maar het is eveneens een onderscheiding, ofschoon van een andere soort, als hij gelezen wordt door absoluut helemaal niemand. Er zijn gevallen geweest, en enkele ook in onzen tijd, dat een schrijver wijzen kon op een uitgestrekte rij zijner eigen werken, omtrent welke er geen waarschijnlikheid bestond dat zoveel als één exemplaar geopend was geweest door een mensenhand of aangeblikt door een menselik oog. Dat was ontzettend, zulk een slaap van bladzijden, duizende bij duizende, in een eeuwige donkerte om nooit te worden bezocht door licht; zulk een zeldzame vrijdom van de schurkerijen der misduiding, zulk een Sabbath voor de onbeschaamdheden der kritiek. Gij huiverde te bedenken dat dáár juwelen schuilen konden van vergeefs gezochte waarheid, of een schat, voor eeuwig afgescheiden van het menselik belang.' -

Tot zover deze grote engelse prozaïst die de schoonheid en de waarde ener onderscheiding die in een algemene miskenning gelegen is, besefte; in waarheid heeft de 'menigte' weinig van doen met alles wat 'wezenlik' is, waarvan de ware waarde niet in den verschijnenden schijn, maar in het diepere, moeiliker te benaderen kern-wezen gelegen is, en gewoonlik ook kiezen zij, die bij groot verschil van mening omtrcnt iets, niet op de hoogte zijn van dit 'iets', de wijste partij zo zij zich bij de minderheid scharen, gelijk ook zulke boeken en tijdschriften het minst gelezen worden en het zeldzaamst in 't drukke geschacher, geschreeuw en in de vuile tabakswalm der aucties opdoemen, wier betekenis, wier waarheid apelleert aan de inspannende actie van den geest, aan de verontrustende bewogenheid van het gemoed.

Inspanning en verontrusting door beweging zijn niet begeerd, en toch behoeft al het levende een grond van bewogenheid, de losse aarde en de toestroming en opdamping van vocht.

Kunnen uitingen van De Quincey, als ook nog dienstig voor onzen tijd, hier aangevoerd worden, het bewijst hoe weinig zich met de jaren de verhouding tussen gevenden en nemenden geest wijzigt. Er zouden, zo wij ons tot verzamelen zetten, voorbeelden genoeg zijn aan te halen van dit zich-

gelijkblijven, niet van idee en ontwikkelingspeil maar van genoemde verhouding.

Gelijk zij was voor vijftig, was zij ook voor honderd jaren. Het tijdschrift *Europa* wordt nu weinig meer aangekeken, maar nochtans zijn er enkelen die in hun boekerij het tijdschrift *Europa* dat tussen 1803 en 1805 onder Friedrich Schlegel's redactie verscheen, bezitten, en dan kunnen zij op bladzijde vier van de eerste aflevering van het tweede deel de volgende woorden van Friedrich Schlegel (1772-1829) vinden:

'Er wordt' - begint hij, en de hedendaagse lezer zal goed doen bij het volgende aan zijn tegenwoordige geestelike omgeving te denken - 'veel geroemd (ofschoon niet zonder een bijmengsel van klachten over ongehoorde modernismen, over het invretende verderf veroorzaakt door de teugelloze jeugd) op de schone bloei en de gezegende groei en de rijke vruchtbaarheid onzer letterkunde. In het buitenland begint men met achting van ons te spreken, onze taal te leren, eruit te vertalen, of indien men dit nalaat wordt toch op goed geloof aangenomen dat hier zeer waardevolle schatten te vinden zijn. Des te opvallender wanneer ik hier moet verklaren dat wij, naar 't mij voorkomt, in het geheel nog geen moderne letterkunde bezitten, maar eerst op 't punt zijn er een te krijgen. De eerste draden ertoe zouden eerst kortelings aangeknoopt zijn. Wanneer men onder het woord literatuur een onverteerd mengelmoes, een ruw Aggregaat van boeken verstaat die niet door een gemeenschappeliken geest bezield zijn, terwijl de enkele sporen en aanduidingen van het betere zich onder het onafzienbare gewoel van zinloze bestrevingen, van gebrekkig verklede geestesarmoede, bijna geheel verliezen, dàn hebben wij zeker een moderne literatuur.'

Is 't niet als werd dit voor ons land in onzen tijd geschreven?

Ook hier is het goede, en niet eens in een, voor dit kleine land, klein aantal werken; maar telkens weer wordt, niet uitsluitend door minderen maar zelfs door voorgangers, ook hier alles gedaan om de anarchie te vergroten. Wat het goede en wat het kwade is, wordt door weinigen bewust gemaakt. Dat het kwade de vijand, het goede door een band van geestelik besef verbonden is, weigeren zij in te zien. Toch kan,

wie de literaire bestrevingen naar een andere zijde gevolgd heeft, niet anders dan met erkentelikheid en voldoening vaststellen dat de geestelike band die uit een zinloos boekenaggregaat een literatuur maakt, allengs bewust gaat worden.

Schlegel zegt verder: ‘Men merke op, hoe volkomen de beroemde en geëerde schrijvers van de gewilde en beminde gescheiden zijn. De eersten toch bergt men, de verdiensten erkennend, in bibliotheken op, doch leest ze zelden, laat staan dan dat men ze kiezen zoude tot gestadige begeleiders en vertrouwde vrienden.’ Het is, enigzins zachter uitgedrukt, wat De Quincey omstreeks dienzelfden tijd voor zijn engels publiek schreef. Het grote en schone is niet voor de ‘menigte’, doch slechts voor enkele uitverkoren lezers. ‘De beminde schrijvers evenwel zijn voortbrengsels der mode; ten bewijze dat zelfs diegenen die hun tijd ermee bederven, niets blijvends erin weten te vinden, worden zij steeds door andere verdrongen en dan geheel vergeten.’ Ook dit geldt voor ons. Nemen wij de meest gewilde en beminde schrijvers, wie leest of herleest nù nog een hollandse roman die een vijftal jaren voorheen geschreven werd? Ik heb natuurlik het oog op de romans die door onze ‘literair-ontwikkelde’ journalisten c.s. geleverd worden.

Met hoeveel instemming onderschrijven wij volgende woorden van Schlegel: ‘Als men het omstandige uiterlike samenstel onzer zogenaamde literatuur beschouwt, de grote omslag en de toch zo geringe en onverkwikkelike winste voor den geest, dan, waarlik, moet ons walging en droefheid bekruipen. Tweemaal jaarliks werpt de grote boekhandel-vloed (de kleine maandelikse stromingen waarmeê de tijdschriften aangespoeld worden, niet meêgerekend) uit de brede zee der literaire oppervlakkigheid en platheid de nieuwe geboorten in grote balen aan land. Deze worden dan door de massa der lezerswereld met een ware geeuwhonger verslonden, maar zonder in 't minst te voeden; ogenblikkelik weer vergeten, gaan zij over in het vuil der leesbibliotheken; en met het volgende markttij vangt dezelfde kringloop weer aan. Men roemt de nu meer algemeen verbreide neiging tot lezen, maar, de hemel zij ons genadig! welk een “lezen” is dit! Het verdoemt zichzelf reeds door het feit, dat zo rusteloos naar het nieuwe gegrepen wordt, wat

toch geen werkelike nieuwheid is. Want wien het niet enkel om de bedwelming ener wervelende verstrooiing te doen is, wie een waarlik lévend leven van bezonnenheid in zich voelt, zal, als hij tot een zuivere opwekking des geestes leest, zùlke boeken zoeken en kiezen die men bij vertrouwder bekendheid steeds meer liefkrijgt en nooit te lezen eindigt. En wat zijn de voorwerpen van het meest algemene geliefhebber? Romans, toneelstukken en tijdschriften. Slechts de lafste passiviteit kan tot zulk een geliefhebber komen, dat zomin denken als handelen wil; ja, niet eens eenvoudigweg dromen kunnen zulke mensen, want anders zouden zij zich iets veel beters weten te verbeelden dan in hun romans staat. Hun eigen leven is onbeduidend en leeg; dat willen zij òf nauwgezet zo voorgesteld hebben als het is, daar het hen dan toch, zwart op wit, beter bevalt, òf het moet een beetje beter en makkeliker in die voorstelling toegaan dan in de werkelikheid, om hun neiging tot ledigheid te strelen. Met de nieuwsgierigheid waarmeê men een plaatselik schandaaltje napluist, volgen zij een door dikke delen heen uitgesponnen inhoudloze minnarij en willen alleen maar in de schommel der eindeloos herhaalde gebeurtenissen, zonder inspanning, op en neer gewiegd worden. Om een enkele voortreffelike roman te schrijven behoort niets minder dan een omvattende dichterlike geest, door een belangwekkend zielsleven bevrucht; een groot verstand dat evenwel de stoutmoedigste verbindingen der fantasie geen nadeel doet; een grenzenloos verfijnde kunstvaardigheid om de geheimen van de eigen wereld, van het eigene gemoed in bevallige, steeds heldere en steeds weer raadselachtige beelden uittespreken. Bij onze “lievelingsschrijvers” schieten de romans van onder de handen, als paddestoelen op. Men zou willen vragen, wanneer eindelik zullen de lezers dan merken dat hun steeds weer hetzelfde wordt opgedist? Het kan wel niet anders zijn, zij moeten een bizondere neiging voor het baarlike niets voelen.’

Wat moest er in Schlegel omgaan dat hij tot deze scherpe uitingen kwam! Hij sprak deze woorden in een lezing te Berlijn, in den winter van 1802/03. Zeker, er waren toentertijd enkele goede en grote schrijvers (Schiller was nog niet gestorven en Herr von Goethe's kunst bloeide nog) gelijk wij ten onzent ook enkele goede dichters tellen. Wat

Schlegel desperaat maakte was ook blijkbaar niet dat er geen goede kunst voortgebracht werd, maar wel, dat die voortbrengselen niet gelezen werden, geen waardering vonden. Schlegel's tijd was die van een literatuur-opbloei; de romantiekers, waarvan hij zelf een was, kwamen op. Maar gelijk heden ten dage werd ook toen de leesgezelschapsroman bij romans die inspanning van gevoel en verbeelding eisten, voorgetrokken. Het voortbestaan, het volhouden van een centraal tijdschrift bleek onmogelik, tenzij het tendele aan de middelmatigheid offerde. Dit, in verband met het geroep dat over den opbloei der duitse letterkunde aangeheven werd, deed Schlegel zich scherper uiten dan wij, die nu op de wezenlike literatuur zijns tijds, ontdaan van allen toenmaligen tijdeliken rommel, terugzien, redelik kunnen achten. Wij zien nu niet, als wij op het Duitsland van 1800 terugblikken, wat Schlegel toen zag, omdat het middelmatige, dat toentertijd massaal overheerste, nu niet meer bestaat. Maar als wij aan onzen eigen tijd denken, kunnen wij zijn zorg, zijn heftigheid begrijpen en delen. Want ten onzent is het niet anders. Ook hier schiet het verstikkende onkruid welig op en de paddestoelen doen hun gestadig ondermijnend werk. En ook hier is het wezenlike er wel wezenlik, maar niet zonder moeizaamheid wordt door die enkelen, op wie het nageslacht eenmaal terugzien zal gelijk wij op de waarlike, blijvende kunstenaars onder de Romantiekers terugzien, tegen den stroom opgeroeid.

Mogen zij God danken dat er nog een eiland in dien stroom is, waar zij zonder weerstreving de ontwikkeling van hun schoonheid bevorderen kunnen.

Voorts zegt Schlegel: ‘Op echt dichterlike werken, daar zij natuurlik boven het gewone peil uitgaan en den geest met een hoger vermogen aanspreken, is het grote publiek niet voorbereid; hoogstens worden zij meê gelezen, verwekken echter geen enthousiasme, laten geen blijvenden indruk na en worden niet zelden genegeerd.’

Natuurlik; om te kunnen genieten van werkelike kunst, moet men geschoold zijn. En bovendien, het publiek bevredigt steeds de eigene behoeften, het schept zèlf de schrijvers die zijn begeerte naar oppervlakkige zinloze lectuur bevredigen. Wie meent dat de dames er zijn voor de corsettenfabrikanten,

vergist zich; de corsettenfabrikanten zijn er terwille van de dames. Zo zijn ook de zinloze boeken er voor het zinloze publiek. Het schept zelf die schrijvers die het behoeft, door hen aan te moedigen, hun werken te kopen. Het brengt voort wat het nodig heeft, zoals het maatschappelike gemakken voortbrengt (spoorwegen, kanonnen, telefoonverbindingen, vliegmachine's, belastingwetten enz.) Dit is zeer juist. De enkelen die iets beters begeren, en de weinigen onder hen die genoeg onderscheidingsvermogen bezitten om te weten waar het betere ligt, zouden, zelfs verenigd, nauweliks het vermogen bezitten om tegen deze, het geestesleven verkankerende opdrijving van het middelmatige, op te tornen. De geesteloosheid van de massa, van de zogenaamd ontwikkelde, beschaafde menigte, is een maatschappelik verschijnsel. In Schlegels tijd, in De Quincey's tijd, was het niet anders. Wellicht, als wij Socrates' hanengevechten hadden kunnen bijwonen....O, verpestende geest van een grondeloze nietigheid, geestesloze geest grondig in nietigheid, nietig en aan den grond, wanneer eindelik eens ònder den grond? en voorgoed? Nooit, zekerlik, want de mens is een kudde-dier, heeft kudde-belangen die zwaarder gelden dan de belangen van eenlingen, van beteren. En misschien is het wel goed zo. Zij kunnen onaangevochten blijven, die noodzakelike kudde-belangen, mits daarnaast de behartiging van betere belangen maar geduld worde. Laten wij het volk laten wat het volk begeert, maar den Keizer toekennen wat des Keizers is.

Voorts zegt Schlegel: ‘Wat het dilettantisme der verzenmakerij in de kleinere soorten betreft, het zijn hier de stofjes der poëzie die met een schijn van leven in de zonnebundel der poëtiese vormen rondwarrelen, die echter, zodra het geleende, dat wat zij niet uit eigen kracht hebben, hun weer ontnomen wordt, in het Niet verdwijnen. Men klaagt tegenwoordig inzonderlik over een grote overstroming van slechte sonnetten; ik wil deze niet in bescherming nemen; evenwel, het zijn slechts dezelfde beken die zich voorheen op een andere wijze, bijvoorbeeld in de slepende vijfvoetige trochaeën, een bedding baanden. En dan is een sonnet tenminste een kort euvel, en het is een van de vele voortreffe-

likheden van dezen dichtvorm, dat hij volstrekt niet meer dan slechts veertien regels bevatten kan. Men zou, door het eenwige geleiër ermêe, voor het bederven van zulke vormen kunnen vrezen: doch de vormen zijn onvergankelik en eeuwig jong. Wie de toverstaf der poëzie te voeren weet, vermag woord en beeld en vers zo te herscheppen dat men gelooft iets nog nimmer gehoords te vernemen. En bij zulken die zich met die liefhebberij bezighouden zal wellicht, daardoor, iets van zin voor taal en versbouw opgewekt worden. Alleen moesten zij tevreden zijn zichzelf en hunne vrienden ermeê te vergenoegen, en niet dadelik alles laten drukken; want zulk een openlik tentoonstellen verraadt toch belangrijker aanspraken.

Wat de tijdschriften betreft, de meeste hebben in 't geheel geen ander doel dan het leveren van een lichte lectuur, die geen inspanning kost, maar ook niet de geringste vrucht draagt. Zij houden een bont mengsel in van slechte gedichten, prozaïse vertellingen, kleine reisbeschrijvingen, anecdoten, opstellen die zich philosophies of tenminste redekunstig voordoen en geen gezond begrip inhouden en zo meer. - Daar in onzen tijd konsekwentie in het denken, en een vasthoudendheid om zich lang met een enkele zaak bezig te houden, reeds opzichzelf zeer schaars zijn, wordt door het lezen der overtalrijke tijdschriften de verwarring der begrippen en de versplintering des geestes steeds algemener, versplintering en verwarring waarvan die periodieken trouwens tevens de uitdrukking zijn; en kennisbegeerte heeft zich in armelike nieuwsgierigheid omgezet.'

Ik geloof, dat alles kan, als ook nog voor onze huidige toestanden geldig, zonder meer worden overgenomen. Nog één aanhaling moge hier volgen, waar Schlegel een enkel woord over de kritici van toentertijd loslaat:

'Hoe slecht het met recensies in alle vakken ook staat, toch vallen zulke die op belletrie betrekking hebben waar het eigenlike kunstwerken geldt het erbarmelikst uit. Ver er van af zulk een kunstwerk in zijn geheel, naar zijn bouw en wezen te kunnen construëren en het histories te verbinden met gelijksoortige meesterwerken van andere tijden en volken, blijven deze kritici aan uiterlikheden hangen, trekken enkele plaatsen

uit hun verband en loven en bedillen op goed geluk de verzen, woorden en maten. Als zij dan tenminste maar het techniese verstonden. Doch hier blijkt meest de grofste onwetendheid bij volkomen gebrek aan begrip en oor, ja vaak kunnen zij nog niet eens verzen lezen...; het kunstrijkste en schoonste daarin, de hogere welluidendheid spellen zij er uit als wanluidendheid -'

Is het niet als was deze laatste opmerking geschreven voor de recensenten onzer dagbladpers die, daar zij enkele romans hebben voortgebracht, menen te mogen rechten over een hogere kunst die zij niet bewezen te verstaan?

Deze klachten van Schlegel vonden, het is duidelik, hun grond in toenmalige toestanden. Ten onrechte menen wij vaak dat hetgeen wij op het ogenblik beleven een ziekte meer in 't bizonder van onzen tijd is.

Het besef dat het ten allen tijde eender geweest is, dat er altijd twee lijnen, de neergaande en de opwaartse, nevenseen bestaan hebben, kunnen wij als iets troostrijks vasthouden. De schoonheid die, ten tijde van Schlegel, in de mensenharten leefde, is opgegroeid groot en zuiver en heeft stormen trotserend ook over de klamme dampen getriomfeerd. Zo zal het ook nu, ook ten onzent zijn.

8 Nov. '09.

L.T. DUREY.

Godsdienst-psychologie
Door
T.J. De Boer

J.G. Geelkerken, De empirische godsdienst-psychologie. Amst., Scheltema & Holkema, 1909.

Na den meester de leerling! Ruim twee jaar geleden leverde Prof. Bavinck een bijdrage, in de Koninklijke Akademie, over de 'Psychologie der Religie'.[1)] Het is een uitnemend helder overzicht met, aan het slot, een korte en zeer gematigde kritiek, waarbij, ter wille van den algemeen-wetenschappelijken kring der hoorders, theologische bedenkingen ter zijde werden gesteld. Die bijdrage is het program, waarvan het bovengenoemde geschrift de uitvoering geeft. En wel op een wijze die het volkomen rechtvaardigt dat de schrijver voor zijn arbeid een dubbelen krans ontving: een eervolle vermelding, wegens beantwoording eener prijsvraag, van de Gemeentelijke en een doctoraat van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Zoo plaatst zich dit proefschrift in de reeks van met ijverige geleerdheid bewerkte studies, die den leerlingen der openbare instellingen ten voorbeeld mogen strekken. Tevens geeft het ons het welkom bewijs dat men aan de Vrije Universiteit belangstellend het leven en weten van onzen tijd volgt. Ik hoop dan ook dat de kritische opmerkingen, die ik in 't vervolg

1) Zie: Versl. en Meded. der Kon. Ak. v. Wet. Afd. Letterk. 4e Reeks, Dl. IX, blz. 147 vv. Amst. 1907.

zal moeten maken, geen aanleiding zullen zijn om aan de oprechtheid van mijn waardeering te doen twijfelen.

* * *

Dat de psychologie van onzen tijd zich door geen schuchterheid ten opzichte van het heilige laat weerhouden om zelfs het godsdienstig leven van den mensch in den kring harer beschouwingen te trekken, is haar wel het meest euvel geduid aan de zijde van hen die niet schromen een wetenschap van God en van alle dingen met betrekking tot God mogelijk te achten. In plaats van de bescheidenheid te prijzen van den wetenschappelijken onderzoeker, die de bepaling van waarheid en waarde der religie aan anderen overliet en zelf zich bij voorkeur bezig hield met de bestudeering van de psychofysische verschijnselen, die met het godsdienstig leven in min of meer direkt verband staan; in plaats daarvan heeft men hem dikwijls beschuldigd van miskenning aller objektieve waarheid of zelfs van heiligschennende vermetelheid. De heer Geelkerken drukt zich voorzichtiger uit, maar vindt het toch noodig het geoorloofde van dergelijk onderzoek in den breede te bespreken. Gelukkig komt hij tot de slotsom dat het geoorloofd is, maar ik ben niet geheel zeker, wie, volgens zijn overtuiging, aan dit onderzoek mag deelnemen: òf alleen hij die de genade van een bizondere openbaring heeft ontvangen, dan wel ook zij die slechts deelen in de ‘gemeene gratie’, door God aan alle schepselen verleend. Aan de omstandigheid dat dit eenigszins in 't duister blijft ontleen ik de vrijmoedigheid om door te gaan.

En dan wil het mij voorkomen, dat de schrijver veel te veel ruimte aan kentheoretische en metafysische beschouwingen heeft gegeven, in plaats van de resultaten der godsdienstpsychologie, die hij met lofwaardige onpartijdigheid en uitvoerigheid uiteenzet, te toetsen en, zoo mogelijk, te verbeteren en aan te vullen. Het zij verre van mij de waarde van kentheorie of metafysika te loochenen. Bavinck en Geelkerken mogen gelijk hebben, wanneer ze met Prot. Tröltsch van meening zijn, dat de godsdienstpsychologen over deze dingen te licht heenloopen. Maar gaat het aan, ze altijd en overal

als het eene noodige ter sprake te brengen? Zoo blijft men bij de beginselen staan en komt nooit tot de zaak. Zoo kan men bij de bespreking van elk onderwerp en van elk onderdeel der wetenschap zich zelf herhalen. Zoo miskent men dat de bizondere wetenschappen ook van eigen rechte zijn. Zeker, de heer Geelkerken had het volle recht om alleen de methode of de, hetzij uitgesproken of niet uitgesproken, hypothesen van de empirische godsdienstpsychologen te behandelen. Nu hij echter zijn onderwerp veel breeder heeft opgevat, schijnt er mij een wanverhouding te bestaan tusschen het refereerend en het kritiseerend gedeelte van zijn werk. Men krijgt nu als lezer dezen indruk: de godsdienstpsychologen komen tot ons met goede resultaten, maar zij hebben die toch op onrechtmatige wijze verkregen. Wanneer men, zonder in amerikaanschen zin pragmatist te zijn, den boom aan zijn vruchten wil leeren kennen, dan komt men hier in een moeilijkheid. Voorzoover ik zie doet de schrijver geen moeite om ons daaruit te helpen.

'Religie en wetenschap zijn minstens van gelijken rechte schrijft de heer Geelkerken. Waarschijnlijk staat de eerste in zijn waardeering hooger en ik heb er niet tegen op *minstens* den nadruk te leggen. Wanneer men echter religie niet vereenzelvigt met theologie, dan is ze toch van eenigszins anderen aard dan de wetenschap. Nu is de schrijver niet geheel zonder vrees dat het beoefenen van de godsdienstpsychologie aan het religieuse leven van den wetenschappelijken onderzoeker en van den onderzochte schade zal kunnen doen. Hij zou zich daarop kunnen beroepen dat theologen niet altijd de vroomste menschen zijn. Men heeft er op gewezen dat fysiologen, die studie maken van den slaap, licht aan slapeloosheid gaan lijden. Ik herinner aan Helmholtz, die, in den tijd toen hij zich verdiepte in het onderzoek van de toongewaarwordingen, eens verklaarde geen concert meer te kunnen bezoeken, omdat hij te veel van de boventonen in de muziek hoorde.

Dergelijke bezwaren zullen geen weetgierige afschrikken. Evenmin als men er redelijkerwijze der religie een verwijt van maken kan, dat er menschen zijn, die aan godsdienstwaanzin lijden, evenmin spreekt het ten nadeele van de godsdienst-psychologie of welke wetenschap ook, dat er onder

haar beoefenaars zijn die schade lijden in hun geestelijk leven.

* * *

Er zit gang in het werk dat we bespreken. Maar het is toch niet vrij van herhalingen. Wij moeten soms op onze schreden terugkomen. In § 1 b.v. wordt de drieërlei voorbereiding van de empirische godsdienst-psychologie behandeld: de ontwikkeling van het godsdienstig leven sedert het Piëtisme, de opkomst van een subjektieve godsdienstwetenschap sedert Kant en Schleiermacher, en het ontstaan der moderne empirische psychologie. Nu kan men het eerste onderdeel aanvullen met wat in § 9 over vroegere mystiek wordt gezegd, in het tweede onderdeel het wezenlijke uit § 8 en in het derde onderdeel het belangrijke uit § 5 opnemen, dan kunnen ten minste de beide laatstgenoemde paragrafen vervallen. Op die wijs zou er meer besnoeid kunnen worden.

Wat over de moderne psychologie in 't algemeen wordt gezegd is - blijkens citaten en literatuurlijst - voor een groot deel ontleend aan haar tegenstanders (v. Hartmann, Möbius) of aan hen die, zonder er zelf aan meegewerkt te hebben, iets van haar resultaten overnemen (b.v. Mercier). Teekenend is wel dat het grondleggend werk der nieuwere psychologie, Fechners *Elemente der Psychophysik* aan Weber wordt toegeschreven (herhaaldelijk; dus wel geen schrijffout).

Het komt mij niet gewenscht voor met den schrijver in debat te treden over zijn algemeen psychologisch en filosofisch standpunt. Zie ik goed, dan staat hij op een punt, waar aristotelische en hegeliaansche lijnen elkaar snijden. Hij beroept zich gaarne op Mercier, den katholieken aristotelicus, en op Tröltsch, een vertegenwoordiger van die zich nog Kantiaansch noemende richting, die meer van Kants idealisme dan van zijn kritiek wil weten en zoo weer dichter bij Hegel komt.

Een nadere bespreking hiervan zou te ver voeren van het hoofdonderwerp: de godsdienstpsychologie. Behalve door filosofie en psychologie is deze, zoo vernamen we, voorbereid door de ontwikkeling van het godsdienstig leven zelf. Logisch is die koördinatie niet: op dezelfde wijs kan men

zeggen dat de astronomie is voorbereid door het ontstaan van het zonnestelsel (of -stelsels), de zoölogie door de ontwikkeling van het dierenrijk, de kerkgeschiedenis door...de geschiedenis van de kerk, enz. Maar dat daargelaten.

Het subjektief-godsdienstig leven begint niet eerst met het Piëtisme van het einde der 17e eeuw.

Veel meer internationaal en van grooter belang voor de godsdienst-psychologie dan dogma's en theologische stelsels zijn religieuse mystiek en askese. De vrome, onder alle volken en in alle tijden, zoekt levensgemeenschap met God, in het sakrament, door de handeling van den priester, in eigen gemoedsverheffing, door gebed en boetedoening. De mysticus wil de godheid beleven en komt dus, wanneer hij tracht zijn levensgevoel onder woorden te brengen, licht tot pantheistische uitdrukking. In het uiterste geval wordt niet alleen de stoffelijke wereld hem tot een schijnvertooning der zinnen, maar lost ook het menschelijk ik zich op in het goddelijk wezen. Bij de meesten echter blijft er naast de godheid sprake van de eigenschappen of toestanden der ziel, die, langs trappen van volkomenheid, tot het hoogste wezen nadert.

Er zijn mystieken, die altijd blijven zwelgen in gevoel, voor wie het leven opgaat in gevoelens van lust en onlust en in liefde tot God. Er zijn er ook - het kunnen dezelfde personen zijn, vaak op lateren leeftijd - die de behoefte hebben hun liefde in daden te toonen. Maar aan beiden is dit gemeenschappelijk dat ze het instinktieve of het aktieve leven hooger stellen dan de bedenkselen van het verstand.

De heer Geelkerken heeft, waar hij de waarde der religieuse ervaring bespreekt, eenige bladzijden aan de mystiek gewijd. Ten onrechte, naar het mij toeschijnt, buiten den historischen samenhang. In het begin van § 1 zegt hij dit:

‘In de eerste plaats vindt onze godsdienstpsychologie een harer voorbereidingen in een belangrijke strooming van het *godsdienstig leven*. Zij hangt toch ten nauwste samen met de groote godsdienstige bewegingen, welke, hoofdzakelijk verbonden aan de namen Piëtisme, Herrnhutisme en Methodisme, sedert het einde der 17de eeuw, door de beide daarna gevolgde eeuwen heen, tot op onzen tijd toe, gansch de christelijke wereld van Europa's vasteland, Engeland en niet het minst Amerika in beroering hebben gebracht.

Als voorbereiding onzer wetenschap komen deze religieuse bewegingen om tweeërlei reden in aanmerking. Ten eerste wijl zij in het bewustzijn van den religieusen mensch het zwaartepunt van den godsdienst, te voren gelegd in het object der religie, dat is in de Heilige Schrift, in de kerk, in de leer en den cultus, hebben helpen verleggen in het subject, in den godsdienstigen mensch, in de ervaring van zijn innerlijk zieleleven...

Het hier gezegde is - de opmerking moge op vruchtbaren coalitiebodem vallen - niet zonder protestantsche eenzijdigheid.

Wanneer wij Luther in zijn eersten tijd, toen hij sterk onder den indruk der duitsche mystiek stond, uitzonderen, dan vinden we in het Protestantisme van de 16e en 17e eeuw het subjektief-godsdienstige leven voornamelijk bij de kleine sekten, Doopsgezinden e.a. Maar veel meer vinden wij de traditie van de groote middeneeuwsche mystiek voortgezet in het katholieke Spanje en in Frankrijk. De z.g.n. tegen-reformatie van de 16e en 17e eeuw bevat zeer veel elementen van vrome mystiek en askese. Ik behoef slechts te herinneren aan de heiligen Teresa en Juan de la Cruz, aan S. François de Sales en Mad. Guyon, aan Pascal en Port-Royal.[1)]

Meer bevoegden mogen nagaan, hoe die katholieke vroomheid, sedert de tweede helft der 17e eeuw, op de protestantsche wereld heeft ingewerkt. Hier als elders bepaalt de religieuse behoefte van de volksziel, welken omvang de beweging zal aannemen. Maar de eerste stoot komt vaak van buiten en met name de leiders van piëtistische bewegingen in 't Protestantisme hebben katholieken invloed ondergaan. Dit geldt - om hier op eigen terrein te blijven - ten minste van die mannen, die mystieke vroomheid met de hoogste filosofische speculaties verbinden.

1) Ik wijs hier op een leemte in de literatuur van den heer Geelkerken. Met vrucht had hij o.a., behalve van SAINTE BEUVE'S meesterlijk *Port-Royal,* gebruik kunnen maken van de volgende werken:
F. STROWSKI, *Saint François de Sales*.
F. STROWSKI, *Pascal et son temps*. 3 dln. Paris 1907-8.
E. BOUTROUX, *Psychologie du Mysticisme*. Bull. de l'Institut psychol. 1902.
H. DELACROIX, *Etudes d'histoire et de psychologie du mysticisme*. Paris 1908.
H. JOLY, *Psychologie des Saints*.
G. REVAULT D'ALLONNES, *Psychologie d'une religion*. Paris 1908 e.a.

Als voorbeeld zij genoemd een engelsch geestelijke (later bisschop): de spiritualistische filosoof Berkeley. Toen deze in 1728 zijn avontuurlijken tocht ondernam naar Rhode Island, om aan Amerika christelijke beschaving te brengen, had hij, volgens waarschijnlijk overdreven berichten, 20.000 boeken bij zich. Daaronder nu bevonden zich de geschriften van Fénélon en Mad. Guyon. De overlevering zegt dat zijn jonge vrouw die werken van vrome katholieken gaarne las. Zeker is het dat Berkeley zelf reeds jaren lang een bewonderaar was van Fénélon en andere fransche mystieken. Katholieke vroomheid heeft hij altijd gewaardeerd en dat hij ook van katholieke zijde geacht werd, is later gebleken, toen hij bisschop in Ierland was. ‘In alle bizondere kerken - zoo schreef hij eens aan een vriend die katholiek werd - heeft Christus zijn onzichtbare leden, die God alleen kent: één liefde verbindt hen, dezelfde hoop bezielt hen, dezelfde geest heiligt hen, ze zijn erfgenamen van dezelfde belofte.’

En dit is bij Berkeley geen religieuse onverschilligheid, maar hangt samen met zijn spiritualistische opvatting[1]. Het is de christelijke vertaling van wat de nieuw-platonici van de Renaissance hebben geleerd: dat de mystieke elementen van alle godsdiensten en filosofieën uitstralingen zijn van het éene goddelijke openbaringslicht, op verschillende wijze gebroken.

De eerste Amerikaan die over godsdienstpsychologieschreef[2], Jonathan Edwards, (1703-58) was een met Malebranche en meer nog met Berkeley verwant spiritualistisch filosoof. Het bewijs is niet geleverd dat hij met Berkeley's geschriften bekend was, hoewel dit waarschijnlijk is. Mocht het niet het geval zijn, dan heeft hij uit de lektuur van Locke in verband met zijn christelijk-nieuwplatonische mystiek[3] dezelfde gevolgtrekking gemaakt als Berkeley: dat n.l. heel de stoffelijke wereld slechts bestaat in den geest.

* * *

1) De spiritualistische filosofie van Berkeley moet meer dan tot nog toe gebeurt, beschouwd worden in verband met zijn mystiek-religieuse en nieuw-platonische neigingen.
2) A treatise concerning religious affections (Works 1844, III).
3) Van deze mystiek vindt men de klassieke uitdrukking bij den H. Augustinus (Conf. X, 20): ‘Ik zoek U, o God, opdat mijn ziel leve. Want mijn lichaam leeft van mijn ziel, en mijn ziel leeft van U.’

De tegenwoordige empirische godsdienstpsychologie is, volgens den heer Geelkerken, een plant van Noord-Amerikaanschen bodem. Men zou kunnen tegenwerpen dat er duitsch zaad op dien bodem gezaaid is, dat, hetgeen de schrijver ons zelf meêdeelt, Stanley Hall, de eerste planter op dit gebied, eenige jaren bij Wundt te Leipzig heeft gewerkt en dan als pionier van de nieuwere psychologie in de Vereenigde Staten is opgetreden. Maar in hoofdzaak is het zoo: de amerikaansche bodem is gunstiger dan de duitsche. De vele religieuse sekten in Amerika leveren een groot materiaal tot vergelijkende studie. En de amerikaansche geleerden hebben meer durf dan hun duitsche kollegas. Deze bepalen zich meest tot het onderzoek van elementaire verschijnselen, van oordeel dat het religieuse leven daarvoor te ingewikkeld is. Ze hebben dus vooralsnog bezwaren van methodischen zoo niet van nog dieperliggenden principiëelen aard.

Op het zesde internationaal kongres voor psychologie, 3-7 Augustus van het vorige jaar te Genève gehouden, is er over geen onderwerp zoo veel en zoo hartstochtelijk gedebatteerd als over godsdienstpsychologie. Het verslag ervan is nog niet verschenen, zoodat ik me tot enkele algemeene opmerkingen moet beperken.

Het debat werd ingeleid door twee voordrachten: van Prof. Höffding uit Kopenhagen en van Prof. Leuba uit Bryn Maur (U.S.A.). De laatste is een ijverig medewerker aan de godsdienst-psychologie, den eerste zou men een belangstellend toeschouwer kunnen noemen. De titel van hun voordrachten drukte reeds de nuance uit: Höffding besprak *Problème et méthode de la psychologie de la religion* en Leuba *Psychologie des phénomènes religieux*. De eerste geeft meer beschouwingen de tweede meer feiten. De eerste tracht onder godsdienst te verstaan wat als ideaal leeft in het hoofd van den filosoof.[1)] De laatste wil nagaan wat voor de vromen van alle tijden en volken het godsdienstig leven beteekent. Volgens Höffding bekommert de religieuse mensch zich om de verwerkelijking van de hoogste geestelijke waarden: het schoone, het ware,

1) Höffding heeft dan ook geschreven een *Philosophie de la religion*. Paris 1908.

het goede. Leuba daarentegen ziet dien mensch, zooals hij zich wendt tot bovenmenschelijke machten, die hij geloovig vereert, om hulp in den strijd des levens.

De volgende diskussie was vooral daarom zoo onvruchtbaar, omdat partijen elkaar beschuldigden, metafysika (en *geen* metafysika werd liefst als *verkeerde* metafysika voorgesteld) te mengen in de psychologie. Wat als een der belangrijkste resultaten hier nog vermeld mag worden is dit, dat sommige katholieke geestelijken opkwamen voor het recht om de godsdienstige verschijnselen psychologisch te onderzoeken. Zij stelden zich op het standpunt, dat door C. Alibert[1] in de *Revue Néo-scolastique* van Augustus 1909 met deze woorden is omschreven: 'On le sait, la vie chrétienne est une oeuvre à deux: l'oeuvre de Dieu, c'est-à-dire de la grâce, et l'oeuvre de nos facultés. Or, ici nous considérerons exclusivement le jeu des facultés humaines, qui seul revient au psychologue, puisque la grâce échappe à toute perception expérimentale.'

Van deze verklaring nemen de psychologen gaarne akte. In dit geval aan de theologen overlatende voor zich de juiste grens tusschen goddelijke en menschelijke werkzaamheid te bepalen, verheugen ze zich erover dat van religieuse zijde niet slechts resultaten van de godsdienst-psychologie worden overgenomen maar dat men ook tot medewerking bereid is.

Dit is ook het geval bij den heer Geelkerken. Met voldoening zij het hier vermeld dat hij velerlei in het werk der godsdienst-psychologen weet te waardeeren: hun liefdevolle en nauwgezette waarneming der subjektief-religieuse verschijnselen, hun onpartijdige rangschikking van de feiten, hun streven ook om de wetten van het godsdienstig leven op te sporen. Evenals Alibert is onze schrijver van meening[2] 'dat de religie ook een zeer belangrijke psychische menschelijke zijde heeft, welke voor psychologische bestudeering ten zeerste in aanmerking moet komen; en al zal veel ook hier mysterie blijven, dit ontheft ons niet van de verplichting naar de mate onzer krachten een wetenschappelijk onderzoek in te stellen.'

De godsdienst-psychologen mogen dus van theologische

1) *Pour lire en psychologue la vie des saints*.
2) Blz. 278.

zijde op medewerking rekenen. Principiëel wordt het door den schrijver uitgesproken met de volgende schoone woorden op blz. 284: 'En dan is de psychologie der religie terecht overtuigd van het bestaan van wetten ook voor het religieuse leven van den individu. Overal in het heelal zijn wetten. Ontkennen van wet, regel, uniformiteit op eenig gebied, zou daar toeval en willekeur laten heerschen. De wereld zou een chaos instee van een kosmos zijn. Allerminst degenen, die zich deze wereld denken onder goddelijk bestuur, mogen bezwaar maken tegen het bestaan van wetten, ook in de geestelijke en religieuse wereld. Deze loochenen is atheistisch. God is "a rational being", zegt Coe, en overal een God van orde. Zonder daarmede eenigszins irreligieus te handelen, kan men integendeel godvruchtig vragen, naar welke wetten Godes Geest werkt'[1].

* * *

Ieder die belang stelt in godsdienst-psychologie kan ik ten zeerste aanbevelen § § 6 en 7 (gedeeltelijk ook 9 en 10) van des heeren Geelkerkens proefschrift te lezen. Daarin wordt een zeer verdienstelijk overzicht gegeven van de waarnemingen en beschouwingen der godsdienst-psychologen. Voorzoover ik erover kan oordeelen is de uiteenzetting onpartijdig en ook de kritiek van sommige bizonderheden zeer verstandig en zeer juist. Het zou ons dan ook aangenaam zijn dit geschrift als Prolegomena voor later zelfstandig werk te mogen beschouwen. De schrijver erkent dat de zgn. empirische godsdienstpsychologie, trots haar verkeerde grondbeginselen, veel goeds heeft gedaan. Van een 'psychologie der religie' verwacht hij echter veel meer. Zijn beide laatste bladzijden zijn vol beloften voor de toekomst. Hopen we dat hij ze meê helpt maken.

In ons land en met name in den kring waarin hij leeft en werkt, zal de schrijver belangrijk materiaal kunnen vinden. Nergens in zijn proefschrift is er sprake van. In vele kerkhistorische studies over middeneeuwsche en latere vroomheid ten onzent ligt stof voor den psycholoog. Voor de 19e eeuw is er nog veel te doen. Allard Pierson heeft iets gedaan ook

1) Op blz. 289 wordt een restrictie gemaakt, en o.a. gezegd dat deze wetten van een ander soort zijn dan de natuurwetten. Daar de schrijver noch overeenkomst noch verschil nader bepaalt, behoef ik daar niet bij stil te staan.

voor de psychologische opvatting van het *Réveil*. Om geen anderen te noemen. In de gemeenten der Afgescheidenen heeft men, hier en daar tot in het laatst der 19e eeuw, *revivals* gehad van godsdienstig leven. Het zou interessant zijn, de afscheiding van 1834 psychologisch in verband te brengen met de tijdsomstandigheden, met den gedrukten economischen toestand, met de tegen België gekeerde vaderlandsche geestdrift, die jonge mannen uit alle deelen van ons land bijeenbracht. Het zou misschien nog mogelijk zijn uit schriftelijke en mondelinge berichten betreffende de geestelijke leiders belangrijk psychologisch materiaal te verzamelen. Tot ver in de tweede helft der 19e eeuw waren vele afgescheiden of christelijke gereformeerde predikanten uit die godsdienstige volksbewegingen voortgekomen en zeer weinig theologisch geschoold. Er zijn mij wel eens stichtelijke volksboekjes (kerkelijke jaarboekjes b.v.) onder de oogen gekomen, waarin psychologisch zeer belangwekkende levensbeschrijvingen van die predikanten. Stichtelijk, zal menigeen zeggen, en dus niet wetenschappelijk bruikbaar. Bruikbaarder in elk geval, zou ik antwoorden, dan b.v. de Levensberichten der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde. Is het omdat hierin de mensch achter het letterkundig werk verdwijnt of is het de verleugende hoogere beschaving die over dooden niets dan goeds zegt? Hoe het zij, ik heb in die Levensberichten en in dergelijke verzamelingen bizonder weinig psychologie kunnen vinden. Heel anders is het in de bovenbedoelde volksboekjes. Stichtelijk of niet, de mensch wordt er den mensch nader gebracht. God krijgt de eer, en dus behoeft men van den mensch niet enkel deugden en verdiensten te verhalen. Vooral ten opzichte van het godsdienstig leven kan men daarin merkwaardige mededeelingen vinden: opmerkingen omtrent de bekeering en andere religieuse ervaringen. Een psycholoog moest dergelijke volksboekjes eens verzamelen en bewerken!

Maar de hoofdzaak is, voor den godsdienstpsycholoog, het religieuse volksleven zelf, zonder boekjes, te bestudeeren. Moge de heer Geelkerken, nu hij zijn akademische studie zoo eervol beëindigd heeft, daartoe in de gelegenheid zijn.

Een belangrijke bestuursmaatregel op het gebied der arbeidswetgeving
Door
J. Molenmaker.

Het is niet te verwonderen, dat de bestuursmaatregel die krachtens art. 4 der Arbeidswet op 10 Augustus 1909 is afgekondigd, weinig de aandacht heeft getrokken. Niet alleen valt dat tijdstip in den komkommer- en vacantietijd, en was de politieke oververmoeidheid na de verkiezingen nog niet geweken, maar het officieele staatsstuk bezit bovendien in uiterst geringe mate de eigenschappen om te boeien. Het is een reeks van artikelen gerangschikt in weinig sprekend betitelde hoofdstukken, die alle erop wijzen dat de lezer te maken heeft met voorschriften van een zeer bijzonderen en dan nog dikwijls technischen aard. In details is aangewezen dat kinderen of vrouwen dézen gevaarlijken of een anderen ongezonden zwaren arbeid niet mogen verrichten. Of wel er zijn vrij ingewikkelde voorschriften gegeven over de wijze waarop fabrieken en werkplaatsen behooren te worden ingericht. Dat alles wekt den indruk alsof elk artikel op zichzelf beoordeeld moet worden en eigenlijk alleen van belang is voor werkgever of arbeider, die in 't geval verkeert, dat door de bepaling geregeld wordt.

Wat zou er te zeggen zijn van de algemeene beteekenis die aan dezen bestuursmaatregel is toetekennen? Dat de bepalingen over dit of dat punt niet ver genoeg gaan? of dat een of andere regeling voor gezondheid en veiligheid vergeten is? Voor hen, die van alle bijzonderheden der wettelijke voor-

schriften op de hoogte zijn, moge dit zin hebben, voor een grooter publiek zou een dergelijke bespreking niet zijn aan te bevelen.

Daarom is het begrijpelijk dat de pers tot nu toe gezwegen heeft over den toch inderdaad zoo belangrijken bestuursmaatregel, die stellig de aandacht verdient van allen, die belang stellen in de ontwikkeling der Nederlandsche arbeidswetgeving.

In dit opstel zal getracht worden aantetoonen waarom zulks het geval is, en wel op drie gronden.

Allereerst omdat de bepalingen op een geheel andere wijze tot stand zijn gekomen dan tot nu gebruikelijk was.

Daarnaast omdat de uitvoering van een oud wetsartikel van 't jaar 1889 het middel geweest is tot het uitvaardigen van geheel nieuwe regelingen, die voor de wettelijke arbeidersbescherming ongetwijfeld van beteekenis zullen worden.

En in de derde plaats omdat het merkwaardig is nategaan welke redenen de regeering gehad kan hebben op deze wijze nieuwe bepalingen intevoeren en om te bespreken welke de voor- en nadeelen van een dergelijke ontwikkeling der arbeidswetgeving zijn.

* * *

De bestuursmaatregel draagt geheel het karakter van een regeling in 't belang van gezondheid en veiligheid. Iets dergelijks is niets bijzonders.

In alle beschaafde landen bestaat een fabrieks-wetgeving, die voor gezondheid en veiligheid der arbeiders waakt. In ons land bestaat daarvoor de Veiligheidswet. Het merkwaardige van den nieuwen bestuursmaatregel is, dat die naast de Veiligheidswet staat. Waarvoor was dat noodig? De arbeiders zijn toch niet met twee gelijke wettelijke regelingen gebaat, en de werkgevers zullen daardoor slechts lastiger te weten kunnen komen waarop zij te letten hebben. De eenvoudige verklaring is deze, dat de nieuwe bepalingen verder gaan dan de Veiligheidswet, en wel in tweeërlei opzicht.

Allereerst beperkt de Veiligheidswet zich tot de grootere fabrieken en werkplaatsen en dan nog tot een aantal onderwerpen, die uitdrukkelijk zijn opgesomd.

De nieuwe bestuursmaatregel geldt wel niet voor alle kleinere werkplaatsen, maar toch voor een zeer groot aantal, n.l. zoodra daar een jongen, meisje of vrouw werkt. Daar nu de arbeid van die zoogenaamde beschermde personen zeer uitgebreid in 't ambacht en 't klein bedrijf voorkomt, beteekent het besluit van 10 Augustus, dat aan de gezondheidsvoorschriften een zeer groote uitbreiding gegeven wordt, en tot een gebied waarop zich de arbeidswetgeving ook in 't buitenland nog niet of zelden bewoog.

Daarnaast is er nog een andere uitbreiding nl. tot onderwerpen, waarmee de Veiligheidswet zich niet bemoeide. Deze uitbreiding is vooral te zoeken in de bepalingen, die voor bijzondere bedrijfstakken zullen gelden.

Het allerbelangrijkste daarin is dat een geneeskundig toezicht wordt ingevoerd op de gezondheid der jongens, meisjes en vrouwen. Deze worden voor sommige vakken gekeurd voordat zij 't werk mogen beginnen, doch ook tijdens 't werk kan een arts nagaan of hun gezondheid niet te veel geleden heeft. Deze artsen worden van regeeringswege aangewezen. Verder is aan het fabriekstoezicht een nieuwe bevoegdheid gegeven om nl. in de verschillende bedrijven op te sporen welke gevaarlijke stoffen er gebruikt worden. Daartoe kunnen zij monsters nemen.

Behalve dit alles bevat de bestuursmaatregel nog verscheidene bepalingen van ingrijpende beteekenis, doordat arbeid van jongens, meisjes of vrouwen verboden wordt, indien het leven gevaar loopt of de gezondheid ernstig wordt benadeeld. Het belangrijkste is wel dat de arbeidsinspectie kan optreden tegen werk dat voor vrouwen te zwaar is en tegen het afbeulende van aangenomen werk of den zenuwachtigen invloed van stukloon. Daarnaast kunnen jongens en meisjes of vrouwen van gevaarlijke machines geweerd worden.

Hiermede is geen volledige opsomming gegeven van de verschillende voorschriften. Het is echter duidelijk dat de staatsbemoeiing met den industrieelen arbeid aanzienlijk verder doorgevoerd wordt, dan tot nu toe het geval was, en verder dan in menige buitenlandsche regeling, al blijft het beperkt tot zorg voor gezondheid en veiligheid.

Behalve de inhoud van den bestuursmaatregel is ook de

vorm van belang. Meer dan de redactie der artikelen zou doen vermoeden, hebben de voorschriften betrekking op bijzondere bedrijfstakken, inplaats van regelen te stellen, die voor de geheele industrie gelden. Deze laatste methode was b.v. bij de Veiligheidswet overwegend. Nauwkeurige lezing van den nieuwen maatregel leert dat er bepalingen instaan, die b.v. bijna uitsluitend betrekking hebben op de volgende bedrijfstakken: electriciens, wasscherijen, scheepswerven, huizenbouw, puttenmakers, steenhouwers, vlasbewerking, electrische gloeilampenfabricage, fotografen, glasfabrieken, katoenweverijen, diamantindustrie, letterzetterijen en drukkerijen, steenbakkerijen en pannenfabrieken, aardewerkindustrie, leerlooierijen, lompensorteerderijen, fabrieken voor ontplofbare stoffen en inrichtingen die met benzine werken, huisschilders, metaalslijpers en vernikkelaars, enz. De lijst zou misschien nog langer te maken zijn daar tal van andere bedrijven erin genoemd zijn.

Ofschoon de afzonderlijke voorschriften voor slechts enkele industriën vrij uitgebreid zijn en voor andere zich tot enkele punten beperken, is het duidelijk dat een begin gemaakt is met een regeling, die kan leiden tot een zeer uitvoerige en nauwkeurige aanwijzing van wat in elk vak voor gezondheid en veiligheid behoort te geschieden. Dat op dezen grondslag ook voorschriften van werktijd en loon zouden zijn aantepassen is een consekwentie, waartoe de wetgever nu geleidelijk kan komen.

* * *

Wanneer de nieuwe bepalingen inderdaad zoo ingrijpend zijn, als hier voor is aangegeven, hoe komt het dan - zoo zal men allicht vragen - dat er in 't publiek zoo weinig van blijkt? Allereerst zal dit wel hieraan zijn toeteschrijven, dat de nuttigheid van elk detail-voorschrift op zich zelf direct duidelijk is. Daarnaast treft elke bijzondere bepaling slechts een beperkte groep van belanghebbenden, en zijn dit voor een groot deel personen uit klein-bedrijf en ambacht, die weinig onderling verbonden zijn of invloed hebben op de uiting van 't publieke leven in pers of vereenigingen. Verder geschiedt de invoering der voorschriften geleidelijk doordat

de arbeidsinspectie niet in korten tijd alle inrichtingen kan nagaan en zijn er bovendien overgangsmaatregelen getroffen.

Vooral echter is het van belang dat de nieuwe bepalingen zoo uitvoerig zijn voorbereid. Het is steeds een ideaal geweest, en een denkbeeld onderander door Dr. A. Kuyper voorgestaan, dat de bedrijfsregeling zou geschieden in overleg met werkgevers en arbeiders uit het bedrijf zooals eertijds bij de gilden.

Toen de sociale wetgeving ingevoerd werd bleek dit ondoenbaar. Er was geen bedrijfsorganisatie die dit werk kon verrichten. Daarom werden algemeene beginselen in de wet geformuleerd, waaraan alle bedrijven te gehoorzamen hadden.

Hoe is nu met de nieuwste regelingen te werk gegaan? Deze zijn allereerst ontworpen door de arbeidsinspectie, die een 15-jarige ervaring had van de toepassing der bepalingen voor gezondheid en veiligheid. Daarna werden zij aan een kritiek onderworpen van Kamers van Arbeid en Kamers van Koophandel. Een uitvoerige toelichting was daartoe erbij gevoegd.

Een gewijzigd ontwerp werd daarop gepubliceerd en toegezonden aan bijna alle belanghebbenden. Na de aldus uitgelokte beoordeeling zijn de voorschriften vastgesteld.

Dit verklaart waarom de afkondiging zoo weinig beweging veroorzaakte. En het bewijst tevens, dat langs dezen - zij het ook eenigszins omslachtigen weg - de uitbreiding der wettelijke arbeidersbescherming geleidelijk kan geschieden. Principiëele hervormingen worden op die wijze voor alles in een practische gedaante gebracht, en in aanraking met het bedrijfsleven.

Deze ervaring is inderdaad van belang. Want al is de bestuursmaatregel niet zoo ingrijpend als andere regelingen, die op wettelijke sanctionneering wachten, b.v. voor den tienurigen arbeidsdag en de huisindustrie, toch is ook hiervoor een practische voorbereiding mogelijk. Noodig is dat de ontworpen regeling zich zooveel als mogelijk aanpast aan de vormen van het bedrijfsleven, opdat daarmede dan onmiddellijke aanraking gevonden kan worden. Of dit geschieden zal?

* * *

In het vorige is een belangrijk punt niet aangeroerd. De nieuwe bepalingen zijn buiten de Staten-Generaal om in een bestuursmaatregel vastgesteld. Zou dit de oorzaak zijn dat een principiëele strijd is uitgebleven? En zou daarom een practische voorbereiding van tienurigen arbeidsdag of huisindustrie onmogelijk zijn? Dit maakt ongetwijfeld een belangrijk verschil. De Staten-Generaal zullen een sociale maatregel stellig meer van de politieke en principieele zijde bezien, al ware het alleen omdat zij van de practische bijzonderheden onmogelijk op de hoogte kunnen zijn. En zonder een principieele beslissing bij de wet is het onmogelijk dat een bestuursmaatregel voorschriften geeft. Deze overweging maakt het belangrijk nategaan, waarom een bestuursmaatregel zonder een principieele beslissing van de Staten-Generaal een aanzienlijke uitbreiding aan de wettelijke arbeiders-bescherming kon geven. Want inderdaad betreft het hier een uitzonderingsgeval, waaruit echter leering te trekken is.

Het Koninklijk besluit van 10 Augustus 1909 berust op art. 4 der Arbeidswet. Dit artikel reeds in 1889 aangenomen, nog voor de Veiligheidswet van 1895 er was, geeft aan de regeering de bevoegdheid om arbeid van jongens, meisjes en vrouwen[1)] te verbieden, wanneer er gevaar voor gezondheid of leven is; verder om voorwaarden in 't belang der gezondheid of veiligheid vast te stellen waar aan voldaan moet worden overal waar die beschermde personen werken.

In 1892 maakte de regeering van die bevoegdheid gebruik om enkele zeer gevaarlijke soorten van arbeid te verbieden en algemeene regelen voor veiligheid en gezondheid te stellen, waarvan de noodzakelijkheid door de gehouden enquêtes gebleken was.

Toen in 1895 de Veiligheidswet tot stand kwam, werden die regelen gedeeltelijk overbodig. Toch zijn zij niet ingetrokken, integendeel eenigszins, ofschoon niet belangrijk, uitgebreid, omdat er verscheidene inrichtingen waren, waarvoor de Veiligheidswet niet gold, en waarvoor dus de oude voorschriften nuttig bleven. Maar de bepalingen waren ondergeschikt gehouden aan die welke krachtens de Veiligheidswet gesteld

1) Voor de laatsten wanneer zij in fabrieken of werkplaatsen arbeid verrichten.

werden. Zij zijn gehandhaafd minder omdat er een belangrijke regeling in gezien werd, dan wel omdat men niet wilde teruggaan.[1)]

Dit zou spoedig anders worden. Want het merkwaardige van de sociale wetgeving is dat zij als 't ware automatisch verder groeit, wanneer eenmaal de regeeringsbemoeiing met het bedrijfsleven een aanvang genomen heeft. Uit die bemoeiing komt toch voort dat nu hier dan daar blijkt hoe er misstanden bestaan. En wanneer een regeering zich op het standpunt geplaatst heeft dat de wet daarin verbetering behoort te brengen, is zij niet verantwoord zoolang geen pogingen aangewend zijn om de misstanden op te heffen. Reeds in 1897 kwamen ernstige feiten over phosphornekrose in lucifersfabrieken aan 't licht. De Veiligheidswet stelde niet tot ingrijpende maatregelen in staat, doch wel art. 4 der Arbeidswet. Een afzonderlijke bestuursmaatregel voor de lucifersfabrieken werd uitgevaardigd, die later door een afzonderlijke wet tot verbod van den witten phosphor werd vervangen. Gebleken was echter dat in art. 4 der Arbeidswet de regeering een middel had om in te grijpen waar dit noodig zou zijn. Een nieuwe gelegenheid deed zich al spoedig op. De loodvergiftiging in de aardewerkindustrie en de gezinsarbeid op steenfabrieken vereischten verbetering. Ook nu weer liet de Veiligheidswet de regeering in de steek. Niet als voor de lucifersindustrie werden afzonderlijke bestuursmaatregelen opgesteld, doch er werd een geheele herziening en verscherping van het in 1897 afgekondigde koninklijk besluit ondernomen. Naast de beide onderwerpen, die de aanleiding waren, werd de loodvergiftiging in vele andere bedrijven ermee bestreden.

Daardoor ging het oorspronkelijk karakter verloren. Er was toch uitsluitend bescherming van kinderen en vrouwen bedoeld, en niet een hervormend en regelend ingrijpen in bepaalde sociale toestanden.

Dat dit in 't geheim der regeeringsbureau's werd voorbereid, zou spoedig verzet uitlokken. Zoowel de steenindustrie

1) Toch geschiedde dit op een enkel punt b.v. de eisch voor de hoogte der werklokalen in letterzetterijen en sigarenmakerijen, die in 1892 op 3 M. was gesteld.

aan den Zuid-Hollandschen IJssel, als ook de Maastrichtsche aardewerkindustrie kwam in beweging. Practisch zijn geen der beide bedoelde regelingen houdbaar gebleken en dan ook nooit ten volle doorgevoerd. Afgezien van deze mislukking, is de vraag te stellen of de bevoegdheid van de regeering om art. 4 der Arbeidswet op deze wijze toetepassen niet in twijfel getrokken werd.

Dit zou op twee wijzen kunnen geschieden n.l. door de Staten Generaal en door de rechterlijke macht. Ofschoon daarvoor wel aanwijzingen waren, is dit nooit zoo ver gekomen. In de Tweede Kamer werd in 1904 door het toenmalig kamerlid voor Gouda, Mr. S. de Vries, de wettigheid van den maatregel voor de steenindustrie bestreden. Daar tegenover stond echter dat de meerderheid in de Tweede Kamer het billijkte dat de regeering tegen gebleken misstanden met de haar ten dienste staande middelen optrad en eer tot scherper dan tot zachter ingrijpen aanspoorde, vooral toen Maastrichtsche fabrikanten een oogenblik dreigden hunne fabrieken te sluiten.

Een rechterlijke beslissing over belangrijke punten werd wel nimmer uitgelokt, doch op eenigszins toevallige manier werd voor een ondergeschikte bepaling een rechterlijke kritiek gegeven, die den geheelen bestuursmaatregel in gevaar bracht. Daarop is in 1907 een herziening van art. 4 der Arbeidswet aangenomen, waarmede de beschreven toepassing niet alleen voor 't verleden, doch ook voor de toekomst bekrachtigd werd. Deze herziening is dan ook den zuiveren grondslag voor de bevoegdheid der regeering om den bestuursmaatregel van 10 Augustus 1909 uit te vaardigen,

Tegenkanting ondervond dit in de Staten Generaal niet. Wel werd daarbij een principieel kort debat gevoerd tusschen de beide ministers, Veegens en Talma, die tot het Koninklijk besluit hebben medegewerkt.

Merkwaardigerwijze werd toen door het kamerlid Talma betoogd dat voor belangrijke beslissingen van sociale maatregelen de Kamer moest kunnen medespreken, terwijl minister Veegens het onpractische betoogde om over technische onderwerpen principiëele discussie's te houden.

Daarom vooral is het van belang ten slotte nategaan welke

redenen er bestaan, dat ook minister Talma ertoe overgegaan is van de gegeven bevoegdheid een ruim gebruik te maken. Deze redenen toch zijn van algemeenen aard, en zijn voor de ontwikkeling der wettelijke arbeidswetgeving van beteekenis.

* * *

Bij het tot stand komen der Arbeidswet in 1889 en der Veiligheidswet in 1895 was de Kamer nog sterk onder den invloed der gehouden arbeidsenquêtes. Deze hadden aangetoond dat de arbeiders reden hadden ontevreden te zijn. Sedert dien is de politieke toestand sterk veranderd. Weliswaar is de kracht der arbeidersbeweging toegenomen, doch haar suggestieve invloed bestaat niet meer. Daartegenover is de macht der industrie veel meer gegroeid, vooral door een practische organisatie. Ofschoon de aandrang tot sociale wetgeving is blijven bestaan, en zich vooral in verkiezingstijden levendig uit, loert de kritiek der industrie waakzaam wat er voor wetsontwerpen in aanmaak zijn. Niet alleen die kritiek, maar ook de meer ontwikkelde sociale wetgeving, en zelfs de arbeidersbeweging eischen regelingen, die een onmiddellijke toepassing kunnen vinden, en strikt gehandhaafd worden. De wettelijke regelingen moeten passen op de bestaande toestanden en zich aansluiten bij een ontwikkeling, die door het maatschappelijk leven wordt aangegeven. De arbeidswetgeving moet niet zijn een tot wet geformuleerde zedelijke eisch, maar een practische regeling. Doch over het al dan niet practische van een of andere maatregel bestaat reeds groot verschil van meening.

Daarom is het moeilijk geworden de sociale wetgeving in 't parlement te brengen. De poging door Dr. A. Kuyper gedaan om een ‘groote’ arbeidswet te verkrijgen, vindt zoo goed als nergens meer aanbeveling. Niet omdat de groote wet op zichzelf zoo kwaad zou zijn, doch omdat het practisch behandelen ervan in de Kamer de wenkbrauwen van ervaren politici doet fronzen en vragen doet: waar moet dat heen? Doch dan zijn er slechts twee wegen open. Of de wet bevatte algemeene principiëele bepalingen, waarvan de uitvoering aan de regeering wordt overgelaten, dan wel de groote uitvoerige

wet worde gesplitst in vele kleine wetjes, die elk een afzonderlijk onderwerp behandelen. Tusschen die twee wegen schijnt de tegenwoordige politiek geen keus te kunnen doen, en toch zal de ontwikkeling der arbeidswetgeving niet meer gebaat zijn dan dat er een eind komt aan dit staan op den tweesprong.

Theoretisch schijnt de tweede weg de beste. De Kamer moet over belangrijke hervormingen beslissen, niet de minister. Daartegen is niets in te brengen. Evenzeer is het duidelijk dat de ontwikkeling der arbeidswetgeving een organische bedrijfsgewijze regeling eischt.

De conclusie is dus eenvoudig, dat de Kamer telkens beslisse over een afzonderlijke bedrijfsregeling. De tegenwoordige regeering gaat deze kant uit. Zij stelt een bakkerswet voor; een steenhouwerswet en een wet op den havenarbeid is in uitzicht. De ervaring zal moeten leeren wat het lot dezer wetsontwerpen in de Kamers zal zijn. Er is natuurlijk groot gevaar dat de politici zich gaan verdiepen in practische en technische bijzonderheden. 't Is ook mogelijk dat zij daarin de regeering vertrouwen en de artikelsgewijze behandeling er grootendeels aan geven. De andere weg was die welke bij het tot stand komen van Arbeidswet en Veiligheidswet is gevolgd, doch aangevuld door bestuursmaatregelen, die voorbereid en ingevoerd worden op de manier van het thans besproken voorbeeld.

Wanneer inderdaad de Kamer vertrouwen heeft op de hervormingsbekwaamheid in de technische bijzonderheden van de regeering, dan kan zij zich evengoed beperken tot het aannemen van artikelen als art. 4 der Arbeidswet er een was. En juist daarom is de nieuwe bestuursmaatregel zoo belangrijk, daar deze bewijst hoe hervormingen van eenige beteekenis, mits op doelmatige wijze voorbereid en aangepast aan bepaalde toestanden, zonder strijd tot stand kunnen komen.

Of er dan geen nadeelen aan verbonden zijn?

Stellig zijn die aanwezig. Er zijn verschillende bepalingen, die niet geven wat toch op dit oogenblik noodig is. En de oorzaak is te vinden in het feit dat de bestuursmaatregel gebonden is aan het oude art. 4 der Arbeidswet en beperkt tot levensof gezondheidsgevaar van jeugdige personen of vrouwen. Door de arbeidersorganisatie's is hierop met nadruk gewezen,

en zij hebben terecht betoogd dat wetswijziging noodig was. Doch het is duidelijk dat wetswijziging beteekent het uitbreiden van de principiëele algemeene eischen die een steeds ruimere bestuursbevoegdheid geven.

De bestuursmaatregel dringt daarmee tot consekwentie's, die zich niet verstaan met de pogingen der regeering om een uitvoerige arbeidersbescherming bedrijfsgewijze door kleine wetjes uit te bouwen.

Het is daarom te hopen, dat de ervaring met deze laatste methode spoedig wordt opgedaan. Is die gunstig dan zullen zulke belangrijke bestuursmaatregelen als de hier besprokene tot het verleden gaan behooren en vervangen worden door wetten. Of die beter zullen zijn? Dat hangt van zoovele omstandigheden af, dat een uitspraak niet te geven is. Ze zijn in hun gebied niet zoo beperkt als deze historisch geworden bestuursmaatregel het is. Maar ze zullen stellig onder minder gunstige conditie's geboren kunnen worden dan de jongste bestuursmaatregel indien niet de regeering krachtig leiding heeft en de Kamer bereid is, zich te laten leiden. Wanneer de ervaring met kleine bedrijfsgewijze wetjes minder gunstig mocht zijn, omdat ze te veel gehavend en te langzaam door de politieke machine worden voortgebracht, dan zal de jongste bestuursmaatregel de goede leering bevatten, hoe door de openlijke opbouw en de medewerking van alle belanghebbenden practische en toch doortastende bedrijfsregelingen tot stand zijn te brengen.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Machten van het verleden[1)]

Carel Schartens verdediging van Bilderdijk deed mij aan dien Prins van Oranje denken, die zijn weinige troepen almaar rondom hetzelfde bosch liet loopen. De vijand, die in de stofwolk maar onvoldoende onderscheiden kon, meende dat hij telkens nieuwe zag. Ik wil de vergelijking niet uitspinnen, maar alleen getuigen, dat ook Scharten zijn weinige Bilderdijksche troepen op het voordeeligst heeft opgesteld en ze met een, laten we zeggen zonbeschenen stofwolk van bewonderende woorden omgeven heeft. ‘Gelijkt *dit* gedichtje van Bilderdijk niet sprekend op een van Gezelle?’ - Ja, ja zeker, mits ge in het oog houdt dat wat bij den eerste hoofdzaak is, de volkomenheid van den retor, bij den ander, minder volkomen, het draad vormt waarlangs hij zijn bloemen spant. ‘Of wat zegt ge van die twee aardige versjes: “Minerva vond de veldfluit uit” en dat andere op het “Italiaansche Meesterschrift?”’ Juist wat *gij* zegt: dat ze voortreffelijk zijn, guitigglad, zwierig-precies, juist immers van die voortreffelijkheid die in het fransche klassicisme dat Bilderdijk hier uitwerkte, zoo verlokkend blijft. Maar - ge weet, niet waar? wij erkennen dit schoon, zonder het te hoog aan te slaan. ‘En die bal in het kegelspel! Is zijn uitschieten, zijn rolgang, zijn draling en zijn doeltreffen niet met werkelijk meegevoel geteekend?’ Zoo onweersprekelijk dat ik u niet eens aan den franschen oorsprong van de toegejuichte regels zal herinneren.

1) Krachten der Toekomst, door Carel Scharten, bij N.G. van Kampen & Zoon. Amsterdam 1909.

Integendeel, *L'homme des Champs* van den *abbé* Delille is in Bilderdijks *Buitenleven*, mijns inziens, wedergeboren, zoo niet tot een beter, dan toch tot een eigenaardig-hollandsch leven. Trouwens, hoeveel van Bilderdijks verswerk, en van zijn aardigste, bestaat uit vertalingen. Hij die noch in zijn gevoel, noch in zijn verbeelding, een bron van vinding had, genoot van dat omschrijvend overbrengen, waarin de vinding gegeven was, de gewetenvolle vertolking bleef uitgesloten, en de penvoerder zich gaan liet in het betuttelen en betoogen waar hij van hield. Dat Bilderdijk daarin, evenals in zijn proza, een wonderbaar levend man bleek, - wie die het tegenspreekt? Doch men kan een levend man zijn en toch weinig meer dan dood als dichter. Denk maar eens aan Voltaire, die sommige voortreffelijke kleine versjes geschreven heeft, - voortreffelijk, maar zonder dat zij daarom poëzie waren. Gij, Scharten, haalt van Bilderdijk nog meer gedichten aan. Daar is er een waarin het fraaie woord ‘halskarkant’ voorkomt, en een bladzijde lang jubelt gij daarover. Daar is een ander waar

> Hoog aan 's hemels welvingskringen
> Tintelend van vonk aan vonk,
> Zweeft door vuurborduurselpronk
> Praal- en staartbol in zijn ringen -

Daar is een derde:

> Wien de winden in hun bruisen,
> Wien de golvende Oceaan,
> Wien de ritselende blaân
> In den hof, ter eere ruischen,
> Wien (van siddring aangedaan)
> Harp en cyther aller engelen
> Dank en lof en glorie mengelen
> Waar zij op de feestsnaar slaan,
> En met de oogen
> Neergebogen
> In aanbidding opgetogen,
> Voor zijn gloriezetel staan.

‘Hebt gij dit waarlijk gehoord’ - roept ge bij dit laatste uit: - ‘hebt gij dit waarlijk gezien? Hebt gij - hebt gij -

hebt gij - hebt gij - hebt gij -' Ja, ja, waarlijk, mijn lieve, wij hebben het alles gehoord, gezien, aanschouwd, doorvoeld, herkend, bemerkt, gedacht -. 'En, lezer, kent gij in ons schoone Hollandsch schooner *verzen?* weet gij, verzen, zelfs van Vondel, die schooner zouden zijn dan deze?' Nu, ik weet niet hoe het u gegaan is, lezer die hier werd aangesproken, maar terwijl ik in dat eerste gedicht met dien halskarkant nog wel eenig behagen schepte en in het tweede met zijn stijven vuurborduurselpronk nog de eenigszins heesche nabootsing van een koor van Vondel waardeeren kon, voelde ik voor dit laatste volstrekt niets. Het zijn groote woorden, die - dit blijkt wel - Scharten tot *zijn* groote woorden gelegenheid geven. Deze zonnige stofwolk van bewonderende woorden weggeblazen, blijft er niets anders over dan een zeer gering getal van verzen, van regels, die betrekkelijk aardig zijn. Ik reken daar niet onder de nabootsingen van latijnsche kusjes- en 'rustkoets'-bespiegelingen, 't minst zinnelijke soort van rijmproeven dat me bekend is, noch ook de brommende oden of de lyrische opgetogenheid, maar wel, behalve het een en ander dat ik al noemde, balladen als 'Graaf Floris de Vierde' en romancen als 'Elius', die in hun woordenkeus een groote teekenachtige kracht hebben. Is dat alles dan de uitmuntendste Bilderdijk? Ik zei het vroeger al: de uitmuntendste Bilderdijk is niet de retor, hoe bevallig, of liever sierlijk, en hoe bekwaam ook, die dikwijls zijn kan, maar de al oudere schrijver van die groote wijsgeerige gedichten 'Zucht naar het Vaderland', 'Schilderkunst' en dergelijke, - in één woord, niet de retorische Dichter, maar het in verzen zich uitende Intellect. Toen de Engelschman Bowring in 1824 zijn vertalingen van hollandsche gedichten uitgaf en in zijn Inleiding met een enkel woord Bilderdijk noemde, prees hij hem om zijn 'intellectual powers' en zijn 'varied erudition'. Toch was hij niet bij vijanden, maar bij 's mans leerlingen, De Clercq en Da Costa, op inlichting uitgegaan. De betrekkelijke lof voor zijn dichtwerk en de onvoorwaardelijke erkenning van zijn geest is Bilderdijk dan ook altijd ten deel gevallen. De laatste meer dan eens en nadrukkelijk; maar midden in den felsten strijd kon in *De Nieuwe Gids* van 1886 geschreven worden dat hij, Bilderdijk, in zijn soort een

groot en ernstig kunstenaar geweest was, dat hij gezocht en gevonden heeft een gedragenheid van klank en bewegingen van rhythme, *die wij niet schoon vinden*, maar die de oprechte uitdrukking waren van zijn gevoel. ‘Hij heeft weergaloos knap’ - zoo staat daar - ‘een aantal maten bewerkt en groote oratorische wendingen geschreven die eenig zijn in hun soort. Hij heeft voor het eerst na Cats en Vondel, alles durven zeggen in verzen, en in groote, grove lijnen, in zijn “Ondergang der Eerste Wereld”, de schetslijnen geteekend van een breeden hollandschen stijl’. Jongeren die de meeningen van vroegere jongeren betreffende Bilderdijk ter sprake brengen, mogen wel toezien dat zij geen valschen schijn wekken. Nooit hebben zij die de toenmalige beweging leidden, geweigerd of verzuimd welke grootheid ook recht te doen. Bilderdijk haatten zij, maar zij huldigden hem in zoo welgewogen en zoo onomwonden bewoordingen, dat, ook nu nog, niemand hen kan misverstaan en niemand hen kan beschuldigen van lichtvaardigheid. Wanneer dan ook Carel Scharten tegelijkertijd het oordeel van de Tachtigers over Bilderdijk verwerpt, en dien dichter prijzen wil, dan moet ik opmerken dat hij daartoe het minst oordeelkundige middel koos. Met een estetisch afroomen van Bilderdijks gedichten toch, door de zeef van een hedendaagsch schoonheidsgevoel, kan men hem enkel onrecht doen. Er blijft dan weinig achter dat onvoorwaardelijk bewonderd wordt, en de groote woorden van den lofspreker kunnen dat niet goedmaken. Wie Bilderdijk wil doen kennen, en *dan* ook de waardeering voor hem eischen waarop hij recht heeft, die moet hem eerst aanvaarden als den geestdriftigen, maar sierlijken en bekwamen retor, die in zijn eerste Edipusvertaling (minder in de tweede) en in sommige anacreontische liederen, zijn fijnheid en zijn kracht getoond heeft, - die daarna verhalend en betoogend, teekenend en schertsend, zijn stijl heeft beproefd en uitgewerkt aan een talloosheid van onderwerpen, voor 't meerendeel onoorspronkelijke, en die, terwijl zijn talent hem altijd eigen bleef, zijn denkbeelden en zijn kennis in telkens machtiger geheelen heeft uitgesproken. Een retorisch Intellekt, van ongewonen omvang en zeldzame eigenaardigheid, maar niet een man van gevoel en scheppende verbeelding, niet wat bij ons Dichter heet. Wie Bilderdijk zóó

bestudeert, zal zich ook niet laten bedriegen door het feit, dat hij zijn verstandelijke uitstorting gevoel noemde. Gevoel vroeg ieder in zijn tijd; er was eigenlijk in binnen- noch buitenland nauwelijks iemand die iets anders vroeg. Maar juist Bilderdijk is de man die de grootheid van den dichter volgen deed uit zijn grootheid als man van wijsbegeerte en wetenschap. Dáárin ligt zijn beteekenis, en niet in gevoels-kracht. Gevoel, in den zin waarin wij dat woord verstaan: ontvankelijkheid voor indrukken die men wenscht te doen harmonieeren in gedichten, aandoening van mensch tot mensch die het hart eerder dan het hoofd opent, innerlijke ontroering die verlangt zich uittestorten in gestalten waarvan de verbeelding de schoonheid merkt voordat het verstand hun zin ontsluiert, - dat gevoel heeft Bilderdijk nooit bezeten. Hij kon het voorwenden en deed het, maar wij hooren dan in zijn woorden alleen hun holheid, hun opgeschroefdheid, hun aantrekkelijkheid voor onrijpe en verbeeldinglooze gemoederen. Indien daarom de denkbeelden van Bilderdijk nog altijd een kracht zijn, dan werkt die kracht toch maar moeizaam, zelfs op geestverwanten. Zelfs zijn geestverwanten hebben aan poëzie die werkelijk gevoel draagt een geluk leeren danken dat hun voortaan, ook van gedachten, onafscheidelijk dunkt. De zelfs in haar sierlijkheid stijve afgetrokkenheid van den vereerden voorganger mist voor hen iets, doet hen minder aan dan de ongedeelde gedachten van tijdgenooten.

Hoe komt het dat Carel Scharten, die juist waar hij rustig is, een zoo *hedendaagschen* smaak toont, tegenover den ouden vijand vervalt in dit onoordeelkundig prijzen? Op de vraag, wanneer zij zóo gesteld wordt, kan men enkel antwoorden dat hij naast zijn smaak een neiging tot zinledige opgeschroefdheid bezitten moet. Men dient dan aantenemen dat hij zijn tijdgenooten onderschat, dat hij hen evenals zichzelf vatbaar acht voor een bewondering die geen grond heeft, voor de opgewondenheid die ontstaat door een woordenroes. Is dit zoo, dan moet men hem gelukkig prijzen dat hij juist de eenige plaats gevonden heeft waar zulke gevoelens, naar aanleiding van *dit* onderwerp geuit, welkom zijn. Deze opstellen toch zijn door den jongen kroniek-schrijver van *De Gids* geschreven. Is dan *De Gids* van huis uit zulk een be-

wonderaar van Bilderdijk? Neen, maar *De Gids* is de bestrijder van de beweging *tegen* Bilderdijk. Welk ander tijdschrift kon het behagen dat in Bilderdijk niet de retor of de denker, maar de dichter geprezen wordt, dan juist dit ééne. Verheerlijking van Bilderdijk was, volgens de tradities van dat tijdschrift, niet zoozeer verheerlijking van Bilderdijk, als wel bestrijding van de dichterlijke beweging die sints 1880 in ons land gaande is.

Maar, indien door de redactie van *De Gids* dit opstel zoo kon gezien worden, - zag de schrijver zelf het zoo? Ik kan niet anders dan naar het opstel-zelf verwijzen. Niet alleen deze eene, maar vrijwel iedere *Gids*-arbeid van Carel Scharten bedoelt bestrijding van het dichterschap dat door Perk werd ingeluid.

Die bestrijding is wel heel anders dan die van een kwart eeuw geleden. Toen kon gepoogd worden met talentlooze parodiën en begriplooze kritiek een beweging te weerhouden waarvan de ernst niet werd ingezien. Nu moet, door een jongere die zich aan haar ontwikkelde, haar beteekenis erkend worden, maar kan hij tevens terugkomen op haar ontkenningen, afgeven op haar werkingen, en, vooral, beweren dat zij nu dan ook gaat eindigen.

Die laatste bewering hebben we meer dan eens gehoord. Maar of niet nu, zoowel als toen, de wensch de vader van de gedachte is? Terwijl Scharten een scherp ontledend vermogen toont tegenover indrukken en gedachten die, met hun onafwijsbare werkelijkheid hem te gemoet kwamen, vind ik dikwijls bij hem van die uitspraken, misprijzend of bewonderend, die me grondeloos voorkomen, omdat ik geen werkelijkheid erachter peilen kan. Zoo zijn opgewondenheid over Bilderdijk, zoo zijn afkeer van sommige, zijn ingenomenheid met andere tijdgenooten. Ik hoor dan woorden, waarachter een ledig schuilt; ik begrijp dan niet dat dezelfde man die sommige werkelijkheden zoo nauwkeurig verwoorden kan, zoo graag even zulke woorden hangt rondom een niets.

Of is er - vraag ik me af - meer dan een niets? Is er een bedoeling? Zijn al deze laatstbedoelde uitspraken, zoo ledig, maar die zoo volkomen passen in het aangeduide stelsel van bestrijding, - zijn zij de uitingen, niet van den scherp-

zinnigen en gevoeligen beoordeelaar, maar van den kroniekschrijver? Is de wensch tot bestrijding zóó sterk in hem dat hij inderdaad werkelijkheden te zien waant, afkeurens- en prijzenswaardige, waar hij naar onze meening op een ledig tuurt? Krachten der Toekomst. Hoe komt het dat wij in Schartens boek zoo weinig een kracht van de toekomst voelen? De dichterlijke beweging van zijn tijd afgegrensd, haar ontkenningen weersproken, haar volgers miskend, haar toekomst geloochend, - en niets ervoor in de plaats dat Scharten zelf op het eerste plan stelt. Is dit toekomstkracht? Moest ge niet veeleer uw boek Machten van het Verleden noemen? Want daar is Bilderdijk, die, in zijn eigen tijd al, het verleden vertegenwoordigde. Daar zijn de Tachtigers, een geslacht, immers, dat is voorbijgegaan? En dan - ja dan is daar wat gij de toekomst noemt.

Er komt voor iedere dichterlijke beweging, na haar grootste uitbreiding, een tijd dat de menigte zich rondom haar samensluit. De menigte heeft andere neigingen dan de dichters, andere behoeften en die ze toch ook wel eens door dichters bevredigd wenscht. En dan ontstaan ook de dichters tot die bevrediging. Soms de wel goede, meer nog de half-dichters. Er zijn er die de ideëen van de menigte, andere die hun gevoel onder woorden brengen. En, terwille van dat gevoel en die denkbeelden wordt aan hun kunst veel ten goede gehouden. Liever nog: zij schrijven voor lieden die het begrip kunst niet te streng nemen. Een aardig geval, een sympathisch gevoel, een geestdriftige gedachte, en dan maat en rijm in zulk een verhouding dat zij het opvatten vergemakkelijken; - ziedaar wat de natuurlijke mensch - zoo heet het - van de dichtkunst verlangt. Deze sympathieke dichtkunst is het die wij - zonder haar daarom zwaar te misprijzen - tot de Machten van het Verleden rekenden. Zij is het, tegen wie Kloos waarschuwde toen hij schreef dat de poëzie geen zachtoogige maagd was, maar een vrouw, fier en geweldig. Zij is het, tegen wie allereerst en nog voordat wij tegen Bilderdijk opkwamen, onze dichterlijke jonkheid zich heeft verzet. Vergis ik me niet, dan zou Scharten liefst van al een niet zoozeer huiselijke als maatschappelijke gemeenschapskunst verwelkomen. Hier en daar, en ook dan verlaat hem meermalen de

goede smaak die hij van de tachtigers erfde, hier en daar meent hij zulk een kunst te zien. ‘Het nieuwe geslacht’ - zoo schrijft hij dan - ‘schoon opgegroeid aan den schoot van den Nieuwen Gids, schoon doorvoed van zijn beste krachten - nu het volwassen is (zoo is nu eenmaal de natuur!) verlaat het zijn oorsprong, bevrijdt zich van wat het daarin haat, en grijpt naar andere idealen. Het nieuwe geslacht - eenvoud, warmte, klaarheid verlangt het; het zoekt niet naar het bijzondere, doch naar het algemeene; niet naar het omwondene, doch naar het opene; het wil niet ontcijferd doch helder begrepen worden; het veracht de pose en geeft zich zooals het is, met zijn lijden en met zijn lach.’ Maar wat hij daarna aanhaalt, geeft ons - geeft misschien ook hemzelf? - maar matig voldoening. Machten van het Verleden, zeggen wij, al openbaren ze zich door nog zulke jonge monden. Wij voelen ons niet overtuigd dat deze overtuiging van de toekomst niet een pose is. Wij vinden in Schartens proza zelf, het dikwijls door onderscheiding belangwekkende, maar tevens niet weinig gekronkelde, niet den adem van de beloofde natuurlijkheid. Wij onderscheiden scherper dan hij en vinden dan achter de scholing van verstand en zinnen die hij aan de hedendaagsche kunst van poëzie en proza oefende, - achter deze aan de eene en zijn beoordeelaars-ambt in *De Gids* aan de andere zijde, - een in waarheid voorbijgegaan ideaal. De verstandelijke voortreffelijkheid van Bilderdijk vereenigd met de goede, jolige, gemiddelde levensdeugd, - als daaruit eens een nieuwe poëzie ontstond? Och, zij zou immers een oude zijn, van alle Machten van het Verleden de minst idealiseerbare, de voldaanheid met het heden, die geen Toekomst heeft.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

T. en W. Söderhjelm, De Italiaansche Renaissance, Litteratuur- en Kunststudies. Uit het Zweedsch vertaald door D. Logeman - Van der Willigen, Utrecht, H. Honig, 1909.

‘De ontdekking van de wereld en van den mensch’, dat blijft toch nog wel de beste formule, waaronder we zoo ten naasten bij kunnen samenvatten heel die schitterende periode van den overgang der middeleeuwen naar den nieuwen tijd, voor West-Europa. De ontdekking van de wereld en van den mensch, mits men ontdekken begrijpt als bewustworden, zich rekenschap geven, wereld neemt in den ruimsten zin, aardbol, heelal, maar ook de wereld der schoonheid in natuur en kunst, de wereld van het denken, de wereld der hartstochten, de wereld der historie, de wereld der toekomst.

Het felle bewustworden van jonge, fiere kracht heeft zijn schijnbaar meest tegenstrijdige uitingen, zoowel een onberedeneerd vrijuit laten schieten van alle banden, een diabolische passie-uitstorting soms, als een ernstig geestdriftig bouwen, een zoeken naar vormen voor harmonische schoonheid en logisch denken. Wat het kenmerkende van de manbaarwording voor den krachtigen, gezonden enkeling tot op den huidigen dag blijft, openbaarde zich tijdens de Renaissance in een gansche maatschappij, straks in de geheele menschheid van een toen boven andere belangrijk deel der aarde.

‘Geen ander tijdperk en geen ander land heeft typen voortgebracht als die welke Italië onder de Renaissance besturen. Daarvoor, noch daarna, heeft deze vereeniging van groote ondeugden en zeldzame verdiensten, die bewonderende tijdgenooten Virtú noemden, ooit als het ideaal van de persoon-

lijkheid gegolden. Dit woord Virtú is in geen andere taal weer te geven en het houdt een beeld in van de hoogste eigenschappen van den Renaissance-mensch: het beteekent, dat zijn intelligentie tot het uiterst gescherpt was, zijn hartstochten heftig van natuur waren, zijn wilskracht ongehoord sterk was, zijn hoogmoed en begeerigheid onbegrensd, zijn moed onwrikbaar en gereed om ieder lot te dragen in vooren tegenspoed, zijn list ontwikkeld tot een ware kunst - tegelijkertijd “leeuw” en “vos” te zijn werd als het hoogste ideaal beschouwd voor een vorst of legeraanvoerder - en zijn zelfbeheersching volmaakt, zelfs onder de misdaad. Met deze eigenschappen werd hij een levenskunstenaar, die zijn lot vormde met eigen hand, in voller en wezenlijker beteekenis dan iemand anders 't gedaan heeft. Zijn leven werd een mengsel van hevige passie en berekende wijsheid, van de diepste onzedelijkheid en de meest bewonderingswaardige handelingen, zijn neigingen slingerden tusschen een vrijgelaten, dikwijls dierlijke begeerte en de hoogste geestelijke belangen’ (p. 35). Zoo heeft W. Söderhjelm dan ook in hoofdzaak juist geteekend den mensch der Italiaansche Renaissance en met den mensch de maatschappij, waarin hij leefde, die hij schiep.

Nietzsche vond den oorsprong der Grieksche tragoedie in de samenwerking van het Dionysische en Apollinische element, den beeldenden droom en den bacchantischen Rausch. Is de tragoedie der menschheid, de tragoedie van den eenling uit andere elementen opgebouwd? In geen periode sterker dan in de Renaissance ziet men beide krachten in hevige expressie voortdurend in elkaar grijpen. De onweerstaanbare drang tot scheppen, tot grootsche daden maakt den boerenzoon Francesco Sforza, den zwijnenhoeder Carmagnola, den bakkersjongen Gattamelata, den slagersknecht Piccinino tot menschen, die tijdelijk een gansche cultuur in een streek, gezegend met schoonheid, beheerschen, hervormen naar eigen wil, en tegelijkertijd doet de extatische roes hun forsche kracht uitspatten in ijzingwekkende razernij. Dezelfde Gian Galeazzo Visconti, die voor geen enkele misdaad terugschrikt, als zijn passie spreekt, maakt Pavia tot een der schoonste vorstelijke residenties van Europa. Zoo slingeren voortdurend door elkaar de meest woeste uitgelatenheid, de haat en vertrapping van

al het bestaande, bruizende bedwelming in bloed en wellust en de heerlijke *ποίησις*, *het* maken, *het* scheppen in de hoogst volmaakte schoonheid en in logischen bouw.

Het boek van de Söderhjelms is een goed boek, geschreven zonder pretentie van groote nieuwe gezichtspunten, meestal in een rustig teekenenden stijl, een goed 'populair' boek, zeer geschikt om ieder 'algemeen ontwikkeld' mensch, die zich behoorlijk wil oriënteeren in het phenomeen, dat men Renaissance heet, voldoende den weg te wijzen en van de uiterlijke verschijnselen op de hoogte te brengen. Maar wie met een enkel boek dieper tot de kern van de zaak wil doordringen, heeft er beslist niet genoeg aan. Eigenlijk blijft Burckhardt tot maar *het* boek, dat in zijn rijkgedocumenteerde bladzijden een kunstwerk is als was het zelf een Florentijnsch palazzo.

Bij alle sympathie heb ik toch ernstige bezwaren tegen het werk der Söderhjelms, zoowel wat inhoud als vorm betreft.

Een van mijn voornaamste is wel, dat ze te veel aan de oppervlakte blijven, te zeer enkel de feiten meedeelen zonder even met een enkele lijn aan te geven, wat de waarde en beteekenis dier feiten is geweest voor de gansche litteratuur- of kunstgeschiedenis, voor heel de cultuurhistorie der Westersche menschheid. Een enkel voorbeeld slechts. Ziehier hoe T. Söderhjelm den inhoud van een der gedichten van Lorenzo de Medici meedeelt: 'De dichter vertelt dat de schoone nymf Ambra reeds vroeg door Lauro den alpenherder, bemind werd met een kuische, reine liefde. Maar als zij op zekeren dag wegens de hitte in de rivier Ombrone een bad neemt, komt de riviergod uit zijn hol te voorschijn en sluipt naakt en met beukenloof omkransd, onzichtbaar en ook onhoorbaar door het kabbelen van het water, door het groen naar de schoone nymf toe, in de hoop haar naakt te kunnen omhelzen. Dan vlucht zij en laat den teleurgestelden god kermen over het vuur dat zijn koele golven heeft doen gloeien en over zijn verlangen. Maar de nymf vervolgt haar vlucht, terwijl de angst haar witte voeten vleugels geeft. Ombrone begrijpt, dat alle hoop om haar te vangen ijdel is, en in zijn onmacht wendt hij zich tot Arno en smeekt hem om hulp, en bezweert zijn machtigen broeder om de nymf tegen te houden, die reeds ver over berg en veld gevlucht is. Arno hoort Ombrone's klachten en smeek-

beden aan en zal door zijn groote hoeveelheid water Ambra verhinderen voort te gaan. Vóór de nymf dreigt thans Arno, achter haar stijgt Ombrone en als een opgejaagd dier, dat zich ten slotte van alle kanten omringd ziet, is er geen redding voor haar mogelijk. Dan roept zij Diana aan, bekent haar liefde voor Lauro en smeekt haar om bescherming tegen de twee vijandelijke goden die haar bedreigen. De godin verhoort haar gebed. En vóór de vervolger haar heeft ingehaald, zijn de schoone ledematen van Ambra verstijfd en is zij in een rots veranderd, steil en ongevoelig. Toch bewaart zij nog een herinnering aan de schoonheid der nymf en de wanhopige Ombrone kan alleen de harde vormen van de rots met zijn tranen besproeien' (p. 178).

Wie dit gedicht, deze metamorphose wil begrijpen, moet weten, dat de herder Lauro Lorenzo zelf is, die zijn liefde voor de natuur wil uiten, dat de nymf Ambra zijn villa Poggio a Cajano beteekent, dat de riviergod Ombrone het riviertje beduidt, dat er langs stroomt en bij een overstrooming zijn goed eens heeft bedreigd. Dat is nu alles goed en wel, maar men voelt onmiddellijk, dat het bovenstaande evengoed de inhoud kon zijn van een vertooning, zooals onze rederijkers van tegen 1600 er honderden in mekaar hebben geprakkizeerd. Waar Lorenzo, hevig aangedaan door de frissche, nieuwe bekoring van een werk der klassieke oudheid, voor het eerst beproeft iets dergelijks te maken, daar kon hij met bovenstaand stramien wel iets scheppen dat goed en schoon was. Maar was het niet wenschelijk geweest hier te wijzen op de kiem der verdorring, die in dit werk ligt voor de Italiaansche zoowel als voor de Europeesche Renaissance, er op te wijzen, dat de band tusschen navolging en model hier te innig was om grooten blijvenden invloed te hebben, dat hier een der oorzaken van het gedeeltelijk mislukken der Renaissance bloot komt. Wat zij gedroomd heeft van een groote zelfstandige kunst, naar den geest gelijkwaardig aan die der Oudheid, zou - als men een enkele alleenstaande figuur niet meetelt - eerst weggelegd zijn voor later eeuwen, die meer dan het Italië en Frankrijk der Renaissance den levenden geest der oudheid hebben voelen kloppen door den uiterlijken vorm heen. Rousseau, Lessing, Shelley met hen, de tweede Renaissance, komt de

West-Europeesche kunst eerst op dat hoogere algemeene plan.

En in dit werk van Lorenzo, hoezeer ook doortrokken op zich zelf van een teere fijne schoonheid, hooren we reeds het dorre futlooze, de verstarde rheoriek, waarin de eerste Renaissance is doodgeloopen na een korte mooie opgolving.

Bij de Laura-sonnetten van Petrarca wordt niet gerept van de vereering en aanbidding eener abstracte Schoonheid, die men in Laura belichaamd ziet. En komt de leergierige leek niet tot een juister begrip van de beteekenis der Renaissance als hij ten minste iets raden kan van den band, die Plato door Petrarca heen zelfs met het werk van moderne kunstenaars verbindt?

In het bijzonder komt dit gebrek aan diepte in het boek der Söderhjelms uit, waar ze het hebben over het Humanisme, dat met de Renaissance groeit uit eenzelfden stam. Wel staat ergens in het opstel over Poggio het vage frasetje, dat ‘zijne (nl. Poggio's) klassieke studie oneindige beteekenis’ kreeg voor ‘de menschelijke cultuurhistorie’; maar wat hebben we aan zoo'n zinnetje? Waar W.S. het Humanisme tracht te karakteriseeren, krijgen we dit: ‘Het humanisme staat in een directer en minder zelfstandige verhouding tot de klassieken dan de Renaissance. Het neemt de studie der oude schrijvers weer op en tracht de verloren kunst der klassieken weer aan het licht te brengen. De Renaissance brengt de studie der oudheid in het moderne leven over. Het humanisme ontvangt dus meer dan het schept, het levert als het ware materiaal aan de Renaissance. De Renaissance bevat meestal het humanisme in zich, terwijl het humanisme volkomen eenzijdig kan zijn, met andere woorden een Renaissance-mensch is vaker tegelijkertijd humanist, dan een humanist - gek, tusschen twee haakjes, dat de Renaissance een hoofdletter krijgt van den schrijver of de vertaalster en het Humanisme niet - tegelijkertijd een Renaissance-mensch’ (p. 56).

Zou de leek nu heusch voldoende ingelicht zijn?

Deze voorstelling is minstens zeer onvolledig, laat ik liever zeggen absoluut onjuist, daar datgene waar inderdaad alles op aan komt, eenvoudig wordt genegeerd. Het Humanisme ontvangt meer dan het schept! Dat is waar, voor zoover de Humanisten zich bezighielden met het zoeken en uitgeven van teksten, het opgraven van antieke voorwerpen, het klassificeeren van

munten en inscripties en wat niet al voor nuttig werk meer. Maar dat is het eigenlijke karakter niet van het Humanisme. Dat alles was slechts middel. Humanisme en Renaissance, in den grond is het immers éénzelfde zoeken en grijpen naar het volle rijke leven, het volledige zelfstandige kennen, begrijpen en voortbrengen. Waar zich dit verschijnsel openbaart in de kunst spreken we meer van Renaissance, in het wijsgeerig denken meer van Humanisme. Eerst dan wanneer men ingezien heeft, hoe Shakespeare en de Romantiek of liever heel het nieuwe letterkundig leven, dat omstreeks 1750 een aanvang neemt, samenhangt met de Renaissance, hoe o.a. de Hervorming en de Fransche Revolutie vastzitten aan het Humanisme, kan men eenig juist begrip krijgen van het wonderbaar gebeuren, dat daar in de 14de, 15de, 16e eeuw in Italië plaats heeft.

Dat Poggio Hebreeuwsch leert om het Oude Testament in den oertekst te lezen, is zoo maar niet een aardigheidje, waarmee men enkel kan aantoonen, dat die Poggio toch zoo'n leergierige baas was. Dat Lorenzo Valla beweert, dat de profeten gewone historie-schrijvers waren, is zoo maar niet een opinietje als een ander. Dan pas wanneer men den lezer opmerkzaam gemaakt heeft, dat o.a. Lessing en Reimarus aan die feitjes vastzitten, gaat hij eenigszins de ware beteekenis van het Italiaansche Humanisme bevroeden. Heel ons modern leven toch wortelt in Renaissance en Humanisme. Poliziano, Marsilio Ficino, Pico de Mirandola, wat waren er bij hen niet tal van kleine feitjes aan te wijzen, die in dit licht gezien, pas de ware beteekenis der beweging zouden doen voelen. Waren dat heusch enkel maar hofleveranciers van de Renaissance?

En dan buiten Italië, Erasmus en Morus, Montaigne en Coornhert? Allemaal mannekes die meer ontvangen dan scheppen? Enkel maar materiaal leveren aan de Renaissance? 't Is immers te gek. Paganist is niet voor niets in zekere kringen een scheldwoord geworden. Neen, wanneer we het boek der Söderhjelms dien hoogeren eisch stellen, de feiten in het verband met de wereldhistorie te laten zien - en dit was noodig om het karakter der periode zelf te doen begrijpen, ook hier geldt het: aan de vruchten zult ge den boom kennen -

dan is dit boek volmaakt onvoldoende. De leergrage leek echter, die maar eens enkel weten wil, hoe de toestanden in Italië tijdens de Renaissance geweest zijn, die vindt hier in alle opzichten wat hij zoekt.

En ook over den vorm heb ik nog wel wat te zeggen. Het boek is hier en daar slordig en slapjes gedacht. Daar zijn: namen, die, bij elkaar geplaatst, gezichtspunten openen, die alle uit een gemeenschappelijken wortel opgroeien (p. 370). En wat te zeggen van deze beeldspraak: ‘Dante is gelijk een reusachtige mijlpaal, waarvan de voet diep in den grond der middeleeuwen rust en de top in het open luchtruim schittert en naar nieuwe banen wijst. Petrarca en Boccaccio zijn als palen naast de poort, die den ingang vormt naar het nieuwe tijdperk’ (p. 53)? Dan iets als dit: ‘Er wordt verteld dat de vriendschap tusschen Giulia (Gonzaga) en Ippolito niet enkel van Platonischen aard was. Er valt bijna niet aan te twijfelen, dat dit lasterpraatjes zijn’ (p. 357).

Al was die vriendschap nu eens niet van Platonischen aard geweest, in dien tijd van eerlijke laaiende passie, wat dan nog? Door heel zoo'n zinnetje en vooral door de manier, waarop het gezegd is, geeft de schrijver bewijzen buiten den geest van den tijd te staan. En wanneer hij zich misschien verheugt eens eindelijk iemand gevonden te hebben, die in de burgerlijke deugdopvattingen van zijn eigen tijd past, voelt hij dan niet het komische, dat er ligt in de koppeling van dat keutelachtige woord ‘lasterpraatjes’, dat woord van onze theekransjes en bittertafels, aan deze illustere personen?

Maar ik zou te veel kwaad gaan zeggen van een boek, dat ik après tout toch zeer nuttig en leerzaam vind voor wie een inleidende studie in de Renaissance maken wil. Ook blijft het onzeker, in hoeverre de vertaalster aansprakelijk is voor sommige gebreken. Ik vrees wel, dat de vertaling het boek geen goed gedaan heeft. Gaarne herhaal ik nog een opmerking, die reeds elders gemaakt is: Het boek in zijn Hollandschen taalvorm is een uitstekende reclame voor het zeer spoedig algemeen toepassen van de vereenvoudigde spelling.

DR. J. PRINSEN J.LZ.

Rispinge. Alde en nije fersen fen Pieter Jelles (P.J. Troelstra). Mei portret fen 'e dichter. Den Haech ‘De Atlas’ (1909).

Een oogst *(rispinge)* van verzen, maar toch niet van eens dichters herfst. Verreweg de meesten zijn uit den vóorsocialistischen tijd. De Friezen vinden ze mooi en dat is de hoofdzaak.

Er zijn heel aardige liedjes bij, zangerig in den volkstoon, die, op vergaderingen van friesche zang- en andere vereenigingen, het uitbundig succes genieten, dat ze verdienen. 't Zijn uitingen van een dichterlijk-gevoelig gemoed.

Als men dezen bundel niet meezingt maar - toegestemd, gedeeltelijk verkeerd gebruikt - er in leest, dan is er iets dat hindert. Er is te veel van de jeugdomgeving. Is het niet een atmosfeer van Nut en Protestantenbond en ligt niet de *Liederschatz* op de piano?

Uit vier perioden stammen deze gedichten. Het grootste gedeelte is van den gymnasiast en den student (1880-82 en '83-87). Daarin veel sentimenteels. Uit de volgende overgangsperiode (1888-90) soms een forscher klank. Eindelijk, na een bijna twintigjarig zwijgen, heeft de dichter het vorig jaar, tijdens een in Friesland doorgebrachte vakantie, zijn Muze weer gevonden. Maar neen, zoo had het moeten zijn. Hij zelf zegt het in de voorrede anders. Opgewekt om zijn vroeger werk te verzamelen, wilde hij toch niet daarnaar beoordeeld worden. ‘Het eenige wat ik kon doen, om niet geheel naar werk uit een ouderen tijd te worden beoordeeld, was: het speeltuig nog eens op te nemen, om nieuw werk te maken, waarin het onrijpe van denken, voelen en kennen uit mijn jonger jaren plaats had gemaakt voor het dieper voelen, de rijper gedachten en het beter kennen van nu. Eerst toen ik mij daartoe in staat gevoelde, waagde ik mij aan de uitgave van het oude werk.’

Wij kunnen dankbaar zijn voor dit waagstuk, al hadden we den dichter liever door een anderen heldenmoed zien gedreven. Van die om redenen buiten de kunst gelegen ontstane gedichten valt wel iets goeds te zeggen. Wij hooren hier en daar het eigen jeugdgeluid des dichters en worden herinnerd aan zijn lievelingsschrijvers, o.a. aan Horatius, aan Schiller en Goethe en zelfs.....aan de Génestet.

Wel het eigenaardigste van deze laatste gedichten is het ‘Koolzaaddorschen’. Vele stemmen zijn er in. Klokketonen van Schiller b.v. galmen na in deze woorden:

Lit ús it greate wirk oertinke,
Det ús to dwaen stiet disse dei,
Den kenn' ús goede learen winke
En stypje en treastgje ús op ús wei.
Lit ús forearst ús lytsens fiele
By 't iiwge wâljen *a*) fen Natûr,
Det al dy moaijens, al dy fruchten
Rounstruit de wide fjilden oer.[1)]

En het slot klinkt als een schelletje van de Génestet:

Foarby giet alles,
Lok, lieafde, ljocht;
Ek 't leed en lijen,
Det d' ierde brocht.
De frucht fen hjoed is
It sie fen moarn -
It nije libben,
Det giet wer oan![2)]

Dr. J.B. Schepers, die verleden jaar zijn land- en kunstgenoot uit de politiek van den dag en tot onsterfelijk dichterschap opriep, mag wachten.

* *

1) Letterlijk vertaald:
Laat ons het groote werk bedenken,
Dat ons te doen staat dezen dag,
Dan kunnen ons goede leeringen wenken
En steunen en troosten ons op onzen weg.
Laat ons vooreerst onze kleinheid voelen,
Bij 't eeuwge werken[a)] der natuur,
Dat al die schoonheid, al die vruchten
Rondstrooit de wijde velden over.

2) Voorbij gaat alles,
Geluk, liefde, licht;
Ook 't leed en lijden,
Dat d'aarde bracht.
De vrucht van heden is
Het zaad van morgen -
Het nieuwe leven,
Dat vangt weer aan!

Lucy D'Audretsch; Klompjesdans. Meindert Boogaerdt. Zeist 1909.

Een boek uit een aristokratisch milieu, maar niet uit dat van de aristokratie des geestes. Zeer nauwkeurige, zeer tekenachtige notities, maar niet meer dan notities, en zonder iets opmerkelik eigens. Pretentieus en oppervlakkig werk, verfijnd doch niet fijn. Cerebraal, zonder enig gevoel, koud en dood als ijzer.

Veldbloemen, door A. Cardinaal - Ledeboer Delft, J. Waltman Jr. 1909.

Dit is niets, volstrekt niets. Wie veel spreekt liegt ook wel eens niet, is een bekende zegswijze, en zo zou ik ook hier kunnen opmerken: wie een boekje vol versregels schrijft, laat zich wel eens een klankvolle volzin of een zinvolle klank ontvallen, maar die enkele regels, hier en daar, geven nog geen aanleiding iets van zulk een auteur te verwachten. Er is wel gevoel maar geen kracht in dit gevoel, er is geen vermogen tot beelding, en het begrip welke vereisten een gedicht heeft, ontbreekt geheel. Op een bladzijde van driehonderd veertig vierkante centimeter zijn er acht bedrukt met deze onnozelheid:

> Bemind te worden is zaligheid!
> Maar zij, die daar eenzaam gaan,
> Zij hebben als hoogst geluk benijd
> Dit éene: te worden verstaan!

Er zijn veel bladzijden waar meer, maar weinige waar iets beters op staat.
L.T.D.

Milton: Het Paradijs Verloren
Vertaald door
Alex. Gutteling.

Aan Milton

Een kathedraal met pijlers van bazalt
Waar nacht en dag de zee in druischt en dreunt,
Melodisch murmelt of beängstend kreunt,
Of zwaar en klaar gelijk de donder schalt,

Waar 't zonlicht somber, schoon veelkleurig valt
Op 't zwart gesteente, waar 't gewelf op leunt:
Zuil tegen zuil, half zwevend, half gesteund,
In staatge rij of knoestig saamgebald,

Zoodat de gansche onpeilbre grot gelijkt
Een reuzenorgel, waar de zang der zee
Door myriaden pijpen eeuwig ruischt;

Zoo is uw lied, dat voor geen tijd bezwijkt,
Milton: een vreemd paleis vol eindloos wee,
Waar de oceaan in steent en galmt en suist.

Eerste Zang

Van 's menschen allereerste zonde en 't fruit
Van dien verboden boom, welks doodlijk heul
Dood in de wereld bracht, met heel ons wee,
Eden verloren, tot één grooter Mensch

't Zegenrijk oord herwinne en ons herstel'; -
Zing, heilge Muze, eens op geheimen top
Van Horeb of van Sinaï bezielend
Dien herder, die het uitverkoren volk
't Eerst leerde hoe in de' aanvang Aarde en Heemlen
Rezen uit Chaos, of als Sion's heuvel
U meer genot geeft, en Siloah's beek
Die vloeide langs Gods tempel, roep ik aan
Vandaar uw bijstand voor mijn stouten zang
Die met geen maatge vlucht begeert te stijgen
Voorbij den Griekschen berg, wijl hij bestreeft
Wat geen beproefde in proza noch in rijm.
En Gij vooral, o Geest, die meer bemint
Dan alle tempels 't reine, oprechte hart,
Leer Gij mij, want Gij weet; Gij van 't begin
Waart tegenwoordig, en met machtge wieken
Ontplooid zat als een duif broedend op de' afgrond,
De' ontzaglijke', en bevruchtet hem; verlicht
Wat duister is in mij, verhef en steun
Wat laag is, dat ik hoog als mijn stof eischt
Handhave de eeuwige Voorzienigheid,
Rechtvaardige Gods wegen met den mensch.
    Zeg eerst, want niets verbergt voor uw gezicht
De Hemel, noch de diepe sfeer der Hel;
Zeg eerst wat oorzaak ons groote ouders dreef,
In zaalgen staat, zoo hoog door God begunstigd,
Om af te vallen van hun Schepper en
Te schenden zijn gebod om één beperking,
Verder der wereld meesters? Wie verleidde
Hen 't eerst tot die ontaarde muiterij?
    De Slang der Hel; hij was het, wiens bedrog,
Door wraakzucht en naijver opgewekt,
De moeder van het menschgeslacht misleidde,
Toen hem zijn trots gestort had uit den Hemel
Met heel zijn heirschaar van opstandige englen,
Hen door wier steun begeerend zich te plaatsen
In glorie boven zijn gelijken, hij
Vertrouwde d'Allerhoogste te evenaren,
Als hij weerstreefde; en met heerschzuchtig doel

Tegen den troon en 't koningschap van God
Schandlijken oorlog in den Hemel aanving,
Met nuttelooze poging trotschen strijd.
Hem wierp de Almachtge Kracht voorover neer
In vlammen van het hemelsch firmament,
Met gruwbare verwoesting, gruwbren brand,
Neer tot boômloozen doem, dat daar zou wonen
In diamanten ketens, foltrend vuur,
Wie de Almacht tot den strijd dorst uit te dagen.
En negenmaal den tijd die dag en nacht
Voor stervelingen meet, lag hij verwonnen
Met zijn afgrijslijk volk in vuurgen vloed
Zich wentelend, verbijsterd schoon onsterflijk;
Zijn doem bestemde hem voor meer verschrikking:
Nu pijnigt hem de dubbele gedachte
Van vreugde die verdween en pijn die blijft;
Hij werpt in 't rond zijn onheilvollen blik
Getuigend van geweldge smart en wanhoop
Saam met verharde trots en vaste haat;
Ineens, zoo ver als englen zien, bespeurt hij
De troostelooze omgeving woest en wild;
Een gruwbre kerker vlamde aan alle zijden
Als één groote oven, maar die vlammen gaven
Geen licht, veeleer diende er een zichtbaar duister
Tot niets dan tot het zien van smarttafreelen,
Gebieden van ellende, droev'ge schaûwen
Waar rust en vrede nimmer wonen kan,
Hoop nimmer komt, die komt tot iedereen,
Maar eindelooze foltring steeds doet lijden
En vuurge zondvloed, die door zwavel, altijd-Brandend
en onverteerbaar, wordt gevoed;
Zoo'n plaats had de eeuwige Rechtvaardigheid
Voor die opstandelingen klaargehouden,
Hier hun gevangnis in volslagen duister
Bepaald, en de hun toegewezen sfeer
Gevestigd even ver van God en 't licht
Des Hemels, als driemaal van 't middelpunt
Der aarde tot den allerversten pool.
Hoe anders, ach! dan 't oord waaruit zij vielen!

Daar ziet hij dra de makkers van zijn val, -
Hen overstelpten vloeden, wervelwinden
Van stormend vuur, - en spoelend aan zijn zij
Een hem in macht en zonde 't meest gelijkend,
Veel later in het Heilge Land bekend
En daar Beëlzebub genaamd. Tot hem
Begon de Aartsvijand, daarom in den Hemel
Satan geheeten, met stoutmoedge woorden
Brekend het vreeslijk zwijgen, op dees wijze:
    Als gij zijt hij, - maar hoe ontaard, hoe anders
Dan hij - die in de zaalge lichtgewesten,
Gekleed in wondre straling, overscheen
Myriaden, zelf ook stralend! - hij, dien eens
Weerzijdsch verbond, vereenigde gedachten
En raad, gelijke hoop en kans in 't roemrijk
Pogen met mij vereenden, thans ellende
In eendren ondergang met mij vereent: -
In welk een afgrond gij, van welk een hoogte
Gevallen, schouwt, zoozeer bleek krachtiger
Hij met zijn donder; wie wist tot dat uur
't Geweld dier wreede waapnen? Toch, om deze,
Of wat de machtige overwinnaar ook
Anders kan slingren in zijn grimmigheid,
Heb 'k geen berouw, verander ik geenszins,
Hoe ook veranderd in uitwendgen schijn,
Dien vasten geest, hooge verachting uit
Bewustzijn van beleedigde verdienste,
Die me aandreef met den machtigste te strijden
En tot den heev'gen kamp tesamenbracht
Ontelbre legermacht van weerbre geesten,
Die ontevreden met zijn heerschappij
Waagden te zijn, en mij den voorkeur gevend,
Zijn hoogst-gespannen kracht met tegenkracht
Bevochten op de vlakten van den Hemel
In twijfelachtgen strijd, schuddend zijn troon.
Wat zou het of de slag verloren zij?
Alles is niet verloren: de eeuwge haat,
't Streven naar wraak, en de onbedwingbre wil,
En moed die nooit zich onderwerpt of wijkt,

En wat er verder onverdelgbaar is;
Dien roem zal nooit zijn gramschap of zijn kracht
Van mij losscheuren. Neerbuigen en bidden
Om gunst, smeekend geknield, en hem vergoden
Die door de schrik voor dezen arm zijn almacht
Nog pas betwijfelde; waar' laag voorwaar,
Waar' schande en eerloosheid meer dan dees val;
Wijl door het noodlot godenkracht en deze
Doorluchtige aard nimmer bezwijken kan,
Wijl door de ervaring uit dit groot gebeuren
Van wapens zwakker niet, van voorberaad
Veel sterker, wij met meer vervulbre hoop
Kunnen besluiten om door kracht of list
Oneindgen strijd te voeren, onverzoenbaar
Met onzen grooten vijand, die zijn zege
Nu viert, en houdt, in matelooze vreugd,
Heerschend alleen, des Hemels dwinglandij.'
Zoo sprak de afvallige engel, schoon in pijn,
Luid pralend, maar verscheurd door diepe wanhoop;
En dra antwoordde hem zijn stoute makker:
'O prins, o hoofd van veel getroonde machten,
Die de ten strijd geschaarde serafijnen
Leidden ten oorlog onder uw gezag,
En in geweldge daden, zonder vrees,
's Hemels oneindgen Vorst gevaarlijk waren,
Stellende op proef zijn oppermacht, gehandhaafd
Hetzij door kracht, hetzij door kans of lot;
Te wel zie en betreur 'k den wreeden uitslag,
Die ons met droev'gen val, schand'lijken neerlaag,
Den Hemel roofde, en heel dit machtge heir
Heeft neergestort in vreeslijke verwoesting,
Voorzoover goôn en hemelsche natuur
Kunnen vergaan, want onverwinlijk blijven
De geest, de ziel, en kracht keert spoedig weer,
Schoon al ons roem gedoofd zij en verzwolgen
Ons zaalge staat hier in oneindig leed.
Maar hoe - als hij, onze Verwinnaar (dien
Ik nu wel moet almachtig meenen, daar
Geen mindere dan zulk een kon verslaan

Zoo'n sterkte als de onze) geest en kracht ons liet,
Zonder vermindring, om geweldiglijk
Te lijden, onze pijnen te doorstaan,
Dat wij der wraakzucht van zijn toorn voldoen,
Of nuttiger hem dienen als zijn slaven
Door oorlogsrecht, wat hij hebbe uit te voeren,
Hier in het hart der Hel in vuur te werken,
Of in het donkre diep zijn boôn te zijn;
Wat helpt het dan, al voelen we onze kracht
Nog onverminderd, of ons eeuwig wezen
Dat straf moet ondergaan die eeuwig is?'
De aartsvijand sprak hierop met haastge woorden:
'Gevallen cherub, zwak zijn is ellendig,
't Zij doende of lijdend; maar wees hiervan zeker,
Iets goeds te doen zal nimmer onze taak zijn,
Maar altijd kwaad te doen onze een'ge vreugd,
Daar het in strijd is met den hoogen wil
Van hem dien wij weerstaan. Tracht uit ons kwaad
Dan toch nog zijn voorzienigheid het goede
Voort te doen komen, zij 't ons werk, dat doel
Te keeren, en in 't goede weer tot kwaad
Middlen te vinden, wat vaak slagen zal,
En hem misschien - als ik mij niet bedrieg -
Verdriet zal aandoen, en zijn diepste plannen
Stooten van hun bestemde doel. - Maar zie!
De toornige Overwinnaar riep terug
De uitvoerders van zijn wraak en zijn vervolging
Naar 's hemels poorten: het ophouden van
De' in storm ons nageschoten zwavelhagel
Stilde den vuurgen vloed die ons ontving,
Vallend van 's Hemels hoogte; ja, de donder,
Gevlerkt met wilde woede en rooden bliksem,
Verschoot wellicht zijn pijlen, en houdt op
Te daavren door het wijde, eindlooze diep.
Laat ons de kans nu niet ontslippen doen,
't Zij door verachting of verzaden toorn
Hem onze vijand afstaat. Ziet gij ginds
Die droeve vlakte, troosteloos en wild,
't Oord van verlatenheid, en zonder licht,

Behalve wat dier sombre vlammen glans
Bleek en verschriklijk werpt? Laat ons daarheen
Ons richten uit het razen van dees vuurzee,
Daar rusten, indien rust daar ankren kan,
En ons gevallen machten weer verzaamlend
Beraden hoe wij voortaan onzen vijand
't Meest kunnen kwetsen; hoe onze' eigen neerlaag
Herstellen; hoe dit wreede onheil doorstaan;
Wat nieuwe kracht we uit hoop kunnen verwerven,
Zoo niet, uit wanhoop welke onbuigbaarheid.'
    Zoo sprak de Satan tot zijn naasten maat,
Het hoofd getild boven den vloed, en de oogen
Met flonkerenden schijn; zijn andre leên,
Voorover op de golven, lang en breed
Gestrekt, bespanden drijvend meenge mijl,
Zoo groot van vorm als die de fabels roemen
Reusachtig: de Aard-geboornen of Titanen,
Die streden tegen Jupiter, Briareus
Of Typhon, wien de grot bij 't oude Tarsus
Tot woon diende, of het zee-beest Leviathan,
Dien God het grootste schiep van al zijn werken
Die zwemmen op de zee: hem houdt de loods
Van een klein vaartuig, door den nacht verrast,
Vaak, naar 't verhaal van zeeliên, voor een eiland,
Als hij toevallig slaapt op 't Noorsche schuim,
En 't anker hechtend in zijn schubb'ge huid
Meert hij het schip tegen zijn zijde vast,
Onder den wind, wijl nacht de zee bekleedt
En de gewenschte morgenstond nog draalt;
Zoo, groot van lengte, lag de aartsvijand daar
Gestrekt, geketend aan het brandend meer,
En nooit had hij zijn hoofd daaruit geheven,
Als niet de wil en 't hoog verlof des Hemels,
Die 't al regeert, hem vrijgelaten had
Tot eigen duistre plannen, dat door telkens
Opnieuw gepleegde zonden hij vervloeking
Zou wentlen op zichzelf, terwijl hij zocht
Kwaad tegen andren, dat, verwoed, hij zien zou
Hoe al zijn slechtheid tot niets anders dien'

Dan om eindlooze goedheid te openbaren:
Genade en medelij den mensch betoond
Dien hij verleidde; maar driedubble wraak,
Toorn en verdelging op hemzelf gestort.
Plotseling heft hij uit den poel rechtop
Zijn machtig wezen; aan weerszijden buigt het
Teruggedreven vuur zijn puntge spitsen,
En laat, gerold tot golven, middenin
Een gruwbaar dal. Dan, met gespreide vlerken,
Vliegt hij omhoog, rustend op donkre lucht,
Die ongewone zwaarte voelde wegen,
Tot op droog land hij neerdaalt, als het land was,
Dat altijd brandde van vast vuur, zoo 't meer
Van vloeibaar; en van kleur niet anders scheen,
Dan wen de kracht van onderaardschen wind
Een rots verplaatst, losgescheurd van Pelorus,
Of de geschokte zij der dondrende Etna,
Waarvan de brandbare ingewanden daardoor
Vuur vattend, door 't geweld van erts verhevigd,
De winden helpen, en doen achterblijven
Een zeefgelijken bodem, gansch omvloeid
Van pek en smook: zoo'n rustplaats vond de voetzool
Van den onzalige. Hem volgt weldra
Zijn naaste makker, beiden zich beroemend
Den Styx te zijn ontkomen gelijk goden
En door hun eigen weergewonnen kracht,
Niet daar het hemelsche gezag het toeliet.
‘Is dit de streek, is dit de grond, de sfeer,’
Sprak de verloren Seraf, ‘dit de zetel,
Waar wij den Hemel voor verruilen moeten,
Voor dit droef duister dat verruklijk licht?
't Zij zoo, daar hij die nu de Soeverein is,
Bepalen en bevelen kan, wat goed zij:
Het best is verst te zijn van hem dien rede
Heeft geëvenaard, geweld hooger geplaatst
Dan zijn gelijken. Zalige gewesten,
Waar vreugd voor eeuwig woont, 'k zeg u vaarwel!
Heil u, ellenden, heil u, helsche wereld,
En gij, diepste Onderwereld, neem uw nieuwen

Bezitter in ontvangst: hij brengt een geest,
Niet te verandren ooit door plaats of tijd.
De geest is zelf zijn eigen woon en kan
Een Hemel Hel, en Hel een Hemel maken.
Wat zou het wáar, als ik dezelfde ben,
En wat ik wezen moest: geenszins geringer
Dan hij, dien donder grooter heeft doen zijn?
Hier missen wij voor 't minst de vrijheid niet;
De Almachtge bouwde hier niet voor zijn nijd,
Zal ons niet hiervandaan verjagen: hier
Kunnen wij veilig heerschen, en mijn keus
Acht heerschen eerzucht waard al zij 't in Hel;
Liever ben 'k vorst in Hel dan slaaf in Hemel.
Maar waarom laten we onze trouwe vrienden,
Van ons verlies deelhebbers en genooten,
Dus op den poel van de vergetelheid
Verslagen drijven, waarom roepen wij
Hen niet om dit droeve oord met ons te deelen,
Of eens nog, weer ten strijd verzaamd, te pogen
Wat in den Hemel te herwinnen zij,
Of wat nog meer te derven in de Hel?'
Zoo sprak de Satan, en Beëlzebub
Antwoordde: 'Aanvoerder van dat stralend heir,
Dat niemand dan de Almachtge kon verslaan,
Als ze eens die stem vernemen, 't levendst pand
Van hoop hun in gevaar en vrees, zoo vaak
Gehoord in 't uiterste, op 't gevaarlijk brandpunt
Wanneer de strijd woelde, en hun zekerst sein
Bij iedren aangreep, zullen zij weldra
Opnieuw moed vatten en herleven, schoon
Zij nu, voorover uitgestrekt, zich wentlen
Op gindsche vlammenzee, als wij daareven,
Verbijsterd en ontzet - geen wonder, daar zij
Stortten van zoo'n vernietigende hoogt.'
Nauwelijks zweeg hij, of de groote vijand
Begaf zich naar het strand; zijn zware schild,
Hemelsch metaal, massief, reusachtig, rond,
Wierp hij naar achter; 't breede cirkelvlak
Hing op zijn schouders als de maan, wier schijf

Door 't kijkglas een Toskaansch geleerde schouwt,
Des avonds van den top van Fiesole
Of in Valdarno, nieuwe landen, stroomen
Of bergen zoekend in haar vlekk'gen bol.
Zijn speer, waarbij de langste pijn, gekapt
Op Noorsche heuvlen, om tot mast te zijn
't Grootste admiraalschip, slechts een staafje waar',
Steunde zijn stappen bij het moeilijk schrijden
Over het brandend mergel, niet gelijk
Die stappen over het azuur des Hemels;
Ook de verzengde, vuur-omwelfde lucht
Pijnde hem hevig; toch verduurde hij 't,
Tot aan de kust dier vlammenzee hij stond
En zijn legioenen riep, engelgedaanten,
Bezwijmd, neerliggend, even dicht gestrooid
Als 't najaarsloof, beken in Vallombrosa
Bespreiend waar 't Etrurisch lommer hoog
Overbuigt tot prieelen; of als wier
Verstrooid op 't water, wen met felle winden
Tot wapentuig Orion heeft geteisterd
De kust der Roode Zee, wier golven eens
Pharâo en Memphis' ridderschap bedolven,
Toen zij vervolgden met trouwlooze haat
Gozens bewoners-voor-een-wijl, die zagen
Van 't veilig strand hun ronddrijvende lijken
En stukgebroken wagenwielen, zoo
Talrijk gestrooid, verslagen en verloren,
Lagen ook dezen, die den vloed bedekten,
Om hun afzichtelijk veranderd-zijn
Ontzet. Hij riep zoo luid, dat 't holle diep
Der Hel geheel weergalmde: ‘Vorsten, machten,
Strijders, de bloem des Hemels, eenmaal de uwe,
Maar nu verloren, wanneer zoo'n verbijstring
Als deze oneindge geesten grijpen kan;
Of koost gij deze plaats om te doen rusten
Na de' oorlogsarbeid uw vermoeiden moed,
Om het gemak dat ge er in schijnt te vinden,
Te sluimren hier, als in des Hemels dalen?
Of zwoert ge, in deze moedelooze houding

Te aanbidden de' Overweldger, die nu ziet
Cherub en Seraph wentlend in den vloed
Met wapentuig en standaarden verstrooid,
Tot wederom zijn ijlende vervolgers
Van 's Hemels poorten letten op het voordeel
En dalend ons, dus krachteloos, vertreden
Of met aaneengesmede bliksemschichten
Vastspietsen aan den bodem van dees kolk.
Ontwaakt, verrijst, of eeuwig dure uw val!'
Zij hoorden hem, beschaamd, en hieven zich
Op met hun vleugels, evenals wanneer
Menschen, gewoon, wakker hun plicht te doen,
Doch slapende betrapt door wie zij vreezen,
Snel rijzen en aan 't werk gaan, half ontwaakt.
Zeer wel bemerkten zij den kwaden toestand
Waarin zij waren, voelden felle pijnen;
Maar toch gehoorzaamden zij dra de stem
Van hun aanvoerder in ontelbaar tal.
Als toen de machtge staf van Amram's zoon,
Tijdens Egypte's kwade dagen, zwaaide
Langs de' oever, en een pekgelijke wolk
Sprinkhanen opriep, die op de' Oostenwind
Golvend bewogen, hangende over 't rijk
Van goddeloozen Pharaô gelijk nacht
En al de landen langs den Nijl verduistrend:
Zoo talloos zag men de gevallen engelen
Zwevend op wieken onder 't dak der Hel -
Vuur boven hen, beneden, en rondom -
Tot, op gegeven teeken, wijl de speer,
Geheven, van hun grooten Sultan, zwaaide
Tot sturing van hun koers, in evenwicht
En gelijkmatig op den vasten zwavel
Zij nederstrijken, en de vlakte vullen;
Een menigte, gelijk het volkrijk Noorden
Nimmer uit haar bevrozen lenden stortte,
Om Rijn of Donau te overtijgen, wen
Gelijk een zondvloed haar barbaarsche zonen
Naar 't Zuiden kwamen, en beneên Gibraltar
Zich tot den Lybischen woestijn verspreidden.

Terstond, van iedre heirschaar en brigade,
Haasten de aanvoerders zich en opperhoofden
Daarheen waar stond hun groote generaal;
Gestalten gelijk goden en gedaanten,
De menschlijke overtreffend, machten, krachten,
Als vorsten, in den Hemel eenmaal tronend,
Schoon in de lijsten van den Hemel geen
Herinnering meer reste van hun namen,
Uitgewischt en verwijderd door hun opstand
Uit 't boek des levens, - en bij Eva's zonen
Verwierven zij niet eerder nieuwe namen,
(Vóór zwervend over de aard, door Gods hoog dulden,
Om 't menschdom te beproeven) zij door valschheên
En leugens 't grootste deel der menschekindren
Verleidden om hun Schepper te verzaken,
En zijn onzichtbre glorie omtevormen
Vaak tot de beeltnis van een dier, verfraaid
Door blijden eeredienst vol praal en goud,
En duivelen voor godheden te aanbidden;
Toen waren zij den mensch bekend door vele
Namen en beelden in de heidenwereld.
Zeg, Muze, mij hun toen bekende namen,
Wie 't eerst, wie 't laatst, opgewekt uit den sluimer
Op 't vurig bed, wijl riep hun groote keizer,
Als naast in aanzien een voor een verschenen
Daar waar hij stond op 't naakte strand, terwijl
De ononderscheidbre volt' nog stond terzij.
Voornaamsten waren, die uit 't diep der Hel
Zwervend om buit op de aarde, stellen dorsten
Hun zetels naast Gods zetel, lang daarna,
Hun outers bij zijn outer; goôn aanbeden
Onder de volken in het rond; en dorsten
Jehovah te weerstaan dondrend uit Sion,
Getroond tusschen de cherubim, ja, plaatsten
Vaak in zijn tempel-zelf hun heiligdommen,
Verfoeilijkheden; met vervloekte dingen
Ontwijdden zij zijn heilige gebruiken
En plechtge feesten, en zij waagden het,
Zijn straling te beleedgen met hun duister.

Eerst Moloch, gruwbre vorst, besmeurd met bloed
Van menschlijke offerand, en oudertranen,
Schoon door 't gedreun van trom en tamboerijn
Der kinderen gekrijt onhoorbaar was,
Die schreden door het vuur naar zijn barsch beeld.
Hem eerde de Ammoniet in Rabba en
Zijn vochtge vlakte, in Argob en in Basan,
Tot de uiterste der beken Arnon. Niet
Voldaan door zoo stoutmoedge nabuurschap
Verleidde hij door list het wijste hart
Van Salomo, om vlak over Gods tempel
Zijn tempel op dien schande-berg te bouwen,
En maakte hij zijn bosch het lieflijk dal
Van Hinnom, daarvandaan Tofeth genaamd
En zwart Gehenna, beelden van de Hel.
Dan Kamos, vuile vrees van Moab's zonen,
Van Aroër tot Nebo, en de wilde
Heuvlen van zuidlijkst Abarim; in Hesbon
En Horonaïm, Seon's rijk, voorbij
't Bebloemde dal van Sibma, wijn-bekleed,
En Eleäle tot aan de Asphalt-zee.
Peor zijn andre naam, toen hij verlokte
Isrel in Sittim, reizend van den Nijl,
Zijn wulpsche ceremoniën te doen,
Wat hun zoo duur te staan kwam. Toch verbreidde
Hij zijn mysteriën van lust vandaar
Zelfs tot dien berg van schande, bij het woud van
Moloch den menschenslachter, lust bij haat;
Tot hen Josía, de eedle, Helwaarts joeg.
Met dezen kwamen zij, die van den grensvloed
Van de' ouden Eufraat tot de beek die scheidt
Egypte en Syriê's grond, tesamen heeten
Baälim manlijk, vrouwlijk Astaroth.
Want geesten kunnen, als 't hun aanstaat, een
Der twee geslachten, of ook beide, nemen;
Zoo week en onbepaald is hun puur wezen,
Dat noch gewricht noch lidmaat bindt of boeit,
Dat niet berust op broze kracht van beendren,
Als lastig vleesch; maar in wat vorm zij wenschen,

Uitgebreid of verdicht, duister of klaar,
Hun bovenaardsch voornemen uit kan voeren
En daden doen van liefde of vijandschap.
Voor hen verzaakte 't volk van Isrel vaak zijn
Levende Kracht, en liet verlaten staan
Zijn wettig altaar, diep zich nederbuigend
Voor beestachtige goden; daarvoor bogen
Niet minder diep hun hoofden in den strijd
Gezonken voor de speer van lagen vijand.
Met dezen in dezelfde menigt kwam
Astóreth, door Phoeniciërs genaamd
Astarte, Koningin des Hemels, met
Maansikkel-horens. Aan haar stralend beeld
Betaalden in den nacht bij maneschijn
Sidonische jonkvrouwen haar geloften
En zangen, ook in Sion wel gezongen,
Waar op den berg van hoon haar tempel stond,
Gevestigd door dien koning, zot op vrouwen,
Wiens hart, schoon groot, door schoone afgodeneersters
Verleid, voor vuige afgoden nederviel.
Thammuz kwam 't eerst daarna, wiens jaarlijksch sterven
In 't land des Libanons Syrische maagden
Verlokte om in verliefden zang te klagen
Om zijn droef lot een ganschen zomerdag,
Wijl van de rots waar hij ontstond Adonis
Effen naar zee toe vloeide, purperrood,
Verondersteld het bloed te zijn van Thammuz,
Jaarlijks verwond: het min-verhaal besmette
Israëls dochters met gelijken gloed,
Wier wulpsche lusten in de heilge poort
Ezechiël zag, toen door 't vizioen geleid
Zijn oog de donkre afgoderijen schouwde
Van 't afgevallen Juda. Voorts kwam een,
Die rouwde in ernst, toen de gevangen ark
Zijn reedloos beeld verminkte, hoofd en handen
Afhouwend aan den dorpel van zijn eigen
Tempel, waar plat hij neerviel, en beschaamde
Wie hem aanbaden: Dagon was zijn naam,
Een monster van de zee, van boven man,

Beneden visch, - toch had hij hoog zijn tempel
Gebouwd in Asdod, langs de kust gevreesd
Van Palestina, en in Askalon,
Akkaron, Gath, en Gaza's grensgebied.
Hem volgde Rimmon, wiens verrukklijk oord
Het schoon Damaskus was, aan vruchtbare oevers
Van Abbana en Pharphar, lichte stroomen.
Ook hij vergreep zich aan het huis van God,
Een die melaatsch was derfde hij, doch won
Een dwazen koning, zijn verwinnaar Achaz,
Dien hij bewoog Gods altaar te versmaden,
't Vervangende door een naar Syriêr-zede,
Om daar zijn haatlijke offers op te branden,
De goôn die hij verwonnen had vereerend.
Na dezen kwam een schaar, die onder namen
Van ouds vermaard, Osiris, Isis, Orus,
En hun gevolg, met monsterlijke vormen
En tooverij het fanatieke Egypte en
Zijn priesteren misleidden, dat zij liever
Hun zwervende godheden in vermomming
Van dieren- dan van mensch-gedaanten zochten.
Isrel ontkwam aan die besmetting niet,
Toen ze op den Horeb 't afgestane goud
Saamsmolten tot een kalf; de opstandge koning
Verdubbelde die zonde in Dan en Bethel,
Gelijk een grazende' os zijn Schepper beeldend,
Jehovah, die in éen nacht, toen Egypte
Hij uittoog, met éen slag zijn eerstgeboornen
En al zijn blatende godheden sloeg.
Belial kwam het laatst, doortrapter geest
Viel uit den Hemel niet, geen die uit grofheid
Het misdrijf om zijnszelfs wil meer beminde:
Geen tempel stond, geen altaar smookte er ooit
Voor hem; doch wie verkeert vaker dan hij
In tempels, aan altaren, wen de priester
Een goddelooze wordt, als Eli's zonen,
Die vulden met geweld en lust Gods huis?
In hoven en paleizen heerscht hij ook,
En in wellustge steden, waar 't rumoer

Van bandeloosheid boven hoogste torens
Uitrijst, van hoon en schennis: en wen nacht
De straten duister maakt, komen de zonen
Van Belial, vol schaamtloosheid en wijn.
Getuigen Sodom's straten, en die nacht
In Gibea, toen de gastvrije deur
Een vrouw blootstelde, om erger te voorkomen.
Dees waren de eersten naar hun rang en macht;
Lang duurde 't, wilde ik de overigen noemen,
Schoon ver vermaard, de godheên van Ieonië,
Het kroost van Javan, dat men hield voor goden,
Schoon men bekende dat zij later waren
Dan Heem'l en Aard, hun ouders naar men praalde;
Titan, des Hemels eerstgeboren Zoon,
Met zijn geweldig groot geslacht; - de jongre
Saturnus nam hem zijn geboorterecht; -
Dezen behandelde op dezelfde wijs
De machtger Zeus, zoon van hemzelf en Rhea;
Zoo heerschte de overweldger Zeus; - het eerst
Waren dees goôn bekend op Kreta, de Ida,
Daarna regeerden ze op den sneeuw'gen top
Van den kouden Olymp de middenlucht,
Hun hoogsten Hemel; op de rots van Delphi
Of in Dodona, en door al de streken
Van Dorië; - of zij vluchtten met den ouden
Saturnus over 't Adriatisch meer
Naar het Hesperisch land, en zwierven verder
Door 't Keltisch rijk naar de uiterste eilandgroep.
Al dezen en nog meer zwermden er aan;
Maar met omneergeslagen, sombere oogen,
Waar toch een duistre glimp van vreugd in scheen,
Daar zij hun leider niet in wanhoop vonden,
Daar zij zichzelf bij al 't verlies niet gansch
Verloren vonden; op zijn aangezicht
Wierp dit een twijfel-tint; maar zijn gewonen
Hoogmoed weldra herwinnend, richtte hij
Met trotsche woorden die van waardigheid
Schijn maar geen wezen droegen, zachtjes op
Hun moed, de kwijnende, en verdreef hun vrees.

Terstond beveelt hij dat bij 't krijgsgeklank
Van luid trompettren en klaroengeschal
Zijn machtgen vaan men ophef'; die trotsche eer
Eischte als zijn recht Azazel, rijz'ge cherub,
Die daadlijk van den glinsterenden staf
Ontplooide 't keizers-teeken; hoog in 't front
Blonk 't meteoor-gelijk, golvend in wind,
Van eelgesteent en gouden pracht rijk-stralend:
Engel-blazoenen en trofeeën; wijl
Het klaar metaal krijgshaftge klanken blies;
Toen hief het gansche heir een luiden kreet
Die 't Helgewelf doorspleet, dat daarvoorbij
't Rijk schrok van Chaos en oerouden Nacht.
't Zelfde oogenblik zag men door 't schemerdonker
Tienduizend baanders rijzen in de lucht,
Met schitterende kleuren golvend; tevens
Rees een geweldig woud van speren; volten
Van helmen werden zichtbaar, eindloos diep;
Terstond bewegen ze in volmaakten phálanx
Bij 't Dorische geluid van zachte fluiten:
Zulke als tot hoogt' van eêlst karakter hieven
Helden der oudheid, waapnend zich ten kamp,
En aêmden woede niet, maar kalmen moed,
Standvastig, door geen doodsvrees te bewegen
Tot vlucht of schandlijk wijken; noch ontbeerden
't Vermogen ze om te stillen en verzachten
Met plechtge tonen verontrust gepeins,
Angst, twijfel, vrees en zorg en pijn te jagen
Uit sterflijke of onsterfelijke zielen.
Zoo schreden zij, aadmend vereende kracht,
Met vasten geest, stil voort bij zachte fluiten
Die 't pijnlijk gaan op vuurgen grond bekoorden;
En thans staan ze in 't gezicht veel naderbij,
Een borstlig front van vreeselijke lengt'
En schitterende waapnen, in de dracht van
Krijgers der oudheid, met in regelmaat
Speren en schilden, wachtend welk bevel
Hun machtge generaal hun geven wou.
Hij schiet door de gewapende geleedren

De' ervaren blik, en weldra schouwt hij dwars
Door 't heele leger - de orde plichtsgetrouw,
Houdingen, aangezichten als van goden;
Hun aantal schat hij 't laatst. Nu zet zijn ziel
Zich uit van trots, verhardt zich, roemt in kracht:
Want nimmer sinds de schepping van den mensch
Kwam zulk een macht bijeen, dat zij hierbij
Meer naam verdiende dan dat kleine voetvolk,
Bevochten door kraanvogels; al vereende
Men ook 't geheele reuzenbroed van Phlegra
Met 't heldenras dat vocht bij Thebe en Troje,
Weerzijds vermengd met goden die hen hielpen;
En wat weerklinkt in fabel en verhaal
Van Uthers zoon, omringd door ridders uit
Armorica en Brittenland, en allen
Die sinds dien tijd, gedoopt of ongeloovig,
Toernooide' in Aspramont of Montalbaan,
Damaskus, of Marokko, Trebisonde;
Of die Biserta zond uit Afrika
Toen Charlemagne viel met al zijn grooten
Bij Fontarabia. Zoozeer waren dees
Ver boven vergelijk van menschenmoed.
Toch letten ze op hun vreeselijken leider;
Hij, de andren in gestalte en in gebaar
Trotsch overtreffend, stond gelijk een toren;
Zijn vorm had alle oorspronkelijke glorie
Nog niet verloren, niet geringer scheen hij
Dan een onttroonde aartsengel, de overmaat
Van licht verdonkerd; als wen pas-gerezen
De zon door nevellucht der kimmen schouwt
Met afgeschoren stralen, of wanneer
Ze in donkre' eklips vanachter maneschijf
Verderf-dreigenden schemer op de helft
Der volken stort, en met de vrees voor omkeer
Vorsten verschrikt. Schoon zoo verduisterd, blonk
De aartsengel boven allen uit; maar diepe
Litteekenen van bliksem hadden hem
't Gelaat doorgroefd, op zijn verwelkte wang
Lag zorg, maar onder brauwen die bewezen

Vreesloozen moed, en trots vol overleg
Wachtend op wraak; zijn oogen waren wreed,
Doch wierpen teeknen van berouw en smart
Bij 't zien van de genooten, neen, de volgers
Van zijn vergrijp (hoe anders eens aanschouwd
In zaligheid!), veroordeeld om voor eeuwig
In pijn hun deel te dragen thans, miljoenen
Van geesten, om zijn zonde met verlies
Des Hemels boetend, en uit eeuwge straling
Geworpen om zijn opstand; toch, hoe trouw
Stonden zij met verwelkte pracht, niet anders
Dan, wen het Hemelvuur beschadigd heeft
De eiken van 't woud of pijnen van 't gebergt,
Geschroeid van kruin hun statelijke groei,
Schoon naakt, nog staat op de verzengde hei.
Nu maakte hij tot spreken zich gereed;
Waarop hun dubble liniën zij bogen
Van de' eenen vleugel tot den andren, half
In 't rond omsluitend hem met al zijn grooten;
Toen hield hen aandacht stom. Driemaal beproefde
Hij aan te vangen, en zijn toorn ten spijt,
Sprongen driemaal tranen als englen weenen
Hem in zijn oogen; maar ten laatste vonden
Woorden, met zuchten ondermengd, hun weg.
‘Myriaden van onsterfelijke geesten!
Machten niet te weerstaan dan door de' Almachtge; -
En roemloos was die strijd niet, schoon wreed-eindend,
Gelijk dees plaats getuigt en wreede wissling,
Haatlijk te noemen: maar wat kracht van geest,
Voorzienig of voorzeggend, uit de diept'
Van kennis oud of nieuw, had kunnen vreezen,
Dat zulke macht van goden saam-vereend,
Dat zulken staande als deze, ooit konden wijken?
Want wie kan nu zelfs, na den val, gelooven,
Dat al dees machtge legers, wier verbanning
Den Hemel leeg doet zijn, niet zullen rijzen
Door eigen kracht en 't vaderland herwinnen?
Voor mij getuige heel het Hemelheir,
Of ongelijke raad, of krijgsgevaar

Dat ik vermeed, hun hoop vernietigd heeft.
Maar hij die heerscht als koning in den Hemel,
Zat tot dat tijdstip veilig op zijn troon,
Gehandhaafd door toestemming, of gewoonte,
Of ouden naam; zijn koninklijken staat
Toonde hij gansch, maar hij verborg zijn kracht:
Vandaar ons pogen, en vandaar die val.
Nu weten wij zijn macht en weten de onze:
Zoo, dat we uitlokken niet, noch vreezen moeten,
Indien toch uitgelokt, een nieuwen krijg;
Ons beetre deel rest ons om uit te werken
In heimlijk plan, door arglist of bedrog,
Wat kracht niet kon volbrengen, dat op 't eind
Hij niettemin door ons ervaren moog'
Dat wie verslaat door kracht, slechts half verslaat.
De ruimt' kan nieuwe werelden doen worden;
Zoo rijp gerucht ging hiervan in den Hemel,
Dat hij voornemens was weldra te scheppen
Een, waar hij wonen dede een nieuw geslacht,
Dat zijn bizondre zorg begunstgen zou
Gelijk des hemels zonen. Daarheen zal,
Al is 't maar om te spieden, licht onze eerste
Uitbraak gericht zijn; daar of elders heen;
Want nimmer zal dees Hel hemelsche geesten
Gevangen houden, noch deze afgrond lang
In duister ons omhullen. Dees gedachten
Moet vol beraad doen rijpen: hoop op vree
Bestaat niet, want wie denkt aan onderwerping?
Oorlog dan, oorlog, openlijk verklaard
Of stil verondersteld, zij ons besluit.'
    Zoo sprak hij; tot bevestging van zijn woorden
Vlogen omhoog miljoenen vuurge zwaarden,
Getrokken van de heup van machtge cherubs;
Door plotsen gloed blonk ver in 't rond de Hel;
Geweldig raasden zij tegen den hoogste;
Vast grepen zij hun waapnen, dreunden luid
Op 't daverende schild den oorlogsdonder,
Huilend uitdaging naar het Hemelwelf.
Een heuvel stond dichtbij, wiens gruwbre top

Vuur spuwde en wentelenden rook; de rest
Glansde geheel van glimmend oppervlak:
Niet-te-betwijflen teeken dat zijn schoot
Erts van metaal verborg, het werk van zwavel.
Daarheen, gewiekt met snelheid, spoedde zich
Een talrijke brigade: als wen schansgravers
In scharen, met houweel en spa gewapend,
Het koningsheir voorafgaan, om een veld
Te omgraven of een bolwerk op te werpen.
Mammon geleidde hen, Mammon, de minst
Verheven geest die uit den Hemel viel,
Want daar zelfs richtten zich altijd omneer
Zijn blikken en gedachten, meer bewondrend
Rijkdom van 's Hemels vloer: betreden goud,
Dan iets gewijds of heiligs dat daar verder
In zalig schouwen te genieten viel;
Door hem, door zijn inblazing 't eerst beleerd,
Heeft ook de mensch het diep geplunderd en
Met goddelooze handen 't ingewand
Der moederaard beroofd van schatten, beter
Nimmer aanschouwd. Dra had zijn volk geöpend
Diep in den heuvel een geweldge wond
En delfde 't staven goud. Geen zij verbaasd,
Dat rijkdom in de Hel ontstaat, die grond
Verdient het allermeest dat kostbaar gif.
Dat hier wie praalt met sterfelijke dingen
En vol verwondring spreekt van Babylon
En werken van de Memphische monarchen,
Leer' hoe hun grootste monument van roem
En kracht en kunst licht overtroffen wordt
Door slechte geesten, in een uur, wat zij
Met zwoegen zonder end, ontelbre handen,
Ternauwernood voltooien in een eeuw.
Dichtbij op 't veld, in veel bereide ruimten,
Met aderen van vloeibaar vuur eronder,
Geleid van 't meer, smolt er een tweede menigt
't Vaste erts met wondre kunst, scheidend elk soort,
Van 't edele metaal het vuile afschuimend;
Niet minder snel maakte in den grond een derde

Een vorm veel-soortig, uit de ziedende ovens
Vulden zij iedre holte op vreemde wijs,
Als in een orgel door één vlaag van wind
Naar meen'ge pijpenrij het klank-bord aêmt.
Weldra verrees uit de aard een weidsch paleis
Gelijk een ademtocht, bij 't zoet geluid
Van liefelijke stemmen en muziek,
Gebouwd gelijk een tempel, met pilasters
Rondom bezet, en Dorische pilaren
Gekroond met gouden architraaf; geen lijst
Of fries ontbrak, met beeldwerk in relief
Versierd, en 't dak was van bebeiteld goud.
Noch Babylon, noch 't groot Caïro wist
In al hun pracht zoo'n luister te evenaren,
't Zij tempels gevend aan hun goôn: Serapis
En Bel, of zetels aan hun vorsten, toen
Egypte met Assyrië om voorrang streed
In weelde en wellust. In zijn staatge hoogt
Rees nu 't gebouw, voltooid, en plotsling oopnen
De deuren koopren vleugels, wijde ruimten
Daarbinnen zichtbaar makend, boven vloeren,
Glad en niet glooiend; van 't gewelfde dak
Neerhangend door verfijnde tooverij
Gaf meen'ge reeks van stergelijke lampen
En blakende vuurbakenen, gevoed
Met aardpek, naphta, licht als uit een hemel.
De haastge menigt trad bewondrend in;
En enklen prijzen 't werk, enklen den maker:
Zijn hand was in den Hemel reeds bekend
Door menig hoog gebouw, versierd met torens,
Waarin geschepterde englen hun verblijf
Hielden als vorsten, die de Hoogste Koning
Tot zulke macht hief, en regeeren deed,
Elk in zijn hierarchie, de stralende orden.
Zijn naam was onbekend noch onvereerd
In 't oude Hellas; in 't Ausonisch land
Heette hij Mulciber; hoe uit den Hemel
Hij viel, verdichtte men, door Jupiter
In gramschap neergeworpen, eensklaps over

Kanteelen van kristal: van morgenstond
Tot middag viel hij, en van middag verder
Tot dauw'gen avond, heel een zomerdag;
En stortte bij het ondergaan der zon
Neer uit het zenith als een ster die valt,
Op Lemnos, het Aegeïsch eiland; zoo
Zeggen zij, dwalend: met de opstandge schaar
Viel hij reeds lang tevoor; dat in den Hemel
Hij hooge torens bouwde, hielp hem niets,
Ontkomen kon hij niet met al zijn kunst,
Maar werd voorover neergestort en met hem
Zijn vlijtig volk, om in de Hel te bouwen.
    Terzelfdertijd vermelden de gewiekte
Herauten op bevel van koningsmacht,
Met eerbiedwekkend ceremonie en
Trompetgeschal, door het geheele heir
Een plechtige vergaadring, dra te houden
In Pandemonium, de hooge hoofdstad
Van Satan en zijn grooten: hun oproeping
Beval uit iedre schaar, elk regiment
In vierkant staand, den waardigste door plaats
Of keus, te komen; weer zwermden zij aan
Bij honderd-, duizend-tallen, met gevolg:
Elke ingang krielde, deur en wijde poort,
Maar meest van alles de uitgestrekte hal
(Ofschoon gelijk aan een bedekte vlakte,
Waar kampioenen koen gewapend reden
En bij des Sultans troon de beste riddren
Der Heidenen uitdaagden tot gevecht
Op dood en leven, of toernooi met lansen),
Die wemelde, op den grond en in de lucht,
Gestrookt door 't ritselend geruisch van vlerken.
Als bijen in de lente, wen de zon
Rijdt bij den Stier, hun talloos kroost uitzenden
Rondom de korf in zwermen; af en aan
Vliegen zij tusschen frisschen dauw en bloemen,
Of op de gladde plank, de voorstad van
Hun stroo-gebouwde vesting, pas besmeerd
Met honing, redeneeren ze en bespreken

Staats-zaken. Even dicht krioelde en drong
De onaardsche volt', tot, bij gegeven sein,
Hoe wonderbaar! zij die totnogtoe schenen
In grootheid de titanen te overtreffen,
Nu kleiner dan de kleinste dwergen krielen
In nauwe ruimte zonder tal: zoo zijn
Voorbij het Indische gebergt Pygmeeën,
Of Feeën, Elven, die te middernacht
Aan boschrand of aan vijver een verlaatte
Landman feestvieren ziet, of droomt te zien,
Wijl hoog omhoog de maan als scheidsvrouw zit,
Nader tot de aard wentlend haar bleeke baan;
Zij, enkel aandacht voor hun spel en dans,
Betooveren zijn oor met blijde tonen;
Zijn hart springt op van vrees en vreugde bei.
Zoo maakten onlichamelijke geesten
Kleinste gedaanten van hun reuzelijven
En hadden 't ruim, schoon altijd nog ontelbaar
Midden de zaal van het paleis der hel:
Maar ver daarbinnen, in hun eigen maat
Zichzelf gelijk, de serafijnen zaten,
Machtige grooten, saam met cherubijnen,
In afgesloten plaats, geheim conclave,
Duizend halfgoden op hun gouden zetels,
Veel en voltallig. Korte stilt', voorlezing
Van de' oproep, en de groote raad ving aan.

De veldtocht van 1815
Nagelaten aanteekeningen Van S.F. Klijnsma.[1].

Toen de ex-keizer Buonaparte het eiland Elba verliet en, tegen streng verbod, den voet aan vasten wal zette, moesten de verbonden regeeringen wel dadelijk erop uit zijn, zulk een rustverstoorder opnieuw te bannen en optesluiten, temeer daar hij in korten tijd een grooten aanhang won en in weinige dagen, zonder tegenstand, Parijs binnentrok.

Mede te mogen helpen om dit broeinest te verdelgen werd, als door zoovele anderen van ons bataillon, ook door mij gewenscht.

In de maand April 1815 ontving onze Colonel order om de eerste compagnie sappeurs - zijnde er slechts twee van dat wapen - mobiel te houden. Ik stond als eerste Luitenant bij deze compagnie, die gecommandeerd werd door den Kapitein J.B. Esau en voor tweede luitenants de heeren Arie Schröder en Graham had. Wij hadden dus het vooruìt-

1) Mevrouw M. Loke-Klijnsma had de vriendelijkheid mij de aanteekeningen ter hand te stellen, die haar grootvader gedurende de maanden Maart tot December 1815 geschreven heeft. Wat, met haar toestemming, den lezer wordt voorgelegd, is een afschrift waarin alle belangrijke of aardige bizonderheden en ook de woordenkeus van den schrijver behouden zijn, maar het onbeduidende weggelaten en de zinsbouw verbeterd is. Sent Foppes Klijnsma, den 9den Nov. 1790 te Wolvega geboren, trad, na een studietijd te Franeker, in 1813 in dienst en is levenslang een bekend en gezien officier geweest. Hij nam deel aan den veldtocht van 1815 en aan dien van 1830, was belast met onderwijs zoowel als praktijk van den vestingbouw, en trok zich, na veertig dienstjaren, terug op Lyclamastins bij Wolvega, waar hij, met de hulp van een uitgebreide boekerij, nog ruim twintig jaar historische studie dreef. Onder verschillende uitgegeven geschriften is er een betreffende het geslacht Van Haren. A.V.

zicht binnen korten tijd ons garnizoen te Maastricht te verlaten en wierden hierin ook niet teleurgesteld, daar den 19den April 's avonds, de commandant van ons bataillon het marschpatent voor onze compagnie ontving. Onze eerste bestemming was op Mechelen, waar onze manschappen van de noodige sappeursgereedschappen voorzien zouden worden.

Nadat ik den dag tevoren van mijn Maastrichtsche kennissen afscheid genomen had, trokken wij 's morgens den 21en uit, waarbij de officieren van ons bataillon ons een eindweegs buiten de stad uitgeleide deden.

Onze eerste pleisterplaats was Hasselt, waar wij in zeer goede luim - te meer daar onze soldaten zich aldoor met zingen vermaakt hadden, en het bovendien op Frankrijk losging - aankwamen. Ik werd ingekwartierd in een groot huis bij vriendelijke menschen doch een schrale tafel. Het was dien dag juist loting voor de land-militie en kort voor onze aankomst waren er tusschen de troepen (Hannoveranen die daar bij deze gelegenheid voor de rust lagen) en de *conscrits* hevige geschillen geweest, waarbij een of twee het leven verloren en eenigen gewond werden. Hasselt is een stadje van middelmatige grootte. Het heeft wallen die zeer slecht en vervallen, maar met twee schoone rijen boomen beplant zijn, waaronder men aangenaam kan wandelen. Bizonderheden zag ik niet, behalve, in de groote kerk, twee fraaie graftomben.

's Anderen daags, 's morgens den 22sten, marcheerden wij op Haelen en passeerden het stadje Diest. Haelen levert niets bizonders op. Mijn kwartier was evenwel zeer goed en de vrouw een van de vriendelijkste die ik in die contreie ontmoet heb. Zij verzocht mij, in geval ik het geluk had terug te keeren en hun dorp doorkwam, bij haar weer mijn intrek te nemen.

De menschen zijn hier over het algemeen sterk roomsch en zoo bijgeloovig dat het alle vermoeden to boven gaat. De kapelaan die mij de kleine maar fraaie kerk zien liet, vertelde me, dat voor eenige jaren, in het dorp een zeer besmettelijke ziekte was uitgebroken, waartegen (zooals hij zich uitdrukte) geen kruiden gewassen waren; maar ten einde raad had men een beeld, dat hij mij toonde, en dat hij de remedie tegen de pest noemde, bij of in het huis gebracht van iemand die door

de ziekte was aangetast, met het gevolg dat deze dadelijk had afgelaten. Een ander geval was het volgende. Voor een groot aantal jaren (want zulke vertelsels heugen slechts weinig menschen) had er in hun dorp een hevige brand gewoed, die wat ze ook deden, door geen water te blusschen was; - dan, het beeld dat het middel tegen brand heette, werd uit de kerk gehaald, en zoodra het in de nabijheid van de vlammen gebracht was, slonken deze eensklaps weg, zoo zelfs dat geen vuur hoegenaamd meer was te vinden geweest. Hadden wij dit niet gedaan, zei hij, dan ware voorzeker ons heele dorp in de asch gelegd. Meer zulke mirakelen vertelde hij, te belachelijk om aan te halen. Om ons te vermaken trachtte ik hem te bewijzen dat een houten beeld zulk een uitwerking bezwaarlijk hebben kon; maar daarmeê kwam ik geheel te onpas, en hij zou mij, als ik er meer over gesproken had, de kerk hebben uitgejaagd. Ik heb dan ook, om met mijn goeden kapelaan vrede te houden, hem in zijn donkere denkbeelden gelaten en in alles toegestemd.

Den 23en gingen wij op Aerschot, een stadje met aangename omstreken, dat aan de eene zijde hooge en vervallen wallen heeft. Ook is er een niet onaanzienlijk klooster. De nonnen die ik zag waren vrij bejaard. Een liet ons de kerk zien, waar een lief jong meisje van omtrent 18 jaar voor het altaar lag. Terwijl de kapitein zeer druk met het oude nonnetje in gesprek was, had ik gelegenheid de jonge schoone te groeten, die mij met een lief, vriendelijk lachje antwoordde.[1)] Na de kerk gezien te hebben, deden wij een wandeling en brachten vervolgens den avond bij den commandant van de stad door, waar wij een lekkere flesch roode baay dronken.

Den 24en ging het op Mechelen los, waar wij in den namiddag behouden aankwamen. Mijn logement hier zag zeer sobertjes, en omdat wij een paar dagen zouden blijven, daar de compagnie hier haar gereedschappen ontvangen moest, maakte ik werk van een ander. Ik kreeg dan den volgenden dag een billet bij den heer de Meester, Rue de Ruisseau,

1) Over het algemeen vond ik de *beau-sexe* alhier bizonder vriendelijk, daar ik, aan het logement van den kapitein, verscheiden lieve meisjes ontmoette met wie ik eenige oogenblikken doorbracht.

bij wien ik juist het tegengestelde vond van het vorige. Bij dezen eenvoudigen man sleet ik veel aangename oogenblikken, en hij vertelde mij dagelijks van de reizen die hij in zijn jeugd gedaan had.

Ik bezag de stad, die aanzienlijk en vrij groot is, en waar aan de eene zijde de rivier de Diele doorheen loopt. Ook beklom ik den toren van de metropolitaansche kerk die aan St. Rombout gewijd is. Aan dien toren ontbreekt de spits. Boven zijnde ontdekt men verscheiden steden en schoone velden. Het carillon is zeer schoon, de uurplaten, rond en buitengemeen groot, zijn door den tijd zoo bleek geworden, dat men bijna niet zien kan welk uur zij wijzen. Van binnen bevat de kerk veel schilderijen. Het kunstige maaksel van de preekstoelen gaat alle verwachting te boven, en ik moet bekennen nooit iets mooiers van dien aard gezien te hebben.

Huidenvetterijen vindt men hier in een groot aantal, benevens vele kantwerkers. Toen ik dien arbeid zag verwonderde ik mij niet dat de kant zoo hoog in prijs is, want het is een fraaie kunst die zeer langzaam voortgaat. Ik had gedacht dat de kant hier veel goedgooper dan bij ons zou zijn, maar bevond dat het verschil maar gering was.

Ik zag hier buitengewoon groote wagens, waarin wel vier van de onze kunnen geplaatst worden, en waarvoor men van vier tot tien paarden spant. Ook zijn deze laatsten van een bizondere grootte en sterkte.

Buiten de stad zijn aangename wandelingen en enkele fraaie tuinen. Men vermaakt zich hier veel met pijl en boog, om op verschillende manieren naar bepaalde voorwerpen te schieten. Ook gaf men, buiten de Poort naar Antwerpen, in een logement, Hambourg genaamd, donderdagavonds een concert van blaasinstrumenten, waar ik door een van de leden, met wien ik kennis gemaakt had, verzocht werd. Wij sleten daar aangename avonden.

Gedurende ons verblijf in Mechelen, deden kapitein-ingenieur Ninaber en ik een commissie naar Antwerpen. Veel had ik van deze beroemde stad gehoord en inderdaad werd ik niet teleurgesteld. Ze is zeer volkrijk, heeft ruime straten, uitstekende publieke gebouwen, prachtige kerken en verscheidene openbare wandelplaatsen, waaronder *La place verte* niet

van de slechtste is. Het Bassin (Dok) is voortreffelijk gemaakt; de sluis en de deuren van het schoonste maaksel en mekaniek die ik tot nog toe gezien heb. Men ziet hier over de drieduizend slaven, die daar, twee aan twee geketend, dienst moeten doen. Deze ellendigen hebben voor 't meerendeel den dood verdiend, eenige moeten 10 à 20 jaar, ja, anderen hun leven lang hier blijven. Het is een ijselijk gezicht deze kwaaddoeners met hun zware kettingen te zien slepen.

Wij vertoefden dan zoo lang te Mechelen totdat onze sappeurs van de noodige gereedschappen voorzien en in staat gesteld waren om de velddienst te verrichten. Toen alles gereed was moesten wij deze aangename stad vaarwel zeggen en lieten den tweeden luitenant Graham met een detachement van onze compagnie achter, om een *caisson* met gereedschappen die ons' nog vanuit Maastricht gezonden zouden worden, af te wachten.

Den 12en Mei verlieten wij Mechelen met bestemming op Braine le Comte waar het hoofdkwartier van Z.K.H. Prins Willem was. Voor dien dag lag onze marsch-route op Brussel. Het eerste stadje op half weg tusschen Mechelen en Brussel is Vilvoorden. Men zegt dat dit stadje voorheen zeer sterk geweest moet zijn, en dat men het uit dien hoofde den naam van Ville forte gegeven had, welke benaming door de langheid van tijd in Vilvoorden veranderd was. De Seine loopt door de stad waardoor verscheidene molens worden gedreven. Ook vertelt men dat in 1375 de Hertog van Brabant, Wenceslas genaamd, daar, voor stadsgevangenis, een kasteel had laten bouwen, hetgeen echter thans geheel vervallen en vernietigd is.

Een weinig buiten Vilvoorden ziet men het beruchte gebouw, waarin, om van hun verpestende ziekten genezen te worden, slechte vrouwen (hoeren) opgesloten zijn.

Langs dezen weg had ik het schoonste uitzicht dat men zich denken kan: fraaie buitens, alle met keurigen smaak aangelegd; ook zag ik hier voor het eerst de springende fonteinen waarvan sommige het water tot een aanzienlijke hoogte opwierpen. Een half uur aan deze zijde van Brussel heeft men het dorpje Laeken waar het schoone lustslot van den koning is, dat op de helling van een berg ligt.

Eindelijk kwamen wij te Brussel, waar wij dien nacht dachten te blijven en ik had mij reeds zeer veel van deze hoofdstad van Brabant voorgesteld, doch wij moesten een half uur verder naar het dorpje Uccle marcheeren om daar ons nachtkwartier te betrekken. Dit speet mij geweldig daar ik zoodoende zeer weinig van Brussel zag.

In Uccle werd ik bij een smid, die een rechte gierigaard was, ingekwartierd. Uccle is inderdaad een zeer lief plaatsje en de menschen zijn hier over het algemeen vriendelijk.

Den volgenden morgen ging het alweer: de linker voet vooruit: marsch!

Toen wij juist met de compagnie het huis van den smid voorbijmarcheerden, sloot die vent, die wel wist hoe slecht hij mij onthaald had, zeer schielijk de deur toe, misschien uit vrees dat wij zijn huis zouden bestormen. Wij lachten hartelijk omdat die zwarte kolenbrander zoo in angst zat; toen een paar honderd man zijn huis voorbij was, kwam hij nog eens over de onderdeur kijken, denkelijk verheugd dat de zaak zoo goed afgeloopen was.

In Halle, drie uur van Brussel, zag ik in 't geheel geen bizonderheden, daar wij er ons niet ophielden; bovendien kregen wij een duchtig pak regen, hetgeen ons, tenminste mij, de nieuwsgierigheid benam. Aan den anderen kant van Halle hoorde ik het eerste Fransch spreken, n.l. Patois (een mengelmoes). Deze weg is zeer afwisselend, de velden zijn nu eens hoog dan weer laag, de wegen daardoor ver van waterpas, hetgeen inderdaad een fraai gezicht oplevert.[1)]

Wij kregen weldra Braine le Comte in zicht en het verheugde ons zoo nabij de plaats van onze bestemming te zijn. Het stadje ligt in de laagte, zoals de meeste dorpen in Brabant en in Frankrijk ook, gelijk ik later ontwaarde.

Dit is trouwens natuurlijk, daar het anders moeielijk zou zijn het water in de putten te krijgen.

Even voor wij bij de poort waren, ontmoette ons de Generaal Majoor Van der Wijck, die ons verwelkomde en de

1) Hoe komt het dat, als men zich op zulk een hoogte bevindt, de afhellende vlakte zeer diep schijnt, terwijl, als men in het laagste gedeelte der vlakte is, de weg op 't oog bijna waterpas lijkt? Dit is, zonder twijfel, een optisch bedrog.

compagnie inspecteerde. Onder Zijn Ed. orders moesten wij gedurende de campagne staan.

Wij marcheerden de stad binnen en kregen daar billetten voor buiten de stad. Hier zag het er weliswaar niet heel brilliant uit, doch de vreedzame bewoners waren zeer wel met ons tevreden en zochten ons zoo goed mogelijk te onthalen. Ons verblijf bij die goede menschen was evenwel kortstondig, daar onze Generaal het toch beter achtte dat wij met de compagnie in stad kwamen logeeren. Een gedeelte bleef echter buiten, daar men niet alle manschappen plaatsen kon. De kapitein en ik kregen ons logement bij den heer Van Merlen. Wij troffen goede kamers, maar moesten onze eigen ménage houden, wat onze oppassers, zeer naar onzen smaak, wisten te doen.

Braine le Comte is een klein oud stadje en heeft, naar men zegt, zijn naam ontleend aan den beroemden zwitserschen generaal Brennivis, die oorlog voerde tegen Bavon, Koning van het *Gaule Belgique*. Het stadje heeft, voorzoover ik weet, geen bizonderheden noch antiquiteiten, maar de omstreken zijn zeer vruchtbaar, het koren groeit buitengewoon hoog en men laat geen plekje gronds onbebouwd, zoodat de boerderijen met hun daken boven de welige korenvelden uitsteken.

Gedurende ons verblijf daar, werd een buitengewoon groote processie gehouden. De huizen der straten waardoor het heilige (Vénérable) gedragen zou worden, waren met groen versierd. Wij stonden, op verzoek van den commandant, een onderofficier en twintig sappeurs af, gelijk de commandant van de Marechaussées ook eenige manschappen afstond, om de plechtigheid meer luister bij te zetten.

Het Vénérable dat door eenige, in lange witte hemden gekleede personen vooruit gedragen werd, volgden weer anderen, in hetzelfde habijt, en daarachter onze Sappeurs en Marechaussées; de statie werd gesloten door een rij jongelieden van de mannelijke zowel als van de vrouwelijke sexe, waarvan de een een kaars, de ander weer iets anders droeg, en zoo gingen zij, na de stad doorkruist en braaf gezongen te hebben, naar de kerk, vanwaar zij ook afgemarcheerd waren, terug, en nadat nog eenige ceremoniën gebeurden, was het Basta.

Den 11en Juni kreeg ik last om mij naar Mechelen te begeven, ten einde het daar achtergebleven detachement, benevens den trein die daar voor ons gearriveerd was, naar Tubise, een uur van Braine le Comte, te brengen.

Ik stapte dus 's morgens, in de diligence die van Mons kwam en naar Brussel ging. Wanneer men deze stad nadert, ziet men dat zij tegen de afhellende vlakte van een berg ligt, zoodat men de uitgestrektheid der stad volkomen overzien kan, wat inderdaad een frappant gezicht is.

Daar mijn commissie gepresseerd was, liet ik geen tijd verloren gaan, en ging dadelijk met een wagen naar Mechelen, waar ik 's avonds nog vroegtijdig aankwam. Mijn eerste zoeken was naar luitenant Graham dien wij daar hadden achtergelaten. Na lang door de stad geloopen te hebben vond ik hem eindelijk en verwittigde hem dat wij dadelijk met den trein naar Tubise afmarcheeren zouden. Wij spraken af, dien avond in het Café Belgique door te zullen brengen, en ik ging daar heen, terwijl Graham nog een souper in een naburig logement voor ons bestellen zou. Ik vertoefde er wel een goed uur, maar ziende dat hij niet op kwam dagen, begaf ik mij zonder souper ter ruste. Toen ik mij echter 's anderen daags acht uur naar zijn kwartier begaf, verwittigde zijn hospes mij, dat hij hem sedert den vorigen avond niet gezien had. Ik begaf mij in zijn kamer en vond op de tafel een billet, waarvan de inhoud was:

> Klijnsma zoek niet vruchteloos,
> Graham is niet meer.

Ik was ten uiterste verwonderd over deze weinige, echter nadrukkelijke woorden en dacht dat, daar een goed militair zijn woord houdt, de heer Graham op reis naar de Elizeesche velden vertrokken was; hoewel ik weinige oogenblikken later ontdekte dat hij die courage niet gehad had.

Ik gaf dadelijk kennis van het gebeurde aan den commandant van de stad en door toedoen van kolonel Verkouteren werd een commissie benoemd waar kapitein Druivenstein en ik als officieren bij aanwezig waren, om van de achtergelaten goederen van den gedeserteerde (wat niet veel bizonders was) een Inventaris op te maken, welke goederen op het Stadhuis

ter nader dispositie gebracht werden. Ik trachtte overal eenige inlichtingen omtrent hem te bekomen, mijne moeite was echter vergeefs tot 'smiddags een compagnie Artillerie van Antwerpen binnenkwam en de kapitein mij berichtte dat hij een officier, braaf bezweet, even buiten Antwerpen ontmoet had, die zich buiten twijfel nog in die stad bevond.

Na dit voorval liet ik met den meesten spoed mijne zaken in gereedheid brengen, die ik den 19en Juni 's avonds kant en klaar in orde had.

Wij marcheerden 's morgens den 20sten met onzen trein, die uit drie wagens en twee loopbruggen bestond, de stad uit. Wij hadden er een detachement bij van den tweeden luitenant De Moor, benevens 16 treinsoldaten en 35 paarden. De hemel beware echter ieder die met de directie over een escorte met zulke loopbruggen belast is. Ieder oogenblik moest halt gehouden worden om ze opnieuw weder te sjorren; het is waar, op het laatst ging het beter, daar de ondervinding altoos leert, maar men had met zwaaien en draaien de grootste moeielijkheid want zulk een machine heeft een buitengewone ruimte noodig. Bovendien waren de treinsoldaten en paarden nog jong en ongeleerd, hetgeen de zaak niet weinig verergerde.

Te Laeken had ik gedacht dat een man en paard verloren zouden gaan. Op het oogenblik dat wij een brug zouden over-rijden ontmoette ons een diligence, waarvan de lompe brabantsche koetsier een ijselijk leven met zijn lange zweep maakte, waardoor onze paarden schuw werden en reeds begonnen te hollen. Een voorpaard kwam te vallen en schoot met zijn beenen tusschen de brugleuning door. Ware deze niet van ijzer en zeer sterk geweest, dan zouden man en paard ontwijfelbaar van de brug, die ongeveer twintig voet boven den waterspiegel was, neergestort zijn.

Bij dit ongeval moesten wij toch hartelijk lachen daar luitenant de Moor drie vrouwen bij zijn detachement had, waarvan de oudste - naar mij dacht 50 à 60 jaar oud - achter op het hek van een der wagens zat, ingewikkeld in een hoop hooi; en toen nu de paarden begonnen te hollen, brak het hek, en het oude wijf rolde als een bal over den weg. Roepen en schreeuwen geen gebrek. Het leelijke vel was hierdoor

zoo schrikachtig geworden, dat zij tot Brussel toe niet meer op den wagen wilde zitten.

Eindelijk kwamen wij te Brussel, of eigenlijk buiten de poort van Leuven in het voorburg St. Joost ten Noode, aan, waar wij nachtkwartier zouden houden. Daar ik nog veel in orde te maken had, kon ik andermaal slechts zeer weinig van Brussel te zien krijgen. Toch deden de heer De Moor en ik een wandeling door de stad, die inderdaad zeer schoon en volkrijk is. Ook vindt men er zeer veel fonteinen, waaronder het zoogenaamde ‘Manneke Pis’. Het groote park is zeker het schoonste van ons koninkrijk. Het wemelt er van wandelaars.

Den volgenden morgen gingen wij vroegtijdig op marsch en weer ondervond ik hoe ongemakkelijk het passeeren met zulke groote loopbruggen door een stad is. Wij moesten Brussel geheel traverseeren en daar de stad, zooals ik reeds gezegd heb, tegen de helling van een berg ligt, moesten wij bergafwaarts; dit ging zeer ongemakkelijk daar het zwaaien en draaien in de straten bijna ondoenlijk was. Bovendien waren de ketens der wagens zeer bros en braken oogenblikkelijk af nadat ze vastgehecht waren.

Vroegtijdig in den namiddag kwamen wij te Tubise, waar de kapitein mij afwachtte. Ik was recht verheugd dat wij er waren, en na alles in het groote park gereden te hebben, wandelden wij gezamenlijk naar ons oude cantonnement, Braine le Comte, terug.

Nu waren de dagen, die niet weinig tot Hollands geluk bijdroegen, en die ik nooit vergeten zal, nabij.

Den 15en Juni, voordat wij 's avonds Braine le Comte inkwamen, ontmoetten wij onzen Generaal, die ons meedeelde dat onze voorposten reeds met de fransche Armée slaags geweest waren en dat wij ons dus, om ieder oogenblik te kunnen vertrekken, gereed moesten houden.

Den volgenden nacht, omstreeks één uur, werd mijn kapitein verwittigd dat wij ons marschvaardig moesten maken. Ik sprong, daar ik dacht dat het er nu op los zou gaan, mijn bed uit en ging dadelijk naar een wagen, voor onze bagage enz., zoeken die ik, na een paar uren erom geloopen te hebben, bekwam.

Wij pakten onze zaken erop en in weinige minuten hadden wij de compagnie bijeen.

's Morgens, den 16en, passeerden gestadig troepen, die van den kant van Soignies kwamen om zich naar Nivelles te begeven, de stad.

Wij begaven ons met de compagnie op de markt (groote Plaats) waar wij tot nader order moesten blijven. Wij lagen daar dan ook den heelen dag op straat en gingen nu en dan naar het kwartier van luitenant Schröder, dat in de buurt was, om eenige ververschingen te gebruiken. Terwijl wij zoo op straat huishielden, hoorden wij steeds het gedonder van het geschut. Om het beter te hooren gingen luitenant Schröder en ik 's avonds tot buiten de stad. Toen het donker was kwam er een groote doormarsch van Hannoveraansche infanterie, die ter verfrissching der soldaten een paar uur in de stad verbleef. Hoe groot hun aantal was durf ik niet bepalen, maar ik weet dat alle huizen bezet waren en de Plaats bovendien geheel vol stond. Den nacht brachten wij daar door, en in den voormiddag van den 17en brak het hoofdkwartier op naar Nivelles; wij marcheerden met den trein en al hetgeen erbij behoorde de stad uit.

Daar men ons opdroeg de bagage te escorteeren, verdeelden wij onze compagnie in twee gedeelten, waarvan het eene voor ging en het andere van achter aansloot. Ik bevond mij met eenige marechaussées bij het laatste en volgde aldus de caravaan. Even buiten de stad hadden wij een ontmoeting waarover wij eens hartelijk moesten lachen. Bij een huis aan de route zagen wij een vrouw bij haar ezel, dien zij afgeladen had, op een geweldige wijze schreien, terwijl zij zich de haren uit het hoofd trok. Het ijselijk leven dat zij maakte deed mij denken dat dit wijfje haar man of een harer familieleden verloren had, en in het voorbijgaan vroeg ik haar waarom zij zoo droevig was. ‘Ja,’ zeide zij, ‘mijn ezel is ziek, hij kan niet meer loopen.’ Wij lachten, zooals ik gezeid heb, over dit interessante antwoord en vervolgden onzen weg. Daar de weg naar Nivelles buitengewoon slecht was, ging het zeer langzaam; dan mankeerde het aan den eenen, dan weder aan den anderen wagen. En nadat wij een groot half uur op weg waren brak er een, die met haver geladen was. De rest ging

verder; eenige sappeurs en ik deden ons best om hem weer gangbaar te maken; daar ik echter wel zag dat dit ons te lang op zou houden, liet ik een sappeur of drie bij den wagen blijven en vervolgde mijn weg. Eindelijk kregen wij Nivelles, waar wij dachten te blijven, in zicht. Daar wij, door de slechte wegen ook, al een weinig vermoeid waren, liet ik een half uur van de stad af stil houden. Wij dronken, in een armoedig huisje aan den weg, een glas bier, maar terwijl wij daar zaten, kwam een engelsch officier, insgelijks met eenige wagens, zoo schielijk mogelijk langs rijden, terwijl hij mij, in het Fransch, waarschuwde, dat de Franschen op slechts kleinen afstand van ons verwijderd waren, en wij dus niet lang moesten toeven. Ik volgde zijn raad, daar het denkbeeld van in hun handen te vallen, mij niet bijster gunstig scheen. (Naderhand bevond ik, dat deze officier mij geen onwaarheid verteld had, want kort nadat wij Nivelles verlaten hadden, marcheerden de Franschen er binnen). Ik liet dadelijk de wagens weer in beweging brengen. Maar vóór de stad was de weg zóo door menschen en bagage volgepropt, dat het mij zeer veel moeite kostte er doorheen te komen. Hier haalde ik evenwel het overige gedeelte der compagnie in, waar ik niet weinig verheugd om was. Maar wij hadden oneindig veel moeite om de stad binnen te komen; en toen moesten wij ons er lang ophouden, daar, gedurende twee uur wel, infanterie en cavalerie onzer troepen door de stad passeerden teneinde zich naar Waterloo te begeven. Wij bleven dien tijd geduldig op straat vertoeven en een ieder van ons zocht zich, de een in dit, de ander in dat huis, wat te verkwikken.

Nadat deze groote menigte doorgemarcheerd was, gingen wij, daar wij ook order gekregen hadden om ons naar Waterloo te begeven, op marsch, en verlieten de plaats waar wij gedacht hadden dat het hoofdkwartier zou zijn. Zeker geloof ik dat wij de laatste hollandsche troepen waren, die zich op 17 Juni in Nivelles bevonden. Een weinig buiten de stad begon het op een ijselijke manier, alsof het water bij geheele vloeden uit den hemel geworpen wierd, te regenen, en in een oogenblik waren wij doornat. Maar wij marcheerden, daar wij, zooals gezegd, veel bagage en levensmiddelen bij ons hadden, gestadig door. Tusschen Nivelles en Waterloo laat men Halle,

waarover ik reeds gesproken heb, links van den grooten weg liggen. Van hier, tot en voorbij Waterloo, stond, rechts en links van de route, de hollandsche en engelsche Armée geposteerd, en ik moet bekennen dat een Armée in slagorde te zien staan, inderdaad een zeer frappant gezicht is. Terwijl wij erdoor marcheerden, ontmoette ik nog verscheidene kennissen, zoowel van de huzaren van Boreel als van andere corpsen, en dit is waarlijk, op zulk een oogenblik, zeer aangenaam.

Wij kwamen eindelijk doornat te Waterloo, waar wij hoopten te verblijven, want wij waren moe en wilden liever niet verder marcheeren; maar het zag er ook hier verbazend sobertjes uit, daar de meeste huizen geplunderd en eenige zelfs door de soldaten afgebroken waren, om brandstof voor hun bivouaken te verkrijgen. Wij troffen hier ook onzen Generaal en Z. Ed. gaf order, daar wij hier, zooals hij zeide, niet *konden* verblijven, ons naar Brussel te begeven. Wij moesten dus, ofschoon wij doornat en vermoeid waren, weer op marsch en sjokten opnieuw met het linkerbeen vooruit. Na omstreeks een half uur door den dikken modder gebaggerd te hebben, en daar de avond begon te vallen, besloten wij in een huis waarbij wij ons juist bevonden te overnachten. Wij reden de wagens die wij bij ons hadden voor het huis en gingen toen het inwendige hiervan eens vercognosceeren. Armoede was het eerste dat zich voor ons opdeed. Niets was erin te vinden behalve een paar arme halzen van menschen. Hoe ellendig het er hier ook uitzag, gaven wij toch onze orders, dat onze brilliante huisbaas stroo op den vloer van de smerige kamer (er zat wel een handbreed modder opgeplakt) zou leggen, toen wij hoorden roepen: *De Franschen komen! De Franschen komen!* Wij gingen op dat geroep buitenshuis en zagen bagage-wagens, cavallerie, artillerie enz, enz. in vollen galop voorbijrennen. Dit bevreemdde ons, daar wij onze Armée nog een oogenblik te voren in de grootste orde hadden zien staan, en derhalve scheen het ons niet mogelijk dat de Franschen ons op de hielen konden zijn, temeer daar dan een groot gedeelte onzer Armée zeer zeker langs dezen weg had moeten retireeren.

Wij besloten, daar wij order hadden ons naar Brussel te begeven, stilletjes onzen weg te vervolgen, maar wij legden het vrij wat bedaarder aan. De wagens lieten wij voorzichtig

rijden, want wij wilden het voorbeeld van anderen, die alles in stukken joegen, niet volgen.

Wij en de sappeurs moesten evenwel aan den kant van den weg gaan, daar wij anders door de wagens en cavallerie omvergejaagd zouden zijn; den anderen dag zagen wij hoe sommigen op deze wijze maar al te droevig hun leven verloren hadden.

Het is mij niet mogelijk de situatie van den weg, toen, te beschrijven, daar mijn pen veel te zwak is om deze confusie door woorden uittedrukken.

De weg was bezaaid met gebroken wagens vol bagage en levensmiddelen; andere waarvan de boeren de paarden afgesneden en gestolen hadden; zware koffers en kisten in menigte; marketentsters lieten hun geheele kraam met sterken drank in den steek en kozen het hazenpad; links en rechts hoorde men geweer-vuur; zelfs schoot men met kleine veld-stukjes waarvan de kogels door het bosch komend takken medenamen en ons om de ooren vlogen.

Wij kwamen ten laatste 's avonds, omstreeks 11 uur, in een voortdurenden regen en in een donkerte dat men nauwelijks een hand voor oogen zien kon, voor Brussel. Wij doorkruisten in de duisternis, zonder te weten waar wij ons bevonden, de straten en hielden eindelijk op een plein stil, juist voor een huis dat naar een logement geleek, waar wij, in de hoop er te kunnen overnachten, aanklopten. De deur werd eindelijk geopend, maar de hospes, die ons en de sappeurs, zoo doornat als een kat in den dikken regen zag staan, toonde verbazend weinig lust om ons op te nemen.

Na lang praten evenwel, en na veel goede woorden, en nadat wij vooruit beloofd hadden goed te zullen betalen, besloot hij het te doen. Voor de paarden had hij echter geen plaats en daar wij de arme beesten niet graag den heelen nacht onder den blooten hemel wilden laten staan, ging luitenant Schröder met mij in de dikke regen en donkerheid de straat op, om in een of ander logement een plaats voor ze te vinden. Evenwel, waar wij ook aanbelden werden wij regelrecht afgewezen en nergens wilde men onze paarden stallen. Dus moesten zij den nacht, met de sappeurs die er de wacht bij hadden, op straat doorbrengen.

In de ons door gratie verleende herberg, kropen wij schielijk,

ijskoud en met geen droge draad meer aan het lijf, bij de keukenkachel. Na hier een poosje, van het natte pak ontdaan, gezeten te hebben, begonnen wij weer op te leven. Ook dronken wij een deftig glas roode Baay, daar dit noodzakelijk was om het corpus weer in behoorlike orde te brengen. (Iemand die den afstand onzer route van dien dag kent, beseft licht hoe vermoeid wij geweest moeten zijn). Wij begaven ons eindelijk ter ruste en sliepen, zooals natuurlijk was, door de groote vermoeidheid zeer vast, waardoor wij, tenminste ik, niet weinig verkwikt werden.

's Morgens den 18en, den grooten dag waarop alles beslist werd, ontvingen wij order om 'ons met de compagnie buiten de ‘Poort van Halle’ te begeven. Dadelijk waren wij in beweging en in weinige oogenblikken bevonden wij ons ter plaatse. Nadat wij hier omstreeks een uur vertoefd hadden, kregen wij de contra-order om van daar naar de ‘Poort van Namen’ en verder op Spinetti naar Waterloo te marcheeren. Die order werd ook weer zoo schielijk uitgevoerd als hij gecommandeerd was en na weinige minuten waren wij buiten de bedoelde Poort en de groote route op.

Toen wij ons omstreeks een half uur buiten de barrière van Brussel bevonden, kwam de schoonste cavallerie en artillerie die men ooit gezien heeft, in vollen galop langs, alsof de vijand hen op de hielen zat. Zij riepen ons toe (tenminste, daar wij de eenigsten waren die hier vooruit gingen, moest ik dit wel van hen begrijpen) dat wij toch terug zouden gaan, daar de Franschen reeds achter hen waren. Maar onze brave kapitein luisterde naar deze ongunstige spreukjes geenszins en zei dat wij, daar onze order luidde onzen weg te houden, hun raad volstrekt niet konden opvolgen.

Wij stelden ons, daar de weg niet extra breed was, terzijde van de route op, omdat wij anders, in een oogenblik door de cavallerie omvergejaagd zouden zijn, en wij bleven zoo wel over een half uur in die positie staan, daar het retourneeren der artillerie en cavallerie geen einde nam.

Toen nu deze groote Foule voor de barrière van Brussel kwam, werd deze gesloten, daar men bijna zeker wist dat het een valsch gerucht was. Wij kregen last deze terugtrekkende troepen zooveel mogelijk te keeren, waarom wij onze

sappeurs met geveld geweer dwars over den weg plaatsten en alles, zooveel wij konden, tegenhielden.

Terwijl wij hier stonden werd evenwel de barrière weer geopend en daar wij vervolgens weer alles moesten laten passeeren werd de weg weer ruimer en wij stapten opnieuw met onze sappeurs vooruit, met het vaste voornemen onze route te vervolgen.

Wij marcheerden vooruit, ofschoon ons nog onophoudelijk troepen tegenkwamen. Wij namen nog al veel afgedwaalde soldaten, die ons ontmoetten, mee, zoodat onze compagnie toen uit allerlei soorten van kleuren samengesteld was. Evenwel deserteerden deze klanten, die zeker ook al van hun bataillon weggeloopen waren, in die mate, dat wij 's avonds niet meer dan onze eigen compagnie over hadden.

Van tijd tot tijd ontmoetten wij, dan een vijftig, dan een honderd, fransche krijgsgevangenen. Ieder van hen riep even hard: ‘Napoleon is een beest, leve de koning van Frankrijk!’ weinige zag men onder hen die niet geblesseerd waren. Even voor wij een klein gehuchtje, waarvan mij de naam ontglipt is, intraden, passeerden ons omstreeks drie duizend van die voorheen zoo trotsche Heeren; een hoop van wel honderd officieren marcheerde vooruit; ook bevonden zich bij deze menigte twee gouden Adelaars, die er inderdaad brilliant uitzagen. Wij plaatsten ons aan den kant van den weg en lieten ze op deze wijze voorbij defileeren en ieder begrijpt licht, dat dit, hoezeer ook krijgsgevangenen te beklagen zijn, geen onaangenaam gezicht voor ons was. Ieder van hen riep om water, maar daar wij hier zelf niet van voorzien waren, was het ons niet mogelijk te helpen. En inderdaad moet men medelijden hebben met zulke menschen die in 's vijands handen zijn, daar men hun leed, als men zich in hun toestand indenkt, zeer goed meevoelen kan.

Droefheid en angst kon men op de meeste aangezichten lezen; anderen zag ik ook die zich, ondanks hun gevangenschap, zeer opgeruimd en vrolijk voordeden. Over het algemeen waren zij niet zonder blessuren, waaruit bleek dat er niet weinig onder gehakt was. Bij sommigen was het gelaat zoo met geronnen bloed bedekt dat men er volstrekt niets meer van zien kon. Ik verwonderde mij uitermate over de

tranquilliteit van een geblesseerden soldaat wiens linkerwang door een horizontale sabelhouw doorgekapt was, van achter zijn oor tot in den mond, zoodat het benedenste gedeelte ervan bijna op den schouder lag. De wond had zeker een opening van ongeveer 3 à 4 duim, waardoor men de tanden kon zien. In het voorbijgaan zei hij, in gebroken hollandsch, terwijl hij naar de wond wees: 'Het is genoeg.' Natuurlijk kon men hooren dat het geluid voor een deel door de opening van de wond doorkwam. Ik kon mij niet begrijpen dat deze man, die op zulk een ijselijke manier geblesseerd was en zeker ook al veel bloed had verloren, nog zulk een uitdrukking bezigen kon.

Toen deze menigte ons eindelijk voorbijgemarcheerd was en de route weder ruimer werd, vervolgden wij onzen weg en kwamen weldra in het bewuste gehuchtje. Doch hier was het door bagagetransporten en cavallerie weer zoo vol dat niemand die het niet gezien heeft, zich een denkbeeld ervan vormen kan. Wij zaten maar al te dikwijls in het nauw. Daar de dorst mij gedurende dezen marsch erg gekweld had, ging ik de huizen binnen en trachtte bier of water te krijgen. Ik kreeg van het eerste, tot mijn niet geringe blijdschap, en na er smakelijk van gedronken te hebben, stapte ik weer de deur uit en ging naar de plaats waar ik de compagnie verlaten had. Maar daar gekomen vond ik haar niet meer. Ze was reeds voortgemarcheerd en daar het erg vol was kon ik haar, ofschoon ik naar alle kanten uitkeek, niet zoo dadelijk vinden. Ik kroop, om maar vooruit te komen, en de compagnie weer te rencontreeren, door de heggen van verscheidene tuinen en zag hier overal van onze geblesseerden, die niet meer verder konden, langs den weg liggen, waarvan sommigen reeds met de laatste oogenblikken van hun leven worstelden. Daar de zijweg eenigszins hol was, klom ik, als ik weer een nieuwe opening zag, dan eens naar boven, dan naar beneden, en had dusdoende een ontmoeting die inderdaad niet de aangenaamste was en waarvan ik den afloop niet zoo gunstig voorzag. Ik had het ongeluk, bij het afdalen van een hoogte, een geblesseerden Brunswijkschen soldaat tegen den arm te stooten. Daar dit hem ongetwijfeld nieuwe pijn veroorzaakte werd hij zoo verstoord dat hij mij de opening van zijn geweer (dat voorzeker

geladen was) presenteerde. Ik dacht niet anders of de vent zou mij zoo eens eventjes naar de andere wereld helpen, wat ik uit zijn leelijk gezicht en kwaadaardige beweging opmaakte. Met veel goede woorden, - daar ik weinig lust had op zijn vriendelijk voorstel in te gaan - beduidde ik hem dat het zonder kwade bedoeling geschied was. Hij verliet mij eindelijk doch scheen over het voorval in het geheel niet content, daar hij al knorrende heenging. Ook ik vervolgde, daar ik op het gezelschap van den onvriendelijken gast in het geheel niet gesteld was, dadelijk mijn weg, niet weinig tevreden dat ik zoo van dezen gevaarlijken verdediger des vaderlands afgekomen was. Inderdaad moet men in zulke gevallen zeer voorzichtig te werk gaan, daar er geen mensch naar omgezien zou hebben, indien hij mij, zooals eerst zeker zijn intentie was, een kogel door het lijf gejaagd had.

Daar zich aan de andere zijde van het gehuchtje twee wegen opdeden, wist ik niet welken ik in zou slaan, want den naam van Spinette had ik vergeten. Maar een boerenjongen daar, die de contreie kende, herinnerde mij eraan en wees mij den weg erheen. Spoedig vond ik nu de compagnie weer, wat mij zeer goed aanstond, want in zulke omstandigheden is het ten hoogste onaangenaam wanneer men afwezig is.

Onze kapitein ontving hier het bevel den weg, die op sommige plaatsen geheel verstopt was, van Spinette tot Waterloo, op te ruimen en weer begaanbaar te maken. Hier begonnen dus onze groote en vermoeiende werkzaamheden van dien dag, die ik niet licht vergeten zal. Wij hadden order om alles, het koste wat het wilde, terzijde te werpen, teneinde den weg andermaal passabel te maken.

Een beschrijving van de situatie der route, zal ik niet geven, daar zij die, betreffende den voorgaanden dag, ver overtrof en ik volstrekt geen woorden zou kunnen vinden om deze verwarde huishouding af te malen.

Zwaar geladen caissons met kardoezen en amunitie, andere met haver, rijst, brood, beschuit en vleesch, moesten wij dechargeeren, en alles terzijde van den weg werpen. Op sommige gedeelten was de route zoo met gewonden bezaaid dat men volstrekt niet vermijden kon hen met voeten te vertrappen.

Een geval, waarbij de lijder toonde nog geen zin in sterven

te hebben, ofschoon hij in groot gevaar was, zal ik hier meêdeelen. Aan den kant van den weg zag ik een geblesseerden soldaat liggen. Het benedenste gedeelte van zijn voet was juist in de buiging door een kanonkogel weggeschoten. Onze Sergeant-Majoor en ik bleven een oogenblik staan bij dezen ongelukkige die, naar het mij toescheen, de doodstrekken reeds op het gezicht had. En daar ik wezenlijk meende dat hij door bloedverlies al met zijn laatste oogenblikken bezig was, zei ik tot den Sergeant-Majoor: 'Hij gaat sterven.' Nauwelijks had ik deze woorden geuit of de geblesseerde richtte het hoofd, hoe zwak hij ook was, op en mij aanziende, zei hij: 'Neen, niet s t e r v e n ' en lei toen het hoofd weer neer. Het bleek dus wel dat mijn uitdrukking hem niet beviel. Wij konden, daar wij volstrekt geen tijd hadden en ook niets verkwikkends bij ons droegen, dezen lijder geen hulp bieden en vervolgden onzen weg.

(Slot volgt).

De forellenvisscher
Door
Albert Verwey.

Werp uw snoer op den stroom en vertrouw dat de buit
Bijt, door de gunst van een god.
Of hij de angelroe spant - vier de koord verder uit! -
Haal hem aan of geef schot.

De morgen blinkt frisch op het golfgrage meer,
De berken staan groen aan den rand,
De boot schiet vooruit, wiegelt zacht heen en weer,
Waar het zuigt, eer het stort, houdt ze stand.

Als een vlinder die boven hem lokkenden mond
Van een bloem, zich zwevend houdt,
Zijn angel dan boort naar den zoeten grond, -
Roover die roerloos schouwt -

Zoo hangt ge en uw hakende snoer snelt weg
In de kolkende kloof, in de voor,
Waar de vlugge forel rond uw kloek overleg
Dartelt en spoedt in zijn spoor.

Zwier uit nu de lijn, als de middag genaakt:
Zij kringt in bevalligen boog
Over 't glad-stille vlak, tot ze in 't klotsen geraakt -
De golf om u heen spat hoog.

De wind wakkert aan en een daavren begint
Waar de stroomval den schietstroom verzelt.
Waar de spar met zijn wortels granietblokken bindt
Vaart ge in het botsend geweld.

Op en neer, hoog en laag, tot ge 't steken ontschuil'
Van de zon die zijn hitte op u blaakt.
Zie een kleine forel, in dien koeleren kuil,
Verliefd op uw lokaas geraakt.

Werp hem weg: hij zal, zij 't met doorboorde lip,
Vroolijk zijn visschebestaan
Genieten, een kleurige flonkerstip
Langs donkre en bewogen baan.

Vaar voort: in de nachten van 't noorden zijn
De heemlen als dagen hel,
Zij houden aldoor hun zilvren schijn
En bevende stralenspel.

Vaar voort: als 't geschal van den val u verrast
En de sparren duistren naarvoor,
Houd alleen met uw handen de angelroe vast,
Zit rustig en leen uw oor

Aan alle geluiden, zonder dat
Uw hart één even trilt:
Achter u zit wie 't waterpad
Kent en geen woord verspilt,

De Roeier die heel de Kumene:
Stroomval, versnelling en meer,
Kent, en dat meer gelijk een zee,
Waar ge komt, en waart weleer.

De Roeier voor wien ge een werktuig zijt,
De boot, gij, hengel en snoer,
Hij stuwt en stuurt met sterk beleid,
Hij, even wijs als stoer.

Wees onvervaard: als op den dag,
Zwart en katoogen-groen
Het water kolkt: zijn valsche lach
Zal u geen hinder doen.

Als mot en vleermuis rond u zwermt,
Een oboe krijt van ver,
Gediert uit bosch en kreken kermt, -
Vergeefs zoekt ge ééne ster, -

Rust dan in hem: hij brengt u wel
Langs afgrond, kolk en kaap, -
Ge zijt uit op de vangst van de groote Forél
En ge vangt hem, half in slaap.

De kunst om de kunst
Door
Fr. Paulhan.

‘De kunst om de kunst’ is een leus, waarin kunstenaars soms behagen geschept hebben. Wijsgeren hebben nooit van haar gehouden. Zij hebben haar onzinnig of leeg van zin geacht, en hadden daarmeê gelijk en ongelijk. Ik zal er niet over uitweiden waarom zij gelijk hadden, want het is gemakkelik om het hierover eens te zijn. Maar ik zou willen aantonen waarin zij ongelijk hadden. Wij zijn dan eens te meer in de gelegenheid om de onlogiese aanleg van de menselike geest te erkennen, te zien hoe hij zelfs van zijn afwijkingen partij trekt. Het begrip ‘de kunst om de kunst’ is, inderdaad, een dwaling en zelfs als men wil een onzinnigheid. Aan de andere kant evenwel, schijnt dit begrip mij goed, nuttig, aanbevelenswaardig, noodzakelik zelfs, en tot op zekere hoogte vanzelfsprekend en waar.

Waarom heeft het, terwijl het vals is, zoveel goeds en zelfs zoveel waarheid? Ziehier wat te onderzoeken wellicht zeer belangwekkend zal blijken en wat bovendien zeer eenvoudig is.

1

Waarom de theorie ‘de kunst om de kunst’ onjuist is, springt in 't oog en werd even goed begrepen als gezegd. Zij is onjuist omdat, in een georganiseerde veeleenheid, zelfs in een zo kwalik georganiseerde als onze maatschappij, niets volstrekt voor zich bestaat, maar alles in zekere mate voor wat anders. Spoorwegen hebben hun reden van bestaan niet

inzichzelf maar in de behoeften van handel en nijverheid. Handel en nijverheid bestaan evenzeer niet voor zich, maar om te voldoen aan sommige van onze behoeften. En zo bloeit ook de kunst niet om haar zelf maar om de ideeële voldoening die zij ons geeft, om de verheffing van onze geest, van onze verbeelding, gevoelens en zelfs gewaarwordingen. Het is duidelik dat kunst, buiten het menselik belang, geen enkele reden van bestaan heeft.

Deze waarheden zijn zoo schel, dat zij ons mogelik verblinden en daardoor beletten hun zin en hun belangrijkheid te beseffen. Men is gewoon een begrip dat als onzinnig en vals gekenmerkt is, te minachten en los te laten. Maar dit is een betreurenswaardige gewoonte. Men moet er steeds verdacht op zijn, dat een scherp weerlegde en levendig bestreden idee kostbaar en nuttig blijft. Na haar overwonnen te hebben, behoort men haar bij te springen, op te wekken en onder opzicht te laten ontwikkelen. Geen enkele leer - zomin als een staatkundige partij of als een volk - mag ooit volstrekt zegevieren. Het is noodzakelik dat zij omlijst, ondersteund, bedwongen, gezuiverd wordt door vijandige krachten die haar grenzen stellen en elk te-buiten gaan verhinderen. Want al wat met volstrektheid van macht aan zichzelf wordt overgelaten, ontaardt en gaat onder.

2

Onze werkzaamheid is kortstondig en onze uitzichten zijn beperkt. Wij doen in het algemeen weinig en wat wij doen weten wij niet. De enigszins verderaf liggende gevolgen onzer daden kunnen wij nimmer berekenen, zelfs niet ten halve voorzien. Zelfs de meest bespiegelende, meest doordringende geesten zijn spoedig de draad kwijt in de onzekere duisternis van de toekomst en in de verwikkelingen van uitwerkingen en oorzaken.

Gewoonlik stuiten wij dan ook de loop van onze vermoedens. Redelikerwijs kunnen wij tot doel van onze werkzaamheid niet haar meest verwijderde grens nemen, die ons onbekend is, en evenmin voor het oorzakelike van onze werkzaamheid de meest algemene, meest afgetrokken rede-grond. Immers, wij kunnen die noch bepalen, noch zijn betrekkingen

tot onze daden zuiver zien. Dat zou trouwens vaak zeer nutteloos zijn. Als wij eten gehoorzamen wij aan de aandrang van de honger, maar wij denken er niet aan dat eten noodzakelik is om te leven en stellen geen theorieën op over de belangrijkheid van ons leven, en de noodzaak het in stand te houden ten algemenen bate. Zo is het met alle verrichtingen van het lichaam. Ook zullen wij ons, bij geestelike arbeid, maar zeer vaag bezighouden met de verwijderde gevolgen die er misschien eens uit zullen voortkomen; ook niet met de hogere redenen die onze arbeid zouden rechtvaardigen. Wij houden ons liever aan de onmiddelike redenen en aan de meest nabijliggende gevolgen, aan de aandrift die ons voortstuwt, aan de idee om iets moois te maken of om een studie die ons belang inboezemt te voltooien, aan het verlangen er voordeel of roem meê te behalen.

Hoe meer iets onze belangstelling opwekt, des te meer is de neiging die ons er heendrijft vastgeankerd in ons Ik en doordringt dit; des te meer ook beperkt zich de kring der werkingen en oorzaken waarmee wij rekening houden. De man die door een hartstochtelike liefde in beslag genomen is, zal uit zichzelf niet alle gevolgen van zijn verlangen voorzien en er de rechtvaardiging van bestuderen.

Hij houdt zich niet op bij de overweging dat de voortplanting voor het mensdom noodzakelik is en dat de aarde zonder de mensheid veel minder belangwekkend en roemrijk zou zijn. Hij bemint omdat hij bemint, hij wil ‘de liefde om de liefde’. En eveneens geniet de gulzigaard het eten om het eten. Hij leeft om te eten, gelijk de ander leeft om lief te hebben. Zo houdt een overtuigd jager van de jacht om de jacht, zelfs zonder te denken aan het genoegen ervan, of aan het voordeel dat hij heeft van het wild. Ook vriendschap, een toch zeer kalm gevoel, vriendschap op de manier van Montaigne: ‘parce c'était lui, parce c'était moi’ vindt tenslotte slechts in zichzelf zijn bestaansgrond en zijn rechtvaardiging. Het is op dezelfde wijze dat de bezielde kunstenaar tot de leuze ‘de kunst om de kunst’ komt.

Naarmate zich de kring der gedachten, door gewoonte of aangeboren aanleg, verengt, wordt het voorwerp van de hartstocht zijn eigen einddoel, het neigt ertoe, zichzelf op te stellen

als het volstrekte. Een hartstochtelijke, als Flaubert, heeft de neiging zijn aandacht aan niets te schenken, dan aan de kunst, waaraan hij zich met al zijn krachten wijdt, en waartoe al zijn instincten hem drijven. Hij vindt zelfs niet dat de kunst hare rechten moet doen gelden, hare voortreffelikheid moet bewijzen, en ik denk niet dat hij zich het vraagstuk ooit ernstig gesteld heeft. Hij komt er op een natuurlike wijze toe alles wat niet zijn kunst is, te verachten en hij zal zich er gestadig tegen verweren haar te onderschikken aan een of andere ijdelheid, als politiek, moraal of wetenschap. Het zou een soort van heiligschennis zijn en, in ieder geval, een zonderlinge omverwerping van de orde der waarden.

Ziedaar een zeer gebruikelike wijze van doen, volkomen naar de natuur van de mens en die zich voortdurend herhaalt. Hoevelen hebben er aan gedacht zich af te vragen op welke deugdelike grondslag al hun aspiraties berustten, hun geloven, hun verlangen? Enkelen misschien, waarvan, zonder twijfel, de meesten zieken zijn, zielszieken, gekweld door de waan van de twijfel. Feitelik kunnen wij de oorzaken-reeks niet onbeperkt terug vervolgen. Indien de kunnst haar recht van bestaan in het maatschappelike leven heeft, wat zullen wij zeggen om dit leven zelf te rechtvaardigen en welk bestaansrecht zullen wij daarvoor vinden? En zo wij er een vinden, wie zal voor de waarde daarvan instaan? Men moet meer of minder ver van het uitgangspunt ophouden òf zijn toevlucht nemen tot zodanige afgetrokkenheden, dat wij nooit weten zullen in welke mate de werkelikheid hen vertegenwoordigt en vlees doet worden. Het verschil tussen hem die de kunst om de kunst aanvaardt en hem die de kunst voor het maatschappelike leven opeist is, ofschoon zeer wezenlik, niet zo groot, wijsgerig gesproken, als men scheen te geloven.

Maar, bovendien, laten wij, wat zeer redelik is, aannemen dat de kunst slechts een middel en het leven het doel is. Dat datgene, wat eerst een ‘middel’ was, vervolgens een ‘einddoel’ wordt, is, kan men zeggen, het normale verloop der dingen. Dit is een zo bekend feit dat het onnodig is ons erbij op te houden. Het geval van de gierigaard die de rijkdom liefheeft om hemzelf, ‘het goud om het goud’ en niet om dat wat hij erdoor verkrijgen kan, is terecht klassiek geworden,

als zeer voorbeeldig. En deze neiging van de geest is niet slechts natuurlik en algemeen, maar zij is ten naaste bij noodzakelik, dikwels nuttig.

3

Maar, zegt men, zelfs in de gevallen waarvan zoëven sprake was, zou de leus ‘de kunst om de kunst’, zich niet kunnen doen gelden. Wat de kunstenaar in de kunst liefheeft en dat wat hij zoekt is, tenminste, indien al niet enig ander goed van zede of religie, zijn genoegen. En, zei voor enigen tijd de heer Faguet in een zeer belangwekkende en breed-opgevatte studie, ‘aangenomen zelfs dat de neo-romantici hadden willen zeggen dat de kunst een spel is, gelijk Schiller het eerst gezegd heeft, zo hadden zij deze formule moeten opstellen: “de kunst om het genoegen”. “De kunst om de kunst” betekent, nauwkeurig genomen, niets.’

Ik ben op dit punt niet de mening van de heer Faguet toegedaan. De formule die hij ontbloot van zin acht, schijnt mij een genoegzaam nauwkeurige zin te hebben. En ik voeg er aan toe dat zij, naar mijn mening, de kunstenaar aanmerkelik verheft.

De ware kunstenaar, de kunstenaar van ‘de kunst om de kunst’ die werkelik zijn beginsel toepast, eindigt met zijn genot te vergeten en eindigt met zichzelf te vergeten. Niets bewijst mij dat de hartstochtelikste kunstenaars diegenen zijn zullen die het meeste genot in hun werk vinden. De overmaat zelf van hun gevoel stelt hen bloot aan lijden, zo niet aan ellende. Dat men tot een daad hevig aangedreven wordt, heeft niet tot dwingend gevolg dat men haar met vreugde uitvoert. Het genoegen ontstaat uit de harmonie van verlangen en omstandigheden, uit de genoegzaam doch niet overdadig verkregen voldoening zonder veel moeite of onrust. Flaubert heeft misschien geweldige en zeldzame geneuchten gekend, of tenminste wil ik dit veronderstellen, want alles in aanmerking genomen, ben ik er niet zeker van. Maar wat niemand ontkent, is dat hij hard gezwoegd en brandend geleden heeft voor zijn kunst; zo hij zijn genoegen zocht, blijkt zijn berekening bedroevend onjuist.

Het eigene aan de gepassioneerde is, dat hij zijn genot

aan zijn hartstocht onderschikt, en, zo men vasthoudt aan die bovendien onnauwkeurige formule, dat hij zijn genot legt in het lijden dat zijn passie hem aanbrengt. Het is niet voor zijn genoegen dat men hartstochtelik verliefd is. De hartstocht van Tristan en van Isolde, ik spreek hier van de helden van Wagner, is wel de hartstocht om de hartstocht, niet de hartstocht om 't genoegen. De kunst van Flaubert is niet de kunst om het genoegen maar de kunst om de kunst. De gepassioneerde eindigt met te willen verdwijnen voor het voorwerp van zijn hartstocht, de kunstenaar smelt weg in zijn werk en de verliefde offert zich aan zijn liefde. Voor de kunstenaar is de kunst iets oneindig verhevens boven hemzelf en zelfs boven zijn werk, iets waar voor hij zich opoffert, waaraan hij al zijn medemensen zal opofferen, voorzover deze zich daartoe lenen; zij is een religie die in hem geboren wordt en hij wijdt aan zijn godheid veel menselike vreugden en genoegens die hij misschien zou weten te waarderen zo goed als ieder ander.

Zal men zeggen dat juist daarin het genoegen ligt dat hij zoekt en dat hij vreugde in zijn offer vindt?

Er is daar, geloof ik, een onderscheiding te maken. Klaarblijkelik volgt hij aan de sterkste neiging. En het is zelfs omdat hij haar volgt, dat wij die veel sterker dan de andere noemen. Maar het zijn niet altijd de heftigste en de meest gebiedende neigingen die ons het meest genoegen schenken, veeleer loopen juist deze de meeste kans tegengewerkt te worden en dat wat wij ‘liever hebben’ zal misschien niet altijd het genoegen zijn.

Of wel, wanneer men alle bevrediging van onze neigingen ‘genoegen’ wil noemen, wat mij psychologies weinig nauwkeurig lijkt, dan zal men moeten zeggen dat al onze daden en al onze verlangens het genoegen tot doel hebben. Zowel wetenschap als kunst, zowel godsdienst als moraal zouden gelijkelik ‘om het genoegen’ bestaan. En dan nog, als dàt niet een meer dan betwistbare bewering is, is het een verzekering die ons in 't geheel niet kan dienen tot het onderscheiden van enige wijze onzer werkzaamheid van andere en die misschien teruggebracht moet worden tot een tautologie.

Wanneer men wil dat zij een zin hebbe, dan zou het erop neer komen dat iedere neiging voor zichzelf werkzaam is, wat

een andere wijze zou zijn van weer terug te keren tot ‘de kunst om de kunst’, tot ‘de wetenschap om de wetenschap’ en tot ‘de godsdienst om de godsdienst’ of zij nu werkzaam is voor de mens dan wel voor de maatschappij. Dan zouden wij bij de meer houdbare formules belanden: ‘de kunst om de mens’, ‘de wetenschap om het verstand’, enz. Maar het zou beter zijn die te bereiken langs een weg die zekerder en rechtstreekser was.

In ieder geval zouden wij hier zeer ver af zijn van ‘de kunst om de kunst’ en de waarden zouden zijn omgeworpen. De kunstenaar die slechts kunstenaar is heeft de neiging zichzelf en de mensen aan de kunst te onderschikken, evenals de ware godsdienstige zich onderschikt en de anderen onderschikken wil, aan de godsdienst, de geleerde die geheel en al geleerde is, aan de wetenschap. De kunst wordt min of meer een godheid, groots en naijverig. Zij is niet voor het genoegen gemaakt, zij is niet voor de wereld gemaakt, de wereld is gemaakt voor haar. Geëxalteerde moralisten hebben kunnen zeggen dat deze wereld slechts bestaat om het schouwtoneel der zeden te zijn. Te zeggen dat zij slechts bestaat als voorwaarde tot de luister der kunst, is een overeenkomstige opvatting, ongeveer even hoog tenslotte, minder of meer verheven naar de wijze waarop men de eene en de andere begrijpt. En deze formule is, evenals de andere de natuurlike uitloper van de neiging die zich ontwikkelt en eindigt met zich de overhand te verzekeren.

4

Indien de formule ‘de kunst om de kunst’ betekenis heeft en zelfs een belangwekkende en verheven betekenis, indien zij met de werkelikheid overeenstemt in het zuiver uitdrukken van de natuur en van het leven van enige geesten dan kan men zich afvragen wat hare waarde, haar graad van waarheid, en, om 't zo te zeggen, wat de eigenheid dier waarheid is. Het zou weinig betekenen zich te beroepen op de oorzaak van de neiging tot het beminnen van de kunst om de kunst, of op de aanleg die haar voortbracht, indien men er ook niet, naar mogelikheid de rechtvaardiging van gaf. Het is gebruik

geweest meer naar begrijpen dan naar oordelen te trachten, maar om goed te begrijpen moet men oordelen ook.

De teorie van de kunst om de kunst is bij den kunstenaar een vorm - overdreven maar nuttig - van de beroepsgeest, van het beroepsgeweten. Ieder onzer wordt in 't algemeen tot enige partijdigheid gedreven ten gunste van de maatschappelike taak die hij gekozen heeft of zelfs die hem eenvoudigweg opgelegd is. Hij helt er toe over in zichzelf, in zijn kaste, in de gezamenheid zijner vakgenoten, de wezenlike vertegenwoordigers van de mensheid te zien en zijn taak schijnt hem al licht zo, alsof de anderen slechts verplicht waren er de verwezenliking van toe te staan en het bestaan ervan te verlengen. Tenminste zal het schijnen als hing zij van geen andere af, als behoefde zij zich aan niets buiten hare eigen vereisten te onderwerpen.

Men kent de nadelen van die geest. Hij boezemt de vaak onaangename geringschatting in van de kunstenaar voor de burger, of van de industrieel voor de kunstenaar, van de militair voor het civiele en van de intellectueel voor de militair, van de ambtenaar voor de eenvoudige particulier. Dit is een betreurenswaardig gevoel bij de tot zulk een loopbaan geroepen lieden. De beroepsgeest heeft nog ernstiger gebreken waar hij neigt tot het voortbrengen en handhaven van een zekere anarchie en een gevaarlike wedijver. Maar dit alles is nagenoeg onontkoombaar. Het zijn vormen van de onontkoombare zelfzucht, van een getransponeerde en vermaatschappelikte zelfzucht die tot voorwerp niet meer het ‘ik’, neemt, dat zij te buiten gaat, maar een groep, of zelfs een soort afgetrokken eenheid: kunst, wetenschap, administratie, die door den zelfzuchtige vertegenwoordigd wordt. Zelfzuchtigheid is het noodlottige karakter van al wat bestaat. Daarzonder zou het individu verdwijnen. En zelfzucht, een zekere zelfzucht, is ook de noodzakelike voorwaarde die het individu niet alleen nuttig voor zichzelf maakt maar het ook in staat stelt de anderen van dienst te zijn. Zo het geen zorg voor zichzelf draagt, zo het zijn krachten niet met overleg gebruikt, zo het zichzelf niet acht, zo het zichzelf verlaat, zal het weldra niet meer dienstig zijn, tot niets en tot niemand.

5

Het is de achting voor ons beroep, het is de roem der idee die wij vertegenwoordigen, het is de bewondering voor ons meer bizonder ideaal, - en het is bijgevolg ook, in zekere mate, de onrechtvaardigheid ten opzichte van andere verrichtingen en van andere ideeën - wat ons de kracht geeft een werk, ons werk in 't bizonder, te volbrengen. Hij die geheel onpartijdig in juiste evenredigheid achting en liefde voelt, zal meer aarzelen om zich in 't bizonder tot iets te bepalen en loopt gevaar in zijn werk minder overtuiging en minder gang te brengen. Wellicht zal hij ertoe komen te denken, niet dat alles in een welgeordende maatschappij zijn nut heeft, maar dat alles even ijdel is.

Dit zijn ideeën waarvan ik de betekenis in het geheel niet misken, en gevoelens die ook hun waarde hebben. Het is uitstekend dat zij in enkele geesten de boventoon voeren, die zodoende de dingen van grotere hoogte kunnen bezien, kunnen pogen de gescheiden krachten te verzoenen en zelfs van de tegenstrijdigheden overeenstemmende resultaten te verkrijgen. Maar alles te begrijpen en iedere zaak naar de waarde die men haar meent te moeten toekennen met de meest-mogelike onpartijdigheid lief te hebben, dat wordt een verbizondering gelijk een andere. En gelijk elke andere brengt ook zij het gevaar mee hen die erdoor bekoord zijn te bedwelmen. Zij ook heeft haar dwalingen en leidt vaak naar een gemakkelike en ietwat hooghartige ironie die meer door haar aanmatiging superieur is dan door haar uitwerking. Zij is er niet minder een zeer hoge eigenschap om.

Laten wij nog erkennen dat het goed zou zijn indien ieder van tijd tot tijd deze opperste onpartijdigheid bezat of tenminste haar gevoelde en, door haar te hebben begrepen, minder scherp werd bij gelijke geestdrift. Laten wij tenslotte erkennen dat zij misschien tot basis zou kunnen dienen voor een andere samenleving dan de onze, die zich verwerkeliken zal, die zich misschien reeds verwerkelikt heeft, wij weten niet waar, wij weten niet wanneer, en die wij dus bijna volstrekt ter zijde kunnen laten. Maar wie ziet niet de gevaren

ervan voor ons en dat onze samenleving op geheel andere geestestoestanden berust waarvan men een snelle en volledige wijziging niet hopen noch eisen kan?

Wij zullen misschien genoegzaam de deugden en de gebreken van de beroepsgeest doen begrijpen, door ons die van de vaderlandslievende te binnen te brengen, die er tenslotte een vorm van is. Zo wij ook al de grootheid en de schoonheid, de verhevenheid in zeker opzicht van het mensheid-ideaal niet mogen miskennen, moeten wij toch toegeven dat het vaderland-ideaal met zijn onvermijdbare uitersten een voorwaarde is, noodzakelik voor het bestaan der volkeren, gelijk de zelfzucht die is voor het individu; ja zelfs voor de samenhang van de mensheid, gelijk de zelfzucht een is voor de hechtheid van het vaderland.

Indien wij dus het patriotisme aanvaarden als een betrekkelike waarheid die zich uit zichzelf stelt, kunnen wij op dezelfde wijze en op gelijke gronden de leer van de kunst om de kunst aannemen. Zij ook stelt de kunstenaar in staat om zijn werk met meer trots en meer vreugde, meer overtuiging en meer pracht uit te voeren. Heel de wereld zal erbij winnen en hoe schoner zijn werk, des te luisterrijker zal aller leven erdoor worden.

6

Ook schijnt het mij zeer stuitend dat men de formule: de kunst om de kunst, zo fel heeft aangevallen. Met meer reden zou men een formule kunnen laken als ‘het leven om de kunst’, die de vorige bevestigt terwijl zij haar overdrijft. En toch strijdt men veel minder over formules als ‘de wetenschap om de wetenschap’ of ‘de godsdienst om de godsdienst’, of ‘het vaderland om het vaderland.’ De geest, waardoor deze stellingen ingegeven wierden, zou niet zeer kwetsen. Zonder twijfel heeft hij tegenstanders, maar minder talrijke en minder hevige. Ik eis voor de kunst dezelfde achting op als voor de andere grote maatschappelike verrichtingen.

De onrechtvaardigheid is des te minder verontschuldigbaar daar de beroepstrots van de kunstenaar, zijn toewijding voor

zijn werk, een der minst gevaarlike en meest verdragelike vormen is van de hoogmoed der verbizondering.

Men verwijt aan de kunstenaars hun hooghartige uitingen en hun oprecht uitgestalde minachting voor de ‘filister’ of de ‘bourgeois’. Misschien heeft men deze laatste wel wat tragies genomen. Zij uit zich vooral in geestigheden, woordspelingen - of stilzwijgendheid. Heel wat mensen hebben buiten twijfel te lijden gehad van de overdrijving van de rechterlike geest, van de administratie-geest, van de militaristiese geest en zo meer. De hoogmoed van een magistraatspersoon, van een minister, van een generaal, van een priester, is iets wat men in het leven te duchten heeft, zo hij overdreven, lichtgeraakt, machtig en werkzaam is.

Torquemada, Napoleon, Lodewijk XIV en zeer velen die onder hen stonden, ziedaar lieden in wie een te groot geloof aan hun ‘zending’, aan hun ‘rechten’, aan de rol die hun ten deel gevallen is, uiterst gevaarlik kan worden. Maar wie heeft wezenlik te lijden gehad van de hoogmoedigheid van de kunstenaar en van de belangrijkheid die hij zijn kunst toeschrijft? Flaubert had aan de gemeenteraad van Rouaan een tamelik harde brief geschreven naar aanleiding van Louis Bouilhet, op de bewondering voor wien, vond hij, men te-veel afdong. Het is een der grote voorbeelden die men van de felle onverdraagzaamheid van kunstenaars aanhaalt. Laten wij erkennen dat het niet erg onrustbarend is. Alle bijtende spotterijen van kunstenaars tegen burgers hebben, naar ik geloof, geen enkele koopman verhinderd goede zaken te doen. Zijn de burgers ook dikwels een beetje geplaagd, zij zijn het ook aan de buitensporige geest van hun vijanden verschuldigd geweest dat zij zelf gemakkeliker de artist konden spelen, wat zij, in de uitgelatenheid van hun jeugd, niet altijd versmaad hebben.

7

Ik weet wel dat men aan de in de kunst verbizonderde geest iets anders verwijt, en een misdaad die veel ernstiger is. Zo hij de verkoop van het katoen niet drukt en geen andere vernederende dwingelandij uitoefent, neigt hij er toch

toe, zal men zeggen, de algemene geest met bederf aan te tasten.

Allereerst is hij heel graag immoreel en daardoor een betreurenswaardig voorbeeld. Als men der kunst geen enkele uiterlike regel oplegt, is het te vrezen dat zij zeer licht indrukken verwekt, die niet van de edelste zijn en waarvan de te ruime verspreiding gevaarlik is. Maar men kan tot de kunst een verwijt van hogere orde en meerdere algemeenheid richten. 't Is dit, dat zij, krachtens haar beginsel, tegen-maat-schappelik is, en van een, in zekere zin transcendente, onzedelikheid. Zij probeert de wereld waarin wij leven door een verbeelde te vervangen en ons daardoor van haar los te maken, het leven geheel te vullen met wat een eenvoudige ‘vermakelikheid’ moest blijven.

Elders heb ik mijne ideeën uitgewerkt over de wezenlike onzedelikheid, over de zijdelingse en daardoor zoveel waardevollere zedelikheid van de kunst. Ik zal daar niet uitvoerig op terug komen. Vooreerst denk ik niet dat wij van een enkel der schone kunstwerken die wij kennen, behoeven te betreuren dat het voortgebracht is. De maatschappij-zelf dient te weten hoe ze er partij van zal trekken. Kunstwerken zijn wondere machten, die de geest troosten, betoveren, stalen en verheffen kunnen. Of de geesten er voordeel uit weten te trekken is hun zaak. Ongetwijfeld is het niet goed dat alle kunstwerken voor aller ogen worden tentoongesteld. Het is de taak van de opvoeders om daarover te waken. Het is evenzo mogelik dat niet alle waarheden geschikt zijn om alom verspreid te worden en dat de te algemene bekendheid met springstoffen zijn ongemakken gehad heeft. Dat gaat wel de ministers, de staatslieden, de politie en hen die de dingen tot de menigte brengen aan, en misschien nog veel anderen, maar niet de scheikundigen.

Bovendien zie ik niet in dat de stelling ‘de kunst om de kunst’, zelfs ook maar zijdelings, bederfaanbrengend geweest is. Niet uit haar komen de lagere ondernemingen van boek- en prentenhandel voort.

Blijft over: de neiging, die zij zou kunnen begunstigen, tot het zich losmaken uit het werkelike leven, tot de vereenzaming van het ‘ik’, tot het dilettantisme.

Maar ik kan in waarheid niet vinden dat het dilettan

tisme een zo dreigend gevaar zou zijn voor onze samenleving.

Ik heb nièt bemerkt dat het velen van hun zaken aftrok en voor hun belangen verblindde. Zo het mij al scheen dat sommige liefhebberijen mijn tijdgenoten bovenmatig in beslag namen, dan waren dit toch geen estetiese liefhebberijen. De verering voor de kunst voert hen noch te ver, noch te hoog en zij weten dit leven wel ernstig te nemen.

8

Waar dus het ogenblikkelike gevaar van de stelling: de kunst om de kunst, mij in het geheel niet verontrust, geloof ik wel te zien wat er groots, verhevens en maatschappelik nuttigs kan zijn in het voorbeeld en het woord van hen, die bij alles hun kunst hebben voorgetrokken, die zich er hardnekkig in hebben opgesloten en zich er niet om bekommerd hebben hun staatkundige meningen uit te kramen, zelfs niet om hier en daar de bloemen van hun minne-emoties uit te strooien, die zich niet hebben ingespannen om hun vaderland te doen liefhebben, noch om de harten toe te bereiden tot het genieten van de genoegens van de huiselike haard.

Welke zijn dus de leringen die wij hieruit trekken? Ik onderscheid er verscheidene die mij alle bijna even bewonderenswaardig en kostbaar toeschijnen.

Allereerst namelijk geven zij ons een zeer schoon voorbeeld van de volkomen beroepsplicht. Zij tonen ons hoe men, als opperste einddoel de verrichting nemend die men zich heeft toegewezen, de taak die men meent te moeten vervullen, zich aan zijn werk hechten en erin opgaan kan; hoe men groot wordt door zich te buigen voor een verheven werkelikheid of onwerkelikheid; niets geeft ons een beter voorbeeld van ernst en van overtuiging.

Vervolgens gewennen zij ons eraan te overwegen dat er misschien veel verhevener dingen zijn dan onze wereld, haar zorgen en haar vreugden. Hetzij het de schoonheidsliefde, hetzij het een opstandig rechtsgevoel of waardige en niet krachteloze wanhoop is, of een gewilde onaandoenbaarheid en een stalen kalmte, zij geven ons zonder moraliseren te kennen dat er misschien verhevener gevoelens zijn dan die

de stroom van het dageliks leven in ons opwekt. Zij geven een religie aan hen die er geen meer bezitten, een religie zonder dogmen zoal niet zonder mysterieën, een religie die hen boven henzelve en zelfs boven onze menselike hoedanigheid uitheft. Indien er gevaar schuilt in het zo hoog zweven, indien enkelen niet hebben kunnen volhouden en al vallend verpletterd zijn, is dit een persoonlik kwaad. Er is daar geen maatschappelik gevaar. Maatschappelike gevaren vliegen niet op die hoogte.

Ziehier dus hoe het mogelik is 'zijn zaligheid te verwerven' door de kunst. Ik versta onder 'zijn zaligheid verwerven' het vinden van dat wat in staat is ons geestelik leven te bewerktuigen, het op te nemen en het te besturen, en er zich aan over te geven zonder meer te vergen. Dit is voor dezen de godsdienst, voor genen de wetenschap, het is somtijds een onverschillige en alledaagse bezigheid, het is de kunst ook somtijds. En zo het aantal van hen voor wie zij een zin in het leven gelegd heeft niet zeer aanzienlik is, hoevelen hebben zich tenminste gesterkt gevoeld, getroost en tot vrede gebracht door haar!

Hoevelen zelfs hebben met de innigste vreugden van het zijn, uit haar de moed voor de schermutselingen van het leven geput! En wat maakt het uit dat de kunstenaar dit doel niet voor ogen heeft gehad? De uitslag spreekt voor zichzelf en mogelik is deze slechts bereikt doordat hij niet bestreefd werd.

Zonder twijfel tracht de kunst die om haarzelf bemind wordt ons van de wereld en van de mensen af te zonderen. Maar men dient wel te erkennen dat het individualisme voor een deel gewettigd is. Wij zijn niet slechts maatschappelike raderwerken, wij zijn individuen in zekere mate onafhankelik van anderen en zelfs in zekere mate altijd aan de anderen tegengesteld. Dit is een feit dat men betreuren doch niet verzwijgen kan.

En het is goed, voor de maatschappij zelf, dat het individu in afzondering en hoge spanning geraakt. De kostbaarste elementen zijn niet altijd de meest onderworpene. Het zijn dikwels juist zulken die zich vereenzamen of die opstandig worden. Zulken ook beginnen duurzame bewegingen en werpen vruchtbare ideeën.

9

Dit is de reden waarom ik graag de rechtvaardiging op mij neem van de ‘ivoren toren’, verdoemd verblijf op 't ogenblik en dat door de toonaangevenden verlaten wordt. Een beroemde zaak waarvan de gevolgen zich wellicht nog lang zullen ontrollen heeft zekere ‘intellectuelen’ in het strijdgedrang geworpen en, in het voorbijgaan zij het opgemerkt, twee hunner die in tegengestelde kampen streden hadden tot dan het voorkomen van zuivere artiesten en dilettanten. De stuwkracht van het socialisme heeft eveneens lieden van de gedachte en van de droom tot de daad opgewekt. Voorzeker, ik bestrijd in het geheel niet het recht der ‘intellectuëlen’ om zich in een politieke of sociale strijd te begeven, wanneer zij oordelen dat er reden is om het te doen. En ik herinner mij zelfs voor hen voorheen dit recht opgeëist te hebben dat de heer Brunetière hen ontzei. Maar dat is een uitzondering en ik wil alleen zeggen dat men zulken niet in den ban moet doen, die zich bij voorkeur afgezonderd houden van de gevechten en zich levend in de wereld hunner dromen inmetselen.

Hugo, Zola hebben zich met vuur, met hartstocht in het leven van hun tijd gemengd. Zij hebben wèl gedaan, daar hun smaak hen daartoe bracht. Zola heeft er litterair niet bij gewonnen, indien *Travail* en *Fécondité* ver beneden *l'Assommoir* of *Germinal* blijven, maar de roem van Hugo heeft niets verloren doordat hij *les Châtiments* schreef. Desondanks denk ik dat de staatkundige, maatschappelijke of zelfs zedelijke bedoeling een uitzondering moet blijven in het werk van de kunstenaar en dat zij in beginsel afwezig of ondergeschikt moet zijn. De wezenlike taak van de kunstenaar is het, een kunstwerk te maken om een kunstwerk te maken. Het is natuurlik dat hij het opvat en uitvoert naar zijn aard, dat hij zich naar de plastiese schoonheid beweegt als hij Gautier, naar afgetrokken gevoelens als hij Vigny, naar zeldzame, verfijnde, zelfs ziekelike gewaarwordingen als hij Baudelaire is. Het staat aan ons om ons voordeel te doen met de schatten die hij ons geeft. De bij maakt zijn honing zonder zich te bekommeren om den mens, en zijn honing is er niet minder zoet om.

Het is voor Vigny dat de uitdrukking ‘ivoren toren’ gevormd werd en ik ken niemand die meer dan Gustave Moreau van, in en voor zijn droom geleefd heeft. Nochtans, welke nijverheid, welke bemoeiingen ten bate van deugd, maatschappij of menschheid zouden tegen hun werk kunnen opwegen. En zou het maatschappelik leven niet veel armer zijn en ontdaan van een zijner kostbaarste goederen als de kunstenaars van ‘de kunst om de kunst’ niet onbewust ervoor gewerkt hadden?

10

Men moet er zich wel rekenschap van geven dat niet iedereen over alles dezelfde meningen hebben kàn noch màg. Een kunstenaar mag de kunst niet zo beschouwen als een ingenieur, noch een generaal de oorlog waarderen zoals een fabrikant. De deling der werkzaamheden brengt verscheidenheid en tegenstelling in het oordeel meê en wat men zeer juist de verdeling der ideeën en der zeden noemen kan. Er is noodgedrongen enige vijandigheid, enige tegenspraak tussen de verschillende beroepsovertuigingen en beroepszeden. Dat is onontkoombaar en in zekere zin redelik. De stelling: ‘de kunst om de kunst’ is een kunstenaars-theorie. Zij bevalt zulken die zich voor immer aan de kunst geven en haar voor hun godheid nemen. Gunnen wij dus de kunstenaars zich naar hun wens op te sluiten in hun ivoren torens. Gunnen wij hun ook de betovering van de idee dat de kunst heilig is, dat zij haar eigen einddoel is en dat de wereld slechts de materie is die zij omhangen gaat met pracht en glorie. Er is begoocheling in die idee, er is er evenzo in alle ideeën die wij vormen, maar de begoocheling is schoon, zij is vruchtbaar, zij verhult een waarheid. Wat behoeft zij meer, om ons te doen wensen dat zij leve, en dat zij zich ontplooie, voor 't heil zelf van hen die haar ontkennen en van hen die, terwijl ze haar liefhebben, haar tegenstrijdigheid bemerken en haar grenzen beseffen?

(Geautoriseerde vertaling naar het artikel in de Revue des Idées van 15 Nov. 1909).

Aanteekening

Eino Leino

Finsch is geen taal die zich makkelijk leeren laat en dus deed het me genoegen in *Drifsnö*, den laatstverschenen bundel van Bertel Gripenberg, een ‘Elegie naar Eino Leino’ aantetreffen. Eino Leino heet sedert verscheidene jaren de belangrijkste van hen die in het finsch dichten. Oorspronkelijkheid en vreemdheid worden eigenschappen van zijn poëzie genoemd, zijn beeld wordt geprezen als vast en levendig, zijn taal als klankvol, rijk, en dikwijls, in haar zinsbouw, spreukachtig.

In Gripenberg's zweedsche lezing van de ‘Elegie’ zijn al die eigenaardigheden herkenbaar, en tevens een diepte van gehalte die ik, door trouw te blijven aan ritme en beeldspraak, getracht heb weertegeven.

A.V.

Elegie

Jeugddagen bleeken,
Snel als een stroom is vergleden.
Herstgrauwe draden
Spint reeds het lot om mijn leden.
Vruchtloos, ach vruchtloos,
Tracht ik de stonden te houden
Vreugd wil niet schenken
Wijn tusschen vroolke vertrouwden.

Verweg achter mij
Liggen strijdwillige dagen.

Enkel, van zielsroes,
Bleef me de erinnering jagen.
Diepten ontbonden me.
Zal ik omlaag weer geraken?
Eéne is mijn hoop maar:
Eén stond van rampvrij waken.

Diep onder zoden
Wachten me rust en vrede.
Nooit in den tijd wordt
De eeuwige zwerver tevrede.
Vrieswinden zuchten,
De avondzon werpt gloeden,
Langzaam gevoel ik
Schoonheidsverlangen verbloeden.

Droomlands bloemlichte heuvels
Slokten de golven,
Arm ben ik - alles heeft
Losprijs van zangen verzwolgen.
Eéne sekonde
Won ik voor volste offrande.
Duur met verdriet betaalde ik
Droomgoud dat brandde.

Wee mij, hoe moe is mijn hart nu,
Binnenst daarbinnen!
Is niet te zwaar de
Last die drukt op mijn zinnen?
Hoor ik tot hen die
Willen maar niet vermogen?
Winstlooze zege heeft
- Luidende maar - mij bedrogen.

Vruchteloos, alzoo,
Droeg ik mijn zware ellende,
Boeien verbrak ik,
Schepen verbrandde ik eer 'k wendde.
Moet ik bezwijken,
Nu, daar mijn kracht ik behoefde?
Stijven, nu pijn van mijn wonden
Tijd al verdofde?

Hooploos, des hemels
Afgunst met zwaard te vervaren!
Zonder de trouwen te troosten
Klinken de snaren.
Vriësgeest spreekt al.
Zang die vluchtlam is moet kruipen.
Stervend weg naar mijn holte
Wil als een roofdier ik sluipen.

Een zomeravond
Door
Maurits Uyldert.

I

De late zon doet nu mijn vensters blaken
En golft met lome deining over 't land
De popelkruinen trillen ros in brand,
De pannen glinstren fel op gindse daken.

De heide-heuvels vlammen in den gloed.
Mijn handbeschermd gelaat voel 'k rood in 't branden
En 'k weet in rose schijnen mijner handen
Rustlozen maatslag van mijn broze bloed.

Dra zal het ebben, dra de kim vergaren
't Verspreide golven van het grote Licht:
O zon van bloed, mijn bloed is zon, ik zwicht
En voel mijn leven aan mijn hart ontvaren!

Zinkende zon, gij roept! gij roept! o, nader
Niet àl te dicht mijn leven ongerijpt
Dat voor, door, tot u leeft en dat ge grijpt
Eens zéker toch, als de eb' weerlozen bader!

II

De schuren bergen weer de saamgetaste schoven,
't Zangwiegend koren zeeg voor 't rap-gezwaaide staal.
Zie de open akkeraard in 't rossig zongestraal
Gloeien, een matte damp drijft dromerig erboven.

Nu zult Gij niet meer, lief, ons kleine huis versieren,
Herscheppen tot een tuin van bloemen blauw en rood;
'k Zie 's morgens U niet meer hier mijm'ren, in Uw schoot
Papaver, klaver paars en wikke in lange slieren.

Als weer de winter keert met kille witte vlerken
Roofvogel die bebroedt der Aarde slapend zaad,
Duistert dan alle zon in Uw vermoeid gelaat
Gelijk zij nu ontvloeit aan de overbloeide perken?

Hoe zult ge rillen, als de zon door neevlen, bleke,
Aan doodlik ruwen wind haar zuivre schijnen leent,
Maar rauw en koud ontvouwt zij geen gebloemt', zij weent
Huivrend op de aarde, wier bedrogen harten breken.

III

't Klein knaapje dat met duldzaam ernstig oog
Zijn moeder aanziet die 't aan zachte borst
In liefde-koestring tilt, die gretig vorst
Naar 'n fijn zacht lachje of een teder hoog

Onnozel keelgeluidje, en dat zijn handjes
Mollig en hulploos tasten laat in 't rond
- En wat het grijpt gaat gretig naar den mond
Tot lust van eerste, kartelige tandjes -

't Klein, blond, bruinogig, rozewangig kindje
Hoe rust dat leven op mijn hart, mijn hand,
En aan dat leven hangt, als aan een lintje,
Het moederhart - o teêre, breekbre band.

Klein kind, nu spartelt ge al aan moeders borst en
Laat luttel tijds die koestering geschiên
- Wijl de oogjes knippen en verwonderd zien -
Waarnaar gij eens, zo lang, vergeefs zult dorsten -

IV

Voor U sier ik dit huis, o liefste uw woon, ik wijd
Mijn dagelikse zorg uw tuin en pleeg uw bloemen;
Zij zijn wel zeer gewoon en boers en niet te roemen
Maar waren met ons saam zo langen blijden tijd.

Zag deze stokroos niet met teder geel rozet
Den gansen zomerdag ons eerste kindje in de oogen,
Waar 't bij de bloemen lag, kraaiend en opgetogen
Om vlinders juichte en zon, rap trappelend van pret?

Stond het niet later eens aandachtig bij de heg,
Strelend een bijtje dat op gindse digitalis

Met 't pootje afwerend zat? zei: dat het erg brutaal is,
En met zijn pootje, zo, zegt: Ineke ga weg!

Zij zijn ons zo vertrouwd, die bloemen waar de vlinders
Rond fladdren heel den dag. - Gij gaat nu traag van tred
Mijmerend langs hun bloei, neurend, van bed tot bed,
In diep-stil blij-zijn om kapellen, zon en kinders.

V

Van zware regens de aard doorweekt, en als in poelen
Stond 't groen, heeft onze Tropaeolum blad na blad
Breed schermend uitgestrekt in 't staag neerhuivrend bad.
De bloemen bogen zich, als bang voor 't kille spoelen.

Zij ranken ditmaal niet in 't schaarse zomerzonlicht
Victorieus omhoog, blankgeel of vlammend rood -
Zij doken neer in 't groen, te zwak voor 't licht, te blood'
Voor 't leven, sappig fel, dat sterk zich uit den grond richt.

Maar, in hun schemer, zie: hun blinken, 't fonklen, 't kleuren,
Verstolen goud en 't pronkend rood en 't zachter geel...
O heimelike gloed van 't schuwe bloemfluweel
Hoe leeft ge stil en sterk in 's zomers scheemrig treuren!

Gelijk uw hart? O lief, als ik diep ben gezonken
In leed en nérgens mij mijn matheid borgt een troost...
Dan stijgt, gelijk een twijg van bloemen rood-doorbloosd
Uw liefde op in mijn hart en 'k voel mij kleur-doorblonken.

VI

Kom tot den heuvel, lief, wiens helling kleine sparren
Bedekken, wazig groen, ver tot den horizon
De paars bloeiende hei en, reuz'ge lampion
Japans oranje, hangt de zon in doodstil marren.

Kom op den heuvel, lief, straks zal zij rossig zinken
En uw zo teer gelaat bloeit in het rode bad.
Zie hoe de heide dampt, hoe de aarde ademt, mat
Van felspreidende vlam en 't schelle blindend blinken.

Zij zinkt, zij zinkt aan 't zilvrig groen der kimme,
O zie niet om, mijn lief, o liefste zie niet om
Waar achter ons aan blauwe en sombre lucht, bleek, stom,
De kille, doodse maan, dra treurig op zal klimmen.

Weten wij niet den dood steeds neven ons, al lachten
Onze ogen en al kuste uw rode mond mijn mond?
Maar zie niet om, o lief, dat niet die bleekheid rond
Uw bevend leven slaat en uw teer hart ontkrachte.

VII

Als gij eens dood zult zijn, hoe vaak zal ik dan peinzen
Aan dezen avond, lief, waarin uw liefde gloeit
Als gindse zon, maar zon die nimmermeer zal deinzen;
O, hoe ons beider ziel nu in haar glorie gloeit.

Hoe zal ik menigmaal nauwliks het schreien weren
En luistren of van ver Uw zachte stem niet roept.
Of als uw lieve spel van klanken mij doet keren
Tot u...maar 't is de wind die door de wingerd roept. -

Als gindse zon zal eens uw leven mij ontzinken
Ach, 't is onvatbaar voor mijn wonderend besef:
Hoe staat gij naast mij, schoon in 's levens kleurig blinken
Hoe warm en zacht uw borst in adems kalm gehef.

O, laat mij, laat me, uw liefde zal voor immer blijven.
- Straks koelt de zwoele nacht waarin de zon vergaat -
Zijn alle zonnen niet die zinken, stijgen, drijven,
Eén eeuwig Licht dat eeuwig licht, dat nooit vergaat?

VIII

Hoe vreemd is het, mijn lief, dat in dit volle leven
Geen vrees uw hart bevangt en niets uw vreugde deert!
En gij: ‘Wat name 't mij dat niet reeds werd gegeven
Wat bracht het mij aan leed, dat niet in vreê verkeert?

Gij zijt zo schoon en in uw goede schoonheid zeker.
En wijs zijt gij; uw hart brandt als een blanke vlam,
En uw beradenheid als harte's warmte, kwam
Vloeien door mijn gemoed en al mijn vrezen week er.

Dan, glimlachend, zegt gij: ‘Rabbi Ben Karshook leert:
Bereid u tot den dood in 't etmaal vóór uw sterven,

En wie dien dag niet kent, noch zaligheid wil derven,
Doet wijs zo hij ter stond zich tot zijn Godheid keert.

En vind ik niet mijn God in iedren nieuwen morgen,
In 't felle opvaren van den onweerhoudbren gloed
Die als een eeuwig licht, een eeuwge vlam, mijn bloed
Doorfonklend mij geleidt tot hart's gerede zorgen?

IX

Weet gij het blinde kind dat bij de woudfonteinen
In klaren maneschijn voor de ogen leven zocht?
Zij voelde 't koel gesproei van 't zilver druppend vocht
Laven het licht gelaat en de ogen zachte schijnen.

Hoe poosde zij, doodstil, bij 't ruisen, plassen, klateren
En 't bleek ovaal gelaat kinderlik hemelwaart, -
Hoe stond zij, iedren nacht, van koelen damp omwaard,
Voor 't reine schijnen van de in maan ontbloeide wateren.

Van 't stuivend vocht in traag en zwevend deinen, rustte
Een zilvrig aureool om 't peinzend vroom gelaat,
En blanke droppen lichts hebben haar oog gebaad
En 't scheen of uit 't bassijn een lichtgodin haar kustte:

Zij zag! O hemels heil! Geen licht, geen stralendeinen
Maar 't duizelend geluk van 't wijduitslaande hart -

Zie, lief, zo leeft mijn ziel aan haar gelijk, en mart,
Een blinde in nacht, bij van uw vreugde de fonteinen.

X

Al bleker wordt de lucht, reeds minderen de schijnen,
Kleurloos staat het geboomt, nu 't loof ontluisterd is,
En 't toonloos licht zinkt neer in diepre duisternis,
De zwakkre schaduwen verbreden en verdwijnen.

Traag, traag stijgt alzijds damp in wollig witte reven
Om 't doodstil dromend vee, en van het dorp versterft
Allengs het laatst geluid, het is mij als ontzwerft
Het zwakst gerucht aan de aarde en heel het lichte leven.

Nog wemelt aan den boog des hogen hemels 't stralen
Van de gezonken zon, een scheemrend licht-gewrijf
Als wierp in 't scheiden zij een zilverige schijf
Die drijft, weerglanzend, door de wolkenloze dalen.

Nog zwermen zwaluwen, zij zwenken en zij zwerven
En vinden weifelloos hun onbelijnde baan -
Hoe moeten wij, o lief, door zwaarder duister gaan,
Onzeker, in dien droom van wreden bloei en sterven!

XI

Laat mij de stilte van uw ogen, lief:
Uw blik heeft al het dagelicht gedronken:

Zon, bloemen, luchten zijn erin verzonken:
Het is uw droom die hen in schoonheid hief.

Uw oog straalt in mijn hart de schone schijnen
Van dees ontroerde wereld en haar lust -
En 't hart voelt hoe uw ziel de mijne kust
En hoe zij bei in énen droom verdwijnen.

Omvat ik nu uw hoofd met mijne handen,
Dan komt een vochtig floers over mijn oog -
Want, lief, mijn lief, hoe hieft gij mij zo hoog
Waar zal, eens zonder u, mijn hart belanden!

Dit is het schoonste, wat gij smartlikst gaaft:
- Uw liefde heeft het wel voor mij verborgen -
Dat ik mijn weg vind', zonder uwe zorgen,
Wen 't stuurloos hart uw liefde niet meer laaft. -

XII

Nu 't schemert op het land is 't duister in de huizen,
Wij vinden tastend wel den weg in onze woon.
Hier 't licht! De lamp spreidt breed haar schijn in milden toon,
Gedempt oranje, ik hoor de vlam zacht trillend suizen.

Gij, bij het open raam, wat blijft gij dromend toeven?
'Zie, donker violet nu de avondlike lucht.'
Er is een koele wind die op onze ogen zucht,
Een licht schijnt eenzaam, ver, van de afgelegen hoeven.

De hand, naar 't luik gestrekt, blijft nog een wijle talmen
En 't oog volgt her en der het ruisloos vlug gezwenk
Der vleermuis, uit om prooi, ik hoor zijn beet en denk
Aan 't wreede in duistren nacht in 't rondom koele en kalme.

Mijn lief, wat legt ge zacht uw hoofd nu aan mijn schouder,
Er is een verre droom in 't oog dat zinnend tuurt -
Ge beeft...Zwelt zwaar de wind die langs de kruinen schuurt,
En 't lover deint...Lief, sluit het luik, de wind wordt kouder! -

Sociale hygiëne

De toestand der landarbeiders

Landarbeiders. Hun arbeidsduur en arbeidsverhoudingen. Rapport eener enquête, gehouden door de sociaal-demokratische studieclub. 1909. Algemeen overzicht van- en Rapporten en Voorstellen, betreffende- den oekonomischen toestand der landarbeiders. Staatscommissie van den Landbouw. 1909.

Een beschrijving van sociale toestanden is reeds deel van een streven naar verbetering. Want de drang tot onderzoek is niet zuiver wetenschappelijk. Het komt er niet op aan te beschrijven hoe de sociale verhoudingen zijn, omdat men die nu eenmaal wil kennen, doch omdat het noodzakelijk is geworden vasttestellen wat te verbeteren valt, in welke richting en met welke middelen. De sociale beschrijving, hoe objectief ook, zal nooit het beeld van evenwicht, steeds dat van een beweging in zich bevatten. En die beweging is wel voor een deel een natuurlijke, in dezen zin dat de maatschappelijke ontwikkeling de hoofdstrooming is, die elken socialen vooruitgang draagt of voortstuwt, doch daarnaast is het organiseeren, en -, om in het stroombeeld te blijven - het normaliseeren ervan een taak, opgegeven aan allen, die de beweging meeleven.

Zoo zijn ook de beschrijvingen van den toestand der nederlandsche landarbeiders episoden in de sociale beweging. En belangrijke. Want terwijl het streven tot verheffing der industrieele en stedelijke arbeiders in de latere jaren zoowel in kracht als in vastheid van richting snel vooruitgegaan is, bleef

de landarbeid onaangeroerd door dit tijdsverschijnsel. Vakbeweging en arbeidswetgeving konden er geen vat krijgen.

En wel hadden zich in de noordelijke provinciën roeringen vertoond, die van een diepen socialen nood getuigden, doch zij doofden voor er een blijvende beweging uit voortkwam. Want deze heeft een taak noodig, aan welks vervulling met bewustheid en toewijding gewerkt wordt.

Vandaar ook de betrekkelijk geringe belangstelling voor de arbeidsverhoudingen bij den landbouw. Wat deed het ertoe deze nauwkeurig te kennen, indien het overbodige moeite was te zoeken naar verbetering.

Er kon natuurlijk geen sprake van zijn te beweren, dat die verhoudingen onbekend waren, daar meer dan de halve bevolking temidden daarvan leefde. Zoo iets was mogelijk geweest voor fabriekstoestanden, die achter de hooge muren in zekeren zin verborgen waren. Het kon niet gelden voor het open land. Toch was er een onbekendheid met de toestanden, doch uitsluitend bij hen, die zich met sociale verbeteringen bezig hielden. Voor hen was de landarbeid een afgesloten terrein.

Dat deze afsluiting nu opgeheven is, beteekent dat de sociale beweging tot den landbouw is doorgedrongen. Ook daar zijn vooruitzichten geopend om het stoffelijk en zedelijk peil der arbeiders op te voeren. Het terrein is aan een breede en zorgvuldige verkenning onderworpen. En het bleek dat de velden wit zijn om te oogsten. De sociale hygiënist verheugt zich hierover en zal stellig trachten om mee de hand aan den ploeg te slaan, doch vooral om de wetenschap die de cultuur der landbouwproducten zoozeer bevorderde ook te doen doordringen tot een andere en hoogere cultuur, die der landbouwbevolking.

* * *

Het verschijnen van twee sociale verslagen over den toestand der landarbeiders is een gebeurtenis, die in 't geheugen terugroept hoe voor het eerst de sociale onderzoeker licht wierp op den toestand der industrieele arbeiders. Dat was in de jaren tusschen 1870 en 1890. Van verschillende zijden - door particulieren en overheid, - is toen aangetoond hoe het

lot der arbeidersklasse onhoudbaar was geworden. Wees dit op een verslechtering die ingetreden was? Door Henr. Roland Holst is in haar boek Kapitaal en Arbeid het tegendeel bewezen. Vóor die jaren was ongetwijfeld de toestand veel donkerder. De arbeider was slap, gedemoraliseerd en onbek waam geweest. De armoe had een ongekende uitgebreidheid. Doch de verandering die de laatste kwarteeuw bracht was een weer opkomen der industrie. Die schiep de mogelijkheid tot verbetering, en daarmede een opleving van de sociale belangstelling. Een beweging ontstond, die zich in publicaties en enquêteverslagen het eerst uitte en onmiddellijk weerklank vond.

Wie dit thans herdenkt zal mogelijk teleurgesteld zijn door de overweging van wat sedert dien bereikt is. Want er zijn ongetwijfeld bij de voorgangers dier jaren illusies geweest, die niet verwezenlijkt werden. Illusies zoowel bij de arbeiders met revolutionnaire gezindheid, als bij de politici met groote plannen voor maatschappelijke hervorming. Doch de beweging is gebleven. En geleerd is dat de arbeidersklasse zelve een innerlijke hervorming moest ondergaan, om uit eigen kracht zich op te heffen, zou duurzaam resultaat bereikt worden. Want dat bleek mogelijk, en dat bleek de beste weg.

Dit wil echter niet zeggen dat de arbeiders alleen en uitsluitend voor hunne belangen opkomen. Integendeel zullen wetenschap en staatkunde de voorlichting en leiding moeten geven, die de arbeidersbeweging bitter noodig heeft. Doch deze alleen, en zonder de nieuwe kracht die in de arbeiders werkt, zijn niet in staat de organisaties te scheppen, waarmede de gemeenschap het lot der arbeiders op hooger peil voert. Wanneer dit bedacht wordt is het niet zoo'n groote teleurstelling dat de verslagen over den landarbeid zooveel minder emotie hebben verwekt dan hun voorgangers van voor dertig jaar over den industrieelen arbeid, en dat zij er naar den vorm ook niet toe in staat waren.

Want dit gemis wordt ruimschoots opgewogen door het scherper en nauwkeuriger onderzoek. De sociale enquêteur beschikt thans over meer ervaring, betere methode en ruimer gegevens. De resultaten zijn weliswaar minder sprekend geworden. Wetenschappelijke koelbloedigheid neemt de plaats in

van het sterker en heftiger gevoel voor menschelijkheid. Statistieken en cijfers stellen zich voor de directe levensbeelden. Maar wat is er van de vroegere gewaarwordingen overgebleven? De ekonomische werkelijkheid heeft menige ethische vervloeking over zich heen laten gaan, doch bezwijkt voor de ondermijnende studie, wanneer de resultaten daarvan aangewend worden door eene klasse die gezondheid en kracht zoekt voor zichzelf en daardoor voor de geheele gemeenschap.

De landarbeidsverslagen konden geen herhaling zijn van de geschriften die in 1870-1890 over den fabrieksarbeid verschenen. Zij zijn ontstaan in een ander milieu, waarin de ekonomische politiek het van de ethische gewonnen heeft.

Doch ondanks dit groote uiterlijk verschil is er een sterke innerlijke overeenkomst. Zooals tusschen 1860 en 1870 de industrie zich verjongde en een ontwikkeling aanving, zoo is in de beginjaren der twintigste eeuw de nederlandsche landbouw begonnen zich op te richten. Dat heeft de mogelijkheid van een arbeiderspolitiek gebracht ook voor den landarbeid. En die mogelijkheid is voor het eerst duidelijk geworden in de toestandsbeschrijvingen. Dit wil nog niet zeggen dat richting en middelen zijn vastgesteld. Integendeel zal daarover nog veel gestreden worden.

Duidelijk is alleen de beweging, die om verschillende redenen half verborgen bleef, doch die voldoende eigenschappen van vastheid bezit om zich in de toekomst te handhaven.

* * *

De twee verslagen, aldus ingeleid, zijn van zeer verschillenden oorsprong.

In 't najaar van 1905 werd door de sociaal-demokratische studieclub, op verzoek van de sociaal-demokratische kamerfractie een onderzoek ingesteld.

Waarschijnlijk uitsluitend aan landarbeiders of arbeidersgezinden werden vragenlijsten gezonden.

Een half jaar later werd een Staatscommissie ingesteld, bestaande uit landbouwdeskundigen, waaronder echter geen arbeiders voorkwamen. Deze commissie zond ook vragenlijsten uit, doch waarschijnlijk grootendeels aan landbouwers.

In 1909 zijn de resultaten van beide onderzoekingen gepubliceerd, en het merkwaardige is dat er in de hoofdtrekken der gegeven beschrijvingen een volledige overeenstemming is waar te nemen.

Dit pleit evenzeer voor de betrouwbaarheid van de 521 arbeiders-getuigen van het sociaal-democratisch rapport als voor de waarheidsliefde der 1400 berichtgevers aan de Staatscommissie.

Overigens vullen de rapporten elkaar wat den vorm betreft aan. Want de Staatscommissie beschikte over uitvoeriger gegevens, die bovendien door deskundige leden en ambtenaren zorgvuldig zijn bewerkt en aangevuld met statistieken en rapporten over de belangrijkste kwesties. Daardoor zijn in 5 bundels volledige beschrijvingen voor 't geheele land gegeven, die door korte, ingevoegde samenvattingen een overzicht en conclusies aanbieden. In volledigheid en systematiek van het sociaal-agrarisch probleem staat het rapport der studieclub dan ook zeer achter bij de officieele publicatie. Het heeft echter vóor, dat de berichtgevers er op hun eigen wijze door aanhalingen aan 't woord gelaten zijn, en dat daardoor met een zeer duidelijke arbeiderstem, waarin verlangens en nooden doorklinken, herhaald wordt wat de staatscommissie bijna als wetenschappelijk nauwkeurige feiten mededeelt.

Al is dan ook het verslag der sociaal-demokratische studieclub ruim een half jaar eer publiek geworden, dan de verslagen der staatscommissie, zoo is toch voor de lezing een omgekeerde volgorde aan te bevelen.

Indien de volledige en objectieve beschrijving van den toestand der nederlandsche landarbeiders het heldere inzicht gebracht heeft van de verhoudingen te platte lande, n.l. als van een terrein rijp voor sociale bewerking, dan is het een verlevendiging en aansporing, de arbeiders zelf te hooren spreken. Want dan blijkt, dat de beweging tot verheffing van de materiëele positie der landarbeiders niet een zuiver ekonomische is, die zich als 't ware mechanisch voltrekt, zonder iets in aard en karakter dier arbeidersbevolking te veranderen. Het zou natuurlijk onmogelijk zijn, dat vrijwel opeens met het inzetten van een verhooging van den levensstandaard ook een hooger moreel en intellectueel peil bereikt werd. Klachten

over misbruik van het relatief meerdere inkomen zijn een algemeen verschijnsel. Doch wat wel mogelijk, en wat natuurlijk is, doet zich ook bij de nederlandsche landarbeiders voor. Eerst zijn er enkele, en later steeds meerderen die ontevreden zijn met hun lot, omdat een andere en bereikbare levenswijze van hooger menschlijkheid hen voor oogen staat. Geen ontevredenheid dus in dezen zin, dat zij mopperen over hun bestaan en dit aan hun directe omgeving verwijten, maar ontevredenheid als uitgesproken bewijs van het zoeken naar middelen om vooruit te komen.

En dit is evenzeer noodig voor de verbetering. De ekonomische omstandigheden maken die mogelijk. Maatregelen van overheid en belangstellenden kunnen die bevorderen en leiden. Maar de arbeidersklasse moet zich uit eigen kracht erheen richten, daarin voorgegaan door die enkelen hunner in wien het eerst het besef van de ontwikkeling is opgekomen.

Stemmen die in 't Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond, in Patrimonium en het Nationaal Christelijk Werkliedenverbond uit de plattelandsafdeelingen vernomen werden, bewezen dat die voorgangers van de landarbeiders aanwezig zijn, maar het rapport der sociaal-demokratische studieclub laat hen uitvoeriger aan 't woord.

Het spreekt wel van zelf dat hun invloed en de organisatie die uit de beweging ontstaan moet, nog lang niet zijn wat bij de stedelijke arbeiders bereikt is, doch er is een aanvang.

Nadat dit als een bijzondere verdienste van 't particuliere onderzoek aangewezen is, kunnen we de verdere bespreking baseeren op het officieele verslag, omdat dit de gegevens in meer verwerkten en nauwkeuriger vorm beschikbaar stelt.

* * *

De landarbeid verschijnt in zoo geheel anderen vorm als het werken in ambacht of op de fabriek. Het bedrijf van den den boer is de oudste productie-vorm, waaruit zich het ambacht moest losmaken om tot ontwikkeling te kunnen komen. Want op de boerderij is het werk nog niet gedifferentieerd. Er bestaan geen eigenlijke vakken, al worden in onderscheiden streken andere bekwaamheden van den landarbeider ge-

vraagd. De meest oorspronkelijke vorm van dienstbaarheid is die van den inwonenden knecht of meid, die als 't ware deel uitmaakt van het gezin. Daarna volgt de vaste arbeider, die zich voor een geruimen tijd, een jaar of een half jaar, aan een boer verhuurt, en daarmee soms ook zijn gezin in de dienstverbinding betrekt. Van hen kan allerlei werk gevergd worden wat hen opgedragen wordt. Ten slotte komt de losse arbeider, die slechts voor korten duur en voor bepaald soort werk loondienst verricht. Deze losse arbeider kan op tweeërlei wijze worden gezien. Allereerst als de losse arbeider gelijk die in 't ambacht en de industrie voorkomt, n.l. een soort minderwaardige reserve-arbeidskracht, die bij grootere drukte voor aanvulling dient en bij slapte werkloos wordt. Doch juister is het hem te vergelijken met den gewonen loonarbeider in de steden.

Want zijn positie van afhankelijkheid is een gelijke, n.l. een zuiver ekonomische, terwijl voor de inwonende en vaste landarbeiders de dienstverhouding herinnert aan de afhankelijkheid, zooals vroegere eeuwen die gekend hebben.

Het merkwaardige van de rapporten is nu, dat er onder de arbeiders een duidelijke voorkeur zich ontwikkelt voor de losse dienstverhouding. Zelfs voor de vaste arbeiders wordt hier en daar de duur van het dienstverband steeds korter.

Daarnaast blijkt er nog een andere wijziging in de arbeidsverhouding gaande te zijn. In de oorspronkelijke boerenbedrijven bestond het loon voor een groot deel uit landbouwproducten, waaruit spreekt een meedeelen in de opbrengsten van het bedrijf. Dit nu wordt steeds minder, en het geldloon verdringt voortdurend het natuurloon.

Wanneer deze twee veranderingen samen in 't oog gevat worden, dan blijkt daaruit hoe de landarbeider meer en meer het karakter gaat verkrijgen van loonarbeider, en dus zijn toestand grooter gelijkenis verkrijgt met die van den stedelijken arbeider.

Dit is vooral van belang bij een vergelijking van landbouwen industrieel bedrijf. Vroeger was het verschil daartusschen zeer groot. De beginselen, die het fabrieksbedrijf mogelijk maakten: de arbeidsverdeeling, intensievere voortbrenging, het gebruik van arbeidsparende machines, en toepassing van

chemische kennis, golden langen tijd niet voor den landbouw.

Doch daarin is groote verandering gekomen. Zoowel de veeteelt als de akkerbouw worden intensiever gevoerd. De zuivelfabrieken, zaai-, oogst- en dorschmachines hebben arbeidbesparing ingevoerd. Voor veevoeder en landbemesting wordt gebruik gemaakt van de voorlichting door chemisch onderzoek. En al is er een groot verschil gebleven, doordat de concentratie van arbeid in klein bestek en ook de concentratie tot groot bedrijf in de nijverheid wel, en in den landbouw niet geschiedde, toch zijn verscheiden verschilpunten tusschen de twee groote takken van voortbrenging opgeheven, en juist die welke de arbeidsverhouding het meest beheerschten.

De vakkennis van den arbeider heeft veel van het persoonlijke dat er vroeger eng aan verbonden was, verloren. De goede gang van het bedrijf zal meer van inzicht en outillage van den ondernemer dan van de speciaal persoonlijke eigenschappen zijner arbeiders afhangen. Van deze zal meer gevraagd worden handigheid en geschiktheid om naar gegeven aanwijzingen en naar vastgestelde regelen dan om naar eigen inzicht te werken.

Ook treedt naast het vaste loon, het stukloon meer op den voorgrond. Deze beide veranderingen zullen evenals in de industrie, ook voor den landbouw het intensiever worden van den loonarbeid mogelijk maken, doch evenzeer verkorting van den arbeidstijd tot gevolg moeten hebben, omdat er een evenwicht tusschen verstand en kracht van den arbeider met zijn geesteloozer en harder werk verloren gaat.

* * *

Bij de meerdere gelijkenis van den landarbeider met den stedelijken loonarbeider, wordt zijn toestand ook door dezelfde soort factoren beheerscht. De afhankelijkheid door dienstbaarheid als inwonend of vast arbeider bracht eenige lotszekerheid mede. Vervalt deze dan treedt de ekonomische afhankelijkheid met grootere onzekerheid van het bestaan in. Daarnaast beheerscht het geldloon zijn positie. Dit geldloon kan verdiend worden door den arbeider alleen of door zijn gezin gezamentlijk, en nog in verschillende mate naar gelang ook

de gehuwde vrouw en betrekkelijk jonge kinderen moeten medewerken. Tevens is het van beteekenis voor de beoordeeling van het loon in welken langeren of korteren werktijd het verkregen wordt. Daartegenover staat dan welke woning, welke kleeding, welk voedsel en welke genoegens met het verdiende loon gekocht kunnen worden.

Aldus is het schema dat voor elk onderzoek naar den materieelen toestand van arbeiders moet gelden en dat door de staatscommissie volledig is aanvaard.

In 't algemeen genomen kan gezegd worden dat het jaarloon door den valieden lossen arbeider verdiend ongeveer gelijk of misschien zelfs iets hooger is dan dat van den vasten knecht.

Dat verklaart waarom er zoo weinig lust is om inwonend of vast arbeider te worden en aan de losse dienst meer en meer de voorkeur gegeven wordt. Behalve de seizoenwerkloosheid in den winter, die door boschbouw of ontginningen toch reeds belangrijk minder is dan in vroegere jaren, is de vraag naar arbeidskrachten in verschillende tijden van het jaar grooter dan het aanbod.

Daarom wordt de ekonomische af hankelijkheid niet zoo scherp gevoeld, en kan er sprake zijn van een loonsverhooging gedurende de latere jaren. Dit verschijnsel werpt op de beschrijving der toestanden een gunstig licht. Wat direct waartenemen is toont vooruitgang. De vraag is echter hoe met die plaats gehad hebbende verbetering de toestand thans is. En dan treft het, dat als jaarloon voor den volwassen arbeider cijfers genoemd worden, die als regel tusschen f 300 en f 400 inliggen. Is dit toereikend? De Staatscommissie geeft daarop een antwoord, dat ook voor industrieele arbeiders zeer bekend is. De ongehuwde jonge arbeider kan ermee toekomen, de gehuwde alleen dan, wanneer zijn kinderen groot genoeg zijn om mee te verdienen. Ondubbelzinnig bewijst dit, dat het bestaan van den landarbeider berust op gezinsarbeid. Evenals bij allen loonarbeid, zal de verheffing zich het eerst vertoonen door de beperking van dien gezinsarbeid. De gehuwde vrouw en moeder zal niet door den nood gedwongen worden arbeid buitenshuis te zoeken. En de ouders zullen van de kinderen niet op te jeugdigen

leeftijd bedrijfsarbeid vergen, die hun ontwikkeling tegenhoudt, dan wanneer zij er niet buiten kunnen. Over den omvang van den arbeid der gehuwde vrouw bevat het verslag geen uitvoerige gegevens.

Uit de beroepstelling van 1899 is door de commissie berekend, dat in de gemeenten met minder dan 20.000 inwoners, door 8987 gehuwde vrouwen landarbeid wordt verricht, terwijl het totaal aantal mannelijke landarbeiders 318.959 bedraagt en 't aantal ongehuwde vrouwelijke arbeidsters, waaronder de inwonenden begrepen zijn, als 49.202 is opgegeven.

Dat 1.6% van alle werkzame personen gehuwde vrouwen zijn, is geen bewijs van den grooten omvang, doch het cijfer is hooger dan in het industrieele Twente, waar het ongeveer 1% bedraagt.

Uitvoeriger is het verslag over den kinderarbeid. Door de Commissie is nagegaan, dat door 31.326 leerplichtige kinderen landarbeid verricht wordt, waarvan door 21.069 met wettelijke toestemming. Dit ontstellend cijfer, dat 5.5% van alle arbeiders uit schoolkinderen aanwijst is bovendien voor sommige streken van 't land nog ongunstiger. Zoo arbeiden er in Zuid-Holland, vooral op de eilanden 4.682 en in Zeeland 6.431 schoolkinderen. Op een kaart door de Staatscommissie gepubliceerd, zijn Zeeland en vooral Zeeuwsch Vlaanderen, de Zuid-Hollandsche eilanden, de Betuwe, de Westhoek van Noord-Brabant, het Oostelijk deel van Overijsel, Drente en Friesland, de streek om Leiden en de provincie Groningen wegens den omvang van den kinderarbeid zwart gemaakt.

In Zeeland is het percentage kinderarbeid zelfs 14.16% van alle arbeiders. Dit wordt nog verergerd door den zoogenaamden koppelarbeid. Is de arbeid der schoolgaande kinderen tijdelijk en van niet al te langen duur, bij den koppel staat een baas aan 't hoofd van een groep mannen, vrouwen en kinderen om aangenomen werk te verrichten. De misbruiken die hierbij voorkomen, worden door de Commissie opgenoemd en ten sterkste veroordeeld.

Tegenover deze drukkende feiten staat het heugelijk verschijnsel dat bijna alle berichtgevers aan de Staatscommissie den kinderarbeid veroordeelen en om een wettelijk verbod vragen.

Bovendien is in verschillende streken de arbeid van gehuwde vrouwen en kinderen afgenomen, zoodra de loonsverhooging een bepaald peil had bereikt.

Hoe staat het nu met den arbeidstijd?

Bij industrieelen arbeid is bekend dat lage loonen en lange arbeidstijden samengaan. Doet dit verschijnsel zich ook bij den landarbeid voor? Over 't algemeen is er van beperking van den arbeidsduur weinig in 't verslag vermeld. Er wordt opgemerkt dat dit geschiedde waar een aandrang door arbeidersorganisaties werd uitgeoefend. En dan valt te constateeren dat dit bij stukloon voorkwam en met loonsverhooging gepaard ging. Over 't algemeen echter zijn de arbeidstijden nog zoo lang als de dag duurt naar oud gebruik, en naar de wisselende werkzaamheden van 't landbouwbedrijf. Vooral geldt dit voor de inwonenden en vaste knechts.

Ondanks de lotsverbetering die in de latere jaren intrad is daarom het beeld van den materieelen toestand der landarbeiders nog gelijkend op dat van den laagst bezoldigden stedelijken arbeider. Slechts de huisindustrie vertoont een lager peil.

* * *

Over voeding en kleeding van den landarbeider ontbreken in het verslag alle gegevens. Budgets van verschillende gezinnen komen er niet in voor. En de voor arbeiders zoo moeilijke vraag hoe zij zich een behoorlijke kleeding kunnen aanschaffen is niet gesteld. Daartegenover is er een belangrijk rapport over de gezondheidstoestand, hoezeer ook de sociale hygiënist juist dit onderwerp nog uitvoeriger behandeld moet wenschen.

Dit rapport is zoo belangrijk daar de landarbeid door zijn aard tot de gezondste werkzaamheden behoort, al zijn er enkele bezigheden die met gezondheidsgevaar door stofinademing gepaard gaan, zooals het machinaal dorschen en de vlasbewerking met de hand.

Het rapport toont nu met velerlei statistische gegevens aan dat de overal waartenemen vermindering van het sterftecijfer en van den vooruitgang in physieke ontwikkeling weliswaar ook bij de landarbeiders voorkomt, doch in aanzienlijk geringere mate dan voor de stadsbevolking.

Terwijl tot 1890 de sterfte in de steden ongeveer 8% hooger was dan op het platteland, was die in 1900 ongeveer gelijk en in 1905 voor de steden 5% gunstiger.

Ook is het teekenend, dat het sterftecijfer voor kinderen beneden het jaar op 't platteland hooger is dan in de steden, terwijl de sterfte aan tering en ziekten der ademhalingswerktuigen op 't gezonde platteland even hoog is als in de steden.

Een der voornaamste oorzaken van deze ongunstige cijfers noemt de commissie de zeer weinig ontwikkelde ziekenverpleging.

Daarnaast zal echter ook de woning in aanmerking genomen moeten worden.

Het rapport over de huisvesting der landarbeiders door de staatscommissie opgemaakt, geeft daaromtrent zeer weinig licht. Een uitvoerig pleidooi voor een andere toepassing der woningwet, toont alleen aan dat deze voor het platteland nog uiterst weinig tot stand heeft kunnen brengen.

Belangrijker is het rapport, gewijd aan het onderwijs op het platteland. Voor een arbeidersbevolking, die zich tracht te verheffen, is dit van 't grootste belang. Er is reeds op gewezen, hoe sterk de kinderarbeid het gewone lager onderwijs doorkruist. Door veldarbeid werd ongeveer 25%, dus een vierde van alle schooltijden verzuimd.

Hcrhalingsonderwijs werd slechts door 15% van de schoolgaande kinderen genoten. Wanneer in deze cijfers geen verbetering wordt gebracht, zal ook van de vakopleiding voor de arbeiders weinig profijt te verwachten zijn. De cursussen, van overheidswege georganiseerd, worden bovendien grootendeels door zoons van boeren bijgewoond. Op de landbouw-wintercursussen waren slechts 9% der leerlingen kinderen van arbeiders. Beter was dit cijfer voor den tuinbouw, waar het 30.9% bedroeg.

Ook hier is wel verbetering waar te nemen, doch het bereikte peil is nog ver van gunstig.

* * *

Na de genoemde gegevens behoeft het niet te verwonderen, dat de toestand van den ouden landarbeider zeer donker is.

Hier dringt het licht van de waargenomen verbetering niet door. De staatscommissie laat hieromtrent geen enkelen twijfel voortbestaan. Het lot van den ouden arbeider is armoe en bedeeling. Sparen kan hij niet, en door harden arbeid komt er betrekkelijk spoedig een tijd, dat hij zijn vollle loon niet meer waard is.

Deze toestand eischt dringend hulp, en niet alleen voor de oudjes zelve, maar ook omdat de landarbeider zijn eigen lot zoo sprekend voor zich ziet dat het terugwerkt op zijn geheele gemoedsstemming. Hoe zal hij er, voor zijn moeilijk streven om zich en zijn kinderen te verheffen, den moed inhouden, indien toch steeds het einde de armoede is.

* * *

Met enkele trekjes is aangegeven tot welk resultaat het onderzoek naar den ekonomischen toestand der landarbeiders is gekomen. Daarbij is vastgesteld dat het bestaanspeil laag is, doch ook dat het vroeger nog lager was. Hoeveel dit toen bedroeg is niet aangegeven. De Commissie kon daarover geen voldoende gegevens verkrijgen. Er is echter wel naar te raden. Want bij dat lagere peil was er geen sprake van verbod van kinderarbeid. Bij dat peil werd het verlof voor veldarbeid in de leerplichtwet afgedwongen, en werd er over geen onderzoek gerept.

Het peil is daarom gerezen van uit een toestand van hopeloosheid zonder vooruitzicht tot zoover dat weer een horizon ontdekt is. Er wordt gezocht naar wegen en gesproken over middelen om nu weer verder te komen. Daarbij is het echter van groot belang vast te stellen, waaraan die verandering te danken is. De vooruitgang van het landbouwbedrijf, zegt de Staatscommissie. Dit is niet tegen te spreken, doch er is nog een andere oorzaak van grooter werking, waaraan de Commissie een afzonderlijk verslag wijdt, n.l. dat over den trek van de plattelandsbevolking. Zoo ergens dan is de gehechtheid aan woning, streek, plaats en gewoonten sterk op de dorpen. Er moet een tamelijk ernstige aandrang zijn om de geboortestreek te verlaten indien dit werkelijk plaats zal vinden. En het is gebeurd. De feiten door de staatscommissie

genoemd zijn sprekend. Terwijl in de laatste 25 jaren van de 19de eeuw de geheele bevolking van ons land toenam in de verhouding van 100 tot 155, was dit voor de gemeenten met minder dan 10.000 inwoners van 100 tot 114. Het verschil is grootendeels veroorzaakt door vertrek van het platteland. Daarbij komt nog dat een aanzienlijk deel van de landverhuizers uit de dorpen komen. Zoo gingen er in 1906 naar Noord-Amerika 540 personen uit Groningen, 701 uit Friesland, 631 uit Noord-Holland, 509 uit Zeeland. En in dat jaar 1906 was de vooruitgang in den landbouw reeds begonnen. Maar belangrijker was nog de trek naar Duitschland. Nationaliteitsbewijzen, die de regeering daar te lande vraagt werden er afgegeven: in 1901: 34547, in 1902: 14494, in 1903: 15749, in 1904: 19254, in 1905: 20658 en in 1906: 30385. De cijfers geven niet het geheele getal der in Duitschland aanwezige Nederlanders aan. In een duitsche opgave is vermeld dat daar, waar vroeger de hannekemaaiers vandaan kwamen ongeveer 80.000 Nederlanders werken.

Ten slotte komt nog in aanmerking de trek binnenslands, naar de groote steden allereerst, maar ook naar industriestreken. Zoo nam de bevolking in Enschede, Hengelo, Lonneker en Losser met ongeveer 100% toe in 5 jaar, terwijl de gewone bevolkingstoename gemiddeld 22% bedraagt. En merkwaardig is ook de vestiging van arbeiders in tuinbcuwgcmccnten en bij de bollencultuur. Het kan onmiddelijk duidelijk zijn dat deze trek van 't platteland door een sterken ekonomischen drang geschiedt.

De landarbeider ziet in dat middel een uitweg om verbetering te brengen in zijn lot dat hij onhoudbaar gevoelt.

Terwijl nu in de latere jaren de intensiteit zoowel van de veeteelt als van den akkerbouw is toegenomen, en daardoor aanzienlijk meer arbeid gevergd werd is door de beschreven trek het aanbod van arbeidskrachten schaarscher geworden.

Dit verklaart geheel en al de ingetreden lotsverbetering der landarbeiders. Er moet echter bij opgemerkt worden dat die lotsverbetering niet zoo groot is als eigenlijk onder de veranderde ekonomische omstandigheden verwacht mocht worden. Wanneer het loonbedrag zuiver afhankelijk was van vraag en aanbod zou de stijging sneller hebben moeten zijn. De bewe-

ging is echter vertraagd, èn door de gehechtheid der arbeiders aan hun geboorteplaats, alsook door den tegenzin der boeren om in de arbeidsverhoudingen verandering te brengen.

De trek is dan ook ondanks de noodzakelijk geworden loonstijging niet opgehouden, en klachten, zoo over gebrek aan arbeidskrachten als ook over hooge loonen zijn in verschillende streken geuit. De Staatscommissie acht deze klachten echter ongegrond, en wijst erop dat zij komen uit plaatsen waar het landbouwbedrijf achterlijk is, en waar niet door stelselmatiger afwisselende culturen of gebruik van meer kapitaal in den vorm van arbeidsparende machines, aan de bestaande bezwaren is tegemoet gekomen. Doch ook deze beschouwing maakt het duidelijk hoe de trek van het platteland een sterken ekonomischen invloed uitoefent, die conservatieve opvattingen - ook over de arbeidsverhoudingen - uit den weg ruimt. Het landbouwbedrijf blijkt zich te kunnen aanpassen aan de veranderde omstandigheden, en het is een heugelijk verschijnsel, dat de staatscommissie dezen weg - dien van de technische bedrijfsontwikkeling - aanwijst, inplaats van het lage welstandspeil der arbeiders een belang van den landbouw te noemen.

Daarmede is duidelijk, dat ook de landarbeider is opgenomen geworden in de maatschappelijke ontwikkeling, waardoor het mogelijk wordt zijn materieelen welstand te verbeteren.

* * *

Er is dus, ook door de staatscommissie, een begin gemaakt met een agrarisch-sociale beweging. Zij bepleit naast beter onderwijs, betere huisvesting, ook arbeidswetgeving en sociale verzekering. Dit laatste echter met reserve. Zij wil daarvoor andere wegen kiezen, dan voor de industrieele arbeidersbevolking zijn gevolgd. Zij is nog schuw voor de argumenten tegen een ingrijpende staatsbemoeiing, die natuurlijk van vele zijden worden geuit. Die argumenten hebben echter geen speciaal agrarisch karakter. Zij hebben een volkomen gelijkenis met die, welke veel vroeger en ook thans nog tegen de industrieele sociale wetgeving in 't veld gebracht worden. En niets is natuurlijker. De sociale wetgeving was nimmer een

resultaat van geheele overeenstemming der belanghebbenden, integendeel een uitkomst van strijd, en dikwijls van een heftigen strijd, die eerst dan verdwijnt, wanneer de heilzame gevolgen zich doen kennen.

Waarom zou dit op landbouwgebied anders zijn?

Doch juist om die reden is de ervaring met de fabriekswetgeving ook voor het nieuwe terrein zoo leerzaam, al mogen er in de bijzonderheden der uitvoering van de sociale wetten zich groote verschillen vertoonen. Het is begrijpelijk, dat de landbouw-deskundigen, ook die der staatscommissie, verklaren dat het bedrijf zoo geheel andere eigenaardigheden heeft als de industrie. Doch binnen die industrie wordt hetzelfde verklaard door verschillende bedrijfstakken, en de ontwikkeling der sociale fabriekswetgeving wijst dan ook op een steeds verder gaande bedrijfsgewijze regeling. Dit neemt echter niet weg, dat enkele algemeene beginselen overal op gelijke wijze terugkomen. En het rapport der staatscommissie wijst duidelijk aan, dat dit ook voor den landbouw het geval is.

Want wat is toch de hoofdzaak? Dat door de technische bedrijfsontwikkeling een verhooging van den welstand der arbeiders mogelijk en zelfs noodzakelijk wordt. In plaats dat die het bedrijf in gevaar brengt, versterkt het dit door verhooging der productiviteit. De beter gevoedde, meer ontwikkelde, en minder door bestaansonzekerhcid gekwelde arbeider, maakt het mogelijk om met de bedrijfsverbeteringen verder te gaan.

De directe maat voor de beweging in deze richting is het loon. Verhooging daarvan zal het doel moeten zijn voor alle pogingen tot verbetering, zij het ook dat deze indireet werken, zooals door verbod van kinderarbeid, beperking van den werktijd van jeugdigen en vrouwen, regeling van den arbeid der gehuwde vrouw.

En stellig behoort hiertoe ook de verzekering. Want de Staatscommissie beweert terecht dat de bestaanszekerheid zoo niet van grooter dan toch van even groot belang voor den arbeider is als een hooger loon. Doch waar zij zelve de looncijfers als berekende jaarloonen opgeeft, bewijst dit reeds hoe verzekeringsuitkeeringen tot de relatieve loonsverhooging gerekend mogen worden.

Waar over de loonsverhooging in het verslag der Commissie gehandeld wordt treft den lezer echter een gevoel van onzekerheid. Het schijnt alsof er gewankeld wordt in het geven van een besliste meening.

Want terwijl in het belangrijkste deel der rapporten, getiteld ‘Algemeene beschouwingen over den oeconomischen toestand der landarbeiders’ het eerste hoofdstuk handelt over de ‘Inkomsten der landarbeiders’, en aldaar met sprekende argumenten de noodzakelijkheid en het heilzame van loonsverhooging wordt aangegeven, treft den lezer in het tweede hoofdstuk getiteld ‘Verbetering van den toestand der landarbeiders’ een uitvoerige beschouwing over het verkeerde van het *streven* naar hoogere loonen.

Het verschil tusschen deze twee hoofdstukken over een zoo belangrijk punt, ja eigenlijk over de hoofdzaak van het onderzoek, is zòò groot, dat het is alsof twee geheel tegenstrijdige richtingen beurtelings aan 't woord zijn gekomen.

Verklaard kan dit alleen worden, doordat de Staatscommissie bijzonder veel gewicht heeft gehecht aan een ander middel om den landarbeider te helpen, dat is door het opheffen van zijn bezitloosheid.

* * *

Door alle verslagen en rapporten der Staatscommissie heen komt telkens weer deze kwestie opduiken: wat is de invloed van het eigen bedrijf van den landarbeider.

Hiermede is niet bedoeld dat de loonarbeid ophoudt, en dat de arbeider een kleine ondernemer, een ‘keuterboer’ wordt. De kwestie van het klein-bedrijf ligt hierbuiten. De vraag is alleen of naast den loonarbeid zal staan een eigen klein landbouwbedrijf als aanvulling.

Dit nu komt zeer veel voor en begrijpelijkerwijze. Op 't platteland is het verlangen om een klein stukje grond te bewerken nog grooter als bij den stedelijken arbeider. Doch ook bij dezen is het aanwezig. De tijd is nog niet zoo lang geleden dat bij 't noemen der loonen van de industrieele arbeiders in Twente en Noord-Brabant steeds werd medegedeeld dat zij ook een stukje grond bewerkten. Dit was een aanvulling

voor de gezinsinkomsten en bovendien waarborgde het een gezond verblijf in de buitenlucht.

Het komt dan ook zoowel bij de plattelandsche industrie als bij de landarbeiders voor.

Te onderscheiden valt echter of dit bewerken van een tuintje of lapje grond geschiedt als een genoegen en gezonde uitspanning, dan wel of het als een nevenbedrijf wordt opgevat. Dit laatste is de bedoeling der staatscommissie. En tenzij het eigen bedrijf aan de vrouw en kinderen wordt overgelaten is het voor den landarbeider ook geen genoegen.

Maar is het een zuiver eigen bedrijf, dan is het een vorm van gezinsinkomsten naast het loon, waarin echter onvermijdelijk het streven zal zijn verborgen om den loondienst zoo gering mogelijk te doen worden en liefst te laten ophouden. Een overgang dus van den loonarbeid naar de kleine onderneming. Vooral wanneer de bewerkte grond eigendom van den loonarbeider zal zijn. En dit laatste wordt met krachtige argumenten door de staatscommissie bepleit, omdat alle andere vormen van grondgebruik den arbeider meer uitputten dan voordeel brengen. Waar echter de ingetreden lotsverbetering van den landarbeider het directe gevolg geweest is van het vertrekken der beste en energiekste personen uit zijn midden, daar zou het grondbezit die personen juist vast houden, en de werking der ekonomische kracht naar vooruitgang verzwakken.

Ongetwijfeld zal het bewerken van grond voor eigen rekening door landarbeiders of door hun gezin blijven bestaan. En de tegenwoordige vormen waarin dit geschiedt, door hooge pachten en gevaar van uitzetting, zijn voor den arbeider onhoudbaar. Ook dit is dus een gebied voor staatsbemoeiing.

Daarin echter het voornaamste middel ter verbetering te zien, moet tot teleurstellingen leiden.

Slechts opheffing van den loonarbeid in 't landbouwbedrijf kan de zelfstandigheid geven, die de commissie als het doel aanwijst.

Een eigen grondbezit dat geen bestaan waarborgt, en dat juist op dat onvoldoende niveau gehouden moet worden om den loonarbeid te doen voortduren is het zoeken van een

onstandvastig evenwicht. Er is stellig bij den landarbeider een drang naar den grond. Alle berichtgevers maken er melding van. Is deze voldoende om de richting aantewijzen waarin de materieele verheffing der landarbeiders gezocht moet worden? Weet die arbeider door natuurdrang waarheen de verdere ontwikkeling te zijnen bate gaan moet?

Een dergelijke beschouwing heeft veel verlokkends. Doch de drang naar grond is om andere redenen verklaarbaar. De materieele toestand van den landarbeider is nog beneden een redelijk peil ondanks de verbeteringen die zijn ingetreden, en juist door die verbeteringen is het streven in hem wakker om zich hooger op te heffen. Hij zoekt naar alle zijden een uitweg en heeft er de grootste inspanning van zich en zijn gezin voor over. De uitweg die het verlokkendst voor hem zijn moet is het worden van kleine boer.

De kansen daarvoor schenen goed, want het landbouwbedrijf bloeit. Doch wat hij niet ziet, en wat toch gebeurt is het stijgen van de grondrente en de pacht, mede ook door zijn streven naar een eigen bedrijf. Ook die ekonomische beweging zet zich door en heeft vèrreikende gevolgen.

Zijn drang naar den grond verhoogt de waarde ervan, en maakt het bezit ook voortdurend meer onbereikbaar, terwijl het loon niet zooveel stijgt als zonder drang het geval zou zijn geweest.

De Staatscommissie getuigt dit ondubbelzinnig. Het ware beter geweest zegt zij, dat de loonen meer en de pachten minder gestegen waren.

* * *

Welke bezwaren ook mogen gelden tegen de conclusies en voorstellen der Staatscommissie, zij heeft ook tegenstanders daarvan in staat gesteld het nieuwe sociale terrein volledig te overzien. Er zijn daarin stellig nog onontgonnen gedeelten en andere waar een meer intensieve bewerking rijkere vrucht van zou kunnen winnen. Doch het resultaat is dat er voor den socialen wetgever een oogst gerijpt is, die binnengehaald moet worden. Uit het sociaal-democratisch rapport wordt daarom luid

geroepen, maar ook in het rapport der Staatscommissie klinkt een hartroerende stem, die van het kind en van den ouden landarbeider, welke alleen reeds voldoende zou zijn om de handen uit den mouw te steken en voor dezen socialen oogsttijd zich wat harder, moeilijker en langer werk te getroosten.

IS. P. DE VOOYS.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Shakespeare en Dante

Shakespeare-Sonnette: Umdichtung von Stefan George. Georg Bondi. Berlin, 1909.

Bij het doorbladeren van deze bewerking zie ik een blond jonkman, aan den buitenkant van een open trem zittend, in een boekje met perkamenten omslag lezen. Dat jonge mensch ben ikzelf zooals ik een kwart eeuw geleden was. Van al de oogenblikken waarin ik toen de sonnetten van Shakespeare genoot, is mij alleen dat eene bijgebleven. Waarschijnlijk omdat ik toen zag wat ik erover schrijven wou. Mijn eerste opstel voor het tijdschrift van de jongeren, voor dien *Nieuwen Gids*, die met October van dat jaar 1885 begonnen werd.

Perk had sonnetten geschreven en wij allen deden het. Wat wonder dat wij in onzen terugblik naar verwante dichtkunst, standhielden voor de sonnetten van Shakespeare en ze bewonderden.

De duitsche dichters, onze vrienden en verwanten, hebben veel meer gedaan. Zij zijn niet tevreden geweest met het schrijven van een opstel. Zij verbeteren, zij vervolledigen de heele vertaling van Shakespeares werken, die August Wilhelm von Schlegel onvoltooid liet. George vertolkte er de Sonnetten voor en deze vertolking is het die hij vooraf afzonderlijk verschijnen laat.

* * *

Gelooft gij dat het moeielijk is een leven lang te volharden in een zelfden arbeid, als nu in den eenen, dan in den anderen

hoek van onzen gezichtskring het streven zóó eender blijkt? Nu hier, dan elders, nu op dit oogenblik, dan vijfentwintig jaar later, gaan de gedachten van die en van deze, van landgenooten en vreemden, naar één zelfde schoonheid die sints eeuwen onverwrikbaar staat, en iedere nieuwe aanraking stort voor allen die met elkander in gemeenschap zijn, nieuw leven uit.

Wat wordt, bij één zulk een blik over landen en tijden de *persoon* weinig, de strooming die allen vereenigt, veel.

Hoe gering dunkt dikwijls, in onze dagen, menig krachtig levenden tijdgenoot, de arbeid van dichters. Wij omspannen de zeeën met onze booten, wij verbinden de hoogten met onze draadlooze boodschappers, wij stijgen omhoog, wij varen en vleugelen door de luchten, - niet enkel de delfstoffen die onze ouders kenden, maar nooit-vernomene, ontdekken we en smelten we. De wonderen van onze werkplaatsen zijn zoo verbazend als de verhalen van onze reizigers. En terwijl de bevolkingen van de aarde in nooit geëvenaarde mate aanzwellen, elkander naderen, op elkaar gaan gelijken en het heelal vervullen met het tumult van hun bedrijvigheid, lezen wij met onze kijkers, vangen wij op onze gevoelige platen, de vormen van verwijderde werelden, en bannen en voorspellen hun verhoudingen door de wetten van onzen bewusten geest.

Wat beduidt daartegenover - zoo meenen velen - de stille bezigheid van dien eenen, die alweer niet kan aflaten, met een ontruktheid die op waanzin lijkt, telkens andere schakeeringen te verzinnen van een, in zijn algemeene vormen, zich eeuwig gelijkblijvend gedicht. Met een pen op een papier, zonder belangstelling voor de wereld, schijnt wel, bukt hij zich. De morgen vergaat, de middag vergloeit, de avond verschemert; - hem boeien enkel die woorden en hun rangschikking.

Het is waar dat die gedachte, als ze bij de eenen opkomt, door anderen weersproken wordt. Niet enkel dat gedicht, ook de schilderij, het muziekstuk, het gebouw, ook ieder onderzoek van geleerden, ook de waarneming van den hemel, ook de wiskunde waarin die wordt vastgelegd, - ja iedere ernstige menschelijke daad vereischt tevoren of voortdurend dien stillen arbeid. Aan iedere gevolgenrijke daad, als haar oorsprong en

beweegkracht, gaat die samentrekking vooraf van de menschelijke vermogens, die een werk van stilte is.

* * *

Schijnbaar niets anders dan aan een vriend gerichte uitingen: - raad dat hij huwe en zijn schoonheid vermenigvuldige; uitstorting van gevoelens, bede om beantwoording, klachten over verwaarloozing; smart en zelfopoffering, trots en toorn, ijverzucht en teerheid; - een kleine roman, schijnt wel, waarin de hartstocht voor een vrouw en de liefde voor een trouweloozen vriend elkander opvolgen door strijd en verzoening; - schijnbaar niets dan die kleine voorbijgaande toevallige menschelijke uitingen; - en toch, eeuwen door, de raadselen waar dichter en leek op staart.

Kan het ook zijn, omdat in deze sonnetten van Shakespeare kracht van menschelijk leven zich zoo diep bedwongen en genoten en gesproken heeft, dat wie aanvangt te verstaan, door genot en zelfbedwang in den ban geslagen, noodzakelijk gelijk wil worden aan *dien* spreker?

Zóó kan een die zelf zich gaarne bedwingend geniet en uitspreekt, geboeid worden tot de behoefte vers na vers te herhalen in de taal die hem eigen is. Zóó kon George, de dichter wien de innerlijke stilte lief werd, zich genoopt voelen tot het nazeggen van die verzen.

Uit dit dichterlijk zelfbedwang is de bewerking ontstaan van honderd vier en vijftig verschillende gedichten tot deze eenheid. Méér eenheid, dan in het oorspronkelijk. Oorspronkelijk geschreven, nu het eene, dan het andere, onder den drang van beurtelings plan, beurtelings voorval, dan bij voorbijgaande, dan bij duurzame lotwisseling van den dichter. soms uit een indruk, straks uit een gedachte, aanstonds uit een aandoening of uit een innerlijke ontroering door zijn verbeelding voortgebracht, - zijn al deze verzen, in de orde waarin ze nu eenmaal staan, deelen geworden van de ééne groote gebondenheid die George ons wou voorleggen.

Wie zulk een vertaling, bij stukken en brokken, vergelijkt met haar voorbeeld, hij moge bevinden dat zij nauwkeurig is - want maar weinig plaatsen zijn er waaromtrent ik aan

een andere lezing de voorkeur geef - hij zal het gevaar niet kunnen ontgaan te zoeken wat noodwendig afwezig is.

Niet uit het bewegelijke leven van den dichter, maar uit zijn vastgevormde boek, neemt iedere vertaling haar oorsprong. Maar hier is bovendien, en noodzakelijkerwijs, voor een vastgevormd boek genomen, wat een maar los verbonden rij van ongeregeld ontstane gedichten was.

De gebondenheid van den vertaler - gebondenheid aan zijn plan en zijn voornemen, om nog niet van zijn aard te spreken - kan hier dus bizonder afsteken tegen de bewegelijkheid van den eersten Maker. Niet in vergelijking van de vertolking met haar voorbeeld, maar in de eenvoudige lezing vindt de belangstellende wat hem geboden wordt.

Ik herhaal: de verstandelijke betrouwbaarheid die het deel kan worden van iederen geleerde, heeft ook deze vertaler. Maar wat alleen *hij* heeft is de gebonden stijl die bij zijn wezen en zijn plan past, en die in haar honderd mogelijkheden is uitgewerkt.

Zijn werk moet voor zichzelf worden genoten als de vertaalarbeid van een dichter die door de diepte van zijn innerlijke gebondenheid en de voortreffelijkeid van zijn verskunst gelijkelijk uitmuntend is.

> DANTE: Stellen aus der Göttlichen Komödie, Umdichtung von Stefan George, in genauer Nachbildung der Urschrift bei Otto von Holten, Berlin, hergestellt im Jahr Neunzehnhundert und Neun für den Verlag der Blatter für die Kunst.

Ook deze vertolkingen zijn van ongewone betrouwbaarheid. Dr. H.J. Boeken meent - in de *Inleiding* tot zijn prozavertaling van Dante's 'Hel' - dat het voor den nadichter onmogelijk zijn moet een uitdrukkingsvorm te vinden die ook maar eenigszins gelijkioopt met den oorspronkelijken; en hij heeft waarborg voor wat hij zegt in Dante's eigen uiting: 'En daarom wete een ieder, dat geen enkele zaak, door den band der muziek harmonisch uitgedrukt, uit hare eigene taal in een andere kan worden overgebracht, zonder dat men al

hare zoetheid en harmonie verbreke.' Zoo zegt ook Shelley in zijn *Defence op Poetry*: dat, aangezien een zekere éénvormige en harmonische weerkeering van geluiden, nauwelijks minder ontbeerlijk is tot meedeeling van den dichterlijken invloed dan de woorden zelve, buiten die bepaalde geluidenmaat beschouwd, de ijdelheid van het vertalen duidelijk is. 'Want' - gaat hij voort - 'het zou even wijs zijn een viooltje in een smeltkroes te werpen, om het beginsel van zijn geur en kleur er uit te distilleeren, als van de eene taal in een andere over te gieten de scheppingen van een poëet.' Niet vertalen dus? Toch wel, maar: 'de plant moet opnieuw aan haar zaad ontspringen zal ze vrucht dragen - en dat is de last van den vloek van Babel.' Shelley was dan ook een groot vertaler: een dichter namelijk die door het werk van een voorganger tot nadichten bewogen werd.

George bewerkte van de *Commedia* maar enkele boeken en fragmenten, alleen die gedeelten die tot hem kwamen en wilden herzegd worden. Wanneer wij die hier en daar met Boekens proza-vertaling vergelijken, zien wij spoedig dat George in nauwkeurigheid niet tekort schiet. In den vierden zang bij Boeken, vers 67-103, lezen we:

> Nog was onze (afgelegde) weg aan deze zijde der hoogte niet lang, wanneer ik een vuur zag, hetwelk een halven kring op de duisternissen won.
>
> Wij waren er nog een weinig van verwijderd, maar niet zoo dat ik niet voor een deel kon onderscheiden dat eerwaardige lieden die plaats bezet hielden.
>
> 'O Gij, die alle wetenschap en kunst eert, deze wie zijn ze, die zoo groote eerwaardigheid hebben, die ze afscheidt van de wijze der anderen?'
>
> En hij tot mij: 'De eervolle naam die van hen luidt boven in uw leven, verwerft hun in den hemel genade, welke hen zóózeer bevoorrecht.
>
> Ondertusschen werd door mij een stem gehoord: 'Eert den hoogen Dichter, zijn schim keert weder, die verscheiden was.'
>
> Toen de stem had opgehouden en stil was, zag ik vier groote schimmen tot ons naderen: een voorkomen hadden zij noch droef noch blijd.

De goede Meester begon tot mij te zeggen: ‘Bewonder genen met dat zwaard in de hand, die de (andere) drie voorgaat zóó als een vorst.

Dat is Homerus, oppermachtig dichter, de tweede is Horatius de Satiricus, die komt, Ovidius is de derde, en Lucanus is de laatste.

Omdat elk (van hen) met mij overéénkomt in den naam, welken die eenstemmige stem deed hooren, doen zij mij eerbetooning en daarin doen zij wél.’

Zoo zag ik zich vereenigen die schoone school van dien heer van het hooge gezang, die boven de anderen als een arend vliegt.

Nadat zij een weinig onder elkaar hadden geredeneerd, wendden zij zich tot mij met groetend gebaar: en mijn Meester glimlachte over zooveel (eer).

En nog meer eer - veel meer - deden zij mij, daar zij mij maakten (tot een) van hun schaar, zoodat ik de zesde was tusschen zoo hooge wijsheid.

Hiervoor lezen wij bij George:

Noch hatten wir bis hier nicht lang zu schreiten
Vom obern end, da sah ich eine helle
Im halbkreis brechen durch die dunkelheiten.
  Nicht mehr so ferne waren wir der stelle
  Dass ich bemerkte was in diesen kreisen
  Für ehrenvolle gruppe sich geselle.
‘Du Ehre aller Künstler aller Weisen,
Wer sind doch die mit solcher anerkennung
Dass sie sich scheiden von der andern gleisen?’
  Und jener sprach: die ehrenreiche nennung
  Die über sie erklingt in eurem leben
  Er wirkt vom himmel ihnen solche trennung.
Da hört ich eine stimme sich erheben:
Erweiset ehre eurem höchsten dichter -
Der uns verliess ist uns zurückgegeben.
  Sobald die stimme innehielt kam dichter
  An uns heran ein zug vier grosser schemen,
  Nicht froh noch traurig waren die gesichter.
Mein Meister dann begann das wort zu nehmen:
Sieh! der den degen in die hand getan
Der als der erste kommt gleich dem Vomehmen:
  Es ist Homer der dichter fürst und ahn.
  Dort ist Horaz der finder der satire

Ovid der dritte und zulezt Lukan.
Desselben namens bin ich wie die viere
Der eben tönte wie aus einem munde
Mir ehr antuend tuen sie das ihre.
Ich sah die schöne schule hier im bunde
Und des erhabensten gesanges leiter
Der wie ein aar schwebt vor der ganzen runde.
Sie redeten noch kurz zusammen weiter,
Worauf ihr grüssend winken mich umkreiste...
Froh lächelte darüber mein begleiter.
Doch mich zu ehren taten sie das meiste
Indem sie mich in ihre reihe nahmen:
Ich sechster wurde neben solchem geiste.

Wie zal niet zeggen dat hierin nauwkeurigheid is, maar veel meer dan nauwkeurigheid. Hoeveel waardiger, klaarder, harmonischer, zijn verhaal en beeld, nu maat en rijmen behouden zijn. De rijmen zoozeer dat zij alle, als bij Dante, vrouwelijk zijn, met, in het heele werk, alleen de uitzondering die wij zagen, die ééne, waar met wijs inzicht het eindwoord 'Lukan' niet terwille van het rijm verworpen werd. Maar er is in deze overzetting meer nog dan maat en rijm bewaard. Ook de klank is een muziek gebleven, verwant aan die van Dante. Dat is van deze vertolking de grootste schoonheid. Stefan George heeft de verzen van Dante zóó lief, bewondert ze dermate, dat hun toon hem doordringt, in zijn eigenen overgaat, en hij ze naspreekt met een zoetheid die van hen afkomstig schijnt. Hij die èn Dante èn Shakespeare vertaalde, toont zich tegenover den noordelijken dichter de fijne, begrijpende, stijlvolle kunstenaar, maar is, bezield door den zuiderling, diens bevallige zoon. Niet de bij alle ingetogenheid uitbundige geest van Shakespeare, maar de, ook in zijn hevigste krachtsuiting, ingetogen ziel van Dante is hem gemeenzaam. Vandaar dat, wanneer Shakespeare, ondanks volkomen zelf bezit, uitjubelt:

Lo, in the orient when the gracious light
Lifts up his burning head:

de echo bij George:

Schau in den osten wie das gnädige licht
Sein brennend haupt erhebt:

daarbij, hoewel niet minder krachtig, en met geheel dezelfde woorden, nochtans zoo koel en sierlijk doet. Maar vandaar ook dat wanneer Dante door Francesca da Rimini haar verhaal laat doen:

> Siede la terra, dove nata fui
> Su la marina dove 'l Po discende -

George zoo verrassend antwoord geeft:

> Es liegt die mich geboren hat die erde
> Am ufer wo der Po enteilt zur münde
> Dass ihm und seinen folgern ruhe werde.
> Liebe die edlen herzen rasch sich künde
> Zog jenen hin zu meinem schönen leibe
> Den mir entriss - noch grämt mich welche - sünde.
> Die nie will dass geliebtes lieblos bleibe,
> Liebe band mich an ihn mit solchem knoten
> Dass wie du siehst kon los ihn von mir treibe.
> Liebe sandt uns zusammen zu den toten:
> Der uns erschlug kommt ins bereich der Kaine.
> Dies war die rede die sie uns erboten.
> Als ich vernommen dieser seelen peine
> Neigt ich das haupt und hielt so tief die blicke
> Dass mich der dichter fragte was dies meine.
> Da kam mein wort als ob es mich ersticke:
> Ach wie viel süsses sinnen, süsser schauer
> Hat sie geführt zum schmerzlichen geschicke!
> Danu wandt ich an die beiden mich genauer,
> Und ich begann: Franziska, deine wunde
> Weckt bis zum weinen mitleid mir und trauer.
> Doch sag mir: zu der süssen seufzer stunde
> Wobei und welcherart gab der Begehrer
> Euch von den zweifelhaften wünschen kunde.
> Und zu mir sprach sie: keine qual ist schwerer
> Als der glückseligen zeiten zu erwähnen
> Im ungemach. Davon weiss auch dein lehrer.
> Doch wenn zu forschen liegt in deinen plänen
> Nach unsrer lieb in ihren ersten zügen
> So will ich tun wie er der spricht mit tränen.
> Wir lasen eines tages zum vergnügen
> Von Lanzelot, wie liebe ihn bedrückte,
> Ich war allein mit ihm und sah kein trügen.

Mehrmalen schon in unsren augen zückte
Dies lesen und verfärbte uns die wange,
Doch eine zeile wars die uns berückte:
Da stand wie unter dem sehnsüchtgen drange
Sotanen freundes sich die lippen heben -
Als er der nun auf ewig an mir hange
Mich auf den mund geküsst hat ganz in beben...
Verführer war das buch und ders verfasste.
Den tag war unser lesen aufgegeben. -
Als so der eine geist gesprochen, fasste
Den andren solches schluchzen dass vor weiche
Mir die besinnung schwand und ich erblasste,
Und ich fiel hin als fiele eine leiche.

Er is hier meer dan kunst. Er is gevoels-gemeenschap. Een hartstochtelijke en teedere, een deernisvolle wijding en verhevenheid dringt en zingt uit den middeleeuwer in den dichter van heden, en juist daarvoor blijkt hij gevoelig. Juist daarvoor heeft hij het hart dat klopt, de oogen die schreien, de stem die beweegt en zijn meegevoel overdraagt. Door *die* gemeenschap, door die mogelijkheid van zijn aanleg, verbindt hij zich, niet enkel aan het uiterlijk, maar aan het gevoel dat de inhoud van Dante's dichten is. Hij arbeidt nu met Dante, hij voelt zich niet langer onderscheiden van dien voorganger, - en de illusie, de verbeelding van die eenheid draagt hij over op den lezer, die nu op *zijn* beurt meeleeft en in hem gelooft.

Deze vertaling is er wel wezenlijk eene van het soort dat onmogelijk schijnt. Wie de moeite zou nemen haar te vergelijken met welke mij bekende nederlandsche, engelsche of duitsche ook, hij zou bevinden dat hier het gezochte gevonden is. De duitsche schrijver, die nadat hij enkele van deze brokstukken gelezen had, verklaarde dat deze omdichting een ‘Ereigniss’ was, heett niets teveel gezegd.

Verzen als deze, de verschijning van Lea, uit den 27sten zang van het ‘Vagevuur’:

Die stunde glaub ich war es wo gen morgen
Den berg zuerst der Venus strahlen krönen
Die immer brennend scheint von liebesorgen.
Mir war ich stünd im traum vor einer schönen

Und jungen frau die durch die fluren ginge
Und blumen pflückte unter diesen tönen:
Es wisse jeder wie mein name klinge,
Dass ich die Lea bin und kreisend schlage
Die schönen hände und mir kränze schlinge.
Ich schmücke mich eh ich den spiegel frage
Doch schwester Rachel mag nur in sich saugen
Die eigne zier und sizt so alle tage.
Sie ist entzückt von ihren schönen augen
Ich bin es von dem schmucke meiner hände:
Wie ihr die schau, so will das werk mir taugen!

verzen als deze zijn volkomen Dante, omdat ze volkomen George zijn.

Over het vers waarin de bewerking geschreven is zou nog iets te zeggen zijn, waarvan de belangrijkheid evenzeer hier als in Duitschland moge worden opgemerkt. Duitsche dichters hebben niet het voordeel stommen en klinkers te doen ineenvloeien. Bij ons begon het regel te worden in de zeventiende eeuw al. Tot de schoonheid van Miltons *blank verse* werd het een van de werkzaamste middelen. Waar het duitsche spraakgebruik de ineenvloeiing niet of nog niet veroorlooft, heeft George de keus gedaan slag op slag zijn stommen af te kappen. Welk een winst dit beteekent zal zeker door duitsche dichters worden ingezien. Maar ik vestig er de aandacht op omdat, vooral sints Gorters *Mei* en later ook onder den invloed van het middelnederlandsch, bij jongere dichters hier te lande de neiging bestaat om de bij ons sints eeuwen aanvaarde saamvloeiing na te laten. Dit zou een verzwakking en verarming zijn waartegen, zoo niet het hollandsche voorbeeld, dan het duitsche streven, waarschuwe. -

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

G. Mannoury, Methodologisches und Philosophisches zur Elementar-Mathematik. Haarlem, P. Visser Czn., 1909.

Men kan zich van het werk van den heer Mannoury zeker niet afmaken met de frase dat wiskundigen het zeer filosofisch en filosofen het zeer wiskundig zullen vinden. Op gezag van meer bevoegden neem ik gaarne aan dat het wiskundig gedeelte voortreffelijk is.

Van het niet-wiskundige hierin valt het mij echter moeilijk iets te zeggen. Het is zooals de schrijver zelf in zijn Inleiding opmerkt: Wiskundigen en filosofen verstaan elkaar niet altijd. De schuld ligt natuurlijk bij de filosofen. Deze hebben zich gewend aan een wijze van uitdrukking, die voor den wiskundig ontwikkelde niet erg verstaanbaar is. Wel hebben de filosofen hun best gedaan, om den wiskundigen vorm te gebruiken en hun beweringen te 'bewijzen', maar dat bewijzen gaat dikwijls meer uit op een overtuigen door dichterlijke gedachten en mooie woorden dan op het maken van strenge gevolgtrekkingen uit eenduidige of welbepaalde veronderstellingen. De wiskundige heeft dus niet geheel ongelijk, wanneer hij zijn methode boven die van de filosofen stelt.

Zoo meent de schrijver, en nu begin ik zijn eerste hoofdstuk te lezen over het grondbegrip van de wiskunde, d.i. het begrip *eenheid-veelheid,* dat bij den denkenden mensch niet als eenvoudig en zuiver gegeven verondersteld kan worden.

'Im Gegenteil, eben für den *denkenden* Menschen ist, wie wir schon anzudeuten versucht haben, dieser Begriff ein unklarer, ein künstlicher, ein mit dem kontinuirlichen Wesen der Wirk-

lichkeit durchaus streitiger, und also eigentlich ein widersinniger Begriff.'

Is het mijn schuld, maar ik weet niet wat ik hierbij moet denken. Er liggen in dien volzin een aantal onderstellingen, die niet scherp bepaald zijn, en daaruit wordt de gevolgtrekking gemaakt dat het begrip *eenheid-veelheid* 'also eigentlich ein widersinniger Begriff' is. *Widersinnig:* omdat het strijdt met het kontinue wezen van de werkelijkheid? Maar zou men dan niet liever zeggen *widerwirklich?* Of is het reeds bepaald dat *Wirklichkeit* en *Sinn* elkaar dekken, zoodat, verondersteld dat het wezen van de werkelijkheid werkelijk kontinue is, het nooit zinvol zou kunnen zijn met die werkelijkheid in strijd te komen? En is een 'widersinniger Begriff' minder werkelijk dan een begrip dat wel zin heeft?

De oplossing dezer moeilijkheden is waarschijnlijk te zoeken in de voorliefde, die de schrijver voor een zekere wijze van uitdrukking heeft. Hij houdt er n.l. van elk geloof 'bijgeloof' te noemen en alles wat wij gewoonlijk voor hypothese, waarschijnlijke theorie of iets dergelijks uitgeven, als 'onwaarheid' te bestempelen. Ik geloof niet dat men hiermede, kentheoretisch gesproken, iets bereikt. Wie 'onwaarheid' zegt, veronderstelt even goed waarheid als hij die van 'waarschijnlijkheid' en 'onwaarschijnlijkheid' spreekt. Dit kan aan de scherpzinnigheid van den heer Mannoury niet zijn ontgaan. Maar hij vindt goed door geestige paradoxen zichzelf en anderen het denkleven te veraangenamen.

Daarvoor onze dank! De lektuur van Mannoury's boek is in vele opzichten onderhoudend en prikkelt tot nadenken.

D. B.

Herman Poort; Enkele verzen. Meindert Boogaerdt jun. Zeist 1909.

De schrijver van deze verzen is ongetwijfeld een gevoelig mens, maar hij mist het vermogen dit gevoel te verwerkeliken tot een dichterlike schoonheid, het om te zetten in beelden en

klanken die het gevoel van zijn gemoed in de gemoederen van medeschepselen doen voortleven. Hier is wel innerlike bewogenheid maar geen geluidskracht, geen stem. In de opdracht van dit kleine boekske, huldigt de heer Poort de stelling dat men het weinige ‘goede’ dat men schreef niet met minder werk aan moet vullen tot een bundel. Deze opvatting is juist; maar waarom heeft hij nu van dit mindere werk een bundeltje gemaakt, en hield hij het ‘goede’ achter?

Jan Greshoff: Aan den verlaten Vijver. Verzen. Uitgegeven te Zeist bij Meindert Boogaerdt Jun. Anno 1909.

Minder dan deze enkele verzen van den heer Poort is het boekje dat de heer Greshoff ons aanbiedt. Want hier is wel vaardigheid, ofschoon zwakke, maar het gevoel ontbreekt. Zo men ooit van pretentieuse verzen spreken kan dan hier, d.w.z. er is wel pretentie maar er zijn geen verzen, als men tenminste onder verzen gedichten en onder gedichten de uitingen van een dichterschap verstaat.

Op 't omslag mag 't woord ‘Anno’ voor 't jaartal niet ontbreken; verder: ‘van dezen bundel verschenen genummerde exx.: vier op japansch en zes op hollandsch papier door den schrijver geteekend.’ Deze aankondiging van een beginneling betreft een ‘bundel’ van vijfentwintig gedichtjes. Deze gedichtjes zijn verder met motto's van grote schrijvers voorzien en dragen opschriften als: ‘Bij een Antiek-porceleinen Kom’, ‘Bij een Antiek-kristallen Bokaal’, enz. zodat de lezer begrijpt dat deze schrijver, wiens naam, eigenhandig geschreven, op japansch papier verkrijgbaar gesteld werd, een man is van artistieke smaak en dichterlijke belezenheid. Maar de verzen zelf zijn er niet beter om. Deze zijn geen zingen maar geaffecteerd spreken met keurige ordelik geschikte en naar den klank zorgvuldig afgewogen onbeduidende woordjes. Hen lezende heeft men voortdurend het angstige gevoel als ging men over een lemen bruggetje dat onder onze stap dreigt in te zakken. De lezer heeft aanhoudend het gevoel dat het zogenaamde vers

onder zijn aandacht bezwijken zal, maar ieder volgend woord houdt hem nog juist op, doet het nog net eventjes. Want de heer Greshoff is, zoals gezegd, bij 't saamzoeken van zijn woorden zeer zorgvuldig geweest. Maar:

> Wie geleende tonen slaakt
> Heeft zijn lied in 't hoofd gemaakt.

zei Tollens, en de heer Greshoff kan het zich aantrekken.

A. Dolfers: De Alchimisten. Meindert Boogaerdt Jun. Zeist 1909.

Een, grote onoorspronkelikheid verradend, streven naar het bizarre en buitengewone, zonder dat dit evenwel bereikt wordt. Daartoe ontbreekt tezeer buitengewoonheid aan de ziel van den auteur, die alledaags en laag bij den grond, slechts geforceerdheid maar geen schoonheid uit.

J. Hora Adema: Tropenstudies. Meindert Boogaerdt. Zeist 1909.

De heer Hora Adema heeft een reis naar Madagascar gemaakt en tekende nauwkeurig alles op wat hij zag. Op deze wijze: ‘Het witbleek verandert in lichtroze-geel, in donkerroze, in rood, het donkere om me in geel en bruin, en verrassend snel is de duistere leegte van den nacht omgezet in de lichtende volheid van een Oosterschen dag,’ enz. Hij tekende alles op wat hij zàg, niet wat hij beleefde. Behalve op enkele bladzijden aan het slot, blijkt nergens iets van emotie. Na het eindigen van de lectuur slaakt de lezer een zucht en weet weer evenveel als toen hij begon.

Marie Metz-Koning: Van geen familie. Zeist, 1909. Meindert Boogaerdt Jr.

Dit boek is inderdaad ‘van geen familie’ en behoort tot geen ras. Het is een (volstrekt niet talentloze) reflectie van een week leven en doet weeïg aan. Met behulp van het niet helemaal onbelangwekkende ‘geval’ wordt een zwakke poging gedaan om buiten de kooi van het realisme te geraken. Doch het blijft een hulpeloos fladderen tegen de tralies.

P.H. Hugenholtz Jr.: Frans van Assisi. Een karakterbeeld. Van Holkema & Warendorf. Amsterdam 1909.

Een door en door onbeduidend boekje, samengesteld uit de gegevens die verschillende vroegere biographen bijeenbrachten, en geschreven ten dienste van de ‘Vereeniging tot het houden van voordrachten met lichtbeelden.’

Ongetwijfeld was Fr. v. Assisi een belangwekkende figuur en zijn leven moet wel bizonder geweest zijn, maar de heer Hugenholtz vermocht hem ons niet anders te doen zien dan als een getroubleerde dweper. Om het leven van een groot man te beschrijven moet men het grote in zijn daden en denkingen niet slechts kunnen beseffen maar ook weten weer te geven zo dat het grote en belangwekkende er zichtbaar aan wordt. Maar dan moet men vooral anders aangelegd zijn dan de heer Hugenholtz is. Op blz. 81 zegt hij: ‘Het was immers Ernest Renan, die Frans van Assisi den grootsten en trouwsten navolger van Jezus van Nazareth heeft genoemd. Zeker niet ten onrechte!’ Deze betuigende uitroep kenschetst het best de ingetogen, zedige maar vermakelike onbescheidenheid waarvan dit boekje doortrokken is.

T.L.D.

Een Wereldcorrespondentie van Meisjes-Studenten. Opstellen uit verschillende Staten over Vrouwenstudie. Rotterdam, Brusse, 1910.

Bij gelegenheid van het tweede lustrum der. Vereeniging van Vrouwelijke Studenten te Leiden is dit smaakvol gedrukte en verluchte boekje verschenen. Het laat ons weten dat de jonge vrouwen van onzen tijd, bijna overal en in grooter omvang dan waarvan historische herinnering spreekt, bezig zijn met het paradijsgeluk van de volken die geen geschiedenis hebben te breken. Het eigenaardige daarbij is dat de jeugdige schrijfsters meer aan de toekomst dan aan het verleden denken. Alleen waar de moderne vrouwenbeweging nog zeer zwak is, zoekt zij steun in de herinnering aan vroegere grootheid: in Portugal denkt men aan de beroemde vrouwen van de Renaissance en uit Griekenland worden de namen genoemd van Corinna en Aspasia.

Res parvae crescunt luidt het motto van deze verzameling. Onze vaderen plachten daar, meer als uiting van hun ideaal dan van werkelijkheid, *concordia* voor te zetten. Hebben onze meisjes-studenten dit opzettelijk weggelaten? Men is geneigd dat te denken, wanneer men de herhaaldelijk geuite klacht leest, dat er onder haar zoo weinig *esprit de corps* is. Hoe het zij, deze wereldcorrespondentie getuigt van een solidariteit, die onder mannelijke studenten niet bekend is, althans niet tot uiting komt.

De tijd om iets beslissends te zeggen over oorzaken en gevolgen van vrouwenstudie schijnt nog niet gekomen. De duitsche schrijfster begint met de opmerking dat er in haar land 1 1/2 millioen meer vrouwen dan mannen zijn. Maar in Amerika, waar de vrouwenbeweging begon en verreweg de grootste afmetingen heeft aangenomen, is die verhouding heel anders. Er wordt verder op gewezen dat de machine de vrouw veel huiselijken arbeid uit de hand genomen heeft. Maar dit was niet het geval in de kringen van de Renaissance-kultuur met haar *femmes-savantes*. De vrouwenstudie is een te inge-

wikkeld probleem om het zoo eenvoudig op te lossen. Wij hebben wel veel historische methoden, maar nog niet veel historische wetenschap.

Doch het past niet bij het feest van de tienjarige te gaan filosofeeren. Daarom aan de Leidsche vereeniging onze hartelijke gelukwenschen en aan alle Meisjes-studenten de betuiging van onze oprechte sympathie!

[Deel 2]

De veldtocht van 1815
Nagelaten aanteekeningen
Van S.F. Klijnsma.

(Vervolg en slot van Dl. I bl. 249).

Daar de route, zooals ik zei, op sommige plaatsen geheel verstopt en onbegaanbaar was, en wij alles uit den weg moesten ruimen, kwamen wij niet bijster schielijk vooruit. Het was verwonderlijk en onbegrijpelijk dat zulk een foule van bagage-wagens op zoo een zonderlinge manier in elkaar kon raken. Wanneer men het met bedaardheid bezag zou men gezegd hebben dat het opzettelijk zoo gedaan was, want met geen mogelijkheid zou men sommige wagendammen vaster en samengestelder in elkaar hebben kunnen werken.

Ieder beseft licht met wat een moeite en gevaar dit werk gepaard ging, temeer daar het aantal van onze manschappen niet zeer groot was. De kapitein, luitenant Schröder en ik, als ook de kapitein-ingenieur Ninaber, werkten met de soldaten meê. Vaak liepen wij groot gevaar, als wij met kruidwagens of met kardoezenladingen bezig waren. Van een wagen met kardoezen waren de raderen afgenomen en daar deze zware machine zonder wielen niet opzij te trekken was, moesten wij haar ontladen; wat, daar zij zeer stijf gepakt was, niet zonder timmeren ging. Een enkel vonkje, dat zeer licht ontstaan kon, had ons allen in de lucht kunnen doen springen. Maar het is zonderling, aan zulke gevaren wordt in die oogenblikken niet gedacht en ongelukken schijnen ook, ofschoon men wel onvoorzichtig te-werk *moet* gaan, weinig te gebeuren.

Bij deze vermoeiende werkzaamheden hadden wij echter ook een groot geluk. Er bevond zich bij onze compagnie in het geheel geen sterke-drank en nu vonden wij een wagen met een buitengewoon groot vat engelsche rum. Wij waren allen verheugd over de goede vondst en elk vulde zijn vaatje ermeê en ikzelf droeg ook een aanzienlijke portie van dezen verkwikkenden drank op mijn rug. Niets speet ons meer dan dat deze versterkende spiritus achtergelaten moest worden. Zeker gingen wij aan veel zaken van oneindig meer waarde voorbij, zonder er acht op te slaan, maar deze engelsche drank, die ons voorloopig zoo goed te pas kon komen, te moeten laten liggen, was voor ons heel hard. Vermakelijk was het om te zien hoe ieder soldaat die daar passeerde en er de lucht van in den neus kreeg, zijn vaatje of veldflesch vullen kwam.

Op de plaats waar wij de rum vonden, werd door zeker voornaam persoon, die zich hier juist bij ons voegde, een uitdrukking gebezigd die bij het vak dat hij uitoefende en dat voorzeker met menschlievendheid gepaard moest gaan, niet in het minst paste. Onze intentie was om een zeer grooten wagen die ter zijde van den weg stond tegen de met steenen bedekte helling van den weg te werpen. Juist waren wij ermee begonnen toen wij een dronken Engelschman, die zeker te veel uit het bewuste vat gepimpeld had, achter den wagen op de steenen zagen zitten. Bijna zou de wagen op hem gevallen zijn, maar dadelijk riepen wij van op te houden. Waarop die bewuste persoon zei: ‘Smijt maar toe, daar kan men tegenwoordig niet naar zien.’ Natuurlijk werd zijn ontaarde raad niet gevolgd; wij plaatsten den dronkene een paar passen terzijde, en wierpen vervolgens den wagen tegen de steenen aan. Zoo hij was blijven zitten zou deze hem minstens verpletterd hebben.

Kort nadat wij afscheid van ons verbazend groot vat levenswater genomen hadden, begon de avond te vallen. Wij hadden toen reeds bericht ontvangen dat de bataille gewonnen was. Ieder van onze compagnie speet het dat wij ons bij zulk een goede tijding met elk een vaatje vol of een goede slok tevreden moesten stellen. Opengebroken koffers en kisten waren er in menigte en op enkele plaatsen was de route bezaaid met

administratie-papieren, die uit de caissons geworpen waren. De schoonste verlakte koets zag ik omgekeerd in de slik liggen. Toen wij dichter bij Spinette kwamen vonden wij telkens wagens met geblesseerden, waarvan de paarden door de boeren meegenomen waren; zoodat wij, toen het donker was, voor wij de wagens terzijde wierpen eerst zien moesten of er zich ook zulke ongelukkige voorwerpen in bevonden.

Reeds was het laat in den nacht, ik kan het uur niet bepalen, toen de Erfprins, die dien dag gewond geworden was, voorbij kwam. Kolonel....., een van hoogstdeszelfs Adjudanten, verwittigde ons dat de Prins er aankwam. Wij waren juist met een wagendam bezig, die buitengewoon groot was en vast in mekaar zat, maar toen wij dit vernamen werkten wij met vernieuwden ijver om zoo schielijk mogelijk voor dezen dapperen held ruimte te maken.

Gedurende dit werk verwekte de sterke rum ons ergen dorst. Water was hier niet te vinden zoodat ons de tong dikwijls aan het verhemelte vast bleef kleven. Verscheidene malen wenschte ik toen niet zooveel van dien heilzamen drank gedronken te hebben.

's Nachts, omstreeks twee uur, kwamen wij doodelijk vermoeid te Spinette aan. Wij besloten hier te blijven daar het ons door de fatale werkzaamheden niet mogelijk was verder te komen. Bovendien hadden wij door de groote vermoeienis veel van onze manschappen verloren. Het was niet te verwonderen, want al onze welwillende sappeurs hadden dien dag en dien nacht hun uiterste best gedaan.

De huizen te Spinette waren zonder uitzondering vol met geblesseerden, en verscheidene malen ben ik, als ik een huis binnentrad, over hen gestruikeld. Water, waar wij zoo ijselijk verlegen om waren, konden wij, hoe wij ook zochten, nergens vinden. Van alle putten had men de touwen, waarmeê het water naar boven gehaald wordt, afgesneden. Wij zochten een geschikte plaats om het vuur voor ons bivouac aan te leggen. Toen wij hierover stonden te beraden bij een boerenhuis, riep een sappeur dat hij daarachter een kuil met water gevonden had. Wij liepen schielijk naar de plaats waar deze door ons zoo begeerde drank was en dronken in het donker allen even gulzig.

Omdat achter het huis waar wij zoo lekker gedronken hadden een kortelings gekapt bosch was, waarvan het hout in groote hoopen opgestapeld lag, legden wij daar een verbazend groot vuur aan, waarrond wij, toen het goed ontvlamd was, in een grooten kring gingen liggen. Daar de grond door de vele regen geducht vochtig was, nam de een een takkenbos, de ander weer iets anders om op te rusten. Ik had mij op een hoop dikgekloofd hout neergeleid, en viel, hoe onzacht mijn bed ook mocht zijn, na enkele oogenblikken in een diepen slaap. Wij sliepen allen tot het aanbreken van den dag zeer vast. Maar toen ik wakker werd dacht ik dat mijn rug door het zachte bed minstens in eenige stukken gebroken was, daar ik in 't eerst wegens de pijn niet kon opstaan. Met dat al moest ik hartelijk lachen, daar ik nu eerst zag hoe zwart mijn kameraden door het werk van den afgeloopen nacht geworden waren. Zoo men niet geweten had dat wij Hollanders waren, zou men ons zeker voor Indianen hebben gehouden.

De regenplassen die wij in den omtrek van ons bivouac vonden, waren ons ten eerste aangenaam voor den dorst en bovendien om ons weer in Europeanen te herscheppen. Daar ik nieuwsgierig was om de kuil te zien waar wij 's nachts zoo gretig uit gedronken hadden, ging ik die eens bekijken. Maar helaas! een waterkuil vond ik die uit de stal van de bewuste boerderij kwam en waarvan het water een bijna roode kleur had. En, nog niet genoeg was het dat dit water van koeien en paarden kwam, er stond ook nog een zekere inrichting waarvan ik naam en gebruikswijze maar verzwijgen zal; dit deed mij nog het meest ijzen. Bij den aanblik van zulk een buitengewoon morsigen drinkbeker had ik, zooals men licht beseft, geen aangename gewaarwording. Het beste middel was om mij zoo schielijk mogelijk van de onaangename plaats te verwijderen en niet meer aan het gebeurde te denken.

Nadat wij ons allen een weinig verfrischt hadden maakten wij ons andermaal reisvaardig. Voor het verlaten van het bivouac at ik, de eerste keer in het jaar 1815, een paar nieuwe aardappelen die onze manschappen in den omtrek gevonden hadden. Zij waren evenwel zeer slecht en nog heelemaal onrijp, zoodat ons ontbijt dien morgen niet buitengewoon

delikaat was. Wij verlieten den morgen van den 19en Spinette en ruimden het overige gedeelte van den weg op. Voor dat wij in het dorp Waterloo waren, rustten wij een poos uit op een stapel balken aan den kant van den weg. Er bevonden zich daar ook eenige nassausche soldaten waarvan een bij ongeluk een van zijn kameraden op een droevige wijze van het leven beroofde. Terwijl hij met zijn geweer bezig was, ging het plotseling af, en daar hij het horizontaal hield, schoot hij een zijner makkers, die voor hem stond, dwars door het lijf, zoodat de ongelukkige oogenblikkelijk dood ter aarde stortte. Dadelijk werd een schop gehaald en men groef, op de plaats waar het ongeluk gebeurd was, een gat waar het lijk in werd gelegd, en hiermeê had het geval een einde.

Daar de weg nu weer passabel was, moesten wij dien dag naar Nivelles. Ook in Waterloo lagen de huizen vol geblesseerden. Door heel het dorp zag men de lijken op straat en overal liggen.

Hier ontmoetten wij ook de koets van Bonaparte waar de adelaar nog even trotsch als voorheen op prijkte. Twee pruisische officieren hadden evenwel de plaats van den Bullebak ingenomen.

Buiten Waterloo hadden wij, om naar Nivelles te gaan, dadelijk rechts af moeten slaan, maar wij abuseerden ons en gingen recht uit. Wij kwamen, zoodoende, op het slagveld van den vorigen dag, waar de groote man een verbazend aantal van zijn oude soldaten achtergelaten had.

Mijn pen laat het niet toe iemand die geen ooggetuige van een champ-de-bataille geweest is, een volkomen denkbeeld ervan te geven, daar geen mensch de droefheid en ellende, die ik hier zag, zich verbeelden kan. Een wijd uitgestrekt veld, wel twee uur gaans breed, waar de Gealliëerden en de Franschen zoo hardnekkig gevochten hadden, was met dooden en gewonden bedekt, met menschen en paarden bezaaid. Op sommige plaatsen zag men acht à tien soldaten, door een kanonkogel bijeengeschoten, liggen op een oppervlakte van acht à tien vierkante voeten. Enkelen lagen met de hoofden bij elkaar alsof zij zich zoo neergevlijd hadden.

Waar de route, die onze trein passeerde, eenigszins hol liep, was een plaats waar zooveel gesneuvelde curassiers lagen, dat

de wagens over de lijken heenreden. Hier was de weg geheel met bloed bedekt, dat in de wagensporen bijeen vloeide. Een der voerlieden reed met zijn wagen over het hoofd van een Franschman zoodat de hersenen aan het wiel bleven zitten. Hier schenen de geliefde soldaten van Bonaparte toch braaf klop gehad te hebben want op deze plek was het veld met gesneuvelde en gewonde curassiers en met weggeworpen curassen bezaaid. Daar de geblesseerden hier reeds van den vorigen dag en dus den heelen nacht, zonder iets te gebruiken op het slagveld gelegen hadden, riepen zij die nog spreken konden meest om water, waar wij hen volstrekt niet aan helpen konden. Ik bleef een oogenblik staan bij een schoonen jongen Franschman, van omtrent 18 jaar, die mij in zijn moedertaal zei: 'Och mijnheer, heb toch medelijden met mij, geef mij toch een beetje water.' Toen ik hem antwoordde dat ik het niet had, wees hij mij een weinig terzijde een plaats waar water stond, en reikte een sappeur die bij mij was zijn veldflesch. Ik ging, een pas of tien van hem af, naar de aangewezen plaats, maar vond slechts, in een wagenspoor, dik, geel, troebel water, bijna slik, en ik riep hem toe dat het water niet drinkbaar was. Maar de arme Franschman zei: het mocht zijn wat het wilde, hij móest er van drinken, want die dorst kon hij onmogelijk langer uithouden. Wij brachten hem het halfslikkerige water en de jonge held was zeer verheugd dat hij er zich mee laven kon. Anderen, die met de smartelijkste pijnen worstelden, smeekten ons dat wij hen toch uit zulk een ellendig lijden helpen zouden. Het was zonderling dat de hier bij duizenden verspreid liggende lijken, allen op de buik lagen; weinigen, zeker nog niet een op de tien, waren op de rug gevallen, behalve zij die door een kanonskogel gedood waren, want men beseft licht welk een geweldige kracht zulk een klant op een menschenlichaam uitoefent. Zelfs heb ik soldaten gezien die door zulk een onbeleefd heer bijna middendoor geschoten waren. Daar zich op een slagveld steeds veel stroopers bevinden, waren de doode officieren geheel, en sommigen tot op het hemd, uitgekleed.

De geblesseerden der geallieerden werden natuurlijk het eerst weggehaald, de Franschen moesten wachten. Daardoor

ook kwam het dat het aantal hunner dooden en geblesseerden veel aanzienlijker dan dat der onzen was.

Toen wij, na deze route een eindweegs vervolgd te hebben, bemerkten dat wij ons niet op den rechten weg bevonden, keerden wij terug en sloegen vervolgens den grooten weg naar Nivelles in. Rechts en links van de route lagen de dooden, hoewel niet in zoo groot aantal als op het slagveld; nu eens zag ik een arm, dan weer een hand of een been liggen.

Tegen den avond kwamen wij in Nivelles, maar hier kostte het moeite om billetten voor ons en de compagnie te krijgen, daar de Mairie vol stond en niemand wachten wilde. Eindelijk kregen wij billetten in het Faubourg Charleroy, dat, zooals de Maire zei, vier passen (quatre pas) - de gewone uitdrukking, ook van de Franschen, al is de afstand ook bijna een uur gaans - buiten de stad was. Maar die mijnheer had ons verbazend misleid, want inplaats van vier passen, moesten wij nog een klein uur marcheeren. Hij werd er niet weinig om verwenscht.

Reeds was het donker toen wij de huizen die voor ons bestemd waren bereikten, waarom wij de eerste groote boerderij maar voor de geheele compagnie in beslag namen, want in de donkerte was het bijna niet doenlijk de andere huizen te vinden. Wij maakten daarom militairement kwartier in hetzelfde huis. De man en de vrouw schenen met ons ingenomen, hoewel meer uit angst dan uit welwillendheid. Dadelijk werden aardappelen voor ons gekookt en een goed stuk spek erbij gebraden, waaraan wij ons overheerlijk te goed deden, daar wij sedert den 16en zeer weinig gegeten hadden. Ons goed huisvrouwtje maakte in de eetkamer, op de steenen vloer, onze slaapplaatsen gereed, waar wij na den maaltijd schielijk opkropen.

Het trof zonderling; den vorigen nacht hadden de Franschen in ditzelfde huis gelogeerd en hadden, zooals de vrouw ons vertelde, niet weinig den baas gespeeld. Die heeren hadden haar een mouw van het hemd gescheurd omdat ze geen geld had willen afgeven. Het goede oude besje liep nog zonder hemdsmouw, daar ze sedert dien morgen toen het gebeurde, nog geen tijd gevonden had om dit te veranderen.

Den 20en 's morgens ontvingen wij order om naar Boonn te marcheeren. Tegen den middag verlieten wij onzen huisbaas en na het oude wijfje voor haar lekker spek en aardappelen betaald te hebben, stapten wij met onze compagnie de deur uit. De man bracht ons op den naasten weg en ik geloof dat het heele huisgezin verheugd was dat zij met één nacht van ons afkwamen. Want zoo wij hier eenige dagen gebleven waren hadden wij hun schoorsteen zeker leêg gemaakt.

Nivelles is een klein oud stadje en ligt aan de kleine rivier de Thiene, vijf uur ten zuiden van Brussel en negen uur ten zuidwesten van Leuven. Men vindt er verscheidene fraaie springende fonteinen.

Bij ons vertrek van Nivelles waren onze vooruitzichten niet van de brilliantste daar wij te Boonn onder den blooten hemel zouden moeten overnachten. Het weer was dien dag zeer schoon zoodat het marcheeren een genoegen bleek. Wij vertrokken achter een convooi van de engelsche trein en artillerie. Ik wil niet vergeten te zeggen dat ik nog nooit van geen volk zulk verschrikkelijk vloeken heb gehoord als van deze soldaten, die bijna geen woord spraken dat niet door een Goddemje vergezeld was.

Wij raakten weldra van dit convooi af en toen achter de geheele hollandsche Armée, die voor ons uit marcheerde. Ik zal dien dag nimmer vergeten, want nooit heb ik zooveel dorst geleden als toen. Het was warm en daar duizende manschappen benevens de cavallerie voor ons uit gingen, waren alle putten langs de groote route zoo ledig geschept, dat voor ons niets dan wat half modderig water over bleef. Zeker geloof ik dat de rum van den 18en eerst toen begon te werken, want mijn dorst overtrof ver dien van den dag onzer fatale werkzaamheden.

Wij kwamen 's avonds te Boonn aan en troffen het beter dan wij gedacht hadden, want inplaats van een nachtleger onder den blooten hemel te moeten betrekken werd ons door kapitein Heincke, die de Guides van het Hoofdkwartier commandeerde, een huis aangewezen waar wij den nacht konden doorbrengen, terwijl onze sappeurs voor ons logement een goed vuur aanmaakten.

Dien avond brachten wij zeer pleizierig door met twee

engelsche officieren en kapitein Engelen van den Generalen Staf, met wien ik, daar hij van Zwol en dus een halve landman was, kennis gemaakt had. Wij soepeerden smakelijk en spraken den wijnkelder van onzen hospes goed aan, zoodat wij allen met een half roesje op het vierkant gingen liggen.

Hier ook kwamen de twee wagens weer terecht waarop zich de bagage van den kapitein en van ons bevond. Wij hadden ze sedert den 18en niet gezien en waren zeer verheugd hierover, daar wij allen met niets dan wat wij aan hadden voorzien waren.

Den 21en Juni 's morgens ging het hoofdkwartier weer op marsch. Wij marcheerden den heelen dag tot laat in den nacht, tot wij ten laatste in een klein gehuchtje, waarvan ik den naam niet weet, aankwamen.

Wij werden hier, met de compagnie, in een paar boerderijen ingekwartierd, waar het weer op spek en aardappelen los ging. Ik sliep op stroo, want de matras die mij gepresenteerd werd scheen mij niet bijster gunstig; maar ik had het gedurende den korten nacht recht koud en van slapen kwam niet veel. Om vier uur ging het weer ‘en route’.

's Middags kwamen wij in het eerste fransche stadje: Bavay. Wij zagen geen sterveling op straat, alle huizen waren gesloten, ofschoon men soms achter de dakvensters iemand te zien kreeg. Bij een ouden, bevenden pastoor leende ik eenige lekkere flesschen wijn met de belofte ze weder terug te geven zoo hij eens in Friesland komen zou. Zijn kelder was buitengewoon goed voorzien, en als het in mijn macht geweest was had ik dien zeker in zijn geheel meêgepakt. Ik heb naderhand in heel Frankrijk zulke goede wijn als die van mijnheer de Pastoor niet meer gedronken.

Bavay is een oud vervallen stadje, vier uur ten zuid-westen van Mons, aan de landstraat. Uiterlijk zag het er niet brilliant uit en daar wij ons hier niet ophielden, heb ik er niets bizonders, zoo het er was, gezien. Wij gingen door tot Hies de Bavisieux, een gehucht dat uit eenige boerderijen bestond. Het zag er hier ellendig uit en de kapitein, luitenant Schröder en ik, hadden ons kwartier bij een armen arbeider, bij wien wij haast niets te eten konden krijgen. Ik schreef hier, voor 't eerst sedert de Bataille, een brief naar huis. Ik voelde

natuurlijk dat mijn familie wel in angst moest zitten, daar zij weten moesten wat tusschen de Geallieëerden en de Franschen gebeurd was en nog geen bericht van mij hadden, maar het was mij niet eerder mogelijk geweest een brief te verzenden, want sedert den 16en had men het Postkantoor van het Hoofdkwartier niet geëtablisseerd.

Ik gaf daarom een paar brieven aan een boer mee die naar Brussel terug ging en stellig beloofde ze te zullen bezorgen. Die arme hals heeft zich ook, zooals ik later vernam, van zijn plicht gekweten.

Den 24en gingen wij naar Wargnies le Petit, waar zich het heele hoofdkwartier bevond. Daar dit boerendorp niet extra groot was, bleek ons logement zeer slecht. Weer hadden wij met ons drieën een kamer gekregen die in Friesland zeker voor schapenstal gebruikt zou worden. Wij hadden evenwel stroo genoeg daar er een heele schuur vol naast de deur stond. Ook hadden wij geen gebrek aan vleesch, brood, rijst en jenever, en dus konden wij het er wel uithouden.

Den 27en kreeg onze kapitein order om met een officier en dertig sappeurs naar Quesnoy, een kleine vesting die nog in fransche handen was, ongeveer anderhalf uur ver, te marcheeren en ik moest tot nader order met de overige sappeurs bij het hoofdkwartier blijven. Ik bleef tot den 29en in mijn brilliant logies, toen het Hoofdkwartier opbrak en naar Curgies, in de richting van Valenciennes marcheerde. Ik was verheugd van het armoedig wijfje dat soms niets deed dan lachen, zingen en springen, omdat, zooals ze zei, Lodewijk XVIII niet meer regeeren zou, ontslagen te zijn, en ik hoopte dat de verandering ook een verbetering zou blijken.

Daar ik, met de sappeurs bij de bagage, onder de orders van den Generaal-Wagenmeester stond en daar hij dien dag te Jenlain (een kwartiertje van Curgies) halt maakte, bleef ik daar ook.

Hij nam zijn intrek op het groote Lustslot van den graaf de Despienne en ik moest bij hem blijven. Dit was wat anders als te Wargnies le Petit; prachtige kamers, goede bedden, heerlijk eten en drinken, dit was zooals het behoorde. Die mijnheer de Wagenmeester wist zeer goed op welke manier aan goeden wijn te komen en daar alleen een paar

meiden en de knecht van den graaf in huis te vinden waren, noemde de Wagenmeester zich heer van den huize.

Maar deze vreugde was voor mij kortstondig. Den volgenden dag kreeg ik bevel om met mijn detachement naar Vallenciennes (een sterke vesting, in handen der Franschen) te marcheeren, om daar batterijen aan te leggen. Eerst in een groot Lustslot waar ons niets ontbrak en dan onder den blooten hemel te moeten logeeren, was een groot onderscheid. Zoo gaat het in het militaire leven: van het grootste gebrek in de ruimte, en omgekeerd, is aan de orde van den dag.

Wij kregen, om de werkzaamheden zooveel mogelijk te bespoedigen een paar honderd fransche boeren, die de Maires ons moesten bezorgen, tot onze beschikking. Toen wij naar de bestemde plaats marcheerden, namen wij alle boeren die wij tegenkwamen, meê. Zij keken er raar van op als wij zeiden: Allons paysans, il faut aller avec, pour travailler. Weinigen toonden zin in ons voorstel, maar neen of ja zeggen hielp niet, daar zij meê moesten.

Op de plaats waar de batterij aangelegd moest worden, ontmoette ik mijn ouden vriend kapitein Riesz, van de artillerie, die mij, toen ik te Dordrecht bij het bataillon arriveerde, veel vriendschap bewezen had.

Nadat wij een paar uur gewerkt hadden, kwam kapitein Esau met den luitenant en dertig man van Quesnoy (de genoemde vesting die reeds den 29en overgegaan was) ons te hulp. Zij hadden reeds den vorigen nacht en een gedeelte van dien dag aan een mortier-batterij dicht bij de onze gewerkt.

Daar de batterij, waar wij aan werkten, voor drie vierentwintigers bestemd was en de situatie gunstig bleek, hadden wij hem weldra in orde. De intentie van den Artillerie-generaal Gunkee, die hier bij ons kwam, bleek om met het aanbreken van den dag, de vesting met 24-ponders en houwitzers te begroeten.

Gedurende den geheelen morgen van den eersten Juli was het echter zoo geducht mistig dat wij bijna geen tweehonderd pas vooruit konden zien, zoodat er geen schot gelost kon worden, wat mij geweldig speet; want onze Sergeantmajoor en ik waren expres gebleven, ofschoon wij reeds den geheelen nacht daar doorgebracht hadden en de kapitein

's morgens - daar het overige ons eigenlijk niet meer aanging - met de compagnie naar Preseau terugkeerde.

Omstreeks 11 à 12 uur begon de mist op te trekken en weldra hadden wij Valenciennes in de kijkert. De Generaal had aan kapitein Riesz, die de batterij met de 24-ponders commandeerde, bevel gegeven met het bombardement een aanvang te maken zoodra de houwitzers begonnen te spelen. De Generaal, zijn adjudant en ik stonden bij de houwitzers. Deze werden geladen en wij begaven ons op een hoogte, een pas of tien van de batterij, om beter te kunnen zien waar de projectielen neervielen. Nauwelijks was de eerste naar de stad geworpen, of kapitein Riesz begon met zijn 24-ponders te brommen, en daar zijn batterij achter de onze lag suisden zijn vierentwintigers vlak over onze hoofden heen. Die klanten snorren op een ontzettende manier door de lucht en men denkt daardoor dat zij dichterbij langs gaan dan eigenlijk het geval is. Zoo verbeeldde ik mij eerst dat die heeren ons *en-passant* meênemen zouden, ofschoon er, zooals ik naderhand zag, volstrekt geen gevaar was.

Het voorstadje Marly lag juist in de lijn van onze kanonnen naar Valenciennes en, daar onze batterijen wat ver van de stad geplaatst waren, vermoedden wij dat de meesten inplaats van in de stad in het Voorburg vielen.

De Generaal wilde daarom graag, zooals hij merken liet, dat de een of ander naar het voorstadje toe zou gaan om te zien waar de houwitzers eigenlijk vielen. Zijn adjudant noch ik gingen hier evenwel op in, want wij hadden er niet extra veel zin in dit te doen, daar zich van tijd tot tijd fransche patrouilles lieten zien. Toen de Generaal dit merkte besteeg hij zijn paard en reed naar het Faubourg toe, terwijl zijn adjudant hem volgde. Ik dacht, het zoo goed als zij te kunnen wagen (ofschoon te-voet) en stapte op het dorpje aan. Toen ik er was vond ik den generaal en zijn adjudant nergens, zoodat ik vermoedde dat zij reeds langs een anderen weg geretourneerd waren.

De Franschen die hier woonden, vroegen mij schreiende of wij Marly neerbranden wilden, daar de houwitzers telkens in het dorp vielen, waardoor, zooals ik zag, reeds brand ontstaan was en menschen gewond waren. Ik stelde hen even-

wel gerust, want het was ook volstrekt niet op hun voorstadje gemunt.

Daar ik dus, naar het scheen, de eenigste van de onzen was, in dat dorp, voelde ik er mij niet erg vertrouwd. Ik maakte rechtsomkeert en stapte vlugger als ik gekomen was, naar de batterijen terug; want een enkele Franschman had mij vanuit een of ander huis op straat neer kunnen leggen.

De andere heeren bevonden zich reeds weer bij de batterij. Na daar nog een oogenblik te hebben vertoefd, stapten wij, de Sergeant-majoor en ik, naar Preseau, ongeveer drie kwartier van daar, want wij verlangden wat te eten.

De kapitein had met de manschappen te Preseau zijn intrek genomen bij een smid die ook een stuk van een boer was. Zij waren hier aan het koken en braden en wij deden ons aan het gereed-gemaakte niet weinig te goed.

In een klein smerig kamertje dat ook meer op een schapenstal dan op een slaapkamer leek, lieten wij eenige bossen stroo brengen en op dit parade-bed brachten wij den nacht door.

Den anderen dag moest de kapitein 's avonds, tegen donker, met de compagnie naar de batterijen terug, daar wij ze dichter bij de stad moesten aanleggen.

Gedurende dien nacht maakten wij, met medehulp weer van een paar honderd boeren, een batterij gereed, maar de heeren Franschen hadden ons zien werken en begonnen ons met het aanbreken van den dag naar de broek te schieten met 24-ponders. Wij moesten soms, ondanks die snorrende kogels, geducht lachen om onze fransche boertjes die zich, zoodra zij maar vuur in de stad zagen, op de buik in de gracht voor de batterij lieten vallen.

Daar de order luidde niet voort te werken als de vijand te sterk begon te vuren, gingen de boeren naar huis en wij naar ons cantonnement terug.

Den 2en Juli kwam een luitenant-ingenieur ons meêdeelen dat wij weer naar de batterij moesten, om die te verlengen. Wij maakten van den dag nacht en van den nacht dag en werkten zonder ophouden tot den 9en door. Wij konden, daar de Franschen ons soms op een verbazende manier met hun kanonnen salueerden, op 't laatst bijna geen boeren meer bij

elkaar krijgen; zij verstopten zich of deserteerden naar andere plaatsen. Den laatsten nacht, die tusschen den 8en en 9en Juli, hadden wij een compagnie infanterie die voor Oost-Indië bestemd was, tot hulp, maar deze mannen waren ons maar weinig tot dienst, daar zij volstrekt niet wilden werken. Deze zomernachten waren allesbehalve warm en wij leden een geduchte koude. Wij hadden er evenwel ons genoegen aan om bommen, houwitzers en gloeiende kogels van weerskanten door het donker te zien vliegen; het is inderdaad fraai zulk een parabolischen straal door de lucht te zien beschrijven.

Bijna het heele dorp Marly was, zoowel door ons als door de Franschen neergebrand. Het stond de Franschen ongemakkelijk in den weg, want zij konden ons niet ontdekken erachter. Geen huis ervan was onbeschadigd gebleven en nooit zag ik zoo'n brand als hier. Soms stond het voorstadje, dat niet zoo klein is, aan alle kanten in vlammen. Geen inwoners waren er meer te vinden, behalve zulken die hun cabanen in den grond gebouwd hadden (op dezelfde wijze als in de companie bij de Gordijk in Friesland). Deze waren er het best aan toe, daar zij in hun onderaardsche huizen niets te vreezen hadden. Eens, toen wij langer dan gewoonlijk, tot in den lichten dag, gewerkt hadden, gingen wij, de luitenants Schröder en Van der Wijk, onze sergeant-majoor en ik, naar het dorpje om eens te zien hoe het er uitzag. Wij konden in de huizen geen sterveling vinden. Alle menschen waren gevlucht en hun woningen gedeeltelijk uitgeplunderd.

Het meest amuseerden wij ons in den tuin van een klein lusthuis dat aan alle kanten door 24-ponders doorschoten was. De tuin was zeer fraai aangelegd en de schoonste bloemen waren er te vinden. Ook veel braambeziën waarvan wij braaf plukten. Daar wij er ons echter niet erg vertrouwden, gingen wij spoedig weer terug. Nauwelijks op den straatweg, bleken de Franschen ons gezien te hebben, dadelijk zonden zij ons eenige 12- of 18-ponders na, zoodat het zand ons om de ooren stoof. Een der soldaten van de Oost-Indische brigade liet een zak walnoten, die hij in een huis gevonden had, van schrik vallen. Wij profiteerden ervan, door al onze zakken en ook onze mutsen ermeê, te vullen.

Wij gingen naar Preseau terug, blij dat men ons in 't ver-

volg 's nachts met rust liet. Wij hadden ons logement nu bij den brouwer Lionnet genomen. Een oud, leelijk, dik en kort wijf, de moeder van Lionnet, deed de huishouding, haar twee kleindochters, een paar aardige meisjes, hielpen haar en de zoon bestierde de brouwerij. Dikwijls moest ik om het leelijke oude vel lachen, want daar een dezer meisjes er aardig uitzag, zei ik wel eens tegen het oude besje dat ik haar kleindochter naar Holland mee zou nemen. De oude heks kon hierover dan zoo verstoord worden, dat het onschuldige kind dadelijk naar haar klein kabinetje moest. Ik deed hier dan boos over en beval haar om oogenblikkelijk de weggezondene weer te gaan roepen, daar ik haar volstrekt in mijn gezelschap wenschte te houden. De oude negentigjarige moest wel, ofschoon zij het op mij niet begrepen had, doen wat ik zei. Met zulke en andere grappen brachten wij den tijd te Preseau door.

Den 20en Juli hoorden wij dat Groote-Bullebak eindelijk gevangen was. In de generale order hadden wij het volgende artikel:

'Aan de Armée wordt bekend gemaakt, dat bij Z.K.H. Prins Frederik der Nederlanden, de heugelijke tijding is ontvangen dat Bonaparte, toen hij van het eiland Rhé met een fregat naar Amerika wilde vertrekken, door het Engelsche Linie-schip de Bellerophon, gevangengenomen is.'

Wij waren over deze goede tijding niet weinig verblijd en dronken nog een glaasje op den koop toe.

Daar nog een compagnie Artillerie te Preseau cantonneerde, die hier vroeger dan wij gekomen was, hadden wij natuurlijk de slechtste logementen. Na een week of drie ging deze compagnie evenwel heen, zoodat wij een beter kwartier kregen.

Ik nam mijn logement bij een dikke, vette, rijke boerin, bij wie ik het eerst niet extra best had, maar toen ik eens deftig op mijn poot speelde, kreeg ik een tafel zooals het behoorde. Haar zoon moest om vleesch naar Valenciennes en ik inspecteerde van tijd tot tijd de duivenmat en liet dagelijks jonge duiven op tafel figureeren.

De pastoor van het dorp schonk ons roode baay, zoodat wij dagelijks bij hem te vinden waren. Daar hij vertrouwen in ons stelde, ontdekte hij aan ons zijn geheime wijnhok. Hij

had de wijn n.l. in de kelder begraven, zoodat geen mensch zijn aap vinden kon.

De omstreken van Preseau zijn niet van de onaangenaamste. Dagelijks deden luitenant de Moor en ik een reisje en brachten een visite bij den een of anderen bewoner dezer contreie. Daar ik gehoord had dat een compagnie leidsche Studenten, die als flankeurs bij het 18e bataillon Jagers stonden, in de omstreken van Valenciennes was, besloot ik, met verlof van den Generaal, hen op te zoeken.

Den 5en Augustus, 's morgens 7 uur, ging ik te paard naar Raismes waar men zeide dat deze compagnie cantonneerde. Ik moest een grooten omweg om Marly en Valenciennes heen maken. In Raismes, wel een groot uur aan de andere zijde van Valenciennes verwijderd, hoorde ik dat ik nog anderhalf uur verder wezen moest. Daar ik nu toch eenmaal op weg was en niet graag retourneeren wilde zonder de oude Akademie-klanten, met wie ik te Franeker zoo menig prettig uur doorgebracht had, eens te zien, zette ik mijn weg, die mij door een groot bosch voerde, voort. Na lang zoeken kwam ik tegen den middag op het dorpje. Juist stond het bataillon onder de wapens en werd geïnspekteerd. Daarna ging ik met mijn beste kennissen naar huis een frieschen Advocaten-borrel maken die goed door ons aangesproken werd. Ook de roode baay werd bij het diner niet gespaard, zoodat wij ons, als soldaten in Frankrijk, verbeeldden een studentenpartij in Franeker te zijn. Omstreeks 4 uur ging ik terug, ik wist zelf niet hoever ik van mijn cantonnement af was, maar men wees mij een korteren weg. Ik reed dien heelen namiddag en vroeg wel honderd maal waar ik mij bevond. Maar telkens zei de een drie, een ander weer vier uur van Preseau. Gelukkig was het weer mooi, zoodat ik mij wel amuseerde. Eindelijk ontmoette ik een boer die ook naar Preseau zeide te gaan en ik nam dezen klant tot leidsman. Wij reden gestadig door en toen het reeds donker was kwamen wij aan een dorpje waar hij woonde. Ik ging naar den Maire, om een guide, dien ik dadelik kreeg, maar ik vernam dat ik nog wel 2 uur van Preseau af was. Zoodoende kwam ik eerst tusschen 10 en 11 uur in Preseau terug; de kapitein, die zeer ongerust over mijn lang uitblijven geweest

was, gaf mij, wat ik ook wel een beetje verdiende, een kleine schrobbeering.

Den 7en Augustus, toen wij gezamenlijk bij den pastoor een flesch zaten te drinken, ontvingen wij order om dadelijk naar Orsainval, een kwartier terzijde van Quesnoy te marcheeren. Onze marsch zou maar zeer kort zijn, de afstand was nog geen twee uur. Wij namen op dit bericht bij zijn Eerwaarde een afscheidsdronk en daar wij waarschijnlijk in ons aanstaande cantonnement niet zulk een goeden wijn zouden vinden, kochten wij eenige flesschen van hem.

Onze boel was spoedig op de wagens gepakt en ik nam afscheid van mijn dikke vette boerin, die, alleen door het koopen van nationale goederen, zoo rijk geworden was. Ik geloof dat zij over mijn vertrek niet rouwig was, want ik had haar soms, als er aan de tafel iets ontbrak, wel eens geducht de waarheid gezegd.

Voordat wij afmarcheerden, kwam mijnheer de Pastoor ons nogmaals vaarwel zeggen en wij dronken ten afscheid nog een enkele flesch van den op den wagen gepakten wijn, maar het duurde niet lang, of onze goede Pastoor begon zoo recht pleizierig te worden, dat er weldra geen enkele flesch meer op den wagen te vinden was.

Wij gingen op marsch en kwamen 's avonds, met een stuk in de kraag, te Orsainval aan.

Mijn kwartier was daar weer bij een rijke boerin, Madame Leginpart genaamd, die wat dikte en gewicht betreft, voor de andere niet behoefde onder te doen, maar zij was niet gemakkelijk en bleek een echte vrek te zijn.

In Orsainval hadden wij het aangenaamste cantonnement dat wij in Frankrijk geoccupeerd hebben. De situatie is zeer fraai daar de meeste huizen op een hoogte en andere weer op een helling die in het midden door een ruischend beekje doorsneden is, gebouwd zijn.

De menschen waren hier over het algemeen (behalve dan mijn huisbazin) zeer vriendelijk, vooral in het logement van mijn kapitein, de heer Boucher. Het was zonderling dat ik altijd een kwade vrouw in mijn kwartieren trof; zeer zelden een goedaardige.

Daar wij zoo dichtbij Quesnoy gecantonneerd waren, gingen

wij dagelijks naar dit stadje toe. Amusant was het er eigenlijk niet, maar de wandeling was niet onaangenaam.

Quesnoy is een oud, vervallen stadje. De vestingwerken zijn in een slechten staat, hoewel nog vrij sterk. De stad ligt ongeveer 3½ uur zuidoost van Valenciennes en 46 uur noordoost van Parijs. Hoe graag had ik deze voorname hoofdstad van Frankrijk gezien. Aldoor heb ik er spijt van gehad dat wij niet, zooals de anderen, in de omstreken van die stad kwamen te cantonneeren.

Den 27en Augustus kwamen kapitein Esau en ik van een bezoek bij een kennis, den kapitein Spiesz, terug, toen wij den Overste Holtsman ontmoetten, die ons een order van Generaal van der Wijck overbracht, om den volgenden dag naar Jenlain te marcheeren.

Na afscheid van mijn dikke bazin genomen te hebben die maar niet wilde gelooven dat wij vertrekken zouden, - zij dacht dat ik haar altijd fopte, - reed ik den volgenden dag het dorp uit. Nog diwijls moet ik aan de goede bewoners van Orsainval terugdenken, die zoo zeer met onze compagnie ingenomen waren, dat zij den Maire als éen man verzochten om onzen Generaal te vragen of zij ons in hun dorp mochten houden.

Ik moest dien dag voor dienstzaken naar het hoofdkwartier dat zich te Raismes en Beuvrages bevond. Deze dorpen lagen een uur ver, aan de andere zijde van Valenciennes. Raismes is niet veel bizonders, maar Beuvrages is zeer aangenaam, daar men er heel fraaie buitenplaatsen vindt. Ik reed over Marly, dat er nog steeds treurig uitzag, Sauten en Curgies naar Jenlain terug. Eensklaps-hoorde ik mij door een jager die op schildwacht stond, toeroepen: ‘Dag Klijnsma!’ Verwonderd zag ik op en wie was het? Een van mijn friesche vrienden: de heer Frederik Semler, schout van het Heerenveen uit Friesland. In een oogenblik was ik door een groot aantal vrijwillige friesche jagers omringd, waarbij veel mijner oude kennissen waren, landgenooten die nog een nationaal karakter toonden, daar zij de wapens vrijwillig tegen den grootsten Dwingeland van Europa opgenomen hadden.

Luitenant Schröder werd met mij in een herberg bij Monsieur Bossu ingekwartierd, waar het zoo smerig en vol vliegen was,

dat mijn kameraad weer rechtsomkeert maakte om een ander billet te vragen. Ik was zoo haastig niet (daar men mij zeide dat deze man de rijkste van het dorp was) en begon de zaken, wat zindelijkheid en eten betrof, te arrangeeren, zoodat zij schielijk geschikt en het kwartier bij uitnemendheid goed was.

Mijn friesche vrienden Semler en Wijndels hadden het zeer slecht, waarom ik hen aanbood bij mij te komen logeeren. Het smerige wijf keek verbazend zuur dat ik haar een paar zulke gezonde kostgangers in huis bracht die niet weinig de baas speelden als de soep niet goed was of de duiven niet behoorlijk geprepareerd waren. Vooral Semler met zijn roode knevel, kon ontzettend tegen onze leelijke huisbazin aangaan, die soms voor hem van angst geen raad wist.

Na nog geen drie dagen werd onze huisbaas onpasselijk, denkelijk om ons de deur uit te krijgen, maar hoe dikwijls het wijfje ook met de klysteerspuit door onze kamer trippelde om haar man, die in een klein kamertje lag waarvan de entrée in onze kamer uitkwam, een lavement te zetten, lieten wij ons niet afschrikken en weldra werd de man dan ook weer beter.

Spoedig bezat de compagnie een societeit. Wij verzochten een Cantinière, uit Quesnoy, te komen, bij wie wij onze societeit oprichtten en de avonden zeer aangenaam sleten.

Wij maakten dagelijks wandelingen naar de dorpen in den omtrek van Jenlain. Vooral Sébourg muntte uit. De toren levert van uit de verte een fraai gezicht op en is in deze streek zeker een der schoonste.

Er is hier een fraai lustslot dat aan den Marquis de la Corte (een uit de Vaderlandsche Historie genoeg bekende naam) behoort, en waarvan de engelsche tuin-aanleg zeer schoon is. Er is een fontein, in de gedaante van een cirkel. Zij is op de helling van een bergje van waar wij haar zagen toen de zon juist blinkend scheen. En toen was het gezicht op de kom zeer bedriegelijk, want het scheen alsof het water gestadig in beweging was, maar het bleek bij nader inzien dat wij door de stralen der zon misleid werden.

Den 8en September toen wij gerust een pijp zaten te rooken kwam een soldaat ons rapporteeren dat er brand in het dorp was. Wij begaven ons allen erheen en de brand bleek uit-

gebroken te zijn in de politie-wacht van de friesche Jagers. Allen vlogen te hulp, behalve de Franschen die, vier van hen uitgezonderd, niets deden dan schreien en ‘O mon Dieu! O mon Dieu!’ roepen. De Jagers en onze sappeurs hadden den brand echter spoedig gebluscht, die, daar de huizen met riet gedekt waren, anders zeer uitgebreid had kunnen worden.

Den 10en hadden wij Jenlainse kermis, die eenig in zijn soort was. Kramen waren er niet, een enkel tafeltje met een paar kleinigheden was al. Sterken-drank werd door de menschen die deze kermis met hun aanwezigheid vereerden, niet gedronken. Van een enkel glas bier waren zij al vroolijk. Eenige dagen te voren hadden wij de kermis te Orsainval bezocht, welk dorpje niet zoo groot als Jenlain is, maar daar het slechts een kwartier van Quesnoy ligt, kwamen enkele heeren en vooral vele jonge dames zich daar vermaken. De boerenjongens en meisjes dansten en lachten en amuseerden zich met bier beter dan wij Hollanders met sterken-drank. Dit is buiten twijfel: de landlieden zijn hier eerder met iets gerings tevreden dan de Hollanders met de kostbaarste ingrediënten.

Den 15en September, 's morgens, stierf, aan de gevolgen van zenuwkoorts, de heer Smitz, van de Vrijwilligers, 17 jaar oud; den volgenden dag begroeven wij hem met militaire eerbewijzen. De begrafenis was zeer plechtig. Kolonel Holstein, de commandant van hun bataillon, was er bij tegenwoordig en de heer Robidé van der Aa droeg een door hemzelf vervaardigd gedicht voor. Nadat het lijk ter aarde besteld was, verlieten wij het kerkhof en werden door den heer Van der Aa, voor de laatste eer den overledene bewezen, bedankt.

Den 17en kregen de vrijwilligers order om zich op marsch te begeven naar Lalaing. Ik deed hen uitgeleide en wil wel bekennen dat ik door hun vertrek aangedaan was. Nooit had ik gedacht dat het ontmoeten van goede kennissen, en het weer scheiden, in een vreemd land, zoo interessant zou zijn. De inwoners van Jenlain waren, geloof ik, recht verheugd dat de heeren Jagers naar huis gingen. Zij hadden achter het gevogelte zoo heen gezeten dat er geen kip meer op straat te zien was. Ook de abrikozen-boomen waren geweldig bestormd. Klaas van der Veen, van Leeuwarden, wist buitengewoon stil

en bedaard de tuindeuren over te klimmen en het fruit te zoeken. En Everts van de Jouwers was een van de eerste kippen-slachters, waartoe hij door de armoede van zijn kwartier wel een weinig genoodzaakt werd. Den 26en vernamen wij dat alle Vrijwilligers naar Holland terugkeerden, en wij zagen de compagnie uit Rotterdam hier doormarcheeren, op weg naar hun haardsteden.

Kort daarop werd het ons veroorloofd om Valenciennes te bezichtigen. Deze stad is aanzienlijk en vrij groot; de vestingwerken zijn in behoorlijke orde en buitengemeen sterk. Deze aanzienlijke vesting ligt twee uur ten zuidwesten van Condé, aan de Schelde, en gedeeltelijk op een eiland in die rivier. De stad is voorzien van een sterke citadel en er zijn goede sluizen. Tusschen Valenciennes en Condé kan alles door de sluizen gëinundeerd worden. De stad is groot en prachtig gebouwd. Voornamelijk La Grande Place ou la Place Royale is bij uitnemendheid schoon. Er zijn uitmuntende manufacturen van battist en wollengoed. Het laken was er echter niet goedkoop.

Zij lieten ons hier in de logementen niet weinig betalen en ik was erg verstoord op de inwoners, vooral op de militairen, want daar wij de stad destijds niet in onze handen gekregen hadden, zagen deze klanten op een vernederende wijze op ons neer, tenminste heb ik mij dit dikwijls verbeeld.

Buiten de poort van Rijssel, over de Schelde, staan verscheidene stoommachines, die voor de steenkolen worden gebruikt. Er zijn hier veel kolenmijnen, sommigen van 1000 tot 2000 voet diep en dikwijls was ik nieuwsgierig naar deze onderaardsche werken, maar de mogelijkheid van een ongeluk schrikte mij telkens af. Men vertelde mij dat verscheidene dezer mijnen onder de Schelde doorliepen en dat reeds een gedeelte der stad door deze verbazende werken ondermijnd was.

Daar wij aldoor in Jenlain bleven, vermaakten wij ons met de jacht en met wandelen en gingen van tijd tot tijd onze oude kwartieren in Orsainval en Preseau bezoeken, en in het bizonder onzen goeden Pastoor die altijd een goede flesch op tafel zette. Den 28en October maakten wij daar nog eens goed gebruik van; want, ofschoon wij den pastoor niet thuis vonden, deed dit tot de groote zaak niets af, want wij wisten wel zijn geheime wijnkelder. Het gevolg was dat de arme

sukkel die ons 's avonds laat in de donkerheid naar huis reed in zijn wagen niet van de pleizierigste passagiers had.

Wij hoorden dat den 6en November een misdadiger te Quesnoy met de strop gestraft zou worden en daar ik nooit de toepassing van de doodstraf gezien had, gingen wij naar dit dorpje toe.

De misdadiger was geboortig uit 's Gravenhage, een schoon jong mensch van 21 jaar. Hij had een der Marechaussées met de bajonet doorstoken. Alle troepen uit de omstreken moesten onder de wapens komen en bij de terechtstelling aanwezig zijn. De galg was in een der bastions opgericht en het verwonderde mij ten uiterste met welk een gerustheid en zelfbewustheid dit jonge mensch zich naar de strafplaats geleiden liet. Hij liep met zijn begeleiders in de pas en ging op zijn knieën liggen voor den stoel die naast de galg stond, maar terwijl hij zoo geknield lag, zag hij wel twee of driemaal omhoog en bezichtigde het werktuig waaraan hij zijn laatsten adem zou uitblazen. Dominee Koning deed een uitmuntend gebed, dat ieder gevoelig mensch ontroeren moest. Daarna werd het jonge mensch vastgebonden, ging zeer bedaard en voorzichtig de ladder op en in weinige oogenblikken was het een cadaver.

Daar de Pruisen voor eenigen tijd onze cantonnementen moesten occupeeren, kregen wij den 10den order naar Quesnoy af te marcheeren. Ik werd daar bij een groot koopman, Monsieur Hautcoeur ingekwartierd, doch niet buitengewoon gerecipieerd. Monsieur et Madame wilden noch mijn oppasser noch mijn paard in huis ontvangen, doch ik wist mijn zin in alles door te drijven.

Den 27en November 's avonds, toen kapitein Esau en ik bij luitenant Schröder een partijtje speelden, ontvingen wij order om ons den anderen dag op marsch naar Quiévrain en verder op Mons te begeven. Wij dronken op deze tijding een glaasje roode baay daar wij veronderstelden dat het nu weer op ons oud garnizoen Maastricht aan zou gaan. Wij kwamen zonder verdere bizonderheden te Quiévrain aan, een groot Vlek, verbazend smerig, waarvan de kolenmijnen wel de oorzaak zijn. Het ligt 2 uur zuidoost van Condé.

Den 29en ging het op Mons aan. Links van den weg had

men een fraai uitzicht. Er was een aaneenschakeling van dorpen aan de eene zijde, wat er allerliefst uitzag. Wij kwamen door het dorp Boussu en in den namiddag in Mons. Wij hadden order om ons bij Luitenant-Generaal Heiligers te vervoegen die onze nadere destinatie zou aangeven. Maar Zijne Excellentie wist er even weinig vanaf als wij en dus moesten wij wachten. Anders dan in Frankrijk moesten wij alles hier zeer duur betalen, iets waaraan wij tot aan Mons toe verbazend weinig gedacht hadden.

Mons of Bergen is een zeer fraaie, vrij aanzienlijke stad die op een ongelijken Berg op moerasachtigen grond ligt, ongeveer 7 uur ten noorden van Doornik aan de kleine rivier de Trouille, door welker sluizen de stad door water omgeven kan worden. Den 30en gingen wij naar Havré, den 10en December van daar naar Namen. Wij werden dus geducht teleurgesteld daar wij gedacht hadden op Maastricht te zullen aantrekken. Op weg naar Namen cantonneerden wij den eersten nacht te Seneffe, een groot, fraai dorp, twee uur zuidelijk van Nivelles. Ik kreeg een zonderling logement bij de jongejuffrouw Virginie Castillon; zij onthaalde mij bij uitnemendheid en ik was ten uiterste verwonderd over de aardige manier waarop zij mij behandelde. Den volgenden dag trokken wij verder op Genappe aan, een vervallen oud stadje, meer dan een uur uit onze route, maar daar onze marschorder zoo luidde moesten wij er wel heen. Wij passeerden Quatrebras waar op den 16en Juni zoo hardnekkig gevochten was. Door de sneeuw was de tocht zeer bezwaarlijk, daar de afstand van Genappe naar Namen op zeven uur gerekend wordt. In Namen werden wij eerst drie dagen bij de burgers ingekwartierd, de soldaten daarna in de kazerne.

Namen ligt aan de Maas, in een dal tusschen twee bergen, zoodat men op sommige plaatsen de stad niet ziet, zelfs als men er dicht bij is. Zij is dicht bebouwd en heeft ongeveer 15000 inwoners, en was vroeger van goede vestingwerken voorzien, vooral aan de westzijde. Aan de noordzijde kan het lage land door de Wederin geïnundeerd worden, ook was zij daar omgeven door verscheidene forten, gedeeltelijk in de rotsen uitgehouwen (thans vervallen of vernietigd). Haar voornaamste sterkte bestond in de Citadel, op een steile rots tusschen de

Sambre en de Maas, die door verscheidene forten, waarvan men nog de overblijfselen ziet, gedekt was. Deze Citadel en de forten zijn door Keizer Joseph II en later door de Franschen gedemoliseerd, maar aan de herstelling wordt thans met grooten ijver gewerkt door omstreeks 1000 man. Maar de manier van versterken is nu geheel verschillend van die van vroeger, zeker minder kostbaar en beter. De voorstad Jambe, aan de overzijde van de Maas, door een steenen brug met de stad verbonden, was vroeger ook versterkt. De stad is niet erg regelmatig gebouwd. Men ziet bijna geen straat die recht is. Kerken zijn er in overvloed, de voornaamste is l'Eglise St. Aubin die zeer groot, schoon en van een uitmuntende bouworde is. Ook wordt hier de bekende namensche blauwe steen gevonden. Ik heb de groeven wel eens bezocht; de manier om deze groote blokken te laten springen is zeker een gevaarlijk werk, maar de werklieden zijn zoo bedreven dat men zelden van een ongeluk hoort. Namen is ook beroemd door de messen- en scharenfabrieken die zeer goed werk afleveren. De taal die men er spreekt is het waalsch, een soort bastaard-fransch, dat men in 't geheel niet verstaat, de fatsoenlijke klasse spreekt echter zeer goed fransch. Het omliggend land is meest hoog en heuvelachtig, langs de rivieren zijn deze heuvels zeer steil en klippig, van onderen rotsachtig doch bovenop met vruchtbare aarde bedekt, die weinig mest of vettigheid vordert.

De voornaamste rijkdom bestaat uit ijzer en staal, dat hier opgedolven, gesmolten en verwerkt wordt. Ook vindt men hier in den grond veel steenkool, lood, koper en zwart marmer. 11et land is hier, in den zomer vooral, zeer mooi. Als de dorre boomen weer hun groen herkregen hebben, kan men zich verbeelden in een grooten parkaanleg te zijn. Vooral als men zich op de hoogte van het kasteel bevindt, vanwaar men alles overzien kan, heeft men een treffend uitzicht.

Daar, zooals ik reeds zei, het kasteel opnieuw versterkt wordt en onze sappeurs hierbij geëmployeerd wierden, zal ik, daar wij een bedaarder tijdvak ingetreden zijn, hiermede mijn aanteekeningen over de ‘Veldtocht in Frankrijk’ besluiten. Was deze veldtocht van korten duur, toch is zij tot groot geluk voor de Nederlanden uitgevallen.

Gedichten
Door
J.P. Born.

De Stoet

Toen de avond aanbrak, en toen de gezonken zon
over den gelen grond en over de gebouwen
den breeden sleep deed gaan en slieren van het licht,
ontmoette mij de stoet van die verliefde vrouwen,
die, dronken van gebaar en donker van gezicht,
haar luiden tocht aanvaardden, nu de nacht begon.

Oogen, die fonkelden van hartstocht, als van haat,
bloedroode lippen en weekschaduwige leden,
en, van den zachten boog der schouders afgegleden,
in wilde wappering het fijndoorplooid gewaad,

wijnranken in het haar, en trossen ronde rozen
gebonden op de borst, - zoo trokken zij voorbij
en trapten in het licht en, dansend, tartten mij
en zochten mijn gelaat. - Maar ik heb u gekozen,

De Bouwval

U, die schroomvallig in den wijden schemer stond,
't geluk, in aanvang nog, om den bedeesden mond,

doch meer verzekerd reeds in de overdonkerde oogen, -
in volle golvingen om uw bemind gezicht
uw losgevallen haar, - u, rustig opgericht
in 't eenzame avonduur, en toch tot mij gebogen, -

U, die ik dankbaar in mijn eerbied heb gekleed,
gemanteld in mijn trots, gehuld in mijn verlangen,
en met een sluier van genegenheid omhangen,
die mij nog schooner uw gestalte schijnen deed.

De wereld om ons heen, bouwvallig in de broze
kristallen stilte, was een oud rijk, waar de nacht
op neerviel. - Maar zoo licht, maar zoo bijzonder zacht
daarin uw jonge blijdschap. - Ik heb u gekozen.

De Tuin

Bij Fransche dichters niet, hoe gaaf en strak gesponnen
hun woord zich voordoet, en in de gedichten niet
van Hooft, dien Meester van het diepverliefde lied, -
dan heerlijk eens verdwaasd en dan weer eens bezonnen, -

ontmoet ik het geluk, dat in mij is begonnen.
Toch brengen zij mij veel: zij voeren in 't gebied,
waar lichte weiden men in schemer dauwig ziet
en nimfen nijgen over koel blinkende bronnen.

Ik wandel in dien tuin, beluister het geluid,
dat in de blaren drijft, en spied er, hoe de huid
matblank of blozig is van die sierlijke vrouwen:

totdat opeens, eer ik het weet, uw lief gelaat
aan mij verschijnt, en uw gestalte voor mij staat
en als mijne aandacht eischt, om u alleen te aanschouwen.

Het Wonder

Gij bracht mij bij de plek, waar in het kalme woud, -
de takken uitgespreid, die op het water hangen, -
die witte berkestam onder zijn kronkelhout
een koele duurzaamheid van schaduw hield gevangen.

't Licht, dat een zomerlucht zoo lang in zich behoudt,
doorgloeide nog het blauw en kroop in gouden slangen
lager de wolken rond. - Een zonderling verlangen
beving mij, om nog meer genot van blauw en goud.

O nooit gekend geluk, - o nooit geziene weelde!
Wat goedheid was het, die zóó'n wonder mij bedeelde?

En toch, zooals ik even later werd gewaar,
een wonder was het niet, dat aan mij is voltogen:

of was het wonder, dat een schat van gouden haar
over mij viel, en dat ik opzag in uwe oogen?

De Vogel

Den ganschen langen nacht had diep in de spelonken
een groote vogel over de eenzaamheid gedwaald:
dan, hoog, was hij den rand der rotsen omgezwonken,
en dan weer op de zee, loom drijvende, gedaald.

Dan had zijn wijde vlucht gehangen boven plassen
die stil zijn op het strand, en dan over den vloed
opsteigerend geheerscht, die, in de kreek gewassen,
de wateren omlaag in oproer komen doet.

De naakte wanden langs en glinsterige muren,
waarachter ver het land der koele weiden lag,
dreef ongetroost in de verlorenheid der uren
de zware weemoed van zijn matten vleugelslag.

Maar toen over de zee het licht is losgebroken,
de wolkenwonden uit, die stroomend zijn van bloed,
is ruischend in dat vuur de vogel afgestoken,
den hoogen hemel in, den morgen tegemoet.

De Dag was goed

De dag was goed voor ons. Vanmorgen aangevangen
in den verzekerden en toch bedeesden schroom
die aan het schoone altijd voorafgaat, - als het loom
aandrijvende geluid van klokken en gezangen
aan de processie, die, van plechtig wit omhangen
voorbijschrijdt, - is hij nu genaderd aan den zoom
van licht en duisternis, van duisternis en droom,
één lange wankeling van aandacht en verlangen.

De dag was goed. Wij gingen rustig voort en traden
't zonnige woudgewemel binnen en wij baadden
langdurig in den koelen schaduwkom. De dag
was goed voor ons. Ik weet dat zeker. Want bewogen
herdenken wij de groote stilte nog en oogen
't wijkende schijnsel na, dat ons de nacht ontzag.

Het Schaapje

't Is Vrijdagavond en de losgebroken stoet
van jonge vrijers trekt op reis, de blijgezinden,
de vroolijken van hart. Zij voelen zich als vrinden
en tijgen opgewekt de liefde tegemoet.

Bij de open tuindeur gaat de man zijn gade vinden
en acht de wereld schoon en 't lieve leven zoet.
Zeer donker staat een boom tegen den avondgloed.
En Lize, Clare en Toos verwachten haar beminden.

Het schaapje met de vlag, hoog boven op de toren
glimt, in de ruimte van den hemeldom verloren.
De wegen wenden zich, de velden liggen wijd,
de vaarten schieten ver. Dat kostbare geschenk,
de avondbezonkenheid, bereikt ons. En ik denk
aan u, ik denk aan u, dat ge niet bij mij zijt.

Het Kasteel

Nog altijd bleken wij iets anders te verwachten
en nog altijd verdween die lage luister niet
uit de vermoeide lucht. Een oud en diep verdriet
scheen om ons heen zich in den avond te verzachten
tot milder lijdzaamheid. Verwijderd, in 't verschiet
van ronde boomen, stond, te midden van zijn grachten
gemetseld, het kasteel. Wij zagen het en dachten
aan de beslotenheid van dat omgroeid gebied
en aan den weeken gloed op die bemoste muren.
Wij zaten in het zwakke licht te turen, - de uren

dreven aan ons voorbij, eentonig, op den stroom
van onverklaarde en onvermeesterde gedachten.

Toen hinderde ons de komst van kinderen, die lachten.

En voor het eerst ontbrak de blijdschap onzen droom.

Het Stadje

In deze dagen nog van scheiding en verlangen
is mij 't herdenken van ons kort verleden zoet:
'k zie, 's morgens aan ons raam, weer van de zon den gloed
in 't golvende gordijn van uw los haar gevangen.

Ik zie den bloesem weer over de wegen hangen,
waarlangs gij bij mij gaat en 't helderroode bloed, -
nu levensblijdschap u den stap versnellen doet, -
levendiger het vel doorschijnen van de wangen.

Hier in dit stadje, waar ik dikwijls aan u dacht,
worden de straten leeg en langzaam, nu de nacht
er binnenkomt, gaat deur na deurtje omzichtig dicht.

En ik verbeeld mij, hoe nu 't milde, warme licht
der kamerlamp de ronding raakt van uw gezicht,
daarbinnen, ergens, waar gij zit en op mij wacht.

De Periskoop

Dat ik de schoonheid zag en in mijne armen hield,
dat ik den morgen mocht in opene oogen drinken,
dat ik de wereld in één edelsteen, - bezield
van één verlangen als ik was, - terug zag blinken,

dat al de blijdschap, die het leven mij onthield,
de lang benijde, mij in één kreet mocht doorklinken, -
dat alles dank ik u, - en zoo gij mij ontvielt,
zou al wat ik bezit in één kreet mij ontzinken.

Zooals in 't onderzeesche schip de periskoop
den omtrek weergeeft, licht verzamelend en brekend,
zoodat de zeeman uit de beelden, door dien knoop
van stralen bijgebracht, den goeden koers berekent,
zoo ligt, sinds ik u zag, mijn gansche levensloop
door één geluk verbeeld, diep in mijn hart geteekend.

Aan uwe Voeten

Zij, die het leven meester zijn, beweren,
dat overwogenheid geluk beduidt,
maar hoe zal ik het woedend water keeren,
dat hoog bedreigend heel mijn land omsluit?

Hoe zal ik mij tegen den aanval weren
dien rede niet of overreding stuit
en diep in mij het dierbare geluid
eenmaal onzer genegenheid ontberen?

Wat zou tegen de liefde zijn bestand?
De branding woelt en woekert op het zand:

alles dan, wat verborgen in mij brandt,
al, wat ik nimmer aan de wereld bood,
mijn hoop, mijn troost, in leven als in dood,
aan uwe voeten, bleek en arm en bloot.

De Nacht

De nacht zou al te lang zijn,
de duisternis te koud,
het leven zou te bang zijn,
waar gij ontbreken zoudt,
waar uwe ontvlochten haren
niet voor mijne oogen rond
uw borst gelegen waren
en dicht onder mijn mond.

De kleine lamp beschijnt ze,
beschittert ze in den nacht.
't Weinige licht doorkwijnt ze
verzuiverd en verzacht.
Ik zie den glans bewegen,
gedurig, om het week
dooraderd vel en tegen
de schouders, teer en bleek.

Mocht ik maar alle nachten
over dat golvend blond
gebogen zijn, - de klachten
verstomden me in den mond.
Geen nacht zou mij te lang zijn,
doortrokken van dat goud:
't leven zou al te bang zijn,
waar gij me ontbreken zoudt.

Verloren

In de verlatenheid geveld,
onder den wijden hemelrouw

des avonds, in het open veld
verloren, lag een jonge vrouw.

Hare oogen stonden groot en blind
voor al het wereldsche om haar heen:
zoo tuurt wie rijk is als een kind,
of wie den hemel zag, alleen.

De handen lagen koud en bleek
en aan de distelen gewond:
een onverwonnen blijdschap leek
gezonken om den moeden mond.

Toch, om die lippen lag de pijn
gedrukt van hen, die tegelijk
gevloekt en gelukzalig zijn,
ellendig en endeloos rijk.

In de verlatenheid geveld,
de koude handen strak en wit
geslagen in het zwarte veld,
zoo lag zij, - al haar stil bezit

en al haar martelend gemis
besloten in één dood gebaar. -
Wie uwer zonder zonden is
werpe den eersten steen op haar.

Waar komt ge vandaan?

'k Vroeg aan mijn liefste: ‘Waar komt ge vandaan?
Hebt ge temet in den avond gestaan?

Zijn, van den avond, uwe oogen zoo groot?
Zijn, door den avond, uw lippen zoo rood?
Hebt ge de woning bezocht van den wind,
dat ge zoo sierlijk beweegt en gezwind,
dat ge zoo sierlijk uw voeten verzet,
luchtig en krachtig toch? - Zijt ge temet
tusschen het riet aan den vijver geweest,
dat ge zoo buigzaam en lenig van leest
over mij buigt? - Maar het buigende riet
buigt zoo bevallig en vriendelijk niet.
Wilt ge den geur van de bosschen bewaren
en hun geruisch in uw wuivende haren?
Wilt ge de spierwitte wolken verbeelden
in uwer blankheid weekgolvende weelde?
Wilt ge 't bewogene zijn van de zee?
Wilt ge de ruimte zijn, op mij gebogen?
Als ik u aanzie, verdwalen mijne oogen
en waar gij voor mij zijt, volg ik gedwee.
Liefste, waar komt ge zoo stralend vandaan,'
vroeg ik.
'Ik ben in den hemel gegaan,
dat ge in mijn haren het hemelsche goud
van de zon met uwe armen omstrengelen zoudt,
dat gij in de oogen voortaan van een vrouw
het geluk zoudt bezitten van 't hemelsche blauw,
dat ge uit mijn hart zoudt ontvangen, - u tot
eene eenige blijdschap, - de Liefde van God.' -

Rijker Dagen

Hoe doorloopend zijn aan weelde
rijker onze dagen niet,
nu de blijdschap, die wij deelden,

rijpte in een gedeeld verdriet,
nu, een drank, waaraan 't geheugen
zich verzadigt, koelen wijn
kostelijk gelijk, de teugen
onzer diepe vreugden zijn.

Schaduwen gedurig varen
in den schemer, vlagen rouw,
die het licht ons doen bedaren.
Door verdonkerd waterblauw
schijnen rotsomrande kloven
van een lang verdronken kust
even zichtbaar nog, - daarboven,
vast en altijd, is de rust.

Hoeveel inniger gebogen
houden beiden wij de wacht
om ons lief bezit en oogen
op wat ging en wordt gewacht
nu de blijdschap, die wij deelden,
rijpte in een gedeeld verdriet.
Zijn doorloopend dan aan weelde
rijker onze dagen niet?

De Zwaan.

's Morgens hadden wij een tijdje
voor de winkelkast gestaan,
waar dat kleine schilderijtje
hing van Leda met de Zwaan.
't Was een aardig, vlot paneeltje:
't lichte dons aan 't lichte keeltje

was geweldig knap gedaan.
Toen je 't rustig had bekeken,
zijn we, zonder veel te spreken,
weer de winkels langs gegaan.

Maar des middags, toen het eten
dampende was opgedaan,
wilde je alles van mij weten
over Leda met de Zwaan:
hoe de vogel was gekomen
en het meisje werd genomen
en hoe dat was toegegaan.
Toen je er alles van gehoord had
en 't je blijkbaar wel bekoord had,
zag je mij langdurig aan.

En toen je onder mijn geleide
naar de kamer bent gegaan,
waar de bedjes voor ons beiden
netjes bij elkander staan,
en je tweemaal had gesloten,
en je bloemetjes begoten
en de lamp had uitgedaan,
en wij samen gingen rusten
en elkander nog eens kusten,
zei je zachtjes: ‘Lieve zwaan!’

De Letterkundigen tegenover de Vereenvoudigde Spelling
Door
C.G.N. De Vooys.

> Le róle du linguiste est de constater les faits, non de les apprécier, encore moins de chercher à les influencer.
> Albert Dauzat: *La langue française d'aujourd'hui*.

Onze letterkundigen plegen zich begrijpelikerwijze niet warm te maken voor spellingvereenvoudiging. Eerst van pedagogies standpunt krijgt deze op zichzelf weinig belangrijke kwestie een belangrijke achtergrond. Maar onder het ijslaagje van onverschilligheid schuilt vaak een onberedeneerde afkeer, die zich uit in losse hatelikheden, of zich tracht te kleden in zwaarwichtige argumenten. Dan loopt men zelfs warm tègen de Vereenvoudigde, die de taal dreigt te ‘verminken’, te ‘verarmen’ of te ‘verburgerliken’. Zulke beschuldigingen zijn ernstig genoeg om onderzocht en weerlegd te worden. Ze duiken telkens op, waar men de traditionele spelling aantast. Men hoort ze uit de mond van zeer ontwikkelde mannen en vrouwen. Onverstand kan men schouderophalend voorbijgaan; misverstand is niet louter met een beroep op gezag te weren, maar wijkt eerst voor een verhelderende uiteenzetting.

Onberedeneerde weerzin onderscheidt niet scherp. Dat blijkt al uit een betiteling als ‘Het Kollewijns’, waaronder dan een

soort *taal*-excentriciteit, een 'Secession' verstaan wordt. Geeft de letterkundige oppositie zich rekenschap van die afkeer, dan ontstaat een splitsing in twee ongelijksoortige bezwaren: 1° de spellingwijziging in engere zin, het veranderen van de traditionele woordbeelden is een vergrijp aan de taal; 2° het 'verwerpen' van het onderscheid tussen taalkundig-mannelik en vrouwelik geslacht, de 'afschaffing' van de buiging, is een vooruitlopen op de taalevolutie, een neerhalen van de 'schrijftaal', de taal van de litteratuur.

Het eerste bezwaar is niet tegen nadenken bestand. Spellingverandering raakt de taal evenmin als verandering van het notenschrift de muziek. Maar dit bezwaar transformeert zich licht in een gevoelsargument. Dan geldt het geen vergrijp tegen de taal, maar tegen de goede smaak. Het nieuwe 'kleed' - een onjuist beeld voor een aanduidend *teken!* - heet dan 'lelik', tegenover de schoonheid van het oude, het eerbiedwaardige. De Franse spellingstrijd levert daarvan vermakelike staaltjes. De historiese letters kregen iets uitgezochtpoëties: ze waren als het mos om een oude toren, als het klimop tegen de huizen. 'Ah! ne nivellons pas, ne ruinons plus rien! Le monde est déjà bien assez laid.' En dan de letterkombinatie *femme!* Daarin ligt eeuwen lang voor dichters, voor verliefden, voor fijngevoeligen opgesloten 'toute la grâce, toute la poésie possible.' Dat zou immers verloren gaan, als we *fame* met a gingen spellen!

Brunetière beweerde zelfs: 'La scintillation des étoiles s'éteindrait si l'on écrivait désormais *cintilation*.'[1)]

De lakonieker Hollanders bepalen zich tot mopperen of griezelen. De heer L. Simons b.v. 'griezelt' als hij het woord *tiepe* geschreven ziet. Maar zo'n Hollandse griezeling is soms hardnekkiger dan Franse opwinding.

Is het nu werkelik het schoonheidsgevoel dat beledigd wordt? Zit die grafiese schoonheid in de schilderachtigheid van de lettertypen, in de veelheid van letters? Is het woord-

1) Deze aanhalingen zijn ontleend aan het boekje van Marcel Boulenger *La Querelle de l'Orthographe* (1906) en Ferdinand Brunot: *La Réforme de l'Orthographe* (1905).

beeld *visch* mooier dan *vis*, *philosophie* mooier dan *filosofie?* Het verschil van gevoelen zou ons al achterdochtig maken. Rémy de Gourmont hecht ook veel aan ‘une beauté visible’ van de taal, maar bestrijdt juist daarom ‘les lettres parasites’ *y*, *ph*, *th*, en wil dus het Italiaanse voorbeeld volgende, *tipografie*, *filosofie* enz. schrijven.[1)] En Voltaire schreef al, in zijn *Dictionnaire philosophique:* ‘Les plus belles langues, sans contredit, sont celles où les mêmes syllabes portent toujours une prononciation uniforme. Telle est la langue italienne. Elle n'est point hérissée de lettres qu'on est obligé de supprimer dans la prononciation, ce qui est le grand vice de l'anglais et du francais. Avons-nous oublié que l'écriture est la peinture de la voix?’

Is het dan een piëteitsgevoel dat gekwetst wordt? Aarzelt men om de schennende hand te slaan aan grafmonumenten van weggestorven klanken? Men zal toegeven dat dit hoogstens een filologen-gemoed zou kunnen bezwaren. En griezelt een taalgeleerde van *verrassen*, waarin de historiese *ch* door De Vries en Te Winkel niet gerestaureerd is? Wie zich nu ergert aan de spelling van het achtervoegsel *ies* (= *isch*), zou op historiese gronden evenzeer bezwaar moeten hebben tegen *iek*, in plaats van de achttiende-eeuwse spelling *icq*. Omgekeerd zouden juist *criticq*, *politicq*, *publicq* de tegenwoordige lezer aanstoot geven.

Het ongewone, het ‘rare’, is voor de gemiddelde mens ‘lelik’. Toch is daarmee de soms heftige afkeer van een gewijzigd woordbeeld onvoldoende verklaard. De taalpsychologie geeft ons de ware oplossing. Als we ons een woord voorstellen, dan werken daarbij verschillende elementen samen: we hebben een herinnering aan de stand en de beweging van onze spraakorganen, nodig om dat woord voort te brengen; we hebben een herinnering aan de klanken waaruit dat woord bestaat, en we bezitten een herinnering aan het schriftelik woordbeeld. Welk element het meest op de voorgrond komt, is niet in het algemeen te zeggen. Dat is ook niet bij ieder mens gelijk. De psycholoog spreekt van een meer auditief

1) *Esthétique de la langue française*, blz. 75-80.

en een meer visueel type.[1)] Bij de eerste zal het verzet tegen een veranderd woordbeeld sterker zijn dan bij de tweede, maar bij beiden zal door spellingverandering een lang bestaande associatie van een bekende klankenreeks met een bekend schriftelik woordbeeld verbroken worden. Daarmee is het onaangename, soms prikkelende effekt van het ongewone woordbeeld verklaard.

Maar daarmee is tegelijk verklaard, waarom die tegenzin geleidelik wijkt, en ten slotte geheel verdwijnt. Elke keer dat wij genoodzaakt worden het ongewone woordbeeld met de bekende woordklank te verbinden, kost het ons minder moeite. Wie vaak naast elkaar ziet: *critiek* en *kritiek*, *telephoon* en *telefoon*, zal nauweliks het verschil meer opmerken, laat staan er door gestoord worden. Zal het niet net zo gaan met *meenen* en *menen*, *wenschen* en *wensen*? We kunnen dan ook konstateren dat juist door het toenemend gebruik in de laatste jaren, de tegenzin tegen de Vereenvoudigde, en daarmee het geroep over de ‘lelikheid’ sterk afgenomen is.

Albert Dauzat zegt in zijn interessant boek *La langue française d'aujourd'hui* (1908), voor leken geschreven, dat de linguisten van nature de ‘auditieven’ zijn, die in de geschreven taal een meer of minder nauwkeurige aanduiding van de gesproken taal zien. ‘Les littérateurs, au contraire, sont et deviennent de plus en plus des visuels: faute d'avoir reçu une éducation linguistique, ils s'hypnotisent trop souvent sur l'aspect graphique des mots, si fréquemment illogique et fantaisiste; ils semblent oublier qu'un beau vers, une belle phrase doit, avant tout, bien sonner à l'oreille, et que sa physionomie écrite devrait nous être complètement indifférente.’

1) Voor ons doel is het niet nodig hier dieper op in te gaan. De bekende taal-psycholoog H. Paul (*Prinsipien der Sprachgeschichte*), die de klankvoorstelling het belangrijkst acht, en meent ‘dasz die in Schrift umgesetzte Sprache immer erst einer Rückumsetzung bedarf, ehe man mit ihr rechnen kann’, werd op dit punt bestreden door Dr. Van Ginneken (*Principes de Linguistique psychologique*), die de invloed van de gezichtsindruk, ook op de gesproken taal, daarmee onderschat acht (bl. 16-19). Wij kiezen daarin geen partij, maar wijzen er op dat Van Ginneken juist op die grond voor een spellingvereenvoudiging pleit, die het schrift meer in overeenstemming brengt met het beschaafd-gesproken woord (bl. 19).

Geldt dat ook voor de meerderheid van de Nederlandse letterkundigen? Dan zouden ze de partij kiezen van professor Jan te Winkel, die niet lang geleden schreef: ‘De waarde van die woordklanken moest wel sterk verminderen sinds de woordkunst meer en meer eene litteraire kunst was geworden door de toenemende beoefening van schrijf- en leeskunst, die nu zelfs een eerste vereischte voor den ook maar eenigszins beschaafden mensch wordt geacht. Hoe oneindig veel grooter is allengs het aantal geworden van de gedichten, die gelezen, dan van degene, die gehoord worden. Van de woordkunst kan men nu niet meer zeggen, dat zij eene gehoorskunst is, maar alleen dat zij het nog kan zijn.’[1)]

De beide taalgeleerden wijzen op een zelfde, niet te miskennen feit: het vele en snelle lezen, door onze ‘beschaving’ bevorderd, leidt steeds weer in de richting van het ‘stumme Augenlesen’, gelijk de pedagoog Hildebrandt het noemde. Maar de Franse en de Nederlandse geleerde staan op een verschillend standpunt van beoordeling: de een betreurt als noodzakelik kwaad, wat de ander als kultuurwinst toejuicht. Het lijkt mij niet twijfelachtig welke zijde onze dichters en onze beste prozaschrijvers zouden kiezen.

Eer we intussen aannemen dat we met versnelde pas op weg zijn naar de tijd waarin - om met Te Winkel te spreken - ‘het gezichtszintuig bij de hoogere functies van den geest het zintuig van het gehoor op den achtergrond gedrongen heeft’, moeten we letten op de tegenstroming, die juist in de laatste kwart-eeuw weer aan kracht won. Een van de oorzaken dat de klank voor de letter vergeten werd, is het oude taalonderwijs, dat er bewust of onbewust van uit ging dat de taal uit allerlei kombinaties van het alfabet bestond, die uitgesproken konden worden, en een betekenis hadden. Het opgroeiende geslacht krijgt èn door de direkte methode van het onderwijs in moderne talen, èn door de veldwinnende

1) *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde. Inleiding*, blz. LI, Vroeger wees ik in dit tijdschrift op een dergelijke uitlating in zijn *Geschiedenis der Ned. taal*, waar de schr. zich nog sterker uitdrukt, en geneigd is ‘in het buitengewoon welgevallen van klanken, dat zich nu bij eene kleine minderheid openbaart, een soort van atavisme te zien’ (*De Beweging*, Aug. 1906).

nieuwe richting in het moedertaalonderwijs, juister denkbeelden omtrent de verhouding van taal en teken, die ook in het verdere leven nawerken.[1)]

Een andere tegenstroming zal telkens opnieuw uitgaan juist van de dichtkunst en de proza-kunst. Elke periode van taalvernieuwing zal samengaan met een weder-bewustwording van de klank. De waarheid dat taal in ritme bestaat, wordt niet straffeloos vergeten.

Een konventionele papieren taal mag voldoende zijn om zich verstaanbaar te maken, in de taal van de waarachtige kunstenaar hoort men een *stem*. De inhoud van de 'gemengde berichten', van een zakenbrief, van een wetenschappelik handboek kan men wellicht leren opnemen met het gezichtszintuig. Maar wie een gedicht wil lezen als die gemengde berichten, alleen om te weten 'wat er staat', die geniet als een kleurenblinde in een schilderijenmuseum.

Wanneer een geslacht door zijn schoolmeesters en door zijn schrijvers verleerd heeft, taal met het oor bewust waar te nemen en te genieten, dan zal bij datzelfde geslacht de taal geen zielsuiting meer zijn, maar iets doods, verlopend in een moeras van konventie. Zo'n taalperiode kennen wij in onze achttiende-eeuw.

Het tegenwoordige geslacht heeft door de Nieuwe-Gidsbeweging geleerd, dat litteraire kunst een 'gehoorskunst' is. En gelijktijdig leerde het nieuwe taalonderwijs de oude waarheid, dat goed leesonderwijs en goed schrijven niet denkbaar was zonder dat het oor geoefend werd. In de lijn van dit streven ligt de spellingbeweging. Het is weer niet toevallig, dat Multatuli, de baanbreker voor de taalvernieuwing, de eerste ruk gegeven heeft aan het nodeloos-moeielike spellingsysteem. De niet geringe verdienste van de vereenvoudigingsbeweging, èn in Frankrijk èn hier, is dan ook dat men in bredere kringen - in 't biezonder bij het onderwijs - zich bewust werd dat de taal-op-papier niets meer is dan een ge-

1) Voor mijn doel behoeft dit punt niet uitgewerkt te worden. Terloops wijs ik er op, dat dit onderwijs ligt in de lijn van de tegenwoordige wetenschappelike taalstudie. Daarom verwoudert het ons niet, dat gelijktijdig ook in Duitsland en Frankrijk gepleit werd en wordt voor een moedertaalonderwijs, op de klank gebaseerd.

brekkige aanduiding, die nooit verward mag worden met de taal-zelf.

De verbreiding van dit inzicht, het mogelik maken van een onderwijs op deze grondslag, was wel enige inspanning waard. De spellingstrijd ging niet om een letter meer of minder, maar had een belangrijke achtergrond.[1] Want ook de uitgewonnen tijd was nodig voor een vruchtbaarder taalonderwijs. Dat moet ook onze letterkunde ten goede komen. Het opgroeiende geslacht leert daardoor immers levendmenselike van papieren taal onderscheiden, en herwint het besef dat litteraire kunst niet te genieten is buiten het oor om.

* * *

Ernstiger, en niet zo gemakkelik weg te ruimen, is het tweede misverstand, dat de Vereenvoudigde de taal van de litteratuur zou neerhalen. Nog onlangs hield de redakteur van de Wereldbibliotheek daarover een filippika: ‘Een vereenvoudiging naar de spreektaal toe is gevaarlijk voor ons, Hollanders, met onze ònvormelijkheid, burgerlijkheid, neiging tot grofheid en anarchisme. Afgebeten nagels zijn in de levenspraktijk makkelijker dan langere en sierlijk gepunte. - Maar zijn ze niet “grof”? - Wij hebben wat banden, wat geestelijken tucht, wat drang tot zelfbetooming dringend noodig, en de jeugd, die met Kollewijnsch zou worden grootgebracht, zou in haar drift naar de anarchie worden gestijfd - terwijl ze nu ten minste wat worden tegengehouden.’[2] Gerard van Eckeren[3] zet naast dat schrikbeeld van de anarchie de nivelleringszucht. ‘Deze geest is het, die alle nuanceeringen tracht uit te wisschen, die van de schemering niet houdt, maar alleen den schellen dag bemint; de geest zoowel van de woning-kazernen in de groote steden als de naar één model geknipte snoezerige villatjes buiten: het ideaal van elken burgerman.’ - ‘Deze geest is het, dien de

1) Uitvoeriger behandelde ik dit punt in het artikel *De achtergrond van de spellingkwestie (Vragen des Tijds* 1909).
2) *De Ploeg* 1909, blz. 96.
3) *Den Gulden Winckel* 1909, blz. 160.

kunstenaars *haten* en daarom haten zij de spelling van Kollewijn.'

Zulke uitlatingen zijn typies voor de oude taalbeschouwing: De taalgeleerden stellen zich tot taak, de taal in hun woordeboeken te kodificeren, in hun spraakkunsten te reglementeren. De schoolmeesters leren dan de jeugd, met beroep op hoger gezag, wat goed en verkeerd is in de taal. Zò moet het zijn, want zò staat het in de Grammatika. Nu is er door enkele taalgeleerden en schoolmeesters een nieuw systeem gemaakt, een nieuwe spraakkunst voorgeschreven. Hun fanatisme wil die, als de eenig ware, opdringen aan het Nederlandse volk, en de Nederlandse litteratuur. De litterator die in deze denkbeelden opgegroeid is, redeneert nu onwillekeurig: die systeemmakerij, die nieuwe schoolgrammatika 'gaat buiten de schoonheid om.' De schoolmeesters behoeven òns niet te leren hoe we schrijven moeten. Wij bedanken voor dat 'Kollewijn-recept', dat slechts 'onwelluidendheid en eenvormigheid' brengt, en 'ieder "den" tot "de" verstroeft.'[1)]

In de tegenwoordige taalbeschouwing is de grammatika geen taalwetgeving, maar taalwaarneming. De taalgeleerde denkt er niet aan, de taal de wet te stellen; de onderwijzer zoekt andere normen dan in een gedrukte spraakkunst of woordelijst. De moderne taalgeleerde heeft juist grote eerbied voor de overgeleverde taal. In oude teksten is hij uiterst voorzichtig met het vernieuwen of normaliseren van de spelling, uit vrees van een daarachter schuilend taalverschil te verduisteren. Hij gaat niet uit van een vooropgezette norm, maar tracht de feiten van het verleden en het heden onbevooroordeeld waar te nemen en te verklaren. Nu konstateert de grammaticus dat het tegenwoordige Nederlands, zoals dat door de overgrote meerderheid van de beschaafden besproken wordt, twee groepen van substantieven kent, die met *de* of met *het* verbonden worden, en dat het subject en het object daarbij niet meer door een afzondere taalvorm uitgedrukt worden. In het taalverleden moet dan nagegaan worden hoe die toestand

1) De woorden tussen aanhalingstekens zijn van G. van Eckeren, in het genoemde tijdschrift.

zich ontwikkeld heeft uit een vroegere splitsing in drie grammatiese kategorieën, zoals het Duits die nog kent. Geisoleerde overblijfselen uit een vroeger tijdperk vindt hij dan in: op de*n* duur, van die*n* aard, enz. In sommige streken, vooral ten Zuiden van de Maas, kent de volkstaal nog de indeling in drieën, maar eveneens zonder verschil van subject- en objectvorm.

Als we dus zeggen: de algemene taal bezit slechts tweeërlei geslacht, en geen vormverschil tussen subject en object, dan is dat geen nieuw *voorschrift*, maar een *feit*. Op dat feit kan en moet een algemene spelregel gegrond worden. De Vries en Te Winkel hebben immers ook in de 'beschaafde uitspraak' de grondregel gevonden voor hun spelling. Hoe zou het anders kunnen? Een *algemene* regel kan toch niet gebaseerd zijn op het gebruik van een kleine minderheid?

Maar nu zegt de tegenstander: 'uw uitgangspunt is verkeerd. De grondslag voor de spelling moet niet gezocht worden in de uiteraard slordige *spreektaal*, maar in de *schrijftaal*, die, sinds eeuwen gekultiveerd, behoudender is en rijker, en waarin het verschil tussen mannelik en vrouwelik woordgeslacht volstrekt niet uitgewist is. Daarin zit juist de nivellering, dat die schrijftaal door *uw* drijven op zij gedrongen wordt door de spreektaal, tot schade van onze beschaving!'

Hier schijnt beginsel tegenover beginsel te staan. En met een boos gebaar maakt onze tegenstander aanstalten om voorgoed de vruchteloze diskussie af te breken. Toch lijkt ons dat afscheid ontijdig. Wij zouden hem willen uitnodigen om samen het ontleedmes eens te zetten in dat begrip 'schrijftaal'.

Eerst dient, om verwarring te weren, er op gewezen te worden dat de term 'schrijftaal' soms gebruikt wordt voor: taal-op-schrift, door tekens aangeduide taal. Dan staat dus 'schrijftaal' tot 'spreektaal' als notenschrift tot muziek. 'Schrijftaal' in deze zin kan invloed krijgen op het spreken - denk maar aan woorden als desser*t*, *pauze* - maar kan, omdat het geen *taal* is, natuurlik nooit norm voor het spellen zijn.

Gewoonlik bedoelt men dan ook met 'schrijftaal' een soort taal die in woordvoorraad, in grammatikale vormen, in zins-

bouw, afwijkt van de omgangstaal, en die men speciaal gaat gebruiken als men de pen ter hand neemt. In deze zin is ‘schrijftaal’ natuurlik niet alleen taal-op-papier. Deze schrijftaal kan gesproken worden, en spreekt men, met of zonder papier voor zich.

Dat deze onderscheiding van ‘schrijftaal’ en ‘spreektaal’ bestaat, dat een beschaafd Nederlander in zekere zin tweetalig is en behoort te zijn, leerde men al op de schoolbanken. Maar leert de tegenwoordige levenspraktijk ons dat ook? Is het waar dat de ontwikkelde Nederlanders die anno 1910 de pen voeren, zich bedienen van een ‘schrijftaal’. Zijn in die taal de regels terug te vinden die bv. in de spraakkunsten van Cosijn-Te Winkel of Terwey geformuleerd zijn, op grond van de auteurstaal en het het algemene schrijven omstreeks 1860? Uit deze vraag zelf blijkt, dat wij de mogelikheid van een dergelijke afzonderlike schrijftaal volstrekt niet willen ontkennen. Er zijn zelfs tijdperken geweest waarin de grenslijn zeer scherp getrokken kon worden. Een uitvoerige behandeling van het ‘schrijftaal’-begrip zou tegelijk een stuk taal- en litteratuurgeschiedenis zijn. De heerschappij van een ‘schrijftaal’ valt nooit samen met de hoogste taalbloei. Een gereglementeerde eenvormigheid is eerst tot stand gekomen in de achttiende eeuw. En elke letterkundige opleving had een reaktie tegen de schrijftaal-konventie ten gevolge. De taal van 1860 is niet meer die van 1810: daartussen ligt de taalvernieuwing van de Romantiek. Veel ingrijpender waren de invloeden die gedurende de volgende halve eeuw in litteratuur en leven op de taal werkten. Na een aanvankelike versterking van het ‘schrijftaal’ begrip - evenwijdig lopende met de ‘dichterlike taal’ in de poëzie - komt de krachtige stoot van de Nieuwe-Gids-beweging, en niet lang daarna de aanval van pedagogiese zijde, op taalwetenschappelike grondslagen.

Het is begrijpelik dat omstreeks 1890 de nieuwe inzichten beperkt waren tot een minderheid van jongeren, en dat naast hun ‘nieuwlichterse’ denkbeelden en praktijk bij de ouderen de traditie doorwerkte. Zo schreef Dr. J.W. Muller in 1891 nog dat de Nederlanders zèggen b.v. *heel*, *mooi*, *van iemand houden*, *raken*, *voelen*, *streng*, *trouw*, maar schrijven: *zeer*, *schoon*,

beminnen, *geraken*, *gevoelen*, *gestreng*, *getrouw*.[1)] De eerstgenoemde woorden zijn ons, ook in litteratuur-taal zo vertrouwd geworden, dat we geen aarzeling hebben te overwinnen om ze te schrijven. *Jij* en *jou* klinkt ons niet meer 'onwelluidend' of 'uitjouwende'. Muller's artikel is uiterst leerzaam om te doen zien welk een sterke verschuiving in twintig jaar kan plaats hebben.

Daarmee is intussen onze vraag nog niet beantwoord. Het zou kunnen zijn, dat de 'schrijftaal' zich verjongd had, door woorden, uit de 'spreektaal' op te nemen, zonder daardoor zijn zelfstandig bestaan en zijn eigen karakter te verliezen.

Een onbevooroordeeld onderzoek zou gegrond moeten zijn op een zeer uitgebreid materiaal. Men zou bv. veelsoortige geschreven en gedrukte stukken moeten nagaan, in het jaar 1910 ontstaan: allerlei korrespondentie, dagblad-, weekbladen tijdschriftartikels, officiële stukken, wetenschappelike werken en verhandelingen, preken en populaire brochures, romans en gedichten. Wie gelooft dat daarop één grammatika gebaseerd zou kunnen worden? Onze vaders leerden op school, dat ook in de meest vertrouwelike brieven *gij* gebruikt moest worden, en onder de ouderen schrijft nog menigeen *gij* in een brief die met 'Amice' begint. De jongeren schrijven zonder schroom *u* of *je*. Sommige oudere journalisten en plaatselike deftigheden schrijven in de krant zoals 'men' voor 50 jaar schreef. Maar in hetzelfde blad schrijven journalisten als Brusse of Jan Feith de familiare omgangstaal. Menig geleerde gebruikt tegenwoordig in een tijdschriftartikel of brochure dezelfde taal die hij, in het publiek sprekende, ook mondeling zou laten horen. In officiële stijl, in preken - onder invloed van bijbeltaal - komen woorden en wendingen voor, die in de 'schrijftaal'-grammatika als verouderd staan opgetekend. De romanschrijvers bedienen zich niet meer van de taal van Bosboom-Toussaint, Van Lennep of Schimmel, maar vertonen een verscheidenheid van taal, rijk als het leven zelf. De dichters beperken zich sedert '80 niet meer tot het als 'dichterlik' gestempelde woordeboek, en binden zich evenmin aan een 'schrijftaal'-grammatika. Zonder gewetens-

1) *Spreektaal en schrijftaal in het Nederlandsch*, in *Taal en Letteren I.*

bezwaar verrijken ze hun poëzie, evenals weleer Vondel, uit allerlei bronnen van levende taal.

Een spraakkunst, uit de geschreven taal van nu opgemaakt, zal dus allerlei nuances vertonen, van de Terwey-spraakkunst af - voor het archaïsme zou men nog veel verder terug moeten gaan - tot de spraakkunst van het Algemeen Beschaafd, zoals die te boek gesteld is door Talen, Hettema en Kollewijn. Nu zullen velen menen dat ik bij de uiterste linkerzijde denk aan de taal van de zogenaamde vereenvoudigers en hun geestverwanten, en dat de taal van onze letterkunde vrij dicht bij de uiterste rechterzijde staat. Ook dit is niet uit te maken door bewering tegenover bewering te stellen, maar door konkreet onderzoek. Daarvoor kiezen we één punt, waar het nu vooral om gaat. *Hoe staat het met de onderscheiding van taalkundig mannelik en vrouwelik geslacht in de hedendaagse letterkunde?* m.a.w. hoe is op dit punt de spraakkunst van de verschillende taalnuancen in de tegenwoordige litteratuur.

We hebben daarbij te letten:

1° op het gebruik van *den* bij een bepaalde kategorie van woorden naast *de* bij een andere groep. Hierbij doet zich een moeielikheid voor. We onderzoeken de *taal*, en niet de *spelling*. Telkens moet dus de vraag gesteld worden: bedoelt deze schrijver met de drie letters *d-e-n* werkelik de klank *den*, of is het een spelling voor de klank *de*. Op die vraag zal in veel gevallen alleen de betrokken auteur antwoord kunnen geven. Zo is het ook bij *enen*, *ene*, *een*, *mijnen*, *mijne*, *mijn*, die drieërlei spelvorm voor hetzelfde woord kunnen zijn, maar ook verschillende woorden.

2° hebben we na te gaan of de genitief-betrekking door een genitiefvorm van het substantief en de bijbehorende bepalende woorden wordt uitgedrukt, waarbij dan de mannelike groep *des*, *diens*, *eens*, *mijns* enz., de vrouwelike *der*, *dier*, *ener*, *mijner* enz. vertoont.

3° komt de voornaamwoordelike aanduiding met *hij* of *zij*, *zijn* of *haar* in aanmerking.

In de *roman* en de *novelle* voert de omgangstaal van de meest verscheiden kringen de boventoon: van de Haagse aristokratie van Couperus en Emants, tot de gegoede burger-

stand van Robbers, de kleine burgerij en de proletariërs van Heijermans en Querido. Waar de realistiese schrijver zelf aan het woord is om te vertellen of te beschrijven, staat zijn taal gewoonlik zeer dicht bij het Algemeen Beschaafd.

Op de taal van deze schrijvers doelde ik, toen ik *den* een spelvorm voor *de* noemde. De schoolroutine zit er zo sterk in, dat ze zorgvuldig de ennetjes schrijven, ook in het meest realisties weergegeven gesprek, ja zelfs als ze het volksdialekt foneties trachten te benaderen. Nog onlangs merkte ik dat op in het laatste werk van Gerard van Eckeren en van Eigenhuis. Ook Van Looy, Robbers, De Meester, Couperus, Netscher en zo vele anderen hebben voor gewoonte bij het weergeven van gesproken taal de *n* te schrijven waar de *Woordenlijst* die verlangt. Nu lijkt het mij hoogst onwaarschijnlik dat deze auteurs bij het voorlezen van hun eigen werk in die gevallen *den* zouden zeggen. Heel zeker ben ik er niet van, want de suggestie van het schrift, 'la superstition de l'orthographe', is bij veel mensen, die in hun jeugd naar de letter hebben leren lezen, ongelooflik sterk. Ook waar die schrijvers zelf los en natuurlik vertellen, zou de *den*-klank mij heel ònnatuurlik aandoen. Geen wonder dan ook dat er neiging bestaat om *de* te gaan schrijven. Zelfs de meest korrekte ontsnapt een enkele maal een 'foutief' *de*.[1)] Bij de minder korrekte leidt het tot slordigheid. Frans Coenen's *Woordenlijst* ligt waarschijnlik onder stof bedolven. G. Schrijver, in zijn roman *De lichte last* (in *Ons Tijdschrift*) strooit in gesprekken en beschrijving luk-raak wat ennetjes rond, b.v. 'met d*e* ouw*e* heer' en even later 'met de*n* ouw*e* man. Anderen voelen iets voor een nieuwe regelmaat: Top Naef laat in gesprekken de *n*'s weg. Van Hulzen schreef in sommige werken konsekwent *de*,[2)] evengoed als Emants.

1) b.v. bij Robbers: 'in *de* stoel'; bij Netscher: '*de* hond hoorde ze niet meer', en even verder: 'over *den* hond', of uit reaktie 'door *den* telefoon'; bij Van Oordt: 'zij liet *de* nacht aankomen' enz. enz.

2) Adama van Scheltema tracht de willekeur tot systeem te verheffen, wanneer hij in zijn *Grondslagen* (blz. 163) schrijft: 'Consequente verbuiging en onderscheid tusschen mnl. en vrl. schaadt en verstroeft het ritme en wordt door ons in dit werk dan ook niet gevolgd'. Hij schrijft dus 'van *de* regel, (die intussen door *haar* aangeduid wordt!), *de* zon, *de* geest', maar daarnaast b.v.: 'van den avondhemel dien wij, gij en ik, dien welken wij allen zien.' Is hier het 'stroeve' ritme bedoeld?

Zou het voor deze schrijvers een *taal*-verandering zijn, wanneer ze konsekwent *de* schreven, waar het beschaafde spreken alleen *de* kent?

Interessanter is het onderzoek naar de genitiefvormen. Om de schijn van een opzettelike keuze te vermijden, nam ik enige fragmenten uit de bundels *Zelfkeur*. Het resultaat was verrassend. In de stukken van Van Hulzen (8 blz.), Brusse (3 blz.), Van Looy (4 blz.), De Meester (6 blz.), Netscher (10 blz.), Robbers (10 blz.), Coenen (5 blz.), vond ik *geen enkele mannelike genitiefvorm*. Bij Van Hulzen en Brusse zelfs geen enkele keer *der*. In het enkelvoud ontbrak *der* bij Van Looy, Robbers, Coenen; het meervoudige *der* kwam alleen bij Coenen wat meer voor; bij de anderen één of enkele malen. Bij Querido moest ik tien bladzijden lezen, eer ik een enkelvoudig en een meervoudig *der* aantrof. De genitieven van aanwijzende en bezittelike voornaamwoorden bleken nog zeldzamer. In de genoemde fragmenten vond ik alleen bij Netscher éénmaal *harer* (‘een harer handen’, waar ‘haar ene hand’ minstens even goed klinkt) en bij Coenen eenmaal *harer* en *hunner*. De meeste flektie vond ik bij Van Oordt, b.v. ‘de mare eener ramp, eener woede, harer kaken, eener boodschap, harer oogkassen.’ Hierbij moeten we bedenken dat de stijl van deze auteur opzettelik archaïserend is, en misschien ook dat hij tot zijn veertiende jaar in Duitsland gewoond heeft. Als men bij één schrijver een ruim gebruik van genitief-vormen zou verwachten, dan zeker bij Ary Prins, die zich zozeer op gedrongenheid van diktie toelegt. Daarom was ik zelf verbaasd, toen ik op zes bladzijden geen enkele maal *des*, *der* (enkelv.), *eens*, *ener*, *zijns*, *zijner* enz. aantrof, en alleen éénmaal een meervoudig *der*.

De genitief-vormen zijn dus in de taal van de meeste romanschrijvers en novellisten uitzondering geworden: de vormen op *s* worden zeer zeldzaam, de enkelvouden op *r* zijn iets talrijker, het meervoud *der* komt nog het meest voor.[1)] Bij *een*, *die* en de bezittel. vnw. zijn genitiefvormen nog ongewoner dan bij

1) Een van onze bekendste romanschrijvers schreef aan een vriend: ‘*Der* en *des* heb ik-voor-mij *hard noodig*.’ En elk hoofdstuk uit zijn boeken levert het bewijs dat *des* hoogst zelden, en *der* weinig voorkomt.

het lidwoord. Regel is, dat de genitief-betrekking op andere wijze wordt uitgedrukt.[1)]

In gedrukte toneelstukken, die het hedendaagse leven op de planken brengen, spreekt het van zelf dat *den* een spelvorm voor *de* is. Daar zou *den* eenvoudig onduldbaar-schoolvosserig klinken. We zien dan ook bij auteurs als Mevr. Simons-Mees en Mijnsen een slordig dooreenwarren van de schrijfwijzen *de* en *den*.[2)] Waarom hier geen orde gebracht, door de overbodige *n* niet te schrijven? Genitiefvormen zullen hier nog zeldzamer zijn dan bij de romanschrijvers, en in een natuurlik geschreven stuk alleen voorkomen, waar het beschaafde spreken ze kent (b.v. in de loop der jaren, e.d.)

Naar de aanduidende voornaamwoorden heb ik geen opzettelik onderzoek ingesteld. Waarschijnlik zal ook hier een loslating van de ‘schrijftaal’-voorschriften en een nadering tot de levende taal te konstateren zijn.[3)]

Ten slotte de poëzie. De taal van de hedendaagse dichtkunst is ook in grammaties opzicht heel anders dan de taal van Bilderdijk, Da Costa of Potgieter. Bij de taalvernieuwing na '80 was het meest opvallende het sterke individualisme, het neologisme. Daarvoor zag men veelal over het hoofd hoe sterk de voorkeur voor het levende woord boven de dode ‘schrijftaal’-vorm geworden was. De nieuwe kunst wierp ook voor de poëzie het schuttinkje om, dat de officiële taalkunde tussen het ‘schrijftaal’- en het ‘spreektaal’-gebied gezet had, en wilde weer de beschikking over het gehele taaldomein.

1) Gewoonlik zien. zij, die het verlies van *des* en *der* betreuren, omdat *van de* een lettergreep langer is, over het hoofd dat de samenstelling vaak nog een beknopter uitdrukking is van de genitief-verhouding: *de deur der kamer*, *de kamerdeur*.
2) Ten bewijze uit de eerste bladzijden van *De Veroveraar:* ‘Je krijgt 'n beste man’; ‘Ze is erg op onzen Fre gesteld’; ‘Hoor je dien vogel?’ Bij Mijnsen: ‘al dien tijd, voor den eersten tijd. Maar iets later: in *die* tijd, d*e* laatst*e* tijd.
3) En eveneens een aantal ‘fouten’ die bij tegennatuurlik taalgebruik onvermijdelik zijn. De toneelcriticus van de N.R.C. schreef onlangs spottend: ‘De Hagespelers schuwen boekentaal niet. Zij spreken van een voorwerp, dat bij De Vries en Te Winkel vrouwelijk is, als van een “zij”. Maar een “krans” “zij” te noemen, is boekentaliger te spreken dan het woordenboek.’ - Van Looy laat een trein ‘langs *haar* ijzeren banen’ gaan. - Adama van Scheltema zegt van een regel ‘haar’.

In de poëzie van Kloos, Van Eeden, Verwey, Gorter zal men heel wat ‘spreektaal’-woorden en wendingen vinden, die een deftig man in die tijd zelfs niet in een vertrouwelike brief dorst neer te schrijven.

De dichter voor wie de woorden een biezondere waarde hebben om hun klank en ritme, zal de hulpmiddelen die oudere taal hem biedt, niet versmaden. Buigingsvormen, in de algemene taal verouderd, zullen hem niet zelden welkom zijn. In poëzie zal *den* dikwels de klankwaarde *den* hebben. Of dit altijd het geval is, zullen weer de dichters zelf uit moeten maken. Maar zal nu het verlangen van de dichter om ter wille van het vers *den* te gebruiken, steeds samenvallen met het voorschrift van De Vries en Te Winkel? Natuurlik niet. Er zullen wel evenveel gevallen zijn waarin het vrouwelike *de* te slap, als waarin het mannelike *den* hem te stroef klinkt. Is daaruit te verklaren dat de meeste dichters, ook de beste, niet éénmaal, maar herhaaldelik in opstand komen tegen het gezag van de Woordenlijst?[1)] Of moeten we daaruit de gevolgtrekking maken dat ook bij dichters wel eens uit schrijfgewoonte *n*'s komen te staan, die ze evengoed zouden kunnen en willen missen? Zou b.v. het vers uit Gorter's Mei: ‘de*n* volge*n*de*n* morge*n* tot de*n* heete*n* noe*n*’ wel met zoveel *n*'s bedoeld zijn? Het schrijven volgens De Vries en Te Winkel is voor de dichter geen loutere winst. Aan de andere kant betekent het breken met het gezag van de officiële schrijfwijze voor hem volstrekt niet dat hij van alle buiging-*n*'s afstand doet. Die komen dan op één lijn te staan met alle andere archaïsmen, b.v. de verbogen

1) Uit een willekeurig gekozen tiental bladzijden van Gorter's Mei (blz. 87-98) tekende ik aan: *de* moederbuik, *de* mondekelk, *de* mist, voor wilde wind, op *de* rook, vol witte stoom, langs gladd*e* wand. Uit tien bladzijden van *De Nieuwe Geboort:* iedr*e* dag, van d*ie* boog, aan iedr*e* zoom, hield all*e* strijd besloten; en omgekeerd: in wilde*n* maat, langs steile*n* rots. Bij Scharten: in d*e* mist; bij A. Salomons: door d*e* zonneschijn, van een vreemd*e* zoel*e* geur; bij Uyldert: uit d*e* toren, d*e* schemer, zulk*e* vreê, ‘mijn oor hoort de dode val’ naast ‘bij dien vonkenval; bij A. van der Leeuw (*De Beweging*, Febr. 1910): de beeld'naar, doffe plof, d*e* regen. Zouden we in al die gevallen met een opzèttelike weglating of toevoeging van de *n* te maken hebben? Opzettelik gebeurt het stellig bij samenvloeiingen als ‘op d' omheinden vloed, in d' onsplijtbren nacht, op d' ouden grond, in roode' en vuurgen avond (Verwey, *De Nieuwe Tuin*). Dat gebeurt trouwens al in oudere poezie (b.v. bij Da Costa).

vormen van het bezittelike voornaamwoord, de datief *der* enz. Vond hij het nodig, ook vroegere verzen in vereenvoudigde spelling over te brengen, dan zou hij waarschijnlik over het lot van die *n*'s met het oor beslissen, ten bate van zijn vers. Albert Verwey deelde mij eens, in een gesprek over deze vraag, een volkomen analoog geval mee. In zijn eerste verzen schreef hij geregeld de verkleinings-uitgang *jen* voor *je*, maar bij de herdruk van zijn *Verzamelde Gedichten* besloot hij (het eerste vel was al afgedrukt) de overtollige *n*'s weg te laten. In zo goed als alle gevallen bleek dit zonder schade voor het vers mogelik: op één enkele plaats was de *n* in het versverband opgenomen (‘Op een verloren plekje*n* in 't gebergt’) en er was geen reden waarom hij daar niet blijven zou.

Wie bij het ‘regelloos’ gebruiken van *den* naast *de* het schrikbeeld van anarchie ziet verschijnen, moet maar eens letten op de onverbogen en verbogen vormen van *mijn*, *zijn*, *uw*, *hun* enz., die de dichters even ‘regelloos’ door elkaar gebruiken zonder dat iemand het opmerkt. Waarschijnlik zou dan *den* geleidelik gaan wijken voor *de*, evenals bij veel dichters de onverbogen vormen *mijn* enz. bij voorkeur of uitsluitend gebruikt worden, zonder dat ze dit als een ‘verarming’ voelen.[1)]

Voor een halve eeuw zou men stellig het prijsgeven van mijn*e*, mijn*en* als een moedwillige verarming beschouwd hebben. De stelling van Adama van Scheltema, dat ‘het wegvallen van de buigings-n het ritme schaadt’[2)] is in zijn absoluutheid

1) In de Zuid-Nederlandse dichtkunst zullen natuurlik *den*, *dien*, *mijne*, *enen* enz., die steun vinden in de volkstaal, als *echte* taalvormen gehandhaafd blijven. Handhaaft men daarmee de regeling van de Vries en Te Winkel? Kollewijn heeft aangetoond dat dit een dwaling is (*Over Noord- en Zuid-Nederlands Woordgeslacht*): het Vlaams heeft niet minder dan 543 woorden die een ander geslacht hebben dan de lijst van De Vries en Te Winkel aangeeft. En het ‘Kollewijnisme’ bedoelt allerminst het Vlaamse woordgeslacht ‘af te schaffen’.

2) *De Grondslagen eener nieuwe Poëzie*, blz. 163. Op die bladzijde staan trouwens heel wat beweringen, voortkomend uit de gewone leken-verwarring van taal en teken (b.v. ‘door een consequente phonetische spelling zou de taal veel armer worden’). P. Valkhoff wees er onlangs in *De Gids* op, dat Scheltema's praktijk met zijn stelling in botsing komt, want hij schrijft in zijn verzen ‘ritme-schadende’ vormen als ‘op d*e* grond’ naast ‘over de*n* grond’, ‘van d*e* boom’ naast ‘van elke*n* boom’, terwijl hij bij *moed*, *morgen*, *nacht*, enz. de naamvals -*n* laat wegvallen.

stellig onjuist. De beoordeling kunnen we gerust aan de dichters zelf overlaten.

* * *

De taal van onze letterkunde heeft dus een zeer groot deel van de ‘schrijftaal’-buiging uit een vorige periode prijsgegeven. Dit is allerminst een verlies geweest. De nauwere aansluiting bij het leven bracht lenigheid en rijke verscheidenheid. Deze vereenvoudiging heeft zich, onafhankelik van enig ‘drijven’, voltrokken, en zal blijven doorwerken.

Willen nu de voorstanders van de Vereenvoudigde Spelling deze evolutie gewelddadig verhaasten? Willen ze hun ‘regels’, steunende op het algemene taalgebruik, en bestemd voor het algemene schrijven, ook aan de kunstenaar opdringen? Hier schuilt een wijd verspreid misverstand, in de hand gewerkt door de schoolse indeling van ‘spreektaal’ en ‘schrijftaal’. Men meent dat alle ‘schrijftaal’ voortaan uit den boze zou zijn, en de ‘spreektaal’ - waarbij dan aan de dagelikse omgangstaal gedacht wordt - het monopolie zou moeten krijgen. Maar wij beweren juist dat die kunstmatige indeling de taal-werkelikheid te veel vereenvoudigt en vervalst. Alle taal die van mensenlippen komt is niet één spreektaal! Wij spreken immers niet in alle levensomstandigheden, in de huiskamer, in een diep-gaand gesprek, in een toast, in de vergaderzaal op dezelfde wijze. De dichter heeft als zodanig ook zijn *spreek*taal. De redenaar, de prediker zullen ook bij het improviseren dikwels een taal spreken die sterk onder invloed van letterkundige overlevering staat. Juist de tegenwoordige taalgeleerde, die taal niet beschouwt als een zelfstandig ‘organisme’, maar als een uitvloeisel het samen-leven, lacht om dat zonderlinge nivellerings-plan, dat hem wordt toegedicht.

Er is velerlei taal, met eigen eisen en eigen gebruiksfeer. De levensomstandigheden en de kultuur maken het noodzakelik, die taal, door tekens aangeduid, aan tijdgenoot of nakomeling over te leveren. Een volmaakte aanduiding is door het wezen en de geschiedenis van ons schrift onmogelik, maar hoe dichter de taal benaderd wordt, hoe beter de spelling. Bij het schrijven dient men als norm te nemen de taal die in dezelfde levensverhoudingen gesproken zou worden, d.w.z.

in een vertrouwelike brief de konversatietaal, in een handboek het wetenschappelik betoog, in een tijdschriftartikel de publieke voordracht, in een gedrukt toneelstuk de taal van de ontwikkelde toneelspeler, in poëzie de persoonlike taal van de dichter. Betekent dit: het neerhalen van de litteratuur tot de omgangstaal?

De geest van het vereenvoudigingstreven is nooit geweest, aan de *taal* te raken. Als iemand van de oude spelling tot de vereenvoudigde overgaat, dan betekent dat volstrekt niet dat hij plotseling alle buigingsvormen die in zijn *taal* - d.w.z. voor zijn gehoor - bestaan, die zijn ritmies gevoel onmisbaar acht, laat varen.[1)] Wel zal hij nauwkeuriger gaan overwegen of ze werkelik onmisbaar *zijn*, dan wel of ze louter op schrijftraditie berusten. Maar ze verdwijnen dan niet om aan een *spel*regel te voldoen.

Het beste bewijs is dit: een vereenvoudiger als prof. Salverda de Grave gebruikt veel meer de vorm *der* dan auteurs als Van Hulzen of Brusse. J. Koopmans schrijft meermalen *ener*, een vorm die bij tegenwoordige schrijvers zeldzaam geworden is. Taalgebruik en stijl hebben dan ook met spelling niets te maken. Omgekeerd zal een vereenvoudiger die door omstandigheden genoodzaakt is om oude spelling te schrijven, zich daartoe van geen andere *taal* gaan bedienen.[2)]

Ik zie dan ook niet in, hoe een schrijver iets zou kunnen verliezen door spellingverandering. Wel zou de Vereenvoudigde, afgezien van meerder gemak en minder wanorde, in één opzicht voordeel brengen, nl. dat de lezer niet in 't onzekere verkeert of met de schrijfwijze *den* bedoeld is *den* of *de*. In 't biezonder geldt dat voor poëzie. Het verwondert mij eigenlik dat de dichter niet voorstander is van een radikaler spellingwijziging. Zo iemand, dan heeft hij er belang bij, de

1) Vooral in Zuid-Nederland verkeert menig schrijver in de waan dat het aannemen van de Vereenvoudigde Spelling gelijk staat met het buigen voor een Hollands taal-uniformisme. Uit de geschriften van de ‘Kollewijnianen’ kunnen ze het tegendeel leren.

2) Ik schreef b.v. een schoolboek in oude spelling. Ging ik die vereenvoudigen, dan betekent het schrappen van de er bij *gespelde* buigings-n geen *taal*-verandering. Waar enkele malen *der* staat, blijft het staan. Als ik niet *der* bedoelde, zou ik immers *van de(n)* geschreven hebben.

klank van zijn vers zo nauwkeurig mogelik over te brengen aan tijdgenoten en nageslacht. Adama van Scheltema meent dat de prozaïsten het best voor zouden kunnen gaan. Er is, dunkt mij, geen enkel geldig principieel bezwaar dat de dichter zou weerhouden van spellingwijziging.

Zullen veel letterkundigen, overtuigd dat hun grieven ongegrond zijn, bereid gevonden worden om voor te gaan? De meesten stellig niet. Als het schrijven een hoofdbron van inkomsten is, dan hebben ze zich, evenals de dagbladen, te richten naar de meerderheid van het publiek. Anderen, vastgegroeid in hun individualisme, willen zich door gewoonteverandering geen nodeloze last op de hals halen. Ze zullen eer volgen dan voorgaan.

Maar er zullen er ook wel zijn, die genoeg voelen voor de maatschappelike kant van het vraagstuk om zich die kleine opoffering van moeite te getroosten. Een vruchtbaarder taalonderwijs, een juister taalbegrip zal ten slotte ook de letterkunde ten goede komen.

Aan steun van letterkundige zijde heeft het de spellingbeweging tot nu toe maar al te zeer ontbroken. En nu de regering de weg van het onderwijs voorlopig afgesloten heeft, is een beroep op die steun dubbel noodzakelik.

Wij bezitten ook auteurs die niet om financiële redenen het publiek naar de ogen behoeven te zien. Bovendien staan na een tiental jaren van strijd bijna alle grote tijdschriften en weekbladen - uitgezonderd de konservatieve organen *Onze Eeuw* en *De Tijdspiegel* - voor de Vereenvoudigde Spelling open. Als dus de wil goed is, behoeft de daad niet achter te blijven.

Assen, Maart 1910.

Een Woord In Zake Spelling-Wijziging
Door
Albert Verwey.

Schrijven - sta me toe het u te zeggen - is heel iets anders dan spreken. Als ik spreek wend ik me tot u persoonlijk: de uitdrukking van uw gelaat, de mate van belangstelling in uw oogen, is dan heel wat voor me; op honderd manieren ben ik door u bëinvloed. Maar als ik schrijf, dan maak ik me van u een verbeelding. Uw trekken, uw oogen doen daarin precies wat ik wensch dat zij doen zullen; en ik ga ongestoord door met de snaren van uw gefantaseerde hart te bespelen in den toon die me genoegen doet. Zooals ik dan tot u schrijf, zou ik misschien ook wel tot u kunnen spreken - als ik knapper was; - maar dat spreken zou dan eigenlijk schrijven zijn, een innerlijk schrijven, met begeleidende voorlezing.

Schrijven is heel iets anders dan spreken. En dit blijf ik waar vinden, al voel ik dat het mijn hoogste eerzucht is zóó te schrijven dat het is alsof ik spreek. Schrijven is een *gestyleerd* spreken, een *schoon* spreken, en met deze styleering, met deze schoonheid, moet ge rekening houden.

Van den dwang dien de styleering uitoefent hebben wij, in onze taal, een sterk voorbeeld. Ondanks dat, tijdens ons leven, een besliste poging gedaan is om het vers tot een onmiddelijke uiting van het gevoel te maken, zijn we er niet in geslaagd de gemeenzame, de innige vormen van vertrouwelijke toespraak en toe-eigening, ‘je’, ‘jij’, ‘jou(w)’, anders dan bij

zeldzame uitzondering erin optenemen. De hartstochtelijkste, de meest van mensch tot mensch bedoelde gedichten, hielden zich in deze, hun belangrijkste, uitdrukking, aan ‘ge’, ‘gij’, ‘u(w)’.

Men moet zich een oogenblik bezinnen om intezien hoe dwaas deze keus den voorstander van geschreven spreektaal moet voorkomen. In de spreektaal is ‘u(w)’ een beleefdheidsvorm. Let wel: hij is het tegendeel van vertrouwelijk. ‘Ge’ of ‘gij’ is, in de spreektaal, heelemaal geen vorm. Hij is een vorm van bizondere, koelbloedige schrijftaal-overeenkomst. En deze twee, de beleefdheidsvorm en de koelbloedig-overeenge-komene, drukken onze innigste en vertrouwelijkste gevoelens uit.

Ik zeg niet dat die tegenstrijdigheid lofwaardig is. Integendeel heb ik het soms betreurd dat in andere talen gevoelens van gemeenzame nadering in nauwer aansluiting aan de spreektaal kunnen worden weergegeven dan in de onze mogelijk is. Maar ik wijs op het feit. Dit feit kan ook door een klagen over de Renaissance, ‘die onze kultuur in tweeën deelde’, niet worden weggenomen. Het zou alleen kunnen verdwijnen door een *daad van eenmaking*, die - tot nu toe is uitgebleven. Maar - hoe betreurenswaardig ook - er blijkt ten duidelijkste uit, dat schrijven iets anders dan spreken is, dat de kunst van te schrijven zóó alsof men spreekt, niet werkt door het, zonder meer, overnemen van spreektaal-vormen.

* * *

Nu, zooals de heer de Vooys zegt, en zooals ook ik geloof, de tijd gekomen is dat schrijvers en dichters zich over een vereenvoudiging van onze schrijfwijs uitspreken, lijkt het me noodig dat dit onderscheid tusschen schrijven en spreken scherp geteekend wordt. De onderwijzers en taalkundigen die een vereenvoudiging van onze spelling bepleiten, zijn inderdaad de voortzetters van onze eigen omstreeks 1880 begonnen beweging. Zij willen de taal ontdoen van het omslachtige en overgeleverde, het niet of niet meer gevoelde en gesprokene. Dat wilden wij ook. Wij richtten ons op de beeldspraak en de zinswending, zij op de spelling, - beide uit denzelfden aandrang en volgens dezelfde beginselen. Maar waar dichters en schrij-

vers vanzelf de grenzen vonden die aan hun taak als hervormers moesten gesteld worden, grenzen die als liggende in den aard van gedicht en opstel, onvermijdelijk door hen moesten ontdekt worden, ligt het gevaar voor de hand dat taalkundigen en onderwijzers op die grenzen geen acht geven.

Tenminste - dichters en schrijvers vreezen het.

Hun voornaamste bezwaar tegen de voorstellen van de spelling-hervormers ontleenen ze aan *die* bezorgdheid. Gij tracht de schrijftaal - zoo zeggen ze - meer te doen overeenkomen met een taal die, in werkelijkheid, of ge ze al of niet zoo noemen moogt, het gesproken woord is. Maar *wij* wenschen dat ge rekening houdt met onze *kunst*.

De vraag of die vrees gegrond is, werd nog nauwelijks gesteld. Beantwoord is ze op dit oogenblik zeker niet. Het zou dus beslist verkeerd zijn, en een valsche voorstelling bevorderen, als iemand de eerste bladzijden van dit schrijven overnam, en ze als wapen beschouwde *tegen* de voorstellen. Van die voorstellen, of regels, zijn er acht, die op de vormen van de levende taal, ook van de schrijftaal, *geen* betrekking hebben. Acht van de negen. Zij bepalen dat de ‘e’ en de ‘o’ op het eind van een lettergreep niet verdubbeld worden, dat het onuitgesproken ‘ch-’aanhangsel van ‘sch’, evenals nog een enkele overtollige medeklinker - de ‘tusschenletters’ ‘n’ en ‘s’, de ‘h’ in ‘thans’ en dergelijke - worden weggelaten, en dat men beter doet een toonloozen klank, als in ‘lijk’ en ‘lijks’, niet juist door de helderluidende ‘ij’ weer te geven. Verder alleen een redelijker schrijfwijs van vreemde en bastaard-woorden.

Al die wijzigingen raken in geen enkel van haar organen de taal. Zij verwijderen de overbodige geleerdheid die aan onze geschreven woorden een stukje van hun familie-kroniek in den ransel gaf, de afgestorven aanhangsels en de ingedrongen uitlandigheden. Zij schrijven voor, wat men, de eeuwen door, bij tal van goede nederlandsche schrijvers aantreft, vóórdat onze negentiende-eeuwsche vaderen ons de wet stelden.

Wij hebben een hekel aan die veranderingen? Zeker, zij beleedigen gezichtsbeelden, waaraan we gewend zijn en die we liefhebben. Niemand laat zich graag ontdoen van de

meubelen uit zijn kinderkamer. Maar - wat raad, lieve vrienden, daar de jeugd nu eenmaal niets blijvends is, en onze spelling-meubels nauwelijks gelden kunnen voor ons persoonlijk eigendom.

Hoofdzaak is dat er niet aan de *taal* geraakt wordt. Dat de *levende* taal, waarvan wij ons bedienen, niet geschaad wordt in haar vormen-rijkdom.

Eén regel is er, de negende, waarvan schade voor dien rijkdom wordt tegemoet gezien. 'Bij de verbuiging van lidwoorden, bijvoegelijke naamwoorden en voornaamwoorden richte men zich uitsluitend naar het beschaafde spraakgebruik.'

De waarheid is namelijk dat, *op dit punt,* tusschen het beschaafde spraakgebruik en de schrijftaal een belangrijk verschil bestaat.

Dit verschil ligt nog niet zoozeer dáárin, dat de spreektaal niet, de schrijftaal wel, zich bedient van de bedoelde verbuigingen. Die verbuigingen zijn voor een groot deel verouderd, en daaruit volgt niet dat zij niet langer mogen gebruikt worden, maar wel dat zij niet langer den regel stellen. 'In den beginne' schrijven we, zonder te verklaren dat 'in' nog altijd den datief heeft. Maar achter de bepaling aangaande de verbuigingen ligt een andere, die de *geslachten* raakt. Het geslacht, voor zoover het meer is dan een taalkundig onderscheid, voor zoover het dus in de woorden een wezenheid onderstelt (mannelijk, vrouwelijk) die hen verbindt aan de begrippen die ze vertegenwoordigen, wordt er door ontkend. De vraag is: wordt daardoor een wezenheid ontkend die gegrond is in ons taalgevoel, en die we dus, zooal niet in het vluchtig gesprek, dan in de doordachte schriftuur, willen vastleggen? Bestaat voor ons een dergelijke wezenheid, ook als we moeten toegeven dat o.a. de zon door het eene volk als mannelijk en door het andere als vrouwelijk begrepen wordt? En nog verder: ook zelfs waar een dergelijke wezenheid niet, zooals bij de woorden 'man' en 'vrouw', onmiddelijk door ons beseft wordt, is ze daar niet, door het gebruik van eeuwen, als een beschavings-vrucht in ons gegroeid, en kunnen we toestaan dat ze verwaarloosd wordt? We laten daar de namen van voorwerpen of eigenschappen, die als mannelijk of vrouwelijk gevoeld worden wegens de eigenschappen of neven-be-

grippen waaraan ze ons denken doen. Het kan zijn dat hun geslacht, ook voor ons, los en vergankelijk is. Maar we doelen op al die namen voor afgetrokken begrippen - kenbaar bv. aan achtervoegsels als ‘heid’ of ‘ing’ - die wij ons als vrouwelijk denken. Met deze bemoeit zich voortdurend, of we het willen of niet, de persoons-verbeelding. Ook zij die de vereenvoudigde spelling schrijven, zullen heel dikwijls niet nalaten te kennen te geven dat zij die begrippen vrouwelijk achten. Zij verwijzen ernaar door de voornaamwoorden ‘ze’, ‘zij’, ‘haar’.

Waarom dan niet? zeggen de Vereenvoudigers. Overblijfselen als deze kunnen als uitzonderingen begrepen worden. Het kan zijn; maar de eisch is juist dat, wat regel en wat uitzondering heeten moet, afdoend wordt uitgemaakt.

Mij persoonlijk komt het voor dat het hoofdstuk van de geslachten door taalkundigen en schrijvers, en liefst door hen gezamenlijk, herzien moet worden.

Schrijvers noch taalkundigen zijn langer ingenomen met De Vries en Te Winkel. Noch voor schrijvers noch voor taalkundigen is het waardig - of ook maar verstandig - dat zij de regeling van de spelling overlaten aan de Regeering. Niets zou daarom in de omstandigheden van het oogenblik verkeerder zijn dan dat schrijvers en taalkundigen streden over bijzaken. Niets is wenschelijker dan dat ze zich uit eigen beweging met elkaar verstaan.

Waan en waarheid
Door
N. Van Suchtelen.

1

Mijn droom verwerklijkt waande u mijn oprechtheid;
Mijns harten hof was u ten woon gewijd
En al zijn wondren wachtten u, maar mij 't
Geluk van uw stil-schouwende gehechtheid.

O waan, als géén zòò blij-vertrouwd gezocht,
En weer als allen, droefbeklaagd vervlogen,
Wel heeft me uw schijnschoone ijdelheid bedrogen
En bitterheid instee van vreugd gebrocht;

Maar lief, o lief is me uw oprechte slechtheid,
Gij die om mij en om u zelf nu schreit,
En om den droom dien ge niet waardig zijt
Beweent uw ware en wezenlijke onechtheid.

Kind, duivel, vrouw, die zooveel valschheid vlocht
In zooveel schoon, weer glanst mij uit uw oogen,
Door 't schuwe licht van schemerenden logen,
Die waarheid, ach, die 'k nooit behouden mocht:

‘Slechts wie zich zelf vertrouwt is gansch beveiligd,
Er is geen heil voor wie zich zelf niet heiligt,
Nooit vindt zich zelf wie tot een waan zich wendt.’

Toen lachten wij - nog zag 'k uw tranen stroomen -
Gij luid en licht, maar ik gelaten-zacht,
Zooals somwijle een eenzaam dichter lacht,

Die weet dat niets gelukkig maakt dan droomen,
En toch van iedre werklijkheid verwacht
Dat zij 't Geluk is en voor hèm gekomen.

En met dièn weemoed wil 'k u steeds herdenken,
Tòch gaaft gij 't schoonst dat mij uw ziel kon schenken
De traan, den lach van wie zich zelve...kent?

2

O waarlijk wonder van trouwste gehechtheid!
Als een droef kind dat om vertroosting schreit,
Roep ik om u zoo bittre somberheid
Mij weer verwint en heel mijn kracht geknecht leit

Voor den tyran dien geen ooit overmocht,
Die blind voor recht en doof voor mededoogen,
In der aldaagschheid boeien houdt gebogen
Zoo menig die zich vrij en machtig docht.

Hoe sterkt mij dan uw blijmoed en de oprechtheid
Van uw geduldig-milde teederheid;
Hoe plukt mijn droefnis, innerlijk verblijd,
Uw gouden gaven van onschendbare echtheid.

Kind, engel, vrouw, wààr ik ooit wijding zocht,
Nooit blonk haar glans zoo rein als in uw oogen,
Waar nauw de smart, maar nimmer nog de logen
Dat warme licht te troebelen vermocht,

Waarmede uw ziel, door eigen kracht beveiligd,
Argloos, door eigen simpelheid geheiligd,
Al-omme straalt in rijkdom zonder end.

Zoo komt mij, uit den lichtdag mijner droomen
Ontwaakt tot triester daaglijksheden nacht,
Toch telkens weer die zonnezuivre pracht

Van uw waarachtig-schoone wezen doomen.
En - als somwijle een eenzaam dichter lacht -
Zoo ik, heb ik dan 't roepen weer vernomen

Der schimmen die me uit vage verten wenken;
Want ach, geen zal me ooit vaster vrede schenken
Dan gij, steeds schoon, wijl steeds ge u zelve bent.

Figuren
Door
Casp. Gors.

I Het Tapijt

Ik bezit een perzisch tapijt van groote eenvormige figuren en een figurenrijken rand. De grond van het tapijt is warmrood, die van den rand room-wit, en de figuren hebben alle kleuren. En het rood buiten de figuren is vol kleine figuren van allerlei vormen en de figuren-zelf zijn vol figuren. Het geheel is als de doorsnêe van een levend wezen, zoo gloeiend en zonder de minste leegheid, - als de vergroote doorsnêe van een vleeschwond of van een bloeddroppel, maar waarin de geest alle vezels of alle bloedlichamen tot een vast en priesterlijk schrift zou gevormd hebben, zoodat overal de diepe zin zichtbaar was, hoewel niet verklaarbaar. Dat het een zin is, voelt men, ziet men, aan de harmonie die door al de vele kleuren als één rust en warmte komt heengedrongen en die heele onontraadselbare volte zoo stellig maakt en raadselachtig gedachteloos. En terwijl ik ernaar kijk zie ik het hangen op het weefgetouw en den slankgevormden Pers ervoor staan met zijn donkere gelaatskleur en zijn amandelvormige sluimerstille oogen. Zijn fijne handen bewegen en ik weet dat in *zijn* bloed de droppen ruischen waarvan hij de harmonie tot zijn kleuren neemt, en dat in elken droppel van zijn bloed de geheimnisvolle figuren geteekend staan, die hij in zijn arbeid weeft. Hij heeft zijn noodlot zóó om zich heen als het uit zijn geslacht in hem geboren is, en de draden die hij weeft omringen hem, en het heele heelal, en toekomst en

verleden, hebben de gedaanten waarin hij gevangen blijft, maar waarin hij zich niet verwart.

II Zij

Zij kwam mijn huis ingewaaid, zoo uit de woestijn, waar zij in haar kanten japon had staan zien naar het slachten van een kalf, dat de karavaan tot voedsel diende. De zwartbaardige Arabieren hadden, met handen vol bloed, half lachend en half onnoozel naar haar opgekeken, omdat zij haar begeerenswaard en brutaal vonden. Zij had een innerlijke angst voor verveling en geen spoor van sentimentaliteit; was bovendien een goed schepsel, dat zichzelf op een afstand moest houden om niet den indruk te krijgen dien zij meest van al haatte: dien van gewoonheid. Maar zij had een sterken, nukkigen wil, die toch ook bij tijden goed dragen kon. Toen zij de heele wereld rondgereisd had, nu als vrouw van een zendeling die de Malgaschen bekeeren ging, dan in gezelschap van een ingenieur die den Bagdad-spoorweg moest helpen aanleggen, - ook onderwijl in europeesche hoofdsteden het atelier- of krotten-leven verkozen had boven het vertoeven temidden van de salon-meubelen, waarlangs zij 's avonds, op bezoek, haar blanke armen en japansche kapsel deinen deed, - kwam zij terug bij ons, waar de roem van de eenzaamheid en het blijven op één plaats haar heen lokten. Maar al spoedig voelde zij zich zóó klein - omdat zij niet van uur tot uur door den schok met menschen en voorwerpen zich herkende noch haar kracht in de bewegingen van anderen weerspiegeld zag - dat zij meende zichzelf te moeten minachten als ze zóó langer leefde; en inderdaad in de rust en de stilte waartoe zij gedwongen werd, een leven niet vond. Zoo wachtte zij dan, totdat zich in de luchtscheepvaart een bekoring opdeed, die zij nog niet had ondervonden en, met haar lichtheid, lenigheid en wilskracht, was *zij* het die hooger dan eenig ander haar vliegtuig boven den Eiffeltoren stijgen deed en daarna te pletter sloeg.

Gymnastiek een kunst
Door
E. De Bock.

> ‘Hundert und Hundert Menschen scheinen aufzuwachsen, mehr um mit ihrem Körper einen bestimmten Raum einzunehmen, als die von dem weisen Schöpfer der Natur so bewunderenswürdige und geschickte Einrichtung desselben, den so kunstvollen und nützlichen Uebungen und Fertigkeiten seiner Bestimmung gemäsz zu gebrauchen.’
> SALZMANN.

I

Mocht deze geringe studie een weinig bijdragen tot de loutering en het zelfbewustzijn van een volk, dat we graag zagen trachten naar een blijvend ideaal van zijn eigen krachten. In de eerste plaats van ons zelf: van steller, die zijn gedachten wou geschikt zien en getoetst aan een logische volgorde; van de jonge vrienden, wier leven als een akker onder het alaam nog ruimte laat tot schoonen groei.

Opvoeding is eigen arbeid, altans voor velen. Vooral in Vlaanderen, waar de ‘leidende’ stand geen factor is in de algemeene ontwikkeling, omdat hij totaal gescheiden is van de wortelen der gemeenschap. Wie daar zijn deel wil hebben aan het schoone van dezen tijd, zal nijverig zoeken en beschouwen.

Het komt er immers op aan, niet als een vergetene van vroeger eeuwen - die juist het levende van toen meênamen

in den dood - te schuilen voor het gerucht der stemmen en der tuigen van dit uur; maar als een vrije, weêrbaar, tusschen de beweging en het stille moois te leven en zoo mogelijk waarde daaraan bij te zetten.

Zelfopvoeding leere ons de bronnen opsporen van ons mogelijk welvaren. De handelende omgeving dwingt onzen aanleg tot een houding tegenover haar.

Een roep om vrede en een roep om rust verklonk vóor ons. Dit was geen ingaan tot vervagenden slaap, maar de kontemplatieve houding, die stilaan zou worden eene herademing, van den tijd, die zich waakzaam boog ‘over zijn eigen ziel.’ De zachte vormen van een vroeger lyrisme, om den diepen wensch, dat de innerlijke wereld ook de uiterlijke zou worden, waren gebaar en gedachte-inhoud van wie, oplevend, herkenden ‘elk oogenblik eeuwig en schoon.’

De geleerden, feiten en begrippen onder de besluitens-grage hand, richtten hunne aandacht op de menschelijke ziel en hare werking door het lichaam, en leiden de grondslagen eener belovende zielkunde en bewegingsleer.

Nog schijnen de beschouwingen geen plaats te hebben gemaakt voor het afwerken van een vooropgesteld, en hoopvol, beeld.

Deze veel-ledige ziel heeft zich niet bezonnen. Zij wijlt bij het ontwikkelen van minnelijke begrippen.

‘Wat wij noemen het Schoone is de Idee als Aanschouwing; schoon het voorwerp zelf, dat de Idee als Aanschouwing in ons tot levende *tegenwoordigheid* maakt. De Idee nu is “der geistige Inbegriff”, het begrip dat in den geest alle zijn en al het bestaande omvat; zoo dus naar haren *inhoud* en *omvang* gelijktestellen met het absolute of het volkomene; maar niet naar haren vorm; want zij is niet het volkomene volgens zijn bijzondere, natuurlijke, maar volgens zijn algemeene en geestelijke bestaan, - bijgevolg alleen het Zijn waaruit en waarin al het bestaande bestaat, niet het bestaande (das Seiende) zelf; dus alleen: eene hoedanigheid; alzoo, nauw genomen, nièt het volkomene, maar het wezen daarvan of de *Volkomenheid*. Wij kunnen bijgevolg ook zeggen: de schoonheid is de volkomenheid die zich als Aanschouwing *open-*

baart (zich zichtbaar maakt). - Zoolang we, volgens deze stelling, de schoonheid als volmaaktheid aannemen, vorderen wij van haar, dat zij binnen noch buiten zich iets anders late gelden (dat wij iets anders waarde zouden toekennen): Zij moet, gelijk de Volkomenheid, van den eenen kant de eigenschap der eenheid, en van den anderen die der onbegrensdheid of oneindigheid bezitten, en beide eigenschappen moeten elkaar derwijze doordringen, dat zij (de Schoonheid) verklaard kan worden als *Harmonie van het Eene en het oneindig Vele, zich zelf gelijk en van zich zelf verschillend*.'[1)]

Ik waagde het, deze wel-overwogen woorden te vertalen in vertrouwder vormen; en acht me gelukkig, deze gedachte te kunnen stellen als uitgangspunt en besluit beide, voor eene samenvoeging die duiden wil op de hooge mate van geluk en zelfstandigheid, te plukken van dié cultiveerende persoonlijke bedrijvigheid, waarvan we als toonbeeld kunnen nemen en - dit hoop ik aan te toonen - als basis moeten erkennen, de gymnastiek.

Ik stel me voorloopig alleen voor, een gunstigen gemotiveerden indruk en een beeld te geven van die bedrijvigheid, die we noemen konden 'ontbolstering'. Immers, gelijk de jonge botten in de lente losgaan, en in de zwoele lucht van lieverlede ontvouwen, wacht om de jeugd een beloftevolle sfeer.

Op het einde van zijn standaardwerk over lichaamsopvoeding heeft de Zweed Ling, wijzend op den vèr reikenden invloed van zijne en anderer leer, gewijld bij wat hij beschouwde als haar noodzakelijk eindresultaat. In zijn boek namelijk over 'Esthetische Gymnastiek' omschrijft hij duidelijk, dat deze voor opgave heeft het 'uiterlijke van den mensch te vormen tot eene volledige uitdrukking van wat in zijn binnenste voorhanden is en omgaat, wat zijn gemoed voelt en begeert, zijn geest denkt en wil, - waarbij het uiterlijke van den mensch èn in zijne physiognomische verschijning, èn in zijne handelingen of daden te zoeken is, zoodat deze schier als een levend schoon kunstwerk zich beweegt, waarvan de Idee uit de verschijning naarvoren licht - en zoo ook voorwerp van esthetische aanschouwing wordt.'

1) Hegel.

De uitdrukking: het uiterlijke, en zijne verhouding tegenover het voornemen, drijfveer, van onzen geest, moeten nader worden verklaard. Hoedanig zal de loutering zijn, die de schoonheid voorbereidt?

'Gedraag ik mij overeenkomstig de wetten van mijn lichaamsgestel, zoo is mijn ziel natuurlijk in haar hulsel vrij. Maar deze onmiddelijke eenheid van de ziel met haar lijf volstaat niet. De vorm van het onmiddelijke dezer harmonie komt niet overeen met het begrip zelf van de menschelijke ziel: hare bestemming, in en doorzichzelve genoeg, ideaal te zijn.

Om die bestemming te verwezentlijken, moet de eenzelvigheid van de ziel met haar lichaam daardoor verkregen worden, dat de geest (het verstand, oordeel) dit lichaam maakt tot een passend en geschikt werktuig, het zoo omwerkend, dat daarin de ziel zichzelve terugvindt, dat het met het wezen, de substancie zelve, van die ziel - d.i. met hare vrijheid - in gelijkluidend leven treedt.'[1)]

Hier treden we op het eigen terrein der opvoeding. Glansen ons, als rijke vruchten uit een beloofd land, de voorwaarden tegen van wat Ling noemt: 'Vrede, een volkomen Evenwicht dat is Rust, Hoofdvoorwaarde voor elke schoone kunst'[2)] nu past het óm te zien naar de middelen tot snoeien, of dienstig maken, wat woekert of nutteloos is.

Ons lichaam staat tusschen de wereld en ons 'Ik': vage benaming die, door storend zwijgen, de aandacht trekt tot de ongelouterde samenvloeiing van het oorspronkelijk eigene en onvermoeden invloed van buiten. Om doel- en effectbewust in te grijpen in onze werkzaamheid, moeten we de draagkracht kennen van onze middelen, de mogelijkheden van onzen innerlijken drang. We maken ons een spiegel voor onze ware houding in en tegenover de omgeving, door onze zinnen, en hun geheel, de zinnelijkheid, te leeren: *ontdekken, begrijpen (met verstandelijk bewustzijn bezitten) en aldus met vreugde erkennen*.

1) Hegel. Werke VII.
2) 'Schriften über Leibesübungen' (Vertaling H.F. Maszmann) Fünfte Abteilung: Grundzüge für ästhetische Gymnastik.

Want schoon is een klaar begrip.

Een klassiek voorbeeld - gedeeltelijk eene omschrijving - ligt voor de hand: De Grieken. En we kunnen deze des te gereedelijker beelden - al veranderden de menschen zeer sinds gene dagen! - daar de jeugd het verwelkbare voorrecht bezit, eene herleving van vroeger ontwikkelingsschoon plastisch, d.i. tot verheugenden groei, te kunnen ontvangen. Bij de Grieken nu 'vinden we dit oneindige streven, zich te toonen, kosmetisch,[1)] en zoo te genieten. Het vroolijke zelfgevoel tegenover de onmiddelijke natuurlijkheid, en de behoefte, niet enkel zich te verheugen, maar ook zich te toonen en daardoor te gelden, maakt een hoofddoel en eene hoofdbezigheid der Grieken uit. (Daarin ligt ook de subjektieve aanvang der Grieksche kunst, waarin de Mensch zijne lichamelijkheid tot een kunstwerk uitwerkte. De Grieken maakten zichzelven eerst tot schoone gestalten, eer zij zulke objektief in marmer en schildering uitdrukten).'[2)]

Hier treffen we teffens eene belichaming van wat we, op tweeërlei plan: voor eenling en volk, karakter kunnen noemen. Immers, doorheen de waarde, *de eigenschoonheid der bijzondere handeling of bedrijvigheid* (want schoon is het voorwerp, dat de idee als aanschouwing verwerkelijkt) beschouwen we den beredeneerden opbouw, het gevolg, waarvan de *tastbare* uiting is: karakter.

'In het karakter doordringen elkaar de natuurzijden van het individu en de vrijheid van den wil zoodanig, dat de mensch het natuurlijke (das Naturell) tot een moment heeft nêergeleid. Het heeft voor hem aldus slechts de beteekenis van een te vormen stof, die zich tot den wil verhoudt als de onzelfstandigheid van wat enkel naar 'vermogen' bestaat tot de werkende vormdrift.

'Gelijk nu echter ziel noch lichaam voor zich alleen bestaan, maar de eerste slechts als de eindelooze vormdrift der materie opgevat moet worden, zoo is ook de wil eerst waarlijk werkelijk en tot zijne volle individueele bestemming gekomen, als

1) Kosmos: Orde; inrichting; tucht; welvoegelijkheid; geschiktheid; sier.
2) Hegel: Philosophie der Geschichte.

hij karakter geworden is, d.i. den geheelen natuurlijken en geestelijken mensch *doordrongen* en uitgebeeld heeft.'[1)]

Zóo de godddelijke Achilleus - om bij ons voorbeeld te blijven - wiens karakter ons uit het plan van de Ilias zoo duidelijk tegenlacht: omdat zijn gebaar, in het dichterlijke woord, evenwijdig loopt met zijn (al te afhankelijken) wil. Was hij niet te herkennen aan het grijpen van zijn zwaard? De eenling wordt door het eerste, een volk door het tweede begrip, karakter, omvat. Karaktervolken waren zulke, wier veelvoudige uitingen veroorzaakt werden en geregeld door eene bewuste levensopvatting, die, evenmin als de aangeborenheid, van uit den vreemde kon ontvangen worden.

Hier rechtvaardige men een kleinen zijsprong, ter wille der strooming, die in onze streken als elders zijn breeden weg en te veel gerucht maakt: de Sport. Er ligt in haar een drang tot kracht- en zenuwuiting, zij brengt veeltijds herstel van gezondheid aan. Doch haar adem is geen schoonheidsdrang. Zij steunt op wankelen vloer. Teren als ze doet op mode en snobisme, die in vaktaal en voorkomen buitenlandsche inrichting nabootsen, heeft deze opslorpende macht ten zeerste noodig beperkt te worden. Brengen we den bewegingsdrang in overeenstemming met het persoonlijke menschenlichaam dat, geschat en geëerd, de subjectieve maat zal zijn voor een volken-bouwend, en -sierend, bedrijf.

II

Gelijk we karakter verbeeldden, als het beoogde, moeten we den groei uitleggen van het enkele bedrijf, oorspronkelijk éven (of meer) afhankelijk van de natuur (hier de menschelijke drift, de genootschap van den mensch in de natuur) als van den persoonlijken wil.

De natuur openbaart zich in ons, in de zinnelijkheid.

We schennen ons wezen, als we pogen ons van dit deel te ontdoen. De schrijver Vermeylen zegt: 'En ware ik het kind des duivels, ik zou als een duivel leven': erkenning van ons wezen. Schijnheiligen, onvruchtbaar, verloochenen de

1) Th. Rötscher: Cyklus dramatischer Charaktere, 1842.

zinnelijkheid op haar rechtmatig veld: de zeden, waar ze een levens- of strijdplan, een houding is. In naam der welvoegelijkheid houden zij zich blind en doof. De natuur treft hen, ongeweerd, des te gevoeliger, en breekt neer wat aarzelend wordt boven elkaar gevoegd.

Men denke niet, de reflexhoudingen van verstand en gemoed, met den wortel te kunnen uitrukken. Het bewegende leven openbaart zich als een wisselwerking van geest op spieren, en omgekeerd. Een bekend professor[1)] verhaalt: 'Bij een gemoedszieken jongeling, die mij onlangs raadpleegde, was de spankracht der spieren zoo lam gelegd door de treurige denkbeelden die hem gedurig voorzweefden, en verbleef de borst in stand van zoo diepe uitademing dat, telkens de zieke aanzette om te spreken, hij bij mangel aan luchtvoorraad stemloos den mond opende en eerst na diep inademen ter tale kwam.'

Het verleden haakt sterk in ons, waarin het bestaan bloot op reflexbewegingen en -daden berustte. De wetenschap van het verleden, omvattend die der volken die nog in zeer achterlijken toestand leven, leert ons dat in vele talen de uitdrukkingen voor arbeid (labor, travail, arbeid) oorspronkelijk den zin van nood, moeite, plaag gehad hebben; dat het hoogste geluk der wilden lediggang, is; dat lui- en wildheid synoniem zijn. Graag toegevend aan de veeleischende werking der geprikkelde zinnen, walgt de 'natuurmensch', in tegenstelling met den 'cultuurmensch', van economischen, gekluisterden arbeid.

Wat niet van de hersenen uitgaat wordt licht door hen niet geweten. Anders gaat het met die handelingen, die de persoonlijke wil dwingt te ontstaan. 'Volitie' namelijk - de in de physiologie aangenomen term - noemen we de gewaarwordingen die we hebben van den hersen-arbeid die noodzakelijk de uitvoering eener *gewilde* beweging voorafgaat de inspanning om deze beweging in de verbeelding voor te bereiden, om tot hare uitvoering te besluiten (over te gaan), en om de spier gespannen te houden. Physiek gesproken eischt deze krachtsinspanning eene uitgave van energie, want enkel

1) Prof. Dr. G. Verriest: 'Over de grondslagen van het rythmisch woord.'

de beweging eener massa kan vat hebben op andere massas...[1)] De haast ononderbroken reeks ‘volities’, althans het gerekte van haren eersten toestand, is het, die de loerzame katten onhoorbaar en - arm aan vet maakt.

Strikt genomen veroorzaakt elke beweging eene pijn. Deze echter uit zich enkel in de hersenen. Pijnlijk is ook alleen de bewuste vermoeienis. Onuitstaanbaar wordt de pijn door langdurigheid, die de kracht der hersenen op haar concentreert.

De getroffene, wiens gedachten verzameld worden om het trekken van de pijn, roept, of wringt de armen, of vestigt anderszins zijn aandacht op een voorwerp van afleiding.

Aan de herhaling der afmattende inspanningen, door geheugen verhoogd, wordt een heulmiddel toegevoegd: De eveneens en even vaak zich vernieuwende lichte beweging, gemakkelijk geboren: zoo een stemstoot, laag, hoog, mêesleepend de werkende hand, den fantaseerenden geest. Den onvrijen werkarm wordt eene rythmiek duidelijk gemaakt, uit den aard van het werk geboren, die het heraanvangen der volitie overbodig maakt. Er ontstaat gevoelsverplaatsing van bezinnen op navolgen.

Deze manier bevoordeelt automatische versnelling van den arbeid: elk tempo, vóorbeeld, verkort de volgende.

Blijkt hieruit alleen reeds dat de beweging zelve ons niet afschrikt, de *nooddruft* der beweging is daar, en is een wet. Wij gehoorzamen niet alleen aan ‘la loi du moindre effort’ maar ook aan die der bedrijvigheid. Ons organisme is geen wolkje van mooie afgetrokkenheden, maar in grondbeginsel hetzelfde als dat der gewone dieren, die dagelijks hun voedsel krachtdadig naspeuren. Ei, we kunnen ons vooralsnog naar geen ander leven schikken. Ook de meest afgetrokken kamerdenker zal zich betrappen op nederige droomen eener zacht deinende beweging. Zonder te spreken van erger verschijnselen.

Want gedurende de rustperiode, ‘wanneer in de spieren het werk der voeding en der opslorping zijn gang gaat, worden de verbrandingsprodukten, dat is te zeggen de moleculen die onveranderlijke verbindingen vormden, daaruit

1) F. Lagrange: Physiologie des Exercices du Corps, Librairie Alcan, Paris.

verwijderd en vervangen door versche brandstof.[1] De spier bevindt zich in wat Rosenthal noemt de “gevoelige toestand” (l'état sensible); de minste genster brengt ontploffing, de onbeduidendste indruk zal ruwe reflexen uitlokken. Zenuwachtig, getergd, ongeduldig, kan men zich onmogelijk bedwingen. Er is wilsinspanning noodig om de opwellingen te knechten, die alleen reeds de idee van beweging te voorschijn roept’: zoo de scholier op het uiterste einde der klas.

Gelukkig de vogel dus, die in de luchten zijn lusten viert!

Ik weet het niet, maar onderga wel het bekoorlijke van den dans, ook de moderne, de té verguisde, die ons de drukkende herinnering aan ons gewicht wegwentelt. Zoo, maar hoeveel prachtiger, het paard dat, eene eindelooze ruimte voor zich, de prenten zijner hoeven ontvlucht, om, ál verder, zich te storten in immer wijkende einders.

Er is een treurige langdurigheid: pijnlijk, die van het beweginglooze.

Van de Epikurijnen verhaalt men, dat ze zich de atomen voorstelden, draaiend eeuwiglijk van omhoog naar omlaag, elkaar rakend door onwaarneembare afwijkingen van hun val. - Stel u een steen goed voor, zegt Souriau omtrent[2], vallend voor immer in het ledige: dit denkbeeld is niet te dragen. Afgezien van elke schoonheid als werktuig en van al het liefelijke, wekt de kracht op zich zelve, daardoor alleen dat ze zich toont, in ons een gevoel van bewondering.

In lief en leed worden we geholpen door een opzettelijk ingelaschte bewegingsmethode.

In lief: De wiedsters op het vlasveld, zingend een helmend lied, werken noest en vorderen met versnelden voortgang. Tot éene zich recht, en, deze drinkend de lucht, het lied ver-

1) Lagrange, in zijn hoofdstuk ‘Les Combustions’ bespreekt de uitwerksels der z.g. ‘aliments de réserve’ b.v. vet, gestadig aangevoerd en verbrandend vóor de eigenlijke spier, die het meest gevaarlijke, te verwijderen stoffen opleveren. Het ontijdig ter plaatse blijven dezer producten voelen we door: vermoeienis, voorrecht der stilzitters die zich toevallig wat bewegen. Regelmatige oefening moet deze onwelkome reserven weren.

2) Paul Souriau: L'Esthétique du Mouvement, Librairie Alcan, Paris.

golven doet, of wijlt met den arbeid. Even traag als bij het eerste begin, vangt weer de arbeid aan.

In leed: Livingstone verhaalt ons, hoe hij bij zijn laatste reis met een karavaan arabische kooplui door Oost-Afrika trekkend, opmerkte, dat de klanken van trommel en koedoehoornen een soort korpsgeest schenen te wekken in diegenen van het personeel, die eenmaal slaven geweest waren: zij waren uit de overigen te onderscheiden.

De Malgaschen (Madagascar) gebruiken den ploeg niet. Ook bij hen wordt alle landarbeid door meisjes verricht. 'Zij rukken in een rij over het veld, in de eene hand een spitsen stok, waarmede ze kleine groeven blootleggen. In deze groeven leggen ze eenige rijstkorrels, en dekken deze met den voet. Dit werk wordt met vrij groote regelmatigheid en in zeer scherp uitkomenden rythmus volbracht, wat deze vrouwen het voorkomen van een troep danseressen geeft.'[1)]

Andere stammen paren bijkomstige gebaren: handklappen of kleine passen, aan het tempo van lied en werk.

De pijn en de vreugde, tot waar ze den omvang nemen eener passie, men denke ze niet in den vezel eener spier te kunnen begraven. Beleidvolle uiting geeft hun schoonheid door vruchtbaarheid: herschepping. Verlichtende beweging, verruimend, vlijt onbevlekte lucht om het leed. Het medegolvend lied kalmeert streelend de zich open leggende droefheid.

Alleen, bij den moeizamen handmolen, zingt het Indische meisje, maar in zalvender woord door duidelijken rythmus:

> Hadde ik geweten, o gij hebzuchtige, dat gij gaan wildet naar een ver land, zoo hadde ik uw reiskleed onder mijn gewaad verborgen.
> De chakua-eend en haar mannetje klagen op den moer, en Ah Ram, mijn geliefde, heeft mij verlaten.
> O hebzuchtige, uw gezicht is als de stralen der zonne, en uwe oogen zijn groot als een gespletene mangovrucht.
> Uw neus is als een papegaaiesnavel en uwe wenkbrauwen als een gespannen boog.
> Uw lippen zijn rood als besneden betel, en uw snoerbaard is stijf.

1) Dr. Karl Bücher: Arbeit und Rhytmus: Verlag von B.G. Teubner, Leipzig.

> Uwe armen zijn als goudene staven, en uw maag is lijk een lotusblad.
> Uw rug is glad als het berd eens wasschers en uw beenen zijn (slank) als een platanastam....[1)]

Deze klacht, wonder suggestief, opent onze oogen op den hof der kunst.

We zien aldus in het verre verleden (verleden voor onze plaats in de algemeene menschelijke wording) een nauw verband tusschen de kiemen van alle kunstig kunnen: arbeid, dans en dichting. Dichting en dans immers waren van evenveel belang als de arbeid zelf, kregen zelfs bizondere bediedenis door afzonderlijk optreden: werden zinnebeelden. Zoo worden nog bij wilde stammen de mannen, aan den ingang van het dorp, bij hun thuiskomst van de gevaarvolle jacht, door de verheugde vrouwen met jacht nabootsenden dans verwelkomd. Dergelijke en soortgelijke dansen worden in vrouwelijken kring tijdens der mannen afwezigheid vertoond. Cultuurvolken als de Grieken vierden heilige danspassen, het werk verbeeldend en verheerlijkend, dat de landbouwgod beschermde: De landbouwtaak werd vertegenwoordigd door zijn eigenaardig rythme.

De verbindende kracht dezer oer-drieëenheid, arbeid, dans, verdichtsel of zang, was der spier beweging. De zanger immers was veeltijds tegelijk de dichter van het gezongene en de baatvindende arbeider.

De dichter: - Reizigers verhalen: ‘Elk Andamanees dicht en komponeert gezangen. Van een man of een vrouw, die dat niet vermochten, zou men weinig houden. Zelfs kleine kinderen zijn daartoe in staat. Wie een gezang voor den avonddans komponeeren wil, doet dat bij een taak, die hem niet prikkelt of verstrooit, terwijl hij het zoolang beproeft, tot hij tevreden en de wijze vloeiend is. Is zoo het lied bij de lichaamsbeweging ontstaan, zoo draagt de komponist het des avonds op de openbare dansplaats vóor, is daarbij echter aanvankelijk eenigszins onzeker, tot na eenige takten de gewone begeleiding invalt.’[1)]

1) Dr. Karl Bücher: Arbeit und Rhytmus.

1) Dr. Karl Bücher: Arbeit und Rhytmus.

Doch met dit voorbeeld reeds staan we tamelijk ver van de oorspronkelijke éenheid.

Scheiding greep tusschenbeide. Scheiding beduidt ontwikkeling, ontwikkeling: groei. Uit de menigte hunner lotgenooten zien we eerst diegenen naar voren treden, die het leven of den arbeid regelen: met de priesters de zanger-dansers. Het belang dezer bedrijvigheid lokt hun schifting uit. - Zoo zien we den riemslag in groote schepen aangepast aan geluid en rythmisch bewegen van vóordansers, die van op een verhoogde plecht den arbeid bevorderen.

Nog andere bezigheden, buiten die der vrouw, van den eerst in zijn enkele onderhoud voorzienden eenling, werden openbare bedrijven: Het kunstige smeden en, lang nadien, de meeste handwerken.

Langzaam, langzaam, met het toenemen der woekerende bedrijven, vervalt de verbindende kunst: bewuste of onbewuste toepassing der beweging, en ontaardt, door nuttelоosheid. Doch hare vreugde gaat niet gansch verloren.

Ach, mocht deze, nu we het lichamelijk werk schoven eerst op een versterkte hand: het gereedschap, en toen op het organisme buiten ons: de machine; nu ons pover leven getyraniseerd dreigt door onze eigene schepping: het wassend raderwerk; - mocht deze troostvolle kunst weèr worden naar ónze opvatting en modernen nood een kunst: als de kunst der materievorming door penseel en woord (die tijdelijk alléén zich ontwikkelden), een kunst der rust.

Naar haren uitslag een kunst der rust. Een nieuw verbond tusschen leed en werk.

Hier wordt het tijd, de voorwaarden en eigenschappen van het geordende bedrijf der beweging, dat we hiervóor als kunstdragend voorstelden, uiteen te zetten.

De graad van innigheid, en van kracht, die deze KUNST bezitten kan, wordt aangegeven door den dramaspeler die, bij middel van een vraagheffen van het onvrije hoofd, den indruk vertolkt, door de woorden eens tegensprekers op hem gemaakt. Spanning der spieren verbindt gesproken woorden, zinnen, en gebeurtenissen, en vindt zijn wêerga in de spanning van het vers, verscheiden van bedrijf tot bedrijf in het voldragen drama.

De zoete mijmering, als een geur, gestrooid door de vrouw tot wie uw hoofd geleidelijk wendde, volgend haar verwijderenden stap, trilt om haar oorzaak: het bekoorlijke der beweging. Mogen we den invloed niet kunstig prijzen, als een stel van bevalligheden, die meest zich gelden doet om den tred van kinder- tot vrouweleven, als een gewilde triomf van het aantrekkelijke?

Beseffend de macht van deze 'omgeving', kunnen we haar benaderen langs een doorgevoerde beschouwing van het subject, het maatgevende, ontvangende: het oog.

Een onzer verdienstelijkste zintuigen is het oog. Ons verstand deelachtig makend aan de voorwerpen, bizonderlijk zulke als in beweging zijn, zonder hen of hun beweging in het minste door aanraking te beinvloeden (dit in tegenstelling met den tastzin) bereikt het deze tot op de verste afstanden.

Aan deze puike eigenschappen danken we de bestaansmogelijkheid van de bekoring der zoete en licht te volgen beweging: De sneeuw, gelijkelijk vallend en toch oneindig veranderend in gestalte, en val. Dit is niet zoo bij het marmeren beeld, dat onzen tastzin lokt. Het bewegende voorwerp laat, schijnbaar, in de lucht een reeks beelden na, gelijkend aan den staart eener komeet, wier gezamelijke indruk de beweging vatten laat.

Er zal een regel zijn van snel- en traagheid, en van enkelvoudigheid, voor de beweging, vast te stellen naar de bestaanszwakte der bedoelde gezichtsbeelden.

Er zullen bewegingen zijn, wier bekoring niet kan weêrgegeven worden door een tastharden steen, of kleurverbeelding, maar die tot kunst zich zullen louteren en bevestigen in ordening van haar ontstaan en verglijden.

In een kunstwerk wenschen we loochening van het onbereikbare of verlorene: Getuige het onbevallige der atomentheorie van Epicurus, die verdwaast in plaats van te bouwen. We wenschen: grond, vastheid. Nu bestaat het verschil tusschen de stabiliteit, vereischt voor een gehouwen beeld en die van b.v. een danser daarin, dat ze bij den laatste, ruimer, niet begrensd ligt in starre ondersteuning van het zwaartepunt, maar in eene wisselwerking tusschen zwaarte- en levenskracht, energie, dragend als kunstige bekroning de heerschappij, vrijheid, dezer laatste.

De voorschriften eener regeling liggen haast in hare omschrijving besloten: De, schoonheid betrachtende, beweging zij gemakkelijk te verstaan (zonder inspanning te beschouwen, zoo de gratie).

'Gelijk nu een samengesteld woord, een zin, eene gansche rede slechts verstaanbaar en tot evenwaardige uitdrukking der gedachte kan worden door een geartikuleerde uitspraak, zoo ook kan elke samengestelde lichaamsbeweging en reeks van lichaamsbewegingen de esthetische beschouwing slechts klaar en schoon tegemoet komen, als de bewegingen met de behoorlijke artikulatie voltrokken worden, wijl dan alleen de ruimte- en tijdvormen zich onverward, klaar en karaktervol voordoen.'[1)]

Immers een lijn verkrijgt uitdrukking (en zoo schoon) door het breken en ònderbreken harer richting.

Zulke klaarheid vormt de voorwaarde van wat in de gymnastenwereld genoemd wordt puikturnen: 'Opmerkenswaardig is in de parade-gymnastiek (in de goede beteekenis van het woord) of, beter in de kunst-gymnastiek, de neiging tot beklemtoning van de tijden der oefening. Niet voor den turner zelf, maar tot meerdere vreugd van den toeschouwer. De oefening, aldus uitgevoerd, kost meer lichamelijke inspanning, maar geeft beter den indruk van zedelijke ongedwongenheid; wanneer ge haar een oogenblik in toom houdt, en poozen bepaalt, toont ge, wanneer ge haar voortzet, zulks niet te doen omdat uw aanloop u meêsleept, maar omdat ge het wilt en vrij zijt in uw vlugheid zelve; zij heeft meer gratie, omdat ze zichtbaar om het plezier gedaan wordt. Daardoor overigens, doet ge hare ware mechanische schoonheid beter begrijpen. De toeschouwer moet in staat gesteld worden, uw opvolgende houdingen waar te nemen, en het spel uwer spieren. Gaat ge te vlug, zonder verpoozen, dan zal hij vaststellen dat de oefening volbracht werd, zonder goed te weten hoe. Druk op rust en op vooruitgang, om hem de oefening te doen vatten. Zoo zal hij als kunstenaar genieten van deze kundige krachtsontleding, hij zal zich rekenschap geven van de be-

1) Die Gymnastik, nach dem Systeme des Schwedischen Gymnastarchen P.H. Ling dargestellt von Hg. Rothstein. Abschnitt V: Die Aesthetische Gymnastik.

staansreden van elk gebaar, saamgesteld met het oog op een einddoel. De methodische beweging verhoudt zich tot de natuurlijke gelijk een logische zin, waarvan de gedachten zijn ontleed en geordend, tot den vagen zin van een verwarde voorstelling.'[1)]

De lichtheid nu, het gemak van beweging, groeit uit de praktijk van moeilijke lichaamsoefening, ook volgens het oordeel der tegenstrevers eener opzichzelve van den zenuw veeleischende gymnastiekmethode:[2)] Deze, in onze populaire turnkringen met min of meer kennis van zaken gevolgd, omvat op- en om zichzelf mooie bewegingsreeksen.

Werkelijk:

'Zekere turnoefeningen die in den beginne een groote uitgaaf van zenuwkracht eischten, gebeuren na eenigen tijd met een wonderlijk gemak.'[3)]

'De oefening van een lid maakt zijn gewrichten door en door bewegelijk, en dit is het wat de gymnasiasten tot in hunne grijsheid lenige bewegingen en jeugdige houdingen geeft.'[3)]

Tot gemakkelijk doel-bereiken leidt immers een zenuwopvoedende school, daardoor, dat 'alle wilsbedrijvigheid bemiddelende doorzenuwing (innervation) zich immer verder en beslister ontwikkelt en tot grootere energie geraakt; zoodat door een minimum van wilsaandrang het gansche organische gestel op de rechte wijze in werking komt.'[4)]

Deze duidelijke bepaling van *vormende* kracht maakt ons eindelijk tastbaar het wezen en het belang der gewoonte.

'Men pleegt tamelijk dikwijls minachtend van de gewoonte te spreken en haar als iets doods, toevalligs en particuliers te beschouwen. Een gansch toevallige inhoud kan nu ook wel in den vorm der gewoonte bevat zijn. Maar terzelfdertijd is zij voor het bestaan van alle geestelijkheid in het indivi-

1) Souriau.
2) Lagrange, in zijn boek 'La Physiologie des Exercices du corps' (Librairie Alcan, Paris) onderschat de z.g. 'toestellen' gymnastiek, waarbij de waardevolle 'vrije' oefeningreeksen met of zonder tuigen aansluiten, omdat hij als doelwit voor oogen heeft: genezing, gezondheid zonder meer. Verschil van opvatting baart verschil van uitvoering.
3) Lagrange.
3) Lagrange.
4) Hg. Rothstein.

dueele subject het wezenlijkste, opdat het subject als vaste, concrete onmiddelijkheid, als zielsidealiteit, weze; opdat de inhoud, godsdienstig, moreel enz.,...in hem noch enkel voor zich (als aanleg, ontwerp) noch als voorbijgaande indruk of voorstelling, noch als abstracte, van doen en werkelijkheid afgescheiden innerlijkheid, *maar in zijn wezen zij*.'[1)]

De gouden droom dezer eeuw, dat de innerlijke wereld ook de uiterlijke zou worden....

Geen blinden, maar helderzienden ook in ons innerlijk, willen we geen onbegrepen machten.

Getuige de Grieken, die hun opvatting van het goddelijke in láchenden vorm brachten.

De dichters, die leden, zich louterden en het wezen van vele dingen leerden kennen, de uiting, toonden het naakte werktuig van alle scheppingswerk.

'Wat hem Voorwerp is, heeft geen geweld over hem, want, om voorwerp te zijn, moet het zijn geweld ervaren. In zooverre de mensch de materie *vorm* geeft en zoolang hij die geeft, is hij voor haar veilig: Want eenen geest kan niets kwetsen, dan wat hem de vrijheid rooft, en hij bewijst de zijne, door het vormlooze te beelden' (naar zijnen opzet). 'Alleen waar de massa zwaar en gestalteloos heerscht, en tusschen onzekere grenzen de droeve omtrekken weifelen, heeft de vrees haar zetel; elke verschrikking der natuur overwint de mensch, zoodra hij haar vorm weet te geven. *Mét dat hij aanvangt*, ZIJNE ZELFSTANDIGHEID TEGENOVER DE NATUUR ALS VERSCHIJNING TE BEHARTIGEN, *behartigt hij ook tegenover de natuur als macht sijne waardigheid*.'[2)]

1) Hegel.
2) Schiller.

Uit de kunstzaal
Door
Alex. Gutteling.

Bij een Grieksch Marmer.

Hoe reikte eens naar den lievling van haar droomen
Dier marmren jonkvrouw teedere armenronding,
Als een rivier met wijdgespreide monding
Den zeevloed beidt die saamvloei' met haar stroomen?

Haar heerlijk lijf vol innigheid en schromen
Schendde de tijd met gruwlijke verwonding:
Al wat ons rest is een wanstaltig onding,
En wie 't herstelde heeft het meer ontnomen.

Maar toch, aanschouw hoe het doorzichtig kleed
Nog hier en daar het levend vleesch beplooit,
Geniet de zachtheid van dien gaven mond -

Zoo ge elk toevoegsel van dees tijd vergeet,
Daagt u misschien in droom het beeld voltooid
Als 't eenmaal onder Hellas' hemel stond.

Goethe en Jean Paul.

Goethe is de zon gelijk die bij zijn stralend stijgen
Gulden doorglinsterde zijn weeken tranendauw,
Maar die des middaags warme gloeden klaar deed zijgen
Uit een onpeilbaar-puur en zuidlijk-donker blauw,

Die over 't menschdom en zijn zwoegend zweetend hijgen
Zijn zuivre baan beschreef in schijnbre zielekoû,
En die zijn bontste pracht ontplooide in 't vlammend nijgen
Gelijk de waaierstaart van een reusachtge pauw;

Maar in het sterrenheir van de andre duitsche dichters
Blinkt als de ronde maan zoo rein en teer en vroom
Jean Paul, de weemoedrijke in zijn onaardsch gedroom:

Wie zag ter wereld ooit iets droevigers en lichters
Dan van zijn diepen glans de parelende stroom
Verzilvrend menschgelaat en beek en berg en boom?

Botticelli: Primavera.

In 't weemoedwoud van schemerige olijven
Blinken gestalten, schoon, maar droevig teer:
De zwangre Venus peinst en ziet van veer
Naar der drie Gratiën maagdlijk-ranke lijven.

Ach, in die kuische groep gaat Amor drijven
Zijn eersten vlammenpijl, dat die haar leer'
Hoe elk mensch eens der liefde lust begeer'
Schoon hij wel wou dat jeugddroom mocht beklijven.

Daar komt de Lente met gebloemte omhangen,
En Zefier poogt zijn schuwe bruid te vangen
Die hem ontsnelt en toelacht van terzij -

Maar op het gras waar de eerste bloempjes stralen
Toeft Hermes, met gevleugelde sandalen:
Zoo snel als hij gaat al dees vreugd voorbij.

Sancta Pompilia
Door
Maurits Uyldert.

I

Eens zult Gij komen, o ik weet het, en ik luister
In iedren laten nacht hoe in verlaten straat
Eenzame voetstap klinkt, die talmt, en verder gaat,
En langzaam wegsterft langs de huizen in het duister.

Gij zult eens komen, laat des avonds, als de lichten
Mindren in ieder huis en alles doodstil wacht, -
De vogels zwijgen en geruchtloos zucht de nacht -
Dan wordt mijn hart zo zwaar, ik voel het zinken, zwichten...

Maar 't bonst weer luider want Gij nadert, Uwe handen
Betasten 't slot, mijn deur...zwaait open en Gij treedt
De gang in...aan de trap sta 'k roerloos, en een kreet
Dooft in mijn stroeve keel...mijn kaars blijft flakkrend branden:

Dan zie 'k beneden mij Uw zacht gezicht: dan breiden
Uw ogen hunnen glans om mijn verdord gemoed -
En zwijgend stijgt Uw blik...O, dierbare, hoe zoet
Glimlacht Uw rijk gelaat bij mijn doodstil verbeiden!

II

DE PAUS:
‘Niet Haar de kennis, niet het strijden, het bewegen
Van diepre roerselen door zang, door woord of daad,
Maar 't reine en duldzame, vergevensreê gelaat
Als Aarde's zachte bloem tot Gods aanzicht gestegen.

Wonder der ziel! O óveral ter weerld de zwaarden
Van 's mensen geest; zijn kracht: een vlijm gespitste speer;
Kennis: het schild dat schut! Overal! - Maar hoe zeer
Weegt dit gering bij Harer onschuld loutre waarde.

Buig Gij U neer, mijn kind! Mijn ziel, ziek, van te laken,
Ach, heel mijn wereld wijd, o schenk haar, arm en oud,
Eén oogwenk góedheid maar - doch niet in 's Hemels goud:
Laat me U in 't linnen kleed, in aardsen schijn genaken!

Dit prijs ik meest in U, dat Ge immer onderkende
Bij Satans staâg geplaag Gods wijz're, zuivre wil:
O, reine in 't aardse vuil, in 't vallen duldend stil,
In 't stijgen weifelloos! O, Blijde in Aard's ellende!’

Architektuur

‘Heimathschutz’

Er is te Amsterdam een vereeniging opgericht, die, in overeenstemming met soortgelijke vereenigingen in het buitenland, beoogt de schoonheid van stad en land zooveel mogelijk te bewaren. Zij heeft zich den naam van ‘Mooi Nederland’ gegeven, terwijl die vereeniging in Duitschland, ‘Der Heimatschutzbund’, meer direct de bedoeling harer stichting in den naam heeft gelegd, en daarbij nog heeft te kennen gegeven, dat haar aanhangers over het geheele land zijn verspreid.

Verblijdend feit dus, ook een zoodanige stichting hier te lande te hebben; maar principieel toch bedroevend, dat het noodig bleek te trachten de alles doordringende leelijkheid zooveel mogelijk te beperken, terwijl de zekerheid dat het elders al niet beter gcsteld is dan hier, toch ook in dit geval niet meer dan een ‘schrale troost,’ kan worden genoemd.

Want weten wij uit vroeger tijden wel iets van een vereeniging of wat ook, waarvan de stichting noodzakelijk bleek, om er voor te waken, dat bijv. niet de een of andere mooie brug werd afgebroken, om te worden vervangen door een beter aan de verkeerseischen voldoende ‘moderne’, maar welke moderne brug beteekent een vernieling van stadsbeeld of landschap?

Of achtte men het, behalve in dezen tijd, vroeger evenzeer noodzakelijk zorgvuldig toe te zien, dat er naast een mooien ouden gevel geen nieuwe van gedrochtelijke samenstelling werd opgebouwd, of dat een mooi landschap niet door de een of andere ‘villa’ werd bevlekt?

In 't kort: waren ooit de omstandigheden zóó, dat stad

en land moesten worden beveiligd tegen een ontsiering, welke het gevolg is van verregaande onkunde of ploertige reclame?

Het is nog niet bekend hoever de bemoeiingen dezer vereeniging zich zullen uitstrekken, maar het zou wel gewenscht zijn, dat zij nog wat verder ging dan gewoonlijk door zulke vereenigingen wordt gedaan, en niet zal aarzelen ook zoo nu en dan overheid en gemeentebestuur op de vingers te tikken, en te wijzen op dingen die in het belang van kunst en gemeenschap moesten gebeuren, en ten slotte zelfs: bevoegde kunstenaars tegen zich zelf te beschermen.

Want ook dat kan worden geacht een vorm van Heimatschutz te zijn, dat, om nu maar dadelijk te zeggen waar het op staat, bijv. het Paleis op den Dam weer zetel van het stadsbestuur worde; dat het Amsterdamsche gemeentebestuur niet nog eens iets doe als de bouw van een gasfabriek aan den Amstel, en dat Cuypers niet verder ga met door een opeenhooping van allerlei rommelige gebouwtjes zijn Museum te vermorsen, waarvan de aanbouw van de Rembrandtzaal reeds het eerste begin beteekende.

De wensch ‘Koninklijk Paleis wederom Raadhuis’ die thans opnieuw zoo luide wordt uitgesproken, is niet nieuw; hij kan een Amsterdamsche ‘kwestie’ worden genoemd, zelfs een kwestie van verstrekkende beteekenis, omdat zij geldt een onthouding van kunst aan het Volk.

Reeds in 1901 schreef Verwey (Luide Toernooien blz. 154 vv.):

‘Het is dus niet op gronden als de volgende indien wij wenschen dat het Paleis weer Raadhuis wordt.

Niet op dezen: dat den Raad van Amsterdam een wijdsche woning past. Niet op dezen: dat het volk van Amsterdam recht heeft op het kapitool van zijn voorvaders en op een Gemeenschapshuis van aanzienlijk voorkomen.

Maar dit is de grond en reden waarom naar onze meening de teruggave van het Raadhuis niet langer mag uitgesteld: dat zóo schaamteloos sollen met het schoonste monument dat in een stad aanwezig is een schande is voor het stadsbestuur.

Dagelijks was ik van kind af er langs gekomen. Gesloten vensters, een verlaten plein, schildwachten tot afwering van

straatjongens op de klinkers, wachtaflossingen door aan- en afmarcheerende soldaten als ik uit school kwam.

En dat was het Raadhuis aan den Dam waar ik trotsch op was. Dat het Paleis werd - ik had het op school geleerd - was gebeurd onder Lodewijk Napoleon. Het feit van de fransche overheersching stond daar, vrijwillig bestendigd door een Raad en een Vorstenhuis.

Ik wist toen nog niet dat dit schoonste gesticht innerlijk verwoest was en met meubelen Style Empire fraai gemaakt door dienzelfden broer van Napoleon - Napoleon zelf als overwinnend Cesar op een uurwerk - en dat de leden van dit vaderlandsch Vorstenhuis de zelfbeheersching zoo ver dreven, dat zij, ondanks noodzakelijke walging, niet weigerden vijf dagen van elk jaar tusschen die overblijfselen van onze schande, uit te rusten van vaderlandslievende toejuiching.

Als ik het geweten had zou ik geschreid hebben; - men bedenke dat ik een kind was en meende dat vorsten trotsch zijn, en niet graag herinnerd worden aan den tegenspoed van hun voorouders.

Nu ik er geweest ben kan ik verzekeren, dat mijn lust tot schreien niet kleiner is. Mijn meegevoel met de regeerende familie steeg ook: in wat een verhanselde hokken en jammerlijk toegetakelde vertrekken hebben deze menschen de vriendelijkheid gehad vijf dagen van het jaar door te brengen. Als ik regeerende familie was had ik de heele noodelooze fraaiïgheid allang er uitgetrapt. Maar wat de hoofdzaak is!...

De hoofdzaak, dat is, het Gebouw zooals het door zijn Bouwmeester gemaakt werd, de zalen, de beeldhouwwerken, de wanden, de vloeren, de ommegangen, - dit heele voortreffelijke gewrocht, dat een vroeger geslacht aan de zorg van een bevolking en haar bestuur tot een roem en een vreugde, tot een herinnering en een leering achterliet - waaraan, Amsterdammers, heeft het deze hondsche behandeling van u verdiend?

Zalen, waardig de bewondering te zijn van Europa, door schotten in stukken verdeeld. Wanden, door schoone verdeeling van vlakken en lijsten modellen van bouworde, omlijnd en doorbroken tot een bespotting van den schoonheidszin. Vloeren, zuiver bewerkt uit marmer en ingeleid met figuren

van koper, verborgen onder ruwhouten planken en kleurige deventersche vloerkleeden. Ommegangen, bewonderenswaardige wandelplaatsen, eigendom van een bevolking, door marmergeschilderde schotten en lijsten afgehokt tot donkere kamers. Maar hoe schandelijk dit alles is weet ge ook uit mijn woorden niet.

Want beeldhouwwerk. - Ik heb met innige aandacht, in Amsterdam, in het Stadhuis op den Dam, een beeldhouwkunst bewonderd, die ik zoo niet kende. Beelden, groot door hun behandeling van levende lichamen. Tafreelen, boeiend door kracht en zuiverheid en genietende verbeelding. Friezen en lijsten, geestig en fijn en openhartig - zoodat het vooroordeel tegen het barokke dat dien stijl mag eigen zijn, ontdooide onder een warmen adem van waarlijk menschelijk meegevoel. En al deze beeldhouwkunst, o stadgenooten, die openbaar moest zijn en een geluk en een les voor u en uw kinderen, niet enkel dat zij in een gesloten, onbewoond huis u een eeuw lang onthouden is, - neen verhondscht en gehoond is ze achter schotten en hokken en lichtbenemende ramen, zoodat men soms als een dief voor een glazenkast sluipen moet om achter de ruiten - en niet eens nog op de plaats, waarvan men ze zien moet - de schoonste scheppingen te kunnen zien.

De vroegere Amsterdammers begrepen dat de kunst in het leven van de volken een macht is van heilige beteekenis. Zij aristokraten, burgerij van handelaars, zij hadden - als wij onszelf geloofden - niet zoo goed als wij moeten weten dat Kunst is uit het Volk door het Volk en vóor het Volk. Wij die beweren hart voor het volk te hebben, wij onthouden het schaamteloos en schandelijk dit schoonste, dat voor het volk was bedoeld!

Want dit huis was een Raadhuis en open voor alle komenden. Die zalen waren ommegangen, galerijen van beeldhouwkunst, open voor iederen wandelaar. Wij hebben ze gesloten, ze verknoeid, ze gehoond, - ze ontstolen aan het volk, waar ze aan behoorden en het schoonste, wat aan het volk behoorde, hebben wij vermoord.'

Opzettelijk wordt dit artikel uitvoerig aangehaald, omdat dezelfde overwegingen niet alieen zonder eenige beperking, maar nog dringender kunnen gelden, waarop zou moeten

worden aangedrongen op herstel van het Koninklijk Paleis tot werkelijk openbaar gebouw, d.i. dus tot een gebouw, waar iedereen toegang heeft, zoodat zijn architektuur en zijn beeldhouwkunst, als kosteloos aanschouwelijk onderwijs door allen kunnen worden genoten.

En dat schatte men waarlijk niet gering. Er is reeds zooveel gesproken en geschreven over de opvoedende en de veredelende kracht der kunst, dat het hier niet nog eens behoeft te worden herhaald. Maar wel moet er nog eens op worden gewezen, dat Amsterdam wel een beetje kwistiger mag zijn met zijn oude architektuur; want Amsterdam is, en dat mogen de Amsterdammers nu wel eens weten, al kan hun dat misschien niet heel veel schelen, aan architektuur de armste stad van Europa. En daarbij moet zelfs de schoonheid van dat 'achtste wonder' niet worden overschat.

De Amsterdammers, en dat misschien wel juist door de architekturale armoede hunner stad, zijn zoo licht geneigd niet zonder eenige zelfmisleiding te meenen, dat met de uitspraak: 'wij hebben dan toch maar ons paleis,' de mededinging met elke stad gerust kan worden aanvaard.

En dat is, zonder nu nog aan het spreekwoord van het land der blinden te denken, werkelijk het geval niet.

Had Amsterdam zijn oude monumenten bij tientallen aan te wijzen, zoodat de wensch naar 'l'art dans la rue' reeds bevredigd ware, dan zoude het verlangen naar de schoonheden van het Paleis, en de grootste schoonheden zijn juist daarbinnen te vinden, niet zoo dringend behoeven te heeten. Want ware Amsterdam werkelijk een kunstvolle stad, dan moest er, al is het ook maar één beeldhouwwerk van groote kunstwaarde zijn aan te wijzen. En behalve alweer de beide prachtige gevelvelden van Quellinus, zoekt men daarnaar te vergeefs. Dan moest men wandelend langs grachten en straten, zich telkens kunnen vermeien in mooie brokken doorwerkte architektuur; dan moest men ten slotte trotsch kunnen zijn op de architekturale schoonheden van fonteinen, portalen, hekwerken, kortom van al die fragmenten, die een stad tot een kunstvolle stad maken. En nu weten we toch allemaal wel, dat het niet anders dan belachelijk zou zijn dit te beweren.

Neen, juist omdat zij (de Amsterdammers) langzamerhand

gewend zijn geraakt aan de vanzelfsprekende armoede, want werkelijk de stad is zoo miserabel arm aan architektuur en openbare kunst, daarom mag het Raadhuis met zijn prachtige binnenarchitektuur, niet langer voor ons dood zijn.

De belangstelling die er in die richting dan ook is gewekt, doet weldadig aan, en de Commissie die dat vraagstuk in verband met het geheele Damvraagstuk heeft te onderzoeken, heeft een dankbare taak.

Maar wat ook het resultaat harer bemoeiingen moge zijn, deze zullen toch wel leiden tot een verbetering van het centrale plein der Hoofdstad, want waarlijk de Amsterdammers zijn niet verwend.

Dat gewennen aan volslagen armoede blijkt wel het best daaruit, dat het Commandantshuis nog als ‘een monument’ wordt geprezen, zoo zelfs dat er bij de Damprijsvraag antwoorden waren, die datzelfde Commandantshuis als ‘uitgangspunt’ van de monumentale architektuur hadden genomen, het hadden ‘voortgezet’. En waar ter wereld zou een toestand worden geduld als die waarvoor het Commandantshuis de ‘Cache Misère’ is, om niet te spreken van datgene wat er onmiddelijk achter is gelegen.

Even arm als Amsterdam is aan architektuur, is het aan omgeving, en daar architektuur en natuur op elkaar rijmen, zou dit misschien een modern dichter kunnen aanlokken een gedicht op Amsterdam te schrijven.

O, zeker, de Amsterdammers hebben alweer den Amstel, den Sloter- en den Amstelveenschen weg, en het Vondelpark (is dit wel omgeving?) om nu de overzijde van het IJ er maar buiten te laten, en deze zijn immers prachtig?

Volkomen juist, en die van hollandsche natuur houdt, en dat doen ze immers allemaal, kan haar schoonheid langs die wegen ten volle genieten.

Maar is hier niet een dienovereenkomstige overschatting, een gelijksoortige zelfverblinding als met het architekturaal bezit? Er is immers ook nog een spreekwoord van een zwaluw en een zomer.

Maar ook alweer, zonder nu dadelijk daaraan te denken, moet toch bij alle qualitatieve waardeering het bezit van deze

schoonheid evenmin worden overschat. Bij eenige vergelijking toch bij andere steden zal de erkenning daarvan toch bezwaarlijk kunnen worden verbloemd, en het zou alweer van te groote zelfmisleiding getuigen, wanneer in een wandeling naar, en een zitje aan 'het kalfje' de meest intense landschapsgenieting zou worden gezien.

Maar, en hier treft alweer de analogie, juist omdat die enkele punten in de omgeving van Amsterdam werkelijk van een groote schoonheid zijn, had men deze angstvallig moeten bewaren, en niet mogen dulden dat deze werden ontsierd. Want waarlijk gij Amsterdammers, en het kan alweer niet genoeg worden herhaald, gij hebt er heusch niet te veel van, van wat een stad zoo noodig heeft.

En nu heeft het stedelijk bestuur zelf op het mooiste plekje in de omgeving van Amsterdam, d.i. aan den Amstel bij den Omval een van die monsters geplaatst, die nu wel bij een stad behooren, en zelfs temidden van een industrieel of havenkwartier een zekere ruwe schoonheid vertegenwoordigen, maar nu juist niet in een mooie landschappelijke omgeving mogen worden geplaatst, n.l. een gasfabriek.

En dat is in dit geval, men zou bijna zeggen met zooveel raffinement gedaan, dat de gashouder juist de opening sluit tusschen de beide Amsteloevers, die men ziet, gaande langs de Weesperzijde.

Neen, gedachtig aan het Bijbelsch fatalisme 'gij (Amsterdammers) die niet en hebt, van u zal genomen worden ook datgene wat gij hebt, hebben èn Dagelijksch Bestuur èn Raad hun stadgenooten het volgende doen weten: En daarom zullen wij U aan den mooien Amsteloever, dien gij eindelijk bij uw wandeling langs den Amsteldijk hebt bereikt, voorloopig een gashouder plaatsen, om daar later omheen de andere gebouwen met de genoechelijke kolenloodsen te bouwen, ten einde u eens en vooral te leeren, dat men nu eenmaal niet alles hebben kan, en dat er bovendien in de onmiddelijke nabijheid der stad geen andere plaats was te vinden, en dat toch ook daarvoor de meest voordeelige plaats moest worden uitgezocht.

Toch rijst de vraag of het bij dit plan niet wel eens had kunnen gaan, als met de verbouwing van het Spinhuis tot politiebureau, welk Spinhuis volgens het stadsbestuur niet

behouden kon blijven, wilde men geen onbruikbaar gebouw krijgen. En toch blijft het Spinhuis bestaan, dank zij de schoonheidscommissie en zelfs met een veel beter plan.

Zouden dergelijke feiten misschien niet meer nog dan belastingverhooging, oorzaak zijn dat zoovelen de stad verlaten?

En nu ten slotte de aanbouw aan het Rijksmuseum, misschien wel de gevoeligste der drie schoonheidskwesties.

Het Museum, Cuypers voornaamste werk, geldt terecht voor een gebouw van zeer bizondere beteekenis. Men moge, en ook zij te dien opzichte de objectiviteit betracht, de schoonheid daarvan ten volle erkennen of niet, in elk geval bevat het groote eigenschappen van Architektuur, waarvan in de moderne gebouwen van Amsterdam alweer niet zoo heel veel zijn te vinden.

En nu wil het toeval, dat juist de zijde naar het Museumterrein gekeerd, een grooter aantal van die eigenschappen heeft, dan de drie overigen. Er is evenwicht in de niet symmetrische bewegelijkheid der massa's, en in de details kan men meer nog dan elders de groote vaardigheid van den bouwmeester erkennen.

Wat was nu de oorzaak van het noodlot, dat nu juist dit gedeelte van het Museum moest worden aangetast?

Het is hier niet de plaats de geheele voorgeschiedenis van de Rembrandtzaal nog eens op te halen, maar niet mag worden geloofd, dat er ook maar iemand zal zijn die dezen aanbouw verdedigt.

O zeker; de ‘Nachtwacht,’ en daar ging het immers alleen om, is nu beter verlicht; maar alweer rijst de vraag of deze betere verlichting niet op andere wijze ware te verkrijgen geweest, omdat de prijs daarvoor met dezen in alle opzichten pijnlijk aandoenden aanbouw te duur is betaald.

Dit was het begin van den geheelen aanbouw, maar een, welke, als axiaal gelegen, ten minste het evenwicht niet aantastte.

Maar de verwoesting was begonnen en moest worden voltooid.

Het eerst kwamen de fragmenten-gebouwtjes, ook reeds van een niet goed te verdedigen samenstelling, omdat de fragmenten geheel buiten hun oorspronkelijk verband, in een willekeurige architektuur werden ingepast.

En thans is de aanbouw voltooid met de verschillende ge-

bouwtjes, die de collectie Drucker bevatten, omdat volgens de bepaling van den schenker, diens verzameling in een afzonderlijk gebouw moest worden ondergebracht.

En wanneer nu hier van verwoesting wordt gesproken, dan is dat waarschijnlijk geen te kras woord voor de geheele ontwrichting van het evenwicht in de architekturale samenstelling van het Museum, die daarvan het gevolg is.

Het is alweer niet hier de plaats de oorzaak van deze ontegenzeggelijk jammerlijke mislukking na te gaan, maar alleen vast te stellen, dat achter het Museum een aanbouw is aangebracht, armelijk en rommelig van samenstelling, die den geheelen aanblik van het Museum heeft vernietigd. Het was vroeger een vreugde aan het einde van den Parkweg het Museumgebouw te zien oprijzen, omdat men daar een monumentale afsluiting zag; thans is daarvan niet alleen niets meer te bespeuren, maar er kwam een afsluiting waarvan men zich afvraagt of een kunstenaar daarvan de verantwoordelijkheid wel had mogen aanvaarden.

Is het nu niet wenschelijk dat de gestichte vereeniging

'Mooi Nederland' hare bemoeiingen zoover uitstrekt, dat zij kan trachten voor het vervolg ook dergelijke dingen te verhinderen?

*

Boeken, Menschen en Stroomingen

Oude en nieuwe idee in de geschiedenis van onze letteren

Het is een gedachte die aldoor bestreden wordt en toch aldoor weer naar voren dringt, dat in de geschiedschrijving niet de feiten maar de geest van den schrijver het voornaamste is. Uit en met behulp van dien feiten-voorraad schept de geest het beeld dat voor ons de plaats inneemt van een werkelijkheid. Als wij dat beeld eenmaal bezitten, denken wij aan den geest niet meer. Wij zeggen: Zóó was de werkelijkheid; - welk een voortreffelijk schrijver die haar zoo duidelijk heeft weergegeven. Dat er van weergeven - in den zin waarin *wij* dat bedoelen - voor dien schrijver heel geen sprake geweest is, kan dan onmogelijk meer tot ons doordringen. Integendeel stellen wij voortaan als wet, voor elk die de geschiedenis boeken zal: hij moet een trouw weergever zijn van de werkelijkheid. Dan komen menschen met maten - die ze wetenschappelijk noemen - om een werkelijkheid (die er niet meer is) te begrooten, teneinde haar daarna in beeld te brengen. Zij lezen af op hun maat hoeveel waarheid er in de overblijfselen van het gebeurde aanwezig is: in de verhalen en gedenkteekens. Die maat heet waarschijnlijkheid. Die maat *is* inderdaad hun *gevoel* van waarschijnlijkheid. Dat feilbaar is. Eb en vloed kunnen niet dubbel hun tijd duren, zeggen ze. Later ontdekken ze dan dat het wel kan. Of wel: zij schrijven een vernuftig betoog om te bewijzen dat Allaert Beilinc niet levend kan begraven zijn, maar dat - aangezien zij, al doorstudeerend. het onwederlegbaar bewijs vonden dat hij levend begraven is, hij het nochtans werd. Ondanks, of liever juist om deze verrassende

uitkomsten, prijzen zij hun maat, die klaarblijkelijk op alle gevallen berekend is. Zij merken niet dat zij, met of zonder maat, toch altijd in hun beeld van de geschiedenis, hun eigen idee weergeven. Wat had Ranke in zijn ruime gevoelige hart niet een prachtigen waarborg van onpartijdigheid. Wie kon zekerder zijn eigen waardeering van menschelijke beweegredenen voor waar houden. Toch is er niemand die, op onzen afstand gezien, duidelijker de geschiedschrijver van één idee is, ja van één tijd, van één volk, van één burgerstand. Indien hij dit geweten heeft, wist hij ook hoezeer zijn bizondere aanleg hem in bizonderheden beheerschte? In zijn beschrijving van den Boeren-oorlog vertelt hij hoe boeren een ridder spietsten, hoewel zijn vrouw, die een keizerlijke basterd was, om genade bad. Zij vormden een straat, een fluitspelende boer schreed voor het slachtoffer uit: onder trommel- en trompetgeklank werd hij in de speren van zijn boeren gejaagd. Ranke toont zich daar verontwaardigd over. ‘In de boeren ontbrandde bij den eersten tegenstand hun aangeboren ruwheid tot den wildsten overmoedigsten bloeddorst.’ Maar weinig later verhaalt hij hoe de in Zabern ingesloten boeren zich op verdrag overgaven; maar dat zij, onder een voorwendsel, terwijl zij uittrokken, werden aangevallen en in de pan gehakt; ten getale - zegt hij - van zeventienduizend. Verder geen woord. Dat was niet één heer wien de dood gezworen was en die gedood werd; maar zeventienduizend boeren die, ondanks dat hun het leven was toegezegd, vermoord werden. Als men het niet wist zou men niet hoeven te vragen wie de genegenheid van Ranke had: ridder of boer? - Ook de grootste werkelijkheidsweergever had zijn idee en trachtte die waartemaken. Maar dit waarmaken van een idee wil zeggen: aantoonen dat zij in een werkelijkheid, van heden of verleden, aanwezig is. De geest is grootmoedig. Hij dringt zich niet op. Hij toont zichzelf niet. Hij verdwijnt in de dusgenaamde werkelijkheid, als welke hij leven zal. Zij die dit niet begrijpen, zien de verstrooide deelen van het verleden voor een geheel aan. Zij vergeten dat, terwijl al wat er geweest is, op zijn plaats in het heelal, naar de wet van de natuur meeleefde, - de weinige brokstukken die wij kennen voor ons niet langer in dat verband bestaan. Zij

willen die overblijfselen rangschikken naar wat hun als natuurwetten - onvolkomen - gebleken is. Zij leggen oorzaak en gevolg, naar hun povere inzicht, daar waar ze misschien wel, misschien niet geweest zijn, maar waar, indien ze er waren, zij ze niet konden zien. Een wet genoemde orde trachten zij aan die resten waartemaken, en zien niet dat ook deze een idee is, maar eene die zich in den sterrenhemel of in onzen bloedsomloop beter belichaamt dan in de feiten van den geschiedschrijver. Het verleden wordt niet bevat in feiten, maar in de erinnering. Dat wat de menschen onthouden, wat hen in beslag neemt, hen in beweging brengt, dat is de levende kracht van het verleden, zooals het door de eeuwen voortwerkt. Overal waar het, in een mensch, vorm schept, is het idee van geschiedschrijving. Met de feiten bekleedt die zich, zóó dat niemand hun waarachtigheid tegenspreekt. Maar die waarachtigheid geldt alleen in het nieuwe verband waartoe de idee hen geschapen heeft: zij zijn voorstelling van werkelijkheid omdat de idee werkelijkheid *is*. Daarom ook zijn die algemeene vormen, waarin de menschen zich het verleden voorstelden, - de Romeinen een waarin Rome, de Christenen een waarin Christus het midden was, - zoo vol waarheid en beteekenis. Dat wat in hun verleden het levendst was, kreeg daardoor alleen reeds de welsprekendste verkondiging. Het grootste feit van hun geschiedenis blijkt tevens de belangrijkste idee van hun geschiedschrijving. Het Feit zelf gaf dus de maat aan tegenover de andere feiten. Die kunnen namelijk al of niet óók idee zijn. Zoo ja, dan rijen ze zich aan de hoofdidee, versterken, versieren haar. Zoo neen, dan zijn zij waardeloos; indien niet voor goed, dan tot later, als een nieuwe idee in hen verwantschap zoekt.

* * *

Het Feit dat Idee is, - ziedaar dus wat de geschiedschrijver noodig heeft.

Als de onbekende leek, een van de ‘Twee Christen-Democraten uit de Veertiende Eeuw’ over wier nagelaten handschriften Dr. de Vooys in de eerste van zijn studies verslag

uitbrengt,[1] het verleden van de menschheid wenscht in te deelen, dan neemt hij - gesteld dat hij zelf niet vóór 1300 schreef - van een voorganger een indeeling over, die klaarblijkelijk uit de angstige verwachting van het jaar 1300 is voortgekomen. Hij stelt namelijk tijdperken van dertienhonderd jaar, die door den Zondvloed, Abraham, Mozes, den Val van Jeruzalem en de Geboorte van Christus van elkaar gescheiden zijn. Het spreekt vanzelf dat deze idee na het verloopen van het jaar 1300 minder houdbaar bleef, maar was ze daarom een spel? Neen, want ze drukt een belangrijke waarheid uit. - De geheele dertiende eeuw door - en nog een deel van de veertiende - verkeerde de wereld, niet alleen de christelijke, en deze van oost tot west en van zuid tot noord, in koortsachtige verwachting. Messiassen doken op of werden tegemoet gezien. Na de tijden van Christus werden die van den Heiligen Geest verwacht. In het klare Italië, in het troebele Languedoc vlamde en broeide het. Bij de nuchtere Alpen-bewoners, onder de gevoels-dwepers aan den Rijn, en in Holland en Vlaanderen, waar de bevolkingen nuchter en dwepend tegelijk waren, - die verschillende karakters toonden zich bij de zestiende-eeuwsche hervorming, en zijn ook heden nog onveranderd - verhief zich de nieuwe verwachting. De idee van die indeeling is het dertiende-eeuwsche feit bij uitnemendheid.

'Litteratuur en Leven in de Vijftiende Eeuw' heet De Vooys' tweede studie. Maar het onderwerp is: het begin van een nieuwe indeeling. Niet van het wereld-gebeuren. Wij blijven in bescheiden kring, maar zoeken daarin de ver-strekkende bedoeling. De wedergeboorte van Grieken- en Romeinendom, met haar opkomst van staat en eenling, is in de geschiedenis van de nieuwere wereld het Feit en de Idee geweest, waar zich, menige eeuw, al het gebeuren om ordende. In haar teeken stond, na de ontroeringen van de achtiende, leven en gedachte in de negentiende opnieuw. In Nederland was het midden van ons denken de verheerlijkte Republiek van de Zeven Provinciën. De geschiedschrijvers stelden haar midden

1) Letterkundige Studieën, Verzamelde opstellen door Dr. C.G.N. de Vooys. J.B. Wolters U.M. 1910.

in, en rondom haar, afhankelijk van haar, het voorafgaande en het volgende. De geschriften uit haar tijd leken ons de schoonste, en wanneer wij nederlandsche gedichten en proza ordenden, en dus, zooals het heet, geschiedenis van de literatuur schreven, betrachtten wij daarin denzelfden samenhang: in de zeventiende eeuw een top die glansde, voor en achter min of meer schemerige hellingen. Alleen verontschuldigbare ijdelheid was het wanneer wij in onzen eigen tijd een top stelden die sprekend op den vereerden top geleek.

Sedert Jonckbloet die 19de-eeuwsche voorstelling in wijdloopigen vorm bracht, werden haar tekortkomingen door menig schrijver opgemerkt en aangevuld. Maar de voorstelling zelf bleef onaangevochten. Wij konden van Jonckbloet verschillen in de waardeering van Vondels dramaas zoowel als in die van zijn eigen tijdgenooten. Wij konden in Tooneel en Lied, in Hoofsche Poezie en Geestelijk Proza, een beteekenis ontdekken, door hem niet opgemerkt of voorbijgezien. Het laatste vierde van de 18de eeuw kon ons, in geheel andere verhoudingen als hem, voorkomen. Dit alles belette niet dat het geheel van zijn voorstelling behouden bleef. Het kort begrip daarvan luidde immers: de nederlandsche burgerij, in de 13de eeuw gegrond, met als woordvoerder Maerlant, heeft zich op het eind van de 16de tot een staat gevormd met als dichters: Hooft, Vondel en Bredero, en is na teruggang en ondergang in 1815 herleefd. Aan deze stelling werd niets veranderd door uitvoeriger behandeling van de dertiende, door verrassende bespreking van veertiende, vijftiende of zestiende eeuw, door aanvulling of wijzing van zeventiende, achtiende of negentiende. In haar was hoofdzaak dat zij de dichters beschouwen deed als begeleidende verschijnselen van het staatsleven, en deze hoofdzaak werd door geen van de verbeteraars aangetast.

Toch moest bij inniger onderzoek van in en buiten Nederland ontstane geschriften blijken, dat deze niet altijd als uitingen van een zeker soort ‘burgers’ konden verstaan worden. Achter den staat stond het volk, door zijn taal bijeen gehouden. Door zijn taal, ja, maar in een belangrijk tijdperk van zijn leven ook aan een algemeene taal, aan het latijn, deelhebbend. Dr. Kalff heeft voor zijn Geschiedenis van de

Nederlandsche Letterkunde,[1)] die door volledigheid, duidelijkheid en veelzijdige liefde voor de behandelde werken meermalen onze bewondering opwekt, de eenheid in dat 'volk' gevonden. Niet staatwording, maar volk-wording is het parool, waaruit hij bezieling put. Uit een veelvoud van klassen en standen, eerst gescheiden, ziet hij den groei tot natie: een rijker en gevoeliger beeld dan zich uit Jonckbloets vorming van een nederlandschen staat ontwikkelde. Hij heeft daardoor de gelegenheid alles wat sedert Jonckbloet door hemzelf en anderen gevonden en genoten werd, aan zijn voorstelling toetevoegen. Zij wordt er tevens dieper en geschakeerder door. Maar ook anders in haar grondlijnen? Ik geloof het niet, waar de ontwikkeling van zijn natie met die van Jonckbloets staat samenvalt, waar zijn verdeeling in standen er eene is ten opzichte van den staat.

Zou het ook kunnen zijn - zoo hebben dan ook sommigen zich afgevraagd - dat er in een volk een nog diepere eenheid schuilt dan zijn wording tot natie? Is het volk - natie of niet - dus ook in tijdperken van uiterlijk zoo gering mogelijke gebondenheid, niet nochtans een eenheid? Er moet dan een innerlijke gemeenschap zijn waardoor deze groep menschen zich onderscheiden voelt van een andere. Gevoel en denkbeelden die men deelen en kennen moet, om hun uitingen mee te leven en te verstaan. Niet in den staat, niet in de natie, maar in het volk-als-zoodanig vinden wij het Feit dat onze Idee tevens is.

Door deze gedachte ingenomen, onderzoeken sommige schrijvers bij voorkeur tijden waarin staat en natie weinig beteekenden. Zij toonen aan dat daarin nochtans een geestelijk leven het volk bezig- en samenhoudt. Zij trachten dat van natie en staat losgemaakte geestelijk leven niet alleen te kennen in zijn uitingen, maar ook het in andere tijdperken, ónder den groei tot natie, ónder den bouw tot staat, te vervolgen en aan te toonen. Zóó - komt het hun voor - vinden zij, als eenheid van poëzie en proza, het eigenlijk volks-leven, den innerlijken Geest, die boeit en bezielt.

1) Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, D1. I-V.J.B. Wolters U.M. te Groningen. 1906-10.

Tot deze vondst te geraken was het doel van dr. J.H. van den Bosch in sommige opstellen en tekst-uitgaven, - van J. Koopmans in zijn talrijke artikelen over binnen- en buitenlandsche schrijvers, in zijn diepe speuren vooral naar de denkbeelden van den Allegorist Hooft en den Christen-Symbolist Vondel, - van Dr. de Vooys in zijn uitgaaf van Middelnederlandsche Legenden en Exempelen en ook in de bladzijden waar hij de belangrijkheid van de vijftiende eeuw betoogt.

Het Volk, als eenheid van gevoels- en geestes-leven, maar niet uitsluitend als natie en nog minder als staat gezien, - dat is de Idee, het Feit, waaruit de nieuwe indeeling van een geschiedenis volgen kan.

* * *

Dat het bewustzijn van een verband als staat en als natie verdween voor een gevoel van meer uitsluitend menschelijken samenhang, hebben wij allen beleefd en het is ons eigen in onze naaste voorgangers, die het verdwijnen pijnlijk gewaar werden, een zekere tragiek te zien. Dr. de Vooys doet haar ons kennen in drie breede opstellen: 'Potgieter en het Liberalisme', 'Potgieter en Busken Huet als Critici', 'Allard Piersons Verspreide Geschriften.'

Wie voelt dat hij onder zijn vakgenooten een nieuwe gedachte vertegenwoordigt, heeft vanzelf al behoefte in de onderwerpen van zijn studie zijn tijd te naderen: hij wil weten wat onmiddelijk vóór hem was. Maar des te aantrekkelijker wordt voor hem het onderzoek als hij, in voorgangers, bijna tijdgenooten, den overgang tot zijn gedachte kan waarnemen.

Hij werkt nu niet enkel *naar* zijn gedachte, maar *in* haar. Hij ziet en voelt haar worden, leven, lijden doen, in menschen die hem nastaan en die hij begrijpen kan.

Potgieter, de dichter van 1848, die eerst natie en staat als één voelde, maar die eindigde met door den staat niet te zijn bevredigd, en vruchteloos rond te zien naar een door de eeuwen gevormde natie van zijn droombeeld, die - op zijn roep niet antwoordde.

Huet, de innerlijk verscheurde, die geloofde dat 'vurige

liefde voor de eer der nationale letteren' zijn drijfveer was, maar die met bittere berusting erkennen moest dat hij in dat vaderlandsche geen toekomst zag.

Pierson, de gevoelige, de waardeerende, de vereerende, die de gedachte van een noch nationaal, noch staatkundig, maar menschelijk dichterschap in zich droeg, maar niet anders dan als 'vage intuitie' nog.

Het is geen wonder dat De Vooys' eigenlijke sympathie naar dezen laatste gaat. Met hem voelt hij zich aan den ingang van den tijd waarin hij is opgegroeid.

De schoone menschelijkheid die omstreeks 1880 Jacques Perk voorzweefde, bezielde daarna ook schrijvers van letterkundige geschiedenis. Dat is de reden waarom wij den veelomvattenden en zoo welverzorgden arbeid van prof. Kalff naar idee en stijlgevoel verouderd noemen, en in minder volledige, minder keurig geschreven opstellen onzen eigen tijd herkennen.

Het is veel beter - schijnt het ons - dat naar de duidelijke gedachte van een nieuwen tijd de geschiedenis, ook die van de letteren, geschreven wordt, dan dat in de oude kaders, zooveel mogelijk uitgezet, fraaier dan ooit wordt tentoongesteld wat er niet in past.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Jahrbuch für die Geistige Bewegung, herausgegeben von Friedrich Gundolf und Friedrich Wolters, 1910. Verlag der Blätter für die Kunst. Otto von Holten. Berlin C.

Met bizondere genegenheid begroet ik dit Jaarboek van de Geestelijke Beweging. In het keizerlijke Duitschland moge de geest zich ontwikkelen tot een anderen type van personen en verbanden dan in het grondwettige Nederland, - de gevoelstoon van den Duitscher moge verschillen van den onzen, zooals de toon van zijn taal anders dan die van de onze is, - de voorraad van voorstellingen die daar in het dichterlijk en denkers-woord gebonden wordt, moge ons vreemd aandoen, moge soms door ons niet gewild, ja nadrukkelijk geweerd worden: - het geloof dat alleen uit den scheppenden Geest, uit het gestalten-vormende Leven, het heil en de toekomst te wachten zijn, vereenigt ons.

In elk van de opstellen in dit boek wordt uitgesproken dat er twee wijzen van leven zijn, - de eene die tusschen dingen en menschen enkel de betrekkingen ziet en daardoor altijd alleen hun oppervlak, - de andere die overal kern en wortel, dat is Wezen, erkent en in waarde houdt.

Niet als tegenstelling tot het Naturalisme - zegt Wolfskehl - maar uit eigen innerlijken drang zijn de ‘Blätter für die Kunst’ ontstaan. ‘Schöpferische bewegungen entringen sich eigener not, nicht fremden nötigungen.’ ‘Die Blätter für die Kunst und die Neueste Literatur’ heet het levendig en geestrijk, het bevallig en glanzend schrijven waarin hij de oorsprongen en den gang van de beweging teekent. Vooraan stelt hij Nietzsche en haalt van hem die prachtige omschrijving van den ‘Dich-

ter als Wegweiser der Zukunft' aan, die ik hier overneem:

'Soviel noch überschüssige dichterische kraft unter den jetzigen menschen vorhanden ist, welche bei der gestaltung des lebens nicht verbraucht wird, soviel sollte, ohne jeden abzug, Einem ziele sich weihen, nicht etwa der abmalung des gegenwärtigen, der wiederbeseelung und verdichtung der vergangenheit, sondern dem wegweisen für die zukunft: - und dies nicht in dem verstande, als ob der Dichter gleich einem phantastischen national-ökonomen günstigere volks- und gesellschafts-zustände und deren ermöglichung im bilde vorwegnehmen sollte. Vielmehr wird er, wie früher die künstler an den götterbildern fortdichteten so an dem schönen menschenbilde f o r t d i c h t e n und jene fälle auswittern, wo m i t t e n in unsrer modernen welt und wirklichkeit, wo ohne jede künstliche abwehr und entziehung von derselben, die schöne grosse seele noch möglich ist, dort wo sie sich auch jetzt noch in harmonische ebenmässige zustände einzuverleiben vermag, durch sie sichtbarkeit, dauer und vorbildlichkeit bekommt und also durch erregung von nachahmung und neid die zukunft schaffen hilft. Dichtungen solcher dichter würden dadurch sich auszeichnen, dass sie gegen die luft und glut der l e i d e n s c h a f t e n abgeschlossen und verwahrt erschienen...'

Woord voor woord kan deze bepaling van een Dichterschap, dat in zichzelf berust, dat te midden van de werkelijkheid zich in vormen, ontleend aan die werkelijkheid, verzichtbaart, en toekomst helpt voortbrengen, ook door ons aanvaard worden.

Dat in zichzelf berust, maar niet in eenig persoonlijk Zelf. Alleen het onpersoonlijke Zelf, dat met het scheppende Leven samenvalt, heeft waarde. En voor hem die dit inziet, vervalt al die eerzucht en ijdelheid, waardoor menschen ervan worden afgehouden zich te offeren voor gedachte en schoonheid en zich te verbinden met gelijkwillenden.

Geen krachtiger groep dan ook, dan die van de 'Blätter', van alle duitsche verbonden en verbanden de eenige die twintig jaar, op eigen wortel voortgroeiend, gelijk bleef aan zichzelf.

Van het leven afgewend schenen indertijd die in kleinen gesloten kring zich terugtrekkende dichters; maar 'Sie, die

"lebensfeindlichen", haben die deutsche und die ihr gleichlaufende geistige beweging des auslandes dauernd mit einander verbunden, als erste die französischen symbolisten bei uns eingeführt und die für uns noch wichtigere neue schönheitliche erhebung Hollands.' Van hen is, door Melchior Lechter, de nieuwere boekversiering uitgegaan. Ja zelfs in den druk en de spelling heeft hun zuiverende invloed doorgewerkt.

Zonder trots, maar met rechtmatige fierheid mag Wolfskehl erop wijzen dat afval, nabootsing en bestrijding zelfs, de bewijzen waren welk een kracht in die kleine groep aanwezig was. *Welk* een kracht? Die van de ziel. Daar alleen waar, rond de scheppende gedachte, zielstof samenschiet - naar een woord van Klages - is kracht die duurt. Doet ze dat in de taal - des te beter, want taal is niet enkel menschelijke, maar volks-uiting. 'Sprache ist der dämon jedes volkstums.' Wie het volk zijn taal bewaart, houdt het zijn weg naar de toekomst vrij.

Wolfskehl heeft zich door zijn opstel de verdienste gewonnen de beweging van de 'Blätter' te doen kennen als niet een beek in het park van den een of anderen rijken bizonderling, maar als een stroom die uit duitsche bronnen welt. Er is gemeenschap tusschen haar en het *wezenlijke* Duitschland. Onmiddelijke, stroomende gemeenschap zooals die bestaat wanneer de *ziel* van een volk zich uit, door de ziel van den dichter, in het bezielend gedicht. Dat die verhouding, ook in Duitschland, bestond, wisten we uit de gedichten-zelf. Ook heeft Wolfskehl niet anders gedaan dan uitspraken verduidelijken die sinds jaren in de 'Blätter' gedrukt werden. Maar zoolang de voorhanden kracht juist toereikte om het werk onaantastbaar en het groepverband vast te maken, kon de diepere en breedere beteekenis van sommige spreuken niet worden aan 't licht gebracht. Wij moesten de noodzakelijkheid inzien, al betreurden wij haar, dat deze dichterlijke beweging, zoo overeenkomstig aan de in *dit* tijdschrift levende nederlandsche, beperkt scheen tot een kleinen kring in het duitsche geestesleven. Langzamerhand eerst werd het mogelijk dat aan de zelden-verschijnende uitgaaf van gedichten en spreuken tenminste een jaarboek met proza-opstellen werd toege-

voegd, en voortreffelijk, schijnt het me, heeft Wolfskehl het ingeleid.

In een studie ‘Das Bild Georges’ bespreekt Friedrich Gundolf drie geschriften: Ludwig Klages: Stefan George, Rudolf Borchardt: Rede über Hofmannsthal, Friedrich Wolters: Herrschaft und Dienst. Het machtige midden daarin is zijn dubbel-portret van George en Hofmannsthal:

‘Stefan George wurzelt bis in die mitte der schaffenden erde hinab, unerbittlich gebunden an die eine notwendigkeit, unfähig auch nur ein wort zu formen das ihm nicht von der tiefsten seelennot erzwungen, von dem innersten glauben geheiligt ward. Unbarmherzig fordernd von sich selbst, ringt er mit seinem Gott, mit seinem stoff und seinem Ich, unnachgiebig im kleinen wie im grossen, mit eiserner sachlichkeit und treue der titanischen arbeit hingegeben, eine entseelte welt durch gebild, nicht durch rede, zu begeisten, eine missbrauchte sprache wieder mit dem grossen hauch zu füllen, mit dem odem der Ewigen. Verwachsen mit dem boden und allem was zeugt, entreisst er den stoff zu seinem denkbild nur dem ungeformten leben selbst und bewältigt ihn in unablässigem kampf, ohne seitenblicke und ohne irgendeine der erleichterungen die der ichkult und das selbstbespiegeln gewähren, aufrecht gehalten nur durch die prophetische kraft, das gefühl der sendung und das wissen um die wirklichkeit seiner gesichte, genährt von den elementen, gestärkt durch den streit mit mensch und tier und erde, erschüttert und beschwichtigt durch die zart und tief mitschwingende, klaglos feste und weise menschlichkeit, belohnt durch das werk selbst, den sieg seiner gläubig umbildenden gewalt über aufruhr und wirrsal - das machtgefühl von der formung eines verses bis zu der einer neuen jugend. So steht er im schicksal und durchdringt, befruchtet und formt konzentrisch schicht um schicht seiner erde, von jahr zu jahr deutlicher ein finder und führer.

Ihm gegenüber Hofmannsthal: herr über die mittel und möglichkeiten, aber an keine gebunden, unverantwortlich schaltend mit den gelockerten und ausgebreiteten gutern der zonen und zeiten, seelen und kulturen, ein beflügelter Merkur botenlaufend zwischen Himmel, Erde und Hölle - und

nirgends daheim, mit glücklichen organen alles herausfühlend was durch ihn schön und schöner werden kann und ihn selber verschöne, “nichts für sich in der natur unternehmend, sondern sich in allen stücken nur auf bereits vorhandenes einlassend.” So erklärt Goethe “das würzhafte gewisser stauden, die zu den parasiten gehören, aus der steigerung der säfte, da sie nicht nach dem gewöhnlichen lauf mit einem roh irdischen, sondern mit einem bereits gebildeten ihren anfang machen.” Niemals festgelegt, stets bereit zur wahl, zu “mischung und entmischung”, Proteus der bildung, geschickt sich in alles zu verwandeln, ohne irgendetwas unentrinnbar zu sein, von jedem zu nehmen, ohne ihm schuldig zu werden, jedem zu geben, ohne zu opfern, sich allem und alles sich zuzueignen, an jede bezauberung glaubend, und jeder entzauberung gewiss, macht er aus jeder augenblicklichen not eine dauernde tugend, saugt wurzellos aus allem nahrung, jeder schönheit und süsse bedürftig und in der sehnsucht ihrer spiegelung fähig, im schwelgen nur von der einen angst geplagt dass irgend etwas ihm entgehen könnte, irgend ein reiz ihn nicht träfe, irgendein besitz einem andern zufalle, irgendein wissen ihm verborgen bleibe. Darum pocht er an allen pforten, lauert an allen höhlen, zittert jedem schauer nach und flüchtet Kainhaft unter dem fluch des horror vacui, und lechzt die ganze aussenwelt zu sich heran, begierig nach immer andern stoffen, kleidern, leibern, betäubungen, entzückungen, um nur nicht allein sein zu müssen mit dem Ich oder zu entdecken dass da kein Ich ist. In immer glühendern metaphern, gequälteren fragen, trostloseren antworten wandelt er von “Gestern” bis zum “Oedipus” dies eine problem ab: wie werde ich ein All, wenn ich kein Ich bin? “Wir besitzen unser Selbst nicht, von aussen weht es uns an”, “Unser Selbst ist eine metapher”, “Wir sind nicht mehr als ein taubenschlag”, “Charaktere im drama sind nichts als kontrapunktische notwendigkeiten”, “Meine menschen sind nichts als das lackmuspapier, das rot oder blau reagiert.” Das ist sein weltgefühl, dass der mensch nur ein schnittpunkt von lebenslinien, nichts an sich ist. Von der dumpfen wonne dass alles uns durchschreitet und von der noch dumpferen trauer dass nichts unser ist, ja dass wir nichts sind, sind all seine sätze und sänge voll, dies ist sein ethos: ihm entnimmt er seine trunkensten aus-

weitungen, seine höchstgreifenden gesichte, aus ihm kommt die hoffnungslose lähme, die nicht tun nur dulden kann, die empfänglichkeit die nichts gebären kann, die betäubung, die bis ins ruchlose des zynismus führt, weil es keine werte gibt wo es kein Ich gibt, die sorglosigkeit sich allem preiszugeben, weil kein Ich dabei zerstört oder verloren werden kann, die stete angst den sinn und die fülle des daseins zu versäumen. So hat er, ohne eine not und richte in sich selbst, sich mehr und mehr der nächsten bezauberung dargeboten, mit den jahren weiher abgerückt von der mitte, durch erfolge selbst verlockt, sich mit immer zufälligerem und nichtigerem begattet, zersetzt und erschöpft, die missbrauchten organe des dichtens bis zum krampf aufgepeitscht, bis zum taumel betäubt. Umsonst sucht er jetzt das leben von aussen hereinzuleiten das von innen nimmer quellen will. Die zeit seines □ε□ος γαμος, der morgenschauer einer frisch erschlossnen welt, der selige beginnerblick auf eine unverbrauchte erbschaft ist vorüber für ihn, und er erkennt selbst schmerzlich dass "schnellsein nicht zum laufen hilft."'

In deze bladzijden moet men niet zoozeer een oordeel over twee dichters zien, als een verpersoonlijking van de gedachte die ik zei dat in ieder opstel van dit boek is uitgesproken. Hofmannsthal ziet de betrekkingen tusschen de dingen en blijft daardoor bij hun oppervlak, George ziet kern, dat is Wezen. En beide zijn wat ze zien.

Gundolf is de hartstochtelijke en naar alle zijden lenige geest, die woorden vindt voor alles wat hij begrepen heeft. Niet enkel deze beide dichters, maar ook Klages, den mystischen denker, die ter wille van den 'god' in den dichter, zijn menschelijkheid voorbij ziet, - Borchard, den geschied- en taalkundige die overal betrekkingen, nergens het op zichzelf bestaande bevatten kan, - Wolters, den schouwer, bij wien de daad van het schouwen zelf het geschouwde is, - weet hij zuiver te teekenen.

Hij, het meest, erkent dan ook in George den 'führer in einem nicht mehr vermeidbaren geisterkrieg', - den strijd, verstaan we, waartoe de beweging zich in dit jaarboek heeft opgemaakt.

Nog in drie opstellen wordt de gedachte die het boek door-

dringt, uitgewerkt. ‘Zur Kritik des Fortschritts’ van Berthold Vallentin. ‘Fortschritt’ is het verschrikkelijke woord waardoor de afwezigheid van, de haat tegen, alle scheppings-drift, alle innerlijkheid, alle bij zichzelf zijn, wordt uitgesproken. Dáárin is verondersteld een reeds en voor altijd gegeven werkelijkheid, die met zichzelf niet tevreden is, die toch niet van zich scheiden kan, die een doel heeft, en met dat doel toch niets dat anders is dan zijn uitgangspunt. Niet de rust, maar de onrust norm geworden. De beweging, maar niet zooals zij in het bloed, of in de zonnestelsels, altijd zich vernieuwend altijd haar keerende banen gaat, maar de oneindige meteoor, de waanzin van het heelal en van menschelijke inbeelding, de uit haar baan geraakte en die niet vallen kan. Geen wonder dat ook Berthold Vallentin er het zijne tegen te zeggen had. Werkelijke beschaving - zoo leert hij - hoezeer ook samengesteld en van veel betrekkingen, is tevens een volstrektheid. ‘Was ihr wesen konstituiert ist nicht die v i e l h e i t der elemente, sondern die einheitlich autochtone zusammenschmelzende gewalt die sie zu einem gebilde macht. Daher sind fortschritt und kultur trotz aller modernen programme anti-thesen. Die kultur steht ganz auf sich, ist sich in ihrer gegenwart genug, ein selbstverständliches.’

In Kurt Hildebrands uitvoerige kritiek: ‘Hellas und Wilamowitz (zum Ethos der Tragödie)’ zal hier te lande menigeen die van Prof. Wilamowitz' voorlezingen het vorige jaar kennis nam, belangstellen. Hoe de diepzinnige, dikwijls donkere scheppingen van de grieksche treurspeldichters door den hedendaagschen geleerde ‘makkelijk verstaanbaar’ gemaakt worden, - dit is er het thema van. Ook hierin weer wordt bestreden, wat door de uitgevers van het jaarboek de grondfout van onzen tijd geacht wordt: Niet het werk op zichzelf kennen, maar de oppervlakte-betrekkingen van dat werk tot - eenig ander oppervlak.

Een aardig en tot onderzoek lokkend opstel is ‘Das Erbe des Rokoko’ door Hugo Eick. Niet een spel op zichzelf was de lichte zin die in het rococo, den laatsten van de groote stijlen, het leven verschuimen deed tot sierlijke bevalligheid. Dat is wat wij in de negentiende eeuw ervan gemaakt hebben, toen nagebootst rococo, zonder innerlijken drang, voor schoon-

heid gold. In dien stijl zelf was een leven dat bedwongen werd, een spanning die hoog droeg en heerlijk deed handhaven. Er zijn in dit geschrift allerlei opmerkingen betreffende Goethe en Mozart, Schiller en Heine, muziek, tooneel en voordrachtkunst, die ook voor ons hun nut hebben.

Het Jaarboek sluit met de 'Richtlinien' van Friedrich Wolters. Deze dichterlijke bewerker van de onlangs bij Otto von Holten verschenen 'Minnelieder und Sprüche, Uebertragungen aus den Deutschen Minnesängern des Zwölften bis Vierzehnten Jahrhunderts', en schrijver van het door Gundolf besproken 'Herrschaft und Dienst', paart aan een zeer zuiveren bevalligen stijl een eenvoudigen vorm van denken, waarin de gedachten als figuren uit elkaar gehouden en aan elkaar geschakeld voorkomen. Beide, stijl en denken, zijn in hem een makkelijke arbeid, die gevoelig, fijn, en tevens helder is. Zijn scheiding van het menschelijk geestes-leven in Scheppende Kracht en Ordenende Kracht, de eerste verdeeld in het Handelen dat door de Daad, de Gestaltenvorming die door het Werk, het Schouwen dat door de Verkondiging zich uit, - de tweede in het Vorschen dat door de Methode, de Toepassing die door de Techniek en het Weten dat door het Stelsel werkt, is voor ieder overzichtelijk. Daaraan schakelen zich de Tijdswaarden: Gemeenschap en Daadvraag, Natuur, De Onttroonde Mensch, Wetenschappelijke Vorming, Beschavingsvooruitgang, Wereldaanschouwing. De Gevolgtrekking aan het slot, is niet enkel eene van het opstel, maar tevens van het heele Jaarboek.

'Die zeit des logischen turnens ist vorbei und das ringen mit dem engel des lebens hat wieder begonnen. Kritik will nur noch verstanden werden als förderung der krise: nicht mehr als scheidung der erstarrten dinge, sondern als entscheidung für das lebendige. Dass in den werten dieser zeit die Ordnende Kraft so sehr überwiegt, zeigt deutlich, dass ihre wurzeln nicht mehr zum nährenden grund hinabreichen; von ihnen sich abzukehren ist losung für jeden, der die jugend unseres volkes liebt; die quellen der Schaffenden Kraft zu suchen, zu handeln, zu gestalten und zu schauen, ist not für jeden der glied einer neuen schöpfung werden will; und wer nicht selber quell sein kann, der soll sich an ihm tränken, soll in selbst-

loser bescheidung und freiester selbsthingabe den schaffenden dienen und so als empfangender am lebendigen anteil haben. Dann schiessen die teile von selbst zu einer harmonischen bildungseinheit, einer kultur zusammen; denn der neue leib sichtet o r g a n i s c h die säfte, die ihn fördern, nimmt an was ihn erbaut, stösst ab was ihm nicht taugt und wächst auf, wenn seine wurzel nur an die ewigen wasser rührt und seine krone in luft und sonne steht'.

Hem die zelf zoo menig tijdschrift-nummer saamstelde moge het vergund zijn te eindigen met een woord van bewondering voor de vastheid en klaarheid, waarmee de uitgevers van dit jaarboek het naar hun plan voltooid hebben. Dit boek is één gedachte, in verschillende gedaanten voorgesteld. Het is één gedachte - dezelfde waaraan ook wij deelhebben - in zes verschillende wendingen, gelijk een zwaard dat met even zooveel doelbewuste slagen het sein geeft tot den 'nicht mehr vermeidbaren geisterkrieg.'

ALBERT VERWEY.

Jean Moréas
Vijf van zijn ‘Stances’
Vertaald door
Albert Verwey.

I

De rozen die ik liefhad welkten slag op slag,
Niet elk seizoen behoort aan jonge en blonde spruiten,
De zefir ademde al te lang: nu is de dag
Voor wreeden noordewind waarvoor de stroomen sluiten.

Is 't noodig, Blijheid, dat ge uw stem zoo maatloos hoogt,
En weet gij niet hoe dwaas het uitziet voor ons beide
Wanneer gij telkens weer en zonder reden poogt
De snaar te treffen die ik aan de Weemoed wijdde?

II

O weemoedvolle zee, tot onlangs mij zoo vreemd,
In uw wichtloozen damp zult ge aanstonds mij omronden,
En waar uw natte strand spoor van mijn voeten neemt,
Vergeet ik plotseling èn stad èn aardsche gronden.

O zee, o droevige vloed, verstaat ge in 't luide slaan
Dat daadlijk sterven komt op de onbeplante zanden,
Ten doode toe mijn hart te wiegen dat voortaan
De schoonheid nog maar wil van wrakken aan uw stranden?

III

Welaan! ik deed misschien alleen naar mijn natuur!
Zacht zag ik, was toch hard, en vroolijk, schoon gebroken.
Ik wenschte een god te maken uit dit kort geduur:
Nu sleep ik achter mij de tallelooze spoken.

De sterfelijke mensch bezwijkt en 't lot verwint.
Apollo, wreede god, die de eigen ras-vertrouwdheid
Vijandig, 't hartebloed deedt stroomen van uw kind, -
Wat gij kastijdde in mij, dat was uw eigen stoutheid.

IV

Gij lacht maar om uw lot en duldt toch al de kwalen
Die u zijn lafheid zendt.
Zelf weet ge niet waarom met rijzen en met dalen
Uw nacht-gezang niet endt.

Wat nuttigheid, Poëet, is in uw spel gelegen?
Vraagt één op wichtgen toon.
Ach, luister niet naar hem. Apollo en de Negen
Zijn toch niet zonder schoon.

Geboren wordt elkeen, tzij kwaad of goed-geprezen,
Zij sterven ook eerlang,
Omdat hier niets ontstaat dan enkel om te wezen
Voorwendsel tot uw zang.

V

Van de ether gezellin, traagwiegelende rook,
Wij zijn van één natuur.
Uw leven duurt maar kort, het mijne vluchtigde ook,
Maar wij ontstaan uit vuur.

De mensch, opdat hij leev' - om de asch bijeen te halen,
Slijte zijn knieën hij.
Om géén ding meer bezorgd en zonder ooit te dalen
Vervluchtigen wij bei.

De dichter
Door
Nine Van Der Schaaf.

Hij werd geboren in een oud huis, oude sproken kennen de plek waar het stond: eenzaam aan een blank water. Zijn moeder was stil en in haar oogen was geen vreugde en zij was altijd bij hem. Zij woonden in het vertrek waar zijn wieg stond; zelden kwam zij met hem buiten, doch als zij hem op den arm droeg, kwam zij langs de hooge vensters, die een vergezicht gaven over 't water, waar een vaartuig soms voorbijdreef, en de weide, waar zich 't vee bewoog. Toen hij wat grooter werd en loopen kon, zocht hij zelf den vensterkant, klauterde op stoel of bank en tuurde graag naar buiten, maar zijn moeder trok hem soms vandaar, hij wist niet waarom en zij wist het niet.

De stem van zijn moeder was zacht en een harde lach, een luide roep verbaasde hem soms en deed hem opzien naar haar gelaat, doch zij deed immer als hoorde zij niet. Zij had schoone oogen en haar stille leiding boeide hem immer meer dan de stemmen der andere menschen, die hij kende. Hij heette Ido, 't welk een inheemsche naam was in die streek.

Langzamerhand leerde hij van het groote huis al de ruimten kennen: de trieste, leege kamers die niet bewoond werden, en aan de achterzijde de boerderij met schuren en stallen, waar de knecht Henke en de huishoudster Grete alles bestuurden en een jongere knecht en meid vaak luidruchtig omgingen. Daar zag hij ook, vaker dan in het stil voorgedeelte van 't huis, zijn groote zuster Martha, die schooner dan zijn moeder was, en zij leidde hem vriendelijk aan een

hand of ging rustig door met 't werk dat zij daar te doen had.

Zij was krachtig en vlijtig en haar oogen zagen ernstig, doch zij leek de moeder niet.

Zijn vader zag hij maar een enkele keer 's daags en soms in dagen niet en hij was altijd schuw in diens nabijheid, want dat had, met onbewust gebaar, zijn moeder hem reeds in den vroegsten tijd geleerd. Zijn vader, Jome Nijland, was een dronkaard.

Dicht bij het huis stond nog een klein huisje, waar twee kinderen woonden. Deze kwamen Ido, toen hij wat ouder was, vaak naar buiten halen om met hen te spelen, - luide stemklanken verbaasden hem spoedig niet meer, en hij werd vlugger en vroolijker, doch als hij korter of langer buiten was, groeide in hem een teedere drang, die hem verstillen deed: dat was 't verlangen naar zijn moeder en naar de dingen om haar heen. Want al de dingen om haar waren hem lief en bij schemeravond speelde hij, in de donkere hoeken der kamer, de zoete sproken, die hij door haar vertellen in zijn hoofd droeg, - was hij de prins van elke sprook.

Later kwam de tijd, dat een wild spel daarbuiten hem soms wel sterker boeide dan zijn moeder's nabijzijn, doch toen zweeg zij niet meer, zij ging hem driftiger minnen en verraste hem met korte, haperende verhalen uit haar jeugd, die hem dagenlang vervulden. Naar zijn vader zag hij, die eens een dapper krijgsman geweest was, - schoon in haar oogen, en die ver, zeer ver van dit land, had gestreden en roem behaald. Hoe door bewondering omgeven hij was weergekeerd en hoe allen, - en hoe zij hem toen had geëerd en liefgehad.

Toen Ido groot genoeg was om roeiriemen te kunnen hanteeren, voer hij vaak met een kleine schuit naar het verafgelegen dorp om boodschappen te doen, of hij voer in de richting der groote meren, waar de nevelen groeiden. Hij leerde al de menschen uit het dorp en den omtrek kennen, doch aan den kant der meren lagen de huizen onbereikbaar en zag hij nauwelijks, bij zeer helder weer, een enkele torenspits, van een stad, die hij nog alleen bij naam kende. Van de volwassenen hoorde hij van die stad en gemeenzaam werden hem

ook de namen der boeren, die woonden in de huizen aan de overzij, doch als hij die streken naderde, was het hem als een onbekend vijandelijk land en het had daarom groote bekoring voor hem. Hij had het lief en wist niet waarom en daagde in den droom zijn vijanden tot zich, maar de menschen, die in den omtrek van 't dorp woonden, schuwde hij en zijn vrees voor hun blikken dreef hem soms tot een diep en smartelijk gepeins. Waarom vreesde hij zoo hevig en zoo dwaas? - want geen storm vreesde hij, als hij uitvaren wilde en geen zwervend vreemdeling, als hij dien op zijn tochten ontmoette. Hij vreesde en leed, en zijn gemijmer daarover bracht hem geen koele klaarheid en geen uitkomst, want hij was zeer jong, maar het bracht hem de heerlijke, maar wisselende beloften voor de toekomst, die ver was. Het was zijn moeder, die hem alles gaf wat zijn leven rijk was en die hij eindeloos liefhad. Of was het zijn vader, die hem zoo lijden deed, daar hij als verloren dronkaard werd gehoond? Of was het zijn moeder, de zwijgende, wier onbezonnen hartewoord hem noodlottig verbond aan den geliefden, gehoonden man?

De twee kinderen uit het naburig huisje, waar hij steeds mee gespeeld had, gingen nu wel met hem naar het dorp varen, daar zij zelf geen boot hadden. Maar zij waren dom en lachten soms tezamen om den bijwijlen vreemd-donkeren blik van Ido; die spot verkilde zijn genegenheid voor hen, en hij bemoeide zich spoedig niet meer met hen. Deze wilde hij niet vreezen en hij haatte ze, maar hij wist hen geen kwaad te doen, want ze wekten zijn strijdlust niet. Zij gingen nu wel met den jongsten knecht der boerderij in een schuit varen en als hij dan hun speelsch geschreeuw hoorde, kwam spijt over hem en verlangen naar vroeger spel, doch dit was een zwak voorbijgaand verlangen, dat hij allengs niet meer voelde.

Op een zomer ging hij voor 't eerst naar de school van het dorp, doch hij was stuursch tegen de andere jongens en ook knapper dan zij, daar hij van zijn moeder reeds iets geleerd had. Toen het slechte herfstweer kwam, ging hij niet meer geregeld en in den winter bezocht hij nog slechts een enkele maal den meester, die een oud, korzelig man was, doch die hem bewonderde en hem boeken afstond, waarin hij thuis ijverig leerde. Ook de volgende lente keerde hij niet op de

schoolbanken terug, doch bezocht elke week den meester, die zijn studie regelde, terwijl hij thuis in alles zijn moeder raadpleegde, die meer dan de andere boerenvrouwen ontwikkeld was.

Zoo was hij altijd alleen of met haar samen en droomde van met haar te wonen in een ander land. 'Waarom?' vroeg zij hem en hij antwoordde, dat hij daar misschien vrienden zou vinden.

Zij zuchtte, want het bedroefde haar, dat hij zoo weinig omgang met andere kinderen zocht en zij bezinde zich er op, of het ook haar schuld was. Zij durfde of wist hem geen raad te geven en hij voer uit in gedachten en zocht het gezelschap van vroolijke knapen niet, maar zocht in vreemde mijmerij troost voor zijn moeder, die bedroefd was om zijnentwil. Hij werd zwijgender dan hij als klein kind was, doch met haar sprak hij eindelooze verhalen en vaak, als zij luisterde, was hij in verrukking om de dingen, die hij haar te zeggen wist.

Zijn vader zag hij wel dagelijks, maar schouwde hem nimmer meer met opmerkzamen blik, zooals vroeger. Alleen de blikken der menschen uit de dorpsomgeving drongen een hel en hatelijk beeld van den dronkaard hem in de oogen en dáárom vreesde hij.

Maar eenmaal zou de tijd komen dat hij niet meer vreezen zou, zoo leerde hij droomen en verzweeg voor zijn moeder dien droom, want ook zijn vrees verzweeg hij haar en zij wist slechts, met zoeten trots, dat hij begaafd was en uitblonk boven de andere knapen, die hij stug vermeed.

Hij leerde ook in de boerderij helpen, de paarden en den ploeg besturen en al het boerenwerk doen, en allen in zijn omgeving prezen hem bij zijn arbeid. Dit gaf hem genot en spoorde hem zeer aan en het werken zelf deed in hem een nieuwe levenslust geboren worden, want hij voelde zijn groei in kracht. Dan sprak en lachte hij een keer vrijuit met andere jongens, die hij in het veld ontmoette, ofschoon ze hem niet bevielen. Hij vreesde dan niet, maar had met zijn vrees ook iets anders verloren, waarom hij zoeken ging, zich driftig roeiende naar de eenzaamheid der meren, waar hij zijn droomen terugvond. Tegen zijn moeder uitte hij soms dat hij gelukkig was, maar zij was droef en maakte ook met haar blik zijn woorden tot een logen.

De oude knecht Henke zat aan het roer van een zeilscheepje, waarin hij met zijn meester een groot deel van den tijd ronddobberde op de kalme, kronkelende waterwegen van het land. Naar alle markten, ver in den omtrek, voeren ze, de boer dreef veel handel en dronk bij elken koop en bij elken verkoop, en als zij thuiskwamen lette hij op de boerderij niet, doch Henke trachtte zoo goed hij kon de zaken op orde te houden. Tevreden sleet hij zijn leven in dienst van, en verknocht aan den man, die nu bewustloos in het vaartuig lag.

Het was een late zomeravond, de lucht bewolkt, doch eenige sterren schenen; het dorp was niet ver en eenig geluid deunde nog vandaar in de ooren van den sturenden man, want het was er feestelijk toegegaan dezen dag, de laatste der kermis, en de komende nacht was geen nacht van rust.

Henke stuurde eerst huiswaarts, doch daarna oordeelend, dat het nog lang duren zou eer de ander zijn roes had verslapen en hij niet voordien placht thuis te komen, legde hij 't gelaten op een anderen koers aan. Toen, daar het vrij donker was, en hijzelf wat beneveld van blik, en daar, wist hij, de maan spoedig moest opkomen, haalde hij het zeil in en haakte het schip aan den oever vast. Nu had hij geen bezigheid, 't lichtje brandde stil in den mast en hij dommelde in, 't hoofd rustend op de knieën.

Ook hier was eerst gerucht van zingende joelende stemmen hoorbaar, dat kwam van een gehucht nabij; eenige kermisgasten waren blijkbaar daarheen gedwaald, doch 't rumoer duurde niet lang, spoedig trokken de joelenden naar de kom van het dorp terug.

Een echter liet zich lokken door het eenzaam lichtje, dat in den mast brandde, en zijn ritselend-naderende voetstap deed weldra den ouden Henke opschrikken. Toen hij keek, zag hij een forschen jongen op den oever treden, deze greep zich aan den rand van 't schip vast en sprong met lenigen zwaai en zonder veel gerucht te maken, aan boord. Hij keek even naar den bewustloozen boer en kwam dan naast Henke staan, die 't geflonker van zijn blik voelde en ervan verwarde. De jongen heette Martijn en was een zoon van Grete, de huishoudster der boerderij; hij scheen zeer opgewonden, schoon

hij gerucht meed, en bezorgd wachtte Henke af, wat de reden blijken zou, die hem naar hier voerde.

De jongen sprak nu, losbandig van toon, doch met ingehouden stem: ‘Groet mijn moeder van mij en zeg haar, dat ik al mijn geld kwijt ben en dat ik de kermis verwensch.’ - ‘En dat ik een goede, oppassende jongen wil worden,’ vervolgde hij, terwijl hij een lach smoorde. Hij lachte dan zinneloos, maar zei ernstiger: ‘Zeg dat ik geld moet hebben, dat ze me geld stuurt.’

Henke antwoordde met manende, kalmeerende stem: ‘Je moeder is arm, dat weet je en kan geen geld meer missen.’

Gegrinnik klonk en dan hernieuwd de bede: ‘Zeg haar, dat ze me dan het goud geeft dat ze wel bezit, - ze heeft armbanden en kettingen van goud!’

Henke schudde slechts met het hoofd en tuurde naar den kant waar de maan moest opkomen, doch hij vond niet haar spoor van licht,

‘Zoek je moeder zelf op en plaag haar niet,’ sprak hij wat later, goedig.

Martijn's bedwongen spotlach antwoordde hem opnieuw, maar zacht en dringend hernam hij: ‘Vraag haar een enkele rijksdaalder, - als ik zelf ging, gaf ze mij veel meer, gaf ze mij alles wat ze had, al haar goud...’

Dan opeens verliet hij Henke en sprong aan wal. Schamper liet hij zich nog uit over den beschonken boer en dan verdween hij.

De oude knecht dacht na en wachtte en verkende de richting van den wind, die matig suisde en nog minderde, en hoorde dan plots de luide, jubelende galm van een klankrijke stem, die zong. Het was Martijn's stem, en zijn wilde zang wekte den dronkaard; stommelend kwam deze overeind en luisterde. Want die stemklank en die jubeling waren hem bekend als zijn eigen jeugd, het wàs zijn stem, - de stem van zijn zoon.

Nu werd om het maanlicht niet langer getalmd, het zeil werd opnieuw bijgeheschen en huiswaarts de steven gericht.

De boer mompelde nog eenige verwarde vragen en sliep dan opnieuw in; Henke gaf al zijn zorg aan roer en zeil en moest zijn blik spannen schoon hij een ervaren schipper

was, - doch allengs, op den langzamen tocht, werd het lichter en dwaalden zijn oogen vrijer rond: naar de sterbeelden, fonkelend omhoog en bevend op den bodem van 't water en naar den slapenden man, die aan zijn voeten lag.

Naar jarenlange gewoonte volgde en bewaakte hij diens slaap en dacht zich den tijd door met simpele mijmerij en had immer gedachtloos lief. Want die aan 't roer zat was geen stuurman, en die krachtloos neerlag was, van jaren her, zijn meester, die zijn leven stuurde.

Dicht bij het huis gekomen, wekte hij den boer en droeg ongemerkt zorg voor hem, terwijl ze aan wal stapten. De voorkant van het huis was donker, doch terzij brandde nog licht in een klein, laag vertrekje.

De beide mannen begaven zich daarheen, en vonden twee vrouwen hen wachtende: Grete en Martha. De laatste stond op, zoodra de mannen het vertrek binnentraden, en terwijl zij met koelen, ernstigen blik even haar vader aanzag, verwijderde zij zich zonder een woord te spreken. Grete en Henke spraken nog wat samen met gedempte stemmen om de slapenden van het huisgezin niet te storen, - de boer mengde even zijn luider klinkende, onsamenhangende woorden daartusschen, kreeg rustig bescheid en zocht dan, als de anderen, zwijgend zijn slaapstee op.

Martha werd ziek en stierf, kort daarop. Nog menig menigmaal keerden de boer en Henke 's avonds laat of diep in den nacht van hunne tochten huiswaarts en vonden dan immer de huishoudster Grete alleen, in het laag, verscholen vertrekje, waar het licht niet werd uitgedoofd, voor zij tehuis waren.

Ido was eens met zijn schuit varende naar den kant der meren en nog niet ver van huis, toen hij een jongen ontmoette, die eveneens een boot voortroeide, waarin een kist en eenige zakken lagen. Deze heette Joan, hij ventte met kruidenierswaren bij de boeren en voer nu terug naar 't dorp, waar hij woonde. Hij was van Ido's leeftijd; ook ontmoetten zij elkander dikwijls, doch Ido's blik werd meestal strak als iemand hem naderde en zij hadden nooit veel woorden samen

gesproken. Nu maakte Joan een praatje en iets was er in hem, dat Ido trof, schoon hij niet wist wat.

‘Vaar je nog ver dien kant op?’ vroeg Joan spoedig en Ido antwoordde koeltjes: ‘Dat kan wel wezen.’ Toen was het of ze ieder hun eigen weg zouden gaan, maar Joan vroeg opnieuw: ‘Wat moet je daar doen in je eentje?’

Ido zag hem opmerkzaam aan en dan antwoordde hij: ‘Ik ga daar lezen.’ Want in den laatsten tijd droeg hij in een hoek van zijn boot altijd eenige boeken mee, die hij thuis ontdekt had, weggeborgen in een kist, in een stoffigen hoek van den zolder. En deze boeken waren een groote rijkdom voor hem.

‘Zoo, - ik ga naar huis en dan mag ik luisteren naar mijn moeder's geklacht, want 't is Zaterdag en ze heeft het altijd zoo druk,’ zei Joan, op onverschilligen toon.

‘Waarom ga je dan naar huis?’ vroeg Ido. ‘Ja, dàt weet ik niet,’ zei de ander, wat kort. - ‘Mijn kameraads willen me niet langer, omdat ik altijd er op uit moet te venten,’ voegde hij er dan aan toe.

Toen groette hij en die groet bewoog iets in Ido.

‘Je kunt ook met mij meegaan,’ zei hij aarzelend.

‘Goed,’ was het antwoord en de jongen legde vlug zijn eigen schuit vast en sprong in die van Ido over. Ze spraken eerst niet veel. Ido was de omgang met zijns gelijken ontwend en de ander voelde zich aan hem zeer vreemd. Doch verheugd waren ze beide, zonder recht te weten waarom.

Dan vertelden ze elkander enkele dingen uit hun omgeving. Ze roeiden om beurten, tot Joan eindelijk koeltjes opmerkte: ‘Moeten we nog verder?’

‘Nu, - waarom niet?’ vroeg Ido terug en zijn blik was weer donker als eerst.

‘Ga je altijd zoo ver?’ vroeg Joan en in zijn stem was weer iets dat Ido verraste en goed deed. ‘Neen,’ antwoordde hij onverschillig en meteen deed hij de boot vastdrijven in het oeverriet. ‘Kun je lezen?’ vroeg hij dan plots en haalde tegelijk zijn boeken voor den dag. ‘Niet veel,’ zei de ander bedrukt en keek met naieven blik de boeken aan.

Ido zweeg en zag niet op. Dan vroeg hij, zacht en met aarzeling opnieuw in zijn stem: ‘Wil je luisteren?’

‘Jawel,’ antwoordde Joan ernstig. En Ido zocht nu uit den stapel boeken een en las enkele bladzijden voor, met rustige stem. En de ander luisterde, als naar een wonder. Ido's gelaat gloeide; de woorden die hij voorlas, teekenden het wezen van een held, dien hij bewonderde en liefhad, en voor 't eerst deelde hij die bewondering en liefde met een andes. - Want met zijn moeder kon hij dit niet deelen, hij wist niet, waarom niet.

Joan zei na afloop, dat hij het gelezene zeer mooi vond en zijn oogen zeiden hoe hij 't meende en hoe hij onthutst was en blijde tevens, door deze vreemde gebeurtenis. En van toen af werden de beide jongens vrienden.

Kort na Martha's dood, merkte men bij de moeder teekenen van krankzinnigheid, zij ijlde soms, lachte en sprak nu veel meer dan vroeger. Over Martha sprak ze niet; alleen een enkele maal zei ze tot Ido op een toon van diepsten rouw: ‘Martha is dood, - nu heb je geen zuster meer, - nu ben je alleen....’ Maar onmiddellijk vervolgde ze, levendig, zooals ze voorheen nooit sprak, en met zinloozen lach: ‘Maar een broer heb je nog wel, Ido! - Martijn, de zoon van Grete, is je broer!...’

- Haar verwanten die in een verwijderde streek woonden, hoorden van haar toestand en kwamen haar bezoeken en een van hen nam haar met zich mee, opdat ze elders verpleegd zou worden, waar de kans op genezing grooter was dan hier. Doch zij genas niet en keerde in haar woning niet meer terug.

Nu bleef Ido aan de zorg der anderen overgelaten, doch hij was in den eersten tijd steeds alleen in het verlaten vertrek dat zijn moeder bewoond had. Grete was goed voor hem, doch wist niet met hem te spreken en nadat zij vergeefs gepoogd had hem op te beuren en hem aan de eenzaamheid te onttrekken, berustte ze in haar onmacht en stoorde hem niet meer. Zij beklaagde hem diep, daar ze de toekomst voor hem zeer donker zag, denkende aan het lot der moeder, die hij zoozeer geleek, maar het ging met Ido anders dan zij meende. Hij was nog nimmer in zijn leven zoo bedroefd geweest, als toen zijn moeder van hem ging, maar iets werd hem in die droefheid geboren, dat hem verbaasde en dat hij

als een weldaad voelen ging. Het was die verbazing, de begeerte naar dat vreemd gevoelen, dat hem de sombere eenzaamheid der verlaten kamer dagelijks deed zoeken, want daar was het hem geworden en daar vond hij het telkens weer.

Als vreemde beelden gingen de dingen van zijn omgeving en de gebeurtenissen van zijn leven daar aan hem voorbij: hij zag duidelijk zijn vader, doch rustig, zonder dat dit hem lijden deed, en alles wat in zijn jonge leven hem wreed was geweest: de droefheid van zijn moeder, de kwellende blikken der menschen, zijn verlangens die niet bevredigd waren geworden, zag hij nu rustig aan en wist dat niets daarvan hem meer zou kwellen als vroeger, en dat oneindig andere dingen, gansch onbekende, die hem in 't leven wachtten, al dit donkere geheel uit hem zouden verdrijven.

Hij dacht aan zijn moeder, zooals ze eens in waanzin vroolijk gelachen had, hij dacht aan teedere woorden, die zij samen gesproken hadden vóór dezen tijd van waanzin en sommige woorden en blikken werden hem onvergetelijk en dierbaar. Zij werden in zijn ongestoord herinneren allengs helderder en elk helder beeld voelde hij in zich als wonderbaren schat.

Zoo leefde hij een poos voort en zei dan tot zichzelf dat het niet goed was zoo te leven, maar ook troostte hij zich: het had hem veel goeds gegeven en zeker wist hij: het zou niet duren. En het duurde ook niet een heel langen tijd, doch die hem later zeer, zeer lang scheen. Toen hervatte hij in schijn zijn oude leven: hij ging veel naar buiten en af en toe naar 't dorp, hij vertelde veel aan Joan, zijn vriend, en deed stug tegenover anderen, - dit was zijn oude leven, doch hij voelde dat hij nu een ander was. Hij gedacht zijn moeder en toch was zijn hart ver van haar en als hij om haar bewogen werd, was het dáárom: dat hij van haar vervreemd was.

En eens, terwijl hij alleen buiten was, dacht hij aan zichzelf, zoo helder en zoo vreemd, als hij dat nog niet eerder gedaan had. Hij stond opgericht, want hij was trotsch en wilde zichzelf vormen naar de gedachten in hem. En hij lachte, want hij had nu geen vrees meer voor menschen en meende: hij kon meer bereiken dan de anderen en dat was hem zoet.

Het was in de dagen die hieraan voorafgingen, dat er in

den omtrek veel vreemd volk te zien kwam: krijgslieden die voor korten tijd hier kwartier zochten en een lustig, rumoerig leven leidden. Het was in vredestijd, doch niet lang geleden was krijg gevoerd en het was te wachten, dat deze spoedig hervat zou worden.

Zij droegen roode uniformen en een paar van hen werden gasten in het huis van Jome Nijland, die levendig met hen ging praten over den verleden tijd van zijn eigen krijgvoeren, - Ido luisterde dan soms met aandacht en behield het zijne er van.

Hij ontmoette ook de anderen wel, op de meren, waar ze voor tijdverdrijf gingen visschen of zeilen, en nam hen met groote belangstelling op; - ook op de menschen uit den omtrek, die hij reeds kende, lette hij nu meer dan voorheen, schoon hij als voorheen bijna nooit vriendelijk was en weinig met hen sprak. Maar hun blikken hinderden hem niet meer, want hij wist nu met trots, dat zijn blik koeler en sterker was dan de hunne.

De vreemden, die hem van ver leerden kennen, zooals hij hen, verbaasden zich over hem; uit nieuwsgierigheid spraken ze hem wel toe, met vragen, die hij kort beantwoordde en spotternijen, die hij nauw verstond. Doch hun verschijningen prentten zich vast in zijn ziel en sommigen der vreemden zagen hem aan, met verwondering wel, doch ook genegenheid in hun blik. Aan een derzulken vroeg hij eens hoe oud men zijn moest om als soldaat te kunnen dienen. De man lachte goêlijk en noemde hem een leeftijd, die hem verschrikte, daar de zijne nog wel ver daarvan verwijderd was, doch hij was niet zeker of zijn zegsman in ernst sprak en uitte zich over dat onderwerp niet verder.

En bij zichzelf besloot hij later koel en kalm: wanneer hij gereed zou zijn met zijn plan om krijgsman te worden, zou niets hem in de uitvoering daarvan kunnen verhinderen, - niet zijn jeugd en niet één mensch.

Ook beproefde hij in stilte 't hanteeren der wapens, die zijn vader nog bezat en oefende zich in 't schieten met diens jachtgeweer. Hij raadpleegde daarbij Henke, die steeds van alles wist en zich bij den vreemden jongen over niets verwonderde.

Maar het woelig krijgsvolk trok heen en dan verflauwde ook bij Ido eerst de lust tot hun bedrijf. Echter bleef hij overtuigd dat hij wel eenmaal daartoe komen zou, maar dat de tijd waarop, nog wel lang zou duren. Doch ook was in zijn gedachte een tijdsduur zeer lang, die de volwassenen kort plegen te noemen.

Jome Nijland was sedert eenigen tijd droef gestemd en hij had de alcohol meer dan anders noodig om zich den zin te verruimen. Als hij nuchter was, keek hij donker om zich heen en sprak niet, doch had hij gedronken, dan werd zijn oog helderder en zocht hij in gezelschapspraat zijn troost. Hij sprak over Martha en zijn vrouw, beklaagde zich bij Henke over het leven, doch werd al spraakzamer en vergat zijn leed.

Vertrouwelijk vroeg hij een keer aan den knecht, sprekende van Martijn, van wien hij anders nimmer sprak: ‘Zeg het mij als je hoort, dat hij weggaat, - ik ken hem niet veel, maar ik moet dat zeker weten.’

Hij had bij gerucht vernomen, dat Martijn plan had te vertrekken naar het land aan den overkant van den Oceaan, en naar een streek daarvan, waar de kans op rijkworden zeer groot was, naar men zeide. Van dat oord was men gewoon te spreken met luchtig, soms hartstochtelijk verlangen, en ook met vrees. Van zulken als Martijn, die, jong en losbandig, toch reeds door wakkerende lusten werden gedreven buiten den kring van een ordelijk landleven, was het niet vreemd, dat zij daarheen trokken.

Henke beloofde den boer, te zullen zeggen al wat hij er van hooren mocht en spoedig vertelde hij, dat Martijn werkelijk binnenkort zou afreizen. De boer nam het bericht kalm op, schoon hij over de zaak veel gemijmerd had, - hij was nu verheugd, dat hij 't wist en hield zich in gesprek met Henke, levendig bezig met het denkbeeld van die reis. Hij wenschte jong te zijn als de ander, om eveneens te kunnen ondernemen, wat deze nu ondernam. Maar ook vele gedachten gingen bij hem om, die hij niet uitsprak. Een van deze was, waarom gaat hij weg van zijn moeder en van zijn land en wat zal van hem worden?

- Hij zal een dronkaard worden als ik! antwoordde hij

zichzelf. - 't Goud van dat land zal hij niet vinden, en, - hij zal ondergaan.

Hij dronk, en gedachten, meer verward en zoo somber niet, hieven hem op en deden hem 't leven weer zonniger inzien. Als hij met benevelden blik in zijn schuit lag en naar den hemel zag, geloofde hij aan God en aan 't bestaan der engelen en geloofde hij Martha daar, in zaligheid, - en schoon, als ze reeds hier was. Over hemzelf peinsde hij dan niet.

- Ik heb veel kwaad gedaan, - was wel steeds de overtuiging, die in hem zeurde en hem soms machtig ontroerde, doch meestal koud liet. Er was een wereld, die hij verlaten had, hij wist niet wanneer, en smoorde de herinnering met elken dronk iets meer volkomen, wist hij, schoon 't ging zachtjesaan....Het einde was gewis, schoon de tijd lang.

Martijn bezocht zijn moeder Grete, tot een afscheid. Doch niet alleen daarom, want hij had nog geld noodig en drong haar te geven, maar zij gaf hem slechts weinig. Hij wilde meer en zij antwoordde hem onbewogen, dat zij hem niets meer kon geven. - Dat zij hem kort geleden haar geld en ook haar sieraden had gegeven, daarvan sprak ze niet.

Martijn drong niet lang, daar hij begreep dat 't vergeefs zou zijn. Hij zweeg en bepeinsde iets, dat hij eerst aarzelde uit te spreken. - Doch was hij daarom niet juist op dit uur gekomen, nu hij wist dat zijn moeder alleen thuis zou zijn?

‘Geef mij geld van den boer, als je 't niet zelf hebt,’ sprak hij. ‘Ik moet geld hebben, en is 't mijn recht niet?’

Zij keek strak en haar oogen waren glansloos. Zij wachtte met besluiten en in dien tijd sprak Martijn half mompelend over zijn reis en antwoordde ze hem in een ondertoon, zonder dat ze naar elkander zagen. Eindelijk, terwijl ze hem nog iets antwoordde, stond ze op. Toen ze in het vertrekje terugkwam, gaf ze hem zwijgend geld. Hij stak het bij zich en ging heen.

Nog dien zelfden dag dronk hij veel, schoon hij niet nog slaaf van den drank was als zijn vader. De enkele dagen, die hem nog voor zijn vertrek restten, zag men hem bijna niet in het dorp waar hij woonde, maar zwierf hij meest in de

velden rondom en verschool zich soms neven de hooischelven die op 't land stonden.

Op een nacht kwam hij nabij het oude boerenhuis van Jome Nijland, nuchter was hij niet en hij hief met zijn klinkende stem even een schrillen, luiden zang aan, zoodat allen daarbinnen hem moesten hooren, en hij neuriede nog voort, terwijl hij een der schuiten losmaakte, die aan den oever lagen. Dan spong hij in het vaartuigje en voer heen naar den kant der meren, naar de stad aan de verre overzij.

De bewoners der boerderij, schoon zij gewekt waren door zijn stem, kwamen niet buiten, doch een paar van hen zagen wel hoe hij heenvoer en verstonden, dat dit 't begin was van zijn reis naar het goudland.

Ze zagen hem vaag in den nacht en hielden 't voor zeker, dat ze hem niet meer terug zouden zien.

Niet allen van het krijgsvolk waren uit het merenland vertrokken, doch die enkelen die niet heengingen, waren de minsten onder hen; hun kleeding zag er sjofel uit en er liepen kwade geruchten omtrent de redenen, die deze lieden hebben konden om nog langer te blijven.

Op een avond werden zij gehoord in de nabijheid van een boerderij, welke evenals die van Jome Nijland, ver van 't dorp was gelegen, en nabij de meren. Er woonden daar slechts een oude boer en boerin en een paar jongere dienstboden, en deze bewoners vreesden met recht inbraak en geweld van het naderend gespuis, - inderhaast zagen ze de grendels der deuren na, doofden de lichten uit en gaven geen antwoord, toen rumoerige stemmen van buiten om toegang vroegen. In grooten angst luisterden de menschen binnenshuis naar de reeds dreigende woorden daarbuiten, en dan hoorden ze geplas van een schippersboom in het vaarwater neven 't huis en nog meer geluiden van daar, die hen deden begrijpen, dat een vaartuig voorbij kwam. En de stem van Jome Nijland hoorden ze zich mengen met die der vreemden en die stem luidde kalm, de woorden, die hij sprak, waren thans niet van een dronken man, - zijn spreken verraste hen, terwijl ze oplettend luisterden, want dit waren de krachtige en rustige woorden van een helper, die redden kon. Zij fluisterden hun verbazing tot

elkander, en wachtten in spanning den afloop der dingen daarbuiten, merkten tenlaatste dat allen in het schip van den zwervenden boer stapten. Zij hoorden opnieuw geplas in het water, het geluid van stemmen klonk nog voort, doch verwijderde zich en toen het stil was geworden, bleven de bewoners der boerderij nog lang bijeen om van den schrik te bekomen, eer zij slapen gingen. Zij spraken van Jome Nijland al het goede, dat zij van hem te bedenken wisten en over zijn ondeugden spraken ze met schroom, en ernstiger, dan zij gewoon waren.

Jome Nijland voer intusschen met de krijgslieden in de richting van zijn woning, - het ging levendiger dan gewoonlijk toe op zijn schuit en hijzelf was zeer opgeruimd. Hij had strijd gevoerd en gewonnen, hij sprak nu niet verwijtend en minachtte niet, - zondaars waren zij allen, doch het voorval deed hem terugdenken aan vroegere, betere tijden en blijmoedig praatte hij met de overwonnenen voort.

En deze, eenmaal van hun doel gebracht, schikten zich in hun omstandigheden en verheugden zich langzamerhand over den goeden luim van den zonderlingen boer, die wel gul placht te zijn met het vocht, dat hijzelf zoo onmatig lustte.

Werkelijk duurde 't niet lang of er werden uit een hoek van het vaartuig flesschen en glazen te voorschijn gehaald, bij het luttel licht der sterren werd geschonken en voorts vlotte het gesprek zeer wel, want de gasten kenden allen het leven in den vreemde, waren spraakzaam en wisten klinkende verhalen te doen.

En toen ze eindelijk kwamen aan het oude huis, gingen ze mee haar binnen; de boer was nu reeds ver van nuchter, en terwijl hij ze in zijn woning leidde en hun spottend fluisteren niet merkte, was hij een gansch ander man, dan toen hij ze, nauw een uur geleden, van een laagheid wist te weerhouden. Het vertrekje, terzij van het huis, bleek te klein voor het gezelschap, - nu werd licht gemaakt in een der grootere kamers in het voorgedeelte van 't huis en terwijl Grete en Henke terug bleven in 't kleine zijvertrek, vierde de boer met zijn pasverworven kornuiten feest.

Er waren tijdens de aanwezigheid van het krijgsvolk meer zulke avonden geweest en de boer was dan alleen armer

geworden aan hetgeen hij gastvrij schonk, doch de fluistering van deze lieden voorzeide erger dingen. Met veelbeduidende blikken zagen ze den boer al meer en meer zijn nuchterheid verliezen en eindelijk lag hij met de oogen half toe, achterover in zijn leunstoel en wist niet meer van wat om hem heen gebeurde.

Grete en Henke sliepen niet, doch luisterden zorgzaam en een was in huis die eveneens niet sliep en zich ophield zeer nabij de kamer, waar 't gedruisch der luidruchtigen klonk. Dit was Ido, - hij had als de anderen vernomen dat deze krijgslieden niet te vertrouwen waren en zoodra hij nu eenig verdacht geluid meende te hooren, trad hij snel naar binnen. Hij had een geladen geweer in de hand en wendde zich vastbesloten naar een der mannen, die begonnen was de deuren van een kast open te rukken. Hij richtte met een woord van dreiging zijn wapen op dezen man en nu was het zijn optreden en zijn blik, die weifeling bracht, en, een oogenblik althans, 't geweld deed staken. Dan, de mannen droegen ook wapens en het zou een ongelijke strijd geworden zijn met den knaap, die niet week, maar achter dezen waren Henke en Grete te voorschijn gekomen, de eerste eveneens gewapend en dit deed hen haastig besluiten den strijd te mijden en voor den tweeden keer hun kwade voornemens op te geven.

De boer was intusschen een weinig tot zichzelf gekomen, hij had zich opgericht en de oogen geopend; verward zag hij in 't rond en toen hij alles zag, begreep hij nog niet wat gebeurde, maar bleef verbaasd op Ido staren, die zijn zoon was, maar dien hij nauw kende.

De dieven waren sluw en zochten met gedwongen vroolijkheid en kwinkslagen de aandacht af te leiden. Zij vertrokken spoedig.

Ido ging daarop niet dadelijk van zijn vader weg, - toch was hij in gedachten ver van dezen. Opgewonden vreugde om eigen dapperheid vervulde hem, schoon hij 't niet uitte. Hem steeds aanziende, vond de boer toch langzamerhand iets van zijn bewustheid weer en met ontroerde, weeke stem sprak hij: ‘Daar is niets meer te redden hier, Ido, niets meer!’

Doch Ido bleef in zijn roes van vreugde, en de ellende om hem was hem vreemd en ver. Hij voelde toch den weemoed

dier nabijheid wel, maar veel meer zijn kracht, die in hem beefde met een blij geweld. Verlokkende visioenen kwamen hem voor oogen, iets nieuws en machtigs was in hem ontwaakt, hij hoorde voor 't eerst een jubeling van lust zoo hoog opklinken in zijn ziel en zag dat het leven glanzend was, glanzend van lust, dien hij niet eer kende. Dien hij vermoedde, als hij anderen lustig zag, dien hij bij juichkreten vaag droomde, doch dien hij nu voelde in zichzelf: den lust van 't leven, na 't verwinnen.

Dit werd hem een nieuw en groot gedroom: de droom van een vreugdleven, na geweldige daad, die overwinning bracht.

Ido ging een levensplan maken: hij was zeer jong nog en het leven dat komen moest, leek hem daarom zoo groot, - in zijn onbestemde gedachte was niets hem daarvoor te ver, te veel.

In zijn omgeving kon hij niet blijven, dit was hem meer een zekerheid, dan dat hij precies de redenen wist waarom niet. Wat hij wenschte moest hij elders zoeken, doch 't begin te vinden voor een nieuw leven leek hem 't moeilijkst van al, hij wist dan ook geen goed begin te vinden.

Eindelijk nam hij een besluit; - hij had een oom, die eenige uren van zijn dorp woonde, dezen zou hij opzoeken en hem vragen of hij niet ergens daar zijn brood zou kunnen verdienen. Want Grete had hem gezegd, dat zijn vader weinig geld meer bezat: hij zou dus moeten leeren voor zichzelf te zorgen.

Hij zat met Joan in diens schuit en zij voeren samen de klanten langs om de kruidenierswaren te slijten. Dat deden ze in den laatsten tijd vaak samen en Ido vertelde Joan nu waartoe hij besloten was. Joan wist steeds alles van de vage plannen en wenschen van zijn vriend en stemde steeds daarmee in. Ook begreep hij dat een begin moest gevonden worden en zoo stemde hij ook met dit besluit in. Ido kende zijn oom bijna niet: dit was een bezwaar en zij hadden al vaker samen over de zaak gesproken, doch daar zij niet iets beters konden bedenken, moest het wel hiertoe komen.

- Die oom van mij is mij vreemd, doch alle menschen daar zijn vreemden! - dacht Ido, en dit was voor hem bekorend, daar hij van de menschen, die hij kende, weinigen genegen

was. Zoo ook sprak hij tot Joan. Doch hij wenschte van harte, dat deze met hem mee kon gaan.

Joan antwoordde hem, dat hij 't ook wel zou willen, maar verder kwam hij niet. ‘Ik heb daar geen oom, zooals jij,’ zei hij, en hiermee schoof hij het denkbeeld van zich. ‘Later kom je bij mij’, sprak Ido hoopvol.

Joan voelde zich bedrukt, nu hij gelooven moest, dat Ido spoedig van hem zou heengaan, maar hij sprak daar niet veel over. Bij Ido's huis gekomen, sprong deze uit de schuit en 't was hen, of ze nu reeds afscheid namen van elkander. Ido ging eerst naar binnen, terwijl de ander doorvoer, doch dan kwam hij weer op den oever en zag Joan na. 't Was hard van een vriend te scheiden, voelde hij. Dat hij reeds erger smart doorstaan had, gedacht hij daarbij niet, - doch dit leed was ook nieuw en zoet! Zij hadden beide 't lange leven vóór zich en bij 't weerzien zou alles zooveel beter zijn dan thans! Hij keerde zich om, dacht aan zijn afreis en toen hij wat later nog eens keek, was Joan reeds uit 't gezicht verdwenen. Dit trof hem als een waarschuwing, maar hij wist toch wel, dat hij Joan niet vergeten zou.

Toen hij aan zijn vader en aan Grete, die in veel opzichten de moeder verving, zijn voornemen meedeelde, vond hij weinig tegenstand en ook weinig verbazing. Hij ontstelde een oogenblik diep, want hijzelf verbaasde zich toen en sprak ‘neen’ tot zijn plannen, hij wist niet waarom en herstelde zich ook spoedig. Doch waarom liet men hem weggaan? klaagde hij daarna weemoedig tot zich zelf, waarom strekten ze geen hand uit om hem te weerhouden en tot zich te trekken? Hij dacht aan zijn moeder. En toch, wist hij, zou niemand hem nu weerhouden hebben, ook niet zijn moeder.

Op den laatsten dag voor hij heenging, gaf Grete hem ongevraagd een zakje, waar een goede som geld in was. ‘Dat heeft ook de ander gehad, toen hij heenging,’ zei ze rustig en strak, en Ido begreep wel, dat het Martijn was, op wien ze doelde. Hij was verrast en zei haar weinig dank, schoon het veel meer was, dan hij verwacht had mee te krijgen. Maar zijn oogen bleven een wijl naar haar gelaat gericht en de hare, toen ze nog even naar hem opkeek, zagen hem vriendelijk aan.

Ook van zijn boeken nam hij afscheid, behalve dat hij er een tusschen zijn kleeren meepakte. Vele had hij vaak herlezen, hij was er zeer aan gehecht en beloofde ze een weerzien als hij terugkwam. Doch hij werd wijzer en als hij ze later bij toeval in handen nam, legde hij ze haastig weer neer, om geen oude, waardevolle beelden te verdrijven.

Bij zijn oom werd hij niet heel vriendelijk ontvangen, daar men overlast vreesde van den bijna onbekenden neef, - echter stuurde men hem niet naar huis terug, doch schafte raad voor hem. Het gevolg was, dat hij na eenige dagen met zijn oom op weg toog, naar een verwijderde tuinmanswoning, die voortaan zijn tehuis zou zijn, en waar hij een baas zou vinden, die genegen was, hem als knechtje bij zich te nemen en te loonen.

Het was voor hem een lange, verdrietelijke wandeling daarheen, met den stuggen oom tot gezelschap. Ido keek droomerig om zich heen, merkte toch vele dingen op en verkropte zijn verlangen naar het einde van deze reis. Dat einde kwam toch en toen hij wat later zijn bloedverwant den weg terug zag gaan, besloot hij dien nooit weer te zien, - toch was hij dankbaar, dat hij een tehuis gevonden had.

Hij kreeg, om te slapen, een zolderkamertje en in den voornacht, toen hij nog niet sliep, luisterde hij naar 't geluid van den wind in de boomen. Het lokte hem uit zijn bed, en uit het geopend venster boog hij zich om rond te zien. Hij kon in den nacht weinig onderscheiden, doch boomen groeiden tot dicht bij zijn venster en 't ruischen van den wind in 't volle, zomersche gebladerte was hem heel nabij. Hij kende zoo dat nabijzijn van boomen niet; hij stak zijn arm in de ruimte, - iets verder dan de hand reikte, bewogen zich de bladeren kalm heen en weer, en het geruisch was hem een koor van heimelijke, teedere stemmen, - een zangerig lied, dat hem in slaap zong, als hij na een korte poos zich opnieuw op zijn bed neerlegde.

Den volgenden morgen begon zijn arbeid in dienst van den tuinbaas. Deze had hem een taak aangewezen aan een der zijden van den uitgestrekten tuin en daar bleef hij alleen, tot schafttijd.

Hij ving aan hard te werken en eerst toen hij veel had

afgedaan, talmde hij en keek in gedachten om zich. Niemand was in zijn nabijheid, hij haalde eens diep adem en voor 't eerst in deze dagen, dat hij van huis was, voelde hij zich vrij en verheugd. In het huis van zijn oom, waar hij niet welkom was, had hij moeilijke uren gehad, - des avonds vooral kwelde hem 't heimwee naar de oude omgeving en nu voelde hij, dat van dat leed 't ergste geleden was. Door goed te werken zou hij zich hier de gunst der omringende menschen kunnen winnen en dus met zijn lot verzoend zijn. Hij leunde zich tegen een boom en ging voort te peinzen. Hoe ver en schemerig leek hem nu plots 't verleden in zijn merenland en hoe hel blonken de bloemen in dezen tuin! Hij kon niet verhinderen dat zijn oogen vochtig werden, doch deze bewogenheid was geen heimwee meer.

Lang talmde hij niet, hij bukte zich spoedig weer tot zijn arbeid en floot daarbij, schoon hij dat voorheen zelden deed.

De eigenaars van den grooten tuin leerde Ido niet kennen, want deze woonden niet in het mooie huis, dat daarbij behoorde. Wel kwamen af en toe, uit een nabijgelegen stadje, bezoekers in den tuin, die er rondwandelden of zich een aangename rustplek zochten. Het waren meestal dezelfden, die door de gunst der onbekende eigenaars toegang hadden en velen hunner zagen er ziekelijk uit.

Als men hem ontmoette en aan tuinwerk bezig zag, sprak men hem wel eens aan en gewoonlijk werd hem dan gevraagd van waar hij kwam, waarop hij, ten antwoord, onverschillig den naam van zijn dorp noemde. De vraag was hem al spoedig begonnen te vervelen en soms, terwijl hij na een of ander vluchtig gesprek den heenwandelenden bezoeker nakeek, dacht hij minachtend: van waar ik kom, ja, - maar is het niet veel meer belangrijk te weten waarheen ik zal gaan? Dat bepeinsde hij dan en wist het wel niet, maar droomde: als een van die menschen hem met zulke vraag eens verraste en hem aanzag met een blik, die meer gaf dan de zoete vriendelijkheid, die hij van sommigen ontving, hij zou een waardig antwoord vinden!

En eens kwam in den tuin een bezoeker, die er in zijn oogen zeer ongewoon uitzag. Deze ging hem zwijgend voorbij

en scheen hem niet op te merken, hij echter volgde den vreemde een eindweegs, zag hoe ook anderen hem nieuwsgierig nastaarden en zocht daarna zijn bezigheid dicht bij den uitgang, zoodat hij hem nog eens kon zien, als hij den tuin verliet.

Toen de vreemde daar een poos later kwam, trof zijn blik Ido's oogen, hij talmde dan even en vroeg glimlachend: ‘Wat zie je aan mij jongen, dat je zoo verbaast?’

Ido kleurde, maar bleef hem aanzien en antwoordde ernstig: ‘Dat weet ik niet.’

Doch de ander glimlachte reeds niet meer, knikte vluchtig naar Ido en verdween.

Ido zag in gedachte nog lang den blik en heel de uitdrukking van den vreemde, in houding en gelaat, en als hij even ophield met werken, klonken hem in de stilte van den tuin de woorden opnieuw: ‘Wat zie je aan mij, dat je zoo verbaast?’

Van zijn baas, den tuinman, vernam hij, dat de bezoeker op reis was naar Mandola, een verre, groote stad. Het was niet de eerste maal, dat hij dien naam hoorde, hij had dien gehoord, thuis, bij verhalen van krijg, en van den ouden meester had hij geleerd hoeveel duizenden inwoners daar leefden en hij had wel vaak getracht zich een voorstelling te maken van zulk een stad. Daar te leven was wel meer als een aanlokkelijk denkbeeld in hem omgegaan, - nu sprak hij met vastheid tot zichzelf: ik wil naar Mandola gaan, - als ik groot genoeg ben om mij daar een bestaan te kunnen vinden!

- Doch Mandola, de hoofdstad van het groote rijk, waar de wetten beraamd werden, die het gansche volk te gehoorzamen had, was zeer gehaat in de afgelegen provincie waar Ido woonde. De krijgslieden in roode uniform, zooals Ido er indertijd in zijn merenland had ontmoet, waren de knechten van elkaar opvolgende, woelige opperhoofden dier provincie, die, gesteund door de liefde en de wenschen hunner onderdanen, meermaals een opstand hadden geleid, menige overwinning behaald, doch ten slotte steeds bedwongen waren door de macht, die zich over wijd gebied gelden deed en zetelde in Mandola.

Ook thans hadden schermutselingen plaats, doch Ido hoorde er weinig van, want in het nabijgelegen stadje, vanwaar de berichten moesten komen, was 't immer rustig en stil en bracht de strijd weinig bewogenheid.

Soms dacht hij nog wel aan zijn vroeger plan om krijgsman te worden, - met verwondering, want hij voelde den lust niet weder, dien hij toen had gevoeld. Hij werkte ijverig dag aan dag in den tuin en was blij met de gunst van zijn baas, die zich aan hem een goed man betoonde. Van een der getrouwe tuinbezoekers uit het stadje wist hij boeken te leenen en bracht zijn vrijen tijd meest door met lezen en droomen, op een of andere plek buiten, of op zijn zolderkamertje, nabij de dichte boomkruinen. Dan voelde hij wel dat verlangens, vage en andere dan voorheen, in hem groeiden en zijn gedachten wijlden meer bij het onbekend later dan bij het leven van heden, - toch noemde hij zich tevreden en gelukkig, zoolang hij op deze wijs zou mogen voortleven.

Hij bewonderde de groote ruischende boomen van den grooten tuin, de voorheen onbekende, prachtige bloemen, die hij mee verzorgde, ontroerden hem soms diep en in de boschachtige omgeving van den tuin vond hij veel plekjes, die hem lief werden. En hij dacht aan zijn groot, stil merenland, dat hij verlaten had, hij gedacht dit zonder het heimwee der eerste dagen, doch immer en immer weder, en hij had 't ruischen der boomen lief, omdat het hem bewogener daaraan deed denken en de schitterende vreemdheid der bloemen deed oude, verbleekte droomen in hem herleven.

Ver in den nazomer werd eensklaps het mooie huis, dat bij den tuin hoorde, bewoond. Als Ido er voorbijkwam, hoorde hij soms de stemmen van bewoners, en als hij in 't voorbijgaan vluchtig opkeek naar de vensters, zag hij soms een gestalte bewegen of hij ontmoette den blik van een hunner die toevallig naar buiten keek. Zoo leerde hij al spoedig eenige der bewoners een weinig kennen, doch in den tuin ontmoette hij slechts één. Dat was een bleeke, tengere vrouw, die daar dagelijks wandelde, - zij was jonger dan zijn moeder, en ouder dan hij zijn schoone zuster Martha gekend had. - Dit bedacht hij, als hij haar heimelijk gadesloeg, doch hij ontroerde van haar verschijning, meer dan van die der

bloemen, terwijl hij van haar evenmin 't geluid eener stem hoorde, want zij sprak hem niet toe en hij bleef meestal zoover van haar pad, dat hij zelfs 't geluid van haar schreden niet hooren kon.

De herfst kwam en hij zag haar zeldener, maar elken dag leefde zij in zijn gemijmer en wat hij daar droomerig verlangde, wond zich om haar beeld.

Eens was hij met een spade ijverig bezig een nieuw perk in orde te maken, hij was geheel en al aandacht bij zijn werk, doch hij stond nabij een grintpad en daar hoorde hij plots het gekraak van een voetstap. Hij keek op en een meisje kwam naar hem toe, dat hem vriendelijk aankeek en groette, als was zij een bekende. Zij was van zijn leeftijd, zij zag er frisch en vroolijk uit en haar oogen zagen verstandig en vrijmoedig.

Doch hij kende haar niet en staarde haar eerst verbluft aan. Haar verschijning maakte hem niet schuw van ontroering zooals die der bleeke vrouw, - hij keek haar even vrijmoedig aan als zij hem, schoon minder vriendelijk.

Het meisje sprak, - maar eerst aarzelde ze toch even, - dan klonk haar stem helder en vriendelijk, als haar wezen was: ‘Ik heet Annie, en je kent mijn vader wel, - hij kwam hier dezen zomer dikwijls in den tuin en je hebt boeken van hem ter leen gehad....’

Dus was zij het kind van een der tuinbezoekers uit het stadje! Dit behoedde hem gansch voor verlegenheid en hij antwoordde iets, wel kort, maar toch zoo vriendelijk als hij kon.

‘Het waren mooie boeken, nietwaar?’ vroeg zij naief, hem nieuwsgierig in de oogen ziende.

‘Jawel’, antwoordde hij, - en vroeg of zij dan wist wat hij ter lezing kreeg. Hij ook keek af en toe nieuwsgierig naar haar, niet begrijpend wat zij van hem wilde.

‘Mijn vader stelt belang in je’, zei ze wat later.

‘Waarom?’ vroeg hij, maar zij lachte. Zij keek dan eens rond, tot afleiding en zei: ‘Wat is 't hier mooi, - je hebt wel een mooi leven, hier elken dag.’

‘Ja,’ antwoordde hij, ‘ik ben hier ook wel tevreden. En op 't zelfde oogenblik dacht hij met eensklaps driftig verlangen aan de

groote stad Mandola, doch zijn gezicht was koel als zijn woorden en hij was trotsch, dat hij dit luchtige kind bedroog.

‘Wil je wel eens bij ons komen, hier in Borko?’ vroeg zij nu. Borko was het stadje in de nabijheid. En toen hij 't eerste oogenblik niet recht wist wat te antwoorden, voegde ze er plagend bij: ‘Of heb je deze tuin zoo lief, dat je er geen dag uit vandaan wilt.’

‘Dat kan wel zijn,’ antwoordde hij met zijn blik en weer dacht hij tevens heimelijk aan Mandola, doch hij zei: ‘Ik ben een paar maal voor een boodschap in Borko geweest, maar ik weet er den weg niet.’

‘Wil je bij ons komen?’ vroeg zij nog eens, hartelijk en plagend tegelijk. Hij kleurde nu en zei: ‘Waarom zou ik dat niet willen? - Maar waarom vraag je het?’ vroeg hij dan wantrouwend.

Het meisje zag hem aan en vermaakte zich nog even met zijn verbluftheid. Dan maakte zij er een eind aan en zei zakelijk: ‘Je hebt nog boeken van ons. Mijn vader vroeg of je die Zondag komt terugbrengen en dan bij ons blijft tot de volgende morgen. Als je aan den tuinbaas zegt, dat hij 't vraagt, krijg je wel vrij om te gaan.’

Daarmee ging ze heen. Hij lette wel even nog op haar, terwijl zij ging, maar meende haar toch dadelijk te zullen vergeten. Echter sprak hij een poos later bij zich zelf: Annie heet ze. Ze was mooi en goed. Het was eigenlijk als een wonder! En toch was hij niet blij, als van een wonder. Toen hij daarna weer de bleeke vrouw zag, voelde hij pijn. Want deze was hem liever dan het meisje en toch kon hij nu niet rustig droomen zooals anders na haar verschijnen.

Met den tuinbaas sprak hij over de uitnoodiging en deze wist hem te vertellen dat Annie's vader een heel knap man was en leeraar aan een school van het stadje. Zelf herinnerde hij zich een gesprek dat hij kortgeleden met dien bezoeker had gehad. Deze was begonnen met een praatje over onverschillige zaken, terwijl hij Ido aldoor scherp opnam met zijn vriendelijken blik, en hij had dan gevraagd welke van de boeken, die Ido kreeg, hem 't meest bevielen. Ido had iets geantwoord, dat niet duidelijk was en de bezoeker was met

vragen voortgegaan. Ido werd stug onder dezen drang, maar zei toch wat later: ‘Het mooiste boek dat ik vroeger thuis vond, heb ik mee hierheen genomen, - nu lees ik het nooit meer, maar als ik iets moois lees, denk ik dat het daarop lijkt.’

‘Hoe heet dat boek?’ had de vreemde gevraagd.

Trotsche onwil deed Ido eerst zwijgen. Toen zei hij, daar hij iets zeggen moest: ‘Dat doet er immers niet toe!’

‘En wat lijkt het meest op dat boek?’ vroeg de vriendelijke heer opnieuw. Met onwillekeurige beslistheid en warm noemde Ido nu den naam van een dichting en van diens dichter. ‘Maar dit lijkt daar niet op, het lijkt op niets,’ had hij eraan toegevoegd. En daarbij verdroot hem het gesprek zeer en wenschte hij duidelijk alleen gelaten te worden.

Toen hij den eerstvolgenden Zondag met laaggestemde verwachting in het huis van den leeraar trad, werd hij door hemzelf en zijn huisgenooten met veel hartelijkheid ontvangen en hij voelde zich in hun midden eensklaps dankbaar en verheugd. Hij had berouw over zijn stugheid jegens den vriendelijken man en toen men hem naar zijn leven vroeg, vertelde hij openhartig daarvan, hij vertelde levendiger en met meer woorden dan hij gewoonlijk sprak. De leeraar had een zoon, ouder dan Annie, deze leek zoo donker en zwaarmoedig als zij vroolijk was en met beide sprak hij, als had hij ze lang gekend. Hij voelde dat hij heel anders was dan deze twee, die op scholen knap waren geworden, en toch, dacht hij, minder van het leven wisten dan hij, doch hij voelde afgunst noch minachting, en alleen 't geluk van een nieuwen band. Hij dacht aan Joan, terwijl hij praatte en luisterde, maar deze was nu een bleeke figuur in zijn herinnering en Annie was hem reeds veel meer.

Toen het avond werd, kwamen eenige jongelieden het gezelschap vermeerderen, deze keken eerst verwonderd naar den vreemden jongen en letten verder weinig op hem. Ido voelde dat het koeler om hem heen werd, doch Annie, die zich eerst met de nieuwgekomenen had bezig gehouden keerde spoedig naar hem terug en bleef in het bijzijn der anderen even vriendelijk jegens hem als daarvoor.

Haar vader leidde het gesprek over onderwerpen, waar de

anderen hem te woord stonden, doch waar Ido niet volgen kon. Toch hoorde hij soms een woord of gezegde, dat hem trof en hij luisterde met aandacht, maar weldra trok Annie hem in een hoek en zei fluisterend spottende dingen over enkelen der bezoekers. Toen lachten zij in elkanders oogen en bleven vertrouwelijk samen praten. Zij vertelde hem ook wat deze avond te gebeuren stond, welk doel deze jongelieden hier tezamenbracht.

Dat was een rede van den leeraar, naar aanleiding van een boekwerk, dat hij open geslagen voor zich legde, toen hij wat later op den avond van zijn zitplaats opstond en met zwijgend gebaar het gezelschap tot luisteren uitnoodde. De anderen schikten hunne stoelen naderbij, daarop was het een oogenblik heel stil en dan begon hij.

Spoedig werd Ido bleek, want het was over zijn dichter dat gesproken werd. Ook trof hem een enkele maal een blik van den redenaar, in stille verstandhouding. Hij volgde de rede in spanning en angstig eerst, of hij, ondanks de lofdragende woorden een slag vreesde die hem wonden zou. 't Geluk van den dag was plots weg, voelde hij en toch wenschte hij nu niet ergens anders te zijn dan hier. Langzamerhand werd hij kalmer en toen had hij ook veel van het gesprokene begrepen en hij had de ernstige bewondering gevoeld van dezen man voor zijn dichter. Hij keek voorzichtig eens rond en merkte dat velen der hoorders onder den indruk der rede gekomen waren en meebewonderden. Hij was vermoeid en verlangde naar het einde.

Toen de leeraar had uitgesproken, gingen de jongelieden heen en was hij als voor hun komst, met het gastvrij gezin alleen. Annie keek ernstig. Eenige hartelijke woorden werden nog over den avond gesproken, doch Ido wist nauwelijks meer iets te zeggen. Wat later in bed liggende, was zijn hoofd verward. Hij kon niet goed denken en ook niet slapen. Hij dacht ten laatste aan Annie's stem en lach, en sliep in.

Hij vertrok den volgenden dag met de uitnoodiging om terug te komen, een paar weken later.

In dien tusschentijd verraste hem Annie, die hem voor den tweeden maal in den tuin opzocht. Zij bracht een boek mee dat ze hem met naieve geestdrift drong spoedig te lezen. Zij

bleef wat praten, en hij sprak eerst zeer weinig, maar dan opeens vroeg hij, haar vlak aanziende: ‘Je bent heel goed en lief, Annie. Maar kom je hier bij mij, omdat je vindt, dat je bij mij meer past dan bij die anderen?’

Zij kleurde en lachte en antwoordde dan: ‘Ik weet niet of ik bij je pas. Maar mijn vader houdt van je en ik houd veel van hem.’

Hij vroeg niet verder Maar hij had groote behoefte om lief voor haar te zijn en ging met haar naar een verborgen plekje van den tuin waar enkel wat verdroogd onkruid stond. ‘Hier zal ik wieden,’ bood hij aan, ‘en als je wilt kun je er dan zaad inleggen, dan heb je hier komende lente een eigen tuintje. Niemand geeft er wat om, wat hier groeit.’

Annie was verrukt over dit plan en later stopten ze samen zaadjes in den grond. En toen zij toch eenmaal met dit werk bezig was, vroeg ze hem verder te mogen helpen. Het was doodstil om hen heen, zij waren ver van het tuinmanshuis en ook ver van het andere groote huis en vermaakten zich een heele poos met hun gezamenlijken arbeid. Toen zij nu afscheid namen, hielden zij van elkander als vrienden.

Zij kwam hem daarna dikwijls storen, maar soms was zij hem toch niet welkom, al hield hij van haar. Zij merkte het, doch toonde zich dan even goedgehumeurd en lief als anders. Maar eens zag zij met Ido de gestalte van de bleeke vrouw zich langs een verwijderd pad bewegen en vroeg hem levendig en nieuwsgierig wie zij was. Toen werd hij driftig om haar stem, die als altijd hoog en helder klonk, en hij wilde niet dat 't geluid dier stem de andere bereiken zou. ‘Zwijg toch’, beval hij hard en gaf geen antwoord op haar gevraag. Dien keer voelde zij zich gekwetst, -schoon zij hem zijn drift vergaf.

Hij kwam geregeld in het huis van haar vader naar diens toespraken luisteren en veel dingen werden hem daardoor helder, die hem voorheen onbekend of duister waren.

Toch schonk hem het luisteren zelden genot, nieuwe gedachten en gevoelens woelden in hem na elken keer, - soms klaagde hij misnoegd daarover bij zichzelf, soms voelde hij zich rijk en innig dankbaar. Hij beschuldigde zich dan van ondankbaarheid, jegens den man die hem zooveel schonk en eens zag hij lang naar hem en vurige woorden van dank

en genegenheid waren in zijn hart en hij zou ze uitspreken....toch besloot hij bijna tegelijk dit niet te doen en zijn blik na dit besluit was een raadselblik en zijn woorden waren koel. Hij was somber dien ganschen dag en zwijgzaam, maar in zijn droomerige oogen brak soms een flikkering door, want hij was innerlijk van wonderen hartstocht bewogen.

Voor hij heenging zei hij op beslisten toon dat hij van nu af niet meer zou terugkomen. Het was reeds in 't voorjaar, schoon nog bijkans winter, - hij kreeg meer werk en hield niet genoeg vrijen tijd over, zei hij. Hij haperde wel terwijl hij sprak, want hij wist dat hij een voorwendsel zocht; de leeraar keek hem verwonderd even aan en vroeg hem de nadere reden niet. Hij was een wijs man, hij verwachtte van Annie later wel te zullen hooren wat hij nu niet vernam en bleef kalm vriendelijk tegen Ido.

Deze dacht dat zijn gedrag door zijn weldoener stilzwijgend werd afgekeurd en dit deed hem pijn, toch kon hij hem thans niet anders dan stugheid betoonen. Maar voor hij afscheid nam, zocht hij met Annie alleen te spreken en bij haar stortte hij bevend zijn hart uit. Hij zou niet terugkomen, want hij wilde met een groot gedicht aanvangen en daarvoor had hij al zijn tijd noodig en ook de eenzaamheid ginds.

Zij zag hem ernstig en begrijpend aan en zei: ‘Mijn vader wist wel, dat je een dichter was. Hij heeft het ons eens gezegd toen hij uit den tuin kwam en wij je nog niet kenden.’

‘Maar het is een geheim, Annie,’ zei hij dringend. ‘Je mag het aan niemand zeggen, want ik zou niet kunnen verdragen dat iemand, behalve jij, het wist.’

Zij antwoordde niets, doch sprak er over, dat zij elkaar nu in een heele poos niet meer zouden zien. Toen roerde ze nog iets anders aan. ‘Zou je niet liever hier wonen dan daarginds?’ vroeg ze. ‘Als je gedicht af is....’

Hij zei zacht en met nadruk: ‘Niet hier. Ik wil later naar Mandola gaan!’

Zij schrikte en vroeg spottend: ‘Waarom zoo ver? En wat zou je daar doen?’

Hij zag haar aan met de schittering van een denkbeeld, doch sprak het niet uit. Zij sprak: ‘Je moest hier willen komen. Mijn vader kon je misschien wel aan een anderen

werkkring helpen. - Je wordt immers voor een tuinman veel te knap,' voegde zij er plagend bij.

Hij schudde 't hoofd en herhaalde dat hij naar Mandola wilde. Zij zei bezorgd en peinzend: 'Het is ook zoo onrustig en gevaarlijk in de wereld buiten deze omgeving. En die stad Mandola! Tweemaal in den tijd, dien ik weet, trok een leger daartegen op en ook nu moeten er zooveel vijandige plannen zijn. Waarom zou je niet liever naar hier komen?'

Hij antwoordde niet meer. 'Zul je mijn geheim bewaren?' vroeg hij nog eens, met teedere, dringende stem. Toch lachte zij even, haar onbezonnen lach. Beloofde 't hem dan wel ernstig. Zij zou ook nog eens naar hem toe komen, als 't wat verder in den tijd kwam, om naar haar tuintje te komen kijken, beloofde zij.

Maar zij kwam niet. Heel vroeg kwamen de eerste sprietjes boven den grond, zoo als hij haar voorspeld had, doch zij zag ze niet. Want zij had toch zijn geheim niet bewaard, zij had zijn plan aan haar vader meegedeeld. Dadelijk daarop vond zij dit een ernstig vergrijp: Ido zou zeker diep verontwaardigd zijn als hij 't hoorde, en zij durfde niet naar den tuin gaan en 't hem zeggen, vreezende dat zulke ontroering hem bij zijn werk soms ernstig mocht storen. Zij verlangde wel hem weer te zien en troostte zich dat hij wel komen zou, als hij zijn dichting gereed had. Doch toen kwam hij niet.

Eenige dagen lang, terwijl een eerste en stormachtige dichting in hem leefde, kon hij toch niet aanvangen deze te verwerkelijken.

Maar eens zag hij de bleeke vrouw meer van nabij en nam haar met meer driestheid op dan hij nog ooit gedaan had, en toen verraste hem een nieuwe bekoring aan haar. Zij was schooner dan hij haar had kunnen droomen, mijmerde hij, schooner dan Annie en Martha, oneindig schooner....

Toen Annie hem niet kwam opzoeken, dacht hij dat dit ontrouw was en hij was boos op haar. Doch hij werkte aan zijn dichtplan, zag dikwijls de schoone vrouw en dacht droevig en vluchtig aan Annie.

(Wordt vervolgd.)

Milton: Het Paradijs Verloren
Vertaald door
Alex. Gutteling.

Tweede Zang

Hoog op een troon van koningspracht, uitblinkend
Ver boven weeld' van Ormus en van Indië,
Of waar 't rijke Oosten op zijn vorsten 't mildst
Barbaarsche parelen en goudstof strooit, -
Satan verheven zat, verdienste hief
Hem tot die schandlijke eer; en uit zijn wanhoop
Zoo hoog gebeurd boven verwachting, streeft hij
Nog hooger, onverzaadlijk in 't vervolgen
Van nutteloozen oorlog met den Hemel;
Door de' uitslag niet geleerd, ontvouwde hij
Zijn ijdele verbeelding op dees wijze:
‘Machten en Heerschappijen, 's Hemels Tronen,
Want daar geen diep kan houden in zijn poel
Onsterfelijke kracht, ofschoon in nood
En val, geef ik den Hemel niet verloren.
Als uit dees daling hemeldeugden rijzen
Zullen zij roemrijker en sterker blijken
Dan zonder val, en op zichzelf vertrouwen
Dat zij geen tweede noodlot vreezen meer.
Mij, ofschoon billijk recht en vaste wetten
Des Hemels eerst mij schiepen tot uw leider,
Dàn vrije keus, met wat in raad of strijd
Ik verder voor verdienstlijks heb gedaan,

Heeft toch dees val, daarin voor 't minst te boven
Gekomen, veel meer op een veilgen, niet
Benijden troon geplaatst, mij met volkomen
Toestemming afgestaan. De zaalger staat
Die in den Hemel macht verzelt, kon afgunst
In iedren mindre wekken; wie zal hier
Benijden, wien de hoogste plaats vooraan
Dwingt stand te houden, blootgesteld, het mikpunt
Des Dondraars, als uw bolwerk, en veroordeeld
Tot het grootste aandeel in oneindge pijn?
Waar 't goed ontbreekt waarom men strijden zou,
Kan uit partijhaat nimmer strijd ontstaan;
Want zeker zal niet een den voorrang in
De Hel begeeren; geen, wiens deel van pijn
Nu zoo gering is, met eerzuchtgen geest
Naar meer verlangen. Met dees grootre kans
Op eendracht, vaste trouw en vast verbond,
Meer dan in Heemlen zijn kan, eischen wij
Opnieuw ons wettige erfenis van ouds,
Van voorspoed zekerder dan voorspoed-zelf
Ons zou verzekerd hebben. Op wat wijs
Het best, door open krijg of heimlijke arglist,
Is nu de vraag. Wie raad kan geven, spreek.'
Hij zweeg; Moloch rees naast hem, een geschepterd
Koning, de sterkste en meest verwoede geest,
Die in den Hemel streed, verwoeder nu
Door wanhoop: hij vertrouwde dat zijn kracht
Die van den Eeuwige evenaarde; liever
Dan dat hij minder waar', verloor hij al
Zijn lust tot leven; als die lust verdween,
Dan was hij zonder vrees: God, Hel, of erger
Achtte hij niets; hij sprak nu deze woorden:
'Voor open oorlog is mijn raad: op listen,
Die 'k minder ken, beroem 'k mij niet: dat zij
Listen beramen, die ze noodig hebben,
Of dan, wanneer zij noodig zijn, niet nu:
Moet, wijl zij samenzweren, soms de rest,
Miljoenen staande in waapnen, vol verlangen
Wachtend het sein tot stijgen, dralend hier

Als vluchtelingen uit den Hemel toeven,
En tot hun woon dit duistre slechte hol
Van schande aanvaarden, kerker van den dwingland
Die door ons uitstel heerscht? Neen, laat ons liever
Gewapend met het woedend vuur der Hel,
Allen tezaam over de hooge torens
Des Hemels onweerstaanbre baan afdwingen,
Makend ons foltertuig tot gruwbre wapens
Tegen den foltraar zelf, wen tegen 't razen
Van zijn almachtig werktuig hij verneem'
Den helschen donder; en als bliksem zie
Zwart vuur en schrik geschoten even fel
Tusschen zijn engelen; zijn zetel zelf
Vervuld van zwavel uit den Tartarus
En vuur, vreemdsoortig, door hemzelf bedacht
Als martel-middlen. Maar misschien schijnt zwaar
De weg en steil te stijgen met geheven
Wieken, wen hooger onze vijand staat.
Bedenk' wie 't meent, wen van vergetens zee
Slaaprige dronk niet meer zijn ziel verdoft,
Dat we in beweging die ons eigen is
Opstijgen naar het land van ons geboort':
Daling en val zijn strijdig met onze aard:
Wie voelde niet voor kort, toen fel de vijand
Hing boven ons verbrijzelde achterhoede,
Aanvallend en vervolgend door het diep,
Met welk een druk in moeitevollen vlucht
Wij zoo laag zonken? Licht is 't rijzen dus,
Maar de uitslag vreest men: zouden wij opnieuw
Tarten wie sterker is, dan vindt zijn toorn
Te onzer vernietging licht een wreeder weg, -
Wanneer er vrees bestaan kan in de Hel,
Om op een erger wijs vernield te worden:
Want wat kan erger zijn dan hier te wonen,
Verdreven uit de zaligheid, veroordeeld
In dit vervloekte diep tot ergste ellend';
Waar pijn van onuitbluschlijk vuur ons kwelt,
Ons, zonder hoop dat ooit het einden kan,
Vazallen van zijn toorn, wen de onverbidbre

Geesel, en 't folteruur, tot boete ons roept?
Meerder vernield dan zóó zouden wij gansch
Vernietigd zijn, ophouden te bestaan.
Wat vreest men dan? wat aarzelt men Zijn toorn
Te doen ontbranden in zijn felste kracht?
Die zoo hoog aangewakkerd, een van twee:
Of ons geheel verteren zal, herleidend
Tot niets dit wezen (zaliger voorwaar
Dan in ellende onsterfelijk te zijn);
Of als ons wezen werklijk godlijk is,
En niet vergaan kan, zijn we aan deze zij
Van 't niets er slechtst aan toe; en bij ervaring
Weten we ons sterk genoeg om te verstoren
Zijn hemel, en zijn troon, beschermd door 't noodlot,
Of die ook onbeklimbaar blijken moog',
Te verontrusten door aanhoudende' inval, -
Wat, zooal zege niet, toch wraak mag heeten.'

Hij eindde fronsend, en zijn blik verkondde
Wanhoopge wraak, en strijd gevaarlijk voor
Minder dan goôn. Aan de andre zij verrees
Belial, van fijner, menschlijker gestalte.
Een schooner wezen dierf den Hemel niet;
Hij scheen voor waardigheid en hoog verrichten
Geschapen, maar 't was alles valsch en hol;
Ofschoon zijn tong van manna dropte en slechtre
Gronden de beetre kon doen schijnen, zoo
Verwarrend, brekend, meest-gerijpt beraad:
Want zijn gedachten waren laag - arbeidzaam
Tot zonde en schuw en traag tot eedler daân.
Doch 't oor bekoorde hij, en hij begon,
Met overreding in zijn stem, aldus:
  ''k Zou zeer voor open oorlog zijn, o Grooten, -
Daar ik in haat niet achtersta, als 't geen
Voornaamste grond heette om ons aan te raden
Daadlijken krijg, mij dien niet meest ontried,
Heilloos vermoeden werpend op de kans;
Wijl hij die 't meest uitblinkt in wapendaân
In 't geen hij raadt en dat waarin hij uitblinkt

Vertrouwenloos, zijn moed op wanhoop grondt
En uiterste vernietiging, als 't doel
Van al zijn streven, na een wreede wraak.
Vooreerst, wat wraak? De Hemeltorens zijn
Vol wachten, welbewapend, die den toegang
Onneembaar maken: vaak doen zij hun legers
Kampeeren op het grensland van het Diep,
Of spieden ver en wijd ze in 't rijk des Nachts
Met donkre vlerken, geen verrassing vreezend.
Of, konden we onzen weg door kracht afdwingen,
Zoude op ons hielen heel de Hel verrijzen
Met zwartsten opstand om het zuiverst licht
Des Hemels te verstoren, toch zou Hij,
De groote Vijand, onveranderbaar,
Nog onverdonkerd zeetlen op zijn troon,
En de onbesmetbre hemelstof zou dra
Uitdrijven 't kwaad en 't lager vuur afscheiden,
In zegepraal. Worden wij zoo verslagen,
Dan is ons laatste hoop de laagste wanhoop:
Wij moeten den almachtgen overwinnaar
Zoo tergen, dat hij al zijn woede spilt;
Dat zij ons einde, dat zij ons herstel: -
Niet meer te zijn. Droevig herstel! want wie
Wenscht te verliezen, schoon vervuld van pijn,
Dit denkende bestaan, deze gedachten
Zwervend door de eeuwigheid; wie sterft er liever,
In wijden schoot van ongeschapen Nacht
Verzwolgen en verloren, en beroofd
Van zintuig en beweging? En wie weet -
Al ware 't goed - of ons vertoornde Vijand
't Verleenen kan, of ooit verleenen zal?
Of hij het kan, is twijfelachtig, dat
Hij 't nimmer willen zal, is zeker. Hij,
Zoo wijs, zal hij zijn toorn opeens loslaten,
't Zij dan door machtloosheid of onverziens,
Om aan zijn vijanden hun wensch te geven,
Hen in zijn toorn vernietgend die zijn toorn
Juist spaart voor eindelooze foltering?
“Waarom wij sterven willen?” zeggen zij

Die krijg aanraden; “wij zijn aangewezen,
Bewaard, bestemd voor eeuwig wee; en wat
Kunnen wij meer, kunnen wij erger lijden,
Wat wij ook doen?” Is dit dan 't ergst van al -
Zoo in beraad te zitten, zoo gewapend?
En toen wij plotsling vloden, achtervolgd,
Geraakt door 's Hemels teisterenden donder,
En smeekten, of het Diep ons wou beschermen?
Dees Hel scheen toen een toevlucht uit dien ramp.
Of toen we op 't brandend meer geketend lagen?
Dat was voorzeker erger. Hoe zou 't zijn,
Als de adem die dat grimmig vuur ontstak,
Ontwaakt, het blies tot zevenvoudge kracht
En ons in vlammen stortte, als van Omhoog
Poozende wraak opnieuw bewapende
Haar roode rechterhand om ons te martlen?
Hoe zou het zijn als al haar magazijnen
Ontsloten werden en dit firmament
Der Hel haar katarakten vuur omneerspoot,
Gruwlen ons hangend boven 't hoofd, en dreigend
Met vreeselijken val eens neer te storten:
Wijl wij misschien, voornemend of aanradend
Roemrijken krijg, in vuurgen storm gegrepen,
Zullen neerstorten en geklonken worden
Elk aan zijn rots, de speelbal en de buit
Van radbrakende wervelwinden, of
Voor eeuwig zinken in die zee die kookt,
Keten-omwonden, dat wij daar verkeeren
Met eindelooze klachten, zonder uitstel,
Zonder verzachting, zonder medelij,
En zonder hoop op einde. Dit ware erger.
Dus oorlog, open of bedekt, ontraadt
Mijn stem gelijklijk: wat kan kracht of list
Bij hem, of wie kan zijn verstand misleiden,
Wiens oog al 't zijnde met een blik beschouwt?
Van 's Hemels hoogte ziet hij en bespot hij
Al ons vergeefsch bewegen, evenzeer
Almachtig in 't weerstaan van onze macht
Als wijs in 't fnuiken onzer liste' en lagen.

Moeten wij dan aldus, verachtlijk leven -
't Geslacht des Hemels, zoo vertreên, verjaagd,
Dat wij hier keetnen en dees pijnen lijden?
Nog beter zoo dan erger, naar mijn raad;
Wijl 't onvermijdbaar noodlot ons bedwingt,
't Besluit der Almacht, 's Overwinnaars wil.
Gelijk is onze kracht voor doen en lijden.
De wet die 't zoo bepaalt onbillijk niet.
In de' aanvang stond dit vast, als wij verstand
Bezaten, strijdend tegen zulk een vijand,
Wijl de uitslag zóózeer twijfelachtig was.
Ik lach wen zij die koen zijn met de speer
En waagziek, zonder deze deinzend vreezen
Wat zij toch weten dat moet volgen: - 't lijden
Van ballingschap of schande, pijn of ketens,
Waartoe wie hen versloeg hen doemde. Dit
Is thans ons vonnis; als wij dit doorstaan,
Kan mettertijd onze Opper-Vijand wel
Zijn toorn veel milder maken, en misschien,
Zoover verplaatst, deert hem ons aanstoot-loos
Bestaan niet meer, met de eerste straf voldaan;
Waardoor dit razend vuur bedaren zal
Wanneer zijn adem niet de vlammen aanblaast.
Ons puurder wezen overwint dan licht
Hun damp die schaadt; of voelt die niet, gehard;
Of eindelijk vervormd en aangepast
In aard en samenstelling bij dit oord,
Zal 't met den fellen gloed gemeenzaam zijn;
En, vrij van pijn, zal deze ellende zacht,
Dees duisternis licht worden; denk daarbij
Wat hoop de oneindge vlucht van toekomsttijd
Kan brengen, welk een kans, verandering,
Het wachten waard - wijl thans ons lot mij schijnt
Niet zalig, maar slechts kwaad, niet allerkwaadst,
Bezorgen wij onszelf niet meer ellend.'
Dus Belial, met woorden rede-omkleed.
Radend eerloos gemak en vreedge traagheid,
Geen vrede, en Mammon sprak na hem aldus:
'Om 's Hemels vorst te onttronen, strijden wij,

Blijkt strijd het best, of om terug te winnen
Ons eigen nu verloren recht. Slechts dàn
Mogen wij hopen hem te onttronen, wen
't Eeuwige Noodlot wijkt voor 't wufte Toeval,
En Chaos in den strijd beslist, wen 't eerste
IJdele hoop is, moet zoo 't tweede ook zijn;
Want wat voor plaats kan binnen 's Hemels grens
Ons resten, als wij 's Hemels Opper-Heer
Niet overweldgen? En al gaf hij toe,
Al schonk hij elk genade als wij beloofden
Nieuwe onderwerping; met wat oogen konden
Wij needrig voor hem staan, en strenge wetten
Ontvangen, om zijn troon met lofgezang
Kweelend te vieren, voor zijn Godlijkheid
Gedwongen hallelujahs op te zenden,
Terwijl hij vorstlijk zit, benijde heerscher,
En wijl zijn altaar ademt hemelgeuren
Van hemelbloemen, onze slaafsche giften?
Dit moet ons werk, ons heil zijn in den Hemel.
Vervelende Eeuwigheid, wen zoo besteed
In eerbewijs aan hem, dien we allen haten!
Laat ons dus niet bestreven, wat door kracht
Niet te veroovren, door verlof verkregen
Nimmer te aanvaarden is, 'schoon in den Hemel:
Dien staat van schittrende vazallendienst;
Maar liever uit onszelf ons eigen goed
Zoeken, 'schoon hier, in dees reusachtge wijkplaats,
Vrij, niemand rekenschap verschuldigd, ver
Verkiezend harde vrijheid boven 't juk,
't Gemaklijke, van slaafschen praal. Ons grootheid
Zal dan 't meest blijken, wen wij groote dingen
Uit kleine, baat uit scha, voordeel uit nadeel,
Kunnen doen worden, en in welke plaats ook
Gedijen onder 't kwaad, en ons gemak
Scheppen uit pijn, door arbeid en geduld.
Dees diepe weerld van duister vreezen wij?
Hoe vaak verkiest in dikke en donkre wolken
Des Hemels al-besturende Soevrein
Te tronen, zonder dat zijn roem verduistert,

En dekt hij met de majesteit van donker
Zijn zetel in het rond, vanwaar de donders
Diep dreunen, monsterend hun razernij,
Terwijl de Hemel op de Hel gelijkt!
Als Hij ons duister na kan bootsen, kunnen
Wij 't dan zijn licht niet doen, als 't ons behaagt?
Deze verlaten grond mist haar verborgen
Glinstring geenszins, edelgesteente en goud;
Wij misten niet de kunst en vaardigheid
Om daarmee pracht te doen verrijzen; wat
Kan ons de Hemel meer aanschouwen doen?
In lengt van tijd wordt onze foltering
Misschien ons element, dit snijdend vuur
Zoo zacht als het nu fel is, en onze aard
Veranderd naar hun aard; dat moet gewis
't Gevoel van pijn doen einden. Alle dingen
Nooden tot vreedgen raad, toestand van orde,
Hoe wij in veiligheid het best bezweren
Ons tegenwoordig kwaad, wel overwegend
Wat en op welke plaats wij zijn, alle oorlogs-Gedachte
opgevend. Dit is wat ik raad.'
Nauw eindde hij of zulk gerucht vervulde
De menigte als wen holle rotsen 't ruischen
Behouden van den wind die heel den nacht
Razend de zee opwoelde en nu in slaap zingt
Met heeschen zang het moegewaakte volk,
Welks bark of boot toevallig na den storm
Het anker uitwerpt in een rotsge baai:
Zoo'n bijval werd gehoord, toen Mammon zweeg,
Zijn raad behaagde daar den vree hij aanprees:
Meer dan de Hel vreesden zij weer zoo'n strijd;
Zoo werkte nog de schrik voor 's Hemels donder
En 't zwaard van Michaël in hen; doch ook
Niet minder de begeert dit laagre rijk
Te stichten, dat misschien, door ledigheid
En lang verloop van tijd, kon stijgen tot
Wedijverende weerpartij des Hemels.
Toen dit Beëlzebub bemerkte - geen
Zat hooger, enkel Satan - rees hij op

Ernstig van aangezicht: hij scheen in 't rijzen
Een zuil van staat. In 't voorhoofd diep gegrift
Lag overleg, en zorg voor 't algemeen;
Vorstlijke raad blonk in zijn aangezicht,
Nog in zijn ondergang vol majesteit.
Vol wijsheid stond hij daar, met Atlas-schouders
Die 't wicht der grootste rijken konden dragen;
Zijn blik dwong tot gehoor en aandacht stil
Als nacht of zomermiddag, wijl hij sprak: -
'Tronen en vorsten, kindren van den Hemel,
Doorluchte krachten! of is 't nu de tijd,
Dees titels op te geven, en te heeten,
In andren stijl, de Koningen der Hel?
Want daartoe neigt de stem der menigt: - hier
Te blijven, hier een groeiend rijk te bouwen;
O zonder twijfel! wijl wij droomen en
Niet weten dat de Hemelheer dees plaats
Tot kerker ons bestemde - niet tot schuilhoek,
Beveiligd voor zijn machtgen arm, om vrij
Van 's Hemels hooge rechtspraak saam te leven,
In nieuw verbond geschaard tegen zijn troon, -
Maar om te blijven in den straksten band,
Hoe ver ook weggeslingerd, als zijn slaven
Onder het onvermijdbre welf bewaard.
Want Hij, voorzeker, zal omhoog, omlaag,
De eerste en de laatste, als eenig koning heerschen
En van zijn koninkrijk geen stuk verliezen
Door onzen opstand, maar zijn rijk uitbreiden
Over de Hel, en met zijn ijzren schepter
Ons hier regeeren, eevnals met zijn gouden
Die in den Hemel. Waartoe zitten wij
Hier dan, beradende over vrede en strijd?
Oorlog heeft over ons beslist en ons
Gefnuikt met onherstelbre nederlaag,
En voorwaarden van vrede zijn nog niet
Verleend en niet gevraagd; want wat voor vree
Geeft men ons slaven ooit dan strenge wacht,
Slagen, en willekeurig strafgericht?
En wat voor vree kunnen wij daarvoor geven

Dan vijandschap en haat uit al ons macht,
En ongebreidelde weerspannigheid,
En wraak, schoon traag, altijd beramend hoe
Onze overweldger 't minst zijn zege smaak',
't Minst juiche in daân 't meest voelbaar ons door pijn?
Geen kans zal ons ontbreken, noodig zijn
Zal 't niet dat we in gevaarvolle' uittocht storten
Op 's Hemels hooge muren, die beleg
Vreezen noch storm, noch hinderlaag uit 't Diep.
Hoe, als we een lichtere onderneming vinden?
Er is een plaats (als oude profetie
Die in den Hemel rondging, niet bedroog)
Een andre wereld, de gelukge zetel
Van een nieuw ras, de Mensch, omstreeks dees tijd
Te scheppen, ons gelijk, schoon minder groot
In macht en in voortreflijkheid, maar meer
Begunstigd door den Heerscher daar omhoog;
Zoo was zijn wil, onder de goôn verkond,
En door een eed die 's Hemels ganschen kreits
Schudde, bevestigd. Laat ons daarheen wenden
Al ons gedachten, om gewaar te worden
Wat schepselen daar wonen, van wat vorm
Of wat zelfstandigheid, met wat voor gaven,
En wat hun kracht en waar hun zwakheid is:
Hoe 't best, door kracht of arglist, aan te grijpen.
De Hemel zij gesloten, 's Hemels Heer
Zitte daar veilig in zijn eigen kracht -
Dees plaats kan open liggen, 't uiterst grensland
Van zijn gebied, en zijn verdediging
Kan opgedragen zijn aan wie 't bewonen:
Hier kan misschien een voordeel-volle daad
Worden volbracht door plotsen aanval - 't zij
Met Hellevuur we al wat hij schiep verwoesten,
Hetzij wij 't al bezitten of 't ons hoort,
En wij verjagen - als wijzelf verjaagd zijn -
De jonge inwoners: of verjagen niet,
Doch tot onze' aanhang maken, dat hun God
Hun vijand blijke en vol berouw verniel'
Zijn eigen werk. Dit zou gewone wraak

Te boven gaan, en storen zijn verheuging
Om onzen val, en onze vreugd oprichten
Om zijn verwarring: wen zijn dierbre zonen,
Voorover neergeworpen om ons lot
Te deelen, hun zwakke' oorsprong zullen vloeken,
En hun vergaan geluk - zoo ras vergaan!
Zegt, is dit plan een poging waard, of jaagt gij
Liever in donker ijdle rijken na?'
Op deze wijs bepleitte Belzebub
Zijn duivelsch plan - eerst uitgedacht door Satan,
En voorgesteld ten deele: want uit wien
Dan uit den oorsprong van al 't kwaad, kon komen
Zoo diep een arglist, om het menschgeslacht
Te schenden in één wortel, Aarde en Hel
Te mengen en vervlechten, om te hoonen
Den grooten Schepper? Maar hun hoon zelfs dient
Tot de vermeerdring van zijn glorie. Zeer
Behaagde 't koene plan dien Hellemachten,
En vreugde vonkte in ieders oog: eenstemmig
Keuren zij 't goed: dan gaat hij aldus voort: -
'Wèl oordeelt gij, wèl eindt gij lang besprek,
Goden-Synode, en, aan uzelf gelijk,
Besloot gij groote dingen, die uit 't diep
Opnieuw ons zullen heffen, 't lot ten spijt,
Onze oude woon nabijer - in 't gezicht
Misschien dier heldre grenzen, en vandaar,
Met waapnen in de buurt en tijdgen aanval,
Zullen wellicht den Hemel wij herwinnen;
Of anders in een milde luchtstreek wonen,
Niet onbezocht door 's Hemels lieflijk licht,
Veilig en met den dagende' oosterstraal
Van 't duistre ons zuivren: zachte en zoete lucht
Zal de litteekenen door 't bijtend vuur
Heelen door balsem te aadmen. Maar, zegt eerst,
Wien zenden wij op zoek dier nieuwe Wereld?
Wien vinden wij wiens kracht hiertoe volstaat?
Wie zal met reizend voetenpaar uitdagen
Den donkren, bodemlooze' en eindlooze' afgrond,
En door den tastbren nacht zijn ruwen weg

Uitvinden, of zijn luchte wieken spreiden,
Door onvermoeibre vleuglen opgeheven
Over het wijd ravijn, eer hij bereikt
Het zalige Eiland? Welke kracht en kunst
Kunnen daarin volstaan, wat slimheid hem
Veilig door strenge wachten, dichte posten,
Van rondomwakende Englen henendragen?
Hier heeft hij noodig alle omzichtigheid
En wij niet minder thans in onze keus
Kieskeurigheid: want op dien boô berust
't Gewicht van alles, onze laatste hoop.'
Dit sprak hij en zat neer; verwachting hield
Zijn blik in spanning, beidend wie verscheen'
Tot steun, bestrijding of aanvaarding van
't Gevaarvol pogen. Allen zaten stom,
En wogen het gevaar met diep gepeins,
En ieder las in 's anderen gelaat,
Verbaasd, zijn eigen moedeloosheid. Geen
Onder de keur en roem dier kampioenen,
Bestrijders van den Hemel, werd gevonden
Zoo dapper dat hij aanbood of aanvaardde,
Alleen, de gruwbre reis; tot eindelijk
Satan, dien thans verheven glorie hief
Boven zijn makkers, sprak met koningstrots,
Bewust van hoogste waarde en onbewogen: -
'O Hemelsche geslacht! Doorluchte Tronen!
Met reên beving ons, geenszins moedeloos,
Aarzling en diepe stilt. De weg is lang
En moeilijk, die naar 't Licht leidt uit de Hel.
Een sterke kerker, dees geweldge rondte
Van vuur, fel op verslinden, negenvoudig,
Ommuurt ons; poorten: brandend diamant,
Gegrendeld boven ons, beletten de' uitgang.
Als iemand erin slaagt hierdoor te gaan,
Vindt hij 't leeg diep van wezenloozen Nacht,
Wijd-gapend, dat met gansch verlies van leven
Hem dreigt, gestort in onvoldragen kolk.
Vliedt hij vandaar, in welke wereld ook,
Of vreemd gebied, wat rest hem anders daar

Dan vreemd gevaar, en even zware vlucht?
Maar 'k zou dees troon niet waardig zijn, o Grooten,
Dees keizerheerschappij met glans versierd,
Met macht bewapend, als iets voorgesteld
En geoordeeld van gemeen belang in vorm
Van moeite of van gevaar, me afschrikken zou
Van 't te beproeven. Waarom neem ik aan
Dit koningschap, niet weigrend te regeeren,
Wanneer ik weiger even groot een deel
Te aanvaarden van gevaren als van glorie,
Dat toekomt evenzeer aan hem die heerscht
En zooveel meer, wat het gevaar betreft,
Als boven de andren hooggeëerd hij troont?
Gaat daarom, machtge Grooten, schrik des Hemels,
Ofschoon gij vielt; beraadslaagt thuis, wijl hier
Ons huis zal zijn, wat best verlichten kan
De tegenwoordge ellend, en draaglijker
De Hel doen worden; of ge een medicijn
Of tooverij kunt vinden, die bezweer',
Bedare of still' de pijn van dit kwaad oord:
Waakt altijd door tegen een waakzaam Vijand,
Wijl ik op reis langs alle kusten van
Verwoestings nacht ons aller vrijding zoek.
Niemand zal met mij deelen in dees tocht.'
Zoo sprekend, rees de Koning, en voorkwam
Alle antwoord; uit voorzichtigheid, dat niet,
Door zijn besluit geprikkeld, andre vorsten
Zouden aanbieden thans - van weigring zeker -
Wat eerst zij vreesden, en aldus geweigerd,
Zouden gerekend worden zijns gelijken,
Winnend gemakkelijk den hoogen roem
Dien hij moest oogsten door geweldig wagen,
Maar meer vreesden zij niet het ondernemen
Dan zijn stem die 't verbood; en rezen met hem.
Hun rijzen tegelijk was als 't geluid
Van verren donder. Met eerbiedge buiging
Neigen zij neer voor hem, en als een God
Verheffen zij hem hoog als 's Hemels Heer.
Niet minder zeiden zij hoezeer zij prezen

Dat voor gemeene veiligheid hij de eigen
Versmaadde: want vervloekte Geesten derven
Niet al hun deugd; opdat zondige menschen
Niet zouden roemen in hun schoone daân
Op aarde, voortgebracht door gloriedorst
Of heimlijke eerzucht, gevernist met ijver.
    Zoo eindden zij hun twijfelvol en donker
Beraad, verblijd om de' ongelijkbren Vorst:
Als, wen van bergekruinen donkre wolken
Stijgend terwijl de wind van 't Noorden slaapt,
Des Hemels lieflijk aangezicht bespreiden,
Het dreigend luchtgewelf, regen of sneeuw
Met donkren blik over 't grauw landschap jaagt,
En dan de lichte zon, met afscheid zoet,
Haar avondstralen spreidt, het veld herleeft,
Vogels hun zang vernieuwen, en weerom
Blatende kudden van hun vreugd getuigen,
Dat dal en heuvel schalt. O menschen, schaamt u!
Verdoemde duivelen vaste eendracht bindt;
Van redelijke schepslen zijn alleen
De menschen 't steeds oneens, ofschoon zij toch
Op hemelsche genade mogen hopen,
En terwijl God den vreê verkondigt, leven
Zij toch in haat en vijandschap en strijd
Onder elkaar, beginnen wreede krijgen
Die de aard verwoesten, om elkaar te moorden:
Alsof (dit moest ons toch tot eendracht leiden)
De Mensch niet helsche vijanden genoeg had
Die waken dag en nacht opdat hij val'!
    Zoo eindt de raad der Styx; en daarna treden
Te voorschijn naar hun rang de Helle-Grooten,
Met middenin hun machtgen Heer, die scheen
Alleen des Hemels Vijand, en niet minder
Dan de geweldge Keizer van de Hel,
Met grootsten praal en godgelijken staat,
Nagebootst: rondom hem sloot zich een wacht
Van vuurge Serafijnen, met blazoenen
Die straalden en een haag van spitse wapens.
Dan doen, met vorstelijk trompetgeschal,

Zij 't groot besluit weerklinken van hun raad:
Naar vier windstreken richten aan hun mond
Vier snelle Cherubs 't klinkende metaal;
Herauten deden 't woord: het holle Diep
Hoorde van ver, en heel het heir der Hel
Met oorverdoovend juichen bijval riep.
Daardoor van geest geruster, en een weinig
Door valsch, voorbarig hopen opgebeurd,
Gaan uit hun rangen thans de Groote' uiteen;
En, zwervend, volgt een elk zijn eigen weg,
Naar neiging of droefgeestge keus hem leidt,
Verward, waar hij 't waarschijnlijkst vinden zal
Rust voor rustloos gepeins en onderhouden
Vervelende uren, tot zijn Koning keer'.
Een deel op 't veld, of in de hooge lucht,
Wedijvert met den wiek of snellen loop,
Als in Olympisch of in Delpisch spel;
Een deel beteugelt zijn vurige paarden
Of mijdt den eindpaal met zijn snelle wielen,
Of stelt heirscharen in slagorden op,
Als wen, ter waarschuwing van trotsche steden,
In den onstuimgen hemel oorlog woedt
En legers in 't gewolk ten strijde stormen;
Voor iedre frontlijn rennen de ijle riddren
Voort met gevelde lansen, tot in 't eind
De dichtste scharen botsen op elkaar;
Dan brandt alzijds het zwerk van wapendaân.
Andren, meer fel, in wilde Typhon-woede,
Rijten rotsen en heuvels op, en rijden
In wervelwind de lucht door; nauwlijks houdt
De Hel 't woeste oproer uit: - als toen Alcides,
Zege-gekroond weerkeerend van OEchalia,
Het giftig kleed gevoelde, en in zijn pijn
Thessaliës pijnen bij de wortels opreet,
En Lichas van den top van OEta wierp
In de' Archipelagus. Andren, meer zacht,
In een stil dal gevloden, zingen daar
Met engletonen bij 't geluid van harpen
Hun eigen heldendaân, en droevgen val

Door 't vonnis van den strijd, en klagen dat
Het Noodlot onderwierp aan Kracht of Toeval
Den vrijen Moed. Partijdig was hun zang;
Maar de muziek (hoe kon het anders, wen
Onsterfelijke geesten zingen?) stilde
De Hel, verrukte 't zwermende gehoor.
Weer andren, in nog zoeter onderhoud,
(Welsprekendheid de ziel bekoort, en zang
De zinnen) zaten op een heuvel ver
Van de andren in verhevener gedachten,
En spraken diepgaand van Voorzienigheid,
Voorkennis, Wil en Noodlot, vaststaand noodlot
En vrijen wil, voorkennis onbegrensd -
Maar in een net van dwalingen verloren,
Vonden zij nergens uitkomst. Veel betoogden
Zij toen van goed en kwaad, van zaligheid
En eindelijke ellend, van roem en schande,
Van hartstocht en gevoelloosheid: niet anders
Dan ijdle wetenschap en valsche wijsheid!
Toch kon 't met zoete tooverkracht een wijl
De pijn of angst bekoren, dwaze hoop
Wekken, of waapnen het verhard gemoed
Met star geduld als met driedubbel staal.
Een ander deel, in escadrons en troepen,
Stoutmoedig wagend te verkennen wijd
Die nare wereld, of een andre streek
Misschien behagelijker woon kon geven,
Buigt langs vier wegen zijn gewiekten tocht,
De zoomen volgend van vier helrivieren,
Stortend in 't brandend meer hun jammerstroomen -
De gruwbre Styx, de vloed van doodlijk haten;
Droeve Acheron van leed, donker en diep;
Cocytus, die zijn naam draagt naar het luid
Geweeklaag op den rouw-vervulden vloed;
De wreede Phlegeton, wiens snelle golven
Van vuur de razernij ontvlammen doen;
En ver van deze rolt doodstil en traag
Lethe, de vloed van de vergetelheid,
Zijn labyrinth van water, wie dat drinkt

Vergeet terstond zijn vroegre staat en wezen -
Vergeet bei vreugd en leed, genot en pijn.
Voorbij dees stroom ligt een bevrozen streek,
Donker en wild, gebeukt door eeuwge stormen
Van wervelwind en heevgen hagel, die
Op 't vaste land niet dooit maar zich verzaamt
Tehoop, als puinen van een oud gebouw;
Al 't andre is diepe sneeuw en ijs, een kolk
Zoo diep als dat Serbonische moeras
Tusschen Damiate en Casius' ouden top,
Waar gansche heiren zonken; ijskoud brandt
De lucht die zengt: men voelt de koude als vuur.
Daarheen, door Furies met harpije-klauwen,
Worden gesleurd bij zeekre omwentelingen
Al de verdoemden; die om beurt gevoelen
De bittre wissling van wreede uitersten,
Uitersten wreeder door die wisseling,
Na peluwen van woedend vuur te voelen
Hoe hun zachte ijle warmte in ijs bevriest,
En daar te lijden onbeweeglijk, vast,
Rond ingevroren, langen, langen tijd, -
In 't eind vandaar naar 't vuur teruggesleept.
Zij varen over deze Lethe-straat
Bei af en aan, hetgeen hun leed vermeert,
En wenschen, worstlen bij dien overtocht
Te raken die verleidlijke rivier,
Om met een kleinen drop in zoet vergeten,
Te ontkomen al hun pijn en smart, ineens,
En zoo nabij den rand; maar 't Lot weerstaat hen,
En om de poging te verijdlen waakt
Met Gorgo-schrik Medusa bij den vloed,
En 't water vliedt vanzelf de aanraking van
Wat leeft, als eens de lip van Tantalus.
Zoo zwervend voort, in ordeloozen tocht,
Mismoedig, zagen de waagzieke benden,
Verbleekt in siddrende angst, verschrikt van blik,
Eerst hun rampzalig lot, vonden geen rust.
Door menig donker en droefgeestig dal
Schreden ze en menig smartlijk oord; begaand

Meengen bevrozen, meengen vuurgen berg,
Rots, hol, meer, moer, poel, grot en schaduwen
Des doods - heelal des doods, dat God door vloek
Kwaad schiep, en goed voor 't kwade alleen, waar sterft
Al leven, en dood leeft, en de Natuur
Ontaard, alle onheilspellende gedaanten
En monsters teelt, verfoeilijk, onuitspreeklijk,
Erger dan fabel loog of vrees zich schiep,
Gorgonen, Hydra's en Chimaera's wreed.
    Terzelfder tijd rept Gods en 's Menschen Vijand,
Satan, wiens denken brandt van 't hoogste doel,
Zijn snelle wieken; naar de Hellepoorten
Zoekt hij zijn vlucht, eenzaam; doorijlt somtijds
De kust ter rechter, soms ter linkerhand;
Scheert nu eens 't diep met vlakken vleugel, stijgt
Dan op in 't hooggetorend vuurgewelf.
Als wen een vloot, bespeurd ver weg op zee,
Hangt in de wolken, met den keerkringswind
Dicht op elkaar aanzeilend van Bengalen
Of de Molukken, vanwaar kooplien brengen
Hun specerijen; op den handelsvloed,
Kaapwaarts door wijden Indische' Oceaan,
Laveeren 's nachts zij op de pool aan: zoo
Geleek van ver de Duivel, waar hij vloog.
Eindlijk verschijnen, hoog tot 't gruwbaar dak
Reikend, de grenzen van de Hel, en poorten
Driemaal drievoudig; drie der wanden waren
Koper, drie ijzer, diamantsteen drie,
Gansch ondoordringbaar, rond-omringd van vuur,
Maar onverteerd. En voor de poorten zat
Aan elke zijde een vreeslijke Figuur.
De een leek een vrouw tot aan haar leest, en schoon,
Maar eindde afschuwlijk in veel schubbge kronkels,
Vervlochten en verspreid - een slang gewapend
Met doodelijken prikkel. Rond haar romp
Klonk 't eindeloos geblaf van Hellehonden:
Cerberus-muilen wijd verhieven luid
Afgrijselijk geschreeuw; doch als 't hun lustte
Kropen ze, als iets hen stoorde in hun geraas,

Weg in haar schoot, daar leegrend; maar nog blaften
En huilden binnenin ze en ongezien.
Veel minder gruwelijk dan dees verschrikte
Scylla, die in de zee baadde die scheidt
Calabria van 't schor Trinacrisch strand;
Leelker dan deze volgt de nacht-kol geen,
Wen, in geheim geroepen, ze aan komt rijden
De lucht door, met den reuk van kinderbloed
Gelokt, opdat zij danse met de heksen
Uit Lapland, wijl de maan deizend verduistert
Voor haar bezwering. De andere Gestalt' -
Als men Gestalte noemen kon wat dierf
Gestalte, te onderscheiden in gewricht
Of lidmaat; als zelfstandigheid kon heeten
Wat schaduw leek, want beide schenen eender -
Stond zwart gelijk de Nacht, wild als tien Furies,
Verschriklijk als de Hel, en drilde een speer:
Hetgeen zijn hoofd scheen droeg iets als een kroon.
Satan was nu nabij, en van zijn zetel
Trad even snel met vreeselijke schreden
't Monster naar voor; de Hel trilde als hij schreed.
De Duivel vreesde niet, maar dacht verbaasd
Wat dit kon zijn - verbaasd, maar niet bevreesd
(God en diens Zoon slechts uitgezonderd, achtte
Hij al 't bestaande niets en meed hij 't niet), -
En ving dus aan, verachting in zijn blik:
‘Wat zijt ge en waarvandaan, verfoeilijk Wezen,
Dat durft, schoon grimmig en schrikwekkend, naadren
Met uw wanschapen aangezicht, mijn weg
Versperrend naar die poort? Ik ben van zins
Daardoor te gaan, zonder het u te vragen,
Wees daarvan zeker. Ga, of smaak uw dwaasheid,
En leer door ondervinding, niet te strijden,
Geborene in de Hel, met Hemelgeesten.’
Van toorn vervuld antwoordde hem het Spook: -
‘Zijt gij die trouwlooze Engel, zijt gij 't zelf
Die in den Hemel 't eerst den vrede brak
En trouw, tot op die stond nog ongebroken,
En in hoogmoedge ruiterwaapnen met zich

Het derde deel van 's Hemels zonen trok,
Saamzwerend tegen God - waarvoor gijzelf
En zij, door Hem verworpen, zijt gedoemd
Hier de eeuwigheid in leed en pijn te slijten?
En rekent gij uzelf tot 's Hemels geesten,
Gevangne van de Hel, en ademt gij
Uitdaging en verachting hier, waar ik
Als koning heersch, en om uw woede meer
Te ontsteken, als uw koning en uw meester?
Terug ter straf nu, leugenachtge vluchtling;
Voeg vleuglen aan uw snelheid toe, of 'k zal
Met een schorpioenenzweep uw dralen volgen,
Of met een tref van deze werpspies grijpt u
Wondere ontzetting, nooit gevoelde pijn.'
Zoo sprak het gruwlijk schrikbeeld, en van vorm
Wijl hij zoo sprak en dreigde, werd hij tienwerf
Zoo vreeslijk en wanstaltig. Satan stond
Aan de andre zij, vol verontwaardiging,
Geenszins verschrikt, en brandde als een komeet
Die heel de lengt' doorgloeit van d'Ophiuchus
Aan den poolhemel, van zijn borstlig haar
Afschuddend pest en krijg. Op 't hoofd richtte elk
Zijn doodlijk doelen; hun noodlott'ge handen
Wenschen geen tweeden worp; en zulk een frons
Wierp elk op de aêr, als wen twee zwarte wolken,
Beladen met geschut des Hemels, over
Het Kaspisch meer aandaavren, - daarna staan
Front over front, aarzlend een wijl, tot winden
Blazen 't signaal om midden in de lucht
Hun donkre worstling aan te gaan. Zoo fronsden
De machtge strijders, dat de Hel nog zwarter
Werd van hun frons; zoo stonden zij partij;
Want nimmer dan nog eens zou een der twee
Bekampen zulk een vijand. En nu zouden
Volbracht zijn groote daân, waar heel de Hel
Van had weerklonken, waar' niet opgerezen
De slangige Toovres, die bij de Helpoort
Zittend bewaarde den noodlotgen sleutel,
En tusschen hen gestort met gruwbren kreet.

‘Vader, wat wil uw hand verrichten,’ riep ze,
‘Tegen uw eengen zoon? Wat woede, o zoon,
Beheerscht u dat dien doodelijken speer
Gij richt tegen uws vaders hoofd? Voor wien?
Weet gij 't? Voor Hem die zit omhoog, en lacht
Om u, zijn slaaf, die uitvoer' wat beveelt
Zijn toorn, door Hem rechtvaardigheid genaamd;
Zijn toorn, die eens u bei vernielen zal!’
Zoo sprak ze, en bij haar woorden hield zich stil
De helsche Pest: en Satan zei tot haar: -
- ‘Zoo vreemden kreet, zoo vreemde woorden werpt gij
Tusschen ons, dat mijn snelle hand, weerhouden,
Nog wacht met u door dâan te melden 't geen
Zij doen wil, tot ik eerst van u verneem
Wat gij, tweeslachtge, zijt en waarom gij,
Voor 't eerst in dit helsch dal ontmoet, mij noemt
Vader, en die verschijning noemt mijn Zoon.
Ik ken u niet, en nooit zag ik tot nu
Afstootlijker gezicht dan u en hem.’
Der Hellepoort Portierster gaf ten antwoord:
‘Herinnert ge u mij niet, en schijn ik dan
Nu in uw oog zoo leelijk? - ik, zoo lieflijk
Geacht in den Hemel eens, toen in den raad,
En in 't gezicht van al de Serafijnen,
Met u vereend in koene samenzwering
Tegen des Hemels Koning, plotseling
Ellendge pijnen u verrasten, donker
Duizlig in duisternis uw oogen dreven,
Terwijl uw hoofd veel snelle vlammen uitwierp,
Tot aan de linkerzijde 't wijd zich opend'
En, u het meest gelijk in vorm en stralend
Gelaat, toen hemelsch schoon, ik uit uw hoofd
Tevoorschijn sprong, gewapend een godin.
Verwondering beving heel 't Hemelheir;
Zij weken eerst bevreesd, en noemden mij
Zonde, mij achtend een noodlottig teeken;
Maar naar 'k gemeenzaam werd behaagde ik meer,
En won de stugsten met bekorings macht -
U 't meest, die vaak in mij uw zuivre beeld

Ziende, verliefd werd; zulk een vreugd genoot gij
Heimlijk met mij, dat 'k in mijn schoot ontving
Een last die groeide. Middlerwijl begon
De strijd, veldslagen vocht men in den Hemel;
Waarin (hoe kon het anders) volle zege
Onzen Almachtigen Vijand bleef; en ons
Verlies en vlucht heel 't Empyreum door.
Neer vielen zij, voorover naar omlaag
Gestort van 's Hemels hoogte, in deze Diept';
En in den algemeenen val ook ik;
Toen werd dees machtge sleutel in mijn handen
Gegeven, met de last, dees poorten eeuwig
Gesloten te doen blijven, waardoor geen
Kan gaan, als ik niet open. 'k Zat hier peinzend
Alleen; maar zat, niet lang, of in mijn buik,
Bevrucht door u, en thans ontzaglijk groot,
Voelde ik heevge beweging, felle weeën.
Ten laatste scheurde zich dit haatlijk kind,
Uw eigen zoon - gij ziet hem - met geweld
Baan door mijn ingewanden, dat misvormd
Door vrees en pijn, gansch mijn benedenlijf
Dus werd veranderd: mijn geboren vijand
Verscheen, en zwaaide zijn noodlottigen speer,
Gemaakt om te vernielen. 'k Schreeuwde *Dood*!,
Vliedend. De Hel trilde om dien gruwbren naam,
Zuchtte uit haar holen en herhaalde *Dood*!
Ik vluchtte, maar hij volgde (schoon, naar 't schijnt,
Meer lust- dan woede-ontvlamd) en, sneller veel,
Haalde hij me in, zijn moeder, gansch ontdaan,
En, in omhelzing, gewelddadig, schandlijk,
Parend met mij, teelde hij door die schennis
Deze gillende monsters, die me omringen
Met eindeloos geschreeuw, gelijk gij zaagt,
Elk uur ontvangen en elk uur geboren,
Met eeuwge pijn voor mij: want als 't hun lust
Keeren zij weer in 't lichaam dat hen baarde.
Huilen, en knagen in mijn ingewand,
Hun voedsel; dan, opnieuw verschijnend, plagen
Zij mij rondom met welbewuste gruwlen,

Dat nimmermeer ik rust, veraadming vind.
En voor mijn oogen zit vlak over mij
De gramme Dood, mijn zoon en vijand, die
Hen aanhitst, en zijn moeder zelf wel zou
Verslinden bij gebrek aan andre prooi,
Wist hij niet dat zijn eind vervlochten is
Met 't mijne, en dat 'k een bittre beet zou blijken,
Giftig, wanneer 't ook zij: zoo sprak het Lot.
Maar gij, o vader, 'k waarschuw u, ontwijk
Zijn doodelijke schicht; hoop niet vergeefs
Dat ge in die heldre waapnen, 'schoon van hemelsch
Maaksel, onwondbaar zijt: dat doodlijk treften
Kan geen weerstaan, dan Hij die heerscht omhoog.'
Zoo eindde ze, en de listge Duivel kende
Weldra zijn taak, verzacht, en zeide vleiend: -
'Dochterlief - daar gij mij uw vader noemt,
En hier mijn schoonen zoon toont, 't dierbaar pand
Van ons vereenen in den Hemel, vreugden
Toen zoet, nu droef te noemen, daar verandring
Wreed ons beviel, voorzien noch ondersteld -
Weet, niet als vijand kom ik, maar opdat
Ik uit dit donkre, droeve huis van pijn
Bei hem en u bevrijde, en heel het heir
Van Hemelgeesten dat de wapens droeg
Voor onzen billijken eisch, en met ons viel.
Ik ga van hen dees ruwe tocht alleen,
En stel mijzelf alleen voor allen bloot,
Om met eenzame schreden te begaan
Het grondloos Diep, en door 't geweldig Leeg
Zwervend te zoeken naar een plaats, voorspeld
Te zullen zijn - en volgens 't samenvallen
Van teekens, op dit oogenblik geschapen
Geweldig groot en rond - een plaats van heil
In de omstreken des Hemels; en daarin
Geplaatst een ras van nieuwe opkomelingen,
Dat ze onze leedge plaatsen vullen, mooglijk,
Maar dan wat verder weg, opdat de Hemel
Niet weer met machtge menigte overladen,
Oneenigheden teelen zou. Ik haast mij

Opdat ik wete of dit of iets geheimers
Nu is bepland; als ik dit eenmaal weet
Keer 'k spoedig weer, en breng u naar de plaats
Waar gij en Dood gemaklijk wonen zult,
En op en neer onzichtbaar zwijgend zweven
Door wijkende atmosfeer, met geur gebalsemd.
Daar zult ge u voeden, vullen zonder maat;
Want alle dingen worden daar uw buit.'
Hij zweeg; want beiden schenen zeer verheugd,
Gruwelijk grijnsde een spookgen lach de Dood,
Bij 't hooren dat zijn honger zou gestild zijn
En zegende zijn muil, voor dat goed uur
Bestemd. Niet minder was zijn slechte moeder
Verblijd, en tot haar vader sprak ze aldus: -
'Den sleutel van dees helschen kuil, naar recht
En op bevel van 's Hemels soeverein,
Houd ik, en Hij verbood mij streng te ontsluiten
Dees diamanten poorten; hier staat klaar
De Dood met speer om iedre kracht te weren,
Vreesloos dat macht die leeft te sterk hem zij.
Maar wat ben ik verplicht aan zijn bevel,
Van wie mij haat, en mij hier nedersmeet
In dezen duistren diepen Tartarus,
Gevangen hier in hatelijken dienst,
Ik die in Heemlen woonde en werd geboren -
Hier in geduurge pijn en stervensangst,
Door schrik en luid gejammer rond-omringd
Van 't eigen broed, dat vreet mijn ingewand?
Gij zijt mijn vader, gij mijn maker, gij
Gaaft mij 't bestaan; wiens wil zou ik dan doen
Dan de uwe alleen? wien volgen? Gij zult dra
Mij brengen naar die nieuwe weerld van licht
En heil, bij goden levend naar hun wensch,
Waar 'k aan uw rechterhand in wellust heersch,
Naar 't past uw dochter en uw lief voorgoed.'
Zoo sprak ze, en van haar zij nam zij den sleutel,
't Noodlottig werktuig van al 's menschen wee;
En, naar de poort rollend haar beestgen staart,
Trok zij terstond hoog op de zware valdeur,

Die niet éenmaal door al de Helsche Machten,
Behalve haar, verroerd had kunnen worden;
Dan draait zij 't kunstig werk der sloten rond,
En iedren bout en grendel van massief
IJzer of vaste rots verwijdert zij
Gemaklijk. Open vliegen plotseling,
Met heftgen weerschok, knarsend van geluid,
De helledeuren, 't kraken op hun hengsels
Schor dondert, dat de laagste bodem schokte
Van de Erebus. Zij opende; maar sluiten
Kon zij niet meer: wijd open stond de poort,
Dat met ontplooide vleugels erdoorheen
Een leger met banieren tijgen kon,
Voortschrijdend onder losgerolde vanen,
Met wagenen en paarden, ruim-geschaard;
Zoo wijd was de oopning die fornuis-gelijk
Golvende rook uitwierp en roodig vuur.
In plots gezicht verschijnen voor hun oog de
Geheimen van het grijze Diep - een donkre,
Eindelooze oceaan, zonder afmeting
En zonder grens; waar lengte, breedte en hoogte
En tijd, en plaats, geheel verloren zijn;
Waar oudste Nacht en Chaos, der Natuur
Voorouders, eeuwige regeeringloosheid
Doen duren, in 't rumoer van eeuwge krijgen,
Stand houdend door verwarring. Want vier felle
Kampioenen: Heet en Koud, Vochtig en Droog,
Streven naar heerschappij hier, en zij voeren
Hun ongevormde atomen in den strijd
Die zwermen rond de vlag van hun partij,
In hun verscheiden scharen, licht- of zwaar-Gewapend,
scherp of glad, langzaam of snel,
Veeltallig, ja ontelbaar als de zanden
Van Barka of Cyrenes drogen grond,
Met oorlogende winden meegevoerd,
Houdend in evenwicht hun lichtre vlerken.
Hij, wien zij 't meest aankleven, heerscht een wijl:
Chaos als rechter zit, door zijn beslissing
Verwart hij meer den strijd waardoor hij heerscht;

Alles bestuurt, na hem, de raadsman Toeval.
In dezen wilden Afgrond, die de schoot is
Van de Natuur, en eens misschien haar graf,
Van Zee noch Strand, van Atmosfeer noch Vuur,
Maar alle deze in hun bevruchte oorzaken
Verward gemengd, en strijdend zoo voorgoed,
Tenzij de Almachtge Schepper hen doet zijn
Zijn donkre middlen, om daarvan te maken
Meer werelden - in dezen wilden Afgrond
Stond op den rand der Hel Satan voorzichtig
En schouwde een wijl en overdacht zijn reis;
Geen smallen zeearm moest hij over gaan.
Ook was niet min zijn oor verdoofd door klanken
Luid en verderfelijk (om groot met klein
Te vergelijken) dan wanneer Bellona
Stormloopt met al haar beukende gevaarten,
Begeerig een voorname stad te ontmantlen;
Niet min dan wen dit hemelwelfsel viel,
En dees hoofdstoffen, muitend, van hare as
De vaststaande Aarde rukten. Eindlijk spreidt hij
Zijn wieken breed als zeilen uit ter vlucht,
En, opgeheven in den rook die golft,
Stoot hij den bodem weg; dan vaart hij stijgend
Menige mijl in palankijn van damp,
Moedig; maar dra dien zetel dervend komt hij
In reuz'ge ledigheid. Gansch onverziens,
Fladdrend met nuttelooze vlerken, stort
Hij neer als lood, tien duizend vadems diep,
En tot dit uur zou hij gevallen zijn,
Had - heilloos toeval! - de geweldge weerstoot
Van een onstuimige wolk, door vuur en zwavel
Gedreven, hem niet evenver omhoog
Geslingerd. Toen die woede was bedaard -
Gebluscht in een moerasge Syrt, noch zee
Noch goed droog land - reist hij, bijna verzinkend,
Verder en treedt de vormelooze stof,
Half vliegend, half te voet; bei riem en zeil
Behoeft hij nu. Als wen een griffioen
Door wildernissen met gewiekten loop

Over moerassig dal of heuvel volgt
Den Arimaspiër die 't bewaakte goud
Ontstal aan zijn getrouwe wacht; zoo fel,
Door moer of steilt, smalt, ruigte, 't dichte of vreemde,
Met hoofd, hand, wiek of voet, vervolgt zijn weg
Satan, en zwenkt of zinkt, waadt, kruipt of vliegt.
Totdat een wild en algemeen geraas:
Duizelingwekkende geluide' en gansch
Verwarde stemmen, door den hollen nacht
Gedragen, met het hevigste geweld
Zijn oor bestormt. Vreesloos zwoegt hij erheen,
Dat hij ontmoete wat voor Macht of Geest
Van 't laagste Diep in dat rumoer ook woon',
Dat hij hem vrage aan welke zijde leit
Des duisters naaste kust die grenst aan 't licht;
Tot plotseling - zie *Chaos*' troon, en wijd
Op het verderflijk Diep zijn donkre tent!
Ook troonde daar de zwart-gekleede *Nacht*,
Oudste der dingen, koningin des rijks;
Orcus en Ades stonden bij hun zetel,
En de gevreesde naam van Demogorgon;
Gerucht en Toeval, Oproer en Verwarring,
Allen in twist, en duizendmond'ge Tweedracht.
Satan, vol moed zich tot hen wendend, sprak:
‘Krachten en Geesten van dees laagsten Afgrond,
Chaos en oude Nacht, ik kom niet hier
Als een verspieder, die verkennen wil
Of storen de geheimen van uw rijk:
Maar deze donkre wildernis doorreizend
Door noodzaak, daar mijn weg door uw gebied,
't Onmetelijke, omhoog voert naar het licht;
Alleen en zonder leidsman, half verloren,
Zoek ik het pad waarlangs ik 't snelst bereik'
Uw donkre zoom die grenst aan 't Empyreum;
Of, wen sinds kort de Hemelheer bezit
Een andre plaats, aan uw gebied ontrukt,
Reis ik door deze diepte; daar te komen,
Stuur gij mijn koers: zij brengt, indien bestuurd,
Geen nietig loon u ten behoeve, als ik

't Verloren oord - alle overweldiging
Vandaar uitdrijvend - weerbreng in uw macht
En zijn oorspronklijk duister (dit is 't doel
Van deze reis), en wederom verhef
Het vaandel daar van den oerouden Nacht.
Voor u zij al de winst, voor mij de wraak!'
    Aldus sprak Satan; de oude Wanbestuurder,
Met stotterspraak en rusteloos gelaat,
Antwoordde: - 'Ik weet, o vreemdling, wie gij zijt -
Die machtge aanvoerende Engel, die onlangs
Den Hemelvorst weerstond, ofschoon verslagen.
Ik zag en hoorde; want zoo talrijk heir
Vlood niet in stilte door 't verschrikte Diep,
Met vlucht op vlucht, verwoesting in verwoesting,
Verwarring meer verward; de Hemelpoorten
Stortten miljoenen overwinnaars uit,
Vervolgend. *Ik* blijf op mijn grenzen hier;
Als al wat ik vermag genoeg zal zijn
Om te verweren 't weinge dat mij rest,
Reeds door 't gewurm binnen in ons belaagd,
Waardoor de schepter van den ouden Nacht
Verzwakt wordt: eerst de Hel, uw kerkerhol,
Dat ver en wijd zich uitstrekt onder ons;
Kortlings Hemel en Aarde, een andre wereld,
Die hangt, geschakeld in een gouden keten,
Boven mijn rijk, aan die zij van den Hemel,
Vanwaar uw legers vielen. 't Is niet ver,
Als gij daarheen wilt gaan; des te nabijer
Is het gevaar. Ga, haast u; want vernieling,
Verwoesting en bederf zijn winst voor mij.'
    Hij zweeg, en Satan toefde niet om antwoord
Te geven, maar verheugd dat nu zijn zee
Een strand zou vinden, met vernieuwde kracht
En frisschen moed, springt hij, een pyramide
Van vuur gelijk, omhoog in 't woeste ruim,
En door den schok van strijdende elementen
Aan alle zijden rond omringd, bevecht hij
Zijn baan; zwaarder bemoeilijkt, meer bedreigd

Dan Argo toen zij door den Bosporus
Tusschen de wemeling van rotsen voer,
Of toen Ulysses de Charybdis meed
Aan bakboord, en langs de andre draaikolk stuurde.
Zoo ging hij voort met moeite en zwaar gezwoeg,
Hij met gezwoeg en moeite; maar toen hij
Er eenmaal was doorheengegaan, gebeurde 't
Weldra, bij 's Menschen val, o vreemde keer!
Dat Zonde en Dood terstond, volgend zijn spoor
(Zoo was de wil des Hemels) achter hem
Een breede' en wel-begaanbren weg plaveiden
Over den donkren kuil, wiens kokend diep
Vreedzaam verdroeg een brug van wondre lengt',
Die van de Hel reikt naar het buitenst rond
Van deze brooze Wereld; daarlangs gaan
De ontaarde Geesten makk'lijk heen en weer
Om menschen te verleiden of te straffen,
Behalve een aantal dat Godzelf beschermt
Met Zijn goede Englen door bizondre gunst.
    Maar nu verschijnt ten laatste van het licht
De heilige invloed, en van 's Hemels muren
Schiet in den boezem van den duistren Nacht
Een glinsterende daagraad. Hier begint
Natuur haar verste rand, en Chaos wijkt
Als van haar uiterst bolwerk, een gebroken
Vijand, met minder woede en min vijandig
Geraas; dat Satan nu met minder last,
En eindlijk met gemak, op kalmer golven,
Voortdrijft bij twijfelschijn, en als een schip
Door storm geteisterd, blij den haven inkomt,
Schoon want en tuig vernield zijn; of hij weegt
In ijler leegte, die de lucht gelijkt,
Ontplooide wieken, dat hij makk'lijk zien kan
Van ver het Empyreum, wijd gespreid -
Of rond of vierkant, onbepaalbaar is 't -
Met torens van opaal en met kanteelen
Van klaar saffier - eens zijn geboortegrond;
En dichtbij, hangende in een gouden keten,

Dees Wereld, van afmeting als een ster
Der allerkleinste grootte naast de maan.
Daarheen, van fel-boosaardgen wraaklust vol,
Snelt hij, vervloekt, en in gevloekte stond.

Lucretius
Door
Geerten Gossaert.

I

Niets stemt zoo optimistisch ten aanzien van de toekomst van het menschelijk geslacht, als de overtuiging, dat het schoone ten slotte zegepraalt. Het is waar: de zekerheid van deze einduitkomst kan ons nauwelijks schadeloos stellen voor de langwijligheid der omwegen, waarlangs zij bereikt wordt; doch, zoo wij erkennen dat de molen der goden fijn maalt, dienen wij tevens te dulden, dat hij het langzaam doe.

Van deze sloome gerechtigheid is Lucretius een treffend voorbeeld. De voorgeschiedenis van zijn werk is ons vrijwel onbekend. Heraut van de gouden eeuw der latijnsche poëzie, heeft de glorie van het wegbereiderschap hem niet bestraald. De verfijning der Augustijnen wondde zich aan het archaisme van zijn stijl. Schaarsch zijn de getuigenissen der jongere tijdgenooten; de meeste, gelijk die van Cicero en Ovidius, munten uit door hare gemeenplaatsigheid. Min luidruchtig, is de zonderlinge hulde van Vergilius meer beteekenend. Mag men diens eerbied voor een' schrijver gemeenlijk meten naar de talrijkheid zijner ontleeningen, door Macrobius bijeengesteld, dan moet erkend worden dat hij tenminste in Lucretius een' meester erkend heeft. Doch afgezien van zulke sporen eener waardeering van enkelen, schijnt Lucretius op zijne tijdgenooten geen diepen invloed te hebben uitgeoefend. Evenmin heeft de korte vogue van de oudere latijnsche litteratuur onder de Antonijnen hem voorgoed zijn plaats

onder Rome's grootste schrijvers verzekerd. Nog bezigt het veldwinnend Christendom hem als een arsenaal tegen het Paganisme; dan deelt hij in de vergetelheid waarmede de middeleeuw het schoonste deel der klassieke traditie bedekte.

De Renaissance hervindt hem, zonder hem volkomen gerechtigheid te kunnen doen. De dogmatische overtuigingen benevelden meestal ook haar oordeel. Wat Calvijn, in de inleiding zijner Institutio, van hem zegt, toont voldoende dat, zoo het catholicisme geen orgaan voor deze poëzie bezat, het reformisme, in dit opzicht, geenszins verbetering bracht. Slechts onder de upper ten van het humanisme vindt hij ware aanhangers. Voornamelijk op hem steunend weet Gassendi het epicureïsch systeem te reconstrueeren. Doch de invloed van Gassendi was beperkt, en, moge door zijn leerling Molière de XVIe-eeuwsche comedie aan den geest van het epicurisme niet geheel vreemd blijven; moge Hobbes zonder dienzelfden invloed niet wel denkbaar zijn, en de Encyclopedie zelfs een poging tot vulgarisatie zijner denkbeelden beproeven: slechts de XIXe eeuw heeft mèt de wijsbegeerte van Epicurus tevens haren dichter recht gedaan, en hem voor goed de eereplaats toegekend, waarvan litterair en religieus vooroordeel hem, tot dan, geweerd had.

Inderdaad: Lucretius den grootsten dichter van Rome te noemen, is heden geenszins een dier beweringen welke hare bekoring aan de fonkeling van het nieuwe ontleenen. De naam des romeinschen ridders dient, in den kring van de beminnaars der latijnsche poëzie, op dezelfde wijze als wachtwoord en shibboleth, als die van Fitzgerald in sommige Engelsche omgevingen. Weinig talrijk, heeft Lucretius zijne gemeente zoo goed als Verlaine. Voor sommigen is zijn poëzie, naast hunne legitieme bewonderingen, het voorwerp van een steelsche, doch niet minder jaloersche genegenheid.

En nochtans kan men met eenig recht van Lucretius' miskenning spreken. Bewonderenswaardig is de vlijt waarmede de bronnen zijner wijsgeerige overtuigingen onderzocht en bijeengesteld zijn Smaakvolle bladzijden zijn aan de waardeering van zijn poëtisch genie gewijd. Doch de eenen hebben voor den wijsgeer te veel den dichter; de anderen voor den dichter te zeer den wijsgeer uit het oog verloren. Dezen achten het een

ongelukkig toeval, aan de klaarheid der bewijsvoering niet ten goede komend, dat een zoo scherpzinnig denker op het onfortuinlijk denkbeeld gekomen is, zijne ideeën ‘in vers’ te brengen. Genen betreuren dat een zoo machtig dichterlijk genie een onderwerp kiezen moest dat de volledige ontwikkeling van zijn gaven noodwendig belemmeren moest. Voor beide beschouwingen schijnt Lucretius een dubbelwezen, waarvan men de helften naar welgevallen vaneénnemen en bezien kan. Wat men alzoo aan den gedeeltelijken Lucretius heeft ten goede gedaan, is men aan den geheelen Lucretius te kort gekomen.

Het vereischt weinig scherpzinnigheid om in te zien, dat dit verschijnsel een diepere oorzaak heeft. Inderdaad is het terug te voeren op de oude controverse omtrent de verhouding van vorm en inhoud.

Indien een strijd altijd weer van voren af aan en zonder gevolg gevoerd wordt, kan men met vrij groote zekerheid vermoeden, dat het probleem verkeerd gesteld is. De geschiedenis der wijsbegeerte leert ons, dat de meest beroemde controversen niet worden opgelost, doch ter zijde gesteld zoodra de algemeene gang der wetenschappelijke ontwikkeling de valschheid der antithese doet inzien. Hierin ligt de oorsprong van een der kostbaarste voorrechten van een jonger geslacht: de vragen van een vorig niet te kunnen begrijpen. Dit geldt ook van het zooeven aangevoerde probleem, dat, in werkelijkheid, nauwelijks dien naam verdient. Beide opvattingen toch, zoowel die, welke de eenheid, als die welke de verscheidenheid van vorm en inhoud verdedigt, zijn niet noodzakelijk strijdig. Integendeel bezitten zij elk hare eigene waarheid. Niet op de vraag welke van beide de juiste is komt het aan, doch op de vraag van welk standpunt gezien elk de juiste is. Houden wij dit in het oog, dan valt het besproken verschil in waardeering gemakkelijk te verklaren.

De critiek welke zich tot dusverre met Lucretius heeft bezig gehouden, is voornamelijk een zuiver philologische: de critiek van het verstand, het belangeloos, onontroerd intellect. Doch uit den aard van het verstand vloeit voort dat het onmogelijk een gedicht als een psychische eenheid beschouwen kàn. Steeds zal zijne analyse gedachte en vorm

als een verscheidenheid zien: de gedachte als een abstract adagium; de vorm als een abstracte beweging. Anders voor de critiek van het gemoed: de litteraire of dichterlijke critiek, zoo men wil. Zij staat niet tegenover haar onderwerp als tegenover een dood ding, een fossiel. Voor haar is het een levend organisme, haar taak is opnieuw de organische wording van het te beoordeelen stuk te beleven, en de intensiteit dezer herschepping bepaalt hare waarde. Terwijl de eerste soort critiek van buiten naar binnen tracht door te dringen, volgt de tweede den omgekeerden weg. Even noodzakelijk waar als de verscheidenheid van vorm en inhoud is voor het oordeelend verstand, is hare eenheid voor het richtend gemoed.

Ik heb de beide soorten critiek naast elkaar gesteld om te doen zien, hoe zij elkander aanvullen. Geenszins behoor ik tot hen die aan de meeningen van den kunstenaar als zoodanig eene overdreven waarde toekennen. Bedroevende voorbeelden waarschuwen ons, hoe lichtelijk de uiting van niet door eerlijke studie gevoed en geschraagd sentiment ontaardt in een in zijn schijnbare gewichtigheid duldelooze verbiage. Een lyrische critiek, waarbij het intellect naar het palfreniersbankje verwezen wordt, schijnt ons een hoogst onvoegzame vertooning. Maar eveneens behoort te worden volgehouden, dat aan het beeld 't welk de philologie van een schrijver kan geven, noodwendig iets ontbreekt dat uiteraard slechts door de dichterlijke critiek kan worden gegeven. Aan de zuiver getrokken teekening ontbreekt vaak de toets, die het doode levend maakt. Ook deze laatste opmerking die de litteraire critiek tegenover de philologische handhaaft, is evenmin overbodig als de eerste welke het omgekeerde beoogt. De tijd is voorbij, dat de studie der ouden het gemeene voedsel der geesten was, en de vanzelfsprekende grondslag vormde van alle litteraire beschaving. Velen onzer beste tijdgenooten hebben hun smaak geschoold bij de nieuwere classieken, welke, sedert de romantiek, althans in sommige opzichten de oudere hebben overtroffen. Terzelfder tijd zijn de auteurs, die ons een Vondel hebben gevormd, meer en meer verworden tot het uitverkoren kluifje van een soort erentfeste knaagdieren, door de bank vreedzaam, maar die

de neiging hebben kwaadaardig te worden, zoo men zich op hun terrein waagt. De vrees van die zijde de beschuldiging van dilettantisme te vernemen, aanklacht even pernicieus in onzen tijd als die wegens hekserij eertijds, doet menigeen huiveren om als simpel letterbeminnaar zijne liefde te bekennen. Doch deze schroom dient overwonnen. Geen cultuur kan zich op den duur voor ontaarding bewaren, dan door een levende gemeenschap met hare oorkonden. Dit nu is slechts dan mogelijk, wanneer zij het eigendom blijven der kunstenaars. Naast de philologische critiek heeft de litteraire nog immer reden van bestaan.

Zoo wij dus voor de juiste waardeering van Lucretius' persoonlijkheid naast de philologische de toepassing van de litteraire critiek onmisbaar achten, en zoo wij als kenmerk dezer laatste haar geloof in de eenheid van vorm en inhoud in het gedicht op den voorgrond plaatsen, is het een billijke eisch, dat wij van deze, voor zoo velen nog immer mysterieuze eenheid, eenige nadere bepaling geven. Schijnt de behandeling van deze vraag aanvankelijk een weinig af te leiden van de beschouwing des dichters, niets is van zoo groot belang zoo wij de eenheid en de oorspronkelijkheid van Lucretius willen aanwijzen, en iets meer in hem wenschen te zien dan den berijmer, zouden we haast zeggen, van andermans denkbeelden, dan aan te toonen welke de gemeenschappelijke grondvorm zij van de beide elementen van zijn werk welke aan de verstandelijke philologische kritiek noodzakelijk als twee verscheidene zaken moeten voorkomen.

Eerst met deze kennis van het psychisch proces dat wij dichten heeten toegerust, kunnen wij door de vergelijking van de grondstoffen van het gedicht met het gedicht zelf, leeren in hoeverre en op welke wijze aan het voorhandene iets is toegevoegd. Volstaat de philologische kritiek, en is zij onmisbaar, om ons de uitwendige omstandigheden aan te duiden welke op de vorming van Lucretius' bewuste gedachtenwereld hebben ingewerkt, slechts eene op deze wijze verstane litteraire ontleding stelt ons in staat ook bij hem die eenheid van het bewuste en onbewuste te benaderen, welke wij persoonlijkheid noemen.

II

De gedachte, voor ons, is een samengesteld rhythme.

Wenden wij ons, tot verklaring van dit denkbeeld, tot de ervaring. Het gemakkelijkst, voorzeker, zoude zijn, zoo wij ons ook in deze, om opheldering tot de positieve wetenschappen konden wenden, tot de gegevens der externe observatie. Doch de wetenschappelijke psychologie staat nog te zeer in haar kinderschoenen, dan dat zij ons veel te hulp kan komen: willens of onwillens zijn wij genoodzaakt ons te beroepen op de interne waarneming: gevaarlijke, maar niet noodwendig onwetenschaplijke methode.

Hoe, in het algemeen, vindt de dichter zijn verzen? Welke is de physieke toestand, waarin hij, men verschoone het modewoord, creëert?

Het is in hooge mate te betreuren, dat betrouwbare, samenhangende relazen van bevoegden omtrent de physische begeleidingsverschijnselen van dit zoo uiterst belangrijke inwendige gebeuren niet bestaan: waaraan wellicht een begrijpelijke schroom voor de ontwijding van dit innerlijk en uiteraard schaamachtig commercium wel niet vreemd zijn mag. Wij zijn dus aangewezen op de tamelijk verspreide losse texten, welke aan dit onderwerp raken: doch deze zijn gelukkig talrijk genoeg om ons, met behulp van eigen waarnemingen van verwante verschijnselen, een vrij goed inzicht te geven in wat men de natuurlijke geschiedenis der poëzie zou kunnen noemen.

Het eerste verschijnsel, dat ons opmerkzaam maakt op de bijzondere dispositie van den geest dien wij bedoelen, is het gevoel van een innerlijke irritatie die zich, allengs, in een abnormalen toestand van den bloedsomloop, en een verhoogde sensibiliteit vertaalt, abnormaliteit welke echter geenszins een pathologisch, doch veeleer een bovennormaal karakter draagt.

Wat is de oorzaak van deze irritatie? Ons lichaam is een confederatie van cellen: elke lichamelijke irritatie moet dus tot dezelfde grondbeginselen worden teruggevoerd als de irritatie van de afzonderlijke cel. Wat deze betreft weten wij dat zij geen spontane, doch slechts een riposteerende beweging kent op de indrukken van buiten wier veelheid tot een klein aantal

elementaire tactismen kan worden teruggevoerd. De oorzaak van de lichamelijke irritatie welke wij gevoelen kan dus geen andere dan een uitwendige zijn.

Nu zijn er twee gevallen mogelijk. In de eerste plaats: de irritatie kan de uitwerking zijn van de van buiten komende voorstelling welke wij als de onmiddelijke synthese van een gegeven aantal indrukken erkennen: zekere kleur, zekere vorm, zekere geur, zekere smaak geven ons een saamvoorstelling die wij oranjeappel noemen. In de tweede plaats echter kan een bepaalde indruk een voorstelling oproepen zonder dat wij tusschen de receptie en de riposte een oorzakelijk verband erkennen (wat daarom niet zeggen wil dat er geen bestaat): b.v. een lichtindruk wekt de voorstelling op van een poes, welke wij als kind onder onze vrienden telden; in beide gevallen blijkt in laatste analyse de voorstelling het product van de zinnelijke waarneming. Doch terwijl in het eerste geval de voorstelling het onmiddelijk product is van de ervaring, is zij, in het laatste geval, de voorstelling eener voorstelling, (rérepresentation) door een uiterlijke oorzaak in het onderbewustzijn ontwaakt. De eerste soort, welke wij primaire voorstellingen zullen noemen, zijn met de, onmiddelijke, sensatie te vereenzelvigen; de tweede soort, de secundaire voorstellingen, worden bepaald door het geheugen.

Het is, naar onze meening, bij uitsluiting de laatste soort voorstellingen welke in het ontstaan der poëzie een rol speelt. Inderdaad, indien wij de verandering van den bloedsomloop waarnemen, vinden wij het verschil tusschen de inwerking van beide soorten voorstelling uiterst verscheiden. Het bloedoproer, dat de zuivere sensatie teweeg brengt is, toenemend naar mate van haar intensiteit, stormachtig, arhythmisch: een waarheid die in het rikketikketik van een bekend dansliedje een aardige uitdrukking vindt. Inplaats van de diepe aandacht voort te brengen, welke voor de dichterlijke stemming zoo kenmerkend is, gevelt zij integendeel in die stupor intellectualis, welke de eigenaardigheid is van alle overweldigende aandoening. De verandering in den bloedsomloop, die door de herinnering veroorzaakt wordt, daarentegen, is bij uitstek rhythmisch: het is het melodieuze bloedgeruisch dat slechts voor het geoefend inwendig oor waarneembaar is; het innerlijk gezang in zooveel

verzen verheerlijkt. Hoezeer in den versten oorsprong afhankelijk van de zinnenwereld, erlangt het meer en meer eigenheid en zelfstandigheid. Of meent men dat het de sensatie was, aan welke de doove Beethoven zijn melodiën ontleende? de blinde Milton zijne visioenen? Zij het dan al niet autochtoon, zoo krachtig autonoom kan het inwendige rhythme worden, dat het te midden van den sterksten inbreuk der sensaties zijn integriteit zonder moeite handhaaft: zooals door de talrijke voorbeelden van schrijvers die zonder de minste moeite, ja bij voorkeur in een rumoerige omgeving arbeiden bewezen wordt. Het vergeten van het hier aangeduide verschil schijnt ons de grondfout te zijn der sensitivisten, in zooverre zij de kunst verwijzen op de nauwkeurige notitie der sensatie, die echter naar wij zagen aan het worden van alle kunst direct nadeelig is: een oordeel dat door de onmacht dier school, ondanks het zeer uitnemend talent van sommige harer aanhangers, om voldragen kunst (en het tegendeel verdient dien naam niet) voort te brengen, schijnt te worden bevestigd. Integendeel schijnt de ervaring, dat het niet zoozeer de sensatie is als de langzame bearbeiding welke de sensatie in het onderbewustzijn ondergaat, welke de voornaamste factor is in de wording der poëzie, aanleiding te geven om met nieuwen nadruk de bepaling van Goethe te herhalen, dat poëzie in haar diepste wezen herinnering is, en gebonden is aan een vóór alle individueele ervaring aanwezige, aangeboren hersengesteldheid.

Bovendien: deze leer wordt ondersteund door de natuurwetenschap. Indien onze litteraire onderscheidingen werkelijke waarde zullen hebben is het van groot belang ze te bazeeren op de uitkomsten der biologie: wat toch is de poëzie anders dan een der hoogste functies van het menschelijk organisme? Indien wij op deze wijze de beteekenis van de zinsorganen, en die van het geheugen vergelijken, vinden wij dat de evolutie van den mensch niet gebonden is aan de ontwikkeling van de eerste maar aan die van het laatste. De natuurwetenschappen doen ons verscheidene middelen aan de hand om deze verhouding duidelijk te maken. De schedelkunde leert ons dat er in de zoölogische series een doorgaande correlatie bestaat tusschen de regressie van den gelaatsschedel, het

beenig stutsel der zinsorganen, en de progressie van den hersenschedel, de huls o.a. der geheugenorganen; ja, zelfs in de menschelijke serie verdwijnt het prognatisme, naar gelang het voorhoofd zich schooner welft. Het is dus de maximale ontwikkeling der nieuwe hersenen, en in het bijzonder der voorhoofdskwabbe, in welke het associatief geheugen is gelocaliseerd, welke den mensch kenmerkt. De poëzie nu, niemand zal het ontkennen, behoort tot de functies welke bij uitsluiting menschelijk zijn, en onder de menschen bij de edelste typen de hoogste ontwikkeling hebben bereikt.

Bij gevolg schijnt het ook uit natuurwetenschappelijk oogpunt logisch, het ontstaan der poëzie veeleer aan de gesteldheid van het geheugen, dan aan die van de zinnen te verbinden.

Indien wij thans deze bepaling voor ons verder onderzoek aanvaarden, moeten wij wel bedacht zijn dat wij met herinnering geenszins bedoelen de volledige voorstelling die er gewoonlijk mee wordt aangeduid. In den zin waarin wij het hier bezigen heeft het geen andere beteekenis dan het aanwezig zijn van de praedispositie, de facultas, zoo men wil, tot herinneren, of, biologisch gesproken, dan de grondeigenschap van het celprotoplasma, een verhoogde irritabiliteit te bezitten voor den herhaalden indruk. De taal zelve dwingt ons hier, gelijk zoo vaak, het product van de energie met denzelfden naam als de energie zelve te bestempelen; en de potentiëele herinnering met de actueele onder één hoedje te vangen. Want, in het eerste stadium der innerlijke ontroering, die in den veranderden klank van den bloedsomloop waarneembaar wordt, is van herinnering in den zin van voorstelling nog niets te bemerken. De dichterlijke aandacht zoekt niet in zich zelve naar ‘gedachten’, maar naar het rhythme, het schema der ontroering of irritatie. Deed de poeët anders, zoo zou hij met zijn denken het dichten vermoorden. Hij luistert, en doet niets dan luisteren: en naarmate het rhythme hem meer bewust wordt, en hem physiek meer beheerscht, (zoo zelfs, somwijlen, dat het, gelijk bij Swinburne, het karacter van convulsies kan aannemen) differentieert het zich tevens, voegt zich in afzondere klankgroepen samen, die, wonderlijk, dingen blijken te verbeelden; deze vereenigen zich, door de kracht van het rhythme zelf

tot ‘gedachten’, en is de rhythmische storm voorbij, dan staat de dichter met niet minder verbazing tegenover zijn schepping, als Faust tegenover den Homunculus, waartoe hij den nevel in zijn kolf zich verdichten zag. Indien wij dus onze geheele meening in een enkel woord wilden resumeeren, zouden wij geneigd zijn te zeggen dat, evenals men den mensch als microcosmos tegenover den macrocosmos heeft geplaatst, het gedicht tegenover de macrogenesis van het woord waarvan de wetenschap ons de voornaamste stadia heeft doen kennen, als een microgenesis behoort te worden gekenschetst.

Men kan meenen, dat de gegeven beschrijving de rol van het onbewuste in de dichterlijke productie overdrijft, en zeker zijn er tal van gevallen dat de bewuste wil in het proces interfereert, en hetzij door physische, hetzij door psychische prikkels een kunstmatigen invloed tracht te oefenen: maar het gegeven beeld mag toch als het typische worden aangenomen. Wie ooit, gelijk wij soms, in de gelegenheid was, een dichter hieromtrent te ondervragen, zal tot de overtuiging komen dat er onder de werkelijkheid inderdaad in onze beschrijving geen schrijvers zijn die op een wijze werken, welke de stoutste voorstellingen omtrent inspiratie overtreft; er zijn gevallen waar een gedicht van beneden naar boven geschreven wordt, of van achteren naar voren; waar de woorden aanvankelijk zonder zin of slot over het papier verstrooid, zich tot de verbazing van den dichter aaneensluiten als de blokken van een legdoos; een enkel voorbeeld ken ik, waar in een schijnbaar zinloos brouillon later twee volkomen heterogene, doch volkomen gave gedichten, waarvan de stukken ondereengemengd waren, herkend werden: een geval dat treffend aan de praestaties van sommige mediums herinnert, en wellicht op den grens van het pathologische is.

Doch hoeden wij er ons voor de voorbeelden te vermenigvuldigen. Hoe onvolmaakt onze beschrijving van de geboorte der poëzie ook zijn moest, duidelijk blijkt er uit dat het geen gril was, noch louter een hulpmiddel voor de mondelinge overlevering, zoo de oudste wijsgeeren zangers waren, en de eerste gedachten der menschheid gedragen op den hexameter

tot ons gekomen zijn. Geenszins is de poëzie, gelijk dit aan het verstand voorkomen moet, het op maat zetten van denkbeelden: de gedachte zelve is in zijnen oorsprong rhythmisch. Meer nog: de gedachte *is* niets dan verbijzonderd rhythme. Denken en dichten is één.

De bovenstaande ontleding heeft, naar wij hopen, duidelijk de waarheid aangetoond van onze stelling dat men de persoonlijkheid van een dichter verongelijkt, door hem, als het ware, in tweeën te knippen. Echter dient te worden toegegeven dat menige plaats bij Lucretius zelven als een bevestiging van die gewraakte handelwijze zou zijn aan te halen. Zonder twijfel toch is het overgroote deel zijner leerstellingen ontleend aan Epicurus. Hij zelf is de eerste om het ons in te prenten. Elke gelegenheid neemt hij te baat den meester te verheerlijken. O sieraad der geesten, roept hij uit, gij die het eerst vermocht hebt een zoo helderen fakkel in zoo groote duisternissen op te heffen, om den waren weg des levens te verlichten: ik volg uwe schreden, ik waag het in uw spoor te treden, niet een mededinger, maar een leerling! Hoe zou de zwaluw wedijveren met den zwaan? Of het over al zijn leden trillend bokske met de kracht van het sterke renpaard? Gij zijt de vader, de vinder dezer dingen! Vaderlijke vermaningen geeft gij ons; de bij puurt niet meer honig uit den bloesem, dan wij uit uw guldene schriften guldene waarheid, der onsterflijkheid waardig.[1)] De oudheid kent een tweede voorbeeld van zulk een hulde van een' leerling aan den meester, en dat in de onovertroffen kieschheid van vorm een wellicht nog teederder genegenheid verraadt; maar de litteratuur der geheele wereld heeft geen tweede voorbeeld aan te wijzen dat het werk van een zoo machtig genie als een prijs der dankbaarheid met zoo volkomene overgave aan de voeten des meesters wordt neergelegd.

Doch het is niet alleen het vaderschap van zijne wijsbegeerte, die Lucretius uitdrukkelijk loochent. Zelfs de boven voorgedragen meening over het onlosmakelijk verband dat er tusschen zijn denken en dichten bestaan zou wordt door hem met zoovele woorden ontkend. Evenals de genees-

1) III 1-10.

heer, zóo zegt hij elders, wen hij poogt een kind den bitteren kruidwijn in te geven vooraf den rand des bekers tint met zoet goudblond honigsap, opdat zijn arglooze jeugd, verschalkt, dien alsem onverhoeds verzwelge, en het, wel bedot doch niet bedrogen, aan dien kunstgreep zijn herstel danke: zóo heb ik, waar mijn onderwerp al te dor is voor hen die niet gewend zijn aan wijsgeerige overdenkingen, mij voorgenomen mijn leer voor te dragen in het zoetgevooisde lied, en als 't ware te verzoeten met den honing der poëzie. Wellicht dat ge dus op die wijze door mijn verzen uw aandacht op deze leer zoudt kunnen richten, en de natuur en de structuur der dingen zoudt leeren verstaan.[1)]

Doch wij zouden onjuist handelen, zoo wij aan deze uitingen een te groote waarde hechtten. Elke schrijver is, wat sommige uitwendigheden der voordracht betreft, noodwendig gebonden aan de pleegvormen zijner periode. Geen diepere beteekenis heeft Lucretius in de aangehaalde woorden willen leggen, dan onze tijdgenooten doen, wanneer zij van hun ‘zingen’ spreken. Zulke uitingen vertegen woordigen het pasgeld aan de conventie waarvan ook de grootsten niet zijn vrijgesteld. Maar zelfs wanneer Lucretius inderdaad deze theorie der dichtkunst van harte ware toegedaan geweest, behoefde ook dit onze meening niet te wijzigen. Hoezeer de dichters somwijlen een juist inzicht in het werk van anderen blijken te bezitten, voor eigen arbeid zijn zij de minst aangewezen beoordeelaars. Geen ding is zeldzamer dan de vereeniging van het oordeelend vernuft en het scheppend gemoed in één persoon, en op één voorwerp gericht. Hetzij door zelfoverschatting, hetzij door zelfverachting, niemand is grooter ketter omtrent zijn waarde, dan de kunstenaar zelf. Niets noopt ons in dezen Lucretius op zijn woord te gelooven.

III

Het is een uitnemend adagium voor den geschiedschrijver, bijzonderlijk dáar naar verband te speuren, waar het, op het eerste gezicht, schijnbaar afwezig is. Dit geldt ook voor de

1) I 935-949.

geschiedenis van den geest: en nimmer worden wij meer aan de voortreffelijkheid van dezen methodischen regel herinnerd, dan wanneer wij de beide groote naplatonische scholen vergelijken, die in de latere hellenistische samenleving de plaats van een soort leekengodsdiensten innamen en van een van welke ook Lucretius de geniale apostel is. Op het eerste gezicht toch, is er nauwelijks grooter verschil denkbaar, niet slechts tusschen de denkbeelden, maar zelfs tusschen de aanhangers dier scholen. Epictetus' diatriben geven ons in een klein aantal keurige genrebeeldjes een grappigen kijk op de verschillende maatschappelijke kringen welke Epicuristen dan wel Stoicijnen kweekten. Het is op deze maatschappelijke omstandigheden, dat men bij het beoordeelen van de beteekenis eener religieuse of wijsgeerige richting vooral het oog moet houden. De groote massa bekommert zich in het minst niet om de theoretische vraagstukken; noch de physica, noch de logica van Epicuristen of Stoicijnen hebben over hun succes bij de massa beslist. Wat de menigte interesseert, is de moraal die op deze grondslagen gebouwd is; zoo die haar bevalt, neemt zij elke gewenschte leer zonder aarzelen op den koop toe. Niet de verkozen leer bepaalt het leven, maar het verkozen leven bepaalt de leer. Het feit tracht zijne naaktheid zoo goed mogelijk met het recht te bedekken, luidt een fransch spreekwoord; en wat hier op juridisch terrein van kracht verklaard wordt, geldt op elk levensgebied. Zoo de kemphanen van beide partijen elkaar om allerlei theorieën in de veeren zitten, behoeven wij aan dergelijke spiegelgevechten niet meer waarde te hechten dan aan de diepzinnigheden welke een onschuldig vermaak van de ledigloopende jeugd van elken tijd vormen. Niet het abstracte levensinzicht, doch het concreet levensgevoel is de bron, en bepaalt de waarde van een wijsbegeerte als sociaal verschijnsel.

Houdt men dit in het oog, dan treft ons, in stede van verschil, in de eerste plaats de innige overeenkomst tusschen beide scholen. Beide zijn, voor alles, wijsbegeerten der decadentie, uitingen van de vereenzaming van den individu te midden van een zich ontbindende maatschappij waarin niet de vreugde om het leven, maar de vrees ervoor, de drijfkracht der gedachte is. Beide hebben, in een materialisme

à outrance, een tendenz tot vereenvoudiging der problemen gemeen, welke het zekerst kenmerk is van een matheid der geesten. Verheerlijken zij al niet openlijk het egoïsme, bovenal zijn ze bedacht op zelfbehoud, desnoods door abnegatie der sympathie. Beide zijn zij religies van het individualisme.

Doch, zoo hun sociale oorsprong groote overeenkomst vertoont, de eenzijdige voorkeur, welke en Hellas en Rome aan elk van hen schonk, werpt een helder licht op het diepe verschil in den aanleg van beide volkeren. Het feit dat wij van de latijnsche litteratuur bovenal met het deel bekend zijn, dat het sterkst den griekschen invloed heeft ondergaan, doet ons soms de diepe kloof over het hoofd zien, welke de oudheid in tweeën splijt. Doch er is een legendarische waarheid, welke de historische overtreft; en Vergilius gaf blijk van een juiste poëtische intuïtie, toen hij Rome's oervader uit het land van Hellas' erfvijandschap stammen liet. Men kent die voorkeur: Terwijl Griekenland Epicurus meer schijnt te beminnen, geeft Rome aan Zeno de voorkeur. Wil men een ongunstigen indruk van de stoïcijnen bekomen, zoo is het voldoende een blik in Lucianus te slaan: niemand zal in het type van den smerigen bedelaar der ‘Wijsgeerenveiling’ de melancholische mannelijkheid van Marcus Aurelius herkennen. Omgekeerd schilderen ons de romeinsche auteurs de kudde van Epicurus op een wijze, die zich van het monniksleven der broederschap in het Atheensche leekenconvent op bedenkelijke wijze verwijdert. Maar waar de wanwil of het wanbegrip van beide scholen zulke spotbeelden heeft ontworpen, mag een eenzijdige voorkeur ons niet verleiden, gelijk te veel geschied is, willekeurig het eene voor waar, en het andere voor valsch aan te nemen. Er is geen enkele rede, waarom wij aangaande hun daadwerkelijk leven, aan de aanhangers van eén der beide scholen den palm zouden toekennen. In het algemeen kan men zonder veel gevaar aannemen, dat tusschen de zedelijkheid of de onzedelijkheid van den grooten hoop nimmer een werkelijk onderscheid bestaat, noch naar tijd en plaats, noch naar religieuse of wijsgeerige overtuiging. Niet is sterker, bewijs voor de solidariteit van onze ‘maudite race’ als de eenvormigheid der euvelen, waarin zij zich van de dieren des velds onderscheidt. Onze hardnekkigheid in het kwade wordt

alleen overtroffen door de listigheid waarmede wij het met den schijn van het goede weten te bekleeden.

Het is dus niet in het levensgedrag zelf dat men het onderscheid tusschen de aanhangers der beide wijsbegeerten, en, bijgevolg het onderscheid van de psyche der beide volken zoeken moet, maar in een verschil in geestelijke houding tegenóver sommige sociale gedragingen. En het is hier dat wij de besproken voorkeur in een nauw verband vinden met de innerlijkste eigenschappen, niet van de individueele, doch van de collectieve ziel der beide volkeren. De Romeinen toch zijn het sterkste voorbeeld dat de oudheid ons heeft nagelaten van een statenvormend volk. De Grieken daarentegen, zijn op dit gebied nimmer geheel geslaagd; bij den Romein is oorspronkelijk in de belangrijkste opzichten het persoonlijk leven ondergeschikt aan den dienst van het geheel; en zoo de wettelijke uitdrukking dezer staatshoorigheid meer en meer verdwijnt, het denkbeeld is in den kring der patriciërs immer levend gebleven. Omgekeerd emancipeert zich de Griek reeds zeer vroeg van de banden van de oorspronkelijke clangemeenschappen, zonder, vooral te Athene, ooit tot een werkelijken staat te kunnen komen. In overeenstemming met dit verschil van aanleg tusschen beide volken begiftigt Rome de cultuur, nog eeuwen na het einde van haar voorbeeldeloos taaien doodstrijd met de vruchtbare imperiumgedachte; Athene, integendeel verderft het individualisme, nauw een eeuw na haar hoogsten bloei, tot een reddelooze anarchie. Tot dezelfde oorzaak nu moet Rome's voorkeur voor de stoïsche levensleer worden teruggebracht. De moraal heeft een dubbele functie: zij is individueele en sociale moraal. De grieksche wijsgeeren bekommeren zich al spoedig alleen om de eerste. Doch wat den Romein interesseert is de sociale moraal. Voor hem is de stelling dat de instandhouding der religie, als culte, als vorm, in onverbrekelijk verband staat met de instandhouding van den staat, een werkelijkheid. Geen weldenkende in Griekenland heeft de beschuldiging tegen Socrates, den staatsgodsdienst af te vallen, anders dan als een onedele kunstgreep met de sanctie eener ‘survivance legale’ beschouwd. Maar de uitwerping der Grieksche wijsgeeren uit Rome in 161, was een daad van regeeringsbeleid, welke de doorvoering

was van Rome's innerlijkste gedachte. Niet op den aard, veel minder op de waarheid, maar op de eenheid en de algemeenheid berust de kracht der sociale moraal. Het is beter dat één sterve, dan dat een gansch volk verloren ga, behoort de maxime te zijn van elk gezag. Doch de sociale oorzaken, welke de gevreesde ondermijning van den staatsgodsdienst ten gevolge hadden, lieten zich niet verbannen. Werp het individualisme ter voordeure uit, het keert door een achterpoortje terug. Vijf jaren later had de senaat opnieuw gelegenheid een soort monsterzending aller wijsbegeerten te bezien, ditmaal in de vermomming van gezanten; en even honderd jaren later is de wijsbegeerte en vogue en schrijft Cicero zijn vulgarisaties. En ziehier de Romein tegenover dit dilemma geplaatst: zijn persoonlijke, door de wijsbegeerte geschoolde overtuiging; en zijne overtuiging van de noodzakelijkheid van het behoud van den staatsgodsdienst en de staatsmoraal. Dit pijnlijk conflikt is de meest kenmerkenden trek in het geestelijk leven van het geheele latere helleniseerende Rome: en het is in de stoïsche wijsbegeerte, dat de edelste geesten een soort modus agendi hebben gevonden bij deze innerlijke tweespalt.

Want is de stoische levensleer, zooals wij boven hebben opgemerkt, in haar wezen evenzeer individualistisch als het epicurisme, haar verhouding tot de gemeenschap, en de gemeenschapsmoraal, is een andere. Erkent het laatste de vereenzaming van den enkeling als goed en aanvaardt het de onmaatschappelijkheid als den wijsgeer waardig; de Stoa acht het den plicht van den mensch, met en voor de menschen te leven. Weet ook de stoïcijn de doelloosheid, wat den individu betreft, van alle daad; juist het handelen, òndanks dit inzicht, past den wijze. Wanneer iemand verdriet heeft, zegt Marcus Aurelius, in wiens werk het karacter der Stoa het rijpst tot uiting komt, ga tot hem, en vertroost hem; ween zelfs met hem: maar draag zorg dat gij inwendig onbewogen blijft. Op deze wijze wordt het geheele leven een soort divina comedia, en lost het persoonlijke leven zich op in een manmoedige poging om zijn toebestelde rol naar behooren te vervullen; het is op deze wijze dat de hooge leer van het moeten geboren wordt, deze philosophie de l'effort, welke, sedert de Renais-

sance, de levenswijsheid der daadkrachtigsten geweest is, en die ook aan Kant zijne ontroerendste bladzijde in de pen heeft gegeven. Doch tevens ziet men hoever deze melancholische leer, welke op de meest volkomen ontgoocheling van het persoonlijk geloof, op de meest volkomen sterilisatie van het gemoed berust, verwijderd is van die leer der menschenliefde, en der zelfovergave waarmee men haar, door textueele overeenkomsten verleid, voort gaat te vergelijken. In haar wezen is zij niets anders dan een soort gewijde hypocrisie.

Er is in de nieuwere geschiedenis, een treffende analogie te vinden van de verhouding die wij boven trachtten te schetsen. Wellicht kan zij onze opvatting nog verduidelijken. Het is een welbekend en herhaaldelijk geboekstaafd feit, dat de onzedelijkheid der Engelsche samenleving in geen enkel opzicht voor die der Fransche behoeft onder te doen. Toch spreekt de Brit met even groote verachting van de zedeloosheid van het moderne Babylon, waaraan hij overigens zijn bescheiden deel heeft, als de Romein van de losbandigheid der Epicuristen. Omgekeerd houdt elk rechtgeaard Franschman in gemoede evenzeer elken mylord voor een verkapten hypocriet, als de schrijver van de Wijsgeerenveiling meende zijn pappenheimers te kennen. De Gallische geest is in dit opzicht de erfgenaam van de Helleensche, zoo goed als de Angelsaksische die van de Romeinsche. Engeland telt minstens zooveel vrijdenkers en republikeinen als Frankrijk; het onderscheid bestaat hierin dat zij in het eerste land in de kerkbank, en om den troon, ja op den troon zitten. In de behoudzucht van het Britsche volk, het eenige dat na Rome het ideaal van een imperium heeft kunnen verwezenlijken, leeft dezelfde gedachte onbewust die bewust is in de Stoa. Is de hypocrisie de dood voor het persoonlijke leven, zij vormt de onmisbare hoeksteen van elke geordende samenleving, van het gezin zoowel als van den staat.

Het is niet onze bedoeling de waardeering der hypocrisie verder te vervolgen, hoe aantrekkelijk die taak ook zij. Evenmin kan het in ons opkomen de verdediging van het tegenovergesteld levensinzicht op ons te nemen. Een zuiver objectieve, onpersoonlijke voorkeur voor eenige levensrichting is onbestaanbaar. Elke waardij hangt af van het waardeerend

subject; wij oordeelen niet naar a priori gestelde normen doch a posteriori naar ons gevoel dat resulteert uit de erfelijke ervaring van ons geslacht. Men brengt zijne wijsbegeerte evengoed mede ter wereld als zijn pigmenteering; de omstandigheden bepalen slechts de mate van beider ontwikkeling. Alles dwingt ons de meening van Uilenspiegel bij te vallen, dat niets er uit komt, tenzij het er in zit.

Doch onze vergelijking van het romeinsche en het grieksche levensgevoel heeft waarde als achtergrond voor de figuur van onzen dichter. Want het kan niet anders, na al het voorafgaande, of het moet ons met verbazing vervullen, Lucretius een Epicurist te vinden. Van de latere dichters, verwondert het ons niet. Waar is toch, in Horatius, het typisch latijnsche? Zou Catullus minder dichter geweest zijn zoo hij op Lesbos ware geboren? Propertius, dunkt ons, zou Kallimachos gaarne broeder genoemd hebben. Het romeinsche bepaalt zich bij al deze auteurs tot uiterlijkheden. Doch hoe anders is het bij Lucretius! Ontsproten, zoo zijn naam ten minste een vertrouwbare aanduiding bevat, aan den stam van dien Spurius Lucretius, welke als een der stichters van de republiek geboekt staat, behoort hij tot een der geslachten waarin de tradities van Rome het meest onverbasterd waren overgeërfd. Ver van het gewoel van het forum, door eigen smaak wellicht meer dan door wijsgeerige overweging vrij van de ambitus, die hij in zijn gedicht herhaaldelijk op zoo welsprekende wijze tuchtigt,[1] heeft hij waarschijnlijk de publieke zaak op geen andere wijze gediend, dan door het ridderschap, dat het overgeleverde recht en plicht van zijn stand uitmaakte. Gemengd in de gelederen der ruiterij is hij vermoedelijk de getuige geweest van de beroerten die de grondvesten van den Romeinschen staat deden trillen; en de onsterfelijke verheerlijking van den vrede[2] in den aanhef van zijn werk, is wel, meer dan een rhetorische figuur, de onmiddelijke weerslag van eigen levenservaring. Zonder twijfel heeft het krijgsleven, onder alle bestaanswijzen wel die welke de meest eerstehandsche

1) III 59-73.
2) I 30-45.

menschen- en wereldkennis verschaft, ook op Lucretius een machtigen invloed uitgeoefend. Onwillekeurig denken wij aan een' anderen wijsgeer, die in het legerkamp de daadwerkelijke afwisseling van het beschouwende leven vond, den denker zoo onontbeerlijk, en wij slaan een welbekende bladzijde van de Discours sur la Methode nog eens op. Maar niet slechts dat bij Lucretius, als bij Descartes, en in oneindig ruimer mate, de sporen zijner ervaringen in de frischheid en oorspronkelijkheid zijner beelden zijn terug te vinden; maar ook, en dit is het voornaamste, moet zijn diensttijd het kenmerkend romeinsche van Lucretius nog hebben ontwikkeld. Meer dan een passage wijst er op dat hij een patriot was van den ouden stempel.

Zoo Lucretius echter ondanks dit alles het, naar wij zagen, aan het romeinsche gevoel zoo tegenstrijdige Epicurisme heeft omhelsd, moet deze tegenstrijdigheid verklaard worden uit den datum van zijn gedicht. De boven beschreven verhoudingen toch dateeren eerst uit den tijd waarop, bij het verdwijnen van het oude geloof, nieuwe normen moesten gevonden worden en alzoo, de moraal der verschillende systemen vat op de massa kreeg. Doch in de eerste helft der laatste eeuw vóor Chr. was hiervan nog geen sprake. De kring welke in de nieuwere denkbeelden belang stelde, was nog betrekkelijk klein, en de belangstelling droeg nog vooral het kenmerk eener intellectueele verpoozing. Niemand voorzag geheel de gevolgen van dit geestesspel, ofschoon een juist voorgevoel het gevaar deed beseffen, welke het gemeen goed worden dezer denkbeelden voor het publieke leven zou medebrengen. Zeer wel kan men zich den hemelbestormer Lucretius voorstellen, het huiselijke offer aan de Penaten brengend. Onze tijd kent dergelijke voorbeelden. Deze inconsequentie, dit stoeien van leer en leven is een der beminnelijkste trekken welke onze natuur eigen is. Zij is wellicht tevens een der doelmatigste: door haar alleen toch bezitten wij den moed gedachtenreeksen door te denken, welke wij wellicht zouden afbreken, zoo wij ten volle de gevolgtrekkingen bewust waren, tot welke zij ons, in het leven der daad nopen gaan. Het laat zich dus onmiddelijk verstaan dat Lucretius zich voorloopig

minder inliet met de Ethica waardoor het epicurisme later zijn grootste beteekenis in de antieke en later in de moderne wereld won, dan met zijn Physica. Zal in een later stadium van ontwikkeling het epicurisme elk rechtgeaard Romein tegen de borst stuiten, op dit oogenblik is van dit alles nog niets te voorzien. De school, zegt Martha, was geëerbiedigd; de steeds aanwezige herinnering aan zijn stichter geëerd; de opvolgers van Epicurus bewaarden zijne uitspraken met een godsdienstige piëteit; de discipelen leefden te zamen en gaven, te midden van de twisten die, in Griekenland, de wijsgeerige scholen verdeelden, het voorbeeld van de grootste eensgezindheid. Alles genonen, was er niet eén reden, waarom de wijsgeerige belangstelling zich van een denkwijze zou afkeeren welke in haar vaderland niet weinigen van de meest verfijnde geesten bij voortduring wist te boeien. Sommige eigenschappen, daarentegen, moesten den Romein bijzonder aantrekkelijk toeschijnen, Geen leer, kan men zeggen, kwam zijn mentaliteit zoozeer in 't gevlei. De Romein toch, onder alle cultuurvolkeren, is het meest realist: het verwarrende woord behoort zelf tot de min lieflijke bestanddeelen van zijn nalatenschap. De geschiedenis van het recht is daar, om te bewijzen, dat deze neiging hem bijwijlen wit zwart doet heeten, en dat hij een geestelijk rapport niet anders dan als een ‘res’ kan voorstellen. Zijn opvatting van den eigendom, die de geheele nieuwere beschaving beheerscht, spreekt in dit opzicht boekdeelen. De werkelijke beteekenis van Plato is ook voor de besten onder de zijnen, men leze Cicero, een mysterie gebleven. Het materialisme van Epicurus daarentegen vatte de wereld op als een verzameling van ondeelbaar kleine res. Een zoo congeniale opvatting kon te Rome niet dan ontvankelijke harten vinden. Was de koninklijke weg der speculatie voor den Romein uit den aard van zijn geestelijken aanleg afgesloten, geen wonder dat hij, zoo de behoefte tot een unificatie van de veelheid zijner voorstellingen hem nochtans bewust werd, met graagte naar een systeem greep, dat voor hem expresselijk scheen te zijn uitgedacht. Ook in dit opzicht kruipt het bloed waar het niet gaan kan.

Wat nu bij Lucretius de aanleiding tot zijn denken was, is de vraag welke wij thans moeten beantwoorden.

IV

Het atomisme, als alle wijsbegeerte, is slechts de stellige vorm eener oorspronkelijke ontkenning. Gelijk elke actie van het levend organisme, bij laatste ontleding, is terug te brengen tot eene reactie op het milieu, zoo ontstaat ook de bijzondere actie welke wij gedachte noemen, niet anders dan uit een botsing met de omringende gedachtensfeer. Het is daarom van belang deze denkbeelden, in wier ontkrachting Lucretius' bemoeiingen hare doelstelling vinden, nader te leeren kennen. Zij zijn geen andere dan die van het paganisme, niet in zijn hoogeren en wijsgeerigen vorm, maar in zijn gemeene opvatting, waarin het een slechts weinig ontwikkelden vorm blijkt van het, oorspronkelijk wel allen volken eigene, animisme. De oude religie is overwonnen; het spook dat zijn afgrijslijken kop uit de wolken stak en met zijn schrikwekkend oog van omhoog de menschen bedreigde,[1)] is verzwonden; het terrein is vrij om een nieuwe en redelijke wereldbeschouwing op te bouwen.

Het is voor ons, modernen, niet gemakkelijk de beteekenis van deze denkbeelden volkomen recht te doen. Wij, kinderen van den twijfel, hebben een instinctieven hekel aan hemelbestormers. Niets schijnt ons van zoo slechten smaak dan als schadelijke werkelijkheid te haten, wat wij als schoone verbeelding moeten beminnen. Iets burgerlijkers dan een atheïst kunnen wij ons nauwelijks voorstellen; en zeker verwant soort büchnerij schijnt ons een denkwijze, door een rechtvaardige lotsbestiering voorbestemd voor de ongles-bleus onzer dagen. Het is een eigenaardig verschijnsel, dat ook in het religieuse denken de uitersten elkaar raken en in elkander vervloeien. Slechts wanneer ongeloof en geloof nog in twee welgescheiden kampen tegenover elkander lagen, zou het ons mogelijk zijn ons voor deze of gene partij te passionneeren. Maar de strijd schijnt ons in beginsel reeds zoo lang beslecht, dat alle dispuut erover geen andere uitwerking hebben kan, dan het opwekken

1) I, 64.

eener grenzelooze verveling. Zoozeer is het agnosticisme ons natuurlijk element, dat wij geneigd zijn elk geloof voor zooveel en zoolang het de ervaring van ons leven symboliseert, zonder gewetenswroeging te aanvaarden. Niets schijnt vreemder, niets is begrijpelijker dan de bekeeringen welke onze tijd zoo veelvuldig kent. In zeker opzicht verkeeren wij allen in de stemming van Augustinus. Hoe rijk is Gods woord, dat zóóvele waarheden bevat, riep hij uit, toen hem van twee tegenstrijdige verklaringen van eenzelfden text gevraagd werd welke de wáre was. Hoe rijk is ons leven, zijn wij geneigd hem na te zeggen, dat ons zoo oneindig geschakeerde gevoelens bewust maakt! De weg van het levensgevoel door de nieuwere beschaving is de empirische parallel, van den weg die het kennisbegrip heeft afgelegd. Eerst wanneer het geloof aan het bestaan der dingen als zoodanig hem is ontvallen, leert de mensch beseffen, dat hij leeft bij de voorstellingen die zijn geest er van schept. Terwijl wij het zoeken naar de waarheid in de verschijnselen opgeven, leeren wij ons binden aan hunne werkelijkheid. Heeft de wijsheid der schoolboekjes het azuren uitspansel des hemels opgerold: omgekeerde Galilei's, meesmuilen wij, dat het *nochtans* blauw is.

Doch zoo sprekend, doen wij Lucretius het onrecht, te vergeten in welk een andere verhouding zijne tijdgenooten tegenover de natuur stonden. De stand welken de beschaafde mensch tegenover de dingen van hemel en aarde inneemt is het onmiddellijk gevolg van zijne geordende kennis dier verschijnselen. De idee der natuurwet welke de abstracte vorm is van deze kennis, heeft aan de opeenvolging der natuurlijke gebeurtenissen den schijn van grilligheid ontnomen, welken zij in het oog der onbeschaafde volkeren bezit. Zij slechts heeft ons geleerd hoe ons ten opzichte van de ons omringende natuur op de doelmatigste wijze te gedragen. Niet slechts zijn op deze wijze de levenskansen van ons ras vele malen vermenigvuldigd, maar bovendien danken wij aan haar die bijkans blijmoedige rust tegenover de natuur, welke met fatalisme slechts de negatieve zijde gemeen heeft. Actie en resignatie zijn de hemispheren, die te zamen de volheid van ons bewuste leven uitmaken. De vrees voor het toeval is tot de kleinst mogelijke afmeting teruggebracht.

Hoe geheel anders de oudheid! Het volstaat niet de classieke schrijvers te lezen, om een indruk te krijgen van de ontzettende realiteit dier angst voor het onbekende; die vrees voor de goden welke Lucretius bestrijdt. Beter vormt men zich er een voorstelling van, door de psychische houding van de lagere klassen der bevolking te bestudeeren, welke, uit sociologisch oogpunt de primitieven onzer dagen zijn te noemen. In gewone tijden onder den invloed van het onderwijs dat de hoogere klassen aan haar opdringen, openbaren zij, zoodra een catastrophe een oogenblik deze oppervlakkige beschaving heeft weggevaagd, het eigenlijke volksgeloof in zijn volle kracht. Wie herinnert zich de tooneelen niet bij de laatste uitbarsting te Messina? Zóo behoort men zich de verhouding van de geheele oudheid tegenover de natuur voor te stellen. Inderdaad kan men het onderscheid tusschen de nieuwe en de oude cultuur niet beter uitdrukken, dan in de tegenstelling hunner grondproblemen. Gelijk de verhouding tot het sociaal milieu voor den nieuweren, is de verhouding tot het cosmisch milieu het groote vraagstuk voor den ouderen mensch. En indien hij er in geslaagd is aan dit vraagstuk in beginsel een bevredigende oplossing te geven, danken wij het niet het minst aan het atomisme, waarvan Lucretius niet de uitvinder maar een der geniaalste aanhangers geweest is.

Indien men door het bovenstaande van de belangrijkheid der practische doelstelling van Lucretius overtuigd is, zal het ons gemakkelijker vallen, de positieve waarde zijner leer, de eigenlijke leer der atomen, te waardeeren. Zonder twijfel is er in het atomisme veel, wat het modern wijsgeerig bewustzijn noodwendig kwetsen moet. Tezeer zijn wij in de school van Plato en Kant grootgebracht, en hebben wij geleerd het inzicht in de phaenomenaliteit der dingen als de grootste, wellicht zelfs de eenige waarheid te beschouwen, waarmede het wijsgeerig denken ons verrijkt heeft, dan dat wij kunnen nalaten, in de grondstellingen van het atomisme de negatie van dit beginsel aller wijsheid te zien. Om het animisme te overwinnen schijnt ons het transcendentaal idealisme de eenig juiste weg. Maar de geschiedenis der wijsbegeerte leert ons dat deze gedachte onjuist is. Ook in de ont-

wikkeling van het denken weet de natuur soms omwegen die sneller dan de korste weg tot het doel voeren. Het animisme vooral in zijn laatste uitloopers van min of meer wijsgeerig getinte theologie, heeft een schijnbare overeenkomst met het transcendentaal idealisme, die tot een der meest hopelooze verwarringen heeft aanleiding gegeven welke den voortgang van het denken belemmeren. In werkelijkheid antipoden, zijn de theologen sedert Plutarchus doende deze beide denkwijzen als tweelingbroertjes voor te stellen. Wat meer is, zoowel bij den schepper als den herschepper der leer, is het idealisme niet vrij van animistische bijmengsels. Deze omstandigheid gevoegd bij den natuurlijken aanleg van den Romein, maken de keuze van het atomisme als het meest afdoende middel om den goeden strijd tegen het verfoeide animisme te strijden, ten volle begrijpelijk. Het atomisme, als elke denkwijze, moet niet naar zijn waarheid maar naar zijn bruikbaarheid beoordeeld. In dit opzicht nu heeft het, op den pelgrimstocht van het denken, de beteekenis van een karavansereh halverwege tusschen begin en eindpunt van den reisweg.

Inderdaad zijn er dwalingen welke vruchtbaarder zijn dan de waarheid. Ondanks zijn juistheid, is het idealisme voor de kennis der wereld uiteraard onvruchtbaar. Aan de ruwe opvatting van het atomisme, die ten slotte nog steeds de kern vormt van alle nieuwere Physica, danken wij echter een voortdurende toename van onze kennis der zinnelijke waarneembaarheden. De natuurkundige, zegt Lorentz[1)], moet er zich toe beperken, op zijne wijze in het boek der wereld te lezen. Zonder zich te laten neerdrukken door het besef dat de diepe zin hem verborgen blijft, gevoelt hij zich in zijne pogingen gesterkt door de overtuiging, dat zich binnen de grenzen van het bereikbare, naar mate hij verder gaat, uitgestrekte en onverwachte vergezichten zullen openen. De beste verdediging der atomistiek is ten slotte in haar vruchtbaarheid en doelmatigheid te vinden.

Hiermede is aan de beteekenis van het atomisme ten volle recht gedaan. Indien het al geen opheldering over het

1) Lorentz: Het licht en de bouw der materie.

wezen der materie verschaffen kan, biedt het voor 't minst een middel, de geheele natuur als onder een zelfden noemer te brengen. Was het koninklijk pad van het idealisme voor Lucretius als Romein noodwendig afgesloten, het atomisme gaf hem voor het minst de gelegenheid eens voor goed de verwarde religieuse voorstellingen van het animisme door een unitaire natuurbeschouwing te vervangen. Het atomisme, in een woord, is minder nog een leer, dan een methode van natuurkennis.

Is Lucretius zich van dit karakter van het atomisme bewust geweest? Hoogst waarschijnlijk niet ten volle. Eerst onze tijd heeft den aard van de hypothese als hulpmiddel van het wetenschappelijk onderzoek ten volle begrepen. Nochtans, hoezeer Lucretius de hoofdtrekken van de atomenleer met een hartstocht voordraagt welke geen twijfel laat dat hij ze volstrekte waarde toekende, zijn er teekenen dat deze kant van het vraagstuk hem niet geheel is ontgaan. Te midden van de met volstrekte zekerheid voorgedragen verklaringen van tallooze weersverschijnselen, waaraan het zesde boek bijna geheel gewijd is, treft de stelling dat men bij zeer samengestelde verschijnselen méer dan éene natuurlijke verklaring behoort te zoeken, en uit deze ten slotte de meest waarschijnlijke moet uitkiezen.[1)] Niet op de juistheid van de verklaring zelve, schijnt Lucretius te willen zeggen, maar op de juistheid van de methode komt het in de eerste plaats aan. Het is duidelijk dat het slechts een zaak van consequentie is, om wat hier van een enkele stelling wordt erkend, uit te strekken tot de grondbeginselen waarvan zij niet dan een bijzondere afleiding is. Doch al is deze consequentie door Lucretius nog niet ten volle getrokken, niemand zal het in zijn hoofd halen, zulks in ernst als een beperking zijner grootheid te willen opvatten.

V.

Is ons nu de methodische waarde van het atomisme, als middel tot het bereiken van het door Lucretius gesteld doel, duidelijk geworden, dan rest ons de vraag te beantwoorden, hoe

1) VI, 702-710.

hij van de mogelijkheden die het hem bood, heeft weten gebruik te maken. Het is hier dat wij voor het eerst gelegenheid krijgen de persoonlijkheid van Lucretius, de eenheid van zijn denken en dichten, te benaderen. Weliswaar sluit de dichter zich ook in de uiteenzetting van zijn leer onmiddelijk bij zijn meester aan. Waar Epicurus van Empedocles afwijkt, stelt Lucretius zich zonder uitzondering aan de zijde van den eerste. Het befaamde clinamen[1] der atomen heeft geen anderen oorsprong. Maar het zou dwaas zijn uit deze afhankelijkheid te besluiten tot een gebrek aan oorspronkelijkheid. Het zijn doorgaans slechts de geringen, welke vrees koesteren om leerling te worden genoemd. Wie zich eene krachtige persoonlijkheid weten, schromen niet te erkennen bij wie zij ter schole gaan. Het eigene, zoo gelooven zij, zal te goeder ure toch wel doorbreken. Het kan er slechts bij winnen vroegtijdig te zijn getucht. Dit is het geval bij Lucretius. De voortdurende lof den voorganger geschonken, de instemming aan zijne leer verleend, kan slechts worden verklaard uit een even groot als gerechtvaardigd gevoel van eigenwaarde.

Ook uit het feit dat Lucretius, tot demonstratie van zijn denkbeelden, bij voorkeur de onderwerpen kiest, welke zijn voorgangers behandeld hadden, kan in dit opzicht niets worden afgeleid. Iets anders is het omtrekken, iets anders het uitvoeren van een schilderij. In het zesde boek b.v. behandelt Lucretius de weersverschijnselen.[2] Wind, hagel en sneeuw, rijp en ijs worden in enkele regels afgedaan; bliksem en donder, hoos, regenboog en aardbeving worden uitgebreid behandeld. Mag men nu Lucretius van navolging beschuldigen, omdat ook zijn voorgangers zich bij voorkeur met de verklaring dezer laatste verschijnselen hebben bezig gehouden? Geenzins! Het gemeenschappelijk doel van allen was te komen tot een natuurlijke verklaring der weersverschijnselen. Niets natuurlijker bijgevolg dan dat zij onafhankelijk van elkaar die verschijnselen ter behandeling aangrepen, wier zeldzaamheid of ontzachlijkheid het meest tot bijgeloovige uitleggingen aan-

1) II 292.
2) VI 646-654.

leiding gaven. Slechts een aan bloot uiterlijke overeenkomsten verslaafde letterzifter kan hier van navolging spreken. De gelijkheid van doel bepaalde in dit geval van zelve de gelijkheid van het middel.

Brengen wij nu, voor wij tot de bepaling van Lucretius' aandeel in zijne wijsbegeerte overgaan, in een vluchtig overzicht de inhoud van De Rerum Natura in herinnering. Het gedicht valt in twee, overigens niet al te scherp onderscheiden gedeelten uiteen. De eerste vier boeken behelzen, onderbroken door de invocaties waarmede elk aanvangt, de leerstellige uiteenzetting van het atomisme, een enkel maal verduidelijkt door een critiek op de afwijkende meeningen van sommige oudere physici, zooals Heraclitus en Anaxagoras.[1)] Het beginsel waarvan wordt uitgegaan is: Niets komt uit niets, niets keert tot niets weder.[2)] Het geheele heelal is opgebouwd uit atomen, wier aantal oneindig is; buiten hen bestaat niets dan het grenzeloos ledig. De oorspronkelijke beweging der atomen, oneindig snel wijl in het ledig geen wrijving ontstaat, is van boven naar beneden; quasi parallel, doch met een kleine oorspronkelijke afwijking, of clinamen. Door deze afwijking ontstaat de onderlinge botsing der atomen, welke de eigenlijke oorzaak is van het ontstaan der wereld. Alle dingen zijn niet anders dan verschillende configuraties der atomen; terwijl echter de atomen zelf talloos zijn is het aantal configuraties beperkt. Kleur en klank, geur en smaak, de zinnelijk waarneembare eigenschappen der dingen, zijn geen eigenschappen der atomen als zoodanig, maar resulteeren telkens uit hare verschillende configuraties van welke zij, als 't ware, de index zijn. Ook de ziel is stoffelijk, gelijk de geest: samen bevatten zij vijf andere grondstoffen welke alle uit de fijnste soort atomen zijn samengesteld; slechts met elkaar verbonden kunnen zij functioneeren. Echter kan een der grondstoffen in de samenstelling overwegen: waaruit het verschil van temperament te verklaren valt. Uit dit alles blijkt, dat de ziel ontstaat en sterft met

1) I 634 en volg. en I 830 en volg.
2) 151: Nullam rem e nihilo gigni divinitus unquam; en I 216: Huc accedit uti quidque in sua corpora cursum dissolvat natura, neque ad nihilum interimat res.

het organisme waarvan het deel uitmaakt, en dat bij gevolg de vrees des doods ijdel is. Een uitvoerige beschouwing der gewaarwordingen besluit deze uiteenzetting.

Dit korte relaas maakt overduidelijk welk een dorre stof Lucretius te behandelen had. De aard der onderwerpen is zoo afgetrokken mogelijk; gelijk hij zelf zegt van de atomen: zij zijn niet waarneembaar, maar worden ons door het verstand voorgesteld. Bijgevolg is alle directe beschrijving buitengesloten; het concrete beeld behoudt het karakter van illustratie der abstracte begrippen. Het is hieraan dat de eerste boeken hun eigenaardigheid ontleenen. Zij zijn een grillig mengsel van tweeërlei soort schoonheid, welke uit een poging in twee diametraal tegenovergestelde richtingen voortkomen. Men weet niet wat eigenlijk meer te bewonderen valt, de geestkracht waarmee het weerbarstige latijn tot uitdrukking van de meest abstracte begrippen wordt geprent, of de verbeelding welke de meest barbaarsche bepalingen met één vlug omtrokken schetsje, als in margine, opheldert. Telkens vreezen wij ons in het spinrag der denkbeelden te zullen verwarren, telkens weet Lucretius' vindingrijkheid ons over de zwarigheid heen te helpen. Slechts een enkel voorbeeld. De dichter heeft Memmius uiteengezet, dat de beweging der atomen alom en altijd dezelfde is, en dat bijgevolg hare producten, de lichamen, ook in de toekomst dezelfde zijn zullen. Doch hij vreest de tegenwerping, dat, ondanks deze voortdurende beweging der atomen, de aarde toch blijkbaar onbewegelijk is. Van deze misvatting nu tracht hij Memmius op de volgende wijze te bevrijden. Het gaat er mee als in den veldslag, zegt hij ongeveer. De opmarsch der machtige legioenen doet het slagveld dreunen; de vaandels vliegen; de ruiterij zwerft, nu eens, om de flanken, en doorvliegt, dan weer, in plotselingen draf de velden; de pijlschicht flitst ten hemel, en kopert nedervallend de aarde, die trilt onder den stormdraf der krijgers wier geschrei de bergen tot den hemel weerkaatsen....En toch, van een bergtop gezien schijnt al dit gewoel beweegloos, en één met de aarde. Het voorbeeld is allicht niet het schoonste stuk beschrijving dat de eerste vier boeken bevatten. Maar het is in menig opzicht in hooge mate leerzaam. Het geeft ons duidelijk het onderscheid te zien tusschen het gezochte en het gevonden,

het gewilde en het geworden beeld. De leerstelling op zich zelf genomen is niets nieuws; de eeuwige beweging is in de grieksche wijsbegeerte een der schotels *de la maison*. Zij was met tallooze welbekende schoolsche voorbeelden gestaafd. Ware Lucretius slechts de navolger of vulgarisator van Epicurus leer, niets ware hem gemakkelijker geweest dan een dezer voorbeelden te ontleenen, op de wijze van elken willekeurigen ordinarius. Doch dit voorbeeld toont aan hoezeer bij Lucretius zijn leer niet louter zaak van het verstand maar van het leven was. Beelden als het aangehaalde vindt men niet naar welgevallen uit. Zij moeten beleefd zijn, en wel op een oogenblik dat de grondbeginselen dier leer bij den waarnemer zoozeer in vleesch en bloed waren overgegaan dat zij onwillekeurig zelf de interpretatie van zijn indrukken gaf. Het beeld en de gedachte zijn hier niet uiterlijk saamgehecht, maar, zooals wij het in den aanvang van ons stuk trachtten aan te duiden, congenitaal: denker en dichter zijn hier inderdaad in Lucretius niet onafhankelijk, doch de laatste heeft aan den eersten geboortehulp verleend. Niets is eigenaardiger en geeft ons beter denkbeeld van den dichter als de voorstelling die dit citaat ons onwillekeurig opdringt. Lucretius, wellicht met een bijzondere zending belast, rijdt door den eenzamen avond, in de vergeefsche overpeinzing van deze moeilijke leer des meesters. Eindelijk wint hij den top van een heuvel, en ziet de legioenen, welke zijn verstand hem midden in het strijdgewoel doet begrijpen, als groote, kleurige onbewegelijke bloemen bloeien in de vlakte beneden hem. En terwijl alle andere overwegingen voor een oogenblik worden verdrongen, houdt hij den teugel in, en de onbegrepen leer wordt hem, in de aanschouwing, openbaar.

Doch het tweede gedeelte van zijn gedicht, is gunstiger voor de ontplooiing van Lucretius' dichterschap. Na de leerstellige uiteenzetting volgt de practische toepassing van het systeem. Hier leent het onderwerp zich tot onmiddellijke beschrijving: en waar de waarneming faalt, moet de verbeelding te hulp komen. Het doel van Lucretius is, om, na te hebben aangetoond dàt het beginsel van het heelal een eeuwig worden en verworden is, te doen zien hòe deze wording in zijn werk

is gegaan. Het tafreel dat hij hiervan ophangt, is inderdaad verbazingwekkend. Aanvangende van den oorspronkelijken chaos, waarin al de atomen waren vermengd, beschrijft hij de wording der aarde: eerst vormt zich de vaste kern, die zich alras omringt met een atmosfeer. Vervolgens door een nieuwe scheiding der atomen, vormen zich de zeeën; de bergen rijzen op; deze baren de rivieren. Dan ontstaan de planten en de boomen; de dieren verschijnen, en eindelijk wordt de mensch geboren: evolutie die bepaald wordt door de inwerking van warmte en vochtigheid. Deze eerste tijden zijn ook gekenmerkt door het bestaan van voorwereldlijke monsters; die echter tengevolge van hun organisatie, ongeschikt waren den strijd tegen hun milieu vol te houden. Maar de aarde veroudert, verliest haar scheppingskracht en laat aan de eens geschapen soorten zelve de zorg over om zich voort te planten. Van af dat oogenblik heeft elke soort, onafhankelijk van de andere, volgens de verscheidenheid van aanleg die de natuur tusschen hen gesteld heeft, een eigen evolutie. Ook van de menschen geldt dit. En thans van de algemeene cosmogonie tot de antropogonie in 't bijzonder overgaand, ontvouwt Lucretius ons als volgt de evolutie van het menschelijk geslacht.[1)]

De oorspronkelijke menschen waren sterker dan wij, met krachtiger ontwikkeld spier- en beenderstelsel. Ongevoeliger voor koude en warmte, waren zij minder vatbaar voor ziekte. Als de dieren, leefden zij in horden; nog waren akkerbouw en boschteelt, de bewerking der metalen en de bereiding der huiden niet bekend. In bestendigen kamp met de wilde dieren, wisten zij ze nu eens met behulp van steenen wapens te bedwingen, en weken dan weer, voor hun overmacht, in holen terug. Hun voedsel waren de vruchten des velds; elk leefde voor zich van de toevalligen buit. Geweld of geschenk verschafte het mingenot dat de neiging niet schonk.

Doch verschillende ontdekkingen wijzigen dezen toestand. Het gebruik van het vuur, dat wij den bliksem danken, of der zelfontbranding van 't woud, verandert den aard der spijzen, en maakt de menschen gevoelig voor den invloed van het weer: waartegen men zich met huiden en in hutten tracht

1) V, 925 volg.

te beschutten. Ook de liefde verandert van karakter; in stede der toevallige en voorbijgaande aanrakingen ontwikkelen zich duurzame verhoudingen; het gezinsleven ontplooit zich en verteedert, gelijk het vuur het lichaam, den geest der menschen. Nabuurschappen vormen zich, zekere onderlinge gebruiken ontstaan, welke, schoon niet algemeen, door de besten geëerbiedigd worden.

Deze nieuwe soort onderlinge aanraking doet verlangen naar een middel tot wederzijdsche gemeenschap. Eerst tracht men door gebaren, en ongearticuleerde klanken, als de dieren en de kinderen, zijn gevoelens uit te drukken; vervolgens leert de natuur, de buigingen der stem te variëeren: en elk dezer klanken hecht zich, door het gebruik, aan een bepaalde zaak.

Doch deze natuurlijke ontwikkeling van het sociale leven wordt onderbroken door de opkomst van de individualiteit. Het leaderschip doet zijn intrede. Koningen bouwen burchten om er zich te verdedigen; de overige natuurlijke voordeelen van lichaam en ziel doen zich gelden en brengen de ongelijkheid in de wereld, en deze vindt haar gemeen symbool in het goud. Maar de ongelijkheid vervult de wereld met nieuwe en ongekende rampen, de afgunst, de ambitus, de onderdrukking.

Aan de hand van Rome's geschiedenis schetst Lucretius nu de reactie van de gemeenschap tegen den enkeling[1)] en de modus vivendi tusschen beide krachten, welke het wezen der republiek is. De macht keert terug bij de massa, men vervaardigt wetten, men kiest overheden, waaraan men zich, thans vrijwillig, onderwerpt. Onder deze gunstige omstandigheden

1) Men heeft meermalen Lucretius, wat zijn meening omtrent-den oorsprong-des rechts aangaat, gerangschikt onder de contractualisten, en zich daartoe vooral beroepen op de boven geresumeerde plaats (V 1133 en volg.) Zeer ten onrechte, dunkt ons. Ten eerste is het geheel onaannemelijk dat Lucretius, die zich een zoo consequent denker toont, en tegenover de onjuistheid van het contractualisme op linguistisch terrein (V, 1040 en volg.) den natuurlijken oorsprong der taal verdedigd had, met zich zelf op zoo wonderlijke wijze in tegenspraak ware gekomen. Doch ten andere heeft men vergeten V 1020 en volg. in aanmerking te brengen, waar de natuurlijke ontwikkeling van het recht geheel conform aan zijn hoofdidee beschreven wordt. De eerst aangehaalde plaats behoort dan ook als een, eenigzins confuse, beschrijving van de eerste codificatie des rechts te worden opgevat.

ontwikkelt de beschaving zich verder. De huiden worden door weefsels vervangen; de landbouw maakt nieuwe vorderingen: en eindelijk, als de bekroning van het werk, verschijnen, vrucht van de door de ervaring geleide behoefte, de kunsten, de eene uit de andere zich ontwikkelend. Zoo bereikt de beschaving langzaam haar toppunt.

Het is noodig geweest, ten einde een zuiveren indruk van Lucretius' bedoeling te geven, de verspreide trekken een weinig samen te lezen, en in een aan ons tegenwoordig inzicht voegend verband te stellen. Doch heeft men deze geringe moeite genomen, dan kan men zich niet anders dan verbazen over de genialiteit waarmede Lucretius zijn taak heeft volbracht. Inderdaad is Lucretius de eerste socioloog. Men heeft bijna elk zijner denkbeelden goddeloos of belachelijk gevonden. Nog Voltaire noemt hem een even goed dichter als slecht wijsgeer. Maar de geheele geschiedenis der XIXe eeuwsche wetenschap is zijn voortdurende rechtvaardiging geweest. Wat zijn voorstelling omtrent het ontstaan der wereld betreft, heeft men zijn naam terecht met dien van Laplace verbonden. Zijn leer omtrent het ontstaan der maatschappijen onderschrijft de sociologie op de belangrijkste punten. De weg dien de linguistiek heeft afgelegd, zegt Zabarowski, is uitgekomen bij de theorie van Lucretius.

Alle min of meer uitgewerkte wereldbeelden, die de schrijvers der oudheid ons hebben achtergelaten, laat het verbazingwekkende tafreel, dat het Ve boek ons ontrolt, ver achter zich. Met de grootsche conceptie van Lucretius vergeleken, schijnt elke andere cosmogenie broddelwerk. Door de kracht van zijn genie worden de verspreide trekken tot een levend en bezield beeld verbonden. De breede toets, waarmee de afzonderlijke partijen zijn neergezet, wordt slechts geëvenaard door de meesterlijke wijze waarop zij tot een geheel zijn gegroepeerd. In het bestek van nauwelijks duizend verzen, vindt men een syllabus bij voorhand van al de gewichtigste uitkomsten der nieuwere onderzoekingen. Niet slechts naar den inhoud, maar vooral naar den geest vormen zij een catechismus van het transformisme.

VI

De verdienste van Lucretius bestaat dus vooral hierin, met ontleende werktuigen iets geheel oorspronkelijks te hebben voortgebracht. Zoo weinig het leerstellig gedeelte van zijn gedicht eigens inhoudt, zoo geheel persoonlijk is de uitwerking en toepassing der theorie, die het Ve boek ons geeft. Kan men het denkbeeld van het eeuwige worden terecht op zijn meesters terugvoeren, zijn oorspronkelijkheid ligt in de strengheid en zuiverheid waarmee hij het heeft toegepast. Mogen anderen het hebben uitgevonden, eerst Lucretius heeft de mogelijkheden aangetoond die het bevatte. Deze doorvoering van zijn denkbeeld staat in het nauwste verband met zijn dichterschap. Het groote gebrek van de antieke bespiegeling is het gebrek aan observatie. De waarneming werd niet alleen niet systematisch bedreven, ter opbouwing der theorieën, doch zelfs een eenigzins uitgebreide verificatie der abstracte concepties had gewoonlijk niet plaats. De feiten dienden voornamelijk als illustratie. Onder de weinige uitzonderingen op dezen regel neemt Lucretius de eereplaats in. Is eenmaal de grondgedachte gevat, dan is er niets dat hem kan terughouden haar op alle gebied met de strengste consequentie door te voeren. Zijn wijsgeerige belangstelling was alzoo een spoorslag voor zijn dichterlijk waarnemingsvermogen, terwijl omgekeerd die waarnemingen zijn geloof aan de vruchtbaarheid van zijn gronddenkbeeld bevestigden. Het is daarom, dat Lucretius tevens de merkwaardigste natuurdichter der oudheid is. Het antieke natuurgevoel is van het onze in velerlei opzichten onderscheiden.[1)] Werkelijke natuurbeschrijvingen, de gemeenplaatsen omtrent de pracht van zon en sterren uitgezonderd, ontbreken in de oude litteratuur bijkans ten eenenmale. De schildering der onbezielde natuur wordt verwaarloosd. Naast een teedere ontvankelijkheid voor het lieflijke, ontbreekt een gevoel voor het grootsche. Niet zoo Lucretius. Met de zelfde liefde beschrijft hij de verschrikkingen van

1) Vgl. nochtans: Der Mouw: Quomodo Antiqui Naturam Mirati Sunt. Daventriae. 1890. pag. 11 et passim.

een onweer,[1] als den weerglans der zon op een pauwestaart of den ring om een duivenkrop.[2] Zijn belangstelling is universeel.

Dit verklaart voor een deel de aantrekkingskracht die Lucretius op ons uitoefent. Rechte liefde wekt wederliefde. De ingenomenheid van den dichter met zijn onderwerp is aanstekelijk. Ondanks ons zelven blijven wij voordurend geboeid.

Nochtans is Lucretius geenszins een smetteloos dichter. Terecht heeft men gewezen op de ongelijkheid van zijn stijl. Talrijk zijn de herhalingen, welke de goede smaak niet weet te verontschuldigen. Zijn verwonderlijk lenig talent schijnt het soms af te leggen tegen de dorheid der stof. Zelfs de structuur zijner verzen is verre van onberispelijk. Zijne hexameters strompelen bij wijlen. Evenwel doet zulke technische onvolmaaktheid niet noodwendig afbreuk aan de schoonheid van hoogere orde. Horatius is zonder twijfel een dichter van uitnemenden rang. Doch dezelfde onfeilbaarheid welke der XVIIIe-eeuw bovenal navolgenswaard toescheen, heeft de eigenschap ons bloed somwijlen tot karnemelk te maken. Te zeer herinnert de gladheid zijner verzen ons aan de gelijkmoedigheid van een trekvaart. Dientengevolge maakt zijn toorn op ons den indruk van een storm in een glas water. Op gevaar af van eenzijdigheid verfoeien wij een factuur welke niet de beheersching maar de afwezigheid van een groot overweldigend gevoel schijnt te beduiden. Anders Lucretius. Ongelijk in waarde, ruw van vorm, onbeholpen van constructie worden deze duizend en andermaal duizend verzen bezield door éénen hartstocht. De moeilijkheden schijnen hem slechts nieuwe kracht te verleenen. Zijn gedicht schijnt ons een bergstroom, die het rif zelf dat zijn vaart stuiten wil, tot het tooneel maakt van zijn heerlijkheid. Over het zingend cataract zijner poëzie spant zich de regenboog van het genie.

1) VI 95 volg.
2) II 800-809.

Toch is het niet voornamelijk dit, dat ons Lucretius doet liefhebben. Ook het hartstochtelijkst intellect kan ons niet meer dan bewondering inboezemen. Elke waardeering welke slechts deze zijde van een persoonlijkheid behandelt is onvolledig. Wat aan het ontworpen beeld ontbreekt, is de tint van het gemoed. Hoe meer we het werk van Lucretius bewonderen, des te vuriger begeeren wij te weten, welke de verhouding is van den schepper tegenover zijn schepping. Het is hier dat wij aan de diepste kern van zijn dichterschap raken.

Geheel het gedicht is doorgloeid van een eigenaardig dualisme. Naar aanleg en bedoeling is het een overwinningslied. De triomfantelijke toon van den aanhef behoorde sterker te worden naar mate het einde nadert. De volbrachte bevrijding van het spook der godsdienst moest zich al meer vertalen in de doorzichtige sereniteit der verzen. Doch het komt anders uit. Naarmate het gedicht vordert wordt de toon weemoediger. De leer wordt volgens belofte uiteengezet en bevestigd; maar het beloofde gevolg blijft uit. Er is tegen het einde van het gedicht een plaats wier innerlijke tegenstrijdigheid in dit opzicht kenmerkend is.[1)] De dichter wil Memmius de leer van de eindigheid der aarde voordragen. Maar om den geest van zijn vriend ontvankelijk te maken voor deze nieuwe en verwonderlijke inzichten, beproeft hij eerst de vooroordeelen weg te nemen, welke der aanvaardiging van de nieuwe ideeën in den weg staan kunnen. Welk een dwaasheid[2)] zoo zegt hij ongeveer, te gelooven dat de goden te onzen genoege de wereld hebben geordend! dat wij hen daarvoor moeten danken, en dat het goddeloos zijn zou, met onze redeneeringen dit onverwoestbare bouwwerk te willen verstoren! Wat zou onze dank aan de gelukzaligheid der goden toedoen? Slechts de rampzalige begeert verandering: maar wat zou hèn naar het scheppen van iets nieuws doen verlangen? Deze regels zijn in zeker opzicht een herhaald resumé van het doel van het geheele gedicht. Door de goden allen invloed op het lot van wereld en menschen te ontzeggen en hen bij gratie naar een hemelsch besjeshuis te verwijzen, meende

1) V 157 en volg.
2) V 177 en volg.

Lucretius de weg naar de aardsche gelukzaligheid geopend. Maar op de aangehaalde passage volgt onmiddelijk deze andere, welke de eerstuitgesproken stelling moet ondersteunen: En wat onszelf aangaat, zou het voor ons een ongeluk zijn, niet geboren te zijn? Wie eenmaal het daglicht zag, moet het leven wel aankleven, zoolang de zoete lust hem weerhoudt; maar wie nimmer de liefde des levens smaakte, wat deert het hem, niet geboren te zijn? In zijn onopzettelijkheid doet de weemoed dezer verzen ons de verklaring van dit dualisme aan de hand. Achter het uitgesproken doel van het gedicht, dat wij bereikt moeten erkennen, verborg zich het verzwegene, de oorzaak van het lijden weg te nemen, dat de diepste grond van ons aller bestaan is. Doch gelijk de Frankforter gezegd heeft, de oorzaken waaraan wij het toeschrijven, veranderen wel, maar het lijden zelf is onveranderlijk. Naarmate Lucretius vernietigde, wat hij de uiterlijke oorzaak van het lijden meende, vond hij het innerlijk terug. Zijn gevoeligheid in dit opzicht, aan het moderne sentiment zoo nauw verwant, is het meest treffende van zijn persoonlijkheid. Evenals de belichting van een landschap, verandert zij het aspect van de voorgedragen leer ten eenenmale. Zij eigenlijk is de diepe gemeenzame springbron van beide zijn wijsbegeerte en zijn poëzie. Ook het Epicurisme in zijn oorspronkelijken vorm, voorzeker, vertoont melancholische trekken. Doch zij dragen meer het karakter uit een intellectueel inzicht in het wezen der wereld dan uit een diep persoonlijk levensgevoel te zijn voongekomen. Ten slotte is de leer van Epicurus meer de formuleering van een aanwezig welbehagen dat aan zich zelf genoeg heeft. De harmonie van den geest welke zij aanprijst behoeft niet vooraf veroverd, doch slechts beveiligd te worden tegen den storenden invloed van de gemeene geloofsvoorstellingen en de prikkeling der hartstochten. Alles te zaam genomen stelt zij den vijand meer buiten dan binnen de vesting. Het systeem is meer een ringmuur dan een stormram; eer een voorbehoedmiddel dan een geneeswijze.

Anders bij Lucretius. Verzekert hij zijn doel geen ander dan Memmius te genezen van alle gevaarlijk bijgeloof, in werkelijkheid strijdt hij tegen den daemon der onrust in zijn

eigen hart. Onder den schijn van een praecept voor een' vriend, is zijn gedicht inderdaad een noodkreet van hem zelf. Lucretius is de medicijnmeester die zich zelven niet genezen kan. Het geheele gedicht is als doortrokken van deze zielsangst. De tranquillitas, voor Epicurus de vertrouwde geleidster van zijn bestaan is voor Lucretius de bruid om wie de bruischende hartstocht van zijn ziel levenslang tevergeefs wierf. De majestueuze sereniteit van sommige passages van het gedicht zijn slechts de windstilten tusschen de vlagen van een' verwoestenden orkaan van onbevredigd verlangen naar vrede. Eusebiusheeft ons het verhaal overgeleverd, hoe de dichter zijn werk zou hebben gemaakt in de lucide oogenblikken tusschen de aanvallen van een, door een minnedrank veroorzaakten waanzin, welke hem, nog jong, de hand aan zich zelven deed slaan. Deze oorzakelijke verklaring van Lucretius' geestestoestand is blijkbaar een uitlegging a posteriori. Doch het is kinderlijk een uitwendige aanleiding te zoeken, waar de inwendige zoo duidelijk gegeven is. Servius spreekt van Lucretius' ‘arduus furor’, en deze twee woorden vormen de zuiverste kenschets welke de oudheid ons van het karacter des dichters heeft nagelaten. Niet als een poëtische bewerking van een vreemd wijsgeerig systeem is Lucretius' poëem te verklaren, maar als een grootsche, doch mislukte poging tot zelfverlossing. Zoo heeft ook Tennyson het verstaan. De woorden die hij Lucretius spreken doet op het oogenblik dat hij aan de daad de bevrijding vraagt welke het denken niet te schenken vermocht, zijn wellicht de schoonste interpretatie welke van Lucretius' persoonlijkheid is gegeven:

> O Thou!
> Passionless bride, divine Tranquillity,
> Yearn'd after by the wisest of the wise
> Who fail to find thee being as thou art
> Without one pleasure and without one pain
> How'beit I know thou surely must be mine
> Or soon or late, yet out of season, thus
> I woe thee roughly, for thou carest not
> How roughly men may woe thee as they win...
> Thus, - thus: the soul flies out and dies in the air!

Zoo opgevat is de ontzachwekkende beschrijving van de

pest te Athene het natuurlijk slot van het poëem. Naarmate de uiteenzetting van het systeem vorderde en slaagde, werd de hoop om het gewenschte gemoedsresultaat te bereiken geringer. Langzamerhand voelen wij het zelfvertrouwen wegzinken. De veder stokt. Leerdichter naar eigen meening, schrijft Lucretius in werkelijkheid de tragedie van den individu, hulpeloos tegenover het universum. Ongemerkt neemt de hymne den toon aan van een klaagzang, en het gedicht dat aanving met een' lofzang op de liefde die alle dingen schept en onderhoudt, breekt af, als met een snik, bij het ontzettend tafreel van de hoofdstad der aarde, het leven uitbrakende onder de sulferkleurige wolken van den dreigenden hemel.

Gedichten
Door
P.N. Van Eyck.

I Herfstmiddag

Mijn ziel is als een zwijgend woord,
Dat zwaar gaat van bedroefd geheim,
Zij heeft vandaag Uw ziel gehoord
En vond in U haar eeuwig rijm.

Niet dat ge U zelf hebt uitgezegd,
Wij zaten saam, maar spraken niet:
De middag had zich stil gelegd
Rondom ons mijmerend verdriet.

Wij zaten aan 't verneveld strand
In 't langzaam ebbend zeegeluid,
Gij zondt maar somtijds naar mijn kant
De boden Uwer oogen uit.

O kind, zij zeiden al genoeg
Van wat Uw peinzen heeft doorwoeld:
Reeds zonder dat mijn mond U vroeg,
Had ik uit hen Uw leed gevoeld.

Maar toen gij, roerloos zittend, zaagt
Naar 't grijzen van den horizon,
En toen gij zwijgend nederlaagt
Waar U mijn blik niet roeren kon,

Heb ik geluisterd naar den zang
Van stervensdroef geluk-gemis,
Dat aan Uw ziel, voor woorden bang,
Tot God in stilte ontrezen is.

Gij zongt..., de dag bleef aarzel-stil
Nog mèt mij luistren, vóór hij ging,
Toen werd de late herfstlucht kil,
Toen doofde Uw woordeloos gezing.

En langs den bruinen waterzoom
Gingt gij met mij dan onvereend, -
Maar in mij heeft Uw stille droom
Met àl zijn droefheid nageweend.

Ik zal hem, kind, diep in mijn hart
Bewaren als mijn duurste schat, -
Wat bleef mij van mijn eigen smart
Wanneer ik zijn verdriet vergat?

Mijn ziel is als een zwijgend woord,
Dat zwaar gaat van bedroefd geheim, -
Zij heeft vandaag misschien gehoord
Naar 't roepen van haar eeuwig rijm.

II

Gij waart een kind, toen u voor 't eerst het leven
Zoo zwaar leek, dat gij 't graag verloren hadt,

En sinds dien dag kon 't u geen lach meer geven,
Die réédS haar deel van wrangheid niet bezat.

En nergens kondt ge één luwe stonde vinden
Van stilte en rust en lafenis van smert, -
Tot ook de droom van állen die beminden,
Uw één'ge droom, door mij tot kommer werd.

Toen bleef slechts dit: dat uw gepeinzen hoorden
Naar 't lokken van den vleiend-zachten dood,
Die dag na dag met zoete fluister-woorden
U slaap beloofde en 't eind van al uw nood.

En heel uw leven werd één lang verlangen
Naar vreden die gij hier niet vinden zult,
Naar 't sluimren dat u nimmer zal bevangen,
Zoolang uw ziel den last der wanhoop duldt.

Maar éénmaal komt de stonde dat uw lijden
Uw moeheid naar het bitterst einde jaagt,
Dan zult ge u zelf die diepe rust bereiden,
Die 't slapend hart naar de eeuw'ge vrede draagt.

III

Gij waart een kind, maar dat haar jong vermoeien
Van 't vreemde leed aan 't strand beschreien kwam,
En peinsde, als zij de golven zag vervloeien,
Hoe schoon 't zou zijn, als één haar medenam.

En peinsde stil, als de einder ging vervagen,
Hoe groot geluk haar eeuwig deel zou zijn,

Als ééns een vloed haar prille smart mocht dragen
Naar 't verre land, welks naam is Rust-van-Pijn.

Gij wist niet, dat diezelfde grijze dagen
Een ander kind aan 't strand zijn weemoed droeg,
En in een eender leed een eender klagen
Van vreemd verdriet ten zelfden einder kloeg.

Gij wist niet, dat mijn jong-vermoeide droomen
Hetzelfde zoete sterven overdacht,
En, smeekend dat de stille dood mocht komen,
Verlangde naar een eindelooze nacht.

Wij wisten niet, dat ééns een tijd moest naadren,
Waarin wij aan hetzelfde zeegetij
Ons beider lijden snikkend moesten gaadren
In éénen kring van troosteloos geschrei;

Noch, dat ook dán geen eindelijk verblijden
In teedre liefde ons leed verdooven zou,
Noch, dat wij dan gescheiden zouden schreien
Om 't zwaar gewicht van dezen láátsten rouw.

IV

Maar dat uw hart bij al zijn eigen lijden
Voor mijn verdriet nog troost en teerheid vindt,
En dat gij mij uw deernis wilt bereiden,
Alleen omdat mijn droefheid u bemint,

Dat gij, die zelf zoo vele, vele tranen
Moet weenen van een leed dat niemand weet,

Stil schreiend om mijn dorre liefdewanen
Nog telkenmaal in zachtheid tot mij treedt, -

En gunt mijn hoofd één uur van innig rusten
Aan uwe borst, die zelf reeds zooveel draagt,
En reikt mijn dorst, die geene droomen susten,
Uw mond die voor zich zelf geen laving vraagt,

Dat voert mijn hart, in zwijgend peinzen, henen
Naar doffe schaamte om eigen schamelheid,
Dat geeft mijn ziel haar diep, eerbiedig weenen,
Wanneer ze in stilte om uwe liefde schreit!

V

Was het dan vreemd, dat ik, die liefde's leven
Niet kennen wou, - toen gij genaderd zijt,
Om 't breken van mijn rustig-droeve leven
Mijn dagen en mijn nachten heb doorschreid?

Toen wierdt gij stil: uw eigen leed vergetend,
Gaaft ge uw geween aan mìjn vermoeienis,
En voor u zelf geen enkel troostwoord wetend,
Vondt gij wat troost voor mijne droefenis.

Maar ween niet, lief, ook mìjn droef mededoogen
Zal fluistren van een wijde teederheid,
Die, broos beschreid, rondom ùw schreiende oogen
De schaduw mijner milde deernis spreidt.

En als uw ziel niet anders kàn dan schreien
En aan mijn borst uw hoofd in tranen leent,
Dan zal mijn hart om u de huivring breien
Van 't weenen dat om anders weening weent.

VI

Niet om uw lach, mijn kind; wij leerden beiden,
Dat vreugde een brooze schoonheid is,
En dat geen ding een blijdschap kan bereiden,
Die niet verkeert tot droefenis.

Niet om geluk; wat baten zoete wanen,
Als iedre soobre vreugdelach
Betaald wordt met de zwaar gewonnen tranen
Van lang en schrijnend leedbeklag?

Wanneer ik nòg en altijd weer zal smeeken,
Dat zich aan mij uw liefde leent,
Het is opdat mijn troost het leed mocht breken,
Waarom uw éénzaam peinzen weent.

Dan dwaalden wij langs de effen looverpaden,
Waar 't grijze kruid der vrede groeit,
Naar stilte's land, en zaaiden blanke zaden,
Door teedre tranen mild besproeid.

Daar bleven wij, totdat in 't suizend zwijgen
Van smart die andre smart begrijpt,
In roerloos-rank en geurend overnijgen
De Bloem der Rust ons was gerijpt.

En in de nacht, waarin ons hart het branden
Der laatste tranen overdacht,
Dan plukten wij met vredig-stille handen
Den kelk, wiens geur ons vrede bracht.

VII

Ach kind, wat kon mij 't troosten geven,
Dat met een glimlach tot mij trad,
Wanneer ik wist, dat heel uw leven
Zelf om één uur van vrede bad?

Wanneer ik wist, dat al de woorden,
Die gij voor mij ter leen'ging vondt,
De reutling nog der snikken hoorden,
Waarmee gij hen uit tranen wont?

Ach, ween dan zachtjes in mijn armen,
Geef mij de last van uw verdriet,
Ontneem mijn liefderijk erbarmen
Uw nooit getrooste ellende niet!

Ik zal mijn klein verdriet vergeten
Voor 't dieper lijden dat gij lijdt,
Ik zal geen andre smart meer weten,
Wanneer gij aan mijn schouders schreit.

VIII

Ik heb uw ziel den ganschen langen morgen
Gepijnigd met mijn schamper smadend woord,
Ik heb uw hart, dat hijgde van zijn zorgen,
Met nòg meer scherpe bitterheid doorboord.

Maar iedre hoon, waarmee mijn mond ons smaadde,
Vond in mijn ziel een eindeloos verdriet
Om 't wegend leed, dat uw gemoed belaadde
Met wrangheid die mijn eigen smart verried.

Ik mòest uw ziel met rouwe striemen wonden,
Maar droeg in mij uw weedom met mij om,
Tot wij ten laatste elkanders handen vonden
Bij 't scheuren van dien moe-gedragen mom.

Toen bondt gij wéér mij met de teedre banden
Van 't duldend lijden, waar mijn ziel voor bukt, -
Ik heb dan zacht uw stille liefdehanden
In traanloos schreien lang en warm gedrukt.

Gij vondt opnieuw voor mijn ontroerde vragen
Den droeven glimlach der vergiffenis, -
Ik wist dan dat ge uw eigen worstlend klagen
Weer wegdrongt voor mijn schampre droefenis.

Toen ging ik heen, maar al uw tranen kwamen
Tot mij terug, en 'k heb om u geschreid,
Met zware boete en 't needrig weenend schamen,
Dat zwijgend om uw wreede ellende lijdt.

IX

O neen, het mag u nimmer deren,
Wanneer ik, als gij bij mij schreit,
Ook in mijn oogen wéér voel keeren
De tranen mijner droevigheid.

Want als gij waarlijk mij uw spreken,
Uw oog, waaraan uw traan ontviel,
En uwe kussen gaaft tot teeken
Van 't stil beminnen uwer ziel,

Wanneer, bevrijd van alle wanen,
Uw ziel diep in de mijne leeft,
Dan zijn het, kind, uw eigen tranen,
Wier teederheid mijn blik doorbeeft.

En als uw tranen mij ontroeren
Zoo, dat ik slechts te schreien weet,
Dan kan ik u alleen beroeren
Met nimmer wreed, maar troostend leed.

Àl, àl de tranen die gij schreiend
Rondom mijn oogen weem'len ziet,
Zij helpen, mild en troostrijk vleiend,
Uw hart ontlasten van verdriet.

En zult gij mij dien troost verbieden
Den één'gen dien 'k U geven mag,
Gij, die Uw oogen mij verrieden,
Gij die mijn schreien schreiend zag?

X Aan den Eenzame

De middag grauwt van weenende gepeinzen,
Een weeke klacht snikt uit het zwart klavier
Zijn slepend leed, - mijn doffe droomen deinzen
Naar waar gij zit aan doodschen rouwrivier.

Ik wéét den strijd, dien gij daar hebt te strijden,
Ik kén de smart die door de popels klaagt,
Ik weet, hoe om uw wild, ontroostbaar lijden
De storm der wanhoop heesche ellenden jaagt.

Gij denkt mij blijde? Ik zit in bange droomen
Aan 't strak klavier, en peins, hoeveel verdriet
In traan na traan langs mijn gelaat moest stroomen,
Toen mìjn verdriet zich pijnde met dit lied.

Want in zijn zang herdenk ik àl mijn tranen,
En lijd in hen zóó diep uw zwoegend leed,
Dat mijn gemoed voor uw gewonde wanen
Den jongen lach van eigen rust vergeet.

De middag grauwt om 't wreed gemarteld stenen
Der snikken in die dof-gedempte wijs:
O smaad mij niet: ook mijn gedachten weenen,
Ook mijn gemoed ontbeert nog vreugde en peis.

Kàn ik dan lachen, wijl mijn huivrende oogen
De zwijgsmart zien van uw gebukte beeld?
Wanneer ik denk, met welk een wrangen logen
Ge u zelve wóndt, uw pijnen stilt noch heelt?

En màg mijn hart den duren vrede vinden
Bij 't dreunen van uw hopeloozen strijd,
Zoolang gij, dien de wreedste banden binden,
Om mijn geluk het diepste lijden lijdt?

Ik zal uw smart niet met mijn meelij deren,
Ik, die het ken, draag saam met u dit leed,

Ik zal mij nooit ter volle vreugde keeren,
Zoolang ge uw doode droomen niet vergeet.

O vloek mij niet, hoor in 't gesmoorde snikken
Van dezen dag uit deze doffe klacht
De smarten die uw levensvreugd verwrikken,
Den dreigzang, die ons béiden wanhoop bracht.

Cola Rienzi Treurspel in drie bedrijven
Door
Albert Verwey.

Het recht van opvoering voorbehouden.

Personen:

COLA RIENZI, Tribuun van Rome.
BIANCA, zijn vrouw.
MARGARITA, zijn dochter.
RAIMONDO, bisschop van Orvieto, Vicaris van Paus Clemens VI, Tribuun naast Cola.

STEFANO	}COLONNA	GIORDANO	}ORSINI
STEFANUCCIO	}COLONNA	RAINALDO	}ORSINI
SCIARETTA	}COLONNA	NICCOLO	}ORSINI

PETRUCCIO FRANGIPANI.
De Gezant van Napels.
De Gezant van Hongarije.
De Gezant van Petrarca.
Ridders, Prelaten, Aanzienlijke Burgers, Personen uit het Volk.
Soldaten, Dienaren en Boden.
Een Huisgeestelijke van Cola.
PIETRO, een lijfwacht van Cola.
Hoofdlieden van de Burgerwacht.
De Kluizenaar van den Majellaberg.

Het stuk speelt te Rome in het jaar 1347.

Eerste bedrijf

Eerste tooneel

Namiddag. Een plein langs een kerk. EEN OUD MAN spreekt met den KLUIZENAAR VAN DEN MAJELLABERG. VOORBIJGANGERS sluiten zich bij hen aan. Eindelijk BODEN VAN COLA.

EEN OUD MAN
Gij vraagt naar die beroemde naam
Cola Rienzi: ik geloof
Daarmee roept overal de faam
De blikken hel en de ooren doof.

Zijn vader was een herbergier,
Zijn moeder waschte en schepte en droeg
Het water ginds van de rivier
Naar ieder huis waar men 't haar vroeg.

Er gaat van haar - dit onder ons -
't Verhaal dat Keizer Hendrik kwam
- Wat helpt het dat ge 't voorhoofd fronz' -
En in de herberg intrek nam.

Hij was gekroond op 't Lateraan,
In stad lag volk dat hem niet mocht,
Toch wou hij niet uit Rome gaan
Vóór hij Sint Pieter had bezocht.

Hij ging als pelgrim. Maar dat volk
Hoorde 't: ‘de Keizer onder weg!’
Dat was aan iedre steeg een dolk,
Geld op zijn hoofd en scherp beleg.

Hij sloop de herberg in en dronk
En overnachtte en hield zich ziek

Tot in de stad het krijgsvolk slonk.
Toen trok hij af met stil muziek.

Maar Cola's moeder troostte 'm fijn -
Daarna heeft zij het zelf verteld
En roemde erop: die zoon van mijn
Is van die pelgrim.

De Kluizenaar
In een held

Als Cola ziet elk graag een vorst.
Maar hoorde ik wel, dan heeft hij juist
Voor 't volk gedaan wat niemand dorst.
En ik denk graag: in géén mensch huist

Een hart voor 't volk zoo onvervalscht
Als in wie zelf een volkskind is.
In hem is vorstentrots op 't smalst,
Maar breedst smart, deernis, ergernis.

Een Burger
Pelgrim, want dat ge een pelgrim zijt
Toont ons uw kleed: uw woord is waar.
En Cola heeft het volk bevrijd
Van vorsten en met lijfsgevaar

Hun macht weerstaan en doet het nog.
Hij is een kind van 't volk en heeft
Gebloed als elk van ons, maar toch
Is 't of iets vorstlijks in hem leeft.

Als ons een heer of een baron
't Bezit nam of de bruid uit bed
Of wonden sloeg, en niemand kon
Ons helpen, eigen macht noch wet,

Dan zwegen wij; maar Cola niet.
Zijn broer gedood, de wet verkracht,
Heeft hij gewerkt, en ieder ziet
Hoe hij de wraak heeft thuisgebracht.

DE KLUIZENAAR
Gij zegt: de wraak. Was 't niets dan dat?
Ik ben een kluiznaar uit de streek
Waar 't donkerst Apennijnen-pad
Naar kloven daalt, en week aan week

En maand aan maand en jaar aan jaar
Vastte ik en bad op hoop dat eens
De Held verscheen, ons openbaar
Beloofd, als 't jammers en geweens

Genoeg zou zijn: de eenvoudge Man,
De ziel van 't volk, maar meer, maar meest,
De Richter die Gods vierschaar spann',
De - Ridder van den Heilgen Geest.

EEN JONGE VROUW
Mijn Vader, mannen zien zijn trots,
De straf die hij den boozen brengt,
Toch is hij vast een engel Gods
Die om de ellendgen tranen plengt.

Gij kent hem niet. Hij heeft de taal
Zoo zoet en fier, en kennis ook.
Zijn doen hier is een lang verhaal,
Maar waarlijk geen onheilge sprook.

Hij kent de schoonheid van de Stad,
Haar oudheid en haar heerlijkheid,
Wat hier de Machtge zich vermat
Zag hij en heeft zich voorbereid

Dat hij het eerst s l e c h t s spreken kon.
Dat deed hij voor Paus Clemens zelf
Als afgezant in Avignon,
De hofzaal en het kerkgewelf

Weerklonken van zijn schoon geluid,
Zoodat de Heilge Vader zei:
Vat moed, mijn zoon, spreek alles uit,
't Is Roma zelf die spreekt tot mij.

Hij klaagde de baronnen aan:
Colonna, Orsini en de rest:
Zij die door Rome als meesters gaan
En hebben noord, zuid, oost en west,

Hun huizen in en om de stad:
Roofburchten, en in eeuwgen strijd
Wordt straat en stijl met bloed bespat,
De markt gestoord, de kerk ontwijd,

En kettingen van steeg tot steeg
Gespannen, tot de buurt in puin
Een slagveld lijkt, verwoest en leeg,
En in den omgeworpen tuin

Leeuw, wolf en beer en ander wild
Wel voegen zou, dat nu alleen
Pronkt in het aadlijk wapenschild.
En hoe 't behoud van menigeen

In zwakte lag, maar hoe dan weer
De zwakste ook minst beschermde bleek,
Als wees of weduw goed of eer
Moest afstaan en geen burger keek

De kassen na, waarin het erf
Van kindren werd bewaard, die jong
En teer, na 't ouderlijk versterf,
Hoopten dat hen de stad omving

Als vader en als moeder beî -
Vergeefs gehoopt: een eedle stal
Hun goed, hun leeftocht: Cola zei
Alles, en Clemens hoorde 't al

En was ontstemd, had tranen in
Zijn oogen, en zei: Kardinaal,
Dat is niet enkel een verzin,
Dat is een droef, maar waar verhaal.

Want Kardinaal Colonna stond
Naast hem, de broer van d'ouden Heer
Die 't hier zoo trots en schots baront -
Die heeren hebben elk jaar meer

Verwanten hoovling of prelaat,
In 't veld of met prebend of ambt -
Welnu, ge ziet hoe Cola staat
Terwijl elk van zijn woorden schampt

En afvalt langs het koude kleed
Van dien Colonna: Clemens is
Geroerd, belooft, - maar Cola weet
Dat de andre zijn verdoemenis

Bedenkt, en machtger is dan die.
Dat is een vreemde spraak. Maar zoo
Kwam 't haast te zijn. Een maand twee drie,
Cola ontkwam tenauwernoô

Aan 't sterven in een hospitaal,
Arm, krank, veracht. Maar één man bleef
Zijn vriend, die met den Kardinaal
Oók was bevriend. Zoowaar ik leef,

Had hij, Petrarca, niet bestaan,
Die groote dichter, Cola waar'
Ginder en dood. Nu kon hij gaan.
Bracht ook 't notaris-ambt vandaar.

De Kluizenaar
En werd toen zelf een heer, die met
De Heeren wedijvert in pronk,
Als gast zich aan hun tafel zet,
En doet hun werk, en deelt hun dronk?

Een Bedaagde Vrouw
Pelgrim, als gij tot hen behoort
Die ginds bij den Majella-berg,
Naar Joachim van Flore's woord
Leven, daadloos en zonder erg,

Aandachtig tot de Heilge Geest
Zich nieuw en duidlijk openbaart,
Smaad dan niet wie op markt en feest
Zijn hart toch voor dien Geest bewaart.

Ikzelf ben zulk een weduw, wie
Met zeven kindren, onbeschermd,
Een buur haar inkomst stal, en die
Vandaag hulploos zou zijn verarmd

Had Cola niet haar zaak bezorgd.
Wat maakt het of hij vorstlijk leeft.
Wie weeuw en wees het leven borgt,
Die neemt opdat hij beter geeft.

Hij zet zijn naam met zilvren pen,
Heeft stijl en zwier waar hij op roemt,
Hij die met recht zich - zoo 'k hem ken -
Consul van weeuw en weezen noemt.

Tweede Burger
Hij is een wonder, pelgrim. Laatst
Sprak hij voor 't volk. 't Was in den Raad.

Andreozzo was naast hem geplaatst,
De ontvanger. Toen hij klaar was, slaat

Die 'm vierkant in 't gezicht. - Gij weet
Dat lachen niet van Cola. Hij
Kan als een man zien, die vergeet,
Of droomt, of schertst, of allebei,

Maar voor zijn oog is een licht doel.
Hij zegt: ik word uw koning: elk
Lacht; hij ziet toe, zonder gevoel,
Glimlacht den wijn toe in zijn kelk.

Dan gaat hij huiswaarts. Maar zijn droom
Moet toch wel sterk zijn, want hij peinst
Altijd op werk, en draagt zich vroom
En helpt altijd, en ongeveinsd.

Ik heb geen denkbeeld - kluiznaar - van een man
Als hij: laatst liet hij op de buitenwand
Van 't raadhuis op het Kapitool - ik kan
't Maar kort beschrijven - door een kunstge hand

Een heel tafreel verbeelden: eerst een zee:
Een zinkend schip: daarin een vrouw in zwart
En: ‘Dat is Roma.’ Weerzijds zonken twee
Andere schepen en in elk schip werd

Zoo 'n vrouw gezien. De eene Jeruzalem,
De andren Karthago, Troje, Babylon.
Geschreven woorden klonken als een stem:
Rome vergaat. o Wie haar helpen kon.

Eilanden waren ook daar en op één
Itaalje, op 't andre 't Christelijk Geloof.
Die hief haar handen naar den hemel heen:
‘Als Rome valt, waar kom ik dan te hoof?’

Bovenaan stonden leeuwen, wolven, beren:
Machtge baronnen en misdaadge graven, -
Honden, bokken en zwijnen, dat zijn heeren
Die in den Raad alleen voor d'adel slaven, -

Daarna een rij van vossen, draken, schapen:
Rechters en beambten die het kwaad verbrieven, -
Eindlijk van hazen, katten, geiten, apen:
Roovers en moorders, echtbrekers en dieven.

Maar heel omhoog godlijke Majesteit
Als ten gericht: zijn mond uit gaan twee zwaarden.
Petrus en Paulus biddende bijzijd.
Verwonderd waren allen die daar staarden.

Ook sprak hij in de kerk van 't Lateraan.
Daar is een bronzen plaat, waarop de Wet
Waarbij de Stad den keizer Vespasiaan
Het rijk opdroeg. Eerst was zij ingezet

In 't altaar waar geen mensch het schrift kon zien.
Maar Cola bracht haar achter 't koor. De kerk
Liep vol, met volk zoowel als adelsliên,
Hijzelf verscheen op een stellaadje - en merk

Wat een fantastisch man hij was: hij droeg
Een langen duitschen mantel van wit laken,
Terwijl zijn hoofd een witte muts besloeg
Waar langs den rand goudstikte kronen staken,

Door een - de middelste - een klein zilver zwaard.
Dat spleet haar tweemaal en kwam door de kap.
Zoo trad hij op die vloer, en met een vaart
Aan 't spreken, schrijdend, met een trotschen stap,

Heel als een koning en hij lei ons uit,
Wat al die eeuwen niemand had verstaan:
De zin van 't schrift en hoe die zin beduidt
Dat Rome als oudtijds Keizers vóór moest gaan.

DE KLUIZENAAR
De Trotsaard.

DE BURGER
Zeg dat niet, want hij bezwoer
Adel en volk tot vrede. Vrede was
't Refrein van wat hij zei. Straks heeft de boer -
Zoo zei hij - noch voor mensch noch vee 't gewas

Waarvan zij leven. Haast is 't jubeljaar,
Dan komt van heinde en ver de Christenheid
Naar 't heilge Rome en vindt slechts steenen waar
Koren moest zijn, voor eendracht broederstrijd.

VROUWEN
't Is waar: wij leden hongersnood
En waar vreemd graan ons redden kon
Een roover die de wegen sloot,
Een moordnaar die stads vrede schon.

Een schip dat met een rijke vracht
Naderde tot den Tibermond
Werd door een burchtheer opgebracht
Die heel den buit voor zich verslond.

En niet een koopman dorst bij dag
Noch nacht romeinsche wegen gaan,
Want uitgeschud werd, dat men 't zag,
De reizger, onder zon en maan.

DE KLUIZENAAR
Tot Cola kwam.

Een Jonge Man
Ja, Cola schreef
In Pescheria op den muur
Een ander beeld: een open dreef
En in den linkerhoek een vuur.

Daar brandden in, levend en dood,
Vorsten en volk en ook een vrouw.
Rechts uit een kerk kwam schoon en groot
Een engel, die haar redden wou

Met de eene hand, in de andre een zwaard.
En naast den klokketoren, merkt!
Petrus en Paulus, welgepaard:
'O Engel, help Haar die ons bergt!'

Maar zie, een duif daalde uit de lucht
Met mirten-krans: een vooglijn nam
Die over en een gierenvlucht
Joeg voor zich heen hij in de vlam

En zette op 't hoofd der vrouw de krans.
Daarnaast stond dit: Gerechtigheid
Komt nu nabij. Ik zie haar glans.
Gij die verstaat, verbeidt haar tijd.

Tweede Jonge Man
o Weet gij nog hoe menigeen
Toen zei: wat baat een beeld, een woord,
De dappre daad baat Rome alleen,
Alleen het zwaard verhoedt den moord.

Eerste Jonge Man
Maar de engel hield voorwaar een zwaard.
Een Donderdag was 't, kort daarna, -

Wat droeg die kerk waar elk op staart,
Georgio della Chiavica?

Een brief: Niet lang of Rome staat
Opnieuw in haar aelouden staat.
Dat was een siddring: ieder staat
En zwijgt en maakt op vrijheid staat.

TWEEDE JONGE MAN
Van dien dag af liep 't vast gerucht
En sprak elk in 't verborgen toe.
't Geheim kwam af en aan gezucht
En elk verstond en geen wist hoe.

Tot daags voor Pinkster van dit jaar
Trompetschal klonk door roep en jool:
Morgen den dag, trekt op eenpaar,
Wapenloos op naar 't Kapitool.

EERSTE JONGE MAN
San Angiolo zich opensloot.
De dag was 't van den Heilgen Geest.
Geharnast, maar zijn hoofd was bloot,
Kwam Cola zelf als voor een feest.

En goud gestikt op rooden grond
Roma die op twee leeuwen zat,
In de eene hand het wereldrond,
In de andre hand het palmeblad:

De Vrijheidsvaan. En voor hem uit
Meer vanen waarvan elke om 't zeerst
Recht, vrede en heerlijkheid beduidt,
Elk waarvan nu in Rome heerscht.

En achter Cola breede schaar
Burgers die hij in eed ontving,
Maar naast hem, pauselijk Vikaar,
De Bisschop van Orvieto ging.

Want weet wel, Kluiznaar die ons vroeg,
Cola heeft met Zijn Heiligheid
Een vast verbond: wie boozen joeg
Werd door den goeden Paus gewijd.

De Kluizenaar
En volgden daden op die praal?
Want niemand denkt toch dat een vaan
Alleen een volk, dat zwak is, staal'.
Spreek: wat heeft de Tribuun gedaan?

Vrouwen
Gij vraagt: gedaan? Gij komt, vanwaar?
Van de Apennijnen, en gij toogt
Itaalje door en vraagt daarnaar?
Hoe slecht hebt ge om u heen gëoogd!

Want dat in stad geen boef meer kaapt
Heeft u misschien geen mensch verteld,
Maar dat Itaalje veilig slaapt
Toonden u bosch en stroom en veld.

De koopman meert zijn schip aan wal
En stalt zijn waren op de straat.
Hij laat zijn paard gerust op stal
En int getroost zijn rijke baat.

En jonge deern en rijpe vrouw
Zij slapen met een open deur.
Geen schender die hen zoeken zou
En handlen naar zijn willekeur.

Dat deed de wet, die Cola gaf,
Dat deed de vrees voor 't dreigement,
Dat deed zijn uitgevoerde straf
Die grootheid noch vermaardheid kent.

Maar meer dan al deed het de deugd
Die uit zijn daden overstroomt,
De dankbare en gewilge vreugd
Dat eindlijk 't rijk van vrede koomt.

DE BURGER
Ik zal u zeggen, kluiznaar, kort en snel,
Wat Cola sinds dien Pinkster heeft gedaan.
Zijn eerste dappre daad was zeker wel
Dat hij zijn droom tot daad deed overgaan.

Want wie van vreê spreekt, daar de hoorder lacht,
Droomt nog en speelt, maar wie met bloot gelaat
Den vreê verkondigt en dan 't zwaard verwacht
Van d'oorlogsvriend die hem naar 't leven staat,

Hij waakt en waagt. En droomer van natuur
Had Cola - gis ik - meer behoefte aan moed
Dan wie, gejaagd door 't ingeboren vuur
Naar daden, daaglijks dappre daden doet.

Nu dan, hij deed. Uit liefde tot den Paus,
Tot heil van 't volk, zet ik mijn lijf op 't spel.
Dus sprak hij. En dat was voorwaar geen flous
Van ijdlen droomer, maar een zwaar gestel

Van daden, als een stevig fundament,
Waarop het heil van Rome rust en rijst.
De Paus en 't Volk, die twee als één, gewend
Tegen 't Baronnendom, en één, die eischt

Uit beider naam, en lijf en leven waagt,
Dat is het heil van Rome. Cola schiep

Zulk een drie-eenheid en zijn werkstuk draagt
Een kracht die hij uit droom te voorschijn riep.

Die kracht voelde elk. Toen las hij nieuwe wet:
De moordnaar sterft. Twee weken 't langst geding.
Meineedge klager in de plaats gezet
Van d'aangeklaagde. Binnen Rome's kring

Wordt géén huis neergehaald: haar steenen ook
Zijn heilig. Wage ook burchtheer noch baron
Dat hij brug, weg of poort houdt, of een strook
Van zijn gebied onveilig, of 't kanon

Richte op een koopschip: oovral zorgt de Stad
Door macht en boete dat het recht gedijt.
Zij steunt weduw en wees, beschermt den schat
Van kerk en kloosters, eischt met kort respijt

't Geroofde goed terug. Geen doe men eed
Dan enkel Stad en Paus. Het wapenschild
Van eedlen heer dat burgers huis bekleedt
Als blijk van dienst en scherm, wordt afgetild,

Want geen beschermt dan Rome. 't Paalwerk waar
De strijdbare baron zijn huis mee schut,
Dient tot den bouw van 't raadhuis: wat gevaar
Voor velen borg, bergt voortaan ieders nut.

DE KLUIZENAAR
Cola diktator. Heeft dan Rome nu
Niet één heer zooals 't onlangs velen had?

DE BURGER
Dat heeft het, pelgrim. Maar geen volk is schuw
Den heer te erkennen waar het zelf om bad.

DE KLUIZENAAR
Macht overstijgt zichzelf. Als Cola thans
Zich één met Paus en Volk voelt, blijft hij 't doen?
De bisschop heeft zijn aandeel in den glans, -
Maar in de macht? - ik durf het nauw vermoén.

DE BURGER
't Is waar, en toch miskent ge Cola zeer.
Hij vroeg den titel van Tribuun voor bei.
En zoo 't aan hem stond, heerschte hij niet meer
Dan één vierde deel jaars, wat elk weerzei.

En toen wijzelf, het volk, hem onbeperkt
Wenschten te heerschen, heeft hij niet gedraald,
Maar zelf de instelling van een raad bewerkt
Die al zijn daden nagaat en bepaalt.

DE KLUIZENAAR
Schonk hem die titel van Tribuun het volk?
Is 't waar dat hem de Paus dien naam bestrijdt?

DE BURGER
Het volk op Cola's voordracht. Daar als tolk
En voorstander van 't volk de aeloude tijd

Meengen Tribuun gekend heeft. Clemens' zin
Koos ‘Rector’, maar de Paus verzet zich niet;
Als uit een kastje aan Cola blijkt, waarin
Hij 't wapen van Tribuun graveeren liet.

DE KLUIZENAAR
Wonderlijk is 't verhaal. En lieten zich
Zooveel baronnen zonder slag of stoot

Bannen, of dwingen soms om nederig
Te doen wat Cola zei?

DE BURGER
Cola gebood,

Colonna dreigde. Toen klepte op het Kapitool
De stormklok en Colonna kwam.
De Gäetani die een koopschip nam
Hing hij, de monnik die frivool

En wreed, zijn kleed onteerd had, hing hij ook.
Pelgrim, de schoonheid van een daad doet meer
Dan enkle kracht kan: voor zijn kleine heir
Van voetgangers en ruiters dook

Misschien een enkle; orde en recht bedwong,
Verheugde, een burgerij die rechtloos leed;
Maar roep en roem van 't rijk van vrede drong
De grenzen over en bewondring deed

De goeden, schrik de boozen 't hart luid slaan.
Liefde werd wakker en 't geweten sprak.
Menschen zagen elkaar als menschen aan
En 't zoenwoord klonk dat oude veeten brak.

VROUWEN
Achtienhonderd veeten slechtte
Cola, waar de volksraad rechtte
Onder zwaard en palm.
Zoete vriendschaps-galm.

Mannen hielden de uitgestooten
Vrouwen weer in de' arm gesloten,
Vriend hervond den vriend.
Geen lijdt onverdiend.

Ballingen van alle streken,
Soms sints jaren uitgeweken,
Komen op den roep terug.
O wat keeren burgers vlug.

Zonder drog en list de handel,
Vroolijk, vriendelijk elks wandel.
Nooit een klager recht ontzegd.
D'armsten klager 't snelste recht.

DE KLUIZENAAR
Maar wie zijn zij, met kleine staven
Van zilver in hun rechterhand?

EEN VROUW
Dat zijn zij die als boden draven
In Cola's naam van land naar land.

TWEEDE VROUW
Zij kwamen zeker met berichten
En brachten ze op het hooge Huis.
Het stof is nog op hun gezichten.
Nu hunkren ze naar 't eigen thuis.

DERDE VROUW
Laat ons hen even toch weerhouden
En vragen waar de reis naar ging.
Geen verre reizigers berouwde
Ooit vraag naar hun erinnering.

EERSTE VROUW
Gegroet. Kunt ge ons te woord staan, boden?

Wij branden van nieuwsgierigheid
Naar wat ge ervoer. Ge kwaamt - van wijd?

EEN BODE
Wij van Milaan.

EERSTE VROUW
Ge deedt?

DE BODE
Gezanten nooden
Op 't feest van Cola.

DE KLUIZENAAR
Maar zeg eerst toch mij
- Ik ben een vreemd - is 't een bizonder gild
Waarvan gij beiden deel zijt?

TWEEDE BODE
Vriend, vraag vrij,
En als ge naar mijn makker luistren wilt

- Hij is de beste spreker - hoor dan aan.

EERSTE BODE
Wij zijn van Cola's boden, heel een stoet
Van vlugge loopers die zoowel verstaan
't Zwijgen als 't spreken. Cola kan, als 't moet,

Gestreng zijn: haastig, zonder bodenloon
Dan wat ons Rome geeft, doen wij zijn woord.
Hebt ge van onzen makker niet gehoord
Die geld aannam in Napels? In zijn koon

Gebrand, draagt hij er 't merk van. Een
Van de onzen, die zijn kameraad doorstak,
Begroef hij levend op het lijk. Ik meen:
Het recht moet sterk zijn en geen heerscher zwak.

DE KLUIZENAAR
Heerscher...En zijt ge altijd zoo wapenloos?

EERSTE BODE
Zonder een wapen, maar van ver gekend
Aan hier dien zilvren staf: geen is zoo boos
Dat hij zijn handen aan den bode schent

Van hem die 't recht weer in Itaalje bracht.

TWEEDE BODE
Niet enkel 't recht, maar door het recht den vreê.
Want denkt niet dat wij veilig dag en nacht
Door bosch en berg gaan, nooit meer saam dan twee,

Alleen omdat het volk ons vreest. Integendeel,
Elk heeft ons lief. Wie op het land werkt, knielt.
Bij 't dorp groet ons een menigt met gespeel
En zang. Er was een vrouw, die schreide, en hield

Mij in haar armen, heeft mijn staf gekust.
Itaalje leeft weer en het heeft weer lief,
En hoopt weer en het wacht voortaan gerust
De nieuwe Zon die zich uit Rome hief.

DE KLUIZENAAR
Dit is wel waarlijk wat ik heb gehoopt:
De aardsche vernieuwing door den Heilgen Geest.
O Joachim van Flore, is 't waar en sloopt
Eindlijk uw adem het Skelet van 't Beest?

Zeg nu, mijn vriend, ge bracht naar stad en hof
Brieven van Cola?

TWEEDE BODE
Juist, en noodden er
Gezanten naar ons feest. Hoe overtrof
De ontvangst ons hopen. Daaglijks williger

Werden de steden en zelfs de tiran
Visconti in Milaan gaf goed bescheid.
Firenze, Siena, Lucca, - maar hoe kan
Ik alle noemen - hebben toegezeid.

Ik hoorde ook dat Venetië door zijn Doge
Zich hartlijk toonde en dat de Koningin
Van Napels en de Ongaarsche Koning hooge
Gezanten zonden, opdat elk zich winn'

De hulp van Cola. Maar 't verbaast niet meer
Wanneer men weet dat tot Jeruzalem
De roep drong, dat de Sultan zelfs zijn heir
En havensteden sterkt, dat er een stem

Van vreugde en van gebed bij Jood en Christen
Overal tot den hemel stijgt. - Maar laat
Ons gaan. Daar komt Orvieto, in beraad
Met den Colonna, 't hoofd van de oude twisten.

Tweede tooneel

STEFANO COLONNA. RAIMONDO VAN ORVIETO

STEFANO
Raimondo van Orvieto, ik versta
Volkomen dat de Heilge Vader wil
Dat gij 't bestuur van Cola schijnbaar steunt.

ORVIETO
Niet schijnbaar.

STEFANO
Dan in ernst?

ORVIETO
Ook niet in ernst.
Maar werklijk steunt, en met een schijn van ernst.

STEFANO
Dit is een onderscheiding, veel te fijn,
Dan dat mijn tachtigjarig hoofd ze volgt.
Gij steunt, maar de ernst van 't steunen is een schijn,
Dat noem ik schijnbaar steunen.

ORVIETO
Eedle Vriend,
Hoe menig machtig heer, in Rome en in
Itaalje steunt de Kerk; maar de ernst van 't steunen
Is schijn; in waren ernst steunt elk zichzelf.

STEFANO
Zoo stut de steenen beer 't gebouw: hij schoort
De muur die hem in stand houdt.

ORVIETO
Maar hij zint
Nooit op een staan, ook zonder muur. Gij Heeren
Zijt al te graag bedacht op vrijstaan, schoon

Ge ons schoort. Zoo schoren *wij* ook Cola. Daarom
Is de ernst van 't steunen schijn, maar 't steunen blijft.
Wij houden werklijk Cola's rijk in stand,
Omdat het Rome is en wij zonder Rome
Een schip op zee zijn.

STEFANO
Rome 't rijk van Cola?

ORVIETO
Van Cola; want hij heerscht. En ook: een rijk.
Want dat de Stad - hoelang? - geen rijk was, weet ge,
Stefano! - daar elk lid streed tegen 't andre.
Ze was een chaos waar de Heilge Vader
Geen plaats vond voor zijn stoel.

STEFANO
Gij schat den dwaas
Die, toen ik naar Corneto was om koren,
Zijn fratsen tot op 't Kapitool bracht, wijs -

ORVIETO
Niet wijzer dan gijzelf. Gij noemde 'm dwaas
Scheurde zijn maning, dreigde 'm uit de vensters
Van 't Kapitool te werpen, als hij u,
Den machtigen Colonna, meer dorst ergren.
Toch kwaamt ge, en deedt den eed, en duldde dat
Het paalwerk vóór uw huis -

STEFANO
Vervloekt, Orvieto,
Raak aan een rauwe wond niet. Waar het volk

Te hoop liep en zijn troep, op tijd betaald,
Hem trouw bleef, - wat te doen?

ORVIETO
Niet anders, zeker,
Dan gij besloot, en dan ikzelf koos.

STEFANO
Gij?

ORVIETO
Dacht ge dan dat ik mij uit vrijen wil
Verbond tot een gevaar dat ik betreur?
Wanneer Paus Clemens Cola steunt, en werklijk,
En schijnbaar ernstig steunt, is 't niet uit wensch
Maar noodzaak en hij hoopt dat gij, Stefano,
Die noodzaak niet miskent. Ge erkent ze, o ja,
Die van vandaag: het volk en Cola's ruiters;
Maar die beduiden meer dan 't heden: in hen
Dreigt een verleden, dat gijzelf, Colonna,
Beter begrijpt dan welk heer ook. *Uw* huis
Kent, jaren reeds, Petrarca. *Zijn* geloof
Dat Rome 't hart is van de wereld, prijst ge.
Waar hij bewondring toont, of liefde vraagt,
Voor de overblijfselen van de Oudheid, hoort ge
Hem willig aan. Zijn hartstocht voor de stad,
Zijn ingenomenheid met al 't romeinsche,
Zij klinkt u uit zijn mond zoo lieflijk toe,
Dat hij u veilig zeggen mag: mijn vriend,
Hoezeer 'k u liefheb, hoogacht en vereer,
Voor de Romeinen doet gij onder, want
Van afkomst zijt gij, als de Orsinis ook,
Germanjers, dus barbaren.

STEFANO

Alles waar;
Maar dat zijn woorden van een dichter. Wie,
Wanneer een dichter tot hem spreekt, zijn droomen
Met kleurge trekken schildert, zal naar hem
Niet gaarne luistren? Het is goed en schoon
Dat ruwe zeden, erfdeel van den tijd,
Verzacht en overtogen worden door
De teedre schijnen waar een daadloos man
In woont en werkt. Als hij zijn ideaal
Door onze steilheid voelt gewond, wat nood
Dat hij dan met een scherpen zin ons schijnt
Te heeklen: inderdaad is al zijn ernst
Een spel: wij lachen en hij is getroost.

ORVIETO

Gij neemt het vorstlijk op, en zijt ook vorstlijk.
Zijn Heiligheid is zelf Petrarca's vriend.
Zooals hij Rome's grootheid in den tijd
Van de oude Heidnen prijst, en ook in u
Een held, die Oudheid waard, erkent, zoo looft hij
Niet minder 't oord waar, van de apostels, acht
Begraven zijn, dat in zijn heilgen grond
Petrus en Paulus bergt. Maar geenszins gunt hij
Deel van dien lof aan Clemens. Avignon
Haat hij en zegt dat er de Duivel voordanst.
Broeinest van lusten, dat ten hemel stinkt,
Zoo noemt hij 't, en den Paus vermaant hij meermaals,
Dat niet in pracht en pronk van 't hof in Frankrijk,
Maar hier zijn plaats is. En de Heilge Vader,
Ridderlijk, en verzot op kunst en stijl,
Hoort hem glimlachend aan en schertst als gij.
Daar is geen kwaad bij. Maar wanneer Petrarca
Rome, het heidensch en het christlijk, roemt,
Maar d'adel die romeinsche deugden kweekt,

En 't Hoofd dat op den stoel van Petrus zit,
Gering schat en vermaant, dan is er Een
Die 't spel voor ernst houdt, - ik zeg liever nog:
Die d' ernst van 't spel verstaat. Die eene is 't volk,
Het volk van Rome. Dáárop smaalt hij nooit.
Dat leert hij dat het zonder Paus of Adel,
Met een Romein aan 't hoofd - als Cola is -
Zich redden kan. Het hoorde. En Cola kwam.

STEFANO
Gij neemt den dichter te ernstig. In zijn geest
Is alles beeld. Hij denkt niet dat zijn droom
De wereld-zelf verandert. Ja, nog meer:
De wereld waar hij nu in leeft en werkt
Is juist die waar hij veilig werken kan,
Is de eenge waar zijn droom ontstaat. Petrarca
Vraagt van zijn tijd heel veel. Hij wil een tijd
Die hem eerst vrijlaat en dan viert. Hij wenscht
Ontslagen zijn van alle banden: kerk
En staat en plichten van 't gezellig leven,
Beroep en ambt en huwlijk. Eenmaal vrij,
Leeft hij zijn droom, maar neemt zich staag in acht
Dat hij een droom blijft. Vriendschap, liefde zelfs,
Hij ondergaat en uit ze als niemand vóór hem,
Maar stelt zich zoo dat zij onwerklijk blijven.
Geen vriend kan zeggen dat hij hem bezit,
Geen Laura leefde die hij huwen kon.
Maar toch kan hij niet zonder Laura zijn,
Niet zonder vriend, niet zonder wereld zelfs
Die hem vereert, en viert, en onderhoudt.
Vrij, met alleen bevalligheid en geest,
Maar daarom juist bewonderd en erkend,
Ziedaar Petrarca. Waar wou zulk een man
Leven dan in de wereld van vandaag,
Waarin geen staat hem plaagt, het pauslijk hof
Geen diensten vergt, maar wel prebenden schenkt,
Losheid heerscht van geloof en zeden, en

Oovral de geestdrift voor den ouden tijd,
Voor dichterschap en vrijheid bovenkomt,
Hijzelf gekroond wordt op het Kapitool.
Hij spreekt al wat zijn tijd beweegt, hij beeldt
Hem uit op 't beste, maar hij weet heel wel
Dat al zijn doen in 't spreken ligt, en nooit
Tusschen het woord en 't werk de kloof zich dempt.

ORVIETO
Gij schetst den dichter die een dichter blijft
En ik geloof wel dat Petrarca nooit
In Rome aan 't hoofd van 't volk zal staan. Zoo blijft
De bliksem bliksem, maar de torenspits,
Door hem geraakt, gaat op in vuur. De schuld
Ligt aan den toren die van hout is, maar
Wij zeggen dat de bliksem insloeg. Cola -

STEFANO
Ik leg de schuld op Cola. De geleiders
Trekken den bliksem aan.

ORVIETO
Juist, maar geleiders
Van geestlijk vuur zijn anders dan de doode
Wegen voor 't luchtvuur. Is niet Cola zelf
Ook zulk een dichter? Niemand kent als hij
De oudheden van de Stad, schriften, verleden,
Dweept met haar vrijheid, droomt een nieuwen tijd,
Bezielt door beelden en woorden, en zijn gloed
Ontvlamt dien andren dichter, het gepeupel,
Dat volk heet, honderdhoofdig, honderdhartig.
Die, op zijn beurt, spreekt ook, maar voor zijn spreken
Stort kerk, stort burcht.

STEFANO

Ik hoor uw beeldspraak aan.
Maar 't nuchtre feit is zóó: dat de Tribuun
't Oogenblik bij den staart greep en 't gebeuren
Dwong in de richting die hij wenschte. Leger,
Wet en stadsgeld beheerscht hij, en gij helpt hem.
Waarom?

ORVIETO

Gij vraagt het? Wanneer Cola streeft
Naar één Romein saam met het volk, en de Adel
Blijkt machtloos, denkt ge dat de Paus in Frankrijk
Dan vruchteloos verzet poogt? Neen, maar vreedzaam
Naast hem te staan, hem te verbinden in
Zijn minste daden, te verplichten daaglijks
Rekenschap af te leggen, tot zijn doen
Zich regelt naar de Kerk. - ziedaar ons doel.
Wanneer wij Cola wel verstaan, begeert hij
- Zoomin als 't volk - een Paus. Toch hunkren allen
Naar 't Jubeljaar, op hoop dat dan de vreemd hier
Schatten en gaven stort. Als dan de Paus
Te Rome zijn kon en de winst van 't hof
Zich uitstortte op de burgers, brak voor elk
De goede tijd aan die hun groovre mensch
Meer dan de gouden eeuw begeert. Wij toonen
Die komst als mooglijk. In het volk en Cola
Zijn wij de zwakte, en wij verslaan hun daden
Eer ze nog zijn begaan.

STEFANO

Uw spel is fijn.
Mooglijk wel over-fijn. Dit lijdlijk leiden
Past mij maar weinig. Met geweld of list
Den staat weerstaan dien men niet dulden wil,
Bekoort mij meer dan, daadloos zelf, te wachten
Op zwakheid van den Vijand.

ORVIETO
Ge vergeet:
De Heilge Vader is een eenzaam man,
Ver hier vandaan, onvrij, in Avignon.
Hij kan weerhouden, maar hij kan niet doen.

STEFANO
Vaarwel: weerhoud. En laat het doen aan ons.

Derde tooneel

Schemer. STEFANO. Daarna de andere BARONNEN.

STEFANO
Gij daar, Giordano?

GIORDANO ORSINI
Ik ben hier, Stefano.

STEFANO
Wie meer?

GIORDANO
Eerst uw Colonnaas: Stefanuccio
Uw zoon, uw neven Sciaretta en Pietro,
En Gianni uw kleinzoon. Van de Orsinis twee:
Mijn broer Rainaldo en mijn jonge neef
Niccolo. Dan Petruccio Frangipani,
Luca Savelli, Bello Gaëtani.
Allen uw vrienden.

STEFANO
Welkom! Allen welkom!
De toegangen bewaakt? Welaan, zoo hoor.
Ik riep u hier, omdat een plein in Rome
Minder gehoorig dan een huis is. 't Volk
Zwermt om het Kapitool en 't schemert. Ginder
Gaat de Vikaris die bij Ziener Cola
't Opzieners-ambt bekleedt, maar meer niet dan
Het toezien heeft. En hier staan wij, de weingen,
Maar die de meesters waren, wij die van
Het werklijk Rome: burcht en grond en tol,
Eensgezind of in twist, ons heeren toonden,
En 't willen blijven.

ALLEN
Juist.

STEFANO
De kracht van Cola
Ligt niet in geld of leger, maar in geestdrift,
Die hem bezielt, die hij verwekt, die zooveel
Menschen in vuur zet dat wanneer zij komen
De wereld wijkt als duister voor de zon.
Dat zij zoo. Maar indien ook zelfs de zon
Verwarmt, laat zij het vast bestand van de aard
Onaangetast. Welnu, dat vast bestand
Zijn wij.

ALLEN
Zijn wij.

STEFANO
Al wat, van eeuwen her,
Zich vormde, en wet en recht, bezit en zede,

Macht en geloof werd, kan niet, als een vlaag
Van dorre blaren voor den storm, verstrooid,
Verjaagd, zijn plaats verlaten en den grond
Braak geven aan een nieuwe teelt of aan
Een eeuwgen chaos. Wat de voortijd schiep
Werkt op den natijd en de naaste plicht
Van al wat werd, is dat het stand houdt.

ALLEN
Hoor!
De plicht van al wat werd is dat het stand houdt.

STEFANO
Verwanten! Vrienden! Niet is noodig dat
Ik u den roem en de oudheid van onze eigne
Geslachten aantoon: zooveel weet wel elk
Dat honderdvijftig jaar de Senatoren
Die 't volk zich koos, uit onze huizen stamden,
En zoo Paus, Keizer of 't regeerend Huis
Van Napels voor een tijd soms andre stelden,
Wij wonnen telkens weer de plaats die past
Bij onze afstamming en vermogen. Nergens,
Misschien, zoo zeer als hier, is 't volk beweeglijk
En ongebonden, omdat nergens zóó
Bedrijf en handel, handwerk en verkeer
Afhangen van de tijdkans. Vast en duurzaam
Zijn meest van allen wij, die eeuw aan eeuw
Bezitters zijn van grond en bouw, rondom
En in 't gebied van Rome. Nauwlijks enkel
't Landbouwend volk heeft kracht als gilde. De andren
Drijven nu her dan der, met boven hen
De rijkren, die te paard, Cavalerotti,
Stads oproep volgen. Boven die is de adel,
Die - onze dienaars en verwanten - luistert
Naar ons, Baronnen, Heeren, van wie Paus
Noch Keizer diensten vergt. Geen Keizer heerscht

Sints lang in Rome en 't Pauselijk bestuur,
Hier niet gevestigd, dwaalde en vluchtte en vond
In Avignon zijn woonoord. Niet dat Cola
Roemt op dit Rome en 't groot en vrij wil, stoort
Ons die 't Gemeenebest zoo sterk en stout
Verlangen als hijzelf. Toen hier de laatste
Paus in Itaalje, Bonifaas, - een droomer
Als Cola - meende dat stad, rijk en wereld
Onderdaan waren aan zijn machtwoord, stortten
Wij, de Colonnaas, hem zijn stoel af, stelden
Aan 't hoofd van 't vrij bestuur mijn broer Sciarra
Als Capitano.

NICCOLO ORSINI
Roem niet zelf, Stefano,
Wat gij den Paus ja deedt, maar ook de' Orsini.

SCIARETTA COLONNA
Roeme wie roemen mag, Orsini!

NICCOLO
Ha!
Zwaard hier, Colonna!

SCIARETTA
Hier mijn zwaard, Orsini!

STEFANUCCIO
Zwaard neer, Sciaretta!

RAINALDO
Zwaard neer, Niccolo!

Colonna en Orsini zijn vandaag
Verbonden.

NICCOLO
Allen niet.

RAINALDO
Niet alle, en 't deert me,
Maar ik en gij. Waar kwaad niet werd bedoeld
Zal geen het nemen. Spreek gij voort, Stefano.

STEFANO
Ik sprak teveel. Trots om een dooden broer
Kwam boven toen ik sprak van Rome's grootheid,
Van Rome's vrijheid. Zaten naast elkaar
Niet van Colonna en Orsini, één
Van elk, sints lang als Senatoren? Hoor me:
Het oogenblik is wichtig zooals nooit nog
In ons verleden. Werking als die Cola
Bereikte - ja, wordt niet onrustig, schroomt niet
IIem al den lof te laten die zijn zwaard niet,
Maar dan zijn daad toch en zijn goed gesternte
Hem schonk - werking als hij bereikte, is kostlijk,
Mits ze gewonnen wordt door ons. Wij zijn
De macht van 't volk van Rome, en niet de wet,
En 't geld, in Cola's hand, maar in de onze,
Geeft waarborg dat die werking blijft. De Stad
Gëeerbiedigd door de steden, door de Vorsten,
Door Paus en Keizer, dat klinkt schoon. Maar schooner
Als 't met de kans van duren, voordeel bracht
Aan de edelste Romeinen. Brooze vreugd,
Is Cola's vrede een tirannie op ons,
Gevaar en schade. Eendracht, eendracht alleen,
Maakt hem een winst die duurt.

ALLEN
Wij houden saam,
Stefano!

STEFANO
Gij houdt saam? Gij, Frangipani,
Savelli, Orsini, Gaëtani, - Conti
Misschien, en zeker de Prefect de Vico,
Die als uw broeders, Bello, 't veld nog houdt, -
Dan is er kans op raad, en raad is thans
Beter dan oorlog.

FRANGIPANI
Zoo spreekt nooit Colonna
Zonder bedoeling, 't minst de grijze Vader,
Die tuk op slaan is.

STEFANO
Niet onwaar, Petruccio.
Hoe dikwijls zeggen mij mijn zoons dat de oude
Niet meer zoo vurig zijn moest, en het vechten
Voor jongren laten; maar wat wilt ge? Ik dacht
Levenslang met mijn handen, die mijn hart
Bedwong of aanzette en mijn hoofd bevond
Zich best bij volgen, toezien wat het zwaard
Bedreef. Nu ook was me een gebaar dat Cola
Van 't Kapitool sloeg, liever dan de blik
Van wachtende oogen, maar de ervaring van
Mijn tachtig jaar spreekt mee. Die zegt: de gril
Van de Romeinen wil gevierd zijn. Cola
Speelt vrede en naast hem staat de Paus. Wij Heeren
Heeten de onredelijke twisters, brekers
Van Cola's vrede. Als wij nu gaan, dan wordt
De breuk volkomen. Zij zijn hier, wij daar.

Dan is in stad niet één meer die ons steunt,
En zonder hulp uit stad is strijd bedenklijk.
Ik weet: in 't zuiden staan de Gaëtani,
In 't noorden houdt zich de Prefect. Hoe lang?
En beter dan vergeefs hen steunen, noem ik
Hun scha bij 't vallen leengen. Zelfs, ja zelfs,
Beter hen te bestrijden: zij verstaan
Waarom, en dat een bondgenoot hen bindt.
Neen, neen, versta mij duidlijk. Wij bestrijden
Niet uit onszelf, maar de Tribuun behoeft
Aanvoerders voor zijn leger. U, Giordano,
U, Niccolo, gaf hij zijn opdracht. Gianni,
U roept hij aanstonds van uw post in Tuskië.
Wij blijven. Anders niet gebeurde ons, dan
Dat andre Senatoren heerschen, - tijdlijk
Toch maar: alles in Rome is tijdlijk. Morgen
Of overmorgen wordt wel klaar hoe lang
Dit rijk zal duren. Deelt - zie daar mijn raad -
Dit lot van Rome. Duldt, hoort aan, voert uit,
Maar houdt in 't oog één doel: dat Cola valt.

ALLEN
Zoo zij 't. Dat Cola valt. Dat Cola valt.

EEN DIENAAR
Er nadert volk.

STEFANO
Wij zijn gereed. Vaart wel!
De nacht wordt donker; maar ons doel werd licht.

(Vervolg hierna).

De dichter
Door
Nine Van Der Schaaf.

(Vervolg van Dl. II blz. 116).

Bijna elken avond werkte Ido aan zijn verzen en als hij 's daags in den tuin bezig was en nog wat nagedroomd had en dan de dagelijksche dingen rondom hem met meer bewustheid aanzag, leken hem toch deze en de beelden zijner fantasie te behooren tot eenzelfde groote wereld.

Op een middag ging hij naar het pad waar de schoone vrouw geregeld wandelde en hij bleef voortdurend in dien omtrek, zooals hij wel meer deed als zijn werk het toeliet, doch hij liep dezen keer zonderling te droomen. De wereld om hem was nu niet zoo wijd en vaag als anders, wanneer hij bij zijn werk droomde, - en hij werkte ook niet, - dit was geen dag als andere dagen.

Hij wist nu vele dingen en was vol verwachting. Hij had vele gedichten gemaakt en in zijn trots zag hij deze als zeer groot en zeer schoon. Heel anders dan deze stille geurige tuin, waar hij nu leefde en toch waren ze hier gegroeid en geworden.

Deze tuin, zoo stil en zoo vreemd zou hij nu verlaten, het kleine stadje waar Annie woonde, zou hij mijden en de vreemde vrouw, dat bovenal wist hij, zou hem zijn toekomst duiden. En nu wilde hij haar van nabij ontmoeten, haar stem hooren. Den vorigen dag had zij hem aangezien en haar oogen waren zoo wondervreemd, maar bovenal vreemd omdat ze hem in

dien blik iets zeide. Ze zei hem in dien blik wat hij lang verwacht had. Ze zei, dat ze hem geen vreemde was!

Er waren nog meer dingen, die hij wist. Dat het een onrustige tijd was voor het groote rijk, waarvan Mandola de hoofdstad was en dat er vele ontevredenen waren, hier in de afgelegen provincie Weezeland. Van plannen tot hernieuwde opstand had hij in de rustige tuinmanswoning hooren spreken, doch men leefde daar zoo ver van deze dingen. Hijzelf dacht wel weer aan de roode krijgers, die hij eens gezien had, en aan zijn eigen oude plannen. Hij had andere gevormd later. Welken weg zou zij hem duiden?

Gister was hij haar ontweken, toen zij hem iets zeggen wilde. Nu zou hij haar stem hooren.

Zij kwam en hij zag haar vrijmoediger aan dan anders, en vragend. En zij bleef staan. Het was niet duidelijk, of zij verwonderd was of niet. Maar zij vroeg: 'Hoe bevalt het je hier in deze stilte, jongen?' En dan zei ze nog iets, maar hij vertelde rustig: 'Ik denk, dat ik wel gauw van hier zal gaan.' Toen vroeg zij niet waarom. Ze keek hem eerst nog even aan en vroeg: 'Ga je naar dat land terug, vanwaar je gekomen bent?' Hij zei glimlachend: 'Neen,' maar zag dan koel.

'En wat zal je doen als je van hier gaat?' vroeg zij op zachten toon.

Toen zag hij haar aan met een blik van jeugdvuur en zijn antwoord was verward, doch vurig.

'Ga mee', zei ze en wat verder stond een bank, - daarheen leidde ze hem en zette zich met hem neder.

'Je wilt de wereld ingaan', sprak ze met haar zachte stem, 'en je weet niet waarheen en je weet niet hoe...?' Met verwondering zei ze deze dingen niet.

'Ik weet waarheen', antwoordde hij. 'Ik zal naar Mandola gaan.'

'Ja', zei ze peinzend, 'naar Mandola! Naar Mandola trekt spoedig het leger van onze koningin, de koningin van Weezeland. Niet ieder weet het nog, maar ik weet het. Er zal een hevige strijd komen. Is dat een tijd om naar Mandola te gaan, jongen?'

Zij zag hem zonderling aan en wat hij antwoordde verwachtte zij. Hij sprak vurig: 'Ik zou met dat leger mee

willen trekken en meestrijden! Ik heb vroeger krijgslui gezien en toen al is die wensch bij mij opgekomen. Ik heb mij ook geoefend in het schieten en ik geloof, ik zou ook een ander wapen goed kunnen hanteeren...'

Zij zag zijn geestdrift aan, genoot daarin en zei zacht en warm dat het schoon zou zijn, als hij tot dat plan werkelijk moed en lust had. Zij vroeg: 'Heb je de koningin nooit gezien? Je zult haar zien en zij zal later alle dapperen dankbaar zijn. Denk er over na en zeg mij als je blijft bij je plan...'

Zoo ging zij heen en hij dacht in een roes van geestdrift over zijn nieuw plan. Aan de koningin dacht hij die hij nog nooit gezien had: zij was de afstammelinge der woelige opperhoofden die vaak tot opstand geleid hadden. Velen in Weezeland dienden haar met grooten hartstocht en vereerden haar zeer. Ido meende heimelijk: hij had haar nu gezien. Met die gedachte sliep hij eindelijk rustig en tevreden in.

Voortaan sprak hij bijna dagelijks enkele woorden met de schoone vrouw en hij was nu steeds vrijmoedig met haar. Een dier dagen vertelde hij haar ook 't geheim van zijn dichterschap. Zij liet zich enkele van zijn verzen door hem voorlezen en prees hem; hij verwachtte dit en was trotsch en rustig.

Hij voelde, dat zij hem dikwijls vorschend gadesloeg, maar dit maakte hem niet verlegen, want hij voelde zich sterk en dapper en week geen oogenblik van zijn plan af. Zij ook was vertrouwelijk met hem, ofschoon ze hem weinig van haarzelf meedeelde.

Ze zei het niet en toch vleide ze hem met blikken en omzichtige woorden: dat hij 't ver zou brengen in de wereld en hij droomde zich zijn toekomst stouter dan voorheen. Haar woorden waren hem zeer kostbaar en hij bewaarde ze allen in zijn geheugen, maar terwijl zij sprak en hij haar vrijmoedig te rede stond, werd zijzelf een andere voor hem. Hij zag haar spoedig zonder ontroering naderen en toch bewonderde hij haar nog evenzeer als eerst.

Toen het bleek, dat het hem met zijn plan ernst was, hielp zij hem in de uitvoering daarvan. Zij kende de aanvoerder van een troep vrijwilligers en bij dezen zou Ido geplaatst worden. Zoo nam hij spoedig afscheid van den tuinbaas, van

den tuin en van de bewoonster van het groote huis, - maar bij het heengaan dacht hij aan een zijner bekenden met meer innigheid: dat was Annie. En toch ging hij niet tot haar, maar ging den weg, die de andere hem gewezen had.

Bij de vrijwilligers was Ido de jongste en een vreemdeling en allen beschouwden hem met opmerkzaamheid. Toen voelde hij, dat hij vrienden zou vinden hier en hij was guller en vroolijker, dan hij placht te zijn. Die met hem omgingen vergaten zijn jeugd niet en toch schonken ze hem zooveel vertrouwen, dat het hem verrukte. Hun levens, meende hij, lagen klaar voor hem en elk menschenleven was roerend, - roerde hem. Hoe ver, peinsde hij, was zijn leven van dat der anderen verwijderd, hoe groot en verscheiden was het leven. Hij was innig dankbaar voor elk los openhartig woord, voor elken blik van vol vertrouwen en genegenheid, hij droomde voortdurend dat het leven groot was en leefde immer bedwelmd van dien droom. Hij uitte zonder schroom zijn wilde vreemde gedachten, die de anderen verbaasden en vroolijk maakten, maar hun verbazing en hun lach werd geen kwellenden spot, want een groote strijd was aanstaande, en iemand, die zoo jong zijn leven veil had als zijzelf, die was een held en dien trof geen spot. En daar zij hem niet bespotten, bewonderden zij hem.

Elken dag werd met ongeduld gesproken over het verwachte bevel tot den opmarsch dat nog steeds niet kwam, doch in hun vrijen tijd maakten zich de krijgslui het leven lustig; - hun scherts en luidruchtigheid bleven Ido vreemd. Hij zocht vaak als hij vrij was een vaartuigje te bemachtigen, voer daarmee op de breede waters, - zulke tochten als hij vroeger gedaan had in zijn merenland. Enkelen der anderen gingen wel eens met hem, allen lieten hem ongehinderd zijn weg gaan en als hij uit zijn eenzaamheid weerkeerde, gold hij hen toch als een broeder. Want hij verbleekte of vreesde niet als men ernstiger, sprak van de gevaren van den krijg en de krijg was zeer nabij!

Zijn makkers zochten veel te schertsen met de meisjes uit den omtrek en deze zochten veel den omgang met de mannen in roode uniformen, doch Ido zag geen die Annie

geleek en daarom begreep hij de bekoring van dit spel niet.

Maar hij was immer opgewonden en vond elken dag het leven en de dingen om hem schoon en zoo trof hem eens de schoonheid van een klein meisje, veel jonger dan hij, een kind. Zij leek Annie niet, doch zij leek ook geen der andere meisjes en Ido was blij dat hij een zag, die hij gaarne met zich nam in zijn boot. En het mooie kind, dat bang was voor de andere krijgslui, was niet bang voor hem en wilde wel met hem varen en was trotsch de vriendin te zijn van een held, want zij achtte alle krijgslui helden. Zij had andere oogen als de meisjes uit den omtrek, zij was een wees en zij kwam van ver. En dat vertelde zij Ido en dat bekoorde hem 't meest: dat zij van ver kwam. Ook sprak zij vreemd en haar gebaren deden hem soms de verschijning zien van een vreemd land en al haar woorden vertelden hem wonderveel daarvan. Hij was trotsch op haar, zooals ze gaarne met hem voer en van hem het roeien leerde en zij was vroolijk met bloemen en kinderlijke spelletjes. Hij was trotsch op zijn meisje omdat zijn oudere makkers zich ook meisjes zochten en zij zagen het mooie kind, waar hij mee omging, en zij glimlachten, als zij die twee zagen en in hun glimlach was oneindige verbazing.

Hij vroeg haar alles te vertellen wat zij van haar geboorteland wist en zij deed dat goêlijk, en als zij niet wist wat er hem van te zeggen, hielp hij haar met zijn vragen. En hoe zij hier gekomen was en wat zij gedacht had op die lange, lange reis van dagen na dagen. Maar zij had niet gedacht en hij begreep wel spoedig dat zij een dom schepseltje was, veel dommer dan hij. Toch, als hij naar haar zag en luisterde, opende zij hem het verre land: een der duizende verborgenheden uit de groote wereld, die hij ontdekken ging. Soms schrikte hij en voelde zich een oogenblik te klein, als alle menschen te klein, voor die wijde wereld. Maar hij herstelde zich terstond, praatte ontroerd met het mooie kind en was tevreden, omdat groote dingen hem wachtten.

Een der krijgslui vertelde hem een levensverhaal, dat hem sterker ontroerde dan de geschiedenis van het meisje. Het was een verhaal van den dood. Deze makker had een eenigen broeder verloren, zijn vader kende hij niet en zijn moeder was

reeds lang gestorven. Daarom was hij bij de vrijwilligers gekomen; hij had tot het leven weinig lust en in den krijg was de dood goed.

En Ido zei: ‘Mijn vader ken ik nauwelijks en wil ik ook niet kennen en mijn moeder is dood voor mij en broers of zusters heb ik ook niet.’ Meer voegde hij daar niet bij, maar hij voelde wel, dat de droefheid en het ongeluk groot waren, oneindig groot.

Aan dezen droevigen jongen vertelde Ido dat hij verzen schreef. Maar de arme wist niet van verzen en Ido begreep, dat ze hem niet konden troosten.

Er was nog een makker, wiens gezelschap hem liever was dan dat van het meisje. Deze was slechts een paar jaar ouder dan Ido en hij bespeelde een fluit en zong zeer welluidend. Ido bewonderde hem daarom en als zij samen waren, voelde hij zich meer met dezen gelijk dan met de anderen. Zij spraken samen over Mandola, en Ido's fantasieën over die groote stad en het leven daar, wekten veel belangsteliing bij dezen makker. Want hij ook droomde en als zij samen van de anderen wegdwaalden, hadden zij elkander soms veel te zeggen.

‘Het mooiste van het leven’, zei een keer de jonge fluitspeler, ‘dat is de liefde, maar ik wil een meisje hebben, dat zeldzaam heerlijk zingt.’

Zij waren samen gaan roeien en ver weggedreven van de bewoonde streek, zooals eens Ido met Joan placht.

Ido zei zacht en koel: ‘Wij kunnen beiden sterven, als het tot vechten komt.’

Toen nam de makker zijn instrument uit den zak en floot, terwijl Ido hem huiswaarts roeide; 't werd avond, een heerlijke zoele lenteavond. Het water was breed en de boot gleed dicht langs den eenen oever en flauwer zichtbaar werden de groene velden en de heuvels en boomen op den anderen, en het water lag kalm en blauw.

Verder huiswaarts gekomen, stonden kinderen en meisjes soms aan den oever en dan keek de fluitspeler soms naar dien kant en blikte ze lustig aan, maar liet zich niet storen door schalken lach of scherts.

Ido roeide en keek hem aan en luisterde en zag de avond zachtjes komen over 't land en droomde van liefde en dood.

De aanvoerder van de vrijwilligers was inschikkelijk en zachtzinnig jegens Ido, door de invloed van de vrouw die hem had aanbevolen. Eenmaal verscheen de gebiedster, de koningin van Weezeland, en alle krijgslui zagen haar, doch haar bezoek was vluchtig en zij was gesluierd. Ido dacht bij haar verschijning aan het beeld der bleeke vrouw. Het krijgsvolk was zeer geestdriftig, doch Ido kon die geestdrift niet deelen, schoon hij zich daarvan weinig rekenschap gaf. Hij geloofde dat de koningin schoon en vorstelijk was en dat het zijn taak was in haar leger te strijden, - en te trekken naar Mandola!

Toen zij eindelijk uittrokken voelde Ido zich reeds verwinnaar voor het tot een slag kwam. Men trok door andere provincies, waar zich legertroepen aansloten en zoo ging het hoopvol voorwaarts. Maar een leger kwam uit Mandola hen tegemoet en de botsing werd een groote nederlaag voor de troepen van den opstand, - de kracht van dien opstand was als voorheen gebroken.

Er was een rustbed ergens in een veldherberg, er waren meerdere daar en overal in den omtrek lagen de gewonden van den veldslag en op dat eene van die in nood gespreide legers lag Ido. Hij had daar reeds eenigen tijd gelegen, hij was ziek geweest en hij herstelde nu. Tot een vernieuwd leven ontwaakte hij, doch hij besefte in deze dagen nauwelijks, dat hij leefde. Het was hem, wakende, alsof hij sliep. Dat de tijd verliep en dat er in zijn ziekte tijd verloopen was, besefte hij en hij meende die tijd lang, zeer lang,

Zij waren verslagen en hadden Mandola niet bereikt, zoo herinnerde hij zich, doch wat het was, dit verslagen zijn, besefte hij niet. Hij was dapper geweest en had niet gebeefd, niet verloren, dat wist hij en toch was het nu uit en voorbij, lang voorbij.

Maar sedert hij tot bewustzijn ontwaakt was, zag hij uit zijn raam het pralen der zomersche dagen: een onbewolkte lucht en schitterende zonneschijn zag hij met bevreemding aan en hield dan lang zijn oogen mijmerend toe.

Eenmaal kwam een man bij zijn legerstee, die was schitterend

als de zon, hij droeg een rijke uniform en zijn gelaat, zijn oogen waren lichtend en rustig glanzend als de zomerdagen buiten, maar inniger en heerlijker. Ido dacht bij zijn verschijning terug aan den vreemdeling, die hij eens in den tuin had gezien toen hij nog kort daar was, maar die was slechts de schim van dezen man. En ook wist hij, terwijl hij zwijgend, met groote oogen den bezoeker aanstaarde, dat hij hem kende en even doortrilde een schok zijn lichaam. Deze was de bevelhebber van het vijandelijk leger, tegen wien zoo fel en zoo vergeefs was gestreden. Midden in den slag wist hij, had hij dezen zelfden blik ontmoet.

De hooge krijgsman vroeg hoe het met hem ging en hij sprak met de verpleger die in nabijheid was. Hij bleef kort, maar bijna aldoor rustte zijn glanzende blik in die van Ido en toen hij weg was, bleef Ido dien blik steeds voelen en hij mijmerde en zag naar buiten in den warmen dag.

Bijna elken dag kwam de bezoeker terug, sprak weinig woorden en ging spoedig heen, maar zijn blik lichtte beloftevol in de zwak droomende oogen van Ido.

Later bleef hij een paar weken weg, maar de herinnering aan zijn blik verflauwde bij Ido niet. Hij werd sterker en dacht meer na over de ontzettende dingen die voorbij gegaan waren. Met de menschen die verpleegden ving hij gesprekken aan, hij vroeg of de opstand nog herhaald was, of de koningin nog leefde. De namen zijner makkers noemde hij bevend: velen waren dood, anderen reeds lang naar Weezeland teruggetrokken en sommigen gevangen. Hijzelf was een gevangene en in de macht van den man, die hem enkele malen bezocht had. Het was nu weer rustig overal in het rijk, de verslagenen hadden den strijd gansch opgegeven. De koningin leefde, als altijd, op haar slot in Weezeland.

Zoo hoorde hij en geen van die dingen verraste hem. Hij dacht dat zijn leven gebroken was en toch voelde hij zijn kracht terugkomen.

Eens begon de krijgsman een gesprek met hem. Ido luisterde en zag hem voortdurend aan, verwonderd, mijmerend. De vreemde man zei: ‘Ik weet dat je een dichter bent, men heeft je verzen gevonden en ik heb ze gekregen en gelezen. Ik heb je ook zien strijden in dien slag, ik heb veel van je

gezien. Nu ben je mijn gevangene, maar dat is niets, want je gaat mee naar Mandola en daar ben je vrij en wil ik je als een vriend helpen.'

Hij sprak rustig en glimlachend, steeds Ido aanziende met warmen blik en Ido sprak rustig als hij: 'Als ik vrij ben in Mandola, moet ik dan niet naar mijn land terugkeeren en in het leger van mijn koningin dienen? Moet een soldaat niet trouw zijn, tot hij zijn plicht gedaan heeft en overwonnen heeft?'

De ander zei: 'Mandola is de hoofdstad van het heele rijk, ook van je vaderland. De strijd is uit en er is geen leger van Weezeland meer. In Weezeland was je een krijgsman en je hebt verloren, maar je streedt met den gloed van den overwinnaar. In Mandola zul je overwinnen, als dichter...'

Hij verliet Ido, wachtte diens antwoord niet. Ido was eerst verbijsterd, dan kwam hij eindelijk tot klaar besef. Dit was het licht van den bloeienden dag, dat doorbrak in zijn ziekencel! Hij was dichter, hij had een machtig vriend gevonden en hij ging thans zeker naar Mandola, om het leven, het echte leven te vinden. Die oogen zoo heerlijk stralend en rustig-trotsch, die man zou zijn leidsman zijn.

Toen hij weer loopen kon en buiten kwam was hij bleek en schuw, want onder de menschen, die hem nu omgaven, voelde hij zich een vreemde. Legertroepen huisden in nabijheid, maar die mannen in uniformen waren geen strijdmakkers, het waren vreemden. De enkelen van Weezeland, die eerst met hem verpleegd werden, waren nu teruggezonden, - hij was alleen nog daar en men lette weinig op hem. In den omtrek waren groote bosschen, zooals hij nog nimmer gezien had en daarin dwaalde hij gaarne. Hij had vrijheid te gaan waar hij wilde, hij droeg geen uniform meer en men wist dat hij mee naar Mandola ging, uit een gril van den bevelhebber, - verder sprak men over hem niet.

Ido verlangde weer naar het einde van een wachttijd en toch genoot hij van de onbekende groote bosschen en lette ook op de menschen om hem, schoon ze hem onverschillig bleven. Maar hij wilde niet terug denken aan den tijd vóór zijn ziekte, hij wilde zijn gedachten houden bij wat nieuw

was, in afwachting van zijn groote, nieuwe leven daarginds.

Eens was een dag feestelijker dan anders: dit was kort voor den aftocht. De legertroepen waren alle reeds vroeg in de weer; op een groot open veld bewogen zij zich en de mannen gehoorzaamden de bevelen der meerderen die druk heen en weer reden, doch er was niet de strenge stilte die anders geëischt werd en de menschen uit den omtrek stonden als toeschouwers, joelend en juichend rondom geschaard. In een uithoek van het open terrein, verscholen reeds in het loover van boomen, was een tent opgeslagen, waar een paar luid babbelende vrouwen rustig bij elkaar zaten en in nabijheid en meer nog in geboomte verscholen, was Ido en keek nieuwsgierig naar de schitterende beweeglijkheid op het veld voor hem. Hij wist wel waarom dit was: de bevelhebber zou aanstonds terugkeeren van een korte afwezigheid, - daarna zou met de afreis spoed gemaakt worden en deze feestelijkheid gold hem.

Toen nieuwe kreten klonken en Ido den bewonderden man in de verte bemerkte, stond hij op en zocht zich wat dichterbij te nestelen. Hij verstond de opgewonden juichkreten en hij voelde hoezeer men den krijgsman vereerde: hij luisterde met stil groot genoegen.

In den middag bewogen allen zich vrijer, de mannen in uniformen liepen tusschen de andere menschen en hier en daar op het veld vormden zich bonte, luidruchtige groepen. Ido kon nu den grooten man meer ongemerkt naderen en bleef in diens nabijheid, zonder zich aan hem te vertoonen. Hij zag hoe de krijgsman zich tusschen de menschen bewoog, schitterend als altijd, met zijn warmen, helderen blik rustig ziende van het eene tafreel naar het andere. Met menigeen sprak hij, met hoogen in rang en met de minsten en bij ieder was hij geliefd en welkom en aan ieder schonk hij de volheid van zijn bezielde wezen. Schoon hij één was midden die velen, scheen hij allen te kennen zooals allen hem, en Ido volgde, gansch meegesleept door bewondering, al zijn bewegen, eerbiedig, van ver.

Doch toen zoovelen begunstigd waren met zijn korte, vriendelijke aanspraak, wenschte Ido ook eindelijk een deel van die goedheid: was de groote man niet ook zijn vriend, zoo goed als van de anderen? Hij waagde 't daarom hem meer nog

nabij te komen en zich te doen opmerken. Toen richtte de krijgsman zich ook tot hem, hij groette en sprak met hem en zag hem aan, als bij zijn ziekbed. Duizenden waren in hun nabijheid, doch niemand stoorde, want niemand was verbaasd: den ganschen dag en alle dagen schonk deze krijgsman zijn gunst aan velen en aan ieder dien hij verkoos.

'Dichter,' zei hij tot Ido, 'nu komt aanstonds de groote reis en ik zal je je verzen terug doen geven, want tot het droomen in dichterij is nu mijn tijd niet! Ik heb die dingen lief, maar het is goed dat je stil bent onder deze menschen, - spreek er nimmer van, - daar zijn dingen, waarvan men niet spreken moet...'

Dit alles zei hij zacht lachend en beschermend, - Ido antwoordde bevend, doch zijn oogen van vertrouwen groot en verwachtingvol: 'Zijn mijn verzen werkelijk mooi? - goed?...'

De ander glimlachte wat meer en zei: 'Ze zijn mij dierbaar, zooals een enkel, enkel ding dierbaar is in de wereld. Vind je mijn woorden vreemd? Vergeet ze en wees stil zooals je tot heden bent! Want ik zie dat je al 't heilige verzwijgen zult, - of je zult verzen schrijven. Schrijf in Mandola verzen, - dichter!'

Hij ging heen, sprak met een ander, even lachend en stralend en bewonderd. Ido verwijderde zich naar de bosschen, zocht zich diep daarin een schuilhoek en droomde stil, zeer stil. Hij zag steeds dien schoonen man, die gouden woorden sprak: die was de zon van zijn wereld en hij voelde zich klein en bleek en stil, zeer stil. Hoe groot was de macht van dien man, hoe heerlijk was zijn gunst. Hem voortdurend zien in Mandola, zijn leven immer gadeslaan en dichten van dien held!

Maar toen hij wat later in Mandola was, ontmoette hij den machtigen vriend slechts eenmaal. Hij zocht hem op in zijn rijke woning, zooals hij verlof had bekomen. En weer zag hem de krijgsman aan met dien eigen blik en zijn groet was nog de korte, zachte groet die hem aan zijn ziekbed troostte. En toch schrikte Ido van iets dat niet was als voorheen, en zijn schrik was duidelijk voor den ander. Met vasten, glanzenden blik bleef hij Ido aanzien en deze herstelde zich en stond weldra sterk en onbevreesd voor den geliefden man.

Deze sprak kort en met een stem, die was van het noodlot: ‘In Mandola ben je nu en te verwinnen moet je trachten! Je bent arm en ik zal je geld geven en dan, - later zal ik hooren wat van je geworden is.’

Toen gaf hij Ido geld en deze was stil en zeer bedroefd, want hij had een vriend en raadsman verwacht te vinden en hij voelde, dat hij alleen werd gelaten. Onmiddelijk daarop rees wel zijn moed en hij geloofde wel aan zijn verwinnen evenzeer, - hij zocht met zijn oogen den blik van den ander terug en nu waren zijn oogen vorschend, want aan den vriend dacht hij nu alleen, - niet aan zichzelf. Die zoo stralend was en zoo goddelijk groot en goed en die nu koud en somber neerzat, ondanks zijn trotsche glimlachende rust.

De krijgsman vroeg met zachten spot: ‘Wat zie je aan mij, dichter, en wat wensch je van mij? Veel dat ik je niet geven kan, - berust!’

Ido sprak: ‘Ik zal niet wenschen, en ik heb wel moed behouden. - Te weten wenschte ik wel,’ voegde hij er zacht aan toe.

De krijgsman lachte weer en zei: ‘Weten zal je misschien, dichter, maar hooren van mij zul je niets. Ik ben een stil man, stiller dan een dichter, - ga nu, heb geluk en laat mij alleen....’

Ido ging en toen trachtte hij uit zijn gedachten de verschijning van den krijsman te bannen. Hij had hem lief en was dankbaar, maar hij was verstooten en te weten wilde hij niet verlangen. Maar doelloos leefde hij den eersten tijd in de vreemde, geweldige stad. Hij bewoonde er een kamer, betaalde al wat hij noodig had van het geld, dat hem geschonken was, en dacht in eenzaamheid, als hij dwaalde te midden van het gewoel, na over 't geen hem te doen stond hier. Hij las nieuwsbladen en bezocht gebouwen, en voorstellingen daar gegeven. Hij beschouwde de menschen, die hij terloops ontmoette, en hij luisterde naar hun woorden. Eens, toen iets gaande was, dat een grooten toeloop van volk veroorzaakte, was hij tusschen de menigte. Hij wist niet wat komen zou en wachtte, half doelloos, half nieuwsgierig. Toen kwam een schoone jonge vrouw aanrijden, die door de rijen volks werd toegejuicht. Zij was een prinses en scheen zeer bewonderd te

worden door haar stadgenooten, doch naast hem hoorde hij zeggen: ‘Zij heeft een man bedrogen!’ En dan hoorde hij den naam, hem welbekend, van den bevelhebber, die zijn beschermer geweest was. En anderen in nabijheid herhaalden dien naam, niet luid, doch met den nadruk van verborgen beteekenis.

Toen zag Ido de wegrijdende vrouw na. Deze heeft hij liefgehad, peinsde hij, en in zijn liefde was hij zoo wondermild en daarom had hij mijn verzen lief, van mij, die zoo klein ben en hem gansch niets.

Hij wist nu en mijmerde droefgeestig, maar ook zocht hij langzamerhand een ander leven.

In Mandola woonde ook de dichter, die hij als tuinmansjongen lezend had liefgekregen. Hij aarzelde voor hij 't deed, maar toch begaf hij zich naar dien man en bood hem zijn verzen ter lezing aan. Deze was de tweede in Mandola, waarmee hij een belangrijk gesprek had en sindsdien leerde hij meer menschen van nabij kennen, hij vond enkelen die hem in hun kringen brachten en die hem den weg wezen in het leven der groote stad. En hij dichtte verzen, las veel, zag vele dingen en dacht. Van de stad Mandola, waarin hij nu leefde, droomde hij, als was hij er ver vandaan, hij hoorde het gedruisch van die stad en schonk aandacht aan veel gebeuren, maar voelde den harteklop niet, het levende warme hart van 't machtig bewegen, verwarmde hem niet. Koud was hij en voelde toch de grootheid en sidderde soms van het geweldige leven om hem, maar wist met treurigheid dat hij bleef buiten dat leven. Hij had bereikt wat hij lang bestreefd had, maar zijn verlangen bleef onvervuld, Mandola bleef hem vreemd, schoon al meerdere deuren hem geopend werden.

Vrienden vond hij en verloor ze en hem bleef een vage herinnering aan hun vriendschap. Hij werd ouder en wijzer, hij besefte dit koel, maar iets ontbrak hem en bleef ontbreken. Beroerd te worden door den gloed van het leven wenschte hij en in de verborgenheid der dagelijksche dingen om hem raadde hij vlam en gloed, maar hij bleef koud.

Toen hij lang vergeefs had gezocht, wanhoopte hij toch niet, maar hij zocht niet meer, hij ging rustiger leven, hij meed de

menschen die hij eerst rusteloos had gevolgd en gezocht, hij leefde als een eenzame in zijn kamer, bij zijn boeken en wat hij meer kostelijks om zich verzameld had. Hij was in die dagen niet droef, niet blijde, - soms was hij verrukt om de schoonheid van een eigen droom en werkte met vuur om die in zijn dichtwoord weer te geven, - dan peinsde hij daarna of dit soms 't leven was, dat hij zocht, maar geloofde het niet.

Iets anders verlevendigde eindelijk zijn brein. Het geld, hem geschonken, verminderde steeds en zou spoedig niet meer strekken. Dan kwam een einde aan dit leven en aan zijn vrijheid, die hem zoo weinig baatte. Dan zou hij weer krijgsman worden, - het eenig beroep dat hem lokte, al was het ook misschien omdat hij niet wist, waarvoor hij anders zou deugen. En er was meer dat hem daarbij lokte, hij wist het en hield het als een teer geheim in zich besloten. Het was het beeld van den bewonderden held, dat nimmer in zijn herinnering verflauwd was en dat hem lokte tot den stap, dien hij voornemens was te doen. Want hij had gehoord dat die krijgsman over eenigen tijd met een leger zou uittrekken naar ver verwijderde streken, om daar de macht van Mandola te handhaven en te vermeerderen. Dien man zou hij opnieuw volgen en dat denkbeeld stemde Ido zeer rustig en blijde.

En toen hij daartoe vast besloten was, verlangde hij afscheid te nemen van zijn merenland en ook in het stadje Borko wilde hij nog vluchtig weerkeeren. Den tuin waar hij gewerkt had wilde hij mijden, want de bleeke, schoone vrouw daar wilde hij nu niet weerzien.

Zoo verliet hij zijn kamer in Mandola en reisde door het groote rijk naar het afgelegen Weezeland en ontroerd dacht hij terug aan den tocht, eens vandaar. En toen hij zijn merenland eindelijk weerzag, leek hem de gloed van het leven meer nabij dan in de laatste jaren, die hij in Mandola gesleten had; toch wist hij, moest zijn vertoeven hier slechts vluchtig zijn en was hier zijn leven niet.

Hij kwam in het oude huis, zag zijn vader en Henke en Grete. Ook Joan zocht hij op, doch wist met hem weinig te spreken. Dit verwonderde hem en later bedroefde het hem, maar toen hij met Joan samen was, dwaalde zijn blik koud

over het landschap en meed hij den ouden vriend in de oogen te zien.

In het dorp lette hij op de enkele veranderingen en herinnerde zich het oude met voortdurende rustige aandoening. Hij roeide zich ook naar de meren en bleef daar soms heel lang.

Zijn vader was nog sterk, maar het vaartuig waarin hij met Henke zoo dikwijls ronddobberde, leek Ido veel ouder en wrakker en ook het huis vond hij veel verminderd. Maar hij geloofde spoedig wel dat het zijn stemming was, die hem dit zoo deed zien.

Hij vertelde thuis maar weinig van zijn leven, doch hij was goelijk gezind jegens de menschen van zijn vroegste omgeving en bij 't afscheidnemen was hij ontroerd als den eersten keer. Doch veel sneller dan toen verwon hij die weekheid.

Hij kwam later in het stadje Borko. Hij liep door de straten en zocht het huis van den leeraar, toch ging hij voorbij en liet zich daarbinnen niet zien. Hij hoopte Annie buiten te ontmoeten en toen hem dit den eersten dag niet gelukte, bleef hij er een tweeden en meerdere dagen. Dit was dwaze koppigheid, meende hijzelf, want hij had haast om terug te reizen, maar hij bleef. Eindelijk zag hij haar. Hij kwam haar tegen in een stille straat, - bijna alle straten van Borko waren stil. Annie herkende hem dadelijk. ‘Kom je eindelijk eens weer hier?’ zei ze.

Hij was verheugd haar te zien en toch onthutst. ‘Ik kom nog niet,’ antwoordde hij op ernstigen toon, doch hij wist nauw wat hij zeide. Zij keek nu ook ernstig. Hij vertelde dat hij in Mandola woonde, doch zij wist dit en had alle verzen gelezen, die van hem gedrukt waren. Zij vertelde hem ongevraagd hoe het haarzelf en haar familie ging. Zij vertelde levendig en hij luisterde gaarne. Hij zei dan dat hij naar Weezeland was gekomen om afscheid te nemen voor een verre reis en dat hij nu geen tijd meer had. Daarna ging hij haastig van haar weg.

Toen hij in Mandola terug kwam, restten hem nog enkele weken. Hij stelde zich goed op de hoogte van het krijgsplan naar 't verre land en hield zijn eigen plan nog geheim. Dit wilde hij doen tot den laatsten dag. In al den tijd dien hij

hier woonde had hij den bevelhebber niet weergezien, hij verlangde dit vurig, maar wilde hem pas verschijnen als de tijd drong. Hij vreesde het weerzien evenzeer als hij 't verlangde en zijn spanning werd steeds grooter, terwijl hij schijnbaar kalm was en meer met zijn bekenden omging dan hij de laatste tijden placht.

Eindelijk kwam de dag die hij zich gekozen had. Het was een dag die geleek op een van enkele jaren geleden, die hij zich heel duidelijk herinnerde. Op een open terrein, thans midden in Mandola, bewogen zich krijgslieden, en toeschouwers, het volk van Mandola, juichte rondom. En later op dezen feestdag liepen allen dooreen en vermaakten zich en boden losse hulde aan den man, die de grootheid van Mandola in verre gewesten zou bevestigen en vermeerderen.

Hij bewoog zich als dien vorigen keer midden de menschen, schitterend en groot en goed en geëerd en geliefd bij allen. Weer volgde Ido hem bewonderend en vertoonde zich na eenig dralen aan hem.

‘Dichter,’ noemde hem weer de krijgsman, en dan verklaarde Ido snel zijn wensch om met hem weg te trekken. Verwonderd en afkeurend zag de krijgsman hem aan, schudde het hoofd. Dan vroeg hij glimlachend: ‘Ben je arm?’ en zijn blik was reeds als de gift van geld, maar Ido keek hem ernstig en vast in 't gelaat en zei met warmte: ‘Ik wil u volgen!’

De krijgsman zweeg en was meer ontroerd dan Ido hem nog gezien had. Hij somde gevaren van den tocht op en noemde het verre afzijn van Mandola, de ziel van een wereldleven. Maar Ido herhaalde met dezelfde innigheid: ‘Ik wensch u te volgen!’

Toen zei de krijgsman glimlachend en zacht: ‘Ik zoek daar den dood.’ En Ido herhaalde niet nog eens dat hij te volgen wenschte, hij zweeg en zag den ander diep en smartelijk aan. Bij zijn plan bleef hij.

‘Het moest niet zijn,’ mompelde nog weifelend de sterke krijgsman, maar hij weigerde niet, want het denkbeeld dat Ido met hem zou trekken, werd hem op dat oogenblik zeer lief.

Farax heette de bevelhebber, en met een groot leger trok hij over de wijde zee naar een ander werelddeel. Op de

schepen die uitvoeren met de krijgslieden, heschen matrozen de witte zeilen bij en staken vlaggen uit: een blinkende vloot, nagewuifd en -gejuicht door de menschen van Mandola; - de uittrekkenden zelf waren stiller en allengs alleen op de stille, luide zee.

Er leefde aan de kust van dat ander werelddeel een volk: de Sagacieërs, zij waren onderhoorig aan Mandola, en daar leefde een ander volk: de Maganen, dat sterk en stout was en de Sagacieërs verdrukte. Farax werd gezonden om de Sagacieërs te bevrijden van dien druk en om de Maganen eveneens te brengen onder de macht van Mandola.

Toen het leger aan land kwam en toen weldra de vijandelijkheden begonnen, stond in Ido de weifeling op, zooals die gegroeid was, gedurende zijn peinzend leven. Hij vroeg aan Farax: ‘Is het recht om bloed te vergieten en onderdanigheid te eischen van een volk, zoover verwijderd, dat men het nooit ontmoeten zou, als men het niet moedwillig zocht?’

Farax antwoordde trotsch: ‘Ik ben de dienaar van Mandola, - iets grooters is op de wereld niet, - dan alleen de dood zelf in den strijd!’ En Ido dacht: Ik zal hem dienen en hoeden voor den dood; iets grooters is op de wereld niet!

Later hoorde hij het krijgsgeschreeuw van de Maganen en hij zag deze verschijnen, donker getint en lachend, vol vuur, en stormend op het vreemde leger in, met hun inheemsche wapenen. Hij zag ze lachend den dood gemoet gaan en hun vijand dooden met luidruchtig helsch genot. Hij bleef steeds in nabijheid van Farax, hij voelde zich rustig en zonder vrees, viel niet aan, maar verweerde zich kloek en sloeg den bevelhebber ernstig en gedachtenvol gade. Hij zag hoe deze roekeloos streed en den dood zocht, maar ook zijn manschappen beschermden hem en stelden zich voor hem in den slag.

Aan het begin van elken strijd leidde Farax rustig den gang van zijn leger en het was eerst bij het einde van een slag, als de overwinning aan zijn zijde was, dat hij den dood zocht. Maar het gelukte hem niet dus te sterven en het scheen of langzamerhand dit doodsdenkbeeld hem verliet en iets nieuws zijn brein vervulde, schoon hij zich daarover nooit uitsprak. Ido raadde het en hij was blij en gelukkig daarom. Ook in den strijd, als de dood dreigde, aan den vriend en hemzelf,

had hij zich tevreden gevoeld en ook op de lange reis over de groote zee, waar hij Farax veilig in zijn nabijheid wist en slechts weinig woorden met hem sprak. Doch nu het doodsgevaar minderde, droomde hij van een blij leven en beschouwde in de tusschentijden van vrede, het wondervreemde land in gestadige verrukking. Hij durfde, in zulke stille poozen, uit Farax' nabijheid wijken en dwaalde het land in, vergezeld van een man, die de taal van het volk verstond en hem voor tolk diende. Zij waren gewapend, doch Ido zocht op deze tochten den strijd niet. Eens liepen zij door een bosch van slanke, hooge boomen en zagen in de verte het landschap stijgen; daar waren groene bergen en daar stonden lichtkleurige huisjes langs de hellingen. En nabij, midden in het bosch, vonden zij een huis van riet en een bruin meisje zat daarvoor en stond op toen zij kwamen. Ido zag haar droomend aan en hoorde haar vreemde kreten roepen. ‘Zij zegt dat haar broeder met haar woonde en gesneuveld is in den laatsten slag,’ beduidde hem de tolk. ‘Treurt zij om hem?’ vroeg Ido en de tolk antwoordde: ‘Zij wil hem wreken.’

Het meisje zag hen nog even aan en liep mompelend heen, haar gestalte weldra schuilgaand tusschen de boomen.

Het bleek, dat zij was heengegaan om eenige mannen te halen, want zij verscheen weldra, vergezeld van deze, opnieuw op het pad waar Ido en de tolk gingen. Doch die mannen, die met haar kwamen, waren vreedzame Sagacieërs en zij zagen nieuwsgierig naar de twee vreemden en luisterden met loome blikken naar de woorden van het meisje.

‘Zeg hen dat wij vrienden zijn,’ vroeg Ido den tolk en deze deed het. Toen begon een der mannen te spreken, met zachte, langzame woorden. En een ander sprak evenzoo, nadruk leggend op elk woord en dan opziende met zachte oogen, waar het levensvuur ver in de diepte zichtbaar was.

Een hunner plaatste zich op den mosgrond tot een rustig gesprek en na dit voorbeeld zetten zich de mannen allen, ook Ido en diens metgezel. Het meisje bleef staan, leunend op een der mannen en haar oogen die levendiger waren dan die der anderen, wantrouwend gericht op Ido.

Ido vertelde van de stad Mandola en van het groote rijk, van de dagenlange reis naar deze streken en van de plannen

van Farax: dat hij tot bescherming dezer landen gekomen was. Hij sprak vertrouwend en met gulle belofte, want hij sprak van zijn held, die een machtig verwinnaar was en groot en goed.

De mannen antwoordden een voor een en de klanken der vreemde taal bekoorden Ido als eens de woorden van het kleine meisje en veel meer nog dan toen. Hij zag naar de groene bergen en lichte huisjes en voorvoelde een leven vol heerlijkheid.

Terwijl het gesprek voortduurde, veranderden de oogen van het meisje. Eindelijk ging zij naar de beide vreemde mannen toe, toonde hun een zware ketting, een blinkend versiersel en zeide iets, zacht, met klagende stem. Het was een laatsten klacht om den broeder, van wien dit sieraad was. Met bewogen blik antwoordde haar Ido. - 'Vrede zal groeien uit het bloed', prevelde hij zacht en zijn stem was loom en plechtig als die der vreemde, vreedzame mannen. Hij gaf het meisje ook een sieraad, dat hij bij zich droeg en zij nam dat aan. Eindelijk stonden de mannen op en gingen heen, het meisje met hen.

Den volgenden dag zocht Ido met zijn metgezel de bebouwde velden, waar het volk aan den arbeid was: mannen en vrouwen. Zij klommen op een der groene bergen en zagen vandaar het bedrijvige leven aan, op de velden der hellingen. Een enkele stemklank trof hem nu en dan van beneden, ook geloei van runders; - toen zij daar lang getoefd hadden, liet Ido den tolk heengaan en bleef alleen toeschouwen, glimlachend, verrukt om wat hij zelf niet wist.

Eindelijk daalde hij af van zijn hoogte en dwaalde door de paden der velden, langs de bezige menschen en wisselde een groet met hen of een enkel woord, dat hij in hun taal te uiten wist. Zij beantwoordden hem met meer woorden en als hij voorbij was, spraken zij tot elkander over hem en van een der werkenden verstond hij, hoe die vroeg, waarheen wel de vreemdeling gaan mocht. En een knaap sprong plots voor hem, hij was jong en lenig en sterk en had vroolijke, vrijmoedige oogen en wees hem in de verte een huis aan, met veel gebaren en dringend.

Ido zag even in die richting, doch begreep niet; de knaap

sprong van hem weg en mende zijn beesten opnieuw en Ido liep droomend voort. Doch bij een kruisweg gekomen bezon hij zich en ging toch in de richting van het verre huis, dat hem gewezen was. Luid galmde hem de knaap een woord na, dat was aanmoedigend en verheugd; hij herhaalde dien galm nog eenmaal.

Ido ging nu rechtsstreeks naar het huis, en de menschen die hij nog ontmoette zagen hem aan, of zij allen begrepen en goedvonden waarheen hij ging. Het huis waar hij kwam was laag en oud en omgroeid van hooge, bebloemde struiken. Over het dak groeiden zij voort, zich verwarrend, ineenslingerend en bloeiend met groote lichte bloemen, stralend in zonneschijn. Doch in het huis, waar hij waagde binnen te treden, was het donker en uit het blinkende zonnelicht gekomen, kon hij daar eerst niets duidelijk onderscheiden. Na een wijl ontdekte hij een oude vrouw, die prevelend de lippen bewoog, schoon hij haar stem bijna niet hoorde, en hij zag het meisje terug, dat hij den vorigen dag ontmoet had; zij lag half tegen den wand geleund, terwijl zij onafgebroken de vrouw gadesloeg.

Doch toen zij Ido bemerkte stond zij op, - ook de oude zag hem aan, maar staakte haar onduidelijk geprevel niet. Zij nam hem aldoor scherp op en eindelijk, toen haar gebed uit was, kwam zij naar hem toe en nam het wapen dat Ido half verborgen bij zich droeg. Verwijtend blikte zij hem aan en met het meisje beschouwde zij zwijgend het voorwerp. Dan spraken zij zacht samen, Ido verstond niet wat zij zeiden. - ‘Die gewapend hier komt heeft kwaad gedaan,’ fluisterden zij, - ‘maar hij is berouwvol en zoekt vergeving.’ Zij fluisterden voort en de oude vrouw legde eindelijk het wapen in een hoek van het vertrek en zag hem dan met loomen, ernstigen blik aan, zooals de mannen blikten, die hij den vorigen dag ontmoet had.

Zachte kalme woorden uitte ze tot hem en toen zijn oogen zeiden, dat hij niet verstond, herhaalde zij langzamer nog en vele malen dezelfde woorden. Ido luisterde en zag in haar oogen, zag dan met vragenden glimlach naar zijn wapen, doch zij lette daar niet op en gaf het hem niet terug.

Hij zag hoe het meisje, kinderlijk en vroom, stil van verre stond, en toen de vrouw haar spreuk niet meer herhaalde,

toonde ze deze het sieraad, dat ze van Ido gekregen had. Zij beschouwden het samen als iets zeer kostbaars en eindelijk schonk hem de vrouw een ketting, gelijkend op die, welke het meisje hem van den dooden broeder getoond had. Zij hing hem deze om den hals met plechtig gebaar en scheen dan te beduiden, dat hij heengaan moest. Ido verliet de vrouwen met eerbiedigen groet en liet zijn wapen berustend in de woning achter. Verwonderd en peinzend dwaalde hij verder langs een omweg terug naar de legerplaats, doch eensklaps stond hij voor een breede rivier en genoot de koelte, die het water spreidde en zag vaartuig en bewegen, gansch andere dan in zijn vaderland. Aan de overzijde was een dicht en donker bosch.

Hij bleef staan en hem naderde een vaartuig en hij zag dat de mannen daarin Sagacieërs waren en een groot oud verlangen voelde hij om mee te drijven op het koele, breede water, - hij kwam dichter op den oever en trachtte de mannen vriendelijk zijn wensch te beduiden om mee te varen. Zij legden aan, noodden hem plaats te nemen en voeren dan verder en zij deden dat alles loom en langzaam, als wegmijmerend in verre gedachten. Zij spraken eerst niet, - dan uitte een hunner een langen, welluidenden volzin, en een ander antwoordde met veel langzame, nadrukkelijke, welluidende woorden. Dit gebeurde enkele malen achter elkander en Ido luisterde, als naar een vreemden zang en tuurde naar den donkeren ondoordringbaren boschrand en dacht droomerig aan de eigen, hier vreemde taal, die hem in vragen op de lippen kwam, schoon het geen zin had ze te uiten.

Andere vaartuigen gleden zij voorbij, waar eveneens Sagacieërs zaten; men groette elkander statig en zacht, doch eensklaps, bij de nadering van nog een vaartuig, merkte Ido van zijn metgezellen een anderen toon in de woorden die hij niet verstond, en allen namen nu gelijkelijk aan de samenspraak deel. Hij zag nu, dat dit vaartuig anders was dan de vorige en daarin zaten Maganen, sterk gewapend. Deze praatten met schelle stemmen en stuurden vlak op het schip der Sagacieërs aan; de kalme mannen hielden riemen in en wachtten, zoodat weldra de beide schepen neven elkander lagen.

Ido was opgestaan en lette op 't geen gebeurde, hij zag die mannen met wilde gezichten en miste zijn wapen, doch vreesde

nog niet en volgde zoo goed hij kon, 't geen verhandeld werd.

Doch er klonk uit het ander vaartuig nu een druk geroezemoes van stemmen: de Maganen schenen heftig de anderen tot krijgsplannen op te wekken en de Sagacieërs luisterden beschroomd toe en zeiden niet vele woorden terug. Dan ontdekten de Maganen Ido en zagen, hoe hij iemand was uit het leger van Mandola en vijandiger werden hun kreten en dreigend hun bewegingen. Meer voelbaar miste Ido nu zijn wapen en onwillekeurig beduidde hij den vijand, hoe hij ongewapend en weerloos hier was. De kreten herhaalden zich, doch tusschen hem en de vijandige Maganen zaten rustig de loome Sagacieërs. Toch steeg het gevaar en het leek nabij, dat de vijand hun vaartuig zou bespringen om Ido te dooden, doch een der Sagacieërs stond toen tot diens redding op, hij was hoog van gestalte, en zijn oogen waren ernstig en kloek van uitdrukking. Hij sprak niet, doch raakte met eerbiedige hand de ketting aan, die Ido om den hals droeg en met wijd gebaar duidde hij de heiligheid van dit sieraad aan. Toen schenen de Maganen hun moordplan te laten varen, en na nog enkele ophitsende woorden trokken zij af.

Ongestoord verliep het volgend gedeelte van den tocht en toen Ido het schip eindelijk verliet, gaven hem de mannen een plechtigen heilwensch mee.

Ido schafte zich hierna een inlandsch wapen aan, zooals alle Sagacieërs droegen om zich tegen den aanval van een of ander dier te verdedigen en hij dwaalde dag aan dag door het vreemde land, dit naar alle zijden verkennend. Hij kreeg 't landvolk lief en leerde hun arbeid mee verrichten, hij werd een goede bekende van hen en zij noodden hem welwillend in hun lichtkleurige huisjes op de groene bergen. Een heerlijk leven leefde hij en Farax leefde in elk zijner gedachten. Doch de krijg ving opnieuw aan en onttrok hem aan zijn vredig spel.

Farax beraamde een veldtocht om een sterkte der Maganen, waar deze kwade plannen brouwden, aan te vallen en den vijand uit het land der Sagacieërs voor goed te verdrijven. Spoedig trok hij met het leger landwaarts. Weer was Ido op

zijn post in de nabijheid van den veldheer; de drommen krijgsvolk trokken over de groene bergen en over groote dorre vlakten en bereikten daarna een land met hoogere bergen die naakt en rotsig waren en waarmidden groote, schoone dalen lagen. In deze streken waren de wegen eng en bochtig, doch Farax was hier welbekend en leidde zijn manschappen veilig voort. Er was overal hetzelfde vreedzaam volk, maar de kleedij was zeer verscheiden en de menschen in de groote dalen waren levendiger, - eerst bang, dan blijde bij het zien trekken van de geduchte krijgersmenigte. Zij zagen na den eersten schrik verlossers in hen en riepen hoog en hel hun heilwenschen na. En Farax lette voortdurend met zacht-ernstigen blik op dit volk, Ido zag hoe hij peinsde en hoe heuchelijke plannen hem schenen te bekoren. Ido raadde vaag wat in hem omging en hij wist langzamerhand met zekerheid, dat de doodsgedachte bij den ander niet terugkwam, dat de krijgsman zich een nieuw leven droomde.

Na die dagen van reizen en beschouwen brak een dag van geweld opnieuw aan, de vijand werd verdreven, vervolgd tot op de grens van het eigen land en hier werd de beslissende slag gestreden, hier was de koning der Maganen met al zijn strijdkracht verzameld. Farax bleef overwinnaar en na dien slag werd met veel praal en feestelijkheid de vrede gesloten.

Een feest werd gevierd in een der paleizen van den koning der Maganen en deze en Farax zaten op eereplaatsen en allen dienden hen met overgrooten eerbied. Ido was niet ver van Farax en neven den koning stond een trotsche jongen: diens oudste zoon. Hij was norsch jegens de vreemden, doch toen hij lang naar Ido keek, werd zijn mooi gelaat vriendelijker en eindelijk sprak hij hem aan in de taal van Mandola, die de hoogsten van het land verstonden en spraken. Allengs, toen het feest verliep, sloten zij zich nauwer aaneen en spraken levendig samen; de koningszoon was zoo forsch en schoon en voornaam dat Ido hem bewonderde en het naïeve van den knaap, die van zijn wereld niets kende, trok hem zeer aan. Een plotselinge vriendschap ontstond tusschen hen beiden en rondom was de vreemde, vorstelijke rijkdom en waren de knielende, ootmoedige figuren der dienaren.

Allen merkten den band, die zich vormde tusschen de jongelieden, die elkander zoo vreemd waren, doch niemand belette hen. De koning was overvriendelijk en zag het gedrag van zijn zoon, die zich aan een bekende van den grooten veldheer aansloot, met welgevallen.

Hij was koning van een wild en hartstochtelijk volk en de spelen die het feest verlevendigden, getuigden van die hartstocht en wildheid. Dans en muziek en schijngevechten werden ten aanzien van de feestenden uitgevoerd en eindelijk speelde ook de zoon van den koning zelf ter eere van de gasten. Hij was zoo sterk als een held uit vroeger tijd en met een schoone slavin danste hij, die hem vergodend in de oogen zag. Ido werd bleek, want ook hem leek deze wilde koningszoon een god, hij voelde zijn bewondering hevig en bedwelmend in hem opstijgen.

Hij lette op de anderen niet meer, wist zich wel in nabijheid van Farax en eensklaps merkte hij, hoe deze hem naderde. Voor het eerst vreesde hij bij die nadering een stoornis, hij keek hem bijna zinneloos aan en voelde en zag dan, hoe de krijgsman hem een ring van zijn eigen hand aan den vinger stak. En tegelijk hoorde hij Farax glimlachend en kalm eenige woorden zeggen tot de aanwezigen: hij verstond diens dreigen, geuit in den vorm van vleiend huldebetoon, dat hij, die dezen ring droeg, bloedig gewroken zou worden, als een het waagde, hem letsel te doen.

Beneveld zag Ido rond. Hij zag den donkeren jongen god met het schoone meisje en hij zag de marmerwanden der zaal, de kleurrijke versieringen en ook zag hij naar den kleinen, fonkelenden ring van den vriend die aan zijn hand pronkte.

Zijn leven? Ja, hij zou bij den koningszoon van dit vijandelijk land blijven en diens leven volgen, als hij kon. En Farax zag hem aan en ontmoette soms zijn blik zacht en geheimvol.

Na dien roes van bewondering weerde hij in zich zijn plotseling verlangen als een bedrieglijke gevaarlijke droom. Farax was hem zoo dierbaar en deze koningszoon zoo vreemd. Doch deze, Hama heette hij, lokte hem den volgenden dag mee op een verren tocht in het grensbergland van het rijk

der Maganen. Ido genoot veel op dien tocht en zag veel naar zijn metgezel, bewonderend en vorschend tevens.

Aan het einde van den dag vroeg Hama hem oprechtvleiend om mee te gaan als het Magaansch leger terugtrok van dit grensgebied, - beloofde dat hij hem zijn schoon land gansch zou laten zien.

Ido zag hem in de oogen en droomde van dat land, zooals hij eens droomde: dat niets voor zijn toekomst hem te ver en te vreemd was en stemde toe.

Hama en Ido trokken eerst met het Magaansch leger mee, doch na een paar dagen bleven zij achter en zouden zich een eigen weg kiezen. Zij waren in een diep dal en wilden de volgende dagen het rondom rijzende gebergte beklimmen; - het was middag en zij rustten in dat dal, in een geurig boschje.

Ido zag teere, slanke boomen met lichtkleurige, afhangende trosbloemen om hem heen en wat verder was zag hij niet, want de stammen rezen dicht neven elkander.

Hama deed hem vele vragen betreffende het leven in het rijk van Mandola en hij vertelde veel, daar hij een dankbaar toehoorder had. De dingen die hij vertelde, brachten eindelijk Hama aan het peinzen, hij vroeg niet meer en Ido zweeg.

Het dal was klein en stil, er woonden weinig menschen, - in nabijheid klonk eindelijk een vrouwenstem en dan het geschreeuw van vogels. Een vogel kwam aanvliegen over 't geboomt: Hama schoot dien, toen het dier zich op een tak neerzette, hij en Ido stonden vervolgens op en gingen de neergevallen prooi zoeken; nu zagen zij ook de vrouw, die van het schot verbaasd, levendige kreten uitte.

Hama beschouwde haar en dan plots schonk hij haar den vogel; zij kende den schenker niet, zij lachte vrijmoedig en bedankte hem met veel zwier. Er kwamen nieuwsgierige kinderen bij dit groepje: het waren de kinderen dezer vrouw en een hunner was een vlugge, groote knaap, aan wien Hama vroeg den weg te wijzen over een der lage, nabijgelegen heuvels, naar een ander dal, waar bedrijvige dorpen waren. De jongen was terstond bereid en Hama en Ido gingen met hem. Hij liep vooraan en toen zij in het bergland kwamen, wendde hij zich nu en dan om en zeide gewichtig een waar-

schuwing, met groote beleefdheid. Hama antwoordde hem goêlijk en de gids liep dan voort met zekeren, vluggen tred.

Ido zag met groot stil genieten naar de schoone hoogten, die donker en rotsig in de blauwe lucht stonden geteekend. Het was stil in 't rond, enkel hoorde hij de stemmen zijner metgezellen, sprekend een taal, die hij niet nog verstond. Toch begreep hij iets van gevaren, genoemd door een kind en diens ernstige gebaren gevolgd door het losse woord en den nauw merkbaren spotlach van den koningszoon. Een spel van woorden, zangerig, en nabij die bergen, geducht en heerlijk....

Over den top van den heuvel gekomen, was de weg naar de dorpen duidelijk zichtbaar en Hama zond weldra den jongen met een flinke belooning heen. De oogen van den knaap schitterden blij, toen hij het geldstuk aannam, hij was uitbundig in zijn dankbetuigingen en na vleienden groet liep hij haastig terug, zoodat hij spoedig uit het gezicht verdwenen was. Doch toen Hama en Ido op hun weg naar beneden even toefden en rondschouwden zagen zij hem op een rotspunt omhoog en hij blies terstond luid op een kleinen hoorn. Dan verdween hij opnieuw, doch wat later klonk weer de schal van zijn hoorn, met flauwer klank, want hij was verder en hooger en hij steeg en blies overmoedig en blijde. Ido volgde Hama met loome schreden op het smalle pad en hij zag op naar de bergen en luisterde.

Hama keek eenmaal om en hem in 't gelaat en glimlachte, legde zich dan op de groen-begroeide helling neer en vroeg zijn metgezel om het gesprek van daar straks te vervolgen. Maar de hoorn klonk zeer flauw, zeer zacht van verre hoogte en Ido antwoordde verstrooid. Hama sloot de oogen, Ido staarde voor zich uit en zij zwegen langen tijd. Doch Hama sliep niet en droomde niet, hij zag af en toe naar zijn metgezel, zonder verwondering en met lichten spot. Eindelijk werd het avond, lang reeds was de hoornklank weggebleven, uit de dorpen omlaag stegen vage geruchten tot de twee reizenden op. En naar het eerste dier dorpen begaven zij zich in den schemer.

Het gedruisch werd luider, toen zij de groepen van wonin-

gen naderden, de schemer was reeds dicht, toen zij deze bereikten, maar schijnsels van vuur kaatsten zich op donkere boomen en woningen en rondom vuren zaten of bewogen zich de dorpelingen. Het luidst klonk eerst het geschreeuw van spelende, joelende kinderen en wanneer dit even minderde, hoorde men een breed gegons van stemmen en langs de eerste woningen gekomen, zagen zij mannen en vrouwen, wier gebaren groot en wichtig schenen, bij het licht van kronkelende vlammen. En de gezichten leken vreemd: ernstvol of dwaas-lachend, verdwijnend in de schaduw of opdoomend in het onzeker licht.

Doch zij waren meest genietend de rust na hun dagtaak en zij aten vruchten en ander voedsel, achteloos wegwerpend wat overbleef; sterke geuren van gebraad kwamen weldra de reizenden tegemoet. Bij een der menschengroepjes rondom vuren voegden zich Hama en Ido, terwijl de eerste een bod deed voor eenige frisch-uitziende vruchten, die daar lagen, - dit gaf een levendige woordenwisseling, ook deze dorpelingen kenden Hama niet en wilden veel van de reizende vreemdelingen hooren. Hama ging spottend in op hun dwaze vragen en praatte lustig met hem voort, keek soms naar Ido en had gansch het wezen van een dartelen knaap. De vruchten kregen zij voor weinig geld en aten zij met graagte, daar zij eenige uren gevast hadden. Dan trokken zij verder naar de kom van het plaatsje, hier brandden meer vuren en leefden meer menschen in bedrijvige rust, en leefden in vreemd helderen schijn als zij in de nabijheid der vlammen kwamen.

Hama werd zeer levendig, hij zocht te schertsen met de jongeren en bood geld voor allerlei dingen, die hij zag Hij was luidruchtig met de luidruchtigen en vertolkte onder 't voortgaan aan Ido menige klank die gehoord was, opgewonden-fluisterend, terwijl Ido in de veelheid verwarde.

Nog stonden zij bij een groote groep mannen en vrouwen, Hama nog lachend en pratend, doch wat vermoeid reeds en den blik afdwalend nu en dan, Ido met vage flauwe glimlach toeluisterend, dan wendde zich Hama tot dezen, sprak zacht over zijn moeheid en zijn trek naar een nachtieger, dat zij vinden zouden in de woning van het dorpshoofd, die hem kende.

Maar eensklaps werd de naam van den koningszoon luid en verrast geroepen. Hama schrok even, maar herstelde zich terstond, alleen week de uitdrukking van dartelen jongen weg van zijn gezicht en hij werd vorstelijk als hij placht. De kreet werd herhaald en Hama's plotseling zwijgen en de uitdrukking thans van zijn gelaat en houding gaf aan de omstanders zekerheid en zij knielden alle voor hem neder en zeiden hem vleiend hun grooten eerbied. Sommigen verwijderden zich dan en verspreidden het nieuws met blij en geestdriftig geroep.

Hama leunde zich peinzend aan Ido's schouder, tot een groote menigte dorpelingen krijtend en juichend kwam naderen; toen plaatste hij zich in het licht van het vuur en ontving de betuigingen van hulde en bewondering, kalm en koel. Ido zag, hoe hij daar stond, peinzend eerst nog, maar dan veranderde zijn houding, zijn hand gebood stilte, zijn blik richtte hij vast op de menigte en donkere gloed van eerzuchtig streven was in zijn oogen, - zijn trotsche mond zweeg nog en sloot zich koel en sterk, terwijl hij het woord zocht.

Diepe stilte kwam om hem, en dan sprak hij; zijn stem was klankrijk en bekorend, zijn taal meeslepend en de indruk zijner woorden was duidelijk zichtbaar bij de toehoorders. Ido verstond weinig van deze onverwachte rede, maar het eindwoord verstond hij: dat was de strijdkreet der Maganen en die werd nagejuicht in hevige geestdrift door de omstanders, eens en nogeens en nogeens.

Bij de aanwezigen waren meer mannen dan vrouwen, en van deze laatsten had zich nog menige ongemerkt verwijderd. Toen er na de toejuichingen wat kalmte kwam en Hama te kennen gaf de woning van het dorpshoofd te willen opzoeken, zag hij, uit de volksmenigte gekomen, eenige schreden ver een weg tusschen vuren, regelmatig in rij terzijde aangericht. Wondere geuren kwamen vandaar, van kruiden die in de vuren brandden en slingers van lichtkleurige bloemen waren bevestigd aan de donkere boomen waarlangs het pad ging.

Hama noodde zijn metgezel zacht met zich, maar Ido mompelde, dat dit niet zijn weg was en bleef achter, nauw opgemerkt door de dorpelingen, die hun koningszoon in hun midden wisten. Hij zag Hama na, wiens gestalte dan vervaagde in de schaduw, dan tooverig-hel in het licht opnieuw

verscheen en hij hoorde vrouwenstemmen in koor zangerig juichen terzij van het pad, - dit gejuich verwijderde zich met den heenschrijdenden prins en bleef in de verte lang een aanhoudenden zachten jubel.

Langzamerhand dacht Ido er aan, hoe hij van de dorpelingen een legerstee voor zichzelf zou trachten te verkrijgen, doch nog weifelend, naderden hem een paar mannen, gezonden door Hama, die hem eerbiedig-beleefd naar een ruime woning geleidden, waar hij een vertrek tot zijn beschikking vond.

Den volgenden dag zat Ido met Hama aan den rand van een der bergtoppen, zij hadden zich in het dorp van rijdieren voorzien, geschikt tot het beklimmen van bergpaden, en deze graasden rustig in hun nabijheid. Ido dacht soms aan den strijdkreet, die in gindsche diepte zoo luid geklonken had; hier was weer de stilte rondom en wijd, helder zonnelicht. Als een wonder leek Ido het gebeurde van den vorigen avond, doch hij deed geen vragen: hij wist dat Hama vorst was van een strijdbaar volk. Nu was hij weer zijn reismakker en keuvelden zij vertrouwelijk samen.

Zij zwierven na eenigen tijd verder, paden volgend zonder te weten waarheen en vonden spoedig een eenzame woning aan de helling van een hoogen berg. Een vrouw zat voor het huis op een bank en had een mand met kruiden naast zich, die ze bedaard uit elkander zocht. Hama sprak haar aan, zij keek naar de vreemden zonder haar gelaat te veranderen en antwoordde traag. Maar zij noodde hen toch te rusten in de koele schaduw onder het afhangend dak harer woning en Hama zette het gesprek eenigen tijd met haar voort. Zij was weduwe en leefde van het bereiden van kruiden en dranken voor de zieken beneden in 't dal en zij woonde op deze stille plek met haar dochter die haar eenig kind was. Deze was nu niet tehuis, maar reeds in de vroegte uitgegaan voor boodschappen in de dorpen, schoon zij en de vrouw zelf daar slechts zelden kwamen. Dit alles kreeg Hama te hooren op zijn vragen, - het werd geuit in korte zinnetjes, maar niet onvriendelijk.

Naast het huis was, zorgvuldig afgestekt, een klein tuintje en daar bloeide een zeldzame plant met prachtige groote bloemen. De vrouw ging onafgebroken met haar arbeid voort

en toen zij klaar was voerde zij de vreemden met zich naar binnen. Zij kwamen nu in een net vertrek, waar in een hoek een weefgetouw stond en in nabijheid daarvan kunstig geweven doeken lagen, gemaakt door de dochter der vrouw.

Ido en Hama bezichtigden het werk en toen de eerste een ervan met veel aandacht bleef beschouwen, kocht Hama het voor hem en maakte zich dan uit een gril aan de vrouw bekend: hij beval, terwijl hij haar eenig goud gaf, dat zij het stuk zou doen zenden naar zijn woning, nabij de hoofdstad.

Ook nu was de vrouw niet uitbundig in woord of gebaar, maar wel kwam een uitdrukking van groote, blijde verrastheid op haar gelaat, en een oogenblik scheen zij zich op iets te bezinnen. Daarna sprak zij bewogen: ‘Ik zal u een drank bereiden, die het kostelijkste is dat ik bezit en u voor elke ziekte behoeden zal!’

Zij dekte voor de bezoekers vlug een tafel, zette daarop spijzen en dranken zoo veelsoortig zij in haar huis vinden kon, - daarna schonk zij Hama in een kleinen beker, plechtig den drank, waarvan zij gesproken had. Hij dronk het en zeide later schertsend aan Ido dat het hem zeer verkwikt had.

Spoedig verlieten zij het huis, na verzadigd te zijn en toen zij wat gereden hadden, ontmoetten zij een jong meisje, blijkbaar de dochter der vrouw en op weg naar de woning, vanwaar zij kwamen. Zij was anders dan de menschen in de dorpen en zij reed op haar oud, traag dier voorbij, zonder haar blik tot de vreemden op te heffen. Kort en zacht beantwoordde zij hun groet.

Ido zag haar na en sprak dan tot Hama een bewonderend woord over haar.

‘Er zijn schooner vrouwen in het land en in onze woningen,’ antwoordde Hama onverschillig.

Eenigen tijd later ontmoetten zij hetzelfde meisje, zij was nu te voet en ontweek weer den blik der jonge mannen die haar verbaasd opnieuw groetten. Doch dicht naast het rijdier van Hama stond zij stil en hief haar hand op; eenige der heerlijke bloemen uit het tuintje droeg zij daarin en bood ze Hama aan. Dan hief zij ook de oogen op, zag hem aan met snellen, naieven blik en sprak zacht en dwepend: ‘Gij zijt prins Hama!’ Haastig verwijderde zij zich.

Hama stak de bloemen achteloos bij zich, daar hij aan zulke hulde zoozeer gewoon was, maar de blik van het meisje had hem doen blozen en toen zij uit het gezicht verdwenen was, droomde ook hij van haar.

Zij reisden nog enkele dagen door het bergland, meden de groote dorpen en zochten in de afgelegen gehuchten of alleenstaande hutten nachtverblijf en voedsel. Hama werd niet meer herkend, hij was al die dagen niet meer de vorstelijke en vurige koningszoon, doch de peinzende leerling van Ido, die hij veel deed vertellen en onderwijzen. Zelf vertolkte hij de taal van zijn land aan Ido en beloofde hem een beteren leermeester, als zij in de hoofdstad aankwamen, waar Ido voor onbepaalde tijd zijn gast zou zijn.

Eens zagen zij, vanaf een hoogte, een groot aantal mannen trekken over een breeden weg omlaag. Ido vroeg wie dit zijn mochten en waarheen zij zich begaven en Hama antwoordde niet, schoon hij wel scheen te vermoeden, wie het waren. Hij noodde Ido met een kort woord, om met hem zijn dier in draf te zetten en zij begaven zich naar een plek, niet ver verwijderd van den hoofdweg. Daar kwamen de mannen weldra voorbijtrekken: zij waren groot en breedgeschouderd en vormden een langen stoet. Hama verklaarde toen kalm: ‘Het zijn Sagacieërs, zij dienden hiertoe als slaven in dit land en trekken nu terug naar hun eigen land op bevel van Farax.’

Ido zag zijn metgezel vorschend aan. Na eenigen tijd zwijgens zei hij, zachtvragend: ‘Zij zullen gelukkig zijn met hun vrijheid?’

‘Zij zullen gelukkig zijn met hun vrijheid,’ herhaalde Hama koel. ‘En het was een slecht leven, dat ze hier moesten verdragen: Maganen zijn wreed.’

Zij zwegen nog een wijl, de Sagaciers verdwenen uit het gezicht en Ido bracht hen niet meer ter sprake.

Zij trokken door groote, onveilige bosschen, doch Hama kende de wegen en wist de gevaren en zij waren goed gewapend tegen den mogelijken aanval van mensch of dier. Aan een groot meer kwamen zij toen, dat was stil en licht en hier trof de eigen bekoring van Ido's vaderland, maar

bergen en bosschen omrandden dit meer en een vaartuig, dat in hun nabijheid langs den oever voer, was Ido vreemd.

Het was klein en op het wijd watervlak gansch alleen, het moest dienen om tegen goed geld reizenden over het meer te voeren. Hama beduidde met schel gefluit den roeier te naderen, het scheepje bewoog zich nu snel in de richting van dit geluid en legde weldra aan bij de wachtenden. Deze stapten er in en toen het afvoer, zwommen hun rijdieren terzijde gewillig mee. Die kleine stoet brak nu het wonder van het stil-glanzend meer: er kwam wat golfslag, een zacht ritselen en geklots in het water en ver rondom beefde de spiegelvlakte.

De roeier bleek een zwijgende knaap, - soms keek hij met vreemden, schuwen blik naar Hama, doch deze scheen op hem niet te letten en deed geen moeite hem tot spreken te brengen. Zijn gelaat was door groote litteekens geschonden, - Ido beschouwde hem met een opwelling van medelijden eerst, doch met verwondering daarna. Hij zag hem af en toe naar Hama blikken, in die blik meende hij, was hevige onrust, die zich nauw bedwong, maar als hij Hama vragend daarop aankeek, bekwam hij geen antwoord op zijn verwondering. Ook vergat hij die, tot hij Hama ongeduldig bevelen hoorde: ‘roei sneller, sneller!’ en dan merkte hij hoe de roeier, die forsch en stevig was, zoo traag en krachtloos zijn arbeid deed, alsof geheime dwang de beweging zijner armen tegenhield. Doch de roeier, door het bevel opgeschrikt, gehoorzaamde onmiddelijk; Ido die hem nu langen tijd bleef waarnemen, zag niets vreemds meer aan hem. Hij wendde zich eindelijk af en toen trof hem Hama's spottende, vorschende blik en hoorde hij de verklaríng, die hij daareven vergeefs bij dezen gezocht had. Hama vertelde in de taal, die de roeier niet verstond:

‘Eenige jaren geleden had ik een makker, die met zijn moeder dicht bij onzen tuin woonde, hij was sterk en vlug en knap in al zulke dingen die kracht en behendigheid eischen; ik ging veel met hem tochten maken, maar eens kregen we twist en beleedigde hij mij hevig. En dadelijk werd hij bleek en vluchtte, maar ik riep hem een schrikkelijke bedreiging na en hij noch zijn moeder werden sedert in den omtrek gezien. Enkele mannen van mijn huis, die hem zochten, ont-

dekten hem later in dit scheepje en schoten op hem, maar hij liet zich in het water zakken en toen zij lang den oever wijd in 't rond bewaakt hadden en niets meer van hem zagen, dachten ze hem verdronken. Dat nieuws hebben zij ook verspreid, toen zij later thuiskwamen, maar ik wist wel, dat hij een uitstekend zwemmer was en het verwonderde mij niet hem hier weer te vinden. Die litteekens heeft hij waarschijnlijk zichzelf toegebracht om onkenbaar te zijn, - toch vreest hij wel dat ik hem herkend heb en dooden zal....

Zij hielden beide den blik afzijds, maar eenmaal hadden Hama's oogen die van den roeier getroffen, - daarna was weer merkbaar de vreemde dwang, die zijn armen schier verlamde. Enkele minuten duurde na het gesprek de stilte; Hama keek donker en minachtend, Ido droomerig, - dan zei Hama opeens driftig en met wreeden nadruk: ‘Roei snel, Hioema!’

Een schok doorvoer den roeier bij 't hooren van zijn naam, maar hij gehoorzaamde opnieuw, - de uitdrukking van zijn gelaat werd nu anders, meer rustig en meer somber. Hij had verder geen aanmaning noodig, hij roeide regelmatig en krachtig, ontweek voortdurend de blikken der anderen, doch in zijn oogen was nu meer zichtbaar dan vrees alleen. Er was berusting en er waren de donkere geheimen van het land daar en Ido beschouwde hem en schouwde het meer waarover zij voeren op den lichten dag. Hij zag ook onderzoekend naar Hama, die eveneens somber was en weinig woorden sprak, maar wraakzuchtig plan geloofde hij bij dezen niet en na een wijle sprak hij langzaam en met moeite enkele woorden in de taal der Maganen. Hij sprak tot den roeier, zeide hem dat hij veilig was.

Een schril lachje van Hama volgde deze vreemde, gestamelde klanken, maar hij bevestigde toch daarna met een kort trotsch woord Ido's geruststelling. De roeier boog het hoofd diep en mompelde, nauw verstaanbaar, enkele woorden van eerbied tot prins Hama, doch als hij zich weer oprichtte, was zijn gelaat nog even somber als vóór het gesprokene.

Het meer lag nog wijd voor de varenden en op den langen tocht sprak geen hunner de dingen die hij dacht, doch toen zij den oever naderden, verhelderde Hama's stemming en befluisterde hij met Ido een zoet plan. Den roeier werd bij

aankomst gelast de rijdieren een goede plaats in nabijheid te geven en Hama huurde van hem het scheepje tot het einde van dezen dag. De roeier verwijderde zich nu met de dieren, Hama en Ido zagen hem verdwijnen, voeren zacht-drijvend langs den oever en zagen hoe op het wijde meervlak ook het spoor van hun doortocht allengs verdween. Ido las zijn metgezel verzen voor, terwijl deze het roer hanteerde en zij op den onmerkbaren stroom meedreven, - zij waren dit lezen in vorige dagen reeds begonnen, het was een spel dat beiden zeer bekoorde en Ido noemde Hama zijn eigen dichterschap nimmer, terwijl hij zijn dichters las. Met naieve dweperij luisterde Hama en toen Ido eindde en zij laat op den dag den schemer wachtten en langzaam terugkeerden naar de plaats waar zij aanleggen moesten, hadden zij elkander lief. Zij zeiden het niet, maar voelden beide, hoe in de stilte van dezen meertoover hun ontroering één was geworden, zijzelf één waren, - en verleden en toekomst weggevaagd.

Eindelijk verlieten zij het schoone meer; pas aan land gekomen en hun weg voor zich ziende, trad een vrouw hen terzijde. Zij droeg een grooten zak op den rug, zij kwam met waren die zij 's daags in de meest nabijgelegen stad gekocht had en was de moeder van Hioema. Eenigen tijd reeds had zij van een verborgen plek aan den oever het bekende vaartuig van haar zoon met de twee vreemde jonge mannen gadegeslagen en zij had daarbij Hama herkend.

Zij was hier gekomen om met haar zoon naar huis te varen, - nu trad zij op Hama toe en zei zacht en diep-klagend: ‘Prins Hama, is mijn zoon dood?’

Doch haar vraag was nauw een vragen, was een droef verwijt, Hama antwoordde haar dat Hioema leefde en hij zocht dan met Ido haastig hunne rijdieren en zij verwijderden zich, gevolgd door het smeekend gemompel der vrouw.

Zij geloofde, alleen gebleven, ook nauwelijks de woorden van den prins en toen zij later Hioema weervond, ongedeerd, doch in somberheid neerzittend in hun verborgen woning, was zij somber met hem. En Hama zei tot Ido dien avond, peinzend en vol-oprecht: ‘Ik geloof, het was omdat ik daar samen verzen genieten wou, dat ik Hioema daar niet doodde.’

(Wordt vervolgd).

Sonnetten
Door
Henr. Labberton-Drabbe.

I

De wind der wereld veegt de banen schoon
Van zielsverlangen en van teêre dingen,
Diep in mij woelt een sterk verborgen hoon
Voor al wie in dien luister ondergingen.

De donkre kamers van mijn eigen woon
Waar fijngewiekte blauwe vogels zingen,
Spreiden de glorie van een nacht ten toon
Waar nooit vermag dat duister door te dringen.

Trillende veêlesnaren toovren zacht
Alles wat op den diepen bodem wacht
Tot spelend, stil geluk, tot innge vreugd.

De wereldlach die mij maar nauwlijks heugt,
Schatert in verre verten langs de pleinen,
Lach, waarin alle waarheid moet verkwijnen.

II

Koude verstarring van 't gevoelsbewegen
Is 't harde woord dat uit de monden breekt:

Zooals uit wolkenzacht de kille regen
In dichten sluier op de straten leekt.

Ik vraag: moet zóó langs denkens weeke wegen
De schoonheid komen, die de banen breekt?
Moet zoo uit zielssfeer komen neergezegen
De waarheid die tot droeve harten spreekt?

Gelijk een oud karkas uit welige aarde
Komt ijzig 't onomwonden woord naar voren,

Het windbewoogne der bebloemde gaarde
Ligt onder 't sneeuwkleed, vast en licht-verloren.

Hoe dán toch zullen droomens vage sferen
Tot waarheid zich en rust kristalliseeren?

III

Het milde leven brandt stil in ons voort
Terwijl wij denken aan den dood - en meer;
Warm stijgt het onbegrepen, zachte woord
Ten laatste uit warrelend gedachtenmeer.

Maar niemand die de innige waarheid hoort,
En altijd rijst het zwijgend vragen weer
Of 't leven eindigt door den dood verstoord:
Menschelijk denke' is vreemd en àl te teer.

De blauwe lucht huift over bladergeel
Of bloemerood en zonnge korenaren:

Er zijn geen oogen die het vast geheel
Rustig als door kristallen stolp ontwaren:

't Leven is uit vizioenen en uit droomen,
Bloeïing van eeuwig wisslende fantomen.

IV

Droomen ontstaan op onbegrepen grond:
Plots lacht het leven en zijn zachte oogen
Staren ons aan en op diezelfde stond
Licht in het blauw verschiet het ongewogen

Geluk, dat als een bliksemschicht ontstond.
Dan komt opeens het scherpe onmeedoogen
Van levensbranding, en een diepe wond
Gaapt als een muil: wij wanen ons bedrogen.

Maar nimmermeer kan dàt geluk vergaan,
Dat eèns den zachten blik heeft doen verdonkren:

De bloem spreidt een voor een haar witte blaân,
Tot in de zon het gulden hart mag flonkren,

Dan, als de maan komt met haar kouden luister,
Schijnt zij als zelf een zon in 't lichte duister.

Politieke gesprekken
Door
G. en N. Burger.

III

N. Waarom zouden wij over politiek spreken? Nog zelden was de toestand zoo rustig en helder als thans. Allerlei hartstochten van verdacht allooi zijn uitgewoed, en rustig wordt er gewerkt aan eenige nuttige maatregelen. Er is tijd en gelegenheid voor bezinning. Dat werkt zoo goed, dat er in alle partijen een sterke neiging tot samenwerken bestaat. Het duidelijkst toont zich dat in de staatscommissie voor de grondwetherziening.

G. Ja dat voorbeeld is wel typisch voor den tegenwoordigen toestand.

N. Ge zijt het dus met mij eens. Het heeft geen zin thans over politiek te praten.

G. Integendeel, er wordt veel te weinig over gesproken. Daarmee bedoel ik werkelijk niet dat ik een voorstander ben van politieke tinnegieterij, en dat er met praten alleen iets gewonnen zou zijn. Ik vind dat er te weinig belangstelling is, en zonder dat komt er nooit iets van beteekenis tot stand.

N.

> 'Der Worte sind genug gewechselt.
> Laszt mich auch endlich Thaten sehn.'

Zoo denkt minister Heemskerk er over. Niet dat hij afkeerig is van politiek geredevoer. Hij heeft getoond in lengte met den beste te kunnen wedijveren. Neen, lach nu niet, want wij beide weten heel goed, dat in die lange speechen

zich geen systeem van denkbeelden of van duidelijke hervormingsplannen ontvouwde. Juist die onthouding teekent dezen staatsman. Hij wenscht samenwerking ook met andere partijen, en legt zich daarom geen hinder van sterk geprononceerde partijbeginselen in den weg. Zoo alleen is 't mogelijk om wetten te maken, die een nationaal karakter hebben, en die geen sterken weerstand opwekken. Zoudt ge nu denken dat het nuttig is, zoo 'n minister te prikkelen tot meer principieel optreden? Laat hem liever met rust.

G. Dat hangt er maar van af, wat die daden zullen zijn. Nationale wetten; 't is een mooie uitdrukking, maar waaraan ik niet kan gelooven. Minister Heemskerk is heelemaal geen figuur voor nieuwe banen.

N. Ge valt over mijn uitdrukking: ‘nationale wetten’, maar wat is er te denken van de uwe, die ‘nieuwe banen’ heet? Dat is goed voor jeugdig enthoesiasme. Ge moogt mijn lijnen van gelijdelijkheid conservatief noemen, maar daarom zijn ze niet minder werkelijk. Nergens is de wet der inertie zoo zeer van kracht als op 't gebied der practische politiek. Let wel, voor ge mij in de reden valt, ik spreek niet van politieke programma's en wat daarmede samenhangt. Daar zijn nieuwe banen zoo veelvuldig als voor de luchtvaart. Maar laat zoo'n nieuwe-baan-politicus eerst eens minister zijn, dan komt de verantwoordelijkheid wel. Denk eens aan Briand in Frankrijk die onlangs een groote eerste Meibetooging verbood en met politie en legermacht is tegengegaan.

G. Uit uw afdwalen bemerk ik wel dat ge weinig lust hebt in een gesprek over politiek. Laten we Briand voorloopig rusten, en keeren we tot Heemskerk terug. De sferen om die twee politieke personen verschillen te veel, dan dat we die dooreen kunnen mengen.

N. Neen, daarin hebt ge gelijk. Wilt ge dan een voorbeeld van den practischen zin van Heemskerk? Dat is de pas ingediende wijziging der Armenwet. Schreef niet de N. Rt. Crt. hierover dat deze poging misschien minder goeds beloofde dan het vroegere ontwerp Borgesius, maar veel meer kans heeft om aangenomen te worden? Alle filantropen zijn het erover eens, dat minister Heemskerk een bijzonder nuttig werk zal doen. De fouten der tegenwoordige armenwet worden

verbeterd, en een samenwerking van de velerlei schakeeringen der filantropie bevorderd. En deze twee resultaten zijn te verkrijgen zonder aanstoot te geven of weerstand op te wekken.

G. Wanneer ge dat nu practische politiek noemt, dan zijn de lijnen van geleidelijkheid wel erg duidelijk. Ik voor mij noem dat heelemaal geen politiek, het is stilstand. Zeker, de armverzorging zooals die thans is, zal met dubbele bedeeling en de onderlinge samenwerking van diakenen, armmeesters, kerkbesturen en de talrijke vereenigingen en vereeniging*etjes* gebaat zijn. Maar...die armverzorging blijft wat ze was. Dan deed Borgesius tenminste een poging om iets te veranderen. En er moet toch wel eens een einde komen aan dat verouderde systeem, dat tegelijk zoo hardvochtig spot met elk gevoel van menschelijkheid, en onpractisch is tegenover die vele armen, welke geen paupers zijn en het ook geen enkel oogenblik wenschen te worden. Is er dan geen andere geest van broederlijkheid, geen verheffing boven de ouderwetsche standsbegrippen, die zoo'n schande niet langer toelaten? En toch is er in Engeland een werk van toewijding, overleg en inzicht tot stand gekomen, - ik bedoel het rapport der koninklijke commissie over armenzorg - dat het onmogelijk moest maken vrede te nemen met een wetje als minister Heemskerk durfde indienen.

N. Daarover zou veel en lang te praten zijn. Er is zeker veel verleidelijks in, om te zien hoe in 't buitenland de armverzorging humaner en practischer is. Maar wij zitten nu eenmaal vast aan de geschiedenis van ons volk. De kerk en de armenzorg zijn te onafscheidelijk verbonden, dan dat zoo op eens die twee uit elkaar kunnen gehaald worden. Nu nog, het is duidelijk genoeg gebleken, verzet de kerk zich ertegen. Ge moet niet vergeten dat landen als Engeland en Denemarken altijd staatsarmenzorg hadden.

G. Natuurlijk, er is verzet tegen elke hervorming van eenige beteekenis. Maar ik weiger het practische politiek en staatmansbekwaamheid te noemen dat verzet te ontwijken. Evenmin als ik het een teeken van takt vind het verzet te prikkelen, zooals Kuyper dat soms kon doen. Maar als het voor het volk om levenskwesties gaat, moet er openheid en eerlijkheid zijn, en niet minder een krachtige wil. Daarmee werkt

een overheid die respect afdwingt. Voor zoo eene is het niet noodig respect aan te kweeken, en te eischen, zooals tegenwoordig maar al te veel gevraagd wordt voor de gevestigde machten, ook als ze niets uitvoeren om eerbied en genegenheid of gehoorzaamheid te verdienen.

N. Hoe kunt ge zóo doordraven. Het is toch al te duidelijk, dat er van een krachtige hervormingsgezinde regeering in ons land geen sprake kan zijn. De politieke omstandigheden zijn er niet naar.

G. Juist, zoo draaien wij in een kringetje rond. Regeering en politieke toestand kloppen op elkaar. Dat is constitutioneel. Ik heb het dan ook niet over de regeering alleen, maar vooral ook over den politieken toestand, dien ge zoo helder en rustig vindt.

N. Ik begrijp wel waar ge heen wilt. Uw temperament en uw genegenheid voor een betere en mooiere samenleving dan de onze is, maken u ontevreden met de tegenwoordige politiek. Doch ge zult toch moeten erkennen, dat er op dit oogenblik geen andere mogelijk is. En ge zult moeten begrijpen, dat er toch ook veel goeds uit voortkomt.

G. Dat kan ik geen oogenblik aannemen. De rust en helderheid van de tegenwoordige politiek is maar schijn, een gevolg van een vertroebeld inzicht in de wezenlijke volksbelangen. En daaruit kan geen goeds voortkomen.

N. Dat lijkt me veel te veel theorie. We hebben 't vroeger reeds meermalen besproken, en 't lag toch ook te veel voor de hand, om er over heen te glijden, dat de partijstrijd in ons land groot gevaar opleverde voor onze vólkseenheid. Kuyper schreef het nog weer onlangs in de Standaard met een kleine variatie op zijn vroeger ontwikkeld systeem, dat er eigenlijk in ons land drie kringen zijn, met een geheel eigen wijze van denken en gevoelen; de katholieke, de anti-revolutionaire en de liberale. De eerste had de oudste historische rechten, de tweede was verbonden aan den mooisten tijd van ons volksbestaan, en de laatste aan de jongste eeuw.

Zoo ziet hij ons volk verdeeld, en zoo wou hij die verdeeling ook tot grondslag voor zijn staatkunde gebruiken. Maar daardoor kwam er een wezenlijke splitsing, die met den dag scherper werd. En met die splitsing 't gevaar van overheer-

sching en onderdrukking, van vervolging en weerwraak. Dat zijn we nu te boven. Maar laten we toch oppassen het vuurtje weer niet opnieuw aan te blazen.

G. En moeten we daarom dan van alle wezenlijke politiek afzien? Dat is juist de ongelukkige fout. Zeker, ik geloof het graag, dat de menschen het politieke antithesespel moe zijn, want er kwam wel kwaad, maar geen goeds uit voort. En toch had Kuyper gelijk, maar slechts voor een deel. Er is een verdeeling onder het volk, en die is ook zooals hij aangeeft, maar daarbij is er nog een andere, die hij ook heel goed gekend heeft, maar die hij expresselijk achteruitgeschoven en bedekt gehouden heeft. Dat spelletje is hem al te goed gelukt. En dat is juist de vertroebeling van het politieke inzicht.

N. Ge bedoelt dat een sociale of democratische politiek beter ware geweest. Maar ge moogt toch niet vergeten, dat alle pogingen in die richting finaal mislukt zijn.

G. Neen, dat vergeet ik geen oogenblik, evenmin als de oorzaak dier mislukking n.l. het miskennen, dat er naast de ekonomische ook een kerkelijke onderscheiding in de bevolking bestond. Kuyper heeft tegenover de eenzijdige ekonomische politiek, in den aanvang de zijne gezet, die zoowel religieus als ekonomisch was, en daarom sterker. En toen hij begon het ekonomische op den achtergrond te dringen was er maar een man, die hem weerstond, dat was Staalman, in zijn eigen partij. Zijn tegenstanders hebben het hem te gemakkelijk gemaakt.

N. Ze hebben hem dan toch vinnig genoeg bestreden.

G. Ja, persoonlijk, maar niet in zijn stelsel. Borgesius en Bos volgden hem in zijn onderwijs-politiek, en zelfs ook Troelstra door de bekende ‘Groninger motie.’ Daarmede hoopten zij de democratische verdeeling te kunnen zuiveren van de antithese. Maar inplaats van dat te bereiken volgden ze Kuyper de helling af van 't politieke bederf.

N. Of van de politieke reiniging. Er is nu toch weer open terrein. Wat belet u nu om een nieuwe politiek op te bouwen en nieuwe banen aantewijzen?

G. Dat is nu juist, wat ik betoogen wilde. Het gebeurt niet, en toch is het zoo hoog noodig. Alle partijen hebben hun program nog als van ouds, maar het voert een schijnbestaan, en de politieke practijk is afwachten en schipperen.

N. Dat zijn wel andere en barre woorden, maar 't is toch eigenlijk precies wat ik zei, dat er een neiging is tot samenwerking.

G. Uiterlijk en meer niet. Maar op het innerlijke komt het aan. De vrije Liberalen zijn er eigenlijk nog het beste aan toe. Hun geheele stelsel brengt het afwachten mee, en van 't schipperen der anderen beloven zij zich een begrijpelijk genoegen. Kwader gaat het de unie-liberalen. Hun verlegenheid blijkt het beste uit het zoo pas gepubliceerde nieuwe ontwerp van een beginsel-program. Dat zijn nu met recht de 'Nieuwe Banen' waarover ge straks smalend hebt gesproken. Niet alleen den vrijzinnig-democraten maar zelfs aan de sociaaldemokratie tracht het wind uit de zeilen te halen.

Maar blijkt daaruit vertrouwen op een eigen groep van kiezers, een eigen groep van belanghebbenden, zoowel in ekonomisch als in geestelijk opzicht?

Uit gebrek aan besef van de eigen positie, is rondgezien naar al wat er moois te beloven zou zijn. Van daar ook de ongelukkige vage uiteenzetting van beginselen.

En zal het den vrijzinnig-democraaten veel beter gaan? Dat is nu de partij van de sociale politiek bij uitnemendheid. Heeft zij een ander program dan de liberale unie? Maar daarop komt het voor hen minder aan. Zij denken zich de besliste en de bij uitstek practische hervormers, wars van beloften-politiek, en van revolutionnaire leuzen tegelijk. Doch in het meest practische onderwerp, de ouderdoms-verzekering zijn ze zoo vastgeraakt, dat het een *tour de force* zal zijn daaruit te komen. Over hun onderwijs en onderwijzerspolitiek spreken we maar niet. Waar is hun politieke lijn? waar hun actie? Nog meer dan afwachten, is het bij hen verwarring en krachteloosheid.

Ten slotte de sociaal-demokratie. Zij vormt ongetwijfeld de meest levende partij van de linkerzijde. Haar kiesrechtbeweging, haar strijd voor den tienurendag, voor staatspensioneering, hebben een stevigen grondslag onder de arbeiders. Maar 't is alles doodgeloopen tegen 't resultaat der verkiezingen van verleden jaar. Daarin schuilt een mislukking van de onderwijspolitiek, die ter wille van de eenheid der arbeiders de staatsschool prijs gaf, zonder dat kerkelijke arbeiders voor

haar beweging gewonnen werden. En op 't laatste congres is dit punt gebleven zooals 't was.

Ook hier dus afwachten. En zelfs schipperen. Want het op den voorgrond brengen der premievrijstelling van de lage loonen bij de sociale verzekering door Troelstra, toont zijne houding. Zoolang de toestand niet anders is, dan maar halen wat er te halen valt.

N. Uw gansche betoog is niet anders dan een argumenteering van wat ik voorop stelde. Er is kalmte in de politiek, en de behandeling van zakelijke voorstellen wordt niet vertroebeld door allerlei politiek gespeculeer.

G. Zakelijke voorstellen? Waar zijn die te vinden? Dat is juist mijn grief. De kalmte in de politiek maakt dat er geen zakelijke voorstellen zijn. Er is natuurlijk voor de Tweede Kamer altijd wel iets af te handelen. Naast de naturalisaties, onderzoek van grieven, aanvullingsbegrootingen, onteigeningswetjes, is er altijd wel zoo een of ander punt van regeeringszorg, dat met een klein wetje, of een wetsverbetering gediend is. Met zulk klein goed is een agenda gauw gevuld. Doch belangrijke dingen, waar zijn ze? En dat is nu de rechterzijde die voor 't eerst een betrouwbare en groote meerderheid heeft, terwijl onder 't ministerie Kuyper gedurende vier jaar allerlei is voorbereid.

N. Dat laatste mag in geen geval meegerekend worden. Want het is niet het minst in deze regeering te prijzen dat het Kuyper-régime tot de geschiedenis gerekend wordt. Juist daardoor kwam de rust. En bovendien zijt ge onbillijk. Tegenover groote maatschappelijke hervormingen mogen de aanhangige voorstellen klein gelijken, ze hebben op zichzelf genoeg beteekenis.

De rechterlijke organisatie, de wijziging van de Hinderwet om de waterverontreiniging tegen te gaan, de Bakkerswet, de Octrooiwet, een wijziging van de Arbeidswet, een Steenhouwerswet. Dat zijn toch onderwerpen van eenig belang; om niet op de Armenwet terug te komen.

G. En de zedelijkheidswet, en die tegen gehuwde ambtenaressen.

N. Ja, geheel zonder een rechtsche tint kan een rechtsch ministerie niet voor den dag komen.

G. Natuurlijk, maar hoe houdt links zich daarbij? Dat is voor

mij een vraag van politiek karakter. Kiezen zij flink en principieel partij, zooals van Houten b.v. nog deed?

N. Is het niet verstandiger, om de aandacht der rechtsche kiezers niet al te scherp erop te vestigen? Zij zouden anders de regeering op die punten eens tot een minder gewenschte haast kunnen aansporen.

G. En de linksche kiezers eens wijzer maken over de laksheid hunner voorgangers. De toegevendheid aan de klerikale politiek heeft immers op onderwijsgebied al treurige gevolgen genoeg gehad.

N. Meent ge dat nu werkelijk? Gelooft ge niet dat de liberale politiek gefaald heeft en dat nu eindelijk een behoorlijk evenwicht nabij is? De vrije school naast de overheidsschool, is toch zoo kwaad niet gebleken. 't Is waar dat de zeer geavanceerde onderwijzers er niet bijster mee tevreden zijn. Maar dat is begrijpelijk. Zij gevoelen dat hun rijk uit is, dat niet zij, naar eigen inzichten, de opleiding van het toekomstig geslacht beheerschen, maar de burgerij zelve. En bovendien, dat zij te gehoorzamen hebben aan de gestelde machten, zooals ieder ander. Trouwens die geheele oproerigheid van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers is heel gauw geluwd. Toen het krachtig optreden der autoriteiten de sympathie van de geheele burgerij bleek te hebben, toonden zij zich behoorlijk gematigd.

G. Zoo eenvoudig is de zaak toch niet, en evenmin zoo onschuldig. Een politiek die eenige toekomst zal hebben, kan op onderwijsgebied niet toegeeflijk zijn.

Hoe kan verwacht worden dat de toekomstige burgers vatbaar zullen zijn voor andere en betere denkbeelden over de samenleving, indien hun de kennis en de geschiktheid benomen wordt om een vrij en zelfstandig oordeel te vormen. Wie 't onderwijs verwaarloost, heeft of te weinig of te veel vertrouwen op zijn beginselen, En nog erger wordt het wanneer bovendien de degelijkheid vermindert. De vele richtingsscholen maken het onderwijs duur of slecht. Denk eens aan dat er in een gehucht, zeg met 20 en 40 kinderen drie scholen zijn met een of twee leerkrachten voor alle klassen. En ga eens na hoeveel er aan 't onderwijs voor de arbeiderskinderen in de grootere steden ontbreekt. Men is heel blij die massa op het twaalfde jaar kwijt te zijn. Wanneer het erop aan zal

komen die kinderen tot het veertiende jaar te houden en daarna nog enkele jaren herhalingsonderwijs te geven, wat toch hoog noodig is, zal er geen geld voor te vinden zijn. Denk dan verder nog eens aan de kosten voor kindervoeding en kleeding, voor schoolbaden en ontspanningsterreinen, die toch zoo noodig zijn om een ander en beter soort arbeiders te krijgen.

Aan dat alles is vooreerst geen denken. En wie waren daarvan de warmste voorstanders? Wie ijverden er voor, en brachten de tegenwoordige onvoldoendheid voortdurend onder de oogen van 't publiek? Dat waren de onderwijzers, die nu zoo'n duw van 't publiek kregen, omdat zij het ideale van hun werkkring hoog wilden houden.

Neen de onderwijspolitiek is verder van de wijs dan ooit. Of liever, er is geen onderwijspolitiek meer, ook niet bij de rechterzijde.

De tegenwoordige wettelijke regeling zal de wanorde doen toenemen. Voor de ouders die het betalen kunnen, lijkt het niet zoo kwaad, maar voor de anderen komt er een tijd, dat zij zich in veel zullen moeten schikken, waarvan de liberalen van voor 30, 40 jaar niet gedroomd hebben.

N. Ik geloof dat ge zeer overdrijft. Maar in elk geval heeft deze regeering, en deze politieke toestand daaraan geen schuld. Het is Kuyper, die de oorzaak is van wat gij vreest. En ge zult moeten erkennen dat in die lijn niet verder wordt voortgegaan.

G. Maar is er dan toch een voortdurende toepassing in die richting, en niet alleen zonder terughouding, maar zoo gul mogelijk. Dat is bij 't bespreken van Ter Laan's interpellatie over Putten duidelijk genoeg gebleken.

Maar ge hebt gelijk mij eraan te herinneren, dat ik onze discussie deed afdwalen. Ik heb geen antwoord gegeven op uw bewering dat deze regeering dan toch met voorstellen komt die belangrijk genoeg zijn. En onder wat ge noemde is inderdaad wel 't een en ander dat de moeite waard is, mits het tot stand komt. Dat mag ik er wel bij zeggen, want de ijver van de rechterzijde is niet bijster groot. Nog enkele weken vergaderen en het zittingsjaar is voorbij. Daarvoor was het toch niet noodig om het Verzekeringsdebat op zoo smadelijke manier aftebreken. Dat is teekenend geweest, voor wat

gij de neiging tot samenwerking geliefde te noemen. Het wil zeggen dat de minderheid zich mag bukken naar de besluiten der zestig. En dat ze het gewoonlijk doen wil.

N. Integendeel. 't Is noodig hier goed te onderscheiden tusschen de ontactische vormen waarmede het debat is afgesneden en het wezen van de zaak. De Tweede Kamer voorzitter was niet erg handig, en prikkelde daardoor geheel onnoodig. Maar in 't wezen van de zaak had de rechterzij groot gelijk. De minister is met zijn verzekeringswetten aan 't werk. En nu wilde de linkerzijde reeds vóor de indiening daarvan wantrouwen wekken, en den minister zoo mogelijk op zij schuiven. Daartegen verweerde zich rechts. Wat kan daartegen zijn?

En bovendien heeft de Kamer een reglement gemaakt om te veel gepraat te vermijden. Wat is logischer dan dat deze regel zoo tusschenbeide eens aangelegd wordt? En wie zou het anders doen dan de meerderheid?

G. Dat zijn toch niets dan schijnargumenten. En weet ge waar het dan toch eigenlijk op neer komt? Dat niet de Kamer, maar de minister beslist over een zoo belangrijk onderwerp als de sociale verzekering.

De Kamer moet toch de gelegenheid hebben duidelijk te maken wat zij op dit gebied wenscht; welke soort verzekering moet voorgaan, en welk stelsel de voorkeur verdient. Dan kan de minister zich daar naar schikken. Maar de rechterzijde vreesde dat de minister niet hetzelfde wilde, als de meerderheid der Kamer, zoo min als over den tien-urigen arbeidsdag die wenschen dezelfde bleken. En waarom wilde men rechts dan toch den minister aanhouden? Ik zal het u zeggen, en ik vind dat zeer kenmerkend voor het zoogenaamd practisch werken. 't Is omdat men wel weet dat er toch geen belangrijke regelingen tot stand zullen komen. 't Is aldoor, en niet alleen links, maar ook rechts, afwachten en schipperen. Al is er geen waarborg voor wetten, zooals de meerderheid van 't volk die wenscht, wat nood, men speelt op zien-komen.

En zoo is het ook met de Staatscommissie voor de grondwetsherziening.

N. Over die verzekeringskwestie hebt ge misschien gelijk. Maar ik vind dat heelemaal niet erg, want de wetenschap daarover is zoo wisselend, dat haastig werk bijna zeker een

strop belooft te zijn. Doch hierop ga ik nu niet verder in, want over de grondwetsherziening geloof ik dat gij het mis hebt. Wanneer die geen bewijs is van den wil tot samenwerking, wat moet het dan wèl zijn? In die commissie komen samen de politieke leiders van alle partijen, de minister presideert, en de departements-ambtenaar die de wet moet maken is secretaris. Dat toont toch duidelijk de practische zin van minister Heemskerk. Hij wil zien of er een mogelijkheid is om een wezenlijk nationale grondwetsherziening tot stand te brengen, waaraan alle richtingen meewerken. Dat kan in de commissie beter en spoediger blijken dan in de Kamer. De commissie toch werkt in 't geheim rustig voort, onbevreesd voor kritiek en vrij van reclamelust. En is eenmaal de commissie tot overeenstemming gebracht, waartoe deze minister zeker zijn alleruiterste best zal doen, dan is ook in de twee Kamers de geheele zaak spoedig geregeld.

G. Die voorstelling is bijna idyllisch; van zooveel vertrouwen in politiek-blanco en schipperzin, had ik u niet verdacht. Wie trouwens Dr. Kuyper in de Standaard erover las, zal wel begrijpen dat van dit lid der Staatscommissie niet zoo'n volle medewerking is te verwachten.

N. Nu overdrijft ge mijn bedoeling. Let wel. Heemskerk staat voor 't feit dat men om grondwetsherziening vraagt voor de kiesrechtregeling; zoowel van links als van rechts. Bovendien zijn er wel punten in de grondwet, b.v. over de troonsopvolging, die bijna iedereen graag anders zag. Moet hij nu een voorstel tot grondwetsherziening indienen, zooals 't vorig ministerie deed? Dan zal 't natuurlijk een rechtsche zijn, zooals Kuyper 't vorig jaar al sterk heeft bepleit. En dan zal 't mislukken.

Nu zegt hij: ‘ik ben bereid zoo nauwkeurig mogelijk te onderzoeken welke wijzigingen kans van slagen hebben doordat de partijen zich met elkaar verstaan.’ Ik geef toe, het is niet principieel, maar 't is practisch. En bovendien kan hij dan den aandrang van Kuyper laten opwegen tegen dien van Troelstra.

G. Meent ge dan werkelijk, dat die Staatscommissie meer is dan een middel tot verschuiving van moeilijkheden?

N. Stellig geloof ik dat. Het zou een onderschatting zijn van Heemskerk te meenen, dat hij alleen minister-premier was

om lustig en vroolijk de zaken gaande te houden. Hij is geen hervormer, en eer conservatief. Maar hij is toch wel een regeerder. En 't is zoo begrijpelijk dat hij voor zijne gaven een taak als bereikbaar ziet, die zijn vader eenmaal volbracht heeft, om n.l. een grondwetsherziening doortevoeren, die noch een Kuyper, noch een Borgesius erdoor zouden kunnen krijgen.

Wanneer hem dat gelukt, en ik geloof dat het voor ons land een weldaad zou zijn ter rustige verdere ontwikkeling, dan houdt hij gedurende een reeks van jaren het stuur van staat in handen. Eerst al om deze Kamers de wenschelijkheid van grondwetsherziening te doen aannemen. Daarna de nieuwgekozen Kamer, en dan komt de kiesrechtregeling en weer nieuwe verkiezingen.

Deze dingen zullen al het andere en de voorbarige sociale politiek behoorlijk op den achtergrond houden.

Ik geloof wezenlijk dat Heemskerk dit wel kan doen, en dat hij er genoegen in heeft.

G. Ik kan het mooie vergezicht niet genieten, en zie slechts een reeks jaren van beuzelarij.

N. Van een zeer geregelde politiek, zonder heftige partijopwinding, en ondertusschen van voorbereiding voor de vele belangrijke onderwerpen, die door haast slechts geschaad worden.

G. Ge vergeet toch iets.

N. Daarvan ben ik me niet bewust.

G. Dat de geheele tegenwoordige kalmte wel eens schijn kan blijken. Ik kan niet aannemen dat de beroeringen en de stellig heftiger wordende buitenlandsche politiek ons onaangeroerd zouden laten. In Pruisen gaan de jonkers zoo scherp en uittartend tegen de zwaar belaste bevolking der groote steden in, dat het zoo onmogelijk kan blijven. De Engelsche strijd tegen het Hoogerhuis zal verre gevolgen hebben. In Frankrijk moet de ultra-radikale regeering krachtige politieke hervormingen invoeren. De Belgische klerikale regeering wankelt, en kan plaats maken voor een zeer radikale, zooals Denemarken er reeds een heeft.[1)] En in den Balkan ontwikkelt zich

1) Dit was gesproken vóor de uitslag der verkiezingen bekend werd, die in Denemarken het radicaal ministerie een nederlaag bezorgde, en de klerikalen in België aan 't bewind liet.

een nieuwe politiek, die revolutionnair vuur bergt, dat overal vonken kan doen rondspatten.

N. Is dan onze tegenwoordige toestand geen bewijs hoe weinig invloed het buitenland heeft? De onderwijzersoproerigheid, de sluiting van 't verzekeringsdebat zijn zonder eenige beroering van 't publiek afgeloopen. Hoogstens toonde dat publiek zich ingenomen met een bezadigd maar sterk beleid.

G. 't Gebeurt wel meer dat een vonk dooft voor dat de ontplotbare stoffen ontbranden. En bovendien, er is een gemeenschap met het buitenland al komt die niet in de dagelijksche gebeurtenissen tot uiting. Voor de kiesrechtpolitiek, en die van krachtig aanpakkende sociale hervorming is er, ook in ons land, een buskruitmijn, die op weinige vonken wacht, misschien maar op een enkele.

N. Die vonk zal hier niet komen, en tijdens de grondwetsherziening naar Heemskerk's plan kan al dat buskruit dienst doen, op veilige schietterreinen.

Madonna met Christuskind, beeld van Michel Angelo
Door
Alex. Gutteling

Haar slanke vingren sloten zich om 't boek
Dat afgleed langs het fijngeplooid gewaad,
Er is een droefheid in haar fier gelaat
Met hoogen wenkbrauw onder huivend doek.

En naar haar knieën sprong haar zoontje, kloek
Van lijfje en klaar van blik hij bij haar staat,
In klaterende beek heeft hij gebaad,
Nu vlijt hij zich als 't kuiken bij de kloek.

Zij las 't profetisch woord dat hem voorspelt
Jammren te wreed dan dat zij schreien zou,
Zij ziet star voor zich heen en niet naar hem -

Wee! 't vizioen dat haar stom droomen kwelt:
Zijn hoofd bebloed, zijn godsgestalte blauw -
Sloot ze ooit zijn handje in zóó hevigen klem?

Sociale hygiëne

De arbeiders in de havens

Verslag over het in de havens van Rotterdam, Dordrecht en Amsterdam, Zaandam, Velzen - Westzaan tot 1 Januari 1910 uitgeoefend toezicht op den Havenarbeid. Uitgegeven door de Directie van den Arbeid. 1910.

De havenarbeiders hebben in ons land reeds meermalen de aandacht op zich gevestigd. Wanneer zij in staking gingen en de bedrijvigheid der groote handelssteden stop hadden gezet, kwam er bij de burgerij een gevoel van onrust. Die menigten sterk gebouwde en niet licht vervaarde mannen, zwijgend langs de kaden loopende, oefenden een druk uit op het publieke leven. Oorlogschepen en militaire bezetting brachten het hunne ertoe bij om een oorlogstoestand voortestellen. Maar ook bij ruimer nadenken waren de bootwerkersstakingen van een bijzondere beteekenis. Want het laden en lossen der zeeschepen in de havens staat in nauw verband met het geheele ekonomische leven, dat een gevoeligen slag ondervindt indien de toevoer van brandstoffen en materialen stopt, of de afvoer van producten niet geschieden kan. Te meer nog voor ons land, omdat het Nederlandsche transportwezen ook voor een groot deel de industrieele Rijnsteden in Duitschland bedient. Wanneer deze een anderen weg zouden kiezen of geschikt maken voor hun handel, werd vooral Rotterdam, dat toch reeds in een concurrentiestrijd met Antwerpen was gewikkeld, zwaar getroffen. Deze omstandigheden, die de stakingen der havenarbeiders gevreesd maakten voor handel en industrie, gaven er tegelijk ook een bijzondere beteekenis aan

voor de arbeidersbeweging. In die arbeidersbeweging werden de havenarbeiders dikwijls beschouwd als een soort keur-korps, een avant-garde van het revolutionnaire leger, of in elk geval als een deel van de proletarische klasse, dat in den klassenstrijd een post van vertrouwen bezette. Zij toch waren in staat gebleken om door hun stakingen de burgerlijke orde geweldig te schokken.

Was niet uit een strijd der bootwerkers te Amsterdam de groote Februari-staking der spoorwegarbeiders in 1903 voortgekomen, omdat deze laatsten weigerden zoogenaamde ‘besmette’ goederen te vervoeren? Juist daarbij was gebleken hoe de kracht der havenwerkers school in hun gevoel van solidariteit. Toen ook zag Troelstra in de transportarbeidersorganisatie's de macht, die ook in den politieken strijd de wil der arbeiders zou kunnen doorzetten. Bovendien was in de arbeidersbeweging de bootwerker een type, dat bijna een symbool werd. De zwaargespierde krachtige man, die door zijn werk op de schepen iets van den zeeman overnam, in een ruw onontbolsterd maar rondborstig karakter, en die om den broode gedwongen was ‘te duiken in de donkere ruimen’ en daar de voortgebrachte rijkdommen van handelswaren naar boven te brengen met groote inspanning van zijn krachtig lijf. Dat type was door den omvang van 't werk vertegenwoordigd in eenige duizenden, en verbonden door een sterk solidariteitsgevoel aan nog meerderen niet alleen in de eigen stad, maar ook in andere, zelfs buitenlandsche havens. Zoo is ongeveer het beeld, dat leiders en voorstanders der arbeidersbeweging zich van de bootwerkers vormden. Zoo moet Jac. van Looy hen gedacht hebben toen hij hen als ‘dappere, dappere mannen’ toezong in de dagen van den Transvaaloorlog, en toen de Nederlandsche bestuurders der havenarbeidersvereenigingen het plan van een boycot der Engelsche schepen ontwierpen. Zoo ongeveer ook zag Henriette Roland Holst hen toen zij het sonnet dichte:

> ‘Gij, die duikt uit het donkre ruim der schepen
> tot het donker gewelf der blinde nacht,
> of tot den middag, als de zonneschacht
> goudflitsend glijdt langs blauwe waterstrepen, -

in heldre wereld schoudert gij uw vracht,
en daalt weer: op en neer, langs smalle reepen;
schatten der aarde voert ge door uw grepen,
en wint niets dan wat brood tot nieuwe kracht.

Soms stijgt een golf van toorn u naar den kop:
om vrijheid stort ge als een dolle stier
voorover, waar de scherpe punte' u treffen.

Dan ligt ge machteloos, een kreunend dier. -
O veel gekwelde broeder zie toch op:
leer kalme kracht, die ge behoeft, beseffen.

Wel scherp steekt zoo'n beeld af tegen de voorstelling, die b.v. de kleine burgerij zich van de bootwerkers vormde, n.l. als ruwe, half verwilderde klanten, over wier drankmisbruik en ongebonden leven allerlei verhalen de ronde deden, en die juist daarom tijdens de stakingen zoo te vreezen waren. In de latere jaren zijn dergelijke scherp tegengestelde indrukken zeer verzwakt. Er zijn stakingen geweest na 1903, die belangrijk minder spanning veroorzaakten. De vrees eenerzijds, de revolutionnaire verwachting anderzijds verdwenen. Want in Amsterdam toonde zich een werkgeversorganisatie de meerdere van de vakvereeniging, en ook in Rotterdam konden de patroons ondanks fel en lang verzet de machinale losinrichtingen der graanbooten in werking brengen. De kracht der vakvereenigingen, die even voor 1903 door een nationale federatie van alle transportarbeiders, en door een internationale verbinding over alle groote europeesche havens zoo sterk scheen te zullen worden als in geen ander vak werd gezien, slonk weg. Op dit oogenblik vervullen de havenwerkers in de vakbeweging slechts een zeer ondergeschikte rol, en het is er zeer verre van dat zij den politieken invloed bezitten, waarnaar voor een tiental jaren socialistische en anarchistische leiders om strijd dongen. Slechts een zeer klein deel der bootwerkers is georganiseerd: misschien 3 tot 5% in Rotterdam, 10 tot 15% in Amsterdam, en alleen in Zaandam kan de vakvereeniging door een vorm, die sterk aan een gilde herinnert, met bijzondere eischen gesteld aan de leden alvorens zij voorrechten genieten kunnen, een groot percentage van georganiseerden handhaven.

Van waar deze groote verandering? Het antwoord moet zijn dat deze inzinking gedeeltelijk slechts tijdelijk, voor een ander deel slechts schijnbaar is. De havenarbeiders waren niet de personen zooals ze vroeger gezien werden, en hunne stakingen waren niet zoo revolutionnair als zij wel geleken. Begrijpelijkerwijze is er meer aandacht geschonken aan de heftige verschijnselen van den strijd, aan de houding der stakers en de toespraken der plotseling opduikende leiders, dan aan het leven der bootwerkers, aan de sociale verhoudingen waarin zij verkeerden, en die de directe oorzaak waren van hun optreden. Ook vroeger vormden de bootwerkers een massa die in de vereenigingen kwam en ging bij het stijgen en dalen van ontevredenheids-bewegingen.

Het is daarmede gegaan als met de geheele arbeidersbeweging in Nederland. De sociale toestand was donker, de materieele omstandigheden der arbeiders stonden op een zeer laag peil; de afstand tot andere standen der samenleving was groot; een scherpe afscheiding wees de arbeiders bijna aan als een ander soort menschen. Dit werd gevoeld als iets natuurlijks, iets van zelf sprekends. Een arbeider en een arme liepen niet ver uiteen vooral niet wanneer de lagere klasse zich behept toonde met ondeugden van drankmisbruik, ruwheid, vuilheid op huis en kleeren en lijf, of zedeloosheid. En de arbeider beproefde uit alle macht en met alle middelen om fatsoenlijk te zijn. De berusting der arbeiders maakte de burgerij gerust, en deed haar vertrouwen op de goede geest die in Nederland sterk afstak met het buitenland. Daarin bracht de arbeidersbeweging op eens verandering, zoodra de mokkende en klagende ontevredenheid op eenig moment zoo sterk geprikkeld werd door een onrechtvaardige daad, of een soms kleine verergering van de materieele positie der arbeiders, dat een staking uitbrak. Dan was er opeens een solidariteit, lang gekweekt niet door onderlinge bespreking of door besef van saamhoorigheid, maar door een zelfde lijden van onhoudbaar gevoelde toestanden.

Die staking moest een heftig karakter dragen, omdat het geen weloverwogen daad was, maar een uiting van lang gevoelde en onderdrukte wrok. En daarom werd de werking ervan zoo schokkend naar weerszijden. De burgerij en de

werkgevers schrikten door 't onverwachte. Zij meenden de arbeiders te kennen, als berustend en tevreden, en zien ze opeens als vijandig tegenover zich in heftige gemoedsbeweging. En deze indruk maakt de toch reeds door de ongewone daad opgewonden arbeiders overmoedig. Zij zien opeens voor zich de macht van hun gezamentlijk optreden, en worden daarmede vatbaar voor verdergaande gedachten, dan het oorspronkelijk verzet tegen hun werkgevers. Vooral gold dit de havenarbeiders, zooals het ook met de spoorwegarbeiders gegaan is. Een uitgebreide, de bestaande maatschappij schokkende staking toont een revolutionnaire macht, en kan daarom aan de arbeiders de revolutie doen zien als een mogelijkheid, en daardoor ook als een doel.

Een heftig, gemoederen sterk bewegend en revolutionnair karakter is daarom aan de jeugd der arbeidersbeweging eigen. Zoo is het ook in Nederland geweest, en waarschijnlijk het duidelijkst, uitgebreidst en tevens het laatst bij de bootwerkers. Zoo is het geweest, en is het thans niet meer, althans niet voor het groote meerendeel der vakbeweging. De psychologische verklaring van de eerste stakingsbeweging maakt het reeds duidelijk dat hare werking niet blijvend kan zijn. Zoowel de arbeiders als de werkgevers geraken gewoon aan het neerleggen van den arbeid en richten zich erop in. Niet alleen het gemoed, ook het verstand gaat meespreken en tracht zich de leiding te veroveren. Want naast de spontane stakingen, die gewonnen werden, stonden er vele, en met de jaren toenemend in aantal, die spoedig verloren bleken. De overgang tot wat ‘moderne’ vakbeweging heet is daarom geen omslag, maar een geleidelijke en noodzakelijke ontwikkeling. De vakvereeniging is niet langer een stakingsinstituut, dat wacht op het losbreken van een conflict om alsdan de leiding op zich te nemen, en dat slechts een kern van leden behoeft om alle andere vakgenooten daaromheen te roepen, zoodra het werk stil ligt. Zij werd eene organisatie van blijvenden aard, die voortdurend de belangen der vakarbeiders heeft te behartigen en zelfs zoo min mogelijk door staking, maar liefst door andere middelen, die niet zoo kostbaar en gevaarlijk zijn. Zoo is het in alle landen, en ook hier gegaan, en met zeer veel betere resultaten, dan de vroegere schijnbaar leven-

diger beweging vermocht te bereiken. Want niet alleen kon de vroegere staking slechts een verweermiddel zijn tegen diepe ontevredenheid wekkende veranderingen in het arbeidersleven, en streeft de blijvende, meer vasthoudende vakvereeniging voortdurend naar verbeteringen, die geleidelijk verkregen worden, maar bovendien is de invloed op de georganiseerde werklieden zooveel grooter en heilzamer dan van het vroegere stakings-instituut. Dit moest uit zijn aard de arbeiders prikkelen tot verzet en heftige verontwaardiging; voortdurend strijdlust aanwakkeren en opstandigheid opwekken. Daarentegen vraagt de nieuwere vakvereeniging van hare leden toewijding, opoffering en vooral verstandig overleg en zelf beheersching. Zij bevordert matigheid en ontwikkeling, omdat die noodig zijn voor te nemen beslissingen; zij verspreidt vooral ook kennis van de vaktoestanden om te leeren inzien wat wèl en wat niet bereikbaar, wat op den duur voor aller belang schadelijk of voordeelig is.

Was deze overgang voor de Nederlandsche vakbeweging reeds een moeilijke, die echter nu sedert eenige jaren een voldongen feit is, en van grooten invloed werd op een mogelijke ontwikkeling der Christelijke werkliedenvereenigingen, voor de havenarbeiders deden zich de bezwaren in nog sterkere mate gevoelen. Wat in hen door sommigen als ruwheid gevreesd, door anderen als solidariteitsgevoel bewonderd werd, verzette zich tegen discipline en vaste aaneensluiting. Maar vooral was het de eigenaardigheid van hun vak, de bijzondere toestanden die bij den havenarbeid bestaan, welke eigenlijk de verklaring van bedoelden geest bevatten, en die aan de ‘moderne’ vakbeweging in de havens een afzonderlijke en moeilijke taak opleggen. Toch zijn er verschillende verschijnselen, die ondanks en misschien juist door de inzinking der vroegere vakvereenigingen, erop wijzen, dat ook de havenarbeiders gaan navolgen wat de andere vakarbeiders in ons land reeds hebben verricht. Een kort geleden door de Directie van den Arbeid uitgegeven officieel verslag over den havenarbeid geeft een goede gelegenheid een dier verschijnselen en wel het voornaamste te bespreken.

* * *

De oorzaak der stakingen van de bootwerkers lag in de ontevredenheid met hun toestand, niet in een verlangen naar vrijheid en naar andere maatschappelijke verhoudingen. Wanneer zij zich zooals de dichteres beschreef als een stier op de prikkels wierpen, was er een directe oorzaak geweest om hun toorn op te wekken die echter reeds lang voor het fel opbruisschen aanwezig was. Die kleine directe oorzaak wegnemen zou niets baten, indien er niet meer veranderde. Doch wat? en op welke wijze? Dit zijn de vragen waarop het voor de havenarbeiders meer op aankomt, dan op hun plotselingen en tijdelijken invloed in 't ekonomische en politieke leven. Met zoo'n algemeen dwangmiddel waren zij in de vroegere jaren slechts weinig gebaat geweest. Om echter die vragen te beantwoorden was er meer noodig dan toorn en ontevredenheid. De prikkels hadden zij leeren kennen, nu kwam het er op aan te weten wat hen opjoeg om dat te kunnen toonen als de werkelijke en blijvende oorzaak van de arbeidsconflicten. Dit werd begrepen door enkele der verstandigste leiders van de vakvereenigingen, die het zoo belangrijk vonden dat zij er de stichting van een nieuwen bond voor over zouden hebben. Die bond zou zich baseeren op kennis der toestanden, zooals elke nieuwere vakvereeniging, om op een verkend terrein de lotsverbeteringen te ontwerpen en met de meest geschikte middeien tot stand te brengen. Van deze leiders ging in April 1905 de publicatie uit van een vlugschrift, waarin beschreven werd door welke oorzaken de havenarbeiders telkens weer zich zouden verzetten tegen hunne werkgevers. Een Noodkreet heette dat vlugschrift en niet ten onrechte, want het deed het leven der havenarbeiders kennen met zulke donkere zijden, dat die noodzakelijk als onduldbaar en onhoudbaar gevoeld moesten worden. Die noodkreet kon niet zonder meer voorbijgaan. De autoriteiten, die bij stakingen te hulp geroepen werden om met kracht de orde te handhaven, konden onmogelijk hun oor gesloten houden, waar geklaagd werd dat leven en gezondheid der havenarbeiders voortdurend in gevaar verkeerden, en zij dikwijls op hun zwaar verdiend loon op ergerlijke wijze beknibbeld en bedrogen werden, zonder eenig middel zich daaraan te onttrekken. De Burgemeester van Rotterdam, in overleg met de Kamer van Arbeid, wendde zich tot

den Minister en er werd tot een onderzoek besloten. Twee tijdelijke ambtenaren, onder den titel van havencontroleur, kregen opdracht de gesignaleerde misstanden zoo uitvoerig mogelijk na te gaan. Een reeds in hoofdtrekken ontworpen wettelijke regeling zou daarop volgen. Deze regeling kwam echter door de intrekking van het wetsontwerp-Kuyper niet tot stand. Toch bleek uit de controle der twee tijdelijke ambtenaren dat de overheid in de havens een taak te vervullen had, zoodat uit den tijdelijken maatregel een blijvend, zij het ook voorloopig, toezicht op den havenarheid ontstond. Dit voorloopig toezicht was na eenigen tijd aldus geregeld. Voor Rotterdam en Dordrecht bezochten drie controleurs geregeld de zeeschepen, en ook meerdere binnenschepen, waar laad- en loswerk werd verricht. Een tweetal controleurs deed desgelijks voor Amsterdam, Zaandam, Velsen en Westzaan. Deze ambtenaren stonden onder leiding van commissie's te Rotterdam en te Amsterdam, die respectievelijk uit een werkgever en een arbeider, en twee van beide bestonden, terwijl de plaatselijke inspecteur van den arbeid voorzitter was.

Begrijpelijkerwijze beperkten deze commissie's zich niet tot een onderzoek, maar trachtten zij ook verbeteringen te verkrijgen, al misten zij den dwang eener wet. Door maandelijksche in de dagbladen gepubliceerde verslagen werden de bevindingen publiek gemaakt. Toch stelden deze rapporten niet tot een overzicht in staat, en daarom werd door de Directie van den Arbeid een samenvattend verslag uitgegeven. Dit eerste grootere officieele verslag is geen volledige voorstelling van het leven der bootwerkers, doch laat enkele toestanden zien, die als 't ware symptomen zijn van een ziekte, en daarom voldoende aanleiding geven naar geneesmiddelen te zoeken. Een der vakbladen noemde - en niet geheel ten onrechte - de regeeringspublicatie een officieele noodkreet. Niet ten onrechte herinnert toch de inhoud aan het vroegere vlugschrift, waarvan het op menig punt een bevestiging geeft.

* * *

Het is onnoodig uitvoerig te beschrijven wat de misstanden zijn, waarover het Verslag over het haventoezicht gegevens

bijeenbrengt. In 't kort kunnen die duidelijk genoeg aangegeven worden. Want het betreft allereerst de zorg voor de veiligheid der arbeiders die de schepen laden en lossen. Met talrijke cijfers wordt aangetoond hoeveel die te wenschen overlaat, en in allerlei opzichten. De vele ongevallen, die daarvan het gevolg waren worden opgesomd, en dan blijkt hoe vooral Rotterdam een slecht figuur maakt met in verhouding twee maal zooveel ongevallen als in Amsterdam. Terwijl gemiddeld op elke 2 schepen in Rotterdam een ongeval gebeurde was dit in Amsterdam gemiddeld op elke vier. Dit cijfer wordt van beteekenis indien bedacht wordt dat in Rotterdam bijna 9000 schepen, in Amsterdam ongeveer 2000 schepen jaarlijks ingeklaard worden.

Erger wordt nog dit treurig blijk van onveiligheid doordat beschreven staat hoe vaak geweigerd werd maatregelen te nemen tegen aangewezen gevaarlijke toestanden, terwijl zelfs een baas daarbij durfde zeggen dat hij nog genoeg papieren voor de aangifte van ongevallen bij zich had.

Ook over het gevaar voor de gezondheid bij het lossen van stuivende ladingen zijn treffende feiten medegedeeld.

Naast dezen ergerlijken toestand, is er nog een andere ook meermalen reeds in 't publiek genoemd, n.l. de buitengewoon lange werktijden. In het verslag komt een sprekende tabel voor, die opsomt hoeveel malen door de controleurs te Rotterdam werktijden van 24 uur achtereen en langer werden geconstateerd. Die tabel begint met den 24urigen arbeidstijd en eindigt met een van 68. Een werktijd van 36 uur werd in 1909 nog 14 maal aangetroffen. Natuurlijk kwam het in meerdere mate voor zonder dat zulks bekend werd. Dat het zware werk zoo lang volgehouden kon worden is bijna niet denkbaar zonder den drankprikkel. Nog dezer dagen schreef een vakblad der bootwerkers dat arbeiders, die zoo lang werken willen, met het aldus behaalde hooge loon twee huishoudens moeten onderhouden, dat van hen zelf en dat van den kastelein. Maar het is ook ondenkbaar dat de gezondheid door zulk lang werk geen schade zou lijden.

Van den derden reeds vroeger aangewezen misstand: dat aan de arbeiders niet het loon betaald werd dat hen toekwam, bevat het officieel verslag ook bewijzen. Op verzoek der

arbeiders werd meerdere malen nagegaan of bij de loonsberekeningvan de juiste tonnenmaat der schepen was uitgegaan, en bleek er een verschil in 't nadeel der arbeiders te bestaan, varieerend van 30 tot 500 ton. Zelfs bij het constateeren hiervan gelukte het de commissie niet steeds, het te kort uitbetaald te verkrijgen.

Nog op meerdere kleine bijzonderheden van de arbeidstoestanden wordt gewezen, zooals op het gebrek aan onderdak voor wachtende bootwerkers aan de havens, over het ontbreken van drinkwater of privaten, het aanvoeren van drank door rondvarend kleine handelaars, z.g. ‘kistjesmannen’, over overladen booten die de havensarbeiders naar de op stroomliggende schepen brengen, over onvoldoende eerste hulp bij ongevallen, over het uitbetalen van loon in herbergen, over willekeurige loonkortingen. Voorts zijn er uitvoerige mededeelingen over den Zondagsarbeid, die in Rotterdam nog geregeld een 200 à 300 arbeiders in touw houdt.

Ten slotte is er een hoofdstuk in het officieele verslag gewijd aan een middel, dat beproefd is geworden om de stakingen te voorkomen, n.l. het collectieve arbeidscontract. Zoowel in Amsterdam als in Rotterdam is in 1906 en 1908 een dergelijke regeling getroffen geworden, die aan de arbeiders het recht gaf zich op een scheidsgerecht te beroepen. En merkwaardig is het dat in beide steden, de eenige maal dat daarvan gebruik gemaakt is de werklieden in 't gelijk gesteld zijn. Doch aan de collectieve arbeidscontracten is in beide groote havens door de werkgevers een einde gemaakt.

* * *

De beschreven misstanden zijn onhoudbaar. De beschrijving zelve is het bewijs daarvan. Ze staan echter niet op zichzelve als uitwassen die afgesneden kunnen worden, maar zijn symptomen van een ziektetoestand. Want met veiligheidsmaatregelen alleen zijn de vele ongevallen niet te voorkomen, zoolang de gerekte arbeidstijden voortduren. En door deze te verbieden zijn de arbeiders niet gebaat, daar zij zelf uit eigen belang er de oorzaak van zijn. Het is de eigenaardige wijze waarop de arbeid in de havens geregeld is, waaruit de mis-

standen voortkomen. Daarom is het noodig in 't kort te beschrijven hoe de arbeid in de havens thans ingericht is. Daarbij moet onderscheid gemaakt worden tusschen de zeeschepen, die op geregelde tijden terugkomen, de z.g. ‘lijnbooten’ en andere die met een of andere lading binnenvallen, de z.g. ‘wilde booten’. Reeds de eersten geven ongeregeld werk, want het laden neemt nu eens meer dan weer minder tijd in beslag, al naar gelang er b.v. op enkele goederen gewacht moet worden. Dit geeft dan ook aanleiding tot de dikwijls zeer lange werktijden. Geregelder geschiedt het lossen der wilde booten; dat kan ten minste geschieden, doch hierbij is er dikwijls groote haast om zoo vlug mogelijk gereed te zijn, zoodat dag en nacht doorgewerkt wordt. Maar bovendien is de hoeveelheid werk die deze ‘wilde booten’ in de haven verschaffen zeer ongelijkmatig over de dagen van 't jaar verdeeld. Nu eens is er plotseling veel, dan weer weinig werk. Deze onregelmatigheid is oorzaak van een zeer losse arbeidsverhouding tusschen werkgever en bootwerker. In wezen is bijna alle havenarbeid losse arbeid. De werkgever neemt slechts mannen aan wanneer en zoolang hij werk heeft. Toch wenscht hij steeds de beschikking over werkkrachten te hebben, zoodat hij voorkeur heeft voor arbeiders die bereid zijn steeds te wachten tot hij werk geeft en die ondertusschen zich niet bij een ander aanmelden. Wordt dit onwillekeurige verband iets vaster gewenscht, dan ontstaat de categorie der los-vaste arbeiders. Deze zijn aan een werkgever verbonden, die hen geen doorloopend werk toezegt, doch slechts een voorkeur boven andere losse arbeiders, zoodra hij werk heeft. Ten slotte zijn er ook vaste arbeiders, aan wie een loon gewaarborgd is, en die steeds werk hebben. Het is duidelijk dat deze arbeidsverhouding uit den aard van het havenwerk voortkomt, zoover het van de zijde der werkgevers wordt beschouwd. Mits er voortdurend een genoegzaam aanbod van arbeiders is, zijn zij aan niets gebonden en betalen een loon dat door stukgeld regeling volkomen evenredig is aan het gepresteerde werk. De arbeid staat geheel gelijk met een waar, die tegen vaste prijs en naar benoodigde hoeveelheid gekocht wordt. Er zijn slechts twee nadeelen voor de werkgevers. Allereerst het gevaar dat er niet genoeg arbeiders zijn, doch dit wordt opge-

heven door het betrekkelijk hooge stukloon dat betaald wordt. Bovendien heeft de toevloed van plattelandsche arbeiders, dikwijls door werving aangemoedigd, tot nu toe nog geen gebrek aan arbeidskrachten doen gevoelen. Het andere nadeel is dat voor elk werk opnieuw arbeiders aangenomen moeten worden en het gebrekkige verband met zulk los personeel. Uit dit nadeel hebben de werkgevers zich uitgered door de tusschenpersonen. Achter den cargadoor, die de eigenlijke werkgever is, staat de stuwadoor, die 't werk aanneemt, en achter dezen staan weer de krassen of bazen, uit de arbeiders gerecruteerd, die direct met hen omgaan, hen aannemen, betalen en toezicht op hen houden.

Voor de arbeiders is echter de oplossing der twee moeilijkheden een schaduwzijde te meer geworden. Het ongeregelde van den havenarbeid belet reeds dat zij hun leven van werk en rust behoorlijk kunnen verdeelen, en moet noodzakelijk een slechte werking hebben op hun verhouding tot het gezin. Dit wordt nog verergerd door het losse verband met de werkgevers. Zij zijn nooit zeker van werk, moeten het telkens weer opzoeken of erop wachten. Waar nu als in Rotterdam het aantal bootwerkers overtreft het aantal arbeiders dat zelfs op de drukste dagen werk vindt, moet noodzakelijk menige werkdag zonder verdienste voorbijgaan. Dit wordt weer goed gemaakt zoodra er werk is, en vandaar de vasthoudendheid der arbeiders om een taak die eenmaal begonnen is, zelfs na een langen werkduur voort te zetten en niet aan anderen over te geven. Zij willen daaraan zooveel mogelijk loon verdienen, omdat zij mogelijk den volgenden dag de gelegenheid zullen missen. Daardoor ontstaat er tusschen de arbeiders een geest van concurrentie, die scherp afsteekt bij de solidariteit die sommigen in zoo sterke mate bij hen aanwezig meenden te zien. Ondanks het vrij hooge stukloon, dat bij geregeld werk een weekloon zou verschaffen, zooals de meeste arbeiders niet kunnen bereiken, heeft de havenarbeider een matig inkomen, waarvan de waarde voor hem en zijn gezin sterk verminderd wordt door het wisselend bedrag, dat nu eens veel dan weer weinig weekinkomen verschaft, en de budgetberekening bederft.

Ten slotte brengt het het middel, door de werkgevers aangewend, om den last van de aanwerving en het toezicht af te

wentelen, n.l. het gebruik van dikwijls weinig ontwikkelde tusschenpersonen, voor de arbeiders weinig goeds. Deze personen zijn het vooral, die geen oog hebben voor veiligheid of gezondheid der arbeiders, voor hun belangen buiten het werk, en die bovendien op de loonen ten eigen bate beproeven te beknibbelen. Merkwaardig is het hierbij te voegen dat de omschreven toestanden het sprekendst zich voordoen in Rotterdam, waar de snelle aanwas van 't aantal havenarbeiders door het toenemend handelsverkeer, het een en ander bevorderde. Aanzienlijk minder scherp is het in Amsterdam, waar vele havenarbeiders voorzien zijn van een werkboekje, een soort vakbewijs, door de werkgeversvereeniging uitgereikt. Doch het meest beperkt zijn de nadeelen voor de arbeiders in Zaandam, waar de vakvereeniging tracht het aanbod en het te werk stellen der arbeiders te regelen, door hen intedeelen in ploegen, aan welke bij vermeerdering van werkgelegenheid achtereenvolgens toegestaan wordt de arbeidstaak aantevatten.

Deze regeling, die aan de oude gildebepalingen herinnert ligt voor de hand. De werkgevers hebben er geen belang bij dat de hoeveelheid arbeid die te verrichten is regelmatig over de beschikbare arbeidskrachten verdeeld wordt. Integendeel zouden zij daarmee den invloed der arbeiders op het vasttestellen loonbedrag vergrooten, en de leiding van het werk kunnen verliezen. Voor de arbeiders is het echter van groot belang. Slechts door een systematische verdeeling zouden zij door afwisselende ploegen een beperkten arbeidstijd, een regelmatiger dagverdeeling kunnen genieten, zonder dat het gezamentlijk verdiende loonbedrag zou verminderen. Dit werd dan alleen regelmatiger over de weken van 't jaar en over de verschillende arbeiders verdeeld. Wie bij een dergelijke regeling ook geen belang hebben, dat zijn de tusschenpersonen, meerdere stuwadoors en de bazen, daar zij voor een groot deel overbodig zouden worden. Dit was echter tegelijk een besparing en eene opruiming.

* * *

Al is het niet mogelijk dat het beschreven middel opeens in volle dosis wordt toegepast en genezing brengt, omdat het een werkelijke solidariteit, een inzicht, en een organisatie van

de arbeiders eischt, die niet aanwezig zijn, zoo zal toch de bestrijding der beschreven ziekte-symptomen ongetwijfeld moeten trachten dezen weg in te slaan. Daartoe zijn allereerst de vakvereenigingen aangewezen. Maar daarnaast ook de regeering. Dit blijkt ook trouwens uit de vroeger reeds gepubliceerde hoofdlijnen voor een ontwerp-stuwadoorswet.

Daarin toch wordt niet alleen getracht om voor de veiligheid en de gezondheid der arbeiders maatregelen dwingend vast te stellen, en een grens te bepalen voor den werktijd, maar bovendien wordt de kwaal van den havenarbeid, die de bootwerkers maakt tot eenigszins wilde en ruwe lieden, blootgesteld tegelijk aan buitenmatige afmatting en sterke verleiding tot ongeregeld leven, onmiddellijk aangetast door regels te stellen voor het losse arbeids-verband tusschen den arbeider en zijn werkgever. De verplichting voor den stuwadoor om erkenning aan te vragen, en voor den bootwerker om een soort erkend vakbewijs bij zich te dragen, zal de gelegenheid openen om zoowel van overheidswege als van de kant der vakvereenigingen te streven naar een betere verdeeling van den arbeid, die op den duur niemand schaden en allen ten goede zal komen.

* * *

Er zijn verschijnselen aanwezig, die de kans verschaffen dat de regeering en de vakvereenigingen uit de eens zoo revolutionnair gezinde havenarbeiders zich op dezen weg zullen ontmoeten. En dit is ook noodig en nuttig. De havenarbeiders kunnen niet meer het type zijn van de strijdbare massa, voorgaande op het pad dat naar de vrijheid voert.

De vrijheid der havenarbeiders geleek maar alteveel op een ongebondenheid, die onmachtig maakt om in de sociale ontwikkeling nuttig werk tot stand te brengen. Nu echter voor zulk nuttig werk de weg verkend is en deze wijst naar een toestand van gebondenheid, een beperking van vrije, d.w.z. losse verhoudingen om daardoor te komen tot een beheersching van den materieelen en moreelen toestand der arbeiders, zal de overgang misschien nog moeilijk zijn. Doch het begin van dien overgang zal daarom te meer voor den socialen hygienist een heuchelijk verschijnsel zijn, waarvoor hij in ruimen kring aandacht en belangstelling wenscht op te wekken.

IS. P. DE VOOYS.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Potgieter en Hilda Wijk I

Het is bekend dat Potgieter, toen Drost hem naar een lieven naam uit zijn persoonlijke herinneringen vroeg, als ‘boven allen staande’ dien van Hilda noemde. Uit zijn nagelaten papieren was het duidelijk dat hij Hilda Prytz bedoelde, die in 1832 met Olof Wijk huwde.

Het vorig jaar ben ik op onderzoek naar bizonderheden betreffende haar uitgegaan. Het geluk diende me. Een zweedsch vriend maakte mij namelijk opmerkzaam op een boekje dat kort te voren te Stockholm verschenen was en dat tot titel voert: *De Blauwoogige: uit Hilda Wijks litteraire herinneringen*.[1)]

De schrijver, Evert Wrangel te Lund, had eerst een studie over twee beroemde zweedsche dichters, over Brinkman en Tegnèr, uitgegeven. Hij had daartoe van hun briefwisseling gebruik gemaakt en de gelegenheid was hem geschonken iets meer te weten van die Hilda, die van twee bewonderde dichters de bewonderde vriendin geweest was en die onder den naam ‘de blauwoogige’ door hen werd gehuldigd en gevierd.

Hilda Wijk heeft voor hen, maar vooral voor Tegnèr, den dichter van de Frithjof-sage, zooveel beteekend, dat voor de geschiedenis van de zweedsche dichtkunst in de vorige eeuw, een beschrijving van haar leven onontbeerlijk was. Nu

1) Den Blåögda, ur Hilda Wijks Litterära Minnen af E. Wrangel. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

de zweedsche schrijver die gegeven heeft, leeren ook wij, in de eerste plaats, haarzelf kennen en vormen ons, tevens, een duidelijker voorstelling van haar verhouding tot Potgieter.

Om Hilda Wijk voor ons te zien is het niet noodig dat wij van E. Wrangels werkje een volledig verslag uitbrengen. Er is daarin veel waarin weinigen buiten Zweden zullen belangstellen. Ik bepaal mij tot het aanhalen van zulke gegevens als haar, innerlijk en uiterlijk, in hoofdtrekken kennen doen. Omtrent haar verhouding tot Potgieter vinden wij er enkele bizonderheden die uit brieven, gedurende en na zijn verblijf in Zweden door hem ontvangen, zullen worden aangevuld.

Hilda Virginia was den rien Augustus 1810 geboren, als oudste dochter van Anders Magnus Prytz en Margaretha Magdalena Brink. Haar tweeden naam had ze van haar grootmoeder van moederszijde, eene Krusell, die in het zesde lid afstamde van een dochter van koning Erik XIV. Haar vader handelde in suiker, wat - zooals wij weten - Potgieter in Antwerpen gedaan had. Een van zijn familieleden, G.R. Prytz, kon een brief schrijven in het Nederlandsch.

Twintig jaar oud, was Hilda het mooiste meisje van Gothenburg. Rank en statig, met hemels-blauwe oogen en zeer blond haar dat bizonder fijn was, in haar heele wezen vol bekoring. Zij was bovendien, voor dien tijd, zorgvuldig opgevoed: goed onderlegd in talen en geschiedenis.

In de papieren van Potgieter leert men een massa personen kennen die toen ter tijd aan het Gothenburgsche gezelschapsleven deelnamen, - en omstreeks '70 heeft hij zich door Hilda nog eens over hun lot laten inlichten. In het boekje van E. Wrangel vindt men diezelfde menschen in hun verwantschaps- en zaken-betrekkingen en nu wij die weten, worden de brieven en aanteekeningen, die wij bezitten, verstaanbaarder. Wij behoeven nu tenminste niet meer te wanhopen aan de mogelijkheid dat, te eeniger tijd, iemand die in Gothenburg voldoende thuis zal zijn, een uitvoerig beeld ontwerpt van het leven dat onze vierentwintigjarige dichter er heeft gevonden en meegemaakt. Die stad - plotseling, gedurende het conti-

nentaal stelsel, schatrijk geworden als stapelplaats van den smokkelhandel - herbergde inwoners van een aantal nationaliteiten. Engelschen en Schotten, Duitschers en Franschen, waren er met de inheemschen niet alleen door zaken, maar ook door huwelijken verbonden. In en om dat degelijke en zindelijke oud-hollandsche kader - want de stad is hollandsch van oorsprong en voorkomen - bewoog zich een bevolking die, in een enkelen stand tenminste, een schijn kon wekken van wereldsche en beschaafde veelzijdigheid. Dichtbij de stad, te Lerje, bij de familie Lorent-Castillon, kon Potgieter tafelen met doorreizende Schotten en Franschen; speelde hij in stukken van De Marivaux en Mich. J. Sédaine, samen met Zweden en vreemden, met ouderen en jongeren; vond hij belangstelling voor tooneel, muziek en letteren, en, in de gesprekken, geest zoowel als ernst en gevoeligheid. Verwant met de Lorents was de Engelschman John Nonnen, die bezitter was van het buiten Liseberg. Diens dochters Mary en Emily, de jongste bekend geworden als schrijfster, waren bevriend met Hilda. Bals bij hen en bij de familie Engström worden vermeld. Eveneens muziekuitvoeringen en voorstellingen van een duitsch theater. Bij al zulke gelegenheden, zoowel als bij feesten van de stad, slede-tochten, bezoeken en gezamenlijke uitstapjes kon de hollandsche dichter, die eerst bij poozen, in den zomer van 1831, en daarna onafgebroken van half October '31 tot eind Dec. '32 te Gothenburg verbleef, de blonde Hilda bewonderen. Hij bewonderde niet haar alleen, maar ook de donkere Fanny Vallentin, die te Lerje mee komedie speelde, en die nog eens een diepen indruk op hem zou maken, toen hij, naar Holland terugreizend, haar in Bremen weerzag. Maar het diepst bekoord was hij door Hilda. Zij nam niet meê deel aan het komediespel te Lerje. En al zal hij haar de hulde betuigd hebben die een zoo bizondere schoonheid van hem vorderde, zich in ernst tot haar vrijers rekenen deed hij zeker niet. Aan vrijers ontbrak het haar vast niet, zegt onze zweedsche schrijver. Maar wie haar huwen zou? In den zomer van 1832 bleek het Olof Wijk te zijn.

Olof Wijk was een van de voornaamste Gothenburgsche kooplieden. Geboren in 1786, was hij zesenveertig jaar oud

geworden zonder te trouwen. Hij had wat anders aan het hoofd gehad. Zijn vader was zeekaptein en hij had meêgevaren totdat de Engelschman Christie hem deel in zijn zaken aanbood. Zoo bleef hij dan te Gothenburg, waar hij na den dood van Christie een eigen groothandel begon. Dat was in 1807. Zijn fortuin wies snel, zoowel als zijn aanzien. Door reizen beschaafde en oefende hij zich, won hij wichtige verbindingen. Van 1828-30 maakte hij een reis door Noord-Amerika. Maar reeds tien jaar vroeger was hij begonnen voor stad en volk allerlei verbeteringen tot stand te brengen. De geldmiddelen van de stad, haveninrichting, straatverlichting, beursbouw, slöjd-school, baden, beplanting van de stadswallen, alles werd door hem aangevat. Na zijn terugkomst uit Amerika stichtte hij het Matigheidsgenootschap voor arbeiders, bevorderde de zeilvaart op de Gotha-elf. Hij ook was de eerste wiens zweedsche schip van het meer Wenern naar het meer Wettern voer.

Potgieter moest zulk een man evenzeer bewonderen als hij het Hilda deed. De woorden van bisschop Wingård ‘Dat is een deugdelijk man, een die zichzelf gemaakt heeft en dat flink’ zullen ook *zijn* gedachte wel hebben uitgedrukt. 't Is iets anders of hij daarom den zooveel ouderen voor Hilda had weggelegd.

E. Wrangel zegt dat Potgieter te Gothenburg een dagelijksch gast in het huis van Wijk geweest is. Dat hij vertrouwelijk met hem omging zien we aan een aardig briefje dat hij bewaard heeft. In het Hollandsch vertaald, luidt het als volgt: ‘Wijk vraagt mijnheer Potgieter of hij naar Kensö wil rijden: morgen vroeg om zes uur. W. heeft een plaats aan te bieden op zijn bok, zoo hij die wil aannemen: anders is 't het best dat mijnheer P. vanavond zijn paard bestelt’. Hierop volgen onder elkander de namen Hilda, Cornelie, Wilhelmina, en daarachter: ‘sterven! indien zij mijnheer P. niet mee op reis krijgen’.

Cornelia en Wilhelmina waren zusters van Wijk. Ze zijn ongetrouwd gebleven en waren later de beminde en gevierde tantes van Hilda's kinderen.

Uit dit briefje blijkt wel, hoezeer Potgieter met Wijk bevriend was. 't Is gedateerd op 10 September (1832), stellig dus uit den verlovingstijd.

Hoe heeft Potgieter die verloving aangezien? Het lijkt me niet onwaarschijnlijk dat de volzin die hij in Augustus van hetzelfde jaar aan mad. St. Brice schreef, op Hilda betrekking had. 'Notre fiancée est charmante, maintenant on ose en parler librement. Elle porte son bonheur avec une grace et modestie au-dessus de tout éloge.'[1)] Een geluk dus waarop ze trotsch mocht zijn en waaronder bevallig en bescheiden te blijven haar hoogste lof was. Zoo dachten ook anderen erover, o.a. zooals wij later zien zullen, Potgieters vriend Wilhelm Barkow.

Maar de Nederlander heeft meer gedaan dan zijn meening in een enkelen volzin uitspreken. Toen hij een paar jaar later zijn 'Schetsen uit Gothenburg' te-boek stelde, teekende hij daarin een meisje dat hij Ebba noemde. In mijn *Leven van Potgieter* opperde ik de gissing dat Ebba voor Hilda stond. Nu ik het boekje van Wrangel gelezen en ook portretten van Hilda gezien heb, geloof ik dat er niet aan valt te twijfelen. Ja meer, ik kan er aan toevoegen dat de Arfwed, die in die schetsen voorkomt, Olof Wijk beduidt. Nog meer: de draad die door de schetsen heenloopt is geen andere dan het voorspel tot de verloving van Olof en Hilda.

Al was het maar als tegengeschenk voor den zweedschen geleerde die ons met de Wijks nader in kennis bracht, wil ik kortelijk mijn bewering waarmaken.

De 'Schetsen uit Gothenburg' bestaan uit vier gedeelten: het eerste een opstel over de stad en haar geschiedenis, - het tweede 'Een Diner bij een Zeehandelaar'. Daarop volgen 'Een Landgoed in de Omstreken' en 'De Zalmvangst'. Bij deze sluiten zich onmiddelijk aan: 'De Vertellingen in de Noordsche Drinkzaal.'

De eerste van de schetsen dient ter inleiding, maar aan den maaltijd van den zeehandelaar maken wij met personen kennis. Daarbij zijn er twee met wie de humoristische schrijver het vinden kon, die hij bewonderde, met wie hij zich in gesprek begeeft: Ebba en Arfwed.

'Zoo vergelijkingen in den oosterschen smaak u bevallen,

1) Zie Groenewegen blz. 77.

stel u eene ranke lelie, liever nog een jeugdigen populier voor, die zijne bleek-zilveren kruin bij iederen ademtocht des winds zachtkens wiegelt, maar aan die gedurige bewegelijkheid iets waardigs en statigs huwt, en ge hebt een denkbeeld der rijzige gestalte en der aschkleurige blonde haren van de twintigjarige Ebba. U eene beschrijving te geven harer groote sprekende oogen, vol van onschuld en liefde, van den keurigen omtrek van haar gelaat, dat aan Diana denken deed, ik zoude het vergeefs beproeven. De laatste vergelijking brenge u echter niet te zeer de koele jachtgodesse voor den geest, die liefst verboden vruchten plukte; Ebba vereenigde met de regelmatigheid harer trekken eene schuldelooze *coquetterie*.'

Het beeld van de slanke lelie komt in een brief van Wilhelm Barkow voor. Potgieter neemt het over, maar om het dan te vervangen door dat andere, van de populier, dat zoo oneindig beter de eigenaardige schoonheid van Hilda uitdrukt.

Want voor wie de portretten van Hilda zagen, is het al duidelijk dat iedere trek in dat afbeeldsel ontleend is aan *haar*.

Een oogenblik later, en aan Ebba wordt Arfwed toegevoegd: 'Een ongehuwd man, van middelbaren leeftijd, in wien ik, toen men mij aan hem voorstelde, een van Gothenburgs eerste kooplieden had leeren kennen, had haar binnengeleid, en zij scheen door die oplettendheid van den vermogenden Arfwed gestreeld'.

Woord voor woord slaat op Wijk en betreffende de gevoelens van het meisje is het oordeel hetzelfde als in den brief aan Mevr. St. Brice, dien we aanhaalden. Een jonge schoonheid, met de onschuldige behaagzucht die wij in vrouwen wenschen, *gestreeld* door de oplettendheid van den *vermogenden* Arfwed.

Maar de volgende schets is die van 'Een Landgoed in de Omstreken'. Welk landgoed? Dat van Arfwed.

Bij Wrangel lees ik het volgende: 'Olof Wijk kocht in 1831 Jonsered, maar deed de bezitting over aan Gibson en Keiller' (Schotten die elk een van zijn zusters gehuwd hadden), 'die er hun fabriek op aanlegden. Bokedal, dat hij reeds in den zomer van 1832 bewoonde, nam hij in 1837 in huur'.

Bokedal was het eigenlijke buitenverblijf dat behoorde tot het grootere Jonsered.

‘Het kleine bekoorlijke Bokedal’, zegt Wrangel elders, ‘ligt bij Jonsered, vijf-vierde mijl van Gothenburg. Jonsered, het mooie goed waar de Säve uit de Asp komt, was, zooals ik boven zei, gekocht door de zwagers Gibson en Keiller - welke laatste echter spoedig de fabriekswerkzaamheden daar opgaf -, en Olof Wijk. die reeds vroeger de gebouwen van het onder Jonsered hoorende Bokedal gehuurd had, bedong zich, in 1837, voor veertig jaar de pacht daarvan.

‘Gedurende het laatste jaar van de achtiende eeuw had de directeur van de Oost-Indische compagnie, Mårten Holterman, in het zuidelijk deel van Bokedal, op een zeer hoog gelegen plaats, waaromheen de Säve zich slingerde, een houten villa doen optrekken, met twee verdiepingen en een kleine kolonnade aan den zuidkant naar den stroom toe. Buitenlandsche kunsthandwerkers hebben, naar men zegt, eraan meegewerkt. Zoowel naar den stroom als naar den tuin, heeft men een verrukkelijk uitzicht. De tuin breidt zich in het dal uit en wordt aan den eenen kant begrensd door een bergrug begroeid met beuken, - de beuken die hier vroeger zeker in een grooter aantal waren hebben de plaats haar naam gegeven - en aan den anderen door een kleine beek die tusschen boomen stroomt.’ Dat was dus Wijks buiten Bokedal - Beukendaal zouden wij zeggen. Zien wij nu Arfweds buiten in de beschrijving van Potgieter.

‘Stel u eene heuvelachtige streek voor, welke men bij ons bergachtig zoude noemen; zie op eene dier hoogten een landhuis in den Italiaanschen stijl, met eene gaanderij op zuilen rustende, en heb van daar, indien eene arme beschrijving het vermag, het volgende uitzicht. Een ruim grasperk breidt zich aan uwe voeten langs de helling des heuvels uit, aan de eene zijde door een diep dal afgesloten, onder welks dicht beukenloover gij een breeden, zandigen weg door ziet schemeren, aan de andere door een nog hoogeren heuvel, dan dien waarop gij u bevindt, begrensd. Eene forsche beek stuwt hare wateren, verre beneden, over de steenrijke bedding; aan hare overzijde rijst het strand glooiend op. Treed een weinig ter linkerhand en eene kleine opening in het loover dat daar den weg omzoomt, vergunt u alles te bespieden, wat van Gothenburg naar Allandsås reist, of vindt gij weinig behagen in die voorbij-

rollende rijtuigen, - die zwaar beladen karren, - en zeldzamer voetgangers, welke op dezen afstand - ik beken het - iets van de verschijningen in eene tooverlantaarn hebben; zie ter rechter langs dien heuvel heen. Welk een heerlijk verschiet van akkers, weilanden en bosschen, hier en ginder door een eenvoudig landhuis geschakeerd! Hoe schoon steekt dat golvend graan bij dat noordsche geboomte, die kronkelende vloed bij dat bloemrijk weiland af! Wilt gij een trotscher schouwspel? Plaats u nogmaals in het midden der gaanderij, en sla het oog op het gindsche gebergte. Deszelfs toppen zijn kaal, slechts op enkele plekken groeit eenig mos op de ruwe steenklompen.'

Wie nauwkeurig toeziet bemerkt tusschen deze twee beschrijvingen overeenkomst genoeg om te gelooven dat ze niet toevallig is. Het huis in uitheemschen trant, de kolonnade, de tuin in het dal, aan de eene zijde begrensd door een hoogen heuvel, de beuken, de beek, de stroom in de verte, de weg van Gothenburg naar Allandsås, waaraan inderdaad Jonsered gelegen is, - het is alles in de eene zoowel als in de andere voorstelling aanwezig.

Het buiten van Arfwed is hetzelfde als Bokedal en ook de Zweden mogen Potgieter dankbaar zijn voor de schildering van een plaats die in hun letterkundige geschiedenis een zekere vermaardheid heeft.

Maar ons is het nu niet vooral te doen om het buiten. Wij willen er Ebba - Hilda, Arfwed - Olof, en het voorspel tot hun verloving zien.

Als Potgieter zijn ochtendwandeling door den tuin maakt, eerst door de koelte van het diepere dal, dan opstijgend onder de beuken, vindt hij in de kluizenaarshut op de hoogte - alleen een zonnescherm.

'- een groenkleurig zonnescherm met ivoren handvatsel. Wie was mij hier voorgekomen? Een blik op de lommerrijke rotskloof liet mijne nieuwsgierigheid onbevredigd; vergeefs daalde ik met vluggen schred de ruwe trappen af, in de berghelling gehouwen; - de stuivende golven van den stroom, die zich in vele kleine watervallen door deze engte een spoor baant, was het eenige wat er mij begroette. Veellicht is zij in gindsche grot gevlucht? Maar reeds bij den

ingang overtuigde mij de kille spelonklucht, dat hier geene schoone hare morgenuren zoude doorbrengen. En echter, wie anders zoude boven in de hut een zonnescherm hebben neergelegd? Zoo zij verder gewandeld was, zij had die beschermster van haar *fair complexion* niet vergeten, alleen wanneer zij onder het dichte weefsel van het gebladerte wegschool, behoefde zij dezelve niet. Doch wie was zij, waarom was zij hier, waar was zij? IJdele vragen. Ik zag haar zoo min waar het witte schuim in wolken oprees, als waar het in groote paarlen aan de heestergewassen hangen bleef. Misschien is zij ginder, waar het water tusschen een paar granietklompen, die eene reusachtige kom vormen, ingesloten, den glans der uchtendzon terugkaatst, het is eene der schilderachtigste plekken uit dit ruw maar schoon oord. Neen, klaag niet over het ongebaande spoor, - grijp dien bruinen wortel of laat ik u de hand mogen geven, zie die berggeit beschaamt ons, doch wij zijn er! De teleurstelling spreekt uit uwen blik, zij is ook hier niet! Gij weigert den tocht met mij voort te zetten, wilt gij u niet als ik in de lommer van dien hangenden beuk verschuilen? Welaan, zoo vlei ik er mij alleen neder, haal mijn zakboek te voorschijn, en schrijf met mijn gelukkigerwijze pas gescherpt potlood, eene Aanroeping aan mijne schoone Onbekende:

> Waar 't windjen zachter ruischt door 't somber groen der beuken,
> Als minde 't, zoo als ik, der voog'len slepend lied, -

'Maar hoorde ik niets?

> Zijn ademtocht weerhoudt om 't beekjen niet te kreuken,
> Dat in zijn zilvren vlak uw schoon een spiegel biedt, -

'Maar dat was een zoeter geluid dan het getjilp van pluimgedierte;

> Daar wacht, daar wacht ik u, mijn Allerliefste!

'Wat ritselt ginder door het gebladerte? de bede is vervuld, ik hoor den lichten voetstap eener jeugdige schoone. De bonte kleuren van een schotschen *plaid* vertoonen zich schuins over mij, ben ik in de Hooglanden verplaatst, - is het Vinvela of Malvina?

“De klok van het kasteel noodigt ten ontbijt; Ebba wist niet welke taal zij hoorde”, riep Arfwed mij schertsende toe, wanneer gij in het vervolg niet bespied wilt worden...’

‘“Ik ben alleen”, viel ik in en dacht Ebba te zien blozen; maar met bewonderenswaardige tegenwoordigheid van geest sprak zij:

“Dat treft gelukkig: ge zult mijne moeder, bij het naar huis wandelen, uwen arm wel willen aanbieden, zij bleef in de hut”.

Zij was er zoo min toen wij naar boven waren geklommen, als toen ik alleen er den zonnescherm zag liggen; doch zij ontmoette ons, op weinige schreden afstands, uit den boomgaard komende. Ik dacht aan Hortense's verzekering:

> Une fille est au mieux sous l'aile de sa mère,

en bood der nieuwe Mad. Sinclair mijnen arm’.

Hoe bedekt ook uitgedrukt, de mededeeling is eenvoudig. Ebba heeft haar zonnescherm in de hut gelaten. De dichter die zich heeft neergezet hoort het geluid van kussen in het hout achter zich. Als het paar, door zijn stem gewaarschuwd, verschijnt, brengt zijn antwoord aan Arfwed, dat *hij* alleen is en dus voor bespieding niet hoeft te vreezen, Ebba niet aan het blozen. Integendeel, zij verwijst hem naar haar moeder die in de nabijheid is. Geen verboden vrijerij - schijnt het of ze zeggen wil - een verloving hebt ge bijgewoond.

In de volgende schets weet zelfs de oude knecht ervan. ‘Had maar gezegd dat ik het zadel van jonkvrouw Ebba wreef’, bromt hij, als zijn meester hem roepen laat.

Langzamerhand is Ebba vorstin van het feest geworden, en dat blijft ze. Als een zalm aan den haak is, mag zij in de woorden van haar minnaar een toespeling op zijn eigen lot voor mogelijk houden, - aanstonds, in de drinkzaal, waar de avond aan vertellingen gewijd wordt, grijpt haar kleine hand in het mandje met namen en roept zij, schoone schikgodin, rustig uit wiens beurt het is.

In het voorgedragene is veel dat op liefde en huwelijk, op oude vrijerschap en fortuin betrekking heeft, - ‘Het Vogelspel’ van Tegnèr; ‘Gustaf Wasa bij Eric Banèr’; ‘Het arme

Meisje' door Franzèn; 'Gedachten van een Oude-Vrijer bij Jul-Afton'; 'Claes Hendrikszen' (een vertaling van Burns' John Anderson), - dit alles en meer waarin toespeling op het nieuwe paar zou zijn aan te wijzen. 'Is dit eene waarschuwing voor mij?' vraagt Arfwed als Herr Christian zijn oude-vrijersbespiegelingen geeindigd heeft. Zelf draagt hij een gedicht voor, 'Blända' betiteld, dat de bruidsgebruiken van Dalarna en hun oorsprong - het bedwelmen en verslaan van Taxe en zijn krijgsknechten door Blända en haar maagden - bezingt.

Als, aan het eind van den avond, een van de gasten een harp aanslaat, en Ebba het karakter van dien toon omschrijft door te zeggen dat hij de bezwering is die den maagdenroover en watergeest Necken oproept, - biedt Arfwed haar den arm aan. 'Laat mij Neckens rol vervullen', zei hij.

Zeker zou het de moeite loonen de Schetsen en Vertellingen nog nauwkeuriger na te gaan. Beter nog zou het zijn indien een kunstvolle pen ze in het Zweedsch vertaalde. Zweedsche lezers zouden dan zien hoe de hollandsche dichter het jonge paar dat hij onder zijn vrienden rekende gehuldigd en vereeuwigd heeft.

Dat paar heeft het nooit geweten. Toen een Van Eeghen, in 1843, met een aanbevelingsschrijven van Potgieter de Wijks opzocht, vertelde hij hun dat diens 'Beschrijving van Zweden' hem tot een bezoek aan het land bewogen had. Potgieter had hun zijn boek *Het Noorden* niet toegezonden.

Een bizonderheid die ten overvloede mag worden toegevoegd: de naam Ebba was die van Hilda's jongste zusje, geboren in 1834, terwijl Potgieter met het verwerken van zijn zweedsche herinneringen nog bezig was.

(*Wordt voortgezet*.)

Boekbeoordeelingen

A. van Gennep, La Formation des Légendes (Bibl. de Philosophie scientifique). Paris, Flammarion, 1910.

Van ouds af hebben zij die over de waarde van onze kennis nadachten, tegen de betrouwbaarheid van onze waarneming en van ons denken allerlei gronden van twijfel aangevoerd. De zinnen bedriegen ons en het denken is onzeker: zoo luidt het refrein van oude skepsis en moderne kritiek. Maar tusschen waarnemen en denken staat de herinnering. Elke nieuwe waarneming, die we doen, wordt in hooge mate door onze herinnering beheerscht en zonder herinnering ware alle denken onmogelijk. Een moderne kritiek van onze kennis behoort dus een onderzoek in te stellen naar de betrouwbaarheid van onze herinnering.

Historici hebben, vooral in de 19de eeuw, door hun kritiek van de overlevering in deze richting gewerkt. Psychologen zijn in de laatste jaren gevolgd door de waarde van het getuigenis nader te bepalen. Waarbij bleek, hoe weinig betrouwbaar dit vaak is. En eindelijk komen folkloristen en ethnologen ons te hulp. De bestudeering van de vorming en vervorming van verhalen, legenden, mythen enz. verheldert namelijk op merkwaardige wijze ons inzicht omtrent de werkzaamheid en de waarde der menschelijke herinnering.

Mag ik het veelzijdige en zeer leesbaar werk van den heer Van Gennep beoordeelen naar het vijfde hoofdstuk (blz. 155-200), dat over historische legenden handelt, dan aarzel ik niet het belangstellenden ter lezing aan te bevelen. Het is een echt filosofisch werk, in dien zin dat het zich bezig houdt met de bepaling van grenzen en waarde van een belangrijk deel der tegenwoordig voor ons bereikbare wetenschap.

D.B.

[Deel 3]

De dichter
Door
Nine Van Der Schaaf.

(Vervolg van Dl. II blz. 293).

Toen zij eindelijk in de hoofdstad aankwamen, woonde Ido met Hama in diens weelderig huis, naast het groote slot van den koning. Het was de eerste dagen na de thuiskomst van den prins druk en feestelijk daar, doch Ido was een stille gast in die vreemde omgeving en zag alles van verre toe. Hama veronachtzaamde hem niet in den kring zijner wilde en vroolijke speelvrienden en voor Ido bleef hij degeen wiens raadsel-leven aan het zijne levensvoedsel schonk.

Ido dwaalde wel veel alleen buiten de huizenmassa's der Magaansche stad en een plek was er in den omtrek, die hem langzamerhand bijzonder bekoorde. Het was een kleine open plek in een bosch, waar een tusschen laag boomgewas kronkelend paadje uitkwam en waar een onbewoonde hut stond, donker en sierloos. Doch het geboomte groeide dicht langs de lage houten wanden, - enkel aan de voorkant was wat zonnige ruimte en daar en in de hut waren nog waardelooze voorwerpen, die zwijgend van een vroegeren bewoner getuigden.

Vanaf die hut was terzijde van het paadje eerst een kleine helling met mos begroeid, en een weinig verder was een ander paadje, dat liep even kronkelend door 't geboomt', naar een kalmvlietende stroom. Die kwam van hooge heuvels die meren omsloten en van welks toppen men wijde, heerlijke gezichten had, maar Ido zwierf niet dikwijls zoo ver en beklom

spoedig slechts de kleine helling nabij de hut. Nimmer stoorde hem hier een voorbijganger als hij er uren lang toefde, - hij hoorde geen andere geluiden dan die der vogels en van den wind.

Soms liep hij het zijpaadje af, kwam dan aan de kleine stroom en hoorde soms op eenigen afstand een druk en luid gebabbel en een bedrijvig geklots in het water; - toen hij daar de eerste maal, half nieuwsgierig, half onwillig kijken ging, vond hij een vrouw en een paar meisjes bezig blank goed te spoelen in het heldere water. Zij kenden hem wel reeds als de vriend van Hama, groetten hem eerbiedig, doch levendig en nieuwsgierig tevens en zeiden hem een of ander vleiend en vriendelijk woord. Hij bleef toen bij haar toeven en vroeg naief de namen van allerlei dingen die hij aanwees en hij vond genoegen in het hooren uitspreken dier namen, zorgzaam en helder, door haar levendige stemmen. Zijn gevraag scheen ook de vrouwen wel te vermaken; zij waren er trotsch op hem te kunnen leeren. Zij bedachten veel nuttige meedeelingen, die hij half verstond en later kwam hij soms terug, als hij, aan het stroompje wijlend, haar stemmen vernam. De vrouw nam hem spoedig wel mee naar haar woning: een der afgelegen huizen van die streek, en daarbinnen zetten zij het vraagspelletje voort, - de vrouw glanzend van voldoening, terwijl zij hem hare bezittingen toonde, die hij alle met belangstelling scheen op te nemen.

In het huis vond hij ook de kleinere kinderen der vrouw die hij alle bij naam leerde kennen en aan de plek bij het stroompje trof hij soms nog andere vrouwen, van verder verwijderde woningen; zij bleven, na 't verrichten van haar arbeid, meestal lang, in vreedzaam druk gebabbel, samen bij haar waschgoed zitten. Langzamerhand kende Ido al deze bezoeksters en zij bevielen hem alle en gaven hem ijverig en overvloedig antwoord op 't geen hij te vragen wist.

In het huis van prins Hama leerde hij nu de landstaal van een bekwaam man, doch de lessen dezer vrouwen, bij bosch en stroom, gaven hem meer genoegen, dan die van den leeraar.

Hij vroeg haar ook een keer aan wie de verlaten hut behoorde, maar geen dér vrouwen begreep hem spoedig; blijkbaar kenden zij nauw de plek in nabijheid, waar die hut

stond. Alleen de kinderen wisten er van, doch ook die kwamen er zelden meer. Een man had daar vroeger gewoond en een der kinderen wist hem op zijn volhardend vragen te antwoorden dat die man geen kwaad deed en goed en vriendelijk was als zij hem opzochten. Een der vrouwen voegde daar aan toe, dat hij verdwenen was, meer dan een jaar geleden en dat de hut aan niemand behoorde, - ‘aan den koning’, eindde zij naïef.

Eens was Ido met Hama alleen, terwijl hij er over napeinsde, hoe de wezens en dingen nabij de verlaten hut zulk een wondere bekoring hadden voor hem, - hij was stil en toen Hama hem tot spreken maande, kwam hij met een wensch, droef en droomerig, - aarzelend. Hij vroeg voortaan te mogen wonen in die eenzame hut, in plaats van, zooals tot hiertoe, te midden van zooveel woeligheid en pracht. Hij was gansch onzeker hoe het hooren van dien wensch den ander treffen zou, hij wist ook niet waarom hij dit vreemd denkbeeld als wensch uitte, hij was verwonderd van zichzelf en ver van die naast hem, en hem 't meest nabij was. Hama beschouwde hem en zei met lichten glimlach dat hij toestond en dat Ido de hut als de zijne beschouwen mocht. Hij vroeg dan: ‘Je gaat verzen schrijven, Ido?’ ‘Ja,’ antwoordde Ido, aan zichzelf zoowel als aan den ander, want hij geloofde het tot hiertoe zoo zeker niet als op dit oogenblik. En hij verwonderde zich dat Hama van zijn dichterschap wist. Hama vertelde: ‘Toen ik je 't eerst ontmoette, Ido, vroeg ik aan velen der krijgslui uit Mandola, wie en wat je was en bijna ieder vertelde mij iets, blijkbaar meer om mij met een antwoord terwille te zijn dan omdat zij iets belangrijks wisten. Eindelijk zei mij iemand: “Hij is een dichter” en toen vroeg ik niet verder’...

De eerste dag die Ido doorbracht in de hut ging droef en doelloos voorbij, - toch richtte hij alles in en beschouwde alles met de gedachte aan een lang verblijf. Een der meisjes uit het naastbijzijnde huis kwam in den morgen bij hem om eenig werk te verrichten en zij kookte het eten voor hem en deed dat alles in eerbiedig stilzwijgen, daar hijzelf stil was en zich tot haar niet wendde. Zoodra zij klaar was, zond hij haar

met een vriendelijk woord heen tot den volgenden morgen.

Dien volgenden dag kwam Hama en een man kwam met hem, die eenige inlandsche tapijten droeg; - zijn last volbracht, vertrok deze en Hama, samen met Ido, behing met die tapijten de wanden der hut. Ido bewonderde ze zeer en inniger dan hij de overvloedige pracht in de vorstelijke huizen bewonderd had, - ook roemde hij ze van zeldzamer schoonheid dan 't meeste dat hij daar vond, en ze schenen alle van eenzelfde kunstenaarshand afkomstig. Hama vertelde hem: ‘De wever van deze stukken heet Hilmoor, - hij is een droomer zooals jij, Ido, en ik noemde hem een tijdlang mijn vriend, maar hij is schuw en zwaarmoedig en ik zie hem maar heel zelden meer.’

Hij zweeg, terwijl Ido, turend naar de wondere figuren van het weefsel, verstrooid zijn verdere woorden wachtte. Hama vervolgde dan: ‘Ik bewonderde hem, eenige maanden geleden, zooals jij nu en toen ging ik met hem werken in het groote weefhuis, hier enkele uren vandaan. Er zijn daar vele werkers en ik was de minste hunner, maar ik vond er genot in, het werk van Hilmoor te zien worden. Dat is van mijn verhaal het begin, Ido, er is meer! Op den eersten dag, ik was onverwachts in de werkplaats gekomen, bezocht ons zijn zuster daar in den middag: zij bracht voor Hilmoor voedsel en drank en gaf ook mij van het beste mee en zij was mooier en bekoorlijker dan eenig ander meisje dat ik ken. Maar den volgenden dag, toen zij wist, dat ik in de werkplaats was, kwam zij niet terug, - ik voelde mij teleurgesteld en vroeg aan Hilmoor te zorgen dat zij dagelijks weerkeerde. Zoo gebeurde het ook, maar zij bleef schuw in den omgang met mij, - toch heb ik haar leeren liefhebben en aan 't eind van mijn weversloopbaan gaf ik een groot feest, waar alle wevers met hun vrouwen en zusters kwamen, ook Hilmoor en Yenka, - zoo heette het meisje. Toen was zij niet schuw meer, zij werd wild en vroolijk en ik dacht haar te winnen en te behouden, maar zij is weggevlucht en ik heb haar sedert niet weergezien.’

Ido vroeg verwonderd: ‘Zij woont toch niet te ver voor een die haar liefheeft?...’

‘Neen,’ zei Hama mijmerend en zacht, ‘zij woont niet ver, maar zij is mij ontvlucht en zal weerkomen...’

Toen spraken zij over andere dingen en aan het eind van

hun samenzijn vroeg Hama nog, blikkend naar de doeken, die nu rondom hingen of Ido den kunstenaar te ontmoeten wenschte. Ido antwoordde toestemmend, doch verstrooid, en spoedig was hij alleen en zag het verdere van dien dag de heerlijke siersels langs de wanden zijner hut niet meer aan.

Toch bezocht hij eenigen tijd later met Hama het weefhuis en zag Hilmoor. Yenka zagen zij niet.

Hilmoor bleek, als Hama gezegd had, schuw en zwaarmoedig, doch hij was jong en mooi, van een meer dan lichamelijk schoon. Hij was de droomer van dit land en Ido, wie zijn beeld later meermaals verscheen, dacht aan hem, met geheime teerheid en vage verwondering. Ido leefde nu langen tijd, rustig arbeidend aan zijn verzen, in de eenzame hut. Hij zwierf in de stille bosschen, trad soms in de huizen, die in dien omtrek schaarsch te vinden waren, - hij ging ook ijverig voort met het leeren der Magaansche spraak, doch meed de woelige stad en Hama's huis. Hama stoorde hem nu en dan en was hem toch altijd welkom; zij lazen nog steeds tezamen de dichters en schrijvers uit het groote, gindsche rijk vanwaar Ido kwam en zij dachten en bewonderden veel samen.

Eens toen Ido van een lange wandeling thuiskeerde vond hij op de bank voor zijn hut een vreemd man zitten. Hij was verbaasd en zag dien vreemde zwijgend, met vragenden blik aan, - de man zei glimlachend: ‘Ik heb hier lang gewoond en het moet u dus niet verwonderen dat ik de weg hierheen nog kon vinden.’

Ido voelde zich onaangenaam getroffen door deze meedeeling, hij meende dat plots zijn rustig leven gestoord werd, doch hij bedwong zich en vroeg: ‘Gij zijt die bewoner die ruim een jaar geleden van hier verdween?’

De vreemde knikte toestemmend. Ido liet volgen: ‘En gij wenscht hier opnieuw te wonen en vindt een indringer -’

De vreemdeling zag hem doordringend aan, glimlachte opnieuw en sprak: ‘Zoo ik dat al wenschte en zoo het mij van u al werd toegestaan, ik zou het toch nu niet mogen, want een vriend van prins Hama verjaagt men niet ongestraft.’

‘Als ik zelf prins Hama een ander verblijf vraag?’ zei Ido

aarzelend. En met beslistheid voegde hij er aan toe: ‘Ik zal dat doen en zorgen dat gij zonder hinder hier kunt weer keeren.’

Maar de ander schudde het hoofd. ‘Waarom?’ vroeg hij. ‘Ik ben een zwerver en maar enkele jaren van mijn leven had ik de rust in deze woning lief. Ik heb nu hierbinnen gezien, ik weet zoo eenigszins wie gij zijt en ik gun u gaarne dit verblijf, - zoolang gij dat zelf wenscht....’

Hij zei dat alles glimlachend en met lichten spot. Ido zag donker: zijn rust was gestoord meende hij nog steeds en hij herhaalde dat hij de hut ontruimen zou. De vreemde sprak nu ernstig: ‘Het zou u niet helpen, ik trek nog dezen dag verder en gij ziet mij vooreerst hier niet weer. - En later -’ sprak hij met zijn geheimvollen glimlach, maar vervolgde terstond: ‘Er is iets anders, waarvan ik u spreken wilde.’ Hij noodde Ido, die nog steeds weifelend terzijde stond, om naast hem te gaan zitten. Ido deed het en de vreemde vertelde: ‘Ik heb in vele landen gereisd, - de koning van dit land gebruikte mij eens als boodschapper naar de vorsten der naburige rijken, - hij heeft nu reeds lang een jonger en vlugger man voor zulke diensten en de mijne zijn aan dit hof reeds lang vergeten. Maar zelf reisde ik daarna, omdat het zwerven mij lief was geworden, ik reisde meest onbemerkt en ongestoord en stoorde zelf niemand, maar heb vele dingen gezien. Dit laatste jaar leefde ik in het land der Sagaciërs, dat is een goed, zachtaardig volk, - gij kent het....?’

Ido knikte flauwtjes en de ander vertelde verder: ‘De veldheer Farax die nu heer van dat land is, wordt daar zeer geroemd en bemind, - hij is voor dat volk, dat veel verdrukt is, een goed en mild heer, en hij is wijs en machtig....’

Terwijl de man zoo voort ging luisterde Ido als naar een verre zoete melodie, - hij vroeg niets en geen drift van verlangen rees in hem en zijn gevoelens, half droef, half blijde, kwamen en vergleden langs zijn bewustzijn.

De man sprak nu: ‘Ik leefde daar rustig en tevreden, omdat die menschen en hun zeden naar mijn aard zijn, doch 't mocht zoo niet blijven, ofschoon, dat ik hun land verliet, was naar mijn eigen wil. Gij weet: Farax heeft de Sagaciërs die hier als slaven gebruikt werden, naar hun land doen

terugkeeren, maar niet allen kwamen weer en het gerucht zei: het waren niet alleen de gestorvenen die wegbleven. Toen ben ik, daar 'k toch een zwerver ben, naar hier getrokken en nu weet ik: sommigen lijden in een donkere gevangenis; daar heeft de valsche koning van dit land hen doen opsluiten, eer zij zich bij hun heentrekkende landgenooten konden voegen. Nu ben ik hier en had ik deze hut leeggevonden, ik zou hier den eerstvolgenden tijd op een middel gezind hebben, hoe de gevangenen te verlossen, doch het was, vrees ik, een te moeilijke taak gebleken; - zooals het nu is, laat ik u deze hut en ook mijn zending, daar gij die beter volbrengen kunt, dan ik...'

Hij wilde reeds heengaan, maar Ido zei haastig waarschuwend: 'Ik heb hier geen macht...'

'Neen', antwoordde de ander, 'maar die hier machtig is, is een edel vorst, hij is jong en ontvankelijk en uw vriend.' En eer Ido nog een antwoord gevonden had, had hem de vreemdeling reeds verlaten.

Nu kwam Ido op een morgen vroeg Hama in zijn huis storen en sprak hem van den vreemdeling dien hij ontmoet had en van de gevangen Sagaciërs. Wat hij wilde, vroeg hem Hama goedwillig, doch onbewogen.

Ido antwoordde, hem aanziende en nadenkend: 'Daar heengaan, - die menschen zien, - wij samen!'

'Het is daar donker, Ido,' sprak Hama achteloos en hij zeide nog enkele tegenwerpingen, eer hij toestemde. Doch goedwillig bleef hij en hij was bereid te gaan, wanneer Ido wenschte.

'Dezen zelfden morgen,' drong Ido, en Hama zweeg spottend en zinde nog even, hoe hij dit avontuur leiden zou.

In mantels verhuld begaven zij zich weldra naar de gevangenis, die Hama wist als de verblijfplaats der Sagaciërs en daarbinnen gekomen daalden zij naar de diepe cellen af, en in die donkere vochte diepten vonden zij de gevangenen. Deze waren in afzonderlijke cellen opgesloten: ellendigen die alle hoop op vrijheid en leven hadden verloren. Nu werden hun cellen geopend en zijzelf, bevrijd van ketenen, gevoerd naar een wijde gang, waar een flauw daglicht van omhoog binnendrong. Door dit vreemd gebeuren opgeschokt uit hun

sombere rust, wisten zij niet of het de dood was of de vrijheid, die ze tegemoet gingen.

Terwijl ze in de gang bijeenstonden, prevelden en staroogden de gevangenen, Hama sprak met de bewakers, verbond hen aan zijn plan, dat was de vrijheid der Sagaciërs. De bewakers stonden bevreemd en vreesachtig rondom hem, doch zijn vaste, koele blik doordrong hen langzamerhand van zijn eigen koele rust, deed hen zijn groote macht beseffen en zij aarzelden niet hem stipte gehoorzaamheid toe te zeggen. Dan wendde hij zich tot de Sagaciërs in hun taal, deelde hen mee dat zij vrij waren en terug konden trekken naar hun vaderland. In den avond moesten zij deze gevangenis en de hoofdstad verlaten en hij gaf hen een teeken van hem dat hen zeker redden zou, als zij achtervolgd en bedreigd mochten worden. Want een teeken van bescherming van hem, prins Hama, zou meer gelden dan een bevel van den koning....

De mannen staarden alle naar hem, die zulke woorden sprak, zij zagen hem vorstelijk en jong en schoon en mompelden in hun landstaal woorden van dank en verheerlijking die door de omgevenden niet werden verstaan. Hama verstond ze, doch hij leek ongeroerd, alsof hij den lof niet vernam.

Eenige dagen daarna kwam Hama 's morgens in Ido's hut, hij zei te komen voor een heelen dag en misschien kwam hij meerdere dagen, daar hij den omgang met zijn andere vrienden den eersten tijd vermijden wilde. En hij toonde Ido een verbonden plaats aan zijn arm, hij toonde 't met een minachtend lachje en dacht dat Ido zonder uitleg begrijpen zou. Doch Ido begreep niet en vroeg verwonderd hoe hij aan een wonde gekomen was. Hama vertelde nu: ‘Mijn vader, de koning, was natuurlijk zeer vertoornd toen hij vernam wat ik gedaan had, en toch durfde hij de Sagaciërs op hun tocht niet verhinderen, wetend dat het hem niet gelukken zou tegen mij te winnen. Nu heeft hij zijn woede gekoeld aan den eenige dien hij wist dat ik aan hem niet wreken zou en dat is mijzelf. Hij heeft mij deze wond geslagen, maar diep trof zijn wapen niet.’

Dien dag brachten zij lezend en redenend door en volgende dagen kwam Hama opnieuw en steeds sloeg Ido hem in 't verborgen uitvorschend gade en poogde te doorgronden, wat hem al den tijd van hun samenzijn raadselachtig bleef. Hama

was vertrouwelijk met hem en toch werd hem daardoor het raadsel niet opgelost. Doch op een dag was Hama in zijn woorden inniger en bewogener dan anders, - hij had een groote rol meegebracht: dat was een vaandel, door Hilmoor geweven en het was jeugdig en wild, en het was de weergaaf, in rijk figurenspel, van kracht en grootheid.

Zoo spraken Hama en Ido van dien kunstenaar opnieuw, doch de eerste sprak: ‘Dit is de droom van een roemrijk leven en een machtig land Ido, en zoo was ook eens mijn droom, - dit maakte ons tot vrienden. Maar nu is alles anders, - nu wordt het leven meer dan dat, - de droom is lang voorbij en een werkelijkheid, die gij droomers niet leven kunt, nadert. Die is nabij, ik voel dat, maar de tijd is nog niet gekomen en ik moet mijn tijd afwachten.’

‘En als mijn tijd gekomen is, ging hij na een wijl voort met koelen glimlach, dan moet iemand sterven, die in mijn weg staat, - je weet wel, Ido, wie ik meen.’

Zij zagen elkander aan en Ido begreep dat hij op zijn vader, den koning, doelde, - hij ontstelde even, dwong zich echter tot koelheid en zag van Hama's oogen naar de plek, waar de kwetsuur verborgen was. Maar Hama sprak minachtend en herhalend, wat hij reeds eer had doen weten: ‘Geen wraak daarom! Maganen zijn wreed. Maar hij is valsch en laf, het volk heeft mij lief, niet hem en hij heeft verloren tegen Farax.’

Ido zweeg en zat bleek en peinzend naast den prins. Hij zag hem niet meer aan, wist hem vlak bij zich en week ook niet van hem weg.

Zij hadden den ganschen dag veel gedacht en gesproken, - nu zaten zij op het mos van de helling: Hama, nadat hij roemdronken zijn geheimen had uitgezegd, legde zich loom neder en sloot de oogen. Dan zag hij nog op naar Ido, die gedachteloos zwijgen bleef en hij fluisterde vleiend en als in scherts: ‘Zul je niet heengaan, als ik soms slapen mocht, Ido?’

‘Neen,’ antwoordde Ido verstrooid, doch zacht en meegaande. Hama fluisterde zachter nog:

‘Zul je ook niet heengaan, Ido, als ik waak en handel?’ - en zijn stem dwong Ido hem aan te zien.

Toen antwoordde Ido ernstig en wat droef: ‘Nu niet. Later zal ik terugkeeren vanwaar ik gekomen ben.’

‘Later...’ herhaalde Hama mijmerend, en sloot dan opnieuw de oogen, zweeg en rustte. Het vaandel lag uitgespreid naast hem en Ido die niet rusten kon, mijmerde zich dieper en dieper in de wondere teekening. Hij dacht aan Hama's stoute plannen en stout was ook dit jeugdwerk van den wever en dan zag hij het beeld van dien droomer voor zich. Nu Hama zoo veel aan hem geopenbaard had, rees de verschijning van dien ander beduidender voor hem op als een nieuw raadselbeeld: het droef en zacht gelaat, de diepe gesluierde oogen, het aandoenlijk en bezielde wezen van dien wever Hilmoor.

Ido begaf zich enkele dagen later alleen naar het weefhuis en zocht Hilmoor, die daar aan zijn arbeid was. Deze zag den vreemde verbaasd naderen, beantwoordde vragend diens groet en zag beteekenisvol naar het ledig naast hem. Ido verstond en zei: ‘Ik kom zonder prins Hama en ik kom zonder opdracht van deze, - wat mij drijft is verlangen u te zien, met u te spreken, - ben ik welkom?’

Hilmoor vond die vraag een vreemde en knikte glimlachend ja en zij bleven lang bijeen in kalm gesprek terwijl Hilmoor voortwerkte aan zijn weefsel. Tegen den avond ging Ido heen, doch hij herhaalde zijn bezoek gaarne, en kwam spoedig bijna dagelijks in het weefhuis. Hij zag het worden van nieuwe en immer bekorende figuren, het volvoeren van een groot stuk arbeid, en hij waardeerde in zijn eerbied zeer dat hij daarvan toeschouwer mocht zijn.

Zij werden gaandeweg meer vertrouwelijk samen, Ido vertelde den ander vanwaar hij kwam, van zijn leven, en duidde in zijn verhaal wel aan wie hij was en Hilmoor was een dichter als hij van zijn weefplannen sprak. Ook van prins Hama spraken ze soms, - in het begin aarzelend, doch eens staakte Hilmoor zijn kunstig dradenspel nog voor het donker werd en trachtte volhardend Ido te doen vertellen van den prins. Hij luisterde bij Ido's woorden niet zooals de vrouwen luisterden, die aan den oever van den kleinen stroom nabij zijn hut bijeen kwamen en hem zoo gaarne verhalen ontlokten over het leven van den zoo bewonderden, vorstelijken jonkman, - toch drong hij als die vrouwen Ido tot spreken aan. Ido sprak verwonderd wel, want Hilmoor's ziel was niet die van

een kind en wat hij vertellen moest was 't verhaal voor een kinderziel. Hij zag ook Hilmoor zoo ernstig bij zijn woorden, en zijn oog was niet rustig en jeugdig als toen hij den blik op het weefsel gericht hield.

Nadat Ido veel had verteld en geantwoord op naieve vragen, zwegen ze en zocht Hilmoor een antwoord op de vraag, die hij in de oogen van den ander wel begrepen had. Maar dat antwoord was ver en hij vond eerst andere redenen om Ido's verwondering te bevredigen, hij zei glimlachend: ‘Iedereen in het land aanbidt Hama en hoort gaarne van hem, zooals ge wel lang zult weten. Wij wevers, zijn als de anderen.’

Ido liet zich misleiden en vreesde dan de ander 't meest welkom te zijn als boodschapper van Hama's leven en hij was teleurgesteld en ijverzuchtig. Maar Hilmoor's oogen waren diep en weemoedvol, toen zij elkander aanzagen en eer Ido heenging, vertelde de wever op zijn beurt. Hij sprak:

‘Toen ik nog klein was, werkte hier in dit zelfde huis een man, van wien men het werk zeer prees, en toen kwam de koning hier en wilde voor zich een weefsel van diens hand. Maar de koning is niet groot als een koning zijn moet en de wever was een eerlijk en moedig man en was koel en vleide den koning niet, in woorden niet en in de daad niet. Want de koning wenschte zijn naam in schitterende teekens te zien aangebracht op het doek en de wever was te trotsch om dien naam zoo in zijn werk te dulden en zocht vergeefs het verzinsel, dat zulk teeken het te zeer ontsieren zou, en dat een kleiner, vager naambewijs meer zou passen, - de koning heeft hem gedood, hier in dit huis, aan zijn weefstoel. Hij is begraven dicht bij mijn woonhuis, dat ook het zijne was en ik weet dat alles nog zeer goed.’

Ido vroeg ontroerd: ‘Was hij uw vader?’ Doch Hilmoor antwoordde: ‘Neen, - het huis is groot en er woonden steeds meerdere wevers met hun gezinnen daar, zooals ook nu.’ Dan vroeg hij hartelijk en meer levendig: ‘Ga mee dezen keer naar mijn woning Ido, want het is later geworden dan andere dagen en uw hut is zoo ver!’

Ido stemde toe en op de wandeling naar Hilmoor's huis praatten zij eerst zachte woorden samen die geen ander beduiden hadden dan dat zij namijmerden over wat gesproken was.

Dan sprak Hilmoor als vervolgend zijn verhaal: ‘Prins Hama kwam voor enkele maanden bij mij in het weefhuis als ge weet en hij bewonderde mijn arbeid. Ik moest voor hem weven zooals eens die ander voor zijn vader, maar hem eerde ìk, omdat hij een dapper en groot vorst zal worden en ik vleide hem wel, - in woorden en ook in de daad, want het vaandel dat ik hem weefde, bedoelde zijn grootheid mee. - En zoo was ik gelukkiger dan die andere wever.’

Maar die woorden, waarmee hij besloot klonken droef; - Ido sprak nu vrijwillig voort over prins Hama, maar Hilmoor luisterde zonder aandacht en bracht zelf het gesprek op wat anders. Hij vroeg ook: ‘Is de verre stad Mandola schoon? en leven daar die vele duizenden menschen vreedzaam en gelukkig met elkander? - Is het sterven zoet in dat land, vanwaar gij komt?’

‘Het sterven, - waarom het leven niet?’ vroeg Ido zacht en bevreemd naar hem opziende. Hilmoor zei achteloos: ‘Ik noemde toch het leven ook, leven en sterven beide! - Ik zou gaarne verre landen zien, zooals gij doet...’

Maar Ido zweeg en dacht even aan het eigen land met een vlaag van heimwee. En Hilmoor, toen de ander zweeg, sprak met vreemde innigheid: ‘Laten wij elkander niet benijden, Ido, - heb mij een weinig lief!’

In den schemer bereikten ze de weverswoning en in dat huis ontving hen een vrouw die stil en waardig was: Hilmoor's moeder. Zij kende den gast wel en zag even verwonderd naar haar zoon op, toen die hem als zijn vriend binnenleidde, doch zij was vriendelijk en liet hem spoedig, met huisvrouwtrots de vertrekken zien die hun gezin behoorden. Want het huis was groot en vele gedeelten behoorden aan andere weversgezinnen. Een groot vertrek, midden in het huis was aan allen gemeen en hier vonden zij reeds eenige wevers en vrouwen, die nieuwsgierig opzagen, den vreemdeling gulgauw welkom heetten en voortgingen met hun eigen gesprekken.

Hilmoor voerde Ido mee naar buiten; rondom het huis stonden veel boomen en er was een hof, geurig van veel vruchten, die in den schemer verscholen hingen. Achter dien hof was een open veld en een vijver, waar het water blonk

en die met smalle blinkende strook zich ver in het landschap uitstrekte. Ergens aan dien vijver was een donker prieel, op een door kleine heuvels beschut plekje, - de twee stonden stil bij den vijver en toen Hilmoor onverwachts luid en helder ‘Yenka’ riep, kwam uit dat prieel een helderen roep van een meisjesstem weerom.

Ido schrikte op bij deze geluiden, - aan Yenka dacht hij reeds lang, terwijl zij huis en hof doorgingen. Zij kwam nu niet nog te voorschijn en Hilmoor leidde Ido langs het prieel de heuvels op, vanwaar aan de andere zijde de grond steil afhelde en het land met de verspreide huizen der dorpen ver in de diepte lag. Dit was verrassend en Ido was eenigen tijd gansch geboeid door dit uitzicht; de verscholen zon belichtte nog het landschap en Ido toefde hier met Hilmoor gaarne tot dat licht versterven zou.

Hilmoor was wat van den heuvelrand geweken en toen Ido naar hem omkeek was Yenka hen nabij geslopen en stond naast Hilmoor. Spottend en levendig begroette zij den vreemdeling, - Ido hoorde nu haar stem van nabij en zag haar in het avondlicht, maar haar scherts verhinderde zijn nieuwsgierige blikken meer dan de matheid van dat late licht en hij wendde de oogen onbevredigd van haar. Het landschap omlaag vond hij schoon, doch boeide hem niet meer, - hij luisterde in vreemde ontroering naar de stemmen van Hilmoor en Yenka. Dat zij zeer schoon en bekorend was, had hij wel gezien en dat Hilmoor haar liefhad was hem helder geworden, - schoon hij niet juist meer wist, hoe gebaar en blik was, die hem zulks beduidden. Maar hun teederheid ontroerde hem, hij zag dat Yenka gansch anders was dan Hilmoor, iets was in den klank hunner stemmen, in den toon hunner woorden dat hem bevreemdde; - zijn stem was zacht, vragend en aarzelend en de hare helder en schalk.

Zij verzocht hen ook spoedig om mee terug te gaan naar huis, ongeduldig snelde ze dan reeds het heuveltje af, doch zat hen aan den rand van den vijver weer op te wachten. In den donkeren hof nam zij eerst Hilmoor's arm en dan grillig die van Ido en sprak goelijk en vertrouwelijk met hem. Doch uit den hof gekomen, sprak ze, terwijl ze plots scherp en wantrouwend naar hem opkeek: ‘Gij zijt dus die vriend

van prins Hama uit het leger van Mandola en met wien hij zooveel op heeft!'

Ido voelde haar blik en richtte ook de zijne op haar, om haar wantrouwen te ontkrachten. Doch dan veranderde zij snel; haar oogen werden spottend, plagend, en op dien toon riep ze, hem loslatend: 'Ge lijkt hem niet, ge lijkt Hilmoor!'

Hilmoor zei zacht en naief tot haar: 'Hij is mijn vriend, Yenka!' En toen werd haar blik even als de zijne, - zij toefden nog wat buiten, voor zij het huis binnentraden en Yenka schonk Ido een mooie vrucht, die zij, behendig klauterend, uit het loover van een der naaste boomen plukte.

In het huis, in het groot binnenvertrek wachtte hen de huisvrouw met vele anderen. Er waren veel jeugdige vrouwen en meisjes daar, doch geen was zoo schoon als Yenka. Maar zij waren vroolijk en plaagden elkander met veel schalke woorden. Ido zat met Hilmoor in een hoek van 't vertrek, doch zij waren niet ver van Yenka, die zich met de vrouwen bezig hield en hij zag nu bij het lamplicht ongestoord van haar schoonheid telkens meerder blijk. Hij lette ook op alle woorden die tot haar gesproken werden en op elk woord dat zij zelf sprak en hij merkte hoe een der meisjes haar loszinnig plaagde met prins Hama's gunst. Doch dit vond geen bijval, - afkeuring zag hij op veler gezichten, - Yenka zelf was ongeroerd, haalde alleen trotsch de schouders op en zei tot de onvoorzichtige, heenwijzend naar Ido, schoon achteloos: 'Pas op, hij is immers de vriend van prins Hama!'

Dit wisten allen en zij kenden hem allen reeds lang, alleen Yenka had hem voor dezen dag nooit gezien, daar zij zeer zelden haar woning met den ruimen hof verliet. Dit vernam Ido in 't gesprek en eensklaps vraagde hij haar verbaasd waarom zij dit zoo weinig deed.

Doch de moeder antwoordde voor haar en zei dof en rustig: 'Wat zal zij buiten onzen hof doen? - het is hier ruim en goed en alles wat zij noodig heeft, vindt zij hier.'

Allen zwegen en Yenka zweeg lang en staarde koel voor zich, of daar een antwoord was dat zij uit te spreken wenschte en niet mocht. Zij was nog stil, toen de wevers en vrouwen laat hun eigen vertrekken zochten en zij met de moeder en de twee mannen achterbleef. En Hilmoor was nu bij haar

als haar beschermer en sprak zachte troostwoorden, die zij zich welgevallen liet.

Yenka sprak toen glimlachend tot Ido: ‘Vreemdeling, hij smeekt mij altijd te blijven in onzen eigen kring en om mij ver te houden van prins Hama, die mij eens gezien heeft en zelf sluit hij vriendschap met diens vriend en haalt hem hier! Is dat wijs, Ido?’

Als twee kinderen stonden zij en Hilmoor bijeen, maar hij was peinzend en antwoordde:

‘Dwaas was 't misschien dat ik dat smeekte, en toch weet ik u graag altijd veilig hier. Maar Ido zal met Hama over u niet spreken,’ - vragend zag hij Ido aan die zwijgend toestemde, en hij vervolgde nog: ‘Ik geloof soms dat de prins aan u lang niet meer denken zal en dat het ijdel is te meenen dat hij niet vergat.’

Na dit gesprek gingen ook de vrouwen spoedig heen, doch Ido en Hilmoor bleven nog lang wakend in het ruim vertrek, waar rondom de stilte was van den nacht, doch hun vriendschap was nieuw en zij leefden in veel fantasiën samen. Hilmoor vroeg bij 't slapen gaan zijn gast dat hij nog langer hier vertoeven zou, - hij mocht des daags speelmakker van Yenka zijn en hij beloofde willig nog eens dat hij van haar niet spreken zou in anderen kring. Doch hij sprak zijn belofte met nauw-merkbaren, geheimvollen glimlach en Hilmoor merkte 't, vroeg de reden, - Ido echter verraadde hem 't geheim van prins Hama's liefdeverlangen niet.

Den volgenden morgen, toen Hilmoor met andere wevers naar zijn werk vertrokken was, bleef Ido de gast der vrouwen en met Yenka ging hij spoedig wandelen. Zij kwamen weer aan den vijver, zaten eenigen tijd samen in het koel prieël en zij sprak met hem, vertrouwelijk en nieuwsgierig, zooals de vrouwen in den omtrek zijner hut deden. Zij was bedreven in veel spelletjes, leerde hem deze zoo goed zij kon en vermaakte zich met zijn onhandigheid.

Zij liepen den ganschen hof rond en aan een zijde was een weiland waar runders liepen en schoone vlugge paarden. Yenka floot en een dezer dieren kwam snel naderbij, een zwart klein paard en Ido zag hoe het verheugd zijn meesteres den kop liet streelen en zeer aanhankelijk was. En eensklaps

wist zij op den rug van het rijdier te klimmen en rende zij het weiland over in vroolijke wilde vaart. Zij was een uitmuntend rijdster en Ido stond haar bewonderend na te kijken en toen zij weerom kwam ving zij met naieven trots den lof op, die uit zijn oogen sprak en herhaalde den tocht nog eenmaal.

‘Het is een klein veld voor een die rijdt als gij,’ sprak Ido vleiend en meelijdend bijna, nadat zij was afgesprongen.

‘Nietwaar?’ beaamde zij vertrouwelijk en zacht voegde zij er bij: ‘Soms rijd ik wel verder dan hier, ver buiten ons erf, maar Hilmoor weet het niet, zeg het hem niet!’ Dan kleurde zij hevig en zich bedwingend zoo goed zij kon, voegde zij er aan toe: ‘Wij hebben geen geheimen, Hilmoor en ik en dit is niets en moogt gij ook vertellen als ge wilt.’

Des middags had Yenka bezigheid in huis en ging hij Hilmoor zoeken in zijn werkplaats en tezamen kwamen ze weer tegen den avond huiswaarts. De avond brachten ze weer in droomerig genieten van hun vriendschap door, - afgezonderd van de anderen verdiepten zij zich in vele dingen en den volgende dag speelde Ido opnieuw met Yenka.

Zoo verliepen nog enkele dagen en op een dier morgens, toen hij gereed stond Yenka naar buiten te volgen, ving de stille moeder een ernstig gesprek met hem aan. Ze zei: ‘Gij zult met prins Hama niet spreken van Yenka, maar sprak hijzelf nimmer van haar tegen u, met wien hij zooveel omging?’

Ontwijkend antwoordde Ido: ‘Hij vertelde mij eens van haar schoonheid.’

Doch zij zag hem aan en vermoedde meer, knikte dan dof en zei weemoedig: ‘Het is goed dat gij niet uitspreekt wat prins Hama zei, - spreek het nimmer uit tegen Hilmoor.’ Toen ontsloeg zij hem en voegde hij zich mijmerend bij Yenka.

Den volgenden dag vroeg deze hem grillig om met haar een wandeling te maken naar zijn hut, waar zij gehoord had, dat zoo schoone weefsels van Hilmoor de wanden versierden. Hij erinnerde haar aarzelend dat zij zoo weinig buiten haar hof trad, maar zij antwoordde ontstemd dat het immers niet altijd haar wensch was, thuis te blijven. En dan zei ze schalk dat het voor dezen keer ook niet Hilmoor's wensch kon zijn, dat hij ijdel was als elk ander mensch en gevleid zou zijn

als hij hoorde, dat zij was uitgegaan om zijn arbeid te bewonderen.

Ido verzette zich niet en na een haastig bescheid aan de moeder, die zwijgend afkeurde, begaven ze zich op weg. Zij kwamen eerst door het weiland waar de runders en de paarden waren, - hier klaagde Yenka, door de afkeuring der moeder opnieuw ontstemd: ‘Zij is zoo bang, zij is zoo donker! Ik zelf ben nimmer bang, ik zou wel strijd wenschen en gevaar en Hilmoor is ook niet bang, maar hij is zoo zacht en niet strijdlustig. Wij waren altijd samen en hebben elkaar altijd zeer liefgehad, maar hij is zoo goed en ik was altijd slechter!’

Nu waren zij het weiland over, kwamen in boschomgeving en nabij den uitgang stond een huisje, waar een vrouw op den drempel te voorschijn trad, toen zij daar voorbij gingen. Zij keek de twee wezenloos aan en droeg een gebedenboek in haar hand, - een groote hond kwam daarop snel naar buiten springen en naar Yenka, die hij scheen te kennen en met vriendelijke gebaren begroette. Haar metgezel keek hij wel dreigend aan, want het was een sterk en vechtlustig dier, doch Yenka's bedarend woord beschermde Ido en zij bracht den hond spoedig terug naar de vrouw, die haar met starren blik beschouwde. Zij spraken enkele woorden samen en Ido merkte hoe de vreemde vrouw van stem noch gedachte meester was, doch meer nog trof het hem dat zij Yenka geleek. Toen zij weldra hun wandeling voortzetten, bleef hij zich zwijgend verbazen; Yenka zei enkel verklarend van de vrouw: ‘Zij is zeer vroom, doch haar hoofd is verward.’

Dan voerde zij Ido naar een hoogen heuvel mee en van die hoogte konden zij de nabije hoofdstad overzien. Yenka schouwde met veel aandacht en dwong hem met haar te turen daar zij hem menige bijzonderheid vroeg van de dingen die ze daar in de verte zag. Hij vraagde haar of zij vaak vroeger daar geweest was, - zij bloosde en antwoordde met lichten spot: ‘Eens was ik daar op een feest, in een prachtig huis, dat gij wel kent, - van prins Hama.’

Ido gedacht wat hem deze van dat feest gezegd had en zweeg. Wat later wandelden zij samen langs kronkelpaden door bosch, zij ontmoetten nu en dan enkele landlieden en vrouwen en allen schenen Yenka te kennen, schoon zij zoo

zelden naar buiten kwam, en in hun groet aan haar leek Ido immers iets vreemds. Als hij achter zich den aanvang van een zachte samenspraak der voorbijgangers hoorde, dacht hij: ‘Is het Yenka's schoonheid waarvan zij spreken?’ en dan blikte hij spiedend naar haar op, maar zij weerde zijn blikken af met een schertsend woord of luchtige vraag, die hem tot bezinning dwong.

Zij kwamen eindelijk langs de oever van het stroompje dat hij vanaf zijn hut zoo dikwijls opzocht en hier ontmoetten zij eenige der vrouwen die hij kende, en ook deze kenden blijkbaar allen Yenka, en toen hij ook haar achter zich hoorde samenfluisteren, besloot hij bij haar later te gaan vernemen, wat men van Yenka sprak.

In zijn hut beschouwde zij al de dingen van Hilmoor ernstig en vol aandacht, - op het andere lette zij niet en toen zij zich had neergevleid op een rustbed en langen tijd, al koutend, aan heengaan niet scheen te denken, wist hij dat enkel Hilmoor's teekening en rijke kleur haar op deze plaats boeide.

Hij ging met haar terug laat in den middag, zij spraken op dien tocht weinig meer, en zij wist hem nu zoo te leiden, dat ze in de nabijheid van het weefhuis kwamen; - hier wees ze hem eensklaps het pad daarheen, en terwijl ze zelf naar haar woning verder ging, vroeg ze hem schalk en levendig: ‘Groet Hilmoor van mij,’ en ijlde na deze woorden van hem weg.

Hij bezocht weer Hilmoor aan zijn weefstoel en nadenkend bracht hij dien avond nog als gast in den kring der wevers door en sloeg Yenka gade en Hilmoor.

Den volgenden morgen nam hij afscheid, beloofde wel terug te komen en vertrok om het oud leven in de hut te hervatten. Doch dat leven had toen weinig waarde voor hem en hij wenschte wel naar prins Hama te gaan of voort te spelen met Yenka of te redenen met Hilmoor in het wijd veld der droomerij.

Hij zocht de bekende vrouwen in zijn buurt op, doch aan eene vroeg hij slechts naar Yenka, en deze zei hem niets, dan wat hij reeds van haar wist: dat zij schoon was en dat prins Hama eens een heelen feestavond haar tot zijn danseres en speelnoot had verkozen.

Doch eens vond hij Hama in zijn hut, toen hij van een doelloozen tocht huiswaarts keerde. De prins begroette hem als zijn vriend en ving het gesprek aan met veel onbeduidende klachten over zijn dagelijks leven, en Ido kon hem nauw antwoorden daar hij veel in dat leven van den prins nimmer gedeeld had. Ook voelde hij dat iets wichtigers volgen moest en toen zij eenigen tijd samen geweest waren vroeg Hama hem: 'Ido, je was gast van Hilmoor, veel dagen en je hebt Yenka gezien?'

'Ja, ik zag haar,' antwoordde Ido koel, zijn belofte gedenkend. Hama zag hem scherp en levendig aan, vroeg dan, plagend den ander tot meer zeggen: 'En was ze niet schoon en begeerlijk, Ido, zooals ik verteld heb? - en was ze niet verrukkend lief in haar gedragingen? - maar red u niet met leugens, Ido, want ik zag haar later nog dan gij!'

Zijn blik was stralend en Ido hoorde hem verrast aan. Hama vertelde: 'Ik ontmoette haar op een boschpad, - zij wilde vluchten toen ze mij zag, maar ik was haar snel genaderd en sprak haar toe. Zij wilde toch niet in mijn gezelschap blijven, - ik moest haar laten gaan, maar heb haar gesmeekt tot mij te komen, - zij heeft niets geantwoord en is haastig naar huis geloopen. Toen heb ik alle dagen naar haar uitgezien of ze soms komen mocht, Ido, was dat dwaas?'...

Ido antwoordde aarzelend: 'Ik geloof dat het dwaas was.'

Toen vertelde Hama, met donkeren gloed in de oogen en op wichtigen fluistertoon: 'Ook de nachten waakte ik, Ido, en dezen nacht, toen ik uit mijn raam tuurde, zag ik een vrouw naderen, die zat op een wild, sterk rijdier! Zij minderde haar vaart, terwijl zij naderde en dicht bij mijn raam, stond zij stil en schouwde naar mijn huis en ik zag: het was Yenka! Ik opende mijn raam en wilde haar roepen, maar het gerucht in de nachtstilte verjoeg haar; ze rende weg, nog eer lk geroepen had.'

Ido had verwonderd geluisterd en geloofde eerst niet dat die verschijning in den nacht Yenka kon geweest zijn. Hama zweeg minachtend en dan werd zijn blik koel en zegevierend en Ido strak aanziende, vroeg hij eensklaps heftig: 'Gij hebt haar vele uren gezien en met haar gesproken: zeg, dat ze mij liefheeft, Ido!'

Bij die woorden ontroerde Ido hevig, hij wist niet waarom en kon den ander geen rekenschap geven en bij de dringende herhaling van Hama's vraag kon hij toch niet antwoorden dan dat hij niet wist.

Norsch bleef de prins Ido een tijdlang bespieden, daarna gaf hij het op zich diens ontroering te verklaren. Hij bleef tot den schemer in Ido's hut, dan stond hij plots, vreemdglimlachend, gereed tot een plan en Ido stond naast hem en sprak zacht en donker-droomerig: ‘Gij gaat naar Yenka? - ik ga met u, ik ga naar Hilmoor, die Yenka zoo liefheeft en vergeefs bewaakt.’

Hama lachte trotsch en sprak: ‘Ik ga naar Yenka, maar in haar huis treed ik niet, - al wat ik beoog is dat zij in liefde eens tot mij komt!’

Ido vroeg hem zacht, terwijl ze samen de hut verlieten: ‘En wat zult gij haar geven, prins, als zij u liefheeft?’ Hama zag naar hem en in zijn blik was nu niets van zijn schrikkelijke eerzucht, zijn oogen waren groot en glimlachend en liefdevol. Hij antwoordde: ‘Alles wat mijn liefde haar kan geven, - ook mijn naam, mijn eer, en als zij langer wacht en mij, vóór haar goed besluit, laat uittrekken op een veldtocht, die ik spoedig meemaak, dan zal mijn naam roemvol klinken en mijn macht snel groeien en ik zal haar een heel koninkrijk kunnen offeren! Maar zeg haar dit niet, Ido, want het wachten is mij een lijden en dan zijn 't geheimen, die ik een vriend, geen vrouw toevertrouw.’

Ido geloofde nu Hama's liefde wel waarlijk groot en goed en wat hem nog weerhield te deelen in diens geestdriftige verwachtingen, was hem zelf geheimvol.

Zij gingen eerst den weg langs het stroompje, weken dan van den oever af en liepen tusschen groote boomen, die hun kruinen hoog droegen. De stammen dier boomen blonken in laten middagschijn en omhoog was hun donker dak. Omhoog klaagde een vogel, omlaag blonk nu en dan een lichtkleurig huisje en geen menschen liepen op dit uur in het bosch dan zij alleen. Het was stil en zij liepen stil voort, - geen der beiden wist van den ander wat zijn plannen waren en zij wisten het van zichzelf niet.

Toen zij de weverswoning eindelijk in het gezicht hadden

en Ido deze den prins aanwees, noodde Hama hem om te blijven toeven hier tot een later uur.

‘Gij hebt geen zorg voor den nacht noodig, Ido, waar men u zoo gastvrij reeds ontving en Hilmoor uw vriend is,’ stelde Hama zijn metgezel spottend gerust, maar Ido antwoordde met ontstemd vragen, waar hijzelf wel den nacht zou doorbrengen, want ook zijn woning was ver verwijderd. Hama antwoordde: ‘Zij zwierf buiten, dezen vorigen nacht, waarom zal ik nu niet buiten zwerven als zij?’

Maar teerder werden de woorden die hij tot Ido van zijn liefde sprak en Ido werd teeder met hem en vergat al zijn donkere vermoedens en zei eindelijk met zachten lach: ‘Waarom zoudt ge buiten zwerven, waarom niet aanstonds met mij binnengaan en zoo haar liefde winnen?’

Doch toen hij dien raad had uitgesproken hoorde hij twijfel in den naklank van zijn eigen woord en een suizing hoorde hij in de lucht en een waarschuwing verschrikte hem diep in zijn hart. Hilmoor's gelaat stond hem voor den geest, droef en wondervol en met een vaag verwijt. Hij schoof die vreemde voorstelling van zich en naar Hama keek hij, - Hama schudde het hoofd op zijn woorden, en zei peinzend: ‘Zij weet mijn liefde en ik wil hopen dat zij tot mij komt, maar het is mijn trots niet enkel die mij zoo doet wachten. Iets is er dat mij waarschuwt dat ik met mijn star geduld alleen haar winnen kan, en haar zeker verliezen zou als ik mij niet bedwong - Maar zien wil ik haar toch vóór dezen nacht en ik ga aanstonds met u.’

Terwijl zij nog toefden was een lachje van lust en zekerheid voortdurend op zijn gelaat, maar hij sprak nu met Ido over het plan dat hij daareven als een geheim had aangeduid. Het was een plan van zijn eerzucht, - hij wilde de koning van een naburig rijk gaan vergezellen op een krijgstocht, hij wilde roem verwerven en zich de gunst verzekeren van dien naburigen machtigen vorst. Hij voelde zich zoo krachtig, koen en vreesloos en als hij niet stierf in den heeten strijd, als hij weerom kwam als verwinnaar, zou hij dan ook Yenka's liefde niet zeker winnen?

En terwijl hij zijn plannen levendig uiteen zette voor Ido, was hij steeds meer de minnaar dan de eerzuchtige en Ido

had hem als voorheen lief en zag dwepend in zijn wonderen, vurigen blik.

Toen het gansch donker was en Hama gereed stond in de richting van de weverswoning te gaan, wilde Ido eerst terugkeeren naar zijn eigen hut, maar Hama vroeg hem verwonderd, waarom hij niet nog eens onder dat gastvrij dak overnachten zou en in hem zelf sprak een sterke drang om mee te gaan en dit vreemd liefdespel te leeren doorzien. Zoo kwamen ze samen aan het groote huis, zij klopten aan en een der wevers deed open. Zij zagen in een flauw verlichte hal en een der beiden sprak: ‘Ik ben prins Hama, - ga naar Yenka en zend haar hier! Ik heb haar een vraag te doen, - maar ga en beef niet, ik verzeker u dat ik geen kwaad bedoel, maar Yenka wensch ik hier, - zij moet mij antwoorden!’

Aarzelend en bleek ging de wever gehoorzamen, maar de woorden van den prins hadden luid door het huis geklonken en reeds kwam Yenka, bleek doch onbevreesd, haastig in de hal te voorschijn. Hama zag haar in 't gelaat, trad zelf een schrede nader en in den schijn van 't licht en terstond vroeg hij: ‘Yenka, het is laat en ik heb veel gedwaald dezen dag, nu moet gij mij een goed rijdier geven om terug te keeren naar mijn huis in de stad! Een sterk en snel dier Yenka, - ik heb kortgeleden in den nacht een zwart, wild paard gezien in nabijheid van mijn huis, - en de berijdster van dat paard waart gij, Yenka! Kunt ge mij datzelfde dier niet afstaan voor dezen nacht?...’

Er was gerucht van stemmen in nabijheid, - de wevers hadden zich achter in de hal verzameld, gereed Yenka te beschermen als haar geweld dreigde, maar zij hoorden ontsteld die vreemde, geheimdragende woorden aan.

Yenka werd dan rood, dan bleek, maar haar oogen deed zij van den prins niet wijken, - zij zag hem koen en trotsch aan en antwoordde uitdagend kalm: ‘Ik wil u mijn rijdier gaarne geven prins, maar zoudt gij wel wagen in den nacht een sterk wild paard te berijden, dat gij niet meester zijt?’

‘Ik ben meester van elk rijdier, Yenka,’ antwoordde Hama haar naief en blijde en vurig haar aanziende en zij werd bleeker en zon op een nieuw en stouter woord dat ook hem zou verbleeken doen. Maar zij vond niet; - wel bleef zij op-

gericht nog een wijl zijn blik verdragen, terwijl ze nog honend sprak: ‘Waar iedereen in 't vaderland u zoo liefheeft prins, moest ge niet zoo roekelooze dingen doen!’

Alleen zijn lachenden blik antwoordde haar en nu week ze uit de hal om hem haar paard te halen, zooals hij wenschte.

Zwijgend en werkeloos bleven de wevers in den donkeren hoek bijeen, doch Ido ging naar hen toe en zocht Hilmoor. En toen Hama diens stem vernam en hij geërgerd vroeg: ‘Hebt gij geen groet voor mij, Hilmoor?’ - kwam Hilmoor kalm naar voren en begroette den prins, ernstig en eerbiedig. Maar Hama sprak nauwelijks terug en zag hem niet aan, en al spoedig hoorde men den voetstap van een paard buiten en verscheen Yenka met haar klein, zwart rijdier gezadeld naast zich.

Zij betoonde zich nu vriendelijk jegens Hama, bood hem vruchten aan, terwijl hij zich in den zadel zette en waarschuwde hem nog eens, met vreemde stem, voorzichtig te zijn bij dezen rit. En immer zagen zij in elkanders oogen, afwerend en bedreigend, - verwonderd ook, als leefden zij in een droom. Hama droeg haar nog zijn metgezel en vriend als haar gast op, groette Ido en Hilmoor, blikte eens nog Yenka in 't gelaat en reed dan heen. En in de hal werden weversstemmen rumoerig en de vrouwen van het huis kwamen naderen en haar verschrikte stemmen mengden zich met de stemmen der mannen. Hilmoor fluisterde met Yenka en zij stond met vreemden glimlach naast hem, en Ido zag bevreemd die beiden aan.

Toen lachte Yenka hem eensklaps spottend toe en vroeg wat hij van dit alles zoo zwijgend dacht. Ido bezon zich en antwoordde, haar vrijmoedig aanziende, op schertsenden toon: ‘Het lijkt mij wel te zijn een spel, een droom van liefde.’

‘Neen’ zei ze, terwijl ze vast en krachtig zijn blik beantwoordde: ‘- niet van liefde, maar van haat!’

De stemmen der anderen zwegen toen zij zoo heftig sprak en zij vervolgde, koel naar Ido ziende: ‘Eens toen ik een kind was, heeft de koning een wever gedood, die mij heel dierbaar was en ik haatte den koning fel daarom en Hilmoor haatte met mij. Maar hij heeft dien haat snel verwonnen en ik heb een tijdlang vergeten, want het geluk was zoo groot voor ons, toen wij kinderen waren.’

Ze zei dit laatste, terwijl ze droomend even opzag naar Hilmoor die haar blik beantwoordde met innigheid. Daarop sprak ze, haar verhaal aan Ido vervolgend, maar verklarend tevens voor allen die in de hal waren: ‘Toen prins Hama, die toch de zoon van den slechten koning is, bij Hilmoor kwam en hij mij vleide en tot zich wilde trekken, is mijn haat opnieuw opgewekt en op hem overgegaan, en soms woedt die haat te hevig in mij, zooals deze vorigen nacht, toen ik uitreed en doelloos naar zijn huis kwam. - Dat het dwaas was en roekeloos, heb ik nu wel gevoeld,’ eindde zij berouwvol, schoon haar stem trotsch en koud klonk.

Hilmoor vatte haar hand en troostte haar en zij onttrok zich niet, maar wendde zich eenmaal nog tot Ido.

‘Het is een spel van haat’, herhaalde ze, met een flikkering van woestheid in de oogen en met rustigen, trotschen mond, - ‘maar zie dat gij geheimen, die niet de uwe zijn, bewaren kunt!’

Toen troonde Hilmoor haar met zich, hij leidde haar weg uit de hal en in die hal bleef Ido nu met de andere wevers bijeen en het gegons van hun vele stemmen ving opnieuw rond hem aan. Hij verstond eerst nauwelijks, wat zij wild dooreen bespraken, maar allengs week de verwarring van de veel geluiden; de woorden die zij deden hooren werden schaarscher en meer beteekenisvol, op de gezichten kwam heilige ernst en een somber, heilig vuur: zij voorzagen geweld dat Yenka vroeger of later van den verliefden prins bedreigde en verbonden zich haar te beveiligen in deze woning tot in den dood.

Op den drempel der hal stond zwijgend de waardige moeder en hoorde de geloften der wevers en was in haar zwijgen ernstvol en plechtig als de anderen in hun geloften. Eindelijk noodde ze de wevers en ook Ido haar te volgen naar het groot middenvertrek en toen zij daar kwamen zaten daar Hilmoor en Yenka, hand in hand en haar gelaat was zacht en bewogen en tot de vertrouwden die zich om hen schaarden sprak zij zacht en blozend: ‘Ik zal trachten niet meer te haten en ik beloofde Hilmoor dat ik nimmer meer zal uitgaan in den nachl, zooals ik deed’...

Hiimoor's gelaat was geheimvol, doch vredig, - hij sprak

weinig, maar de wevers en de vrouwen werden vroolijk rondom de twee die zij liefhadden: Hilmoor die de meester der wevers was, en Yenka, de schoonste der meisjes! Het werd onder die allen een wild schertsen, een vroolijk schaterlachen brak soms uit en hun fantasie schonk wondere tafreelen, tafreelen van lust en liefde, van reine vlammen, want zij voelen, bij alle vroolijkheid, zich tot in den dood samen verbonden.

Neven de gastvrouw zat Ido, hij zag hoe zij, de moeder, haar kinderen gadesloeg, - groot en wondervol noemde hij weer het leven, hij luisterde of vroeg niet meer en wilde niet weten waarom dit alles dat hem omgaf zoo wonder lieflijk was en tot zoo grooten weemoed hem ontroerde.

Dien nacht peinsde hij niet, droomde alleen en midden al de verwarde beelden stond Hama's beeld hem beduidend voor den geest en onrustig werd hij, als deze, toen hij hem den vorigen dag in zijn hut vond. En als prins Hama verlangde hij weg te trekken uit dit droomstille leven naar luide daden en hel-zichtbare gevaren: die van den krijg!

Maar den volgenden morgen, bij het heldere en stille blinken van den nieuwen dag, verliet hij haastig het gastvrije huis, liep door de bekende boschpaden terug en aan den oever van het stroompje bleef hij toeven en wachten tot enkele der vrouwen met haar waschvrachten kwamen. Doch het waren niet vele in getal en niet de jongere harer die hem het meest en het graagst te vertellen plachten, - daarom ging hij besluiteloos en teleurgesteld heen en stelde wat hij te vragen had, uit tot een anderen dag.

Op een der volgende dagen vond hij meerdere daar verzameld en onder haar waren veel praatgrage, dartele meisjes, die veel van de liefde wisten en veel ernstige, bedaarde vrouwen, die lang geleefd hadden. Toen ging Ido vastberaden haar van Yenka spreken en besloot niet heen te gaan voor zij hem alles hadden meegedeeld wat zij van haar en haar huis weten mochten.

De meisjes snapten en lachten onderling en allen waren eerst onwillig hem zijn wensch te vervullen. Hij bleef aanhouden met zijn vragen en hij liet ontstemming blijken, meer dan hij in zijn hart voelde, om haar door vrees tot meer gewilligheid te

bewegen en dit gelukte, want zij vreesden hem, daar hij prins Hama's vriend was.

Een der vrouwen vroeg hem nu in antwoord: ‘Weet gij van den wever, die lang geleden door den koning werd vermoord?’

Ido antwoordde dat hij tweemaal reeds daarvan gehoord had. De spreekster vervolgde: ‘Weet gij van de krankzinnige vrouw die aan de grens van den wevershof woont? - met een trouwe sterke hond tot wachter en haar gebedenboek altijd in de hand? - Zij is vroom en veilig.’

Ido antwoordde dat hij haar gezien had.

Zwijgen volgde. Ido maande zacht en voorwendend nieuwe ontstemming: ‘Ga dan voort, - de dingen die ik wist, had ik niet noodig te vernemen van u.’

De meisjes lachten en riepen schertsend: ‘Gij komt daar veel en zult immers meer weten dan wij!’ En zij wilden voortgaan met haar onderling gebabbel, maar hij wendde zich bevelend tot een harer die hij goed kende en die schalk gelachen had. Hij beval: ‘Zeg mij waarom dat lachen is, dat ik niet versta!’

Het meisje wilde antwoorden, doch een vrouw riep ontsteld en angstig: ‘Hij is een vriend van Hama!’ En smeekend voegde zij er bij: ‘Geloof ons, vreemde, dat wij allen den prins Hama liefhebben meer dan ons leven, maar zeg hem geheimen niet, die gij nu hooren moogt.’

Ido antwoordde: ‘Ik beloof dat.’ En een andere vrouwenstem sprak nu: ‘De wever, die gedood werd, was Yenka's vader en de vrouw die aan den rand van den hof woont, is haar moeder. Maar Hilmoor's moeder nam haar tot kind aan, na den dood van haar vader, toen haar moeder ziek van hoofd werd en zij is opgegroeid als Hilmoor's zuster, - elkeen beschouwde haar zoo.’

En een der meisjesstemmen vervolgde schalk en snel: ‘Yenka is zijn zuster niet, maar is zijn bruid!’

En Ido hoorde nog hoe de vrouwen met vermanende woorden tusschenbeide kwamen, en begreep hoe zij Hilmoor beveiligen wilden als misschien prins Hama zich de schoone Yenka zelf tot bruid verkiezen mocht en den minnaar haten zou, den broeder niet.

Maar stil, in diepe ontsteltenis ging Ido terug naar zijn hut en hevig was zijn onrust nu hij het leven plots geweldig, vreemd en duister zag, en gansch doelloos bleef hem zijn eenzaamheid.

(Slot volgt).

Cola Rienzi Treurspel in drie bedrijven
Door
Albert Verwey.

(Vervolg en Slot van Dl. II bls. 259).

Tweede bedrijf

Eerste tooneel

Een Zaal op het Kapitool

COLA en BIANCA

COLA
Ik duizel, Bianca. Daaglijks heb ik mij
Vernederd voor het kruisbeeld en toch weet ik
Dat Cola nooit needrig genoeg kan zijn.
Toen ik als knaap, als jongling, in Anagna
En bij dien ouden goeden priester woonde,
Was ik een kind van 't land: de morgendauw,
De vogelzang, het plassen van de beek,
Het bergpad en de pinkende avondster,
Mijn boeken zelfs waarvóór de kalme taak
Mij dag noch nacht verdroot, vervulden me
Met vreugd en vrede. En schoon voor 't wild gejoel
Van makkers van mijn leeftijd schuw, vermeed
Ik scherts noch dol vermaak, en ook geen strijd,
Als 't moest en als mijn eer dien drang begreep.

Maar meest genoot ik met in wit gewaad
Het wierookvat te zwaaien voor 't altaar
Terwijl het klaar geluid veelstemmig klonk
Door 't kleine kerkje. Soms besloop mij dan
Dat vreemde zeggen van mijn moeder dat
Ik zoon was van een keizer. Maar tehuis
Bij landvolk en in werkplaats en op veld
Voelde ik mij elks gelijke en vond alleen,
Bij 't zien van armoe, onrecht en verdriet,
Mijn hart voller van deernis en verzet
Dan waar het volk van weet, dat lijdt en zwijgt.
Totdat mijn vader stierf en ik in Rome
Ontwaakte tot een nieuw bestaan, en strijd.
Gij weet toch, Bianca, hoe ik in Anagna
Van Rome droomde, toen het schamel beeld
Dat in mijn prille jeugd zich had gevormd:
Rivier en blank paleis en poort en burcht,
Door mijmring werd verrijkt. Hoe pronkte een volte
Van kostbare gebouwen op de heuvels,
Hoe schreed een waardig volk: heeren, prelaten
En burgers door de stad, hoe fier was elk
Romein te zijn en een gewijd verleden
Door 't eigen zonnig leven te vergrooten.
Gij kent het sprookje dat het volk verhaalt:
Hoe een paleis stond, midden in de burg
Op 't Kapitool, van goud en edelsteen,
Een derde van de heele wereld waard.
Zooveel gewesten er op aarde zijn,
Zooveel standbeelden stonden in het binnenst
Vertrek, en om elks hals een gouden bel.
En niet zoodra verhief zich een gewest
Tot strijd met Rome of 't belletje aan zijn beeld
Weerklonk: de priesters meldden 't den Senaat
En Romes legers werkten Romes heil.
Dat leek niet vreemd - zoo dacht me - waar de Stad
Het wereldhart was en wel siddren moest
Waar ergens aan haar heerlijk lijf een lid
Pijnlijk gescheurd werd. Waardige priestertaak:
De waarschuwing bewaken of het rijk

Gevaar bedreigt. - Toen ik terug kwam vlood
Het droombeeld van mijn jeugd, dat in mijn oogen
Nog wijlde, op eens me diep in 't hart. De stad
Leek mij leeg en verlaten. 't Gulden schijnsel
Van pracht ontbrak haar. Op de heilge heuvels
Stond kerk en klooster nog, vervallen en
Ontwijd niet zelden, maar behalve om 't Kapitool,
Naar 't Marsveld heen en langs het Tiberwater,
Drong geen bevolking zich. Geen pauslijk hof,
Geen handel, geen bedrijf dat tierde. Wel
Zocht ik ontroerd de monumenten op
En de oude eerst korts hervonden boeken lezend
Vulde ik in mijn verbeelding aan wat, eeuwen
Geleden, schoon was: heel een volk, een wereld.
Maar nu eerst zwol mijn leed. Ik zag de bouwsels
Vervallen half, maar half bewoond door machtgen
Die 't volk bedrukten en de bleeke nood
Die door de puinen zwierf. Nooit heb ik, Bianca,
Mij toen verheven tegen 't kwaad dat rustloos
De ellende meerde. Nijvrig sloop ik om,
Zocht in de inschriften die geen sterv'ling las
't Leven van de oude stad dichter te naadren,
Hopend dat ik daardoor 't verdriet vergat
Om mijn vernederd Rome. Maar de roem
Van eertijds vlamde onze eigen laagheid klaar.
De grond die het gebeent draagt van apostels,
Die 't bloed van martlaars dronk en waar profeten
En pelgrims, de eeuwen door, zich talloos kruisten,
Was een spelonk van roovers, een gewelf
Van moorders en in 't donker wist geen mensch
Van schoon of heilig dat daar eertijds blonk.
Ik overwoog die dingen droef, maar zonder
Begeerte, dan die elk voelt, dat het kwaad
Voor goed zou wijken. In mijn daaglijksch werk
Leerde ik de menschen kennen en begreep
Maar half hoe zooveel onwil, misverstand
En traagheid huizen kon in elk. Ik vond
Niet alle grooten slecht, elk kleine braaf.
Dieven en moorders waren bij 't gemeen,

En van den adel was Colonna zelf,
De oude Stefano en zijn huis, geen vriend
Van kwade zeden, maar integendeel
Een eerlijk voorbeeld van den tijd toen Rome
Groot was door enkel burgers. Ook zou hij niet
Het marmer van de monumenten veilen
Naar Napels of om winst de kathedraal van
Orvieto ermee tooien. De beschaving
Scheen veilig bij geslachten die als 't zijne
Zorgden voor 't schoone. En ook Savelli eerde ik.
Ik deed hem dienst, nam zijn bescherming aan
En droeg zijn wapen. Maar o Malatesta,
Doembre en ten doem geworpen Malatesta!
Dien ik hing...

BIANCA
Cola!

COLA
Ja, waar was ik, Bianca?
Ik dacht, ik hing hem die mijn broer vermoord heeft,
Die Jacopo, mijn broer, vermoord heeft.

BIANCA
Cola
Het was een droombeeld dat u overviel...
Die Malatesta...

COLA
Juist, een Malastesta
Was 't die mijn broer vermoordde. Ik hing hem niet.
Ik hing dien andre die zijn naam draagt. O
Mijn jongre en tengre broer, zoo vurig, edel,
Zachtzinnig en gemoord door Malatesta.

BIANCA
Kom tot u zelf, mijn Cola. Straf, geen wraak,
Bracht ge over Malatesta, immers een andre
Dan die uw broer vermoordde. Een andre misdaad
Beging hij daar de vierschaar hem voor greep...

COLA
Ik haat zijn huis. Ik haat zijn macht die mij
Van 't recht beroofde om mijn verslagen broer.
Ik hing hem. Toen hij hing zag ik in hem
Den moordnaar van mijn broer. O Bianca, weet
Dat op dat oogenblik toen mij mijn broer
Ontviel, mijn droom een daad werd. Ik begeerde
Alleen mijn recht. In onschuld dacht ik nog
Dat recht te krijg was, recht te krijg voor mij,
Voor een, geen machtige baron, prelaat
Of roover. Maar ik dacht verkeerd. Ik stond
Hulploos als een geschoren schaap, de slagen
Van mijn beleedigers raakten mij, wat raad
Dan dat ik *in* mij riep om recht, den eeuwgen
Geest in me aanriep om recht, den Heilgen Geest
Die eindlijk komt en de aard vernieuwt.

BIANCA
o Vriend,
Waarom zoo klagen, daar uw rijk van recht
Nu toch bereikt is.

COLA
Het is niet bereikt.
Het was een droom en bleef het, maar de droom
Die in mij broedde en glansde, werd een zwaard.
Ikzelf hanteer het, en de Droomer staat

Voortaan als Dader, en *die* schrikt en deinst.
o Bianca, droomer Cola was onwondbaar,
't Vizioen kwam en verging, kwam weer en troostte
Van alle rampen. Kaakslag noch de spot
Van grove dwazen doodde 't stille beeld
Dat in mij brandde en ik genoot het zonder
Den waan dat ik het maakte. o Zoetste deemoed!
Een heerlijker dan ik, verscheen bij mij,
Daalde in mij neer - stil, want ook dat was trots!
Maar, ridder van den Heilgen Geest, wat mocht ik
Anders dan daden doen.

BIANCA

Zoo is het, Cola.
Maar waarom als de Geest zelf dwingt tot daad,
Geklaagd om daden die hij in u werkt?

COLA

De Geest dwingt wel tot daden, maar ik ben
Een zwakke dader. Wie wil doen, moet weinig
Weten van deemoed of niet ijdel zijn.
Als dader ben ik ijdel en ik weet,
o Bianca, 'k weet dat ik alleen in deemoed
Doe wat Hij wenscht.

BIANCA

Mijn droomer, schoone droomer,
Weet ge niet dat het goud alleen in mengsel
Met het oneedle sterk is? Blijft het daarom
Geen goud? Elk ideaal moet in de wereld,
Verbonden met haar laagheid, maar te sterker
Glanst het en snijdt het en weerstaat het kwaad.

COLA
Mijn goud is week, mijn Bianca, en mijn hart
Is ook week, en ik schep een ijdlen schijn
Waarin ik hardheid veins.

Tweede tooneel

BIANCA alleen

Ga, schoone dwaas.
De droomer die een dader werd moet voortaan
Niet droomen of hij sterft. Dit gouden huis
Van macht en rijkdom dat de staat heet, vloog
Nu open en wij hebben in zijn zaal
De rol te spelen die paleizen past.
De wanden ook zijn meesters. Hij die achtloos
Het Kapitool betreedt en niet den geest
Die uit zijn steenen spreekt, gehoorzaamt, hoort
Daar niet. De heerschersgeest van Rome woont hier.
Wij moeten koning zijn en de ijdelheid
Van koningen aanvaarden zonder erg,
Omdat het volk die wenscht en daarnaar staart.
Hoeveel geweldigen zijn door list en drog
Vorsten geworden, door geweld en moord,
En heerschen sterk, gehoorzaamd en gediend,
En Cola die in klaren dag, met vromen
Gewijden omgang en een vredes-bond
Het rijk begon, staat wankel. En waardoor?
Doordat zijn eigen hart vol twijfelstrijd
En zelf-gekweekten schroom - zoodat hij vreest
De vorst te zijn die hij toch wezen moet -
Zijn hand ontspiert en hij den scepter houdt
Krampachtig voor het volk, aarzlend voor mij.

Derde tooneel

BIANCA, MARGARITA

BIANCA
Wat nu, mijn Margarita? Is dat waardig
Dat een jong meisje met ontvlochten haar
Door 't Kapitool jaagt?

MARGARITA
Moeder, hoor dan toch!
't Is Cosmo die beweert dat ik op morgen
Mijn haar gewaterd, midden-in gescheiden,
Eu zóó moet dragen. Langs mijn ooren, weet ge,
Nog lager, en dan opgenomen, zóó,
Gevlochten en dan om mijn hoofd gewonden:
Een krans. Dat is een duitsche dracht, zegt Cosmo,
En blonden...

BIANCA
Cosmo schertst, kind.

MARGARITA
Vast niet, moeder.
Cosmo is een Orsini en die schertsen
Maar zelden. Nu, hij schertst als *ik* scherts. Ziet ge,
Hij schertst maar plaagt niet. Hij is eer te eerbiedig
En dan plaag *ik* hem. Maar ik zei - o ja -
Wel, Cosmo kapte me.

BIANCA
U kapte *Cosmo?*

MARGARITA
Voor morgen, ja: voor 't ridderfeest van Vader.
Maar *ik* zei: 't was te laag. Dit voor mijn ooren.
En ik liep weg om 't u te vragen.

BIANCA
Ga nu
En zeg dat Cosmo 't haar weer opsteekt. Morgen
Is 't wel een feest, maar 't past niet dat de dochter
Van den Tribuun te dartel uitziet. Ga nu
En speel met Cosmo: daadlijk kom ik ook.

[Margarita gaat

Zoo maken vaders kindren en de kindren
Het leven van de vaders. Cola denkt zich
Een wereld die hem huldigt, die hem nadert...
De wereld trouwt zijn dochter en hij hoort haar
En huwt haar in zijn dochter zelf. Welaan,
Wij zullen zien hoe morgen 't feest beslaat.

Vierde tooneel

PETRUCCIO FRANGIPANI, STEFANO COLONNA

FRANGIPANI
Nog nieuws, Stefano?

STEFANO
De Prefekt De Vico
Komt hier en onderwerpt zich.

FRANGIPANI
En gij glimlacht?

STEFANO
Wie d' oorlog zwak maakt wordt door vrede sterk.
Let op mijn woorden en zie straks wat volgt.

Vijfde Tooneel

Raadsvergadering

DE VORIGEN. COLA. ORVIETO. DE GEZANTEN VAN NAPELS EN HONGARIJE. Verder ANDERE GEZANTEN. BARONNEN. BURGERS. Later EEN DIENAAR. EEN SOLDAAT. Giovanni de Vico. DE GEZANT VAN PETRARCA.

COLA
Burgers van Rome en heeren die de steden,
Staten en Vorsten voorstaat die als vrienden
Rondom ons zijn, en blij zijn, en toejuichend
Ons moed inspreken, - daaglijks hebben wij,
Nicolaus, door de gunst van God Tribuun
Voor 't volk van Rome, en onze vriend en broeder
De bisschop van Orvieto, eerst den priester
Gehoord die 't offer opdroeg, 't sakrament
Ontvangen - ook door biecht ons hart gezuiverd -
Vóór wij ons in de daden van de wereld
Met woord of werken mengden. Zóózeer leidt ons
't Geloof dat door God zelf en niet door menschen
Dit rijk bestaat. Toen wij dan ook 't bewind
Aanvaardden was het ieder duidlijk dat
De Heilge Geest nabij was, want een duif
Vloog boven onze hoofden, niet verschrikt
Door 't juichen van het volk, dat, ziende, en toen

De zin zich hun onthulde, eerbiedig zweeg.
Daarom, daar door dit teeken, en 't getuignis
In onze harten, klaar is, dat de tijd
- Ruim dertien eeuwen - die de menschheid rekent
Naar de geboort van Jezus Christus, Zoon
Van God, voorbij ging en een andre ontblonk
Staande onder 't teeken van den Heilgen Geest,
Daarom besloten wij, Tribunen, Raden,
Dat het Romeinsche Volk voortaan zal reeknen
Van dit jaar als van 't eerste en zoo aldoor
Tot aan het eind van tijden.

ORVIETO
Waarheid spraakt ge,
Tribuun, maar nochtans zou de Heilge Vader
Die daad niet zeegnen, werd zij zóó verstaan
Dat de Geest meer is dan de Zoon, de Uitstorting
Meer dan het Midlaarschap.

COLA
Onjuist, Orvieto,
Beoordeelt ge mijn gedachten. Hoe zal Cola
Die zich streng en genadig noemt, alleen
Door bijstand van onzen genadigsten
Heer Jezus Christus, hoe zal hij die nooit
Een stap zonder de Kerk deed, dingen meenen
Die Christus' Kerk verdoemt. Maar wie met oogen
Dit nieuwe rijk gezien heeft, weet voorwaar
Dat niet een mensch het werkte, en zóó een mensch,
Door hem de Heilge Geest. Of zoo we in Christus
Als Zoon van God gelooven, sluit dat uit
Dat Gods geest waait waarheen hij wil, en stort
In zoo onwaardge vaten zich als u
En mij, opdat wij doen wat hij begeert?
Geen Paus leeft die het loochent. Clemens zelf
Verheugt zich dat gerechtigheid en vrede,

Die kindren van den Geest zijn, in Itaalje
Wonen: volken verheugen zich en vorsten
Zijn blijde, omdat nu niet een vijand, maar
Een vriend van 't Recht uit Rome tot hen spreekt.
Tot u, steden en heeren die Itaalje
Beheerscht: Viterbo, Todi, Lucca, Siena,
Pisa, Perugia, en 't vermaard Firenze,
Mantua en de edele Gonzaga's daar,
Este in Ferrara, te Milaan Visconti,
't Koninklijk huis te Napels, allen zonden
Wij brieven, en gij, hun gezanten, kwaamt.
Gij allen kwaamt, opdat gij saam met ons
Een Raad vormt, die Itaaljes twisten slecht,
En uit Itaaljes eenheid, als een zon,
Vrede en gerechtigheid uitstroomt op de aard.

De Gezant van Napels
Vrede en gerechtigheid, Tribuun, voor Napels.

Cola
Gezant van koningin Johanna, spreek.

De Gezant van Napels
Toen de gemaal van mijn vorstin, Andreas,
Vermoord was en zij Loodwijk van Tarente
Gehuwd had, zond, bewerend dat Johanna
Deel aan dien moord had, de hongaarsche koning,
De broeder van Andreas, troepen onder
Graaf Bons tot in Aquila. Mijn gebiedster,
Tot wie de roep drong van uw wijsheid, zendt,
Met de betuiging van haar onschuld, mij,
O Vader van Itaalje, en legt haar zaak
Neer aan uw voeten en vraagt recht en hulp.

COLA
Gezant van Hongarije, houdt uw heer
Zijn aanklacht vol en vraagt hij dat zijn zaak
Voor den Tribuun bepleit wordt?

DE GEZANT VAN HONGARIJE
Heer, mijn koning
Heeft het bewijs in handen dat Johanna,
De koningin van Napels, haar gemaal
Door sluipmoord doodde, en handhaaft voor uw oor
Zijn aanklacht. Ja, onwetend dat uit Napels
Die bede om hulp ging, zond mijn vorst, verzekerd
Dat gij, die recht spreekt over heel Itaalje,
Ook hem zoudt hooren, mij, en legt zijn zaak
Neer aan uw voeten en vraagt recht en hulp.

COLA
Vrede en gerechtigheid voor elk. Wij dragen
Het zwaard ongaarne. Er is in ons één wensch:
Dat niemand de eendracht in Itaalje stoort,
Maar elk zijn veeten offert tot elks heil.
Juicht nu met mij, Romeinen, heeren, steden, -
Zooals eertijds van 't Heilge Land gezanten
Naar Rome kwamen, klaagden dat de strijd
Hun akkers blootlegde en hun volk verdierf
En vraagden hulp en steun, - zoo kwamen deze
Tot ons en bidden 't nieuwe Rome om hulp.
Toen ging een schrijven uit van Rome en 't luidde:
Vrede zij in Judea: wij begeeren
Vrede te land en zee, al zenden tevens
We u koren voor uw nooddruft. Zoo ook luide
Tot deze ons antwoord: Vrede! wij begeeren
Vrede in Itaalje, maar voor koren geven
Wij wijsheid die uw pleit slecht. Laat de Raad

Die hier zich vormde, op dag die daartoe dient,
Uw aanspraak hooren en onze uitspraak volgt.

STEFANO
Vrede in Itaalje!

COLA
Dat zegt *gij*, Colonna?

STEFANO
Vrede in Itaalje! Maar het volk van Rome
Oorloogt rondom Vetralla.

COLA
Rondom 't hol
Van een vervloekte, oproerge, een broedermoorder,
Die de burg Rispampani roofde en Rome
Tart voor haar poorten.

STEFANO
Waarvoor Rome weerwraak
Sints lang nam en het land, haar eigen land,
Platbrandde en uitmoordde. Ik geloof, Tribuun,
Vraagt de Prefekt om vrede en Rome weigert,
Dan zijn uw woorden woorden en den vrede
Verstoort niet hij, maar gij.

COLA
Vrede aan de galg!
Stilte en ontstel u niet! Gods engel zelf,
Slaand met het zwaard, stoort niet daarmee Gods vreê.

Wat meent ge, als Rome, met de olijf, mij ook
Het zwaard gaf, dat ik weerloos toe zal zien -

STEFANO
Wanneer een macht, van ouds gevestigd, zich
Het recht neemt nieuwe machten te weerstaan -

COLA
Dat noemt ge een recht? Gij, die eerst trouw beloofde
En smadend nu van nieuwe machten spreekt?

STEFANO
Ik deed den eed, maar niet opdat ik elk
Vergrijp zou billijken van 't nieuw bestuur.
Murmel of toorn, mannen van Rome, ik zweeg
Eerst, en nu spreek ik. Honderd rechten vormen
Den inslag van de wereld, en de schering
Is 't eeuwge Recht. Meent Een, meent de Tribuun,
Dat de eeuwge schering in zijn hand ligt, wel.
't Oordeel staat niet aan mij: ik zie in elk
Meer niet dan in mijzelf: een mensch, een maker
Van tijdlijke inslag. Recht van stad en staat,
Van Kerk en Rijk, van adel, burgerschap,
Fortuin, talent, koop, schenking, zede,
Verworven, aangetrouwd, door handel, handwerk
Of zwaard gewonnen of verdiend, - heel 't weefsel
Van oude en nieuwe rechten woelt en werkt,
Niet dood, maar levend, voort van tijd in tijd.
Staatsman is hij die 't nieuwe recht aan 't oude
Sterk en zacht weeft, de draad niet breken laat,
Voortwerkt aan de patronen die een wijzre
Macht dan wij allen voor-verbeeldde, en wijding
Schonk door hun duren. Ik misprijs den mensch
Die *zijn* recht houdt voor eeuwig recht, die vroegre

Vormen verwaarloost, ja verwoest, en waant
Zijn wil genoegzaam om 't geschapen beeld
Te ont-scheppen, alsof 't nooit geschapen waar'.
't Geschaapne blijft. Gij zult de lijn niet zien,
Maar 't blijft, gloeit op onder het laatre en brandt
Heen door dat menschwerk dat het overstraalt.
Ook de Tribuun brengt een nieuw beeld. Een recht?
Wij zullen zien of 't duurt. Wat duurt wordt recht.
Maar, zal het duren, dan als recht alleen.
Daarom deed ik den eed. Ik dacht: als rechten
Saamgroeien met den nieuwen Staat, dan daagt
Daar 't hoogre recht in dat voortaan zal zijn.
Een macht die vrede op aard brengt - niet op aard,
Dan in Itaalje - heeft de kiem van recht
Toch zeker in zich: ik bewaak die kiem.
Ik weet dat eerbied voor het recht, door mij
Bewezen, ook mijn recht bewaakt. Zoo dacht ik.
Maar hoe nu, als wie vrede en recht verlangt
De galg krijgt, als voor daden onder 't oude
Bestuur begaan, en daar niet strafbaar, als
Voor vrijheid onder vroegre wet gedoogd, en
Gehandhaafd tegen de onze, zooals elke
Machthebber van natuur haar handhaaft, straf wordt
Gevergd ook als de dader 't misdrijf laat?
Dan wordt het onrecht recht. Dan zal voortaan
Geen sterv'ling buigen die nog kan weerstaan.
Dan is uw deugd een leugen en uw rijk
Geen wet, maar tirannij.

COLA

Geduldig hoorde ik,
Colonna, naar uw rede. Recht en onrecht
Beide zijn in de wereld, niet alleen
Uw honderd rechten. Als een kreet weerklinkt,
Niet enkel hier, maar door Itaalje, door
De heele wereld: Recht, recht, recht! dan zeker,
Is 't niet uit overmaat van rechten, maar

Van onrecht, dat een volk niet langer draagt.
Dat gij verworven macht een recht noemt, voelen
Macht-loozen niet als deugd. De vrijheid andren
Te schaden, die de machtge vaak zich neemt,
Is nergens recht. Of oude of nieuwe wet
Haar duldt of doemt, ze is onrecht, en het hart
Van 't volk gevoelt haar zoo. Wanneer dat volk
Eindelijk schreit om recht, dan is 't niet simpel
Om recht op brood of grond of óók een deel
Van vreugde of weelde die gij rijklijk kreegt,
Maar 't is omdat het langer niet kan aanzien
Dat nergens recht is. Schreien doet het dan,
Alleen opdat er recht zal zijn, in al de
Duizend deelen het eene, 't ongeschreven,
Eeuwige recht waar 't in gelooft. Geen vormen,
Maar geest van recht wil het op aarde en waar
Die geest zich uitstort, waarmaakt, juicht het, leeft het,
En groet als nieuw den tijd waar hij in woont.
Daarom is zulk een tijd ook niet als weefsel
Te binden aan een voorgen: hij versmaadt
Dien voorge' als een oud kleed: hij heeft zijn eigen
Blinkende schoonheid en zijn eigen deugd,
Zijn wijding, zijn voltooiing. Wat zijn wezen
Weerstaat, moet hij doen sterven. Al uw kleine
Rechten doet hij vergaan en eischt van elk
Liefde voor 't eeuwge Recht dat rechten wijdt.
Hij die hem smaadde en smeet, hij die niet tijdig
Zich voor hem boog, moet sterven; ook Giovanni
De Vico sterft. De geest Gods stiet hem uit.

ORVIETO

De geest Gods - schoon de burgers juichen - spreekt
Door 't volk niet enkel, ook door den Tribuun
Niet enkel. Ook de Kerk -

COLA

De Kerk...De Pausen
Lieten Rome in de ellende en gij begeert...

EEN DIENAAR
Rainaldo van Orsini zendt een bode
Van 't kamp rondom Vetralla.

COLA
Leid hem voor.

(SOLDAAT komt op)

Rainaldo van Orsini zendt u?

SOLDAAT
Ja, Heer.

COLA
Gij volgde het beleg geheel?

SOLDAAT
Geheel.

COLA
Doe uw verhaal dan van af d'aanvang, dat
De heeren 't hooren.

SOLDAAT
In den eersten nacht
Zijn we in de stad gelaten door de burgers
Die den Prefekt mistrouwden. Daadlijk bouwden
Wij stormbokken en ezels, ramden daarmeê
De burgpoort, wierpen onderwijl met werptuig
Steenblokken den wal over en bestormden

De muren. De belegerden, niet minder
Dan wij vol woede en daadkracht, stookten vaten
Vol pek, teer, harts en olie, wierpen kransen
Ons om het hoofd, stortten met trossen vol
Zoo brandende soldaten ladders om
En schoten vlammend hout, gedrenkt in olie,
Op onzen stormbok. Die ging op in vuur.
Wij aan 't herbouwen. Midlerwijl een deel
Van onze troepen 't land in, die den boer
Zijn voorraad namen en rondom verbrandden
Wat bleef, opdat niet mooglijk de Prefekt
Zich leeftocht in het slot haalde. Ook verspreidden
We een tijding dat gijzelf kwaamt, opdat de angst
Hem dreef dat hij het opgaf. Zóó gebeurde 't -
Bijna.

COLA
Bijna?

SOLDAAT
Ja, want toen elk verwachtte
Dat de Prefekt de vlag streek, kwam in 't kamp
De Stedehouder van Zijn Heiligheid
In Tuskië en stelde zich bij onzen veldheer
Borg voor hem, zei dat hij met hem naar Rome
Zou gaan, dat zóó Zijn Heiligheid het wenschte,
Dat de Prefekt zich op verdrag aan u
Zou overgeven en dat eerst daarna
't Kasteel ontruimd werd. Daarom zendt Orsini
Mij eerst om u te melden dat hij, vreezend
Den Paus te krenken, en voldaan dat Rome
Geen scha lijdt als De Vico komt, hem vrijbrief
En wacht gaf en de wapens schorste. Daadlijk
Is de Prefekt voor Rome en wacht uw oordeel.

COLA
Vriendlijke, al te vreesachtge Orsini. Ducht ge

Waarlijk den Paus te krenken? En de Paus
Bemint zijn jachtveld Rome. Wat nog meer?

SOLDAAT
De Stedehouder zendt dit schrijven aan
Den bisschop van Orvieto.

ORVIETO.
Zijn Genade schrijft
Als volgt: Ziende dat door den krijg dien 't leger
Van Rome voert tegen Vetralla, de oogst
Verwoest wordt en de landman schade lijdt
Aan vrucht en vee, ja zelfs het vuur zijn hoeve
Verbrandt, zoodat het goed en christlijk schijnt
Vreê te bewerken, waar' 't daarom alleen, -
Verstaande ook dat het pauslijk erf in Tuskië
Last lijdt van d'oorlog en mijn post en plicht
Als Stedehouder van den Heilgen Stoel
Mij maant zonder verwijl te doen wat meerder
Nadeel voorkomt - wetend daarbij den wensch
Van onzen Heilgen Vader te Avignon -
Clemens - zoo is 't dat, allereerst, ik Gianni
De Vico heb gemaand tot vrede en vond hem
Bereid zich te onderwerpen, mits alleen
Geen weerwraak van Tribuun of Rome hem
Leven of goed ontroofde. Ja, nog meer.
Willens was hij, op vrijbrief van den veldheer,
Rainaldo Orsini, neven mij te gaan
Naar 't Kapitool, er de' eed doen en verstaan
Wat over hem de Raad besluit. Daarna
Bewoog ik tot dien vrede Orsini, die
Vrijgelei gaf tot Rome. Moge uw voorspraak
Bij den Tribuun en 't volk genade werken,
Die 't beste recht is. Wij zijn aanstonds daar.

COLA
Wat is daarop uw antwoord, volk van Rome?

BURGERS
Rome en het volk herhaalt alleen uw woord:
De geest Gods stiet hem uit. De Vico sterv'!

COLA
Mannen, Romeinen, o kon ook ikzelf
Mijn eigen woord herhalen. Maar dit Rijk
Rust niet alleen op mij! Rust het op mij?
o Dwing Cola Rienzi niet tot waan
Die waanzin wordt als ik zijn zin versta.
De Geest getuigt. Getuigt hij door mijn mond
Leven en dood, toch spreekt diezelfde Geest
Ook door de Kerk, ook door den Vader, die,
Hoewel hij Rome in haar ellende mijdt,
Een heer van Rome is. Zie, *mijn* wapens draagt hij:
Recht en genade, en tot een wreedaard maakt hij
Mij die den vrede aanbad en in Itaalje
Recht heerschen deed, op hoop dat hij, de Vader
Van u en mij, één met ons zijn zou, beide in
Recht en genade. o Neem dien last van mij!
Laat niet, nog niet, mijn woord een ander zijn
Dan dat van Clemens. Eedle naam, die enkel
Genade zijn wil, maar misschien mijn hoofd
Belast met onrecht, als ik de uitspraak volg
Die in dien naam schuilt. Murmureer niet meer!
Deed ik naar 't hart dat in mij woelt, hij stierv',
De Vico stierv'! Maar buig 't balsturig hart,
Uw hart en 't mijne, voor 't barmhartig woord,
Dat uit den heilgen zetel te Avignon
Zich wendt tot Rome. Roept de Vico hier.

(Terwijl Giovanni de Vico voor Cola knielt, blijft de pauselijke stadhouder op den achtergrond).

In 't stof. Nu ligt ge in 't stof, misdaadge en vraagt
Genade, en zoo naast uw onheilgen niet
Een heilge mond vraagde om genade, - ik doodde u -
Maar 't zij zoo! 't Volk van Rome laat u vrij.

(Gejuich buiten)

Klinkt daar gejuich? Een late, en *goede*, bode?

DIENAAR
De afgezant van Petrarca vraagt gehoor
Bij 't volk van Rome.

COLA (*staat op als om den gezant tegemoet te gaan*).
Van Petrarca, zegt ge?
Mijn hooge, op 't Kapitool gekroonde, vraagt
Door zijn gezant gehoor? Kom hier, mijn blijde
Bode die waardig zijt het woord te dragen
Van den gewijden Dichter. Ons Romeinen
Heugt het, hoe, toen Parijs en Rome uw Heer
Den lauwer boden, hij de Stad verkoos
Waar de oude roem en 't oud geloof in heilge
Herinnering verbleven, waar hem resten
Van schoonheid. aanzien en eerwaardigheid
Tot tranen toe bewogen, waar de puinen
Waardoor hij dwaalde 't eedle hart vervulden
Met smart en toorn, maar ook met hooge hoop
Dat eens 't verleden weer geëerd en schoonheid
Geschapen werd uit de oude deugden. Zoet
En waardig prees de begenadigde
Dichter Vrijheid en Liefde, Rome en Laura.
En hij die harten inspon als in draad
Van uit henzelf getrokken zijde, zóó
Dat niemand wist of hij het ruischen hoorde
Van eigen bloed dan wel Petrarca's zang,
De eigen gedachten, droomen, wenschen, zuchten,

Dan wel de woorden die een toovergeest
Rondom hem weefde, hij vond evenzeer
Den galm van geestdrift en het tranenzwaar
Geluid dat harten wijd maakt en den strijd
Doet aangaan die verguld in wolken blinkt.
En o hoe menschlijk. Want niet enkel was
Zijn stem een toovrende bekoring, noch
Zijn woorden, zijn gedachten, een vertooning
Die zinnen boeide, maar zijn leven blonk
Zonder ophouden in gebaar en taal,
Zoodat een eeuwge scheppingsmorgen leek
In hem aanwezig. En als wijd en zijd
Instellingen en vormen menschen klemden
In rustlooze berusting, schreed hij vrij,
Een altijd zeker mensch, door die gedaanten
Die hij afschudde als een gewaad, en toonde
Zijn dwangloos wezen, rustig en gereed.
Burgers van Rome en mannen van Itaalje,
Wat heeft die man gedaan, die als een zwaard
Blonk voor ons heen, als een olijftwijg groende,
Hij die geen tijdlijk mensch lijkt, maar een beeld
Van d'eeuwgen Geest, en die, daarom alleen,
Dien Geest ter eer, het glinstrende gewaad
Aanvaardt, geweven uit de lof en roem
Van duizend monden. Spreek van hem. Onze eer is
Dat hij het burgerschap van Rome aanvaardde
En zelf door u nu in ons midden treedt.

De Gezant van Petrarca
Tribuun en Volk van Rome! Hoor het woord
Dat door mijn mond Petrarca tot u spreekt.
Vrijheid is 't allerzoetste en bitter 't leven
Zonder haar, dat gij leidde. Als ik de jaren
Van slavernij gedenk, en dat dit Rome
Was dat in ketens ging, dan stemt mijn hart
Een lofzang aan tot God die langer niet
Dien schimp gedoogde. Roma, de Vorstin
Van steden, heilge Stad, zat als slavin

Geketend op de heuvlen waar zij heerschte
En 't aardrijk zag haar dat zij eens gebood
En nergens één stak hand uit tot haar hulp.
Schreiend, verlaten, deerniswaard en troostloos
Zat zij, zoo fiere en schoone, die door helden
Beschermd moest zijn, en wee haar, geen Held kwam.
Ja, één Held kwam. Ja, heil haar, één Held kwam.
Burgers van Rome, dankt, weest blij dat eindlijk
't Uur sloeg van uw bevrijding. Weingen weten
Hoe zoet de vrijheid is dan zij die dienden.
Zij die de onwaardige verknechting leden
Lekken naar dauw van vrijheid. Zij, die armlijk
Slaafden, hunkren naar wei van vrijheid. O,
Wat onvermengde weelde, als wijn die 't bloed
Verwarmt en alle geesten levend maakt,
Is vrijheid. Zie, Romeinen, tot u kwamen
Zij die geen Italjanen waren, geen
Romeinen, vreemdlingen van Rijn en Rhône,
Verachte, in krijg gevangne vreemde, - deze
Vestigden zich in Rome, deze woonden
In 't puin van haar paleizen, deze werden
Uw heeren, slaven de Romeinen-zelf.
Ik weet dat menigeen van hen, mijn vrienden
Naar hun persoon, naar hun geslacht barbaren
In 't heilge Rome, zijn ondankbaarheid
Den man verwijt die u dit woord zendt, maar
't Is waarheid, waarheid, die mij duizendmaal
Liever is dan de gunst van d'eêlsten vriend.
Gedenkt uw slavernij van gister, hoedt uw
Vrijheid van heden. Vrijheid zij u dierbaar
Als 't leven. Zoo in bloed het leven zetelt,
Heeft iedre drop een ziel van vrijheid. Iedre
Droppel romeinsch bloed heeft een ziel van vrijheid;
Sterft liever vrij dan dat hij onvrij leeft.
Zóó is u vrijheid meer dan 't leven. Iedre
Gedachte en daad is vol van haar, uw waken
En slapen, zang en spel, - gij droomt, gij ademt
Slechts vrijheid. Al het andre is waardloos. Stof,
Dat hij die schrijdt, met voeten opjaagt. Waardloos

Uw neiging tot al 't andre. Honden lekken
De hand die met de zweep slaat: kerkerslaven
Wennen aan cel en boei zoozeer dat ruimte
Hen angstig maakt: gevangen vogels hechten
Zelfs aan hun kevie; - zóó kan 't zijn dat gij
Onwaardge liefde voelt voor vroegre meesters,
Dat gij hun trots gedoogt, hun doen vergoelijkt,
En uit gewoonte of om schijngoeden raad
Hen straf bespaart. Zij die u daartoe raden
Vreezen uw vrijheid, want de hoogst gezeetnen
- Ik zie het daaglijks, ik hier te Avignon -
Vreezen haar; maar ik die u eertijds leerde
Vrijheid en Liefde, ik raad: Vrijheid en Haat.
Ik raad u goede haters zijn, de haters
Van vrijheid haten, raad ik. De Tribuun
Zal meer dan Brutus zijn, die zelfs zijn zonen
Niet spaarde: hij wantrouwe wie met reednen
Of zachten dwang, of 't edelste gevoel,
Hem afhoudt van zijn taak, een goed verdelger
Te zijn van de misdaadgen. - Gij, Romeinen,
Houdt den man hoog, die godlijk, door den geest
Van God gedreven, 't leven veil heeft voor
Uw vrijheid: liever dan in ongevaarlijk
Bestaan een onderworpen mensch zijn, of
Vrijwilge balling, - wat hij smaadde als laag -
Koos hij in 't eigen land vrijheid of dood.
Ziet hoe hij staat als aan een afgrond, enkel
Om u te helpen. Helpt gij hem, en steunt hem
Dat hij niet valt. Haat niet elkaar. Wedijvert
In deugd, volharding, liefde tot uw land.
Haat niet elkaar, maar kweekt tirannen-haat.

COLA
Ik ben bedwelmd en duizel. o Hoe wenschte ik
Dat uw brief één uur eerder kwam. Romeinen,
De nacht waarin ik Ridder word, is daar.
Gaat nu en slaapt. Wie morgen weerkomt, hoort
Wat God omhoog, menschen op aard verheugt.

Derde bedrijf

Eerste tooneel

Nacht. Op het Lateraan

PIETRO. EEN JONGER SOLDAAT

DE SOLDAAT
Hoort ge?

PIETRO
't Is de Tribuun die droomt.

DE SOLDAAT
Hij spreekt.

PIETRO
Ja, in den droom.

DE SOLDAAT
Het is een vreemde nacht.
De wanden kraken en een windvlaag schoot
Steil naar beneden, als door scheuren in
't Gewolk. En donker! - Hoor, al weer een.
Dat is de heksebruid die op een bezem
Om 't Lateraan rijdt. Br...Ge zei iets, Pietro?

PIETRO
Ik? Neen.

DE SOLDAAT
Dat dacht ik ook. Je hart is boozer
Dan 't mijne. 't Is een moordkuil, man.

PIETRO
't Is ouder
En daardoor dichter.

DE SOLDAAT
De Vikaris wou niet
Dat de Tribuun zich baadde in de oude doopvont.

PIETRO
De vont heet heilig.

DE SOLDAAT
Ja, omdat een Paus
Er Keizer Constantin in doopte. Cola
Lachte hem uit en zei dat eeuwen lang
Geen stervling naar de vont getaald had, maar
Nu hij hem reinigde en aan 't licht bracht en
Deed dienen om de waardigheid van Rome,
Door 't Ridderbad daarin, te huldgen, daadlijk
Een pauslijke Vikaris beter niet
Te doen had, dan hem hindren. - Hoort ge? Alweer!

PIETRO
Ja, de Tribuun spreekt luid.

DE SOLDAAT
Droomt hij altijd zoo?

PIETRO
't Is de onrust van den dag die in den nacht
Een weerloos mensch vindt. Halve erinnering

En onderdrukte weerstand woelen dan
Door 't lichaam van den slaper. De Tribuun
Ziet daags zooveel waartegen hij zich weert
Of, erger nog, waarbij hij zwijgt. Dat komt
Terug in donker en dan woelt hij, kampt hij...

DE SOLDAAT
Daar kraakt iets. Bons! - Hoor:

DE STEM VAN COLA
Pietro!

PIETRO
De Tribuun roept.

DE STEM VAN COLA
Pietro!

PIETRO
Ik kom, heer. [*gaat naar binnen*].

DE SOLDAAT
Vast was dat een teeken.
Hoor hoe de wind te keer gaat. Alle geesten
Op 't Lateraan zijn losgebroken. Pietro
Blijft weg en 't licht in de lantaren knapt
En knettert of 't zal uitgaan. - Wie is daar?

PIETRO
Het bed waar de Tribuun op lag en woelde
Brak door zoodat hij viel. Wij kunnen gaan.

Tweede tooneel

COLA
Was dat een teeken, die gestorte romp?
Werd nu mijn droom te zwaar, zoodat de wil
Breekt die mij ondersteunde en zal ik straks
Schandlijk ontwaken, machtloos en alleen?
Wat is een droom? Het is de zinnen sluiten
Voor al het andre; alleen het eigen beeld
Zien en beleven; sterk gelijk een god,
Scheppen wat onontleedbaar, als gestalte
De ruimten vult. Wanneer de zon, opgaand,
Gezien wordt door het weefwerk van een spin,
Schijnt dat een net van stralen en verdeelt
Den vuurbol-zelf. Maar die rijst hooger uit
En blijkt ondeelbaar, eenig, onweerstaanbaar.
Zoo is de Droom, door 't menschelijk verstand
In schijn begrepen. Maar, o angstge knoop,
Ook ik ben menschlijk en in *mijn* verstand
Ligt de eigen droom bevangen: als hij rijst,
Waaraan ont-rijst hij, ach, dan aan mijzelf.
Machtlooze Wil, die hem aan menschen toont,
Die meent dat hij hem maakte, en die te laat,
- Waarom te laat? - zijn krachtloosheid erkent.
Vraagde ik waarom? Is 't mooglijk niet te laat?
Kan ik vandaag nog, met een hupschen lach,
Vóór de Romeinen treden, zeggen: Vrienden,
Mij heeft een god bezield, schonk mij den droom
Waardoor ik zelf een god scheen, maar gij weet:
Goden zijn grillig, dalen in een mensch
Om aanstonds te verdwijnen; wat te doen
Wanneer een god verdwijnt. - Kan ik zoo spreken?
Neen, want geen mensch erkent den god in hem
Zoo zeker, weet zoo klaar wanneer hij gaat.
Ik aarzel, aarzel. Is die daad, dat woord,
Uit God of uit mijzelf? Is 't ijdelheid,

Zwakheid of toorn, dan wel de heilge wijding
Van liefde en wijsheid, die mijn werk regeert?
Belang, roept elk. Belang! Elk heeft zijn duidlijk
Belang waar hij zijn doen naar afmeet. Gij
Zoowel als andren. Ach, die lichte levers!
Zij hebben een belang! Daar meten zij,
Als aan een ellemaat het laken, daden,
Gevoelens, aan: zooveel van elk, en zooveel
Van 't een geruild voor zooveel van het andre.
Koopmanschap van de wereld. Maar waaraan
Een god te meten of een droom: een schoonheid,
Gebonden aan mijzelf of onbegrijplijk?
Dat is mijn tweestrijd en ik tast, ik vraag,
Ik luister naar de stem die uit mijzelf
Opklinkt, en als die zwijgt naar de geluiden
Van 't schoone leven. Als Stefano spreekt,
Dan hoor ik halve waarheid en mijn hart
Geeft strijdbaar antwoord, maar als Kerk en Paus
Getuignis geeft, of als Petrarca raadt,
De wijding-volle dichter, dan versta
Ik heele waarheid, schoon een aarzling blijft.
Dan ben ik-zelf de wereld: zijn de Pausen
Betrouwbaar - vraag ik - schoon de Kerk niet faalt?
Begrijpt Petrarca 't werken van een staat?
Dat is 't verstand, mijn eigen klein verstand,
Dat richt over gewijde machten. Cola,
Is dat uw rijk? Waart ge niet enkel groot,
Toen niet verstand, maar droom, u droeg en hielp?
Weg met dat werktuig waar ge uzelf mee snijdt,
Kies weer uw droom: wees sterk, hoop en vertrouw.

(Hij opent een venster.)

Wat is mijn droom? - o Zon die langzaam-aan
De wolken rood maakt, nu het stilre weêr
Verwint, rijs op en werp uw glorie rond
Mijn poovre leden. Hoor! wat is mijn droom?
Rome en dat stralend. Zoo mijn wezen ooit
Zichzelf zocht, zoo door feil van wil, of weefsel
Van reeknend denken, ik dat beeld verloor,

Baad gij mij rein, opdat het u gelijk
Weer in mij dage. Gloorden vóór den nacht
De heilge kaarsen toen mij priestermond
Vrijsprak van zonden, zuiverde mijn lijf
Het ridderbad, opdat het water mij
Zijn kracht bedeelde, stroom gij nu uw vuur
Heiligend om mij heen, zoodat ik ga,
Doorbrand, in uw bescherming. Word gij één,
Vlam van 't Heelal, met mij. Moge ik, o Licht,
Dat Geest zijt van de zichtbre Wereld, heden
Uw Ridder zijn en vol zijn van uw schijn.

Derde tooneel

BIANCA. COLA

BIANCA
Cola is vroeg ontwaakt?

COLA
o Bianca, heden
Is de dag van mijn heerlijkheid.

BIANCA
Ook mijne,
Mijn Cola, want ik zal u eindlijk zien
Als die gij zijt: niet zoekend, strevend, vragend,
Maar nemend, rustend in uw recht, en zeker
In uw voldaanheid.

COLA
Meent ge 't waarlijk, Bianca?

BIANCA
Of ik het meen? Dacht ge dan dat een man,
Geboren met een denkbeeld, schooner, waarder
Dan één op aarde, daarvan op den duur
Gescheiden leeft? Gij leefde ervan gescheiden,
Gistren en telkens als gij duldde dat
De roem van Rome, in u belichaamd, week
Voor drang van andren. Zoo kan soms een mensch
Dwalen van God en van zijn eigen ziel,
Totdat hij 't merkt. Dan, in zijn rijpsten tijd,
Ziet hij alleen zichzelf, zijn Ziel, zijn God,
En stort zich in dat wezen, als metaal
In vuur, dat het verguld wordt. Gij, mijn Cola,
Zijt zoo'n onfeilbre dwaler. De kompasnaald
Dwaalt zoo een poos, door 't schip bewogen, maar
Vestigt te sterker dan haar pijl naar 't noorden,
De kranen dwalen tot ze in rechte lijn
Aanvliegen op het zuiden. Gij, als Ridder
Van Rome, zult het zijn, zoo heel, zoo waarlijk,
Dat nooit meer sterv'ling aan u twijfelt, nooit meer
Gij aan uzelf.

COLA
Hoe waar is 't, o hoe waar.
Als ik den waan maar wegwerp en te wagen
Besta wat in mij worstelt. Ga, mijn Bianca,
Kleed u, onthaal op 't feest de vrouwen. Aanstonds
Ben ik de Ridder dien gij wenscht.

BIANCA
En weet gij,
Dat Cosmo Orsini vrijt om Margarita?

COLA
Maar Margarita is een kind.

BIANCA
Uw kind
Trouwt een Orsini en is vrouw, mijn Vriend.

Vierde tooneel

COLA
Sla nu op 't bekken, Cola, dat de galm
Danst door de ruimten. Dienaars snellen aan.
Werpt zaal en ramen open dat het volk
De wijding zien moog' die hun eigen Held
Den Heilgen Geest ter eer voor Rome aanvaardt.

Vijfde tooneel

De Kroning

COLA, DE BISSCHOP VAN OSTIA, AANZIENLIJK BURGER, RIDDERS, PRELATEN, DE AARTSBISSCHOP VAN NAPELS, ORVIETO. Een Bedelaar, Heeren, Volk.

COLA
Welkom, mijn Heeren. Welkom. Welk een juichen
Stijgt van het plein en roept ons. Gij, Hoogwaarde,
Die eerst het volk de mis laast, en nu mij
Den witten mantel om zult slaan, - gij burger
Die met het zwaard me omgorden, en gij beiden,
Ridders die mij de sporen gespen zult,
En allen gij, die mij zult kronen, treedt
Hierheen, zoodat de menigte op de markt
Mij juist zoozeer zal zien als wie de zalen
En galerijen vullen rondom ons.

Maar plaats naast mij dien Beedlaar, tot een teeken
Van deemoed, want als oudtijds de Cesaren
In hun triomfstoet willig iedren schimp
Plachten te dragen, zoo moge ik dat doen.
Iedere kroon die mij gereikt wordt, neme
Hij, zwaard in hand, weer van me - op ééne na.

De Bisschop van Ostia
Ik sla den mantel om u, witgekleede,
Die Ridder van den Heilgen Geest zult zijn.

Aanzienlijk Burger
Ik gord u met het zwaard, Ridder van Rome.

Een Ridder
Ik gesp de spoor ter rechte opdat uw voet
Vooraan moog' gaan, Ridder in dienst van Christus.

Tweede Ridder
Deze aan uw linker, dat hij haastig volge,
Overal, Ridder, waar de Kerk beveelt.

Een Prelaat
De eikekrans op uw hoofd, burger van burgers.

Tweede Prelaat
Het leiloof op uw hoofd, geloof-beschermer.

Derde Prelaat
De mirt, rechtvaardige die de winzucht schuwt.

VIERDE PRELAAT
De lauwer, wijze die de winzucht schuwt.

VIJFDE PRELAAT
De olijf, deemoedige die den hoogmoed meestert.

ZESDE PRELAAT
De zilvren kroon, geestlijke kroon, die blijve,
De scepter waar de Heilge Geest in woont.

DE AARTSBISSCHOP VAN NAPELS
Deze is die ééne. Raak niet met uw hand,
Roover van kronen, deze die hem blijft.

DE BURGER
Dit is de gaaf van 't volk van Rome. Vrijheid,
Gerechtigheid en Vrede bracht ge: aanvaard
De zilvren appel waar het kruis op staat.

COLA
Burgers van Rome en mannen van Itaalje,
Hoort, want niet langer spreekt tot u slechts Cola,
Tribuun van Rome, maar de aeloude Stad,
In mij gewijd, gekroond, verkondt nu zelf
De eeuwge besluiten die gij moogt verstaan.
Hart van Itaalje is Rome: hoe kan ooit
Het hart zijn zonder 't lichaam, hoe het lichaam
Deelhebberschap ontzegd aan 't hart. o Vrienden,
Geboornen in Itaalje, Rome roept u,

Het zoekt u, schreit om u, gaat uit tot u,
Het kent geen vreemde in u, maakt allen tot
Burgers van Rome. Alle Italianen zijn
Burgers van Rome, gij zoowel als wij.
Heeren en Vorsten van Itaalje, waant niet
Dat aan uw heerlijkheid, uw vorstlijkheid,
Door dit besluit geschaad wordt: heerschers blijft gij,
Elk in zijn stad en rijk, maar bondgenooten
Als nooit tevoren. Gij die vrij en graag
Onze oproep volgde, gij die vreugdvol kwaamt,
Die met mij in de kerk van Araceli
De Heilge-Geest-mis hoorde en uit mijn hand
De vaan aanvaardde die u Rome schonk,
Gewijden ring nam die u Rome bood,
Gij, door dat huwlijk al verbonden, zult
Nog inniger verbonden zijn door 't recht,
U nu gegeven: burgers zijt ge, als wij.
Rome is het hart, maar heel Itaalje is heilig.
Hoe menig maal werd die aanbeden grond
Door krijgsvolk overstroomd, hoe rood van bloed,
Hoe zwartgebrand, hoe braakgetreden lag hij,
Hoe schurkten Pest en Honger in de voor
Die 't huurlingleger door de velden trok.
Kan Paus of Rome 't dulden? Kan Itaalje,
Heerlijk vereend, het lijden? Hoort, genooten,
Wat door mijn mond uw Stad besluit. Niet zonder
Vrijbrief van Rome of Paus betreedt voortaan
Krijgsvolk den italjaanschen bodem; vorst
Noch koning, zelfs geen keizer ondersta
't Bevel te breken. Hoort! Want heden spreekt
Door zijn onwaardgen ridder Niccolo,
Strenge en Genaadge, die uw Stad bevrijdde,
IJveraar voor Itaalje en Vriend van de Aarde,
De Heilge Geest zelf tot u. Onze Moeder
De Kerk ter eer, en onzen Heilgen Vader
Den Paus als hulde, opdat er blijdschap zij
In Rome, Itaalje en Christenheid, doen wij
Kond en te weten, dat altijd, aldoor,
Het volk van Rome macht, kracht en gericht

Bezat, handhaafde en nog heeft over heel
De wereld. En zoo ergens eenig voorrecht
Door andren wordt bezeten dat tot nadeel
Van dit gezag strekt, zij 't van heden aan
Herroepen en hernomen. En gelijk we,
De gaven van den Heilgen Geest niet gierig
Behoudend, burgerschap van Rome en vrijheid
Gaven aan heel Itaalje, - zóó, belijdend
Dat Rome 't hoofd is en het schandlijk zijn zou
Wanneer dit hoofd zijn roem en de italjaansche
Rechten niet hoog hield, dagen wij, Tribuun
En Ridder, elk die keizer zijn wil, elk
Die van het Heilge Roomsche Rijk zich keizer
Noemt of zal noemen, hier, vóór onzen stoel,
In 't Lateraan.

ORVIETO
Hij hoont Paus Clemens!

COLA
Hoont hem?

ORVIETO
Arglistge en onbeschaamde, die het volk
- Tribuun - besluiten voordraagt die uw mede-
Tribuun niet kende, en die alleen al daardoor
Den Paus gehoond hebt dien ik nevens u
Vertegenwoordig, - uw besluit zelf hoont hem
Ten tweeden maal. Niet enkel 't volk van Rome,
Dat volk niet op zichzelf ook, heeft het recht
Uitspraak te doen in zaak van Paus of Keizer.
Aanmaatgend zijt ge, arglistig, onbeschaamd,
Hooner van Kerk en Paus, en ik begeer
Dat ge openlijk voor 't volk uw fout bekent.

COLA
Zifter van woorden, al te geestloos wijt ge
Mij 't uitspreken van zaken die in heel
Ons doen besloten lagen. Waarvoor anders
Hebt gij met mij de wet van 't heilge Rome
Weer hooggehouden, dan opdat zij waarlijk
De wet werd in Itaalje. Of dacht gij enkel
Haar zóo lang te doen heerschen als ze, onschaadlijk,
Zich voegde naar den misstand van een Pausdom
Dat niet verblijft in Rome? Indien de Paus
Wil spreken tot een Keizer, kan hij 't ooit
Zoolang hij leeft in Frankrijk? Beeld u daarom
Niet in dat ik hem hoon omdat ik uit
Wat hij moet zwijgen: ik verlaat daarom
De Heilge Kerk niet, in wier geest ik spreek.

ORVIETO
Geest van den duivel spreekt ge. Omdat de Paus
Niet woont waar gij hem wenscht, neemt ge u het recht
Zijn woord te spreken. Als aanstonds zijn woord
U van uw plaats werpt, treft u loon naar daad.

COLA
Orvieto, smaad niet wie als eenmaal Christus
- En op gelijken leeftijd: drie-en-dertig
Jaar oud - een nieuw en heerlijk tijdperk opent,
Dat van den Heilgen Geest ditmaal. Geen Kerk,
Ontzield en geestloos, maar een levend rijk
Redt uit den val van 't oude een nieuw geloof.

ORVIETO
Zwijg, on-geloovge. Ikzelf spreek voor het volk
Mij vrij van uw verblinding.

COLA
Mijn Romeinen
Verlangen nu geen toespraak. Muzikanten,
Speelt op! Juicht, volk van Rome, uw feest gaat aan!

[Gordijn

Zesde tooneel

PIETRO. COLA

PIETRO
De Gaëtani die, vermomd als koopman,
Zijn intrek in de stad nam, is verdwenen.
Zijn goed, waarschijnlijk wapens, liet hij achter.

COLA
De herberg bleef bewaakt?

PIETRO
Bewaakt.

COLA
En, Pietro,
Als straks de gasten met me aan 't maal zijn, plaatst ge
Boogschutters om de zaal en als ik oprijs
En roep: Verraad! richt zich op elken Heer
- Niet op de burgers, maar op iedren Heer -
Een pijl; op de Colonna's, op de Orsini's,
Savella, Vico. Ge verstaat me?

PIETRO
Ja, Heer.
En als een pijl mocht afgaan?

COLA
Neen, dat niet.
Geen bloed op 't Lateraan, zoo 't God gedoogt.

Zevende tooneel

COLA. Later EEN HUISGEESTELIJKE

COLA
Ik vrees verraad. En 't is wel deeglijk vrees;
Niet maar verwachting zooals vroeger vaak,
Waarbij mijn hart kalm bleef en koel mijn hoofd.
Kent ge de vrees? Die kwaal van de verbeelding,
Die me eensklaps dáár verplaatst waar 'k niet wil zijn.
Die mij mijn kracht ontzuigt, mijn spier en zenuw
Verslapt, 't skelet doet klappren in mijn mond.
Die mij laat doen wat ik niet wensch, laat laten
Wat ik moest doen, machtloos bedrijvig maakt
Of weerloos rustig, tot ik niet meer weet
Op wat voor wind een booze geest mij wierp.
Een booze geest - zoo zei ik, o mijn ziel,
Die u een adem van den Heilgen Geest dacht,
Waar waait ge heen? Wanneer ik vroeger ooit
Angstig was, bleef heel binnen-in een steun.
Ik wist heel zeker dat ik eindlijk toch
Rusten zou, als een vogel, die de zee
Beneden, maar ginds ver een eiland ziet.
Zóó was ik zeker. En ik vloog, ik vloog...
Maar o die duizligheid die hart en hoofd
Draaien doet, aldoor weer en aldoor meer,
Dat ik niet weet waarheen...o God, mijn God,
Waarom verlaat gij mij?

[Een Huisgeestelijke komt op.

Wat is er, Vader?

DE HUISGEESTELIJKE
Ik bleef nog in de kerk van 't Lateraan,
Toen ik gezucht en snikken hoorde en vond
Bij een pilaar geknield een heilig man,
Een kluizenaar uit de Apennijnen. Duldt ge
Dat ik zijn antwoord op mijn vraag waarom
Hij schreide - meedeel?

COLA
Spreek het uit.

DE HUISGEESTELIJKE
Uw Heer viel uit den hemel. Had ik nooit
D'overmoed van dien man gezien. Hij dreef,
Geholpen door den Heilgen Geest en zonder
Een zwaardslag de tirannen weg, werd zelf
Tribuun: steden en vorsten van Itaalje
Hebben zich onderworpen. Waarom dan
Zoo overmoedig en ondankbaar zoekt hij
Verganklijke eer en stelt zich onbeschaamd
Gelijk met Christus. Zeg uw Meester: tranen
Van boete alleen kunnen zijn zonde zoenen.

COLA
Tranen van boete! o Vriend, wanneer mijn tranen
De kracht Gods dwongen dat die in mij woonde,
Wie was zoo sterk? Maar ik ben een van hen,
Die opgehangen zijn aan de Genade,
Als aan een draad. Die breekt: geen tranen kunnen
Hem helen. Zijt ge een duivelbanner?

DE HUISGEESTELIJKE
Neen, heer.

COLA
Ga dan. Wie sterk was door den Heilgen Geest
En die verlaat hem, maakt de Booze zwak,
En niemand, niemand redt hem, waar hij viel.

Achtste tooneel

De Maaltijd
COLA. GASTEN, ook STEFANO, aan het eind PIETRO en SOLDATEN

COLA
Eet nu en drinkt. Weest vroolijk. Niemands zorgen
Zijn meer waard dan de wijn die zorgen stilt.

EEN GAST
Wijn vloeit van 't Lateraan in looden buizen
Naar 't ruiter-standbeeld op het plein, en stroomt
Uit de neusgaten van het paard. Den dag lang
Drinken er de Romeinen en zij roemen
't Bestuur van Cola, het bestuur van 't volk.

TWEEDE GAST
't Een of het ander.

DERDE GAST
Neen, 't een èn het ander.

TWEEDE GAST
't Mag zijn, maar - onder ons - kan ooit een staatsman
In ernst bedoelen dat het volk heerscht?

DERDE GAST
Zeker!
Als hij die heerscht het volk erkent!

TWEEDE GAST
Als volk.

DERDE GAST
En ook als heerscher.

TWEEDE GAST
Dan beheerscht het volk dus
Zichzelf.

DERDE GAST
Zoo schijnt het: maar wanneer een mensch
Zichzelf beheerscht, waarom dan een gemeenschap
Niet ook zoo?

TWEEDE GAST
Dat is duidlijk: een gemeenschap
Is niet een eenheid als een mensch. Wanneer ik
Naar mijn geweten luister, mij daardoor
Laat leiden, weet ik dat zijn stem de mijne is,
Mij raad en daad naar mijn behoeften ingeeft,

Maar als een volk hoort naar een vorst, als was die
Het volks-geweten, dan is 't...goedgeloovig.

DERDE GAST
Niet als die vorst onze Tribuun is, zelf
Een zoon van 't volk.

TWEEDE GAST
Maar mensch, en menschlijk. Zaagt ge
Hoe schoon zijn kleed is?

COLA
Waarvan spreekt me'?

STEFANO
Een twistvraag:
Is 't beter dat een voorstander van 't volk
Kwistig of schriel zij?

COLA
Geen van beide, dunkt me.

STEFANO
Dat is de vraag ontgaan. De vraag neemt aan
Dat een van twee het beste is.

COLA
Dwaze vraag
Die aanneemt wat eerst zelf een vraag is.

STEFANO
Wijze,
Vraag-echte vraag, die afstamt van een vraag.

VIERDE GAST
Vraag-volle vraag, die vragen in zich sluit.

COLA
Baar' dan uw vraag haar vragen en wees gij,
Stefano - de oudste - vroedvrouw bij uw vraag.

STEFANO
Ondankbre taak! Daar de Tribuun niet loog,
En bei niet goed zijn: spil- zoomin als schraapzucht.
Maar wat niet goed is, hoe kan 't beter zijn?
Beter dan 't andre kwade. o Maatge lof!
Want laken doe ik schrielheid die de maat
Van wijze matigheid verkleint, en wat ze
Aan opgelegd vermogen spaart, verliest
Aan levenskrachten die zij ondervoedt,
Maar prijzen kan ik ook niet spilzucht die
't Rantsoen van krachtge voeding zoo vergroot,
Dat het onzwelgbaar wordt en langs ons stroomt,
En rot in weelde die de kracht verweekt.

VIJFDE GAST
Gij toont de vraag wel klaar, maar toch maar half.
Die fouten-zelf zijn fouten, en de mensch
Die in hun dienst treedt doet daarmee geen deugd;
Maar aangenomen nu dat een wijs midden
Moeilijk gevolgd wordt en voor elken mensch,

Elk op zijn plaats, niet onverschillig zijn kan
Naar welke zij hij zondigt, - stelt de vraag
Deze' éénen mensch op zijn bizondre plaats:
Den voorstander van 't volk. Doet zulk een beter
Kwistig of schriel te zijn?

STEFANO

Volleedge vraag,
Waarop het antwoord klaar is: wie de fondsen
Van 't volk beheert, zij karig, want de noodzaak
Dwingt hem tot geven, en zoo geeft hij dan
Wat nood doet, maar niet meer.

VIJFDE GAST

Benepen antwoord.
Alsof een volk een sloof was, die geduldig
Leeft van het noodge en niet een fier geslacht,
Dat uit moet blinken en door ruimte en roem
Zijn staat houdt in de wereld. Toont de Machtge
Die het vertegenwoordigt, zich eens spilziek,
De burgers winnen door den meerdren glans
Dien hij hun land verleent, driedubbel weer
Wat hij verkwistte, ja een deel van dat
Wat hij te veel geeft, krijgt het armre volk.

STEFANO

Arm volk omlaag en pronk omhoog. Wat dunkt u,
Tribuun?...

COLA

Wat wilt ge? Ik weet niet waar 't om gaat.
Ik droomde...

STEFANO

't Was onze oude vraag: of 't beter
Is, dat een volksman schriel zij dan wel spilziek?

COLA

Zoo; en gij meent?

STEFANO

Dat een welvarend volk
Onder en boven, beter is dan één,
Beneden arm en boven pronk.

COLA

Ik vat u.
Ge zinspeelt.

STEFANO

Neen, dat niet. Hoewel het waar is,
Met uw verlof, dat eerbre en vrome kleeding
U beter paste dan die prachtge. Duld
Dat ik de stof tast...

COLA

Ha, raak mij niet aan!
Verraad!

[Pietro en de Soldaten verschijnen achter de gasten.

Pietro...'t Is waar. Neem hen gevangen.
Het feest is geëindigd. Nu begint de nacht.

Negende tooneel

Morgen. Een Stadsmuur.

TWEE HOOFDLIEDEN VAN DE BURGERS

EERSTE HOOFDMAN
't Is waanzin. - Eerst uit een misplaatst gevoel
Van eerbied voor den Paus, of - weet ik wat -
Van edelaardige overweging, redt hij
De Vico, zijn brutaalsten vijand, breekt dan,
Den dag daarna, maar nu onnoodig, toch met
Orvieto, met den Paus, grijpt in één slag
Al de baronnen - en we konden 't loven
Als hij wist wat hij deed -, maar d'eigen nacht
Liet hij ze gaan.

TWEEDE HOOFDMAN
Vannacht dus.

EERSTE HOOFDMAN
En vanmorgen
Ligt daar hun leger en de burgermacht
Trekt op om hen te slaan.

TWEEDE HOOFDMAN
En Cola zelf?

EERSTE HOOFDMAN
Daar komt hij, prachtig om te zien, in 't harnas
Van guld en zilver. Van de Orsini zijn

Nog enklen trouw. De jonge Cosmo, die
Men zegt dat met zijn dochter trouwt, rijdt naast hem.
Wij houden onze post hier op den muur.

De poort gaat open. - Cola doet een uitval.
Jezus Maria! De Colonna's. De Colonna's. Zie,
De poort *blijft* open.
De Romeinen wijken.
Gianni Colonna stort hen na.

[Cola, bedrongen door de vijanden, komt op het tooneel.

COLA
Naar hier,
Romeinen! houdt den Vijand staan. Beschermt
Uw stad en uw Tribuun! o Heilge Geest,
Waarom verlaat ge me, verraadt ge me? -

[Cola af.

EERSTE HOOFDMAN
Ziet ge dat? Hoort ge? De Tribuun is bang.
Hij werpt de wapens neer. Dank God, daar valt
Colonna, 't volk over hem heen. Toch zonde,
Zoo'n jonge held, zoo'n schoonste.
Zie, Stefano,
Zijn vader, rent den muur langs. Snel, werpt blokken
Omlaag, zóó, recht op 't hoofd. Hij valt!
De Orsini
Van San Marino valt! - Zij vluchten. - Cola
Vervolgt niet, maar keert weer.

[Cola, Cosmo en gevolg.

COLA
Dat was een slachting!
Cosmo, kniel neer! Uit dien bebloeden plas

Doop ik u en met dit bebloede zwaard
Sla ik u ridder.

[Orvieto staat terzijde.

Wie staat daar? Orvieto?
Een boodschap van Paus Clemens?

[Orvieto zwijgt.

Spreek dan, man!
Of waagt ge 't niet nu de bestreden Cola
Als overwinnaar keert?

[Orvieto blijft zwijgen.

Gij zwijgt? Hoor hier:
Geloof niet dat mijn ernst is wat hij schijnt.
Nu doe ik zus, dan zoo. De menschen meenen
Dat dit verschil maakt, maar ikzelf weet beter.
't Verschil ligt in 't besluit. Nu denk ik ja,
Dan neen: de moeite is eender.
Ga op zij
Of help mij: ik ben een geloovig zoon
Van onze Kerk en ik zal saam met u
Rome regeeren.

EERSTE HOOFDMAN
Hoort ge 't? Hij is dwaas.
Den vijand heeft hij niet vervolgd. De stad
Verkoopt hij aan Orvieto. Gaan we huiswaarts.

Tiende tooneel

Op het Kapitool

COLA, PIETRO. Later BLANCA, MARGARITA, COSMO. Daarna DE KLUIZENAAR.

COLA
Pietro, is dat gelui of droom ik?

PIETRO
Een alarmklok.
Luca Savelli heeft zijn huis versterkt
En roept de burgers.

COLA
Doe dan gij als hij
En luid de alarmklok van het Kapitool.

[Pietro gaat.

Ik ben een oogwenk beter en ik weet
Dat niets meer blijft dan wat voor ieder blijft,
De trouwlooze Fortuin en 't klein verstand.
Wat schrijft Petrarca? - ja, wat schrijft hij ook? -
Dat midden in 't heelal ik op den top
Van hoogen berg sta, door de zon omstraald,
De wolken aan mijn voeten: de geslachten
Van nu en later rondom mij; - maar waarlijk,
Dat was een droom. Ik ben een ledig vat,
Een speelbal van de wind en golven. Aanstonds
Verbrijzelt mij een rots, en wat dan meer?

De alarmklok klepelt, maar het ontrouw volk,
Het nijdend volk, - ach, ontrouw net als ik,
Want ontrouw was ik aan den Heilgen Geest,
En nijdend, want ik greep naar aardschen roem -
Dat volk blijft weg.

[Pietro komt terug.

Kwamen de burgers, Pietro?

PIETRO
Geen enkle, Heer.

COLA

Geen enkle! o God, waar vlucht,
Waar kruip ik voor uw leegte. Red me, heemlen
Vol licht en donkere aarde. Een damp, een schaduw
Ga ik 't heelal door, en verdwijn, niet waardig
Te wandlen als gestalte.

[Bianca, Margarita en Cosmo komen op.

o Zie, mijn Bianca.
Is 't waar, lieve, en komt gij, nu niemand komt?
Mijn kleine Margarita ook, en Cosmo,
Die nu mijn zoon zal zijn. Gaat mee, wij vluchten,
En vinden in de wereld wel een plekje
Dat schoon en vrij is en ons armen bergt.
Gij aarzelt?

BIANCA

Stil toch, Cola. Aanstonds komt
De oude Stefano met zijn leger.

COLA

Hij, wien
Ik zoon en kleinzoon doodde - o haast u, Bianca.

BIANCA

Neen, Cola. Margarita blijft bij Cosmo;
Ik blijf bij beiden.

COLA

Gij! o Dat is 't eind.

DE KLUIZENAAR

[naar voren komend

Ga met mij, Cola. Waar in de Apennijnen
Geen voet het pad volgt, schuilen wij, die wachten
Tot de Vernieuwer komt.

COLA
Ik volg u, Vader.

Elfde tooneel

BIANCA. MARGARITA. COSMO.

STEFANO en gewapenden.

STEFANO
Is de Tribuun hier?

BIANCA
Niet hijzelf, maar wij
Die uw genade inroepen, niet voor hem
Die vlood, maar voor ons zelf.

STEFANO
En die ik geef.
Hij die zijn kindren in den strijd verloor
Doodt niet een vrouw en kindren buiten strijd.
De droom is over. Wat hij werklijks laat
Groeit, saam met wat hij spaarde, in 't leven meê.

De Borromäus-Encykliek van Pius X: '*Soepe editoe Dei*'
Door
Wenzel Frankemölle.

Een geweldige opwinding is door de overwegend-evangeliese landen gegaan, toen de inhoud van een nieuwe Encykliek van Paus Pius X bekend werd, die de tiende Mei van dit jaar in de originele lateinse tekst aan alle kardinalen, patriarchen, bisschoppen en primaten der Heilige Roomse Kerk verzonden werd[1].

De encykliek werd uitgevaardigd ter gelegenheid van het derde eeuwfeest der heiligverklaring van de kardinaal-bisschop van Milaan, graaf Carlo Borromeo.

Het is niet de eerste maal, dat de naam van Borromäus tot een parool gemaakt wordt in de strijd van de katholieke kerk tegen de reformatie. Ook bij het derde eeuwfeest van zijn dood (1884) werd de naam van Borromäus tot een strijdkreet tegen het protestantisme. Men vierde dat eeuwfeest in Milaan als protest tegen de feestelikheden in Duitsland ter gelegenheid van het Lutherjubilee[2].

1) Door het feit, dat de encycliek aan de kerkelike waardigheidbekleeders der gehele wereld gezonden werd, is de bewering van sommige katholieke bladen, die niet wisten wat ze, in belang van de godsdienstvrede, met de pauselike brief aanvangen zouden, dat de eneykliek alléén voor Italië bestemd was, omdat er alleen sprake in was voor een italjaanse Heilige en omdat hij in 't italjaans was opgesteld, vernietigd.
2) Bij die gelegenheid verscheen: *Sylvain*, Histoire de Saint C.B.3 D. Milaan 1884, De schrijver bezit geen historiese kijk op- en geen objektief oordeel over dat, wat het protestantisme is en wil. Maar zijn boek is goed geschreven en door publikatie van ongedrukte korrespondenties zeer instruktief. Van de verdere omvangrijke literatuur noem ik: *Bascapi*, De Vita et rebus gestis C.B. Ingolstadt 1542, en *Sala*, Documenti circa la vita e Opere di San C.B. 3 D. Milaan 1861.

Er is een jeugdportret van Carolus bewaard. Een schuchter gezicht, vol diepe melancholie. Als student in Pavia, waar hij in de rechten studeerde, was hij altijd in de eenzaamheid en zijn wandel was rein.

Zijn oom, Paus Pius IV, maakte hem reeds vroeg kardinaal.

Van de jonge kerkvorst getuigde de Venetiaanse gezant in Rome[1]: ‘Men weet niets anders, dan dat hij rein van iedere vlek is, hij leeft zo religieus en geeft zulk een goed voorbeeld, dat 't niets te wensen overlaat.’

Bezield met de geest van Pietro Caraffa (Paul IV), werkte hij energiek aan de restauratie en hervorming der moederkerk. Toen de 18e Januari 1562 het Concilie van Trente zijn werkzaamheden wederom voortzette, was hij de ziel van de kerkvergadering. Alle zaken gingen door zijn hand. Hij dreef de strengst mogelike formulering zowel van de disciplinaire als van de dogmatiese grondstellingen door.

In zijn bisdom voerde hij de strengste tucht in, vooral voor de geesteliken. De Jesuiten waren zijn voornaamste helpers. Overal wist hij de eminentste persoonlikheden te ontdekken, zodat zijn kollega in de heiligheid Philippus Neri hem een geslepen mensendief noemde. Hij herstelde het aanzien van de priesterstand, reformeerde de orden. De meeste monniken waren daar maar zuinig van gediend. Drie hooggeplaatste Humiliatenpaters lieten een moordaanslag op hem plegen, doch vergeefs.

In verbinding met de staatsmacht, voerde hij de inquisitie genadeloos door. Gewapenderhand visiteerde hij zelfs Zwitserland, liet verdachten gevangennemen en leverde de evangeliese predikers over aan de inquisitie. Aan heksenvervolging in Valcamonica en Brescia deed hij dapper mede.

In 1576 verzorgde hij met heldenmoed de pestlijders. Het dankbare Milaan spreekt nog van ‘La peste di San Carlo’.

Boromäus is de Heilige der tegenreformatie, wier wezen

1) Hieronymo Soranzo. Ranke, Die Römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten I B.S. 210 9. Auflage.

hij meer dan enig ander ten uitdruk bracht en wier doorvoering hij tot hoofddoel zijns levens maakte.

De Katholieke kerk was hem dankbaar en kanoniseerde hem in 1610, zestien jaar na zijn dood. In de wondere dom van Milaan staat zijn zilveren standbeeld en op de bergen van Arona verheft zich zijn giganteske beeltenis over land en zee.

Als Pius X de bedoeling gehad heeft het aloude 'odium theologicum' opnieuw in laaiende gloed te doen ontbranden, dan was het goed gezien, om zijn scheldpartij - sit venia verbo, maar de onpartijdige lezer van de geïnkrimineerde passage in de encykliek kan haar onmogelik milder betitelen - aan de naam van Borromäus te verbinden, die werkelik de konkretisering was van gloeiende, onverzoenlike haat tegen de evangeliese kerk. De taal van de Paus sluit zich geheel aan bij de min of meer middeleeuws-theologiese uitdrukkingswijze van het door Borromäus beïnvloede Concilie van Trente, dat al zijn kanons stereotiep afsloot met: 'si quis, indien iemand dit of dat niet gelooft, damnatus sit, hij zij verdoemd.' Prof. Ehrhard uit Strassburg had na het verschijnen van de encykliek tegen de modernisten in een moedig artikel in de 'Internationale Wochenschrift' de Kurie er op gewezen, dat haar uitdrukkingswijze alle voornaamheid miste, en de verwachting uitgesproken, dat in het vervolg de taal der pauselike dokumenten zich meer aan de moderne omgangsvormen aanpassen zou. Die verwachting op verbetering was naief, al ging de wens van de professor in historiese lijn. Want op het Concilium Vaticanum hadden de zogenaamde 'Minoritätsbischöfe', onder aanvoering van bisschop Stoszmayer, ook reeds aangedrongen op verzachting der terminologie, echter vergeefs, de van christelike liefde geïnspireerde term 'damnatus sit' bleef gehandhaafd en bisschop Stoszmayer, die ten gunste van Luther als mens en Christen plaideerde, werd van de katheder geschreeuwd door het lawaai van de apostoliese vaders, die hem toeriepen: 'Haereticus es, u is een ketter!'[1)]

Leo XIII was te voornaam, om sterke uitdrukkingen te gebruiken. Zijn gekuiste smaak, en ook wel zijn wijdziende

1) Cf. Granderaht - Kirsch S.J., Die Geschichte des Vat. Konzils.

blik weerhielden hem van beledigende uitdrukkingen. Toch heeft ook hij zich eenmaal er aan bezondigd, en wel in 1897 in zijn Canisius-encykliek, die zich eveneens tegen de reformatie richtte. Ook hij kon zich niet aan de gevolgen van het steilstarre roomse systeem ontworstelen.

Eigenlik zijn het bijbelwoorden, die de encykliek van Pius X zo ruw maken. De ‘geinspireerde’ schrijvers namen geen blad voor de mond, als ze aandrang voelden, om de tegenstanders van hun overtuiging te lijf te gaan. Dat was naar de zeden van de tijd. Evenals het in de reformatietijd gewoonte was in schriftelike en mondelinge polemiek elkander te overtreffen in scheldwoorden en smaad en hoon. De ruwe, onbeschaafde uitdrukkingswijzen van Luther zijn overbekend. Van beide zijden werd deze methode in praktijk gebracht, al verzetten zich ook de verfijnde Erasmus en de fijnzinnige Melanchton tegen deze min-christelike gewoonte. Maar 't moet toch ieder nu-levend mens van zelf duidelik zijn, dat tans schelden in polemiek - volgens Schopenhauer - slechts zwakte beduidt. Of men al dan niet met de bijbel scheldt, doet niets ter zake. Daarom dienen de pogingen van rechtvaardiging met beroep op de bijbel, die de vatikaanse pers doet, eenvoudig teruggewezen worden.

Iedereen, die de roomse kurie kent, weet, dat zij in staat is de fijnste taal, de verfijndste diplomatiese uitdrukkingswijze te gebruiken. Zij bezit in hoge mate de kultuur van het woord - als zij 't verkiest. Men moet die ruwe woorden niet opvatten als heftigheden van een oude missieprediker, die in 't vuur van zijn rede zijn mond voorbijpraat. Absoluut niet. Als de kurie ‘scheldwoorden’ gebruikt, als zij in een openbare brief alle fijnere kultuurvormen opzijzet, dan doet ze dat met bewust overleg. Iedere zin is zonder twijfel in zijn grofheid en beschimpingen van vorsten en volken precies overwogen. De kurie moet dus een doel voor ogen gehad hebben.

Welk is dat doel?

Laat ik, alvorens deze vraag - waarin de kern van de encykliek ligt - te beantwoorden, eerst de geinkrimineerde passage van de pauselike brief afdrukken:

‘Te midden van deze rampen stonden er hoogmoedige

en oproerige mannen op, vijanden van Christus' kruis, mannen, die alléén bezield waren met aardse gevoelens en wier God hun buik was. Deze legden er zich niet op toe de zeden te verbeteren, maar de geloofsartikelen te lochenen en zo vermeerderden zij de verwarring, verslapten voor zich zelf en voor anderen de banden van het geoorloofde of verwierpen met minachting de gezaghebbende leiding der kerk, om de hartstochten der meest verdorven vorsten en volken te steunen en ondermijnden als ware tirannen haar leer, haar grondslagen en haar tucht.

...Zij noemden dit opstandig rumoer en dit bederf van geloof en zeden hervorming en zich zelf hervormers. In werkelikheid waren zij echter verkrachters, zó zelfs, dat ze de krachten van Europa uitputtend door gruwelike tweedracht en oorlogen, de geest van opstand en de geloofsafval der moderne tijden voorbereidden, waarin de drie voorheen van elkander gescheiden soorten van strijdvoeren, waaruit de kerk steeds zegevierend is te voorschijn gekomen, zich nu gezamenlik tot een enkele, gelijktijdige aanval verenigd hebben, namelik, de bloedige strijd der eerste eeuwen, vervolgens de pest der ketterijen op eigen erf en eindelik, onder de naam van evangeliese vrijheid het bederf der ondeugden en de verkrachting der tucht, waartoe de middeleeuwse tijd nog niet gekomen was.'

Tot zoover de Encykliek.[1)].

Men ziet, de taal van Pius X is verheffend oud-testamenties,

1) De Vertaling is van 'De Maasbode' naar de italjaanse tekst, waarmee ze, - ik heb het nagegaan - wel overeenstemt.
De Maasbode is de enige hollandse katholieke krant, die de encykliek geheel vertaalde. Dit blad vond er een pluim in voor zijn onlangs verschenen 'Lof der Grofheid'. Zelfs *De Tijd* publiceerde de encykliek niet.
De lateinse tekst in auttentieke vorm is als volgt:

> 'Inter haec superbi ac rebelles homines consurgebant inimici Crucis Christi...qui terrena sapiunt...quorum Deus venter est. Hi non moribus corrigendis, sed negandis Fidei captibus animum intendentes, omnia miscebant, latiorem sibi aliisque muniebant licentiae viam, aut certe auctoritatem Ecclesiae ductumque defugientes, pro libitu corruptissimi eujusque principis populive, quasi imposito jugo, doctrinam ejus, constitutionem, disciplinam in exidium petebant. Deinde, iniquorum imitati morem, ad quos pertinet comminatio: Vae, qui dicitis malum bonum et bonum malum, rebellium tumultum et illam fidei morumque cladem appellarunt instaurationem, sese autem disciplinae veteris restituores. Re tamen vera corruptores exstiterunt, quod, Europae extenuatis per contentiones et bella viribus, defectiones horum temporum et secessiones maturarunt, quibus uno velut impetu facto, triplex illud, antea disjunctum, dimicationis instauratum est genus, a quo invicta et sospes Ecclesia semper evaserat: hoc est, primae aetatis cruenta certamina; domesticam subinde pestem errorum; denique, per speciem sacrae libertatis vindicandae eam vitiorum luem ac disciplinae eversiouem, ad quam fortasse nec aetas media processerat.'

Zoals men ziet, dekt zich de lateinse tekst op alle wezenlike punten met de italjaanse, waarnaar bovenstaande vertaling vervaardigd is. Bemerkenswaard is, dat in de lateinse tekst de woorden 'reformatio' en 'reformator' in 't geheel niet voorkomen. In de italjaanse tekst staan de woorden 'riforma' en 'riformatori' wel. Verder is in het italjaans 'sacra libertas' door 'liberta evangelica' vertaald.

het is de taal van de oude profeten tegen de zonen en dochteren Kanäans.

Het is geheel onnodig, om de hier zeer verfomfaaide historie in dit tijdschrift recht te strijken. Vragen we alleen, alvorens op het doel van de encykliek terug te komen, of de Paus van zijn standpunt - van politieke bijbedoelingen afgezien - van zijn orthodox-dogmatiese ideeën uit, recht heeft, zo te keer te gaan tegen reformatie, reformatoren en gereformeerden? De opportuniteit van zijn encykliek beslist ontkennend, moet men zeggen, dat de Paus in zijn vermeende hoedanigheid van Stedehouder Christi, van Opvolger van Petrus in de onfeilbaarheid, volkomen in zijn recht is, om de hele reformatie als één grote ketterij te beschouwen en de reformatoren als slechte mensen en ketters, die, óók na eeuwen, nog immer verdoemenswaard zijn.

Dogmatiese intolerantie is een noodzakelik gevolg uit het wezen van iedere kerk, die zich zelve niet opgeven wil. Van konfessionele verdraagzaamheid kan gesproken worden, dogmatiese is onmogelik. Dat de Paus ook de eerste blijkbaar niet uitoefenen wil, heeft zijn rede. Dat hangt zeer nauw samen met het verborgen doel van de encykliek. We komen daar straks op terug. Maar niets kan intussen de pauselike scheldpartij verontschuldigen, als men haar beschouwt onder

het oogpunt van de tegenwoordige stand der christelike godsdiensten. Dr. Kuyper zegt terecht in De Standaard (no. 11724) ‘Dat het Vatikaan de leerstellingen der Reformatie bestrijdt, verwerpt en veroordeelt, is zijn onbetwistbaar recht. Wederkeerig oefenen wij hetzelfde recht uit tegenover méér dan ééne leerstelling van het Vatikaan. Het samengaan in politieke en oekonomiese vraagstukken, kan nooit het zwijgen opleggen aan de leerstellige en kerkelike geschillen. Maar dit sluit niet het recht in, om als regel te stellen, dat de voorgangers der Hervorming zedelijk onwaardigen waren, zoo min als wij wat in de 14e en 15e eeuw zelfs onder de Pausen te betreuren viel, als strijdmiddel bezigen mogen, om de eere der Roomsche kerk aan te tasten.’

Van konfessioneel verdraagzaam standpunt is tegen deze redenering niets in te brengen. De niet-kerkelike mens echter kan er een massa kommentaren bijschrijven. Ik wilde alléén de opmerking maken, dat de christelike liefde - het zuivere christendom onmiddelik van Christus uit baseert toch op de liefde in meest algemenen en meest biezonderen zin - in al die verdogmatiseerde kerksystemen, vooral in het meest starre systeem, het rooms-katholieke, volledig bankroet schijnt gemaakt te hebben. Van het fundament van hun wezen, de liefde, zijn al die kerken onzienbaar ver verwijderd. Onderlinge haat in de meest fantastiese en groteske vormen brandt nog immer in de harten van de Christenen van duizendsoortige pluimage. Een berucht groot katholiek dagblad, De Maasbode, juichte zelfs over die inzinking der liefde. Het blad smaadt, met de encykliek in de hand, de weke katholieken, ‘die telkens weer op hun chapiter van liefde en nog eens liefde terugkomen’ (no. 10624). En zulke mensen, priesters nogal, eisen dan voor zich het Christusmonopolie op. Alsof de historiese persoonlikheid Christus naar aard en wezen maar iets uitstaande had met die hemeltergende tweedrachtzaaierij! Zoals we de Christus uit de evangeliën kennen, - hetzij dan als mytologiese held of als waarachtig historiese persoon - weten we met besliste zekerheid, dat, als hij zich tans nog vermocht te laten horen, hij zijn ‘Stedehouder op aarde’ désavoueren zou. Zijn woord: ‘Oordeel niet, opdat ge zelf niet geoordeeld wordet’ is van eminente algemeen-menselike

waarde. Zijn pseudo-volgelingen oordelen echter maar raak en scheppen daardoor broederhaat en burgertwist.

In een uiterst moeilik parket zijn de katholieke historici gebracht door het pauselik oordeel over de reformatie. In de laatste tijd toch was onder de katholieke geschiedschrijvers een gelukkige kentering gekomen naar de objektieve geschiedschrijving heen. Vooral in Duitsland, Engeland en Frankrijk. In Holland bestaat geen enkele katholieke historicus. En in de echte roomse landen is historie het nabauwen van door en door subjektief gekleurde geschiedenisopvattingen uit vroeger eeuwen.

De ernstige, universitair gevormde katholieke historici der bovengenoemde landen hebben vooral hun onafhankelikheid en objektiviteit getoond, toen een der geleerdste historici der 19e eeuw, Pater Denifle, in 1907 zijn geruchtmakend boek over Luther uitgaf. Met alle eerbied voor 's mans bewonderingswaarde belezenheid en ongelofelike bronnenkunde, hebben ze toch zijn konklusies in 't Lutherprobleem, die door fanatieke haat van alle objektiviteit vrij waren, energiek afgewezen en met hun andersdenkende kollega's aan de waarheid eer gegeven.

Dat de ernstige katholieke geschiedschrijving de tendentieuse pamfletten van zevenderangs historici zelfs niet de aandacht waardig keurt, behoeft geen betoog.

Maar welke stelling zullen ze tans innemen, nu hun geestelik opperhoofd de oordeelvellingen van de wetenschappelike man Denifle in mateloosheid verre overtreft? Zullen zij, die om de ware wetenschap te vededigen het ontzettende wetenschappelik apparaat van Denifle op kritiese gronden gerefuseerd hebben, tans voor het onwetenschappelik schelden van de Paus hun objektieve waarheid zoekende ogen sluiten?

Hier is het konflikt tussen geloof en wetenschap weer in al zijn naakte. Men ziet het, theoretiese bespiegelingen over de verenigbaarheid van geloof en wetenschap helpen niets, wijl ze te schande worden aan de nuchtere praktijk.

Het merkwaardig-onjuiste oordeel van de Paus over de reformatie is specifiek italjaans-rooms. De italjaanse klerus krijgt zulk een erbarmelike ontwikkeling mede op zijn levensweg, dat 't nauweliks te geloven is. We hebben hier alleen

met geschiedenis te maken. Welnu, geschiedenis wordt op de italiaanse priesterseminaries uit vóórzondvloedse boekjes gedoceerd. De geschiedenislessen hebben er maar één doel, om alles goed te praten, wat in de katholieke kerk ooit gebeurd is. Dat er door en door slechte toestanden bijna in alle eeuwen in de kerk geheerst hebben, krijgen de kandidaten naar het priesterschap eenvoudig niet te horen. Daarvan weten vermoedelik ook de ‘professoren’ van de zegge 280 italjaanse bisdommen niets, want deze mensen zijn niet door hun wetenschappelikheid tot het ‘professoraat’ opgeklommen, maar door eenvoudige aanwijzing van de ordinarius, die tegelijk met hun benoeming hun de nodige wetenschap, met behulp van de H. Geest, inspireert.

Dit is geen overdrijving. Ik heb een groot aantal italjaansche priesters kennen geleerd. De modernen onder hen waren geweldig bedroefd en verontwaardigd over hun schan-dalig-partijdige opvoeding; de konservatieven onder hen - en uit hen wordt de kurie gerekruteerd - lachten om de ‘dwaze’ geschiedenisopvattingen in het buitenland, die zelfs de vlekkeloze kerk onder het bereik van hun alles stukslaande kritiek te halen waagden. Met een fraai-starre trots hielden de laatsten, als men met hen debatteerde, aan hun onhoudbare meningen vast. Aan hun verouderde en valse begrippen was geen wrikken of verwegen. Alle betoog stootte af op hun starre geestelike hoogmoed, die a priori de tegenstander voor ‘half’ aanziet.

Uit dit milieu is Pius X voortgekomen. De tegenwoordige Paus verliet nooit Italië, verstaat niets dan italjaans, en las nooit boeken van niet-roomsen. Uit deze mededeling, die op volkomene waarheid berust, kan men opmaken hoe het komt dat de Paus zulke eigenaardige historiese oordelen er op nahoudt. Ik heb hier niets bij te voegen. De Paus is, niettegenstaande zijn ‘onfeilbaarheid’ ook maar een mens. En ieder mens is een produkt van de omstandigheden. De ‘wetenschappelike omstandigheden’ waren voor de ontwikkeling van Pius' geest *nooit* gunstig. Men kan haast zeggen, dat er ‘überhaupt’ geen omstandigheden van dat soort in zijn leven geweest zijn.

Welk is tans het verborgen doel van de encykliek?

Men kent het sprookje, waarmede de wijze Nathan in de kop van de ideaal-aangelegde, maar wat wispelturige Saladijn orde schept. Het sprookje van de ring, die de kracht bezat ‘vor Gott und Menschen angenehm zu machen, wer in dieser Zuversicht ihn trug’. Van de ring, die immer in het huis van zijn bezitter op de oudste zoon overging en deze daardoor boven zijn broeders plaatste. Totdat een vader van drie zonen nog twee zulke ringen maken liet en nu na zijn dood de echte ring niet meer te kennen was. De zonen liepen naar de Kadi en deze spreekt de gegronde gissing uit:

‘....Möglich dasz der Vater nun die Tyrannei des einen Ringes nicht länger in seinem Hause dulden wollen,’ en spreekt als zijn oordeel uit, dat nu ieder der zonen zijn ring maar ‘in der Zuversicht’ moet dragen, krachtens welke de ring alleen zijn kracht bewaren kan. De verschillende konfessies hebben zulk een ring. De Paus heeft weer eens luid verkondigd, dat hij de bezitter is van de allenig echte ring. Hij heeft dat in woorden en uitdrukkingen gedaan, die niet overeenstemmen met zijn mild karakter, maar die heenwijzen naar de donkere geest der spaanse kardinalen, de alléén-machtigen in het Vatikaan, Merry del Val en Vives y Tuto, wier geschiedenisopvattingen, wijl spaans, nog duisterder zijn dan de italjaanse. Er zijn woorden en uitdrukkingen bij, waarover de wijze Nathan mismoedig de kop zou schudden en die de ideale Saladijn het rood van de toorn in 't gezicht zouden drijven. En men kan er niet over verwonderd zijn, als de afweer van degenen, die zich in hun morele gevoel getroffen en in hun beste voelen beledigd achten, scherp en snijdend zijn zal, zooals de aanval geweest is, tenzij dan politieke konsideraties de zwaardhouw verzachten.

Ziet, dat wil de encykliek. De anders dan de roomsen denkenden moeten door de bewust-gewilde uitdagingen tegen hun roomse medeburgers in het harnas gejaagd worden. De Kurie wil de strijd. Geen vrede op aarde. Een scherpe scheiding tussen de geesten moet voltrokken worden. De Christus van de Kurie kent zijn woord niet: ‘Steekt uw zwaard in uw schede,’ de Christus van de Kurie dweept alléén met het woord: ‘Ik ben gekomen om het zwaard te brengen, niet de Vrede.’

De Kurie stelt zich door dit standpunt in scherp kontrast met de Opperste Bisschop van de pruisiese evangeliese kerk, Keizer Wilhelm II, die voor korte tijd aan de abdij van Beuron een koperen kruisbeeld schonk en in een brief de keuze van zijn geschenk motiveerde met de mooie idee, dat het kruis het symbool was, dat de hele Christenheid verééende.

Waarom wil de Kurie, dat er geen vrede zij op aarde?

In de laatste decenniën is er onder de katholieken in de gemengde landen een gelukkig streven, om uit hun afgesloten toren naar buiten te treden, om in gemeenschappelike arbeid met andersdenkenden aan de gemeenschappelike kulkuur te arbeiden. Verschillende voormannen onder de katholieken wekten hen openlik op, om de zelfgemaakte afsluitingen te verbreken en hun medeburgers de hand van verzoening te reiken. Dientengevolge ontstond eerst de beweging van het liberale katholicisme in de laatste helft van de 19e eeuw. De syllabus en de encyklieken van Pius IX hebben deze hoopvolle beweging de kop ingedrukt. Desniettemin konden deze pauselike publikaties absoluut niet verhinderen, dat de katholieken in hun merendeel zich plaatsten op het standpunt van de moderne rechtstaat en in de parlamenten zich met de liberalen tegen hun contra-christenen verbonden en van de liberale gerechtigheid van die tijd een ware oogst van godsdienstvrijheid binnenhaalden.

Onder Leo XIII, die voor de kultuurverdiensten van nietroomse richtingen in het leven een open oog had, ging het liberale katholicisme, vertrouwend op de pauselike, zij het dan ook stilzwijgende, passieve steun, een stap verder. De beweging konkretiseerde zich in het zogenaamde Amerikanisme, dat de passieve deugden van gehoorzaamheid en meer van dat soort liever vervangen zag door de meer menselike deugden van gestadige en noeste medewerking aan de kultuur der mensheid. Door deze beweging kwam er vloed in de eeuwenlange stagnatie van de katholieke wetenschap, of liever kwam er verandering in het starre systeem, dat de katholieken van de beoefening der ‘profane’ wetenschap verre hield. De grijze Leo verheugde zich in de beweging als beweging naar beweging, vond echter dat zij te vèr en te onvoorzichtig afweek van de weg, die hij, na veel wereldse allures overwonnen te

hebben, door stâge studie als de allèèn goede en ware erkend had en in zijn wetenschappelike encyklieken als zodanig had aangewezen, van de weg van het scholastieke Thomisme. Door deze gedachte geleid, veroordeelde hij in een encykliek theoreties het amerikanisme. Prakties had die veroordeeling geen gevolgen. Leo liet de amerikanisten verder met rust en de amerikanisten hem.

Ondertussen sluimerde die beweging niet in, maar koncentreerde zich in een moderne beoefening der wetenschap, vooral van de historiese kritiek.

Toen die moderne wetenschappelike katholieken ook het ontleedmes der kritiek in de bijbel begonnen te steken, werd het Leo XIII te erg. Diepe menschenkenner als hij was, vaardigde hij geen, banbliksems bevattende, encycliek tegen de katholieke geleerden uit, maar hij stichtte een bijbelkommissie in Rome en maakte er de katholieke geleerden lid van. Na de eerste zittingen van dit instituut, verlieten de buitenlandse leden hals over kop Rome, ten dode geschrokken van de aarts-reaktionaire geest in die kommissie, die voor twee derden uit monniken bestond. Leo had gracieus zijn doel bereikt. Den katholieken geleerden was op gevoelige - hoewel diplomatiese - wijze voelbaar gemaakt, in welke banen hun wetenschap zich had te bewegen. En voor de Paus was het een prachtige zaak, dat hij de meest reaktionaire besluiten van de kommissie telken male door de hele kommissie, dus ook door de moderne leden, ondertekend zag. De modernen waren wel woedend om deze niet zeer faire manoeuver, hielden zich echter uit opportuniteitsredenen stil. Summa summarum, Leo XIII liet zich bewieroken als de ietwat vrijzinnige Kerkvorst der wetenschap. Want alle katholieken juichten om de Paus, om wie zich al hun grote geleerden schaarden. Leo XIII stierf en met hem verdween de galante, diplomatiese bestrijding der modernen.

Ondertussen uitte zich de moderne beweging in het katholicisme ook op oekonomies en politiek gebied in het zogenaamde interkonfessionalisme. De liberalen, die in verschillende landen aan de katholieken vrijheid en ruimte van leven hadden geschonken, waren reeds lang voor hen overbodig geworden. De leiders der katholieken begonnen in te zien, dat zij op de

bodem van het gesplitste Christendom staande, toch met de Protestanten vereend, de overmacht op politiek gebied zouden kunnen veroveren. Zo ontstond het politieke Christendom, dat ook ons land zijn zegeningen geschonken heeft. De christelijke konfessies vereenden zich politiek en, om politieke redenen, ook sociaal en oekonomies.

Rome zag de ontwikkeling van deze toestand met lede ogen. Eerst probeerde de Kurie de Katholieken aan deze zijde van de Alpen indirekt duidelik te maken, dat die toenadering tot het Protestantisme ongewenst was, door de Katholieken der romaanse landen alle samenwerking met andere partijen direkt te verbieden.

Het noorden bleef oost-indies doof.

Toen werd, meer direkt, door het episkopaat in de hollandse, duitse en engelsche landen de strijd tegen de interkonfessionele vakverenigingen aangebonden, die Rome ook won, behalve in westelik- en zuid-Duitsland. (Richting München - Gladbach en Köln. Volkszeit.).

Inmiddels probeerde de Kurie met de grofste machtsmiddelen de Katholieke beoefenaren der wetenschap, die zich niet alleen interkonfessionaliseerden, maar zich ook bedenkelik liberaliseerden, te vernietigen.

De encykliek ‘Pascendi dominici gregis’ en de syllabus van Pius X gaven de nieuwere stromingen de genadeslag, zoowel moreel als zeer reëel.[1)]

Nu bleef nog maar een ding over: de samenwerking van de katholieken en protestanten op zuiver *politiek* gebied. Ook daaraan moest een einde gemaakt worden, want ook die samenwerking, hoeveel voordelen ze ook moge bieden, heeft in wezen de strekking, om de grenzen tussen de konfessies, die de Kurie scherp gemarkeerd wil hebben, te verdoezelen. De Kurie begreep, dat het, bij de tegenwoordige stand van zaken, onmogelik was, om in ronde woorden die samenwerking aan de katholieken te verbieden. Zij besloot daarom een andere weg te gaan en door direkt de protestanten uit te dagen, door regelrecht de evangeliese gevoelens beledigend te pro-

1) Cf. Weber, De Encykliek tegen de Modernisten. De Beweging 1908. II, blz. 144 vlg.

voceren, indirekt de doodslag te geven aan de politieke verbonden tusschen protestanten en katholieken.

Dit was het verborgen doel van de encycliek. De kurie zal nu eerst afwachten, of haar wenk aan de katholieke politici iets uitrichten zal. Wanneer dat onverhoopt niet het geval zou zijn, dan zal haar taal wel duideliker worden. En de roomse staatslieden, die in de kwestie der interkonfessionele vakverenigingen gekapituleerd hebben, zelfs zonder de minste tegenstand, zullen ook kapituleren in de kwestie van politiek interkonfessionalisme, zo gauw hun dat direkt geboden wordt uit Rome.

De vraag zal hier gesteld worden: is het niet waanzinnig van de kurie, om op dusdanige wijze haar eigen glazen in te werpen? Want uit de politieke konstellaties der tegenwoordige rechtse partijen vloeien voor haar toch niets anders dan voordeelen voort.

Het antwoord luidt, dat de kurie gaarne alle voordelen, hoe grote ook, opoffert, als het er om gaat, haar onbeperkte macht op de zielen te behouden. Dat is de sleutel. De kurie voelt het gevaar van nivellerend interkonfessionalisme. Vandaar haar bruusk optreden, met voorbijgaan van alle verkeersvormen, tegen de Protestanten.

Mij persoonlik hebben hooggestelde italjaanse praelaten reeds voor jaren deze weg, die de kurie bewandelt, voorgetekend. Zolang de spaanse invloed op het Vatikaan overheersend is, komt er geen verandering in deze politiek van haat. En als Merry del Val eens viel...., nu dan ging alles precies zo verder als nu. Alléén werd de glacé handschoen van Leo XIII weer in gebruik genomen. Maar dat is ook slechts een uiterlike bedekking. Leo XIII zou ten slotte ook gedaan hebben in Frankrijk, wat de tiende Pius deed: alles prijsgeven, letterlik alles, om de absolute macht over de zielen slechts onbeperkt en onbegrensd te behouden. Men kan niet ontkennen, dat in deze houding der Pausen, hoe intransigent ook, iets fraais gelegen is.

Voor de politieke leiders der katholieken, die zoals in ons land en in Duitsland met de protestanten verbonden zijn in politicis, komt de encykliek zeer ongelegen.

Men zou zich echter vergissen, als men meende, dat op politiek gebied gevolgen van minder aangenaam soort voor de machtstelling der kerkelike partijen uit de encykliek zouden ontstaan. Het bezit van de macht is zoet voor beide partijen.

Ten onzent hebben Dr. Kuyper en Jhr. de Savornin Lohman zich dan ook gehaast, om te verklaren, dat, ofschoon ze 's Pausen woorden afkeurden, de koalitie daar niets meê te maken had en intakt voort zou blijven bestaan. Dr. Kuyper bespotte zelfs de liberalen, die - 't is leuk om te zien - hemel en aarde bewegen, om de encykliek voor hun partijbelangen aan te wenden, door hun honend toe te voegen, dat de koalitie ‘verdrietig sterk’ bleek.

De interpellaties in de Duitse Rijksdag, die door de konservatieve partijen waren ingediend, bleken komedie te zijn. Dat werd direct duidelik, toen, nog vóór alle partijen aan het woord waren geweest, door de konservatieven, ter wille van het Centrum, het debat door de onzedelike macht van de naakte majoriteit schaamteloos en brutaal gesloten werd.

Het Vatikaan zal zich niet benauwd maken, wanneer de pruisiese gezant melden komt, dat de duitse regeering ontstemd is. Het zal - zoals het reeds deed in de Osservatore Romano - eenvoudig antwoorden, dat het de bedoeling niet geweest is, een bepaald volk of vorst te beledigen. Diplomatie is de kunst der leugen. Diplomatie is ook echter de kunst der hoffelike buiging. En daarom zal de duitse diplomaat buigend voor die leugen-verklaring danken.[1)]

1) Inmiddels is gebleken, dat het boven-geschrevene juist was. De duitse rijkskanselier heeft op zijn protest aan de Kurie het antwoord gekregen, dat de Paus in 't minst niet de bedoeling had gehad, om de Protestanten te beledigen. Lees s.v.p. nog eens de passage over de hervorming! En denk dan, lezer, aan Bismarck, die eens een afgevaardigde in de Rijksdag voor ‘ezel’ schold en op diens protest antwoordde: ‘O, ik had in 't minst niet de bedoeling, om U te beledigen.’ Voor bovenstaand antwoord liet de Rijkskanselier aan Merry del Val zijn diepgevoelde dank uitspreken.
Groter succes had von Bethmann-Hollweg met zijn eis, dat de Paus aan het duitse episkopaat het ambtelik publiceren van zijn eigen encykliek verbieden zou. De Kurie is werkelik, door de omstandigheden gedwongen, op deze eis ingegaan. Dit is een feit, énig in de historie. Van theologies standpunt uit is deze intrekking van de encykliek, want daarmede staat toch het verbod van publikatie gelijk, van groot belang. De moderne theologen zullen daaruit zeker zeer voor de hand liggende en voor hen zeer gelukkige konsekwenties trekken.

Het énige gevolg zal misschien zijn, dat voor de protestantse politici énige stemmen bij de verkiezingen verloren gaan. En daarom zullen de leiders lachen - het gros der kudde, dát weten ze, gaat toch meê door dik en dun.

Een verblijdend feit is, dat in Duitsland zovele katholieken openlik hun afkeuring uitspreken over de jongste pauselike poging, om de vrede op aarde te storen.

Dat er in Holland geen enkele katholiek gevonden wordt, die openlik - in stilte doen ze 't in groote mate - te protesteren waagt, getuigt van slaafse zin, getuigt, hoe diep het ultra-montanisme, dat nooit de kerkelike overheid kritiseert en alles goedpraat, in ons land is doorgedrongen. Méér dan in énig ander land.

Ten slotte.

De geweldige, psychiese macht van het pausdom wordt door niet-katholieken meest zeer onderschat. Wijl voor hen de Paus niets anders is dan een of andere Opperpriester, die niets te zeggen heeft, zo bezitten ze ook niet het orgaan, om ná te kunnen voelen, hoe sterke indruk in de kringen van het katholieke christendom al datgene uitoefent, wat met nadruk en opzet door Rome gesproken wordt. Daarbij komt, dat voor hun spraakgevoel de hoogdravende gotiek van deze herderlike brief iets zo verouderds heeft, dat ze zich niet goed voorstellen kunnen, dat zulk soort van uitdrukkingen op de gemoederen van in de nieuwe tijd levende mensen invloed hebben kan. Maar dat is een dwaling. Het hele Katholicisme spreekt in zijn godsdienstige bijeenkomsten dezelfde taal en het oor van vele milioenen staat daarvoor open. Derhalve is het verkeerd, om deze encykliek, met een lichte handbeweging, als een twist tussen theologen te beschouwen. De Paus is absoluut veel, véél meer dan theoloog alléén: hij is de eerste kultuurdrager der katholieke helft van de westelike civilisatie. Als zodanig spreekt hij tot de Katholieken in alle talen en maakt hen duidelik, dat tussen hen en het Protestantisme een diepe, onoverbrugbare kloof is en blijft. Met opzet scheurt hij alle versluieringen stuk en laat de naakte waarheid zien, dat er in westelik Europa geen eenheidskultuur bestaat. Neen, die

bestaat niet, mag niet bestaan, er moet geen vrede op aarde wezen, alle katholieken moeten in de niet-katholieke kultuur niets anders zien dan korruptie, zedeloosheid en opstandigheid. De Paus zal rijkelik bereiken, wat hij wil. In de katholieke preken, in de katholieke literatuur van de dag zal men naar de geest van zijn aanwijzingen handelen; wel niet dadelik en niet door allen, maar de richting is gewezen. Het parool is gegeven.

Als wij de encykliek al weer lang zullen vergeten zijn, zal haar volkomene werking in het Katholicisme pas beginnen. Want dan is de nieuwe generatie pas geheel in 't gelid en weet maar één ding: *vijandschap tegenover andersdenkenden*.

Het is dwaasheid, om materiele macht te hulp te roepen, om de gevaren, die door de encykliek voor de konfessionele vrede tussen burgers van hetzelfde land ontstaan, af te wenden of tot een minimum te reduceren. Maar de noodzakelikheid ligt toch klaar aan de dag, om met alle weerbare geestelike wapens de ontzettende macht te bestrijden van het onverzoenlikste klerikalisme, dat op zulk een brutale wijze tot uiting is gekomen in de jongste encykliek van de, door de hele wereld als zo mild en goed geprezen Pius de Tiende.

Vrede
Door
Alex. Gutteling.

1

De schrale teerheid van het pas ontloken loover
Doet mij niet smachten naar den vollen voorjaarsbloei:
Want snel - wee mij, hoe snel! - zijn lente en zomer over
En naar zijn eigen dood reikt rustloos alle groei.

Ik vraag de zon niet meer, die gloeit bij 't nederzinken:
‘Hoe vele malen bloost gij nog mijn bleek gelaat?’
Maar ik verheug mij stil om haar hoog-heerlijk blinken,
Waar, serafijn, ze in gulden nis van wolken staat.

Mijn droomen drijven niet naar 't ver en lief verleden:
Liefde als een zeebloem aan het zilte strand ontwaakt;
Is er geen vreugd genoeg in het ontroerend heden,
Wanneer uw trouwe blik mijn peinzende oogen raakt?

Vraag niet naar morgen, niet naar gistren, en geen weemoed
Bevangt u, angst noch hoop, die foltraars allebei:
Geniet uw heil met gansch uw hart en lijd in deemoed
En houd uw wankle ziel van ijdle zorgen vrij.

2

'k Heb steeds behoord, o Afrodite, tot de wein'gen
Die u niet eeren voor de hoogste mingodin:
'k Heb steeds geweten hoe uw rozentwijg kan pijn'gen
En bracht mijn offerand te vaak met duistren zin.

Maar toen ge u als een kind dier hoogere Godesse
Speelsch onderwierpt, die u regeerde en die uw lust,
Zoo bitter, heeft verzoet, - heb 'k om uw lieve lessen
Na menig heerlijk feest den zoom uws kleeds gekust.

Zij, de onlichaamlijke, die beeld noch tempel eeren,
Maar die de zielen bindt in leven en in dood,
Glimlachte raadslig om die hulde telken keere,
Daar zij wel weet hoe kort zinlijke liefde noodt.

Zij las wel in mijn oog dat zoo de dartle Schoone
Voor altijd mij ontweek, ik weinig treuren zou, -
O wil Onsterflijke, eeuwig met uw liefde loonen
Dit hart dat u bemint hartstochtelijk en trouw.

3

't Geluk ligt in ons hart, wij zijn er mee geboren -
Of niet, en dan is alles droef en alles koud -
Geen uitgelatenheid kan lang zijn vree verstoren,
Geen wanhoop wordt het leed soms neevlend om zijn goud.

Het is een hooge dom vol zilverende sterren
Zich welvend boven de aard: haar schijnslen en haar zwart
Blijven de onpeilbre rust van zijn geflonker verre
Dat nooit in chaos wankt en nooit in dood verstart.

't Is de aêm van de Eeuwigheid, die waar de wegen kronklen
Door 't warrig levenswoud, de donkre blaren scheidt,
Zoodat wij boven 't hoofd de schoone Zon zien flonkren
Die als een bliksemstraal het schemerduister splijt.

Geen lotgeval heeft ooit dien goeden Geest verdreven,
Als wij hem trouw en vroom vasthielden bij de hand
En dikwijls zagen in zijn oog vol eeuwig leven,
Dat weet den veilgen weg van 't aardsche in 't eeuwge land.

4

Daar ligt mijn werk, pas half gereed - en zou ik treuren,
Zoo 't nooit zich ronden mocht tot het gedroomd geheel?
Als wat ik maakte blinkt in sterke en teedre kleuren,
Dan deed ik wat ik kon - 't zij weinig of 't zij veel.

De eik die zijn trotschen kruin hoog uit het woud doet stijgen,
De berk die sierlijk in zijn breede schaduw schuilt,
De lichte struiken die voor iedren windvlaag nijgen
En bloempjes tusschen 't mos, eenzaam of bontgetuild,

Zij vormen samen, groot en klein, de schoone hoven,
Waarin de wandlaar schrijdt met opgetogen oog -
Hij zal den eik met schroom, de bloem met blijdschap loven,
Naar dat hij nederblikke of opzie naar omhoog.

De tijd is ver dat mij een droom van roem dorst plagen:
Toen zou ik schreien om dit werk, pas half gereed
En worstlen met mijn lot - o ijdel klagend jagen,
Want elk web scheurt op 't eind en geen die 't tijdstip weet.

5

O menschen, kon 'k u maar deze eene wijsheid leeren:
Rust, rust een oogwenk van uw teugellooze jacht.
Zoekt niet de schoonheid slechts in tijden die niet keeren,
Noch in het Eden dat gij eens op aard verwacht.

Dat Eden is een droom, hoe sneller gij moogt loopen,
Hoe sneller 't u ontvliedt, de afstand blijft even wijd -
Uw droom is schoon, maar geen verwerklijking kan hopen
Wiens droom de eeuwige grens van 't menschdom overschrijdt.

Diens wet is strijd en wisseling van vreugd en smarten,
Door meengen tijd geheiligd in een vroom geloof,
Maar die geen omkeer drijft uit de ongeduurge harten:
Blijft niet het meerendeel voor alle rede doof?

Ziet, nu ook is de wereld schoon: de vuurge zonnen
Wentlen hun eeuwge baan om berg en vlakte en zee,
En ook in 's menschen ziel spuiten nog zuivre bronnen,
Die, wijlt ge er luistrend, u omruischen met hun vree.

6

Smart is een donkre knaap en Vreugde een blonde jongen,
Maar schoon en edel zijn zij beiden evenzeer.
Nooit wordt hun fijn gelaat door lust of leed verwrongen,
Vreugde ziet zonnig blij en smart weemoedig teer.

Alleen het glas des Tijds, waardoor de menschen schouwen,
Verwringt hun trekken zoo, dat Vreugde dierlijk grijnst,
En dat de Smart, doodsbleek, zijn oogen schijnt te spouwen
Tot zulk een hel van ramp, dat elk in wanhoop deinst.

Ik heb door 't klaar kristal der Eeuwigheid gekeken:
Toen stonden zij tesaam, de' arm om elkanders leest,
Die 't beeld van blanken dag en fulpen nacht geleken:
Lief'lijken zomernacht, waarin geen wandlaar vreest.

En wat, wat is de dood, dan 't eindelijk verdwijnen
Van 't grove Tijdsglas, niet een oogwenk, maar voorgoed?
Dan ziet ons geestesoog het Al naar zuivre lijnen,
En zucht niet meer, om smart noch vreugd, ons week gemoed.

Boekbeoordeelingen

J.S. Speijer, De Indische Theosophie en hare beteekenis voor ons. Leiden, S.C. van Doesburgh, 1910.

Indien ik een theosoof was, zou ik waarschijnlijk een groot medelijden hebben met den geleerden schrijver van dit werk. Dat vooreerst. In de tweede plaats zou ik hem een bundel theosofische traktaatjes sturen. En ten derde zou ik ongeveer schrijven als hier volgt:

'De sterkste van alle illusies is wat wij werkelijkheid noemen, datgene waarmede mannen van zoogenaamd zuivere wetenschap beweren zich bezig te houden. Het is de werkelijkheid van natuurwetenschap en van geschiedenis, die de blikken van den geleerde benevelt. Wij echter helderzienden, wij die het tweede gezicht hebben ontvangen, zijn niet alleen supranaturalistisch maar ook suprahistorisch geworden. Daarom beschouwen wij het standpunt van den hooggeleerden schrijver, die nergens boven de historische letter uitgaat, voor overwonnen en verouderd. Wat historie heet is een stuk van den sluier der Mâyâ, waarachter de ingewijden de eeuwige Waarheid zien. Geen onhistorischer volk dan de Indiërs, daarom ook nergens zoo veel inwijding in de waarheid als bij hen. Hunner is de Wijsheid die weet dat alles Een is. Alle veelheid is hun schijn, alle verandering een zinnentoover, alle beweging produkt van verbeelding. Dit begrijpt niet wie, met Kant en Prof. Speijer, zijn wetenschap beperkt tot de wereld van verschijnselen, van *illusie*, wie zich niets anders kan voorstellen dan wat ons in de vormen van ruimte, tijd en oorzakelijkheid verschijnt.

De mannen der wetenschap zijn, zonder het te weten, overbelast met geleerdheid. Daarom meenen zij, waar ze vermoeid neervallen, de grenzen van mogelijke wetenschap te hebben bereikt. Daar liggen ze nu hun kleinigheden te meten, te tellen en in formules te brengen, doof voor de woorden der ziel, blind voor het licht van den geest!

Karakteristiek is wel wat we, aan het slot van een hoofdstuk over de deugdbetrachting van de indische theosofen, in het bovengenoemde werk te lezen krijgen over geloof. Ziehier:

> 'Eindelijk heb ik nog te gewagen van eene deugd, die ik nog niet heb gememoreerd. Ik zou onvolledig zijn, als ik ze vergat. Zij is zoo onmisbaar, dat wanneer zij ontbrak, al wat men aan ascese en yoga verricht, onwerkzaam zou wezen. Die deugd is het *geloof*, de daaraan tegengestelde ondeugd *twijfelzucht*. Het geloof verzet bergen, is een axioma, dat in alle Indische theosophieën gehuldigd, ja vooropgesteld wordt.'

Vooropgesteld: juist! En onze historieschrijver begint overal met twijfelzucht. Hij gelooft niet aan het bestaan van Indische Meesters, verkondigers van een Hoogste Wijsheid, die is een geheime leer en tevens de leer van het geheime. Is deze geheimleer niet in de Upanishads? Voor de uitverkorenen alleen, de ingewijden toegankelijk? Langs trappen, zooals Çankara ons leert? Was niet de Buddha een groote Meester, een wegwijzer, een voorbeeld, een die de Ware Leer heeft geopenbaard? Ja, heeft niet het oneindig Opperwezen zelf in menschelijke gedaante de heilleer gebracht? Indien dat alles niet zoo op het eerste gezicht voor den historicus duidelijk is, dan is dat wijselijk zoo verborgen, opdat hij naar deze dingen zou zoeken. Er is geen twijfel aan, de oeropenbaring komt met het licht uit het Oosten. Minstens 5000 jaar voor onze jaartelling straalde reeds het licht van Rama. Toen immers kwam het over Egypte als de Wet van Amon-Re, van wien Mozes en Orpheus het hebben.

Maar onze schrijver gelooft niet aan de oudheid der geheime leer, b.v. niet aan sommige theosofische leeringen van mevr. Blavatsky. Deze leert o.a., dat er in den mensch zeven beginselen zijn. Nu is de heiligheid van het getal zeven oeroud, in de 7 Dewa's van Indië even goed als in de 7 Wijzen van

Griekenland. Waarom zou de wondermacht van het getal zeven niet Indisch zijn? Omdat men meent dat mevr. Blavatsky haar zeven beginselen aan een leven van Paracelsus (16e eeuw) ontleende? Maar die zijn veel ouder. Door bemiddeling van de Kabbala zijn ze tot Paracelsus gekomen. Ziehier de oudegyptische namen, die natuurlijk op de Indische oeropenbaring teruggaan:

Egyptisch.

Chat (stoffelijk lichaam)
Anch (levenskracht)
Ka (etherisch of astraal lichaam)
Hati (dierlijke ziel)
Bai (verstandelijke ziel)
Cheybi (geestelijke ziel)
Ku (goddelijke geest)
Paracelsus.

Het dierlijk lichaam.
De Archoeus (levenskracht).
Het siderische lichaam.
De dierlijke ziel.
De redelijke ziel.
De geestelijke ziel.
De mensch van den nieuwen Olympus.

Deze zeven beginselen van den mensch zijn van de oudste tijden af voor de geestelijke mikroskopie openbaar geweest. Natuurwetenschappelijke waarneming en historische bronnenstudie zijn nog niet tot voldoende fijnheid ontwikkeld om dat te zien en deze elementen te onderscheiden.

De fout der tegenwoordige wetenschap is dat ze niet gelooft in ‘geesten’, die wonderen doen. En de weldaad der theosofie is dat ze weer de hoogere vermogens in den mensch opwekt en hem in verbinding brengt met de geestenwereld. Wat zijn wij, armzalige 1500 millioen, die de aarde bewonen, vergeleken bij de ontelbare bevolking van het land, vanwaar men zegt dat niemand terugkeert? Diepere psychologische studie zal ons in gemeenschap brengen met die ongetelde millioenen en ons meer en meer van de waarheid der theosofie overtuigen.

Een begin is er, ook op wetenschappelijk gebied. In het jaar 1882 is gesticht de *Society for Psychical Research*, waaraan groote natuurvorschers medewerken, zooals b.v. Prof. Sir William Crookes te London en Prof. Sir Oliver Lodge te Birmingham. Groote filologen en historici, die naar 't schijnt ongelooviger (kritischer) zijn dan de manne van de natuurwetenschap, telt de *Society* nog niet onder haar leden. Haar werk zal

echter ook op de geschiedenis een nieuw licht werpen, waardoor de waarheid der oude wonderen van den geest onthuld wordt.

De onderzoekingen van de *Society* hebben vooral betrekking op het subliminale (onder den drempel gelegen) bewustzijn van den mensch. Dit *subliminale* blijkt nu eigenlijk het *sublieme* (verheven) bewustzijn te wezen.[1)] Daardoor komen wij in aanraking met de geestenwereld en tot hoogere kennis en wondermacht. Hierdoor zijn we ook eerst in staat de theosofie en haar wonderen tot in het verste verleden te verstaan.

De grondslag van alle theosofie is wel het idealistisch geloof dat de geest heerscht over het stof. Welnu, het onderzoek der psychische verschijnselen heeft volgens den grooten natuuren scheikundige Prof. C. William Crookes aangetoond dat de intelligente geest het volgende kan tot stand brengen: 'Beweging van zware voorwerpen zonder aanraking, en ook zonder werktuigelijke hulp. - Het verschijnsel van kloppende en andere verwante geluiden. - Verandering van het gewicht van lichamen. - Beweging van zware lichamen op afstand van het medium. - Verheffing van tafels en stoelen boven den grond zonder dat iemand ze aanraakte. - Opheffing van menschelijke lichamen. - Beweging van verschillende kleine voorwerpen zonder aanraking door eenig persoon. - Lichtverschijnselen. - Verschijning van handen, hetzij zelflichtende of zichtbaar bij gewoon licht. - Direkt schrift. - Spookgedaanten en -aangezichten.'

Ik zou nog meer wonderlijke dingen kunnen noemen, maar dit is voldoende. Mocht iemand meenen dat de geesten onnutte en onbeduidende dingen uitvoeren en dat de mededeelingen, die ze door hun schrift ons doen toekomen, eerder op degeneratie dan op vergeestelijking wijzen, dan zou ik het volgende antwoorden: Vooreerst zijn wij nog weinig ontvankelijk en onze methoden van mededeeling gebrekkig: wijst aan nog niet op de geesteshoogte van de oude wijze meesters. En in de tweede plaats vind ik het waarschijnlijk dat geesten, die nog niet lang geleden hun lichaam verlaten hebben - en deze zijn het die het meest aan ons verschijnen - in den

1) Dit sublieme woordenspel is afkomstig van den grooten wis- en natuurkundige Prof. Sir Oliver Lodge F.R.S., Principal of Birmingham University.

eersten tijd niet gewend aan hun nieuwe omgeving min of meer verward zijn in hun mededeelingen.

Hoe dit te veranderen en te verbeteren? Mij dunkt door naar het voorbeeld van de Indische Meesters ons te verdiepen in ons Zelf en zoo tot zuiverder geestelijkheid te komen. Dat is de ware beteekenis van de Indische Theosofie voor ons: te leeren wat de wijzen van alle tijden en volken verlangden: zeltkennis, zelfbespiegeling!'

* * *

Zoo ongeveer maar veel uitvoeriger zou ik schrijven over dit boek, indien ik een theosoof was. Maar dat ben ik niet. En ik wil het hier gaarne bekennen dat Prof. Speijers uitnemende studie mij van het begin tot het einde geboeid heeft. Ik wensch dus dit buitengewoon zakelijk en helder geschreven werk, dat op den juisten tijd verschijnt, in de handen van velen, zeer velen.

Maar theosofen moeten het niet gaan lezen.

T.J. DE BOER.

P.H.v. Moerkerken Jr.: Twee drama's. S.L.v. Looy. - Amsterdam, 1910.

Het is ook mijn mening, dat dramatiese poëzie slechts een vorm van lyriek is. Lyriek, uitstorting van Hartstocht en Verbeelding, blijft het wezen van alle poëzie. Het lyries gedicht is de vorm die de geest aan de uitstorting van het gevoel geeft, het is de beeldende eenheid van geest en gemoed, d.w.z. het is het leven van den dichter. Hoe voller nu zulk een leven is, hoe meer de dichter trachten zal er de verscheidenheid van open te leggen. Telkens anders zal hij de aandoeningen van zijn hart voelen en het zal hem een lust zijn ze als de aandoeningen van verschillende wezens, die samen zijn wezen zijn, te verbeelden. Hij zal zoeken naar tegenstellingen, hij zal de gevoelscontrasten die zich in hem opdringen

als stemmen tegenover elkaar stellen, de stemmen zullen tot gestalten voor zijn verbeelding worden, hij zal niet een, maar talrijke levens leven, talrijke levens, die toch in een verwantschap blijven, die, hoe verscheiden ook, een eenheid blijven door de gebondenheid aan de eenheid die hij zelf is.

Daarom zoeken wij in het drama allereerst de stem van den dichter, het lyries geluid. Zijn de aandoeningen die in hem waren tegenover elkaar geplaatste zangen geworden? Daarna eerst is het van belang te zien of de zangers, als tegengestelde karakters, karakter tonen.

De waarlike dichter zal misschien een slecht psycholoog blijken en de tweede eigenschap zal daardoor van zijn werk niet de deugd zijn, de zang zal ons ogenblikkelijk toeklinken, wij zullen door zijn schone verzen veroverd en bekoord worden en de lyriek van zijn gemoed genieten.

Maar gaat een schrijver niet uit van een persoonlike aangedaanheid maar van een wijsgerig aperçu, van een levensgeval dat niet door hem doorleefd maar slechts aanschouwd werd, dan is de fout waarin hij vervallen zal bijna altijd de ergste. Zijn figuren kunnen persoonlikheid tonen, kunnen karakter bezitten en als psychologiese verschijnselen merkwaardig zijn, het geluid waarin zij tot ons spreken stroomt niet als een heldere beek in ons hart, maar ligt stil en dood als een sloot en laat ons onaangedaan.

Wat kan ons de knapheid waarmeê psychiese verwikkelingen gedemonstreerd worden baten als de aandoening door geen enkel woord in ons gewekt wordt?

De heer van Moerkerken is een ernstig man en, zoals ik reeds vroeger opmerkte, door een goede en ernstige bedoeling bezield. Hij is ongetwijfeld iemand van geesteliken aanleg die in de schoonheden van het middeneeuwse christendom de steun zoekt die hem troost en kracht geven kan in de troebele beroerten van onzen modernen tijd.

Maar wie tot het verleden gaat om steun en voeding te vinden voor zijn moderne leven, wie niet de driften van het leven rondom hem ontraadselt en daaruit de golf van zijn eigen harte-stroom begrijpt, maar teruggaat naar een donkerder en verder en schijnbaar rustiger leven, wete wel dat hij

slechts op ene wijze iets bevredigends bereikt, n.l. alleen dan wanneer hij werkelik ‘het leven’ zoekt en niet de dood. Niet met een intellectuele belangstelling, die hem wellicht tot collectionneur van mummies zal maken - men vergeve mij de scherts - maar met een ‘gevoel’ voor het oude leven, zó dat hij het wezenlike daarvan in zich opneemt, wederom doorleeft en om-leeft tot een modern leven, moet hij tot het verleden gaan.

Ik weet niet of de heer v. Moerkerken dit gedaan heeft. Het spijt mij dat ik het niet weet. Ik hoopte het te weten te komen door het lezen van zijn werk, maar dit lezen bleef zonder het gewenste resultaat.

De heer van Moerkerken is geen lyricus en zijn verzen zeggen ons niets van wat er in hem omgaat. Zij doen ons de intellectuele bestrevingen kennen, maar niet die van zijn hart. En evenmin daarvan de resultante.

Hoef ik hier nog iets aan toe te voegen? Ik geloof van niet, een goed verstaander behoeft niet meer dan een half woord en een slecht verstaander worde elders bediend. Het blijft te betreuren dat een ernstig mens niet den juisten weg gevonden blijkt te hebben om tot een ernstig leven te komen, of, zo dit onjuist is, om het resultaat van ernstige bestrevingen nieuw leven in te blazen en het ons te doen delen.

De onderwerpen die de schrijver koos waren aardig en boeiend genoeg. Indien hij zijn hart, zijn ziel, in de gedaante van Keizer Otto geleefd hadde, indien zijn dichterlike aandoening getrild had in de stem van Magdalena, hoe schoon ware het wellicht geweest. Maar wat bleef er nu over, nu deze figuren gedachten en gene gevoelens uitspraken, woorden uitspraken en geen verzen? Moeielik bevattelike taal en onzuivere, onmenskundige psychologie? Het moest wel zo.

MAURITS UYLDERT.

Uit den Tuin van Epicurus, door J.H. Leopold, bij W.L. en J. Brusse, Rotterdam.

Wie in een vorig nummer van dit tijdschrift Geerten Gossaerts opstel over Lucretius gelezen heeft, zal belangstellen in deze kunstzinnige bewerking van Epicureische geschriften. Daarbij zijn ook uit Lucretius twee gedeelten, verhollandscht in vijfvoetige jamben, - een waarvan ik mij veroorloof hier te doen afdrukken.

Lucretius II vs. I-61.

Zoet is het, als op volle zee de winden
Te keer gaan, van het land af uit te zien
Naar anderman's gevaar; niet dat zijn nood
Ons een genot is, maar het vol besef
Van wat ons zelve bleef bespaard is zoet.
Zoet ook de kansen van den slag te volgen,
Zooals die staat gerangschikt in het veld,
En toe te zien in eigen veiligheid.
Maar kostlijker is niets dan de gewesten,
De kalme hoogten tot zijn woon te hebben,
Die zijn verzekerd door der wijzen leer;
Van waar op anderen men neer mag zien,
Die men ziet dolen en naar elken kant
Verdwalen, zoeken naar het levenspad,
Wedijveren in geest, in adeldom,
Den dag, den nacht doorzwoegen om te rijzen
Tot oppermacht en wereldheerschappij.
O onverstand der menschen, o verblinding!
In welk een duister, welk een hachlijkheid
Vergaat dit luttel levens! Zien zij niet,
Dat de natuur voor zich niets verder vraagt,
Dan dat het lichaam zonder smarten zij
En dat de ziel tot het genot mag komen
Van zonder zorg en vrij van vrees te zijn?

Zoo blijkt er dan voor de natuur des lichaams
Niet veel benoodigd; slechts het weinige,
Dat al de smart wegneemt van het gemis.
En bieden somtijds velerlei geneugten
Een uitgelezener verlustiging,
Zij zelve, de natuur, is niet in nood,
Als er geen beelden in de zalen staan
Van gouden jongelingen, in wier rechter
De lichtlamp is gevat, die haren luister
Doet schijnen op het nachtelijk gelag,
En zoo het huis niet straalt van pronkmetalen,
Geen zoldering in vakken van verguld
Galmt van het ruischen van het liergeluid,
Als maar in vriendschap een vertrouwde omgang
Tesaangelegen in het weeke gras
Onder het lommer aan een waterbeek
Met kleine kosten zich te goed mag doen,
Bij lachend weer het liefst, wen de getijden
Hun bloemen strooien in het groene veld.
En ook slinkt uit het zieke lijf niet eerder
De koortsigheid, als het op purper ligt
En omwoelt in de rijkgestikte spreien,
Dan op een laken in een armenbed.
Daarom, als den lichamelijken welstand
Geen schatten baten, rang noch heerlijkheid,
Zoo mag men meenen, dat zij evenmin
Tot geestelijken voorspoed iets vermogen,
Tenzij misschien, als gij uw legioenen
In spiegelstrijd over den oefengrond
Uitzwermen ziet, gedekt in rug en flanken
Met voetreserve en ruiterescadrons,
Gelijk van vuur, gelijk van wapenpracht,
Daardoor ontzet en met paniek geslagen
Het waangeloof, de geestesfoltering
Afdeinzen en het vreezen voor den dood
De ziel verlaat, dat zij tot rust mag komen,
Tot ledigheid en tot verademing.
Maar zoo dat alles een belach'lijk spel
Gebleken is, zoo inderdaad de angsten

Des menschdoms, de vervolgingen der zorg
Geen wapenklank, geen felle speren duchten,
Maar onvervaard te midden van de grooten
Der aarde rondgaan zonder elk ontzag
Voor goud, voor purper en voor staatsgewaden,
Waaraan komt deze macht dan anders toe
Dan aan de Rede, als buitendien dit leven
Eén enkel tobben is in duisternis?
Want, zooals kindren bang in donker zijn
En alles vreezen, zoo in 't volle licht
Zijn wij beangst voor dingen, die zoo min
Schrikwekkend zijn, als wat het kind in donker
Ducht en zich inbeeldt, dat gebeuren zal.
Die zieleangst dus, deze duisternis
Moet worden heengejaagd, niet door de stralen
Der zon, niet door de schitterende pijlen
Van klaren dag, maar door het helder inzicht
In de natuur en haar wetmatigheid.

De Tendens in de ‘Willem Leevend’ van Wolff en Deken (I)

Door J. Koopmans.

Hier is het woord gegeven aan vele uitmuntende vrouwen. Aan weinige, halve, of half-zichtbaar gehouden mannen. In hevige vervoeringen met ademloze verzuchtingen van overvolle harten. In uitgesponnen vertogen van kalme beredeneerdheid en beproefde levenswijsheid. Het sentiment heeft zijn rechten; het verstand heeft zijn plichten. Het innerlik leven uit het; het maatschappelik verkeer bevestigt het; de ingeschapen Rede gebiedt het als wet; het Christelik geloof hecht er zijn zegel aan.

Haar hoofdstukken? Er zijn er vele, en de casuïstiek is gerechtigd het aantal tot in het oneindige te vermeerderen. Is de liefde een lust of een last? Is ze heilzaam of gevaarlik? Staat ze boven of beneden de vriendschap? Is ze nodig of onnodig voor een goed huwelik? Zijn de vrouwen meer aangelegd voor de vriendschap of voor de liefde? Hoe groeit de vriendschap onder bedachtzame leiding? Hoe kan men zijn driften leren beheersen, hoe zijn overgevoeligheid temperen, zijn vermaken regelen, zijn geluk volmaken, zich zelf opvoeden? En meer van dien aard.

Alle zijn ze samen te vatten in één codex van levenswijsheid, welke het nooit te verzaken opschrift draagt: ‘Wat valt er te doen, om goed te leven en wel te sterven?’

Het zijn deze antwoorden, van verschillende personen, met

onderscheidene aanleg en in uiteenlopende omstandigheden, welke in brievenbundels het lijvige werk bijeenbrengen, dat onder de naam van *Historie van den Heer Willem Leevend* het 18de-eeuwse Nederlandse publiek heeft verrast en vermaakt.

De schrijfsters zijn, zoals we weten, Betje Wolff en Aagje Deken. Ieders aandeel is slechts in 't ruwe te bepalen. Aagje mogen we er op aanzien, dat ze het polemies-theologies gedeelte voor haar rekening heeft genomen. Ook zal, bij nader onderzoek haar aandeel in de als essay's bedoelde ingeschakelde moralisaties niet onbetekenend blijken te zijn. Bij haar altans spreekt sterk het wijsgerig element. Doch de meisjes-figuren zijn ontegenzeggelik van Betje. Zij alleen kon het aanzijn geven aan een Daatje, een Pietje Renard, een Martha de Harde, een Lotje. Zich zelf analyserende, is zij in staat geweest, de stadieën van haar bewogen leven als meisje, en van haar zelfbewust leven als vrouw neer te leggen in vaste lijnen; uit elke lijn spreekt een eigen karakter, een eigen levensopvatting, een rustig gesloten geheel. De radeloosheid van de in haar jeugd smadelik verlatene heeft zich geconsolideerd tot de gelatenheid van de dodelik-verliefde Lotje Roulin; de retrospectieve betrachting van de geleden débacle in het omzichtig beleid van een Adriana Belcour. Als de verstandig geworden Betje Bekker zich heeft kunnen inschikken tot een huwelik met de dertig jaar oudere dominee Wolff, geeft de projectie van de voortaan bepaalde weg op de verlaten kronkel-baan, ons de onwaardeerbare schepping van Daatje Leevend, in wie de vroegere dolheid tegen de vaste zielestand in stoute golven opbruist en vrolik schuimend terugspat. Straks bouwt ze zich op deze stevige basis een gezonde realistiek in Martha de Harde, en, levenswijsheid geworden, een evenwichtige vrije geestesstemming in de onafhankelike Christina de Vry. Hoe betekenisvol, als eenmaal de vijf-en-zeventigjarige familietante zich met het jong-vrouwtje Daatje vereenzelvigt. De kritiek van de jongere zet zich in die van de oudere, op hààr en op de wereld, voort. Geen wonder dan ook, dat het ‘redelike’ Daatje de ogen sluit van de boven tijd en vooroordelen staande oud-tante De Vry.

Ook andere namen, als de Helders, de Goedmans, de Veldenaars, dragen 18de eeuwse karakter-tiepen. En de ganse

familie-cyclus is wederom geparenteerd aan de Willis, de Edelings en de Burgerharts uit de eerste roman.

De heer Abraham Rijzig, welgemaakt, vermogend, dertig jaar oud, weet wat hij wil. Hij heeft zich een meisje gezocht, en gaat over enkele weken het bootje in. Nu is hij er van overtuigd, dat zijn jonge vrouw hem handen vol werk zal geven. Hij weet, dat ze eisen zal hebben, en al haar plaagzucht, behendigheid en dartelheid zal aanwenden om haar zin te krijgen. Maar de baas zal zij niet worden. Natuurlik, zal hij, van zijn kant, haar, uit enkel grilligheid, niets weigeren. Alleen zal hij haar ontzeggen, wat strijdig zou wezen met haar levensgeluk. Want waarlik, in de grond is ze van een uiterst degelike aard; alleen haar manier van leven strookt niet met zijn soliede begrippen. Maar dat is niemendal; hij zal ze wel opvoeden; hij ziet er wel in, dat ze oneindig veel voor hem kan worden. Buien en stormen zal het geven op hun huweliksreis, zeer zeker. Mijnheer zal eenparig beleefd blijven, geen kwestie er van; maar hij zal zich evenzeer onverzettelik strak houden. Mevrouw zal eerst wel stil en neerslachtig zijn, 't is waar. Zij zal allengs gaan inzien, dat ze niet hoeft te hopen ooit vorderingen te maken, en dat mijnheer nooit naar haar pijpen zal dansen. Maar 't zal wel omslaan. Op de donkere morgen volgt een blijde dag. Men zal zien, mevrouw wordt meegaande en vrolikt weer op. En dan - verkneukelt Bram Rijzig zich, - terwijl de meeste getrouwde lui mekaar al zo tamelik moede zijn, en man en vrouw geeuwend aan elkaars arm voortslingeren, - dan zal hìj met zijn allerliefste wijfje eerst recht pret krijgen, en de ganse horizon zal voor hem zo klaar wezen als kristal.

Is de heer Abraham Rijzig niet een door en door verstandig man? Hij is natuurlijk wel verliefd; en hij stelt zich voor, zoals ook geoorloofd is, om zich in zijn huwelikshemel aangenaam te vermaken. Maar daar trouwt hij toch niet voor. Voornamelik is het zijn streven, om een gelukkig thuis te hebben, en kinderen te krijgen, die hij zo kan opvoeden, dat zij hem voor hun aanwezendheid dankbaar kunnen zijn. Maar 't allermeest benieuwd is hij, of zijn geliefde stelling de toets

van 't onderzoek kan doorstaan, die, als uitvloeisel van zijn zelfbewuste fierheid niets minder inhoudt dan: *Een Man, die zich zelf wel bestiert, minzaam en standvastig is, kan van een Meisie, dat een goed verstand, en geen slecht humeur heeft, eene zeer hupsche Vrouw maken*. [1)]

In een werk als dit wordt gezorgd, dat de proef op de som niet ontbreekt. Pas een week getrouwd komt mevrouw gekleed beneden, klaar om uit te gaan. Een woordenwisseling volgt. De pointe er van is dat mijnheer zijn vrouwtje noodzaakt thuis te blijven. 't Is theetijd; mevrouw zit aan en blijft. Na wat gekibbel en zuur kijken, komen ten slotte de zaken in 't oude gelid. [2)]

Bij één tereinverkenning mag het niet blijven. Mijnheer ziet zich genoodzaakt een correspondent mee naar thuis te nemen en aan tafel te vragen. Na den eten zal men gezamenlik uitgaan. Mevrouw is er ook in betrokken: de gast bracht zijn dochter mee. In de droeve noodzakelikheid gebracht, een pas aangenomen invitatie op bruske wijze af te slaan, ziet mevrouwtje zich ook nog de hele middag met twee draken van provincialen opgescheept, terwijl manlief in de late avond maar amper in zijn humeur is over de wijze, waarop ze haar honneurs waargenomen heeft. [3)] Maar alle tegenheden helpen. Onder hetzelfde dak woont ook de statige, stipte Mama Rijzig, levende op de klok. Een nieuwe ijzeren wet, die van Daatjes levenstrant de ongeregelde puntjes helpt afslijten. Natuurlik zorgt Rijzig ook, dat er kinderen komen. De moeder voedt de vrouw op. En Daatje láát zich gezeggen; Rijzig wint het proces. Het wereldse vlindertje, kan hij juichen, dat haar tijd doodde met nietsdoen, dansen, spelen en koketteren, is na een jaar gemetamorfozeerd in een brave bedrijvige werkmier, die werkt op de klok en haar boden narijdt, die haar wilde haren verloren, maar zo mogelik, aan geest en levendige opgeruimdheid gewonnen heeft, en, in zijn opgetogen ogen, een tiendubbele waarde heeft verkregen, nu haar verstand en haar hart een terrein hebben gevonden, waarop het uitgestrooide zaad van een gezonde en levenskrachtige natuur zich met een overvloedige oogst ziet beloond.

Zeker, als de oude vijand loert, houdt Abraham Rijzig weer

1) II, 63; III, 60.
2) III, 38.
3) III, 55.

voet bij stuk. Als de schier verstikte liefde voor het nu afgedane mondaine leven terugkomt en even weer opflikkert, snijdt hij de gelegenheid vierkant de pas af. Straks komen, onverwacht, mijnheer en mevrouw Goedmans over uit Den Haag. Rijzig en Goedmans waren vroeger kennissen. De vrouwen zien elkaar voor 't eerst. Als de dag om is, heeft mevrouw Rijzig geen andere woorden en gedachten dan over de charmante gast. De volgende morgen komt er zo waar een invitatie. Naar den Haag! de jonge vrouw is in de wolken. Maar Rijzig steekt er een stokje voor. Eerst wordt het geharrewar. Maar Rijzig zegt dapper waar 't op staat. Die Goedmans en zijn vrouw zijn hooge Hagenaars *du Ton;* dat is, ze leven een straatslijpersbestaan, zonder ernst en zonder orde. Mevrouw Goedmans is op 't uiterlik een lieve mevrouw, maar Daatje moest inzien, dat ze een verwend poppetje is geworden. *Ze was in verkeerde handen gevallen*. Moest nu iemand als mevrouw Rijzig met zulk gedegenereerd volk omgaan? Mocht zij de oude genegenheid weer opvatten voor de luchtige dienaressen van *Madame la Mode?* Neen, een degelike Amsterdamse vrouw zoekt een anderen aanhang, moet met haar werkzame orde de Hollandse koopmansstand helpen hoog houden. Weg met dat nutteloos Haagse leeglopersgild!... Mevrouw Goedmans af. En de knorrige bui van 't jonge mevrouwtje gaat ook over, vooral nu het haar ijdelheid streelt zulk een flinke man tot opvoeder te hebben. Haar onvergelijkelik degelike, karaktervaste Bram, heeft als altijd, ook nu weer gelijk [1].

En welaan, in een opvoedkundig werk als dit, is het zichtbare lot van de Goedmans daar, om het inzicht van Rijzig en de onderworpenheid van zijn verstandige vrouw te rechtvaardigen. Wat gebeurt er? De Haagse kennissen worden zo aanstonds door hun ‘vrienden’ opgelicht. Ze moeten zich zelfs gaan bekrimpen, de Hofstad verlaten en buiten gaan wonen. Of ze te beklagen zijn? Dat staat te bezien. Rijzig meent altans van niet. Zegenen moeten ze de hand, betuigt hij, die ze uit de draaikolk van de wereldse vermaken heeft gerukt. Welk een leven, waarin de mensch zich beneden de minst in aanzien geldende leden van de samenleving vernedert! Waartoe

1) IV, 4.

strekken de voortdurende, en grillige vermaken anders, dan om de gezondheid te verwoesten, de orde te verstoren, en de betamelikheid met voeten te treden! Dreigen niet ganse familieën, die het Vaderland tot roem en zegen zouden kunnen verstrekken, door zulke uitspattingen te gronde te gaan? [1] 'Leef gerust,' schreef Rijzig aan zijn vriend van weleer, zoals het een man van grote goederen en fijne smaak, als gij zijt, betaamt. Volg gerust een leven van weelde, die u de geriefelikheden van 't leven op de bevalligste wijze bezorgt. Gij beloont er de Nijverheid, de Kunst en Wetenschap mee, en zolang ge, met uw wensen in te volgen, noch anderen benadeelt, noch uw fysiek of moreel bederft, hebt gij volkomen het recht, met Epicuristies genot uw schatten te besteden. Maar niemand, die zijn Vaderland op de ene of andere manier nuttig zou kunnen zijn, en door zijn geboorte geroepen is, zich daarnaar te voegen, mag een geeuwend toeschouwer en een zwervend clubloper zijn.'

'Goedmans hoeft maar naar de portretten van z'n voorouders te kijken, om beschaamd te blozen. Eerst ziet hij een Zeeheld, de eerste edelman van zijn Geslacht. Dan twee Martelaars van Staat, door een razend gepeupel aan stukken gescheurd. Een vrouw, die zich door het redden van haar echtgenoot de dankbaarheid van Europa verwierf. Een afgezant, die nog steeds de bijnaam draagt van de grote Ambassadeur. Geachte kooplieden, die hun naam met roem, de Staat met goederen verrijkten. En aan al die uitmuntende Vaderlanders is Goedmans vermaagschapt; hem sieren verstand, hart en tal van goede hoedanigheden; en hij is, o schande! onverschillig voor alles wat hem nuttig zou kunnen maken voor de samenleving en geacht bij de mensen! Wat erger is, juist door zijn geboorte, zijn middelen en zijn oordeel acht hij zich gerechtigd, zijn schatten in een laffe ledigheid te verteren, zijn rang te verluieren en zijn verstandelike vermogens te verkwisten! [2]

1) VI, 43.
2) .... Zomtijds observeer ik de afkoomelingen van die groote mannen, die vóór 100 en meer jaren de Republicq zo beroemd maakten, De Bickers, de Hoofden, de Grooten, de Graaflands; en ik zie, dikwijls, dat zij hunne voorvaders zo zeer wijken in noblesse van getst en gezond verstand, als in die door en door gezonde gerammasseerde lichaamen, welke men in hunne afbeeldsels bespeurt. - Niets is zo fade, zo insipide, als het leeven onzer grooten. Gedebaucheerde lichaamen, zenuwlooze zielen, kinderagtige neigingen, een popagtige smaak, eenige oppervlakkige lecture, iets dat naar vernuft zweemt; en zo zijn de meesten die figuur in die Gezelschappen maaken, welke ik zo zeer veragte.
(Brieven aan Gallandat, VIII). De brieven en de romans illustreren elkaar. Geen wonder, waar de schrijfster haar zeden in beeld bracht. Loosjes, haar geestelike zoon, verwerkt eveneens de 17e eeuwse beroemdheden tot spiegelbeelden. [Zie mijn 'Maurits Lijnslager' in dit Tijdschrift, 1905].

Wie zulk een uitbrander krijgt, kan het er mee stellen, zal men bevinden; maar men bedenke, dat op Goedmans' rug, voor hij de woestijn werd ingezonden, bereids meer zonden waren geladen. De Hagenaar is niet alleen bestemd de geïncarneerde, van zijn voorvaderlijk bloed ontaarde, doeniet te zijn; hij is evenzeer de zo zeer door Rijzig gewraakte familiebederver. Goedmans is laf: hij draagt zijn vrouw op zijn handen, koopt haar lieve lachjes en gelukkige welvoldaanheid met zijn geld en zijn gedweeë toeschietelikheid in haar eisen om te leven in *Ton*. En 't ergste is, dat hij er zo in is opgegaan, dat zijn lome hand er vermaak in schept, tegenover anderen zijn branie te vieren. Mijnheer en mevrouw, verhovaardigt hij zich, hebben het voorrecht zo ongegeneerd mogelik te leven. Om twaalf uur ontbijten ze pas; om vijf uur eten ze; 't souper wordt dan nachtwerk, Mevrouw ontvangt in haar boudoir; mijnheer bezoekt de salons. 't Is helemaal niet erg; juist andersom zou *bourgeois* zijn! En de eer blijft niet uit. Mevrouw wordt om haar gracieus dansen door honderde ogen bewonderd; mijnheer om 't bezit van zulk een ega uitbundig gecomplimenteerd. Wat een genot, zo te leven! Schulden maken, als gemeenlik de Hagenaars doen, hoeft hij niet: hij is overrijk; jaloers wezen op de dartele stoet, die zijn vrouw hun hulde brengen, evenmin; zijn vrouw is biezonder met hem ingenomen. Zij is wel niet sterk, misschien haalt ze de dertig niet; maar 't zou zonde zijn, zolang ze er smaak in heeft, om haar de genietingen van 't Haagsche leven te onthouden. Later, als 't nieuwe leven oud is geworden, zal 't nog tijd genoeg wezen, om van de Buitenplaats te profiteeren. In één woord, het is een leventje van botertje tot den boôm; en men moet - smaalt hij verder, - wel een Amsterdamse kantoorfrik en werkezel zijn om zijn hoofd te schudden over iets dat men

nooit in de bedwelming van zijn bezigheden heeft gekend.... [1)]

Die schicht slaat in, en 't onweert van de kant van Rijzig niet minder fel. Zulke gevoelens als Goedmans voor zijn vrouw beweert te koesteren, bijt hij hem toe, mogen allerminst de naam van liefde dragen. Watblief? Mag een goed echtgenoot dulden dat zijn vrouw zich aan een levenswijze blootstelt die haar maar dertig jaar levens gunnen? Zelfs al liet zijn Haagse vriend enkel zijn Epicuristiese belangen wegen, dan nog zou hij de gezellin bij de hoogtijden van zijn zinnelikheid, voor alles moeten bewaren wat haar vroeg ten grave kon voeren. Dan heeft hij enkel haar liefde voor hem te exploiteren tot zijn eigen gerief. En de voor zijn attenties dankbare vrouw zal ongetwijfeld zijn zorg voor haar leven vergelden met de minzaamste erkentelikheid. Maar jawel, het hoogste belang stelt een andere eis: Mevrouw moet een knappe danseuse blijven! En Mijnheer zijn hoogste eer moet hierin blijven bestaan, dat men hem als de gevierde echtgenoot van de charmante *Reine* begroet! Wat voor vuiger eigenbelang kon hier ooit spreken! Ware zulk een vrouwtje slechts in betere handen gevallen dan in die van een mondaine fat! [2)]

Gelukkiger Daatje, die in Abraham Rijzig de verstandige leider van haar levenslot heeft gezien. Waar Goedmans valt, moet Abram rijzen. De tweeheid moest een harmoniese éénheid worden. De schrijfsters hebben het zich niet gemakkelik gemaakt. Niet uit liefde heeft Daatje Rijzig verkoren; hij trok haar aan, zijn sterkte prikkelde haar wuftheid. Op deze grondslag trekken de schrijfsters het nieuwe gebouw op. Rekening houdende met de steeds tere vrouwelike sentimenten, laten zij in het uiterst delicaat psychologies proces, Rijzig, overeenkomstig zijn aanleg, en gans in de lijn van zijn vooropgezet weldoordacht plan, even spaarzaam zijn in het uitdelen van zijn liefkozingen als in het uitzuinigen van zijn uitgaansuren. Zij laten hem voor alles zakenman zijn, overal met zich mee dragen de atmosfeer van zijn mannelike degelikheid. Heel voorzichtig, maar aldoor konsekwent laten zij op Daatje, die jarenlang de salonlucht heeft ingeademd, maar met haar

1) II, 16.
2) II, 63.

kerngezonde natuur krachtiger prikkels behoeft, het vormend vermogen inwerken van een kloek karakter, die een stalen veer mag heten bij het kartonnen samenstel van de verstoten modepoppen. Zij wagen het zelfs, vermetel, de oude liefde te laten opsteigeren, en het ongeduld ten voeten uit trappelen. Doch telkens schikken zij de tot zich zelf gekeerde vrouw onder de zelfbewuste meerderheid van de man, ook in dier voege, dat zij de levendige trek, om het overdartel vernuft te verkwisten in spot en spel met vernederde petits-mâtres en beschimpte salonvlindertjes, in Daatjes proefjaren, even waardig als oordeelkundig verdiepen tot de vrolike moed om mee te leven in de belangen van hare famielie en van de gemeenschap, en dat met een schat van levenslust en warmte van gemoed, die haar de blijvende vriendschap verzekert van allen die, door haar omgang, de waarde van haar hart en verstand weten te prijzen. Zo één, dan is in deze roman van levenstiepen, de onvermoeid-werkzame en geestige Daatje Levend een welgeslaagde figuur.

Zich zelf helpen uit de poel van 't onbeduidend salet-leven doet Mejuffrouw Pieternella Renard, de vriendin van Daatjes meisjesjaren, doch overigens van een gans andere aanleg. Evenals de vaderloze Daatje, was ook Pietjes jeugd verwaarloosd. Al vroeg moederloos, werd zij, na aan vreemde handen te zijn toevertrouwd, na de dood van de verkwistende vader gehuisvest bij een oude podagreuse oom. Middelen had zij niet, en de ziekelike en gemelike oom vermocht weinig vrolikheid in haar leven te brengen Maar 't meisje, goedhartig en meelijdend van natuur, hechtte zich aan de hulpbehoevende lijder en ging geheel in haar taak van huishoudster op. Ook hier werd de afzondering een leerschool. In de stillere omgeving begon de geest andere behoeften te krijgen. Pietje begon met lektuur in handen te nemen; zij las en geraakte tot zelfkennis; zij leerde haar gebreken verfoeien, en sloeg zelf de hand aan 't werk om haar geestelik en ethies tekort op allerlei wijzen aan te vullen. Nu wordt ze zich ook de kloof bewust, die tussen Daatjes luchthartigheid en haar eigen levensopvatting gaapt. Door vermaningen tracht ze Daatje op 't goede pad te brengen, doch zo, dat de goede verstandhouding er niet onder lijdt, zodat nieuwe banden gelegenheid krijgen de oude te bevestigen. Beide weten trouwens wel zo

veel van zich zelf, om in te zien, dat de een de ander aanvult. De een is meer gezond verstand en vernuft, de andere meer hart en fantasie. De een bindt zich in, de andere geeft zich. Ook Pietje krijgt aanzoek, en schenkt haar hart en hand aan de eerzame, met hart en ziel haar liefhebbende koopman Everards. Maar hoe geheel anders zijn deze in hun ontboezemingen, als de kalme Rijzig en de schertsende Daatje. In hun liefdes-brieven smelten beide weg in een blanke tederheid, en als er ook hier, na een jaar huwelik, een jonggeborene komt, zingen alle violen en fluiten de schoonste melodieën op het echtelik geluk van deze twee zuiver harmonieërende, gepaarde levensgezellen.

Evenals de echtelingen Goedmans, zijn Everards en Pietje geroepen, de figuren van Daatje en Rijzig te flankeren. Men weet nu, waartoe de verscheidenheid in deze combinaties strekt. De zakenman Rijzig en zijn schalkse wederhelft ontveinzen zich, is het streven, in hun aangroeiende gehechtheid elke effusie die de warmere tinten van hun gevoelsleven zou kunnen demonstreren; de eveneens zaken drijvende Everards en zijn aangebeden Renard zijn steeds overvloeiende van een zoete zaligheid, en lezen openlik rozen waar Daatje, spotziek, de dorens telt. Doch de vriendschap blijkt er, vooral in moeieliker dagen, niet minder innig door te zijn, en uit de verscheidenheid schiet de loot der éénheid op. Ten slotte komt het hierop aan, dat Rijzig past bij Daatje en Daatje bij Rijzig; en de karakters van Renard en Everard zich aan elkaar sluiten als spiegelglas. De vrouw ziet eerst aan haar bestemming voldaan, lezen wij, als haar kwaliteiten in de goede richting worden geleid door de man van haar keuze; hij is de boom, die met zijn armen en takken de klimmende ranken van de vrouwelike aanleg opvangt en steunt. Wèl haar, die een keuze doet, harer waardig; wel hèm, die ernst genoeg aan degelikheid paart, om, met raadpleging van zijn hart en zijn verstand, te kunnen oordelen, wie de vrouw zal zijn, die hij, door de huwelikszee, met vaste hand naar de behouden haven weet te voeren. Zich zelf en zijn gezin gelukkig te maken, zodat allen hun aanwezendheid dankbaar gedenken, daarop loopt ten slotte, het streven van de jongeling en de echtgenoot uit.

Of de vrouw van zijn hart tevens de vrouw van zijn keuze

mag zijn? Of, vóór zich de genegenheid zetten kan, hij niet met de uiterste omzichtigheid de loop van zijn gevoelens moet leiden? Of, zo de onberedeneerde jeugd zijn neiging laat vieren, geen offers moeten worden gebracht, geen wonden moeten worden geslagen? Moeders, ziet toe, en richt de voetstappen van uw zonen, verzacht de wreedheid van het teleurstellende lot met het troostrijk woord van uw weldadig hart. Zo uw stamhouder een Goedmans kan worden, sluit dan zijn hart voor de nog niet terechtgebrachte wereldling als Daatje geweest is; en zo uw dochter een Daatje zou kunnen blijven, bestel dan haar lot in de handen van een vaste Rijzig-natuur.

‘Mijn zoon’, had voorheen reeds mevrouw Willis tot haar zoon Willem gezegd, die zich gaarne zou verheugen in 't bezit van de hand van Saartje, de overbekende mondaine heldin in de ‘Burgerhart’ - ‘de kennis, die ik meen te hebben van uw beider karakter, is de grondslag waarop ik redeneer, Juffrouw Burgerhart is een, in vele opzigten, uitmuntend jong meisje, maar zij heeft zwakheden, die haar beletten datgene te zijn, 't welk zij worden kan, indien zij eenen man krijgt, voor wien zij niet alleen liefde, maar ook achting heeft. Hoe los en beuzelagtig zij het ook moge schijnen, *nooit zal zij hare verkiezingen met genoegen afstaan, dan door overtuiging:* en dewijl zij een zeer schitterend vernuft heeft, en zulke bevalligheden, die maar zeer bezwaarlijk te wederstaan zijn, zo zal niemand dan een man, die in hare eigen oogen groot, zoowel als beminnelijk is, dat vermogen op haar kunnen krijgen, 't welk noodig zal zijn, zoowel voor haar welzijn, als voor zijn geluk. Zijt gij, mijn goede Willem, nu, die man? zijt gij in staat, om eene vrouw van zulk een edel vernuft, van zo vele bevalligheid, iets te weigeren? Beste jongen, ik ken u. Uw goedaartig hart is zwak voor elk, dien gij lief hebt; en hoe lofwaardig de goedaartigheid ook zij, *als zij niet van eene beredeneerde sterkte van ziel ondersteund wordt, ontaardt zij meermaal in lafheid*. De omstandigheden, waarin gij u na mijnen dood zult bevinden, zullen u verpligten om uwe zaken dermate te beijveren, dat er aan het vermakelijke niet veel kan gedacht worden. Komaan, verbeeld u eens getrouwd te zijn met eene vrouw, die een

zeer sterken trek heeft tot het bijwonen van al die vermaken, welke alleen te berispen zijn, als men zich aan dezelve geheel overgeeft. Verbeeld u, òf, dat gij uwe vrouw beletten moet daarin te deelen, òf toestaan, dat zij met een ander, neem uwen besten vriend, die bijwoont. Besluit gij tot het eerste? dan vrees ik, dat juffrouw Burgerhart niet zeer bereid zal zijn om u te gehoorzamen. Kiest gij het laatste? Wel, ik zou niet graag zien, dat de vrouw van mijn zoon overal zonder haar man gezien werd, omdat hij mij smarten zoude, hare deugd verdacht te zien bij eene berispzieke wereld, *en u te zien bejegenen als een jongen, die zich al de grillen zijner vrouw liet welgevallen*.'

Niet aan Willem Willis was het, dat Saartje gepaard werd. De man van haar keus werd Hendrik Edeling, die zij, zoals het behoorde, begon met hoog te achten en met onderscheiding te zien, en die zij, even verstandig als lieftallig, bij de verkregen zelfkennis van haar aanleg, als de meest geschikte leidsman voor haar verder leven verkoos. Mevrouw Willis, haar beproefde vriendin, keurde zelf haar zienswijze goed, en bevorderde de gewenste toenadering. Zo bracht ze de genegenheid van haar zoon ten offer aan zijn en Saartjes toekomst. Steeds belangeloos sneed zij ook haar eigen uitzichten af. Nog meer. Als de, over zo veel voortreffelikheid verrukte 'oud-vrijer' Blankaart zijn eerlik hart en zijn buitengewoon vermogen voor haar voeten legt, blijft de nobele vrouw wederom zich zelf gelijk. De kalme rede heeft de rimpels in het veelbeproefde hart glad gestreken; het eenmaal veroverde evenwicht tusschen hoofd en hart heeft een vaste richting gegeven aan haar daden en gedachten, die op geen andere rechtbank appel toelaten dan op de zuivere stemming van een trouwe en belangeloze vriendschap. Blankaart zwijgt en buigt zijn hoofd, en wij, die in een werk als het onderhavige het hoge peil dier stemmingen hebben leren waarderen, begrijpen mede, in welke levenssfeer de dames Wolff en Deken zich het hoogste geluk hebben gedacht.

Degene, die geen wachter voor de poorten van zijn hart kan zetten, en zijn zinnen niet onder de kontrole van zijn oordeel plaatst, loopt gevaar, zonder koers, af te drijven op

de wilde stroom van de hartstocht. Zij is 't, die de verbeelding opblaast tot een verbijsterende hoogte. Beide knagen aan de levenslust, ondermijnen de moed, verteren de krachten, 't Gesloopte lichaam sterft weg. En zo we het weten willen, we behoeven het slechts te lezen uit de droevige geschiedenis van Charlotte Roulin.

Lotje woont samen met een broer te Leiden; hij drijft een lakennering, zij neemt het huishouden waar; de overtollige kamers verhuren ze aan studenten. Het vroegtijdig verlies van hun ouders heeft de broer en de zuster, die van een hogere afkomst zijn, genoodzaakt op deze wijze in hun onderhoud te voorzien. Deze omstandigheid reeds maakt Lotje, voor wie haar kennen tot het voorwerp van een welwillende aandacht. Doch wie haar in de omgang hoort en gadeslaat, kan er niet over uit, wat voor voortreffelike eigenschappen door het fijne welgevormde lichaam omsloten worden. Vrouwen en mannen, alle neemt ze voor haar in. Engelachtige zachtaardigheid en zedige onschuld vinden ze in haar verenigd; en wat haar nog belangwekkender maakt, haar schoon en regelmatig gelaat drukt de tere lijdelijkheid van een door tegenspoeden beproefd leven uit. Wie met haar spreekt, wordt zo goed als gedwongen, bij zijn deelneming en zijn bewondering voor haar wezen de stille hulde te voegen aan haar verstand en begaafdheden. Geen wonder, dat de vriendin van haar ouderlik huis, Mejuffrouw Adriana Belcour, uit de verte met zorg de schreden van haar beschermeling bewaakt; en het is niets onnatuurlik, dat haar stille hoop de hand van het onbeschermde weesje in de toekomst toewijst aan den heer Bernards, die Lotje vurig bemint, en haar bezit als 't hoogste doel van zijn leven beschouwt.

Dit Lotje nu is bestemd het slachtoffer te worden van een misplaatste liefde. En de persoon waarop ze haar zinnen zet, is niemand minder dan Daatje's broer Willem, die van wege het twede huwelik van zijn moeder met Gerrit van Oldenburg, thuis in zijn stiefvaders oog een last wordt, en nu door bemiddeling van de Amsterdamse dominee Heftig kamers krijgt bij de Roulins. Willem zal namelik studeren, en wel in de theologie.

Al spoedig blijkt het, dat Willem en Lotje elkaar gevonden

hebben. Lotje is begaafd, maar Willem ook; Lotje is een gevoelsmens, en Willem, zo mogelik, nog meer; Willem ook, is een knappe jongen met een paar mooie oogen. Daarbij komt nog, dat Willem thuis een verwende moedergek is geweest, die steeds aan haar rokken hing en nooit in 't hoofd zou krijgen buiten zijn briefje te gaan; in Leiden ook, blijft hij een brave oppassende jongen, weet vooralsnog van geen uitgaan en leeft als huisgenoot in bij de Roulins. Al spoedig wordt men vertrouwelik, bewijst elkander attenties, voorkomt elkanders wensen, drukt elkander de hand. Als Willem eindelik gezelschap opzoekt en wat later thuiskomt, vloeien uit haar zachte oogen verwijten, kleurt de schaamte zijn kaken, lispelt men van vriendschap, belooft hij beterschap. Op zekere avond ontdekt zij bloed aan zijn hals; hij heeft, zo waar, gevochten; hij heeft zijn degen getrokken, omdat háár door iemand in bedekte bewoordingen smaad is aangedaan. Lotje, ontdaan en bewogen, omart hem... In de mond van de wereld worden hun namen met één woord uitgesproken, Willem roemt Lotje, en Lotje roemt Willem.

En zo sterk is de gevestigde mening, dat wanneer Lotjes teruggetrokkenheid ze beide in opspraak zal brengen, ieder, die maar hoorders vindt, van een huwelik niet alleen als van de meest gewenste, maar ook als de natuurlikste en voor beide partijen de meest begeerde oplossing van een uit innige verkering geboren moeielikheid spreekt.

Doch hoe voorbarig oordeelt de wereld! Ze vergaapt zich aan de schijn. En zij niet alleen. Ook Lotje zengt zich, helaas! aan 't valse spiegelbeeld!

De schepping van het treurspel Willem-en-Lotje behoort voor 't gevoel van deze tijd niet tot de gelukkigste in dit boek. En nochtans zijn de hoofdfiguren in dit spel van emoties met zoveel voorliefde voor 't voetlicht gebracht, dat we ons niet onthouden mogen te vragen, welke redenen hebben gegolden, om een zelfde thema, met zulk een oneindige rij van droefgeestige modulaties, aan 't publiek ten gehore te geven. De schrijfsters menen zeer juist de grens tussen het Natuurlike en het ‘Romaneske’ te hebben vastgesteld, en ze zijn het er over eens, dat de destijds rondwoekerende sentimentalieteit

meer schade doet dan baat brengt. Niettemin maakt de uitvoerig vertelde historie een diep-sentimentele, schier slaphartige, ziekelike indruk. Nu heeft de wijze van voorstelling de briefvorm tegen. Van de penvoerder verwachten we onwillekeurig, dat hij, op enige afstand staande van het gebeurde, de zaken in een kalme bezonkenheid en geregelde orde meedeelt. In elk geval zou het ons verrassen, indien het gemoed zich de doorstane schokken en beroeringen opnieuw zocht op te leggen. Ingeval nu de rustige hand met middelen als herhalingen, exclamaties, gebroken woorden en zinnen de stemmingen, die zich in dergelijke ongewone klankopvolgingen kunnen openbaren, weer tracht op te roepen, loopt de natuur het gevaar zich te wreken, en vertoont die snikken en snakken, ontledigd van de echtheid der spontanieteit, zo licht als een ijdele galm. Maar ook in aanmerking genomen, dat de uitgesponnen ontboezeming zich moeielik met de verhalende briefvorm overeen laat brengen, ook dan geeft het gedurig aan elkander breien van meisjeszuchten en jongelingsklachten ons recht op een gissing. Kan het zijn, vragen we, dat de schrijfsters, ondanks hun welmenende vermaningen tegen de Feithiaanse stroming, tegen hun wil, aan de melancholie van hun tijd, mede hun offer hebben gebracht? Heeft, toen de opzet van hun karakters aan hun inzichten bleek te beantwoorden, hun piëteit voor de Julia's en de St. Preux van de gevierde Rousseau ze niet in 't gevlei van de tijd gebracht? en zijn bij hun vlijtige en gezette psychologiese uitwerking van de toestanden en zielsgesteldheden, de verlokkingen hun niet te machtig geweest om ook in dezen de breedste breedten en de diepste diepten uit te meten? Daarom wellicht hebben de schrijfsters gemeend, zich zonder gevaar te mogen geven, omdat zij in deze uitvieringen het steigerend hart gebonden wisten aan het koord van de krachtige Rede, en zij zich door de schepping van Adriana Belcour van een macht hadden verzekerd, aan wie, al een verpersoonlikte Mentor, zij gerust konden aanbevelen, de uitbundigheid van de hartstochten binnen de lijken te houden. Doch daardoor wordt dezelfde Belcour met een berg van gevoelsbrieven overstort. Wat Lotje lijdt en hoe Willem kampt, komt Belcour omstandig te weten. Sedert zij Willem geschreven heeft, hoe Lotje over hem denkt, en

hoe voorzichtig hij moet handelen, om zonder beide te vernederen, haar te ontzien en tegelijk te verplichten, is in de campagne die hij door te maken heeft, Belcour zijn dagboek en tevens zijn toets. Niet alleen, dat daardoor Belcour een richtsnoer wordt voor zijn omgang met Lotje, zij heeft ook het voordeel heel de roman van Willem in brieven en kopieën van brieven in handen te krijgen. Uitstekend komt dit te pas. Immers, als Willem kort daarna door een samenloop van omstandigheden in moeielikheden komt en zich door een uitwijking naar den vreemde aan een gerechtelike vervolging zoekt te onttrekken, weet Belcour door middel van de onder haar berustende correspondentie Willems gedrag ten opzichte van de inmiddels overleden Lotje schitterend te rechtvaardigen en hem het vertrouwen terug te geven, dat hij, zelfs bij zijn liefste kennissen en vrienden, door een scheve voorstelling van zaken, had verbeurd.

Doch nog altijd verkeert de lezer in 't onzekere, wat er tussen Willem en Lotje aan de hand is. Het gewichtigste dokument in dezen is de brief van Lotje zelf, door haar met stervende hand geschreven, en na haar dood, ingevolge haar uitdrukkelike wil, verstrekt aan de jonge dame, aan wie het schrijven gericht werd.

Het is een veelzeggend stuk, dat alles verklaart, en in Willems moeielike positie het begin van zijn uitkomst is.

> Mejuffrouw CHARLOTTE ROULIN aan Mejuffrouw CHRISTINA HELDER.
>
> Uitmuntende jonge Dame!
>
> Wanneer gij dezen Brief zult leezen, dan zal deszelfs schrijfster, zo als zij blijmoedig hoopt en geloovig vertrouwt, reeds in de eeuwige gewesten des vredes zijn aangekomen. Nu kan ik mij niet langer vlijen, dat ik u nog eenmaal aan deeze zijde des grafs zal omhelzen, en aan uwen boezem toebetrouwen, het geen ook voor u van belang worden kan; immers, waartoe ik mij verpligt voele. Hoe vuurig hebbe ik wel eens gewenscht, met u te spreeken, zo als men alleen met eene

tedergeliefde Vriendin kan spreeken, zo als gij met uwe waardige Vriendin Veldenaar spreekt. Dit geluk is mij ontzegd: ik moet des de heldere oogenblikken, die mij nog overig zijn, besteeden, om aan u te schrijven. Gij hebt zeker meermalen hooren spreken van Lotje Roulin. - Ik ben Lotje Roulin. Thans bevind ik mij in den Burgerstaat eenige graaden beneden u geplaatst; thans, zeg ik, want mijne familie is de uwe gelijk in afkomst, en bezat eens zeer veel van die zeegeningen, die zich meermaal vleugelen maaken, en ook den deugdzaamen bezitter ontvlieden. Veele zijn de rampen, waar mede mijn Vader, weinig geschikt om de waereld in haare slegtste leden te kennen, geworsteld heeft. Hij stierf, en mijn Broeder heeft, door vlijt en eerlijkheid, eene van verdriet wegkwijnende Moeder brood bezorgd. Zij stierf, en liet mij, vijftien jaar zijnde, aan zijne bescherming over. Dien braaven Broeder eerbiedig en bemin ik als eenen Vader, ik bleef altoos bij hem, en wij leefden van een eerlijk bestaan.
De Eerwaardige Heer Heftig recommandeerde mijns Broeders huis, onder anderen, ook bij Mevrouw van Oldenburg. Zij nam hier kamers voor haaren Zoon; trouwens, dit is u bekend. Zijn gelukkig voorkomen, zijn goed gedrag, zijn aangenaame ommegang, het genoegen, dat hij vond in ons huisselijk leven, deeden hem welhaast veel meer als een lid der familie, dan wel als een Jongeling, die hier slegts kamers had, beschouwen.
Ik leefde in die koele ongehechtheid aan alles, die niet oneigen is aan iemand, die niets aantreft, dat haar hart roert. Ik had eene Vriendin, zij had en verdiende al mijne achting; maar mijn hart was niet vervuld, en echter daartoe was het niet aangelegd. Gij kent den beminlijken Leevend! Ik kon hem niet leeren kennen, zonder hem te onderscheiden. Hij wierd mijn Vriend. En ik hield mij, maanden aan een, verzekerd, dat hij niets meer voor mij was. Ik was gerust in de onschuld mijner bedoeling, in de zuiverheid mijner verlangens. Ik geloofde, dat, indien ik hem liefhad, ik geheel andre gewaarwordingen moest hebben. Ik bedroog mij: ik beminde. Dit zag ik te laat. Ik wierd het slagtoffer eener drift, die mij te sterk wierd, en die ik zorgvuldig verborg. Ik sterf: eene langzaame, doch ongeneeslijke teering leidt mij zagtjes ten grave: vóór ik mijn twee en twintigste jaar zal bereikt hebben, word

ik hoogstwaarschijnlijk niet meer onder de leevenden gevonden. Immers, dit wagt, dit hoop, dit verlang ik. Groot zal zijne droefheid zijn. Gij, gij kent hem; wat behoef ik meer te zeggen? Hij, de tederste, de getrouwste zowel, als de bemindste aller Vrienden; hij, zo dierbaar aan het hart van zijne Lotje. Zijne Lotje! ontrust u niet. Hij was nooit iets meer voor mij, dan een Vriend; hij heeft mij nooit bemind. Gij, uitmuntende jonge Dame! gij waart, gij blijft het eenig voorwerp zijner oprechte liefde. Gij zijt alleen de meesteresse van zijn onschatbaar hart; alle zijn wenschen, zijne begeerten strekken zich tot u uit. Kon een verstandig Man nimmer een sterfelijk weezen aanbidden, u aanbidt hij! Op u zijn alle zijne uitzichten gevestigd.

Daar uw Minnaar mijn Vriend was, kunt gij u niet verwonderen, hoe ik aan deeze berichten gekomen ben. Mijne vriendschap alleen was in staat, om hem van zijne onbeantwoorde liefde te troosten. Aan mij betrouwde hij zijn verdriet. In mijn hart zogt hij die bemoedigingen, die hij zo zeer behoefde. Met mij sprak hij over uw karakter, over uwe beminlijke persoon, over uwe verdiensten. Met zijn edel gelaat, bloozend door liefde, ontroerd door mismoedigheid, op mijne hand gebogen, zuchtte hij duizendmaal om u, klopte zijn gevoelig hart voor u. Mijne traanen waren wel eens de stille getuigen van mijn medelijden. Meermaal ging mijne verwondering tot misnoegen omtrent u over, omdat gij hem niet beminde.

Is uw hart niet voor een ander ingenoomen, waardeert gij zuivere getrouwe liefde, ô maak dan mijnen Vriend, mijnen Willem gelukkig! Hij, zo iemand, verdient uwe onderscheiding. Ik spreek niet van die voordeelen, die de Natuur hem gaf; zij moeten een oog, dat wèl ziet, bekend zijn. Maar ik verzeker u, dat zij naauwlijks verdienen genoemd te worden, als men van zijn schoon karakter spreekt. In zijn hart liggen de kiemen van allerlei deugden besloten; zij zijn gereed, om, bij gunstige geleegenheid, zich allen te ontwikkelen, en tot eene groote volkomenheid optewassen.

Hij heeft gebreken; maar het zijn, of overdreevene deugden, of dwalingen. Komt hij niet onder het zagt en verstandig bestier van eene, die hij bemint, dan kunnen zij hem eens zeer ongelukkig maaken; ook alleen door zijn berouw daar

over. Hij is trotsch en ligt geraakt, opvliegend; hij is onbekwaam, om van een man de minste beleediging te dulden. Hij zal tot het spel kunnen verleid worden. Hij zal door vreemde begrippen verre kunnen afdrijven. Zie daar, dit zoude een edelmoedig Vijand van hem kunnen zeggen. - Maar! hij is menschlievend, milddadig. Hij vergeeft volkomen. Hij doet zijn vijand recht. Hij leeft geschikt. Hij veracht alle losbandigheden. Mooglijk zou de Sex gevaarlijk voor hem kunnen worden, indien zijn hart hem niet in veiligheid stelde; indien zijn smaak niet te gezond, en zijne manier van denken niet te nauw gezet ware. De aangenaamheid zijner manieren, het verbindende van zijnen ommegang, - maar mijne zwakke hand kan hem geen recht doen.

Mogt ik mijne oogen sluiten in de stille gerustheid, dat gij hem zult troosten over den dood van zijne Lotje. Wie zal gelukkiger zijn, dan gij met uw eigen Willem! Immers, indien uw hart vrij is. Mooglijk zal de laster hem vervolgen; zal hij mij in mijn graf hooren smaaden. Weet alleen, dat ik zo onbesmet als onbeschroomd de eeuwigheid intreede.

Geene liefde was immer sterker, noch zuiverder dan de mijne voor hem. U beminde hij: kon hij struikelen?... Mijne liefde voor hem wordt de oorzaak van mijnen dood. Hij was voor mij noodzaaklijk geworden: maar ik hebbe aan mijne deugd vastgehouden; ik heb mij getroost, dit leven te verliezen, en mij zelf te bewaaren. Zoude ik voor u bloozen over deeze bekentenis? Neen! Gij kent hem, die mij deze neiging heeft ingeboezemd: ik ben, zo al niet gerechtvaardigd, immers te verschoonen!

Vaarwel, uitmuntende Helder! Omhels uwe Vriendin Veldenaar, voor Lotje!... Laat zij u voor mij aan haar hart drukken; en als gij, arm in arm gestrengeld, eene stille traan over mij stort, dank dan met een, hoe gelukkig dan reeds is

Uwe

C. ROULIN

[Deeze na mijne begraving adres te geeven.].

Chrisje Helder, zo lezen wij, heet de persoon, aan wier zorgvolle hoede de veelbegaafde maar alsnog onzelfstandige Willem Leevend moet worden toebetrouwd, om het puik van

de mannen te worden. En deze Chrisje speelt haar troeven hoog. Vooreerst is ze vorstelik-schoon en schier vorstelik-rijk. Tot vader heeft zij de achtbare Rotterdamse koopman Constantijn Helder, een deftigheid van belang. Ernstig van voorkomen, spaarzaam van woorden, vast van principes in zijn oud-vaderlandse opvattingen van kerk en staat, houdt hij de schroomvallige jongelingschap op een afstand. Zij, die het zouden willen onderstaan, in zijn intiemer kring opgenomen te willen worden, hebben zich te voegen naar de strikste eisen van de eer, en zich onmiddellik te onderwerpen aan de regelen van godsdienst en zedelikheid.

Zo ver als de vader staat, zo hoog staat de moeder. In haar vereert de dochter het diepe, maar immer door de rede beheerst gevoel, het gezonde en ruime oordeel, de zorgzaamste voorzichtigheid, de brede en tolerante blik in de zaken van opvoeding en kerk. Mijnheer en Mevrouw leven op grote voet; de gasten, die er komen, krijgen onmiddellik de indruk van weelde en pracht. Vertoeft de familie te Rotterdam, dan bezoekt Chrisje de aanzienlikste salons; op het keurig aangelegde Beekenhof, waar men de zomer doorbrengt, ontvangt men dageliks, en houdt er rijtuig en paarden. De moeder bestiert het huis en leidt de opvoeding der kinderen; zij is het, die hun gedragingen af- of goedkeurt; zìj geeft hun gedachten en gevoelens de goede richting aan. Is hier de vrouw de meerdere, ook onder de kinderen steekt de rijkbegaafde Chrisje ver boven de middelmatige Laurens uit. Terwijl de broer onhandig in zijn omgangsvormen en geestelik beperkt van horizon is, imponeert Chrisje door haar persoonlike verschijning en bestraalt haar omgeving door haar gratie en haar beminnelik vernuft. Doch ondanks deze bevoorrechting, door 't lot aan Chrisje verleend, zal zij, zo willen het de schrijfsters, in hare correspondente haar meerdere, zelfs haar opvoedster zien. Want, zo we 't nog niet wisten, dan zal het ons hier herinnerd worden: stand is een voorrecht, zeer zeker, maar niet *het* voorrecht; een goed oordeel, een liefhebbend hart, en zo veel andere voortreffelike en beminnelike eigenschappen kunnen op zich zelf niet volstaan; wat alles afdoet, is, dat de verleende gaven de bezitter ten profijte verstrekken; of ze verder wijzen, richting geven, ontwikkeling brengen, en de uren niet in laffe ledigheid worden

besteed. En kan Chrisje dat zeggen? Doet zij niet mee aan beuzelpraat? doet zij te Rotterdam niet mee aan de ‘conversatie’? neemt zij ook niet deel aan die bezoeken en gesprekken, waar 't ijdele woord wordt gevoerd, en de doelloze vorm niet betreurd, terwijl de inhoud winst zou kunnen zijn? Dit Chrisje alsnog onder 't oog te brengen, is de taak van de correspondente. Zoals Daatje Leevend Pietje Renard naast en boven zich heeft, die lezend en mediterend in eenzaamheid zich zelf heeft ontdekt en stuk voor stuk zich van de lappen klatergoud van 't mondaine leven ontdoet, zo zal ook, willen de schrijfsters, Chrisje tot pendant en model de onovertroffen Coosje Veldenaar tegenover zich hebben, die bestemd is, Helders ogen af te wenden van het schijnbeeld der *mode,* en ze te richten op de *menswaardige* genoegens, welke door hun opvoedend karakter 't verstand vermogen te vormen en tevens het hart voldoen. Voelt niet ieder in die strekking de tijd? - 't Is in 't jaar 1784; straks bieden de schrijfsters van uit Lommerlust in de Beverwijk, in hun voorwoord, hun voltooide arbeid het lezend publiek aan. Straks krijgt ook de stichting van Nieuwenhuizen zijn beslag. Zoals in de vroege Middeleeuwen door de Benedictijnen, zo zal in de eerstvolgende jaren het terrein van de Zeven Provincieën door de sociaal-paedagogiese propaganda van 't Rationalisme worden gewonnen. Hier reeds, in de werken van Wolff en Deken, zelf dochters van die allermerkwaardigste eeuw, wordt de vraag gesteld, en tekenend genoeg, in de eerste plaats, in de leerzame omgeving van een plattelandse predikantsfamilie, - want dit zijn de Veldenaars, -: ‘Hoe behoort ge uw leven in te richten, opdat uwe handelingen en uwe gedachten strekken mogen tot nut van u zelf en tot heil van uw vaderlandse gemeenschap.’

Leerzaam is het beeld van Coosje, de oudste dochter uit dit gezin.

Zij is nu zo ver gekomen, dat zij, klaar als de dag, als hoofdopgaaf van de opvoeding erkent, het ontwikkelen van de rede, in die mate, dat ze zich kan opwerpen als leidster van 't gevoel en als richtsnoer van 't dageliks leven. Voor haar is de rede de toets. Zij heeft er door geleerd, de overmaat

van haar sentimenten te onderdrukken; zij doet appèl op wat het geraadpleegd oordeel en de overwogen ervaring dienstig achten voor de rust van 't gemoed; zij weet de dagen zo te besteden, dat hart en hoofd er vrede in vinden; zij telt in de avend, voldaan, de zedelike winst tezamen, en behartigt dankbaar wat de lieve God als zede en plicht gebiedt; kortom, zij heeft het geluk in haar hand en deelt aan de heilbegerigen blijmoedig de schatten uit haar evenwichtige zielsgesteldheid mee. Maar deze overwinning is eerst door zware strijd bevochten. De Natuur, deelt ze mee, als de haar bewonderende Chrisje haar nader de weg tot de wijsheid vraagt, had ook haar een even gevoelig hart als dat van Chrisje gegeven. Maar zij begreep al gauw, dat, om blijmoedig en nuttig te leven, ze aan die gevoeligheid niet te veel voedsel moest geven. Begrijp eens: als Mama maar wat hoofdpijn heeft, of Papa wat onpasselik was, vond ze haar zelf buiten staat, om slechts 't minste uit te voeren; erger nog, ze werd er zelf ziek van. Vijftien jaar oud, viel er iets voor, waar ze de stuipen van kreeg. Maar ze was verstandig; ze begreep, dat die aandoenlikheid voortkwam uit een verward zenuwgestel. Haar ouders hielpen haar; niet alleen met medicijnen, maar ook met vermaningen. Koosje, zeiden ze, moest meer haar rede gebruiken. Als ze 't niet deed, zou ze van de beste genoegens afstand moeten doen, en 't nut van haar bestaan twijfelachtig worden in een druk huishouden, dat dageliks groter behoeften kreeg. Ze begon daarom afleiding te zoeken in bezigheden die vermoeienis bezorgden; moeheid leidt de aandacht af. Dit werd haar de weg tot zelfbeheersching. Zo wist ze de rede onder haar wil te buigen. Ere haar ouders, die haar tot 't goede vermaanden. Haar bedaardheid is, zonder van huis uit een eigenschap van haar karakter te zijn, door de kracht van haar rede een blijvende zielsgesteldheid geworden.

Voor ons, die honderd jaar in de, destijds pas opgeslagen, school van de opvoedkunde hebben geleerd en geleraard, maakt bovenstaande uiteenzetting de indruk van oppervlakkig beginwerk; op Chrisje is het bestemd eene openbaring te zijn, een nieuwe bladzij uit het levensboek. Hoe groot wordt in haar ogen de gestalte van zulk een vriendin! Want dit is een beklonken zaak: Coosje zal de zeilsteen zijn, die het hart

van Chrisje trekt. De eenvoudige domineesdochter zàl de meerdere zijn boven de patriciese jonkvrouw; schoonheid, stand en vermogen zullen in aanbidding neerknielen voor de beredeneerde wijsheid en deugdsbetrachting. Chrisje moge bevoorrecht zijn, rijk alleen zal ze wezen in 't bezit van haar Coosje; de dingen der wereld zullen voor haar in de glans van deze beschikking een nieuwe gedaante krijgen. Het leven wordt haar een feest. Het vooruitzicht, op de dag van morgen haar Coosje te ontmoeten, is haar een lentelach. De zinnen worden opgetogen; nu *ziet* haar oog de bloemen bloeien; nu *hoort* ze de vogels kwelen: de Natuur spreekt haar leven uit met duidelike stem. Alle gewaarwordingen dringen tot haar innerlikst leven door. De morgenslaap wijkt; de levenslust zoekt bezigheid; de geprikkelde belangstelling ruimte. De ramen vliegen open; de bedienden reppen zich: de koningin zal komen; heel Beekenhof juicht. Hoe weldadig, beroemt ze zich, is een vriendschap die een gloed en een stemming geeft als geen ander gevoel ooit in staat kan zijn te verschaffen. Het zeldzame geval moge zich voordoen, werpt ze als mogelikheid op, dat het voorwerp van de heiligste vriendschap tevens de Echtgenoot zijn kan, zij, Chrisje, heeft geen plaats in haar hart voor een ander, waar het gans door Coosjes beeld vervult wordt. [1)] Liefde? Deze kan voor een gevoelig hart gevaarlik zijn; aan de vriendschap deert de gevoeligheid niet. Ja, ze zou 't zelfs betwijfelen, of ze, indien ze met minder aandoenlikheid ware begiftigd, wèl in staat zou zijn, het dierbare geschenk, dat haar in haar vriendschap voor Coosje verstrekt was, ten volle te genieten. [2)]

Deze, als 't ware voor de eeuwigheid bestemde aanhankelikheid van Chrisje ten opzichte van Coosje vormt een band, sterk genoeg, om niet te beproeven, of, zonder gevaar van verwijdering, de natuur van Chrisje alsnog vervolkomend kan worden. Allereerst moet de al te grote aandoenlikheid in de vriendschap zelve aangetast worden. Die taak is voor Coosje. Zij moet aantonen, dat de gevoeligheid, door de bezitster als de begeerde bodem geacht, waarop de gewaarwordingen tot

1) II, 11.
2) I, 26.

in hun fijnste vibraties zouden moeten worden gecultiveerd, een bedriegelike grondslag moet zijn. Daarvoor trekt Coosje het harnas der Stoïcijnen aan. Wie alles op één kaart zet, waarschuwt ze, verliest met zijn spel tevens zijn vermogen. Een aandoenlikheid, die zich op verrukkingen spitst, helt, door 't zwijmelpunt der uiterste zielestreling heen, naar een geestverlammende zwaarmoedigheid over. 't Aardse is eenmaal vergankelik, een sterke trek naar de dingen dezer wereld is daardoor reeds verboden; er blijft dan ook geen beter leerschool voor 't verzaken van onze begeerten, dan de tegenspoed. Wie opmerkzaam toeziet, zal ervaren, dat rijkdom, roem en wellust nooit het hele hart vervullen. Er blijft een ledig ruim. Dit reeds vermaant tot een oordeelkundige spaarzaamheid in 't genieten van gemelde gaven. Men hoedt zich voor teleurstellingen; men houdt zijn zielerust: een bron van gelukzaligheid. Welnu, ook de vriendschap draagt, als alle tijdelike dingen, de stempel van de vergankelikheid op 't voorhoofd. Wie zal bestrijden, dat het, bij verandering van staat, niet de *man* kan zijn, die in 't vrouwehart voortaan de eerste plaats zal innemen? Wie zal ontkennen, dat met de *moeder* de vriendin op de achtergrond dringt? Verwijdert de afstand geen harten? Loert niet daagliks de Dood? - Laten onze verlangens nooit onze beulen worden! Onvoldane begeerten kunnen 't leven vergiftigen. En zo eens 't verscheurde gemoed de werking der Rede belemmert? ... Laten we liever, wat we bezitten, zó voor ons zien, alsof het langzaam terugwijkt in 't Niet! [1)]

Het ontbreekt aan Coosje's missiewerk niet aan konsekwentie. Integendeel. Het ligt in haar lijn, dat, waar zij zuivere zielestemmingen tot vluchtige en vergankelike goederen terugbrengt, zij zoveel te meer de beuzelingen van het oppervlakkige gezelschapsleven als mensverlangend en zielsverderfelik naar beneden haalt. Eigenlik, merkt ze sophisties op, zou ze minder aanhankelikheid van de zijde van Chrisje moeten wensen; Chrisje verkleint, door zooveel in haar hart aan een ander af te staan, er de kring van haar dagelikse genoegens door, en zal dus, blijvende in de kring van haar oude gezelschappen, er meer verveling in opdoen dan er

1) II, 20.

voldoening in vinden. [1] Maar in deze schijnbare opoffering ligt een bedekte waarschuwing. Feitelik moest, meent ze, Chrisje zich te hoog achten voor gebeuzel. Niet iemand als zij mag in kaartspel een tijddoving zoeken. Niet *zij* behoeft het zich aan te trekken, als dames *du Ton* haar een blauwkous noemen, omdat ze aan lektuur doet, en haar nawijzen, omdat ze Hollandse boeken leest. [2] Wie haar in de kringen, waar ze gewoonlik vertoeft, beoordelen, hebben dààrom het recht er al niet toe, omdat ze Chrisje's waarde niet kennen. Wie haar in de salons omringen, hebben slechts voor haar schoonheid oog. En zeer zeker, iemand als Chrisje zal zich niet laten voorstaan op een gaaf der Natuur. Alle natuurgaven zijn tijdelike dingen, en zo goed als iemand dwaas is, die zich verheft op schatten, zo dwaas is hij, die zich verhovaardigt op uiterlik schoon. Daar komt bij, dat de schoonheid alléén, aan een verstandige beschouwer nooit kan voldoen; hij eist, zo die schoonheid spreken wil, dat haar meerderheid gedragen wordt zo niet door een rijp oordeel, dan toch door geest en door aangename manieren. Voor haar, Coosje, altans, is Chrisjes schoonheid alleen van waarde, om dat ze in dit schoon een heldere sluier ziet, die de Natuur over Chrisjes ziel heeft gelegd. [3]

Op de beperkingen, opgelegd door de leer, blijft de natuur niet in gebreke haar verhaal te doen. En 't terrein, waarop de Vriendschap haar hoogtij viert, is het landelik leven. Geen mondain stadsgerucht mag er doordringen. Rousseau was met de ontwikkeling van het natuurgevoel begonnen; niet minder dan de blakende hartstocht van een St. Preux, wijkt ook hier de Vriendschap, waar ze de heiligste stemming vordert, in de stille eenzaamheid van de onbedorven schepping terug. Hier, in de lanen en de berceau's van Berkenhof of van de pastorie der Veldenaars, houden Chrisje en Coosje elkander uren omstrengeld, en storten er stille tranen. Hier zwijgt de mond, maar spreken het oog en het hart. Wandelt, na de wrede scheiding, Chrisje alleen, dan bezoekt ze, in stille devotie, de gewijde plekken; het tafeltje voor haar correspondentie bestemd, wordt haar het altaar, waarop ze haar tranenoffers

1) I, 23.
2) I, 16.
3) I, 57.

viert. Dan eerst voelt ze op 't innigst 't grote geluk, dat haar in Coosjes vriendschap beschoren is. Dan eerst leert ze beseffen, hoe ze, vertederd door de reinste gewaarwordingen, haar neigingen verbetert, haar smaak veredelt, haar uren nuttiger doorbrengt. Wel heeft God haar met zegeningen overstelpt! Wat is de aarde schoon; zie het roosje pralen, welsprekender Gods macht getuigend dan het schitterendste diamant! Zou dan toch heus nog beweerd kunnen worden, dat de aarde vervloekt zou zijn? En zo 't waar mocht zijn, zou dan zulk een bewering geen groter ketterij wezen, dan ooit 't Socianisme geweest was? Dat zo iemand eens naar Beekenhof kwame; dat hij zijn ogen eens liet rondgaan, overal waar hij zich wendde; wat zou hij anders uit heel de schepping lezen, dan Gods onvergelijkelike goedheid! Voor haar altans was de Natuur de tempel van de Godin der Vriendschap, die de Gezellin der Rede is; en zij van haar kant zou niets aangenamere kunnen bedenken, dan te zitten in 't groene priëel, met Coosje naast haar, bezig met de vorming van haar, Chrisje's, hart en verstand. [1)]

Zo de dochters, zo de moeders. Mevrouw Helder en Mevrouw Veldenaar zijn eveneens paedagogies aangelegd. Beide zijn, zoals dat behoort, het voorwerp van een biezondere verering van de kant van hun kinderen. Ze zijn vertrouwden van de gedachten die de vriendinnen elkaar openbaren; ze laten niet na, hun zegel te hechten aan wat deze twee, na raadpleging van hun hart en hun rede, menen te moeten doen. Beide vrouwen groeien in de vriendschap van hun dochters. Oude herinneringen worden er door wakker; nieuwe betrekkingen door de verjaarde geheiligd. Kwistig delen ze hun wijsheid uit, die overvloedig opborrelt uit hun diepe kennis van het mensenhart. Mevrouw Helder vooral is een vrouw van ruim inzicht. Zo zij, met haar toedoen - beredeneert zij oordeelkundig aan Daatje's en Willems moeder, de vriendin van haar jeugd, - aan haar Chrisje een Coosje Veldenaar heeft toegeschikt, dan deed zij dit, omdat zij zulk een bezit voor haar dochter een zegen acht, aangezien haar uiterst gevoelig kind, met haar grote behoefte aan liefde, tot zwaarmoedigheid zou vervallen, zo haar verlangens in die richting onbevredigd

1) I, 79.

bleven; en juist Coosje voldeed aan de eis van aanminnigheid en geestelike meerderheid, welke Chrisje's zedelike zelfbewustheid aan haar genegenheid stellen moest. Zeer verheugd is ze, betuigt de dankbare moeder verder, op die wijze het levenslot van haar dochter te hebben kunnen leiden. Want de moeder, betoogt ze, behoort ook de dochter toe. Waar de oudere zich nederbuigt, geeft ze de jongere de steun zich op te heffen. Niet ieder, heeft ze opgemerkt, ziet dat in, en geeft wat deftigheid prijs, om wat minzaamheid in te ruilen, Maar wie er zich toe zet, en belangstellend in de bezigheden en de soms, vroliker, levensopenbaringen van haar kinderen deelt, laat daarmee tevens - meent ze - aan de kinderen zien, dat ze 't gezelschap van de ouderen waardig zijn. Daarom zal zij, bekent ze, als Chrisje bezoek krijgt, ook nooit opzettelik heengaan; mogelik zou het vernedering geven; vertrouwen wekken doet het in geen geval. En onwillekeurig leidt men, door te blijven, de richting van de amusementen. Opzettelik haar dochter van de wereld en de wereldse tijdpasséringen afsluiten. betuigt ze, voelt ze minder voor. De wereld is er voor, om ze te zien; en wij zijn er voor, er ons aan te spiegelen. Wie dat niet doet, kan nooit zich zelf worden. Dat er gevaren zijn, ontkent ze niet. Maar daar staat tegenover, dat de kiemen van 't goede niet zo licht verstikt worden, En niet dáár groeit onze persoonlikheid, waar we *gedreven* worden te doen, zoals we doen; maar daar, waar de tijd en de omstandigheden ons ruimte geven tot het *zelfstandig* gebruik van onze gaven. Niets sterkt ons meer, dan de zalige zelfvoldoening, uit ons zelf iets goeds te hebben verricht. En zo het waar is, besluit ze, dat door dit zelfstandig optreden, een grotere verantwoordelikheid op onze schouders komt te rusten, dan zijn we verplicht die grotere aansprakelijkheid te aanvaarden, zo we altans ons op 't voorrecht willen beroemen, *vrij* te zijn! [1)]

Tot de harten van dit onafscheidelik vriendinnenpaar Chrisje-en-Coosje vraagt de Liefde accès. Waarom niet? Immers, in deze roman, worden de analyses van de ziel in verschillende fazen met voorliefde ter hand genomen; en waar casuïsties

1) I, 69.

al de vraagpunten worden opgeworpen, die de aard en de graad van de vriendschap bij verschillende aanleg en onder verschillende samenwerkende factoren betreffen, wordt als van zelf het peillood in bewogener water geworpen, al is het maar om bij wijze van voeling de vraag te stellen, in welke betrekking de liefde tot de vriendschap staat. Daarbij doet ook de in deze soort werken steeds duidelik uitgesproken stelling zijn invloed gelden, dat een gevoelig meisjeshart zó gevormd is, dat het voor tedere aandoeningen, als liefde tot de andere sekse, toegankelik is, en, mits vrij zijnde, zij 't ook aanvankelik met zekere onverschilligheid, onder de omgang met een waardig persoon, zich langs de weg van hoogachting en eerbied, de zachtere neigingen als van zelf voelt binnenvloeien. Niet minder sterk laat zich tegelijktijdig de sociale zijde van 't vraagstuk gelden: een vrouw, luidt de sententie, met een goed hart en een gezond oordeel is geroepen de moeder van kinderen te worden, opdat ze, door de kracht die van haar opvoeding uitgaat, het hare bijdrage tot stichting van het gebouw der samenleving. Allezins aannemelik is het dus, dat aan Chrisje en Coosje minnaars worden toebedeeld. Maar dit voeten in. En met opzet. Cats zei reeds, dat de begeerde vrucht hoog geplukt dient te worden. En onze opvoedkundige volksromans, als Loosjes *Lijnslager* en *Sara Burgerhart* hielden met die uitspraak rekening. Wat men een waarheid bevond te zijn, bracht men als regel te boek. Bij Coosje, vliegt de toekomstige man, even onstuimig als onverwacht, in het licht van haar verdiensten; maar, hopeloos buitengesloten, fladdert hij, steeds begeriger, met afgepijnd hart om z'n onontbeerlik geworden doelwit rond. Heel anders gaat het toe met Chrisje's vrijage; hier werkt de genegenheid juist bedekt en onder schier onmerkbare troebelingen; bij haar is het lange proces in zijn groei en eindelike opbloei veel intenser en interessanter. Doch in beide gevallen, hebben de schrijfsters zich konsekwent aan de ethies-paedagogiese opzet van 't werk gehouden: de woorden en de gedragingen van de dochters zijn, zonder uitzondering, onder het controlerend oog en oordeel van de moeders gebracht. Wij missen in dit liefdesbeloop wel de stormen van de hartstocht, en zullen er tevergeefs zoeken naar de kracht en de kleur in de uitbeelding, zoals geslachten na hem steeds in Rousseau

hebben bewonderd. Maar ook de zwakkere rimpels op de gladde waterspiegel kunnen de aanwijzigingen zijn van hevige beroeringen in de diepte der kolken, ook al weten wij, dat vóór de zwakke blijken zich konden vertonen, de fierheid en de zelfbeheersing van de geest de zwaarste pogingen hebben aangewend, om de ongebondenheid der beroeringen binnen de snoeren van een waardige bezonnenheid te houden.

Zoals de mannen de leiding aan 't lot der vrouwen behoren te geven, voeden op hare beurt de vrouwen de mannen op.

En hoe potiger zo'n man op z'n stuk staat, hoe meer eer voor de vrouw, om hem waar hij faalt, te volmaken.

We vernemen sabelgekletter:

> Waardste Jonge Dame!
> Ik heb mij eerst wel willen verzekerd houden, dat de goedkeuring, waar mede ik u voor omtrent twee jaaren beschouwde, geen voorbijgaand behagen, geen smaak alleen ware, voor ik de vrijheid konde neemen om u te zeggen: *ik bemin u, Juffrouw Veldenaar!* Deeze belijdenis zoude onze *fraaije moderne Dames* mooglijk wat *plomp,* wat zeg ik? zeer *inpertinent* voorkomen. Maar zo ben ik! en gij kunt eens in mij te kennen zo veel belang stellen, dat ik het mij tot eenen pligt reken, mij zo te doen zien als ik ben. En ik geloof, dat een verstandig wel opgevoed meisje niets beledigends daar in kan vinden, dat een eerlijk eenvoudig man zegt: *ik bemin u!* Mooglijk zult gij niet genoeg op mij gelet hebben, om u te kunnen herinneren, wie ik ben, dan in naam. Ik zal u des melden, dat ik reeds twee-en-dertig jaar ben, en niets noch in mijn voorkomen, noch in mijne manieren, noch in mijne kleeding, heb van den *bevalligen beuzelaar*. Ik ben welgemaakt genoeg, groot, en was nog nooit onpasselijk. Ik ben een man van eer, vrees God, bemin mijn Vaderland, lees veel, en denk gaarne. Mijne middelen zijn aanzienlijk, mijn adel is oud en welbeweezen. Thans ben ik kolonel; of ik tot hooger post zal geroepen worden. weet ik niet; ik ben een Vries, en weet niet, wat dat toch zij, *zijn hof te maaken*. Ik verkies u uit achting, en zal u met al de liefde van een rechtschaapen Man hartlijk beminnen; doch het u mooglijk niet eenmaal zeggen. Geenzins,

om dat ik zoude gelooven, dat liefde eenen Soldaat weinig voegt; neen, op mijn woord, (ik vloek nooit, dat laat ik voor het groot en klein canaille;) op mijn woord, dat denk ik niet. Maar ik spreek nooit veel over iets, dat ik met daaden kan toonen.
Ik heb eenige stijve eigenzinnigheden; en ik durf u niet belooven, dat ik die zal kunnen afleggen. Over de pligten der Getrouwden denk ik zeer ouwerwets. Hier uit kunt gij opmaaken, dat ik geen *man van mode* ben. Ik denk, dat een Man zijne Vrouw lief kan hebben, al offert hij juist alle zijne verkiezingen niet op aan haaren smaak. Complimenten over uwe schoonheid maak ik niet; gij kunt des verzekerd zijn, dat gij aan *mijn hart behaagt*. Dit moet ik u echter eenmaal zeggen: nooit zag ik een meisje, dat mij, zó als gij daar gaat en staat, spreekt en zwijgt, dermaate bekoorde! juist zo als gij zijt, zoude ik u verkiezen!

Overweeg alles, overleg met uwe Ouders alles; en wat gij ook zult besluiten, verëer mij met een openhartig antwoord. Dit nog: ik ben meester van mijn lot, hang van niemand af, behoef alleen beleefdheidshalve te zeggen, *zo doe ik*. Groet voor mij Mijn Heer en Mevrouw Veldenaar met alle mogelijke achting. Met gevestigde liefde blijf ik

Uw ootmoedige Dienaar,
UTO VAN SYTSAMA. [1)]

Zulk een man, gissen we terecht, is koren op de molen van Coosje. Immers deze minnaar zoekt, wat zij zo gaarne wil wezen: iemand, die meer kan doen dan zich kappen en kleden; die evenzeer de Saletjonkers verfoeit als Van Sytsama de dames *du Ton;* die haar hoofd en hart van gaven voorziet, welke deze voortreffelike man boven schoonheid en rijkdom stelt; die voor 't huiselik geluk geschapen is, dat hij, de edelaardige, als de kroon op zijn onafhankelikheid wenst. Het aanzoek slaat dan ook in, en wie de moeite neemt, de loop van 't verhaal te volgen, zal er uit vernemen, dat Coosje inderdaad de gelukkige bruid van Van Sytsama wordt, al is

1) I, 66.

het waar, dat de kolonel zijn militaire rok aan zijn standvastigheid moet opofferen, en 't garnizoensleven vaarwel moet zeggen, om aan zijn vrouw het vrije verkeer met haar ouderlik gezin gemakkeliker te maken. Doch voor het zover is, komt er heel wat kijken. De eerste brief van Coosje, die wegens bezwarende huiselike omstandigheden haar ouders ten steun wil wezen, en hierom haar vrijheid niet weg wil schenken, slaat al de fiere mannelikheid van de regimentsoverste finaal tegen de grond. De man wordt doodgewoon een kind. Waarom niet? zouden de schrijfsters tegenwerpen. Is het niet waar, dat, als de held zijn kloekheid verliest, hij vierkant omslaat in een zwakkeling? De stukken zijn er om te bewijzen. En waarlik, wat de verslagen Van Sytsama na de eerste tegenspoed op papier brengt, zijn lange weemoedsverzuchtingen. Zijn blik is beneveld; zijn geest geschokt; zijn woorden worden snikken; de letters stippen en uitroeptekens. Doch, wat nog erger is, de heersersstaf is hem slechts uit de handen gewrongen, om hem te reiken aan de sterkere, de overwinnende vrouw. Aan 't fiere Coosje is thans het regiment. Om háár is 't te doen, niet om hem. Wat is dat voor een man, schrijft ze verwijtend aan haar gebroken aanbidder, die zich gedraagt gelijk een tot laf wordens toe gevoelig jongeling, die zijn hart voor 't eerst voelt beminnen! Kan zij, Coosje, dat dulden? Kan zij verrukt worden door een tederheid, die, zoals bij Van Sytsama, de edele vastheid van een mannelik karakter tot moedeloosheid doet versmelten? Moet zij het aanzien, dat de liefde hem tot een staat brengt, waartoe al de rampen van 't leven hem niet mogen vernederen? Zeker, aan de *mens* past gevoeligheid; maar zoveel te meer aan de *man* bedaarde moed. Groter dan hij die klaagt, is hij, die 't leed levendig voelende, nochtans het klagen beneden zich acht. Dienen de zwakheden in de liefde niet opgeofferd aan de noodzakelikheid? Laat hij, Van Sytsama, die de sterkere moet zijn, haar, die de zwakkere is, sparen voor de smaad, dat zij, verwekelikt door zijn ongeluk, zich hem onwaardig moet voelen! Ook zij, Coosje, heeft de achting voor haar zelve nodig! Zo hij haar verzekeren wil van zijn innige liefde, dan tone hij zich de man, die met die zedelike blijmoedigheid, welke het voorhoofd ontspant, en de arbeid

der handen verlicht, het hem opgelegde offer waardig weet te dragen! [1)]

Aldus Coosje. Wie zou zulk een vrouw niet hoogachten? De overste ligt al op de knieën, één en al opgetogenheid over zulke buitengemene gaven. Natuurlijk betreurt hij nu zoveel te meer zijn gemis. Dan, - hij wil nu absoluut *man* zijn; wat in dit geval betekent: hij belooft haar, om haar ere hoog te houden, dat hij zijn eigenwaarde op gepaste wijze zal betrachten.

(Slot volgt).

1) III, 21.

Een marionettenspel
Door
Maurits Uyldert.

Het recht van opvoering voorbehouden.

DE VERTONER

Welkom, mijn luistraar! o mijn nauw' bekoorde
Nauwliks gebande in deze wijde zaal!
Eenzame hoorder, Wekker mijner woorden,
Zee gelijk Bronaâr voor mijn stroom van taal!
'k Richt mij tot u: de rijen leedge banken,
De hoge leedre lenen, 't rood fluweel,
Glinstren en gloeien onder 't scheemrend blanke
Schijnsel der lampen....Een'ge vriend, verdeel
Uw aandacht niet maar span ze op mijn vertoning,
Want wat ik toon beloont - zo 't hart verstaat
Hetgeen beweegt in 't levenloos gelaat
Van mijn prinsesje, koningin en koning.
Zij zijn van hout, geen blijheid noch ontroering
Trilt door hun trekken, maar hun hart leeft luid
In van mijn stem het grauw gedempt geluid,
In van mijn ziel de zingende vervoering.
Zij zijn als mensen die in blik en trekken
Van de innerlike pijn geen schot verraân:
Alleen wie 't hart in 't star oog kan ontdekken
Weet hoe doorstreên hun stille zielen staan.

Hier houd 'k de draden...

Neemt gij hoed en mantel?
Ook gij verlaat me, vraagt aan 't kasloket
't Entree-geld weer? dat 'k voor een leeg parket,
Stalles en loges...o vervloekt!...

Zo kantel,
Mijn ziel, van 't hoogvlak uwer droom in 't dal
Waar 't schemert en de klamme misten stijgen.
't Heil dat ge u droomdet zult gij niet verkrijgen,
Geen hart ontroert, geen aangezicht ook zal
Zuiverder blinken waar uw liedren stralen
En waar uw beelden glansen en vergaan
Zal met bewogen boezem Zij niet staan
Daar in uw schijn haar hemelse ogen dalen.

Waar zijt Ge, o meisje? in de doorstraalde zaal
Dwaalt troosteloos mijn blik en zwerft, wijl 't duistert
In mijn ontmoedigd hart. Waar zijt Ge! luistert
Uw lief gelaat niet naar de zoete taal
Die in mijn ziel, Gij, o mijn Muze, wektet?
Want wat ik zing, zing ik om U, mijn lief! -
Ik droomde dat 'k mijn liedren lijze hief
Tot 'k in de menigte Uw gelaat ontdekte...
De volte voor mij waasde...er blonk een wolk,
Een blonde gouden mist vol zilvre glansen...
En zachte blauwe schijnen zag ik dansen
En heel mijn ziel zonk in den gulden kolk -

Nu ben ik eenzaam, geen geluid doorschuift
De wijde stilte van de leed'ge rangen -
Mijn arme poppen, moet gij blijven hangen
Zo slap, zo krachteloos? O, veel wat wuift
Als veêdrenpluim blinkend in wijde verte,
Blijkt glans en glimlicht op een waardloos ding.
Heil hem, die met begeertes vlijme kling
Door schijnen heenstrijdt en de ranke herten
Der dromen jaagt met onontmoedigd hart:

En zo zij hem ontvlieden, blij om 't rijden
Zijn klepper naar het koele wed geleidt en
In rust, en lust om rit en bad, daar mart.

Mijn blonde koningin, ik wil mij troosten
Met zangers loon dat goud noch roem verhoogt
Want alle daden, zo de beste als booste,
Zijn in zichzelve prijs genoeg; gij moogt
Zinnen op winst: zo is uw taak verloren
En slechts de lust om daad als daad gedaan
Vermooit en tooit het werk en reeds voldaan
Is 't hart, en 't schoonste loon daardoor beschoren.

Hoe stil is 't rond me; alleen het ver geronk
Van den portier, 't vlug ritselen van ratten...
O slappe poppen, touwetjes aan latten,
Mijn ziel bezielt uw harteloze pronk.
Hier houd 'k de draden en gij richt uw leden
Met lichten lieven zwier of stijven trots
Gelijk wij mensen naar de leiding Gods
Onze aarde fier of nederig betreden.
Mijn koningin, o gouden kind van vreugd,
Moogt ge ook wat harten met uw schijn bekoren:
U is het blijdste en schoonste lot beschoren
Daar zinlik pralen slechts uw kindhart vleugt.
Droever mijn oude grijze koning gij;
Hebt gij u alle dromen zacht ontwonden
En, naakt, tenslotte 't leven leêg bevonden
Van wat ge als knaap gestaltte in mijmerij?

't Is wel een droef spel dat ik wilde spelen,
Spel naar een liedje dat een dichter zong,
Van hoe een koning, oud, een blij en jong
Mooi meisje huwde, hoe zij liefdes eêle
Lafenis heenschonk aan haar blonden, blij
Luchtig-gezinden page en hoe zij beiden
Tenleste sterven moesten en bereidden
Nameloos leed den koning. Liefde zei

Maar zinnenvreugde meende ik en 't begeren
Van hartstocht page's weergift. En de dronk
Van bittre angst, van scherpste smart voor 't teêre
Prinsesje, eens page's bruid, maar die ontzonk
Zijn zinlik hart. - Het spel is droef, ik weet -
Maar wat ontroerde ooit harten meer en spande
Tot schoner ernst den geest dan zuivrend branden
Van 't neergestreên, tot Schoon verpuurde leed?

Laat ik mijn spel maar voor mijzelf vertonen.
Het vuig gespuis, 't onreine tuig dat rent
Daarbuiten, om te gaadren cent bij cent
Die 't dierlik mint, kan 't schoon slechts smettend honen.
't Ziet in de gouden schijnen koopren glans
En in ons zilver hoort het nikkel rinken;
't Zou liefde en zuivre zinnenlust verminken
- Zo schoon voorheen - tot 't laag bedrijf van tans.
Adem bevrijd, mijn hart rijs ruim, de tijden
Komen wel weer dat volte aan volte dringt
Horend naar 't dichterwoord dat klinkend zingt!
En zielen, harten, ogen al' verwijden!
En armen, handen beven van de drift
Schoonheid te werken in dees woeste gaarde,
En schreiend van gelukk'gen trilt onze aarde,
Nu, ach, zo bloedeloos!

Gelijk een lift
Rijst zonder ritslen snel het scherm; te schouwen
Open voor 't oog ligt dit mijn klein toneel.
'k Rij hier mijn poppen nu, in 't fijn fluweel
Mijn page, in teêre zijde beide vrouwen,
In hermelijn de koning, in 't schel keel
- Doods wapenkleur - de kromme beul, 'n knaap, fel
Grimmig blikkend. - En 'k klim op mijn schabel
Boven de kleine wereld die 'k bespeel.

De oever van een groten vijver. Links, langs den westeliken oever, kreupelhout; dicht aan den vijver zware beuken, waarvan de takken over het water neerhangend een looftunnel vormen. In de verte een boothuisje. Meer op den voorgrond een ijzeren hek: de ingang van het slotpark. Rechts een begroeide heuvel. Op den top daarvan een treurberk.
Avond.

De Page
Zielen zijn als zachte zangen,
Teer en broos, als fijne vazen.
Hoe zal ik haar ziel beroeren
Hoe haar leven mét mij leiden
Dat het schoon wordt van vervoering,
Dat het ruim wordt van verblijding?
Dat een uur duurt maanden, jaren,
Dat een jaar duurt duizend dagen,
Dat zij immer leeft in stoeten
Van verblijdings schijngestalten?
Schijngestalten? Is verblijden
Schijn? is 't wezen? Blijheid deugd
En waarheid smaad?
  Hoe kan ik haar
Met omzichtig-teedre handen
Kleden, baden, kappen; schrijden
Naast haar zijde-ruisend schrijden
Door de matte, gulden schijnen
Van vroeg-uchtends zon-gezilver
Over 't dauw-gedekte gras,
Over 't flonkrend bloemgeprijk,
En haar helle, hemelhelle
Kinderlachen van haar rode
Fijne lippen, zoals vruchten
Rijp en los in blanke schalen,
Vangen en voor mij behouden
Als een pronk door heel den dag!

Riemeplassend door den vijver
't Ranke bootje roeien, dromen

Van haar tengre meisjeslijf
Dat daar vóor mij zit in 't witte,
Zijden, strakke, gladde kleed,
Nauw' gebogen aan den boezem
En daaronder ingebonden
Door een goudbrokaten lint,
't Kleed dat breder om de heupen,
Plooiend nauwliks, neervalt, scheemrig
En de fijne lijnen schijnen
Van de slanke benen, even,
Bij haar schrijden, door de stof.
Dromen als 'k haar mijmrend voortroei
Van haar goudgekroonde hoofd.
Hoe zou ik de zware vlechten
Iedren morgen in mijn handen
Willen winden, eerst de sluier
Van het donkerfonklend haar
Over hare goudgebruinde
Schoudren wijduitspreiden, delen
Dan de schemerige golving,
Dat de donzig-teêre schaduw
In de holte van haar rug
Wegzinkt voor den gulden weerschijn
Harer opgeheven lokken.
Die neerhangen tot op 't marmer
Van haar badvloer. En dan vlechten
Zacht en vast ineen de kroon
Die daar boven 't fijne grijs
Harer duizeldiepe ogen
Fonkelt in de matte zon.

Laten middag kent het duister
Van de omloofde koele sluimer
In het woud, het droomrig fluiten
Van de vogels her en der
En het in de koele stilte
Sprokig kraken van de takken
Voor der eekhoorns, der konijnen
Rappen sprong, en 't plots geplons

Van een vis in den nabijen
Vijver of het luid geklep
Van de vleuglen ener zwaan.
Zij ligt blank dan in haar hangmat
Sluimrend onder 't flauw-doorzonde
Beukenloof en in haar sluimer
Glimlacht zij, ik hoor haar leven
Bij míjn leven zoet bewegen
En háar leven is het mijne
Want wij drijven in eén droom.

De avondlike rit, de rossen
Rennen rap langs 't heuvlig land
Waar de laatste schuine stralen
Van de zinkend ongezonken
Zinderende zon een toovrig
Waas van weemlend goud uitspreîn.

En 's nachts droom ik van haar klepper,
Hoor 't dof kraken van het tuig,
Voel de trouwe slanke kop
Rusten op mijn schouder, strijk
Met mijn moede hand de zachte
Uitgestrekte nek die zij
Daar zij kozend met mij poosde
Heeft geliefkoosd met 't geklop
Van haar blanke smalle hand.

Kon ik zó haar eigen schoonheid
- Niet haar schoonheid, want zij héeft die -
Maar de vreugde om haar schoonheid,
Vreugde die zo schoon en heerlik
In mijn hart leeft, met mijn ziel
Reiken tot háar ziel, verrijken
Met die diepe duizeldronkne
Vreugde mijne zielsbeminde,
Teerbeminde die mij schreien,
Lachen? schreien doet, als 'k maar
Hare tederheid gedenk.

De koningin onder den treurberk op den heuvel. De page verschuilt zich terzij in de struiken.

DE KONINGIN

Hoe rustig sluimeren de weien,
De avondzon ligt dromend over
Het groene toverige lover
Der bomenrijen.

Nu heeft de dag zijn weg getogen,
Nu heeft de zon haar werk volbracht
Nu al haar lichten rusten mogen
In koelen nacht.

Het rood daalt en het groen, verzilverd,
Wijkt voor het matte gouden blauw
Waarin een enkle wolk verschilvert
Zijn toonloos grauw.

In 't oosten strijkt een donkre lucht,
Blauw, schemer over bos en perken.
Een late vogel meet zijn vlucht
Met moede vlerken.

O hoe voelt zoet mijn ziel den dood
Rustlozer lusten en het zijgen
Van vrede op, als een duister zwijgen,
Harts wrede nood.

Zij komt van den heuvel af naar den vijver. Zwanen naderen langzaam den oever.

Zoete, zoete avond
Laaft mijn kloppend harte,
Koele, lauwe winden
Voelt mijn wang...
O hoe vreemd het duister, duister-vreemd mijn smarte,
Lief, hoe bang!

Eric, Eric droom ik
In mijn luide nachten,
Eric! Eric! roep ik
In mijn droom.
O al mijn gemijmer u, u mijn gedachten -
Koom, o koom!

Wat is méer genieten
Dan met u te spelen:
Lokken, vluchten, vrezen,
't Tartend spel -
En uw violetten ogen voelen strelen
't Zachte vel?

Laat uw zijden wimpers
Temperen de felheid
Van Uw dorst naar liefde,
Hartes vuur -
O ik voèl uw liefde die mij in haar spel leidt
Uur aan uur.

Zijt gij aan mijn zijde
Beeft dan niet uw stemme?
Lig ik op mijn leger
Droomgeband,
'k Weet u op den drempel sluimerloos in klem en
Liefde's brand.

Laat ik u niet kussen,
Laat ik u niet strelen,
Zó is 't schoon en blijde,
Zó is 't goed!
Bang, o wreed geluk! - ach, met een hart te spelen,
't Is zo zoet!

Eric, Eric, droom ik
In mijn luide nachten!
Lief, mijn hart hoe brandt het

In mijn borst!
O, al mijn verlangen u, u mijn gedachten,
U mijn dorst!

DE PAGE
Alsof uit den zwakken schemer
Van den violetten nacht
Feeënzang mijn zin betovert
Duik ik uit mijn schuilen over
In de schemerige schijnen
Die uw schone lijf omschijnen
En ik kniel aan uwe voeten,
Dat uw woord, mijn meesteres
Mij gebiede...

DE KONINGIN
'k Riep om U?
Goed. De avond is zeer zwoel; het park
Benauwd van zwaren geur; de zon was heet
Over de dennen en de wind brengt nauwliks
Verkoeling. Zie, de zwanen zwemmen zo
Verlangeloos, zo zonder dorst, het schijnt
Hen zengt geen hitte, hen bereikt geen brand
Op 't vlakke, klare, helder-stille water;
Hoe prachtig parelt 't blank op hunne veêdren
Nu zij de vleuglen rekken, en hoe trots
Ranken zij hoog den nek en zwemmen voort
Zonder beweging - ziet gij hoe? niet ik -;
Zij glijden, als trok hen een wondre macht;
Zo zonder eigen wil gaan zij, als harten
Willoos van mensen, die...'k Zei dat ik wilde
Nu 't nog niet laat is, wel?, ginds uit het boothuis,
Mijn witte kaan - ik kom straks weer.

Zij gaat het pad in naar het pavillioen.

DE PAGE
Zij gaat...
't Is als trekken hare voeten

In hun schrijden banden nauwer
Om mijn keel en om mijn borst.
Zie, nu wordt deze avond schoon,
O mijn hart, hoe schoon en heerlik,
Want nu zal zij rank en stil
In haar zilverige kaan
Ruisloos glijden langs den rand
Waar ik in het hoge lis
Lig gebogen en mag turen
Naar haar feeë-fijne witheid
Op het water, uren, uren.
Nu eens nader dan weer verder
Met haar vederlicht pagaaien...
Leeft zij zo niet in mijn dromen,
Nu eens nader, dan weer verder?
Ach, maar hóe zij van mij vér is,
Altijd ligt zij aan mijn hart.
O mijn zinnen, mijn gedachten
Waarvan dronken ik maar duizel
Door mijn eindeloos gemijmer
En als wegdrijf en vergeet
Al het zoete harer schoonheid..,
Stil -

(Hij tuurt ingespannen).

De Koning!

Hij volgt het pad langs den vijver en verdwijnt in het kreupelhout. Na een poos bij het boothuis nog even zichtbaar.
De koning komt met den scherprechter van rechts, achter den heuvel langs.

DE SCHERPRECHTER
Sire, de late avond lokt met kille tochten
Die koelten veinzen, maar zwaar van de vochten tasten
In 't hart van wie, weerloos door jarenlange smarten,
Gedwee en al te dra een vijand, vriend-vermomd
De poorten opent - dat het hart zichzelf verheert.
Keer huiswaarts. 't Is al nacht.

DE KONING
Wàt tast me in 't hart?
Gij zegt het wèl -. Ben 'k oud, heb 'k vrees als gij?
Kilte van dampen zal mijn lijf niet deren.
Wij wachten hier.
- Wat nijpt mijn hart, o hart
Dat bonst en 'k beven voel als vóor van smart
Vijftigtal jaren - luttle vreugds -? Wat tast
Mijn hart aan dat, als toen, ik lijd? -

Zoek gij een plek waar meer beschut wij zijn
Nu aan de kim de flauw-verhulde schijnen
Den hemel bleken; 't is de maan. Zoek schaûw
Van dicht geboomt', maar zo dat we overzien
Deze oever van den vijver en het pad
Dat naar het pavillioen voert.

De scherprechter gaat langzaam den heuvel op. Na een pauze:

Liefde van
Een halve eeuw terug, een eeuw?...een halve,
Liefde van eertijds schijnt mij haast een droom.
Juist nu, voor vijftig jaar hief zij haar handen
Saâm boven 't witte doodshemd en zij droeg
De geurge rozen, de levkojen meê
In 't sober graf, dat is, mijn liefde meê -
Zij, de eenige die mij waarlik kende en minde.

Tot, moe en eenzaam ik, mij...déze kwam.
O, zeker schoon, lieflik en blij, ik weet,
Zo 'k ooit nadien beminnen mocht, was 't háar.
Zij droeg een blijheid als van zon de schijn,
En heel haar lijf een dans van mooie maten,
Haar lach zo gul en gulden als gezang.
Zij had mij lief, zo zei ze, lachte en pracht
Van zijde en paarlen en van goud, veel goud,
Gloeiend als 't goud van hare lokken, deed

Haar ogen blinken - Maar ook eenzaam-stil
Was zij gelukkig en een tederheid
Die onbewust de ziel ontrijst, omgaf
Haar ranke lijfje, zelfde tederheid
Waarmeê zij - zelden maar zo zeldzaam zuiver -
Iets liefs kon zeggen, een verlaten woord
Maar met een eigen zielklank, in een toon,
Ontroerend onuitspreeklik - o, mijn hoofd -

(Tot den scherprechter die naderbij treedt).

't Is kil en gij zijt oud...Is 't beter ginds?

DE SCHERPRECHTER
Mijn Heer, de heuvel vangt de eerste vochte winden;
De struiken schutten nauwliks, enkle bomen hellen
De kruinen oostwaarts, ondervangen 't stijgend licht,
Maar donker meer en rustig is de heuvelzij.
Duiken we ons daar, zwijgend te zien wat komt.

DE KONING *(voor zich)*.
Zie hoe de maan met matten, zilvren schijn
In 't loof der popels schittert, zie de blaadjes
Nu tintlend haast, al' trillend, wentlend, bevend.
In schijnbaar ritsellozen dood dook plots
Leven omhoog, begeerte, onvaste vrees -
Zó nu, na duister en een dood-gelijk
Aarz'len en schuwen, breekt het heldre licht
Van klaar besluit over mijn bang gemoed
En wat mij dood scheen schrikt in leven op.
Zo bang bonst bevend, goede God, mijn hart,
Dat slaap me ontwijkt, de droom verschrikt, en dood
Mij zo begeerlik lijkt voor mijn grijs hoofd,
Dat 'k vrees, hij draalt nog lang, die immer komt
Te vroeg, te laat, nimmer te rechter tijd.

(Tot den scherprechter).

Wat leutert ge, oude moordenaar! Hoe? wat?

Schuilen? Naar huis bij 't haardje? Kilte, kou,
Keelziekte, longontsteking, ischias?
Neen, neen, wij gaan naar boven. Hoe dat een
Die in te doden vreugde vond en nu
Nog zonder gruwen, zèlf ten halve in 't graf,
Koel-kalm en buiten noodweer moordt, nù vreest
Voor zich het gul en graag geschonken eind?

DE SCHERPRECHTER
Wie niet?
O Heer, wie oud wordt vreest den dood gelijk den dag
Die komt en door de handen gaat een gaaf gelijk
Gemeenlik ongevreesd aanvaard, maar o, voorbij,
Niet in herinring ligt als spel of tijdlik leed
Maar als een zwaar gewicht dat de oude ziel belast.
Al mijne dagen waren in hun tijd mij licht
Maar achter mij weet ik hen als verdoemde vloek.
Zij liggen torenhoog gestapeld daar, en wis
Vallen ze eens zwaar neer op mijn zoó-zoekende rug.
Sterf ik dan storten zij, doch gróter nog mijn angst
Voor iedren dag die achter nachtes kimme dreigt
En die gewis méer nog mijn heugenis belast.

De maan nu geheel uit het geboomte. Zij gaan den heuvel op. Het helder verlichte meer is door de zwanen verlaten. Gezang uit de verte tijdens de laatste woorden van den scherprechter. Een treurig wijsje neurieënd doch allengs luider zingend, komt de prinses uit het slotpark.

DE PRINSES
- - o, dat begon
Toen ik, een zomermorgen
Lag, hartje zonder zorgen,
Op het gazon.

De hemel hing te branden
Blauw en met gouden randen -
Ik lag op 't gras,
Zag zwaluwen wild zwenken
En 't licht de veedren drenken,
Glinstrend als glas.

Hoe, in mijn hart verborgen,
Naakte toen liefde's morgen
In teer getril:
Mijn ogen, strak, vol tranen
Zagen de berkenlanen
Bevreemdend stil.

De lucht was onbewogen,
Den adem ingetogen
Stond alles strak.
Alleen mijn hart in beven
Voelde het nieuwe leven
Dat openbrak.

Mijn angstige ogen zochten
Uit lanen, war' gevlochten,
Het éne pad
Dat leiden zou mijn treden
Tot duizeldiepen vrede
Of smarte's rad.

En mijne voeten droegen
Bewustloos in den vroege
Ter liefde's wel
Mijn hart zwaar van begeren
Mijn zinnen, ach zo tere,
Mijn ziel van spel.

Daar, in de helle bronne
Zag 'k onder blonde zonne
Zijn blonde hoofd -

Der ogen lichte zinnen
Wisten het eerst beminnen
Der ziel beloofd.

Toen waren alle dagen
Koortsig en zwaar van vragen
Aan 't rustloos hart:
Aan duizend wonden stierf ik,
Door duizend dromen zwierf ik
In hope en smart.

Tot, bij de rozenhage
Ik voelde 't blozen vlagen
Mijn hoofd, mijn borst.
- De zoete Meie zoemde -
Toen hij zijn liefde roemde
En noemen dorst.

O, glimlach van zijn ogen
Hoe heeft zij mij getogen
Van toen, eenmaal,
Door lichten en door stormen,
Door levens wreedste vormen,
O, lach van staal!

Totdat - wee mij! - de woorden
Die mij de tranen smoorden,
Mij starden 't bloed...
Nu nog zijn dof mijn blikken
Van 't eindeloze snikken,
Van matten moed.

Dit is aan ons gegeven
Die lijdend, minnend leven:
Eéns voor altoos -
Eén blik, eén kus de teerste:
Nooit bloeit na lente's eerste
Zó weer een roos.

De page schuift in een licht wit bootje geruisloos van onder de overhangende beukentakken, springt aan land en staat voor haar. Beiden schrikken terug. Zij treedt plotseling op hem toe:

Zie mijn leed en lust,
Zie mijn mat gelaat
Door u opgekust
Uit den kindsen staat
Nu naar u gericht
Met een vraag die antwoord meêheeft in den angst van uw gezicht.

Laat mij, laat mij, spreek:
Wat hebt gij geroofd,
Dat ik smartlik breek
Liefdes bitter ooft,
Dat ik roep en schrei
En de nacht de dagen echoot pijnen zonder medelij?

DE PAGE
Kon ik, kon ik meer
Dan ik heb gezegd?
Liefde, leven, eer
Heb ik neergelegd
In uw harte-droom
Die ze vrezend heeft omvangen en geleid in smarte's stroom...

DE PRINCES
Neergelegd ter rust
Wat mijn hart besloot
Tot een zwaarder lust
Brak met stoot op stoot
Liefde's harte-schrijn
En een zwaarder golf het kleinood meêvoerde en mij arm deed zijn?

O, ge zwijgt, ik weet...
En het spel is uit -
Had ik al mijn leed
Met een lach gestuit
Had ik al mijn lust
Maar in zonneblijder dromen sluimervaste rust gesust.

Maar nog één, één woord
Voor ge mij verlaat:
Mij hebt gij vermoord
Vreugde in teerste staat
Maar het blijdste ding
Leeft voor immer in mij: liefde's smetloze herinnering -

En, o god, beloof
Dat ge dit behoudt!
O, om 't liefste, ontroof
't Nimmer ons, vertrouwd
Eenmaal u en mij:
Laat 'k geloven dat 't onsterflik in uw diepre dromen zij.

Háár gedenk! Vergeet
Mij, mijn smart, alleen
Dit, dit ene weet
Vast door alles heen
Hoe de liefde ons was
Schoon en eenzaam zoals avond rood op kalme vijverplas.

Dat ik, als ik sterf
Zonder hart dat mint
Niet vertroosting derf
Die me uw liefde wint
En, als 't laatste koom'
Glimlach wijl ik weet ik leef nog licht in uwen harte-droom.

DE PAGE
Liefde is een macht
Die ons overvalt.

Zo, zwak onze kracht,
Als zìj wil zo zal 't
En als riet dat zwicht
Buigen willoos onze harten over naar waar zij ons richt.

Zie, toen ik u zag
Beefde ziel en hart,
En uw traan, uw lach
Werd mij blijheid, smart:
In uw ritme ging
Leven mijn diepst leven dat te voren dof en roerloos hing.

Zoals gij u gaaft,
Zoals ik mij u:
Dat ons 't hart gelaafd,
Onze zielen luw
Lagen lijdens-vrij:
Zo sleept Liefde ziel aan ziel door smarten om één vreugde-schrei.

Duizend pijnen rijt
Liefde neer in 't hart
Dat om één kus beidt
Zilte zee van smart,
Om een ogen-blik
Ogen-luister 't duister drinkt van nachtlang troosteloos gesnik.

En zo 't is zo zij 't.
Weet gìj wie het leed
Dat ge mij verwijt
Droeg om ù, toen wreed
Liefde u mij verbond
En gij blijde niet wel achtte wie terzij te schreien stond?

Na een pauze terwijl de prinses, de handen voor het gelaat, op een zoden-bank neerzit.

Doet dit zeggen schrei'n,
Weet gij wàt het is
Dat ons beider pijn
Weerzijds lafenis

En vertroosting plengt?
Liefde die in bittre beker ons meêlijdens honing mengt?

De Prinses
O, mijn tranen koel
Op mijn brandend hart,
O uw woorden voel
'k Beven door mijn smart,
Maar al stiller is
O zo moe en o zo mat, zo loom, mijn ziel in droefenis.

Ga dan, ik weerhield
Node wat ontgaat -
Weet hart wat bezielt
't Hart dat ons verlaat?
Eenzaam mijn en droef
Maar zo mild en wijd en rustig, buiten lust en aards behoef.

Tel ik mijn geluk
Dat na korten droom
Als voor stormen-ruk
Rank-gerezen boom
Brak en welkt en dort
Schóón niet, en niet rijk en heerlik dat 't de eeuwigheid volstort?

Als een meeuw die vliegt
Over verre zee
En na stormen wiegt
Kalm op kalme reê
Slaat mijn ziel haar vlucht
Rustend neer op koele golven onder flauw-bewogen lucht.

En mijn liefde een schat
Die door tijden duurt,
Vreugde die 'k bezat
Heeft mijn smart verpuurd,
Weemoed, die mij dringt
Immer tot de diepbre bronnen waar Gods zuivre zonne blinkt.

(Zij gaat heen).

DE PAGE
Weet gij zo mijn ziel
Immer u vereend?
Die door duisters viel
Waar geen hart meer weent,
Maar als toorts die stort
Zich verdeelt in vlam en vonken, levend hevig, fel, doch kort.

't Leven mijn in laai
Van een harte-vuur
Brandt in de ommezwaai
Van een liefde-uur
En verstrooit zich ras
Door den wind des doods verstoven, vluchtig waardeloze as.

Is dit hartstochts vloek?
Liefde's zegening
Zegende u, ìk zoek,
Die vreugds wegen ging,
Na genot den dood
En buig rustig en wel-wetend over in zijn sombre schoot!

DE KONINGIN
O om een lach die blijheid spant
Van ziel tot ziel! of om een dag
Van zon als zee-gedein in schijn
Van zilvrend schuim in lente's praal
O, in zo'n lach geef ik haar heen,
Mijn vrije ziel!
  Waarom begeer
Ik iedren dag des morgens toch
Meer, meer gelui van blijheids bel
En weet wel, in het avond-uur,
Den korten duur van dag, van zon
En dat begon geen enkel ding

Dat niet verging? En schrei toch niet
Als 't liefste vliedt, ben immer blij,
En mijmerij om liefde en lust
Of stille rust bij bloem en zang,
't Keert nimmer bang; alsof, wat gaat,
Ons niet verlaat dan opdat tijd
Ons weer bereidt een schoner feest.
En vreugd is meest bij leed dat dreigt,
Als in mij zwijgt al 't klein rumoer
En 'k mij ontvoer tot stiller stroom -
Dan daalt in droom van leed en dood
Een huivren, rood van lust, door mij
En helder-blij en blijdst dien dag
Klinkt, zingt mijn lach...

Als zij den page ziet en op hem toetreedt, nadert haar dc Koning. Zij zwijgt.

DE KONING ***(als in gedachten, zonder de Koningin aan te zien)***
In mijn veranda viel laatst de uchtendzon
Op mijn nachtcactus die den reuzenkelk
Dien nacht geopend had - om dra te sterven.
Toen dacht ik in mijn hart: is niet mijn ziel
In liefde ontbloeid na langen tijd van dorte?
Nu is mijn hart ontbloeid om dra te sterven -

Mijn matte zinnen meten kleur en beelden,
Mijn doffe blikken zien nu de avond schijnen,
Vangen de schaad'wen, scheemring, ordnen leven
En na harts wil weet ik mijn handen wenden
Wijl 't hart geen macht heeft over ziel en zinnen
En de opgeroepen min niet weet behouden
Die, storm gelijk, aan mijn zwak hart ontvaart.

O vrouw die 'k in dit hart gekoesterd heb
Als geen het liefste wat hij ooit bezat;
'k Heb u gevleid, gestreeld in dit oud hart,

'k Heb u getroost, zelfs om vermeende pijn
En niet als loon om loom genoten lust
Maar om de diepe, ontroerend diepe vreugd
Dat één, één ziel, die aanneeg tot de mijne
Voedsel voor 't leven 't al te teedre zocht
En mijne als rijkst en schoonst geluk genóót.

Wel is het bitter, bitter; laat mij! stil!
Weiger uw lippen wat de ziel niet spreekt,
En noem niet liefde of troost of rouw, mijn God! -
Als 't hart niets voelt dan vrees en als een blad
Siddert, als 't popelblad voor storm!

O vrouw,
Gij, gij die ik het dierst hield - neen, o zwijg! -
Laat ik niet zien wat voor mijn oog beweegt,
Laat niet uw lieflik schijnsel mij ontkrachten,
Laat ik slechts naar de inwendge klaarte turen
Die als het blindend licht van zilvre wolken
Boven mijn lamme denken spant - ach 'k zie
Hoe díep de leegte is, daar, nu en voortaan -
En waar een lach blonk, stilte en goede dood...

Hoe was 't als, knaap, ik bellen blies, zo schoon
En glinstrend glanzend uit wat sop van zeep,
Die 'k trillend dansen liet op zijden mouw
En van verrukking om de teedre kleur
Kreet - tot zij plots verspatten...ijlte, ijlte -
Gelijk uw liefde nu. Maar liefde is niet
Als ijle bellen met een schonen schijn
Maar liefde is leven en geen schone schijn,
Schoon schijnend leven dat fel, wreed beroert
De stille en rustig diepere innigheid
Van 't ziele-leven en daarmeê zich mengt.
Als dit, vereend voor eeuwig, ruw en schendend
Uiteengereten wordt, als 't hart dat neeg
Om koelheid over naar de harte-dauw
Van teerste en zuiverste, smetloze ziel,
Siddrend terugschrikt, bevend en van pijn

Fel, onophoudlik schokt en bonst en snikt,
Een kind dat schreit om gruweliken droom...

Dit is een droom, geen leven. 't Is te wreed
Voor leven, dit zou rijten 't teêre waas
't Welk goede God ons voor onze ogen hief
Dat wij vertrouwen in zijn wijs beleid
En in zijn goedheid, onuitspreeklik rijk.
Want als het scheurde...Ligt mijn kloppend hart
Niet op een rag van fijn-doorzichtge stof
Waarop het beeft, waardoor het leeft, doch stort
Zo 't vlies scheurt néér op scherp-getande rots
Van de Afgrond, bloedend in het schrijnend diep...?

Van uit dees' bange droom spreek ik tot u
O, vrouw, míjn vrouw, meer meisje, teder hart
Dat 'k hoeden zou voor lichtste deernis, gij
Die uw licht leven bij mijn donker leidde
En speelde, een kind, rond mij, een Kathedraal
Die, eeuwoud, rustig, van ver-vroegen tijd
Oude gepeinzen en zo schoon en droef
Mijmering en gebeden plechtig hoedt.

Ik wil niet hárd zijn in dit endend uur
En stuit het woord dat nodeloos verwondt...
'k Sluit dezen nacht de stroom van bitterheid
Binnen de deuren van mijn eeuwge min.
Wat heeft mijn leed aan uw gemengde lusten
Prikklend aroom en bitter-zoeten smaak
Gelengd en 't wufte bloed voor 't laatste rusten
't Rood huiveren geleerd? O zinloos spel
Dat in de dofheid van den dood gaat enden...
Hoor, nu gij heen zult gaan mijn dof gemompel,
Geen taal die wondt, alleen 't toonloos vaarwel
Van een, die in u schoonheid droomde en vond
Pijn, pijn...

DE KONINGIN

O Heer, luister naar mij. Ik ben
Bereid te lijden naar uw wil beschikt.

Maar of ik heenreis dan wel blijf en sterf
- Gelijk gij wilt - weet, dat ik vreesloos, fier,
Geen schuld beleid voor wat aan vreugd, genot,
Geluk voor mijn klein hart, mijn onschuld won,
Die is - gelijk zij is. Ik ben die 'k ben,
En keer geen lach voor leed, geen traan voor lach;
En zo 'k Uw liefde schond, 'k heb nimmer meer
Beloofd dan 'k gaf en nimmer gaf ik meer
Dan 'k in mijn hart waar en waarachtig wist.
En als uw woord mij niet ontroert...

DE KONING ***(afwerend).***
Zwijg! Stil!

DE KONINGIN
Vaarwel!

De koning knielt in gebed. De koningin wil door het hek maar de beul wijst haar zwijgend terug naar de boot. De page, daarin gesprongen reikt haar de hand, zij springt er luchtig in, hij stoot af. Het is duisterder, de maan achter wolken. Na enige slagen houdt het pagaaiën op, de boot zinkt en verdwijnt. Een zwakke angstkreet, daarna stilte. Zacht zingend komt de prinses uit het park en gaat langzaam den heuvel op.

DE PRINSES
'k Heb over liefdes landen, zeeën
Gereisd en weet de wegen ál' -
Nu trekken mij mijn wondre weeën
Naar 't rustig dal.

Door stormen ben ik voortgeschreden
Met wapprend haar en ogen wild -
Mijn lief, wat heeft tot vreemde vrede
Mij zo verstild!

'k Treed licht en vrij door 't blanke leven
En 't hart heugt niet wat leed ontvlood -
Maar aan mijn ziel voel ik een beven
    Van milden dood.

Wie eenmaal liefde vond en dronk
De hoogste, diepste wonne,
Brengt iedre nieuwe zonne
Vreugden in nieuwen pronk.

Wie eenmaal minde mint niet meer,
Dien is voor eens gegeven
Diepst, zwaarst heil van het leven,
Een schoonheid zonder keer.

Wie eenmaal 't hoogste, schoonste had
Wil later liefde derven
Hem kan geen smart, geen sterven
Roven wat hij bezat.

De dichter
Door
Nine Van Der Schaaf.

(Vervolg en Slot van blz. 27).

Hij bezocht het huis van Hilmoor en Yenka niet meer, doch toen hij, enkele weken later, aan Hama's zijde stond, gereed hem te vergezellen op den aanstaanden krijgstocht, en toen veel rumoer en geestdriftig hoopvol gejuich, 't oude, welbekende menschengejoel om hem heen was en hij Hama gadesloeg, vorstelijk schoon, gebouwd van lust en kracht als een god, en die heil en wonder hoopte van toekomstige daden, - keek hij om, mijmerend over het legervolk heen, of hij den stillen werker, Hilmoor, aan zijn weefstoel zag.

Hij ging met Hama en was diens vertrouwde bij veel minnedweperij, maar de andere vriend, dien hij niet verraadde, was vaak stil in zijn nabijheid en diens wondere draden beefden en warden tot de diepste geheimnis. Hij zag om naar den donkeren hof en den kleinen vijver toen hij diep in 't nieuwe land was getrokken, en hij was Hama een donker, geheimzinnig vriend.

En op de rustige uren van dezen tocht droegen de velden, die hij om zich beschouwde, helder de beelden van zijn ver verleden, - hij zag het land van zijn eerste jeugd terug en klaagde, en klagend zich te uiten aan dierbare wezens uit dat verleden, werd hem in dit nieuwe leven een groote bekoring. Hij zag dan naar zijn moeder die dood was, en haar verschijning boeide hem nu, zooals zijzelf eens hem geboeid had, toen hij een kleine knaap was. Hij zag haar, zooals zij hem naderde en van hem ging, hij zag haar met haar kalm, treurig gelaat,

als hij jaren had gekend, en met haar laatsten waanzinlach.

En ook een ander zag hij troostend hem verschijnen, wier troost hem nu lief was en zij was lang dood geweest in zijn herinnering: Annie. Of zij nog leefde in 't kleine stadje waar hij haar gekend had wist hij niet, doch ook haar beeld deed hij zich naderen in het licht, in het bleek licht van den nacht of in het schaduwlicht 's daags, bij boomen en bloemen.

En als hij met het Magaansch leger voortrende en hij zijn post moest houden, verbond hij haar naam met wat hij droomerig zag op zijn tocht. En ook zijn moeder's naam noemde hij.

'Moeder, ik ben nu in een ver land, zooals ik eens verlangde, toen ik met u was, en naar vrienden verlangde ik ook en ik heb gevonden! Moeder, een vrouw verleidde mij tot dit roerig en wreed krijgsmansleven en een veldheer volgde ik hierheen en een heerschzuchtige volg ik nu als een slaaf. En geen stem, geen klank is mij in dit vreemd oord eigen en elk mensch kent mij als den vreemde, en allen zien mij vluchtig aan. En deze vorst die mijn vriend was, is mij toch zoo ver nu, - hij vraagt mij altijd één ding en ik zwijg en hij ziet mij somber aan. Hij vraagt mij of Yenka hem mint en ik draag geheimen die hij niet weten mag en ikzelf weet niet, ik ben gevangen en moet voort, - hij gebiedt mij, ik gehoorzaam, - hij is sterk en ook ik weet mij sterk en wij wachten beide, verwachten beide den strijd...

Moeder, eens woonde ik in een tuin en een vriendelijk kind kwam bij mij, zij heette Annie, maar ik heb haar lang, lang niet weergezien, en verder en verder ga ik van haar! Waarom? En Farax, de veldheer die ik zoo liefhad, woont eenzaam in het land waar hij vrede en welwaart bracht, want hij heeft eens zijn liefste verloren en ook hem verliet ik en ga dagelijks verder van hem. Waarom? Moeder, met uw waanzinlach begrijpt ge, want zoo lachend ging je ook eens van mij, liet mij hulpeloos achter in dien vroegen, lang geleden tijd.

Moeder, dit is veel zwakheid en veel geklaag, maar wanhoopsklachten zijn niet in mij, want ver van hoop en wanhoop is mijn diepste leven, dat gijzelf mij eens geschonken hebt, met uw lieven, droeven blik. Maar Yenka is zoo schoon, en van Hilmoor zei ze meermaals dat hij mij geleek. Ik weet

niet, want mij is hier alles vreemd, en vreemder wordt mij alles in geheimen waar ik diep in doordring en daar moet altijd geweldige waarheid zijn, die ik niet kan zien. Moeder, heb liefde en meelij voor Hilmoor, die een droomer is, heb wondergroote liefde....

Toen je eens van mij ging, was ik eenzaam, maar ik heb veel gezworven en veel gevonden, - Hilmoor zwierf niet, maar droomde in zijn huis, en droomt....Hij weet niet en ik weet niet, moeder, gij weet alles, want gij zijt dood!....

- Moeder, was je eens jong en had je toen lief en was het leven toen schoon en rijk als bruisend, blinkend water? En uit die liefde is al 't leed geboren, - dan werd het leven bleek als de meren bij avondlicht en avond na avond is vergaan in stille klacht! Wat waren die dagen triest, die ik kende en wat was dat huis somber, waar ik woonde, - maar daarvoor was een tijd omgegaan die ik niet kende, - gij wel moeder, - de tijd van jeugd en liefde en geluk! Zal ik weerom keeren en liefde vinden en liefde geven, nadat ik zoover ben weggedwaald van mijn liefste?

Annie, die naast het beeld van mijn doode moeder staat en niet weet van geheimen en niet luistert als ik van geheimen droom...

Zie Annie, daar is een godshuis en daar loopen eerbiedige, vrome vrouwtjes in en uit, zij bidden voor haar jongens en haar mannen die den dood tegemoet gaan in 't gevecht.

Daar zijn kudden runderen die wegdraven als zij de troepen krijgsvolk zien naderen, - die beesten loopen op het vlak veld voort, - zij rennen naar den horizon waar wolkgebergten glanzen, - doodelijk verschrikt rennen die groote, domme dieren, maar zacht is het avondlicht, zacht gekleurd die machtige wolken bij den horizon.

Annie, zeg mij, dat je geen leed ooit kende en troost weet voor alle leed, zeg dat je mij nimmer gedacht en toch met mij wilt zijn een gansch leven, - zeg mij dat je rustig zult slapen en den eersten droom droomen, als ik hier sterven mocht. Zeg mij dat Yenka je een zuster is, die je altijd hebt liefgehad, - luister naar mijn stem en luister voort als ik zwijg en zwijg zelf tot al de heerlijkheid en de somberheid van het leven je vervult...

Dan zullen we samen zijn en zal ik je geheimen fluisteren en wonderen...

- Al het volk hier is druk en luidruchtig, zij roepen tegen elkaar en ik versta hen niet, - zij strijden tegen elkaar en ik weet niet waarom. Hama, mijn vorst Hama, dien allen liefhebben en allen bewonderen, - hij is schooner en oneindig meer betooverend dan eenig man in Weezeland, Annie, - en hij heeft Yenka lief. Kom je wel eens verder dan die oude tuin, als je gaat wandelen? - er zijn bosschen en bergen in het rijk van Mandola, maar veel grootscher zijn de bosschen en bergen van dit land! Ik zag reusachtige bloemen hoog oprijzen in een prachtig dal, - de stille bergen rondom leefden, en de bloemen, wit en wonderbaar, omgroeiden een kleinen vijver, en die stille vijver weerkaatste Yenka's beeld. Je weet immers Annie, dat Yenka de schoonste der Maganenmeisjes is.

Nu dagelijks zie ik wonderen. Als het leger 's nachts slaapt en ik met enkele manschappen de wachtbeurt heb en wij rond onze tenten sluipen, vertellen zij mij graag veel gebeurtenissen uit hun leven, daar ik een vreemde ben, die graag geloof, en elk verhaal is een schitterende ster van de wemelende sterrenhemel en zoo wordt mij die wijde hemel tot een wijd verhaal.

En 's daags ontmoeten wij veel meisjes die ons aankijken en ieder zegt mij met haar blik dat zij een liefste heeft, - ik vraag haar niets, want ik weet alles wat zij mij vertellen konden als ik vroeg...

Als een veldslag geweest is, weet ik weer helder dat ik leef, want het is droef zooveel dooden en verminkten te zien. Dan weet ik ook weer waarom ik hier ben, - het is voor een geheimzinnigen strijd en droef zal het einde zijn van dien strijd.

Maar hier lachen ze om den dood, een gansch volk lacht om den dood en zij vermaken zich met woest hoorngeschetter en bereiden zich telkens voor, met woesten moed, tot een volgenden slag en vreezen nooit, maar weten ook niet. Prins Hama, dien ik een slaaf ben op deze tocht, hij weet veel en is zacht bij zijn wreedheid en hem kan ik soms naderen en opnieuw teeder liefhebben, schoon ik ver van hem verwijderd ben, door een opdracht, die ik nog altijd niet versta.

Prins Hama is een groot krijgsheer, - hij was een lieve

en jeugdige knaap toen hij met mij op de bergtoppen zat, - hij wint nu veel veldslagen, zooals een veldheer moet. Hij is zeer gelukkig en zeer machtig, nu hij dagelijks wint en hij wordt geestdriftiger toegejuicht elken dag, maar mij klinkt gejuich als een noodkreet uit veel monden. Als het stil is rondom en ik nabij hem ben, bewonder ik hem stil.

Achter ons schreien veel hulploozen om de dooden en om hun eigen wonden, maar wij rennen terug, - de strijd is ten eind, - nu ben ook ik een der helden en zit trotsch op mijn paard en draaf met de anderen in golvende lijn over het land. Prins Hama heeft bereikt wat hij wenschte, - overwinning en roem. Nu trekken wij op naar een koningsslot, - een slot als van oude verhalen, maar het is nog ver.

In de dorpen overnachten we, - soms hoor ik in gedachte de torenklok slaan van mijn oud dorp, - dan vlucht ik naar mijn meren, maar velerlei gegons achtervolgt mij en ik kan de stilte van mijn jeugd niet hervinden. Dan ontwaak ik blij tot een nieuwen dag, want ik ben jong en een dichter en geen schitterend, toegejuicht vorst als prins Hama. Annie, het koningsslot komt al dichterbij en daarin woont een koningsdochter, rijk en fijn, - en die mij niet begeert en niet begunstigen zal met een enkelen blik...'

Het slot dat zij naderden was het huis van den naburigen koning, voor wien het Maganenleger gestreden had. Prins Hama en zijn gevolg vierden in dat slot het eerste feest na de overwinning; hij ontmoette er de dochter des konings en ieder dacht haar stilzwijgend Hama's toekomstige bruid, - ook de koning wenschte hem als zijn schoonzoon en dit schonk den eerzuchtige het uitzicht op de koningsmacht over twee rijken.

Doch hij was hoffelijk en gesloten en bleef niet lang de gast van den koning. En toen hij op de terugreis naar 't eigen land tot Ido opnieuw vertrouwelijk van zijn liefde sprak, leerde Ido zijn vroegere woorden verstaan: dat hij Yenka, als zij in liefde tot hem kwam, een koninkrijk offeren zou.

Het leger naderde in snellen marsch de hoofdstad, vanwaar

men enkele maanden geleden den tocht had aangevangen, en aan de poort van die stad zou Hama Yenka zien. Want het plan was gevormd, dat veel schoone vrouwen, in rijen ter zijde van de poort staande, hem 't eerst zouden ontvangen en huldigen en een boodschapper die hem vooruitging naar de hoofdstad, had hij den last meegegeven, dat onder die vrouwen ééne, Yenka, niet ontbreken mocht. Zoo ontving Yenka de vleiende boodschap die een bevel was.

Hand aan hand liep zij met Hilmoor in den koelen hof, - zij was in den laatsten tijd steeds stiller dan zij vroeger placht, - nu zocht zij veel woorden om van Hilmoor's gelaat schaduw te verdrijven.

‘Ben ik niet waard, Hilmoor, te staan naast de schoone vrouwen van het land? Gij zelf hebt mij zoo dikwijls gevleid, - duld nu ook deze vleierij, die van prins Hama komt! En dan, 't is een bevel, ik moet gehoorzamen, wat zou 't baten als ik met tegenzin zijn zin deed? Ik weet wel dat er gevaren dreigen, ik weet ook u trouw te zullen zijn tot in den dood!’

Hilmoor vroeg zacht: ‘Ge hebt lust Hama's wensch te doen?’

Zij antwoordde: ‘Ja, ik heb lust zijn wensch te doen, - niet daarom, dat hij een huldiging wel waard is, maar daar 't mij goed is, hem aan te zien met mijn haat! - Ik weet wel dat ik pogen zou mijn haat te verwinnen, maar nu ik Hama gehoorzamen moet, moet ik ook haten! En dan, hebben wij de rust en het geluk van ons oud leven niet reeds lang verloren?’

Hij beefde. Zij ging bewogen voort: ‘Hilmoor, wij moeten ander geluk vinden, ons buiten onze kleine kring wagen, onze liefde niet langer verschuilen! Wij moeten den strijd aandurven, het is nu geen tijd meer om van vrede te droomen, wij moeten niet langer onzen haat bestrijden, maar onzen vijand!’

En toen hij niet dadelijk antwoordde, liet zij verwijtend volgen: ‘Mijn haat en mijn vijand! Moet ik alleen strijden?’

Hij glimlachte droef om haar verwijtend woord en sprak, haar eigen woorden van daareven herhalend: ‘Ik weet wel dat er gevaren dreigen, ik weet ook u trouw te zijn tot in den dood!’

Toen zagen zij elkander diep aan en vredig waren een wijle hun zielen, want zij hadden beide lang reeds de vrees voor den dood verwonnen. Daarna spraken zij woorden die hun

hart niet aangingen, doch als zij later bedrukt zwegen, durfden zij niet elkander vragen wat hun deerde.

Op den dag dat Hama de hoofdstad binnentrekken zou, droeg Yenka een eenvoudig feestkleed, waarin zij, midden de andere vrouwen in rijke tooisels, weinig opviel. Zij wendde zich wat stil en trotsch van die andere vrouwen af en deze fluisterden onderling: ‘Zou Yenka ook nu de eerste zijn in de gunst van den prins?’

Zij spotlachte, doch zij kon niet deelnemen aan het gebabbel der anderen en was verbaasd en geërgerd over haar eigen vreemde verslagenheid.

Veel omstanders waren in nabijheid van de poort en veler oogen letten voortdurend op haar en veel gefluister was aldoor rondom haar. Zij bemerkte ook de wevers, die haar niet aanzagen en niet fluisterden; zonder afspraak waren zij daar op hun post, en zouden toespringen tot haar verdediging, mocht iemand, hoe vorstelijk ook, haar willen deren. Hilmoor bemerkte zij niet, maar hij was wel daar.

Het hoorngeschetter der krijgslieden kwam nader, het volk juichte, de vrouwen aan de poort zwegen en vele harer werden bleek. Yenka bracht wel de hand aan het hoofd, maar meende dat zij bij deze nadering koel werd, koel tot in het diepst van haar hart.

Het blinken van de kleedij der hooge krijgslieden, die kwamen aanrijden, deed haar oogen pijn en zij moest zich geweld doen, opdat niet duizeling haar te sterk beving. Van die vreemde mannen voelde zij de blikken, doch zij zag geen in 't gelaat, - hun blikken deden haar pijn, maar zij stond roerloos en koud het einde van den voorbijgaanden stoet te wachten.

Maar midden in den grooten stoet was prins Hama en toen hij aan de poort kwam hield hij halt en allen stonden met hem stil. Een oogenblik zweeg ook het volk rondom, dan brak het gejuich opnieuw onder de opeengedrongen rijen los, en toen dit eindelijk, op het glimlachend manen der omgevende hooge krijgslieden, bedaarde, stond de prins reeds enkele, wichtige seconden lang in hun midden stil, weeromgroetend en vriendelijk, doch daarop ongeduldig heenblikkend over de massa.

De vrouwen speelden dan haar rol, - zij hadden bloemen en welkomstwoorden; Yenka hoorde tot degenen die haar

taak het stilst volvoerden en die de verschijning van Hama 't meest had doen verbleeken. Hij zag haar wel doch antwoordde de vleierij der anderen, - hij was afgestegen van zijn paard en toen hij dit opnieuw beklom, gebood hij hoffelijk, dat zij alle verschijnen zouden op het feest in zijn huis dat den volgenden avond gevierd zou worden.

Hij ging heen, de stoet bewoog zich opnieuw en was spoedig gansch voorbij.

Yenka ging met Hilmoor en vele anderen, wevers en meisjes, van de poort huiswaarts. De meisjes zongen onderweg zachte, oude liederen, maar Yenka zong niet mee, zij bleef zwijgend naast Hilmoor gaan. En allengs bleven zij achter en konden onbeluisterd elkaar teedere woorden zeggen, - zoo waren zij vroeger menigmaal samen van hun metgezellen weggedwaald. Maar nu beklaagde zich Yenka in hevige ontstemming over dezen dag en over haar eigen houding bij de ontvangst van den prins. Opgewonden besloot zij: ‘Ik moet een betere kleedij hebben voor het feest van morgen, - ik wil niet de mindere zijn van die allen die hem ijverig vleien en laf naar zijn gunst dingen! Ik ben toch wel zoo schoon als zij en ik wil schitterender zijn dan allen! Ik wil een kleed dragen, dat kostbaar en zeldzaam is, - dan zal ik de koningin van dat feest zijn en niet het simpele meisje, dat blozen moet, als prins Hama haar een gunst bewijst! Dan zal ik niet stil en verslagen naar hem hoeven op te zien, zooals ik daar straks deed, omdat ik mij met die anderen niet meten kon!’

Zij gloeide van spijt bij 't herdenken; - Hilmoor was bleek en weer was op zijn gelaat een droeve glimlach. Hij antwoordde: ‘Hoe zal dat kleed moeten zijn, dat waard is op het feest van den prins gedragen te worden? Een bezit ik dat gesierd is met veel goud en dat u zeer koninklijk kleeden zal, Yenka! Het is door mijzelf geweven en het was bestemd als geschenk voor u en gij hebt het wel gezien...’

Yenka antwoordde zacht en vreemd: ‘En een ander hebben wij niet, want wij zijn arm, - geef mij dus dat en geef mij al de sieraden die gij van uw moeder hebt en die ge mij toch eens zoudt schenken, - dan kan ik daarvan kiezen wat 't kostbaarst is en 't meest passend voor mijn kleedij en voor prins Hama's feest.’

Hilmoor vroeg dan, bleeker nog en zacht als zij: ‘Is er nog meer Yenka, dat gij van mij eischt?’

Zij sloeg haar arm om hem en sprak: ‘Het kleed dat ik dragen zal op dat feest, was tot mijn bruidskleed bestemd en het sieraad voor mijn bruidsdag! Kom in dien feestnacht moedig tot de zaal waar ik voor den tweeden keer prins Hama's danseres zal zijn, - dan ga ik met u en gij hebt uw bruid!’

Yenka was levendig en vroolijk toen het feest begon en zij was glanzend schoon. Lang wachtte prins Hama dien avond voor hij zich tot haar wendde en daarna verliet hij haar niet meer. Maar zij leidde hem voortdurend naar 't drukst gewoel, haar stem deed zij hel en overmoedig klinken als zij tot hem sprak, dat allen hooren zouden wat hun gesprek was. Zij meed hem aan te zien, doch zijn blik was aldoor op haar en kon zij niet weren.

Eenmaal fluisterde hij tot haar woorden van liefde, - toen lachte zij luid en allen hoorden verbaasd dien spottenden lach en hij beefde, maar verried zijn toorn niet.

Hij danste veel met haar en sprak tot haar voort met hoffelijken glimlach en eindelijk voerde hij haar ongemerkt mee naar een vertrek dat verlicht en getooid was als de feestzaal, doch waar niemand der feestenden zich bevond. Zij wilde vluchten, maar hij wilde nu dat zij van zijn liefde hooren zou en hij kon haar dwingen zonder geweld, want zij was zichzelf niet meer. Toen vroeg hij tartend haar te zeggen of zij hem niet liefhad.

Zij antwoordde: ‘Zou ik liefde hebben voor een prins, die ik nauwelijks ken? En gij zijt heel jong en heel dwaas, als gij meent liefde te winnen van een weversmeisje! Onze mannen zitten staag te kijken op hun arbeid en zijn ernstig en werkzaam, al den tijd dat gij wild en als een speelsche knaap ronddraaft op uw paard, met andere knapen die nog dwazer zijn dan gij!’

Prins Hama vroeg haar met blijden lach: ‘Yenka, hebt ge mij gezien, als ik met die anderen spelen ging? - Yenka, hebt ge mij vaak bespied, als ik in de velden kwam, die niet ver van uw hof liggen en 't geluid van onze stemmen tot u kwam?’...

Zij antwoordde koel: ‘Neen prins, want ik kwam weinig

buiten en zeker niet, wanneer ik luidruchtige stemmen in nabijheid hoorde. Maar men hoeft u eens te zien en weet dan wie gij zijt!'

En hij vroeg vleiend: 'Weet gij Yenka, wie ik ben? Heb ik altijd aan spelen gedacht als ik meedeed met de anderen? Yenka, aan grootsche dingen dacht ik vaak, - ik ben geen speelsche knaap, zooals ge mij veracht. - Ik zal een machtig koning worden en al wat ik bezitten zal wilde ik met u deelen Yenka!'

Zij schimpte: 'De wevers werken ook aan grootsche dingen, maar stil brengen zij hun werk ten uitvoer en hun daden blinken stil aan de wanden van vorsten en rijken. Zij, armen, werken steeds voort en zijn niet hoogmoedig.'

Geestdriftig viel hij in: 'Zal dan mijn leven arm aan daden zijn? Is mijn hoogmoed grooter dan mijn kracht? Yenka, de schitterendste daden kan ik volbrengen en gij weet dit wel en gelooft dit wel!'

Hij nam haar hoofd in zijn handen en dwong haar hem aan te zien, maar al haar kracht greep zij samen en hem vast aanziende sprak zij: 'Ik haat u en heb u lang gehaat.'

Maar hij weerstond haar blik en bleef haar overmoedig aanzien en smeekte met verleidenden drang: 'Blijf bij mij, Yenka, of, zoo ge de wevers, uw vrienden, afscheid geven wilt, - keer tot mij weer, kom bij mij, Yenka...'

Toen verloor zij van haar laatste kracht veel, maar zei hem toch niet wat hij wenschte te hooren, zij stond bleek en sprakeloos naast hem. Hij verbaasde zich diep over haar en zijn trots deed hem een schrede van haar wijken. Een gedachte bracht haar dan tot zich zelf terug, zij waarschuwde: 't Is na middernacht, - zeker is Hilmoor reeds gekomen om mij te halen, sta toe dat ik heenga, prins!'

Hij zei nog tot haar: 'Gij hebt mij lief Yenka, en moet spoedig tot mij komen,' maar twijfel en donkere dreiging klonk in zijn stem. Hij leidde haar terug naar de feestzaal, waar Hilmoor haar wachtte, onopgemerkt in een schaduwhoek, en met Hilmoor verdween zij uit het vorstelijk huis.

Na dien avond was Hama somber en driftig, - hij zag uit naar Yenka's komst, doch zij kwam niet en een dag wachten leek hem nu ondraaglijk lang. Den tweeden dag deed hij Ido bij zich komen, hij was nu in zijn woorden tot

dezen enkel vorst en heerscher, hij gebood hem zich naar de weverswoning te begeven, waar hij als vriend vrij toegang had en te maken, schoon omzichtig, dat Yenka niet vluchtte vandaar. Hij gaf hem dien last wantrouwend, want hij wist dat Ido ook Yenka's vriend was, en Ido was somber en gesloten als hijzelf, maar diep in hem was nog ongeschokt het trotsch besef dat hij verwinnen moest, ook hier in den strijd om Yenka, en zoo bekommerde hij zich niet lang over Ido's geheime gedachten.

Ido ging willig naar Yenka's huis; - Hama, die niet zijn meester was, had thans, voelde hij, ook opgehouden zijn vriend te zijn en wat hij gehoorzaamde was niet diens bevel, maar de drang van 't lot. Anders ging hij door 't bekend landschap dan vroeger, - zijn tijd hier was ten einde, hij zou terugkeeren naar Farax, en verder over de groote zee, naar het rijk van Mandola, - veel lokkende en verrassende beelden uit dat rijk kwamen hem nu immer voor oogen zweven, ook hier, in deze boschpaden, waar hij liep, en weemoedig peinsde en den last overdacht die hem Hama had opgedragen.

In de weverswoning vond hij Yenka niet, - de vrouwen die hij daar trof waren zwijgzaam en de mannen zag hij eerst niet, daar 't nog volle dag was en zij alle aan hun arbeid in het weefhuis waren.

Hij liep in de bekende woning de vertrekken door, vond hier en daar de weversvrouwen en zij verhinderden hem niet, doch spraken niet uit zichzelf tot hem en gaven karig antwoord, als hij sprak.

Hij noemde eerst Yenka's naam niet. Eindelijk vroeg hij waar zij zich bevond, - schouderophalend antwoordde men hem: ‘Waar zij wenscht te gaan gaat zij, - wij volgen haar niet.’

Zoo wachtte hij tot den avond, toen de wevers huiswaarts keerden, doch Hilmoor was niet bij hen. Hij vroeg nu de mannen: ‘Waar blijft Hilmoor?’ - en kreeg ten antwoord: ‘Vreemde, bekommer u om ons, wevers, niet!’

Doch Ido bleef in hun midden en toen het late avond werd en Yenka noch Hilmoor thuiskwamen, waagde hij 't opnieuw van hen te spreken. Hij zei: ‘Ik begrijp nu: Hilmoor en Yenka hebben zich samen een ander verblijf gekozen en gij verraadt dat niet! Maar Hama wacht haar en zal toorniger

worden met elken dag dat hij haar vergeefs wacht en het eind zal geweld zijn, dat gij van Hilmoor en Yenka niet kunt weren. Ik weet, hoe hen te redden als gij mij hun schuilplaats zegt!'

De wevers en de vrouwen luisterden stil en wisten de waarheid van 't geen hij omtrent Hilmoor en Yenka sprak, doch dat redding mogelijk was, geloofden zij eerst niet en ook aarzelden zij lang om Ido, die van hun kring niet was, geheim toe te vertrouwen.

Ido sprak: 'Ik zal terugkeeren naar het land der Sagaciërs waar mijn vriend en beschermer Farax heer en meester is. Ik zal mij vergezellen doen van enkele manschappen van het leger uit Mandola, waartoe ik zelf behoor, - er bevindt zich, niet ver van hier een kleine legergroep, op een post in dit land. Ongemerkt zal ik met een van die mannen heentrekken en Hilmoor en Yenka kunnen vermomd meevluchten naar dat Sagaciërsland en daar zijn zij vrij!'

De wevers dachten lang met ongeloovige gezichten over dit vreemde plan na, - toch waren zij er eindelijk alle voor gewonnen. Zij waren treurig en vreesden meer dan zij hoopten, doch zijzelf wisten geen uitkomst en de vreemde leek machtiger dan zij om de geliefden te helpen.

Met het eerste morgenlicht ging Ido op weg en hij had een der weversmeisjes als gids bij zich. Op de eerste boschpaden liepen zij snel voort, - dan werd de weg moeilijker want zij drongen nu in 't dicht geboomte en baanden zichzelf door de struiken een pad, dat zich sloot en onzichtbaar werd, zoodra zij waren voorbijgegaan. De tengere gids hield soms stil en zag om naar Ido en als hij ook haar aanzag sprak ze een achteloos woord over den moeizamen tocht. Hij begreep dat ze hem opnieuw wantrouwde, of misschien wantrouwde ze het plan dat zoo vreemd scheen aan een simpel weversmeisje. Een keer zei hij weemoedig en vriendelijk tot haar: 'De weg is moeilijk, maar wij moeten toch voort en 't helpt niet of wij stilstaan en omzien...'

Maar het meisje weende en hij trachtte haar niet verder te troosten.

Zij bereikten een open plek in 't dichte bosch, - toen deze in 't gezicht was, keerde de gids terug. Ido ging alleen verder

en ontdekte op de plek een klein donker huisje en daarnaast stonden Hilmoor en Yenka, die bij 't naderend gerucht van Ido's schreden, met schuwe blikken naar den komende zagen. Zij herkenden hem, - Hilmoor ging hem in verrassing een paar stappen tegemoet en bleef daar weifelend staan. Ido groette hem hartelijk en begon met bewogen stem: ‘Vertrouw mij, Hilmoor, dat ik als helper kom! Hier zijt ge niet veilig, gij moet een ander oord zoeken, veel, veel verder van prins Hama's macht!...’

Yenka had zich verwijderd van Hilmoor toen die Ido naderde; neerhurkend op het gras neven 't aangrenzend geboomte schouwde ze met trotschen blik naar dezen en luisterde verwonderd toe.

Ido was welsprekend, nu hij zijn plan uiteenzette, de weinige gevaren somde en de wichtige gevolgen! Hilmoor zou in Farax een beschermer vinden, in het nieuwe land nieuwen roem voor zijn arbeid en hij zou nieuwe vergezichten zien! - En zoo dat alles hem soms weinig bekoren mocht, - zoo hem dat land niet schenken kon, wat hem het eigen land tot hiertoe gaf, - hij behield Yenka!...

Maar Hilmoor glimlachte en zijn glimlach was niet droef als in den laatsten tijd, zijn verbeelding tooverde hem plots een ongedacht schoone toekomst. Doch naar Yenka ziende geloofde hij in die toekomst niet.

Toen zij hun samenspraak reeds lang voerden, vroeg haar Hilmoor of zij met hem wonen wilde in dat land. ‘In mijn eigen land wil ik wonen!’ antwoordde ze norsch.

‘In het eigen land rooft u prins Hama van hem dien ge toebehoort,’ zei Ido.

Dan veranderde ze plots en zei: ‘Maak uw plan klaar samen en vraag mij niets, ik ben gereed.’ Zij legde zich op de grashelling gansch achterover, sloot de oogen en mengde geen woord meer in het gesprek der anderen.

Toen Ido was weggegaan kwam Hilmoor bij haar en vroeg haar zacht of zij gelukkig was. Zij antwoordde: ‘Ik ben gelukkig! Maar laat mij nu de rust!’

Doch Hilmoor stoorde haar spoedig opnieuw, want de tijd drong en Ido's plan liet hen in deze woning maar een enkel uur.

Op een plek in het bosch zou Yenka tot Ido komen en hij zou haar vandaar meevoeren, Hilmoor zou naar de weverswoning gaan en met goede rijpaarden en kleederen spoedig volgen.

Doch Yenka ging naar die afgesproken plek niet. Toen zij alleen was, snelde zij wild door de boschpaden voort; - bij een kruispunt van veel wegen stond zij even stil en zag, met wilden schrik, schuw om zich heen. Dan ijlde ze weer voort en ze ging in de richting van de hoofdstad, die nog ver was.

Met een doek die zij om het hoofd droeg, versluierde zij haar gezicht, - zij droeg een mantel die haar bruidskleed verborg, - niemand die ze tegenkwam herkende haar, schoon velen de vlugge, schuwe vrouwgestalte verwonderd nazagen.

Zij liep de hoofdstad binnen en liep recht naar het huis van prins Hama en in dat huis en bij hem gekomen, zei ze hem met den drift van haar ouden haat, dat Hilmoor haar minnaar was, haar broeder niet! Toen ze hem dit zoo honend toevoegde, nam Hama koel zijn wapen en wondde haar doodelijk-diep. Maar toen zij stervend was en hijzelf doodsbleek en vol stille woede stond naast haar die was neergezegen, bekende zij dat zij hem en niet Hilmoor had liefgehad. En in haar zinneloosheid verraadde ze het plan van de vlucht dat Ido met Hilmoor beraamd had.

Nadat zij dood was zocht Hama met zijn mannen den wever die zijn rijpaarden door 't bosch voerde en doodde ook hem. Maar het geheim van Yenka's liefde hield hij op zijn lippen terug, toen hij Hilmoor doodde.

Na dezen tweeden moord wilde hij ook Ido zoeken en dooden, doch toen hij de plek bereikte waar deze Yenka lang vergeefs had gewacht, vond hij daar niemand. Want dienaars van den koning waren het eerst daar gekomen en hadden Ido, op last van dezen, bevolen hen te volgen. Ido, die niets begreep dan dat het plan mislukt was, volgde zonder tegenweer, en zij brachten hem in de gevangenis der hoofdstad en in een der diepe cellen waaruit hij eenmaal de Sagaciërs had zien bevrijden. Hij was dof en verslagen, hoorde spoedig van een der bewakers het nieuws dat Yenka en Hilmoor gedood waren en dacht in de eerste uren nauwelijks aan zijn eigen lot.

Maar nog dienzelfden dag daalde de koning tot hem af, zag hem aan met den eigen valsch-vriendelijken glimlach en

zei fluisterend-zacht tot hem: ‘Prins Hama is in hevige woede geraakt en ziet gaarne bloed! - en ik vrees dat gij alleen hier, in deze verborgen diepte, veilig zijt voor hem. Aan Farax beloofde ik eens dat ik voor uw veiligheid in dit land zorg zou dragen, - nu hebt ge uzelf wel roekeloos blootgesteld aan zoo groot gevaar, dat ik geen andere plaats dan deze weet, om uw leven te beschermen.’

Ido zag den koning in het grijnzend gelaat, zag dat geen antwoord baten zou en antwoordde niet. Na nog enkele fleem-zachte woorden te hebben geuit, ging de koning van hem heen.

Ido bracht veel weken in dien kerker door, en een snelle dood, als de anderen getroffen had, leek hem wel veel begeerlijker dan zijn lot. Maar eindelijk zei hem een bewaker het ongehoopt nieuws dat hij vrij was en dat een paard hem wachtte aan de poort der gevangenis, en een geleider om hem te leiden naar het land der Sagaciërs en naar Farax.

Zoo zag hij eindelijk het licht weer, en nog wantrouwend, vond hij bij den uitgang alles zooals men hem gezegd had. Hij was zwak en zeer bevreemd toen ook verder geen letsel in zijn weg scheen en terwijl hij opnieuw in de wereld trad, meende hij dat een stormende god aanstonds voor hem verschijnen moest en hem zou neerwerpen. Maar hij reed ongestoord over het bekend Maganenland en ontmoette weinigen, daar de geleider voor hun tocht de stille wegen koos. Zonder lotgeval bereikten ze de grens en daarna zag hij dat ander volk terug dat zoo zacht was en gelukkig in den vrede die Farax' bestuur deed bestendigen. In dit land eerst voelde hij zich waarlijk vrij, want daar eerst geloofde hij in zijn bevrijding en verflauwde in zijn voorstelling het beeld van zijn duistere cel. Hij herkende den ouden groet dier kalme menschen en beantwoordde dien verheugd, en toen hij nog verder kwam zocht hij soms gesprek te voeren met de voorbijgangers. Hij wenschte ook te hooren van Farax en hoorde al wat hij wenschte van dien landsheer, maar een ding hoorde hij dat hem leed deed en hem toch in zijn weemoed weinig verraste. Klagend zeide men hem: Farax gaat heen, - Mandola zendt ons een ander man in zijn plaats, - hij was een goed heer en wij wilden hem gaarne behouden. maar Mandola wil hem niet langer!’

Ido antwoordde op dit bericht met geen troost en geen klacht, - hij zag al 't leven in droef berusten aan, hoorde gaarne de woorden der Sagaciërs en zinspeelde in antwoord vaag op donkere gebeurtenissen die zij niet kenden en die hem gansch vervulden.

Aan een enkele vroeg hij soms: ‘waarom gaat Farax heen?’ en een enkele antwoordde hem: ‘Mandola is rijk en wil rijker worden van ons landbezit, - Farax is goed en laat ons 't meest van wat wij oogsten zelf behouden.’

Ido kwam ten laatste aan de kust van het rijk der Sagaciërs, - hij zag de zee, die groot als het leven was en naderde langs die kust snel de legerplaats waar Farax verblijf hield en Farax vond hij daar en deze was rustig, grootmoedig en goed, toen hij den weggedwaalde ontving. Hij sprak verklarend: ‘Ik deed je tot mij roepen Ido, daar mijn macht hier ten eind loopt en ik afscheid nemen zal van al mijn vrienden.’

De stem klonk vreemd, maar Ido achtte hierop niet dadelijk. Hij verstond dat het de roep van Farax was, die hem den kerker ontsloten had en hij was dankbaar doch betoonde zich verstrooid in zijn antwoorden.

Farax vroeg hem spoedig glimlachend: ‘Droomer, van hoe ver kom je tot mij en wat gaat om in je brein, dat je mijn woorden nauw verstaat?’

Ido antwoordde: ‘Doodsgedachten zijn 't. Hilmoor heette een wever die wonderbaar weefde en Yenka heette een schoon Maganen meisje. ‘Ik was veel met hen en zij zijn beide dood.’ Ook van zijn kerker sprak hij en van veel dingen die hem Farax vroeg. Doch toen deze hem van zijn toekomst in Mandola sprak, luisterde hij met onwil en verbazing toe. En eindelijk zei hij berustend: ‘Ik wilde zoo spoedig niet van u gaan, maar het is waar, ik heb te lang u verlaten, dan dat ik hopen mocht, dat ge mij nu in uw bijzijn lang zoudt dulden.’

Farax antwoordde met vriendelijken scherts, doch zijn eisch was dat Ido spoedig naar Mandola keeren zou en vóór hijzelf scheep ging. Hij zei hem ook bij het afscheid niet tot weerziens.

Want hijzelf keerde niet levend naar het oud werelddeel. Toen de man gekomen was, die hem in zijn taak vervangen zou, doodde hij zich, en een schip voerde zijn lijk naar de stad Mandola, die hij niet wilde terugzien.

En Ido hoorde op zijn zeereis van Farax' dood. Het bericht schokte hem, maar gaf hem klaarheid voor veel dat Farax gesproken had en dat hem duister was gebleven, en voor het afscheid dat hem wreed had geschenen.

'Hilmoor, Yenka en Farax' fluisterde hij vaak in droef herdenken, en ook Hama die gedood had, noemde hij, - maar zijn kerker herdacht hij mee, waar hij meer dan den dood had verdragen, en de wondere gevangenheid daarvoor, toen het lot hem dwong Hama te volgen en zijn hart vrij was van dezen en verlangde naar zijn vaderland.

Hij was vrij thans, en op weg naar het ander werelddeel, waar Mandola lag en, vele dagreizen verder, zijn oud Weezeland. Hij was droef om de dooden, maar hij had eens zijn moeder verloren en voelde zoo sterk 't bruisen van 't eigen leven nabij den dood. Weer moest hij, opgeschrikt uit machtige droomen thans, een nieuw leven zoeken en hij voelde zich tot nieuwe daden rijp, peinsde welke daden het zouden zijn en had daarvan vreemde vermoedens. Met het krijgsmansbedrijf had hij nu afgedaan: hij was geen veldheer als Farax en hij was geen heerscher als Hama, maar wel voelde hij soms vaag een woordenstroom in hem aanbruisen, die was krachtig als een krijgsmansdaad. Hij verlangde, de dagen die hij op de wijde zee doorbracht, naar de machtige stad Mandola, en zijn hoop was dat daar hoog en schitterend lichten zou zijn getuigenis van veel landen en veel menschgewoel. Zijn opgewonden hoop was, dat vijanden verbleeken zouden bij zijn fel woord, want hij had veel vijanden: het waren zij, die Farax ten onder gebracht hadden, en andere hebzuchtigen, aan die gelijk.

Zijn hoop was dat veel, veel menschenharten ontroeren zouden bij de trilling van zijn stem; zijn hoop en zijn plannen waren onstuimig en eentonig en benevelend als het golfbeweeg der zee. En als hij, moe van plannendroomen, zijn heete wenschen varen liet, en rustte in een vaag gemijmer, in een zachtvervloeiende reeks van herinneringen, als hij geen daad meer wilde en de doodsgedachten bekorend zijn moede brein binnendrongen, verlangde hij naar de meren van Weezeland en droomde hij zich het levende teer en broos, lieflijk en onbewust. Eén beeld van schoonheid, één bloemenbeeld behield hij zich soms uren lang en was hem rijkdom genoeg.

Hij bereikte, na zooveel stille dagen de stad Mandola, waar Farax hem van zijn bezitting veel had nagelaten, - hij ging er een huis bewonen, dat dien gestorvene had toebehoord, en volgde met meer aandacht dan vroeger, 't geen er belangrijks voorviel in dit wereldmidden. Hij volgde de kenmerken van macht daar en voelde zichzelf groeien tot stille macht midden 't luid staatsgebeuren. Doch als hij moe was en rust verlangde, troostte hem een lief en eenzaam beeld: een blank meervlak soms, - een bloeiende oever, een bloemenbeeld, een zonnebeeld. Dan was dat leven stil en bekorend en de dood nabij en bekorend en hijzelf stil en zalig. En uit die rust kwam hij tot de menschenwereld weer, wist hij de dingen die omgingen opnieuw, met kloek gewonnen zekerheid en eeuwige verwondering.

En eens reisde hij naar het kleine stadje Borko, doorliep de stille straten en kwam in Annie's huis. Wat later, op een mooien Zondagmorgen, wandelden Annie en hij samen naar buiten; eerst kwamen zij uit de gesloten huizenrijen in een ruimer wijk, waar de huizen op een afstand van elkander stonden en het gras welig tusschen de straatsteenen groeide. Welken kant ze zouden gaan overlegden ze toen, doch ze wisten het beide. Hij zei: ‘Er is hier dichtbij een groote tuin waar destijds de heerlijkste bloemen groeiden en waar het meestal doodstil is, maar als er menschen komen, loopen ze over de grintpaden, die netjes onderhouden zijn en die fijn kraken onder de voetstappen, en een stille droomer wordt er opgeschrikt door dat geluid....’

Zij kwamen in den grooten tuin en vonden dien bijna onveranderd sedert den tijd dat Ido er werkte. Zij zochten ook het tuintje, dat hij eens voor Annie bestemd had en daar groeiden vele van de bloemen, die zij eens daar gezaaid hadden. Het was van onkruid vrij gehouden en zij zagen dit met verrassing en wisten niet of het de bleeke schoone vrouw of de goelijke tuinbaas was, die zoo trouwe zorg aan dit plekje had besteed.

Milton: Het Paradijs Verloren
Vertaald door
Alex. Gutteling.

Derde Zang

Heil, heerlijk Licht, des Hemels eerstgeboorne!
Of van den Eeuwige mede-eeuwge straal, -
Mag 'k blaamloos zoo u noemen? - daar God licht is
En nimmer dan in ontoeganklijk licht
Woonde sinds eeuwigheid - dus woonde in U,
Straling die vloeit uit 't stralende ongeschaapne!
Of heet gij liever zuivere Etherstroom, -
Wiens bron - wie kan hem noemen? Voor de zon,
Voor 't Empyreum, waart ge, en op de stem
Van God, omkleeddet gij als met een mantel
't Rijzend Heelal van waatren zwart en diep,
Ontrukt aan leege en vormlooze Eindloosheid!
Tot u keer ik thans weer met stouter wiek,
Den poel der Styx ontkomen, schoon ik lang
Werd opgehouden in dat duistere oord,
Wijl in mijn vlucht door 't verste en midden-duister,
Met andren toon dan klonk bij Orpheus' lier
Ik zong van Chaos en oneindgen Nacht,
Beleerd door 's Hemels Muze, hoe 'k moest wagen
De donkre daling, en opnieuw dan stijgen,
Schoon zwaar en vreemd. Tot u keer 'k weer, gespaard,
En voel uw vorstelijke levenslamp;
Maar gij keert nimmer weer tot dees mijn oogen,
Die rollen tevergeefs om uw doordringend

Gestraal te vinden, zonder ooit te vinden
Een dageraad; zoo ondoordringbaar bluschte
Een ijle droppel, of omsluierde
Een donkre staar hun bollen. Niettemin
Staak ik mijn zwerven niet, waar Muzen wonen
Bij heldre wel, of schaduwrijk bosschage,
Of zonnig duin, verliefd op heilgen zang;
Maar meest van al bezoek ik in den nacht
U, Sion, en beneên de ombloeide beken
Besproeiend uw gewijden voet, en vloeiend
Met melodie; en soms gedenk ik ook
Die andre twee, aan mij gelijk in lot, -
Ware ik dus ook aan hen gelijk in roem, -
Thamyris en Homerus, beiden blind,
En Phineus en Tiresias, oude zieners:
Dan voed ik met gepeinzen mij die wekken
Vanzelf harmonisch ritme: als in het donker
De slapelooze vogel zingt en kweelt
Zijn nachtgezang, in diepste schaûw verborgen.
Zoo keeren de getijden weer met 't jaar;
Maar nimmer keert tot mij de dag, of 't zoete
Naadren van avondstond of morgen; noch
't Gezicht van lentebloei of zomerroos
Of kudde, of vee, of godlijk menschgelaat;
Ach neen, een wolk en altijddurend duister
Omringt mij, wien de vroolke menschenpaân
Zijn afgesneên, en die 't schoon boek van kennis
Ruilde voor algeheele leegte aan werken
Van de Natuur, voor mij als uitgewischt,
Zoodat langs één weg kennis niet kan komen.
Schijn des te meer van binnen, Hemelsch Licht,
Doorstraal mijn geest in al zijn vaardigheden,
Ja, geef hem oogen, zuiver hem en drijf
Al dampen van hem heen, dat 'k zie en zegg'
Dingen onzichtbaar voor des menschen blik.
    Nu had de Almachtge Vader van omhoog,
Van 't zuivere Empyreum waar Hij zit
Hoog tronend boven alle hoogt, zijn oog
Omneergewend om te overzien ineens

Zijn eigen werken en het werk daarvan:
Rondom hem stonden dicht als sterren al
De Heiligheên des Hemels, en ontvingen
Door zijn gezicht onnoembre zaligheid;
En aan zijn rechter zat zijn eenge Zoon,
De stralende weerspiegling van zijn roem.
Op Aarde zag hij eerst ons ouderpaar,
Nog 't eenig menschpaar, in den Zaalgen Tuin,
Gaêrend onsterflijk fruit van liefde en vreugd,
Vreugde ongestoord, en onbenijde liefd'
In heilrijke eenzaamheid. Toen overzag hij
De Hel en Chaos, en zag Satan daar
Zwevend langs 's Hemels muur aan deze zij
Van 't duister, hoog in schemerige lucht,
Gereed te dalen, moe van vlerk en graag
Van voet, op 't naakte buitenste oppervlak
Van deze wereld, dat vast land geleek,
Door een van beide, zee of lucht, omringd,
Maar zonder firmament. Toen God hem zag
Van zijn hoog uitzicht, waarin altesaam
Hij heden en verleên en toekomst schouwt,
Sprak hij voorzienig tot Zijn eengen Zoon: -
'Eeniggeboren Zoon, ziet gij wat woede
Ons beider Vijand opwindt? Hem weerhouden
Gestelde grenzen niet, noch Hellegrendels,
Noch al de kcetnen die hem daar bezwaren,
Noch zelfs de ontzaglijke wijd-gapende Afgrond;
Zoo smacht hij, schijnt wel, naar wanhoopge wraak,
Die treffen zal zijn eige' opstandig hoofd.
En thans, door elk beletsel heengebroken,
Zweeft hij niet ver van 't Empyreum voort
In de voorhoven van het licht, zich richtend
Recht naar de pas-geschapen wereld, en
Den Mensch daar wonend, met het doel te pogen
Of hij door kracht hem kan vernielen, of,
Erger, verleiden door een valsche list -
Verleiden zal hij hem; de Mensch zal luistren
Naar zijn vleiende leugens, en gemaklijk
Het eenige bevel, het eenig pand

Van zijn gehoorzaamheid dra overschrijden:
Zoo zal hij vallen en zijn trouwloos kroost.
Aan wien de schuld? Aan wien dan aan hemzelf?
De ondankbre: hij bezat door mij al 't geen
Hij kon bezitten; 'k schiep hem recht en goed,
Met kracht genoeg dat hij kon blijven staan,
Ofschoon vrij om te vallen. Op die wijs
Schiep 'k al de Krachte' en Geesten van den Hemel,
Hen die standhielden, en ook hen die vielen;
Vrij stonden de eenen en bezweken de andren.
Indien niet vrij, wat konden zij dan geven
Voor streng bewijs van ware aanhanklijkheid,
Standvastge trouw of liefde, wen alleen
Gebleken waar' hetgeen zij moesten doen,
Niet wat zij wilden? Wat voor lof kon hun,
Wat blijdschap mij geworden, door zoo'n trouw,
Wen Wil en Rede (want ook Rede is Keus),
Nutloos, vergeefsch, van vrijheid bei beroofd,
Beide werktuigelijk, den Noodzaak dienden,
Niet Mij? Dus werden zij naar billijkheid
Geschapen, en niet billijk kunnen zij
Beschuldigen Hun Maker, of hun schepping,
Of Noodlot, zeggende dat voorbeschikking
Beheerscht hun wil, bepaald door vast besluit of
Hooge voorzienigheid. Zij zelf besloten
Hun eigen opstand, en niet ik. Indien ik
Voorzag, voorzienigheid had gansch geen invloed
Op hun vergrijp, dat even zeker waar'
Gepleegd, al had ik het geenszins voorzien.
Zoo zonder de geringste stoot of schaûw
Van noodlot, of van iets eeuwig voorzien
Door mij, zondigen zij, hun eigen daders
In al, 't geen zij beslissen en verkiezen;
Want zoo maakte ik hen vrij, wat zij ook blijven
Tot zij zichzelf tot slaven maken; anders
Moest ik hun aard verandren en herroepen
't Hoog, eeuwig, onveranderlijk besluit,
Dat hun vrijheid gebood; zijzelf geboden
Hun val. Door eigen raad viel de eerste soort,

Verleid, vernederd, door zichzelf; de Mensch
Valt, door den ander eerst misleid, daarom
Zal hij genade vinden; de ander niet.
Genade en recht, in Heemlen en op Aard,
Zullen mijn naam verhoogen, maar gena,
De eerste en de laatste, zal het helderst schijnen.'
Wijl God zoo sprak vulde ambrozijnsche geur
Den Hemel gansch; de zalige verkoornen
Doorvloeide een nieuwe en onuitspreekbre vreugd.
Ver boven vergelijk het heerlijkst zag men
Den Zoon van God, geheel zijn Vader blonk
In hem naar 't wezen uitgedrukt; en zichtbaar
In zijn gelaat was godlijk medelij,
Eindlooze liefde en maatlooze gena;
Die uitend, sprak Hij tot zijn Vader dus: -
'Vader, genadig was het woord dat eindde
Uw vorstlijk oordeel, dat de Mensch gena
Zou vinden, waarvoor Aarde en Hemel bei
U hoog zullen verheffen en u vieren
Met 't klinken van ontelbre hymnen en
Heilige zangen, dat uw troon, daardoor
Omringd, zal galmen van uw eeuwig heil.
Want, zou de Mensch voorgoed verloren zijn -
De Mensch, uw schepsel pas nog zoo bemind,
Uw jongste zoon, aldus misleid door arglist,
Ofschoon vereend met eigen dwaasheid, vallen -!
O, dat zij ver van u, ver zij 't van U,
Vader, die rechter zijt van al 't geschaapne
En nimmer anders dan rechtvaardig richt!
Of zal de Vijand op die wijs bereiken
Zijn doel, en 't uwe doen mislukken? Zal hij
Zijn duivelsch plan volvoeren, en uw goedheid
Maken tot niets, of wederkeeren, trotsch,
En, schoon tot zwaarder straf, met wraak voltooid,
En naar de Hel achter zich medesleepen
Het gansche menschenras, door hem verleid?
Of wilt gijzelf uw eigen werk verdoen,
Om hem vernielen 't om uw roem geschaapne? -
Dan zou uw goedheid en uw grootheid worden

Betwijfeld en belasterd, onverweerd.’
De groote Schepper antwoordt hem aldus: -
‘O Zoon, in wien mijn Ziel zich 't meest verheugt,
Zoon van mijn hart, mijn Zoon die zijt alleen
Mijn woord, mijn wijsheid, en mijn kracht tot doen,
Gij spraakt geheel gelijk ik dacht, geheel
Gelijk mijn eeuwig plan besloten heeft.
De Mensch zal niet geheel verloren zijn,
Gered kan worden hij die wil, maar niet
Door wil in hem, maar door genade in mij
Vrijelijk verleend. Nog eens wil ik vernieuwen
Zijn afgedwaalde kracht, schoon die verbeurd is
En door zijn zonde slaaf van buitensporig
En snood begeeren: door mij opgebeurd,
Zal hij weerom toch staan op even grond
Tegen zijn doodelijken vijand - ik
Zal hem opbeuren, dat hij weet' hoe zwak
Hij is, wanneer hij viel, en dat hij dank'
Al zijn verlossing mij, en anders geen.
Bizondere gena deed mij verkiezen
Enkelen boven de andren; 't is mijn wil;
De rest zal hooren hoe 'k hen roep, en vaak
Gewaarschuwd worden voor hun zondgen staat,
En dat zij tijdig den vertoornden God
Moeten bevreedgen, wijl genade noodt;
Want 'k wil verhelderen hun duistre zinnen,
Wat kan volstaan, en steenen harten weeken,
Tot prijs, berouw, gehoorzaamheid verschuldigd.
Voor prijs, berouw, gehoorzaamheid verschuldigd,
Schoon maar beproefd met ernstige bedoeling,
Houd ik mijn oor niet doof, mijn oog niet dicht.
En ik zal plaatsen in hen als een gids
't Geweten, mijn scheidsrechter; hooren zij
Daarnaar, dan zullen zij het eene licht
Na 't andre vinden en het wel besteden
En steeds volhardend veilig 't eind bereiken.
Dit mijn lang dulden, dees genadedag,
Zal wie er niet op let of er mee spot
Nooit smaken; hard zijnd zal hij altijd harder,

En blind, steeds blinder worden, dat hij struiklend
Zijn weg vervolge en des te dieper vall';
Slechts zulken sluit ik uit van mijn gena. -
Maar nog is 't al niet afgedaan. De Mensch,
Breekt, ongehoorzaam, zijn vazallentrouw
En zondigt tegen 't hoog gezag des Hemels;
Hij wil een God zijn, zoo verliest hij alles,
En kan slechts hiermee boeten dit verraad
Dat, tot vernietiging bestemd, gewijd,
Hij sterve met zijn gansche nageslacht; -
Sterven moet hij of 't Recht; tenzij voor hem
Een ander, die 't vermag en ook begeert,
Het streng rantsoen betale, dood voor dood.
Zegt, Hemelmachten, waar te vinden zij
Zoo'n liefde? Wie van u wil sterflijk worden,
Dat hij herstell' des Menschen doodlijk misdrijf
En zelf rechtvaardig onrechtvaardgen redd'?
Woont ergens hier omhoog zoo dier meêdoogen?' -
Dus vroeg hij, maar heel 't Hemelsch Koor stond stom,
Stil zwegen al de Heemlen: voor den Mensch
Verscheen geen voorspraak, geen bemiddelaar -
Veel min een die op 't eigen hoofd dorst nemen
Het doodlijk misdrijf, en 't bepaald rantsoen.
En thans waar' heel het menschgeslacht verloren
Zonder verlossing, door gestrengen doem
Naar Dood en Hel verwezen, had Gods Zoon
In wien de volheid woont van heilge liefde,
Zijn dierste tusschenkomst niet dus hernieuwd: -
'Vader, uw woord hebt gij verpand, de Mensch
Zal vinden uw genade, en zal Gena
Geen middlen vinden, die haar weg wel vindt,
De snelste van uw snel-gewiekte boôn,
Om al uw schepslen te bezoeken, komend
Tot allen onvoorzien, onafgesmeekt
En ongezocht? Gelukkig voor den Mensch,
Wen zij zoo komt! Hij kan haar hulp nooit zoeken,
Eenmaal in zonden dood en gansch vergaan -
Vergoeding voor zichzelf, of passend aanbod,
Verschuld maar ongedaan, heeft geen te brengen.

Zie dan naar *mij:* mij bied ik aan voor hem,
Leven voor leven, laat uw gramschap vallen
Op mij; beschouw mij als den Mensch: ik wil
Om hem uw schoot verlaten, en dees roem,
Na de uwe 't heerlijkst, vrijelijk van mij doen,
En eindlijk voor hem sterven, gaarn' voorwaar,
Koele de Dood op mij dan al zijn woede.
Onder zijn donkre macht zal ik niet lang
Verwonnen liggen. Gij hebt mij gegeven
Bezit van 't leven in mijzelf voor eeuwig;
Ik leef door u; schoon 'k nu den Dood afsta,
Verschuldigd ben, al wat van mij kan sterven,
Toch, als die schuld betaald is, zult gij mij
Niet laten als zijn buit in 't walglijk graf,
Niet lijden dat mijn onbevlekte ziel
Daar eeuwig bij verderving wonen zal;
Maar zegevierend rijzend zal 'k verslaan
Mijn overweldger, dan beroofd van roof
Waarop hij roem droeg. Dood zal dan ontvangen
Zijn doodelijke wond, en roemloos bukken,
Ontwapend van zijn doodelijken prikkel;
Ik zal door 't wijde luchtruim met mij voeren
In trotsche zege de gevangen Hel,
De Hel ten spijt, en toonen in hun ketens
De krachten van het Duister. Gij, behaagd
Door dat gezicht, zult van den Hemel neer
Glimlachend zien, wijl, door u opgebeurd
Ik al mijn vijanden verderf - het laatst
Den Dood, en met zijn lijk het graf verzaad;
Dan, met de menigte van mijn verlosten,
Kom 'k in den Hemel weer, zoo lang afwezig,
En keer 'k terug, Vader, om uw gelaat
Te zien, waarin geen wolk van toorn zal blijven,
Maar vree, verzekerd, en verzoening: toorn
Zal niet meer zijn, maar volle vreugd bij u.'
Hier eindigden zijn woorden; maar nog sprak
Zwijgend zijn teeder aangezicht, en aêmde
Onsterfelijke liefd' voor stervelingen,
Waarboven kinderlijk gehoorzaam-zijn

Slechts uitblonk: als een offrand om het offren
Verblijd, doet hij den wil zijns grooten Vaders.
Verwondering beving den ganschen Hemel,
Verbaasd, wat dit beteeknen mocht en waartoe
't Zou leiden; maar de Almachtge antwoordde dra: -
‘O gij in Aarde en Hemel de eenge vree
Gevonden voor het menschdom onder toorn,
O gij mijn eenige voldoening! Wèl
Weet gij, hoe dier mij al mijn werken zijn;
De Mensch, schoon 't laatst geschapen, niet het luttelst,
Zoodat voor hem mijn schoot en rechterhand
U wil ontberen, om te redden heel
't Verloren volk, door u een wijl te derven!
Voeg daarom bij uw wezen ook het wezen
Van hen die gij alleen verlossen kunt;
Wees zelf op Aard onder de menschen Mensch,
Gemaakt tot vleesch, wanneer het tijd zal zijn,
Uit maagdlijk zaad, door wondere geboort;
Wees gij in Adam's plaats heel 's menschdoms hoofd,
Schoon Adam's zoon. Gelijk zij allen sterven
In hem, zoo worden er in u hersteld,
Als uit een tweeden wortel, evenveel
Als er hersteld zijn; zonder u, niet een.
Zijn zonde maakt zijn zonen allen schuldig;
Uw deugd, hun toegerekend, zal vrijspreken
Hen die hun eigen slechte èn rechte daân
Versmaden, en in u verplant, uit u
Nieuw leven tot zich nemend, verder leven.
Zoo zal de Mensch, als meest rechtvaardig is,
Betalen voor den Mensch, en geoordeeld worden,
Sterven, stervend verrijzen en verrijzend
Met hem zijn broedren meê verrijzen doen,
Vrijgekocht met zijn eigen dierbaar leven.
Zoo zal Hemelsche liefde Helschen haat
Te niet doen, overgevend om te sterven,
Stervend om te verlossen, te verlossen
Tegen zoo kostbren prijs wat Helsche haat
Zoo lichtelijk vernielde, en nog vernielt
In wie gena niet grijpen, wen zij 't mogen.

Ook zult gij, dalend om des Menschen wezen
Te aanvaarden, niet uw eigen aard verlagen.
Omdat gij, schoon gij troonde in 't hoogste heil,
Gelijk aan God, en evenzeer genoot
Godlijk geneugt, alles verlaten hebt
Om voor verderf een wereld te vrijwaren,
En meer door deugd dan door geboorte bleekt
De Zoon van God, - 't meest waardig dit te zijn
Daar gij, veel meer dan groot of machtig, goed zijt;
Omdat de volheid van de liefde in u
De volheid van den roem ver overtreft;
Daarom zal uw verneedring met u tevens
Uw mensch-zijn heffen tot den troon: hier zult gij
Lichaamlijk zitten, hier zult gij regeeren
Bei God en Mensch, van God en Mensch de Zoon,
Gezalfd tot wereldkoning. Alle macht
Geef ik aan u; regeer voor eeuwig, neem
Uw loon, ik stel onder uw Oppermacht
Tronen, Vorsten, Krachten en Heerschappijen:
Voor U zal buigen alle knie in Heemlen,
Op Aarde, of onder de Aard, dus in de Hel.
Wen, schitterend omstuwd vanuit den Hemel,
Gij komen zult in 't luchtruim en uitzenden
De aartsenglen, roepend tot uw vreeslijk oordeel,
Zullen terstond uit alle wereldstreken
Wie leven, en terstond al de gedaagde
Dooden uit al de heengegane tijden,
Zich haasten naar het algemeen gericht;
Zulk een geschal zal uit den slaap hen wekken.
Dan, al uw Heiligen verzameld, zult gij
Richten de zondige Engelen en menschen;
Beschuldigd zullen zij beneên uw oordeel
Zinken; de Hel, voltallig, zal voortaan
Voorgoed gesloten blijven. Middlerwijl
Zal deze Wereld branden; uit hare asch
Zal rijzen een vernieuwde Heem'l en Aard,
Waar de rechtvaardgen zullen wonen, en
Na al hun rampen gouden dagen zien,
Vol vruchten: gouden daden, wijl de Vreugd,

Liefde en oprechte Waarheid, zegevieren.
Dan zult ge uw koningsschepter nederleggen;
Want koningsschepter is dan niet meer noodig;
God is dan al-in-al. Maar, al gij Englen,
Aanbidt wie sterft opdat dit al geschie',
Aanbidt den Zoon, en eert hem ev'nals mij.'
Nauwelijks zweeg de Almachtge, of - wijl geheel
De menigte van Englen, met een roep,
Luid want van talloos tal, en lieflijk tevens
Want van der zaalgen stemmen, blijdschap uitte -
De Hemel schalde van 't gejubel en
Luide hosanna's vulden de eeuwige oorden.
Eerbiedig diep buigend naar beider troon
Werpen zij op den grond in plechtge aanbidding
Hun kronen, goud- en amarant-doorvlochten, -
Onsterflijke amarant, een bloem die eens
In 't Paradijs, dicht bij den Boom des Levens,
Begon te bloeien, maar, om 's Menschen Zonde
Dra naar den Hemel waar zij 't eerst ontlook,
Verplaatst, daar groeit en hoog haar bloemen heft,
Beschaduwend de Bronwel van het Leven,
En waar de Stroom van Heil, dwars door den Hemel,
Over 't Elysische gebloemte wentelt
Zijn amberkleurgen vloed. Met deze, onwelkbre,
Snoeren verkoren Geesten heldre lokken,
Stralen-omkranst. Nu, vol van afgeworpen
Losse festoenen, droeg de klare vloer,
Die straks gelijk een zee van jaspis blonk,
Een glimlach, blozende van hemelrozen.
Dan, weer gekroond, namen zij gouden harpen -
Harpen altijd gestemd, die glinstrend hingen
Gelijk pijlkokers aan hun zijde; dan,
Met lieflijk voorspel, schoonen samenklank,
Leiden zij in hun heilgen zang, en wekken
Hooge vervoering: niet een enkle stem
Ontbrak, geen stem, of zij zong wèl haar deel;
Zoo'n harmonie bestaat er in den Hemel.
U, Vader, zongen ze eerst, Almachtige,
Altijd-dezelfde, Onsterfelijke, Oneindge,

Eeuwige Koning, Maker van 't al zijnde,
U, bron van licht, die zelf onzichtbaar zijt
In den roemrijken luister waar gij zit
En ontoeganklijk troont, tenzij gij tempert
Dien vollen stralengloed, en door een wolk,
Rond u geslagen als een schrijn die flonkert
Donker van fellen glans uw zoom verschijnt,
Die nog den Hemel blindt, dat schittrendste Englen
Niet naadren, maar omsluieren hun oogen
Met beide wieken. Daarna zongen ze u,
Den eerst-geschaapne, Gods geboren Zoon,
Heilge Gelijkheid, in wiens klaar gelaat,
Wolkloos en zichtbaar, de Oppermachtge schijnt,
Dien anders niet één schepsel kan aanschouwen:
De pracht zijns roems rust ingeprent in u,
Overgevloeid in u zijn ruime Geest.
Hij schiep door u den Hemel van de Heemlen,
En alle Krachten daar; en wierp door u
De eerzuchtge Machten neder. Op dien dag
Spaardet ge uws Vaders gruwbren donder niet,
Noch hieldt ge uw vuurge wagenwielen stil,
Die schokten 't eeuwige gebouw des Hemels,
Terwijl ge over de nekken der verstrooide
Oorlogende Englen reedt. Van uw vervolging
Terug, verhieve' uw Grooten juichend luid
Niemand dan u, Zoon van uws Vaders macht,
Om op zijn haters vreeslijk wraak te nemen.
Maar niet zoo op den Mensch: hem, daar hij viel
Door andrer arglist, straftet gij, O vader
Van meelij en genade, niet zoo streng,
Maar waart veeleer geneigd tot mededoogen.
Zoodra uw dierbre en eenge Zoon bespeurde
Dat gij den zwakken Mensch niet zoo gestreng
Woudt straffen, eer geneigd tot mededoogen,
Bood hij, opdat uw toorn hij stillen mocht
En eindigen den strijd van medelij
En recht, dien in uw aangezicht hij zag,
Bood hij, het heil versmadend waar hij zat
U 't naast, zichzelf aan om voor 's Menschen kwaad

Te sterven. O voorbeeldelooze liefde!
Liefde nergens te vinden dan bij God!
Heil U, o Zoon van God, Redder der menschen!
Uw naam zij 't rijk gegeven van mijn zang
Voortaan, nooit zal mijn harp uw prijs vergeten
Noch van uws Vaders lof uw loflied scheiden!
    Zoo in den Hemel, boven sterren-sfeer,
Brachten zij zalige uren door in vreugd
En zang; terwijl, op vasten, donkren bol
Van deze ronde Weerld, wier eerste kreits
De lichte binnen-sferen afsluit voor
Chaos en inval van den ouden Nacht,
Satan neerdaalde en schrijdt. Het scheen van ver
Een bol; nu schijnt het een onmeetlijk land,
Zwart, woest en wild, onder den nachtfrons bloot
En zonder sterrenglans, wijl altijddoor-
Dreigende Chaosstormen rondom razen:
Een onbarmhartige atmosfeer, behalve
Aan dat gedeelte 't welk van 's Hemels muur,
Schoon ver verwijderd, flauwen weerschijn krijgt
Van lucht die glanst, min door orkaan gekweld.
Hier schreed de Duivel ruim in wijde streek.
Als wen een gier, van Himalaya's broed,
Welks sneeuwge keten zwervende Tartaren
Begrenst, gebieden arm aan prooi verlatend
Opdat hij 't vleesch van lammren of van geitjes
Verslinde op heuvlen waar de kudden grazen,
Vliegt naar de bron van Ganges of Hydaspes,
Indische stroomen, maar in 't vliegen daalt
Op Sericana's naakte vlakten, waar
Chineezen met behulp van wind en zeilen
Hun lichte bamboe-wagentjes doen rijden;
Zoo, op dees stormachtige zee van land,
Schreed af en aan de Booze, tuk op buit:
Alleen, want niet een ander schepsel was
Te vinden in dees plaats, levend noch dood; -
Nog niet; maar later vlogen hierheen op
Van de Aard als luchtge damp een menigte
Van àl vergankelijke en ijdle dingen

Toen Zonde 's menschen werken had gevuld
Met ijdelheid - zoowel alle ijdle dingen
Als allen die in ijdle dingen grondden
Hun dwaze hoop op roem en duurzame eer,
Of zaligheid in dit of 't andre leven.
Al wie op de aard zijn loon verkreeg, de vrucht
Van pijnlijk bijgeloof en blinde vlijt,
Niets zoekend dan der menschen lof, vindt hier
't Loon dat hem past, zoo ledig als zijn daân;
Al de onvoltooide werken der Natuur,
Monsterlijk, onvoldrage' of onnatuurlijk
Vermengd, vliegen hierheen, wanneer ze op aard
Vergaan zijn, en tot ze eindelijk voorgoed
Zullen vergaan, zwerven zij doelloos hier
En niet in de nabije Maan, als enklen
Hebben gedroomd: die zilveren landouwen
Bevatten schoonere bewoners: Heilgen,
Daarheen gebracht, of Geesten, 't midden houdend
Tusschen 't geslacht der englen en der menschen.
Hier kwamen, 't kroost van slecht-gepaarde zonen
En dochtren, 't eerst van de oude wereld Reuzen,
Met menige ijdle daad, schoon toen vermaard:
De bouwers dan van Babel op het veld
Van Sennaar, nieuwe Babels bouwden zij
In ijdel pogen, wisten zij waarmee.
Andren kwamen alleen; hij die wou heeten
Een God, en dwaas in 't vuur der Etna sprong,
Empedocles, en hij die sprong in zee,
Plato's Elysium wenschende te smaken,
Cleombrotus; en meengen meer, te velen,
Embryo's, idioten, kluizenaars,
En monniken, wit, zwart en grijs, met al
Hun dwaasheid. Ook de pelgrims zwerven hier
Die zoo ver dwaalden om op Golgotha
Hem, dood, te zoeken die in Heemlen leeft;
En zij die denkende zich 't Paradijs
Zoo te verzeekren, aandoen wen zij sterven
't Kleed van Dominicus, of in Franciscus'
Gewaad vermomd daar meenen in te gaan.

Zij gaan het zevental planeten langs,
Dan door de sfeer der vaste sterren, dan
Door de kristallen sfeer wier evenwicht
De veelbesproken siddering afweegt,
Eindlijk door de eerst-bewogen sfeer. En thans
Schijnt hen Sint Pieter aan de Hemeldeur
Te beiden met zijn sleutels, en thans heffen
Zij onderaan de Hemeltrap hun voet,
Wen, zie! een heevge tegenwind die blaast
Van beide zijden, dwars hen henenstoot,
Tien duizend mijlen weg, in 't wijkend luchtruim.
Dan zou men kunnen zien kappen en pijen
Saam met hun dragers in het rond gesmeten
En stukgescheurd tot rag; dan reliquien,
En rozekransen, aflaten en bullen,
Vrijstellingen en vrijspraken tesaam,
Tot spel van winden: al deze, opgewerveld,
Vliegen langs de achterzij der Wereld ver
In een groot, breed gebied, dat sindsdien heet
Het Paradijs der Dwazen, weingen vreemd
Later, thans onbevolkt en onbetreên.
De Booze vond dees ganschen duistren bol
Terwijl hij voortging, en hij reisde lang,
Totdat in 't eind een glans van dagend licht
Daarheen in haast zijn moede schreden trok.
Ver af bespeurt hij, rijzend trapsgewijs,
En schittrend, op naar 's Hemels muur, een hoog
Bouwwerk; en aan den top daarvan verscheen,
Veel rijker nog, iets dat geleek de poort
Van een vorstlijk paleis, met gevelvlak
Van diamant en goud getooid; en vol
Hel-flonkerend gesteente blonk de deur,
Op Aard niet na te bootsen door verkleind
Model, noch teekning van arceerend potlood.
De trappen waren zulke als die waarop
Jakob eens de englen stijgen zag en dalen,
Scharen van stralende bewakers, toen
Voor Esau hij naar Paddan-Aram vlood,
En in het veld van Luz droomde bij nacht

Onder den blooten hemel, en ontwakend
Uitriep: *Dit is de poorte van den Hemel*.
Iedere trap had een geheimen zin,
En stond daar niet altijd, maar was somwijlen
Onzichtbaar, naar den Hemel opgetogen;
Er onder vloeide een klare zee van jaspis
Of vloeibaar parel, daarop kwamen later
De reizigers van de Aarde zeilend aan,
Door Englen voortgestuwd, of over 't meer
Vlogen ze in wagenen met vuurge paarden.
De trap was neer toen, 't zij om uit te dagen
Den Duivel door gemaklijke bestijging,
't Zij om zijn droeve uitsluiting van de poort
Der zaligheid nog zwaarder te doen zijn;
En juist er tegenover gaapte omlaag,
Vlak boven 't Paradijs, die zaalge woon,
Een doortocht die zich opende naar de Aard -
Een doortocht wijd, veel wijder dan die laatre
Boven den Sion-berg, en, schoon die wijd was,
Boven 't Beloofde Land, dat God zoo liefhad,
Waardoor, opdat zij vaak dat zalig volk
Bezochten, talrijke Englen af en aan
Togen op hoog bevel, en ook zijn oog
Met uitgezochte zorg de streek beschouwde
Van Paneas, de bron van den Jordaan,
Tot Beër-Seba, waar het Heilge Land
Grenst aan Egypte en 't strand der Arabieren.
Zoo wijd scheen de oopning, waar aan 't duister grenzen
Waren gesteld, gelijk de grens der zee.
Vanhier zag Satan, op de laagste trap,
Die rees ter Hemelpoort met gouden treên,
Omneer, verbaasd bij 't plotseling gezicht
Van heel dees Weerld opeens. Gelijk wanneer een
Verspieder, die langs donkre eenzame wegen
Gevaarvol ging den ganschen nacht, op 't eind,
Wanneer de vriendelijke daagraad komt,
Den kam bereikt van hoog-geklommen heuvel,
Die aan zijn oogen onverziens ontdekt
't Bekorend uitzicht op een vreemd gebied

Voor 't eerst aanschouwd, of een beroemde stad
Getooid met glinsterende tinne' en torens
Die nu de zon die rijst verguldt met stralen;
Zulk een verwondering beving, ofschoon hij
Den Hemel had gezien, den boozen Geest,
Maar nog veel meer beving naijver hem,
Toen hij die gansche Wereld zóó schoon zag.
Hij schouwt in 't rond (wèl kon hij dat, zoo staand
Hoog boven 't cirkelend gewelf van Nacht's
Wijd uitgespreide schaûw) van 't oostlijk punt
Van Libra tot de vachtge ster die draagt
Andromeda voorbij den horizon
Ver weg op den Atlantische' Oceaan;
Dan schouwt hij in de breedte, van den eenen
Pool naar den andren, - en, niet langer aarzlend,
Stort hij voorover recht in de eerste sfeer
Der Wereld nu zijn vlucht, en buigt gemaklijk
Door zuivre marmren lucht zijn schuinen weg
Tusschen ontelbre sterren, die van veer
Als sterren schenen, maar dichtbij geleken
Andere werelden. Zij schenen óf
Andere werelden, of zaalge eilanden,
Als die vanouds befaamde Hesperiden-
Gaarden: gelukge velden, bosch en dalen
Vol bloemen; o drievoudig-zaalge eilanden! -
Hij toefde niet om te onderzoeken wie
Daar zalig woonden: meer dan alles lokte
De gouden Zon, den Hemel 't meest gelijk
In schittering, zijn oog. Daar stuurt hij heen,
Door 't kalme firmament (maar moeilijk waar' 't
Te zeggen, of hij vloog naar Noord of Zuid,
Naar 't middelpunt of niet, naar Oost of West)
Waar 't groote licht, buiten 't gewoel der mindre
Gesternten, op gepasten afstand blijvend
Van zijn koninklijk oog, van verre straalt.
Zij, dansende hun sterren-rei in maten
Die tegelijk dag, maand en jaar bereeknen,
Wentlen hun wisselend bewegen snel
Naar zijn al-koesterende lamp, of wòrden

In 't rond gedraaid door zijn magnetisch stralen
Dat zacht het Al verwarmt, en in elk binnenst
Gedeelte zacht doordringend, ongezien,
Onzichtbre weldaad schiet, zelfs in het diep;
Zoo wonder was zijn heldre plaats bepaald.
Daar landt de Duivel, op een plek gelijk
Nimmer misschien in 't lichte rond der zon
Sterkundge door beglaasden kijker zag.
Die plek bevond hij onuitspreeklijk hel,
Met iets op Aard, metaal of steen, verg'leken -
Niet overal gelijk, maar 't al van straling
Gelijk doordrongen, als van vuur 't gloênde ijzer.
Wen met metaal, dan scheen een deel klaar zilver,
Een ander goud; indien met steen, dan 't meest
Karbonkel, chrysoliet, robijn, topaas
En 't twaleftal dat scheen in Aaron's borstlap,
Met nog een; meer verbeeld dan ooit aanschouwd -
Die steen, of een daarop gelijkend, dien
Wijzen zoolang vergeefs op aarde zochten;
Vergeefs, schoon door hun machtge kunst zij binden
De' onstaadgen Hermes, en den ouden Proteus,
Ontboeid, veelvormig, uit de zee bezweren,
En distilleeren tot zijn eigen vorm.
Wat wonder dan dat velden en landouwen
Hier rein elixir aadmen, en rivieren
Stroomen als drinkbaar goud, daar toch de Zon,
Die aarts-chemist, zoo ver van ons vandaan,
Met één krachtdaadgen straal, vermengd met aardvocht
Hier in het donker schept zoo meengen schat
Van prachtge kleur en wonderbare werking?
Hier vond de Booze nieuwe stof tot staren,
Geenszins verblind. Zijn oog heerscht ver en wijd;
Want schouwspel vindt het niet, noch hindernis,
Noch schaduw daar, doch enkel zonneschijn,
Als wen haar stralen 's middags loodrecht vallen
Van de' eevnaar, wijl zij nu recht opwaarts schieten,
Dat nergens in het rond van duister lichaam
Een schaduw vallen kan; en de atmosfeer,
Nergens zoo helder, scherpt zijn oogenstraal

Voor verre dingen, dat hij weldra ziet
In zijn gezicht een schittrende' Engel staan,
Dien ook Johannes staan zag in de Zon.
Hij wendde hem den rug toe, maar zijn klaarheid
Was daardoor niet verborgen; want zijn hoofd
Omkringde een gouden kroon van zonnestralen,
Zijn lokken lagen golvend in het rond
Luisterrijk achter op zijn schouderpaar,
Beveerd met wieken; met een groote taak
Scheen hij belast, of in gepeins verzonken.
Blij was de onreine Geest, hopend te vinden
Een die zijn vlucht, de zwervende, kon sturen
Naar 't Paradijs, des Menschen zaalgen woon,
't Eind van zijn reis, en de aanvang van ons leed.
Maar eerst acht hij het noodig, te verwisslen
De eigen gedaant, die anders hem kon geven
Gevaar of oponthoud: en thans gelijkt hij
Een jonge Cherub, een van de eersten niet,
Toch zoo dat in zijn aangezicht glimlachte
Hemelsche jeugd, en dat elk deel doorvloot
Passende gratie; zóó goed veinsde hij.
Onder een kroontje speelde 't stroomend haar
In golfjes op zijn beide wangen; wieken
Droeg hij van menigen gekleurden veêr
Met goud besprinkeld, 't kleed was opgebonden
Tot meerder spoed, wijl hij een zilvren staf
Voor 't sierlijk schrijden hield. Niet ongehoord
Kwam hij nabij, de heldere Engel wendde
Voor hij nabij kwam, 't stralende gelaat
Gewaarschuwd door zijn oor - Satan herkent
Terstond den Serafijn Uriël, een
Dier zeven die in Gods aanwezigheid
't Dichtst bij zijn troon, klaar staan voor zijn bevel,
Zijnde zijn oogen die door al de Heemlen
Zich spoeden, of omneer naar de Aard zijn snelle
Boodschappen dragen over vocht en droog,
Zoo zee als land. Dùs spreekt hem Satan aan: -
    'Uriël! want gij zijt van 't zevental
Geesten die staan in 't zicht des hoogen troons

Van God, roemruchtig hel, het eerst gewend
Zijn grooten eigen wil door hoogsten Hemel
Als tolk te brengen, daar waar al zijn zonen
Naar 't geen gij meldt aandachtig luisteren;
En 't waardigst hier door hoogst besluit te erlangen
Geen mindere eer, en als zijn oog in 't rond
Vaak te bezoeken deze nieuwe Schepping -
Onzegbaar smachten dat ik wete en zie
Al dees zijn wondre werken, maar vooral
Den Mensch, zijn hoogste vreugd en gunsteling;
Voor wien hij al dees werken heeft bevolen
Zoo wonderbaar, heeft mij aldus alleen
Doen zwerven uit het koor der Cherubijnen.
Helderste Seraf, zeg me in welke van
Dees lichte bollen 's Menschen vaste woon is -
Tenzij hij niet een vaste woning heeft,
Maar al dees lichte bollen tot zijn keus -
Dat ik hem vinde en in 't geheim bestarend
Of openlijk bewondrend hem aanschouw'
Aan wien de groote Schepper werelden
Verleende en wien hij al dees gunsten schonk;
Opdat wij in hemzelf en alle dingen,
Gelijk ons past, den Maker van 't Heelal
Vereeren mogen, die rechtvaardiglijk
Zijn opgestane vijanden verdreef
Naar 't diepste van de Hel, en tot vergoeding
Van dat verlies dit nieuwe zaalge ras
Der Menschen heeft geschapen, opdat zij
Hem beter dienen: Wijs zijn al zijn wegen!'
Zoo sprak de valsche veinzer ondoorgrond;
Want mensch noch engel kan schijnheiligheid
Bespeuren, - 't eenge kwaad dat voort kan gaan
Onzichtbaar, slechts gezien door God alleen,
Doordat zijn wil 't vergunt, door Aarde en Hemel;
En vaak, schoon Wijsheid waakt, slaapt Achterdocht
Aan Wijsheid's poort, aan Onergdenkendheid
Zijn taak opdragend, terwijl Goedheid niet
Aan kwaad denkt, waar geen kwaad aanwezig schijnt:
Hetgeen Uriël thans misleidde, ofschoon

Hij Stierder is der Zonne en wordt beschouwd
Als de scherpst-ziende Geest van alle de Englen;
Die tot den schandlijk liegenden bedrieger
In zijn oprechtheid dit ten antwoord gaf: -
‘Schoone Engel, uw begeert, die streeft te weten
Gods werken, dat gij daardoor moogt vereeren
Den grooten Bouwheer, heeft u niet gevoerd
Tot buitensporigheid die blaam verwerft,
Maar eer verdient zij lof, zooveel te meer
Zij buitensporigheid gelijkt: die bracht
U uit uw hemelsch huis zoo eenzaam hier,
Om met uw oogen ga te slaan wat enklen
Misschien, tevreden met verhaal, alleen
Omhoog vernemen: wonderbaar voorwaar
Zijn al zijn werken, heerlijk om te weten
En waardigst om altijd en altesaam
Met vreugd herdacht te worden! Maar welk schepsel
Kan met zijn geest hun aantal ooit bevatten
Of de eindelooze wijsheid die hen schiep
Maar hun diepe oorzaken verborg? Ik zag het,
Toen, op zijn woord, de vormelooze massa,
De bouwstof van dees Wereld, zich verzaamd':
Verwarring hoorde naar zijn stem, wild Oproer
Stond nu beheerscht, en wijde Oneindigheid
Stond nu begrensd; tot, op zijn tweeden roep
Duisternis vlood, Licht scheen, en orde rees
Uit ordeloosheid. Snel naar ieders plaats
Haastten zich de elementen toen, de zware, -
Aard, Water, Lucht en Vuur; en opwaarts vloog
Deze ijle hoofdstof van den Hemel, levend
In vele vormen, wentlend in het rond,
En omgevormd tot sterren zonder tal
Gelijk gij ziet, alsook hoe zij bewegen:
De plaats en baan van elke zijn bepaald,
Terwijl de rest dit Al in 't rond omwalt.
Zie neder op dien bol, wiens kant hierheen
Door licht van hier, schoon maar weerspiegeld, schijnt:
Die plaats is de Aard, des Menschen woon; dat licht
Zijn dag, dien anders, als het andre halfrond,

De Nacht zou binnendringen; maar daar brengt
Bijtijds haar bijstand de nabije Maan
(Noem zoo die schoone ster aan de andre zij),
Die altijd eindend en beginnend weer
Haar maandlijke' omgang, midden door den hemel,
Met licht van hier geleend nu vult dan leegt
Haar drievoudig gelaat dat de Aard bestraalt,
En in haar bleek domein den nacht bedwingt.
Die plek waar 'k henenduid is 't Paradijs,
Adams verblijf; dat hooge lommer daar
Is zijn prieel. Gij kunt uw weg niet missen,
Terwijl mijzelf mijn eigen weg vereischt.'
Zoo sprak hij. Daarna wendde hij zich om;
En Satan diep zich neigend, als men pleegt
Voor hoogre Geesten in den Hemel, waar
Verschuldigde eerbied en ontzag niet een
Verzuimt, nam afscheid; naar de kust van de Aard,
Neer van den zonneweg, door hoop op slagen
Zijn vaart verhaast, rept hij zijn steile vlucht
In meenge kolk van lucht, en poosde niet
Totdat hij neerdaalt op Niphates' top.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Potgieter en Hilda Wijk II

Vijf dagen na de bruiloft - die den 9den October 1832 in het huis van de Prytzen gevierd werd, en waartoe ook Potgieter was genoodigd - begonnen de Wijks een huwelijksreis in grooten stijl, zooals - zegt Wrangel - in de toenmalige zweedsche toestanden iets bizonder ongewoons was. Per zeilschip voeren zij naar Harwich, - een vaart van een week -, waar ze een wagen naar Londen namen. Daar vertoefden ze een maand, en veertien dagen in Brighton, staken toen over naar Frankrijk, brachten een andere maand in Parijs door en kwamen half Januari in Marseille aan, vanwaar ze over Genua, Livorno en Civita Vecchia, per boot, naar Napels reisden. Dat was de heenreis, die na uitstapjes in de omgeving, tot Salerno en Paestum, den 6en Maart door een terugreis over Rome, Florence (een maand later) en Venetië gevolgd zou worden. Van daaraf ging de tocht wat sneller: over Milaan naar Genève, naar Bazel, Straatsburg, en verder per boot naar Frankfort, Mainz, en den Rijn af tot Keulen. De Mei-maand was om. Nog een uitstap naar België. En nadat het paar in Keulen was teruggekeerd, voer het met de stoomboot naar Rotterdam om van 21-23 Juni te Amsterdam te zijn en een bezoek te brengen aan Potgieter. Over Hamburg, Lubeck en Kopenhagen bereikten de Wijks begin Juli Gothenburg, waar Hilda den 21sten van die maand van haar eersten zoon beviel.

Zij schreef later aan Tegnèr dat die reis de prettigste tijd van haar leven was.

Het waren niet enkel bezienswaardigheden die haar boeiden, maar ook gezelschappen. Voor den rijken Wijk, die in de wereld van diplomaten en geldlieden overal zijn bekenden had, voor hem en zijn jonge vrouw bleven de plaatsen waar de aanzienlijken zich verzamelden niet gesloten. Zij verkeerden in de engelsche en amerikaansche kringen van Parijs en Rome. Als voorname Zweden wier kroonprins gehuwd was in de familie van Napoleon konden zij te Parijs een nicht van hun koningin bezoeken en door haar bij de Bonapartes in Italië worden aanbevolen. In Rome zagen zij dan ook de leden van die vorstelijke familie evenzeer, als zij er bezoeken aflegden bij den beroemden Thorwaldsen en de zweedsche kunstenaars Byström en Fogelberg.

Om zóó te reizen moest Hilda de kunst verstaan zich voortedoen. Dat zij die kende ziet men aan het geteekende portret van 1834 dat vóór het boekje van Wrangel is weergegeven. Bewonderenswaardig rank verheft zich daar de hals op de zacht afloopende schouders. Halsketting en oorhangers van medaillons, waarschijnlijk camëen in goud gevat, en door gouden kettinkjes verbonden, versieren haar en doen het blank van de huid en de zuivere lijnenronding uitkomen. Met den achteloos omgeworpen boa op het links en rechts over de borst geplooide hooggegordelde kleed met de pofmouwen, - met de breedbeveerde fluweelen *tocque* op het gouden haar, uit het midden naar beide zijden gekamd in drie over de slapen liggende krullen, - met het tronende vooral dat haar hooge en fijne gestalte eigen scheen, - moet zij volmaakt bekwaam geweest zijn om naast den statigen, zooveel ouderen man optetreden.

De vrienden hadden een goeden dunk van haar. Zij geloofden werkelijk dat zij nu had wat zij wenschte. Als Wilhelm Barkow, in den brief dien ik al noemde, berichten vermeldt die het paar uit Livorno naar Gothenburg gezonden had, dan heeft hij enkel woorden voor de hulde die de jonge vrouw geboden wordt: ‘In der Metropolis Frankreichs ist die liebenswürdige junge Commerz-Räthin hoch gefeiert gewesen, und welchen Eindruck wird diese nordische schlanke Lilie erst in den Zirkeln Roms und Florenz's machen?’ Zou ‘die Feier zu vornehmer Zirkel’ haar wel ‘zuträglich’ zijn? -

vraagt hij, - daar zij toch ten slotte weer terug moet naar die van Gothènburg? Maar ‘es ist ein Glück dass die junge Frau einen so schön ausgebildeten Geist hat’ zegt hij dan.

Wrangel schrijft: Olof Wijk hield er van zich voortedoen; Hilda ook, maar ze was daarom niet minder huiselijk.

Ons, wie het er om te doen is het karakter van Hilda zoo scherp mogelijk omtetrekken, treft weer het meest een uitspraak - de laatste - van Potgieter over Ebba. ‘Zij had meer behoefte aan weelde dan aan liefde,’ luidt die. In een tusschenzin gegeven, is ze voor ons de hoofdzin bij uitnemendheid.

Weelde, - en daardoor de houding en de waardigheid, die bij haar uiterlijke verschijning paste, en waarin ze graag leven wou. Haar liefde was de genegenheid van den man die haar door zijn voorbeeld zoowel als door zijn vermogen tot het gewenschte leven in staat stelde.

Hartstocht behoefde ze niet en gaf ze niet. Diepte van onbezonnen gevoelens zou de schoonheid misschien maar gestoord hebben, die zij levenslang voor haar beste en heilzaamste gaaf erkende.

Toen de Wijks Potgieter bezochten kon hij zich overtuigen dat het huwelijk Hilda niet had teleurgesteld. Ze genoot de prettigste tijd van haar leven, ze wachtte een kind, ze voelde zich opgewekt en sterk genoeg om haar vrienden te bezoeken en haar reis voorttezetten.

Hij die haar bewonderd had zonder om haar te zuchten, kon nu nog eens - en onbevangener dan ooit, mocht men meenen - het beeld van de benijden in zich opnemen.

Een zeker benijden van juist *hun* geluk kan zijn onbevangenheid gestoord hebben.

Bij hun vertrek en nog maanden daarna geloofde Potgieter dat hij naar Zweden terug zou gaan. Stellig nog in Februari toen hij aan Barkow schreef. Zijn *hospita* in Gothenburg hield - schijnt het - tegen den 1sten April een kamer voor hem in gereedheid. In Holland had hij voorloopig niets anders dan een agentuur van de firma Heeren en Co. en zijn betrekkingen met de zweedsche vrienden.

Ook de Wijks hadden gemeend dat hij naar Zweden, en dan in hun gezelschap, zou terugkeeren.

Maar toen ze kwamen was daar geen sprake van. Hij moest trachten zich in Amsterdam te vestigen. Hij wist dat gedurende tal van jaren zijn geluk niet in weelde - en ook niet in liefde - zou gelegen zijn.

Potgieter heeft, na 1833, de Wijks niet weergezien. Wel bleef een verhouding van hem tot Hilda, die later misschien nog in beteekenis gewonnen heeft. In zes of zeven eerstvolgende jaren werd *hij* de bewerker en uitgever van zweedsche geschiedenis en gedichten. *Zij* werd de gevierde vriendin en, in zekeren zin, de beschermvrouw van Zwedens voornaamsten dichter Esaïas Tegnèr.

Al in 1834, toen zij met haar man in Stockholm vertoefde, vanwege de Rijksdagzittingen, maakte zij op de oudere letterkundige grootheden daar, den diepsten indruk. Daar was de bejaarde hofmaarschalk Bernard von Beskow, de nog oudere, immers zeventigjarige, gewezen gezant Carl Gustaf von Brinkman, - en ook Tegnèr, op dat oogenblik een vijf en vijftigjarige. Brinkman die een aantal ongedrukte gedichten van Tegnèr in handschrift had, leende haar de eerste zangen van *Gerda*, maar kon haar niet veroorloven ze af te schrijven. Tegnèr verleende haar dat verlof zelf - zij schrijft het later aan Potgieter, en ook dat zij naar de heldin van dit gedicht haar dochtertje noemde, dat in 1843 geboren werd.

Ook in Gothenburg en op Bokedal vereenigden de Wijks niet enkel kooplieden en fabrikanten, maar tevens staatslieden, geleerden en kunstenaars. En in stad en op het land was de liefste en meestgevierde gast de beroemde dichter.

Tegnèr, bisschop en huisvader, was temidden van de zweedsche christenheid een soort romantieke Griek gebleven. Hij kon het maar noode verkroppen dat de schoonste vrouw van Zweden een man behoorde, die maar zeven jaar jonger dan hijzelf was. Verwend en prikkelbaar - een leverzieke die in waanzin zou eindigen - deed hij al wat hij kon om Hilda te zijnen bate uit haar rust te lokken. Maar hij slaagde niet erin. De biecht van 1837 - toen hij door storm en regen vijf palen ver naar Bokedal reed, om Hilda op het geweten af te doen getuigen of zij werkelijk haar man zoo liefhad als

ze voorgaf - was een krachtproef, die ze doorstond, en nog eens schriftelijk bevestigde. Een bij den brief ingesloten haarlok kon tegen de teleurstelling moeielijk opwegen. Het gedicht ‘Waarschuwing’ was de natuurlijke uiting van een gevoel dat niet te weerhouden was.

Dus niet beminnen wil je. Hilda zal
Zonder betoovering, maar zonder val,
Gevoelloos treden door het leege leven,
Blind voor het schoonste wat haar werd gegeven.
Wat of dan dat blauwe oogenpaar beduidt,
Heemlen, waar elk een engel van besluit,
Niet englen, neen, maar liefdegoden, schoone
Jonglingen die azuren kleeding toonen.
Wat wil je mond, gespleten rozenknop:
Ten kus geschapene tot de roos zwelt op.
Wat wil je huid, van koloriet een wonder,
Een sneeuwwit gaas met rozerood eronder,
Dat zacht vergloeiend avondrood gelijkt
Als pas de ster zich in de golf bekijkt.
Wat wil die ziel van schoonheid, het behagen,
Door alle grieksche gratiën saamgedragen,
Die over heel je wezen toovrig zwol,
Lieflijk verheugende en van liefde vol.
Heeft de natuur dat alles maar gelogen?
O neen, in geen zou liefde méér vermogen:
Liefde die uitvloeit door het hemelrond,
Met je oogen ziet en ademt met je mond.
Verzuim jezelf niet, Hilda. Want geschapen
Tot iets is 't leven toch. Zal niemand rapen,
Daar toch natuur plantte, met rijke hand,
Een paradijs, een weeldrig rozenland,
En rozenlandschap, je gemoed doorbloeiend,
Dauwfrisch van geuren en met kleuren gloeiend.
Laat het niet welken. In je hart, mijn lief,
Schreef de Natuur - zij zelf - een liefdebrief.
Lees die of leg hem uit, al al naar je denken.
Levensgeluk wil je die giftbrief schenken.
En weet, levensgeluk, mijn Hilda, is
Niet stomme rust, niet eeuwge ontkentenis.
Het is verrukt zijn, het is dwepens toover:
Een hartstoon, niet een suizen in het loover.

Wanneer de maan schijnt over Beukedaal,
Een hemelsage met verlangens kwaal,
Wat murmelt water dan, wat gonzen boomen,
Wat fluistren zangen die de nacht doorstroomen?
Liefde, ach, liefde is het eenge woord dat voert
Tot levens raadsel. Al wat ons ontroert
Blijft een mysterie totdat zij 't verklaarde,
Zij, reine en hemelsche, de godgebaarde.
Durf daarom liefhebben, omdat je 't kan.
Wees zelf gelukkig en vertroost een man,
Neen, maak hem zalig. Sterfelijke menschen
Kunnen geen zaligheid dan deze wenschen:
Te voelen hoe je hart, het trouwe, slaat
Tegen een ander dat je gansch verstaat,
Dat je gedachten denkt en voelt je voelen.
Gelukkigen: geen vrienden die bedoelen
Als een te zijn, maar tweeling-zielen, rein
Elkanders beeld, elkanders wederschijn.
Voor zulke is niets onder de zon meer eenzaam,
Iedre beweging, iedre pols gemeenzaam.
Zie niet voor zonde zulk een liefde aan.
Die zonde hebben goden-zelf begaan,
Van Rome en Hellas de verheugde goden,
Wien blijde en groote altijd hun hulde boden,
Wier namen blijven in herdenkings zaal
Als lang met ons verdween de monnikenmoraal.

Al weer twee jaar later schreef Tegnèr aan zijn vriend, bisschop Wingård: ‘Ik houd onbeschrijfelijk van haar en erken dat ik werkelijk verlang naar haar. Het helpt niet dat ik dagelijks mij blind zie op haar portret, dat bovendien niet heelenal lijkt...Zij is buiten kijf de eerste vrouw in Zweden, en waarvoor zal ik haar dan niet verkiezen vóór alle anderen. Want zeg mij, waartoe ben ik er eigenlijk, indien niet om het schoone te beschouwen, lief te hebben en te aanbidden. Dat is een natuurfout, die ik nooit kan afleggen, hoe oud en grijs ik word.’

De vraag van Potgieter: in hoeverre heeft Hilda behoefte aan liefde? - was ook de zijne. Maar anders dan Potgieter kon hij niet op een afstand staan en in geestelijke liefde het geluk van zijn leven vinden. De vraag plaagde hem, liet

hem niet los, en telkens weer moest hij, nu in bittere dan in weeke stemming aan zijn tweestrijd lucht geven.

'Wat zal ik je wenschen met het nieuwe jaar?' schreef hij 8 Januari '39. 'Je hebt een man die je zelf zegt dat je zoowel waardeert als liefhebt. - Maar één enkele zaak ontbreekt aan je geluk. Ik moet oprecht zijn en bekennen dat er tweeërlei liefde is. De eene leliewit, onschuldig, kalm, en ook een weinig kouder dan de andere, die rozerood is, het heele wezen van den mensch in beslag neemt en niet zoo nauwkeurig narekent hoe hij aldoor zich op of neer zal wenden naar de ijdele en burgerlijke verhoudingen van het maatschappelijk leven. De andere liefde heeft zeker zijn kommervolle, ja smartelijke uren, maar zelfs zóó heeft zijn dwepende betoovering waarde, ja werkelijk de hoogste waarde. Op de eerste heb ik niets tegen, dan dat hij eigenlijk niet - liefde is. Maar het kan zijn dat men die ontberen kan, en zich gelukkig voelen zonder zijn vuurproef. Het leven gaat dan voort als een kalme vloed, zonder waterval en met nauwlijks merkbare beweging; de sterren des hemels spiegelen zich daarin ook, ofschoon iets bleeker. Jij, met je lelieblanke, rustige, harmonische zin hebt je gehecht aan *deze* liefde en vindt je daarmee tevreden. De andere, de rozeroode, is een toover- en duizelhoofd, die kopjebuitelt door het leven, en die veel genoegen en weinig rust heeft en geeft. Indien jij idyllen leeft, zoo hij louter dithyramben. Beide zijn ze zeer schoone dichtsoorten, hoewel het waar is dat *mijn* natuur naar de laatste neigt.'

Voor en na erkende hij dat zij even goed als schoon was. Zoo ook in het albumblad van 1838. Maar het eind was dan weemoed.

Er zijn twee soorten schoonheid, schoone Hilda.
Een uiterlijke, door de kunst te beelden,
Een innerlijke, liever voor het hart.
Die is van God: zijn best gedicht is dat.
Gedicht dat engelen en menschen lezen.
De weerschijn is het van zijn eigen wezen.
Gelukkig jij die beide in je vereent,
Met schoonen vorm een reine ziel vereent.
Bewonderd, dierbaar zoo aan land als stad,
Een lelie, maar met hemeldauw op 't blad.

Hoe Hemels dochter op haar Vader lijkt! -
Jij bent gelukkig, jij! maar arme wij.

Tegenover al die uitingen bleef Hilda de trouwe zorgzame vriendin, die den mensch Tegnèr liefhad en den dichter eerde. Zij was niet enkel de door hem gevierde, maar tevens de beschermvrouw die zorgde voor de verbreiding van zijn roem.

In den herfst van 1835 bezocht de amerikaansche dichter Longfellow Gothenburg en is acht dagen de gast van de Wijks geweest. Toen hij in zijn land terug was schreef hij een opstel over de Frithjof-saga en vertaalde stukken ervan. Wrangel merkt op dat Hilda en haar man zijn belangstelling in Tegnèr wel zullen hebben aangewakkerd. En hij laat erop volgen dat tot Potgieter de verhouding eveneens was.

Zien we nu de brieven die Potgieter ontvangen heeft, dan is daar eerst een van 2 Januari 1833, uit Parijs, klaarblijkelijk het antwoord op een 11 November van het vorige jaar uit Gothenburg gezonden schrijven. Hij is van Wijk, schertsend met den jongeren vriend die nog niet gehuwd is, jolig, voldaan met zichzelf en met zijn huwelijk. Een groet van Hilda, eraan toegevoegd, is vrij stijfjes. Een volgende is gedagteekend 28 Augustus 1838. Hij is ook van Wijk: vriendschappelijk en hartelijk. Weer heeft Hilda iets eraan toegevoegd. Maar nu iets van beteekenis. ‘Een bezoek van U zou ons altijd lief zijn geweest, maar in één opzicht dezen zomer meer dan anders: ik kon U dan hebben doen kennis maken met Bisschop Tegnèr, die van den zomer langen tijd op Bokedal verbleef. Als ik me wel herinner, beloofde U mij een *eigen* vertaling te zenden van zijn *Axel*? Ik heb die belofte niet vergeten - ofschoon ik zelf geen hollandsch versta, zal ik als zweedsche toch trotsch erop zijn Tegnèrs arbeid in Uw moedertaal te zien overgezet.’ Het kan wel zijn dat hij een vertaling van *Axel* al bij haar bezoek aan Amsterdam had toegezegd. Hij kon toen ook reeds begonnen zijn met de Tegnèr-vertalingen, die in het eerste deel van *Het Noorden* uitkwamen. Misschien had ook Baron Roël die den brief meebracht waarop deze een antwoord was, iets omtrent deze en andere vertalingen van Potgieter meegedeeld. De derde

brief, van 24 Januari 1844, is geheel door Hilda. Potgieter had, bij schrijven, meegegeven aan den Heer van Eeghen, gevraagd wanneer ze met Tegnèr kennis maakte. Zij licht hem daaromtrent in, als ook omtrent de laatste uitgaaf van Frederika Bremer. Tegelijk vertelt zij hem dat het vorige jaar het tweede deel van een rede van Tegnèr verschenen is. Zij weet nu ook dat Potgieter een beschrijving van Zweden heeft uitgegeven. Zij veronderstelt dat hij vragen zal waarom ze haar dochtertje Gerda noemde, en geeft op de volgende ingewikkelde manier antwoord: ‘Soms raakt men, zonder het zich te kunnen verklaren, gehecht aan personen, plaatsen, en ook namen, en dat is nu mijn geval. De eerste van dien naam was de dochter van den reus Fin, welke Fin volgens de sage den Dom van Lund bouwde. Dat heeft Tegnèr gebruikt als onderwerp voor een gedicht genaamd *Gerda*, hetgeen ik niet weet of hij voleindigd heeft, maar waarvan hij mij de twee eerste zangen in afschrift schonk. Goddelijk schoon is het.’ Potgieter heeft dien brief, die bovendien over gemeenschappelijke bekenden een groot aantal mededeelingen bevatte, onmiddelijk beantwoord. Vandaar een vierde schrijven, den 27sten April van dat jaar. ‘Uw brief van den 16en Febr. haast ik mij nu te beantwoorden, want William Gibson, die zoo even kwam afscheid nemen, met het oog op een reis die hij morgen beginnen wil, zegt waarschijnlijk ook Amsterdam te zullen aandoen. Ik wil daarom gebruik maken van de gelegenheid om U het tweede deel van Tegnèrs rede te zenden, alsook een gedicht van den vroegeren aartsbisschop Wallin, (Zwedens grootsten kanselredenaar), in de Zweedsche Akademie na zijn dood voorgelezen. Tevens een van Tegnèr, voorgelezen bij dezelfde gelegenheid. Ze zullen zeker beide in Uw smaak vallen. Dat van Wallin vind ik een meesterstuk, welks gelijke ik niet geloof dat in eenige andere taal wordt aangetroffen. Mijn tijd is zoo beperkt dat ik mij niet kan herinneren welke werken onlangs verschenen zijn, waarin Ge zoudt kunnen belangstellen. Over Frederika Bremer's “Een Dagboek”, dat met Kerstmis uitkwam, zijn de meeningen zeer verdeeld geweest. Wenscht U het, laat het mij dan weten; daar er waarschijnlijk tegen den zomer gelegenheid op Amsterdam zal zijn. Wat het gedicht *Gerda* betreft, zoo bezitten slechts ik en enkele anderen het

in handschrift, onder voorwaarde het niet uit te leenen, waarom ik het U ook niet zenden durf. Van de vertaling die U gemaakt heeft van eenige van Tegnèrs gedichten, wenschte ik zeer dat U hem een afdruk wilde zenden, òf onmiddelijk, òf door mij. Het zal hem natuurlijk vleien en genoegen doen. Ook ik zou wenschen er een te bezitten, ofschoon ik geen hollandsch versta.'

Deze aanhef teekent het volledigst - voor zooveel Potgieter aangaat - de verhouding die Wrangel heeft aangewezen: ook tegenover de dichters in het buitenland heeft Hilda Wijk zich als de vriendin van Tegnèr, als de bevorderaarster van zijn belangen en zijn roem, beschouwd.

Tegnèr stierf. Potgieter gaf geen gevolg aan de herhaalde uitnoodiging van de Wijks hun nog eens een bezoek te brengen. Ook de nadrukkelijke mededeeling (in het laatst aangehaalde schrijven) dat 'Mamsell Fanny Vallentin' ongetrouwd gebleven was, lokte hem niet naar het noorden.

In 1856 stierf Wijk. In 1862 gaf Potgieter zijn uitvoerige studie over Tegnèr uit. In 1868 schreef hij weer aan Hilda: den 20sten Juni zond zij hem inlichtingen over tal van zweedsche kennissen. Kort daarop stuurde hij haar een pak boeken, klaarblijkelijk ook het onlangs verschenen eerste deel van zijn gedichten. Zij antwoordde met nieuwe inlichtingen den 12den Augustus 1869. Haar laatste brief is van 26 Mei 1870, nadat Potgieter haar met de verloving van haar zoon had geluk gewenscht.[1)]

Hilda Wijk stierf eerst in 1890. Zij was niet alleen in haar eigen land de bewonderde schoone geweest, zoodat Von Brinkman betreurde dat Tegnèr niet naast de gestalten van Ingeborg en Gerda het Hilda-type in zijn poëzie vereeuwigd had, - maar ze was tevens tegenover Potgieter de vertegen-

1) Het schrijven waarbij hij het deed, en tevens nieuws omtrent zweedsche boeken vroeg, is in klad onder zijn papieren. Van den Heer Erik Wijk te Gothenburg ontving ik bericht 'dat geen herinneringen of brieven van den Heer Potgieter bij de familie Wijk voorhanden zijn.'

woordigster van Zweden en zweedsche dichters gebleven, en de eenige tot wie hij zich wenden kon, toen hij, alvorens overtegaan tot het schrijven van zijn ‘Nalatenschap,’ zijn schoonste jeugdjaren herdenken wou.

ALBERT VERWEY.

Aanteekening

Mijn opmerking in het nummer van Juni, dat met het buiten van Arfwed, in *Het Noorden*, Bokedal bedoeld was, vindt men in *De Nieuwe Gids* van dezelfde maand bevestigd door een uittreksel uit Potgieters papieren, daar door Dr. K.H. de Raaf uitgegeven. Tot de bladzijden in *Het Noorden* diende de hierin voorkomende (fransche) beschrijving van Bokedal klaarblijkelijk als voorstudie.

Boekbeoordeelingen

Over Multatuli als auteur, in het bijzonder als navolger van Alphonse Karr, door P.M. Westra, Amersfoort, Slothouwer, z.j.

De grondlijn van dit boekje is deze: De verwantschap tusschen Heine en Multatuli is niet bijzonder innig. '*Toch (!)* is het wenschelijk, de schakel te leeren kennen, waardoor Multatuli aan de wereld-literatuur verbonden is' (p. 14). Die schakel is Alphonse Karr, in het bijzonder als de schrijver van *Les Guêpes*.

Dat Multatuli Karr zou nagevolgd hebben, tracht de Heer Westra te bewijzen door tal van stukken uit de Guêpes naast fragmenten, vooral uit de 'Ideën' te leggen. Hoe de Heer W. zich dat navolgen voorstelt, blijkt nergens.

Laat ik eens twee plaatsen afschrijven, waartusschen de Heer W. en wij met hem, zeer veel overeenkomst vinden. Bij Multatuli: 'Zonder in 't minst partij te trekken voor verjaarde toestanden, beweer ik, dat de verhouding tusschen adel en gemeen, tusschen slavenhouders en slaven, *over 't geheel*, meer lichtpunten aanbood, meer liefelijks bevatte, dan er in onze Maatschappij wordt gevonden in de relatiën van armen, burgerlui en rijken...Een slaaf kon, door matig werk, de kosten opbrengen van z'n onderhoud. Men was door eigenbelang genoopt, - en waar dit zweeg, door de wet gedwongen - hem te onderhouden. De meester schafte hem deksel en voedsel, beide in overeenstemming met z'n behoeften. Ja zelfs was 'n eigenaar den slaaf ondersteuning schuldig, ingeval van ziekte of verwonding.' Bij Karr (vert. van den hr. W.): ''t Is waar, de slavernij in welke vorm ook, is iets verfoeilijks, iets onmenschelijks. Ik heb er zelfs nooit in toegestemd, het voorgewende recht, dat de menschen zich aanmatigen over de vrijheid van andere menschen, tot een punt van discussie te maken. -

Het heeft de schijn, alsof alle blanken vrij zouden zijn en alsof er in Frankrijk niet millioenen slaven waren, meer slaaf en ongelukkiger dan de negers in de kolonien. Waarlijk ik zeg het in volle ernst: meer dan de helft der werklieden zijn er slechter aan toe, dan de negers. De zieke neger wordt gevoed en verzorgd door zijn meester, de oude of gebrekkige neger blijft bij hem wonen en ontvangt er zijn levensonderhoud. Maar de zieke, oude gebrekkige arbeider moet van honger omkomen.'

Nu zijn er minstens vier gevallen mogelijk: 1. Multatuli moet 'Ideën' schrijven, heeft niets voor de hand, grijpt in wanhoop naar zijn Guêpes. Ah Voilá! Al weer een Idee. N. zooveel! Een beetje een andere draai en de zaak is gezond! 2. M. zit voor zijn schrijftafel; hij moet 'Ideën' produceeren. Ho! wacht eens, wat zegt Dinges daar ook van, Karr geloof ik, jaren geleden gelezen. Slaven beter af dan onze vrije burgers. Mooi, best te gebruiken! Dat stomme Hollandsche vee merkt het toch niet. 3. M. heeft indertijd de Guêpes genoten. Hij denkt niet meer aan de boekjes. Hij schrijft 'Ideën,' heeft veine, is geweldig lekker aan 't doorslaan; wrijft zich de handen van plezier, dat hij dat alles maar zoo los en vrij uit zijn eigen heerlijken kop kan schudden. Wat een prachtig Idee, dat die slaven beter af waren dan onze arbeiders! Wat zullen ze er weer bedonderd tegen aan staan te gapen, die vervloekte Hollandsche badauds! Dat is nou toch eens een fonkelnieuw ding! - En toch was het een ideetje van Karr, dat toevallig, zonder dat hij er zich zelf een oogenblik rekenschap van gegeven heeft, kwam boven drijven. 4. Multatuli heeft het geciteerde nooit ofte nimmer gelezen, te minste zeker bij Karr niet. 't Was een inval puur van hem zelf, al stond het dan ook bij Karr.

Blijkbaar denkt de Hr. W. enkel aan de eerste drie mogelijkheden; maar aan welke nu in het bijzonder, aan welke doorgaans? Alleen No. 1 zou misdadig zijn, al zouden we de zaak met den mantel der liefde willen bedekken bij hem, die zoo veel gegeven heeft en die dikwijls afgejakkerd naar lichaam en geest wanhopig voor zijn kopie moet gezeten hebben. Maar nergens heeft de Hr. W. het waarschijnlijk gemaakt, dat No. 1 gevolgd is; nergens aangetoond met de stukken in de hand, dat M. uit geestelijke armoede of uit-

putting K. op den voet gevolgd en opzettelijk nageschreven heeft. Ik betwijfel zeer, of dit met de gegevens van den Hr. W. bewezen kan worden. En wat er dan verder overblijft is vrij onschuldig. Gelooft de Heer W. niet, dat dit bij alle schrijvers van Ideën voorkomt; zoowel bij Confucius of Mozes als bij Karr en Multatuli, als het me geoorloofd is die vier naast elkaar te noemen?

Maar verreweg het grootste deel van wat als bij K. en M. gelijk gesignaleerd wordt, is van dien aard, dat men gerust enkel aan No. 4 denken mag. Karr gaat, altijd welbewust badineerend, met opzet schrijvend in den modetoon van zijn tijd, te keer tegen de Kamers, het stemrecht, tegen Thiers. Dacht de Hr. W. nu heusch, dat M. dit van Karr leeren moest? Dat M. gezegd heeft: Kom, die Karr heeft dat zoo aardig in Frankrijk gedaan, laat ik dat hier eens probeeren; daar is alweer een duit aan te verdienen. Wel neen immers; bij M. was dit zuivere, echte passie; hij, die zich in zijn eigen bestaan, in zijn eigen leven, zijn eigen idealen benadeeld en vernietigd achtte door zekere politiek, door zekere politici, vloog op als een getergde leeuw tegen die allen, schold en tierde, barstte los in het bitterste sarcasme. Dat is toch heel wat anders dan dat gemaakte spottoontje bij Karr, dat ons thans verveelt, als we een dozijn bladzijden hebben gelezen. En nu zou M. eerst moeten gemerkt hebben, hoe Karr Thiers in de maling neemt, om op het idee te komen, hier Thorbecke eens te gaan vertrappen. 't Is immers te gek!

Karr zegt van een paar Kamerleden, dat ze ‘al lager vallend op de Publieke zaak zijn neergebuiteld.’ - Multatuli van een paar andere hier, dat ze ‘omhoog gevallen zijn door gebrek aan zwaarte.’ Zie je wel, zegt de Hr. W., precies Karr! Karr spreekt van politieke ‘joueurs de gobelets et de portefeuilles’, M. van ‘goocheltoeren’ met ‘blijk’ en ‘schijn’. Dezelfde beeldspraak immers!

Multatuli: ‘Ik vind niet goed, dat de Prins van Oranje z'n beroep van koning leert als inspecteur van de kavallerie. De Nederlanders zijn geen volk van paarden, noch paardenvolk. Ik beweer, dat er uit Pope's *Essay on Man* en zulke werken meer te leeren is - vooral voor iemand die geroepen is tot regeeren of besturen van menschen - dan in een stal.’ Bij

Karr: ‘Een zonderlinge positie is die van de prinsen van het Koninklijke huis in Frankrijk. Welke ook hun smaak, hun temperament, hun karakter, hun neigingen mogen zijn, zij moeten militairen worden.’ Wie, die M. kent, zal hier ook maar een oogenblik denken aan invloed van Karr? Is wat M. zei, trouwens niet een opmerking, die ieder gewoon mensch met een beetje gezond verstand, zonder invloed van wien ook, maken kan en zal?

Après tout komt het me zeer waarschijnlijk voor, dat Multatuli de Guêpes in zijn jonge jaren in Indië heeft gelezen en genoten, dat er nog al wel wat is van blijven hangen in zijn brein, dat dit als hij goed aan het doorslaan was, zoo weer eens onbewust boven kwam. Meer niet.

Dwaasheid is het te beweren, dat M. dichter bij Karr staat dan bij Heine. De heer W. is een leek, hij kijkt alleen naar de woordjes en den inhoud van de ideetjes, dat is hem niet kwalijk te nemen. Maar wie den geest proeft, is ervan doordrongen, dat van nauwe verwantschap van den opzettelijk in een modetoontje schrijvenden, op den duur vrij vervelenden Karr met Multatuli geen sprake zijn kan. M. staat oneindig veel dichter bij Heine.

Dat dit laatste niet zoo is, tracht de heer W. te bewijzen, door er o.a. aan te herinneren, dat M. hevig tegen den parlementairen regeeringsvorm uitvaart en een verlicht despotisme schijnt te verheerlijken, terwijl Heine alle heil ziet in het parlementarisme en voor Napoleon alleen in zijn opkomst sympathie voelt. Maar dit is immers onwaar! Lees Das Buch Legrand; welk een eerbiedig enthousiasme voor den grooten Keizer; wat een teer gevoel in de Zwei Grenadiere, en Multatuli, die zoowel zijn Monarchologie als zijn Demologie schreef, wat was hij zelf graag lid van de Kamer geweest! Trouwens Multatuli had die anti-parlementaire ideeën niet te leeren van Karr; Goethe schreef al dingen in die richting, die woordelijk in de Ideën konden zijn opgenomen. En een overeenkomst tusschen Heine en Multatuli is juist, dat beiden als vrije flaneerders, als speelsche kwajongens zich de vrijheid veroorloofden om vandaag af te breken wat ze morgen opbouwden, met hetzelfde vuur, denzelfden geest, dezelfde eeuwige frischheid. Wat nu ‘overnemen’ betreft: ik zou wel capita bij Multatuli

kunnen aanwijzen, waarvan met vrij groote zekerheid is aan te nemen, dat ze zeer rechtstreeks geschreven zijn onder den invloed van pagina's bij Heine. Zoo b.v. Idee 1262 en Capita XIII en XIV uit Das Buch Legrand. Hier geldt het iets zeer bijzonders en aparts, hier is in heel den toon en den opzet een zeer innige verwantschap, die niet bloot toeval zijn kan.

Het vermakelijkste in het boekje van den heer Westra is wel zijn ontdekking van de *schakel* aan de wereldlitteratuur, een wereldlitteratuur, die hier nota bene wordt vertegenwoordigd door den vrij wel vergeten Karr, van wien ik overigens niets kwaads zeggen wil.

Het boekje van den Heer W. is geschreven in het tweede kwartaal van 1910. Is hij inderdaad in zoo hooge mate een leek, dat hij in Mei 1910 te Bussum niet wist, wat ieder die zich eenigszins met de litteratuur van den dag bezig houdt, weten kan, namelijk dat al sedert eenige jaren en in het bijzonder in dit Tijdschrift uitvoerig is bewezen, dat Multatuli vastgegroeid zit in heel het geestelijk leven van 1750-1850 in West-Europa, dat hij met zijn wortels vast omklemt al dat saprijke, weelderige denken en zeggen van Rousseau tot zijn eigen tijdgenooten toe, en dat zijn eigen bloemen en vruchten daaruit gegroeid zijn, dat men hem dat volstrekt niet kwalijk neemt, dat men hem er zelfs zeer dankbaar voor is? Dit is toch bijna al te naief! Ik ben er van overtuigd, wat de Heer W. gedaan heeft ten opzichte van Karr, kan ons nog wel eens te beurt vallen, van een anderen heremiet, die zich opsluit met Multatuli en een ander auteur, bij voorkeur uit het tijdperk 1750-1850. En wat zoo'n liefhebber dan presteert, is nog geen nutteloos werk! Er kunnen altijd nog feiten bij tot staving van wat reeds lang vóór den Heer Westra zijn boekje schreef, in groote algemeenheid bewezen was.

Zoo kan het ook volstrekt geen kwaad, dat de Heer W. aangetoond heeft, hoe M. Karr moet gelezen hebben, dat er ten minste ideeën voorkomen bij M. die Karr ook had. Kijk, Karr óok al! zeggen we nu. Maar door te beweren, dat hij nu de schakel met de wereldlitteratuur gevonden heeft voor Multatuli, maakt de Heer W. zich wel een beetje belachelijk.

PRINSEN.

Bloemlezing uit de Nieuwste Nederlandsche Dichtkunst 1905-1910, samengesteld door Alex. Gutteling en Maurits Uyldert. Amsterdam 1910. W. Versluys.
Shelley: Prometheus Ontboeid. Een Lyrisch Drama in Vier Bedrijven, vertaald door Alex. Gutteling, uitgeg. door de Mpij. voor Goede en Goedk. Lectuur. Amsterdam.
P.C. Boutens: Vergeten Liedjes, uitgegeven door C.A.J. van Dishoeck te Bussum. MCMX.

Van de eerste twee uitgaven past het ons niet iets anders te melden dan dat ze verschenen zijn.

De derde is als een *Vademecum* voor de geestverwanten van haar schrijver.

Men zou Boutens, in een beperkten zin, de dichter van de Ziel kunnen noemen. De kristelijk-platonische leer dat de Ziel een van het Lichaam te onderscheiden wezen is, van de Godheid afkomstig en naar haar terugverlangend, in de zichtbare wereld alleen den spiegel van zichzelf en van die Godheid ziende, weet hij juist voor de menschen van onzen tijd, de voor werkelijkheids-spiegelingen zoo zeldzaam gevoelige, opnieuw leefbaar te maken.

Al de wijzen waarop de Ziel (een woord dat door Boutens doorgaans zonder lidwoord geschreven wordt, zoodat men, waar dit bij anderen gebeurt, haast onfeilbaar tot invloed van zijn gedichten besluiten kan) al de wijzen waarop de Ziel zich verhoudt tot haar lichaam, tot een gedroomde godheid, tot de werkelijkheid van leven en dood, hier worden uitgesproken, en altijd is in die verhoudingen de Ziel hoofdpersoon.

In het begin van het boek troost zij het lichaam: Lijd getroost, houd uw oogen open voor het leven, vóór ge sterft zal *ik* u verheerlijken, en samen zullen wij door denzelfden dood gaan naar dezelfde opstanding. En aan het einde wordt namens haar door den dichter toegegeven dat het leven in de wereld, het lachen en weenen met de menschen, haar geleerd leerd heeft wat ze van den oorsprong af, zonder het te weten, wenschte.

Toch is haar bestaan in die wereld een ‘rijk gemis’ geweest: een zoeken van haar godheid. ‘In den mist’ verwachtte

zij het neerdalen van een glorende, een gesluierde schoonheid. De grofheid van het lichamelijke leven deed haar, ‘na het feest,’ in schaamte gaan naast de Eéne ‘van Gods bloemen’ die onaantastbaar en troostend gebleken was. En in de ‘Invocatio Amoris’ roept zij leven en dood tot zich, alleen als uit de handen van de genade-volle godheid.

Dat leven in de wereld is het dan wat door den dichter wordt uitgewerkt. De schoonheid van de uren en de seizoenen, het zelfgevoel van de Ziel, haar leed en haar liefde, haar verlangen naar de godheid en haar taak als goden-bode, haar hoop en haar geluk, haar meegevoel, en haar besef dat boven alle meegevoel het gevoel zijn eindeloosheid heeft: haar *eigen* weenen en lachen, dat boven de menschen uit vertoeft in de hemelen, dat na *eigen* laatsten glimlach de eindelijke verheerlijking en de eenheid met de goddelijke liefde worden zal, dat den dood verlangt als de ingang tot de eeuwige zaligheid en den eenigen vrede: die heele volte van leven wordt uitgedrukt en toegezongen.

Het is het leven *gezien van uit de ziel*, en dat daarom als het ‘bewogen licht van God’ begrepen wordt, het leven dat ‘den smakeloozen smaak’ heeft van versch-gevallen sneeuw.

Het is belangwekkend deze verzen te vergelijken met andere die in het begin van onze dichterlijke beweging aandeden en werden toegejuicht; met de jeugd-verzen van Hélène Swarth, bedoel ik.

Dáárin was een natuurlijke liefde het sprekende dat dadelijk werd meegevoeld. Nu is het een geestelijke. De omslag doet er zich door kennen, die wij sints jaren aanwijzen. Van natuurlijk werd de poëzie geestelijk. Uit de verfijning van het gewaarwordingsleven kon zich enkel redden wie een geestelijk bestaan bezat.

Van hen die een geestelijke poëzie vertegenwoordigen staat Boutens het dichtst bij dat deel van de beschaafde burgerij dat van dichterlijke en geestelijke ontwikkeling zich niet wil losmaken, maar toch bevreesd is voor de denkbeelden en de gestalten waarin een nieuwe wereld naarvoren dringt.

ALBERT VERWEY.

De Tendens in de ‘Willem Leevend’ van Wolff en Deken (II)

Door
J. Koopmans.

(Vervolg en Slot van Blz. 144).

De kolonel voornoemd maakt een reeds voor ons zelf stilzwijgend gemaakte opmerking levendig, hoe de dames Wolff en Deken, wanneer zij uit de schat van mensenkennis, die ze zich uit hun levenservaring en hun uitgebreide correspondentie verzamelden, de materie kiezen tot opbouw van hun mannen-karakters, zij overhellen tot deze twee uitersten: òf zij zoeken hun ideaal in het heroïese, òf wel, ze vermeien zich in de krachteloze excessen van een overprikkelende sentimentalieteit. Nu denke men bij dit heroïese in geen geval aan de *typus gloriosus* van 't staande heldendicht. Daar was het de gepluimde held, die, na zich eerst als kampvechter, minnaar, en wreker van 't onrecht, befaamd te hebben gemaakt, aan 't einde van 't hoogbrozig verhaal, zich als triumfator in 't Eden van aanzien en vrouwenliefde zag binnenleiden. Geheel andere eisen stelde de 18de eeuw aan de burger-roman. De held uit de wereld der ‘Aufklärung’ zou niet overwinnen met het wapen van 't ruw geweld, maar met dat van de Rede en van de Zede; zijn kracht en geestesadel mochten zich niet laten blijken uit 't verscheuren van verborgen weefsels en van duistere machinatieën, maar moesten spreken uit zijn doen en denken, zijn kloek oordeel bovenal tegenover on-

redelike meningen, domme vooroordelen, verbeuzelde levens, en de onzedelikheid. Voor hem zit het gevaar niet in de vuisten, maar in de hoofden. En de beste ridder zonder blaam acht hij degene, die de mens-onwaardige afdwalingen in oordeel en wandel, uit de verdwaasde hoofden en harten wegredeneert.

We kennen allen de gelukkige vinding in deze richting uit de *Sara Burgerhart:* Abraham Blankaart namelik, welke sympathieke figuur met zijn gezond oordeel, zijn onomwonden eerlikheid, zijn mild geloof en zijn warm hart, jaren lang de lieveling van 't Nederlands publiek is geweest. Doch vergeten wij niet, dat we in Blankaart een afgewerkt beeld voor ons hebben, waaraan niets meer te verbeteren viel, en die, in zijn karaktervolle en maatschappelike onafhankelikheid rotsvast te midden van de om hem dwalende of struikelende nevenfiguren moest blijven staan. Hij moest de incarnatie worden van het krachtig en rustig zelfbewustzijn. Dat de schrijfsters zelf in hem hun ideale kracht bereikt zagen, blijkt wel hieruit, dat zij in de *Brieven van Abraham Blankaart* hem, en geen ander, tot woordvoerder van hun moralisatieën hebben gemaakt. Aan Blankaarts mening, meer dan aan het hunne, zou 't meeste geloof worden gehecht. Doch 't mocht bij Blankaart alleen niet blijven. De schrijfsters zonnen op andere plannen. Zij kregen het in hun hoofd, te beproeven, of zij soms niet een jongeling van burgerlike conditie, door de school van 's levens wederwaardigheden tot een man vermochten te vormen. Zij stelden zich dus zelf een prijsvraag, en 't antwoord had, eveneens naar de stijl van die dagen, kunnen luiden: ‘Proeve, hoe langs de aangeduide weg een nog ongevormd jonkman opgeleid kan worden tot een braaf echtgenoot en een waardig burger.’ De eis was hoog, en 't is dus ook bij een proeve gebleven. Als zodanig altans dienen wij hun werk te beschouwen. Een karakter-‘ontwikkeling’ geven de schrijfsters niet. De heer Willem Leevend is omhangen met enige hoedanigheden, die onder de inwerking van bepaalde prikkels, hun sterkst-sprekende zijden vertonen, om aan de toeschouwer tot een spiegel te verstrekken. We spreken niet tegen, dat zulk een tiepe niet door interessante levensfazen te voeren zou zijn. En evenmin mag ontkend, dat, in dit werk, bij die fazen wel degelik rekening is gehouden met bestaande voorwaarden, die logies

de bijgevoerde handelingen en stemmingen hebben moeten beïnvloeden. Doch ondanks dit alles blijft Willem Leevend slechts de woordvoerder van zijn eigenschappen; en hij die als kapstok van de moraal niet eens in staat is als *mens* te leven, is zelfs niet eens, wegens de aard der toon te stellen kwaliteiten, nòch wezenlik, nòch in abstractie, een *man*. Hij is de aanstellerigheid zelve, die, totaal ongewapend tegen de inwerking van de buitenwereld, onmiddellik toegeeft aan de inspraak van zijn hart; een bovenste beste brave Hendrik weliswaar, zo als een stemmige jongejuffrouw maar verlangen kan, maar die tegelijk van zijn deugden de overdrijvingen zo zeer ten toon stelt, dat zij, onbeheerst door de temmende rede, zich voordoen als onmannelike zwakheden. Dat hij zich daardoor de opspraak van de wereld, en naast zijn eigen verdrietelikheden, ook nog de daaruit voortvloeiende onaangenaamheden op den hals haalt, laat zich verstaan. Maar de wereld mag praten. Zoveel te grootser is 't eerherstel. Want voor het doordringend oog van de bezonnen rede, die kalm en onbevooroordeeld Willems levensloop volgt, blinken door zijn zwakheden de schitterende zijden van zijn wezen zo glansrijk door, dat een beloning noodwendig moet volgen, en Willem zich, bij een goed positie, de schoonste en edelaardigste der meisjes toegewezen ziet. Niets waarborgt ons echter, of met deze toewijzing Willems hinderlike prikkelbaarheid en de daarmede gepaard gaande overdwaalsheid genezen zijn. Wij hebben niets zien veranderen; we volgden geen proces: we kunnen enkel vertrouwen. Dit is nu te veel gevergd. Maar wat te doen, dan te zwijgen, waar 't maagdelik ideaal zo standvastig door de tederste armen wordt gepousseerd? In al zijn lotgevallen toch zijn 't voornamelik vrouwen, die de zigzaglijn van zijn leven bepalen; 't zijn vrouwen, aan wie zijn gewaarwordingen en stemmingen in ellenlange ontboezemingen worden uitgemeten; 't zijn nogmaals vrouwen, aan wier trouwe hand hij 't Paradijs van zijn wensen met zedige tred wordt binnengeleid.

In één opzicht is Willem ‘vierkant’. 't Is daar waar hij tegenover opzettelik laag gehouden minderwaardigen wordt gesteld. De student Leevend heeft te Leiden - op goed geloof, namelik, want meeleven met studenten zien we hem helemaal niet, -

een contubernaal. Dit is Van Goudenstein, een boemelaar, en dus voor de rechtbank van de Rede, een schurk; tevens een verarmde plattelandsjonker, en daardoor, voor 't Patriotties burger-oordeel, een kale pochhans. Deze booswicht nu begaat de ‘vuige’ daad, dat hij de zedige Lotje, vooreerst, minder eerbare kusjes heeft gevraagd, daarna, op de club, toespelingen op Willems blijkbaar meer gevorderde amourettes maakt. Die scherts, of wat het dan geweest is, slaat in; 't komt tot een bastonnade, en daarna nog eens, als 't menens wordt, tot een afstraffing, met dit gevolg, dat de jonker voor goed op zijn rug ligt. Willem is de ‘held’. Maar, voor een ogenblik. Een vlucht naar 't buitenland volgt. Men vrage niet, of dit nodig is. De uitwijking heeft, zoals we zien zullen, een nevenbedoeling. Dan nog moet zijn onzichtbaarheid er het zijne toe bijbrengen, om aan 't medegevoel van hen, die in hem zijn blijven vertrouwen, de nodige spanning te geven. Juist bijtijds, wanneer de motieven weg moeten vallen, waardoor zijn terugkeer naar 't vaderland tot dusver bemoeielikt werd, blijkt, dat Van Goudenstein niet zozeer aan Willems degenstoot, als wel aan de gevolgen van zijn boemelaarsleven is gestorven. Bijtijds ook, worden de ongunstige vermoedens weggeruimd. Tot heden was Willems verontwaardiging over Van Goudenstein steeds in een ongunstige zin uitgelegd; de jongelieden, die op Beekenhof of elders aan tafel zaten, hadden, wanneer 't gesprek op hun medestudent Leevend kwam, gemeesmuild, en zich een duister woord laten ontvallen over diens connecties met een ‘zekere juffrouw’ Roulin. Zijn lange afwezigheid van Beekenhof, het langzaam wegkwijnen van Lotje, hadden de zaak hoe langer hoe geheimzinniger gemaakt, en de briefwisseling tussen de familieverwanten en verdere kennissen bevatten allerlei gissingen, de een nog bezwarender dan de andere. In 't onderlinge gedachtenverkeer heette Lotje verleid te zijn, en reeds werd als de beste oplossing aangepreekt, dat Willem zou gaan trouwen, en met zijn naam aan Lotje haar verloren eer teruggeven. Toen was 't Coosje Veldenaar te eng geworden; ze had kort en kloek de pen opgenomen, om er 't rechte van te vernemen. Willem - 't was vóór de manslag nog - vertoefde nog in en om Leiden; Coosje, een goede kennis, had hem vòòrheen bij de Helders ontmoet. Zij vraagt hem onom-

wonden, of hij haar in staat wil stellen mogelike betichtingen tegen zijn persoon tegen te spreken; of 't waar is, dat Lotje moeder is geworden; of 't kind leeft, dan wel bij zijn moeder rust. Zij wil niet veroordelen, maar ze wil nuttig zijn. 't Valt haar natuurlik wel moeielik in hem de laaghartige verleider te zien van een meisje, dat hem vurig heeft moeten beminnen, als zij gestruikeld heeft. Maar hij kan gerust schrijven; haar moeder weet er van. Enz. [1)]

Doch 't wordt tijd, de held der ‘deugd’ zelf voor 't voetlicht te schuiven, en hem het woord te lenen, dat hem tot heden te lang werd ontzegd.

> De Heer WILLEM LEEVEND aan Mejuffrouw JACOBA VELDENAAR.
> Dierbaarste!
> Kunt gij dus ook nog met mij medelijden hebben? En waarom niet? ik ben immers een mensch? Gij duldt immers hem, dien God duldt? Ik haat mij zelf zo zeer, dat ik leeven wil, om mij langzaam te doen sterven. Lotje, het aanbiddelijke Lotje - hoort ons niemand? - Coosje! Haar heb ik den dood veroorzaakt. Door mij, door mij sterft zij, in den bloei haarer dagen. Zij is niet verwelkt; zij is wreedaardig afgerukt. En zij is, met mijnen duldeloozen naam op haare lippen, aan mijnen boezem gestorven. Haat mij! *veracht* mij maar niet; tegen dit denkbeeld raakt mijn geheel weezen in oproer. Mooglijk ben ik zo geheel schuldig niet: wie dan? Lotje? hoon haar niet, juffrouw Veldenaar; zij is zo vlekkeloos als het licht, waar in zij verheeven is,.. ô Gij gezaligde zie nog eens - nog eens maar, met uwe zegenende oogen neder op uwen Willem. De mijne zijt gij: eeuwig de mijne! Wie kan scheiden, het geen God heeft saamgevoegd? ... Mijn bloed kookt in de aderen. Hoe gruwt mijne ziel van uwe vraag! - Een versmadend zwijgen is mijn antwoord. Lotje, mijne geliefde, is in het graf, en ik - ik leef. ô Mijn

1) IV, 31.

hoofd, mijn hart; mijn hand! hoe beeft, hoe trilt alles! welk een bedwelmende nevel drijft er over mijnen geest! Ik ben niet wel, evenwel niet ziek. Niet meer
Uwe vrolijke Vriend,
W. LEEVEND.

Niemand zal Coosje kwalik nemen, dat ze zich na deze demonstratie even wijs bevindt te zijn als tevoren. En ook wij zelf zouden, wanneer we niet nader waren ingelicht, uit een twintigtal veel langere, en wellicht nog wilder delirerende brieven, niet kunnen betuigen, wat deze lang aangehouden smart- en wanhoopskreet voor een einde moet brengen. We zullen ze niet aanhalen, die epistelen 't zij aan Lotje zelf, 't zij aan Mej. Belcour: ze zouden 't zelfde verschijnsel staven, dat deze jonge man zich heeft leren wentelen in z'n aandoenlikheid, en z'n verdrietelikheden tot hevig inwerkende smarten distilleert, om, in een blijvende overspanning het zwijmelend zoet van een steeds fijner overgehaalde weeheid met lange teugen in te zwelgen. Z'n hartedienst wordt een mysteriën-cultus, een onan-ziekte, een fakir-koorts. Doch in de herhaling van het éénsluidend exempel schuilt tevens de ernst van het af te wenden gevaar. Al deze theatrale scènes zijn slechts een voorbereiding. De dood van Lotje sluit ook Willems geestverstoringen af. Lotje valt als een offer, Willem wordt gered. En 't is over de lijkkist van de wreed beproefde, dat in Mej. Belcour de Rede hem zachtjes wenkt, en door de schemering van z'n tranen hem de weg wijst, waarlangs z'n verdwaalde zinnen weer in de bedding van het ware geluk en de ware harmonie van z'n levensmachten kunnen terugkeren.

Hier volgt de brief, welke de knoop legt tussen het oude en nieuwe, en die ons 't voordeel geeft, behalve dat ze ons het wezen van Willem openlegt, tevens duidelik een der bedoelingen af te tekenen, die de schrijfsters, tot de opvoeding van 't lezend publiek, zich met de creatie van deze hoofdpersoon hebben voorgesteld.

Mejuffrouw ADRIANA BELCOUR aan den Heer JACOB BERNARDS [1]
Waarde Vriend!

- - - - - - - - - - - - - - - -

Laat ik beproeven, of ik aan mijn Verhaal kan beginnen. Zeer ontroerd en vermoeid kwam ik hier. [2] Ik had niets van mijne overkomst gemeld, omdat ik wilde zien, of mijne onverwagte verschijning ook eenige afwending bij hem zoude maken. In huis komende, was mijn eerste vraag naar Leevend. Hij zat in de eetkamer, in een hoek, ongekleed, met zijn hand onder zijn hoofd, zeer vervallen en eenigszins versuft. Hij merkte niet, dat ik hem waarnam, vóór ik hem, door tegen eenen stoel te stooten, deed opzien. Hij zag treurig op, schrikte, twijfelde of hij wel zag; vloog op, hing mij aan den hals, zweeg; poogde mij in 't aangezicht te zien - kon het niet uitharden; zijn hoofd zeeg neder. Ik had hartstochtelijke Tooneelen gewagt: ik wist, hoe lief hij haar had, hoe hij aan haar gewend, aan haar gehecht was. Dus hield hij mij een geruimen tijd staande. Zijn geheel zenuwstel sidderde; ongemerkt leide ik hem naar een stoel, en was verpligt hem door het ruiken aan Eau de Luce, voor een volkomene flauwte te bewaaren. Ik, die de fijnheid en het geweldige zijner driften ken, kan mij daar niet over verwonderen, hoe sterk en gezond hij ook zijn mag. Ik vroeg aan Klaartje, of hij adergelaaten was; doch het antwoord was oorzaak, dat ik terstond den Chirurgijn liet haalen; die hem, en nu ook met gewenschter gevolg, een ader opende. Hij bevond zich toen wat beter. Nog had hij geen woord gesproken, maar liet alles doen; juist als iemand, die 't nog moeilijker vindt iets te zeggen, wat ook, dan alles aan zich te laaten uitvoeren. Een uur na de laating stond hij op; ik begreep zijn oogmerk; hij leide mij naar de Treurkamer. Bevende, als of hij eene zwaare koorts had, schoof hij het deksel ter zijden af. *Daar,* (riep hij uit) *daar ligt Lotje!*

1) Bernard was een afgewezen aanbidder van 't overleden Lotje.
2) Te Leiden.

Zijne handen wringende, met alle de teekens eener wanhoopige droefheid, bezweek hij bijkans op nieuw.
In het binnenste mijner ziel aangedaan, stroomden mijne traanen zwijgende; en ik had dien troost, dien ik voor hem zogt op te zamelen, zelf maar al te noodig! Eene droefheid als de zijne is niet te stuiten; zij moet, is 't mooglijk, afgeleid worden, om haaren vaart te verzwakken. Hier aan dagt ik, terwijl ik mijne zalige Vriendin beschouwde. Bij iedere kusch, die ik op hare lippen drukte, ontvloeide nog eene nog tederder benaming. Haar door mijne traanen aanziende, zeide ik: 'Hoe vroeg zijt gij gelukkig! Wat zal, wat kan ons over uw verlies troosten, dan het heerlijke denkbeeld uwer gelukzaligheid? zo wij ten minsten verdienen uwe Vriendin genaamd te worden.' Hij zweeg nog al. Zijne geheele ziel heeft maar één denkbeeld: *Lotje is overleeden!* Met eerbied kuschte hij beurtlings haare handen, haar voorhoofd; dan zag hij opwaards; wrong zijne handen; lag die weder op den rand der kist; staarde met verzwakte, matte, leevenlooze, neerhangende oogen op het dierbaar lijk. Hij begon te weenen. Ik liet hem weenen. Ik stoorde hem niet. Wat kan tegenstand, dan (durf ik het zeggen?) verbitteren? Ik liet hem des het volle genot, al den zielenwellust zijner droefheid te smaaken, zo lang zijne kragten het toestonden; en zette mij in de kamer neder. Eindelijk kwam hij naar mij toe, scheen bedwelmd, vroeg naar mijne gezondheid; zeide 'dat Lotje dood was.' Nu begon ik te hoopen,
Ik. Zit bij mij, Leevend; laaten wij beide bedroefd zijn. Ons beider verlies is groot. Wij moesten deeze lieve, zalige, weinig gekend hebben, indien onze droefheid ware uittespreeken. *[Hij zag mij opmerkzaam aan, als wilde hij mij door en door zien.]*
Hij. En het is mijne Belcour, die dus spreekt?
Ik. Is er iets, in 't geen ik zeg, dat u verwonderen kan? Denkt gij, dat iemand, wie ook, meer bemind kan hebben dan Belcour? meer kan verliezen, nu ik haar mis?
Hij. Meer bemìnd dan Belcour? ... meer verliezen? ...
Ik. Ach, Leevend, dit beminlijk schepsel is onder mijne bijna Moederlijke oogen gebooren en opgewassen. Oordeel, mijn Vriend, hoe dierbaar zij aan mijn standvastig hart moet geweest zijn!

Hij. Wat! *[Hij ging met een verontwaardigd gelaat eene trede agterwaards.]* Beminde gij haar meerder dan ik? waan dit niet. Verliest gij meerder dan ik, die alles verlies?
Ik. Dwaaze Jongeling, durft gu uwe liefde bij de mijne vergelijken? Nu, de proef zal alles uitwijzen.
Hij. De proef!
Ik. Deeze! Wie neemt het grootste deel in haar onuitspreekelijk geluk? Hij, die dit doet, is zeker de grootste Vriend, en dat wel, naar maate hij daar zelf bij verliest. Ontkent gij dit? of niet?
Hij. Ik ontken het niet - maar ...
Ik. [Hem invallende.] Maar we zijn het beiden eens, dat wij onbesefbaar veel verliezen. Ik heb, buiten deeze eenige, niemand, voor wie mijn hart bijzonder voelt. Ik verlies des veel meer dan gij, mijn Vriend, die nog zo veel overhoudt, om aan u te hechten; en evenwel, als de Natuur voldaan is, zal ik mij dit verlies getroosten.
Hij. Getroosten!
Ik. Ja, getroosten. Ik herhaal het, terwijl ik de tederste traanen storte, die ik immer geweend heb. Onze uitmuntende Vriendin verdient wel, door redelijke, zo wel als door gevoelige weezens betreurd te worden. En dewijl ik zo gaarn geloof, dat onze verscheiden Vrienden niet onkundig zijn van onzen staat, en lotgevallen, zo vind ik hier eene drangrede te meer in, om mij haarer goedkeuring waardig te gedragen, gedurende deezen voorbereidenden proefstaat, waar in ik nog mijne eerbiedige onderwerping toonen kan aan het opperste Weezen.
Hij. [wat verdrietig.] Als de natuur voldaan is? dan zal ik mij óók troosten. Doch mijne ziel ontfangt zeer vaste, zeer diep ingedrukte gloeiende gevoelens; ik ben niet zwak van karakter; ik wijk niet voor en door alles, wat mij voorbij zweeft ...
Ik. [Ik viel hem in.] En men verfijnt zich thans meer dan ooit. Zwak karakter! Stelt men thans zijnen roem niet, in ons geheel weezen eerst te verzwakken en dan optelossen? Bewijst men zijne standvastigheid niet, door eene alles overdrijvende gevoeligheid? Onze eigenliefde speelt meermaal een groote rol, als men wel zoude gelooven, dat zij zich zelf ten

bloede toe kwelt. Dat een teder aandoenlijk jong Meisje weinig gehard zij tegen de rampen deezes tijds, en daarom flauwmoedig handele, dit is haar schuld niet: haare kragten zijn niet toereikend. Maar dat een Jongeling, die meermaal zich als een verstandig Man wist te gedraagen, in moedeloosheid wegzinkt; en uit eene verfijnde eigenliefde, der droefheid alles, alles ten prooije laat, dit keur ik ten hoogsten af.
Hij. Belcour! gelooft gij, dat mijne droefheid uit eene andere bron vloeit, dan uit dit [hij bragt mijne hand beweeglijk op zijn hart;] verscheurd hart? Gelooft gij, dat de Vriend eener Lotje in zijne verbeelding iets behoeft op te zoeken? ...
Ik. Ja, ik weet het, in uw hart zelf is die bron! Maar tevens ook, dat onze aangevuurde verbeelding altoos aan onze geliefdste aandoeningen en uitzichten zeer gunstig is. Niet dat wij daar door minder oprecht zijn; dat wij minder voelen, dan wij voorgeeven; neen: het bewijst alleen, dat wij op rekening der natuur stellen, het geen alleen onze kunstbehoefte geworden is.
Hij. Onze kunstbehoefte?
Ik. Niets anders; maar, en dit is het ergste, zij wordt weldra onze natuurlijke behoefte; wij kunnen er niet meer buiten. Onze dierbare Overledene is er een treurig bewijs van.
Hij. Spreek eens wat duidelijker: alles is zo bewolkt!
Ik. Dat zal ik doen. Onze beminde Lotje ontfing van de natuur een hart, zo onbeschrijfbaar aandoenlijk; zij had zulk een fijn teder zwak zenuwstelsel, dat zij ook maar bij het verhaal van iets beweeglijks van vert verschoot, en ook dan, als zij volmaakt wel was, geduurig geschokt wierd. In zo verre was zij geheel lijdelijk. Zo had de Natuur haar gevormd; zo uitgerust kwam zij in dit leven. Maar zij helde met vermaak en toegeving over tot het peinzende, de eenzaamheid, en dat zonder eigenlijk gezegd droefgeestig te zijn. Dit wist ik. Hier voor hebbe ik haar ook altoos gewaarschuwd. Ik voorzag, dat mijne Vriendin eens in omstandigheden zoude kunnen raaken, die haar, zo gesteld zijnde, moeten ten ondergang brengen; zo zij haar uitmuntend verstand niet gebruikte, om haare te groote en levendige gevoeligheid te koelen, te maatigen door blijmoedige overdenkingen.
Hij. Stond dit in haar vermogen?
Ik. Kunt gij mij die vraag doen?

Hij. Antwoord mij!
Ik. Gij verbaast mij! Zijn wij dan voor onze daaden niet aanspreekelijk? Wil de Hoogste Goedheid dan maaijen, daar zij niet gestrooid heeft? Zullen wij niet naar billijkheid geoordeeld worden? Wordt er meer van ons geëischt, dan onze natuurkragt toelaat?
Hij. Waardste Belcour, ik kan niet redeneeren.... Mijn dierbaarste, geheel mijn eige Lotje, heiligste schat van mijn hart, kan uw Willem om u te bedroefd zijn! Ongevoeligheid, zijt gij eene deugd? hoe beeft mijne ziel dan met afgrijzen van u te rug! Zo lang ik adem, zo lang ik mij zelf bewust ben, zal ik u betreuren. In het binnenst van mijn hart zal ik uwe gedagtenis heiligen. [Hij zeeg vernietigd op het lijk neder....]
- - - - - - - - - - - - - - - - - -
Aan het avondeten sprak ik met Roulin over de bezorging van alles, wat er noodig was; mijne oogen van tijd tot tijd afdroogende.
Roulin. Gij zijt zeer bedroefd, waardste Belcour.
Ik. Meer dan ik zeggen kan; maar hoe nutteloos zoude de droefheid mij maaken, indien zij mij buiten staat bragt, om zulke onvermijdelijke pligten, als er thans op ons wagten, te verrichten! Dit is thans alles, mijn Vriend, waar door wij nu nog kunnen bewijzen, hoe lief zij ons geweest is.
Roulin. Gelukkig, die ook zijne droefheid aan de reden onderwerpen kan, en het ook poogt.
Ik. En hij is zeker zo wel de grootste als de gelukkigste, die zeer heevige driften in toom houdt. Dit is die srtijd, waar van in de Heilige Schrift gesproken wordt; dit is ook die voorwaarde, waar door wij onze redelijke goedheid tot zedelijke sterkte verhoogen kunnen. Deugd is kragt. Zij is de Vriendin niet van laffe karakters. Zij bouwt haar huis niet op eenen zandgrond. Zij vertoeft niet in een hart, dat niet in staat is om tegenstand te bieden, en zich niet kan verheffen tot eenen moeilijken pligt. Ook tegen onze droefheid moet men kunnen zeggen: ‘Tot hiertoe, en niet verder! -’ *[De Heer Leevend zweeg nog al*; *ik wilde, dat hij sprak; daarom ging ik dus voort.]* Alles, wat ons van onze hoofdpligt afleidt, moeten wij te keer gaan; wel verre van het met

een heimelijk genoegen te koesteren. [Hij zweeg nog al.] Men heeft thans, mijn Vriend, Schrijvers, die er zich op toeleggen, om onze jonge Lieden in dit opzicht slegte diensten te doen; en onbedagte Vrienden, die zich eene verdienste maaken, in hun zulke boeken in handen te geeven. Zulke reeds verweekte en door droefheid aangestreedene jonge Menschen, geeven zij eenen *Siegward*, de treurige verhaalen van eenen *d'Arnauld*, met bloed en traanen geschreeven, door eenen Man, - wie is hem in het ijzelijk weemoedige in den *Romanesquen* trant gelijk? Ja, zij geeven hun zelf de *Nagtgedagten van Young*. En welk boek is zo bereekend, ons jonge tot zwaarmoedigheid overhellende lieden met de allernadeeligste indrukken der onverschilligheid voor dit Leven te vervullen? Men maakt zich, schijnt het, altoos ook grooter pligt, om treurend door dit leven te gaan, dan wel onzen weg met een blijmoedig dankbaar verwijderd hart te bewandelen. Ik hou niet van die Menschen, die ons altoos de waereld in een zwart floers afschilderen. Er zijn altoos heldre punten in ons leven, Waarom vestigen wij daar deze aandagt niet op? Zwakheid is het, onze oogen niet te durven gebruiken, om de rampen deezes levens moedig in 't gelaat te zien. Onze zaak is het hier niet, door naare, ik kan die geenzins Godsdienstige bespiegelingen noemen, ons te verzuffen, maar om, elk in onzen kring, eene werkzame rol te speelen. De aandoenlijkste Menschen moest men nooit tot zwaarmoedigheid verlokkende Boeken in handen geeven. Hun met afkeer - met onverschilligheid voor dit leven te vervullen, kan noch hun hart verbeteren, noch hun verstand ophelderen. Ik hou er niet van dat men een kwaad geruchte over *Gods waereld* brengt.
---------- [1)]

Deze wassen weekheid van de 18de eeuwse sentimentalieteit is het, welke de schrijfsters van deze ‘historie’ hebben willen gispen, en, zo mogelik, in de goede richting leiden; en 't is Mejuffrouw Adriana Belcour, die eerst waarschuwend, daarna,

1) IV, 33.

als de stroom niet te keren blijkt geweest te zijn, betrachtend, als tolk optreedt van de rede, nadat ze de daden en woorden van het overgevoelige vriendenpaar voor haar vierschaar heeft gedaagd. Met deze correctie van de, in de litteratuur, doorgedrongen ziekelikheid, die alle geestkracht dreigde te verlammen, en die niet alleen de neiging voedde, de ellende op te zoeken, maar ook die van over de aanwezigheid van haar bronnen te roemen, hadden de schrijfsters het ene hoofddoel, 't welk zij zich bij het schrijven van deze geschiedenis hadden voorgesteld, voldoende toegelicht. Ze hadden toch aangetoond, dat een zieletoestand, waarin het wentelen in droefgeestigheid een verlustiging was geworden, zo goed als de wellust een vernietigende hartstocht mocht heten, evenzeer altans door z'n onmatige prikkeling het zielenoog benevelde, en als het heulsap, onder 't verraderlik strelen van de zinnen, de geest des te rasser verderft. En ziedaar, wat was het, dat de roeping van de mens meer wilde verbieden, dan het onvoorwaardelik volgen van driften, wier uitwerking hem stelde buiten 't bereik van 't ingeschapen Verstand! Aan de Rede immers kwam het toe, te oordelen, of 't hart, en zo ja, in hoeverre, zijn rechten mocht laten gelden. De Rede leidde en droeg het ingeschapen gevoel. Op háár in de eerste plaats had het appèl te doen. Háár had God ons gegeven tot een vrij en voor ons zelf te verantwoorden gebruik. Als 't schoonste geschenk aan de mens, had ze ook in Gods oog de heiligste rechten. Wel hem, die haar vermogen kende, en op haar almacht vertrouwde! Doch beperktheid van blik toonde hij, die hangend aan 't verouderde inzicht, de Goddelikheid van de vrijheids-gave betwijfelde, en Gods Wijsheid en Toeleg misduidend, zich zijn eigen menselike *waarde* niet bewust worden kon.

Aan bovenstaande laat zich aansluiten, wat de dames Wolff en Deken bij 't schrijven van '*Willem Leevend*' als het ander deel van hun missie-werk beschouwden: de lezers namelik onder 't oog brengen, hoe enerzijds een al te stout steunen op de rede, en 't dwaas vermeten om Gods verborgenheden uit te vorsen, maar ook anderzijds het mistrouwen op de heerlike gave Gods en 't miskennen van de hoge waarde van de menselike aanleg, - òf wel tot onredelike, ja, ziel- en

lichaam-storende begrippen en praktijken, òf wel tot een benepen, dweepziek en mens-onterend exclusivisme moest voeren, die 't opkomend nationaal gevoel en de algemene mensenverbroedering onmogelik maakte. De ene als de andere thesis stond in 't teken der ‘Aufklärung.’ De ‘verlichting’ wilde ‘verstandige’ mensen, die er zich niet toe zouden lenen, geloofsverschillen op te werpen, of verborgenheden uit te diepen, maar die, in de meest uitgebreide samenleving, onder de berechtiging van gevestigde, en zo veel mogelik patriottiese meningen, zich beijveren wilden, één rijk van vrede en vriendschap te stichten. Om deze kwesties op te kunnen werpen en tot een beslissing te brengen, hebben de schrijfsters ook theologen in de lotgevallen en de correspondenties van de hoofdpersonen betrokken. Om te beginnen, wordt Willem Leevend - wegens huiselike omstandigheden - zelf een theologies student. Dat hij dit echter meer was in naam dan in de daad, merkten we reeds op; dat hij studeert, mogen we geloven; maar zo hij 't niet deed, z'n roman werd er niet anders om. Met z'n bestemming heeft hij dit voor, dat dat hij tans gevoegelik als kapstok voor hem aangewreven dwaalbegrippen kon dienen. Deze afdwalingen, die de aankomende predikant als onrechtzinnig zouden moeten kenmerken, worden als zoodanig gekwalificeerd door de zeer intolerante en zeer rechtzinnige Amsterdamse dominee Heftig, - de meeste namen in Wolff- en Deken's romans spiegelen sterksprekende karakterzijden af - wiens zelotisme zelfs de eerzame professor Maatig over diens slapheid ten aanzien van z'n beschermeling meent te moeten onderhouden, en wiens buitengewoon babbelachtige huisplaag, geboren Rammel, - nog zo wat familie van de Leevends, - meer dan voldoende zorgt, dat enige feiten in Willems doen en laten door dominees ijver bezwaard en door haar laster misvormd, als verontrustende bewijzen van z'n onvermijdelik bederf, aan de familie-klok worden gehangen. Doch deze afdwalingen, die dominee uit een ietwat mismoedig en scepties gedicht van de jonge student gewroet heeft, zijn vooralsnog hypotheties, en raken alleen de veelvuldig voorkomende afwijkingen binnen de Kerk. Maar de ‘historie’ heeft ook gezorgd, dat Willem zelf, - die met z'n zogenaamde vrijgeesterij veeleer met de norm van de tijdgeest samenvalt, -

in rijper jaren de steunende toevlucht van de dwalende Ongedist wordt. De aanhanger van die uiterste afwijking is de zo veel beschreven ‘boezemvriend’ van Leevend, die de naam van Jambres draagt. Nu vraagt dit woord ‘vriend’ wederom onze geloofwaardigheid; van de sterke effusies in betuigingen en emoties, welke die tijd zozeer kenmerken, en in de vriendschap tussen Helder en Veldenaar zo welsprekend aan den dag komen, merken we hier niets; weleer is Jambres een geïncarneerde abstractie, en enkel aan Leevend toegevoegd als levensgezel, om in gevoerde gesprekken en correspondenties z'n begrippen af te haspelen. Jambres is dan ook in de loop van 't verhaal enkel ‘denker’; wáár hij loopt of staat, ziet men hem ‘peinzende’; zelfs als hij met Leevend rondtrekt, naar Amsterdam, naar Beekenhof en de Veldenaars, horen de liefste meisjes, in hun gezellig gezinsleven, schier geen kik; de man houdt zich, zo niet lichamelik, dan toch in de geest, op een voor allen onbegrijpelike afstand; niemand begrijpt, wat Willem in hem aantrekt; alleen Willem ziet z'n verborgen ‘licht’. Maar welke gevaren omringen de onnozelheid! De Satan loert op z'n prooi. De eenzaamheid-zoekende philister en alles doordringende scepticus Jambres stort in tot een genotzieke Godlochenaar, en - zo wil het de, trouwens door geen enkel innerlijk psychologiese grond te motiveren strekking, - eenmaal de verloren zoon, een welbewuste en zich zelf aanklagende zondaar. Hij was dwalende, jammert hij nu, en hij had Willem naar de afgrond willen leiden. De goedgelovige Willem die in hem de denker en zoeker had gezien, en zich op zijn kennis en bevindingen had laten leunen, was ten slotte wijzer dan de opgedrongen leermeester geweest. Nu lag hij lijdend naar lichaam en geest, in den vreemde op een eenzame dorpskrib, en worstelde, wanhopend aan zich zelt, op het martelend leger rond. Van hier zal hij Willem alsnog, vóór hij deze gewesten verlaat, de weldaad bewijzen, voor zich en voor andren z'n voordeel te doen met wat hij, Jambres, mee te delen heeft. Hij weet, wie hij geweest is, een rampvol schepsel. De eerste schakel van z'n wederwaardigheden vindt hij in z'n doodlik zwaarmoedig gestel, in z'n verdikt, zwartgallig bloed. Altoos vond hij vermaak in 't akelige en 't ijselike. Een dweper kon hij niet worden; vooreerst

omdat hij te log was om z'n fantasie te verheffen, en verder omdat hij te trots was op de roem van een denker te zijn. En zo ging hij een andere kant uit: hij werd een twijfelaar. Hem behaagden de duizende vragen van 't ongeloof; en lichtschuw van aanleg, had hij meer oog voor 't geflikker van de drogredenen van 't Sofisme, dan voor de heldere stralen ener gezonde filosofie. De naam, een diepdenkend vrager te zijn, rekende hij zich tot een eer. De schijn van zedigheid, hieraan verbonden, werd hem ten slotte tot misleiding. Hij kwam er toe, met steedsdoor vragen te stellen, tot zelfs van zulke waarop hij zelf geen antwoord wist, noch een mens ooit antwoorden kon. Toch ging de grote hoop door, met hem voor een wonder aan te zien. Hij van zijn kant, betaalde die slaafsheid met z'n verachting, en leerde honend spotten met de onenigheden die de boezem van de Christenheid verdeelden. En aldoor groeide z'n twijfel. Wat bleef over van de Waarheid voor hem, die telkens vragen deed, zonder dat hij antwoord behoefde! Aldus zaaiende, zaaide hij Ongeloof. Zelf in z'n eigen strikken verward, droeg hij de spot in de ene hand, de onvoldaanheid in de andere. Geen wonder, dat hij werd geschuwd. Zowel het Geloof als 't Ongeloof week terug voor z'n somberheid. Nog leefde hij zedig. Nog hield z'n trots de schijn, als kwamen z'n bezwaren tegen de Godsdienst voort uit z'n denkend brein, en hadden geen licenciën in z'n gedrag de ontkenning van de Goddelike wet tot dekmantel nodig. Maar 't peinzen verzwakte z'n krachten. De zwaarmoedigheid nam toe, de zielerust af. De gelovigen benijdde hij om hun kalmte, de goddelozen om hun zorgeloosheid. Toen stortte hij zich in de roes der vermaken De losgelaten driften rukten hem uit de twijfel neer tot de volledigste Godsverzaking; en eenmaal op die weg, dwong hij zich zelf tot des duivels listen en lagen, tot lastering van 't Heilige, tot verderving van reinen, afval van onkundigen... Hij zonk in de diepste poel. [1)]

Bovenstaande geestesgang - gegeven in een tot veel langer woordenvloed verrafelde zelf-analyse - is een allesbehalve misplaatste zielkundige vinding. Doch z'n beloop strekt slechts

1) VIII, 16.

tot voorbereiding om een stemming te beschrijven, waarvan de sterk aangezette ontboezeming ons weer dadelik in 't eigenaardig gevoels-argot van de tijd terugbrengt, en ons op 't alleszins gewettigd vermoeden brengt, dat in het uitmeten van deze desolate zielsgesteldheid een strekking verborgen ligt. Wanneer bladzij aan bladzij in deze éne toon wordt volgeschreven:

'Onuitdrukkelijk rampzalig! Hoe breekt het klamme zweet mij uit! Mijn hart barst van angst, maar het blijft ijskoud. Ik ben niet bedroefd. Geen traan wordt er door mij gestort. Leevend!.... Ik heb geen God! Ik houde mij nergens aan vast.... Ik dwaal in een donker ledig.... Vrees jaagt mij, angst scheurt mij te rug. Vertwijfling verschrikt mij ter dood toe. Ik kan niet voortschrijven....'

dan weten we reeds, dat in de lengte van het woord, zo niet de diepte van de klacht, toch de hevigheid en altans de onoverkomelikheid van het smartgevoel werd gelegd. En al is het waar, dat wij, nieuwe mensen, met een andere maat meten, dan is er toch nog iets, wat ons van deze manifestaties vervreemd doet staan. Vooreerst kost het ons moeite ons te verplaatsen in een tijd waarin al die gevoelens en gewaarwordingen de bekoring van hun nieuwheid hadden, en het doorleven van die nog niet gekende stemmingen onder een innige opwelling van snikken en tranen en nooit gevoelde ontroeringen, een zielegenot verwekten, die 't dankbaar hart, als een heilige gave, ontleende aan Godes gunst. Wij daarentegen wonen in het huis, dat zij als een heilige tempel bouwden; en de vaten, waarin zij hun offers opdroegen, gebruiken wij tot ons keukengerief. Duizende aandoeningen, in de specie der taal geslagen met fijnbewerkte beeldenaars, wisselden van hand tot hand als afgesleten munt. Doch ook ondanks de onnozele indruk die de spontane jeugd der nieuwheid maakt op de bezonnenheid van de gevestigde orde, mag de onnatuur van de dictie voor een groot deel geschoven worden op de vorm. Jambres' brief is één doorloopende verkettering, die van de derde persoon is overgebracht in de eerste, en die, wat anderen door de middenstof van de ijver, in onrustiger lijnen en versomberde kleuren schilderen, hij gehouden is, in dezelfde toon te geven als een eerlike zelfkrietiek. Een warme

verdediger van zijn geloof, zal, ter afschrikking, van een verlorene schrijven: ‘Het klamme doodzweet ligt op zijn gelaat, zijn verduisterde ogen zien nog slechts schemerachtig in 't onzichtbare Niet; zijn einde is nabij;’ en we kunnen de overdrijving plaatsen, waarmee de druk van 't anathema wordt gevoeld. Maar anders wordt het, wanneer de uitspraak van een vrome geestdrift in de pen van de stuiptrekkende boeteling zelf wordt gelegd. De schrijfsters mogen zich hebben voorgesteld, tussen hun aangelegde natuur van zedecensors en de aan de verbeelding ontleende stemmingen van verworpeling effen rekening te hebben gemaakt, de kloof is nog zichtbaar en valt hem in 't oog, die met fijner psychologieser invoeling heeft leren verstaan, dat een vertwijfeling, als deze moest zijn, in z'n indolente verlamming, z'n weegeroep tot een enkele noodkreet beperkt. ‘Ik voel de naarste overdenkingen als knaagende wormen in mijne donkere ziel inbooren, en kronkelen om de tederste deelen van mijn hart...’ zal nooit een mens in 't verpletterendst zieleleed zeggen; wel zou een ander bij een poging, dit leed te doorvoelen, kunnen beweren, dat mogelikerwijze het leed op deze wijze uitgesproken had kùnnen worden.

Haasten we ons, op te merken, dat waar de schrijfsters het geluk hebben gehad, hun creaties met het meest natuurlike en hun het meest verwante gevoel te verleenen, zij in die zelfde briefvorm een middel hebben bevonden, dat in staat was, voor de fijnheid van hun nuanceringen, hun onschatbare voordelen te waarborgen. De brief is van huis uit het orgaan van de intimieteit, niet alleen van die welke aan het medevoelende hart geheimnissen toevertrouwt, welke minder bevoorrechten niet mogen vernemen, maar ook die, welke onbewust en onwillens onder het kleed van de medegedeelde zakelikheid, de schier onmerkbare trillingen van een verborgen gevoel verraden. Chrisje Helder, die in haar prille meisjaren Willem Leevend als speelgenoot had gekend, is, volwassen, geheel en al opgegaan in haar vriendschap voor Coosje Veldenaar; 't hart hijgt naar Coosje als 't dorstig hert naar de koele bronnen; geen ander wezen kan Coosjes beeld verdringen; alle buitenhuisse connecties en genegenheden worden in deze ene aanbidding opgelost; zij zelf weet het, en haar broer Paulus staaft het: Chrisjes hart is niet voor de liefde,

maar voor de vriendschap geschapen. En nochtans sluimert, onbewust, een gevestigde liefde in haar hart. Willems moeder hertrouwt; het huwelik brengt scheuring in 't gezin; Willem moet weg; 't goeie leven bij moeder is uit: hij moet een bestemming kiezen; studeert voor dominee. Chrisje hoort het met een bevreemding, die, zo zij zich rekenschap gaf, zich openbaren zou in beklag. Willem leert Lotje kennen, hecht zich aan haar, komt voor haar eer op; hij laadt zich 't gerucht op zijn hals losbandig en een vrijgeest te zijn; Chrisje wordt ongewoon belangstellend, ook naar Lotje, die ze graag zou kennen; want aan de gehechtheid van z'n hart aan een lief meisje, kan ze geloof slaan, half echter maar aan z'n vrijgeesterij, en hoegenaamd geen geloof aan z'n slechtheid. Het langzaam ontwakend nieuw gevoel uit zich nog altijd in deelneming. In sympathie voor Willem, zoals hij zich voorheen toonde, gaan tot heden beide vriendinnen nog samen; geen wonder, dat zowel de een als de ander in haar correspondentie telkens op de lopende geruchten terugkomt. Coosje, die vrij staat, keert nu echter langzaam haar goed geloof van de zich onzichtbaar houdende jongeling af. Chrisje ziet nu in, dat ze met haar aangroeiende bekommering over Willems mogelike misval, vereenzaamd staat te blijven. In haar toenemende onrust wordt haar de volle overgave aan Coosjes leiding een dringende behoefte. Coosje, een scherpe opmerkster, ziet de waas van weemoed, waardoor de hernieuwde ontboezemingen van 't vriendehart tot haar komen; even omzichtig als beslist, zoekt ze Chrisje te sterken, haar overredende, Willems beeld, nog vaag en onvast, als een Chrisje onwaardig, uit haar onbezoedeld hart te rukken. Een edelaardig, aanzienlik en aangenaam jonkman, de heer Renting, had juist acces bij Chrisje's vader gevraagd; de ouders tonen hun hoge ingenomenheid met het aanzoek; bovendien zou Willem toch nooit de toets der onbesprokenheid bij de nauwgezette vader kunnen weerstaan; aan hem, dringt Coosje aan, zou Chrisje als een haar passende echtgenoot alsnu de hand kunnen reiken. In deze drang van zaken ervaart het meisje met zekerheid, dat haar hart niet meer vrij is, doch dat het haar eer te na komt, tegenover zich zelf en tegen wie ook, te belijden, dat zij iets gevoelt voor iemand, die haar bezit niet zou waardig zijn. Zo

groeit, gedrukt in z'n afsluiting, de stille hoop op de bodem van haar geloof in Willems reinheid; en 't vermogen, dat dit vertrouwen onderhoudt, is haar voor jaren gevestigde liefde. Als na Lotjes dood, Mejuffrouw Belcour aan de Helders de ganse correspondentie openlegt, en Willem gerechtvaardigd blijkt, trekt Renting zich terug en doet er het zijne toe, om Willem, die uit 't buitenland wordt gehaald, de lieve prijs toe te schikken voor z'n standvastige deugd. Heel deze geschiedenis nu, een roman op zich zelf, is een schitterend vertoon van bewonderenswaardige mensenkennis, van juiste karaktertekening, van eerbiedwekkende gevoelens en van de begaafdheid, de opzet regelmatig af te kunnen spinnen langs een fijngetrokken psychologiese lijn.

Herinneren we ons, dat het de onwaarheid in Jambres' zelf-vervloeking was, die ons verplichtte tot bovenstaande opmerkingen, en haasten we ons naar 't leger van de lijder, om te vernemen, of soms ook de diepte van de afgrond de onmetelikheid van de Goddelike genade af moet spiegelen; en wie in de opkomende dissidenten-eeuw, tussen de onverzoenlike geestdrijvende Heftige en de evenzeer verfoeide vrijgeesten in, waardig werden bevonden de troost van 't Evangelie te brengen aan de nimmer verloren zondigende mens.

Jambres schrijft, dezelfde brief aanbreidend:

> Vervolg.
> Drie weeken geleeden schreef ik dus verre. Toen viel er iets voor, dat ik u moet mededeelen. Ik heb een bezoek gehad van een der jonge Heeren, die ik, in Duitschland zijnde, lessen gegeven heb in het ongeloof, en wiens zeeden al zeer bedorven waren, voor hij zijne reis ging doen. Hij had mij in deeze armoedige hut eindelijk opgespoord. Hij werd bij mij aangediend. Zo als ik zijn naam hoorde, viel ik in een ijsselijke stuip, en riep uit, zo als hij intrad: *ik heb u verleid - verdoemenis is mijn eeuwig deel*. Lang bleef ik in deezen staat. Tot mij zelf komende, zag ik hem bij mij zitten. Hij weende... Mijn hart begon gevoel te krijgen. Ik zag hem aan, en meer weemoedig dan woest, zeide ik: '*ik heb u verleid, mijn Vriend!*' Hij liet mij niet voortgaan. 'Neen: (hernam hij,) 'dit heeft de genadige God verhoed. Ik heb mijne dwaasheid gezien;

de voortreflijke Jeruzalem heeft mij de waarheid bekend gemaakt; ik eerbiedigde haar, en trad terug van den weg der ondeugd. Ik heb den zonderlingen Lavater leeren kennen; ik heb het geluk gehad van meermaal met hem te spreken. Ik heb hem ook over u gesproken; want het bericht van uwen rampzaligen toestand trof mij zo zeer, dat zijn gevoelig hart hem daar in deel deed nemen. Ik heb hem zeer veel van u verhaald: ik heb u beschreven. Ik heb u in alle mij mooglijke gezichtpunten voorgesteld; en zie hier de boodschap, die ik aan u heb overtebrengen! Hij sprak alles met dat vuur, die overdreevenheid, die hem verrukt, als in zijnen boezem alle de aandoeningen van Godsvrucht, en Menschenliefde losbarsten:
‘o Gij jongeling, zeg aan uwen Vriend: de algenoegzaame liefde doemt geen een gevoelig redelijk Weezen tot - eeuwige verdoemenis. Zeg hem: geen weezen, zo bepaald in vermogen, kan zich eeuwig verharden. Zeg hem: de verheerlijkste Menschen-Vriend, Jezus, heeft verzoening aangebracht voor allen; en den tijd niet bepaald binnen dit oogenblikkig leven. Zeg hem: het vuur deezer scherpe Loutering moet al het bedriegelijke der dwalingen, als hooi en stoppelen, verbranden; maar dat hij zelf zal behouden worden; doch niet, dan door dat verteerend vuur der folteringen, dat hij nu in zijne Boete lijdt. Zeg hem: gij hebt den dageraad uwer zaligheid mogelijk veele eeuwen lang verschooven: gij zult in het rijk der Geesten alle rangen van het ingeworteld ongeloof af, tot de verzeekerdheid des grooten Apostels, moeten doorgaan. Nu staat gij op den eersten trap uwer bekeering. Uw angst zal berouw, uw berouw voorneemen, uw voorneemen besluit, en uw besluit verbetering voortbrengen. Uit den Hemel der Boetvaerdigen zult gij overgaan tot den Hemel der Bekeerden; uit dien, in den Hemel der Volmaaktwordenden, en uit dien in den Hemel der Zaligheid. Dáár zult gij Jezus, onzen Broeder, ontmoeten; zijne genade aanbidden, en beminnen met eene liefde, die alleen kan gevoeld worden door hem, die veel vergeeven is. Deeze liefde zal uwen vlijt in den dienst des Eeuwigen zulk eene reinheid, zo veel kragt bijzetten, dat gij mooglijk nog veelen zult voorbijstreeven, die hier, op onze aarde, in gelukkiger omstandigheden, met minder driften, met een leidelijker aart, grooter vorderingen

gemaakt hebben; want veele eerste zullen de laatste, en veele laatste zullen de eerste zijn in de groote stad van God'.
We behoeven niet te zeggen, hoe deze woorden werkten als druppelen olie op een brandende wonde. De hoop, dat bij de ontbinding van z'n lichaam, een gering beginsel zich toch nog zou kùnnen ontwikkelen, was bij de afgedwaalde pijnigende twijfel geworden. Neen, niet mogelik meer achtte hij, dat de maaitijd van z'n ongeregeldheden de zaaitijd van z'n verbetering zou kunnen zijn. De vermaterialiseerde Ongodist was te stug geworden, meende hij, om vatbaar te kunnen zijn voor de weemoed die het hart verzacht. Begrijpelik nu, dat de zegenende uitwerking des te verrassender is.

Wat, o mijn Leevend, voelde ik toen in mijn verzagt hart! Ik omhelsde deezen afgezant des vredes. Ik zag nu den bermhartigen geest des Evangeliums in de woorden eens Lavaters, Toen wierp ik mij op mijn aangezicht meder; ik hief mijne ontzenuwde handen boven mijn hoofd, en zeide met mijn geheel doorboord hart: *o God! zijt mij, armen zondaar, genadig!* Ik was zo ontroerd, dat ik een geruimen tijd onbeweeglijk bleef liggen, geheel opgelost door de onuitdrukkelijke gewaarwordingen van ootmoed, en vergeeving. ô Gewaarwordingen! Om u te genieten, wil ik eeuwen lang lijden. Ik kon weenen - ik weende bitterlijk. Ik gevoelde de eeuwige waardij des Verlossers.... Ik kan niet langer; mijne kragten bezwijken.... Zou mijn einde nabij zijn? Vaarwel dan in eeuwigheid!

Vervolg.
Nog niet; ik heb den tijd gehad, om....

Juist. Want dit voor ons uit gedragen beeld van de berouw-hebbende Ongodist moet niet alleen de kracht van z'n bekering voelen, niet alleen al z'n dwalingen herroepen, z'n zonden belijden, de God der genade roemen, de waarheid van de eenmaal bespotte leer getuigen, - de kampioen van de Zaligheids-race der Hemelkringen die eenmaal de eerste zal kunnen zijn, ofschoon thans uitgeteerd 'en misvormd door ziekte en smarten, als een akelig geraamte op een allerpijnlijkst doodbed,' is tot de laatste adem verplicht om te moraliseren, en anticiperend op z'n reinheidsstaat, schrijft de rampzalige nog:

> Vaarwel, Willem!.... Waak tegen uwen hoogmoed, wees op uwe hoede omtrent uwe opvliegendheid; en hoe zult gij *dan* worden in het nog zigtbaar, hier blijvend rijk der Deugd! Omhels met dankzegging onzen dierbaaren Leermeester, weleêr ook mijnen Vriend Maatig. Ook zijn Menschlievend oog zal eene traan storten op de letteren, die u met eene stervende hand schrijft
> Uw
> JAMBRES.

De mens is nu eenmaal geen ledepop. Doch hoe geduldig hangt deze Jambres in de zon te braden en in de regen te druipen. In zulke uitersten vervalt een eeuw, die schier tijd te kort komt om te stichten en te lezen, te lezen en te stichten. Jambres, en Heftig, en Maatig, en nog zo veel andere filosoferende en theologiserende fieguren zijn uitgeknipte poppetjes, die elk voor zich het opschrift dragen: *Haec fabula docet*. Komt er een aan de beurt, dan trekt de auteur aan een touwtje, en afgepast in woorden en bewegingen, nooit boven of buiten de maat, draagt de prediker zijn les uit z'n zedenboek voor.

Niet zonder betekenis is in het bekeringswerk van Jambres het beroep op Lavater en Jeruzalem. Ook elders worden ze met eerbied genoemd. Zij laten, ofschoon vrij vaag, het standpunt in ‘Leevend’ vermoeden, waarop wij ons de schrijvende dames, in hun theologiese opvattingen, zouden kunnen denken. Van Betje Wolff bezitten we genoeg uitlatingen, hoe ze stond tegenover de Zózó's; en de ‘fijnen’ lieten zich evenmin onbetuigd tegenover haar. Ook bezocht Betje de komedie; of dominee Wolff, met haar meegaande, sterk stond in z'n tijd of zwak stond door z'n jonge vrouw, weten we, zolang we geen andere bronnen dan de door humor vertroetelde, van Betje hebben, niet. Aannemelik is, dat ‘stijfheid,’ 't zij dan uiterlik formalisme of leerstellige rechtzinnigheid, prikkelend werkte op Betjes levendige natuur, en haar aanzette tot een verweer, welke door vernuft tot een charge werd. In elk geval was ze, ondanks de kwade reuk waarin ze stond, theologies, alles behalve een baanbreekster voor veranderde

inzichten. Kind van de ‘Aufklärung,’ stond ze kerkelik nog op de vaderlandse bodem. Lessing werd zo goed als niet gelezen; hoogstens de scrupuleuze Hess; angstvalliger nog zijn voorgangers, die, schoon in hun hart deïsten, tot elke prijs de kerkleer onaangetast wilden laten. En hier stond men in geen geval verder dan ginds. Doch de ‘mensenwaarde’ kwam op, en stiet als van zelf de ‘Voorbeschikking’ en de ‘Erfzonde’-leer omver. Wie als mens ‘met rede en gevoel’ begiftigd, boven het nulpunt stond, kon niet meer dalen; integendeel, hij kon niet doen dan rijzen. Uit dit oogpunt alleen, kon de Godheid niet langer een van Rechtvaardigheid, moest hij er zelfs een van louter Barmhartigheid zijn. Aldus voelde men zich niet langer gescheiden door de hoogten ener uitverkiezing of door de afgronden ener verwerping, en voelde men zich stijgen op de vloer van een algemeene broederschap. In de geffende bodem sloeg de tolerantie wortel. Deze zijde van de ‘Aufklärung’ werd het, die op logiese wijze zonder dat het nodig was door wetenschappelike vorsing, als Bijbelkrietiek en hermeneutiek, de orthodoxie te vervreemden, in de geest van de filosofie der mensenverbroedering, van de familie-zin en de vriendschaps-cultus, de harten bekoorde, de heterodoxen bemoedigde, de dissiderende secten, tegen de vooravond van de Revolutie, recht van spreken gaf. Want men geve wel acht, dat juist buiten de Staatskerk, die in dogmaties conservatisme de poorten voor de tijdgeest gesloten trachtte te houden, de sekten in 't volgen van de banen der algemene denkwijze de val van 't kerkelik exclusivisme hielpen voorbereiden, en arbeidende aan de inwendige verheffing van de mens, geloofsverschillen rusten lieten, om van de kansel de nadruk te leggen op zuiverheid van wandel als de ware verering van God. Bij deze stand van zaken kon de eenheid in de Vaderlandse kerk bezwaarlik onaangetast blijven. De prediking van de Formulieren leed er het eerste schade bij; velen lichtten er de hand mee; en weldra kon men horen, dat het Socianisme het hoofd weer begon op te steken. De vraag drong zich zelfs op, of het soms niet wenselik zou zijn, de onrechtzinnige predikers uit de kerk te bannen, dan wel, of het in de gegeven omstandigheden niet raadzamer zou zijn, ze om taktiese redenen te dulden. Doch met de jaren schreed de tolerantie

voort, en hoe langer hoe meer stuitte haar de dogmatiese leer en kerkdienst der Formulieren tegen de borst. Wat het hart begeerde, en wat de ritus slechts gaf, komt op humoristiese wijze uit in een der brieven in ‘Willem Leevend’. Juffrouw Heftig, geboren Rammel, de eigen wederhelft van een trouw wachter op Sions muren, die te Rotterdam vertoevende, ontsticht een kerkgebouw verliet, waar tegen haar gemoed gepreekt werd, om een ander Godshuis op te zoeken, waar stichting van de prediker uitging, komt tot de vermakelike ervaring, dat zij bij de rechtzinnigheid onbevredigd was gebleven, terwijl de stichting was uitgegaan van de dissidenten. Nog elders in dit werk, vooral waar ronde, naïeve, ongeleerde personen uit de grond van hun hart hun meening zeggen, wordt te verstaan gegeven, dat waar de natuur en de kerkleer met elkaar strijden, het recht van 't ingeschapen godsdienstig bewustzijn staat aan de kant van het *hart*, dat woord en wandel toetst aan de stem van de rede- en zedewet. Sterker nog staat de zich vernieuwende richting, waar ze zich binnen de wallen van 't zelfbewust Christendom schrap zet tegen de verfoeide ongodisterij, zoals ze in Jambres' scepticisme belichaamd is. Onder de titel ‘Mijne Bedenkingen’, voor de vorm een ‘Brief’, inderdaad een ‘Naschrift’ op de roman, worden de uitspraken van 't ongeloof op matig-verlichte wijze, op de grondslag van een verzoening tussen de Natuurlike en de Christelike godsdienst weerlegd. De leer van Jezus, de Geopenbaarde, is meteen ook de eenvoudigste en de klaarste. Wie er verborgenheden ìnlegt, staat er, mag ze ook verklaren. Nòch in het leven en de leer van Jezus is één onredelike bijgelovige les, nòch in 't oorspronkelik Systema één strijdig bijgelovig leerstuk. Christus en z'n apostelen hebben niets gesproken dan gezond verstand; zij wijzen langs de weg der deugd naar de eeuwige Gelukzaligheid; zij maken iemand tot een goed Mens, een goed Burger, en een waardig inwoner des Hemels; 't Geloof verhoogt de aanleg, breidt zijn wezen uit, leert hopen op de vervulling van hier nooit te bereiken wensen; hoe kan zulk een leer uit Mensen zijn? hoe kan ze anders zijn dan uit God?

Zo dit gevoelen de beperkte uitkomst was van de theologiese arbeid, die er in deze roman is verwerkt, zouden we reden

tot teleurstelling voelen; maar in de persoon van tante De Vrij - *nomen est omen* - is ons van het stille werkdadige Christendom zulk een kostelike en veelzijdige tiepe gegeven, dat wij onrecht zouden doen, deze met zoveel voorliefde behandelde figuur onbesproken te laten. Tante Chrisje is namelik nog van het Apostoliese Christendom. Met haar eigen Kerk, waarin ze als zestienjarig meisje, na vaardig haar Hellenbroek te hebben geleerd, werd opgenomen, kon ze het niet vinden; in de Amsterdamse kerken heeft ze haar vaste plaats, maar ze komt er nooit; ze zoekt haar stichting in Clarke, Tollner, Jeruzalem, Lavater, maar 't meest nog in Luyken, Camphuizen en de Bijbel. De preken zijn haar te onverstaanbaar, of zo niet, te onbijbels. De afmattende, veel te bestudeerde vóórgebeden zijn voor de massa slechts galm; de predikatiën zelf zijn Socratiese redevoeringen of leerstellige apologieën; dan volgt een opdreunen der Formulieren. Een gemeenschap voelt ze niet; het Avondmaal houden kan ze er niet. Eertijds zocht ze nog voldoening in de bijeenkomsten der Rijnburgers of bij de oefeningen van de Menisten; maar ze vond de kerk nòch de plaats om enkel woorden van waarheid en gezond verstand te horen, nòch een terrein, waar als contrabande gold wat buiten de Christelike zedeleer ging. Nu hield ze thuis haar Avondmaal, en gedacht daarbij Christus in 't weldoen van haar dienstboden en van de behoeftigen in haar wijk; in 't voorgaan met haar voorbeeld en 't vermanen met haar woorden; in 't bijleggen van partijschappen en 't vergoeden van ongelijkken. Dierenvriend bij uitnemendheid, ziet ze bezwaar, door middel van de kat haar muizen uit de stal te verjagen, en daardoor de beestjes de gelegenheid te benemen, het voor hun bestemde voedsel te verorberen; niet minder mensenvriend, vergunt ze haar groentevrouwtje, haar keuken voor het ontvangen van kraamvisites te gebruiken, en verheugt zich met de moeder over de welgedaanheid van de jonggeboren zoon. In haar buurt wordt ze als een heilige vereerd.

Nu is het verre, dat deze onafhankelik-voelende oude Juffrouw de bedoeling zou moeten uitspreken, dat kerkgebouwen overtollige dingen zijn en dominees - zij zelf ontvangt geen huisbezoek - gans overbodige mensen. Integendeel. *Die zwak is eete Moeskrulden*, verbetert ze. Wie de uiterlike ritus nodig

heeft, gebruike ze; alleen men veroordele niet, wie er buiten kan; en in geen geval stelle men er een bizondere heiligheid in, ze nodig te hebben. Wat ze leraart, bewijst ze ook metterdaad. Haar sterfbed - uitvoerig beschreven - is dat van een Sanctin; in haar laatste uren gebruikt ze, in haar eenzame devotie, voor zich het Avondmaal, neemt afscheid van haar dienstbaren, looft en vermaant, en verlaat het aards omhulsel met de klaarheid van een sybille en met de glimlach van een verheerlikte.

De betekenis van deze creatie, in haar onafhankelikheid van alle wettelikheid en werkheiligheid, wordt zo veel te zinrijker, omdat deze oordeelkundige en edelaardige familietante de vraagbaak en wijsheidsbron is voor de wijsten en besten uit de ruime kring, waarop, als op granieten zuilen van mensenkennis en naastenliefde, de hoog gehouden en zuiver opvoedende gedragingen van de gegeven karakterreeks hun steunpunt vinden. Chrisje de Vrij, hoe oud ook van jaren, heeft de hoe langer hoe verstandiger Daatje, die in haar man haar opvoeder heeft gevonden, tot boezemvriendin gekozen, omdat ze haar door ervaring gerijpte filosofie weerspiegeld zie in de intuïettieve inzichten van de andere, en tevens haar natuur voelt verjongd in de frisheid en levendigheid van Daatjes vernuft. Daarbij houdt ze voeling met Suzanna van Beek, de vrouw van Helder en de wijze moeder van de jonge Chrisje. Ook in deze brieven puilt de grondigste kennis van 't mensenhart, de mildste en ruimste blik op daden en gedachten, zwakheden en hebbelikheden, de regels en bladzijden uit. Ook wat de vorm betreft, zijn deze brieven, als zo vele andere, 't zij van Daatje, van juffrouw West, van juffrouw Belcour, van Suzanna Helder, voortreffelike essai's die de rijen spectatoriale opstellen als 't ware voortzetten. Men vindt er 't zij dan al of niet ingeleid of gevolgd door zakelike mededelingen en al dan niet geïllustreerd door actuele gevallen, - verhandelingen over de vriendschap en de liefde, over de eigenliefde, de prikkelbaarheid, de overgevoeligheid, de driften in 't algemeen; over opvoeding; over 't besteden en 't verwaarlozen van de tijd: over lectuur en 't lezen van romans, het oordeel van de wereld, de keurheiligheid, de Rijken, het Buitenleven, over dameskransjes, in 't kort, al wat

de nauwste levensverhoudingen en 't gewone gezelschapsverkeer als voor de hand liggend doet opmerken of in toepassing brengt. Doch bij al deze moralisaties, - waaronder die van Daatje een rijke verzameling vormen van kennis, ruimheid van blik en vernuft, - trekt de gezamenlike correspondentie, als het lot van de uitlandige Willem z'n druk op de kring van zijn kennissen begint uit te oefenen, zich op z'n redding en de gereedste middelen om voor z'n toekomst te zorgen, samen. Eerst moet natuurlik uitkomen dat Willem géén verleider en géén ketter is, maar zulk een model van plichtsbetoon en beproefde deugd, dat de vrienden de handen in elkaar slaan van verbazing en zich reppen tot z'n verheffing en hulpbetoon. Is dit uitgemaakt, dan keert zich eerst de stille wrok als openlike verontwaardiging tegen de stiefvader Van Oldenburg, die hem 't huis uitgeloodst heeft; ook Heftig wordt aangesproken, omdat hij z'n beschermeling, die op zijn aanraden de woning van Roulin betrok, veel meer dwars had gezeten dan hem geleid en gesteund had; zelfs moest de moeder verwijtingen horen, omdat ze te zwak en toegeeflik, in Willems verwijdering had toegestemd. Heftig voelt zich genoodzaakt exkuus te vragen; aan Van Oldenburg wordt in een famielieraad geducht de waarheid gezegd: de oude tante De Vrij geeft haar oordeelkundige wenken over Willems verdere bestemming; Rijzig zal hem als vennoot in z'n handel opnemen; De Helders en Belcour bevlijtigen zich hem z'n ongerepte naam terug te geven. Op Willems triomf richten zich aller gedachten; een algemene afrekening volgt: De Vrij vermaakt in 't geheim aan Belcour, die zo veel tot de gunstige wending heeft bijgedragen, een aanzienlik legaat. Aan geld en goed ontbreekt het niet; 't wordt bruiloft in de wei, en Mevrouw Rijzig en Mevrouw Everards geleiden zo aanstonds het blozende Chrisje in 't welverzorgde bruidsvertrek. Zo schijnt het ganse spel volmaakt, en mag iedereen verwachten, dat Willem effen rekening heeft gesloten, om na al de verduurde misvattingen, de geleden smaad en de doorgestane ellende eens rustig met de vrouw zijner keuze over de gelukkige dagen van hun toekomst te keuvelen. Vooral schijnen hem de vruchten van de behaalde zielevrede verzekerd na de hooggestemde lof van Gravin von B**, bij wie

Willem in z'n buitenlandse omzwervingen een toevlucht heeft gevonden, - en in welke panygerie de held van 't verhaal als een zeldzaam en nooit gezien model van hoge wijsheid en blinkende zielenadel wordt geprezen. Maar niet aldus hadden de schrijfsters beschikt. In Willem achtten zij een vondst gedaan te hebben, die niet genoeg te exploiteren viel. Nog bleef aan hem muurvlakte over, geschikt tot gebruik. Wrijfpaal van misplaatste driften, onbeheerste gevoeligheid, van Heftigs geloofsijver en 's werelds lasterzucht, blijkt hij ook bestemd te zijn tot aanplakbord van zelfverwijtende boetvaardigheid. Reeds Jambres was van volgeling boeteling geworden. Maar Jambres had de Ongodisterij gediend. Jambres had, door z'n sceptiese vragensport, de aangenomen waarheden op losse schroeven gezet, en de over de kop geduikelde Godsdienstleer, had z'n eigen liefhebberijen met z'n ganse menselikheid incluis, mede in 't slijk gegooid. Maar Willem belijdt op zijn beurt, buitensporigheden van een anderen aard. En wel tot onze verrassing. Terzelfder tijd, wanneer we, en met recht, hem door aller goedkeuring, tot het genieten van een zekere glorie gerechtigd achten, richt hij aan de gravin von B**, die geheel in Opper-Duitsland woont, en die z'n dierbare vriendin is geworden, - de uit de lucht vallende bekentenis, dat de rampen die hem troffen, en die ieder onzer zou menen te moeten afleiden uit de zwakheden van z'n aanleg en het toeval der omstandigheden, voortgekomen zijn uit z'n afkeurenswaardig streven naam te willen maken en iets groots te willen zijn. Niet de passieve lijder was hij geweest, maar de held van 't actieve durven. Hij voelde zich groot in z'n gaven, gelukkig in z'n gevatheid, edel in z'n deugden. Hij zag z'n gebreken niet. Naar anderen, die hem z'n zwakheden influisterden, hoorde hij niet: in hen sprak de afgunst, meende hij. Z'n driften overheersten hem: hij sloeg een onverlaat neer. Ja, het besef, z'n leven veil te hebben gesteld, maakte hem groot in z'n eigen oog. Maar 't kwaad zat reeds dieper. In z'n verwaandheid had hij reeds aan de Akademie een nieuw Leerstelsel ontworpen, als er nog nooit een geleraard was: de *Evangelien* en *Brieven* zouden er volkomen verstaanbaar in zijn. Tot tietel had hij gekozen: *Waar is nu het duistere?* Maar helaas, hij kwam te laat: Steinbart was hem met z'n *Leer der Gelukza-*

ligheid vóór geweest. Wrede ontgocheling! In deze zielsgesteldheid had Jambres hem op het sceptiese spoor gebracht. Z'n eerste twijfel gold het Leerstuk der bizondere Voorzienigheid. Z'n deugd had haar rustpunt verloren. Lotje's dood bracht hem, ondanks haar vermaningen, nog meer van de koers. Z'n twijfel verscheurde hem, het Geloof ontweek hem. Hij wilde slechts Martelaar van de Vriendschap meer zijn. Toen kwam de manslag: de crisis voor z'n verstand. Hij vluchtte, naar verre oorden. Doch gelukkig, hij redde een kind het leven, en in een stil gelegen oord, in het bijzijn van een onwaardeerbare Vriendin, vond hij z'n gemoedsrust terug. Hij kan nu weer geregeld denken. Hij heeft tans ontdekt, dat de Hoogmoed niet voor de Mens gemaakt is. Hij weet nu, dat grote zielsvermogens op zich zelf niet gelukkig maken, maar eerst dan, wanneer ze besteed worden ten bate van ons zelf en van onze medemensen. Hij is nu overtuigd, dat de Christelijke godsdienst ons tot een veel hoger geluk voert dan de Natuurlike. Nu erkent z'n gevoelig en dankbaar hart, dat de Here regeert!

Deze bekentenis, die, - ook in verband met z'n verhouding tot Lotje, die geheel op z'n standvastige trouw gebaseerd heet aan Chrisje, van wie ondertussen slechts weinig gerept, en aan wier gemis schier geen zucht en geen traan gespild wordt, - veeleer raadsels opwerpt dan oplost, wordt ons in z'n beloop van zaken als de uitkomst van een proces voorgehouden, waar we wel, bij narekening, de doorleefde lotgevallen als de uiterlike symptonen van het boven beledene kunnen laten doorgaan, maar onmogelik uit de briefwisseling de krisis en de oplossing zelve hebben kunnen volgen; veeleer verbazen we ons, dat achter de in exclamaties zich oplossende troosteloze en zelfpijnigende zielezwelger de forse wil heeft gewroet van de roemzuchtige rationalist. Doch berusten wij in het wonder. Voor de schrijfsters, de eindeloze moralisaties nooit moede, was de verleiding te groot, om na al die honderden brieven niet nog eenmaal een beredeneerde weerlegging te geven van de uitspraken van Jambres, en bij dit verweer het woord te laten voeren door iemand, die door de school van allerlei aanvechtingen, gesierd met de krans der wijsheid en der deugd, tot de bezinning van een vaste leer was gekomen. Het vader-

lands-gelovig gemoed werd er door bevredigd, maar, ongelukkig, de persoon van Willem, buitendien reeds zo overladen, er mee bezwaard. Door deze al te zware belasting is de held onder de middelmaat van z'n mannelikheid gebleven. In 't gewaad van de prediker gestoken, komen z'n hals, z'n armen en benen aan lengte te kort, en vertoont hij, onherkenbaar, de allures van een hooggehoede en breedgeboorde gannef. Als jongen te lijzig opgevoed, ontbreken hem voor altijd de spieren en zenuwen voor een welgebouwd en krachtig in 't vlees gegroeide *man*.

Niet alleen om te leren, maar ook om te vermaken, schreven de dames Wolff en Deken hun romans, en zo ze, in overeenstemming met de geest van die tijden, niet reeds daarmee te verstaan wilden geven, dat het leren op zich zelf al voldoening geeft, dan hebben ze daarnevens de duidelike bedoeling gehad, de ernst van hun onderricht af te wisselen met de humor en scherts van 't vernuft. Zo ooit iemand toch, dan zijn deze in de betrachting van het *utile dulci* schitterend geslaagd. De bloemlezer van de geschriften der vorige eeuwen, die z'n jongeren ontvankelik wil maken voor belangstelling in de vroegere litteratuur en bij z'n keuze te rade wil gaan met hetgeen in de smaak van 't tegenwoordig opkomend geslacht zal vallen, grijpt, wanneer de 18de eeuw aan de orde komt, in de eerste plaats naar de brieven in *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend*, 't zij om de ronde figuur van Blankaart, of de vernuftige, eerlike en naïeve karakters als Daatje, Martha de Harde en Mej. Heftig. Ofschoon de twee laatstgenoemde nevenfiguren zijn, en de gebeurtenissen, welke de hoofdpersonen raken, op de meer achterstaanden een verwijderd schijnsel laten vallen, nemen hun harten er des te meer aan deel en brengen in hun medegevoel tonen voort, die door de prikkelingen van hun dagelikse beslommeringen, - tante De Harde heeft een huis vol werk, en juffrouw Heftig een kamer vol kinderen, - even vers als onverzorgd, de spontane frisheid van 't oud-Hollandse vrouwenhart in zich dragen. Trouwens, wat zou er ook af te dingen zijn op de waarheid van de woorden en de natuur van hun dictie, waar de drang

van 't gemoed de meest oprechte meningen, huismoederlike en godsdienstige, met onbeschroomde rondheid - vooral juffrouw Heftig maakt het biezonder openhartig - aan 't papier toebetrouwt. 't Is ook geen kleinigheid. Heftig heeft omtrent Willem en Lotje de meest bezwarende geruchten opgedaan, en de praatzuchtige domineesvrouw, even voorbarig als goedhartig, beijvert zich, als altijd, om er de naaste kennissen deelgenoot van te maken. Tante De Harde, op haar beurt met het kwade nieuws bezwaard, weet geen andere weg, dan er Willems zuster Daatje mee in kennis te stellen, maar doet dit, om gewichtige redenen, voorzichtigheidshalve langs een omweg. Zo zal dan de steen aan 't rollen komen. Maar juist deze brieven, ofschoon tiepen van zoveel andere, dan toch eigenaardig vallend in de strekking van 't werk, zijn van zulk een onmiddellike raakheid en geven zulk een sprekend blijk van een gelukkig talent, dat Betje Wolff, - want zij is na alles de begaafde ontwerpster - er zich een plaats door verovert in de betekenisvolle rij, die de volksaardige plastiek van de 17e eeuw over Van Effen en Asselijn heen verbindt met het realisme van de nieuwere tijd. Terecht is dit genre van brieven voor het welsprekend bewijs van een biezondere gave gehouden: terecht de bekwaamheid van Wolff als juiste waarneemster en voortreffelike uitbeeldster van het détailleven, aan de onsterfelik geworden namen van Martha de Harde en juffrouw Heftig verknocht.

> Mejuffrouw WILHELMINA HEFTIG aan Mejuffrouw MARTHA DE HARDE.
> Waarde Vriendin!
> Ik ben zo uit mijn humeur, en zo akelig, dat ik niet weet, waar mijn hoofd staat. Ik moet praaten, of schrijven, en aan wie zou ik schrijven, (want uit kan ik niet, met mijn drukke huishouding,) dan aan u. Het is daar op de Keizersgragt allemaal in de war. Uw Broer heeft Mevrouw Rijzig het huis verboden, [1] en Moeder is Moeder, zo is de Vrouw: en Mevrouw

1) De halfbroer van juffrouw De Harde is door z'n huwelik met de weduwe Leevend, de stiefvader van Willem en Daatje (nu mevrouw Rijzig) geworden.

Rijzig is boos op de Dominé, en ook op mij, geloof ik; en Juffrouw Renard woont nu te Rotterdam; zo dat, Tante lief, ik kon aan niemand beter schrijven dan aan u. Ik zit altoos tot over mijne ooren in de kinderen; de kleine krijgt tandjes, en is zo pieperig en zo onrustig, dat het wel altoos aan de borst zou willen leggen. Nu, God geeft het voor de schaapjes, en ik zeg, dat het ontaarte Moeders en slegte Vrouwen zijn, die het de bloedjes onthouwen. Wel, de kinderen zien er toch veel schooner uit, als zij, die met de pappot grootgemaakt worden; en wat heeft een Moeder daar een vreugd van, als die lieve hartjes je zo met die blinkende oogjes al streelende en tokkelende toelachen! En het ergst, dat men mij verwijten kan, is dat ik een malle Moeder ben, dat is het al; en onze Collega R** zijn vrouw heeft wel den naam, dat zij een malle Vrouw is; zie, dat valt nu weer zo in mijn winkel niet. Ik doe Dominé wel, en wij zijn ook wél met elkander; want daar gaat geen wagen zo regt, of hij stoot wel eens; maar dat malle gelaat sticht niet voor de kinderen; er is altoos dak op 't huis, en ik zeg altijd: Dominé, denk dat je een Leeraar bent. Wat wilde ik evel zeggen? Ja, dat ik dagt, kom aan, als de kinderen van de vloer zijn, (wat rust dat!) zal ik eens wat gaan zitten schrijven. Dominé studeert, en dit is zo het eenig uur dat ik vrij heb; want dat de kleine op mijn schoot ligt te slapen, dat hindert mij niet. Dat ik dan zeggen wou! Zo komt het dan net met Willem uit, als wij voorzien hebben. Juffrouw Roulin is door hem bedrogen, en aan de teering gestorven. Doch mijn Man zegt, dat zij in de ware Leer gestorven, en des wel zalig is; en niet Fransch gereformeerd, zeide hij, die er de hand zo wat meê ligten, en er rijkelijk todden en vodden van eigen gerechtigheid bij doen. Dominé is ijsselijk boos op Willem. Ik heb al gedaan, wat mast en kiel houden konnen, om hem van de Heeregragt te houden; ik zei: ‘kind, wie weet, of zij daar nog iets weeten, en de Jobs bode zal vroeg zatter komen.’ Wel, Tantelief, de jonge Heer is door ons in dat huis gebragt, mag ik zeggen. Bij Professor Maatig heeft Willem vier witte voeten; nu, het is ook een lieve Jongen, dat moet ik zeggen. Hij gaat danig aan, en dreigt zijn kostelijke ampt neer te leggen, indien Leevend ooit eene plaats krijgt. Hij zegt, dat er twee moorden gepleegd

zijn. Ik heb gepraat dat ik wist en niet wist; want tusschen ons, Meisjes, ik hou dol veel van Willem, omdat hij mijn kinders zo veel plaisier aangedaan heeft, en een regt kalf van een Jongen is, daar men zo alles tegen zeggen kan; maar Heftig schelt hem uit voor elf en dertien. ‘Zus, zus, Paai, (zei ik, want ik wierd ook haastig,) laat het wat lijken; maak den duivel niet zwarter dan hij is. Wel hei wat, daar gebeurt wel meer iets, dat niet veel sticht. Jij weet zelf nog wel, watte zoete Peuzeltjes die, en die, en vooral Collega Dings plagten te zijn. Alle meisjes immers hunnen? Was het zo niet? Dat moest ik en Collega P**s Vrouw weten. Willem is nog zo veel de plank niet mis, als onze Neef, die twee kraamvrouwen te gelijk over huis had. ô Dat is al vergeeten, en ik zou er ook niet van zeggen; zijn het thans geen Lichten in de Kerk, regt dierbaare mannen, en preeken zij thans niet met vrugt en zegen op hun werk? 't Is goed, zei ik, dat ik juist niet veel praat, want het zou erg zijn, als ik ereis uit het school klapte; wel, ik heb in mijn jongen tijd, toen ik nog onbekeerd was, wil ik spreeken, nooit zo gedolt en zo veel pretjes gehad, dan met aanstaande Leeraars: en dat kan ik wel inschikken; de jeugd wil er uit; en God, hoop ik, zal het hun allemaal vergeeven, want wij zijn toch allen maar menschen! Hier, kijk maar eens op David en Batséba. Dat is juist ook al geen stichtelijk Historietje, waaragtig; de Vrouw te bederven, en den goeijen golfert van een Man den kop te laaten doorschieten.’ Terwijl ik zo al voortpraatte, kwam onze lieve goeije Dominé Vroomaart in. ‘Vader, zei ik (want ik noem den besten Ouwen ziel altoos Vader,) wij spraken daar over Leevend.’

Hij. Ja Meisje, (ik ben altijd Meisje, zo is hij dat gewoon;) ja, Meisje, dat is een verdrietig geval; het smart mij, de jonge Heer kwam mij altoos zo wél, zo gezeggelijk voor.

Ik. En ik sprak daar over dat Historietje van David en Batséba.

Heftig. Wel, daar kan men nu niet uit redeneeren: toen strafte God den overtreeder, nu is 't onze pligt om dit te doen.

Wel, zeide de zagtmoedige oude Man, dan mag de Jongeling Leevend wel met David bidden: *Laat mij in de handen der Menschen niet vallen, laat mij in uwe handen vallen, ô Heere,*

want veele zijn uw barmhartigheden. Dit deed mijn knorrepot magtig aan; hij is in zijn hart en ziel goed, maar zo driftig en oploopend!.... De oude Man kreeg het zo verre, dat hij beloofde, dat hij zich zo lang niet met de zaak zoude bemoeijen, als hij er buiten kon blijven. Ik geef Dominé geen ongelijk: 'En ik hoor, zeide ik, dat Willem buiten zijn verstand is.'
Heftig. Dat is zijne straffe voor zijn onkuisch en ergerlijk leven.
Dominé Vroomaarf schudde zijn hoofd, en wees op den toren van Siloam. Dat bolde mij. 'En, zei ik tegen den ouden Man, men behoort wat meer te bedenken, dat 's Menschen hart boos is van zijne jeugd af aan; en dat het er verweerd op aankomt, zal een Jongeling zijn pad zuiver houden; allen zijn wij afgeweeken ter rechter ende ter slinkerhand. Maar zo is Dominé; ik zeg altijd, 'kind, je wilt eeuwig en erfelijk de genade vooruit loopen. De Heere weet tijd en uur, om zijne Uitverkoorenen te trekken uit de magt des Satans; want wij zijn, zo als de Schrift zegt, allegaêr zijne onderdaanen. Dwaalt niet, noch Hoereerders, noch Overspeelders, noch Lasteraars zullen het rijke Gods beërven! Wij werken niet genoeg naar onze gronden. - Ik ben boos op Willem; maar moeten wij hem nu maar allemaal laaten loopen?' -
De ouwe Man luisterde als een vink, maar zei niet veel. Ik nam nu de ocasie waar met Dominé, die nu zo lijdzaam bij mij zat,
'Kijk eens, zei ik, daar heb je er nu zes voor een paar; (en tusschen ons, mijn lieve Mensch, het zevende is onder weg, en als het wat meeloopt, zal het wel haast komen). Weet jij nu, wie of den goeijen weg zal op willen? Weet jij nu zo net, wie aangenoomen, wie verworpen is? Wie de Jakobs zijn, die God liefheeft, en de Esauws, die Hij haat? Ik ben haarlui Moeder, ik heb ze allen *even* lief: ik hoop ze allen in den Hemel te zien; och, daar maak ik geen verkeurtheid in, mijn kinderen wil ik allen gelukkig zien: en zou onze lieve God dat nu *juist* niet willen - loop knikkeren. Het spijt mij, dat dit met onze Leer strijdt. Wel, lieve dominé Vroomaart, wat is dat toch mooi en allerliefst te gelooven, voor een Moeder, dat God alle menschen lief heeft! Als ik dat zo bedenk, dan moet ik met mijn bedorven

verstand daar niet inkomen, of ik wist niet, waar ik verzeilen zou.'
Nu Tante, schrijf mij eens, hoe of het met Willem zit: maar laat het tusschen ons blijven. Ja, hij is toch om jou Zoon het huis uitgemoeten; en al leert die nu bij Dominé, ik ben er toch nijdig over.
Uwe Vriendin,
W HEFTIG, *gebooren* RAMMEL.

Mejuffrouw MARTHA DE HARDE aan den Heer ABRAHAM RIJZIG.
Mijn Heer, Neef ABRAHAM RIJZIG!
Gij kunt wel denken, dat ik reden moet hebben om aan u te schrijven, om dat ik anders zo vrij niet zijn zoude, daar gij een groot Heer zijt, en een stijl van de Beurs; en zo kostelijk schrijft, dat onze Schoolmeester getuigt, dat men zou zeggen, dat hij u geleerd moet hebben; daar wij, Vrouwen, zo maar wat haanenpooten en menschenbeenen maaken, en al blij toe zijn, als er een mensch maar uit kan; zo dat, Neef, gij kunt wel denken, dat ik geen koopmans stijl schrijf. Uw Vrouw en ik schrijven en vrijven genoeg, en zij kan ook wel uit mijn hand; maar zij moet niets van deezen weeten, om den staat, waarin zij nu is, Neef. Nu althans, ik heb dan een brief van Juffrouw Heftig, en die schrijft mij, dat de Juffrouw, daar uw Broeder bij inwoont, overleeden is; en dat die bij hem in de kraam moest, en van hartzeer gestorven is. Maar lees haar brief zelf; ik heb thans geen tijd; (nu, wanneer heb ik ook tijd!) Want jen Oom is thans zwaar verkouwen, en, zo als de Mans zijn, zo knorrig, en pierig, om dat hij nu ten anker moet leggen, en niet naar de Texelsche lijst kan gaan kijken, of naar de Boterton franken, dat mijn hoofd 'er van omloopt; dan wil hij bier, dan koffij, dan azijn met suiker en water, dan zoete, dan karnemelk, en 't is alles, *neem maar weg*. Nu, dat overgeslagen; de Man heeft het, laat hij 't hebben; daarvan niet. Dan is hij op, dan van het bed, dan op de

rustbank; alle stoelen zijn kapstokken; nu lag hij op kussens in mijn Pronkkamer, en ik moest alles rakken.
Nu, ik mag met u ook zo niet over het huishouwen praaten; maar ik ben dat zo gewoon met Nigt. Daar ik maar op komen wil, is dat 'er maar een bedroefde boel met uw Zwager is; en uw vrouw moet er niet van weeten, om haar staat, Neef! en zij is met Wilem koek en ei, scheering en inslag. Juffrouw Heftig is een braave Vrouw, maar zij kan niet zwijgen, en als uw Vrouw het hoort.... Was de Kapitein wél, ik ging eens naar de Heerengragt, boven Gerrit boven al. Ik liet er tegen den mijnen zoo iet van merken, maar ik kreeg de volle laag. Het was maar: *Wat heb ik met dat Wijvengebabbel te doen? Juffrouw Hcftig* (zei hij) *is een rechte praatmoer, die altijd wat nieuws weet, en zelden wat goeds; een Vrouwenkrant*, (zei hij) *en die Juffrouw*, (zei hij zo,) *kan wel gestorven zijn, al is Willem zo eerlijk als haar Man durft te denken. En* (zei hij zo,) *dat babbelen brengt landen en steden aan malkaar; lees liever in mijn boekje*, (zei hij,) *over den duivel, en dat er geen duivels zijn, als een; en die kan zo veel kwaad niet doen; een is geen*. Ja, Neef, dat boekje, dat boekje! en nog wel van een Lutherschen Predikant! En ik wierd ook haastig, en ik zei: *Wel kind, jij behoeft mij daar om zoo een bakkes niet te geeven. Kan ik helpen, dat ik zo een brief krijg? Jij belet mij genoeg, om in het Woord te leezen; zagt dat een mensch, die altijd wurmt en slooft in zijn huishouwing, eens een brief van een Dominee's Vrouw krijgt: daar kan ik nog wat van leeren. En* (zei ik zo,) *als jij als een braaf Oom deed, dan moest jij allang eens naar Leijen gegaan zijn, om te zien, hoe of het zat; maar die Texelsche lijst! wel hoe zal je het stellen in jou kist, als jij de Texelsche Lijst niet kunt gaan leezen*. Daar had men toen het gooijen in de glaazen. *Wat weerga, Wijf*, (zet hij,) *ben je nou heel-en-al mal? Zou ik naar Leijen gaan, om mij van een snees aanstaande Ziekentroosteres te laaten uitlachen? Wel, dan dee ik nog liever een Oost-Indies reisje; en als je mij zo aan den kop ligt te gonzen, ga ik nog; het scheelt mij zo veel niet eens. Als gij nog een kies krijgt; ga jij zelf naar Leijen, kraam maar op, je bent tog zoo voor de bezorging*. Ja, ik heb Salomons wijsheid en Jobs geduld noodig, met dat portret.
Hoor, Neef, laaten wij aan uw Vrouw zeggen, dat die

Juffrouw aan de Teering gestorven is, omdat Nigt in dien staat is. Ik heb veel achting voor uw Schoonmoeder; en ik wou wel om een lid van mijn pink, dat ik zo veel wist; maar ik kan met mijn domme herssenverstand tog wel begrijpen, dat Willem bij haar moest gebleeven zijn, en niet gaan logeeren bij zo een zoet Meisje! Hoe zeit Vader Cats? *vuur en stroo dient niet alzo*. Geleegenheid maakt geneegenheid. Willem zal het zo kwaad niet gemeend hebben. Nu, 't is met mijn zin nooit geweest, dat mijn Jongen in zijn plaats kwam. Ik ben blij, dat ik er niet voor verantwoorden zal; want iemand, zo als ik, die zo altijd in het Waereldsche slooft en draaft, zal nog genoeg te doen vinden. En onze Gerrit is de man; hij het den mijnen verleid, en met leugens opgehouden; want jen Oom is rondom braaf, dat weet ik.

Pas tog op Nigt, en laat zij met dat vogtig weer niet uitloopen, en niet veel zout en zuur gebruiken, want *zout en zuur krenkt de natuur*. Mijn Man wil geen Doctor hebben, maar zijn eigen dood sterven; en daar heeft hij zo veel ongelijk niet in. Ik heb hem, met mooi praaten, Roomsche pillen ingegeeven, die onze Nies de schoonmaakster voor de tandpijn verordineerd zijn, en zij zullen wel goed voor de verkouwnis zijn; want ik geloof, dat wij allen uit één doos gelapt worden. In mijn jeugd toen wist men zo van geen Doctors, Neef; en toen was er een Chirurgijn, zekere Meester Hulleman, en dan zei mijn Moeder altijd: *kom, kom, ik zal je wel geneezen uit Hullemanspot*.

Onze schoolmeester zal het opschrift schrijven, en die kan je een moord betrouwen. Jen Vrouw moet er niet agter komen. Nu, Neef, hoe zit het? Moet ik haast mijn schoenen gereed zetten? *Het eerste kind komt als het wil*, zeit het spreekwoord; en de anderen moeten den tijd afwagten. Nu, schrijf mij tog eens over Willem; het zal uit mijn mond niet gaan: de eer der familie neem ik heel hoog. Ik ben.

Uwe dienaresse en Tante,

M. DE HARDE.

De historie van Willem Leevend is verschenen in 1784. Terwijl de dames hun brieven schreven en rangschikten,

hebben hun oren kunnen tuiten van de oorlogsgeruchten in 't Westen, en van de beroeringen in 't binnenland. De Engelsen waren bezig, rechts en links onze kolonieën weg te kapen en de verlaten zeeën af te schuimen. In de Admiraliteits-colleges hier te lande twistte men over het aantal en de bestemming der schepen, in de stedelike Raden over de grootte der kredieten, in de Staten-Generaal over 't besteden der gelden. Zowel op diplomatiek als op strategies gebied verzuimde men de gunstige gelegenheid. Moeielikheden met Oostenrijk dreven ons in de richting van Frankrijk; door onze halfheid en slapheid zakten we af tot een isolement, die het teleurgestelde Frankrij tot eigen doortasten prikkelde, en het handige Engeland met verzwaarde eisen op ons verhaalde. Overal in de vergaderingen onderlinge verwijten en onderlinge tegenwerking. Straks wapent men de burger, en ontbindt men het militair gezag van de Prins en de Overheid; dan komt de Pruisiese interventie. Nog enkele jaren, en de voorheen zoo trotse Republiek is door haar onmacht tot een vazalstaat van Frankrijk afgedaald.

Niets van dat alles brengt slechts één rimpeling in de kalme wateren van deze merkwaardige roman. De buitenwereld ligt afgesloten. Geen kanongebulder, geen wapengekletter, geen syllabe zelfs van welke woordetwist, welk schotschrift ook. De landwegen zijn veilig; de tuinen groenen en bloeien, nergens een menselik wezen, die buiten z'n rustige arbeid gaat. - Oorlog? twistdebatten? Zij raken slechts de oppervlakte. 't Werelds tumult leidt van de diepere dingen af. Is dàt soms het volks-zijn, is dàt soms de bestemming der natieën, elkander in 't haar te vliegen of elkaar de tanden te tonen? Moet dàt de aandacht waard zijn, als Jan Rap de dief uithangt, en gaat kapen en schuimen op zee? Neen, heel anders was een voorgaan in menselikheid! Op een gans andere weg moest men gaan, om de aanleg van de mens, de persoonlikheid van een samenleving te ontwikkelen! Het tijdelike viel immers weg voor het eeuwige! Er was toch zo veel te doen! Wie zag niet dat grote veld van waarneming van de enkeling, het onotgonnen terrein dier enklingen in hun familieverband, dat grote gebied der volksbroederschappen? Wat al zijden van beschouwing van 's mensen geest; hoeveel

voorwaarden, waarop, bij oplettende aandacht, het welzijn van ons zelve en van onze nabestaanden kon worden gegrond!... Zo sloten zij, voor wie zich in deze richting een blijde werkkring opende, zich af in hun kluis of prieël der eenzaamheid; zochten de stille vreugden en smarten op in hun eigen kring; blikten zich zelf en de aanzittenden met doordringende ogen diep in 't gemoed, en analyseerden tot zelfs hun diepste gedachten en vaagste emoties tot op de fijnste vezelen. Welk een vreugdevolle openbaring, ze bloot te leggen in hun omtrekken en hun grondkleuren, en hun vlees te herkennen als eigen vlees, hun been als eigen been. Zelfs sloot de voldoening hun oog voor de eis, dat ook in de geliefdste uitspanningen een maat is. Doch zo lief werd hun het toeven, dat het doel verdween voor de weg, en door het slenteren langs de slingerpaden het uur vergeten werd. Het middel werd het streven. En zo wij, lezers van deze tijd, het een voor het ander vergeten, lopen wij gevaar in de moralisaties te verdrinken, en vruchteloos rond te zien naar de verre oever, die het woordenmeer omringt.

Iets is er, dat de schrijfsters met dankbare zin gedenken: de vrijheid, dat zij doen wat zij menen te doen: de Rede mee helpen cultiveren, de Tolerantie te propageren, vrije uiting te geven aan de opkomende ideeën, die niet langer 't wetties Judaeïsme als de band willen beschouwen, die de Christusharten verbinden moet, maar de dogmatiek vervangen door een zedelike karaktervorming, die aan de wereld een reine mensenliefde predikt. Sterk voelen zij zich aan dat vrije Vaderland verplicht. Zij zelf voelen het, maar, trots op hun voorrecht, laten zij het getuigen door de vreemdeling. De Gravin von B**, Duitse en Katholieke, maar in haar begrippen sterk afwijkende van hare omgeving, moet het getuigen: waar *zij* woont, heersen nog, onder de naam van oud-Duitse zeden, de lage trotsheid op Adel en Afkomst, op Domheid en Bijgeloof. 't Gezond verstand kan er niet dan schaarse vorderingen maken. Naar Holland, het Vaderland van haar vriend Leevend, snakt haar hart, Holland, waar de Vrijheid de mens verhoogt en veredelt. Hoe vele stille zuchten zal zij er henen zenden. Of zij 't ooit zal zien? Zij moet van ontroering zwijgen. Doch ene bede heeft ze: als Mevrouw

Suzanna Helder en haar toekomstige schoonzoon Leevend, eens de ogen op de kaart van Duitsland mogen slaan, laten zij dan eenmaal een blik werpen op het oord, waar zij, niet ver van de oevers van de Rijn, haar woonplaats heeft. Het zal haar een troost zijn.

Deze gravin, zo als men ziet, is de pendant van Willem. Ook in haar brieven golven, even rusteloos smachtend, de snikken en zuchten eindeloos voort voorbij de horizon van de bsstaande wereld, en zoeken weemoedig hun wegstervend geruis op te lossen in 't eindeloze Niet. Doch aan haar werd vergund, wat aan Willem niet toegezegd was, omdat hij 't *modus in rebus* niet betrachten mocht. Aan háár is 't gelukt, uit de dalen der duisternis de Rede hoog in 't licht te verheffen; in haar sterke zelfbeheersing heeft zij de grenzeloze aanbidding Van de evenmens in de banen van de eeuwig-tedere vriendschap geleid. Maar dan ook ten slotte kwam het aan deze hoog- en reinstaande Vrouwe toe, herhalend te besluiten, wat de historie ons leren wil: hoe voortreffelik was, bij al z'n zwakheden, deze martelaar der liefde en der vriendschap, Willem Leevend.

De levensstrijd Een gedicht in achttien balladen
Door
Th. Van Ameide.

I

't Inwendig zielelicht,
de leid-ster, 't zéker teeken,
dat heel het leven richt
naar hooge, verre streken,
ik zie zijn glans verbleeken:
ach, enkel kan vol moed
tot harden plicht zich breken
hij, die niets anders doet.

Der tweespalt zwaar gewicht
zou al mijn kracht verweeken,
in 's harten warrel-dicht
steeds nieuwe doornen kweeken,
met altijd nieuwe treken
mij brengen om mijn goed,
zoo 'k thans niet waar' gebleken
hij, die niets anders doet.

Den al-verslinder plicht,
die doof is voor ons smeeken
en hard blijft bij 't gezicht
van onzer wonden beken,
die vordert zonder spreken
den laatsten druppel bloed,
hem enkel kan besteken
hij, die niets anders doet.

Het leven gaat zich wreken:
verschrompel, mijn gemoed!
Wie váárt in nauwe kreken?
Hij, die niets anders doet.

II

Ik wil mij gansch aan dit mijn leven
gewennen, zonder ijl misbaar,
mij zelven niet meer ruimte geven
dan 't vischjen spartlend in de kaar:
zoo wordt de wanden niet gewaar,
wie toch daarin moet blijven toeven:
ik hoor niet meer naar verre maar,
ik speel niet langer zonder troeven.

Het eind van alle menschlijk streven
is deze stilstand, zwoel en zwaar;
ik lach thans met dit innig beven
in stâge pijn en lijfsgevaar,
of eindlijk ik de kracht vergaar',
die 'k voor 't ondankbaar werk behoeve:
ik red mij in de grauwe schaar,
ik speel niet langer zonder troeven.

Aan dezen killen bodem kleven
blijft toch mijn vlucht, hoe bang ik staar,
het leven heeft zijn web geweven,
ik steek daarin met huid en haar,
het kookt me als in een ketel gaar,
geen menschenhand reikt in mijn groeve:
dat ik althans mijn trots bewaar':
ik speel niet langer zonder troeven.

Mijn ziel, verwacht geen gulden jaar,
dan zal u 't ijzren niet bedroeven:
hul u in zwijgen koud en klaar:
ik speel niet langer zonder troeven.

III

Het tamme licht vloeit bleek naar binnen,
het bet mijn brandende oogen zacht,
het laaft en sust vermoeide zinnen
na wolkenwit en zonnepracht;
ik huis wel rustig in deez' nacht,
deez' schemering, ik lijdensloome,
en wen mijn ziel aan dit gedacht:
gij moogt niet meer in 't zonlicht komen.

De stilte zijgt van alle tinnen,
waar eertijds galmden kreet en klacht;
zal zóó een leven nieuw beginnen,
dat, laas, voor 't leven mist de macht?
Schoon wordt mij 's levens rauwe kracht
getemperd hier tot matte droomen;
hier moet ik blijven: ziel, geef acht:
gij moogt niet meer in 't zonlicht komen.

Dit grijze land moet ik beminnen,
hier torst mijn hoofd geen stralenvracht,
hier is de koelte als smetloos linnen
op mijner wonden lange wacht....
maar ach, terwijl mijn hart nog lacht,
wordt al van ver als klacht vernomen
de leus, die deze vreugde bracht:
gij moogt niet meer in 't zonlicht komen.

Mijn ziel, die naar den hemel tracht,
ontvlied in schaûw zijn helle stroomen:
gij kunt alleen, wat gij veracht:
gij moogt niet meer in 't zonlicht komen.

IV

Het kindje droomt in blanke rust,
kwam pas van verre, vreemde stranden,
wier gulden zon het wakker kust',
heur glanzen in haar oogen bande.
Maar 't keert zich reeds naar onze landen,
naar 't leven, dat zooveel belooft....
ik vlei in bitter-teedre handen
't klein kopje aan mijn geteisterd hoofd.

Het glijdt, niet meer dan vaag bewust,
uit vele tranen, die niet branden,
in lachjes van zoo lichte lust
als zachte zon door wolkenranden:
hoe schijnt mijn zware zorg een schande,
ik voel, of al mijn pijn verdooft
- die warme druk, die blijde banden -
't klein kopje aan mijn geteisterd hoofd.

Maar 't kind alleen is zóó gesust:
mijn blijheids-beek gaat weer verzanden,
ik ken de branding dezer kust,
wien zooveel stormen overmanden:
ach, onze diepste liefde kan den
greep niet afweren, die berooft
van jeugd-dauw onze duurste panden:
't klein kopje aan mijn geteisterd hoofd.

Mijn kind, ik voel mijn wangen branden,
het leven hóúdt niet, wat beloofd....
ik scherm, met hard-geklemde tanden,
't klein kopje aan mijn geteisterd hoofd.

V

In 't broze lijf
mijn ziel vol rouw
wordt traag en stijf,
dor, mat en flauw:
haar aardsche kouw
wordt haar ten kerker:
zij ademt nauw -
o was ik sterker!

Dit dwangverblijf
van onmacht lauw,
dit wanbedrijf
met slappen klauw:
geen noodlotsknauw
voor stillen werker
zoo fel, zoo rauw -
o was ik sterker!

Welk schoon gerijf,
wat hemeldauw:
een kind, een wijf...
en liefde en trouw...:
de stugge bouw
van mijn beperker
rooft kind en vrouw -
o was ik sterker!

God, help mij gauw:
een open erker
naar 't wijde blauw -
o was ik sterker!

VI

Het heil van één gezegend uur
verleent mijn hart geen blij verzaden,
maar nasmaak van zoo langen duur,
dat doornig worden alle paden,
waarlangs mijn voeten veilig traden
zoolang het ééne pad niet wonk;
dies ga ik met mij zelf te rade:
het bleek geen goud, al wat er blonk.

Ik wensch de vreugde niet in huur
voor korten tijd, in schijngewaden,
die wijken voor mijn scherp getuur;
zoo ik haar niet door sterke daden
voorgoed met onverbreekbre draden
kan binden in mijns harten honk,
dan mag zij àndren gaan verraden:
het bleek geen goud, al wat er blonk.

De zware plicht, door Gods bestuur
op ons gewenteld, blinde maden,
dooft niet geheel mijns harten vuur,
maar 't komt mij bitter slecht te stade:
met vollen menschenlast beladen,
wanneer niet aflaat 's hemels lonk,
verstikt mijn hart in broei van zaden:
het bleek geen goud, al wat er blonk.

Mijn ziel, een beek in steile kaden,
verdraag den boei, dien 't noodlot klonk,
sla niet van ver de vreugde gade:
het bleek geen goud, al wat er blonk.

VII

De vorm der veertien eendre rijmen
en van het altijd keerend slot
schijnt wel een treurig, bloedloos lijmen,
een kunstgreep van dat rijmersrot,
wien 't eindwoord is gelijk een dot
waaruit ze zuigen tot hun schade:
van 't levenswarme hart een spot,
dat schijnt de schoonheid der ballade.

Maar vaak door noodlots felle vlijmen
huist grootste ziel in 't engste krot
en fluistert machtigste geheimen
langs wanden van de kilste grot;
als doovekolen in den pot
schijnt haar het Leven te versmaden:
zij lééft; haar leven dwingt het lot:
dat schijnt de schoonheid der ballade.

Waar zwakker leven wil bezwijmen
en wegteert van ontbering, tot
een weeke ontbinding gaat verslijmen
wat overbleef na roest en mot,
daar strekt een sterker geest zich bot
ten tegenweer en breekt zijn paden
en wringt in elke bocht zijn schot:
dat schijnt de schoonheid der ballade.

Natuur, gij zijt een trage zot,
maar Geest is levende genade,
die soms doordringt uw taaie knot:
dat schijnt de schoonheid der ballade.

VIII

De Geest grijpt aan, wien hij kan grijpen:
al wie hem biedt de ware spond',
den bodem eêl, waar kunnen rijpen
in liefdewarmte uit hartewond
de vruchten van dat schoon verbond,
dat hij met onze ziel kan sluiten,
doet hij zijn sterk verlangen kond:
wie zou dat stroomen willen stuiten?

Als klanken vlieten uit de pijpen
op de' adem van des herders mond,
zoo vloeit nieuw leven, bij het nijpen
der diepe nooden, die hij zond,
uit onze zielen te aller stond
vol heerlijkheid en macht naar buiten,
een schoone straling ver in 't rond:
wie zou dat stroomen willen stuiten?

Maar zooals felle kolken slijpen
de stranden van een nauwen sond,
zooals de wreede vorsten knijpen
in teedre knoppen, blank en blond,
zoo knaagt aan 't ons vertrouwde pond,
zoo doet verstarren harp en luiten
het noodlot, dat als antwoord vond
‘wie zou dat stroomen willen stuiten?’

De wereld is een koude grond
en meenge kiem treft harde kluiten:
gij vraagt niet meer, geslagen hond,
wie zou dat stroomen willen stuiten.

IX

In zielsgrond schuilt een bron,
die dammen scheurt en dijken,
daar ze in de hooge zon
haar waatren wil zien prijken.
Dat zou der wereld lijken,
die 't al ziet overstroomd,
wier wezen vordert rijken
geordend en betoomd?

De wereld, als zij kon,
zou iedren stroom doen wijken,
die zijne wegen won,
en alles doen verslijken
wat van een macht doet blijken
ten leven onbeschroomd:
wie zijn zoo licht als lijken
geordend en betoomd?

Zij houdt maar liefst de spon
op al wat gist, bezwijken
de duigen van den ton,
dan komt zij vonnis strijken
en heel gewichtig kijken:
‘dat had zij nooit gedroomd’,
en prijzen 't ‘nijver bijken’,
geordend en betoomd.

Vriend, laat uw maten ijken
en maat-vol voortgeloomd:
gij leeft met uwsgelijken
geordend en betoomd.

X

De wereld heeft haar recht:
zij màg het niet gedoogen,
dat onze zéékre plecht,
dat alle vaste bogen,
die schoren 's levens pogen
zoolang hùn leef-tijd duur',
verzinken voor haar oogen
door 't ongewisse vuur.

Zij is een arme knecht,
die donker vreest het hooge
levensgeweld en vlecht
naarstig aan band en togen,
die binden, dekken mogen
wat stierf ter ieder uur
alleen en wreed bewogen
door 't ongewisse vuur.

Wat zielen echt en slecht
de Geest soms doet vermogen,
blijk' sterker dan het hecht
gestel van ouden logen,
of anders geen meedoogen:
al is het hemelsch puur,
't verzengt, te hoog gevlogen,
door 't ongewisse vuur.

O Geest, gij leeft gebogen,
hoe machtig de Natuur!
Toch wordt zij steeds bedrogen
door 't ongewisse vuur.

XI

Geest en Natuur zijn één: het eenig Zijnde
is als een eeuwigdurende vulkaan;
wij menschen wonen op de vast belijnde
onwrikbre stolling, op de zelfde baan
waar eens met dood van vroegren bloei belaân
de gloênde vuurstroom kwam van 't hart der aarde,
en altijd rommelt ons vandaar 't vermaan:
geen tijdlijk ding bezit voor eeuwig waarde.

Schoon is ons levensdal: hoe kunstig twijnde
het Leven hier onscheidbre tweelingdraân:
lager oorspronklijkheid en de verfijnde
verwikkeling van menschlijk zielsbestaan.
En aan den hemel wentlen zon en maan
zoo maatvol om: de wereld schijnt een gaarde
van orde en vreê; toch gromt het - waarvandaan? -
geen tijdlijk ding bezit voor eeuwig waarde.

Wij leven stil: het vuur, dat eenmaal pijnde,
werd grijze kool, waaruit geen gloed zal slaan,
en nieuwe blâren groenen voor verkwijnde
aan 't kreupelhout om onze levenspâan,
en in ons harte groeit een zoete waan,
dat deze vaste rots, schoon vuur-gebaarde,
zal eeuwig zijn en 't eeuwge vuur weerstaan:
geen tijdlijk ding bezit voor eeuwig waarde.

Het vuur gloeit in 't verborgen immer aan
en vindt op eens de plek, de minst bezwaarde,
waar het gesteent' bezwijkt: dan lach noch traan!
Geen tijdlijk ding bezit voor eeuwig waarde.

XII

Geest en Natuur zijn één, maar voor het kort
besef van ons, die luttel aantal dagen
beuren het hoofd en dan als gras, dat dort,
tot de aarde keeren na wat blindlings jagen,
wier oog niet reikt over de naaste hagen,
wier heugnis-kracht zoo klein, wier hart zoo zwak,
zal veege schijn die schoone waarheid vagen,
of ònze tweespalt gansch het Zijn doorbrak.

Wij leven in Natuur, en redd'loos stort
ons gansch bestaan, zoo zij 't niet blijvend schrage.
Leven de meesten, zonder iets dat schort,
in haar niet gansch? Zij voelen nimmer knagen
aan hunne zielen 't nimmermoede vragen,
maar leven krachtig op der aarde vlak,
en vormen haar en lachen om wie klagen
of ònze tweespalt gansch het Zijn doorbrak.

Zij leven licht, zij loopen zonder hort
in zéékre sporen, die daar altijd lagen,
en weten niet, hoe soms deze aarde wordt
tot een woestijn met honderd helleplagen,
zij kennen niet de teisterende vlagen,
den korten bloei, den wreeden, wreeden knak,
die heel de ziel doet krimpen en versagen,
of ònze tweespalt gansch het Zijn doorbrak.

O kindren der Natuur, beminde magen,
benijden we u, wij, groot en toch zoo zwak?
Wij leeren leven en den schijn verdragen
of ònze tweespalt gansch het Zijn doorbrak.

XIII

Wij leven in Natuur, in 't onbewogen
verkoeld gebied van 's levens buitensfeer,
waar 't al schijnt vaste wetten te gedoogen,
waar geen ding leeft en werkt zijn eigen heer.
En onze ziel zelf blijkt ons telkens meer
in webbe van zoo strak getrokken draden
wat lutt'le mazen, toch ook, keer op keer,
schijnt zij een eigen leven te verraden.

De ziel, van wat wij kennen 't naast getogen
aan 't kernvuur, is van bindslen soms zoo teêr,
dat nimmer saamtevlechten zij vermogen
de bedding, die 't afgrondlijk blaken weer.'
Dan beeft haar weefsel luchtig als een veer
op elken adem dringend door de naden
en, dood voor al dan 't groeiende begeer,
schijnt zij een eigen leven te verraden.

Zoo hangt een spinrag soms, van dauw doorzogen,
aan roerloos-vale twijgen loom ter neêr,
maar wordt een eenzaam wonder, wind-bevlogen,
als 't licht veelkleurig van dien spiegel keer':
veel grooter wonder is dier ziel tot eer,
die storm en gloed uit 's Levens diepte gaden:
daar van hùn herkomst spelt geen menschenleer,
schijnt zij een eigen leven te verraden.

Heur kleur, heur glans, heur trilling evenzeer
een wonder langs de herfstlijk kale paden,
hangt zij bewoge' in de onbewogen sfeer,
schijnt zij een eigen leven te verraden.

XIV

Is dit geen wonder, dat de kracht
ten allerbest, wat tong kan talen,
in dezen staat ons wordt volbracht,
dien aardscher zielen zwakheid smalen?
Zij kunnen met de vastheid pralen,
die dop en schil ten eigen is:
de drang, die broeit in harde schalen,
is van zijn meerderheid gewis.

De levensstroom, zoo vol van dracht,
schept, stilstaand aan zijn verste palen,
daar in verstijving zelf de macht,
die hem omklemt met duizend kwalen;
toch breekt het water eens den stalen
onbuigbren boei: wat heugenis
draagt van de bron, kan nimmer falen,
is van zijn meerderheid gewis.

Een ziel kan zinken in den nacht
of op den langen tocht verdwalen:
waar zij bezwijkt, eene andre wacht.
De drager wisselt vele malen,
het kleinood blijft ondoofbaar stralen,
en, schoon in droefste duisternis,
de bode zelf, wiens krachten dalen,
is van zijn meerderheid gewis.

Hij weet zich zelf in 't rondom vale
den lichtschijn, die het leven is;
dat leven, schoon de dood hem hale,
is van zijn meerderheid gewis.

XV

Maar voor de ziel, die werd verkoren
ter bedding van de vuurge sprank,
gaat alle rust in strijd verloren,
wordt elk geluid een roepensklank.
De zware last maak' mat en krank,
zij mag geen oogenblik verpoozen,
de spoorpunt wijkt niet van haar flank
en doornen dragen alle rozen.

Gelukt het haar, de stem te smoren
in zwijmeling van 's werelds drank,
het blijkt met eigen hand verstoren
den boom, waarom haar zwakheid rank';
en dubbel mat en dubbel wank
wordt zij ten spot der sterke boozen,
aan honderd euvlen gaat zij mank
en doornen dragen alle rozen.

Den dood, haar dreunend toegezworen
door heel de branding op de bank,
grijnzend uit alle watervoren,
ontvoert haar ééne reddingsplank:
wijdt zij den Geest zich vol en frank,
dan heeft zij 't leven zich verkozen,
schoon zij bij geen vindt troost noch dank
en doornen dragen alle rozen.

Ga met den Geest uw stillen gank
en vraag niet meer, o al te broze,
of 't naaste zicht is troostloos blank
en doornen dragen alle rozen.

XVI

O wondre mengeling van week en sterk:
moet niet de Geest ons maken en ontmaken
en toch wij zelf voor zijn vrijmachtig werk
den boôm bereiden en de banden slaken,
bewaren 't hart, al dreigen open kaken,
breken de baan, hoe taai het kreupelhout;
hoe zullen ooit wij dezen staat genaken:
ontvanklijk als een vrouw èn mann'lijk stout?

De ziel zij teêr, gevoelig als een berk,
bevend op alle winden, die haar raken,
jong, maagdlijk-zacht en vormbaar zonder perk,
wit-gloeiend smeedbaar door 't inwendig blaken;
toch moet zij zelf haar eigenheid bewaken,
zelf zuivren 't zelf ontgraven ruwe goud,
zelf weren telken dag verjongde draken,
ontvanklijk als een vrouw èn mann'lijk stout.

Dat kan alleen, wanneer een macht'ge vlerk
haar vlucht bestiert op altijd eender baken:
dat is het zelf, de drijfkracht, die ons 't zwerk
niet achten doet, waaruit de donders kraken,
de heer der ziel in prijzen en in laken,
grootmachtig vrij, de godheid van haar woud,
de ziel der ziel, de oorsprong van haar haken
ontvanklijk als een vrouw èn mann'lijk stout.

Wie ‘ik’ zegt, raakt in menschlijk duistre sprake
het grootste wonder aan, des Levens zout,
God-zelf in ons: Hij enkel kan ons maken
ontvanklijk als een vrouw èn mann'lijk stout.

XVII

Houd vast Zijn hand. Leer werken en leer wachten,
leer het geduld van mieren èn van slak:
gij kunt den Geest niet lokken uit zijn schachten,
uw aarde voel' uw spade, ploeg en hak.
De lent' gebiedt gij niet, maar 't open wak
ontkappe uw hand aan harde winterstroomen,
opdat niet doelloos tegen ijswand brak
wat murmelend mocht uit de diepte komen.

Houd altijd in eerbiedige gedachten
het beeld u voor, dat eenmaal u bestak,
wijkt het u ver, omwolken nevelvachten
uw korten blik, verdraag het stil en mak,
maar wees bereid, gedoken op uw tak,
tot vliegen, als weer wind vaart in de boomen,
en vliegt gij hoog, beluister even strak
wat murmelend mocht uit de diepte komen.

Eenmaal geroepen tot de schoone drachten,
maakt ontrouw u een voos en redd'loos wrak;
zooals uw ziel behoeft des Geestes krachten,
zoo Hij uw zelf, opdat een stalen jak
Zijn bruid bescherm' voor elken kreuk en krak:
God zelf, o ziel, heeft wis uw kreet vernomen
en leert ontvangen u op 't aardsche vlak
wat murmelend mocht uit de diepte komen.

Zoo zwijg dan, stem, waardoor mijn wanhoop sprak,
in hoon en kille klacht en bange droomen,
gij hindert mij te luistren naar wat zwak,
wat murmelend mocht uit de diepte komen.

XVIII

Mijn vrouw, mijn kind, komt nader bij,
nog dichter, zóó, ik wil uw leven,
zoo smarten-hel, zoo lente-blij,
ten sluier om mijn leven weven:
dat zal de koele schaduw geven,
waarin mijn ziel den brand ontschuilt,
zich sterken mag voor feller dreven,
tot mijne schoonheid opentuilt.

Mijn vrouw, mijn kind, vertrouwt op mij,
wij zullen 't zeil een weinig reven,
weest niet bevreesd, zit hier, aan lij,
ons vaartuig dwaalt niet, afgedreven
voor golf en wind: ik houd den steven
wel vast in koers, hoe 't om ons huilt;
gelooft mij, tot ik word verheven,
tot mijne schoonheid opentuilt.

Mijn vrouw, mijn kind, mijn liefsten, wij
moeten zoo innig ons verkleven,
dat door mijn dofste mijmerij
de glanzen uwer oogen zweven;
uw klaar bezit is mij gebleven:
hoe zwoel de stille hemel druilt,
weest zon en zang, dat ik blijv' streven,
tot mijne schoonheid opentuilt.

Mijn vrouw, mijn kind, van God gegeven,
ziet, hoe zijn mole' als meel mij built:
begeeft mij niet, dat ik durf leven
tot mijne schoonheid opentuilt.

Sociale gemeenteraden
Een bespreking van talma's raden- en ziektenwet
Door
J. Molenmaker.

Er zijn bij de arbeidersverzekering twee kanten aantewijzen, die veel minder de aandacht trekken dan ze toch inderdaad verdienen. Dat is allereerst het verband met armenzorg en daarnaast de aanwijzing en stichting van de uitvoerende organen. Wie dit oppervlakkig leest zal denken aan bijzaken. Zoowel het een als het ander - redeneert hij - komt wel te recht indien slechts uitgerekend en aangewezen is hoeveel de arbeiders aan premie moeten betalen en hoeveel uitkeering zij zullen ontvangen. Dit is echter een enge en misleidende opvatting. De arbeidersverzekering is iets anders en iets meer dan een coöperatieve assurantie-maatschappij, en voor de wettelijke regeling wordt meer gevergd dan wiskundige berekening en ervaring in 't assurantie-vak. Ware dit niet het geval, zoo draaide de geheele questie slechts om de vraag of de staat een goede assurantie kan inrichten dan wel of particulieren 't beter kunnen, en verder of dwang om zich te verzekeren wel te pas komt.

Dat inderdaad de zaak belangrijker is blijkt onmiddellijk uit het feit, dat er voor de wettelijke arbeidersverzekering veel geld uit de staatskas noodig is, zooveel dat daarvoor het belastingstelsel herzien moet worden.

Indien dus de wettelijke arbeidersverzekering iets anders is dan een ‘verstaatlichung’ der volksassurantie, voor welke door dwingend optreden een uitgebreid terrein kunstmatig wordt

verkregen, dan komt van zelf de vraag wat die sociale verzekering dan wel is. Die vraag nu wordt te vaak ontweken. Men meent dat de staatssubsidie aan de arbeidersverzekering het assurantie-karakter niet kan en mag ontnemen. Zelfhulp, en dat nog wel - als wonderlijke tegenstrijdigheid - door dwang, wordt volgens die redeneering bevorderd wanneer allerlei tegenvallers, dank zij de zorgvuldige berekening van de kansen, gezamentlijk gedragen kunnen worden. Dan blijft elk individu toch op zichzelf staan en voor zichzelf zorgen. Dat zijn regelen, die men zoo graag onaangetast wil laten, regelen die ook de vroegere armenzorg beheerschten.

Maar die z.g. gezonde liberale en individualistische denkbeelden houden geen stand tegen het solidariteitsgevoel, dat de arbeidersbeweging drijft. Deze maakt groote menigten tot een klasse, die instaat is om het belang van die klasse te stellen boven dat der individuen. Die arbeidersbeweging is niet denkbeeldig maar bestaat, en heeft ook een duidelijk aangewezen doel, namenlijk verheffing der klasse, een doel ver uitgaande boven het welzijn van elk individu afzonderlijk. En wie zou willen ontkennen dat de arbeidersverzekering even zoo goed als de arbeidswetgeving een gevolg is van de arbeidersbeweging? Natuurlijk niet in den bekrompen zin dat alleen de arbeiders, of dat de regeeringen door hun directen aandrang wetten tot stand brengen.

Het feit dat de loonarbeiders naar meerderen welstand streven is reeds voldoende om de gangbare meening te vestigen dat het verbeteren van hun positie inderdaad een gemeenschapsbelang is. En zooals de arbeidswetgeving aan de arbeiders de noodzakelijke steun geeft tegen een uitputting hunner krachten, zoo moet de sociale verzekering hen behoeden voor het terugvallen in armoede, zoodra allerlei omstandigheden het ontvangen van loon doen ophouden. Dit is het belangrijkste van de arbeidersverzekering, dat zij den overgang bewerkt van de hulp als armenzorg, naar het recht op een voldoende uitkeering in tijd van nood. Het verzekeren van dat recht door den Staat, dat is dus door de wet, vormt het wezen der sociale verzekering. Het betalen van premiën is slechts een vorm, of een middel dat daartoe aangewend kan worden, maar geeft niet als bij 't assurantie-wezen het werkelijk

karakter aan. Daarom is de arbeidersverzekering niet een geheel nieuw instituut, maar een regeling die de armverzorging vervangt, en daar dit geleidelijk en nooit ten volle geschiedt, onvermijdelijk met die armverzorging in een nauw verband moet staan. Dit verband optesporen en aantewijzen, moet ongetwijfeld aan de arbeidersverzekering zoowel als aan de armenzorg ten goede komen. Voor de laatste werkt het zuiverend en maakt dat nieuwere denkbeelden over de ontwikkeling der arbeidersklasse erin doordringen. En voor de eerste zal daardoor een bestaande werkelijkheid een stevige grondslag vormen. Op die wijze toch wordt de arbeidersverzekering begrepen als een nieuw orgaan van de gemeenschap, inplaats van als een tak van staatsdienst, die velen er thans in zien. Want al tracht de wet aan den arbeider een recht te geven op hulp in nood, daarom is nog niet gezegd dat zonder meer de staatskas het eenige en vaste toevluchtsoord is. Daar uit vloeit toch voort dat er staatsambtenaren zullen zijn, aan wie de verzorging van den noodlijdenden arbeider wordt toevertrouwd, en die in ruil voor de uitkeering een voortdurend toezicht gaan uitoefenen, dat velerlei vormen van dwang noodzakelijk maakt.

Dit gevaar van staats-socialistische politie is een gevolg van de onjuiste opvatting der zoogenaamde ‘dwangverzekering’. Want niet de staat behoeft het eenige orgaan te zijn, dat zich in bureaukratische vertakking belast met de verzekering der arbeiders. De wet kan wel degelijk evenals voor de armenzorg bestaande organen of nieuwe instellingen met de taak belasten om aan de arbeiders als recht te verschaffen, wat hen vroeger - en dan nog dikwijls op gebrekkige wijze - als gunst werd gegeven. De aanwijzing en stichting van organen der sociale verzekering is daarom niet een onderwerp van bijkomstig belang, maar een dat het wezen der zaak raakt.

Vergeet men bij de wettelijke regeling der arbeidersverzekering de bestaande armverzorging, dan maakt men zich los van de werkelijkheid, die toch niet minder blijft bestaan, en verliest daardoor een verband, dat, indien aangehouden, de gemeenschap slechts kan versterken en ten goede komen. En vergeet men de beteekenis van de organisatie der verzekering voor de ontluikende nieuwe levensvormen der gemeenschap, dan verliest men het gezicht op de toekomst. Dit laatste is niet gering te

schatten. Juist omdat de arbeiders in de tegenwoordige toestandsverbeteringen slechts geringe bevrediging vinden, en alles verwachten van een toekomst met een sterker solidariteitsgevoel tusschen de leden eener zelfde klasse, moet de verzorging van noodlijdenden, die door tegenslag getroffen worden, zich uit beperkte en primitieve vormen naar meer volmaakte kunnen ontwikkelen. En voor ontwikkeling is leven noodig, dus levensvatbaarheid in de organen der nieuwe gemeenschapstaak. De wet en de staat kunnen slechts hulp verleenen, niet scheppend optreden. Zoowel arbeidswetgeving als arbeidersverzekering zijn ruggesteun in het streven om vooruittekomen, dat van de arbeiders zelve grootendeels moet uitgaan. Die wettelijke middelen kunnen en mogen niet opgevat worden als een staatszorg, die verdere moeite overbodig maakt, want zij zouden ineenschrompelen en nutteloos worden, zoodra in de gemeenschap zelf de verheffing der arbeidersklasse ging ophouden.

* * *

Er is weinig twijfel mogelijk aan de meening dat de Duitsche arbeidersverzekering, die zoo prachtig aantoonde welke beteekenis dit middel voor de arbeidersontwikkeling heeft, toch ook tegelijkertijd veel misverstand heeft gewekt over de vormen, die aan de sociale verzekering noodzakelijk eigen zijn. Want de Duitsche vormen sloten zich eng aan bij de bestaande regeeringsvormen. Bovendien is zoowel in Duitschland als in Oostenrijk de ervaring opgedaan dat de ontworpen organisatie te gecompliceerd en te verbrokkeld was. In 't bijzonder is in de latere jaren gebleken hoe de algemeene idee der arbeidersverzekering zich ook op andere wijze kan uiten. Het reeds beroemd geworden dubbele rapport van de meerderheid en minderheid der Engelsche koninklijke commissie over armenzorg en hulp in nood, alsmede de studie van de Deensche wetten o.a. door het heldere officieele rapport van den heer Elink Schuurman; en ten slotte de Fransche wet op de ouderdomspensioenen geven een ruime gelegenheid om te doen zien hoe er aansluiting met armenzorg te zoeken is.

Daar echter het wetsontwerp Heemskerk tot wijziging der armenwet, en de bespreking daarvan in pers en publiek aan-

toont hoe weinig dit onderwerp in ons land gerijpt is, kan behandeling daarvan voor een later opstel worden voorbehouden. Temeer, daar het andere onderwerp, de organisatievormen der sociale verzekering, sterk urgent geworden is door Talma's wetsontwerpen, die kort geleden zijn ingediend.

Zoozeer als de oorsprongen der arbeidersverzekering nog afgedekt blijven liggen, even zoozeer is thans scherp de vraag aan de orde gesteld, welke organen in ons land met de taak der sociale verzekering belast zullen worden. Dit ten minste is een heuchelijk verschijnsel, en te meer een verdienste voor minister Talma, omdat de politiek iets geheel anders deed verwachten.

* * *

Met de nieuwe wetsontwerpen bevinden wij ons op nationaal terrein. Getuigden vroegere plannen van Dr. Kuyper en Veegens vooral van de studie door de departements-ambtenaren van de Duitsche wetten gemaakt, zij 't ook dat verschillende variatie's in onderdeelen beproefd waren, de plannen van Talma dragen duidelijk het kenmerk dat zij meer dan de naam van den minister hebben verkregen. En al is er geprofiteerd van de oostelijke hervormings-voorstellen, toch is er zooveel afwijking en zooveel nieuw inzicht in het Nederlandsche arbeidersleven in waar te nemen, dat het geheel inderdaad oorspronkelijk genoemd mag worden. Daarom is het nuttig eenige maanden terug te gaan naar een Kamerdebat, dat merkwaardiger geworden is door de wijze waarop het werd afgesneden, dan door den inhoud. Wij bedoelen het verzekeringsdebat in Maart van dit jaar. Na de verkiezingen van 1909 was het onmogelijk bij de begrootingsdiscussie's te zwijgen over de sociale verzekering die bij de toespraken tot de kiezers zoo volop ten tooneele was geweest. En toen dit door den Kamervoorzitter vermeden werd, was er alleen vrede te houden door de belofte van een afzonderlijk debat. Doch ook dit mislukte. Reeds vooraf hadden alle pogingen schipbreuk geleden om den minister over te halen voor dit debat de stof te leveren. Toen kwam vooral uit de linkerzijde de wensch op, dat de minister in breede trekken zijn plannen zou ontvouwen. Wat zou er met de ongevallenwet geschieden, en met de uitbreiding ervan?

Hoe zou voor invaliditeits en ouderdomsnood gezorgd worden? En voelde de regeering wel hoe sterk het verlangen hiernaar bij 't volk leefde? Zelfs van de rechterzijde kwam de wenk om toch de ziekteverzekering voorloopig te laten rusten en alle aandacht te besteden aan de grootere kwaal, der oude arbeiders, waaromtrent bij de verkiezing zulke stellige beloften gegeven waren. Haast u toch, klonk eigenlijk van alle zijden. Peins niet langer over dit of dat systeem, en vooral weifel niet meer, maar doe iets, 't komt er niet op aan in welken vorm. Duidelijker kon onmogelijk uitgesproken worden, dat het aanvaarden van de taak der sociale verzekering een politieke noodzakelijkheid was geworden. Maar veel meer bracht het politieke debat niet tot stand. Dat de staat een verplichting had tegenover de nooden der arbeidersklasse moge nog zoo duidelijk en nog zoo eensgezind gezegd worden, daarmede is niet uitgemaakt hoe die taak te vervullen is. Allerlei plannen en denkbeelden werden wel geuit, maar zoo vaag, zoo algemeen en zoo uiteenloopend, dat daarin voor de regeering bezwaarlijk een richtsnoer te ontdekken viel. En al was het antwoord van den minister op dit alles deels ontwijkend, deels onbevredigend, toch viel er dit uit op te maken, dat hij zóoveel juist hechtte aan de organisatie der sociale verzekering, en dus ook aan het organisch verband tusschen de verschillende takken ervan, dat hij zich door de levendigheid der politieke wenschen niet van zijn plan liet afbrengen om eerst goede en deugdelijke grondslagen te leggen, inplaats van los stukwerk te leveren. Het groote gewicht van de organisatie voor de toekomst woog hem zwaarder dan een tijdelijk politiek succes, met een beloftenrijke schoone redevoering, of met onvoltooide wetsontwerpen.

Aldus moest het debat tot een onbevredigend einde komen, zelfs al ware niet door een scherpe resolutie van voorzitter en meerderheid elke verdere uiteenzetting afgesneden.

Aangetoond was echter, dat in ons land de beteekenis van de organisatie voor de toekomst zeer onderschat wordt. Men vraagt allereerst wat aan de arbeidersklasse is voorgehouden geworden en wie de onkosten daarvan betalen zal. Men praat daarnaast over dwang en vrijheid, over decentralisatie en particulier initiatief, maar dat er zich in 't maatschappelijk leven

nieuwe organen zullen vormen, die van grooten invloed moeten worden op het lot van duizenden, ten goede of ten kwade, dit wordt gewoonlijk in de lange discussie's, zoo spoedig mogelijk voorbijgegaan. En toch zijn het die organen, die hetzij door innerlijke levenskracht, hetzij door lendenzwakte of bureaukratische tering zullen beslissen over een gezonde ontwikkeling of een sleepende ziekte der sociale verzekering.

Beter dan in 't Maartsche verzekeringsdebat brengt minister Talma zijn meening over de waarde der verzekeringsorganen naar voren in de twee ingediende wetsontwerpen. En wat ook hun lot moge zijn, en afgezien van ons verder oordeel over deze plannen, zij hebben stellig deze verdienste, dat zij nu dwingen aan een belangrijk - misschien het belangrijkste - punt der sociale verzekering de volle aandacht te schenken.

* * *

Het is onbillijk en kleingeestig in Talma's Radenwet slechts een uiting te zien van een stokpaardje der anti-revolutionaire partij, die voor het bedrijfsleven een nieuwe organisatie kunstmatig in 't leven wenscht te roepen om op die wijze het gildenwezen dat de revolutie vernietigde weer te doen herleven. Maar evenzeer is het kortzichtig in de nieuwe wetsvoorstellen een verwezenlijking te zien van dat gildenbeginsel. Noch die spot, noch die eer verdient het plan.

Voor ieder die zich maar eenigszins verdiepte in de studie der sociale verzekering was het duidelijk, dat de uitvoerende organen gedecentraliseerd moesten zijn. De Duitsche en Oostenrijksche hervormingsplannen wezen een plaatselijk orgaan aan, en onze eigen ongevallenverzekering ging die richting evenzeer uit. Daartegenover mocht echter niet vergeten worden dat een of meerdere centrale organen minstens even noodzakelijk zijn. De onmisbaarheid daarvan is zoo vanzelfsprekend dat bijna steeds met de instelling dier centrale organen begonnen is, zooals b.v. ten onzent met de Rijksverzekeringsbank. Zoowel de eenheid van wetstoepassing als het zuinig finantieel beheer en het tegen elkaar laten opwegen van verschillende risico's, zijn het best gewaarborgd bij een centraal orgaan.

Elk plan voor organisatie der sociale verzekering moet dus

aangeven hoe het verband tusschen centraal orgaan en de plaatselijke organen is geregeld.

Heeft nu minister Talma de verschillende beroepen afzonderlijk georganiseerd, zooals b.v. de Duitsche ongevallenwet doet, zooals verder Dr. Kuyper indertijd in zijn groot amendement op de ongevallenwet voorstelde, en zooals tenslotte de Centrale Werkgeversrisicobank haar bedrijf heeft ingericht? Integendeel is door hem geen beroepsonderscheiding opgenomen. Er zijn slechts plaatselijke en hoogere organen, die bij 't uitvoeren en controleeren van wetten hulp verleenen.

En 't verband daartusschen, alsmede hunne samenstelling, geschiedt zoo goed als geheel naar 't voorbeeld van Thorbecke's gemeentewet. Hieruit kan dus direct duidelijk zijn dat de kwestie betreffende een principiëele organisatie van het bedrijfsleven naar anti-revolutionaire illusie's geheel buiten beschouwing kan blijven. Het geldt thans zoozeer een zuiver practische vraag, die op zichzelf moeilijk genoeg is, dat bij de beoordeeling algemeene en daardoor vage denkbeelden niet op hunne plaats zijn.

* * *

De wetsvoorstellen beoogen allereerst een regeling der ziekte-verzekering, maar hebben daarbij de verder gaande strekking dat zij de grondslag zullen zijn voor alle andere takken der sociale verzekering. Reeds vroeger is door ons betoogd, - wat trouwens door bijna niemand ontkend wordt - dat de ziekteverzekering in den opbouw der arbeidersverzekering de onderste verdieping moet vormen. Dat bij ons te lande uitgegaan is van de ongevallenverzekering, moge uit politieke overwegingen verklaarbaar zijn, zooals het begrijpelijk ware indien thans de ouderdomsverzekering aan de orde gesteld werd, maar voor een stelselmatig ontwerpen van een algemeene verzekeringsregeling was het eene even verwarrend foutief, als het andere dat nu zou zijn. Daarom is het in minister Talma te prijzen, dat hij van de Kamers vraagt eerst met hem een stevig fundament te leggen, en het is - vooral van hen die op spoed aandringen - onbillijk hem te verwijten dat nu nog niet aangegeven is hoe het met de andere verzekeringen zal gaan. Want hoe belangrijk het ook moge

zijn om nu reeds een voorstelling te vormen van 't geheele gebouw, en hoe zeer ook toegegeven moet worden dat de hoogere verdiepingen aan de fundeering gebonden zullen zijn, toch is het zeer goed mogelijk te beoordeelen of de grondvesten deugdelijk zijn. Men vergete niet dat de gebruikte beeldspraak zeer gebrekkig is. De sociale verzekering zal stellig geen stijf en dood bouwwerk zijn, maar een levend organisme. Het fundeeren ervan beteekent eigenlijk het planten van een boom met gezonde en breede wortels, die uit het maatschappelijk leven in ruime mate de krachten kunnen halen voor een groei, die jaren en jaren zal moeten voortgaan en duren.

Juist daarom is het verkeerd te meenen dat alles reeds bij den aanvang kant en klaar in elkaar moet zitten en dan te verwachten dat het precies gaat werken zooals men 't wenscht. Waarop wel te letten zal zijn, is op ruimte voor groei, en op innerlijke levenskracht.

Vandaar dat de ziekteverzekering een uitgangspunt moet zijn. Deze leeft reeds, hoe gebrekkig dan ook, in 't arbeidersleven, en moet zoodanig vervormd en geleid worden, dat een ontwikkeling spoedig volgt en in staat stelt om verder gaande hulp aan de arbeiders te verleenen. Weliswaar bestaat ook de ongevallenverzekering, maar als een kunstmatige, logge machine, die reeds nu gebrekkig werkt en stellig zich niet gemakkelijk voor andere taak kan vervormen. Hoe die ongevallenverzekering aangepast zal worden aan de ziektewet, is natuurlijk een vraag van belang. Doch de beantwoording daarvan behoeft de regeling voor ziekte niet op te houden. Integendeel zou het een vernieuwing van de vroegere fout zijn, indien thans de vormen der ongevallenwet als belemmerende steenen gelegd werden in den grond, waar een nieuwere en betere organisatie geplant moet worden.

* * *

Van het grootste belang is de regeling van het plaatselijk orgaan der sociale verzekering, want dit staat het dichtst bij het directe arbeidersleven. De Raad van Arbeid, die minister Talma hiervoor ontwierp is geen ambtenaarsinstelling, doch een wezenlijke vertegenwoordiging van belanghebbenden. De

inrichting ervan gelijkt sprekend op die van de gemeenteraden. Er is een voorzitter door de koningin benoemd zooals de burgemeester, verder een rechtskundig secretaris door den raad aangewezen. Er is ook een dagelijksch bestuur en er kunnen raadscommissie's ingesteld worden. Aan dezen raad wordt door de wet een taak ter uitvoering aangewezen in groote lijnen met veel vrijheid van aanpassing aan plaatselijke toestanden, terwijl bovendien een tamelijk uitgebreid terrein overblijft voor zelfstandig optreden. Want niet uitsluitend de arbeidersverzekering, maar ook allerlei uitingen der arbeidswetgeving, en dus bijna het geheele arbeidersbelang kunnen aan den Raad ter behartiging in handen gegeven worden. Daarvoor kan hij verordeningen maken, geldmiddelen innen, ambtenaren aanstellen, en in 't kort alles doen wat voor een goede werking dier wetten noodig is.

De autonomie van het nieuwe college is in deze breede trekken duidelijk genoeg aangegeven, en mits eenerzijds de wetten even ruim zijn opgezet en anderzijds de samenstelling van den raad een aansluiting aan het practisch leven waarborgt, zal ongetwijfeld de sociale gemeenteraad eene instelling worden, die van groot nut kan zijn.

Bezien wij eerst de samenstelling. De leden worden gekozen voor de helft uit arbeiders, voor de andere helft uit werkgevers, en wel naar een stelsel van evenredige vertegenwoordiging, waarbij reeds uitgemaakt is dat de patroons zooveel stemmen hebben als zij arbeiders te werk stellen.

Deze regeling heeft de grootst mogelijke schijn van billijkheid, doch ook niet meer dan een schijn. Want aan de eene zijde wekt de evenredige vertegenwoordiging onder de arbeiders een verdeeldheid op, en bevordert partijgeest, terwijl toch practische samenwerking geboden is. Anderzijds geeft de regeling aan de groote werkgevers een overmacht op de kleine patroons. En ten slotte legt het evenwichtsbeginsel tusschen patroons en arbeiders, zooals de ervaring bij de Kamers van Arbeid leerde, een te groote macht in de handen van den voorzitter. Nergens bleek bovendien de even wichtspolitiek instaat tot snel en energiek handelen. Compromissen moeten bij alle belangrijke kwestie's aan de orde van den dag zijn. De samenstelling van den Raad levert daarom allerminst een waarborg

voor krachtig optreden. Er is echter meer. De nieuwe Arbeidsraad zal door zijn grooten invloed in contact komen met allerlei regeeringsorganen en instellingen. Nergens is eene aanwijzing te vinden van verband b.v. met gemeenteraden, armenzorg, filantropische instellingen, enz. Ook niet met de organen die uit de vrije ontwikkeling van de arbeidersbeweging zijn voortgekomen. Wanneer b.v. bedacht wordt welk een belangrijke rol de vakvereenigingen reeds thans spelen in de werkloozenverzekering, kan direct ingezien worden hoezeer de organen voor de arbeidersverzekering hulp zullen kunnen zoeken bij andere vereenigingen en instellingen.

De samenstelling van den raad is daarom te zuiver logisch bedacht inplaats van organisch ingepast in de bestaande werkelijkheid. Wanneer b.v. ⅓ der leden door de individueële arbeiders en evenveel door werkgevers waren aangewezen, terwijl de overige plaatsen werden vrijgehouden voor vertegenwoordigers van college's, vereenigingen en instellingen wier samenwerking met den raad noodig is en die b.v. uit aanbevelingen door den raad zijn gekozen; wanneer eindelijk de voorzitter door den raad zelf werd benoemd, zou stellig een college gevormd worden, met meer kracht en invloed. De uitwerking van een dergelijk stelsel zal ongetwijfeld ingewikkelder zijn maar is toch stellig niet ondoenlijk.

Doch ook een andere en eenvoudiger weg kan bewandeld worden, door aan de arbeiders een overwicht in den raad te geven, of wel dat overwicht te regelen voor enkele commissie's van uitvoering, waarin juist principieele tegenstelling van belangen te vreezen is. Dit heeft stellig de schijn van partijdigheid, doch ook weer niet meer dan de schijn. Want geen oogenblik mag vergeten worden dat de sociale raad tot taak heeft de belangen van den arbeider te behartigen, en bij elke handeling door de wet zelf beperkt is. Daardoor en door de gewone overheid kan voldoende gewaakt worden tegen schade van andere belangen.

Hoe ook de samenstelling geregeld worde, het voorstel dat thans is ingediend geeft geen waarborg van krachtig leven, en dàt is een allereerste eisch voor populariteit en voor het welslagen van de opgedragen taak.

* * *

De werking der sociale gemeenteraden zal verder geheel beheerscht worden door de wetten, die nader de taak der sociale raden omschrijven. Er is er voorloopig slechts een, n.l. de ingediende ziektewet. Ongetwijfeld heeft de bedoeling voorgezeten om aan het plaatselijk orgaan belangrijk werk te geven en zelfs vrij principieele beslissingen daaraan over te laten. Het bepalen van de hoogte der premiën, en zelfs van de uitkeeringen, het beheeren der geldmiddelen, het aanstellen van ambtenaren, behoort alles tot de taak van den Raad en van zijn dagelijksch bestuur. Hij is autonoom en heeft geen concurrentie van 't particulier initiatief naast zich. Dit blijft alles binnen de inderdaad breede opvatting die tot het instellen van den Arbeidsraad heeft geleid.

De particuliere en werkgeversfondsen, die volgens de vroegere wetsontwerpen met het overheidsfonds concurreerden, en die aldus den strijd van staat en eigen risico uit de ongevallen verzekering naar andere takken zouden hebben overgeplant, verdwijnen in Talma's plan. Zou daarmede dus een streep gehaald zijn door al wat er tegenwoordig op 't gebied der ziekteverzekering bestaat, om daarna alles nieuw op te bouwen? Of heeft de nieuwe arbeidsraad tot taak om al die instellingen bijeen te brengen en tot een enkele groote verzekering te vereenigen? Reeds de samenstelling van den Arbeidsraad laat dit organiseeren van het bestaande niet toe. Kon hij vertegenwoordigers dier oude instellingen in zich opnemen, dan ware het mogelijk, nu niet.

Maar evenmin durfde minister Talma alle bestaande instellingen ten doode te doemen. Omdat hij het eene niet kon en het andere niet durfde, bleef er niets anders over dan een gevaarlijk compromis. De ziekteverzekering is gehalveerd geworden in een geldelijke uitkeering bij ziekte, en in geneeskundige hulp. Voor 't eerste werd het monopolie van den Arbeidsraad streng ingevoerd, zoodat dus bestaande fondsen zonder meer hebben op te houden. En voor het andere werd alles aan 't particulier initiatief overgelaten. Zal hiervan het gevolg zijn dat de geneeskundige hulp onverzorgd blijft? Zoo iets was onmogelijk, want de uitkeering hangt nauw samen met de genezing onder leiding van een arts. De twee kunstmatig gemaakte helften der ziekteverzekering moeten toch

weer in een verband gebracht worden, dat nu ook zonder noodzaak kunstmatig is ontworpen. De wet dwingt n.l. wel degelijk, zij het ook indirect tot geneeskundige verpleging, want zonder dat is er geen uitkeering. Laat nu de wet al het verdere op dit gebied ongeregeld? Ook dit kon moeilijk, daar allerlei conflicten 't gevolg ervan zouden zijn. De wet eischt dat de geneeskundige hulp verleend zal worden door een of ander ziekenfonds, dat aan bepaalde eischen moet voldoen en op grond daarvan wettelijk erkend is. Of wel een gewone arts kan hulp verschaffen mits hij niet aan eenig fonds is verbonden. Gaat het nu, zooals de minister zich dit voorstelt, dan worden alle bestaande ziekenfondsen hervormd en gaan zich uitsluitend met de verpleging inlaten, of wel er worden goede nieuwe ziekenfondsen voor dit doel opgericht. De besturen van die onderscheiden ziekenfondsen staan geheel op zich zelf en los van den Arbeidsraad, die hen alleen kan controleeren. Maar 't is ook mogelijk dat er geen ziekenfonds komt, en dat - b.v. ten plattelande - de aanwezige geneesheeren geheel het heft in handen houden, en zich een deel van het ziekengeld voor hun hulp doen uitkeeren. Hoe duur en hoe onvoldoende die hulp op dat platteland soms kan zijn is nog kort geleden treffend gebleken door de mededeelingen in 't verslag van de Staatscommissie voor den Landbouw en op het Hygiënisch congres.

Het argument van den minister ter verdediging van zijn plan dat de wet n.l. noch kan dwingen tot verzekering tegen geneeskundige hulp, noch ook die hulp kan verzekeren van wege de afhankelijkheid van de geneeskundigen, is geheel en al formeel. De wet dwingt wel degelijk, en de arbeider is vrij wat meer afhankelijk van den arts, dan de regeering het zou behoeven zijn.

Maar bovendien is er in de geheele redeneering geen enkel ander houdbaar argument voor de halveering der ziekteverzekering.

Er zijn thans weliswaar meer ziekenfondsen voor geneeskundige hulp dan voor geldelijke uitkeering, maar van welk gehalte zijn die fondsen? Dat is een vraag van meer belang dan die naar het aantal. De meeste uitkeeringsfondsen zijn òf van ‘bus’ houders of van de arbeiders zelf in cöoperatieven

vorm. Doch wezenlijk goede fondsen combineeren steeds de uitkeering met de geneeskundige hulp.

En de fondsen voor enkel geneeskundige hulp zijn òf in handen van de artsen òf wel met hen in strijd gewikkeld.

De verzekering van goede geneeskundige hulp is een taak, die niet van terzijde ingevoerd moet worden. Daarvoor is die taak veel te ernstig en te belangrijk en bovendien te eng verbonden met het finantieel beheer der uitkeeringskassen. Hoe kunnen de Arbeidsraden met kracht de ziekte oorzaken en de bronnen van langdurig lijden opsporen en verbetering der volksgezondheid bewerken, indien zij allerlei kleine en tegenstrijdige belangen verbrokkeld moeten laten ‘schalten und walten.’

Voor de klasse der arbeiders is goede geneeskundige hulp belangrijker en meer van noode dan de geldelijke uitkeering. Was er te kiezen tusschen deze twee om aan te geven wat regeeringstaak moet zijn, en wat aan de arbeiders kan worden overgelaten, zoo zou de keuze moeten vallen op de geneeskundige verzorging, te meer daar die zich ook over 't gezin van den arbeider moet uitstrekken.

En zelfs wanneer de geldelijke regeling van de geneeskundige hulp niet door den Arbeidsraad mocht beheerd worden, dan nog zou het zijn taak moeten zijn om allereerst voor een goede geneeskundige dienst tegen matig en billijk tarief te zorgen.

Het is mogelijk dat het ook bij de practijk der ziektewet dien weg uitgaat, dat n.l. de officieele Arbeidsraad naast zich oproept een particuliere raad voor geneeskundige hulp, die 't geheele gebied omvat in een enkel fonds. Doch er is meer kans dat de grootst mogelijke verwarring ontstaat, en een hardnekkige belangenstrijd wordt ontketend, die den toch al wankelen arbeidsraad geheel omver gooit.

Gesteld b.v. dat werkgevers en artsen van meening zijn dat lichte ongesteldheden de geschiktheid tot werken niet ontnemen en op 't spreekuur, of op een zitting bij de fabriek, behandeld kunnen worden, doch dat de arbeiders zich hiermede niet vereenigen. De werkgevers hebben voor het fabriekfonds voor geneeskundige hulp erkenning verkregen, en willen hun zienswijze doorvoeren. De arbeidersleden van den Raad komen

in verzet. Waar de artsen geneeskundige hulp weigeren willen die arbeidersleden toch uitkeering toestaan. Nu zullen de voorzitter en 't hooger gezag kunnen optreden, maar 't conflict bezweren is niet zoo gemakkelijk als het te voorkomen. Het ontslag nemen van de eene of de andere helft van den raad kan het gevolg zijn, zooals zich herhaaldelijk bij de kamers van Arbeid voordeed. Er zouden meer strijdpunten aangegeven kunnen worden, die niet alleen mogelijk maar zelfs in hooge mate waarschijnlijk zijn.

Het compromis van minister Talma is daarom op zichzelf al zeer gevaarlijk, maar het is nog bedenkelijker dat reeds de eerste wet die aan de arbeidsraden ter uitvoering gegeven zal worden een op zich zelf onhoudbare regeling bevat, die bovendien kans geeft de geheele instelling te ondermijnen.

Hoe zal het met andere wetten gaan, die nog vrij wat grooter moeilijkheden te zien kunnen geven?

* * *

De instelling der ongeveer 80 sociale gemeenteraden eischt een centraal gezag om voor de eenheid der wetstoepassing te zorgen en op de goede handhaving toe te zien. Meer nog dan dit. Dat centrale gezag zal de samenwerking tusschen de raden moeten bevorderen. Het is een leemte in het plan Talma, dat aan die samenwerking te weinig aandacht is besteed. Zij is toegelaten weliswaar, doch niet voorgeschreven of aangemoedigd. De wind van decentralisatie die door het geheele gebied der sociale verzekering tegenwoordig strijkt, kan natuurlijk de krachtige centrale organen, die reeds bestaan, niet omblazen, en zal er allicht wat bureaukratische luchtjes uit wegwaaien.

Maar wanneer er nog geen centraal orgaan bestaat, wordt die wind wel eens gevaarlijk voor de appreciatie van de samenwerking en de eenheid der geheele verzekering.

Er moet niet alleen contrôle zijn over de plaatselijke organen, er moet ook een voortdurend onderling contact zijn. Daarom is het wel goed gezien van minister Talma, dat hij een hoogere raad wil samenstellen, verkozen uit de plaatselijke raden, maar niet dat hij er vijf wil instellen. Er behoort er

eén te zijn en niet meer. Ons land is wezenlijk niet zoo groot om de luxe van vele raden zich te veroorloven. Want al beredeneert de minister hoe zijn organisatie de uitbreiding van 't corps sociale ambtenaren overbodig zal maken, zoo zij hier toch geconstateerd dat aan elken arbeidsraad al vast 2 ambtenaren zijn, wier aantal allicht met 5 à 10 vermeerderd zal moeten worden. Dat is voor 't geheele land misschien een kleine duizend ambtenaren. Plaatst men nu daarboven 5 verzekeringsraden, waarin de staatsambtenaren tot een getal van wellicht 5 zitting hebben, dan komen nog 25 hoofdambtenaren met hunne administratieve hulpen er bij. Doch erger is dat deze 25 naast elkaar functioneeren zonder ander onderling verband dan het Haagsche departement.

Voor ons land is een enkel centraal orgaan zeer voldoende en het is reeds aanwezig in den vorm van de Rijksverzekeringsbank.

Een reorganisatie van deze instelling tot het centrale orgaan van de geheele sociale verzekering, met een voorzitter die de leiding heeft, een raad van hoofdambtenaren voor verschillende vakken en takken, en verder aangevuld met een grooter aantal vertegenwoordigers der raden van arbeid is dringend noodig maar tegelijk ook voldoende. Al wat daar tusschen in komt is onnoodig kostbaar en sticht slechts verwarring.

* * *

Al zijn er tegen de uitwerking van de nieuw ontworpen organisatie ernstige bezwaren in te brengen, toch is ongetwijfeld de hoofdgedachte breed en juist opgesteld. Het vormen van nieuwe gemeenschapsgroepen in het land, die door eenzelfde type van sociale verhoudingen gekenmerkt zijn, en waarvoor een gekozen raad de officieele vertegenwoordiging zal worden, moet ongetwijfeld aan de sociale wetgeving een groote steun verschaffen. De wetgever kan zonder veel omhaal van gedetailleerde regelingen aangeven wat noodig is en wat tot stand gebracht moet worden om daarna veilig de uitvoering over te geven aan de sociale overheid van elken kring. Daardoor wordt een aanpassingsvermogen verkregen dat in staat stellen kan overal zooveel voor de verheffing der arbeiders te doen

als de ekonomische verhoudingen zullen toelaten, terwijl de instemming met de nieuwe maatregelen voor een groot deel gewaarborgd zal zijn, omdat de belanghebbenden zelve er zoo geheel en al bij betrokken zijn. Ook de aanraking en de samenwerking met de uitvoeringsambtenaren zal veel verbeterd worden, daar het onmogelijk wordt dat deze met machtsvertoon optreden, terwijl toch hun gezag bekend en daardoor erkend en grooter zal worden.

Maar juist het bijzondere belang, dat de sociale gemeenteraden kunnen krijgen, maakt het des te dringender goed toe te zien dat de nieuwe gedachte zich zuiver verwerklijkt, en de nadere regeling niet terugvalt in organisatievormen die tot een geheel anderen en afwijkenden gedachtegang behooren. Uitgesloten moet daarom voor goed blijven elk concurrentie-stelsel. De wet stelt belanghebbenden in de gelegenheid de organisatie der sociale verzekering geheel en al naar eigen inzichten te beheeren, maar moet dan ook geen concurreerende woekeringen toelaten, die slechts afbreuk aan de eenheid en de kracht kunnen doen. Tweeërlei premie's, tweeërlei finantieel beheer, tweeërlei ambtenaren zijn onnoodig lastig en kostbaar, terwijl juist de nieuwe raad de grootst bereikbare eenvoud kan toepassen. Ook moet uitgesloten blijven, dat van boven-af gezonden ambtenaren een overwegende macht verkrijgen, waardoor de vertegenwoordiging als in de thans bestaande Raden van Beroep een schijnvertooning wordt. Slechts een controle- en appèlrecht moet en kan hen in staat stellen voor de wetshandhaving zorg te dragen. Maar vooral moet de samenstelling van den raad, die toch altijd ondergeschikt blijft aan de gewone overheid, een samenwerking waarborgen met verschillende bestaande besturen. Hij moet als autonoom orgaan in staat gesteld worden om al wat op sociaal gebied zich vruchtbaar ontwikkelde in zich op te nemen of tot blijvende samenwerking te verbinden. Wanneer dat geschiedt is het geheel overbodig consideratie te gebruiken voor vroegere verdienstelijke instellingen. Deze zullen zich dan toch gaarne onderschikken aan den raad, die haar steun en nieuw gezag verleent.

Iets dergelijks is uitsluitend te verkrijgen door de raden meer organisch samen te stellen, en tegelijk bevoegdheden te

geven tot het bijeenbrengen van alles wat in 't sociaal belang behoort samen te werken. Evenals een gemeenteraad b.v. commissie's van toezicht op 't onderwijs, armbesturen, regenten van ziekenhuizen enz. benoemt, zou ook de raad buiten hare leden commissie's moeten kunnen vormen voor een bepaald aangewezen taak.

En wellicht zou veel wat thans de taak der gewone gemeenteraden is met succes aan de arbeidsraden kunnen worden overgedragen, in 't bijzonder voor armenzorg en ziekenverpleging.

Dit alles ligt in de consekwentie der gedachte van sociale gemeenteraden. Maar deze consekwentie is in de wetsontwerpen niet voldoende te vinden. Integendeel blijft het beginsel vaag en toont de uitwerking aan dat er eenige vrees is om aan de autonomie van belanghebbenden te veel over te laten. De weg, die aan vroegere regeeringen zoo veilig scheen om een ambtenarencorps te vormen, dat volgens instructie's uitvoert wat de wet en de koninklijke besluiten precies aangeven, en dat dus in staat stelt om alle draden in handen te houden, die weg is niet heelemaal vergeten. Mislukken arbeidsraden en verzekeringsraden wat de ijver der vertegenwoordigers betreft, de voorzitters, secretarissen en hoofdambtenaren vormen de zenuwen, die 't land met Den Haag blijven verbinden. Evenmin is het middel vergeten om zoogenaamd het particulier initiatief te huldigen, door een schadelijke concurrentie en verdeeldheid van particuliere liefhebberij te laten voortwoekeren.

Erger is echter de inconsekwentie ten opzichte van de splitsing der ziekteverzekering. Hier is een afwijking van de hoofdgedachte, zoowel naar links als naar rechts. Want de ziekenkas, die geldelijke uitkeering verstrekt, vernietigt alle bestaande instellingen zonder pardon, en naast de bestaande ziekenfondsen die blijven mogen in de grootst mogelijke variatie wordt de model-instelling evenzoo zeer gemist als de noodzakelijke samenwerking. Noch in 't eene, noch in 't ander is de organische gedachte meer te herkennen.

Toch zal het niet zoo moeilijk vallen om door kleine wijzigingen in Raden- en Ziektenwet de consekwente toepassing van 't beginsel der sociale gemeenteraden te herstellen, of in elk geval mogelijk te maken dat een latere ontwikkeling zich

daarheen beweegt. Hiervoor is echter één ding noodig, dat n.l. het nieuwe denkbeeld zooveel ingang vindt, dat meer belangstelling en meer studie eraan gewijd wordt, dan alleen om het scherp te veroordeelen of buitenmatig aan te prijzen.

Het gevaar daarvoor is niet denkbeeldig. Er is in alle plannen van sociale verzekering nog zooveel anders, dat het oordeel afleidt. En de vele andere ontworpen raden, armenraad, bakkersraad, enz. maken wel wat huiverig voor de vele bijeenkomsten van liefhebberende leeken. Maar toch zou het te betreuren zijn, zoowel indien de gedachte van een sociale gemeenteraad slechts beschouwd werd als een vernuftige persoonlijke of politieke vinding, als ook indien zonder wegname van de ernstige gebreken de thans ingediende plannen tot wet werden verheven.

De Wonderbouw bij Dordrecht
Door
Aart Van Der Leeuw.

Zij bouwde' aan de bocht van twee stroomen
Het doolhof hunner stad;
Hun werken en welvaart deed droomen
Dat ieder te eten had;

En 's avonds, 't was zomer, dan dansten
Zij lustig aan de ree
Van 't wiegende water dat glansde
En zongen zielstevree.

Hoe blijer hun liedjes, hoe droever -
Een beeldje bleek en fijn -
Dwaalde eenzaam aan scheemrenden oever
Sotheris, 't maagdelijn.

Zij dacht aan de stad die wel kleurig
Zijn luifel, pui en dak
Uitspreidde, als een ruiker zoo fleurig,
Maar wie toch iets ontbrak.

Wanneer zij dan lag op haar biezen,
De handjes vouwend vroom,
Als bang God in slaap te verliezen,
Bracht haar de schoonste droom

Visioen van een kerk, met zijn toren
Vereenend hemel en land,
Uit deinende golven geboren,
De voet toch vast in 't zand.

Maar als zij ontwaakte, beschreide
Haar spijt hernieuwd gemis
Van een heilige plaats, een gewijde,
Waar 't innigst veilig is.

Vergeefs dat der wereld ontheven
Ze Ave-Maria's bad,
Er was nog iets beters te geven
Voor 't welzijn van haar stad.

Dan dit, o mijn Vader, zij spaarde,
Wie vaak het brood ontbrak,
Drie penningskens, luttel van waarde,
Doch daar een schat in stak.

Zij ging naar een bouwheer en telde
Haar geld hem vragend uit;
Hij wachttë en lachte, maar zélden
Lacht een bouwheer zoo luid. -

Is dit dan geen rijkdom, waar jaren
Een teeder kind voor zwoegt,
Verdraagt ge dat hulp'looze staren
Of gij nog meer behoeft? -

Ontmoedigd en moe liet zij zinken
De handen in den schoot....
Drie penningskens hoorde ze er klinken....
Toen werden haar wangen weer rood.

Dit driemaal en nogmaals, een regen
Van munten, gaaf en blank,
Gul danste den twijflaar tegen
Met blijen, klaren klank.

Dan knielde hij neer aan haar voeten
En schouwde, goud-omgloord,
Een kerk, die rees waar zich groeten
De Merwede en de Noord.

En gansch naar dit beeld - aan de haven -
Werd vlijtig voortgebouwd
Uit de bron van Sotheris' gaven;
Haar dankten jong en oud.

Maar 't vurigst zijzelve wel dankte
Als ze in haar buidel zocht
En telkens drie penninge' er klankten,
Hoe vaak ze ook zoeken mocht. -

Wien moesten die vreugden mishagen?
Drie stakkers, armoe-krank,
Zij vonden dat hongrige magen
Geen reden zijn tot dank.

O noem ze niet slecht, want hun drieën
Stierf wreed een lieve vrouw,
Hun kindertjes klomme' op hun knieën
Of vader nu zorgen zou.

Ze kusten zijn ledige handen,
Schreiden in slaap van kou,
Wat weegt bij zoo'n schreeuwende schande
Het wel van een schucht're vrouw!

Zij fluisterden heimlijk in duister
Over dat blinkende goud,
Het zaad voor den rijzenden luister
Van 't groeiend, steenen woud.

- Ach braken wij brood van die steenen,
Wij wilden niemands dood,
Wij kunnen geen kind'ren zien weenen,
Sotheris' schat is groot. -

Krom aan den kruisweg zij kropen,
De maan scheen op het staal,
De duivel kwam medegeslopen,
Een vogel kraste driemaal.

Te middernacht is zij doorstoken,
In starlicht rees haar ziel,
Geen woord meer heeft zij gesproken,
Een bron sprong waar zij viel.

Nu gristen bloedgierige klauwen,
Drie penningskens hun buit, -
Om dit slechts een moord te berouwen!
Zij braken in tranen uit.

Zij vluchtten, doch werden gevangen,
Het vonnis, streng-geveld,
Wees uit dat zij straks zouden hangen
Aan 't rad op 't galgenveld.

De beul leidt hen op langs de treden
Van 't purperen schavot.
Wie wuift daar ten teeken van vrede?
Sotheris, lof zij God!

- Wij legden haar toch in de rozen,
Dekten haar toe met kruid
En bloeiende tijdeloozen,
Onze jong-gestorven bruid.

Zij lag daar, gesloten heur oogen,
Van bede en zucht omruischt,
Wij zagen haar hande' onbewogen
Boven haar boezem gekruist?

Hoe treedt zij nu levend en blijde
Langs 't menschengolvend plein?
Heil, sterker dan dood dreef haar 't lijden
Van wie haar broeders zijn. -

Zij togen te samen naar Rome,
De moord'naars en de maagd,
De paus heeft hun zonden vernomen,
Hem werd absolutie gevraagd.

En toen zij 't hoofd hief ten zegen,
Kwam bloot een bloedrood maal,
Om 't halsje als een ketting geregen,
Van droppeltjes koraal,

Toen weende de heilige Vader -
Daar sneed het wreede staal.

Wanneer is Sotheris gestorven?
Beschijnt haar nog de zon?
Ik heb door de wereld gezworven,
Ik vond alleen de bron.

Twee Duitsche gedichten
Vertaald door
Alex. Gutteling.

E. Mörike: Erinna aan Saffo.

‘Vele zijn naar den Hades de paden,’ zegt een
Oeroud liedje - ‘en één pad gaat gij zelve,
Twijfel niet!’ Wie, dierbaarste Saffo, twijfelt?
Zegt het niet iedere dag?
Doch den levenden hecht slechts licht in den boezem
Zulk een woord, en een visscher van kindsbeen wonend aan 't zeestrand
Hoort in zijn oor dat verstompte der golven geruisch niet meer.
- Wonderbaar echter verschrok mij heden het hart. Want hoor:

Zonnige morgenglans in de gaarde,
Gegoten om de kruinen der boomen,
Lokte de langslaapster (scholdt gij niet zóo laatst Erinna?)
Vroeg van de zwoele legerstee weg.
Rustig was mijn gemoed; in mijn adren echter
Klopte onstadig het bloed bij der wangen bleekheid.

Toen 'k aan de kaptafel nu mijn vlechten loswond,
Dan met nardusgeurigen kam voor 't voorhoofd den haar-
Sluier deelde, - wonderlijk trof me in den spiegel blik in blik.
Oogen, zeide ik, - oogen, wat wilt gij?
Gij, mijn geest, heden woont gij nog veilig daarbinnen,
Aan levende zintuigen innig gehuwd,
Met hoe bevreemdenden ernst, glimlachend half, een demon,
Knikt gij mij toe, Dood spellend!

- Ha, daar op eens doortrilde 't mij
Als bliksemschijn! als wen zwartgevederd een doodlijke pijl
Schampte de slapen vlak langs,
Dat ik, de handen dekkend mijn aangezicht, langen tijd
Bleef verbaasd, in de nachthuivrige kloof duizlend omneer.

En het eigen doodslot overwoog ik,
Met droge oogen nog eerst,
Tot ik aan u, o Saffo, gedacht heb,
En de vriendinnen altesaam,
En bekoorlijke muzenkunst,
Daadlijk ontwelden toen tranen mij.
En daar blonk van de tafel 't schoon haarnet, uw geschenk,
Kostlijk Byssosweefsel, van gouden bijtjes krioelend.
Dit, wen binnenkort wij het bloemige feest
Vieren der heerlijke dochter van Demeter,
Wilde ik haar wijden, voor mijn aandeel en 't uwe,
Dat ze ons gunstig blijve (want veel vermag zij),
Dat gij te vroeg u niet den bruinen haarlok
Voor Erinna van 't lief hoofd moogt scheiden.

C.F. Meyer: Koor der Dooden.

Wij dooden, wij dooden zijn grootere scharen,
Dan gij op de landen, dan gij op de baren,
Wij ploegden de velden geduldig vol voren,
Gij zwaait er uw sikklen en snijdt er het koren,
En wat wij voleindden en wat wij begonnen,
Dat vult nog daar boven de ruischende bronnen,
En al ons beminnen en haten en tarten
Dat klopt nog daar boven in sterflijke harten,
En wat wij aan geldige regelen vonden
Daar blijft alle wissling der aard aan gebonden,
En onze gedichten en beelden en tonen
Wedijvren dat lauwren in lichtschijn hen loonen,
Wij zoeken nog steeds wat de menschen begeeren -
Dus brengt ons ontelbren uw offrand en eere!

Boeken, Menschen en Stroomingen

Karel Van De Woestijne: *De Gulden Schaduw*.

‘Het jaar is voorbij’ - zegt in het begin van *De Gulden Schaduw* zijn dichter - ‘in de gedachte zal ik het nu herleven.’

De inleidende verzen vormen een samenspraak. De Gedachte antwoordt: wat breng ik u, dan op mijn moederlijken kus een weinig zout van de zeeën waardoor ik aanvaar!

Maar ‘geen zoen is goed, dan die vergeten zórg verhaalt’ - zoo laat de Dichter zich weer hooren; en als de andere hem eraan herinnert dat hij altijd voor dooven spreken zal, besluit hij met zich als een druivelaar die groeit langs ‘den muur der Eeuwigheid’ aan een goddelijk tuinier toebetrouwd te heeten.

Onder het teeken van de gulden schaduw, - de wel zorgelijke maar toch doorzonde - stelt hij het werk dat een tijdperk van zijn leven herdenken zal, en hoezeer men dit tijdperk, dit ‘jaar’, niet als een toevallig gebeuren, maar als een eeuwig zinnebeeld moet opvatten, schijnt hij aan te duiden door als ‘Rei der Maanden’ een dichtstuk te doen voorafgaan dat de twaalf jaarmaanden als sprekende of toegesproken gestalten van onveranderlijk bedoelen toont.

‘Ik bind u binnen 't woord, de mate en het getal’ zegt hij tot zijn ‘jaar’, en door deze nadrukkelijke verklaring zijn wij er meteen op voorbereid dat niet alleen herdenkings-lust en behoefte aan verzinnebeelding maar ook de vormdrift van den kunstenaar-dichter tot dit boek hebben meegewerkt.

Wij zien het onmiddelijk aan de strofen waarin eerst Januari

haar dof-doorstroomd slaapleven uitspreekt, daarna de aan het ontwaken nabije maagdelijkheid van Februari, het eerste wakker worden van Maart, Aprils geslachtsdrift en de stampende dansvreugde van Mei herdacht wordt. Dit laatste, het Meigedicht, doet al heel treffend uitkomen hoe een ‘in de gedachten herleven’ voor Van de Woestijne hoofdzaak is. Zelfs deze eeuwige zinnebeelden van de maanden, kan hij niet scheiden van zijn persoon, niet van zijn gemoed, niet van zijn herinnering. Thans draagt ge - zegt hij tot Mei - het zwavel-kleed van de herdenking, terwijl ik, ‘ontdaan van nieuwen drift’, in de avonddamp lig, ‘een jonge god die huivrend sterft.’ Deze beelden dienen om den dichter tegelijkertijd zichzelf te doen kennen èn bespiegelen. In Juni ziet hij op de bedauwde morgenwei de door jonge vrouwen toegelachen worstelaars: in uw beelden-weelde, o Juni, roept hij uit, kleedt de dichter, die zijn armoe kent, zijn naakte peinzen. Zelfs het breede, geheel vrijstaande beeld van Juli die zijn paarden door het meer ment, kan hij niet geven zonder het in vier toegevoegde verzen te betrekken op zichzelf. De vermenging van het maandbeeld en eigen gevoelsleven in zeer goed gebonden strofische vormen, ziet men in de Augustus-, September- en October-gedichten. Men moet erkennen dat in het hier aan te halen eerste de gestalte van Oogst, evenzeer als de verhouding tot haar van den dichter, in strofe na strofe aanwezig blijft.

Gezegen mijn gezoende mond,
gedrenkt mijn angstig dorsten,
- o Gij, die weer uw gordel bondt
onder uw borsten;
gij die, gerezen weer in 't starre dag-geweld,
alboven 't korenmeer de vlam der haren stelt;

die, 't kleed geregen, 't lijf gedoken,
geen zwellende aêm nog brieschen laat;
en draagt, het roerloos oog geloken,
zwaar, uw gelaat;
zwaar, waar ze onroerend zijn, de rechte en strakke konen
die langs den fellen mond hun matte muren toonen:

ik, - bonzend in mijn zomerhoofd
uw zoene' als verre klokken;
de geur, als beurschend avond-ooft
zwoel, van uw lokken, -
uw heete geur om mij, lig 'k, smachtend-moede, neêr...
Gij staat, de vlam van 't haar alboven 't koren-meer...

- Alom is de ongerepte weelde,
stom als een ongerepten dood...
- Gij, die mijn hijgend leven deelde,
Oogst, in uw schoot;
Oogst, gij, die schonkig-schoon in 't mommen der gewaden,
staat onbeweeglijk weer na de eeuwge scheppings-daden;

waar 'k ligge, Oogst, mijn gezoenden mond
gedrenkt van alle lusten,
(Oogst, latend, waar ge uw gordel bondt,
uw borsten rusten,)
waar 'k ligge, Oogst, van uw weelde en van uw woên belaên,
- mijn grondelooze ziel met dooden-schrik bevaên.

Zooals ik al zei, heeft de dichter zich met den moeden September en den sloopenden October niet minder dan met deze Oogst-maand, vereenigd voorgesteld. Bij het wintersche sluiten van het huis in November wint zijn persoonlijk gevoel het geheel en het December-gedicht is gedrenkt ermeê in zijn beschrijvend gedeelte zoowel als in zijn bespiegelend.

De ladder en de koorde; 't stroo; de gladde kilte
Van teile en mes...De huivermorgen veinst en wacht.
De lucht is lui. De stilten luistren naar de stilte.
Het huis is doover dan een sneeuwen winternacht.
- De ketel is gekuischt waar zwoele draffen brasten,
en 't beest is buiten. Logge en wijze vingren tasten;
de zeuge rilt -; hare oogen loenschen...En de dag
is als een doode vrouw die 'k niet beminnen mag...
- De dag is ledig. Hoor ten stal de peerden stampen.
De dag is ijl; de holle kerste-klokken tampen...

Mijn God, ik was het hoofd waar ge uw gena beweest.
Zij wisten 't. En zij voedden mij, gelijk dit beest
dat hun begeeren voedde en dat hun lust zal slachten.
Ze voedden van hun wrok mijn hankere gedachten

en ik werd schóon, en had hun afgunst niet verstaan...
- Thans is de tijd, mijn God, dat ze mij slachten gaan,
en...niets waar mijn verweer zijn angst weet vastteklampen...

- De dag is ijl. De holle kerste-klokken tampen...

Hier is een bij uitstek zinnelijke schoonheid in haar slaap, sluimer en ontwaken, haar begeerte en verrukking, haar genot, noodzakelijk bedwang en verzadiging, haar moeheid en verval, haar vrees en eindelijke doodsangst.

Maar die schoonheid herdacht, gebonden, en daardoor staat de dichter boven haar.

Karel van de Woestijne heeft ergens laten verluiden dat zijn gedichten bladen uit zijn dagboek zijn, zoodat wie ze leest in de orde waarin ze geschreven zijn er het verloop van zijn innerlijk leven uit kennen kan.

De vier reeksen die ‘Het Huis van den Dichter’ samenstellen, doen dat niet in hun tijdsorde (plaats en jaar van hun ontstaan werden bijgedrukt), en we kunnen als waarschijnlijk aannemen dat ook, binnen de reeksen, de gedichten willekeurig gerangschikt zijn. Een werkelijk verloop van innerlijk leven ontvangen we dus niet. Dat zou Van de Woestijne ons gegeven hebben, indien hij in dat werkelijke tegelijk het naar de idee eenvoudigste verloop van zijn innerlijke ervaringen herkend had. Hij had zich dan ermee vereenigd, had het niet kunnen uit elkaar nemen, had geen rangschikking geweten die beter aan zijn idee voldeed. De meest wezenlijke trekken van dat verloop heeft hij nu vastgehouden en de aanwezige gedichten zoo geordend dat zij die doen uitkomen.

Misschien wel is dit nadrukkelijk vermelden van tijds-wanorde een kunstgreep. Het is nu of de dichter te kennen geeft: ik ontweldig mijn innerlijk aan het tijds-gebeur. In welke orde de gevoelens zich mij voordeden, kan u onverschillig zijn. Zij maken gelijktijdig deel uit van mijn wezen. Niets is aan hen toevalliger dan de tijd waarin zij woord werden.

Wij laten de opmerking in haar waarde. Wij zijn bereid de vier reeksen van achter naar voor te lezen en door elkander al hun gedichten. Wij twijfelen niet of ook dan zullen wij met den inhoud van een dichterlijk wezen bekend worden. Maar er blijft waar dat zij ons gegeven zijn in een volgorde,

dat die volgorde een tijds-orde wordt bij de lezing, en dat die orde ons als een verloop verschijnt.

‘Het Huis op de vlakte, aan de rivier’ is de titel van de eerste reeks. Het inleidend gedicht daarvan, ‘De Terugkeer’, verbeeldt het herstel-begin na een ziekte. Het schoonste hierin is de aldoor aanwassende beweging die in de afzonderlijke strofen kunstig werd in gang gebracht. De eerste zonnestraal overspeerst ‘als een jonge zegepraal’ het wezen van den kranke, en:

> Plots, door het dralend licht-gedruil,
> van jammrende ure egaal doorkreund:
> een straal, gelijk een schuine zuil
> waar heel de dag aan leunt;
> - een spake van het naarstig wiel
> waarop de zonne een gouden voet
> gereed houdt, tot 't den dag geviel
> te draaien, en hem draaien doet
> met daverenden hiel; -

Hoe hij *nu* geneest, voelt de herstellende,

> en ziet ge?: 'k zitte recht-gezet
> waar heel de zon me om-druipt.

‘Einders’ noemt hij nu de oogenblikken van gelukkig uitzicht die het leven zijn van den pas herstelde. Werkelijk als dagboek-bladen, doen de meeste van die gedichten aan.

> De stille zonne, daar ik zit, voor mijne woning,
> in de oude lijste van een groene en roode veil;
> van al de bloemen op mijn mond de milde honing
> en in mijn hart van al de dagen 't vrome heil;
>
> een witte roze aan mijn krage, en voor mijne oogen
> de weiden en de Leie in lagen zonne-brand;
> van mijne vrouwe in mij het zorgend mededoogen
> en van mijn zoontje op mijne wang de koele hand;
>
> - ik voel een rijpe traan diep uit mijn binnenst rijzen
> van verren heimwee en gevréesd geluk, misschien;
> ik laat op mijn moede oog de lange wimpers dijzen;
> - maar als ik ze open, zult ge er zónnen stralen zien.

en dan weer:

> In 't bosch een late bijle,
> en over-Leie een luide zweep.
> Ten Westen, 't lange wijlen
> der laatste zonnestreep.
>
> De witte bloem der erwte
> blauw schaduw-gevend op den grond.
> Gekweekt van alle smerte,
> een glim-lach om mijn mond.

Hier is het de plaats om het onze te zeggen over een talent dat onmiskenbaar twee-ledig is. Overal waar Van de Woestijne getroffen wordt door de schoonheid van de buiten-wereld is hij bekoorlijk en verrukkelijk. Zijn zintuigen zijn zijig-fijn en tevens vatbaar voor diepe, aanhoudende beweging. Maar wat zij hem aanbrengen betrekt hij - natuurlijk - op zichzelf, en dit zelf bekoort minder. Zie, als aanhef van een volgend gedicht in deze afdeeling:

> Weer rijst het uit den diepsten grond
> naar 't holle duister van mijn mond
> en streeft naar nieuwen luister,
> gelijk naar nieuwen bloesem streeft
> de knop die teer in dauw-licht beeft
> en stralend uit den boezem leeft
> der aarde, diep en duister.

Niet opgehoogd door een onmiddelijken zins-indruk - integendeel! - hoort men hier de stem van zijn gedachte naakt en nu wordt men getroffen door het alledaagsche, ik zou willen zeggen het ouderwetsche, dat zijn vers-val en volzin eigen is. Men voelt dit vers verwant aan het vroegere fransche en retorische: het drukt zoo weinig een eigen persoonlijkheid en geest uit dat men verschrikt terugziet naar die andere gedichten die zulk een indruk van nieuwheid maakten door hun zintuige-lijkheid.

Niet in persoonlijkheid en oorspronkelijkheid van geest ligt het bizondere van dezen dichter, maar in zijn schoone zintuigelijkheid. De broosheid en de ondergang van die schoon-

heid wekken zijn weemoed. Zich daaraan te ontredden is de kunstenaars-drang die hem het doorleefde in beelden doet vasthouden en uit doet zien naar de onsterfelijkheid.

Hij ziet zijn beeld duizendwerf weerspiegeld in het zonbeschenen ijzelveld; en juicht en dankt daarom.

> Want wien in êelder beeld natuur weerspiegeld heeft,
> laat hém de dood genake', o broos bestaan: hij léeft -

Zoo bemoedigt hij zich. En als de knoppen van den kastanjeboom wenscht hij aldoor nieuwe schoonheid uit zijn zaad te doen voortkomen.

De reeks wordt besloten door ‘Het Afscheid’, een fragment, zooals ook ‘De Terugkeer’ een fragment heette. Het beeld van de meisjes die, de Leie afgevaren, aan wal stijgen om het water uit hun kruiken te drinken te geven aan de maaiers is waarlijk groot.

> - en 'k zie, bij 't zilver-zingend rechten
> Der riemen, 't donker beeld op fenklende' avond gaan
> der maagden, onbewogen-pal ten platten plechte,
> en 't monklen om haar blank-bebronsde kone staan.
>
> Zij varen. Om haar neigend haar zwijgt trage 't gonzen,
> dat tallemt op haar mond, van 't schrompel avond-lied;
> zij zien me, en 'k zie de lijn der kone keerend donzen,
> waar, grooter dan haar oog, m' haar bleeke blik bespiedt.
>
> Tot waar ze, op schemerende scheen aan wal gestegen,
> een hoogren einder van haar rijzend beeld bevaên,
> en, schum de kruiken die ter kromme heupe wegen,
> al wiegend naar de late rij der maaiers gaan.

Het oogenblik als zij, bij het drinken van de mannen, het verlangen naar meegenot in zich voelen opkomen, maar deze al weer ‘ijzig’ ‘de nijdige zeisen’ neerslaan, is het ware afscheid van de rust die in deze gedichten-reeks de herstellende heeft gevierd.

‘Het Huis aan den Vijver, bij het Woud’ is de titel van de tweede reeks. Diepere en meer troebele vizioenen dan op de vlakte aan de rivier bevangen hier den herdenkenden dichter.

Ook nu weer een inleidend gedicht. ‘De Delling’ heet het. In de laagte gelegen, waar alle lijnen van hemel en aarde in hem saamkomen, voelt de door driften vermoeide thans de rust en tegelijk het dreigement der boomen die op de hoogte als naar den einder storten. Wat hij wil is zelf-vergetelheid, die alleen de Vrede hem schijnt te kunnen aanbieden. Maar ‘De Gloeiende Asch’ is de naam van de nu volgende gedichten. Het leven is hierin voller van gedragen zorgen: leed dat uit eigen onmacht komt en ander leed uit de ongunst van de omstandigheden. De huiszorg om een snede vleesch op een snede brood is er evengoed als de dreiging van zwakheid, angst en begeerte. De gedichten die deze dreiging kennen doen, zijn enkel aanduidend, maar daardoor juist ontroerend. Zoo dit:

> Toen zei ze: ‘Meester’, en vergleed...
> Bij huiverend ontwaken
> voelde ik in mij het oude leed
> weer nieuwe zuchten slaken.
>
> Een trage regen, als een lied
> van eindeloos mistroosten,
> dook in een ál te dicht verschiet
> 't verdoezeld, lichtlooze Oosten.
>
> En in het huis, waar moede en dof
> 't gebeuren pijnlijk gebeurde,
> Was het mijn schrijnend dralen, of
> de vruchten beurscher geurden...
>
> - Wie zijt ge, die in droomens-waan
> aan mijne spond gezeten,
> bij zúlken dag zijt heengegaan,
> en die me ‘Meester’ heette?...

Wat uit dit gedicht nog wel het meest aandoet is de toon van zuchtende wanhoop die er u uit tegenslaat. Zie ook dit andere:

> Gij draagt een schoone vlechte haar
> al-langs uw lage leênen...
> - Het is een trage dag voor-waar
> van weiflen en van weenen.

Het is een lengende avond van
mistroosten en misprijzen.
't Is of de dag niet sterven kan
en of geen nacht kan grijzen...

- Gij gaat mijn duister huis voorbij,
verlangenloos en rechte;
ik rade uw naakte, maagre dij;
ik zie uw donkre vlechte.

Er rilt hierin iets van een deernis en een poverheid die, gezien in de voorbijgaande, als de ellende van eigen wezen worden erkend.

‘Wijsheid’, een fragment alweer, is tot deze reeks de nazang. Ook deze, evenals ‘De Delling’ een goed staal van dat fransche vers, van die oratorische volzin, die we kennen, en die zich meer tot het vroegere voordragen dan tot het huidige zeggen leent.

De gore kroeg geslóte' en dóod de kaars, die blaakte...
Wat schaadt u, gij wiens rust geen veeren bedden mat;
wien 't daaglijksch zeuren als weldadige assche smaakte,
en zure zeemlen u tot brood gekoren hadt?

Terwijl vroeger zulke verzen gevuld werden met afgetrokken denkbeelden, vult Van de Woestijne ze met de vondsten van zijn zintuigen. Maar de houding is dezelfde.

Het is in onzen tijd niet voldoende met langen en krachtigen adem metrische volzinnen te vormen, die 't zij indrukken of denkbeelden, sonoor verkondigen. Wij zijn voor de schoonheid daarvan niet ongevoelig, maar wij meenen dat zij voorheen in alle verscheidenheid gegeven is en nu nog alleen als zichzelf overlevend kan worden aangemerkt.

Met de ontwikkeling van de poëzie, bij ons leven voornamelijk in Nederland, Frankrijk en Duitschland, kreeg, als onmiddelijk-dichterlijke uiting, het *beeld* al onze belangstelling. De dichter redeneerde niet langer, hij bootste. De weidsche gebaren van de welsprekendheid versmaadde hij om in het stil-gezegde woord zoo naakt en zichtbaar mogelijk zijn beeld te toonen.

Wanneer men vroegere alexandrijnen leest, dan krijgt men dikwijls den indruk, dat niet de dichter meester van zijn vers, maar het vers meester van den dichter is. De lange golf, de eenmaal bestaande vallen en wendingen dringen zich op als iets onaantastbaars. De dichter die liever al zijn kracht moest samennemen om uit te drukken wat in hem omgaat, voelt zich weerhouden, moet zijn bewegingen regelen naar zijn kleed, zijn toon verlagen terwille van zijn gebaar. Wij voelen ons geneigd te vragen: waarom treedt ge voor ons op het podium - want een podium is het wat bij die kunst behoort - wanneer ge in zulke mate een slaaf blijkt te zijn.

Aan deze belemmerende dracht ontkomt men niet door hem anders te sieren, maar alleen door naakt te zijn. *Ich kann nicht im Faltenwurf nackt gehn*, zegt een van mijn duitsche vrienden. En op het naakt toonen van het beeld van hun wezen, daarop komt het voor hedendaagsche dichters aan.

Samentrekking van volzinnen en verzen - zoodat zelfs voor een tijd, wat op den duur niet hoefde, de alexandrijn buiten gebruik gesteld werd; - onmiddelijkheid in de beelding; kortheid in de zegging; strengheid in de omlijsting; - dat zijn van het begin af, bij den nieuwen opbouw van onze dichtkunst, eischen geweest, waaraan niemand, anders dan tot zijn schade, kon ongehoorzaam zijn.

De uit Frankrijk ons aanwaaiende overgevoeligheid voor indrukken - want de ware gevoeligheid had niemand zoozeer als de Nederlander - heeft dermate doorgevreten dat de geest in het doorkankerde lichaam geen voedsel meer vindt waarmee hij zich verzaden en spannen kan. Gedichten welke als hoogste eenheid die van de dagboek-bladzij vertoonen; strofen die de kunstvolle saamvoeging zijn van verschillendgeaarde indrukken; volzinnen die terwille van hun zwaai gevuld moeten worden met klankrijke bijvoegelijke naamwoorden; bundels waarin - behalve dat tal van hun gedichten zelf brokstukken schijnen - het woord ‘fragment’ voortdurend nadrukkelijk vermeld wordt: - even zooveel bewijzen dat wat hun dichter aan gevoeligheid gewonnen heeft, hem verloren ging aan kracht.

Van de twee volgende gedichten-reeksen heet de eerste ‘Het Huis aan de Zee’ (‘Zegen der Zee’ als ondertitel), -

de tweede ‘Het Huis in de Stad’ (met als ondertitel ‘Stedelijke Eenzaamheid’).

Deze dichter is waarlijk niet de eerste de beste. Het is hem niet er om te doen onder te gaan in het heen-en-weer deinen op de poel van het voelbare. Hij verlangt zijn strubbelingen te verlaten voor de eeuwige lijnen waarbij hij vrede vindt. In de zee vindt hij het symbool ervan.

Tot uw eeuwige lijne gekomen;
tot uw eeuwigen drift bereid;
met ons diepst-bewogene droomen
en den kalmen trots van ons spijt;

en open voor alle troosten,
en dankbaar voor elken smart:
zoo staan we voor 't goud van uw oosten
en voor 't grimmende wester-zwart.

Zóó, onder het kleed onzer wanen,
de borst van 't leven door-krauwd;
op ons lippen 't zout onzer tranen,
maar in 't harte úw voedende zout;

Zee van brooze golve-gebouwen
en sterk van ná-levenden wind;
gestrekt als een schaamtlooze vrouwe,
en naakt als een schuldloos kind;

o Zee, die in aarzlenden morgen
te wachte' en te wijlen ligt,
in uw schoot de stormen geborgen,
en uw wezen bleek in het licht:

zie, we zijn tot uw leven gekomen,
in den angst van onze eeuwigheid;
met ons diepst-bewogene droomen
en den kalmen trots van ons spijt.

En waarlijk grootsch en ook wel sterk is het beeld van den hengst die, bronstig steigerend, tegen de zee staat, en waar de volgende bespiegeling aan verbonden wordt:

- - Zóó, als een heete hengst, die raezrig tucht gebeten,
vóór de eindloos vreedge zee onmachtig klimt en krauwt,

zoo slaakt ge, o braam'ge geest, uw machtelooze kreten
ter doove stilte, die hare eeuwigheden bouwt.
Maar welke bate, daar ge u belgt en staat te steigren?
De Zee, de al-eeuwge Zee zal u haar vrede weigren,
o gij die 'lijk een hengst u boomt, en huivrend zijt;
haar kalme weelde zal uw wreeden drift kleineeren,
zoolang ge aan háre maat geen waardge tucht moogt leeren
en uit uw eigen smart te beter zelf-regeeren,
o matelooze geest die loochent, en die lijdt.

Maar of deze erkenning den dichter vrede brengt?

Over alle daken
bloeit mijn bleeke wake;
alle sterren toe
reikt ze, strak en moe.

Baart dan alle bangen
steeds een nieuw verlangen?
Is dan alle vrees
liefde's vrouwe en wees?

- Over alle daken
bleek gebloede bake;
over heel de wereld heen
liefde en leed, - alleen...

Dit is het eerste gedicht in de stedelijke eenzaamheid. Want ook daar, gedwongen in zichzelf terug te gaan, vindt hij in zich niet de kracht die hem redden kon. Een ‘eeuwig lengen, nimmer moe,’ noemt hij zijn leven. En zijn verlangen? - ‘o Zich beneen, te pletter toe, in 't volle leven domplen.’ Dat wat hem zijn kracht ontneemt, zijn zenuwen prikkelt en opteert, zoekt hij en *kan* niet ervan afstand doen. Hoog staan, alleen staan? - ‘o wist ge, in deze godenijlte, hoe zwaar me weegt mijn menschen-hart...’

Voor en na blijft het zinnen-leven, dat de vreugd en de smart is van zijn zintuigen en zenuwen, en altijd den dood aan het einde heeft, zijn wereld; en geen ander slotgedicht schiet hem over dan dit:

Dees heele liefde is heengegaan
gelijk een veege morgen-maan;

gelijk na doode maan het meer,
is grauw dit hart en leeft niet meer.

O, daar rijst weer een nieuwe dag,
der morgen-winden flapper-vlag,
der vogel-kelen uitgezwaaid
ten mere, zindrend zon-bezaaid.

Doch zwijgt, bij dage schuw en vaal,
de nachtelijke nachtegaal,
- daar heel zijn liefde is heengegaan
gelijk een veege morgen-maan...

Inderdaad een tragiek dus. De herstelde dichter, die het leven opnieuw geniet, die zorg en arbeid, en zijn eigen nooden en angsten ook doormaakt, die bij de eeuwige zee vrede zoekt, en boven de stad zich verheffende alleen staat, niet met vrede, maar met zijn ondelgbare leed en zwakte, - dat is het beeld dat Van de Woestijne ons in het midden van zijn boek voorhoudt.

Van de nu volgende Poëmata is de Adam, die aan het eind erkent dat Eva ‘in haar slechtheid schoon’ is, een werk dat niet overal tot klaarheid komt, maar uitmuntende gedeelten heeft. De lezers van *De Beweging* herinneren het zich uit een vorigen jaargang. De beide overige gedichten zijn ‘Uit: De Kuische Suzanna’ en ‘Uit: Het Lied van Phaoon.’ Het eerste lijkt mij het meest saamgehouden. Beiden zijn fragmenten. Wie ze aandachtig leest zal zien dat deze drie werkstukken het tragisch gebouw van het heele boek passend steunen en afzetten.

Niet alleen door zijn lyriek, maar ook door zijn ordening van de gedichten is Van de Woestijne een kunstenaar. En indien er in mijn schrijven iets is dat als een verwijt klinkt, hij persoonlijk heeft het zich niet aan te trekken. Hij strijdt met zijn tijd en verbeeldt dien strijd. Maar mijn verwijt geldt den tijd-zelf. Veel wat heden ten dage leven en strijd genoemd wordt is niets anders dan de oppervlakkigste wrijving. Alleen zij die in de rust van hun geest een organisch geheel bezitten, kunnen stilstand gebieden aan de verstrooiing die over den heelen omtrek van ons maatschappelijk bestaan de krachten verteert. Dichters gevoelen dit. Hun besef van

harmonie en binding trekt zich terug om innerlijk de vastheid te zoeken die eerst henzelf en daarna de wereld betoomen zal. Maar met welke machten krijgen zij tengevolge van dat opzet te strijden! Hun leven vergaat in een worsteling, waarbij de tijd almaar tracht hen mee te sleuren naar zijn oppervlakte, en waarbij, ergst van al, hun eigen krachten worden aangevreten door het tijdsvergif. Hun bedoeling wordt niet verstaan: ook Van de Woestijne moet zijn boek beginnen met de gedachte dat niemand naar hem luistert. Hun beteekenis wordt niet erkend; want dat in de aangeboren machten van maat en harmonie die de dichter met zich brengt het heil van de wereld ligt, de gedachte zou, als ze werd uitgesproken, begroet worden met een schaterlach. Toch is dit zoo. En de bedoeling van dit schrijven was dan ook niet enkel een overzicht te geven van het werk van één dichter, maar duidelijk te maken dat de heele dichterlijke beweging van onzen leeftijd een richting heeft, en dat die ingaat *tegen* het tijds-streven. Onbewust werkt die richting in ons allen. Ook heeft ieder zijn persoonlijken strijd nevens den algemeenen en lijdt daaraan. Maar elk van ons kan door de *bewustheid van die richting* gesterkt worden.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

J.V. de Groot, Denkers van onzen tijd. Herbert Spencer. - Em. du Bois-Reymond. - Louis Pasteur. - Ferdinand Brunetière. - John Henry Newman. Amst., Veen en van Langenhuijsen, 1910.

Dat de schrijver van dit werk een goed mensch en een beminnelijk geleerde is, blijkt op bijna elke bladzijde. Geen gelegenheid laat hij voorbijgaan, ja hij zoekt ze zelfs, om tot zijn tegenstanders woorden van waardeering en instemming te richten. Tegenstanders? Ja, want wijsgeerig beschouwd zijn ze dat alle vijf. Misschien vindt men de uitdrukking te sterk ten opzichte van de immers katholieke denkers Pasteur, Brunetière en Newman. Nu, zooal geen tegenstanders, in elk geval zijn deze geen aanhangers van de aristotelisch-thomistische wijsbegeerte, waarvan Prof. de Groot ten onzent de welsprekende vertegenwoordiger is.

Denkers van onzen tijd? Niet slechts op den titel, maar veel meer nog in de inleiding wordt het onderwerp van behandeling beperkt. ‘De vraag was: wat hebben deze uitmuntende vernuften aan de menschheid geschonken voor de kennis der onstoffelijke, geestelijke, godsdienstige dingen?

Kennis omtrent het geestelijke wordt bij de genoemde *denkers* gezocht. En wat vindt de schrijver?

Bij Spencer en du Bois-Reymond natuurlijk zeer weinig. Spencer is de agnosticus, de man die van deze dingen niets weet. Ja toch, hij weet dat het Onkenbare bestaat. Logisch is dat alles wat hij meent te kunnen zeggen. Nu en dan echter ontsnappen hem uitdrukkingen, die er op wijzen dat het Onkenbare voor hem persoonlijk iets meer is: ‘datgene, waardoor alle dingen bestaan; de Oorzaak in elke orde van verschijnselen; de Realiteit, die stof en geest schraagt; de

Macht, ons geopenbaard in alle bestaan; een Oneindige en Eeuwige Energie; het Onvoorwaardelijke (Absolute), dat onmetelijk verschilt van het voorwaardelijk bestaande.' Niet zonder welgevallen toont de schrijver ons deze 'inconsequenties' van den engelschen denker, en terecht spreekt hij van een 'vaag pantheïsme'.

Du Bois-Reymond wil zich geheel houden binnen de grenzen van zijn mechanische natuurwetenschap. Wat daar raadselachtigs buiten moge liggen, dat kennen wij niet en dat zullen wij niet kennen (Ignoramus et Ignorabimus). Of deze laatste uitspraak ook een natuurwetenschappelijke en proefondervindelijk bewezen is?

Maar laat ons zien, wat voor kennis de anderen ons verschaffen.

'Wegen van waarheid bij Louis Pasteur' luidt het opschrift van het derde hoofdstuk.

Al spoedig blijkt dat Pasteur onder wetenschap ongeveer hetzelfde verstaat als b.v. du Bois-Reymond. Hij huldigt het induktief en experimenteel onderzoek van Galilei tot Lavoisier; hun methoden zijn de zijne. Maar...tot de natuurwetenschap beperkt. Bij historisch, taalkundig, letterkundig, politiek of sociologisch onderzoek is alleen waarneming mogelijk, het experiment niet. 'Waar de menschelijke hartstochten mede in het spel komen, is het veld van het onberekenbare niet te overzien'

Welke kennis zouden we van dit 'onberekenbare' hebben? Waarneming van het feitelijke alleen, schijnt het antwoord van Pasteur te zijn.

Maar dit positivisme bevredigt hem niet. Ik geef het woord aan prof. de Groot.

'Pasteur beschouwt dit positivistische leerstuk als lijnrecht in strijd met *het positieve begrip* bij uitnemendheid, dat namelijk van *het oneindige*. Onder den koepel der Académie française ontwikkelde bij deze overtuiging. Hij sprak er over "het bestaan van het oneindige". Niemand kan ontkomen aan eene bekentenis van dit bestaan. De idee van het oneindige wordt in den mensch verwekt door de onmetelijke ruimten, tijden, grootheden. Zij spreekt in den godsdienst en vervult de harten der menschen, die nederknielen en aanbidden op de drempels

der heiligdommen. Zij leeft in het ideaal, dat tegenover de aanschouwde schoonheid nog aan eene hoogere schoonheid doet denken; zij is een prikkel der wetenschap en kweekt een hartstocht om te begrijpen. In haar is de ware bron van menschelijke waardigheid, van vrijheid en moderne democratie, dewijl voor haar alle menschen gelijk zijn. Een geestelijke band is voor de menschheid noodzakelijk, opdat ze waarlijk eene maatschappij vorme. Die band nu zoekt men vruchteloos in den lageren godsdienst der humaniteit; nergens is hij te vinden dan in de hoogere idee van het oneindige. Alle klare begrippen van het menschelijk verstand, ook die der exacte wetenschappen, ontwikkelen zich en streven hooger naar oneindige waarheden, wier verband ons ontsnapt, doch waarmede zij op ondoorgrondelijke wijze in betrekking staan. Idealen van schoonheid, kunst, wetenschap, vaderland, evangelische deugden: in deze levende bronnen van groote gedachten en groote daden weerspiegelt het oneindige.'

In een anderen zin dan de schrijver vraag ik hier: bestond voor hem niet *de* Eeuwige en Oneindige? Wat zullen we met die rhetorika over *het* oneindige of *de idee* van het oneindige beginnen? Het bestaan van het oneindige zegt mij niet veel meer dan het bestaan van Spencers Onkenbare. Beide zijn vaag in hun ondoorgrondelijkheid.

Wat wil Pasteur dan? Hij zegt het ons zelf. In de wetenschap is hij positivist, maar hij gelooft iets anders en hoogers te bezitten: het geloof zelf. Het is de geloover, niet de denker, die over het hoogste spreekt. Ziehier zijn woorden: 'En chacun de nous il y a deux hommes: le savant, celui qui a fait table rase, qui par l'observation, l'expérimentation et le raisonnement veut s'élever à la connaissance de la nature, et puis l'homme sensible, l'homme de tradition, de foi ou de doute, l'homme de sentiment, l'homme qui pleure ses enfants qui ne sont plus, qui ne peut, hélas! prouver qu'il les reverra, mais qui le croit et l'espère, qui ne veut pas mourir comme meurt un vibrion, qui se dit que la force qui est en lui se transformera. Les deux domains sont distincts et malheur à celui qui veut les faire impiéter l'un sur l'autre.'

Hart en gevoel moeten dus de zekerheid verschaffen, die het denken niet kan geven. Geloofszekerheid die, zooal

geen kennis, ons als een weg ter ware kennis wordt aangeprezen.

Het vierde hoofdstuk behandelt ‘de geloofstheorie van Ferdinand Brunetière’. Dit opschrift bereidt er ons op voor, dat we ook hier nog geen eigenlijke kennis van ‘de geestelijke, godsdienstige dingen’ moeten verwachten, maar een leer van geloof. Wij komen er ‘jusqu au seuil du Temple’.

Ferdinand Brunetière! De verleiding is groot, over zijn schitterenden paradoxen geest hier uit te weiden. Maar het onderwerp gedoogt het niet. Wij hebben hier alleen te maken met den skeptikus, wiens vroegere wetenschap bankroet is en die nu vlucht in de haven van het geloof, met den man die (18 Nov. 1900) te Rijssel verklaarde: ‘Ce que *je crois,* - et j'appuie énergiquement sur ce mot, - ce que *je crois,* non ce que *je suppose* ou ce que *j'imagine,* et non ce que *je sais* ou ce que *je comprends,* mais ce que *je crois*...allez le demander à Rome.’

Een geloof of een overtuiging *(croyance)*, vertoont volgens Brunetière het tweevoudig karakter van *zekerheid* en van *niet-redelijkheid*. Niet-redelijk heet een geloofsovertuiging, omdat haar bron niet de rede is, doch wil en gevoel. Zooals Pasteur zich beroept op hart en gevoel, zoo Brunetière op wil en gevoel. Niet uit de rede of uit hun denken zoeken ze kennis van de goddelijke dingen.

Vele zijn de kronkelingen van Brunetière's gedachte. Zijn geloofstheorie sluit zich in vele opzichten aan bij de 'Foundations of Belief' van den kanselier der Edinburgsche Universiteit, Arthur Balfour. In haar eerste stadium verwant met sommige uitingen van engelsch-amerikaansch pragmatisme, zag die theorie er bepaald subjectief, om niet te zeggen modernistisch uit. In den drang der latere jaren werd Brunetière steeds meer roomsch. Maar prof. de Groot moet toch nog schrijven: ‘Ontveinzen kunnen wij het ons niet, dat er tot het laatste toe in Brunetiére's apologetische geschriften menig ding wordt bevestigd of ontkend, waartegen ernstige bezwaren zouden zijn in te brengen.’ In den tempel der katholieke waarheid heeft zijn geloof hem niet gebracht. En

tegenover zijn geloofstheorie wordt hier (blz. 212 vv.) de thomistische geplaatst.

Ik kom tot het laatste hoofdstuk: John Henry Newman over gronden van godsdienstige zekerheid.

Ook hier hooren we meer van subjectieve zekerheid dan van de ‘godsdienstige dingen’. Newman is geen metaphysicus, maar een psycholoog, ontleder van innerlijke ervaring, van gemoedelijke, praktische vroomheid. Voor de rede rechtvaardigt hij zijn geloof met waarschijnlijkheidstheorieën. Niet om logisch bewijzen, maar om persoonlijk overtuigen is het hem te doen. Hij spreekt vooral tot het geweten en de religieuse verbeelding. Het geweten bindt hem aan God, het is voor hem Gods getuige op aarde, zekerst getuige in hem.

Wanneer Newman zoo de getuigenis van het geweten boven redelijke kennis plaatst, wordt men soms aan de filosofie van Kant herinnerd. Het is waarschijnlijk invloed van Coleridge. De Groot doet veel moeite hem met den hl. Thomas in overeenstemming te brengen, erkent echter zelf dat het niet altijd gelukken wil.

Slechts een paar grepen deed ik uit het belangrijke werk van Prof. de Groot. Zooveel als mij noodig scheen om te doen uitkomen dat de geloovige denkers toch ook al niet veel meer weten dan de ongeloovige. 't Is waar, de eersten hebben als bovennatuurlijke gave het geloof. Als zoodanig staat dit boven of buiten filosofische redeneering. Maar wanneer een Pasteur, een Brunetière, een Newman ons redenen geven van hun geloof, dan beroepen ze zich het meest op gevoel en wil en geweten. Mysterie voor het verstand of de rede, hooren we. Heeft dan Spencer toch gelijk met het Onkenbare of du Bois-Reymond met zijn Ignoramus?

Dat zou te veel beweerd zijn, en volgens de thomistische wijsbegeerte is het volstrekt anders. Een aanhaling ten bewijze (bl. 212-214): ‘*Gelooven* in strengeren zin beduidt een akt, niet van begrijpen maar wel van kennen. Het is een toestand van den mensch ten opzichte der waarheid, die in zich besluit eene wetenschap, *dat* een ding is, doch niet het inzien, *hoe* het is. Op deze wijze wordt bij de geloofsakt iets bevestigd of ontkend; dienvolgens vormt het kenvermogen, wanneer iemand gelooft, een *oordeel*.

Gelooven derhalve is een akt van het verstand, tot één bepaald door invloed van den wil. - Aldus staat het geloof in het midden tusschen meening, *opinio*, en wetenschap, *scientia*. De wetenschap heeft klaar inzicht en zekerheid; de meening noch dit inzicht noch zekerheid; het geloof heeft niet het klaarblijkelijk zien, maar wel de *zekerheid*, dat is de vastheid der instemming.

Deze vaste instemming is eene instemming des verstands...'

Tot zoover Prof. de Groot. Ik zal niet vragen of het geloof, in 't midden tusschen meening en wetenschap, de beste plaats heeft, dan wel of de wetenschap, die behalve zekerheid nog klaar inzicht heeft, soms hooger staat. Een kritiek van de geloofstheorie van den schrijver ligt buiten het bestek van een recensie. Stellen we alleen vast, dat volgens onzen schrijver het geloof, zij 't ook onder invloed van den wil, een zaak van het verstand is, en dat verder van goddelijke dingen niet slechts een geloof, maar ook een redelijke wetenschap mogelijk is.

In dezen geest worden nu de besproken denkers gecorrigeerd, het allermeest natuurlijk Herbert Spencer. Ik zal dat niet alles ophalen; slechts een voorbeeld (blz. 58).

Spencer heeft beweerd - hij niet het eerst - dat de scheppingsleer innerlijk tegenstrijdig is. Hoe is het denkbaar - vraagt hij - dat het Oneindige wordt, wat het vroeger niet was? En toch besluit de scheppingsleer in zich, dat de Absolute en Oneindige in zich zelf bestaat en *daarna*, door te scheppen, oorzaak wordt.

De Thomisten ontkennen de tegenstrijdigheid, maar door, zooals ik zin voor zin zal aantoonen, op de oude nieuwe tegenstrijdigheden te stapelen.

'Inderdaad, hoewel de eerste Oorzaak geen eeuwige wereld voortbracht, was zij niettemin van eeuwig voldoende oorzaak der wereld.'

Eerste bedenking. Zij *was van eeuwig* voldoende oorzaak der wereld. Waarom hier in den verleden tijd gesproken ten opzichte van den Eeuwige? Is hij *nu* niet en zal hij niet *tot* eeuwig zijn voldoende oorzaak der wereld? Onwillekeurig verraadt de schrijver zijn gedachte: vóor de schepping van deze wereld *was* God *van* eeuwig voldoende oorzaak; na deze zal hij geen andere wereld scheppen.

Tweede bedenking. Hoe fijn is ‘voldoende oorzaak’ in de plaats geschoven van het eenvoudige ‘oorzaak’! Men vraagt zich of God, die *voldoende* oorzaak *was*, *nu* dan, als Schepper en Onderhouder van een niet-eeuwige wereld, *doende* of *werkende* oorzaak is, of dit iets anders is dan *voldoende* oorzaak en of hij nu een van beide is, dan wel beide tegelijk. De volgende zin schijnt, in negatieven vorm, te zeggen dat God eeuwig *werkt* of *schept*, maar dan toch zonder eeuwig *voort te brengen*, zoodat er zeer weinig evenredigheid tusschen oorzaak en gevolg zou bestaan.

‘Niet God werkte eerst nú, bij het ontstaan der geschapen dingen, en niet tevoren, - naar onze verbeelding van tijd tot tijd; maar de dingen buiten God hadden het zijn ná het niet-zijn.’

Over de eerste helft van den zin sprak ik reeds, maar ook de tweede helft geeft tot bedenking aanleiding. Ik zal niet vragen wat ‘buiten God’ beteekent noch of ‘het niet-zijn’ iets is of niets? Alleen dit. Duidelijk wordt gezegd dat het zijn van de geschapen dingen is *na* het niet-zijn. Ze zijn er *nadat* ze niet waren. *Na* of *nadat* is bepaling van tijd. Er was dus tijd vóór het zijn der geschapen dingen. Een korte of een lange tijd? Een tijd die behalve een einde bij het ontstaan der geschapen dingen ook een begin had of niet? En waaraan ware die tijd, zonder dingen - in - beweging, te meten?

‘Hij deed het zijn en den tijd aanvangen.’

Hoewel de schrijver, in den vorigen zin, het zijn liet ontstaan *na* het niet-zijn, schijnt het nu weer dat ik te vroeg met den tijd ben gekomen. Althans uit de plaatsing der woorden, in dezen zin, moet men wel opmaken dat de tijd òf tegelijk met het zijn of eerst daarna heeft aangevangen. Dan echter is er geen zijn *na* het niet-zijn en komt de schrijver met zich zelf in strijd.

Doch genoeg. Gaat het den lezer als mij, dan ontstaat bij hem een neiging om het, tegen de thomistische spitsvondigheden van den schrijver, op te nemen, zooal niet voor Spencer en du Bois-Reymond, dan toch voor Pasteur, voor Brunetière, voor Newman. Liever trots dan op grond van dergelijke tegenstrijdigheden van het verstand de mysteriën van het geloof aanvaard! Verstaanbaarder zijn ons de motieven van

een Pasteur, die, groot wetenschappelijk ontdekker, zijn kinderlijk geloof bewaart en bij het sterf bed van zijn kinderen verlangt en hoopt..., van een Brunetière die, tot strijder niet alleen, maar ook tot leider geboren, geen ander middel ziet om de geestelijke anarchie van zijn tijd te beteugelen, dan door verzamelen te blazen voor Rome..., van een Newman eindelijk, den gemoedelijken vrome, den bijna heiligen askeet, voor wien een bovenzinnelijke, eeuwige wereld de hoogste realiteit is, waaraan hij echter alleen deel kan hebben door te leven in de gemeenschap der Kerk, die van alle eeuwen is.

T.J. DE BOER.

Studiën over het Individualisme in Nederland in de negentiende Eeuw, door dr. F.H. Fischer. Amsterdam, Smet en Zeitlinger, zonder jaar. Gerard Ceunis, Het Individualisme. Gent, Mij. Plantijn, zonder jaar.

Dr. Fischer tracht te betoogen en te bewijzen, dat sedert het midden der achttiende eeuw bij ons het intellect met de bourgeoisie is saamgegaan; dat in het bijzonder onze letterkundige kunstenaars, vooral tusschen 1830 en '80 de persoonlijke openbaring waren van wat er in de gegoede burgerij leefde; de individueele uitingen onzer litteratoren, vooral uit den tijd der Romantiek, wil hij verklaren uit de oeconomische toestanden, uit de algemeen gangbare begrippen aangaande de maatschappelijke verhoudingen. Dit sociaal individualisme wordt na '80 vernietigd door het onsociale individualisme van de Nieuwe Gids, door ‘de breuk van het intellect met de bourgeoisie.’

Zijn poging is loffelijk. Maar de dagen van het ‘En reken d' uitslag niet’...zijn voorbij. Ik zal niet beweren, dat hij niets bereikt heeft; vooral Cremer en de oude Limburg Brouwer hebben hem soms tot aardige opmerkingen gelegenheid gegeven. Maar om inderdaad te bereiken, wat hij gaarne bereiken wilde, is 1° meer en soms beter bewijsmateriaal noodig. Meermalen krijgen we den indruk, als hij ons voor een bewijsplaats brengt, of er niet een volkomen gelijkwaardige zou

zijn aan te wijzen, die ons het recht gaf om tot het tegenovergestelde te concludeeren, als we tenminste conclusies maken wilden op grond van een enkel feit. En dan 2°: Meer orde, klaarheid, grondigheid. Mag ik eens een pagina afschrijven?

Dr. F. begint op bladz. 12 aldus: 'In dit hoofdstuk hebben we de denkvormen van het dagelijksch leven willen schetsen, die vóór de omwenteling aanwezig waren. - De systematische denkvormen der wetenschap, der techniek en der theologie vielen buiten ons bestek.' (Waarom eigenlijk?) 'Ook enkele andere moesten als niets ter zake doende weggelaten worden'. (Welke? En waarom?) 'Wij begonnen daarom met de korte aanduiding dier denkvormen, die, aan het elementaire leven onafscheidelijk verbonden en door de verschillen der individualiteiten binnen enge grenzen wisselend, naar menschen heugenis en menschen verwachten niet veranderd zijn of veranderen zullen.'

'Wij zetten toen uiteen, hoe weinig het leven van dien tijd gunstig was voor rijke denkvormontwikkeling en poogden daarmede de verklaring te geven van het daarna uit het materiaal bewezen feit, dat de lyrische gevoelsdokumenten der zeventiende eeuw arm aan denkvormen zijn. Wij moesten ons daarbij tot een enkel voorbeeld beperken,' (Wie heeft hem daartoe gedwongen? Waarom niet een dozijn of wat? uit Vondel, Rembrandt of Spinoza bij voorkeur.) 'dat wij met een beroep op alle kenners voor typisch verklaren' (een groot gemak!) 'en kozen er een, dat niet tot de minste litteraire produkten van zijn tijd behoorde, om ons het bewijs niet gemakkelijk te maken. Wij bewezen met dat al streng genomen slechts voor de tweede helft der eeuw' (nog al geen verschil!) 'en bepaalden ons voor de eerste helft kostheidshalve'(!) 'tot de opmerking, dat die slechts één element rijker was: de idee der renaissance', ('t is waarachtig nog al geen kleinigheid, de Renaissance, die een paar eeuwen in de Westersche wereldhistorie vult en zich kenmerkt door het meest bloeiende, rijke individualistisch leven in alle richtingen van menschelijke gedachte en daad) 'die in Jan Luijken's tijd' (dat is dus nu al in het laatste kwart der 17e eeuw) zoo goed als afgestorven was.'

'Wij voorkwamen vervolgens de tegenwerping, dat die tijd zijn gevoel vooral in religieusen vorm uitte, door een behan-

deling van het drama, in algemeene bewoordigen gehouden, (ja, nog al erg algemeen!) ‘maar weder met stilzwijgend beroep op de kenners’ (wel zeker, waarom niet! een goeie verstaander enz.) ‘en meenen aangetoond te hebben, dat het religieuse drama arm aan denkvormen was en moest zijn.’

Laten we nu eens aannemen, dat al wat de auteur hier opsomt, werkelijk te bewijzen was, meent hij dan heusch, dat hij dit in een goede elf pagina's doen kon? Als hij inderdaad dat zaakje zoo handig had opgeknapt, zou hij dan de twaalfde wel noodig hebben om ons aan het verstand te brengen, wat in de vorige elf al bewezen was? En op blz. 19 beweert hij zoo waar, dat hij in die elf pagina's ‘het leven der zeventiende eeuw *geschilderd*’ heeft. Als een vlugschilder in een spul!

Nee, de bedoeling is goed en verderop zegt de auteur ook werkelijk wel eens een verstandig woord, maar het boekje is slordig en oppervlakkig gedacht, zonder behoorlijke kennis van zaken geschreven.

Een ander voorbeeld: p. 80. ‘Wij hebben er reeds op gewezen, dat de tegenstelling in den toestand der arbeiders van de voormalige landprovinciën’ (zijn ze dat nu niet meer?) ‘tot dien van het uitgemergelde proletariaat van het westen’ (is dat nu wel wezenlijk waar in de volle beteekenis der woorden: omstreeks 1840 welvaart in Gelderland tegenover uitgemergeldheid in Holland?) ‘de verbreiding van goede staathuishoudkundige inzichten in den weg stond. Duidelijk spreekt Beets in de Camera Obscura de heerschende opvatting uit, waar hij in “Gerrit Witse” een boerengezin aldus beschrijft: “Het was een dier gelukkige huisgezinnen, die geen vreemde hulp behoeven, waar nimmer gebrek is, maar ook nimmer overvloed, en zuinigheid en werkzaamheid onontbeerlijk zijn.” Beets wil geenszins zeggen, dat zuinigheid en werkzaamheid elders wel ontbeerlijk zijn; hij meent, dat die menschen zich niet verbeelden, wel zonder te kunnen, zooals die anderen, die dan ook altijd gebrek hebben. Er is sprake van een Geldersch gezin.’

Het spijt me, ik kan uit de woorden van Hildebrand met geen mogelijkheid een venijnigheidje zuigen van de bourgeoisie tegen het proletariaat. Voor mij is dit een zinnetje, dat in een boek van welke periode en van welk land ook, voorkomen kan. Hildebrand zegt eenvoudig dat die boeren

door hard werken zekere welvaart genoten. Er zullen altijd zulke gezinnen geweest zijn. En dit was er een in Gelderland, omdat het verhaal daar ‘speelde’. Zoo heeft dr. F. meer bewijzen, die mij weinig zeggen. Ik zeg niet, dat wat hij van onze periode 1830-'80 beweert, absoluut onwaar is, maar ik verlang grooter voorraad van vooral beter bewijsmateriaal.

Ten slotte een derde citaat: p. 133. ‘Met de literaire beweging van de “Nieuwe Gids” begint definitief de nieuwe tijd. De groote beteekenis van deze beweging is kultuurhistorisch deze, dat hare geschriften in alle lagen van het intellect het nieuwe, niet-sociale individualisme bracht’ (brachten, zeker). ‘De mannen van tachtig hebben tien jaar lang het meest strijdbare deel der intellectueelen aangevoerd tegen de bourgeoisie. Als bondgenoot hebben ze de buitenlandsche letterkunde opgeroepen, die in Duitschland en Engeland reeds honderd jaar vroeger had gedaan, wat hier nog moest beginnen. Daarentegen kwamen van de Fransche schrijvers juist de tijdgenooten in aanmerking. De triumf is volkomen geweest. Zelfs de dagbladen gebruiken den Nieuwen-Gidsstijl.’

Zie zoo, daar kan ‘de beweging van 80’ het mee doen. Kort en krachtig. Dat laatste zinnetje vooral is geen scherts. Ik kan ze er ten minste niet in ontdekken. De ‘Nieuwe-Gidsstijl’. Ik heb altijd gedacht, dat dit woord enkel in de vocabulaire van bakvisschen en kruieniers thuis hoorde. Maar dat daar gelaten. Laat dr. F, over dien zin eens rustig probeeren na te denken. Nemen we aan: tien on-sociale ‘Nieuwe Gidsers’, Verwey, Kloos, van Eeden, van Deyssel, Van Looy enz., die toch een gemeenschappelijken stijl schrijven, welke heel het lieve vaderland verovert ‘in alle lagen’. Toch moet de bourgeoisie er niets van hebben. Ten slotte zien ze hun stijl aangenomen door de krantenschrijvers. En dit is de opperste triumf, waarmee dan wel tegelijkertijd het heele onsociale individualisme naar de weerlich is geweest! Dit noemden we vroeger, toen de Nieuwe-Gidsstijl nog geen triumfen had behaald, een Pyrrhus-overwinning, als ik het wel heb. Laat dr. F. over heel die passage eens ernstig, diep peinzen; er is nog meer moois uit te halen.

De groote fout van dr. F. is, dat hij niet is opgeklommen tot de geboorte van het individualisme in West Europa, tot

de Renaissance. Hij laat het in het midden der 18de eeuw plotseling geboren worden als iets nieuws en heeft niet ingezien, dat dit slechts een opnieuw opveeren was van die zelfde begeerte naar vrije, krachtige persoonlijkheid, die het kenmerk is van de Renaissance, een opveeren, heviger, in uitbundiger passie, nadat de eerste beweging in vormendienst was uitgeloopen, een volkomen triumf had behaald, zou dr. F. zeggen. Dat dit herboren individualisme van de 18de eeuw voor zoover het onsociaal was, en dat was het vooral, zich in onze landen nimmer in volle kracht heeft ontwikkeld, geef ik dr. F. gaarne toe, als hij me toegeeft, dat het te minste langs een zijner lijnen, die we de lijn Lessing-Vosmaer zouden kunnen noemen, bij ons het vrije levende contact met de wereldlitteratuur heeft onderhouden.

Bewezen heb ik nu niets. Maar daartoe zou ik een boekje naast dat van dr. F. moeten schrijven en dit is mijn bedoeling niet. Dr. F. moet me voorloopig op mijn woord gelooven. Maar laat hij Burckhardt's *Cultur der Renaissance in Italien* herlezen: ‘Im Mittelalter lagen die beiden Seiten des Bewusztseins - nach der Welt hin und nach dem Innern des Menschen selbst - wie unter einem gemeinsamen Schleier träumend oder halbwach. Der Schleier war gewoben aus Glauben, Kindesbefangenheit und Wahn; durch ihn hindurchgesehen erschienen Welt und Geschichte wundersam gefärbt, der Mensch aber erkannte sich nur als Race, Volk, Partei, Corporation, Familie oder sonst in irgend einer Form des Allgemeinen. In Italien zuerst verweht dieser Schleier in die Lüfte; es erwacht eine *objective* Betrachtung und Behandlung des Staates und der sämmtlichen Dinge dieser Welt überhaupt; daneben aber erhebt sich mit voller Macht das *Subjective*, der Mensch wird geistiges *Individuum* und erkennt sich als solches.’ Of hoort hij het liever van Nietzsche, zie hier: ‘La Renaissance italienne cachait en elle toutes les forces que nous devons à la civilisation moderne: par exemple, affranchissement de la pensée, mépris des autorités, triomphe de la culture sur l'orgueil de la lignée, enthousiasme pour la science et le passé scientifique des hommes, libération de l'individu, chaleur de pensée véridique et aversion pour l'apparence et le simple semblant.’ Inderdaad, geen verschijnsel van ons moderne leven kan in zijn wording

verklaard worden, zonder dat men opklimt tot de Renaissance.

Dit heeft dr. F. niet begrepen. Vandaar enormiteiten als ‘De voorstelling van de maatschappij als organisme was nog niet geboren’ (p. 11). Vóór de beweging der 18de eeuw n.l. ‘Het sociaal instinct dezer menschen deed hen de maatschappelijke orde zooals die van zelf geworden was, zonder kritiek aanvaarden’ (p. 4). ‘Men kan middelen ten bate van handel en industrie aanprijzen, dit of dat afkeuren als ten nadeele van het algemeen belang, maar het bestaansrecht der regeerende machten wordt niet besproken. De verhouding van burger en overheid, van werkgever en arbeider staat vast.’ (p. 4.) En heel onze opstand, onze revolutie van de 16de eeuw, bij welker verklaring de oeconomische oorzaken steeds meer op den voorgrond treden? De Hervorming? Onze vestiging in Indië? Heeft dr. F. wel eens nagegaan, wat er gewerkt is gedurende heel de 16de eeuw in ons land, ook door bijzonder onsociale individualisten als Van Hout en Vives, om hier een goed systeem van armenzorg in te voeren? Heeft hij wel eens wat over onze lakennering gelezen? Ja, dr. Fisscher moet nog veel en veel lezen, eer hij eens aan een omwerking van zijn toch wel in het algemeen belangwekkende Studiën beginnen kan.

Eenvoud, orde, klaarheid en ook zekere grondigheid zijn de aangename deugden van het kleine boekje over Het Individualisme, van Gerard Ceunis. Als hij u zoo rustig causeerend aan de hand meevoert, is het of hij u niets nieuws vertelt, of hij u geleidelijk attent maakt op wat in uw eigen geest al bewust klaar lag.

De heer Ceunis heeft lang en diep moeten nadenken om met zoo groote eenvoud en helderheid als de ware docent zijn resultaten voor te kunnen dragen.

Op geestelijk volkomen gezonde jonge menschen, die pas over de verhouding van het individu tot de maatschappij gaan nadenken, in het onzekere rondtasten, overal geheimzinnige duisternis om zich heen voelen, moet dit boekje een weldadige werking hebben, 't moet voor hen zijn, of in den schemer van een hol vertrek plotseling een enkel electrisch lampje een gelijkmatig, aangenaam licht verspreidt.

PRINSEN.

[Deel 4]

Leigh Hunt en zijn vrienden
Een terugblik
Door
Albert Verwey.

Indertijd heb ik, naar aanleiding van Verkade's Macbethvertooning, Lamb gedacht en zijn meening betreffende de speelbaarheid van Shakespeare's tooneelstukken. Wie leest tegenwoordig Lamb nog. De heer Van der Goes deed het, toen nederlandsche rechters hem wegens stilistisch onverstand (hunnerzijds) voor een poos achter slot en grendel gebracht hadden. Hij vertaalde in de gevangenis een aantal van zijn schetsen. Allereerst een, waaraan hij den titel gaf van ‘Aan den Schandpaal’. Het waren de ‘Reflections in the Pillory’: de bespiegelingen van een aan de kaak gestelde. De kaak was een paal op een verhevenheid, waaraan een houten halskraag bevestigd was. Met zijn hals in die boord werd de misdadiger, of wie ervoor doorging, een tijdlang aan het volk vertoond. De beul kon hem aan zijn paal ronddraaien, zoodat hij beurtelings uit elke van de vier windstreken te genieten viel en van alle kanten de koolstronken, rotte eieren en straatklinkers in ontvangst kon nemen, die een minder welopgevoede bevolking onder het oog van de Gerechtigheid pleegt te offeren. Lamb verbeeldde zich een fatsoenlijk Londensch koopman die, van belasting-ontduiking beschuldigd, tot de kaak veroordeeld was. Toen hetzelfde vroeger Daniël Defoe, den schrijver van *Robinson Crusoe* overkwam, had het volk de strafplaats met bloemen versierd en bemoedigde den veroordeelde. Lamb's slachtoffer ging het zoo niet: ongeurig

en weinig opwekkend waren de uitlatingen van de omstanders. Maar - zegt Lamb - deze heer was niet enkel in al zijn handelingen buitengemeen rechtschapen, doch ook van groote voorkomendheid in den omgang, en niet zonder eenig gevoel voor scherts. De waarheid is dat Lamb hem zijn eigen aangename innerlijk en een goed deel van zijn geest meegaf: daarmee werd natuurlijk - de straf hoefde maar een uur te duren - ook een kaak behagelijk.

Ik begrijp het genoegen waarmee Van der Goes dit schetsje uit Lambs werken te voorschijn zocht om er de rij van zijn vertalingen mee te openen. Hij kon zich zonder aanmatiging met den rechtschapen en voorkomenden heer die ook wel eenig gevoel voor scherts had, gelijkstellen. En een openbare gerechtszitting, zooals hij had doorgemaakt, - waarbij een onhoffelijk aanklager de vrijheid heeft u ongestraft te beleedigen, verschilt van een kaak niet wezenlijk. Had hij behoefte gehad aan een meer uiterlijke gelijkenis tusschen eigen lot en dat van een voorganger, dan zou hij aan Leigh Hunt, den vriend van Lamb, herinnerd hebben. Dat hij aan hem dacht is zeker, want hij vertaalde twee van zijn schetsen. Maar hij zinspeelt niet op zijn gevangenschap.

Leigh Hunt had in zijn *Examiner* de vleierijen besproken die, in de Tory-bladen, den Prins-Regent ten deel vielen. ‘Wie is er’ - schreef hij - ‘die, onbekend met den waren staat van zaken, op de gedachte zou komen, bij het lezen van die verbazingwekkende lofspraken, dat deze “roem van het volk” het voorwerp was van millioenen minachtende verwijten! - dat deze “beschermer van de kunsten” een onwaardig vreemdeling benoemd had tot zijn historieschilder, met miskenning of in onkunde van de talenten van zijn landgenooten! - dat deze “Mecenas van de eeuw” geen enkelen schrijver van verdienste beschermde! - dat deze “welsprekendheid-ademende” geen fatsoenlijk paar woorden voor de vuist kon uiten! - dat deze “veroveraar van harten” de teleursteller van gewettigde hoop, deze “prikkelaar van begeerte”, deze “Adonis in liefelijkheid” een zwaarlijvig vijftiger, in het kort dat deze *verrukkelijke, zegenrijke, wijze, aangename, eerwaardige, deugdzame, ware en onsterfelijke* vorst, een verkrachter van zijn woord was, een losbol tot over de ooren

in schande, een verachter van het gezinsleven, de metgezel van dobbelaars en oplichters, een tiran die juist een halve eeuw geëindigd had, zonder een enkele aanspraak op de dankbaarheid van zijn land of de eerbied van de nakomelingschap'. Dat dit alles waar was werd later algemeen toegegeven. Het nam niet weg dat Leigh Hunt en zijn broeder elk tot twee jaar gevangenisstraf en een boete van vijfhonderd pond werden veroordeeld.

Ieder vonnis is deels een wraakneming, deels een middel tot verbetering. In naam wordt het Recht gewroken. Waar dan de wreker een mensch is, mag het niet verwonderen dat hij zijn opvatting van het recht voor de beleedigde godheid in de plaats stelt. En daar hij als mensch tot een partij in den staat behoort - of tot een groep in de samenleving - zal hij de rechts-opvatting van zijn groep of partij wreken. Voor de Tory-rechters kon het aan geen twijfel onderhevig zijn dat een vorst die terwille van hen de Whigs in den steek had gelaten, niet door onaangename waarheden mocht geplaagd worden. Wie dat deed beleedigde hun rechtsgevoel, niet hun persoonlijke, maar het gevoel dat zij als leden van een partij hadden. Voor hen was het vonnis een gerechtvaardigde wraakneming.

Middel van verbetering zou het natuurlijk enkel zijn indien de Hunts in het vervolg hun aanvallen op den Regent staakten. Maar dat zij dit doen zouden, was onzeker. Die overweging verzwakte de waarde van de straf zoozeer dat een persoon op de Hunts werd afgezonden ten einde hun kwijtschelding toe te zeggen, mits zij beloofden den Regent met rust te laten. Toen zij weigerden en in de gevangenis hun intrek namen, werd - even vruchteloos - het aanbod herhaald voor zooveel de betaling van de boete betrof.

Leigh Hunt betrok zijn cel - 3 Febr. 1813 - en werd een van de fraaiste voorbeelden van gevangenis-bewoning die ik in mijn lektuur heb aangetroffen. Een cel was zijn verblijf eigenlijk niet. De twee eerste nachten sliep hij op een zolderkamertje in het huis van den bewaarder. Toen kreeg hij een groote en luchtige kamer, waar gestookt kon worden. Vijf weken later een ongebruikte zieken-kamer, waarbij zelfs een

plaatsje. Beide woningen deelde hij bovendien met zijn vrouw en kinderen.

Van der Goes zal geaarzeld hebben zulk een gezamenlijke gevangenschap te vergelijken met zijn eigene, al zou hij stellig sommige van zijn gewaarwordingen in Leigh Hunts verhaal hebben teruggevonden. Hunts kamer mocht ruim zijn, - de vensters waren hoog en getralied. En als hij op een stoel ging staan om er doorheen te zien, zag hij alleen de kettinggangers die daar aan het werk waren. Het geklank van hun ketens hoorde hij van dat de zon opging en het martelde hem. Den eersten avond luisterde hij naar het sluiten van de deuren. Eén aan het eind van de gang, één boven aan de trap, één op het midden van de trap, één beneden, een vijfde die het pleintje van dien vleugel afsloot, en zoo nog een aantal meer: ‘ik overdrijf niet als ik zeg dat er tien of elf waren.’ ‘Het zwakkere gedeelte van mijn hart stierf in me. Iedere nieuwe omdraaiïng van den sleutel scheen een boosaardige beleediging van mijn vrijheidsliefde. Ik was ziek, onderhevig zelfs aan een soort zenuw-toevallen, en daar ik een voelde aankomen en geleerd had door bedrijvigheid zijn kracht te breken, deed ik een stevige wandeling, door drie uur lang op en neer te loopen. Rust werd er, om haarzelf, begeerlijk door. Ik ging gauw te bed en sliep zonder een droom tot 's morgens’.

De al te volbloedige bewaarder, die zelfs de leden van de koninklijke familie niet hooger aansloeg dan hem paste, bleek niet bestand tegen een griekschen Pindarus dien hij onder Hunts boeken aantrof. De onverstaanbaarheid van dat boek deed hem denken dat de eigenaar iemand zijn moest die misschien iets wist dat *hij* niet wist. Hij toonde zich dan ook begeerig om met hem op goeden voet te staan en zei, in het midden van een hoogst zelf-bewuste toespraak - terwijl hij klaarblijkelijk de plank met den Pindarus in het oog kreeg - ‘But, Mister, you knows all these things as well as I do.’

Een verrassing was de onder-bewaarder. De man leek een kort begrip van al het afstootelijke dat aan zijn ambt eigen is. Kort en heel dik was hij, had een haakneus, een groot streng gezicht, en een bos sleutels aan zijn arm hangend. Een vriend van Hunt bleef staan toen hij hem zag en zei, op

een zwaarmoedige toon: ‘En dit is de bewaarder!’ Maar terwijl hij tegenover zijn meerdere een en al eerbiedige en onderdanige ijver was, wist hij Hunt dadelijk te doen weten hoezeer hij in hem belangstelde. Tevens sprak hij met zijn vrouw over hem. Die vrouw was een net zoo groote merkwaardigheid als hijzelf, maar even licht en breekbaar als hij stoer was. ‘Zij had de zenuwen van een fijne dame, en vervulde toch de onaangenaamste plichten met het geduld van een martelaar.’ Haar fijngevoeligheid was zoo groot dat zij den eersten avond den sleutel van Hunts zoldervertrek omdraaide zonder dat hij het hoorde, en toen zij merkte dat het haar den tweeden keer niet gelukt was, zich bij hem verontschuldigde. ‘Het heele gedrag van dit paar’ - zegt hij - ‘was van één slag met dit staal van fijngevoeligheid.’ Toen hij wegging kon hij Cave - zoo heette de man - niet bewegen iets anders te behouden dan een thee-servies en een paar oude meubelen. ‘Was ik een vorst geweest, dan zou ik hem een pensioen hebben opgedrongen; daar ik een journalist was, dwong ik hem een wekelijksche *Examiner* aan te nemen, en hij leefde nog eenige jaren om die te genieten bij zijn Zondagspijp.’

Maar - zooals ik al zei - het ware genoegen van de gevangenschap begon in de zieken-kamer. Het was een van twee nooit gebruikte vertrekken, waarbij een alkoofje. Hunt beplakte de muur met een behang van klim-rozen; hij liet de zoldering beschilderen met blauwe lucht en wolken; verborg de venster-tralies achter venetiaansche blinden; en toen de boekekasten, met bustes erboven op, geplaatst waren, en bloemen en een piano-forte aangebracht, kon hij gelooven dat er aan die zijde van het Kanaal geen schooner kamer was. Hij genoot als een vreemdeling klopte en hij hem verbaasd zag rondstaren, Voor wie van buiten en door een gevangenis kwam, was de verrassing dan ook dramatisch. Charles Lamb verklaarde dat er nergens meer zoo'n vertrek bestond, behalve in sprookjes.

‘Maar ik bezat nog een tweede verrassing, en die was een tuin. Er liep langs de kamer een kleine plaats, van een andere die bij het aangrenzende vertrek behoorde, door een hek gescheiden. Ik sloot die plaats af met groene palen, versierde haar met een klimplant, omrandde haar met een dik bed teel-

aarde, en bracht zelfs een grasperk tot stand. De aarde vulde ik met bloemen en jonge boomen. Er was een appelboom, waarvan het ons lukte het tweede jaar een pudding te krijgen. Mijn bloemen - moest erkend worden - waren volkomen. Thomas Moore, die me kwam bezoeken met Lord Byron, zei me dat hij nooit zulk een lust-oord gezien had. Ik kocht de *Parnaso Italiano* en placht dikwijls te denken aan éen plaats daarin, terwijl ik naar mijn miniatuur-proeve van tuinbouw keek: -

"Mio picciol orto,
A me sei vigna, e campo, e selva, e prato." -

"Mijn kleine tuin,
Mij zijt ge wijngaard, veld, en weide, en woud."

Hier schreef en las ik bij mooi weer, soms onder een zonnezeil. In den herfst, waren mijn klimplanten behangen met vuur-roode ranken, die de bloemrijkheid vermeerderden. Ik placht in mijn armstoel zittend de oogen te sluiten en te doen als of ik me honderden mijlen verwijderd dacht.'

De dichter en droomer die Hunt was, wist ook van de verdere omgeving partij te trekken. Hij tilde een klink op en was in de grootere gevangenis-tuin. Daar groeiden maar groenten, doch ook een kerse-boom die hij tweemaal in bloei zag. In zijn verbeelding verdeelde hij het terrein in aanlokkelijke wijken. Hij kleedde zich als voor een lange wandeling, trok handschoenen aan, nam een boek onder zijn arm en verzocht zijn vrouw niet met het eten te wachten als hij te laat mocht zijn. Zijn oudste zoontje vergezelde hem en tezamen verzonnen zij allerlei jongens-spelen.

In de gevangenis beviel zijn vrouw van een meisje. Hij las en schreef verzen en ontving de bezoeken van vrienden. Geen gevangenis had ooit zoo'n wereldsche sfeer gekend. Het moet een feest geweest zijn hem, uit zijn kamer, als uit een rozen-prieel komend, op den drempel beleefdheden te zien wisselen met William Hazlitt. Beiden stonden met de hoed in de hand en wilden niet voor elkaar wijken in hoffelijkheid. De Lambs - broeder en zuster - kwamen in alle weer. Shelley - dien hij tot dien tijd weinig kende - schreef

hem en deed hem een vorstelijk aanbod van geldelijke hulp, die hij op dat oogenblik niet hoefde aan te nemen.

Ik weet niet waarom ik zoo uitvoerig schrijf over die bekoorlijke gevangenschap. Het verhaal ervan beslaat maar een enkel hoofdstuk in Hunts ook overigens zoo aantrekkelijke *Autobiography*. Leigh Hunt was niet als Shelley een wilde vogel, die, wanneer de menschen hem plaagden, heul bij de elementen zocht; maar van de gevangenis die ze hem toewezen, maakte hij een Muzen-tempel en een bloementuin, en de grootsten en besten van zijn tijd brachten er hun woord en hun glimlach heen. Toen hij eruit kwam, schreef Keats een sonnet: 'Wat nood, dat vriendlijke Hunt, omdat hij de waarheid toonde aan gevleide grootheid, in de gevangenis gesloten werd: in zijn onsterfelijke geest is hij zoo vrij geweest als de hemel-beklimmende leeuwerik en even opgetogen. Verwijfde grootheid! denkt ge dat hij er bleef? Denkt ge dat hij niets zag dan gevangenis-muren, totdat gij, tegen wil en dank, den sleutel terugdraaide? O neen! veel gelukkiger, edeler was zijn lot! In de hallen en schoone prieelen van Spenser zwierf hij, betooverde bloemen plukkend, en met waagzieken Milton vloog hij door het luchtruim: naar sferen van hemzelf ondernam zijn waarachtige genie gelukkige vluchten. Wie zal zijn roem krenken wanneer gij en uw ellendige bent gestorven zijt?' Dat niet alleen enkele vrienden, maar zoovelen die poëzie en geest in zich hadden, zich om den gevangen Hunt bekommerden - zelfs de wijsgeer Bentham bezocht hem - dit bewijst dat zijn gedwongen afzondering meer was dan een persoonlijk lotgeval. Dichterschap en geest van Engeland voelden dat zij met het oogenblikkelijk bestand van hun land in strijd waren: dichters en denkers stroomden naar de cel waar hun vertegenwoordiger gevangen zat; de geestes-vrijheid vierde haar met bloemen omslingerd feest tusschen de muren waar men haar te beklemmen dacht.

Reden genoeg voor ons om naar die gevangenschap terug te zien. Dichters en schrijvers waren toen voor hun tijd van beteekenis. Den strijd met hun tijd dorsten zij aan. De triomf van hun gedachte over die tijd werd door hen voorgevoeld. En hoe staat het op dit oogenblik met *ons?*

Wie was meer een innerlijk man dan Charles Lamb, hij in

wien de dramaas van Shakespeare een zoo wondervol leven leidden, dat hij het belachelijk vond ze op het tooneel voortestellen. Ook was hij het tegendeel van een omwentelingsgezinde, verwachtte daartoe van de menschen te weinig, zag in zijn hart te graag dat alles bij het oude, bij het liefgewonnen oude, bleef. Maar dat. nam niet weg dat hij zijn 'Reflections in the Pillory' opstelde en overal en altijd scherp en strijdvaardig was, waar hij gekwetst werd door laagheid of leelijkheid.

Leigh Hunt was een leider in alle soorten van staat- en letterkundige strijdvoering. Maar welk een zorg, juist bij hem, om, als dichter en schrijver, buiten het gewoel te leven en vrij te blijven van het partij-bederf. Deze bestuurder van dag- en weekbladen weigerde alle, ook de invloedrijkste verbindingen, zocht en kweekte alleen zulke als voedsel voor zijn geest waren. Zijn persoon bleef voor lezers en bestredenen onbekend. Niets was hem liever dan, buiten dwalend of binnen schuilend, zich inteleven in de poëzie van tijdgenooten en groote voorgangers, of zelf te dichten. En op het oogenblik dat de door zijn onomwonden woord getroffenen hun pijn uitschreeuwden en zich hem afmaalden als een schuwbare vijand, sterkte zich zijn geest aan Dante of Milton, verheugde hij zich met Ariosto of Spenser.

Toen Potgieter zijn proza wenschte te scherpen en te polijsten, opdat het zwaard en lichtglans tevens was, vertaalde hij Lamb, Leigh Hunt en Hazlitt. Hij zag in hen lieden die hun geweten niet opgaven ten gerieve van den tijd en kunstenaars die door hun geschriften hartstochtelijk aan het tijdsleven deelnamen. In de dagen toen *De Gids* werd opgericht gaf de geest van deze mannen richting aan de dichterlijke en geestesbeweging in Nederland.

En niet anders was het in 1885, toen door jongeren van wie ik één - hoewel de jongste - was, *De Nieuwe Gids* begonnen werd. Onze tijd was anders dan die van Potgieter. De humor had afgedaan, en zoo wendden we ons niet tot Lamb en was de Leigh Hunt dien we kenden, alleen de schrijver van *Imagination and Fancy*. Dat boek heb ik al die jaren niet teruggezien. Ik meen dat Van der Goes er, niet zoo heel lang geleden, nog eens aan herinnerd heeft.

Het bevatte een waardevolle onderscheiding tusschen het beeldend vermogen van den geest en het zinnelijk verbeeldingsspel, en een treffende keus van schoone regels en plaatsen, inzichtig bekantteekend. Die keus was geheel uit de werken van de beste engelsche dichters, en van meer beteekenis dan Leigh Hunt waren dan ook voor ons die grooten naar wie hij heenwees. Bleven wij bij zijn tijdgenooten, dan vonden wij, evenals hij, Coleridge den volkomensten kunstenaar, Shelley den bezieldsten dichter. Keats was misschien degene die het meest genieten deed. En uit meer verwijderde tijden was Spenser, voor ons zoowel als voor Hunt, het volst van betoovering, Milton het hoogst, Shakespeare het menschelijkst.

De engelsche dichters van Hunts tijd, zoo goed als hijzelf, hebben ook het voordeel dat, hoewel zij door en door Engelschen bleven, zij Europeanen waren. Zij wisten van oude en europeesche letteren evenveel als sommige duitsche romantici. En zoo goed als die Duitschers de engelsche dichters lazen en vertaalden, deden *zij* het de duitsche. Coleridge vertaalde Schiller en maakte Kant bekend. Shelley, die zijn uitgebreide belezenheid in zuidelijke literaturen toonde in zijn *Defense of Poetry*, heeft ook gedeelten van Goethes *Faust* vertaald. Leigh Hunt schreef in zijn *Stories from the Italian Poets with Lives of the Writers* een werk, even engelsch van opvatting als deugdelijk in de uitvoering.

Op hun duitsche verwanten hadden deze Engelschen tweeërlei vóór. Eerst een sterker gevoel voor de werkelijkheid. Dan, in de literatuur en de overleveringen van hun land, een beter gevormd verleden. Wij zagen daarom naar hen liever dan naar de Duitschers. De werkelijkheidsliefde was hier inheemsch en de ontwikkeling van dat geestelijk organisme, dat vaderlandsch genoemd wordt, zal voor een klein volk, nog veel meer dan voor een groot, altijd hoofdzaak zijn. Niet door onze stoffelijke uitbreiding, maar alleen door dat geestelijk organisme kunnen wij een macht blijken. Slagen wij erin, ons vaderlandsche te doen erkennen door Europa, dan oefenen wij invloed op de eenige manier die voor een klein volk mogelijk is. Wij moeten daartoe den tijd, het leven van de wereld in zijn wijdste beteekenis, niet loslaten, maar het hartstochtelijk meeleven. Wij moeten niet meenen dat éénig leven, dat

éénige gedachte, gezegd is zoolang ze *half* zijn gezegd. Wij moeten, zoo ruim en tevens zoo streng mogelijk, tijdgenoot èn kunstenaar zijn.

Zijn we dat?

Wij waren het voor vijfentwintig jaar. Maar zijn we het nu?

Ik zou mij de aanmatiging niet willen opladen van een oordeel dat het nageslacht vellen zal. Ik wensch alleen aan den vooravond van het feest waarmee mijn eigen tijdgenooten het begin vieren van de dichterlijke beweging, die door mij wordt voorgestaan, een vraag te stellen die elk voor zich beantwoorde.

Milton: Het Paradijs Verloren
Vertaald door
Alex. Gutteling.

Vierde Zang

O thans 't waarschuwend klinken van die stem,
Die de Openbaring-ziener heeft gehoord,
Luid roepende in den Hemel, toen de Draak,
Tot tweeden vlucht genoopt, in razernij
Neerstortte, om wraak te nemen op den mensch,
Wee hun die de Aard bewonen! opdat nu,
Wijl 't tijd was, ons eerste ouderpaar gewaarschuwd
Ware voor 't komen van hun stillen vijand,
Ontsnapt, misschien, zijn doodelijken strik!
Want nu, voor 't eerst ontvlamd in woede, stortte
Satan zich neer, verleider thans, verklager
Later van 't menschdom, om op hem, de' onschuldge
En zwakke, wraak te nemen voor 't verlies
Van de' eersten slag, en 't vluchten naar de Hel.
Toch in zijn spoed zich niet verheugend, schoon
Stoutmoedig in de verte en onbevreesd,
Noch reden hebbend dat hij roemen kon,
Vangt hij zijn wreeden aanslag aan, die thans,
Zich roerend vlak voor zijn geboorte, kookt
In zijn onstuimge borst, en als een duivelsch
Werktuig terugslaat op hemzelf. Afgrijzen
En twijfel kwellen zijn onrustig denken,
En woelen van den bodem òp de hel
Die in hem is; want in hem brengt hij met zich

De Hel, en rond hem heen, en van de Hel
Kan hij niet één stap vlieden, evenmin
Als van zichzelf, door plaatsverandering.
't Geweten wekt de wanhoop nu, die sliep;
Wekt bittere herin'ring hoe hij was,
En is, en wezen zal in kwader staat:
Op kwader daân moet volgen kwader leed!
Soms vest hij droef op Eden, dat nu lag
Lieflijk in zijn gezicht, zijn blik vol smart;
Soms op den Hemel en de Zon, hel-stralend,
Thans hoog gezeten op haar middag-toren;
Toen ving hij, veel bepeinzend, zuchtend aan:
‘Gij die gekroond met roem waar niets bij haalt
Schouwt van uw eengen troon gelijk de god
Van deze nieuwe Wereld - voor wiens blik
Al sterren bergen hun verduisterd hoofd -
U roep ik aan, maar niet met vriendlijk spreken,
En noem uw naam, o Zon, opdat 'k u zeg'
Hoe ik uw stralen haat, die mij herin'ren
Van welk een staat ik viel, hoe roemrijk eens
Boven uw sfeer, tot trots en kwadere eerzucht
Mij nederwierpen, strijdend in den Hemel
Tegen des Hemels ongelijkbren Vorst!
Waartoe? Ach, hij verdiende zoo'n vergelding
Geenszins van mij, dien hij geschapen heeft
Zooals ik in dat stralende aanzien was,
En met zijn goed verweet hij niemand iets,
Noch was zijn dienst een harde. Wat was lichter
Dan hem te loven: maklijkste belooning,
Hem dank betalende - hoezeer verschuldigd?
Doch al zijn goed gedijde in mij tot kwaad,
En werkte niets dan arglist uit. Zoo hoog
Gebeurd, versmaadde ik onderworpenheid,
En dacht, dat een stap hooger mij het hoogst
Zou stellen, in een oogenblik vereffnend
De ontzachelijke schuld van eeuwgen dank,
Zoo zwaar, door steeds betalen nooit voldaan;
Vergetend wat nog steeds ik van hem kreeg;
En niet begrijpend dat een dankbaar hart

Niet door 't verschuldigd zijn tot schuldnaar wordt,
Maar steeds betaalt, in-eenen schuldenaar
En schuld-bevrijd - wat blijft er dan voor last?
O, had zijn machtige beschikking mij
Doen zijn een lagere Engel, zalig waar'
'k Dan blijven staan; geen grenzenlooze hoop
Had heerschzucht voortgebracht. En toch, waarom niet?
Een andere, even groote Macht had wellicht
Gemuit, en mij, schoon nietig, meegesleept.
Maar andere, even grooten, vielen niet,
Staande, door kracht van binnen of van buiten
Gewapend tegen al verleiding, pal!
Hadt gij denzelfden vrijen wil en macht
Om pal te staan? Die hadt gij. Wien dan kunt ge
Of wat, aanklagen, dan de vrije liefde
Des Hemels, elk gelijklijk toegedeeld?
Vervloekt zij dan zijn liefde: liefde of haat,
Mij geeft het evenzeer oneindig wee.
Neen, wees gijzelf vervloekt: tegen zijn wil
Koos de uwe vrij wat hem terecht nu rouwt.
O ik ellendge! waarheen zal ik vliên
Eindloozen toorn en eindelooze wanhoop?
Waarheen ik vliede is 't Hel; zelf ben 'k de Hel;
En in het diepste diep opent zich wijd
Een dieper diep, nog dreigend mij te zwelgen,
Waarbij de Hel die 'k lijd een Hemel schijnt.
O, geef 't dan eindlijk op! Is er geen plaats
Meer over voor berouw, geen voor vergeving?
Alleen door onderwerping; en dat woord
Verbiedt verachting me, en mijn vrees voor schaamt'
Onder de Geesten daar omlaag, verleid
Door andere beloften, ander pralen
Dan dat ik me overgeven zou, daar 'k roemde
Dat ik de' Almachtge kon verslaan. Wee mij!
Zij weten weinig tegen welken prijs
Ik handhaaf die zoo ijdle pralerij,
Onder wat foltring ik inwendig kreun.
Wijl zij me aanbidden op den troon der Hel,
Met diadeem en schepter hoog verheven,

Val 'k altijd lager, enkel bovenaan
In leed: zoo is de vreugd die eerzucht vindt!
Maar stel dat ik berouw gevoelen kon,
En door gena mijn vroegren staat herwinnen;
Hoe dra riep hooge stand hooge gedachten
Dan weer, hoe dra herriep hij wat geveinsde
Needrigheid zwoer! Gemak zou doen vergeten
Eeden in pijn, gelijklijk wild en wuft,
(Want nooit groeit zuivere verzoening waar
Wonden van doodlijk haten zoo diep boorden),
Wat slechts tot ergre instorting, zwaarder val,
Zou kunnen leiden: zoo zou 'k duur betalen
Een korte tusschenpoos, met dubble smart.
Dit weet mijn Straffer, daarom even ver
Van 't vrede-geven hij, als ik van 't-vragen.
Wijl dus geen enkle hoop meer rest, beschouw
In plaats van ons, verstooten en verjaagd,
Zijn nieuwe vreugde, den geschapen Mensch,
Voor wien hij schiep dees Wereld! Dus vaarwel,
Mijn hoop, en met mijn hoop, vaarwel, mijn vrees,
Vaarwel berouw! Al 't goede ben 'k verloren,
Wees gij mijn Goed, o Kwaad: door u voor 't minst
Deel ik de macht met 's Hemels Vorst, door u,
En zal misschien meer dan de helft regeeren;
't Geen dra de Mensch en deze Wereld weten.'
Wijl hij zoo sprak, verduisterde iedre drift
Zijn aangezicht, driewerf verbleekt - door toorn,
Wanhoop en nijd; die zijn geleend gelaat
Verstoorden, en verrieden zijn vermomming,
Als eenig oog hem zag: want Hemel-geesten
Zijn van zoo slechte ontroering altijd rein.
Dit spoedig merkend effende hij elke
Verstoordheid met een uiterlijke rust,
Kunstenaar in bedrog; en de eerste zijnd
Die valschheid onder heilgen schijn bedreef,
Om diepe boosheid te verbergen, parend
Met wraak; maar niet genoeg had hij die kunst
Nog beoefend, om Uriël te misleiden,
Eenmaal gewaarschuwd: 't oog van dezen volgde

Hem naar omlaag, den weg langs dien hij ging,
En zag hem op den bergtop van Assyrië
Ontdaan, meer dan een zaalge geest kon zijn:
En hij bemerkte zijn verwoed gebaar,
Krankzinnige gedraging, toen alleen,
Zoo dacht hij, onbemerkt en ongezien.
Zoo reist hij verder, en bereikt de grens
Van Eden, waar 't verruklijk Paradijs,
Nu dichterbij, kroont met zijn groenen tuin,
Als met een terp van groei, den effen top
Van steil een woestenij, wier ruige zijden
Met kreupelhout begroeid, grillig en wild,
Den toegang weigerden; daar boven rees
Onoverkoomlijk 't allerhoogste lommer:
Den, spar en ceder en vertakte palm,
Een bosch-tafreel, en, daar de rijen stijgen,
Loof boven loover, een tooneel van woud,
Zeer statig om te aanschouwen. Hooger nog
Dan deze toppen rees de groene wal
Van 't Paradijs, die gaf ons aller vader
Wijd uitzicht in zijn laagre rijk rondom.
En hooger dan dien wal verscheen een kring
Van 't aangenaamst geboomt, met schoonste vrucht
Belaân: bloesem en vruchten tevens, goud,
Vermengd met vroolke geëmailleerde verven;
Waarop de zon blijder haar stralen drukte
Dan in schoone avondwolk, of vochtgen boog
Wen God op de aard geregend heeft: zoo lief
Geleek dit landschap. En na zuivre lucht
Gemoet den naadrende nog zuiverder,
Die 't hart vervult van lentelust en -vreugd,
En alle smart verdrijft, behalve wanhoop.
En zachte zoelten, waairend geurge wieken,
Verspreiden thans de reuken der natuur,
En fluistren waar dien balsemroof zij stalen.
Als wen naar hen die zeilen om de Kaap
En Mozambique voorbij zijn, ver in zee
Noord-Oostewinden blazen Saba-reuk
Van kruidenrijke stranden van Gelukkig

Arabië; door zulk oponthoud behaagd,
Vertragen zij hun vaart, en meenge mijl
Glimlacht de oude Oceaan om 't lieflijk geuren; -
Zoo onderhield dit reukig zoet den Booze
Die 't kwam vergiftgen, schoon 't hem meer beviel
Dan Asmodee de vischdamp, die hem joeg,
Schoon hij verliefd was, van de vrouw des zoons
Van Tobias, en wrekend zond van Medië
Snel naar Egypte, en daar werd hij geboeid.
    Satan had nu gereisd, peinzend en traag,
Tot waar die steile woeste heuvel steeg;
Maar vond geen verdren weg; zoo dicht vervlochten
Als één aanhoudend bosch, had de ondergroei
Van struiken en verward struweel verwilderd
Elk pad waar mensch of beest ooit langs mocht gaan.
Eén ingang was daar slechts, die oostwaarts zag
Aan de andre zij. Dit ziend versmaadt de Aarts-Booswicht
Gepaste binnenkomst, en honend springt hij
Hoog met eén lichten sprong over al grens
Van berg of hoogsten wal, en plotseling
Komt hij erbinnen op zijn voeten neêr.
Als wen een wolf op roof uit, dien de honger
Noopt om een nieuw gebied voor buit te zoeken,
Lettend waar herders in den avondstond
Hun kudden sluiten in omheinde perken,
Veilig temidden van het veld, gemaklijk
Over de omrastring in de schaapskooi springt;
Of als een dief, die 't geld wil stelen van
Een rijken burger, wiens zeer sterke deuren
Van dwarsbouten voorzien en vast gegrendeld,
Geen aanval vreezen, door het venster klimt,
Of over pannen, zoo klom in Gods schaapskooi
Deze eerste groote Dief: en zoo ook klimmen
Sindsdien ontaarde huurlinge' in zijn Kerk. -
Hij vloog omhoog en zat op 's Levens Boom,
De middelste en de hoogste die daar wies,
Als een zee-arend; maar herwon daardoor
Toch 't ware leven niet, maar zat beramend
Den dood voor hen die leefden; aan de kracht

Dier plant die 't leven geeft, dacht hij geenszins,
Maar slechts tot uitzicht bezigde hij haar
Die, wel gebezigd, van onsterflijkheid
Het pand had kunnen zijn. Zoo weinig weet
Ieder, dan God alleen, naar waarde 't goed
Vóór hem te schatten, en verneêrt hij 't beste
Tot schandlijk misbruik, of tot laagst gebruik.
Beneên, met nieuw verbazen, schouwt hij nu,
Bestemd tot allen lust van mensche-zinnen,
In kleine ruimte den geheelen schat
Van de Natuur; ja, meer! - op de Aard een Hemel:
Gods tuin was 't zalig Paradijs, hij plantte 't
In Eden's Oosten. Eden's grenslijn liep
Van Auran oostwaarts naar de koningstorens
Van 't groot Seleucia, door Grieksche vorsten
Gebouwd, of waar veel eerder Eden's kindren
Woonde' in Telassar. God beval, dat hier
Op dezen liefelijken grond zou zijn
Zijn nog veel liefelijker tuin. Hij deed
Uit den vruchtbaren bodem al de boomen
Groeien die 't eêlst voor reuk, gezicht en smaak zijn;
En juist in 't midden stond de Boom des Levens,
Het hoogst van alle en droeg de bloesems van
Ambrosisch fruit van een plantaardig goud;
En 't leven dichtst nabij groeide onze dood:
De Boom der Kennis - Kennis van het goede,
Zoo duur gekocht door kennis van het kwaad.
Zuidwaarts door Eden vloeide een breede stroom,
Zijn loop niet wijzigend, maar onderdoor
Den ruigen heuvel opgezwolgen gaand,
Want God had als zijn tuin-aarde opgeworpen
Dien berg, en hoog boven den snellen vloed
Doen rijzen, die, door aadren van den grond
Met liefdevollen dorst omhooggezogen
Opsprong, een frissche bron, met meenge beek
Den tuin bevloeiend; daarvandaan vereend
Viel 't water door een steile loofgang neer,
En vond den laagren stroom terug, die thans
Duikt uit zijn donkren tunnel, en verdeeld

In vier machtge rivieren thans uiteengaat,
Zwervend door menig roemvol rijk en land
Die hier te noemen overbodig waar';
Doch liever zeide ik, als de kunst dit kon,
Hoe, uit dien bronwel van saffier de beken,
Zachtgolvend, wentlend over klare paarlen
En gouden zanden, met vervlochten dwaling
Onder afhangend loof, als nectar vloten,
Bezoekend iedre plant, en hoe zij voedden
Bloemen het Paradijs volkomen waard,
Die niet de nuffige kunst in vreemde groepen
En bedden, maar de goedige Natuur
Weeldrig uitstortte op heuvel, dal en veld,
Zoowel waar morgenzon 't eerst warm bescheen
De vlakte, als waar een ondoordringbre schaûw
Verduisterde prieelen van den noen.
Zoo was dees plek, een zalig landlijk oord
Van zeer verschillend uitzicht: boschjes waar
De rijke boomen weenden geurgen gom
En balsem; andren wier met gouden schil
Gebruineerd fruit beminlijk nederhing -
Waarachtge Hesperiden-fabels, waart gij
Ooit waar, dan hier alleen - heerlijk van smaak.
Daartusschen waren vlak-golvende velden,
Weiden, en kudden grazend teeder kruid,
Een palmenheuvel soms; of bloemrijk spreidde
De schoot van welbewaterde vallei
Er al zijn schat: bloemen van iedre kleur
En dorenlooze rozen. Elders weer
Schaduwige grotten, holen waar men koel
Kon schuilen; de bemantelende wijnstok
Legt er zijn purpren trossen overheen
En kruipt er zachtjes welig voort; terwijl
Murmlende waatren vallen langs de zijden
Der heuvelen, verspreid, of in een meer,
Dat zijn kristallen spiegel ophoudt voor
Ruige oevers mirt-bekroond, hun stroom vereenen.
Het vooglenkoor stemt in; de lentewinden
Aadmend den geur van veld en woud, doen zingen

Het siddrend loof, wijl de al-omvanger Pan,
In dans gereid met Gratiën en Uren,
De eeuwige Lente leidde. Noch 't schoon veld
Van Enna, waar de Kora bloemen plukte,
Zijzelf een schooner bloem, door donkren Dis
Geplukt - wat Ceres al die pijnen kostte
Om haar te zoeken door de gansche wereld -
Noch dat zoet woud van Daphne, bij Orontes
En de bezielde bron der Muzen, kon
Wedijvren met dit Paradijs van Eden;
Noch 't eiland Nysa, door den Triton-stroom
Omringd, waar de oude Cham, dien Heidnen noemen
Lybischen Jupiter, of Ammon, borg
Vrouw Amalthea en haar blozend kind,
Den jongen Bacchus, voor het oog van Rhea,
Die zijn stiefmoeder was; noch, waar de vorsten
Van Abessynië hun kroost bewaken,
De berg Amara (of ook enklen meenen
Dat deze 't ware Paradijs zou zijn)
Onder den eev'naar, bij de bron des Nijls,
Omgord met glinsterende rots, en hoog
Een gansche dagreis, maar zeer ver van dezen
Tuin in Assyrië, waar de Duivel zag,
Maar zonder vreugde, al vreugd, en alle soort
Van levend schepsel, nieuw voor 't oog en vreemd.
Twee van veel eedler bouw, rechtop en rijzig,
Rechtop als God, met aangeboren eer
Bekleed in naakte majesteit, geleken
Meesters van al, en leken 't waard te zijn;
Want in hun goddelijke blikken scheen
De beeltenis van hun roemruchten Maker,
Waarheid en wijsheid, heiligheid gestreng
En rein - gestreng, maar die berustte in vrijheid,
Waarachtig, kinderlijk, waardoor de mensch
Waarachtig aanzien krijgt: schoon bei niet eender,
Gelijk ook hun geslacht niet eender scheen;
Hij voor bespiegeling en kracht gevormd,
Voor zachtheid zij, en zoet-lokkend bekoren;
Hij voor God enkel, zij voor God in hem.

Zijn schoon breed voorhoofd en verheven blik
Kondde onbegrensde heerschappij, en manlijk
Hingen in bossen hyacinthen lokken
Rondom van zijn gescheiden voorlok neer,
Maar niet beneên zijn breede schouders; zij,
Droeg als een sluier tot haar ranke leest
Haar onversierde gouden haren los,
Maar evenals de wijn zijn ranken kruift,
In dartle krulletjes gegolfd - ten teeken
Van onderwerping, maar die vergde hij
Met teeder heerschen, en zij schonk hem die,
Geschenk op 't allerbest door hem aanvaard,
Met kuisch toegeven en met zeedgen trots,
Met zoet en weiflend en verliefd gedraal.
Ook waren toen die geheimzin'ge deelen
Geenszins verheeld; er was geen schuldge schaamt'.
Eerlooze schaamt' voor 't werk van de Natuur,
Oneerbare eer, door zonde voortgebracht,
Hoe hebt ge al 't menschdom verontreinigd met
Vertoon, louter vertoon van reinheids-schijn,
Verjaagd uit 's menschen leven 't zaligst leven,
Eenvoudigheid en onschuld zonder smet!
Zoo schreden zij naakt voort, en meden niet
't Gezicht van God of Engel; want zij dachten
Geen kwaad: zoo, hand in hand, schreden zij voort,
Het lieflijkst paar, in liefde-omhelzing ooit
Sindsdien vereend - Adam, de fierste man
Van wie sindsdien gebaard zijn als zijn zonen;
Eva, de schoonste van haar dochtrental.
Onder een lommergroep die op een wei
Zacht fluistrend stond, bij den frissche' oever van
Een bron, zaten zij neêr; en na geen zwaarder'
Arbeid van zoet tuinieren dan volstond
Den koelen zefier te veraangenamen,
't Gemak van rust gemaklijker te maken,
Gezonde dorst en eetlust te verzoeten,
Begonnen ze aan hun fruit voor 't avondmaal, -
Vruchten als nektar, die gewilge twijgen
Hun schonken, wijl ze zijdlings leunend zaten

Op den zacht-donzigen, bebloemden oever.
't Zoet vruchtvleesch aten zij, en in de schil
Schepten, nog dorstend, ze uit den vollen stroom;
Noch teer gesprek, noch liefkoozende lach,
Noch jeugdig spel ontbrak bij hen, naar 't past
Een lieflijk paar, in blijden echt verbonden,
Alleen als zij. Rondom hen speelden dartlend,
Alle aarde-dieren, sedert wild, gejaagd
Op alle wijzen in woestijn of woud,
In bosch of grot. Speelsch sprong de leeuw, zijn klauw
Liefkoosde 't jonge geitje; beren, tijgers,
Panters, luipaarden, stoeiden voor hen heen,
En de logge olifant, die al zijn best deed
Hen te vermaken, wrong zijn leengen snuit;
Dichtbij vlocht zijn verwonden staart, al kronklend,
In Gordiaanschen knoop de sluwe slang,
En gaf van haar noodlott'ge listigheid
Onopgemerkt bewijs. Andere lagen
Op 't gras of zaten turend, nu verzaad
Van grazen, of herkauwend zochten zij
Hun leger; want de zon was neergedaald
En snelde nu naar de Eilanden der Zee
Recht nederwaarts, en in het stijgend deel
Des Hemels rees 't gestarnt dat de avond meldt:
Toen Satan, die, gelijk in 't eerst hij stond,
Nog steeds verwonderd keek, ternauwernood
In 't eind verloren spraak bedroefd herwon: -
‘O Hel! wat zien mijn oogen vol verdriet?
In ons verblijf van heil zoo hoog verheven
Schepsels van ander maaksel - Aard-geboornen
Misschien, geen Geesten, maar toch weinig minder
Dan heldre Hemel-geesten - die mijn denken
Verwonderd volgt en zelfs beminnen kon,
Zoo levend schijnt de godlijke gelijk'nis
In hen, en zulke gratie heeft de hand
Die hen bootseerde aan hun gestalt' geschonken.
O! lieflijk paar, gij denkt er luttel aan
Hoe dicht uw omkeer nadert - dan verdwijnt
Al deze lust, aan leed u overleevrend -

Meer leed, naardat gij thans meer vreugde smaakt:
Zalig, maar voor zoo zalig slecht verzekerd
Van langen duur, en dit hooge oord, uw Hemel,
Slecht voor een Heem'l ommuurd, om zulk een vijand
Buiten te sluiten als nu binnentrad;
Doch ù wil ik geen vijand zijn, ja, 'k kon
U zelfs bemedelijen, zoo verloren,
Schoon onbemeelijd zelf. 'k Zoek een verbond
Met u, weerzijdsche vriendschap, en zoo nauw,
Dat ik met u, of gij met mij, moet wonen
Voortaan. Mijn woon zal wellicht niet uw zinnen
Behagen als dit schoone Paradijs;
Maar neem gelijk het is uw's Makers werk;
Hij gaf het mij, ik geef het even mild.
De Hel zal, om u bei te onthalen, oopnen
Haar wijdste poorte' en al haar vorste' uitzenden,
Plaats zal er zijn, niet als deze enge grenzen,
Om uw ontelbre kinderschaar te ontvangen;
Indien 't geen beter oord is, dank dat hem
Die mij, onwillig, aandrijft tot dees wraak
Op U, die mij geen kwaad doet, voor wie 't wel deed.
En, zoude ik door uw onschuld die niet schaadt
Verteederd worden, en ik word het, toch
Dwingt mij nu 't billijk algemeen belang -
Glorie en macht vermeerd met wraak door 't winnen
Van deze nieuwe Wereld - om te doen,
Wat 'k anders, schoon verdoemd, verfoeien zou.'
Zoo sprak de Booze en verontschuldigde
Met 's dwingelands pleidooi: noodzaaklijkheid,
Zijn duivelsch doen. Dan daalt hij neder van
Zijn hoogen stand op dien verheven boom
Onder de speelsche kudde van vier-voetgen,
Hij zelf nu de een, dan de ander, naar hun vorm
Het best zijn doel diende om van meer nabij
Zijn prooi te zien, en heimlijk op te letten
Wat van hun toestand hij nog meer kon leeren
Door woord of daad. Rondom hen schrijdt hij nu
Als leeuw met vuurgen blik; dan als een tijger,
Die bij geval bespeurd heeft in een woudzoom

Twee teedre hertjes spelend, kruipt hij plotsling
Plat op zijn buik; dan, rijzend, wijzigt hij
Vaak zijn gedoken wacht, als wie zijn grond koos,
Van waar tevoorschijnschietend hij het zekerst
Beide kon grijpen, een in iedre klauw:
Toen Adam, de eerste man, aldus beginnend
Tot Eva, de eerste vrouw, een en al oor
Hem zijn deed om die nieuwe stem te hooren: -
‘Eenige deelgenoot en eenig deel
Van al dees vreugden, dierder gij dan al,
De Macht die ons gemaakt heeft, en voor ons
Dees ruime Wereld, moet noodzaaklijk zijn
Oneindig goed, en in Zijn goedheid even
Mild als oneindig, die uit 't stof ons hief,
En ons hier plaatste in al dees zaligheid,
Die niets van hem verdienden, en die niets
Volbrengen kunnen dat hij noodig heeft;
Hij die van ons geen andren dienst begeert
Dan 't houden van deze eene, lichte wet -
Van al 't geboomte in 't Paradijs dat draagt
Verruklijk fruit in zoo'n verscheidenheid,
Niet van dien eenen Kennis-Boom te proeven,
Geplant bij 's Levens Boom; zoo dicht groeit Dood
Bij Leven, wat de Dood ook wezen moog' -
Iets vreeslijks zeker, want gij weet het wel,
God noemde 't Dood te proeven van dien Boom:
Het eenig blijk van ons gehoorzaam-zijn
Bij zooveel blijken van gezag en macht
Aan ons geschonken, wien de heerschappij
Over alle andre schepselen is gegeven
Die Aarde, Lucht en Zee bezitten. Laat
Ons dus één licht verbod niet hard gelooven,
Over al 't andere zoo ruim genietend
Vrije vergunning, onbegrensde keus
Van menigvoud genot; maar laat ons immer
Hem prijzen, en zijn goedheid hoog verheffen,
Doende onze blijde taak, dees plantengroei
Te snoeien, en dees bloemen te verzorgen;
Wat, waar' 't ook zwaar, met u toch zoet zou zijn.’

Eva antwoordde hem: - ‘O gij voor wien
En vàn wien 'k werd gemaakt, vleesch van uw vleesch,
En zonder wien ik tot niets dien, mijn gids
En hoofd! billijk en goed is 't geen gij zei.
Want allen prijs en dagelijkschen dank
Zijn wij hem wis verschuldigd - ik wel 't meest,
Daar ik zoo verreweg het zaligst lot
Geniet, daar 'k u geniet, die zooveel meer zijt,
Wijl gij een u gelijke metgezel
Nergens kunt vinden. Vaak herinner 'k mij
Dien dag, toen ik voor 't eerst uit slaap ontwaakte
En mij in schaûw op bloemen rustend vond,
Mij zeer verwondrend waar en wat ik was,
Van waar, en op wat wijs, daarheen gebracht.
Niet ver van daar kwam 't murmelend geluid
Van waatren uit een grot, die spreidden zich
In een vocht oppervlak; toen stillestaand
Puur als 't gewelf des Hemels. 'k Ging daarheen
Met arglooze gedachte, en lei mij neder
Op groenen zoom, om in 't klare effen meer
Te schouwen, dat me een andre hemel scheen.
Toen 'k neerboog om te zien, doemde in den glans
Van 't water een gestalt' vlak over mij,
Bukkend om mij te zien. Ik schrok terug,
Zij schrok terug; maar dra neigde ik mij weer,
Behaagd, en even dra neigde behaagd
Ook zij zich weêr met antwoordende blik
Van liefde en vriendschap. 'k Zou mijn oogen daar
Hebben gevest tot nu, en waar' verkwijnd
In ijdele begeert', had niet een stem
Me aldus gewaarschuwd: “Wat gij ziet, schoon wezen,
Wat gij daar ziet, dat zijt gijzelf; het kwam
En gaat met u: maar volg me, ik zal u voeren
Daar waar geen schim uw komst en zoete omarming
Verwacht - naar hem, wiens beeltenis gij zijt;
Gij zult hem onafscheidelijk als de' uwe
Genieten; en hem baren menigten
Gelijk gij zelf, en daarom zult gij heeten
Moeder van 't menschgeslacht.” Wat kon ik doen,

Dan daadlijk volgen zulke onzichtbre Ieiding?
Tot 'k u bespeurde, schoon, voorwaar, en groot,
Bij een plataanboom; maar toch minder schoon,
Dacht ik, min winnend zoet, en minlijk teer,
Dan dat zacht waterbeeld. Ik wendde me om;
Gij volgdet, roepend luid: “Keer weer, schoone Eva;
Wien vliedt ge? Wien gij vliedt, diens vleesch en been
Zijt ge; om u 't zijn te geven heb 'k geleend
Van uit mijn zijde aan u, mijn hart het naast,
Wezenlijk leven, dat 'k u naast mij heb'
Voortaan, als dierbre menschelijke troost:
Ik zoek u als een deel van de eigen ziel,
En eisch u op, daar gij mijn weerhelft zijt.”
Dit zeggend greep uw teedre hand de mijne:
'k Gaf toe, en sinds dien tijd zie ik hoe schoonheid
Wordt overstraald door mannelijke gratie
En wijsheid, die alleen waarachtig schoon is.’
Zoo sprak ons aller moeder, en, met oogen
Van schuldelooze huwlijksteederheid,
Gewillige overgave, leunde zij,
Half hem omarmend, op onze' eersten vader;
Half raakte naakt haar zwellende borst de zijne,
Verheeld in 't vloeiend goud van haar los haar.
Hij, om haar schoonheid en gedwee bekoren
Verheugd, glimlachte met verheev'ner liefde,
Als Jupiter op Juno glimmelacht
Bevruchtend wolken die Mei-bloemen reegnen,
En op de lippen van zijn ega drukte
Hij reine kussen. Van naijver wendde
De Duivel zich terzij; maar zijdelings
Bespiedde hij hen toch met een boosaardig-
Jaloerschen blik, zichzelf aldus beklagend:
‘Haatlijk gezicht, foltrend gezicht! Dees twee
In van elkanders armen 't Paradijs,
Dat zaalger Eden, zullen zich verzaden
Aan heil bij heil; terwijl ik naar de Hel
Gestooten ben, waar vreugd niet is, noch liefde,
Maar fel begeeren, bij onze andre rampen
De minste niet, steeds onvervuld, met pijn

Van smachtend kwijnen! Maar vergete ik niet
Hetgeen ik uit hun eigen mond vernam.
Alles is niet van hen, naar 't schijnt, daar één
Noodlott'ge boom er staat, van Kennis heetend,
Verboden werd het hun, van dien te proeven.
Kennis verboden? 't Is verdacht, onreedlijk!
Want waarom zou hun Heer hun dat benijden?
Kan 't zonde zijn te weten? Kan het dood zijn?
En staan zij enkel door onwetendheid?
Is dat hun zaalge staat, en het bewijs
Van hun gehoorzaamheid en van hun trouw?
O schoone grondvest, klaar om hun verderf
Daarop te bouwen! 'k Zal van nu af aan
Hun geesten prikklen met meer dorst tot weten,
En tot verwerpen van 't jaloersch bevel,
Bedacht met opzet om hen laag te houden,
Die Kennis even hoog als goôn kon heffen.
Begeerend zoo te zijn, proeven ze en sterven:
Wat zou er kunnen volgen, meer gewenscht?
Maar eerst moet ik nauwlettend speurend rondgaan
Dees tuin, geen hoekje er onbezocht doen blijven;
'k Heb kans dat mij het toeval voer' waar 'k vinde een
Zwervenden Hemelgeest, bij bronne-zoom
Of schuilend in dicht loof, dat 'k hoor van hem
Wat meer te leeren valt. Leeft wijl gij 't moogt,
Nog zalig paar; geniet, totdat ik keer,
Uw kort vermaak; want lang verdriet zal volgen.'
Zoo zeggend wendde hij zijn trotschen schred
Minachtend, maar met sluwe omzichtigheid,
En hij begon door woud en wildernis,
Door heuvelen en dalen, zijn gezwerf.
Middelerwijl daalde in het verste Westen,
Daar waar de Hemel Aarde en Zee ontmoet,
Traag de ondergaande zon; met rechten blik
Naar de oostelijke poort van 't Paradijs
Doelend horizontaal hare avondstralen.
't Was een albasten rots, omhooggetorend
Tot aan de wolken, van zeer ver te zien,
Windend met één van de Aard bereikbre stijging,

Eén hoogen ingang; al het andre was
Een steenge klip, die rijzend overhing,
Onmooglijk te beklimmen. Gabriël
Zat tusschen deze rotsige pilaren
Het hoofd van de englenwacht, den nacht verbeidend;
Nabij hem oefende zich ongewapend
De jeugd des Hemels in heroïsch spel;
Maar vlak voor 't grijpen hingen hoog bijeen
Hemelsche rusting, schild en helm en speer
Van diamanten flikkrend en van goud.
Uriël kwam daar, op een zonstraal glijdend
Door d' avond, snel gelijk een ster die valt
In herfst den nacht klieft, wen ontbrande dampen
Het luchtruim teeknen, en den zeeman toont
Uit welke streek van zijn kompas hem dreigen
Onstuimge winden. Hij begon in haast: -
‘Gabriël, u viel ten lot de wacht te houden,
't Strikt waken, dat geen kwaad dees zaalge plaats
Nadere of inkom. Midden op dees dag
Kwam naar mijn bol een Geest, ijvrig, naar 't scheen,
Om meer te weten van 's Almachtgen werken,
Vooral den Mensch, het laatste beeld van God.
'k Beschreef zijn weg geheel op spoed gericht
En nam zijn hemelsche beweging waar,
Maar op den berg die noordwaarts ligt van Eden,
Waar hij 't eerst daalde, zag ik dra zijn blik
Den Hemel vreemd, duister van booze drift.
Steeds volgde hem mijn oog, maar onder 't lommer
Verdween hij. Een van de verbannen schaar
Waagde uit het Diep zich, vrees 'k, om te verwekken
Nieuwe beroering; zorg dat gij hem vindt.’
Hem antwoordt de gewiekte strijder dus: -
‘Uriël, 't is niet vreemd, wen uw volkomen
Gezicht, in heldre zon-kreits waar gij zit,
Heinde en ver ziet. Door deze poort komt geen
Langs de gestelde wacht, dan zij die komen,
Ons welbekend, van uit den Hemel, sinds
Den middag kwam geen schepsel daarvandaan.
Zoo, dus gezind, een Geest van andre soort,

Deze aardsche grens opzetlijk oversprong,
Weet gij hoe moeilijk men een geestlijk wezen
Met stoffelijken slagboom uit kan sluiten.
Maar wen hij binnen de' omtrek van dees lanen
In welken vorm ook, loert, van wien gij spreekt,
Zal ik het morgen bij den daagraad weten.'
Aldus beloofde hij; en tot zijn taak
Vertrok Uriël op dien heldren straal,
Wiens punt, nu opgeheven, hem omneerdroeg
Schuin naar de Zon, nu lager dan de Azoren
Gezonken; 't zij in één dag de Eerste Sfeer
Daarheen gedraaid was ongelooflijk snel,
Hetzij door korter vlucht naar 't Oosten de Aard,
Die zwaarder wentelt, haar daar achterliet,
Kleedend met schijn van purper en van goud
De wolken om haar Wester-troon verzaamd.
Nu kwam de rustige Avond, grijze Schemer
Kleedde alles in haar sobere livrei,
Stilte kwam mee, want dier en vogel school,
In grazig leger de een, en de aêr in 't nest,
Behalve alleen de wakkre nachtegaal.
Die zong den nacht door zijn verliefden zang:
Stilte behagend. Heel de hemel gloeide
Van levende saffieren; Hesperus,
Die 't sterrig leger leidde, reed het stralendst,
Tot in bewolkte majesteit verrijzend
De Maan, in 't eind klaarblijklijke vorstin,
Ontsluierde haar weergaloozen glans
En over 't zwart haar zilvren mantel sloeg;
Toen Adam sprak tot Eva: - 'Schoone vrouw,
't Uur van den nacht, en alles dat te rust ging,
Maant ons tot eendre rust; God heeft bepaald
Dat bij den mensch op arbeid rust moet volgen
Als nacht op dag; en onze oogleden neigt
De tijdge dauw van slaap die nedervalt
Met zacht gewicht van sluimer. Andre schepsels,
Zwervend den dag lang doelloos, zonder arbeid,
Behoeven minder rust; maar voor den mensch
Is 't daaglijksch werk van lijf of geest bepaald,

Wat een bewijs is van zijn waardigheid,
En dat de Hemel al zijn wegen gaslaat,
Wijl andre dieren werkeloos ronddwalen,
En God geen aandacht schenkt aan 't geen zij doen.
Morgen, éér frissche dageraad met de eerste
Licht-naadring 't Oosten streept, moeten wij op zijn,
En aan ons heerlijk werk, om te besnoeien
Die bloembosschages en die groene lanen
Waar we in den middag wandlen, overgroeid
Met twijgen, die ons weinige tuinieren
Bespotten, en meer handen dan van ons
Vereischen, om hun weelgen groei te snijden.
Die bloesems ook, en druppelende gom,
Daar neergestrooid, onooglijk en oneffen,
Dienen geruimd, willen wij maklijk gaan.
Nu noopt de Nacht tot rust, zoo wil 't Natuur.'
Hem antwoordde Eva, de volkomen schoone: -
'Mijn oorsprong en bestuurder, uw bevel
Gehoorzaam 'k onbetwist. Zoo gebiedt God:
God is uw wet, gij mijn': niet meer te weten
Is voor een vrouw 't zoetst weten, en haar roem.
Omgaand met u vergeet ik allen tijd,
Alle daguren, en hun wissling; alle
Behagen me evenzeer. Lieflijk is 't aadmen
Van de Ochtendstond, zoet rijzend, met den klank
Van vroegste vooglen; aangenaam de Zon,
Wen 't eerst op dit verruklijk land zij spreidt
Haar stijgend stralen, op gebloemte en kruid
En boom en fruit, die glinsteren van dauw;
Geurig de vruchtbare Aard na zachte buien;
En zoet de komst des goeden, milden Avonds;
Daarna de Nacht, stil, met zijn plechtgen vogel
Daarginder, en dees liefelijke Maan,
En 's Hemels eêlgesteent, haar ster-gevolg:
Maar noch het ademen van de' Ochtendstond,
Die met den klank van vroegste vooglen stijgt,
Noch zon die rijst op dit verruklijk land,
Gebloemt noch kruid noch fruit, glinstrend van dauw;
Noch geur na buien, noch de goê milde Avond;

Noch ook de Nacht, stil, met zijn plechtgen vogel
Daarginder; noch een wandling in de maan
Of stergestraal, kan zoet zijn zonder u.
Maar waarom schijnen deze 's nachts? Voor wien
Dit schoon gezicht, wen slaap alle oogen sloot?'
Ons aller vader antwoordde haar dus: -
'Dochter van God en Mensch, volkomene Eva,
Die moeten rondom de Aard hun baan voleinden
Tot morgenavond, en van land tot land
In volgrij, schoon van ongeboren volken,
Spreidend bereiden schijn, gaan ze op en onder;
Opdat volslagen Duister niet bij nacht
Herwinnen zou zijn oud bezit, en blusschen
Het leven in natuur en alle dingen;
Die deze zachte vuren niet alleen
Verlichten, maar met vriendelijken gloed
Van velerlei inwerking stoven, koestren,
Tempren of voeden, of ten deele sprenklen
Hun sterrekracht ze op alle soort die groeit
Op Aard, daardoor geschikter om te ontvangen
Volmaking door den sterkren straal der Zon.
Dus schijnen ze, ongezien in 't diep des nachts,
Toch doelloos niet. En denk niet, dat de Hemel,
Ware er geen mensch, aan kijkers, God ten prijs,
Te kort zou komen. Ongezien beschrijden
Miljoenen geestelijke schepsels de Aard,
Zoowel wanneer wij wake' als wen wij slapen:
Al dezen schouwen met oneindgen lof
Zijn werken, dag en nacht. Hoe vaak, van boschje
Of heuvelwand weergalmend, hoorden wij
Hemelsche stemmen in de midnacht lucht
Alleen, of antwoordend elkanders toon,
Zingend hun grooten Schepper! Vaak wanneer
Ze in scharen waken, of nachtronde doen,
Deelen hun zangen, met het hemelsch spel
Van instrumenten zuiver begeleid,
Den nacht, heffend ons denken Hemelwaarts.'
Zoo sprekend, gingen hand in hand zij voort,
Alleen, naar hun gelukkige prieel,

Een plaats, verkozen door den grooten Planter,
Toen alles hij ontwierp voor 't blij gebruik
Des Menschen. 't Dak, dichtste bedekking, was
Vervlochten lommer van laurier en mirt,
Wat hooger wies van vast en geurig loof;
Aan beide zijden hief acanthusblad
En allerlei welriekend struikgewas
Den groenen muur; allerlei schoon gebloemt,
Iris in iedre kleur, roos en jasmijn,
Tilden haar bloemehoofdjes hoog daartusschen,
En vormden mozaiek; onder den voet
Was door viooltje, crocus, hyacinth, -
Rijk inlegwerk - de bodem geborduurd,
Kleurger dan 't steen van kostelijkste vloeren.
Hier dorst geen ander schepsel, beest noch vogel,
Insekt noch worm, ooit binnengaan, zoo groot was
Hun eerbied voor den Mensch. In schaduwrijker
Prieel, meer afgezonderd, meer gewijd,
Schoon maar verzonnen, sliep Sylvaan noch Pan,
Woonde noch Nimf noch Faun. Hier spreidde 't eerst
Eva, gehuwd, in dichtbesloten wijk,
Met geurig kruid, festoenen en gebloemt,
Haar bruids-bed en de hemelkoren zongen
't Epithalamium, dienzelfden dag
Dat haar de vriendlijke Engel had gebracht
Aan onzen vader, schooner in haar naaktheid,
Lieflijker, dan Pandora, die de goôn
Begiftigden met al hun gaven; - ach!
Al te gelijk aan haar in droef gevolg,
Toen zij, den min verstandgen zoon van Japhet
Gebracht door Hermes, 't menschgeslacht verstrikte
Met schoone blikken, tot een wraak op hem
Die had gestolen Zeus' oorspronklijk vuur.
    Zoo kwamen ze aan hun schaduwige woon,
Stonden bei stil en wendden bei zich om,
En baden onder open hemel aan
Den God die Firmament, en Lucht, en Aard
En Hemel schiep, die zij aanschouwden thans,
Den hellen Maan-bol en de sterrige Pool: -

‘Gij maaktet ook den Nacht, Almachtge Maker;
Eev'nals den Dag, dien we, aan de' ons opgedragen
Arbeid besteed, voleindden, zalig door
Weerkeergen bijstand en weerkeerge liefde,
De kroon van al ons heil, gelast door u;
En dit verruklijk oord, voor ons te groot,
Zoodat uw overvloed genieters derft
En onverzameld neerstort op den grond.
Maar een geslacht beloofdet ge uit ons bei
Dat de aard vervulle en uw oneindge goedheid
Met ons zal prijzen, bei wanneer we ontwaken
En wen we, als thans, uw gaaf: den sluimer, zoeken.’
Dit zeiden ze één van geest, en bezigend
Geen andre plechtigheid dan pure aanbidding,
Die God het liefst is, gingen hand in hand
Ze in 't binnenste prieel; zonder de last
Van 't afdoen dier bezwaarlijke vermomming
Door ons gedragen, legden zij zich neer
Vlak naast elkaar; ook wendde zich, naar 'k meen,
Adam niet af van zijn schoone echtgenoot',
Noch weigerde Eva hem der huwlijksmin
Geheimvol ceremonie: wat schijnheilgen
Ook streng van reinheid, plaats en onschuld spreken,
Lastrend als ónrein wat God rein verklaart,
En ieder vrijlaat, enkelen gebiedt.
De Schepper eischt voortplanting, wie onthouding
Dan de verderver, Gods en 's Menschen vijand?
Heil, huwlijksliefde, geheimzinn'ge wet,
Waarachtge bron van menschlijk nageslacht,
Het eenig eigendom in 't Paradijs
Waar al het andere gemeengoed was!
Door u werd overspeelge lust verjaagd
Van 't menschdom om te zwerven onder 't vee;
Door u, gegrond op rede, trouw, goed, rein,
Werd voor het eerst verwantschaps heil gekend
En alle liefd' van vader, broer en zoon.
Ver zij 't van mij dat ik u zonde of blaam
Zou noemen, of niet passend wanen zou
Bij 't heiligst oord, voortdurende fontein

Van huislijk zoet, wier bed geheeten is
Zuiver en vlekloos, thans gelijk weleer,
Naar het gebruik van heilgen en aartsvaders.
Hier bezigt Liefd' haar gouden pijlen, hier
Ontsteekt zij haar bestendge lamp, en wuift
Haar purpren wieken, heerscht hier en viert feest;
Niet in gekochten hoerenglimlach - liefdloos,
Vreugdloos genot, toevallig, zonder teerheid;
Noch in kortstondge min, gemengden dans,
Dartel tooneelspel, middernachtlijk bal,
Of serenade, als minnaar smachtend zingt
Voor trotsche schoone, best met smaad verzaakt.
Dezen, in slaap gekweeld door nachtegalen,
Sliepen omarmend, en het bloemrijk dak
Regende rozen, die de morgenstond
Verving door andere, op hun naakte leên.
Slaap, zalig paar! o 't Zaligst, wen gij zoekt
Geen zaalger staat, en weet niet meer te weten!
    Nu had de Nacht half met haar schaduwkegel
Opwaarts gemeten de ondermaansche zaal,
En uit de ivoren poort tevoorschijntreênd
Stonden de Cherubs te bestemder uur
Gewapend voor hun nachtelijke wacht
Klaar in krijgshaftge praal; toen Gabriël
Tot wie hun 't naast in macht was aldus sprak: -
    'Uzziël, neem de helft, en ga door 't Zuid,
Geef zéér streng acht, deze andren gaan om 't Noord,
En vlak in 't West komt onze ronde saam.'
Dan gaan zij, vlam-gelijk, deels naar de schild-,
Deels naar de speer-zij. Van de laatste schaar
Riep Gabriël twee sterke en schrandre Geesten,
Nabij hem staande, en gaf hun deze last: -
    'Ithuriël en Zefon, vliegensvlug
Doorzoekt dees Tuin, geen hoek blijve ondoorzocht;
Maar 't meest waar 't tweetal schoone schepsels huist,
Nu wellicht slapend, op geen kwaad bedacht.
Deze' avond kwam van de' ondergang der Zon
Een, meldend dat hij zag een Geest van 't diep
Spoedend hierheen (wie dacht het ooit?), ontsnapt

Den Hellegrendels, wis op slechten tocht.
Waar gij hem vindt, grijpt hem en brengt hem hier.'
Zoo sprekend leidde hij zijn heldre rijen,
De maan verblindend, voort; en de andren gingen
Terstond naar het prieel om op te speuren
Hem dien zij zochten. En zij vonden dien
Gedoken als een pad bij Eva's oor,
Waar hij beproefde door zijn duivelskunst
't Orgaan van haar verbeelding te bereiken,
Om daar begoochelingen mee te smeden,
Zooals 't hem lust, droomen en vizioenen,
Of, wen hij gif uitblazend kon besmetten
De levensgeesten, rijzende uit rein bloed
Als lieflijke aêm uit zuivere rivieren,
Daaruit ten minste geemlijk-ontevreden
Gedachten te doen stijgen, ijdle hoop,
IJdel voornemen, regelloos begeeren,
Met hooge waan die trots baart opgewekt.
Hem, aldus bezig, raakte Ithuriël
Licht met zijn speer aan; want geen valschheid kan
Den toets van 't hemelsche metaal doorstaan,
Maar keert noodzaaklijk tot haar eigen aard.
Op springt hij, dus ontmaskerd en verrast.
Als wen een vonk valt op een stapel kruit,
Die klaar voor 't vat ligt, ter voorziening van
Een tuighuis; wen 't gerucht loopt van een krijg
't Vuil pulver, met een plotse vlam verspreid,
De lucht in brand zet, sprong de Duivel op,
In eigen vorm. Die twee schoone Englen traden
Achterwaarts, half verbaasd zoo plots te zien
Den gruwbren Vorst, maar onberoerd door vrees
Spreken zij weldra op dees wijs hem aan: -
'Wie dier oproerge Geesten, naar de Hel
Verwezen, zijt ge, ontkomen aan uw kerker?
En waarom zat ge in andere gedaant,
Gelijk een vijand in zijn hinderlaag,
Hier wakend bij het hoofd van dees die slapen?'
'Hoe, kent gij dan' - zei Satan, vol van hoon,
'Kent gij dan mij niet? Eenmaal kendet gij

Me als geen genoot voor u, wijl ik daar zat
Waar gij niet stijgen dorst! Mij niet te kennen
Bewijst dat zelf gij onbekend en 't laagst zijt
Van heel uw schaar, of, kent gij mij, wat vraagt gij
   En vangt met nutloosheid uw boodschap aan,
Die wel niet minder nutloos einden zal?'
   En Zefon zei, antwoordend hoon met hoon: -
'Denk niet, oproerge Geest, uw vorm gelijk,
Of klaarheid even hel, dat men u ken
Als toen ge oprecht en rein stondt in den Hemel.
Toen gij niet goed meer waart, verdween die glorie
Van u, en thans gelijkt ge uw zonde en 't oord
Van doem, zoo vuil en duister. Maar ga mee,
Want rekenschap moet gij voorzeker geven
Hem die ons zond, wiens werk het is te hoeden
Dees plaats voor schennis en dit paar voor kwaad.'
   Zóó sprak de Cherub; 't ernstige verwijt,
Gestrenge in jeugdge schoonheid, gaf hem gratie
Onoverwinlijk. Satan stond beschaamd,
Voelde hoe machtig goedheid is, en zag
Hoe lieflijk deugd in haar gedaante blinkt -
Zag 't, en betreurde zijn verlies; maar 't meest
Dat men zijn luister zichtbaar zag verzwakt;
Toch scheen hij onbevreesd. 'Indien 'k moet strijden',
Zei hij, 'dan ook de beste met den beste -
Den zender, den gezondne niet; of wel
Allen tesaam: zoo wint men meer, of derft
Men minder roem'. 'Uw vrees', zei Zefon toen,
'Bespaart de proef ons wat de minste kan,
Alleen, tege' u die slecht en daardoor zwak zijt'.
   De Booze antwoordde niet, woede-overmand;
Maar ging, gelijk een fier beteugeld paard,
Bijtend op 't ijzren bit, hooghartig voort.
Strijden of vluchten hield hij voor vergeefs;
Ontzag van boven had zijn hart getemd,
Dat anders niet verschrikte. Nader kwamen
Zij nu bij 't Westersch punt, waar juist die wachten,
In halven kring gegaan, elkaar ontmoetten,
En aangesloten, in een phálanx staand,

Verder bevel verbeidden. Van het front
Riep luid hun leider Gabriël hun toe: -
o Vrienden, 'k hoor den tred van vlugge voeten
Spoedend hierheen, nu, door een schijn, bespeur 'k
Ithuriël en Zefon, door de schaduw;
En met hen komt een derde, koninklijk,
Maar met verwelkte, bleeke pracht, die schijnt
Door gang en wild gebaar de Vorst der Hel -
Die zonder strijd wel niet van hier zal gaan.
Sta pal, uitdaging dreigt er in zijn blik.'
Nauw zweeg hij, toen dat tweetal nadertrad,
En kort verhaalde wien zij met zich brachten,
Waar zij hem vonden, en in welk bedrijf,
In welke vorm en houding, neergedoken.
Met strengen blik sprak Gabriël hem toe: -
'Waarom, o Satan, braakt gij door de grenzen,
Uwe' overtredingen gesteld, en stoort gij
De opdracht van anderen, wien 't geenszins lust
Om te overtreden naar uw voorbeeld, maar
Die macht en recht bezitten te ondervragen
U, koene binnendringer in dit oord;
Bezig naar 't schijnt, den slaap van hen te storen
Wier woning God hier plantte in zaligheid?'
Dan Satan, met verachting in zijn blik:
'Gabriël, gij hadt omhoog den naam van wijs;
Daarvoor hield ik u ook; maar deze vraag
Brengt mij in twijfel. Leeft er iemand die
Zijn pijn bemint? Wie zou niet, zag hij kans,
Losbreken uit de Hel, schoon hij daarheen
Gedoemd was? Zonder twijfel zoudt gij 't zelf,
En koen u wagen naar wat plaats ook, 't verst
Van pijn, waar gij mocht hopen te verruilen
Foltring voor rust, en 't spoedigst leed vergoeden
Met lust, die ik gezocht heb in dit oord.
Voor u geen reden, die niets kent dan goed,
Maar 't kwaad niet hebt gesmaakt. En werpt gij tegen
De wil van wie ons bond? Sluite hij beter
Zijn ijzren poorten, zoo hij wenscht ons blijven
In 't duistre hol. Dit 's antwoord op uw vraag.

De rest is waar; zij vonden me op die plaats,
Maar kwaad of schennis sluit dat geenszins in.’
Zoo sprak hij honend. De krijgshaftige Engel,
Antwoordde ontstemd, en smalend half glimlachend:
‘O het verlies van één geest in den Hemel
Om te oordeele' over wijsheid, sinds de Satan
Gevallen is, dien dwaasheid kantlen deed,
En die nu keert, ontkomen aan zijn kerker,
Ernstig in twijfel of hij wijs moet achten
Of niet, wie vragen wat stoutmoedigheid
Hem zonder Gods vergunning hierheen bracht
Van de in de Hel hem voorgeschreven grenzen!
Zoozeer waant hij het wijs om toch zijn pijn
Te ontvlieden, en te ontkomen aan zijn straf!
Blijf dat maar wanen, trotschaard, tot de toorn,
Die gij door vlieden opwekt, zevenvoud
U aangrijpe in uw vlucht en al die wijsheid
Zal geeslen naar de Hel, die nog niet beter
U leerde dat geen pijn betalen kan
Eindloozen toorn, als die werd uitgelokt.
Maar waarom gij alleen? Waarom brak heel
De Hel niet met u los? Is pijn voor hen
Dan minder pijn, minder tot vlieden nopend?
Of zijt ge in 't dragen minder sterk dan zij?
Dappere aanvoerder, de eerste in 't vliên van pijn,
Hadt ge uw opstandig leger meegedeeld
Dees reên voor vlucht, wis vloodt gij niet alleen.’
Hem antwoordde, ernstig fronsend, Satan dus: -
‘Niet wijl ik min verduur, of beef voor pijn,
Beleedgende Engel! die wel weet hoe 'k stond
Uw felste kracht, toen 't zengende geschut
Des donders u ter hulp ijlde in den strijd,
Bijstaand uw anders niet gevreesde speer.
Maar nog bewijst uw taal in 't wilde, als straks,
Dat ge onervaren zijt in 'tgeen betaamt,
Na zware pogingen en slechten uitslag,
Een trouwen leider - állen niet te wagen
Op wegen vol gevaar, hemzelf nog vreemd.
Ik daarom, ik alleen, wilde eerst doorvliegen

Den leegen Afgrond, en dees nieuw geschapen
Wereld verkennen, waar de faam van spreekt
Zelfs in de Hel, daar ik te vinden hoopt'
Een beetre woon, en mijn gekwelde Machten
Te vestgen hier op Aarde, of in de Lucht;
Al moet ik ook om dit bezit nog eens
Beproeven, wat daartegen durven doen
Gij en uw vroolijk heir, wien 't lichter waar'
Omhoog in Hemelen uw Heer te dienen,
Zijn troon met zang te omgalmen, en te kruipen
In uw gewende rangen, niet te strijden.'
De strijdbare Engel antwoordde hem dra: -
'Iets dat gij zeide onmidlijk te herroepen,
Eerst zeggend wijslijk pijn te ontvlieden, dan
Getuigend een spion te zijn, bewijst
Geen leider, maar ontdekt een leugenaar,
Satan; en kondt gij spreken nog van "trouw"?
O naam, o heilge naam van trouw ontwijd!
Trouw tegenover wie? Uw muiterschaar?
Leger van duivelen, een passend lijf
Bij passend hoofd! Was dit misschien uw tucht,
Verpande trouw, krijgsmansgehoorzaamheid,
Uw eed aan den erkenden Vorst te breken?
En gij, geslepen huichelaar, die thans
Wel schijnen woudt beschermheer van de Vrijheid,
Wie vleide en kroop er eertijds meer dan gij,
Wie eerde slaafscher 's Hemels grooten Koning?
Waartoe, dan in de hoop om hem te onttronen,
En zelf te heerschen? Let wat ik u raad:
Ga heen! vlucht waarvandaan gij vloodt. Verschijnt
Gij na dit uur binnen dees heilge grenzen,
Dan sleur 'k in keetnen u naar 't Helsche Diep,
Verzegel ik u zoo dat gij niet meer
Verachten zult de makkelijke poorten
Der Hel, die al te zwak gegrendeld zijn.'
Zoo dreigde hij; maar Satan gaf geen acht
Op dreigingen, maar zeide meer vertoornd: -
'Als 'k uw gevangne ben, spreek dan van keetnen,
Trotsche beleedgende Engel! Maar verwacht

Eer 't zóover is zelf een veel zwaarder wicht
Te voelen door mijn krachtgen arm, al rijdt
Des Hemels Koning op uw wieken, en
Al trekt gij met uw schare, aan 't juk gewend,
Over de sterren-beplaveide baan
Des Hemels zijn zeeghafte wielen voort.'
Wijl hij dus sprak, werd 't stralend regiment
Van englen vurig rood, in manehorens
Scherpend zijn phálanx, en begon hem rond
Te omsinglen met geheven speren, dicht
Als wen een veld van Ceres, rijp voor de oogst,
Golvend zijn baardig woud van aren buigt
Waarheen de wind ze zwaait; in twijfel staat
De zorgenvolle ploeger, of zijn schoven,
Zoo hoopvol, op den dorschdeel zullen blijken
Slechts kaf. Aan de andre zij, gevaar-bewust,
Stond Satan, en verzamelde al zijn macht,
Van vorm vergroot, als Teneriffe of Atlas,
Niet te verwrikken: zijn statuur bereikte
Den hemel; op zijn kruin zat Schrik, geveêrd;
En in zijn greep ontbrak niet wat geleek
Bei speer en schild. Nu waren gruwbre daên
Gevolgd, niet enkel Eden, in dees woeling,
Maar wellicht 's Hemels sterrige dom, of minstens
Al de Elementen, waren thans vergaan,
Verstoord, verscheurd door 't felle van dees strijd,
Had niet weldra de Oneindge, om te voorkomen
Zoo vreeselijk gevecht, zijn gouden schalen
Gehangen in den Hemel, nog aanschouwd
Tusschen Astraea en den Schorpioen,
Waarin hij eerst al het geschaapne woog,
De ronde zwevende Aard in evenwicht
Met de afgewogen lucht, en nu nog weegt
Alle' uitslag, strijd en heerschappij. Hierin
Deed twee gewichten hij, die de een 't gevolg
Verbeeldde van vertrek en de aêr van strijd:
De laatste vloog snel op en bleek te licht;
Wat Gabriël zag, die tot den Booze sprak: -
'Satan, ik ken uw kracht, en gij kent mijn',

Beide geschonken, geenszins van ons zelf;
Hoe dwaas dan, met wat wapenen vermogen
Te pralen! daar niet meer dan God veroorlooft
Uw kracht kan doen, noch mijn kracht, schoon die thans
Verdubbeld zij, u te vertreên als slijk.
Zie opwaarts ten bewijs, en lees uw lot
In ginder hemelteeken, waar gij zijt
Gewogen, en getoond hoe licht, hoe zwak,
Zoo gij weerstaat.' Satan blikte op, en zag
Zijn hoog geheven schaal: niet meer; maar vlood
Morrend; en met hem vlood het nachtlijk duister.

Grafologie
Door
T.J. De Boer.

Aan zijn gang, aan zijn gebaren, aan zijn stem herkent en kent men den mensch veel meer onmiddelijk dan aan de vormen van zijn schrift. Niet alleen is dit zeer ingewikkeld maar er zijn ook een aantal uiterlijkheden die op de vorming van het schrift invloed uitoefenen zonder dat dit uit het voltooide schriftbeeld gemakkelijk is op te maken. De onderlinge verhouding van schrijftafel en stoel, stof en bekleeding vooral van de tafel, het invallen van het licht en de temperatuur, aard van pen en papier en andere omstandigheden meer dringen zich tusschen de door ons voorgestelde of bedoelde en de werkelijk uitgevoerde vorm, als mede bepalend in hoever de laatste aan de eerste beantwoordt. Het is die moeilijk na te speuren weg die van den geest tot de letter leidt, waarmee hun kunst buitensporig prijzende grafologen in den regel zeer weinig rekenen. Elk teeken, elke haal, elk krulletje heeft voor hen een eigen bepaalde beteekenis, waaruit het leven der ziel of het karakter spreekt. Als ze zich namelijk niet door ervaring, takt of intuitie geleid, van een strenge toepassing der grafologische regelen onthouden.

Intuitie van enkelen loopt altijd de wetenschap vooruit, geeft aan deze haar problemen op en benadert voorloopig min of meer de oplossing. Zoo is het ook hier. Onder hen die het eerst op eigenaardigheden van het handschrift in verband met karakterstudie letten, kunnen we mannen noemen als Lavater, Goethe en Alexander von Humboldt. Bij hen

was het hoofdzakelijk onbewuste ervaring of zuivere intuitie. Vaag en gedeeltelijk zeer subjektief spraken ze van krachtige en zwakke, plompe en fijne, vaste en onvaste, nette en slordige, mooie en leelijke handen, enz., zonder duidelijk aan te geven, waaraan die eigenschappen zijn te onderkennen.

Een groot empirisch materiaal is het eerst bijeengebracht door den franschen abbé Michon (1875). Van hem zijn ook de meeste regels afkomstig, waarnaar de populaire grafologen in verschillende landen nog altijd de karaktereigenschappen van den mensch, tot de meest samengestelde toe, uit de teekens van het schrift afleiden. Men kan deze grafologische manier het best vergelijken met de methode der oudere geneeskunde, die de ziekten meer naar uiterlijke symptomen dan naar inwendige oorzaken bepaalde.

Alleen door de psychofysische oorzaken van de verschillende handschriften op te sporen komen we verder in de grafologie. Daarmee is men dan ook bezig, vooral in Duitschland. Wilhelm Preyer,[1)] in leven Professor in de fysiologie, en de psychiater Georg Meyer[2)] hebben er het beste positieve werk geleverd. Terwijl we de beste kritiek van de grafologie danken aan Prof. Alfred Binet[3)], direkteur van het psychologisch laboratorium aan de Sorbonne.

Dezer dagen nu - en ziedaar de aanleiding tot de volgende opmerkingen - verscheen er een werk van den voorzitter der ‘Deutschen Graphologischen Gesellschaft,’ Dr. Ludwig Klages, met den titel: *Die Probleme der Graphologie* en den ondertitel: *Entwurf einer Psychodiagnostik*. Beter dan door aldus onder den beschermenden naam van bescheiden wetenschap het doel van zijn eerzucht te plaatsen had de schrijver de tweeslachtigheid van zijn geschrift, niet kunnen aanduiden, Ik kom er in 't vervolg op terug. Hier slechts dit: een deugd van Klages is dat hij altans de resultaten van Meyer opneemt, een van zijn ondeugden dat hij Binet's werk zelfs niet noemt.

* * *

1) Zur Psychologie des Schreibens. 1895.
2) Die wissenschaftlichen Grundlagen der Graphologie 1901.
3) Les Révélations de l'Ecriture. 1906.

Binet heeft met een aantal grafologen en niet-grafologen proeven gedaan om uit te vorschen of ze er iets van weten en wat. Het materiaal dat hij daarvoor gebruikte - meestal waren het adressen van brieven - is zeer zeker onvoldoende, zij het dan ook om verschillende redenen het beste middel tot vergelijking. Des te bevredigender is de uitslag: in sommige opzichten zien de grafologen meer dan anderen, en vooral Crépieux-Jamin is buitengewoon scherpzinnig. Daar staat tegenover dat zelfs de laatste zich van zijn betrekkelijk juiste intuities geen voldoende rekenschap weet te geven. Een wetenschap is dus de grafologie nog niet.

Twee jaar geleden heb ik met eenige studenten de proeven van Binet gedeeltelijk herhaald, gedeeltelijk door nieuwe aangevuld. We zijn begonnen met de zeer eenvoudige onderscheiding die ieder leek meent te kunnen maken: die tusschen het schrift van mannen en van vrouwen. Zoo deed ook Binet. Hij heeft 180, voor de eene helft door mannen voor de andere helft door vrouwen geschreven adressen aan 2 grafologen en 15 niet-grafologen ter beoordeeling gegeven. Opgemerkt zij dat het toeval hier ongeveer 50% juiste beoordeelingen zal leveren. En de uitslag? Crépieux-Jamin meende 129 adressen met zekerheid te kunnen bepalen. Hierbij bleken ruim 90% juist beoordeeld te zijn, Daarentegen waren van de 51 adressen, waarover hij met min of meer waarschijnlijkheid zijn oordeel gaf, 23, dus bijna de helft, onjuist gedetermineerd, niet veel beter dan het toeval het zou doen. De tweede door Binet geraadpleegde grafoloog oordeelde in 75% van de gevallen juist en bij de niet-grafologen bedroegen de juiste beoordeelingen van 63 tot 73%. Mijn proefpersonen, die zonder twijfel tot de laatste kategorie behooren, bereikten cijfers van 64 tot 75%.

De genoemde proefnemingen hadden betrekking op het schrift van ontwikkelde personen. Op grond van mijn ervaring vermoedde ik echter dat het handschrift van onontwikkelden in dit opzicht veel moeilijker te determineeren zou zijn. Dit bleek ook het geval. Twee van mijn 7 proefpersonen hebben ruim 60% goed beoordeeld, maar de anderen wisten het toeval niet veel te verbeteren.

Waardoor onderscheiden mannelijk en vrouwelijk schrift

zich van elkaar? In Frankrijk, waar de opvoeding van jongens en meisjes veel meer dan bij ons gescheiden is, hebben de grafologen in de tradities van het schrijfonderwijs altans een tijdelijken steun. Ook wij spreken van de kostschoolhand van meisjes. Dat de lagere school bij ons meest gemengd is, is misschien een der redenen, waarom wij het handschrift van onontwikkelde mannen en vrouwen moeilijk onderscheiden.

Het oordeel van de door ons ondervraagde proefpersonen berust meest op vage intuities, of op min of meer bewuste vergelijking met het schrift van hun bekende mannen en vrouwen. Maar wat is er de objektieve en wetenschappelijk vast te stellen grondslag van? Om hierop een antwoord te vinden heb ik nog een andere methode gevolgd dan die van ondervraging. Ik heb n.l. die mannelijke en vrouwelijke handschriften, die door alle proefpersonen zonder onderscheid juist zijn beoordeeld, naast elkaar gelegd en met elkaar vergeleken.[1)] Op bizonderheden kan ik hier niet ingaan. In 't algemeen laten de gebleken verschillen zich onder twee hoofden brengen.

10. Als gevolg van grooter fysieke kracht vertoont het mannelijk schrift gemiddeld meer blijken van druk, dus iets dikker lijnen dan het vrouwelijke. Het is waar dat de dikte van de letters behalve van den bij het schrijven uitgeoefenden druk ook afhankelijk is van de soort van pen die men gebruikt en de houding daarvan. Of in deze opzichten mannen en vrouwen zich van elkaar onderscheiden, is nog niet onderzocht. Maar bewezen is, vooral door de experimenten van Kräpelins leerlingen, dat de mannen meer drukken dan de vrouwen.

20. Als gevolg, deels waarschijnlijk van aanleg, deels en vooral van meerder oefening vertoont het mannelijk schrift gemiddeld meer afwijkingen van de regelmatig schoolsche vormen dan het vrouwelijke. Zooals op velerlei gebied vervalt de man ook in zijn handschrift meer tot uitersten dan de vrouw. In twee richtingen wijkt de man af. Eenerzijds vindt men erg

1) Slechts in enkele gevallen hebben allen verkeerd geoordeeld. Inderdaad waren deze uitzonderingen gemakkelijk te verklaren, omdat de beoordeelde handschriften in deze gevallen afkomstig waren van forsche vrouwen en zwakkelijke mannen.

haastige, slordige, woeste handen het meest onder mannen. Maar anderzijds vindt men onder hen ook de meeste gestiliseerde handschriften. De man, het meest gedifferentieerd door zijn beroep, is ook het meest gedifferentieerd in zijn schrift. Geen wonder alweer dat onontwikkelden, met minder oefening en minder gedifferentieerd, zich moeilijker laten onderscheiden.

* * *

Vele grafologen trachten na het geslacht ook den leeftijd vast te stellen van hen wier handschrift ze onderzoeken. Hun praktische menschenkennis, buiten het schrift om, komt hun daarbij natuurlijk te hulp. Zooals ze weten, dat de vrouwen hun diensten meer begeeren dan de mannen, zoo weten ze ook, welke leeftijd zich bij voorkeur tot hen wendt. Maar weten ze er werkelijk iets van? Volgens de ik stem toe ontoereikende proeven van Binet niet veel. In overeenstemming zoowel met de grafologische ervaring als met de uitkomsten van de bevolkingsstatistiek werden er vrij algemeen te veel van de beoordeelde handschriften aan den jeugdigen en middelbaren leeftijd toegeschreven. Misschien heeft ook - zooals Binet vermoedt - meegewerkt de menschelijke neiging om bij schattingen tot een zeker gemiddelde te naderen.

Ook deze proef werd het best doorstaan door Crépieux-Jamin, die zelf erkende op dit punt veel minder zeker te zijn dan met betrekking tot het geslacht der schrijvers. Het toeval, zoo berekende Binet, zou zich gemiddeld 15 à 16 jaar in den leeftijd hebben vergist en de gemiddelde vergissing van den grafoloog bedroeg ruim 10 jaar. Niet-grafologen vergisten zich 10½-14½ jaar. Terwijl dus enkelen het toeval weinig verbeterden, wisten anderen - en dit waren *onderwijzers* - er bijna evenveel van als de beroemde grafoloog.

Zeker, er is iets te zien. Maar afgedacht van de kinderhand en het bevende schrift van den ouderdom, dat echter niet alleen aan den ouderdom eigen is, laat zich voorloopig niet veel zeggen omtrent den leeftijd der schrijvers. Uiterlijke kenteekenen: zoogenaamde ouderwetsche vormen b.v., een tijdelijke mode als het steilschrift en dergelijke, helpen ons

op den weg. Maar anders is het handschrift zelfs voor den grafoloog nog zeer diskreet. Het is mogelijk dat dit gaat veranderen. Palaeografen en uitgevers van oorspronkelijke brieven enz. weten dat de hand van vele schrijvers zich voortdurend ontwikkelt. Door vergelijking mede met behulp van het schrift laten zich soms ongedateerde stukken vrij nauwkeurig bepalen. Brengt men nu eens vele ontwikkelingsreeksen bijeen, dan zijn er misschien eenige regelmatigheden te ontdekken. In elk geval zal het, zooals dat ten opzichte van de onderscheiding der geslachten werd opgemerkt, gemakkelijker gaan uit het schrift van hooger ontwikkelden dan uit dat van minder beschaafden verschil van levensperioden op te maken.

* * *

Zonder de historische ontwikkeling van het schrift en het schrijven nauwkeurig te kennen wagen sommige grafologen het de psychologie van de kultuurgeschiedenis uit de vergelijking van een aantal beroemde handschriften af te leiden. Het is b.v. een grafologische gemeenplaats - die zelfs door Klages wordt opgenomen en in systeem gebracht - dat het schrift van de 19e eeuw veel kleiner is dan dat van de 18e en vooral dan dat van de 17e en 16e eeuw, omdat in de 19e eeuw de geest van het ruimte en tijd sparende merkantilisme heerscht. Maar Byron en Victor Hugo schreven grooter letters dan Voltaire en Rousseau, Rubens en Jordaens worden in dit opzicht overtroffen door Reynolds en Thoma, Newton en Christiaan Huygens door Kirchhoff en du Bois-Reymond. Zoo zou ik er meer kunnen noemen, indien die enkele voorbeelden iets bewezen. Doch laat ons het feit toegeven. Gesteld al dat het schrift van de 19e eeuw kleiner is dan vroeger, zoo komt het mij gewenscht voor eerst eens te onderzoeken of dit niet veroorzaakt of meê veroorzaakt is door de invoering van de stalen pen en andere omstandigheden.

Groot schrift - zoo zeggen verder de grafologen - vindt men meer bij veldheeren, staatslieden en organisatoren dan bij geleerden, kooplieden en ambtenaren. Het is een feit dat ik niet betwist. Cromwell, Danton, Franklin, Wilhelm von Humboldt, Bismarck, von Moltke schreven groote, Bacon,

Hobbes, Descartes, Leibniz en Linnaeus kleine letters. Alleen wat kooplieden en ambtenaren betreft, ben ik nog niet zoo zeker, maar dat daargelaten. In het groote schrift van veldheeren enz. vindt Klages een ‘Pathos des Selbstgefühls’ of met Nietzsche gesproken een ‘Pathos der Distanz’. Daar is ongetwijfeld iets waars in, maar in een werk dat wetenschappelijk wil zijn zou ik toch liever dan dergelijke groote woorden te gebruiken de zaak nog eens wat nader beschouwen. Nietzsche, die het ‘Pathos der Distanz’ uitvond, schreef zelf geen overmatig groote letters. Het kleine schrift van Bacon en Descartes, Leibniz en Lessing, Kant en Fichte zal mij nooit doen gelooven dat het dezen mannen aan zelfgevoel ontbrak. Frederik de Groote, bij uitzondering een filosoof onder de koningen, schrijft ook in onderscheiding van zijn vorstelijke broeders kleine letters, waarschijnlijk echter niet uit gebrek aan zelfgevoel.

In het algemeen gesproken schrijven ongeoefenden en menschen die weinig schrijven grooter dan geoefende veelschrijvers, vooral indien de laatsten - wat licht het geval is - bijziende zijn. De school gaat terecht van den paedagogischen regel uit dat de kinderen moeten beginnen met groote of altans middelgroote voorbeelden na te schrijven, omdat daaraan de juistheid of onjuistheid der vormen het duidelijkst uitkomt. Veel onontwikkelden blijven hun leven lang trouw aan het groote voorbeeld van de school. Eerst nadat men met deze en andere omstandigheden afgerekend heeft, mag men in het groote schrift van vorsten en aristokraten een uiting van standsbewustzijn zien en het persoonlijkheidsgevoel schatten in de uitbundige handteekening van een Lodewijk XIV of van den aktiezwendelaar John Law.

* * *

Dikwijls gelukte het de grafologen uit het handschrift het beroep van den schrijver op te maken. Daar zijn redenen voor. Wij kennen allen het nette en volledige schrift van schoolmeesters en klerken. Vooral de laatsten wreken zich dikwijls op den hen niet interesseerenden inhoud van wat ze moeten overschrijven door den vorm der letters

met halen en krullen te versieren, die aesthetisch beschouwd niet onbedenkelijk zijn. Van het in den regel niet groote schrift der geleerden werd reeds gesproken. Dit kenmerkt zich ook meestal door sterke vereenvoudiging. Zij 't uit verstandige nuchterheid, zij het sobere smaak, het is hun blijkbaar om de zaak te doen, waaronder dan het uiterlijk tot slordigheid en onleesbaarheid toe kan lijden. Het handschrift van kunstenaars variëert zeer sterk. Van een architekt verwacht men in 't algemeen grooter letters dan van een romanschrijver. Een schilder, vooral een die zin voor kleuren heeft, legt het er dikker op dan een mystiek poëet of muzikus. Met dergelijke intuities werkt de grafoloog. De vraag echter, in hoever die verschillende handschriften van het beroep afhankelijk zijn en in hoever beroep en schrift beide met psychofysische eigenaardigheden samenhangen, kan eerst door verdergaande wetenschappelijke analyse worden beantwoord.

Rekenen dus de grafologen, voorzoover ze dat kunnen, met het beroep der schrijvers, men vindt in hun werken zoo goed als niets over het verschil van nationale handschriften. In hoever kunnen we van nationale karakters spreken en hoeveel moeten we op rekening van de historische traditie in het schrijfonderwijs stellen? We weten het niet en de grafologen kunnen het ons niet zeggen. Wie eenige buitenlandsche korrespondentie heeft, zal meest op het eerste gezicht duitsche, fransche, engelsche handen van elkaar onderscheiden. Het belgisch schrift, evenals het schrift van velen uit het Zuiden van ons land, heeft fransche vormen. In het Oosten van ons land is duitsche invloed niet zeldzaam. In sommige kringen bootst men met voorliefde engelsche lettervormen na. En ik ken hôtelhouders in onze zeebadplaatsen die, als gevolg van hun afkomst, opleiding of voortdurend verkeer met vreemdelingen, duitsche, fransche en engelsche elementen in hun schrift dooreenmengen.

Laat mij met een voorbeeld aantoonen, van hoe groot belang het voor den grafoloog is, dergelijke dingen te weten. Een van de teekens van het schrift, waarover de grafologen tot met Klages spekuleeren, is het overwegend gebruik maken hetzij van scherpe hoeken of van krommen. Terecht veronderstelt men dat scherphoekig schrift iets anders beteekent

dan het afgeronde. Maar wat? Preyer heeft er te veel en veel te vaag over gesproken. Klages kritiseert hem en is met zijn verklaring misschien veel dichter bij de waarheid. Maar de toepassing! De algemeene theorie laat zich niet zonder meer op de hoekige duitsche gothiek en de engelsche kromme toepassen. Ja, het wil mij zelfs toeschijnen dat de eigenschappen die de grafologen doorgaans aan het hoekig schrift toekennen beter bij het engelsche karakter passen dan de daaraan tegengestelde die men uit het kromme afleest.

* * *

Ik schrijf hier aldoor over zeer eenvoudige dingen, waaro ver het nieuwste werk van den voorzitter der ‘Deutschen Graphologischen Gesellschaft’ meestal hoogmoedig zwijgt. Het vat de karakterproblemen veel dieper op.

Maar eerst een woord over het karakter van den schrijver, zooals de geschiedenis van zijn boek het ons laat zien. Zonder dat het op den titel of ergens in het werk is gezegd - het spijt me voor de firma Barth te Leipzig dat ik dit aan 't licht moet brengen - geeft het boek van Klages ons een gewijzigden herdruk van vroeger onder een anderen naam verschenen tijdschriftartikelen.

Ziehier het verhaal dat historisch is.

De ‘Deutsche Graphologische Gesellschaft’ heeft als officieel orgaan sedert ruim 10 jaar uitgegeven de ‘Graphologische Monatshefte’, waarvan haar voorzitter Dr. Ludwig Klages de redakteur is. Sedert 1904 worden Dr. Erwin Axel e.a. als medewerkers genoemd. Welnu, hoofdzakelijk in de jaargangen 1904 en 1905 is daarin verschenen de ‘Graphologische Prinzipienlehre’ van Dr. Erwin Axel, waarvan ‘Die Probleme der Graphologie’ van Dr. Ludwig Klages de gewijzigde herdruk is. Ik veronderstel, in verband met de diagnose die Klages van het ‘hysterisch karakter van onzen tijd’ geeft, dat die twee personen een zijn. Maar is het dan zoo erg dat hij eerst onder een pseudonym gaf wat nu onder zijn eigen naam verschijnt? Op zich zelf zeker niet, maar laat ons het verhaal vervolgen.

Toen, in 1904, het werk van Dr. Erwin Axel in de ‘Gra-

phol. Monatshefte' begon te verschijnen, plaatste de redaktie d.i. Dr. Ludwig Klages, daaronder deze noot:

'Es schien der Redaktion erwünscht, den 8ten Jahrgang der Publicationen mit einer Arbeit zu eröffnen, welche, indem sie auf Grund des gegenwärtig Erreichten die Principien unserer Wissenschaft entwickelt, zugleich alles bisher Geleistete in eigenartiger Weise zusammenfasse. Mit seiner "graphologischen Principienlehre" (zu der sich die "graph. Methoden" von Klages verhalten etwa wie das Programm zur Ausführung) hat Verfasser diese Aufgabe in einer Art gelöst, welche die Erwartungen der Redaktion weit übertrifft. Die Abhandlung ist reich an kühnen und tiefen Neuerungen, von denen Kenntnis zu nehmen nicht nur der Forscher, sondern ebensosehr der Practiker gehalten ist. Insonderheit der Abschnitt von der "persönlichen Ausdrucksschwelle" mit seinen überraschenden Aufschlüssen über Wesen und Erscheinungsweise der Hysterie bringt Funde und Sätze, mit denen die graphologische Technik in der Folge zu rechnen haben wird.'

Nu we weten dat Klages = Axel en Axel = Klages is, klinkt die lofspraak wel eigenaardig!

Onder een der vervolgen, in den jaargang 1905, lezen we nog dit aanbevelend woord van de redaktie:

'In diesen und den nachfolgenden Unterabteilungen des vorliegenden Kapitels verschmilzt der Verfasser mit der laufenden eine zweite Arbeit ebenfalls prinzipiellen Inhalts, die aber über das bisher in der Graphologie Geleistete in jeder Hinsicht hinausgeht....'

Genoeg! Ik zou hier liever van gezwegen hebben, indien niet 'Die Probleme der Graphologie' in hun tegenwoordigen vorm waren opgetreden met pretenties die geschikt zijn om in grooten kring weerklank te vinden. Het is romantiek, die in de kunst groot mag zijn, maar die in de wetenschap niet thuis behoort. Grafologie als wetenschap wordt er niet door bevorderd. Daartoe is de schrijver veel te subjektief. Hij geeft zich meer moeite voor de keus en de schikking van zijn woorden en zinnen dan voor een nauwkeurige studie van zijn veel geduldigen arbeid vragend onderwerp. Hij treedt op als kultuurhistorikus en kultuurprofeet, maar beneveld door de theorieën van Nietzsche. Hij veroordeelt, zonder kennis van

zaken, de empirische en experimenteele psychologie, maar wat hij zelf orakelt is, behalve van Nietzsche, meest afkomstig van Theodor Lipps. Hij is m.i. niet de man, naar wien de grafologie van de toekomst zich zal noemen.

* * *

Er is dus voorloopig alle reden om van Klages tot Binet terug te keeren. Men zal dan vinden dat hij zijn grafologische enquête ook heeft uitgestrekt tot de bepaling van de intelligentie en het karakter waarvan het handschrift blijken geeft. Wie er belang in stelt moet de geestige en tegelijk leerzame hoofdstukken die daaraan gewijd zijn zelf gaan lezen. Het zal hem dan duidelijk worden dat hetgeen we het liefst omtrent een mensch zouden weten, de zedelijke eigenaardigheden nl. van zijn karakter, tot nog toe voor de grafologen het moeilijkst uit het handschrift zijn op te maken. Sporen van intellektueele en aesthetische kultuur laten zich veel gemakkelijker aantoonen dan ethische eigenschappen.

Indien de lezer nu van mij verwacht iets te vernemen aangaande de waarschijnlijkheid, waarmeê we op 't oogenblik uit allerlei eigenaardigheden van het schrift sommige eenvoudige en ook enkele meer saamgestelde eigenschappen van het karakter kunnen afleiden, dan moet ik hem voor ditmaal teleurstellen. Het is er mij bij deze gelegenheid om te doen, de aandacht te vestigen op de grafologie en de hoop uit te spreken dat het tot nog toe daarin heerschende dilettantisme plaats make voor ernstige wetenschappelijke behandeling. Nuttig kan deze zijn niet alleen voor de theoretische psychologie maar vooral ook voor de juridische praktijk, die dikwijls in de noodzakelijkheid verkeert om de echtheid of onechtheid van een handschrift te beoordeelen. Daarvoor is grafologische ontwikkeling noodig en ik geloof niet dat we verantwoord zijn met in zoo'n geval een kalligraaf tot deskundige te nemen.

Ondertusschen schijnt mij een verstandig kalligraaf toch minder gevaarlijk dan een ijdel grafoloog.

Zelfschouw op een Winterdag
Door
Albert Verwey.

I

De wieken draaien voor den wind,
De paarden stappen voor hun last,
Het fonklen schijnt mijn oogen blind
Van zon op sneeuw, hier opgetast,

Daar dun en ongelijk gespreid
Waar 't bollenveld, met riet gedekt,
- Eén witte en gulden groenigheid -
Langs weg en sloot omhaagd, omhekt,

Zich onder duin en dorp verschuilt -
Het open duin dat blinkt in 't blauw,
Het needrig-nijver dorp, omtuild
Door zwart geboomt waar ijl en flauw

De rook in kringt van 't middaguur: -
Eén onverstoorbre winterdag
Die schijnsel zendt in huis en schuur,
Zooals ik o hoe vele zag.

Ben ik diezelfde dan die eens
En na dien eenen menig maal
Dat alles zag, al eveleens,
Dat land, die lucht, dat zongestraal?

Ben ik diezelfde dwaze knaap
Die 't leven in zijn armen nam
En dartlend, tusschen droom en slaap,
Hier d' eersten winter wachten kwam? -

Het leven bloeide er onder uit,
Onder mijn armen, onder 't kleed
Van stroo en sneeuw, gewilge buit
Voor al wie de armen open deed

En 't aannam naar zijn menschlijk recht,
En ik alleen - neen niet alleen - -
Hoe dikwijls heb ik toen gezegd:
't Geschapene is aan elk gemeen

Maar dwaas die denkt dat door die gaaf
De schepper zelf verarmt. Hij zendt
Kindren en bloemen, dat zich laaf
Aan hen, aan elke nieuwe lent,

Al wie behoefte aan laafnis heeft,
Maar iedre vreugd die komt en gaat
Behoort aan hem zoolang hij leeft
Gelijk een lach van zijn gelaat.

Zij hoort aan hem, keert weer tot hem,
- Zoo lokt een lach een lach weerom -

Zij wordt gestalte en daad en stem -
Luid-vol 't heelal, eerst leeg en stom.

Zoo zit ik in mijn winter hier
Opnieuw, en rijker dan voorheen.
Al wat ik schonk is 't mijne en schier
Al wat mij eens als vreemd verscheen

Werd mij verwant. Ik ben die 'k was:
De knaap, nu man, op de eigen plek
Waar ik misschien veroude of ras
Gereed moet zijn voor 't laatst vertrek

Naar 't groene ommuurde plekje aan 't duin
Waar ik een goeden vriend begroef, -
Maar hier of in dien kalen tuin
Of waar ik elders 't zonlicht proef,

Volgen mij na, zijn rondom mij
De levens die mijn lach verwon,
Lent, zomer, herfst en 't wintertij,
De Aarde en de Lucht, de Zee, de Zon.

II

Wij kwamen in het heuvlig oord
Waar sneeuw op alle boomen lag,
Wij spraken 't eerste vriendschapswoord
En ruilden d'eersten lach.

Omlaag: - en witte kruin aan kruin
Spreidde op zijn stammen boven ons, -

Omhoog: - en onder ons een tuin
Van wit en golvend dons.

Dat blanke woud, in dubbel-stand
Gezien langs 't pad dat daalde of rees,
Leek ons het meest geschikte land
Voor wie de schoonheid prees

Van 't stil belangloos samengaan
Naar doel dat ongeweten woont
In toekomst die, als droom verstaan,
Zich 't nuchtere oog niet toont.

Gestamte dat in sneeuw verdwijnt,
Sneeuw die de vorm van kruinen heeft,
Dons daar zich iedre twijg in lijnt,
Kou waarin 't leven beeft -

Van onder op, van boven neer,
Tweevoudig fonkelend gebouw -
Wij rezen en wij daalden weer
In zin-verloren schouw.

Wij voelden: zóó moet vriendschap zijn,
Zoo warm en blank, zoo vaag en vast,
Zichtbaar langs iedre rechte lijn
Die rijst of waterpast.

De zon scheen in: verganklijk bleek
Kristallen tooi; maar ook de groei
Die zwelt tot hij de bolsters breek'
Eindt in kortstondgen bloei...

Hij eindt? o Dwaas! Een eeuwigheid
Van sterflijk schoon bloeit om u uit.
Hoe teedrer praal zij openspreidt
Hoe hechter bond zij sluit.

III

Ik zag hem op een grijzen dag
Stoep op, stoep af, de gracht langs gaan.
Waar hij een deur zich oopnen zag
Bood hij een drukwerk aan.

Hij deê 't als wie een dagtaak doet,
Niet gaarn misschien, toch dienstbereid,
Als dacht hij: iedren mensch die moet
Heeft Hoogre Macht gewijd.

Een dichtwerk was 't; en toen ik 't had
Las ik het haastig, want mij trof
De trouwe en sterke toon, de schat
Van beelden, klaar, schoon grof,

En achter de gedachte een zin
Die nauwlijks meer door woorden sprak,
Maar door een maat, een ruimte, als in
Een bosch langs blaarte en tak

Een schijn maakt die, ons toegevloeid
Van open plek, daarheen ons lokt,
Ons aan zijn eigen brandpunt boeit,
Glans om elk loover vlokt.

Toen sprak ik hem: een vijftiger -
Op straat, werkloos, met zwak gezicht,
Daar 't zetterswerk voordeeliger
Door jongren werd verricht.

Maar gul zijn lach en hartlijk keek
Uit kleine en vast-grijze oogen hij -
Een gunst, bedeeld aan weingen, bleek
Zijn ‘gaaf’ hem, zoo hij zei...

IV

Ik liep, in droom, met haastgen pas,
Zooals ik veel deed in mijn jeugd,
De scheemring viel al en het gas
Kwam plotsling opgevleugd

In een lantaarn, terwijl mijn vaart
Een opgeschoten knaap weerhield:
‘'k Heb honger’ - angstig aangestaard,
Door 't gele licht omwield,

Nog in mijn droom waarin ik sliep,
Ver van ellende en zorg en stad,
Staande, daar 't bloed nog stormig liep,
Gaf ik al wat ik had.

De knaap verdween: hij leek volmaakt
Mijn jongren broer. Waar ging hij heen?
Langs 't huizenrak hem kwijtgeraakt
Ging ik - liet hem - alleen.

'k Liet hem, maar o hoe menigmaal
Als, daar mijn huis aan kruispunt leit,
De arme passant om geld of maal
Zich meldt en verderschrijdt,

Denk ik aan hem, mijn jongren broer
Gelijk, die in stads-schemering
Verdween, en wat hem 't lot beschoer
Onvindbaar tegenging.

V

Storm en sneeuw, de felle vlagen
Van den winter teistren 't huis,
Donkren toch al korte dagen,
Meerdren in de schouw 't gedruis.

Roepen raast er door het donker
Of ik uit mijn droomen kom,
En nog druipend van hun flonker
Me in den striem van 't noodweer krom,

Of ik naakt als andre menschen
't Lijf geef aan de felle pijn,
Om door 't sterven van mijn wenschen
De gewenschte god te zijn,

Om doorpraamd den dood te spreken
Aan de vreugden die ik lijd,
Om met bloed den grond te weeken
Voor de volken die ik beid.

Roepen raast er, maar dan hef ik
't Hoofd dat nu in donker bleekt,
Met een straal van oogen tref ik
Ruimte die van weenen leekt,

Schijn erin - zie zich verdichten
Nevels tot een droef gelaat,
Zie zich zware wimpers lichten:
Glimlach zacht door de oogen gaat.

Zie mij aan o doorngekroonde!
Zeg me of gij het lijden zocht.
Of voor vreugd ge u stug betoonde.
Of uw droom u hartloos docht.

Hoor, zijn lippen, zacht bewogen,
Laten 't duidlijk fluistren gaan.
Neigen de ooren we en vermogen
Wij het eindlijk Woord verstaan.

Hoor, geduldge klanken winden
Zich door 't scheemren, zich naar 't licht,
Dat voor ons, te lang geblinden,
Oplaait voor dat aangezicht:

Ik was altijd bij mijn Vader,
In mijn droom, en veilig thuis,
Leed was enkel de Verrader,
Weinig was, na hem, het Kruis.

VI

Teruggezonken
In de spelonken

Van mijn Zelf,
Hoor ik het kloppen,
Knagen en droppen
Aan 't gewelf.

De aarde ligt open,
Haar stroomen loopen
Uit in zee,
Maar in mijn holen
Murmelt verstolen
Bron van wee.

VII

Had ik u niet, leed dat ongesproken blijft,
Ik geloofde aan hart niet dat verdoken blijft.
Nu leeft knop van wensch die onontloken blijft...
Niet leeft overmoed die ongewroken blijft.

VIII

Droeg ik zoo diep niet in mij, heilge Machten,
De zekerheid dat ge onverbidlijk zijt,
Dat ge ieder hart hebt tot één eind gewijd
En van uw weg niet wijkt om beê of klachten,

Ik zou dan schreien, zou slaaplooze nachten
Met snikken breken en den duistren tijd
Doen luistren naar wat ik nu zwijgend lijd
En door mijn woorden u vermurwen trachten.

Maar ik ben stil daar ik u in mij ken.
Gij hoort mijn zwijgen beter dan mijn taal.
Gij weet me en zult u nooit om mij verkeeren.

En onverbidlijk als gijzelf bepaal
'k Uw stilte in mijne en zal uw wil verheeren
Tot mijne, of gij mij zijt, en ik u ben.

IX

Diep is de stilte waarin ik luister, -
Vast is de ring om den wortel gesmeed,
Niemand ontrukt of ontwindt aan dien kluister
Bloem van mijn vreugd en haar vezel van leed.

Doch in het donker naar 't groeien te hooren
Dat die gebondenheid laat voor het licht,
Kleur wordt en geur wordt en aarde-geboren
Geest wordt omhoog met verhemeld gezicht,

Dat is mijn hartlijkst, mijn heuglijkst gebeuren,
Dat is de rust die geen ruimte mij schenkt:
Schoonere vrijheid dan buiten haar deuren
Gloort in de cel waar de wereld niet wenkt.

X

Roem niet dat uw daden
Blijder dan de mijne zijn:
Ik ben leed-beladen,
Maar uw meerdre vreugd is niets dan schijn.

Ik heb eerst het gloren
Van 't verrotte in 't moer verstaan,
Toen zag ik het koren
Zwaar in 't zongoud heen en weder gaan.

Gij, als aanstonds sikkel
De aren van de stelen snijdt,
Kind met hoep en bikkel,
Speel, maar meen niet dat ik u benijd.

Rotkoorts vóór het dempen,
Vochten poel tot vasten grond,
Zon-geblaakt, te plempen,
Voor mijn kindren eerst het land gezond,

Dat was leed en werken,
Mij wel maar niet u bedeeld, -
Strijdende aan te sterken
Terwijl gij bewustloos om mij speelt,

De eerste voor te graven,
Werpen 't eerste zaad daarin,
Angstig zwoegen, slaven,
Dat stroom-was noch -kolk het van mij winn',

Om ontroerd en schromend
Halmgespruit en aar te zien
Groen en langzaam komend
Tot oogst-volheid - altijd nog misschien -,

Dat was hoop en juiching
Waar uw jonkheid niet van weet -

Wat's uw lust-betuiging
Neven vreugd gestegen uit zulk leed?

Altijd in mijn avond,
Goud van zwaargezonken zon,
Zie 'k mij dempend, gravend,
In den moergrond dien mijn spa verwon.

Altijd als de stralen
's Middags door de kluitige aard
Gulden-puntig dalen,
Weet ik welke gloed hen evenaart.

Altijd als de morgen
Dauwig rijst aan kimmerand,
Groet ik heilge zorgen
Dampende om mijn kuischen ijverbrand.

En als velden pronken,
Maaiers in hun rijen staan,
Allen, arbeid-dronken,
Zeisen door de stortende aren slaan,

En als garven wuiven,
Totdat aanstonds 't krakend voer
Wankt, door 't rosse stuiven
Van den weg, naar schuren van den boer,

Totdat vlegels kloppen
En het volk in koorn en kaf
Klinkt met kroes en koppen,
Joelt en arbeidt in bezweeten draf, -

Adem ik te breeder
Daar ik in mijn armen tijd
Zwaarder groef en wreeder
Leed dan gij die nu zoo leedloos zijt.

Juich dan om mijn wagen,
Knapen, buitel op mijn deel,
Bloem-bekranst, de slagen
Van mijn dorschers hoorend, luid en veel.

Uit een dagboek
Door
E. De Bock.

Avondlied

De gezichten half in de stille zon, die, als 't vermoeide kind, het hoofd zwaar gloeiend en de oogen droomend, weg sluimert uit een gulden wereld, - deze 't verlaten speeltuig (welks eigen geest nu dwaalt op het geluid der luiten), als eene slapende vrouw, eene avondpracht, bewegend teer aadmende hulsels - in koepeling wijd van drijvend paarlemoer, op stoelen en banken gegroept in strave steun, deez' avondlijke vrienden.

De hoofden vol van het lijnen der wegen en het teekenen der boomen; na lange wandeling handen als bloemen: uitstralend als zuiltjes van geur uit de palm fijn kloppende gloeing; armen lijk de vrouwen leggend als linten op raamberd of leuning, of als omvattende blâren om kruk der stokken vingers en pols; de hoofden in rustig turen geleund tegen koele ruiten; getafeld aan overvloed van stilte en luttel bewegen.

Als de nachtegaal, vervreemd door wat kruipt van blad tot blad, en om zijn kleine ziel schijnt te vlerken als het warm zich opdringend wijfje, beangstigd te zingen aarzelt, en weldra in klare beeken zijn lusten spoelt; en een laatste zonneadem, als gevleugeld en zacht warlend stof, te rusten vaagt om stilbewogen haartooi, - haartooi van wie tweeën te horken zitten in nátredenden schemer, de oogen open als de frischte van den mond, de mond verlokkend naar den hals, wit oprankend uit donkerend kleed - deez' late geruchten der meisjes

buste bij tijd omvonken, en goud stikken om hunne zwartroode gestalte.

Doch luttel bewegend de handjes, verplaatsend wat bij is van geurende lucht, betinken 't kristal van hemel-opene glazen. Terugdrijvende gebaren vlijen hun nieuwe rust in ranke schooten.

- Te verduisteren hangen en te hergluren in glansbewreven hemel de korrelen der eens blozende acaccia. Zwak licht-lijnen de roemers even tusschen overbuigende gelaten. In neêrgeleide duisternis - de dag die haar bracht vlood heen - klinkt dan een avondlied.

Herinnering

I

Het verleden van dezen dag was niet mooi.

De tweemaal verlaten keuken: Sinds lang - wanneer klonk der kindsheid laatste jolen? - ontweek ik de tegelmuren voor gene die met boeken zijn bekleed. Moeder, vader en de broeders togen na den middag weg. Mijne oogen beschijnen dichtbije ruimten op het blauw-bebloemde wit. Van den hof merk ik, door sympathieke verbeelding, de kleine plekken waar geluid lichtjes ontstaat. In de donkerte achter heimelijk traliewerk ploffen de zacht roode pooten van donzen duiven tegen houten latten, beroerend kleine kringetjes opflakkerende atmosfeer. Mismoedig roekoeën doortrekt als een dwalende processie het breede kot; en laat me de plaats niet vinden waar het in warmte op borrelt. 't Eentijdige geklep van zwingen hangt een wit-grijs beeld, een armlang zwevend van boven t'onder.

Doch musschen op een rood-bruin dak werpen hun lachende gesprekken onder lichtvolle lucht. De hemel, nu ontwaakt, zijgt over hof en drempel.

Het aangezicht richtend naar de kleine ruiten, te weinig openend het bóvenst van den wand, herzie ik in vroeger bewonderd groen - hun nooit verzwakkend vertellen - buiten-onder glazen afdak zacht varende takken van den groeizamen

wingerd. Achter glas, voerend hun zéer intieme en sprakelooze spel, de bloemelooze planten onder gezeefde licht.

- Alsof het geliefde duivinnetje, nochtans pronkende pauwstaart, aanminnig binnengleed, merkt de gevangene aandacht nu eerst de vegen van het late daglicht over den vloer, van waar de gastvrije deur geruchten inlaat. Een stille metaal-glans verbreidt zich smeltend op de gladwitte tafel, en wordt door rijke venstergulpen gezegend.

Helaas! De hoeken pruilen in zoo eenzaam een vertrek. Mijn bruine boekje, open, slaat eene lange schaduw op het tafelvlak. De sloten onder de witte krukken gaan openspringen.

II

Nu liggen de boeken, en ook de begonnen gedachtenbouwen, zóo ver van mij af, als stond enkel hun omslag daar, en zelfs als ik ze open leg vind ik er niets in. Als vrienden ver weg, zóo ver en zoo láng weg, dat het beeld hunner verleden aanwezigheid niet meer bloeit in de stille sfeer om ons onzer dagelijksche gedachten. Elders, ja, kunnen ze open liggen voor anders gevormden. En dat verscherpt ons gevoel van eenzaamheid binnen de klank-, geur- en kleur-mogelijke dingen.

III

Mijne gedachten hangen verspreid als vogelen, die, uit eene gemeenzame kooi ontvlogen, kwinkeleeren in de zon of hangen te mijmeren in lommerdreven. Maar ze staken niet gelijktijdig op, noch keeren zij te zamen weder. Enkele rusten in verre, verre geluchten. Die zag ik nooit sinds mijne kinderjaren terug, maar ik raad ze mooi en koning in hunne alleenigheid.

Beter kon ik ze vergelijken aan tonen, eenen stillen en lagen toren ontvloden, die zich verspreiden en alleen de zindering van de treurende klok wijst op hun heengaan naar alle einders.

Ook zóo kan ik mijne gedachten niet beelden. Ach, zij wijlen niet erkennelijk in dit uur, waaraan Uwe verschijning

beteekenis gaf, gereed om U te bekoren - Uw herhaald voorbijgaan deed mijne wegen uitloopen in beschouwing en nieuwe vlijt - maar de mooiste en beste verzelden de tijd die rugwaarts treedt, een bloeiend en erkennelijk gelaat minderend tot vaagheid.

IV

Een sprookje zou me welkom zijn.

Eene lichte krankheid ligt als een beschermend waas om mijn zacht wenschende hoofd. Een zachte omvattende nimbe, een lichtende glans, maakt me een stil aanschouwend midden van dit bestaan...

Geuren en klanken zijn uitingen van 't blinkende schoon. Ze hangen dees dag als het vredig gewaad om een wijlende schoone, voor een ruime draperij uit hoeken van belichte kamer. Vriendelijk guldt de reuk van bloemen op het gedoofde roode en blauwe van verbeelde sluiers. 't Verleden zoent mijn kinderhart, en ziet door de vensters mijner oogen de breede boeken niet, doch horkt ver-affe cimbalen en vreugde-geluidjes uit wenteling van zwak azuur.

Zwervers
Door
Is. P. De Vooys.

1

Mijn zang zeurt zoet om steun van stell'ge maat,
als moede zwerver, die zijn passen telt,
daar meer dan lust in rust, hem 't weten kwelt
hoe ginds in hoogsten nood te wachten staat

schuwschreiend kind, door 't loerend oog ontsteld
van zin'lijk volk langs avondlijke straat,
dat tuchtloos greinst en spottend snijdend praat.
Als stadslicht aan de lucht dreigt dat in 't veld,

waar eenzaam ligt mijn weg door 't avondkil
van grauwen regendag; de natte landen
omdampen 't slijkrig pad, waar 'k beef en ril

door 't moedloos moe zijn, meer nog door de schande,
dat 't liefste bleef in diepsten nood verlaten.
Zang steun mijn gang met luide en vaste maten.

2

Hoe zou ik, schoonheid, tot u durven naad'ren.
Ben ik geen zwerver in bestoven kleed,
die zich te zeer onooglijke' arme weet,
en daarom wijkt van blijden die vergaad'ren

tot avondfeest van zang, waar gondel gleed
naar ouden bouw, wiens lijn als levende aad'ren
veelkleurig licht ontgloeit; waar strooibloemblaadren
begroeten 't spel, dat ik omzwervend meed.

Kasteelplein wijd, fluweel en zijden waden
bekoren 't kleurgrage oog, gezangen ruischen
om teed'rer liefde schoon teer te doen raden.

Ik vlood naar zee, wier branding 'k hoorde bruisen
in 't eenzaam duin, als ver en verder klagen
van wie u, schoonheid, niet te naad'ren wagen.

3

Toen kwaamt gij beiden, laat me U vrienden noemen;
zwervers als ik, door zwerver's nood geplaagd.
Hoe vaak werdt gij, die 't leven luttel vraagt
dan zon en frissche wind en akkerbloemen,

door wreed seizoen geteisterd; ach wie vraagt
van 't weeldrig volk, die zich kunstzinnig roemen,
naar nijd'ge wespen die uw pijn omzoemen
als gij in zon de zwaarste lasten draagt.

Gij kwaamt en zongt uw lied'ren als verhalen
van open schoonheid, die ons blij verscheen,
en liet uw stemmen juichend rijzen, dalen.

Wat deert het wie u hoort. 'k Zie luistraars geen.
'k Zie u, en volg u, 'k moet tot u behooren.
Wij zwervers zingen schoonheid's verre koren.

Verzen
Door
J. Jac. Thomson.

I

Raakt gij nu weer tot ontwaken,
Ziel die in uw nauwe cel
Maneglans noch zonneblaken
Zaagt verglijden, zaagt genaken,
Vindt gij weer uw eedle sprake,
Ruischt weer 't water in uw wel?

Als het goud eens al verteerde
En de glorie, uitgebrand,
Niets liet aan dees armlijke eerde
Dan 't gedoofde en het verweerde,
Als na herfst geen bloeidag keerde
- Zóó keert golfslag op het strand -

Mochten dan maar aller oogen
Schreien tot hun stille licht
Wierd met nevelen betogen;
Wat was er omlaag, omhooge
Nog te wagen, nog te mogen,
Wijl het leven waar' ontwricht?

Dichter, die den ouden toren
Van dees armen tijd betrekt,
Weet, uw stem gaat ras verloren
Als der merel, die in 't koren
Dook - gij kunt den nachtwind hooren:
Maar zijn lied geen morgen wekt.

Die in klanken leeft en droomend
De eigen ziel in melodie
Ondergraaft en overstroomend,
Steeds met nieuwe klanken komend
Lust en lied hebt meegenomen, 't
Is verlangenslied - voor wie?

Ook die grauwe doeken kleuren
Met het willige penseel,
Die na keur en weder-keuren
Blauw en wit en paars, 't gebeuren
- Lijdens lachen, liefdes treuren -
Van het wereldsche tooneel,

Al het welig zielsgenieten
Bannen tot onstuimge rust,
Aan de vreugden die vervlieten
Zijt gij vreemd, aan die verstieten
Schoonheids leer en Schoonheids riten
Schilders, Dichters, Speelmans lust.

Meester, die het brood der wijzen
Voor de kleine schare breekt,
Die op geestes wonderreizen

Met veel laken, met veel prijzen,
Eeuwig jong, waar haren grijzen,
't Woord der zuivre wijsheid spreekt,

Meester, ware ùw stem beslagen,
Vast beeld in der tijden stroom -
Maar 't is vraag die dwazen vragen;
Wijsheid is dat nimmer dagen
Iets bestendigs tot ons dragen,
Vaster dan een damp of droom.

Maar de ziel die niet kan missen
Wat ze in woorden niet bevroedt,
Boven werelds droefenissen
Heft zij zich, uit 't ongewisse
Speurt zij 't zeekre dat er is en
Keert naar nieuwen daagraadsgloed

En de schoone eeuwigheden
Van des Dichters zalig lot
Schoten samen en vergleden
Met den klaren stroom der rede -
En voor dezer ziel gebeden
Gaan de poorten op tot God.

II

Laat mij uwen troost niet derven
Die mij tot het zingen riep:
Niet in 't stilstaan, niet in 't zwerven,
Noch bij leven, noch bij sterven -
Lang dien troost mij rijk en diep.

Die den vuurstraal der gedachte
Hooger dan de sterren richt,
En bij al het welkend wachten
Tusschen treuren in en trachten
't Leven nog maakt waard en licht,

Die uw zilverblanke straten
Klinkert over doodsche aard,
Ons ontberen met uw baten
Vult en wat de monden aten
Gaaft en geeft en nog bewaart -

Laat mij van uw troost niet wijken
Als het gouden licht verglom -
Wil de rimpels henen strijken,
Leid ons over d' aardsche dijken
Naar uw Woning en uw Dom.

III

De dag heeft wat licht laten vallen:
Nacht klimt langs een lucht van satijn;
Hoe of nu de menschen en alle
De boomen zoo wonderlijk zijn.

De iepen, de esschen, de berken,
Die staan op den rand van het licht
Te zamen wat zeldzaams te werken:
Straks wordt het muziek of gedicht.

De menschen die zeggen genavend;
De sjofelen zien nu gedwee,
En zij die het meest zijn gehavend:
Een fluit er en één zingt er mee.

De bakker staat onder de linde
En kijkt naar de lucht en het weer.
Om den hoek kust de knecht de beminde -
En verderop loopt een menéér.

De berken, de esschen, de iepen,
Ze stonde' aan een lucht van satijn:
Alleen de kinderkens sliepen
Omdat het maar kinderkens zijn.

De stervende pelgrim
Door
Geerten Gossaert.

Wanneer, in 't moordend licht, te midden der woestijnen,
De moede karavaan van wreeden dorst versmacht,
Ontschuilt ze, in 't zand gehukt, 't alzengend zonneschijnen,
En beidt, in loomen slaap, den koelen wind der nacht.

Maar dan, met d'eerste ster, herrijst ze en staat reisvaardig:
De lendenen omgord, de kemelen belaên...
Alleen één schaamle pelgrim voelt, ontzet, wreedaardig
De onmacht, als een boei, zijn lamme lende omvaên.

Wel, als in diepen droom, hoort hij, van ver, weerklinken
Het koperen signaal dat 't uur der afreis meldt,
En rijst...maar valt..., rijst wéér..voelt zich zijn krachte' ontzinken...,
En zijn berusting wéét zich tot den dóód geveld.

En langs zich, zwart fantoom, ziet hij den stoet verdwijnen
In 't melken licht der maan en, 't oor in 't zand geleend,
Hoort hij, een dof gerucht, der kem'len draf verkwijnen,
En heft zijne oogen op naar d'eenzaamheid, en wéént.

Zóó al den bangen nacht. Doch als de heuvlen vangen
De matte mauve gloor van 't rijzend morgenlicht,
Verheft hij, eerst, naar 't oost, de stad van zijn verlangen,
Nog eenmaal, en voor 't laatst, 't aanbiddende aangezicht;

Maar dan, met zijnen huik, aleer, na weinige uren,
'T delirium der dorst hem zijn verstand verdwaast,
Verhult hij zijn gelaat voor 't loerende oog der gieren,
Wier geilheid op den buit van stervende oogen aast:

De dichter, met een wijl' van woorden saamgeweven,
En rond zich als een waas van weemoed uitgespreid,
Verbergt, voor het gemeen, de waarheid van zijn leven...
Het smartelijk gelaat van eige' ellendigheid.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Jac. Van Looy: *De wonderlijke avonturen van Zebedeus*

Aan Jacobus van Looy is behalve een fabelachtig vermogen van indrukken opnemen en weergeven altijd nog een andere gaaf eigen geweest.

Waarnemingen worden gewoonlijk in verband gedaan en met een zeker doel. Wie een voorwerp kennen wil zet zich neer om de verschillende kenmerken ervan vasttehouden. Het kan zijn dat die stelselmatige manier van opnemen, van nature of op den duur, ook Van Looy niet vreemd was; maar daarvan spreek ik niet. Hij kon indrukken opnemen, zonder doel, zonder verband, alleen uit een aangeboren werkzaamheid van zijn zintuigen. Ik meen eigenlijk van één zintuig: het oog. Het verband kwam later, als hij vertelde of beschreef. Hij zelf had het verhaalde alleen met zijn oogen beleefd en niet met zijn verstand. Verrassend was het dan ook optemerken hoe nauwkeurig en krachtig zijn gezichtsindrukken en hoe vanzelf en levend zij hem altijd tegenwoordig waren. Hij dacht aan hen en zij kwamen. Zij bloeiden op in zijn herinnering. En daar zijn vermogen om ze te uiten niet achterbleef, stortte hij ze uit als woorden, in de orde waarin hij ze gekregen had, hartstochtelijk, onweerhouden, met een drang van beelding die aan het woord de klanknabootsing, het gebaar, de beweging van het heele lichaam toevoegde, zoodat het scheen alsof de dingen die hij gezien had zelf, demonen geworden, hem heen en weer dreven en door middel van hem zich openbaarden aan anderen. Ik herinner mij het nachtelijk verhaal van een stierengevecht (lang voor hij dat deel van zijn spaansche ervaringen beschreven heeft) waarin het bloed onder onze handen straalde en

spoot en siepelde en rondom de duivelsche toovenaar die Van Looy was het heele tafreel van de strijdende en gemartelde arena zoo angstwekkend-fel oplaaide dat de lamp verbleekte.

Maar ik zei al dat hij nog een andere gaaf bezat. Omdat hij in de wereld stond met zijn hoofd open voor al het gebeuren, en niet als een denker, was het hem alsof die wereld die onophoudelijk zich in hem overstortte, daar een eigen leven begon, een tweede leven dat hij nu met naar binnen gekeerde blikken kon waarnemen. Als hij zijn oogen sloot dan doemde al wat hij vroeger buiten zich gezien had, van binnen op. Het stond in een ander licht, het was glanzender, en - wat meer zegt - het had nu het verband verloren waarin het temidden van de uiterlijke wereld toch altijd gehouden werd. Het leefde nu in een ander verband, dat was mogelijk, - het verband van zijn innerlijk; maar het innerlijk van een die Oog was zooals niemand anders en die Denker zoozeer niet wezen wou. Droomer ja, dat voelde hij zich. De regellooste, de grilligste van alle droomers, die er pleizier in had, als in een kaleidoscoop de figuren van zijn geest eindeloos te doen afwisselen naar wetten die hij niet kende, - kinderlijkste, omdat niemand zoozeer als hij genoegen kon hebben aan, zich verdiepen kon in, de nauwkeurig geziene schoonheid van ieder plaatje afzonderlijk.

Grilligste droomer van het zoo-geziene, en daarbij van een kinderlijk verstand te zijn, - dit was de roem die Van Looy voor zich hield weggelegd, die hij bespiegelde in den Don Quichotte, die achter al de beelden van zijn boeken en schilderijen het verborgen schijnsel is.

De Wonderlijke Avonturen van Zebedeus is het werk waarin die droomer van achter Van Looy's vroegere dichten en leven te voorschijn treedt en een eigen bestaan begint.

Is hij - is Zebedeus - een schepping? Ja; in zooverre iedere gestalte die zich voor de verbeelding als afzonderlijk en als levend kennen doet, een schepping is. In hoeverre doet Zebedeus dat?

Misschien maar toevallig ontstaan, door de gedachte namelijk hoe dwaas het is lichaam en ziel te scheiden, bevat het eerste boek niets dat ons Zebedeus als persoon hetzij

zien hetzij beminnen laat. Hij wordt ons voorgesteld als dezelfde die, onder den naam Johan, de held van het vroegere werk ‘Gekken’ was. Terugkeerend van Marokko naar Europa, ondergaat deze Johan de wanhoop van zijn vorig leven weer te moeten opnemen. ‘Gulzig klokte het lage zwart om het snellende schip. Kookte niet overal de wijd-duistere zee van slokkende, vratige dreigementen? Stond hij daar nu niet midden op den nacht, voelend de sluipkou van den nacht, den nacht in de haren rillend; stond hij daar niet als een vat vol gloênde gisting; ging hij niet strekken nu de spierbanden onbewegelijk, om het vat te dijgen, om bijeen te houden het lijf, bewarend het eigene van hem, dat daar leefde in hem? Waar ging het heen, waar ging het henen door den angstennacht? Was het niet beter het broze vat te vernietigen, nu, nu, nu, en de verlangens der ziel als de geuren van een balsem te vervluchtigen in den nacht van het niet meer zijn...’ Als Zebedeus dus, meenende dat hij ‘land’ hoort roepen, in een begeesterde beweging geraakt, zijn koffertje opneemt en langig schrijdend het schip verlaat, om in niets dan land- en waterloozen nevel gaande zich met een geweldige inspanning te ontdoen van tegelijk lichaam en koffertje, om optezweven naar het witte rijk, naar het licht, en naar het zien van de visioenen die hem de Sfeer van de Overspanningen verzichtbaren, - dan kunnen wij, als dit den schrijver genoegen geeft, wel aannemen dat Zebedeus en Johan dezelfde zijn; maar is het wel noodzakelijk? Wij kunnen, dunkt me, Johan even goed op zijn schip laten voortdroomen, of zich naar Holland, naar Amsterdam of naar Soest begeven: zijn hoofd draagt hij overal met zich, wat maakt het uit waar het zich bevindt, daar het zelf zijn droom toch altijd bij zich heeft en wij nu eenmaal opgenomen zijn in dien droom.

Van het eerste woord dat de verhaler van Zebedeus' avonturen ons hooren liet, hebben wij afstand gedaan van de werkelijkheid. Deze oude heer die hier aan het vertellen gaat, is een heel andere dan de naïeve, hartstochtelijke, over zijn woorden haast struikelende Johan, die het leven zoo bloedigernstig nam. In plaats van naïef is deze ironisch, in plaats van hartstochtelijk toegevend, en zijn woorden heeft hij tot gierlanden gehangen waartoe hij bewonderend opziet of tot

beschulpte cirkelpaden gespreid waarlangs hij bedachtzaam treedt, in den tuin van zijn overpeinzingen.

Wij hebben eigenlijk te doen met een schepping vóór de schepping van Zebedeus. De oude heer! Is hij Zebedeus? Wacht maar: hij zegt zelf dat hij de proto-type van Zebedeus is. ‘Zijn vader en zijn moeder bij wijze van spreken.’ En aan het eind van het boek, in de Bijlagen (Bijlagen!), als Zebedeus niet langer de ontstellende geest is dien we aan hem kenden, maar tezamen met zijn ‘Lucinde, Dorinde’ het leven leidt van de étagère-poppetjes die zijn verteller moet bezeten hebben, dan zien we in Zebedeus eigenlijk dien verteller-zelf.

Maar - revenons à notre mouton! De verteller vertelt van Zebedeus. Hij doet dat niet met de zekerheid van een die weet dat zijn kous op twee en twintig steken is opgezet en waar het naadje en waar de voet begint. Met een zeker lyrisch instinkt doet hij het, dat alles wat in zijn geheugen aanwezig is naar voren brengt naar de behoeften van een voorgevoeld geheel. Hij is in den hoogsten zin iemand die zich gaan laat, maar heeft toch ook wel een zekeren stuur in zich. Net als-Zebedeus-zelf. Het is dan ook niet altijd even duidelijk waarom nu deze dan gene wending wordt uitgevoerd, waarom hier het eene daar het andere motief wordt uitgewerkt, maar onder het lezen reeds voelt men dat geen wending zonder innerlijke zekerheid en dus ook geene zonder noodzakelijkheid wordt voorgenomen, en, de lezing voltooid, blijkt menig motief terecht gekomen, hetzij als steun voor een later, hetzij doordat bij kennis van het geheel, de zin ervan helder werd. Een soort bewust - of boven-bewust - droomen dus, waarin de stemming van den beschouwer - die tevens de droomer en de uiter is - zweeft tusschen ironie en mee-gevoel.

Hoeveel gelegenheid zou hier zijn voor een verhandeling over de romantiek - o Tieck - en voor nadere verwijzing naar Cervantes.

Mij boeien uit het eerste boek, in zijn eerste helft, het meest de beschrijvingen van de dieren die Zebedeus te zien krijgt. De tweede helft daarvan is de alleenspraak van zijn lichaam, achtergebleven met het koffertje. Deze vertooning van een zielloos lijf is goed, - ik zou zeggen: zoo goed als ze

zijn kan, - indien ik ooit een tweede ter vergelijking gezien had. Het ‘gaan laten’ is er natuurlijk tot aan de volstrekte reden-loosheid volgehouden, en de meeste volharding en doorzetting toont de held onder den aandrang van *stoffelijke* instincten. Toch is er in de verlatenheid en groteskheid van dit wezenlooze schepsel, in die vormeloosheid *die toch leven is*, al een begin - eigenlijk een diepe snaartoon - van de wijze droefheid die het wezen van Zebedeus uitmaakt.

Ik herhaal: Zebedeus zelf ken ik uit dat eerste boek niet. In zijn tocht door het witte rijk zie ik veel ironie en een groot schrijfvermogen. Ik kan ook niet beslissen in hoeverre er daar, bij het noodzakelijke waarvan ik, in het algemeen, de aanwezigheid staafde, het een en ander is dat gemist kon worden.

Maar Zebedeus zie ik in het tweede boek. Heeft de schrijver zelf gevonden dat de splitsing van zijn held in twee deelen ook in de voorstelling niet kon bevredigen? Natuurlijk vond hij dat. Bij elkaar gehouden bladeren; maar waar was de boom? Die splitsing kon voorspel zijn, maar haar voorwaarde was de eenheid. Waar was Zebedeus?

Hij heeft zijn lichaam teruggevonden. Hij heeft zijn voeten weer op de aarde, zij het dan ook dat zijn hoofd in de wolken blijft. Zelfs zijn koffertje mag hij voorloopig weer opnemen. Zal men zich Zebedeus nu zoo voorstellen: een soort uitgerekte reus, en dan nog met een koffertje? Van Looy is de moeielijkheid niet uit den weg gegaan. Hij wilde geven...

Ja, wat wilde hij geven? Het is beter dat ook ik voor mijn moeielijkheid niet uitwijk. Zijn deze *Avonturen* een boek waarvan men een verslag kan schrijven? Neen. Is Zebedeus een wezen dat men karakteriseeren kan? Neen. Is van Looy een schrijver bij wie men met nauwkeurig omgrensde begrippen kan aankomen? Neen. Het is onbegonnen werk - ik weet het zeker - iemand die het driftige vormelooze leven als de ziel van alle stabiliteit vereert...

Wacht een oogenblik. Het driftige vormelooze leven en dat toch vorm wil zijn, dat toch vorm bemint...Ja, wat deert het of we Zebedeus zoo noemen. Hij *is* zoo, en het is de opgaaf van Van Looy geweest hem ons zoo te doen zien.

‘Zebedeus, hoor, Zebedeus, luister;’ - zoo staat onze held zelf te roepen aan de zee - ‘uw naam zingt om u heen als een gezang; Zebedeus, zeeige Zebedeus, gevallene gij en den golven ontkomene, suizing van licht, overheerend suizing van vocht, wie is er op de lage aarde welke geluid kan zien?’

Vager kon het al niet. Of de schrijver werkelijk verlangd heeft dat we dit schepsel, deze ‘suizing van licht, overheerend suizing van vocht’ *zien* zouden? Zien zouden als *geluid?*

‘Al weer, al weer wil er een dag gaan liggen op de wateren en leutert het laag als het zingt hoog: Zebedeus, Zebedeus.’

Is hier niet veeleer sprake van een geest dan van een zichtbaarheid?

‘Ja, vervolgde hij dan en hij gaapte geweldig, zoodat het was als het geklapper van een gansche schaar geboorte-gebracht-hebbende ooievaren en hij plantte meteen zijn beide voeten, wijduit op den tast; waarlijk ik ben herboren en herneem mijn vrachtje gelijk een vracht. Wie veel dragen kan dat hij ook veel drage. Laat schrammen schrijnen en hoe doodgewoon ik ook bij onbewolkte tijden mijne litteekenen zal vertoonen naar de zon, de val vindt mij groot, mij, Zebedeus, dat is zeker. Groot, peinsde hij na en wreef oudergewoonte zijn vuist tegen zijn aangezicht, ben ik wel groot, eigenlijk ben ik alleen groot in de lengte; grotesk ben ik, een monster ben ik, een reus. Mijn voeten staan en mijn hoofd is heel, ziedaar mijn neus, mijn snuiver van wind en van geuren, doch waar gaat mijn rechterhand nu heen, en waar, als ik den last op mijn rug hang, blijft er mijn linker? In het wolken-schuim. Waar ik spreek bauwt het, waar ik stap, merk ik den grond, doch waar ik naar kijk, daar is het al schuim, schuim, schuim.’

Welaan, deze Zebedeus is toch wel dezelfde dien zijn eigen wegloopende ziel, toen ze omkeek, als ‘een leege donkerjassige gedaante zag staan wurmen met een koffertje, scheef en een beetje armzalig.’ Hij is alleen zichzelf weer, heeft zijn intelligentie weerom, en is bovendien even mateloos uitgegroeid als eerst die ziel het alleen was. Hij *is* ook ziel, wereldziel als ge wilt, ziel van de wereld die Van Looy in zijn hoofd draagt, en dat is toch dezelfde - niet-waar? - die van buiten zijn hoofd tot hem komt, - maar ziel dan ook die niet *zonder* haar wereld is. Zebedeus heeft honger en al

mag hij om zich te verzadigen niets hebben dan het schuim dat hij met bei zijn handen begraait als een moederborst en zich zat laven aan wolken, - hij haat de moderne ziel die op haar Chimera hem toelonkend langstrekt en hij weet dat hij de ‘Zij’ die hij zoekt niet anders dan op de aarde vinden kan.

Aan het einde van het eerste boek zien we Zebedeus het meisje vinden dat kransen vlecht tusschen de bloemen en dat hij verder zoolang we hem volgen zoeken zal, waarnaar hij, kleiner wordend, toe groeit, omdat men altijd groeit naar datgene wat men liefheeft.

En dat is dan de lijn, de hoofdlijn waarlangs het gezenuwte strekt dat de woorden-blaren samenhoudt.

Maar - moet ik dat gezenuwte blootleggen? Het is een werk dat ik te minder begeer omdat de blaren hier zoo alles zijn.

Toch is die lijn niet enkel - gelijk een lijn is - dun en wiskunstig. Ze is een ader: bloed en gevoelsgeleiding. Vooral in dat tweede boek: Zebedeus het zaadje voor zich uitblazend, dat hij eindelijk vallen laat temidden van die deerniswaarde naar bloeien en gelukkigzijn vragende mensheid, - tot aan zijn eerste vinden van het meisje, stroomt het gevoel voortdurend: de deernis, de liefde die de ironie heeft overstemd.

Zebedeus is element, is ziel van elementen, en toch gebonden, en zoo gaat hij, zich gaan latend, en toch zich richtend, over de wereld: een wonderlijke held, waarvan we de avonturen waarlijk niet zonder meegevoel meemaken.

De Vijand, het waarlijke Monster, erkent hij in al het *niet* door gevoel gevormde, in het verstandelijke, het berekenende, het schijnbare, het vervalende, het vergrovende en verleelijkende. Zij die hij zoekt is het meisje, ‘de belangelooze strooister van de vreugde.’ ‘Ik zwerf om haar en groei terug naar beneden om haar die mijn liefde is.’

Het spreekt vanzelf dat onze verbeelding in Zebedeus - hoe dan ook wanstaltig - een afzonderlijke, levende gestalte, een schepping erkent. De groteske reus is ons lief geworden en dat - niet-waar? - is toch het beste bewijs van zijn geschapenheid.

Of nu zijn ergernissen, opgewekt als ze vaak zijn door

toevallige verschijnselen, ons even noodzakelijk lijken als bewonderens-waardig uitgedrukt? Of deze wereld van landen, dorpen en steden, van automobielen, fabrieken en telegraafdraden, van historisch-materialisten, politici en bombastische schrijvers niet tot in het oneindige kon worden uitgebreid? Of de kaleidoscoop, eenmaal te draaien begonnen, juist reden heeft op dat eene oogenblik en op geen ander, met een stemmende eindfiguur stil te staan?

Dit zijn vragen die konden worden aangevuld. Ik zei al: Zebedeus gaat in den ouden heer over, de oude heer in Jacobus van Looy, en de Jacobus van Looy die hun beider droomer is in den fabelachtigen opnemer van indrukken, in den waarnemer eindelijk, die - zie enkele van de toegevoegde schetsjes - tot een letterkundige school van onze jeugd behoort.

Hoe voortreffelijk hij schrijft, proef het aan die bladzijde over een auto:

‘een versch geweld kwam aan - Het loeide achterom, gorgonisch en chromatisch zwol 't geluid en ziet, een vermiljoen gevaart schoot door den boog der boomen. Met éénen zwaai, of kliefde het zijn wolk van stof en hellend als een tol, verscheen het voor de menigte en suisde listiglijk, pijlsnel met zijn lange loopplank langs den vloer, op botte grijze rondsels, prachtend, triomfantelijk, hooger dan een four-inhand en heel wat langer dan een char-à-bancs. Als beelden van vermaarde noordpoolvaarders, met aangezichten door de kou vervreten, vertoonde 't gezelschap in zijn zachte binnenste, plechtiglijk gezeten, vis-à-vis; een pop in een geteerd foudraal, in vechtstand bukkend, of drilde hij een boor, was dienend in de voorschulp; een onderzeesche bril was aan zijn hoofd gebonden; hij keek of hij keek naar de achterdeelen van een denkbeeldig span. Een vracht Herkules-tasschen en reuzige city-bags, van korven en bennen; hondenhokken, windzeil en redding-boeien, bevond zich boven-op, en zoo betorend, betransd, beheerschte het den leeggeveegden weg, al huilend seinen van een schip in nood’.

Voortreffelijk! Maar of Zebedeus, aangaande als hij doet tegen dit nieuwerwetsche (ach, wat nieuwerwetsche!) voertuig, niet lichtelijk in een mokkenden bejaarden heer verkeert?

Dit is het gevaar van een schoonheids-drang, te gevoelig

van zintuigen: het toevallige, het tijdelijke grift zich hem te diep in, de persoonlijke ergernis wordt te klein-geestig tot het Monster gesymboliseerd.

Wilt gij de ziel die droomt van al wat haar door de oogen bereikte als wereld-ziel doen uitgaan, weet dan dat de wereldziel een anderen maatstaf aanlegt dan onze persoonlijke. Of eigenlijk: laten we erkennen dat voor de ziel het kleinste en het grootste van dezelfde waarde zijn, maar dat het niet zoo is voor den geest.

Voorbijschietende herinneringen, een woord dat hangen bleef, een beeld dat niet wijken wou, toespeling die ge openspeling moogt noemen, - al dat voor niemand dan uzelf geheel verstaanbare, - het is schoon en het is uw recht het te uiten, maar verkleint het onze waardeering van Zebedeus niet?

Mijn Zebedeus - zegt ge - wordt er niet kleiner door. Hij *is* juist de ziel waarvan dit vele het lichaam is, hij *is* juist de ziel-en-lichaam, die ge daar voor u ziet, die ge daar in u voelt -

Ja juist, maar daar komt het onderscheid. Bij mijn gevoel. De held die als zoo groot gegeven wordt, wil ook als zoo groot erkend worden. Wij verlangen niet anders. Maar *ons* gevoel verzet zich tegen de verheerlijking van een wezen waaraan zooveel voorbijgaands kleeft.

'De gedachte is: dat alles leeft naast elkander.'

Ja, voor den natuur-vorscher, maar niet voor den kunstenaar. Voor hem leeft alles onder elkander. Alles leeft alleen op de plaats en in de orde waar het tot een Eenheid dient.

Met een schrik ben ik opgehouden.

Arme, goede Zebedeus!

Hij is immers al lang naar zijn liefde toegegroeid en zit in dat aardige verhaaltje achter zijn boek in kamizool en pruik bij het haardvuur, terwijl zijn 'Lucinde, Dorinde' een louis laat aanreiken aan den vroegeren 'onpersoonlijken' Zebedeus die met zijn koffertje aan de voordeur heeft gebeld.

Dat stukje is uitstekend, niet het minst voor hen die van den schrijver en zijn boek nauwkeurig op de hoogte zijn, en ik heb alleen een licht gevoel van onbescheidenheid te overwinnen nu ik het hier overneem.

De Gave

- ‘Kom nu eens op deze poef zitten,’ zei Zebedeus, ‘en rust een weinig uit.’

- ‘Foei, neen,’ zei het vrouwtje, ‘het is me daar te brèl.’

- ‘Te brèl?’ herhaalde Zebedeus, met de verbazing eens anti-revolutionnairen onderwijzers en tevens met de kleine opwinding van weerstreefden, getrouwden man.

- ‘Te brèl,’ herhaalde zij.

- Zebedeus bewoog aanvaardend zijn schouders, hij verschikte zijn beenen en stelde de andere pantoffel aan den gloed ook bloot van den buikigen, door hem zelf uit de gevoerde turf- en beukenblokken-mand gevoeden haard en zei: ‘dit is zoo goed voor de voeten.’

- ‘Dit is beter voor de voeten,’ antwoordde zij, beginnend weer haar pasjes op het mozaiek te zetten: één, twee, één; een muiltje zoo, 'n joepje, en weer 'n muiltje zoo en zoò, terwijl de aigrette bewuifde haar witte perruikje, onder de lijst voorbij der schilderij: de Tijd in rood gewaad, naar de andere schilderij: de Tijd in blauw gewaad, tot ze was in de blanke porte-brisée en daar maakte een pirouette.

- ‘Lucinde, Lucinde,’ riep Zebedeus, ‘je óverdrijft, denk er toch aan, wat ik je bidden mag.’

- ‘Denk ik er niet aan,’ zei ze, ‘gedenk ik niet alle kinderen.’

- ‘Hij is toch mijn goeie ouwe zeur ook,’ zei ze, achter zijn divan gekomen en speelde met een krul van zijn witte pruik...‘daar hangt ook nog een pegel,’ praatte ze, kijkend naar het venster.

- ‘Die viel.’

- ‘Aan mijn voeten, altijd aan mijn voeten.’

- ‘Dorinde, Dorinde,’ waarschuwde Zebedeus, ‘je verteert jezelf, word toch eens wijs.’

- ‘Ja pà;’ zei ze, ‘wijs en onwijs zijn ijs en zon, hout en vuur, man en vrouw, naturalisme en leven.’

- ‘Waar moet dat henen,’ mijmerde Zebedeus overluid.

- ‘Enkel-vast geworden,’ praatte ze over zijn schouder, kijkend naar zijn blakerenden voet, ‘en vergat zijn positie.’

Zebedeus loosde een zucht.

- ‘Zat altijd in zijn eeuwigheid te ademen;’ ze wreet dit zeggend hem eens over het haar en zei: ‘ik mag wel een kleine disorde.’

Weer zuchtte Zebedeus.

- ‘Zepie,’ ging ze voort, ‘Zepie, je wordt dik; vroeger kon je vliegen, kon je wiegen, zif, zaf, zoef, vroeger’...

- ‘Lucinde, Dorinde,’ riep Zebedeus uit, ‘hoor toch naar raad, heb ik je niet al eens voor ondergang behoed!’

Haastig trad ze terug en stond daar met haar kin gedoken.

- ‘Wanneer iemand,’ zei ze, ‘eindelijk heeft gevonden wat hij zocht en als er eene wordt gevonden, die niet wist dat ze werd gezocht, wie is dan de behoede?’

Zebedeus krabde even bij het randje van zijn pruik en deze verstrooidheid bemerkend, legde hij zijn hand weer op zijn gladde knie.

- ‘Waar je niet langer mee schertsen kan,’ zei ze, ‘daar hou je niet meer van...’

- ‘Vraag het alle moeders,’ repte zij zich.

Onwillekeurig maakte Zebedeus weêr beweging naar zijn hoofd.

- ‘Laat toch die vieze gewoonte,’ zei ze, ‘dat heb je geleerd van de vogels.’

- ‘Eer van de muizen, denk ik,’ opperde Zebedeus.

- ‘Zie je nu wel dat ik gelijk heb,’ antwoordde zij, ‘er zitten er een hoop achter het behang.’

- ‘Kom evenwel,’ noodde Zebedeus, zijn beenen plaatsend tot een zitje, en almaar hem aanziend, naderde het ruischende vrouwtje en zette zich voorzichtig op de satijnen glimmeringen neer.

‘Bijna was het uit geweest,’ zei ze en nestelde zoetjes haar schouder in zijn oksel, latend haar wang met het moedervlekje bloot. Zoo zaten ze een kwartiertje in de schemering der hooge, gansch nog niet ontdooide noordelijke ramen van het park, tot Zebedeus zei:

- ‘Wat had hij lief toen hij nog heel, heel jong was?’

- ‘Mij;’ zei het vrouwtje.

- ‘Wie had hij lief toen hij grooter was geworden?’

- ‘Mij;’ zei het vrouwtje.

- ‘En wie zal hij liefhebben, wanneer...’

- ‘Mij, mij, mij,’ viel het vrouwtje in en hupte van zijn knie. Ze snelde naar het venster, boog zich daar over de goudelende rafels eener chrysanthème, prijkend in de vensterbank en begon een kijkgaatje te blazen in de stronkige vliezen ijs. Er was gescheld ter terrasdeur.

- ‘Zepie,’ zei ze, ‘geef me een Louis.’

Zebedeus ontnam aan zijn kamizool een gefrivoliteerde beurs, hij verschoof de blinkende ringen en reikte de dikke, bestempelde munt tusschen middel- en wijsvinger aan. Zij opende dadelijk een laadje in een rozenhout meubel met koper betierlantijnd, vond een brief-omslag en sloot de munt er in. Vervolgens legde ze die neer op het purper-gouden bord. Dan liep zij achter haar spinnewiel om en trok in den hoek van de kamer aan een strook die bepereld was met kraaltjes. Ter deur verscheen een lakei met een langachtig gelaat; hij hield een koffertje ter hand.

- ‘Filippus,’ zei ze, ‘zou er zijn gescheld?’
- ‘Ik meen het te meenen, mevrouw.’
- ‘Wat denkt gij, Filippus?’
- ‘On-personen, mevrouw.’
- ‘Van welke kunne, Filippus?’
- ‘Waarschijnlijk een man of een vrouw.’
- ‘Zijn het er soms ook twee?’
- ‘Het is er eene, mevrouw.’
- ‘Goed, Filippus,’ zei ze, ‘neem deze bloemen, zòo, en geef die hem of haar.’
- ‘Zeer wel, mevrouw.’
- ‘Uit ouwe kennis,’ zei ze naar Zebedeus toen de dienaar ging. ‘Ik ben doodsbang voor die vent, altijd komt hij met zijn koffertje aanzeulen.’
- ‘Ik -heb van al mijn deugden en gebreken,’ verhief Zebedeus zijn stem, ‘slaven gemaakt.’
- ‘Daar merk ik niet veel van,’ pruilde ze nog, ‘wij hebben niet meer dan één knecht’

Ze stond daar nog bij het venster en riep er dan eensklaps uit, ‘och hoe koud heeft hij het ook’. Ze zag er de ‘huisvlieg’ gekleefd aan het raamhout zitten. Ze droeg het roodoogig diertje aan op haar vingertop-kussentje en bracht het zoo bij het vuur.

- ‘Wat is ook zoo goed voor zijn voetjes’, praatte ze boven de gebloemde pantoffel, ‘zit-ie wel goed?’

- ‘Lucinde, Dorinde,’ riep Zebedeus weder uit, ‘je bent vandaag ontzettend.’

- ‘Neen,’ zei ze, ‘ik ben vandaag juist bizonder goed.’

Waarlijk, de groote on-persoon Zebedeus wordt ons enkel liever nu hij tot de gebloemde-pantoffelheld van deze achtiende-eeuwsche Lucinde is teruggegroeid. De ironie van Van Looy - denken we nu - heeft het er onberispelijk afgebracht. Hij is niet in de fout vervallen van zoovelen die hun Ik mateloos doende uitgroeien, het besef verloren van zijn altijd maar betrekkelijke beteekenis. Dat hij ons een oogenblik Zebedeus in universeelen ernst deed nemen, zoodat we tegen hem uitvoeren, en hem verweten zich in onze hoogachting te benadeelen, dat bewijst zijn eigen sterkte tegelijk met ons gemis aan zelfbedwang. Het is *werkelijk* beter altijd alleen het paard te noemen en nooit man-en-paard. Het gevolg mag dan zijn dat alleen zij die den ruiter in het voorbijrijden zagen, weten van wie gesproken wordt, - maar het *blijft* een voordeel dat het stomme dier niet door een ongeduldige beweging tot een ongelukkig eind komt.

Deze behoedzame, ironische houding handhaaft zich door den heelen Zebedeus-arbeid. Zij is niet heroïsch in den zin waarin schoolknapen of vroeg-stervenden het woord opvatten; maar ze kan het zijn in dien van langer-levenden, die een schat wenschen op te leggen voor het nageslacht. Bovendien is in deze verhalen en alleenspraken ieder woord menschelijk, en het stem-geluid, ‘de eeuwige mortel die al wat woord is bindt’ voortdurend aanwezig. Ik zou er daarom langer over willen schrijven, meer van de schoonheid die zich dan hier, dan daar vertoont, aantoonen; - als niet, ondanks mijn bewondering, een gevoel van weemoed telkens weer naar boven drong.

Want dat is toch immers *mijn* recht, dat ik den weemoed dien ik niet bedwingen kan, uit. De schoonste ironie is *toch* immers niet wat we gewild hebben. Wat we gewild hebben was de opgetogenheid. Zebedeus, de driftige, de vormelooze, - hij is de held van de onvoldragenheid. Zijn incarnatie tot

Lucinde's Zepie stelt ons voor die onvolkomenheid van zijn geboorte niet schadeloos. Onvoldragen was de tijd die wij in onze jeugd bemind hebben, onvoldragen de schoonheid die wij in onze jeugd gevierd hebben, - waarlijk, mijne vrienden, wij kunnen *nog* niet beter doen dan naar de toekomst te zien, naar den volkomen Tijd en de volkomen Schoonheid waarop we hebben gehoopt.

Er zijn in den Na-proloog tot het boek enkele uitingen waarin de weemoed van den schrijver nadert tot den mijnen. Er is daarin voor het laatst van den nu overleden ouden heer sprake die, avond aan avond, de avonturen van Zebedeus aan zijn hoorders heeft meegedeeld. Hij bezat - vertelt zijn neef - uit den boedel van een jeugdvriend eenige porceleintjes, gelijk die destijds door uitnemende kunstenaars werden vervaardigd: een herder en een herderinnetje.'

'Hoe dikwijls heeft hij in zijn eenzame uren zich verlustigd aan deze tengere popkens. Eenmaal trof ik hem aan dat hij het vrouwtje in zijn hand hield. Ik zie hem weer: iedre ader in het fijne bleeke vel scheen door de liefkoozing gevulder en hoe innemend was zijn glimlach..."Si dou-ce-ment fausse", mompelde hij voor zich heen, terwijl hij het pruikje met zijn platte vingertoppen bestreelde.' 'En welk een savoir-vivre' ging hij voort 'zich zoo jong tot grijsaards te maken, elkander de deernis besparend, de verwoestingen te zien van den ondelicaten tijd...'

Nietwaar, indien het zóó is, dat zelfs jeugdigen leven in gevoelens van ondergang, dan wordt het inderdaad een kunst hoe men het in het leven zal uithouden.

'Hij had een akteur gekend, die jong is gestorven en waarvan hij nooit zonder aandoening kon spreken...' 'Geen wijsaard', hoorde ik hem zeggen, 'heeft mij meer verklaard dan deze potsemaker; nimmer heb ik den zin der vreugde beter begrepen dan door dezen teringlijder.' En dadelijk begon hij te vertellen...Hoe deze eens ten tooneele verscheen, geplooid in een alma-viva, een wanhopig minnaar spelend, en ieder bracht onder den ernst van zijn smartelijken toestand. Zoo hij was zittende onder een boom, het hoofd gesteund in de hand en de arm op de knie. Hoe toen, als bij ongeluk, de elboog zijn dij afgleed, en hoe de komiek, zonder opzette-

lijkheid, maar uiterst voorzichtig, met de andere hand, den elboog weer op zijn plaats bracht, zonder onderbreking van zijn tragisch spel...'Niemand wellicht, in de ei-volle zaal,' vervolgde mijn oom nadenkend, 'heeft dit trekje opgelet in zijn waarde, en toch wist ik toen, hoe voortaan te kunnen leven.'

Arme Pierrot die voor minnaar speelde. Op welk een fijne grens tusschen menschelijk en tragisch hebt ge het steunpunt voor uw hoofd terechtgelegd! Zeker verwijt ge *mij* niet dat ik bij het aanzien ervan weemoed voel.

Boekbeoordeelingen

Prae-adviezen over de maatschappelijke beteekenis van den arbeid der gehuwde vrouw, en de houding, door de overheid aan te nemen tegenover dat vraagstuk, - uitgegeven door de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek. 1910.

Terwijl wij genoemde prae-adviezen in hun geheel ter bestudeering aan belangstellenden aanbevelen, wenschen wij alvast de aandacht, ook van leeken, erheen te lokken door het op den voorgrond brengen van een enkel onderdeel.

In het prae-advies, door Is. P. de Vooys uitgebracht, komt namelijk, onder den titel: De Wijziging in de Maatschappelijke Beteekenis van het Gezin, een hoofdstuk voor, dat om meer dan enkel ekonomische of statistische redenen belangrijk is.

Temidden van de tallooze declamaties die, sinds langer dan een eeuw, eenerzijds de heiligheid, anderzijds het verouderd zijn van het gezin en het gezins-leven betoogden, moet het menigeen getroffen hebben dat, van goddelijken oorsprong geacht of van aardsche wording, en hetzij verouderd of eeuwig jong genoemd, in elk geval het gezin en het gezins-leven bestonden en voortgingen te bestaan.

Was het gezin vroeger anders dan nu, werd het, dientengevolge of te dien einde, omgeven door andere idealizeeringen dan de onze, ondersteund door andere zeden, dienstbaar gemaakt aan anderen maatschappelijken arbeid dan in onze dagen mogelijk of noodig is, - zij die het oude beminnen zullen er over klagen, zij die, ongeduldig door het heden gaand, een toekomst verwachten, zullen de voorspelling wagen van een naderenden ondergang, maar het behoeft niet te verbazen dat sommigen, aandachtig naar al het bestaande, het vervormende zoowel als het volhardende, noch jammeren

om het voorbijgegane, noch zich verliezen in de vaagheid van een toekomende, maar in toegenegen beschouwing zich willen duidelijk maken wat in het tegenwoordige leeft.

Is P. de Vooys - ik zal niet zeggen dat hij zich geheel en al aan de laatsten gewonnen geeft; daarvoor beweegt in hem te sterk een drang naar betere toestanden dan de huidige -; maar zooveel is zeker dat zijn verlangen naar vernieuwing wel den hoogeren vorm uit den lageren te ontwikkelen, maar niet op eenmaal een hoogsten uit het vormlooze te scheppen wenscht. Het gezin *blijft* hem aanwezig; het is anders, en de vraag is: op welke wijze anders; het vervormt zich, en de vraag is: onder welke invloeden.

Een antwoord op die vragen, en ook nog wel op enkele andere, geven de bladzijden die wij hier wenschen aan te halen.

'Al kan aan Friedrich Engels toegegeven worden dat de onderzoekingen van Morgan, die hij in zijn boek 'Het ontstaan van de familie, van het privaat-eigendom en van den staat' populariseerde, nog meer dan Bachofen's boek over het Moederrecht duidelijk gemaakt hebben hoe de familie niet een oer-oude patriarchale instelling is, maar eene die zich historisch heeft ontwikkeld, zoo blijft het toch vaststaan dat die ontwikkeling zich bewoog in de richting van het monogame huwelijk en dat dit den grondslag vormt voor het gezin. Dat gezin was oorspronkelijk het middenpunt van de voortbrenging, zoodat het ook geheel aannemelijk is het in verband te brengen zoowel met het geldende productiestelsel als met de regeling van het eigendomsrecht. Zonder lange theoretische en historische uiteenzetting, kan het direct duidelijk zijn, dat voor de huwelijkskansen van eene vrouw, het eigendomsbezit en de arbeidsbekwaamheid meer wegen naarmate die beide in het gezin onontbeerlijk zijn. De manier waarop onder een oude boerenbevolking nog thans de huwelijken tot stand komen, wijst er op hoe sterk materialistische overwegingen de formatie beheerschen van het gezin dat binnen zijn gebied zich naar de productie-eischen moet regelen. Daarvoor zijn met name verschillende van Streuvels' schetsen uit het Vlaamsche landleven een bewijs. Hiermede is echter niet zonder meer uitgemaakt dat het gezin uiteenvalt, zoodra het uit de maatschappelijke

voortbrenging wordt uitgeschakeld. Tot een dergelijke gevolgtrekking wordt licht overgegaan, indien de maatschappelijke beteekenis van het verbruik geheel en al ondergeschikt wordt gedacht aan die der voortbrenging. Dat het kapitalisme van deze gedachte doordrongen is, en dat door zijn invloed die geest van kapitaal-vorming of winstmaken ook allerlei levensvormen aansteekt moet dan ook worden toegegeven. Evenzoo dat het kapitalistisch stelsel in zijn ontstaan, ontwikkeling en karakter slechts goed te kennen is door alle aandacht te concentreeren op de 'plus-macherei' - om Marx' term te gebruiken. Daarmede blijft echter het gezinsleven nog steeds de eenige algemeene regeling van het verbruik. Wanneer R. Wilbrandt in zijne studie 'Die Frauenarbeit Ein Problem des Kapitalismus' meent: 'die Ehe ist wirtschaftlich fast nur noch Konsumtionsgemeinschaft und in ihrem kleinen Rest von Produktion ein technisch rückständiger Kleinbetrieb. Sozial ist sie heute Erhaltung der Frau und der Kinder durch den Erwerb des Mannes, darin aber wirtschaftlich nicht unbedingt nötig, sondern eventuell ersetzbar durch andere Institutionen' dan onderschat ook hij de ekonomische beteekenis van het gezin waarin de voortbrenging heeft opgehouden. Want behalve dat hem toegegeven kan worden 'Das seelische freilich bleibt, die tiefe Bedeutung der Familie, die Sittlichkeit der Gemeinschaft, der Mann nicht nur Erzeuger, sondern auch Vater und Erzieher - dieses Ideal der Einehe behält seine Kraft', zoo is er ook een stoffelijke zijde aan de beteekenis van het gezin voor de gemeenschap, zonder welke de geestelijke kant geheel ideologisch, dat is leeg wordt. Dat ideaal van het huwelijk moet in de werkelijkheid een gestalte krijgen, en in plaats dat het verdwijnen van de voortbrenging uit het gezin die gestalte vernietigt, maakt dit haar pas mogelijk. Want voortbrenging kan nooit doel alleen zijn, maar is in wezen slechts middel voor het verbruik, opdat hiermede het leven in een hoogere beteekenis dan van alleen geld verdienen en verteren werkelijk kan worden. Zoo was het steeds voor de besten, de edelsten en de grootsten der menschheid, en zoo moet het, dank zij de steeds toenemende technische volmaaktheid van de voortbrenging, voor aldoor grooter wordende kringen van menschen worden. De kapita-

listische gedachte-richting met zijn geest-verdoffende strekking kan slechts een voorbijgaand verschijnsel zijn, een voorbereiding die juist door de bereikte stoffelijke resultaten nuttig is, doch niet voor thans, maar voor later. De regeling van het verbruik der voortgebrachte goederen is daarom voor het 'seelische' van het gezin van een groote sociale beteekenis. En voor die regeling is het gezin 'unbedingt nötig' en niet 'eventuell ersetzbar durch andere Institutionen' omdat alleen in het gezin een nieuwe gestalte voor het verbruik geboren kan worden. Want daar leeft het kind, en dus de toekomst. Logischer dan Wilbrandt zijn daarom Engels, Bebel en hunne volgelingen, die met het gezin ook het huwelijk prijs geven, en het 'seelische' in een vrijere verbinding der geslachten zoeken. Voor hen lost zich het gezin op in de gemeenschap. Dat deze gedachtengang niet altijd gemakkelijk valt, of wel verleidt tot het wegvluchten in een toekomstbeeld dat geheel leeg is en los van de werkelijkheid, zoodat het wel aangeduid wordt als vrij en schoon, doch zonder dat die vrijheid en schoonheid zichtbaar worden, blijkt het best wanneer geluisterd wordt naar wat een gevoelige socialistische vrouw daarvan zegt. Zoo schrijft mevrouw H. Roland Holst in hare brochure 'De vrouw, de Arbeidswetgeving en de Sociaaldemokratie' 'De sfeer van het gezin is de wijkplaats van het konservatisme; toestanden, verhoudingen en gevoelens, sinds lang als dor loof in een hoek geveegd op de wijde, voor alle winden opene maatschappelijke velden, groeien nog en bloeien in zijn omheinde, luchtstilte atmosfeer. In de burgerlijke maatschappij, geteisterd door het woeden der concurrentie, is de wereld vol strijd en vijandschap voor het individu, het huisgezin een vredige oase.

Het is de laatste sfeer der vrijheid, de speelruimte van duizend individualistische neigingen, opgewekt en aangekweekt door eeuwen van privaatbezit en bedrijf, maar door het kapitalisme op het gebied van den arbeid onbarmhartig neergehouden. Ten tijde van de produktie voor eigen gebruik en van het handwerk *in* en *door* den *arbeid* bevredigd, vluchten deze neigingen onder de nivelleerende organisatie van het kapitalisme, die alle fantazie, alle willekeur, alle individueele eigenaardigheid bij den arbeid de pas afsnijdt en die toch in

een niet-kommunistische maatschappij niet *kunnen* sterven, in de sfeer van het gezin, zoeken daar bevrediging en bescherming tegen de hun vijandelijke machten.

Alleen in ons socialisten, die in deze maatschappij onze liefde, de kiem der volgende toewenden, en voor wie de toekomst het ideaal is waarnaar we opzien, worden die individualistische gevoelens overstemd. Onze beginselen en onze strijd maken het gemeenschapsgevoel in ons krachtig, ons leven is één stuk arbeid, een maatschappijvorm te maken, waarin veel van het individualisme dat samenhangt met privaatbezit en het bedrijf zal vergaan. Door ons solidarisch klassegevoel in de praktijk van het leven, door den wijden gezichtseinder van ons denken, in wier verte de kommunistische samenleving blinkt, kunnen wij de antipathie van het burgerlijk instinkt en bewustzijn tegen de opheffing van de afgeslotenheid van het gezin overwinnen. Wij zien dit in de toekomst als een deel van de kommunistische maatschappij, in het geheel passend en harmonieus gevoegd; wij grijpen dat met de opening van de gezinsfeer in de kommunistische eenheid, haar schoonheid en bekoorlijkheid wel gewijzigd zal worden, iets wat ons nu lief is verloren gaan, maar alleen om voor rijker schoonheid en dieper bekoorlijkheid plaats te maken, dan wij kennen'.

'Tegenover de burgerlijke opvatting van het gezin, een op zichzelfstaande naar buiten strengbegrensde eenheid, met den man als hoofd en kostwinner, de vrouw als hoedster van den huiselijken haard, aan den man ondergeschikt, waar hij leidt, volgend; de kinderen afhankelijk van en toebehoorende aan de ouders - tegenover dit afgesloten en hierarchische gezin, wiens ekonomische eenheid door het erfrecht wordt bevestigd, stelt het socialisme haar ideaal van het gezin, open naar de samenleving en met andere levenskringen ineenvloeiend, man en vrouw beide maatschappelijke producenten, de kinderen meer dan van hun ouders van de gemeenschap afhankelijk, door haar zorgen, naar haar inzichten, tot haar dienst opgevoed, een gezin samengehouden, waar alle stoffelijke banden wegvielen, louter door vrije genegenheid en zedelijke verplichting'.

'Terecht zegt mevrouw Roland Holst, dat er tusschen deze

twee opvattingen een diepe kloof is, “er is geen verzoening mogelijk, zij sluiten elkaar uit.” Want het een is een beeld van 't gezin uit het verleden, het ander uit een verre en vage toekomst. De werkelijkheid, waarin zich het een uit het ander zou moeten ontwikkelen ontbreekt daartusschen. En toch is het tegenwoordige gezin een werkelijkheid en tegelijk in de verandering die alle maatschappelijke verschijnselen geleidelijk ondergaan, begrepen. Die verandering is echter volgens Bebel een geheel oplossen, een uit elkaar vallen van het gezin.

Wat hij daarvoor als bewijs bijbrengt in de belangrijke hoofdstukken die in zijn boek aan dit onderwerp gewijd zijn, en wat b.v. ook Lily Braun in “Die Frauenfrage” aanvoert, is eendeels het betoog dat vele huiselijke werkzaamheden door de maatschappelijke productie zijn overgenomen en dat het voor vele andere mogelijk is, anderzijds dat het tegenwoordige huwelijk zeer vele gebreken heeft, en er verre van is aan een ideaal te beantwoorden.

Wanneer gevraagd wordt wat dan echter voor het gezin in de plaats komt, ziet men, zooals mevrouw Roland Holst zeer terecht opmerkte, het beeld dat veel oude, utopistische socialisten zich reeds gevormd hadden, n.l. de vrije liefde-verhouding en de kinderverzorging zoo spoedig mogelijk door de gemeenschap. Sedert Plato is een dergelijke voorstelling bij de voornaamste historische socialisten telkens weer teruggekomen. En begrijpelijkerwijze, omdat voor hen het gezin ten nauwste samenhing met het privaat-eigendom en de private voortbrenging. Evenzeer is het te begrijpen dat voor de moderne Marxistische sociaal-democratie, die geheel gebaseerd is op een theorie over het kapitalistisch productie-proces, het gezin, uitsluitend voor het verbruik, een maatschappelijk verschijnsel van zeer ondergeschikte beteekenis is. Doch al verliest het gezin zichtbaar voor de productie elke waarde, er is geen enkel teeken dat dit voor het verbruik der maatschappelijke goederen het geval is. Integendeel richt het gezin zich in stijgende mate in naar een regeling van dat verbruik, waardoor het welzijn en het levensgenot van de leden meer en meer wordt bevorderd. En evenmin is er eenig teeken waar te nemen dat het monogame huwelijk als instelling bezig is uiteen te vallen. Want hoeveel daaraan ook thans moge ontbreken, vroeger is dit

niet veel minder, maar eer meer geweest. Het waren vooral de hoogste en laagste standen, waarvoor, en wel het sterkst in de middeleeuwen alsook aan 't eind der 18e eeuw, het huwelijk weinig bindende kracht had. Een overvloedig en los leven, evenzeer als een armoedig en zorgelijk bestaan schiepen toestanden als b.v. Karl Bücher ons voor de middeleeuwen beschrijft, en die ook voor de 18e eeuw al te zeer bekend zijn. Maar een stijging van materieele positie brengt voor de arbeidersklasse een hechter huwelijksleven, en ook onder de intellectueelen is de aanhang voor de begrippen der vrije liefde die na de Fransche revolutie zoo sterk gepropageerd werden, van geen noemenswaardige beteekenis meer. En dit is ook ekonomisch verklaarbaar omdat èn het huwelijk èn het gezin zich reeds hebben vervormd, juist doordat de beteekenis ervan voor het productieproces meer en meer verloren ging. Daardoor toch werd in het huwelijk mogelijk, wat door de propagandisten der vrije liefde steeds op den voorgrond gesteld werd, dat niet een materieele overweging, doch steeds vrije genegenheid den man aan de vrouw zou moeten verbinden. Hiermede wordt niet gezegd dat dit reeds zou zijn bereikt, maar er is duidelijk een strooming daarheen waar te nemen, die sterker wordt naarmate het gezin een zuivere instelling is tot het gezamentlijk verbruik der goederen, die niet gezamentlijk voortgebracht worden, doch aangeschaft uit het inkomen door maatschappelijken arbeid verkregen.

En daarom is ook het gezin reeds belangrijk bezig te vervormen. Allereerst blijkt dit uit de beperking. De familiezin is tegenwoordig geringer dan vroeger, schreef Karl Bucher. En dit is juist, in dezen zin, dat de familie als enger gevoeld wordt, n.l. als de samenleving van de echtgenooten met de kinderen. Het inwonen van meerdere generaties in een gezin, en van ongehuwde bloedverwanten, is veel zeldzamer geworden. Bovendien is binnen het gezin een minder strenge, een vrijere geest ontstaan. De discipline, het hebben van een leidend hoofd, dat door de productie binnen de familie geëischt werd, verloor aan beteekenis toen het verbruik ging overheerschen. Meerdere vrijheid voor de individualiteit, zóó van de vrouw als van de kinderen, werd mogelijk.’

Het is een overweging die wel in nieuwere zoowel als oude tijden van waarde moet blijken, dat de grondslag van het gezin in behoefte aan gemeenschap ligt. Hoe ook de individu zich binnen de gezins-grenzen ontplooien zal - en nu zeker meer dan ooit te voren - het blijft waar dat het gezin, ook in zijn beperkten samenhang, en daarin zelfs aller-duidelijkst, een georganiseerde gemeenschap is. Het mag daarom verwondering wekken dat juist zij die een georganiseerde samenleving van allen voorstaan, daaruit deze cel wenschen te verwijderen. Zonder cellen ontstaat ook een lichaam niet en zoo goed als Aristoteles het voorbeeld voor zijn staat in de familie zag, zouden de verlangenden naar een nieuwe samenleving het voorbeeld daarvoor kunnen zien in het gezin.

'Ten slotte is ook de afsluiting van het gezin naar buiten geen gedwongen begrenzing, doch eene die slechts door natuurlijke gemeenschapsgevoelens wordt ingegeven. Er is geen reden meer voor terughouding om deel te nemen aan allerlei uitingen van openbaar leven, noch voor de vrouw, noch ook voor de kinderen, slechts met deze beperkiug dat het een natuurlijke uit den geest van het gezin groeiende terughouding kan zijn. *Want alle gemeenschapszin, die in het openbare leven tot uiting komt, behoudt den grondvorm, die in het gezin verkregen werd*. Zoodra het verleenen van hulp in het gezin een direct persoonlijk karakter draagt, vormt het een band, die niet door dwang, maar uit vrijen wil wordt aangegaan. Het is voor de vrouw iets anders te arbeiden aan een voorwerp dat man of kind genoegen zal doen, dan aan een product dat haar werkgever winst zal verschaffen. En voor het kind is het iets anders moeder of vader bij een of andere taak te mogen helpen, dan gezet te worden aan een taak, waarvan het de beteekenis niet anders kan inzien dan dat hij brood moet verschaffen.

Het zelfde wat voor het huwelijk gezegd is geldt ook hier. De tegenwoordige toestand is er nog verre van, dat het gezin zoo zou zijn of zou kunnen zijn als hier geschetst wordt. De richting daarheen is echter aanwezig, niet als een mogelijkheid die voor de toekomst uitgedacht is, maar als een permanent streven om zooveel mogelijk in die richting te bereiken, voorzoover de materieele toestand het slechts toelaat. Want er is

nog veelal een meer of minder sterke remming door het bedrag van het gezinsinkomen. Wel is waar heeft het hooger georganiseerde productieproces in staat gesteld om ruimer dan ooit te voren aan stoffelijke en geestelijke levensbehoeften te voldoen, doch de verdeeling van de maatschappelijke goederen richt zich niet naar die behoeften, maar naar andere regelen die zich bijna met de kracht van een natuurwet schijnen door te zetten. Daardoor is de ongelijkheid der verdeeling nog voor zeer velen een drukkende macht, waartegen zij zich met alle krachten verzetten, in de hoop tot een eindelijke opheffing er van te geraken.

Dat zij in dien strijd, in die grootste worsteling der nieuwere geschiedenis, ook het gezin als een vijandige macht zouden ontmoeten, is alleen waar voorzoover zij dat gezin vereenzelvigen met verouderde denkbeelden, die als een traditie in vele gezinnen voortleven. Dat zij den strijd tegen het gezin voeren, is daaruit gedeeltelijk verklaarbaar, doch vooral hieruit dat er ook voor alle maatschappelijke hervormingsgezinde of revolutionaire bewegingen tradities zijn, die, ofschoon inhoudsloos geworden, door de schoone schijn aangehouden blijven. Zoo'n traditie, overgenomen uit de intellectueele individualistische beweging, die de Fransche revolutie begeleidde, is die der vrije verhouding van man en vrouw. Shelley en George Sand hebben daaraan de hoogste uiting gegeven, doch daarna is het individualisme, dat aan ieder mensch, hetzij man of vrouw een algeheele vrijheid wenscht te geven, ineengeschrompeld voor de nieuwe strooming van gemeenschapszin, die niet naar een verenkeling der individuen, doch naar natuurlijke organisatie's streefde, waarin de willekeur van den eenling had te wijken of zich te beperken voor het welzijn der samengegroeide vormen eener natuurlijke gemeenschap. Daarheen richten zich het gezin en het huwelijk, in plaats dat deze uiteen springen in losse individuen, die zoolang naar elkaar toekomen en samengaan als het elk past.

Deze beschouwing dient alleen om te doen uitkomen, dat het spreken over de werkelijkheid van het tegenwoordig gezin niet van een puur behoud getuigt, doch ook wel degelijk een vergezicht mogelijk maakt. In elk geval staat dit vast, dat het gezin in onze samenleving nog steeds de instelling is, waar het andere deel van 't leven, dat niet aan de voortbren-

ging gewijd is, terrein voor ontplooiing vindt. Het is als 't ware het vaste punt waaraan de zekerheid van 't arbeidsbestaan ontleend wordt, van waaruit elke gang ondernomen wordt en waarheen elke tocht terugkeert. Dat het bezig is een nieuwe gestalte aan te nemen, die past bij de veranderde sociale omstandigheden, is reeds uiteengezet.

Er blijft nog over aan te toonen, dat het ook een inhoud heeft. Want het betoog van Bebel, Lily Braun en vele feministen is juist, dat alle werkzaamheden die in en voor het gezin verricht worden, langzamerhand zijn overgenomen of althans overgenomen kunnen worden, door de moderne productie. Was dit juist, zoo zou het verbruiksleven bijna te beschouwen zijn als een automatisch hotel. Wel is waar heeft het hotel-restaurant- en koffiehuiswezen een enorme uitbreiding gekregen, maar niet dan bij uitzondering ter vervanging van het gezin. Behalve voor het uitgebreid verkeer, zelfs binnen de groote steden, dient het grootendeels ongehuwden of is het naast het gezinsleven als een doel van uitspanning gewaardeerd. Daartegenover staat een zeer sterke strooming ter verbetering en versiering der woning, en tot het goed besteden van den vrijen tijd daarin.

Doch duidelijker nog blijkt de omvang der werkzaamheden in en voor het gezin, indien deze meer in bijzonderheden worden nagegaan. Zij vinden toch hun oorsprong en hun noodzaak in het gezin zelf. Zij zijn wel in menig opzicht verminderd, doch ook stellig in vele andere opzichten uitgebreid. Wanneer bedacht wordt hoe reeds in de 13e eeuw het spinnen en weven een bedrijf werd, en hoe technisch volmaakt de moderne spinmachine en het nieuwste weefgetouw zijn, die met groote snelheid en minimum van toezicht het gevraagde werk verrichten, dan zou het onverklaarbaar zijn, dat er nog streken zijn, waar wol en linnen versponnen en verweven wordt in het gezin, en waar nog als voor vijf eeuwen de kleermaker op de hofstee komt om het goed naar ouden snit te naaien, indien er niet was de oude genegenheid voor de goederen die zoo vervaardigd werden en voor de bedrijvigheid die daaraan eigen is.

Doch al is dit sterksprekend voorbeeld eene uitzondering, andere die minder spreken zijn het niet. Er zijn nog talrijke gezinnen waar het zorgen voor een winterprovisie, en waar

het vervaardigen van kleederen niet uit geldgebrek geschiedt en zelfs duurder is dan bij directen inkoop, doch waar de genegenheid voor een bijzonderen vorm van verbruik den invloed van het usurpeerend productie-proces te sterk is.

In het gezin zal steeds getracht worden om aan de individueele wenschen van kleeding, voeding, versiering, reiniging, uitspanning enz. te voldoen. Gaan die in de hiervoor gekozen voorbeelden terug naar vormen van vroeger leven, zij kunnen evengoed zich richten naar de uitkomsten van den technischen en wetenschappelijken vooruitgang, doordat een bijzondere levenswijze, een eigenaardige hygiënische kleeding, op bijzondere wijze bereide spijzen, of wat ook, gewenscht wordt. Dit alles is echter slechts mogelijk onder twee omstandigheden: 10. dat er in 't gezin geen productieve arbeid behoeft verricht te worden, en 20. dat de gezinsinkomsten er zich niet tegen verzetten. Heeft de sociale vooruitgang het eerste al meer en meer bewerkt, het tweede bleef voor de overgroote meerderheid der gezinnen een rem tegen de inrichting der levenswijze naar vrije keuze. Voor een deel moesten allerlei huiselijke werkzaamheden worden opgegeven, hetzij doordat ze goedkooper vervangen konden worden, hetzij doordat er geen tijd en geen geld voor was. In het laatste geval beteekende het een achteruitgang en verwaarloozing zooals helaas nog al te veelvuldig voorkomt in het arbeidershuishouden met veel en jonge kinderen. Maar voor een goed deel hebben de huiselijke werkzaamheden zich uitgebreid omdat de levenseischen voor voeding, kleeding en woning, alsmede die voor reinheid en verzorging meer uitgebreid zijn dan de koopwaarde van het inkomen is toegenomen. In 't bijzonder geldt dit het gebied waar de lagere middenstand en de hoogere arbeidersklasse in elkaar overgaan. Wanneer de bezoeker van Weimar zich den treffenden eenvoud van het Goethe-huis in het geheugen terugroept, en daarbij vergelijkt wat voor eischen een kantoorbediende of onderwijzer met ongeveer f 1000.- inkomen thans aan woning en meubilair stelt, is de overgang duidelijk voor oogen gebracht. Schmoller heeft een dergelijke vergelijking verder uitgewerkt.[1)]

1) Grundrisz der algemeinen Volkswirthschaftslehre. Deel I pg. 248.

“Die gewöhnlichen Wohnungen der alten wie der mittelalterlichen Menschen waren elende, kleine, dunkle Räume; noch im Patrizierhause des 14-16 Jahrhunderts hatte man kaum Zimmer, in denen aufrecht zu stehen, ein Fest zu feiern war; das fand im Stadt- oder Gildehaus statt. Erst seit dem 16-18 Jahrhundert erhielten zuerst die oberen Klassen und dann auch der Mittelstand Zimmer mit Heizung, mit Licht, mit so viel Raum, wie wir heute für nötig halten. Und das wurde doch wesentlich erleichtert durch die scheidung der Wohngelasse und der Produktionsstätten. Erst im 18 und 19 Jahrhundert entstand mit Hilfe der fortschreitenden Technik und Kunst, unterstützt durch Feuer- und Baupolizei aus den alten, höhlenartigen Schlupfwinkeln die neuere Kulturwohnung mit ihren Empfangs-, Wohn, Esz- und Schlafzimmern, ihren Küchen, Kellern, Badezimmern, Wasser- und Gasleitung und all dem anderen Komfort. Die Mehrzahl der Kulturmenschen wohnt seit einigen Generationen besser als je zuvor. Und wenn die groszstädtische Menschenanhäufung für die unteren Klassen die Ansprüche teilweise wieder vermindert hat, wenn es als ein allgemeiner öffentlicher Miszstand empfunden wird, dasz sie in ihren Wohnräumen zugleich ihre Geschäfte besorgen und arbeiten müssen, dasz ihre Familienwohnungen nicht isoliert von denen anderer sind, so beweist das nur, wie hoch die Ansprüche gegen frühere Zeiten gestiegen sind, wo fast alle Menschen mit Vieh und Ungeziefer zusammen zu hausen gewohnt waren.”

Zooals het met de woning staat, ging het ook met de kleeding. De eischen die daaraan gesteld worden zijn sterk gestegen, en in 't bijzonder ook aan de veranderlijkheid en de vernieuwing ervan. Was het inkomen gelijk of meer toegenomen, dan zouden de huiselijke werkzaamheden misschien niet zoo verzwaard zijn. Doch om het evenwicht toch op te houden wordt veel arbeid daaraan zelf verricht. Vooral de eischen van reinheid zijn sterk toegenomen en ook die van de bereiding en het gebruik der spijzen, zonder dat de verdiensten in staat stellen de wenschen zonder eigen inspanning te bevredigen.

En verder dient ook gelet te worden op de verpleging in 't bijzonder van de kinderen. De groote vooruitgang op dit

gebied die reeds verkregen is, en die nog verkregen moet worden, geschiedt niet zonder arbeid.

Is hiermede geschetst hoe het gezin ook thans nog een inhoud heeft van stoffelijken arbeid, die ondanks de gewijzigde vormen niet is afgenomen, doch eer toegenomen, vooral indien men den beperkteren omvang van elk gezin in 't oog houdt, zoodat minder personen aanwezig zijn ter vervulling van de huiselijke taak, dan blijft nog over te bespreken het werk van meer geestelijke beteekenis in den onderlingen omgang en vooral in de opvoeding der kinderen.

Hierbij kan natuurlijk geen sprake zijn van achterlijke en conservatieve instellingen, daar ook het aankweeken en leeren liefhebben van nieuwere denkbeelden in het gezin een voedingsbodem kan vinden. Maar meer dan voor de denkbeelden, die van overal uit de samenleving kunnen toestroomen, is de sfeer van 't gezin van belang voor de wording van eigenschappen, die door voorbeeld en ervaring zich kunnen ontwikkelen, van gemeenschapszin en verdraagzaamheid en onderlinge waardeering, die juist in groote maatschappelijke bewegingen zoo noode gemist kunnen worden.

Daarom is bij de vervorming van het gezin, de arbeid die ten behoeve daarvan verricht moet worden niet verdwenen. Er is een taak, die reeds toegenomen is, die, vooral bij stijgend gezinsinkomen, nog toenemen zal en kan. Dit diende als een werkelijkheid geconstateerd te worden, voordat definitief zal zijn te bespreken, wie die taak heeft te verrichten. Slechts dit kan nog in 't algemeen ervan gezegd worden, dat stellig alle gezinsleden eraan zullen medewerken, maar dat de gehuwde vrouw te midden daarvan een bijzondere positie inneemt, omdat de natuur haar in het moederschap een plicht heeft opgelegd, die te vervullen zelfs in donkere omstandigheden een ontplooiing en die te missen in de lichtste verhoudingen een verschrompeling beteekent.'

Het komt ons voor dat veel te weinig, bij het voorteekenen van de baan die onze maatschappij zal hebben te doorloopen, rekening gehouden wordt met de bestaande organismen, veel te veel daarentegen met denkbeelden, met stelsels, die voor het leven worden in de plaats gesteld.

Dat de studie van de maatschappelijke verschijnselen voortschrijdt tot aan de cijfers en zelfs aan de statistiek ten slotte den rang wil toewijzen van wetenschap, - het is ons wel, mits het geschiedt zooals in dit opstel, waarvan we ook de verdere lezing aanbevelen: met voortdurende inachtneming van de levende werkelijkheid.

* * *

Zijn Artisten Gedegenereerd? door G. Bernard Shaw, vertaling van Herman Fairfax, Amsterdam, Erven Martin G. Cohen.

Ik heb eerst dit boekje-zelf gelezen en toen nog niet Shaw's Voorrede. Wat zou Shaw-zelf ervan zeggen, dacht ik. Hij zal zeggen - ging ik voort - dat men hier nu het werk heeft van een model-dagblad-schrijver: levendig, slagvaardig, geestig zelfs, en met zooveel kennis van de meest verschillende onderwerpen, dat ook de onbeschaamdste *bourgeois* het op moet geven zich zijn meerdere te gevoelen en ook zijn geslepenste *confrater* bekennen moet in het nasporen van zijn bronnen op een dwaalspoor te zijn geleid. Maar dat dit nu juist het aardigste is, dat de verschijnselen, op de kennis waarvan hij zich het meest laat voorstaan, de groote bewegingen in wier dienst hij gestreden en in wier voortreffelijkheid hij geloofd heeft, dat deze nu reeds, dat is vijftien jaar na het schrijven van zijn opstel, zooveel van hun glorie hebben ingeboet en door andere Shaws, met onberispelijke koelbloedigheid, als verouderd worden aangeduid. Impressionisme, Wagnerisme en Ibsenisme, - zoo hoor ik hem uitroepen - zijt gij het waaraan ik mijn inkt - het hartebloed van mijn geest - heb ten koste gelegd, gij waarvan ik geloofde dat de ziel die u namen inwoonde mijn letters vergulden zou. Hoe vaal, hoe zielloos staart ge me aan uit de letters, die ik nochtans vet drukken liet!

Nordau! - hoorde ik hem mompelen - Nordau's ‘Ontaarding’. Het is wel de moeite waard geweest daartegen in het geweer te gaan. Het boek was dood, en zou zonder twijfel ook zonder mijn aanval het jaar 1895 niet overleefd hebben.

Stellig heb ik mijn eigen ontaarding nooit treffender bewezen dan doordat ik het ernstig nam.

Zoo droomde ik, en las toen de Voorrede, die van 1907 is. Ach, teleurstelling! Shaw gaf zijn opstel nog eens uit omdat hij het leesbaar en nuttig vond. Hij zou wenschen dat Dr. Nordau zijn boek nog eens schreef. Hij is in een stemming om alles *au sérieux* te nemen: èn Shaw èn Nordau èn Impressionisme èn Wagnerisme èn Ibsenisme.

Hoe iemand zóó ongelijk aan zichzelf kan zijn.

* * *

Twee Dooden

Adriaan Van Oordt
gest. 9 Oct. '10
Willem Maris
gest. 10 Oct. '10

Zij sterven ook: de schilder en de schrijver.
Het korte leven gaf hun last genoeg.
Daar hen een Demon felle wonden sloeg,
Joeg hen een God met zijn bezeten ijver.

Zij wisten dat op iedere' achterblijver
De God zich wreekt, en dat de wondenploeg
Hem wreeder rijt: want wie twee namen droeg -
Demon en God - hij is dezelfde Drijver.

Zoo leden zij en deden, en geloofden
Dat die in 't eind valt in de voor, gebroken
Als graan, zoodra het voorjaart rijker spruit.

Zij groetten fier de kouters die hen kloofden
En hielden zich diep in zichzelf gedoken
En in den grond, die hen toch niet besluit.

ALBERT VERWEY.

De idee der universiteit (I)
Door
T.J. De Boer.

Vóor het vorstelijk paleis, waar de dezer dagen jubileerende Universiteit van Berlijn in 1810 haar intrek nam, zitten, in marmer gehouwen, de broeders Wilhelm en Alexander von Humboldt. De eerste heeft als Minister tot de stichting der Universiteit medegewerkt, de tweede was in later jaren haar Maecenas. Geen van beide is als leeraar aan haar werkzaam geweest, maar, zelf geen professoren, hebben ze in gewonen en buitengewonen zin professoren gemaakt. Zij hebben namelijk behoord tot die altans in Duitschland uiterst zeldzame mannen die zonder wetenschap te leeren de wetenschap vooruitbrengen. Geboren navorschers zijn ze, met al de zelfzucht van den verzamelaar, en toch is hun werk het vaderland ten goede gekomen. Het zijn wereldburgers, deze zonen van een pruisisch officier die met een afstammeling uit een Hugenotenfamilie was getrouwd. Van hun geboorteplaats, Potsdam en Berlijn, dreef hen de geest naar Halle, Jena, Weimar, dan naar Parijs en Rome. Eerst na jarenlang omzwerven - Alexander reisde de wereld rond - bracht de nood der tijden hen thuis in het nevelig Berlijn. Daar zijn ten slotte de vruchten van hun werk gerijpt en daar heeft het Duitschland van 1870 met hen zichzelf geëerd, toen het in hun gestalten den kosmos der wetenschappen uitbeeldde.

Dit is het beeld van de wetenschappen der negentiende eeuw: niet één hoofd als dat van Aristoteles of Leibniz omspant ze, maar het zijn er nu twee. In Wilhelm en Alexander von Humboldt gaan broederlijk saam de natuur-

wetenschap en de wetenschap van de menschelijke kultuur. Zij, en niet Fichte, Schelling of Hegel - ook wie aan hun wederkomst gelooft zal dit toegeven - vertegenwoordigen den ontwikkelingsgang der wetenschap in de negentiende eeuw. In de idee mogen allen de verbindende eenheid hebben of zoeken, in werkelijkheid is de wetenschappelijke arbeid verdeeld onder hen die de natuurverschijnselen onderzoeken en degenen die de vormen van de menschelijke kultuur nasporen.

I

Wat, bij de verdeeling van den arbeid, de idee van een eenheid der wetenschappen min of meer levendig hield, was altijddoor de instelling der Universiteit zelf. Sedert de latere middeneeuwen en tot in de negentiende eeuw bestond deze eigenlijk uit drie afdeelingen, de zoogenaamde hoofdfaculteiten van Godgeleerdheid, Rechten en - op eerbiedigen afstand - Geneeskunde, met een gemeenschappelijken filosofischen onderbouw, de voorbereidende faculteit der vrije kunsten. Bij deze voorbereidende faculteit, die gedeeltelijk onze gymnasia en middelbare scholen verving, lieten de meeste studenten zich op betrekkelijk jeugdigen leeftijd inschrijven[1)], om later tot een of meer der hoogere faculteiten over te gaan. Eerst sedert de tweede helft der achttiende eeuw heeft zich het zelf bewustzijn der vierde, der filosofische faculteit krachtiger ontwikkeld. En in de negentiende eeuw, toen het zich uitbreidend gymnasiaal (en middelbaar) onderwijs steeds meer leeraren vroeg, volgde de openbare erkenning van haar gelijkwaardigheid, hetzij ze als één geheel bleef bestaan, hetzij ze zich splitste in de faculteiten van Natuurwetenschap en van Letteren.

De historische ontwikkeling van de negentiende eeuw is in elk geval deze, dat het voorbereidend onderwijs meer en meer, schoon nog niet volledig, van de Universiteit naar gymna-

1) In een Amsterdamsch Proefschrift van dit jaar over Johan van Beverwijck, een beroemd Nederlandsch geneeskundige van de zeventiende eeuw, verwondert de schrijver zich èn over de vroegrijpheid der toenmalige studenten èn daarover dat van Beverwijck, hoewel van plan in de medicijnen te studeeren, zich eerst bij de faculteit der letteren liet inschrijven. Gezien het boven gezegde, zou het juist verwonderlijk zijn, indien het anders ware.

sium en middelbare school is overgebracht. Dientengevolge bestaat nu de Universiteit meest uit vier of vijf in naam altans gelijkwaardige afdeelingen, terwijl de vroegere eenheid van gemeenschappelijke voorbereiding is verdwenen.

Het is nu een eeuw geleden dat men zich van een overgang tot deze nieuwe toestanden begon bewust te worden. Kant had op zijn kritisch-ironische wijze van den onderlingen strijd der faculteiten gesproken. Maar de nieuwe tijd wilde een verzoening, wilde radikaal van éen beginsel uit het geheel der wetenschappen opbouwen en daaraan beantwoordend een grondige hervorming van de Universiteit tot stand brengen. De geestelijke beweging van het Neohumanisme in Duitschland en van de opkomende Romantiek, de revolutionaire ideën uit Frankrijk, ze werkten samen bij het stellen van de vraag, of men de oude Universiteiten met haar gedeeltelijk nog middeneeuwsche vormen onveranderd kon laten voortbestaan dan wel een poging moest wagen om ze aan het nieuwe leven aan te passen, ja zoo mogelijk in te richten op een wijze die ze geschikt maakte om aan jong leven den weg der toekomst te toonen.

Het was in dezen tijd dat een aantal hoogstaande staatslieden in het politiek zwakke Pruisen het plan vormden om tot aankweeking van geestelijke eenheid en samenbinding van nationale kracht, te Berlijn, in een centrum van duitsch leven, een Universiteit te stichten. Afhankelijk van dit plan of niet, gevraagd of ongevraagd, verschenen in die dagen talrijke geschriften over idee en inrichting van een Universiteit. Drie van de belangrijkste, die met de Berlijnsche plannen in verband staan, zijn afkomstig van Fichte, Schleiermacher en Steffens.[1)]

II

Meer of minder staan ze alle drie onder den invloed van

1) J.G. FICHTE, Deducirter Plan einer zu Berlin zu errichtenden höhern Lehranstalt. 1807.
FR. D.E. SCHLEIERMACHER, Gelegentliche Gedanken über Universitäten im deutschen Sinn. 1808.
H. STEFFENS, Ueber die Idee der Universitäten. 1809.
Deze drie geschriften zijn onlangs als Band 120 van de ‘Philosophische Bibliothek’ samen uitgegeven.

Schelling, die in den zomer van 1802 te Jena zijn ‘Vorlesungen über die Methode des academischen Studium’ hield en kort daarna uitgaf. In deze ‘Vorlesungen’ geeft hij ons een overzicht van zijn filosofisch systeem, toegepast op de inrichting der Universiteit. Dit systeem omvat zoowel de natuur als de kultuur: beide zijn, volgens hem, produkten van den geest, de een in onbewuste, de tweede in bewuste werking. Alle bizondere verschijnselen van natuur en geschiedenis zijn namelijk te verstaan als openbaringen van de Idee, die middelares is tusschen den eeuwig-oneindigen geest en zijn eindig-tijdelijke verschijning. In de werkelijkheid heeft de Idee haar spiegelbeeld. Zoo spiegelt zich dus ook de idee der wetenschap als samenvatting van alle wetenschappelijk streven in de universiteit of akademie. Deze is het organisch wezen waarin de ideale eenheid der wetenschap zich belichaamt.

Als karakteristiek wordt vooropgesteld deze organische opvatting, d.w.z. de beschouwing dat de wetenschap èn als idee èn als verschijning aan de Universiteit een organisch wezen is, waarvan de deelen uit het geheel zijn te begrijpen en staan in dienst van het geheel. Ieder heeft zijn bizondere wetenschap op te vatten als een lid van het eéne organisme. Dit leert elkeen in de eerste plaats zijn eigen genius. Maar verder is het bizonder de taak der filosofie het inzicht in den samenhang der wetenschappen te wekken of te versterken. De filosofie richt zich op het geheel onzer kennis, op de ‘totaliteit’, een woord dat evenals Schelling ook Hegel later gaarne gebruikt. Niet zoozeer om uitwendige volledigheid is het haar te doen, maar allermeest om den gemeenschappelijken geest, die bezielend door alle geledingen gaat. Dit is niet zoo te verstaan dat er b.v. een filosofische bandageleer zou zijn of dat men zou moeten leeren op filosofische manier pillen te draaien, maar in dien zin dat ieder zich bewust worde een onderdeel van het groote geheel te zijn.

Het is - volgens Schelling - het absolute weten, dat zich in de bizondere wetenschappen veelvoudig verwerkelijkt. Of iemand, op zijn beperkt gebied, vruchtbare geniale gedachten heeft, hangt nu daarvan af, dat hij in samenhang leeft met dit absolute weten, dat Idee of Oerbeeld is. Niet histo-

risch overgeleverd, maar onmiddellijk aanschouwd is het levende weten, waarin de Idee tot uiting komt. Daarom moet de geleerde plaats maken voor den kunstenaar en den denker, die het voorhanden weten met eigen gedachten vermeerdert, in eigen vormen uitspreekt. Waarmee alleen bedoeld is dat overal eigen ervaring en onderzoek trede in de plaats van traditioneele boekengeleerdheid. Zoo blijft er dus noodig een wetenschap van het verleden, een ontwikkelings-geschiedenis van onze kultuur, door onze oogen gezien. Zooals wij ook door eigen oogen en niet door die van Aristoteles de natuur beschouwen.

Al moge men het nu met andere woorden zeggen, in aanleg zijn de meegedeelde opmerkingen van Schelling zeker voortreffelijk. Minder gelukkig is hij, wanneer hij zijn denkbeelden tracht toe te passen. Wel vallen voor hem het absolute weten en het handelen in hooger eenheid samen, maar de klank van het woord *handelen* schrikt hem zoodanig af, dat hij zijn tweeëenheid doorgaans met den eenzijdigen naam van het weten benoemt. Het spreekt verder van zelf dat hij de wetenschap niet stelt in dienst van den staat, maar den staat beschouwt als een middel tot verwerkelijking der absolute wetenschappelijke kultuur. In den burgerlijken staat hebben we dus de universiteit als een idealen of geestelijken staat te beschouwen. Daar is de eenheid van het weten vertegenwoordigd door de theologie, de wetenschap van het absolute goddelijke wezen. En zooals dit absolute zich ontplooit in natuur en geschiedenis of realiteit en idealiteit, zoo volgen ook, nu naar rangorde van waardigheid, de historisch-juridische en de natuurwetenschappelijk-medische faculteit. Het blijkt dat Schelling, die al het propaedeutische naar de voorbereidende school verwijst, de Universiteit alleen uit de drie hoogere faculteiten wil laten bestaan. In haar drieëenheid zijn ze de uitdrukking van zijn filosofie. ‘Wat echter de filosofische faculteit betreft, zoo is mijn bewering, dat er een zoodanige in 't geheel niet is noch zijn kan, en het zeer eenvoudig bewijs daarvoor is: dat hetgeen alles is juist daarom niets bizonders kan zijn’.

De filosofie is alles, het meest onmiddelijk uitgedrukt als theologie, afgeleid in natuurwetenschap en geschiedenis, en - zoo voegt Schelling eraan toe - wil men haar afzonderlijk,

dan is zij een kunst en men voege haar in een faculteit der kunsten.

Aldus het religieus-aesthetisch ideaal eener romantische Universiteit.

III

Het dichtst bij Schellings opvatting staat H. Steffens. (Ueber die Idee der Universitäten). Hij was natuurfilosoof, enthoesiast van Schellings leer, bevriend met Schleiermacher en had, toen hij in den winter van 1808/9 als professor te Halle deze voordrachten hield, de hoop om in Berlijn te worden benoemd. Zijn wensch werd eerst in 1831 vervuld.

Mystieker nog dan Schelling toen ter tijd, als een priester der wetenschap spreekt Steffens. Om zijn hoofd de glorie van het oneindige, zuivere, eeuwige denken, dat alle tegenstellingen van het bizondere, eindige in oorspronkelijke eenheid oplost. De natuur in haar ruimtelijk-tijdelijke verschijning is hem niets anders dan een symbool van den eeuwigen geest. Wie zonder te weten dat hier een fysicus spreekt deze voordrachten leest, zou veeleer in hem een theoloog vermoeden.

Ik spreek - aldus Steffens - tot jonge menschen die zich met het ons overgeleverde niet tevreden stellen, voor wie de wereld een wonderbaar raadsel is, waarvan hun eigen ziel de oplossing heeft te zoeken. Want de instelling der Universiteit is alleen voor hen die vrij uit zich zelf hun persoonlijkheid ontwikkelen. Zoodanige ontwikkeling is eisch van dezen tijd, die een nieuwe groote hervorming brengt. Meer dan ooit moet nu de Universiteit worden de plaats van het vrije onderzoek, vrij van schoolsche traditie, vrij ook van een ons opgedrongen fransche beschaving, en onmiddellijk voortvloeiend uit ons christelijk en duitsch bewustzijn. Meent ge dat in een tijd, die alle vormen van het leven vernieuwt, de geleerde alleen zich kan afsluiten om op zijn doode letters te staren? Van het centrum der geestelijke beweging uit hebben ook wij onze instellingen te herzien. En dan zij de Universiteit volgens haar idee een school der wijsheid. Niet om geleerdheid van buiten maar om waarheid uit eigen binnenste is het hier te

doen. Alle positieve kennis is van voorbereidende scholen, van vakscholen of uit de boeken te halen, maar de taak der Universiteit is wezen en organischen samenhang van al dat weten te leeren inzien. Dit inzicht nu noemen we wijsheid. Ze is eenheid van denken en handelen, van waarheid en zedelijkheid, en in alles overeenstemming met zich zelf als de vrucht der vrijheid. Daarom zij de akademische vrijheid, van leeraar en leerling, zoo volledig mogelijk. Aan de Universiteit voedt ieder zich zelf op, ongebonden de richting van eigen geest volgend. Wie daartoe niet in staat is, hoort er niet thuis. Uit eigen aandrang te werken, het eigen zelf getrouw, dat is voorrecht en plicht van den akademieburger.

Wel is dat een hooggestemde idealistische opvatting van wezen en doel der Universiteit, die Steffens rijk geinstrumenteerd voordraagt. Niet te verwonderen behoeft het ons dat hij over de inrichting van de Universiteit en haar verhouding tot staat en maatschappij heel weinig weet te zeggen. De vrije persoonlijkheid meet zich zelf naar eigen maat en bekommert zich niet om het model dat de staat vraagt. Het lot van den staat draagt ieder in 't eigen binnenste. In idealen zin is de staat niets anders dan de kerk of de gemeenschap der heiligen.

De Universiteit heeft dan van deze gemeenschap de idee tot bewustzijn te brengen. Vooral is dit de taak van de *eerste* d.i. de filosofische faculteit. Naast haar ontwikkelen zich nog vier bizondere faculteiten, en wel op de volgende wijze. Het eeuwig zijn heeft twee vormen, de uitwendige natuur en het inwendig leven van de historische kultuur. Voor het natuurlijke leven zijn er twee faculteiten noodig: de reeds bestaande medische en een nog op te richten technisch-oekonomische faculteit, en met het inwendig historisch leven bemoeien zich de juridische en de theologische faculteit.

Merkwaardig in deze konstruktie is dat de idee, die bij Schelling alleen het drietal toelaat, hier tot vier of vijf wordt uitgezet, en dat er naast de traditioneele faculteiten een geheel nieuwe technisch-oekonomische wordt verlangd. Is het de idealist of is het de fysikus Steffens, die op dit punt de behoefte van den tijd en de industriëele ontwikkeling van de negentiende eeuw heeft doorzien?

IV

Sedert 1799 was Fichte te Berlijn. Hij werd er in 1810 de eerste rector der Universiteit. Maar deze zag er heel anders uit dan hij ze drie jaar te voren in zijn plan ontwikkeld had. Zijn filosofisch systeem mocht hij als eeuwig onveranderlijk beschouwen, ten opzichte der propaganda had hij met vreemde machten te rekenen.

Vergeleken met dat der anderen ziet Fichte's plan van een Universiteit er zeer praktisch uit. De eenheid van de idee wordt bij hem belichaamd in de eenheid van zijn eigen persoonlijkheid. Hij treedt op als dictator van den wetenschappelijken geest der inrichting. Van akademische vrijheid geen sprake. Een soort van platonische akademie met vormen gedeeltelijk aan het engelsche college of duitsche hospitia ontleend, en het geheel onder pruisische tucht tot de uniform toe: zoo ziet zijn plan er uit.

Hij begint met de opmerking dat de eerste Universiteiten gesticht werden in een tijd, toen er weinig boeken waren en de behoefte aan mondelinge overlevering van de wetenschap grooter was dan thans. De Professor die nu, uur na uur, uit zijn diktaten voorleest wat reeds gedrukt is of gedrukt kan worden, is uit den tijd. Er moet dus een beter middel van onderwijs worden gezocht, dat geschikt is om het verstand van de leerlingen te oefenen en hen te leeren het voorhanden weten te gebruiken of nieuwe wetenschap te vinden. Geen wetenschap maar een kunst is het die aan de akademie worde geleerd. Het is er niet om woorden te doen die men voor een examen van buiten leert, maar om wat er in het levenswerk is toe te passen. Dit nu is aan de Universiteit het best te bereiken op de wijze van het sokratisch gesprek en door schriftelijk werk te laten maken.[1)] Zoo is de Universiteit een kunstschool.

1) Aan dezen eisch van Fichte wordt tegenwoordig - in Duitschland ten minste, bij ons nog veel te weinig - voldaan door het werk in de z.g.n. Seminaria, en veel ruimer - waaraan Fichte niet gedacht heeft - in de laboratoria en klinieken van de natuurfilosofische en medische faculteiten.

Verondersteld wordt een betere voorbereiding voor de Universiteit dan tot dusver plaats had. En die is alleen mogelijk, wanneer de Universiteit wetenschappelijke leeraren vormt.

Het waarschijnlijk niet direkt in vollen omvang te verwerkelijken ideaal van de hoogeschool is dan het volgende. Grondleggend is de gemeenschappelijke filosofische geest, en het is derhalve een eerste vereischte een leeraar te vinden die zelf de kunst van het filosofeeren verstaat en bovendien geschikt om anderen, die geroepen zullen worden om de bizondere wetenschappen te doceeren, van zijn filosofischen geest te doordringen. Zulk een filosofisch kunstenaar mag er aan de Universiteit maar één zijn [d.i. in dit geval Fichte zelf!]. Wie meent dat men de studenten voor eenzijdigheid heeft te bewaren, voor blind geloof aan den éénen meester, die toont daarmee geen begrip te hebben noch van de filosofie noch van het filosofeeren als van een kunst. Alle polemiek is daarbij uit den booze. De filosoof ontwikkelt zijn systeem en, indien hij de kunst goed verstaat, laat hij het zijn leerlingen ontwikkelen onder de zeer natuurlijke veronderstelling dat zij ten slotte tot dezelfde resultaten komen als hij. Gebeurt dit niet, dan is er een fout in de kunst begaan.

De filosofie is het centrale punt van de Universiteit en de gewone hoogleeraren in de bizondere wetenschappen hebben alleen het encyklopaedisch-filosofische van hun vak in den geest van den leider te leeren. Al wat in eigenlijken zin vakstudie is hoort òf niet thuis aan de akademie òf is aan ondergeschikte geleerden op te dragen. Theologie, Rechten, Medicijnen in den gewonen zin, d.i. niet als wetenschappelijke maar als praktische kunsten voor het leven opgevat, vallen er buiten. Alleen wetenschappelijk opgevatte natuurwetenschap en geschiedenis zijn akademisch.

Tot zoover de algemeene ideën van Fichte. Over de bizondere, weinig praktische uitwerking loont het de moeite niet veel te zeggen. Zij die studenten zijn in den vollen zin van het woord leven als in een filosofisch klooster, geleid door de gewone hoogleeraren en bestemd om op hun beurt hoogleeraren te worden. Ook sommige hoogere staatsambten zullen zij later moeten bekleeden, maar het blijkt niet, hoe ze de daarvoor noodige wereld- en menschenkennis kunnen verkrijgen.

Bizonderheden omtrent het wetenschappelijk werken van deze filosofische monniken en de breedvoerig omschreven wijze waarop ze de uitkomsten van hun kritiek en de ontdekkingen van hun wetenschappelijk genie te boek zullen stellen, zouden maar matig de tegenwoordige belangstelling boeien. Als karakteristiek zij alleen nog vermeld, dat Fichte bij alle onderwijs, met een kleine concessie aan de filologen, de duitsche taal verlangt in plaats van het Latijn. Levende kunst, zegt hij, eischt het gebruik der moedertaal. Alleen daarin kan de wetenschap nieuw scheppend werken. Het ontwakend nationaal bewustzijn vinde in de Universiteit van den nieuwen tijd zijn uitdrukking.

V.

Onder den bescheiden titel 'Gelegentliche Gedanken' heeft Schleiermacher van allen het wijste woord gesproken. Samen met Wilhelm van Humboldt heeft hij ook den meesten invloed op de inrichting der nieuwe Berlijnsche Universiteit uitgeoefend.

Wat Schleiermacher tot zulk een geniaal vertaler van Plato maakte toont zich ook in dit geschrift: de gaaf om overal het bizondere te verstaan. De algemeene idee is hem altijd gegeven te gelijk met het geval van toepassing. Zijn filosofisch denken is tevens historisch in den hoogsten zin. Daarom sluiten zijn beschouwingen zich zoo veel mogelijk bij de bestaande toestanden aan. Veel vrijzinniger, veel minder pruisisch dan Fichte, is hij toch meer behoudend en zachter in zijn oordeel over de vormen van het universitair onderwijs. Hij vat de wetenschap op als een produkt van de historische kultuurgemeenschap in 't algemeen en van de nationale gemeenschap in het bizonder. Mededeeling in een gemeenschappelijke taal is eerste voorwaarde van haar vooruitgang. Evenals Fichte wil hij daarom het Latijn meer en meer door de duitsche taal vervangen. ‘Was für Gewinn soll auch entstehn, wenn, was deutsch vortrefflich gesagt werden konnte, in römischer Sprache mittelmässig auftritt?’

De Universiteit staat nu, volgens hem, in het midden tusschen de scholen van lager orde, waarin wetenschap alleen onderwezen wordt, en de akademies, die van zuiver weten-

schappelijken aard zijn. Onderzoek en onderwijs gaan aan de hoogeschool samen. Door de vrijheid van het onderzoek vooral worden de jongelieden tot die zelfstandigheid gebracht die ze noodig hebben om hetzij in Kerk, Staat of Maatschappij praktische leiding te geven, hetzij later zich aan de wetenschap te wijden. Om dit goed te kunnen doen, wenscht Schleiermacher voor de Universiteit een veel grooter mate van onafhankelijkheid ten opzichte van den Staat dan haar tot nog toe gegeven is. Ook de vrijheid der studenten worde zoo weinig mogelijk beperkt. Vrijheid van geloof, vrijheid van wetenschap, vrijheid van methode, dat alles is echt duitsch. Hij die dit schreef heeft eenige jaren later zelf ondervonden dat deze vrijheid nog niet echt pruisisch was.

Zooals gezegd, de Universiteit is instelling van onderwijs en onderzoek beide. Ze is geest en lichaam te gelijk, zoodat nooit enkel bespiegeling als leege vorm zonder een inhoud van werkelijk weten daar mag optreden. De filosofie als centrale wetenschap moge er bezielend, maar niet beheerschend werken. Zij make geen scheiding tusschen ervaring en rede, tusschen empirisch en bespiegelend weten. Van het begin af heeft het denken zich niet uit en aan zich zelf, maar aan den bepaalden inhoud van bizondere wetenschappen te ontwikkelen. Geen enkel filosofisch systeem met uitsluiting van andere mag worden voorgeschreven, maar tot professoren in de zgn. theoretische of bespiegelende filosofie zijn alleen zij te benoemen, die ook op het gebied van de een of andere bizondere wetenschap hebben gewerkt. Alleen op deze wijze zal de strijd tusschen de verschillende systemen, die nu eenmaal aan de Universiteit onvermijdelijk is zoolang men spekuleert, binnen zekere perken blijven. Tot de zuiver wetenschappelijke akademie echter dringt die strijd in 't geheel niet door, omdat - zooals Schleiermacher wel niet zonder sokratische ironie opmerkt - de geleerde academici de filosofie zoo goed onder de knie hebben, dat daarover bijna niets meer is te zeggen. Den gemeenschappelijken filosofischen geest veronderstellend, werkt ieder daar aan de ontwikkeling van zijn bizondere wetenschap.

Het spreekt van zelf dat Schleiermacher, die het goed recht der bizondere wetenschappen erkent en die geen scheiding wil maken tusschen de meer wetenschappelijk aangelegde

studenten en de practici, nu ook het voortbestaan der oude faculteiten verdedigt. Hij wil ze hervormen, niet opheffen. Vooral aan de theologische en juridische faculteiten wenscht hij een meer wetenschappelijk-filosofisch karakter te geven. Toch schijnt ook hij zich nog niet genoeg te kunnen onttrekken aan de algemeene idee van zijn tijd, die in de drie faculteiten van godgeleerdheid, rechten en geneeskunde slechts bizondere vakscholen zag en de filosofische faculteit als de eenige volwaardige vertegenwoordigster van de wetenschap beschouwde.

VI

Ik verontschuldig me niet om de betrekkelijke uitvoerigheid, waarmee ik aan de duitsche idealisten hier het woord gaf. Hun ideën, en daaronder ook de idee der Universiteit, werken na in onze kultuur. In vele opzichten zijn kunst en wetenschap van onzen tijd nog van hen afhankelijk. De verbinding met de ervaring, waarop alleen Schleiermacher wees, is sedert dien tijd veel rijker geworden, maar wat de algemeene ideën betreft, teeren wij, met name in de kutuurwetenschappen en in sommige kunsten, nog altijd op de erfenis van het Neohumanisme en de Romantiek. Onze Universiteiten leven in de nu een eeuw geleden eenigszins gewijzigde oude vormen voort. Zou het niet op nieuw tijd worden voor hervorming?

Door de geschiedenis geleerd kunnen we altans dit vooropstellen. De ongebonden, in het oneindige zich verliezende romantiek van Schelling en Steffens bleef zonder praktische uitwerking. Nog minder was het willekeurig plan van Fichte voor uitvoering geschikt. Alleen bij mannen als Schleiermacher en Wilhelm von Humboldt, die hun wetenschap en hun verbeelding onder klassieke tucht hebben gesteld, vinden wij de vruchtbare idee.

De Politieke Beginselen der Indische Extremisten
Door
E.F.E. Douwes Dekker.

> *Servitus postremum malorum omnium*, *non modo bello*, *sed morte etiam repellendum*.
> (CICERO).

Voor den grondigen beoordeelaar van de toestanden in Britsch Indië zou het weinig verrassend zijn binnen betrekkelijk korten tijd een telegrafische tijding te vernemen, dat de daadwerkelijke revolutie aldaar uitgebroken ware en de laaiende vlammen van den volkskrijg den gezichteinder rood kleurden. Zou voor menigeen zulke mare de klank hebben eener niet verwachte ontploffing, daarentegen zullen zij die zich, ook buiten Engeland, met het uiterst verwikkeld staatkundig probleem in Indië bezig hielden, slechts het oogenblik der uitbarsting te begroeten hebben, dat, naar hunne berekeningen, wat eerder of later, zich zou moeten aandienen. Welke oplossing van het indische volksdrama de historie in haar schoot bergt is slechts vaag te omlijnen. Dat evenwel Britsch Indië, voor honderd en vijftig jaar ongeveer Albions bezit geworden, den langsten tijd verkeerd heeft in den toestand van absolute afhankelijkheid van de beschikkingen van Downing-Street, zal wel voor den koelen beoordeelaar vaststaan. Ook al is men het niet dadelijk eens met den franschen politicus die in de toekomst Azië beheerscht ziet door Japan en Hindoestan, - toen hij deze uitspraak deed, had China nog

weinig voor de toekomst beloofd, - toch zal men toegeven dat de bijna drie honderd millioen onderdanen van den keizer van Indië tot meer geroepen zullen zijn dan om in der eeuwigheid de sommen op te brengen, noodig voor de betaling der hooge salarissen van vreemde ambtenaren.

De komende dingen in Indië rechtvaardigen daarom dat men zich met het heden wat meer vertrouwd maakt. De ontwikkeling der politieke verhoudingen ginds drijft Indië ontegenzeggelijk den weg der revolutie op. Het heeft derhalve goeden zin de politieke beginselen te leeren kennen dergenen, die de historie, waarschijnlijk, als de bewerkers van de omwenteling zal hebben te erkennen. Deze zijn de extremistische elementen, die zich zelf, bescheidener, nationalisten noemen, ter onderscheiding van de gematigden, in de oogen der eersten weinig minder dan handlangers der overheerschers.

Het aantal der 'uitersten' schijnt geringer, dan het in waarheid is. Dat is juist het nadeel eener al te krachtige onderdrukking, dat zij zelf de vijanden van de heerschende gezagsorganisatie maskeert. Openlijke tegenstanders zijn er nog slechts weinig. Waar echter de politieke belijdenis in het openbaar een veiligheidsklep was, sluit de ijzeren onderdrukking het ventiel en maakt het proces der innerlijke verhitting slechts intensiever. Geen bloedige inquisitie heeft het kettersch modernisme kunnen vernietigen. Veelmeer was het bloed der martelaren het zaad van den vooruitgang.

Niet anders verhouden zich de dingen in Indië. Het aantal revolutionaire geschriften, die clandestien in de verschillende lagen der indische bevolking worden verspreid, neemt dagelijks toe. Telkens is nieuwe plaats voor nieuwe strijdschriften, die, meest in het buitenland gedrukt, regelmatig Indië worden binnengesmokkeld. Het verbod van invoer, door de indische regeering uitgevaardigd, was daarom een fout, waar zij niet in staat is, dit verbod tegen dagelijksche overtreding te vrijwaren. Het werkt thans als propagandamiddel.

De toename van de lezers der revolutionaire lectuur, die dan nog slechts zeer globaal uit deze statistiek is te vinden, is niettemin een duidelijke aanwijzing dat de extremisten veld winnen. De gebeurtenissen van den dag, de nu eerst, te laat, verleende concessies van regeeringswege, schijnen de

politiek van het geweld te rechtvaardigen. De propaganda wordt met alle kracht en groote opoffering gevoerd. Aan martelaren ontbreekt het niet.

Voor Holland met het oog op de koloniale belangen in Achter Azië, nemen de dingen in het naburige britsche bezit een niet bepaald gunstig te noemen keer. In dit speciale opzicht is er voor hen, die in de koloniale zaak belangstellen, alle aanleiding de staatkundige ontwikkeling ginds aandachtig te volgen.

Welke zijn de extremistische politieke beginselen, de staatkundige axiomata, welke de actie beheerschen?

Om deze te leeren kennen heeft schrijver dezes zich te Parijs in verbinding gesteld met één der invloedrijkste leiders van de revolutionaire beweging in Indië, den heer Shyamaji Krishnavarma, uitgever-redacteur van *The Indian Sociologist*.

Onomwonden, openhartig en eerlijk heeft deze hoog ontwikkelde Hindoe zijn beginselen uiteengezet. Zij worden hieronder weergegeven.

Alvorens echter hiertoe over te gaan is het noodig, den lezer bekend te maken met den persoon van dezen wetenschappelijk geschoolden revolutionair, wijl hij van engelsche zijde zoo zeer aan laster en smaad heeft bloot gestaan, dat wellicht hier en daar een geheel verwrongen beeld van zijn ideeën, zijn handelingen en zijn propaganda gevormd is.

***

De heer Krishnavarma paste zeer goed in de omgeving van zijn woning in de Avenue Ingres, 10, Passy, Paris. De rust in het heerenhuis, voorzien van alle gemak en comfort, de rust daarbuiten in de lommerrijke avenue, uitzicht gevend op het elegante Bois de Boulogne, de rust eindelijk in het deftige studeervertrek, ernstig van de vele rijen boeken, de vele papieren en stukken op een tweetal schrijftafels, en van de beeltenis van den grooten Herbert Spencer, - het waren punten, die deden verwachten dat de bewoner een filosoof zou zijn.

Hij was een filosoof; maar meer dan dat, hij was een profeet in die oogenblikken, dat de gedachten aan het verre

vaderland kleur en schittering tooverden in de oogen achter de brilleglazen. Dan leek de rijzige figuur in de nauwsluitende, zwarte dominee'srok nog grooter. Dan verloor dat donkere gelaat met de grijzende haren zijn kalm-zachte uitdrukking, en sprak een onverzoenlijke en bittere haat uit die gelijkmatige trekken.

Krishnavarma spreekt onberispelijk engelsch, zijn vormen zijn hoofsch en correct, zijn stem is nu eens week en melodieus, dan knarsend als de verroeste hengsels van een ijzeren deur.

De jonge Shyamaji werd in 1857, het eerste jaar van den indischen onafhankelijkheidsoorlog dien wij als 'The Mutiny' uit de geschiedboekjes kennen, te Cutch aan de grenzen van het presidentschap Bombay geboren. Als jongen werd hij opgevoed naar de indische methode, die er voornamelijk op berekend is, het geheugen te ontwikkelen. Zelf echter wijdde hij zich aan de studie van het sanskrit, welke taal hij thans gemakkelijk spreekt en schrijft. Hierdoor werd hij ook buiten Indië bekend. Nog geen twintig jaar oud, trok hij de aandacht van sir Monier Williams, professor in het sanskrit aan de universiteit Oxford, die den jongen Indiër tot zijn assistent maakte.

Terwijl de jonge man aldus zijn lessen in het sanskrit doceerde, voltooide hij zijn eigen opvoeding. Na een jaar gestudeerd te hebben, deed hij zijn eerste examen. Hij, die tevoren nooit een woord latijn of grieksch had geleerd, werd de eerste indische M.A. (master of arts) aan de universiteit Oxford.

De toenmalige minister voor Indië vaardigde hem kort daarna af als vertegenwoordiger van Indië op het orientalistisch congres te Berlijn, waar de jeugdige leerling van Herbert Spencer eenige reden hield welke algemeen opzien baarden. Ook het orientalistisch congres te Leiden mocht hem als vertegenwoordiger van Indië begroeten. Ook hier weder wekte hij door zijn grondige kennis sensatie in de literaire wereld. Naar Indië terug gekeerd als *barrister-at-law*, voorzien van uitmuntende aanbevelingsbrieven van de bewindsmannen, lord Northbrook en lord Kimberley, werd hij achtereenvolgens eerste minister in drie verschillende indische staten.

Maar de vaderlandsche gevoelens waren hem te sterk. Nu

elf jaren geleden kwam de tot man gerijpte Krishnavarma naar Londen terug, waar hij zijn vele vermogens van intellect, hart en beurs wijdde aan de taak der volksbevrijding. Aanvankelijk wilde hij langs grondwettige lijnen zich van deze taak kwijten. Nu echter vijf jaren geleden, na den dood van zijn vereerden meester Herbert Spencer, kwam een zichtbare verandering in zijn optreden. De bittere overtuiging brak zich bij hem baan, dat met de zoogenaamd wettige middelen niets van Engeland te verkrijgen zou zijn. De door hem geleide Home Rule beweging voor Indië liet hij varen, en toen ontpopte zich Krishnavarma geleidelijk als een consequent en geschoold tegenstander van Engeland en het engelsche régime in Indië.

Hij was privaat-docent aan de universiteit Oxford, toen lord Curzon, later onderkoning van Indië, er een ‘undergraduate’ was. Hij onderhield vriendschappelijke relaties met lord Morley, voordat deze als minister voor Indië zijn hardnekkige vervolger werd. Indien hij gewild had, zou Engeland hem met weldaden en eer overladen hebben. Hij heeft echter *niet* gewild. Zijn boven alles fier karakter wenschte dit niet. Integendeel, hij stichtte aan de universiteit Oxford een *lectureship* in de sociologie van Herbert Spencer, waarvoor hij duizend pond sterling 's jaars schenkt. Hij heeft voor jonge Indiërs vier studiebeurzen, dragende de namen van vier, wegens bomaanslagen ter dood gebrachte Hindoes, aan de universiteit geopend op de eenige voorwaarde dat de studeerenden geen gouvernementsbetrekking zullen aannemen. Hij is op kleinzielige wijze door verscheidene engelsche wetenschappelijke associaties als medelid geschrapt, die vroeger het zich een eer rekenden hem onder haar leden te tellen. Hij is van de engelsche balie uitgestooten en de universiteit Oxford heeft moeite gedaan om hem uit haar registers te schrappen en zijn ‘Herbert Spencer Lectureship’ te doen verdwijnen, omdat men, biddende voor den zegen der universiteits-voorgangers, daardoor niet tevens de gunst van den Allerhoogste voor Engelands doodvijand wilde afsmeken.

Aldus is de merkwaardige man, die te recht beschouwd wordt als de meest onverzoenlijke vijand van het machtigste rijk op aarde. Verfoeid en gehaat, belasterd en beschimpt,

meermalen met moord bedreigd door imperialistische jingo's, niettemin zich blijvende verheugen in de vriendschap en de achting van vele groothartige en edeldenkende Britten, geacht ook door de fransche persbroeders, in wier midden hij nu sedert anderhalf jaar vertoeft, wijl hem het verblijf in Engeland en Indië onmogelijk gemaakt wordt door de bittere vervolging van de zijde zijner overheerschers, wijdt deze vrijwillige balling al zijn tijd en al zijn geestelijke kracht aan de verbreiding van staatkundige doctrines, welke hij in het belang acht van zijn volk en van diens politieke vrijwording.

* * *

Hieronder volgt een uiteenzetting van zijn denkbeelden.

Dat de geheele eigendom van het overheerschte land, moreel en materieel, van de hoogte der zon tot de diepte der aardingewanden, van rechtswege toekomt aan het overheerschte volk; dat dit, en niemand anders dan dit, is de eigenaar van den grond en de wettenmaker van het land; dat alle wetten van nul en geener waarde zijn, die niet door het volk zijn gemaakt; dat alle grondsafstand onwettig is, tenzij gedaan en goedgekeurd door dit volk; en dat dit volle recht van eigendom kan en moet worden verzekerd, en mag worden afgedwongen met alle middelen, die de goddelijke macht gesteld heeft in de macht der menschen.

Aldus is kortweg het politiek beginsel der extremisten.

Zij motiveeren op sociologische gronden de prediking van den verbitterden strijd tegen al wat van de zijde van den overheerscher komt. Hun basis is de sociologie van Herbert Spencer, dien de ironie van het lot maakte tot één van Engelands grootste denkers. Zijn *Principles of Ethics* en zijn *Study of Sociology* zijn het vademecum der revolutionairen geworden. Iedereen is vrij om te doen, wat hij wil, mits hij op de gelijke vrijheid van ieder ander geen inbreuk maakt. Dit is één van de leidende beginselen van de revolutionaire actie, aan Spencer ontleend. Tegenstand tegen agressie is niet alleen te rechtvaardigen, maar gebiedend noodig. Afwezigheid van tegenstand schaadt zoowel altruïsme als egoïsme. Dat is het andere beginsel. Beide motto's vindt men aan het hoofd van *The*

Indian Sociologist, het heftige ‘orgaan van vrijheid en van politieke, sociale en religieuse hervorming.’

Voor deze extremisten moet alles secundair zijn; slechts dit ééne is primair: Het Recht van het Vaderland op Nationale Vrijheid.

Uit deze grondstellingen ontwikkelt zich het geheele politieke inzicht.

De lijn der gedachten is de volgende:

Er zijn slechts drie gezichtspunten mogelijk bij de beoordeeling van een bestaande overheersching van het ééne volk door een ander. Deze drie gezichtspunten zijn: 1°. de overheerschers zijn in het land met het doel ten zegen te worden aan de overheerschers; 2°. het is hun onverschillig welke resultaten, hetzij goede, hetzij slechte, hun aanwezigheid voor de overheerschten heeft; 3°. zij zijn in het land der overheerschten met zelfzuchtige bedoelingen, welk doel zij dan trachten te bereiken door een georganiseerden roof op uitgebreide schaal, daarin gesteund door een militaire macht, noodwendig dus tegen den wil van de overheerschten.

De geschiedenis der menschheid toont aan dat de eerste stelling nergens in toepassing is gebracht. Uit den aard der zaak heeft zulk gezichtspunt dan ook slechts academische waarde. Geen volk legt zich zelf zware plichten en offers op met het uitsluitend doel ten zegen te zijn aan een ander volk. Deze overweging maakt echter ook het tweede standpunt onhoudbaar. De overheerschers kuunen integendeel volstrekt niet onverschillig zijn voor de resultaten van hun werk en verblijf. Hun dadelijk belang toch staat rechtstreeks tegenover dat des volks. Daarom schrijft hun in de eerste plaats het zelfbehoud wel zeer duidelijk voor, dat zij een militaire macht noodig hebben om hun gezag, tegen de wenschen der overheerschten in, te handhaven. Waarom toch zou zulk een militaire macht noodig zijn, wanneer de aanwezigheid van de overheerschers *niet* ware tegen den wil der overheerschten? De geschiedenis der menschheid leert alweer, dat van de vroegste tijden af, elke koloniale expansie der naties, onverschillig van welk ras of welke nationaliteit, ten doel had de bevrediging van materieele behoeften, de bereiking van materieele oogmerken. De geschiedenis der koloniale expansie is onafscheidelijk

verbonden met misdaden, rechtsverkrachtingen en onderdrukkingen der overheerschten. Dat is nòg zoo, al doen zich die misdaden, rechtsverkrachtingen en onderdrukkingen, gewijzigd door een anderen tijdgeest, ook in andere vormen voor. Opgeving hiervan zou ook logisch ondenkbaar zijn, immers niet in overeenstemming met het handhaven van het derde, eenig mogelijke, standpunt, dat zelfzuchtige bedoelingen met de overheersching worden beoogd. Men behoeft dan ook in de geschiedboeken der overheerschende volkeren, ook wat de allerlaatste tijden betreft, volstrekt niet vergeefs te zoeken naar sofistische erkenningen van de handhaving van dit standpunt, dat het eenig logische is. Niet minder klaar blijkt de handhaving van dit logische standpunt uit de overweging bij alle overheerschende volkeren, dat de met het zwaard gewonnen koloniën, ook met het zwaard slechts behouden kunnen blijven.

Gemeenlijk gaat de overheersching uit van een handelscampagne. De overheerscher komt in het land met de ellemaat en de weegschaal in de hand. Al ras echter vervangen geweer en sabel deze handelsutensiliën. Dan komt een oogenblik dat de overheerschten besluiten het juk der overheerschers af te werpen. Zij verzamelen zich en met meer of minder gelukkig gevolg verzetten zij zich tegen de macht van den overweldiger. Zulke bewegingen zijn het logisch antwoord op de vraag, die zij zich zelf stellen: Zijn wij gerechtigd of niet, om onder alle omstandigheden en met alle middelen ons eigendom te behouden en terug te winnen het goed, waarvan wij onrechtmatig beroofd zijn, hetzij door een individu, hetzij door een organisatie van individuen? Er kunnen op deze vraag geen twee antwoorden gegeven worden.

Er behoeft niet over te worden geredetwist of de overheerschers inboorlingen van het overheerschte land zijn. Evenmin of de bestaande militaire bezettingsmacht, in stand gehouden door en ten koste van de overheerschten, al of niet vooropstelt dat de overheerschers er zijn tegen den wensch der overheerschten en dus als onrechtmatige bezitters, dat is als georganiseerde roovers.

Onder zulke omstandigheden is ongetwijfeld elk één gerechtigd met alle middelen zijn bezit tegen roof te verdedigen.

De wetten van alle beschaafde naties erkennen dit recht van verdediging, zelfs wanneer bij de uitoefening ervan de dood van den misdadiger, bij gevallen van roof en inbraak b.v., er het gevolg van is. Spencer verklaart, en een ieder zal het er toch wel mede eens zijn, dat agressie, welke strafbaar is gesteld, wanneer zij wordt gepleegd door een enkeling, niet tot recht wordt gemaakt, wanneer zij gepleegd wordt door een groep georganiseerde enkelingen. Wijl het waar is, dat diefstal diefstal blijft, onafhankelijk van de waarde van het gestolen goed, blijft agressie ook agressie, zij moge dan uitgebreid of beperkt zijn. Geen tijdsduur kan ooit agressie tot recht maken. Roovers, die gedurende honderd jaren een overheerscht volk hebben beroofd van vrijheid, nationalen rijkdom en van het leven, kunnen daaraan volstrekt niet het recht ontleenen om voort te gaan met moord en diefstal. Tegenstand tegen agressie is daarom niet alleen te rechtvaardigen, maar gebiedend noodig, wijl toch afwezigheid van tegenstand zoowel altruïsme als egoïsme schaadt, de twee tegengestelde drijfveeren van alle menschelijke handelingen.

Door alle tijden heen is het een moreel recht geweest van den individu zich te verdedigen tegen inbreukmaking op zijn rechten. Er is geen enkele ethische grond aan te voeren om op een gegeven oogenblik te verklaren, dat dit recht ophoudt te bestaan. Zoowel het eigen belang, als het algemeen belang der menschheid eischt veel meer, dat men zich tegen rechtsverkrachting en machtsmisbruik ten allen tijde blijft verzetten. Wordt het verzet met succes bekroond, dan kan deze uitslag derhalve voor den ethischen vooruitgang der menschheid niet anders dan worden toegejuicht. Wanneer het berooven van iemands leven, iemands vrijheid, iemands bezit door alle wetten strafbaar wordt gesteld binnen de jurisdictie van gemeenten, dan kunnen dergelijke handelingen in het belang van de menschheid niet worden goedgekeurd, wanneer de gemeentelijke grens wat wordt uitgebreid tot de staatsgrenzen.

Zoo duidelijk hebben deze positieve ethische axiomata post gevat in het denkwezen der beschaafde volkeren, dat bij herhaling de toepassing ook wordt gebillijkt, wanneer slechts niet het eigenbelang zich tegen de erkenning dier rechtmatigheid verzet. De beschaafde naties hebben toegejuicht en zelfs

gesteund de revolutie in Turkije, waarbij de Turken hun nationale vrijheid herkregen door te dreigen, met de gewapende macht aan hun zijde, naar Constantinopel op te trekken. De beschaafde volkeren hebben toegejuicht de revolutionaire bewegingen in Rusland. Zij erkennen in hun leerboeken dat de fransche Revolutie een kultuur-keerpunt in de historie bracht. Maar dadelijk wordt de zuiverheid van het oordeel vertroebeld, wanneer eigenbaat in het spel komt.

De vroegere premier, het huidige parlementslid Balfour, kwam onlangs in een rede op tegen den eisch van Redmond van Home Rule voor Ierland, op grond dat de Ieren tot een ander ras zouden behooren als de engelsche overheerschers. Balfour verwierp dit beroep. Waren de premissen van Redmond juist, dan moest deze geen 'Home Rule' maar onafhankelijkheid eischen, verklaarde hij. Als Redmond zijn eischen baseert op rasverschil, en dat achtte Balfour een wettige basis, dan moet hij eischen volkomen afscheiding der beide rassen. Als zij twee rassen zijn, laten zij dan ook twee naties zijn. Wanneer de Ieren blijven volhouden dat zij een ander ras zijn dan de Engelschen, dan zijn zij gehouden om te eischen, die volkomen onafhankelijkheid, die volkomen afscheiding, waarvoor het rasverschil de logische basis is.

Zoo verklaarde de heer Balfour.

De indische extremisten weten uit al zulke uitlatingen in de gelederen hunner vijanden propagandistisch voordeel te putten. Er zal toch niemand zijn, betoogen zij, die beweren kan dat in de koloniale verhoudingen der europeesche volkeren tot de overheerschte volkeren in Azië of Afrika, die alles beheerschende 'logische basis' van het rasverschil niet bestaat. Toch zullen het er zeer weinigen zijn, die op grond hiervan elke poging van de overheerschten om zich vrij te maken van de overheersching billijken, en derhalve zich zouden willen onthouden van elke bestraffing van zulke billijke pogingen.

Is men het over deze beginselen van recht en wet eens geworden, dan rest den extremisten na te gaan het wezen van het recht der verdediging. Het eene spruit logisch voort uit het andere. 'Onrechtmatig bezit' zoo wordt in de engelsche wet gecodificeerd, en het zal in de wetten-codice van andere beschaafde volkeren wel evenzoo zijn, is het verkrijgen van

bezit, waartoe de bezitverkrijgende niet wettig gerechtigd is. ‘Onrechtmatig verlies’ is het verlies, veroorzaakt door onwettige middelen ter verkrijging van bezit, waartoe de verliezende wettig gerechtigd is. De strafwet erkent het recht van verdediging van bezit, ook al veroorzaakt de uitoefening van dit recht in gevallen van roof enz. de moedwillige dooding van den euveldader, onverschillig welke middelen aangewend zijn om die dooding te veroorzaken.

Het zal wel niemand invallen om te ontkennen, dat wettig hier de beteekenis heeft van rechtmatig. Evenzeer is het derhalve echter duidelijk dat elke poging van een overheerscht volk om zich te vrijwaren voor onrechtmatig verlies, dan wel om onrechtmatig geleden verlies te herstellen, rechtmatig is en dus op ethische gronden onmogelijk strafbaar gesteld kan worden. Deze dingen zijn alle zoo heel eenvoudig, meenen de extremisten, dat het niet pleit voor de ethische ontwikkeling der overheerschende volkeren dat zij niettemin, desnoods met geweld, zich in het onrechtmatig verkregen bezit handhaven.

Wat Engeland betreft, hebben Spencer, Congreve en anderen de onrechtmatigheid van de overheersching in Indië bij herhaling betoogd. Het zal met andere overheerschende volkeren wel niet anders gesteld zijn.

De tegenwerping is vernomen, dat deze stellingen wel juist zijn waar het betreft de vestiging der overheersching, in den oorlogstijd, voorafgaande aan de onderwerping van het overheerschte volk; niet echter, zoodra de overheersching een feit is geworden, de overheerschten gemaakt zijn tot onderdanen. In zulk geval toch wordt de beweging tot herkrijging van nationale zelfstandigheid een rebellische beweging tegen het wettig gezag.

De extremisten voeren hiertegen aan, dat dergelijke drogredenen voor een consequent denker onhoudbaar zijn. De overheerschte volkeren hebben namelijk nergens gevraagd om de overheersching, zich veel meer steeds daartegen verzet. Als zij hebben moeten bukken, dan was dat gevolg van de omstandigheid dat de overheerscher de sterkste was. Het onderdaanschap wordt hun dus tegen hun wil opgelegd. Het contract tusschen overheerschte en overheerscher is daarom

onwettig wijl de eene partij niet of niet uit vrijen wil dit contract heeft gesloten.

Ten overvloede dient, althans wat Indië betreft, opgemerkt te worden dat de meeste Indiërs geen onderdanen zijn en derhalve ook in het geheel geen trouw verschuldigd zijn aan het britsche gouvernement, wijl zij geboren zijn in de indische staten en dezulken, volgens de indische wet, vreemdelingen zijn.

De extremisten doen hun ethica van het geweld steunen op de geschiedenis, de zedeleer en het gecodificeerde recht.

De geschiedenis der beschaafde volkeren bewijst hoezeer elke vrijheidskrijg de hulde van tijdgenoot en nageslacht had. De roem der fransche revolutionairen wordt niet verduisterd door de bloedbaden die de Revolutie vergezelden. Men betreurt deze uitspattingen, maar erkent niettemin het goed recht der onderdrukten om met alle middelen zich aan de onderdrukking te ontworstelen. Gaat men de geschiedenis van een andere engelsche kolonie na, die er in geslaagd is zich van het moederland vrij te maken en geworden is tot een gevreesde grootmacht, dan stuit men op een treffend analogon. Toen in 1769 een parlementsacte bepaalde dat alle gevallen van verraad en rebellie in de amerikaansche kolonie, zouden moeten worden berecht in het moederland, verklaarde George Washington plechtig ‘dat niemand een oogenblik moest aarzelen om de wapens op te nemen ter verdediging van zijn vrijheid!’ Veertien jaren later was het dezelfde Washington, die de kolonie, nog wel voornamelijk bewoond door rasgenooten, vrijmaakte van de engelsche tyrannie. Men kan nu nog naslaan de van haat tegen dezen volksbevrijder gloeiende geschriften uit het Engeland van dien tijd. Al wat slecht was, werd Washington naar het hoofd gesmeten. Deze verrader en rebel, gelijk hij bij voorkeur genoemd werd, had niets minder dan den dood onder beulshanden verdiend. In het vorige jaar echter hield de engelsche gezant, sir John Bryce, te Washington, een rede, waarin hij de waarde van groote mannen als het edelste bezit der natiën roemde. In het bizonder werd door hem George Washington gehuldigd. Men heeft bij die gelegenheid vernomen dat de engelsche vertegenwoordiger den ‘aartsrebel’, eersten president der amerikaansche republiek, prees als ‘een voorbeeld voor een ieder’.

Nog onlangs hebben de Engelschen het driehonderd-jaar-jubileum van Milton, ‘den koningsmoordenaar’ gevierd. Milton was secretaris van den ‘aartsverrader’ Cromwell. Beiden zijn door het engelsche volk geëerd geworden met graftomben in Westminster Abdij. De aartsverrader, wiens standbeeld nog immer het parlementsgebouw te Londen siert, werd met koninklijke eer ter aarde besteld.

Milton zelf werd niet voornamelijk als dichter en zanger gevierd. Een bekend engelsch schrijver huldigde in de jubi-leums-dagen in hem voornamelijk den democraat, aan wien het engelsche volk eigenlijk in hoofdzaak te danken heeft, dat het een grondwettig gouvernement bezit. Milton werd een ‘apostel der vrijheid’ genoemd, op welken eerenaam hij voor alles recht had.

Hoe wordt overigens in de scholen der beschaafde volkeren afschuw uitgesproken over de tyrannieke onderdrukkingen, die ons uit de geschiedenis bekend zijn? Wordt ons niet geleerd, en zeer terecht, verontwaardigd te zijn, over de onderdrukking der Polen door Rusland, der Armeniërs door Turkije, der Spanjaarden door de Saracenen, dier verschillende volkeren door Mohammeds legerscharen, der christenen in Palestina? Wordt ons niet geleerd eerbied en bewondering te hebben voor Mazzini, voor Garibaldi, voor Kossuth, voor de opstandige Polen, de revolutionaire Jong-Turken, de zich zelf bevrijdende Franschen en Amerikanen? Met welke bloedige kleuren worden ons een Alva, een Cortez en een Pizarro afgeschilderd? Met hoe schitterende kleuren daarentegen de Watergeuzen in Holland, een Jeanne d'Arc, een Çid en die gansche reeks van helden, die slechts wenschten hun volk te bevrijden uit de klauwen der onderdrukkers?

Gevoelens en daden, zoo zeide eerlijk en openhartig Dr. Richard Congreve tot zijn landgenooten, die wij prijzen als deugdzaam, wanneer zij niet tegen onze eigen belangen en ons eigen gezag indruischen, vinden wij verwerpelijke gevoelens en daden, wanneer zij onze eigen belangen en ons eigen gezag in gevaar brengen. In de mythe van Tell en in elk ander niet mythisch verhaal dat wij lezen, gloeien wij van bewondering voor een gelukkigen opstand van het onderdrukte volk; maar die bewondering wordt vervangen door verontwaardiging,

wanneer het volk er één is, dat door ons zelf wordt onderdrukt. De Engelschen kunnen niets anders zien dan misdaad in de pogingen der Hindoes om hun juk af te werpen, en de Engelschen erkennen geen enkele verontschuldiging voor de pogingen der Ieren om hun nationale onafhankelijkheid te herstellen. De overheerschers weigeren eenvoudig rekening te houden met het feit, dat de motieven overal dezelfde zijn en beoordeeld moeten worden, afgescheiden van de resultaten.

Werd in bovenstaande beknopte uiteenzetting aangegeven op welke historische en ethische gronden de indische extremisten hun recht op revolutie baseeren, aansluitend hieraan is hun beroep op de moraal, ter rechtvaardiging van het gebruik der middelen, welke zij aanwenden om het doel, dat beoogd wordt, te bereiken.

Zij oordeelen, dat, waar ook de onderdrukkers bij herhaling toonen zich van geweldsmiddelen te bedienen, voor de handhaving van hun, door de overheerschten ongewenscht gezag, het onbillijk zou zijn den onderdrukten te verbieden van dezelfde middelen bij hun tegenstand gebruik te maken. Iedereen, die wat gemaakt, geschapen heeft, die, in wijderen zin, wat bezit, heeft het recht het resultaat van zijn arbeid te verdedigen, wanneer hij wordt aangegrepen door destructieve krachten. Hoe echter kan iemand zich verdedigen tegen zulke aanslagen, wanneer hij niet kracht daartegenover stelt? Dat is, wanneer hij geweld niet met geweld keert? Er ligt niets schandelijks in het gebruik van kracht voor behoudend en verdedigend doel. De algemeene waarheid van deze sociologische stellingen zal wel geen strijd uitlokken. Het recht om tot krachtsuiting over te gaan wordt echter plicht, wanneer door die kracht het ethisch belang van de menschheid in het algemeen, van een deel dier menschheid, een volk, in het bijzonder, beschermd dient te worden tegenover een dreigende benadeeling. Erkenning van de wet en gehoorzaming daaraan is een eisch van elke samenleving. Evenwel dient men daarbij in elk geval niet uit het oog te verliezen, dat de wetten door die samenleving zelf dienen te zijn opgesteld om zich tegen aanslagen te verzekeren, en dat de stelling geen toepassing vindt, wanneer het betreft gehoorzaamheid aan wetten, die

ons worden opgedrongen, die niet gevraagd zijn, en waarvan wij de rechtvaardigheid vaak niet erkennen.

Ook weer de geschiedenis leert, dat dit niet voor tegenspraak vatbaar is. Elke toegejuichte revolutie of opstand was bedoeld als vernietiging van het gezag der bestaande wet. *L'ordre*, *rétabli par l'étranger*, *s'appelait servitude chez tous les peuples*, antwoordde Galbaud den hertog van Brunswijk, die verklaard had, dat hij in het belang van Frankrijk zelf aldaar orde had geschapen. Wie die volhouden zal, dat Galbaud een frase zeide, en niets meer? Deze *servitude* echter, deze slavernij, was reeds volgens de ouden de ergste van alle kwalen. Niet slechts ten koste van een oorlog, maar ten koste van het eigen leven, moest men haar bestrijden en afschudden. Geen beschaafd volk is er, dat zich zelf het zedelijk recht niet zou schenken tot geweld in elken vorm over te gaan, wanneer het in een toestand van onderdrukking dreigde te geraken, als bij een dreigenden oorlog, of daarin geraakt was als tijdens een overheersching of aan den vooravond van een revolutie. De oorlog zelf is de uiting, de toepassing van dit zedelijk recht. De oorlogsvoering is door de beschaafde naties zelfs gecodificeerd in een internationaal wetboek.

Dit sublieme recht van den individu en van den staat om geweld des noodig met geweld te keeren, zal wel door een elk erkend worden. Is echter de wijze, waarop dit geweld moet worden uitgeoefend aan regelen gebonden? Ten deele, ja. Wanneer twee in gelijke omstandigheden van vrijheid zich bevindende partijen, twee staten b.v., zich in een oorlog begeven, zijn zij gebonden zich aan de gecodificeerde regelen te houden. Dat dit niet altijd het geval is, gelijk o.m. de Engelschen bij herhaling hebben getoond, heeft met de theorie niets uitstaan. Anders wordt het echter, wanneer aan de ééne zijde der krijgvoerenden, in algemeenen zin, machtsmisbruik valt te constateeren. Een onderdrukt volk, aan hetwelk bij een opgedrongen wet b.v. verboden is wapens te dragen, verkeert in een ongunstigere positie dan de onderdrukkers. Op welken zedelijken grond zou men den onderdrukte, den zwakkere, dan willen beletten zich te voorzien van de wapens, die zijn hand vindt, bij gebreke aan de betere wapens, waarover zijn onderdrukker kan beschikken?

Waarom, verder, zou de op zich zelf staande daad van den enkeling, die door deze daad, zijn martelaarschap, zijn leven, vermeent de goede zaak van zijn vaderland te dienen, veroordeeld moeten worden; de collectieve daad, die in wezen van de zijne niet verschilt, goedgekeurd? Waarom wordt het leger, in wezen niets anders dan een georganiseerde menigte met geweren, revolvers en sabels gewapende menschen, als gezagsinstituut erkend, en zou de enkeling, die *zonder* egoïstische, integendeel met altruïstische oogmerken zich bedient van revolver, geweer of sabel, veroordeeld moeten worden, wanneer hij in zich ziet het middel om een onderdrukt gezag, dat minstens evenveel recht van bestaan heeft als dat van zijn onderdrukker, dat bestaan weder te verschaffen?

Het staat voor de extremisten vast, dat de politieke aanslager in geen enkel opzicht gelijk te stellen is met den roover of inbreker, met den wreker van persoonlijke eer of ondervonden nadeel, die ter volvoering van een voorgenomen daad grijpt naar een wapen. En zelfs wat de laatste categorieën betreft, erkennen de wetten der beschaafde naties, tot op zekere hoogte, het recht der dooding. Zedelijk is dan ook niet te verdedigen waarom de onderdrukte, de zwakkere, bepaald en beperkt zou moeten zijn in de keuze van zijn wapens, terwijl den sterkere die beperking niet zou zijn opgelegd.

Wie, zoo vragen de extremisten zich af, heeft zich opgeworpen om Engeland voor de vierschaar te roepen wegens de collectieve misdaden in Afghanistan, in Transvaal, in Soedan gepleegd? Wie heeft den sterke, den machtige, verantwoording gevraagd van de gruwelen, gepleegd in Omdurman, waar honderden gewonden en gevangenen werden afgemaakt; of over de oorlogsvoering tegen de Boeren?

En welk verschil is er ten slotte in of men een revolver of een dynamietbom gebruikt om zijn doel te bereiken? Dat is: het vaderland te dienen? Inderdaad *wordt* dit verschil ook niet erkend. Want bij de veroordeeling van de daad is de vorm der uitvoering geen factor voor de opstelling van het vonnis.

Dit zijn de zedelijke elementen waaruit de extremisten hun overtuiging opbouwen. Ook het gecodificeerde recht heeft hun

momenten verstrekt, voor de motiveering van hun standpunt.

De wettelijke erkenning van het recht hunner uiterste politiek van geweld willen zij vinden in de internationale verdragen, die bepalen dat politieke 'misdadigers', niet zullen worden uitgeleverd. Hoevelen leven ongestoord in het buitenland, nadat zij hun geboorteland hebben moeten verlaten na een daad van geweld, die één of meerdere menschen het leven deed verliezen? Hoevelen, die medeplichtig zijn aan daden van geweld? De ongestraft-lating, de internationale waarborging van vrijheid aan politieke aanslagers, achten zij bewijs voor de erkenning van de rechtvaardigheid der openbare opvatting, dat politieke misdadigers in het oog der beschaafde menschen *niet* op één lijn gesteld kunnen worden met gewone misdadigers. Een bekende amerikaansche autoriteit op internationaal rechtsgebied heeft verklaard, dat de meest beschaafde, de meest menschelijke naties, naijverig op eigen souvereiniteit, het als laag en slecht gevoeld hebben vrijwillige ballingen naar hun land terug te sturen. Belangrijk is in dit opzicht het geval Pouren, den Rus, die naar Amerika was gevlucht. De russische regeering vroeg zijn uitlevering op grond van het feit, dat Pouren zich had schuldig gemaakt aan roof, brandstichting en poging tot moord. Het antwoord van Amerika was zeer duidelijk: Hoewel de daden uit zuiver menschelijk oogpunt veroordeeling verdienden, moest in het oog gehouden worden, dat deze daden gepleegd waren, terwijl het land in een staat van revolutie verkeerde, en derhalve meer of minder gerechtvaardigd waren.

Zulke incidenten worden door de extremisten natuurlijk niet ongebruikt gelaten.

Gerechtvaardigd waren dus, zeggen zij, poging tot moord, brandstichting en roof, wijl zij geweest waren de middelen van de revolutionaire partij die alle gehoorzaamheid aan de wetten had opgezegd. Ook hierbij derhalve geen onderzoek naar de wijze van uitvoering of naar de gebruikte middelen. De veroordeeling van zulk een aanslager door den rechter van het land, waarin de aanslag werd gepleegd, doet hier niets toe of af. Dat is een politiemaatregel. De zuiverheid van de motieven die den aanslager hebben geleid, stempelen hem daartegenover bij zijn aanhangers en zijn volk tot mar-

telaar. Zijn roem overleeft nog in verre tijden zijn leven. Ook deze roem, deze vereering in de oogen van het gewone volk, dat zeer goed het verkeerde van het goede weet te onderscheiden, is bewijs dat bij de beoordeeling van de daad àndere overwegingen gelden als bij voorbeeld bij de veroordeeling van een niet-politieken brandstichter, roover of moordenaar. Menschelijk en wettelijk wordt de daad van den politieken aanslager dus als gerechtvaardigd erkend.

Hoe nu wordt, in verband met deze beginselen, de revolutionaire propaganda gevoerd?

Dit is een kwestie van actueel belang. Hoe toch nemen de verschillende bevolkingslagen de prediking van het geweld op? Blijven zij er onverschillig onder? Verbreiden zich de inzichten der revolutionairen? Verandert onder de propaganda de houding der onderdrukten jegens de overheerschers?

Deze en dergelijke vragen vinden haar antwoord in de volgende uiteenzettingen omtrent karakter en resultaten der revolutionaire propaganda, in Britsch Indië en daarbuiten.

In de eerste plaats werkt men op het vestigen der overtuiging dat koloniaal zelfbestuur voor Indië een droombeeld is, welker verwezenlijking nimmer te verwachten is van de engelsche regeering. Inderdaad hebben de extremisten alle aanleiding om hieraan te wanhopen. De openbare meening in Engeland is voor het denkbeeld van een indisch zelfbestuur zonder handhaving der principale, koloniale grondstellingen niet warm te maken. Zij is een afspiegeling van de meening in politieke kringen. Deze laatste is in korte lijnen vrijwel gedefinieerd in de uitspraak van een der oud-onderkoningen van Indië, wijlen Markies Ripon.

De eisch om aan Indië hetzelfde verantwoordelijke zelfbestuur te geven als aan de engelsche koloniën, zoo formuleerde Markies Ripon zijn oordeel, is onmogelijk te vervullen. Men kan de grenzen van het plaatselijk bestuur uitbreiden, maar er zijn twee departementen van bestuur, die in engelsche handen gehouden moeten worden. Zij zijn het departement van buitenlandsche zaken en het departement van oorlog. Onderkoning en raad van Indië moeten zonder ophouden bezig zijn met de behandeling van problemen van buiten-

landsche politiek, problemen die overwogen dienen te worden in voortdurend verband met europeesche politiek, waarmede de inlanders niet bevoegd geoordeeld kunnen worden zich in te laten. Voorts diende men wel te bedenken, dat aan de zijde der bevolkingen in landen, welker vreemde gouvernementen haar van buiten af zijn opgelegd, niet de natuurlijke en instinctieve trouw, die wij allen hebben voor het land van onze geboorte en de door ons zelf ingestelde regeering, bestaat. Ook was het onmogelijk de militaire zaken in Indië onder de controle van het indische volk te stellen. De overheerschers alleen zouden te beoordeelen hebben hoeveel troepen daar noodig zijn en hoe hoog het bedrag moest wezen, noodig om zulk een macht aldaar in stand te houden. Zou men vrij ver kunnen gaan ten aanzien van het toevertrouwen van indische zaken aan de Indiërs zelf, - wat die beide bovenbedoelde kwesties betreft, zou Engeland onvoorwaardelijk alle autoriteit aan zich moeten houden. Nog minder bedekt, nog openlijker hebben andere gezaghebbende politici zich in gelijken geest uitgesproken, als lord Kimberley, lord Morley, lord Curzon, lord Minto, parlementsleden, als de heer Rees.

In alle zulke uitlatingen hebben de extremisten de bevestiging gevonden van hun overtuiging dat Engeland nooit goedschiks er toe gebracht zal worden aan de Indiërs het geheele bestuur van de kolonie over te laten. Ergo is hun eenig doel de algeheele onafhankelijkheid van Indië te bewerken.

Hoe? Dat was de groote vraag. Deze indische extremisten staan volstrekt niet alleen in hun politiek gevoelen, dat Indië met geweld moet te werk gaan om dat doel te bereiken. Ook iersche en iersch-amerikaansche bladen staan aan hun zijde, aanbevelende vooral niet te vergeten dat er slechts 200.000 Engelschen en Engelsch-Indiërs staan tegenover de massa van ruim twee honderd en vijftig millioen inlanders.

Ongetwijfeld is ook daarop de propaganda der extremisten gericht: den Indiërs duidelijk te maken, *hoe* sterk zij zouden kunnen zijn.

Dat geschiedt in de eerste plaats door de pers. De extremisten beschikken buiten Indië reeds over een aantal bladen, die de actie steunen. Te Génève verschijnt de *Bande Mataram*,

te Berlijn de *Madan Talvar*, d.i. ‘het Zwaard van Madan’, aldus genoemd naar den vernietiger van den raadgever van lord Morley, sir Curzon Wyllie. Te New York wordt de *Free Hindustan* gedrukt; te Parijs bezorgt *the Indian Sociologist* de propaganda. Buiten deze bladen - de voornaamste, - zijn krachtige medestanders van de nationalistische beweging in Indië *the Gaelic-American, the Liberator* in Amerika, *Fustice* te Londen, om ook alweer slechts de voornaamsten te noemen, die allen door Europeanen worden geleid. Al deze bladen bevelen aan de geweldspolitiek. De meesten er van zijn verboden in Indië, maar vinden niettemin hun weg daarheen, nog meer nu door de rigoreuze politiek der Engelschen de meeste revolutionaire bladen in Indië zelf zijn doodgedrukt.

Er zijn tal van vormen om de propaganda te voeren.

Een van de middelen is het stichten van politieke vereenigingen, dragende de namen der martelaren, die voor het vaderland in den dood gingen. Krishnavarma heeft nu een viertal studiebeurzen aan de oxfordsche universiteit gesticht, waaruit verscheidene Indiërs, Hindoes en Mohammedanen, studeeren; ook twee vrouwelijke studenten genieten van deze beurzen. In zijn private woning te Londen, India-House, heeft hij een gedenkplaat doen aanbrengen ter eere van de ter dood gebrachte politieke aanslagers. Al zulke dingen worden beschouwd als werkelijke propaganda-middelen. Ook het steun-verleenen aan martelaren elders, in Egypte b.v., waar eveneens een nationalistische partij tegen Engeland in het krijt is getreden. Wederkeerig ontvangt men moreelen steun uit Egypte in zijn werk. De extremisten willen langs alle wegen in het oog doen houden ‘dat een volk, dat een groote toekomst tegemoet wil gaan, eerst waden moet door een veld van bloed.’ De voortdurende herinnering aan de verheerlijkte daden der martelaren, wekt navolging. De laatste woorden van Madan La Dhingra waren: ‘Ik ben er trotsch op mijn nietswaardig leven te mogen geven voor de zaak van mijn vaderland. Mijn eenig gebed is dat God mij mag doen herboren worden uit dezelfde moeder en dat ik weder moge sterven voor dezelfde heilige Zaak, totdat deze Zaak overwonnen zal hebben, vrij zal zijn tot heil der menschheid en tot roem van God.’ Zulke woorden dwongen zelfs *engelsche*

bladen lof af. Zulke woorden moeten jonge Indiërs geestdriftig maken. De extremisten hebben zulke geestdrift en zelfopoffering noodig. Hun zaak gelooven zij slechts daardoor te kunnen winnen. Zij zijn verder werkzaam in het verbreiden van revolutionaire geschriften en revolutionaire critiek over belangrijke onderwerpen; ook uittreksels uit standaard-werken over de historie der amerikaansche, fransche, italiaansche en russische revoluties. De intellectuels werken onder de massa om daaruit hun aanhangers te recruteeren. Zij werken onder de landbouwers en zwepen dezen op in verband met agrarische kwesties; zij moeten werkstakingen bewerken onder de fabrieksarbeiders en werklieden, voorloopig voor hoogere loonen en korteren werktijd, zoodat dezen ook in staat zullen zijn om te staken voor vrijheid, wanneer dat noodig zal zijn. Zij zijn werkzaam onder de klassen dergenen, die in gouvernementsdienst zijn met het doel hen ontrouw te maken en daardoor het binnenlandsch bestuur te verzwakken. Ook onder de soldaten wordt gepropageerd, ten einde althans een deel van het leger aan zijn zijde te hebben, wanneer de revolutie dit vordert. Men tracht vooruitstrevende indische vorsten te winnen voor de zaak der revolutie en actieve revolutionisten onder hen aan te kweeken. Verder wordt onvermoeid er naar gestreefd de reeds werkende revolutionaire krachten tot één algemeene organisatie en haar arbeid in één richting te brengen. Men tracht aanhang te verkrijgen voor een indische Sinn-Fein beweging met de leuze: geen belasting! Middelen worden beraamd om de indische bevolking van wapens te voorzien, zoodat zij de rol van een ‘nation en armes’ kan voeren. Het maken van wapens moet geleerd worden, het vervaardigen van ammunitie, handgranaten en explosieve stoffen, om ook langs wetenschappelijken weg de revolutie te voeren. Systematisch moeten voor dit doel gedetailleerde en geïllustreerde verhandelingen uit standaard-werken over de vervaardiging van wapens en ammunitie verspreid worden. Een brochure over dit onderwerp, uitsluitend de wetenschappelijke zijden van het probleem behandelende, moet in massa's verspreid worden. Men is bezig cursussen te vormen om jongelieden de regelen van den guerilla-oorlog te leeren. Men tracht hen nationale gardes te doen vormen en wapent hen in stilte, om in tijd

van nood de kern van een nationale militie der revolutionairen te vormen, zoodat zij deel kunnen nemen aan den strijd voor de onafhankelijkheid of, zoo dat niet, dan toch terrorisme kunnen uitoefenen op groote schaal. De leiders bestudeeren hoe de aanstaande revolutie gevoerd kan worden, zooveel mogelijk op beschaafde wijze. Ook is men bezig het antivreemdelingengevoel dat thans in Indië heerscht te hervormen in een anti-regeeringsgevoel uitsluitend. Men wil toch trachten de sympathie der beschaafde wereld aan zijn zijde te krijgen, opdat men vandaar uit moreelen en zoo mogelijk zelfs daadwerkelijken steun zal ontvangen. Daartoe ook schenken de revolutionaire leiders namens hun vaderland vaak aanzienlijke sommen bij groote rampen, b.v. bij de overstroomingen in Frankrijk, het Zeppelinfonds; stichten zij ook buiten Indië martelaarsfondsen, als het Wardani-fonds voor egyptische studenten; schrijven zij prijsvragen in het buitenland uit, als thans weer voor de samenstelling van een werk over de meest practische methode om Egypte van het engelsche juk vrij te maken, enz. Den orthodoxen wordt thans reeds bij voortduring tolerantie gepredikt in naam der Revolutie, ten einde te voorkomen dat een tegenrevolutie de actie zou bemoeilijken. Het geheele revolutionaire systeem moet gedecentraliseerd zijn in verband met de van alle kanten loerende engelsche spionnen. De centralisatie van den arbeid kan, zooals ervaren ís, leiden tot opoffering van een aantal niet te onderschatten krachten.

De extremisten wenschen, gelijk men uit het beknopte overzicht hierboven ziet, den oorlog zonder genade. Zij prediken den universeelen boycott van al wat engelsch is. Er moet geen Indiër meer gevonden worden voor een gouvernementsambt, voor een dienstbodenbetrekking bij Engelschen. Om dit te bereiken kan terrorisme veel uitwerken. Kan men de landgenooten niet door het woord overtuigen, dan moet desnoods geweld worden gebruikt. Dat achten de indische extremisten in zulke tijden het Recht der Revolutie. Onverbiddelijk moet de vervolging zijn van hen die aan de zijde van den onderdrukker staan.

In het kort: de indische extremisten willen een consequent terrorisme. Geen anarchisme. Zij zijn er van overtuigd dat de Engelschen uit Indië verdreven zullen worden. Dan zal blijken

dat niemand beter staatsburger is dan de Hindoe, die daartoe door historie, geloof en opvoeding voorbereid is. Anarchisme is volgens hen een verzinsel van de vijanden. Er *is* volgens hen geen anarchisme in Indië. Echter zijn zij bereid ook de uiterste concequenties van hun staatkundige doctrines te aanvaarden; dat is: een niets ontziende terreur wanneer deze noodig is.

Ziedaar kortweg de politieke beginselen der uiterste partij in Indië.

Er zal nog wel een tijd komen om de balans op te maken van de resultaten van haar gevaarlijken arbeid.

München, Sept. 1910.

Herfst
Door
W.L. Penning Jr.

Ontsloten heeft zijn adem 't loover,
Voor weeker spel dan zang of snaar;
Wiegt zich het lied der geesten over?
In 't zwervend rag - een geestenschaar?

Verwelkings tuin vol schat van kleuren!
Als nest aan nest, hier leêg aan 't treuren
Om straks uw ruil van dos voor droom,
Uit ieder keeltje op eigen wijze
Weêr stem in 't hooge koor doen rijzen,
Beurt zich dan nog mijn levensboom?

Gespleten, doe hij 't hart gedenken
Aan steels in 't wild geplukte vrucht;
Aan luttel dank voor lotsgeschenken,
Bij worst'ling om verbeurd genucht; -

Toch zielsdiep heeft mijn leven 't leven
Gesmaakt!...
    En 't loflied, aangeheven
Om menigvoud verheugd bestaan,

Werd in beproeving niet weêrsproken -
Door één gemis is 't afgebroken - -
En liefstes w e e blijft mèt mij gaan.

- STERFDAG VERJAART STRAKS. Laat me luist'ren
Naar zucht die 't vallend blad nog koost;
Laat me eenzaam 't najaar hooren fluist'ren
Zijn raadsellied van klacht en troost.

Den dichter W.L. Penning Jr.
Naar aanleiding van het voorafgaand gedicht en ter gelegenheid van zijn zeventigsten verjaardag op den 10^{den} november 1910
Door
Albert Verwey.

I

‘Viert ge een lang leven zonder dooden te gedenken
Die u eens liever dan het leven waren,
Al schonk 't geluk u al wat het kan schenken
Er faalt een schoonheid aan uw afgeloopen jaren.

Eerst toen de dood haar die gij innig liefhadt huwde
Hebt gij aanschouwd wat raadsel was gebleven,
Maar nu in klacht en troost u openluwde:
De zoete onscheidbaarheid van liefde en dood en leven.’

II

Zoo schreef ik, vriend, als was 't aan een
Die met zijn lieve doode alleen
En niet met ons zijn vrienden leeft;
Maar dat was onrecht: niemand heeft

Nadat hij 't liefste had verloren
Aandachtiger als gij gestreefd
Nochtans te blijven toebehooren
Aan vriendenkring die u omgeeft.
En als wie nooit heeft losgelaten
Met de eene hand de zielsvriendin
Die, naast u gaande, nu de straten
Van de ons onzichtbre sfeer bezweeft,
Bleeft ge met de andre tastende in
De sfeer waar wij rondom u wonen
En waart ons even trouw als haar.
Zoo konden gij en wij elkaar
Gedurig de eigen vriendschap toonen
En uit de dagen van ons jaar
Niet enkel, wijding-vol, herdenken
Den dag die haar her-boren zag,
Maar, vriend, ook uw geboortedag.
Haar vierdag kan uw feest niet krenken,
Aan haar herinrend, eeren we u,
Zij wilde uw vreugd, en wil haar nu.

III

Gij vraagde me eens, nieuwsgierig als een blinde
Die nooit in zwijgend oog een antwoord leest,
Waarom 'k in vriendschap mij aan u verbinde
Daar gij toch nooit voor mij iets zijt geweest.

En moeilijk was het mijn gedachte te uiten
Omdat ik zelden mijn gevoel beken,
En ook in 't pogen mijn gemoed te ontsluiten
Een slechte vinder van den sleutel ben.

Maar, daar gij antwoord wachtte, liet ik ijlings
Uw beelden in mijn geest voorbij mij gaan.
Een oogwenk zag ik elk - *en face* of zijlings -
Maar met uitvorschend oog en vragend aan.

Als man en vriend verscheent ge, als geest en dichter,
En bij elk beeld begon mijn hart zijn lof,
Maar één blonk uit en de innerlijke Richter
Die ik zoo graag wil zijn, hield zwijgend hof.

Ik zag hem die volhardde als andren faalden,
Die zonder grootdoen zijn dorst die hij was,
Wien last en zorg de stille spieren staalden,
Die, naar hij blind werd, zichtbrer schoonheid las.

En ik erkende dat mij nooit geen lijden
Zoeter gerustheid wreeder heeft ontroofd
Dan dit bevind: dat ook in onze tijden
Een enkle maar houdt wat hij heeft beloofd.

Gij waart zoo'n enkle, en ik die al mijn dagen
Den held meer eer dan wien ook die wat schijnt,
Ik heb u daadlijk in mijn hart gedragen
Bij 't zien hoe rustloos ge u hebt afgepijnd.

Mijn dappre strijder, niet voor geld of hulden,
Maar voor 't voldoen wat heiligst in u leeft,
Dit schat ik hoogst, dat gij in doen en dulden
U nooit aan de overmacht gewonnen geeft.

Of ik 't u zei? - Ik zeg het thans voor velen,
Die voelen hoe voor kunst men leeft en sterft.
De duizend, die zich duizendwerf verdeelen,
Buigen voor Een die om de Schoonheid werft.

Iets over de moderne duitsche architektuur en de Brusselsche tentoonstelling

Door
H.P. Berlage Nz.

> Das meiste Neuere ist nicht romantisch weil es neu, sondern weil es schwach kränklich und krank ist, und das alte ist nicht klassisch, weil es alt, sondern, weil es stark, frisch, froh und gesund ist.'
>
> GOETHE ZU ECKERMANN.

Wanneer over volken en hun kunst wordt gesproken dan schijnt het vrij wel een uitgemaakte zaak, dat de Duitschers geen smaak hebben. Het algemeen gevoelen dat alles zwaar en grof is wat door hen wordt gemaakt, wordt dan nader toegelicht door vele voorbeelden die inderdaad die eigenschappen hebben, terwijl dan ten slotte wordt gewezen op de Duitsche architektuur en ambachtskunst, waaraan toch eigenlijk alle 'charme' ontbreekt.

Nu bestaan er zonder twijfel eigenschappen van ras, en zelfs, met meer beperking ook van volksaard; maar toch moet men met de verkondiging van dergelijke algemeenheden zeer voorzichtig zijn.

Zoo wordt bijv. de bewering als zouden de Romeinen een kunstloos volk zijn geweest, alleen in staat tot overneming en niet tot zelfscheppen, ook reeds op goede gronden tegengesproken, terwijl van hun moderne navolgers de Engelschen wel eens het zelfde werd gezegd, welke zelfde Engelschen ons toch in de moderne beweging zijn voorgegaan.

Voorzichtig omdat nu zoo langzamerhand ook ten opzichte van Duitschland gaat blijken, dat bovengenoemde bewering op geen ernstige bewijsvoering is gegrond. Ja, wanneer onder smaak wordt verstaan die zekere verfijning, die misschien het best wordt aangeduid met de wijze waarop door een jong meisje van 'goede huize' een bouquet wordt geschikt, of door een 'dame du monde' een boudoir wordt gearrangeerd, en daarmee is werkelijk geen geringschatting van dat soort beschaving bedoeld; ja dan is er zeker reden voor een dergelijke waardeering van den Duitschen kunstsmaak.

Maar dat is toch werkelijk niet de maatstaf dien we verlangen; er wordt een andere geeischt, dan die van het decadente, het verslapte, het ten slotte 'kunstlooze'. Dat soort is het gevolg van het nog teren op de ontaarding van den Franschen kunstsmaak; ontaarding, omdat er tot goed begrip dadelijk op dient gewezen dat de Fransche kunst in haar goeden tijd waarlijk nog wel andere eigenschappen had dan het smaakvolle alléén, om de wereld te kunnen veroveren.

Het is dus niet die eigenschap der dingen, die men zoo langzamerhand als 'de schoonheid' is gaan beschouwen, naar welke de waarde van een kunstwerk moet worden bepaald, maar veeleer die, die juist aan alle beeldende kunst der 19de eeuw heeft ontbroken, nl. kracht.

Want die kunst moest wel krachtloos zijn, omdat zij niet het gevolg was van een eigenlijke scheppingsdaad, maar van een inzicht, dat zich niet verdiepte in het wezen der kunst, maar aan de uiterlijke verschijning bleef hangen.

Ik wil hier tot beter begrip inlasschen een artikel over den Zwitserschen schilder Hodler, getiteld: 'kracht niet schoonheid' omdat daarin duidelijk wordt ontwikkeld waar het eigenlijk om gaat.

'De geleerde streeft naar het ware, of het met zijn inzicht strookt of niet, de moralist naar het goede en de kunstenaar naar het schoone.' Deze woorden legt professor E. Bovet in zijn brief aan Konrad Falke ten grondslag aan elke kunstbeschouwing.

'De strijd om Hodler toont, dat wij bij zijn beoordeeling met den schoonheidseisch alleen, niet tot een oplossing komen; wij moeten nog naar een ander begrip zoeken, en dat is dat

van “kracht.” Dat beteekent het vermogen van den kunstenaar, om de gevoelswaarde zoo uit te drukken, dat zij den beschouwer meeslepen en in hem dezelfde stemmingen te voorschijn roepen, die den kunstenaar beheerschten toen hij zijn werk schiep.

Deze kracht is het eigenlijk wezenlijke in zijn werk; zij stijgt of valt met de persoonlijkheid van den scheppenden; het voorwerp en zijn vorm zijn daarbij onverschillig. Wij ontdekken deze kracht even zoo goed in een herdersscène van Fragonard als in de kapel der Medicaeërs. Ik zou daarbij niet het veelbeteekenende woord: “l'art pour l'art” willen laten gelden; dat is maar al te dikwijls een uitvlucht voor gebrek aan fantaisie, gevoel en wil.

Met het schoonheidsbegrip alléén komen wij niet ver. Watteau zal ons aangenaam aandoen, Ostade niet; maar achter deze werken van den een zoowel als van den ander zien wij een groot kunstenaar, het krachtige temperament; en dat is het waar het op aan komt.

Zoo moeten wij ook Hodler begrijpen. Met het verlangen naar schoonheid komen wij te kort; wat ons bijblijft, is het dynamische en dezen maatstaf moeten wij bij zijn beoordeeling aanleggen, inplaats van den eisch van zuivere schoonheid. Het begrip der schoonheid is bij het waardeschatten van kunstwerken gevaarlijk, omdat de gewoonte een te belangrijk moment is bij hunne beoordeeling; *zij schiet gewoonlijk tegenover het nieuwe* te kort.

Men heeft zich altijd weer opnieuw moeten gewennen aan de schoonheidsopvatting van een Millet, een Segantini, of een Böcklin. Daarentegen openbaarde zich het gevoel en het temperament dat in alle werken van deze mannen stak, van het begin af aan, en maakte een overweldigenden indruk op de tijdgenooten, niettegenstaande het indruischte tegen alle heerschende begrippen van schoonheid.

Ik zeg dus: men zal nooit over het wezen der Hodlersche kunst tot overeenstemming komen, zoolang men met het gewone schoonheidsbegrip rekent; men moet, om mij barok uit te drukken, zijne werken veel eerder, even als machines, naar paardekrachten schatten.

Er zijn ten allen tijde groote kunstwerken gemaakt, niet alleen zonder schoonheid, maar van ontwijfelbare leelijkheid. Wat zegt bijv. Wölfflin in zijn werk: “de klassieke kunst” over den “David van Michel Angelo”? “Daarbij de onaangename beweging, hard en hoekig, en de afschuwelijke driehoek tusschen de beenen. Aan de schoone lijn is nergens een concessie gedaan. De figuur toont een natuurlijkheid, die bij deze schaal, aan het wonderbaarlijke grenst; zij is verbluffend in elk onderdeel, en altijd opnieuw verrassend, ook de lenigheid van het lichaam in zijn geheel; maar ze is - eerlijk gezegd - heel erg leelijk.” Zulke werken zijn er van de vroegste tijden af altijd geweest, en zoo is het weer bij Hodler.

Wat waren de drie roode krijgslieden op het eerste Marignano-schilderij niet voor een geniaal werk! Mooi waren ze echter waarachtig niet; daarom verzette men zich tegen de uitvoering; maar men werd bang voor ze.

Ik bedoel niet, dat Hodler het einddoel is; maar zijn kunst is een weg, en het groote ligt reeds in den weg, niet in het einddoel: alleen datgene wat geen ontwikkelingsmogelijkheid heeft, valt buiten beschouwing. Ik geloof dat onze tijd verlangt naar de uitdrukking van heftige gevoelens in de beeldende kunst; schilder- en beeldhouwkunst lossen Wagner's muziek af.

Het schoonheidsbegrip kunnen we des te eerder ontberen, hoe inniger een werk gevoeld is; daarentegen hoe minder gevoeld, hoe meer het zich aan de traditioneele schoonheid moet houden, omdat anders in 't geheel niets meer zou overblijven. Zulke werken hebben alleen waarde voor de middelmatigheid van hun tijd; voor de toekomst zijn ze dood. Wanneer dus de tegenstanders der Hodlersche kunst zeggen dat zijn schilderijen niet mooi zijn, dan hebben ze bijna altijd gelijk, omdat dat een begrip is, wat niet op ze past. Op deze wijze slaan beide partijen elkaar voorbij. Hodler's werken zijn echter uitingen van een buitengewoon sterk kunstenaars temperament. En daarbij zijn de traditioneele begrippen “mooi en niet mooi” volkomen bijzaak’.

Wanneer we dus met het begrip der traditioneele schoonheid breken, en dan de Duitsche kunst beoordeelen zooals deze bezig is zich te ontwikkelen, dan komen we tot een geheel

andere gevolgtrekking; nl. tot de erkenning dat daarmee ook een schoonheid aan het groeien is. Maar die schoonheid is van een kernachtiger soort dan de gebruikelijke, zoodat zij, zooals éénmaal de Fransche, voorbestemd schijnt de uiting eener cultuur te zullen worden.

En juist omdat die eigenschap van kracht, voorloopig de schoonheid uitsluit, vertoont de Duitsche kunst nog zeer veel vreemds; in de constructie veel onzuivers, in de versiering nog veel grofs en stootends.

Maar daarin ziet de ernstige beoordeelaar juist een eigenschap ten goede, omdat ze een ontwikkelingsmogelijkheid waarborgt, terwijl de oppervlakkige beschouwer, maar voornamelijk de zelfgenoegzame, de nog-zwerend-bij-de-oude maar nu niet meer beproefde traditioneele vormen, die eigenschap niet ziet, en dus hare geheele verschijning niet dulden kan.

Dit en niet anders is dan ook de oorzaak van het succes der Duitsche afdeeling op de tentoonstelling te Brussel, hetgeen Muthesius tot de zeker chauvinistische, maar toch niet geheel onjuiste uitspraak bracht, ‘dasz alle Völker spielen oder schlafen, nur Deutschland arbeite’...um von Frankreich los zu kommen.

Want wat vooral te Brussel opviel is de groote eenheid tot in alle onderdeelen, waarin zich die zelfde kracht openbaarde.

En dat kon ook gebeuren omdat de geheele afdeeling een afzonderlijk geheel vormde, terwijl daaraan nog ten goede kwam, het juiste inzicht dat er zoo iets als een tentoonstellingsarchitektuur bestaat, een soort van ‘barakkenstyl’, die reeds daarom principieel alle nabootsing van werkelijk gebouwde architektuur uitsluit.

Het eenige land dat, behalve Duitschland, zou hebben vermocht een dienovereenkomstige afspiegeling te geven van wat er in het moederland aan het gebeuren is, is Nederland; hetgeen echter niet is gebeurd omdat?....

Daarover is, en dat is verblijdend, reeds veel geschreven, zoodat een herhaling daarvan als overbodig kan worden beschouwd. Maar toch kan ik niet nalaten er op te wijzen, dat juist altijd van Duitsche zijde over de Nederlandsche architektuur en ambachtskunst met waardeering wordt gesproken

en Nederland wordt genoemd als een voorbeeld van eenheid van streven voor het bereiken eener moderne beeldende kunst.

En nu doet zich het eigenaardige geval voor, ‘es wäre zum lachen wenn es nicht so traurig wäre’ dat juist Nederland met een tentoonstellingsgebouw moest uitkomen ‘comme si rien n'était’. - Aan wien de schuld? - Het is hier niet de plaats dit te onderzoeken, maar wel vast te stellen dat degenen die tot dezen bouw besloten, een zware verantwoordelijkheid op zich hebben geladen, omdat zij onze moderne architekturale kunst hebben beleedigd.

Want ware het anders geweest, dan zou zeker Muthesius voor ons land een uitzondering hebben gemaakt.

Nieuwe gedichten
Door
Maurits Uyldert.

Vioolconcert

Als drup na drup de stilte zonk
Rondom, rondom, en overal
De koele en banggeheime dronk
Genoten werd en in de hal
Alleen het zilver vlammen blonk
Van luchters, luchters zonder tal;

Dan streek ik zacht het eerst geluid
Dat als een wonderbloem ontlook,
Een witte leliekelk waaruit
Een zilver sprookjesmeisje dook,
Een blanke en blonde dromenbruid
Als zilvre vlam in rosse rook;

Dan ving 'k mijn trillend zacht gezing,
Zo teer, zo broos als ritslend riet,
Op in de donzig brede zwing
Van 't stijgend, zwellend, golvend lied
Dat steeg en zweefde en zwevend hing
In kleurendeinend diep verschiet.

En door akkoorden, roos naast roos,
Vlocht ik der melodieën bloem,
Een kleurenboog, een stralenhoos
Als zon op gulden bij-gezoem,
En slingerde ze in weifelloos
Gerijde kransen, God ten roem.

Dan sidderde van snaar na snaar
Mijn snikkend dankgebed tot Hem,
Nu hel en licht, dan smartlik zwaar,
Met hellen jubel, bangen klem,
En roosgelijk, van dauw te zwaar,
Zonk mijn viool en stierf mijn stem.

Zo zong ik eens, zo zing ik nog
Als God mij in mijn eenzaamheid
In Zijn genade en uit bedrog
Van schijn in stilte heeft heengeleid
In stilte, maar waar 't hart mij toch
Geluideloze zang bereidt.

Eens zag ik haar, eens zag zij mij,
O eens, een oogwenk, een moment,
Een harteklop, een zieleschrei,
Toen was mijn ziel haar instrument
En ongeweten speelde zij
Een spel dat slechts mijn waanzin kent.

Zij zat eens, in een eeuwig uur,
Geleund met haar zwaar rosse wrong
Tegen mijn borst waar 't smartlik vuur
Van haar geheime liefde indrong,

Haar liefde die van mij het duur,
Het godgewijde offer dwong.

Zij was jaloers, zij duldde niet
Dat naast haar liefde diepre lag
Die mij nog schoner dromen liet
Dan 't licht dat door haar wimperrag
Mijn hart omsnoerde en zij verliet
Me in 't roemlicht van haar laatste lach.

Om haar, om haar alleen, mijn God,
En om Uw schoonheid in haar leest
En om de stem van Uw gebod
In 't spranklend fonklen van haar geest
Brak ik mijn speeltuig, brak het lot
Dat mij Uw liefde was geweest.

Nu weet Ge wat 'k U duizendmaal
Beleden heb; mijn God, vergeef!
Soms voel ik weer de stille zaal
Rondom mij, en het teer gebeef
Leeft in mijn pols...O, zachtjes daal,
Geest, tot mij neer, opdat ik zweef':

Opdat ik aan Uw gouden Roos
Die in haar hemels fonklen gloeit
Van mijn Viool die geurenloos
Aan de aarde van Uw zorgen bloeit
De schoonheid vlei, de schoonheid broos
Voor U...die ketent, en ontboeit.

In Donker

Iedren avond, kwart voor negen
Tikt zij zachtjes aan mijn deur.
O, zij weet wel, als het schemert,
Dat ik in het donker wacht,
Eenzaam zit en eenzaam treur -
Daarom komt zij als het schemert
Voor ik invaar in den nacht.

Met haar blanke wangen streelt zij
Speels mijn voorhoofd, op mijn knie
Wiegt ze 't lichte ranke lijfje
Wijl haar dartle mondje praat
Wijl 'k haar ogen stralen zie,
Tot, mijn armen rond haar lijfje
Ze in mijn ziel en hart vergaat.

Iedren avond, kwart na negen
Brengt mijn huisjuffrouw de krant
En vertelt, terwijl 'k niet luister,
't Laatste nieuws van stad en buurt,
Moord en doodslag, roof en brand,
Tot 'k weer eenzaam zit in duister,
't Duister dat den nacht lang duurt.

O, waar blijft zij! Waarom voel ik
Aan mijn wang haar zijïg haar niet,
Aan mijn borst haar warme hart?
Wee mij! in een droom gevangen.
Maar al leven is zo waar niet
Als die droom van mijn verlangen

Als háár liefdewarme prangen
Dat mijn hart in donker mart.

De Lelie

Zó ligt ge, Wereld, als een rimplig wijf
Oud en verweerd, maar aan wier dorre borsten
Een nest van addren krielt! Genaak haar niet,
Weiflende sterver! Wie hun anglen schartten
Gloeit vlijmend gif door 't prangend, bloeiend bloed.
Zij zwijgt, zij spreekt noch zingt, gelijk een lijk,
Bleek, koud en slap ligt ze en haar ooglid trilt niet.
Maar de geschubde, slanke slangen reiken
Naar alle zijden en hun weeldrig, smijdig
Kronklen vervoert en bant, wijl het smaragde
In zwijgen starende oog verlamt en doodt.
Dan de beroering, kil, dan siddert, huivert,
Steigert het hart dat in een vlijmend scheuren
Van felle vlam versterft: en meisje en knaap,
Jongling en maagd, en man en vrouw, en al,
Al levend schepsel draagt in dode borst
As die niet warmt, as die geen leven boeit.

Ik zag u en was niet bevreesd. Ik stond
Hoog op de heuvel van mijn wil en wijlde
Rustig nabij u. Want ik kende 't Woord
Waarvoor uw telste en snelste slangen deinzen.
Ik kénde 't Woord en 't lag gelijk te lang
Weerhouden kreet van trots, gelijk een glimlach
Van diepste liefde aan mijne mond. En stil
Zag ik uw dode lijf en het verderf
Dat rond uw borsten leefde. Maar een beest
Feller van kracht dan de andre addren, boog zich

Tot voor de helling waar ik stond. Het richtte
Hoog 't rankgeruste en boeiend blanke lijf
En stond, gelijk een vlijmgespitste pijl
Op de gespannen boogpees, tot den sprong:
Maar 't Woord weerhield hem, als in ban des doods.

Toen voelde ik, daar hij als een bronzen boog
Beweegloos voor mij stond hoe, snel, mijn lach
Aan mijn gelaat ontvloeide en hoe een bleekte
Omhoog rees uit mijn borst, terwijl mijn oog
Zich angstig sperde en al mijn vingren, strak,
Zich krampend spanden. Want hij, schijnbaar dood,
Leefde, en zijn leven vloeide, een wreede beet,
Vanuit het starre, turende oog in 't mijne:
Dat groene loerende oog: een kleine steen
Van licht smaragd, maar koel en tartend kalm:
Dan rood, bloedrood robijn, dan wit als sneeuw:
Om plots weer vol te zwellen van koud blauw,
En uit te zwellen tot een groene band
Die eerst mijn voorhoofd, dan mijn borst, mijn armen
Knellend omspande: tot een groen gedein,
Een zee van groenig water schomlend steeg
Waarin ik willoos wegzonk en mijn borst
Leeg voelde lopen wijl mijn trillend hart
Vertragen ging: - en voor geen kreet meer kracht....

Maar o, een lelie bloeide aan mij nabij
En toen mijn armen 'k uitsloeg en in kramp
Mijn vingers saamkneep, greep ik haar, ik hief
De zilvre kelk, ik strekte haar omhoog:
Haar geur sloeg als een vlam vooruit: zo slaat
De moeder-tijger die haar welpen hoedt
Rekkend de tong naar 't dier dat dreigt: zo sloeg

De Bloem het Ondier. En haar geur ontbond
De band die mij benauwde: ik voelde 't bloed
Weer uit mijn hart warm door mijn lichaam vloeien,
Ik voelde 't licht weer blinken im mijn ogen,
En in mijn longen de adem van de ruimte,
En in mijn keel ontspande zich, ontdooide
Als in de lente 't ijs op de rivier
De kreet die mijn hart hoedde: en als een schot
Dat na lang talmen des te feller stort
In 't wijde ruim, stortte uit mijn borst mijn stem,
Eén harteklop, eén ademzucht, eén woord.

De doodsklok
Door
Nine Van Der Schaaf.

De doodsklok luidt, luidt. Zoete metalen klanken zeggen dood, dood. Hij luidt in den morgen, hij luidt in den morgen. Menschen hebben den dood gebracht. Menschen hebben het licht geroofd van hooge sterren, menschen hebben gejubeld met blijde monden, als meiklokken. De doodsklok luidt, de doodsklok luidt. Over den horizon strompelt de heks van den dood. Zij komt en verdwijnt, komt en verdwijnt. Doch in den nacht komt zij en dooft het licht van de heilige sterren. De nachtvogels zwermen om haar en grijpen met klauwen haar zwarte kleed.

Zij komt in den nacht, komt in den nacht. Te morgen blinken de feesten in schijn van den dauw, vloeit geur uit de suizende monden der winden. Te morgen, aan de poort van de schoone droomgaarde, loeien geweldig de groote gehoornde rundbeesten, en van de aarde dreunt de echo. In den nacht krielt een leger van beesten, grauw in den nacht. In den nacht fonkelt het licht aan de poort van het heksenhuis, hel in den nacht. De heks strompelt en peinst en mompelt. De nachtvogels krijschen. De morgen bloost, de klokken klinken, de doodsklok luidt.

De aarde is donker, het volk is oud. Steek uw hand uit naar den blinde, die langs den afgrond doolt, leidt den blinde naar een veilig tehuis. Hij is oud, zijn handen beven, zijn voeten bezwijken.

Kil is de nacht. Lang is de nacht. Traag zijn de ouden, die waken met stramme leden. Van een woudvogel klinkt gellenden lach. Driemaal gilt waarschuwend de woudvogel. De oude wachters staan traag op en zien het licht van den dageraad. Zij luiden den morgen in. De doodsklok luidt.

Een moordend beroep
Door
J. Molenmaker.

Iets over Steenhouwers en hun vak. - Proefschrift door S. Elias. 1909. - Steenhouwersarbeid en Steenhouwersziekte. - Rapport van een commissie bestaande uit afgevaardigden van een 5-tal ingenieurs-vereenigingen. W.L. en J. Brusse. 1910. - Een en ander over de gevaren van het Steenhouwersvak, door Dr. S. Elias. Ned. Tijdschr. van Geneeskunde. 1910, 2e helft no. 12.

Geschriften over de gezondheid van steenhouwers zijn op dit oogenblik van bijzonder belang, daar bij de Tweede Kamer een wetsontwerp in behandeling is ter bestrijding van de gevaren waaraan de arbeiders in dat vak bloot staan. Blijkens het voorloopig verslag heeft het wetsontwerp vele leden bezorgd gemaakt. Zij zagen daarin beginselen opgenomen, die zij blijkbaar niet aandurfden. Zonder op bijzonderheden integaan, kunnen die beginselen in drie punten worden samengevat. Allereerst dat voor een enkel bedrijf een afzonderlijke wet wordt gemaakt, verder dat de toegang tot het vak afhankelijk wordt gesteld van eene vergunning en ten derde dat het bedrijf finantieel moet worden gesteund om de kosten der opteleggen maatregelen te kunnen dragen. Zoo algemeen geformuleerd zien die drie beginselen er inderdaad bedenkelijk uit. Voor elk vak een veiligheidswet zou aanleiding geven tot een buitengewoon ingewikkeld stelsel, afgezien van de moeilijkheden der voorbereiding. Belemmering der vrije beroepskeuze is al evenmin wenschenswaard en nadert een groote staatsvoogdij,

die een ambtenaren-heerschappij zou geven. En maatregelen zoo duur, dat het bedrijf alleen de kosten niet kan dragen, zijn daarom reeds bedenkelijk. Maar men hoede zich voor dergelijk generaliseeren. De steenhouwerswet is geen voorbeeld voor, - en geen begin van, - een bedrijfsgewijze sociale wetgeving. De maatregelen die voorgesteld werden zijn dan ook geen uitwerking van beginselen, doch eenvoudig practisch bedoeld. Wat toch is de zaak? Voor gezondheid en veiligheid der arbeiders is er één enkele algemeene wet, de Veiligheidswet. Hoewel het nut daarvan reeds uitvoerig gebleken is, waarvoor men slechts de verslagen der arbeidsinspectie behoeft op te slaan, zijn er enkele bedrijven, waar die algemeene wet machteloos blijkt tegen een bijzonder groot gevaar dat de arbeiders bedreigt. Daar is aanvulling van noode. Het eerst bleek dit voor de lucifersfabrieken.

Een aparte wet bracht afdoende hulp. Iets dergelijks geschiedde voor de caissonarbeiders, die onder hoogen luchtdruk werken. Daarna zijn er nog andere bedrijven die voor meerdere staatszorg in aanmerking komen, zooals de loodwitfabrieken, de vlasserijen, enkele bedrijven met bijzonder gevaar voor loodvergiftiging, zooals het schildersvak, mogelijk ook lompensorteerderijen, en stellig ook de steenhouwers.

Dit is niets bijzonders. In bijna alle landen kent de sociale wetgeving voor deze bedrijven afzonderlijke regelingen, al is de vaststelling daarvan niet steeds aan den wetgever gevraagd, omdat de regeering daartoe uit eigen machte kon overgaan.

Daarom is een afzonderlijk wetsontwerp voor de steenhouwers, geen nederlandsche buitennissigheid.

Het moet echter duidelijk zijn, dat we hier met een uitzonderingsgeval te doen hebben, namelijk met een buitengewoon groot gezondheidsgevaar, dat niet met gewone middelen te bestrijden is.

Dit nu is buiten twijfel het geval, en de aangehaalde geschriften leveren daarvoor het bewijs. Krachtige en schijnbaar gezonde steenhouwers worden dikwijls jong en meestal tusschen de 40 en 50 jaar aangegrepen door een soort tering, die door het snelle verloop zoo kenmerkend voor het vak is, dat die ziekte de ‘steenhouwer’ genoemd wordt. Geen vak met zoo'n hoog sterftecijfer en met zoo weinig ouderen dan 50 jaar.

Toen voor eenige jaren een onderzoek der arbeidsinspectie dit feit scherp aantoonde was er niemand in 't land, die zich tegen een krachtig regeeringsingrijpen zou verzetten. Het was trouwens in kleiner kring al lang bekend. Bij grootere bouwwerken, waar een vrij groot aantal steenhouwers te werk waren, zagen de leiders deze krachtige arbeiders opvallend sterven.

Daarom werd uit ingenieurskringen eene commissie gevormd, die nog eens een uitvoerig onderzoek instelde, en daarom ook zag een jong Rotterdamsch arts niet op tegen de moeite nauwkeurig een groot aantal steenhouwers te onderzoeken. Dit werk heeft ten volle de vroeger gevonden feiten bevestigd. Het steenhouwersvak is buitengewoon ongezond en gevaarlijk. En daar dit vast staat is een afzonderlijke regeling ten behoeve der steenhouwers, en zijn ook buitengewone middelen gerechtvaardigd. Vooral ook omdat gebleken is hoe moeilijk het zal zijn iets tegen die beruchte moordende ziekte te doen. Er is niet alleen evenveel, er is belangrijk meer reden om voor de steenhouwers te verrichten, wat voor de arbeiders in lucifersfabrieken en in de caissons reeds is gedaan. Ook voor de lucifersfabrieken werd een nieuw en zeer vèrgaand beginsel ingevoerd, n.l. het verbod van een bepaald product, en tevens het beschermen der fabrieken tegen invoer van dat product uit het buitenland. Ook voor caissonarbeid werd een geneeskundige geschiktheidsverklaring dwingend geeischt. Daarom is te hopen dat geen beginselvrees, of liever angst voor de consekwentie van een uitzonderingsmiddel de kamers zal weerhouden verbetering te brengen in het steenhouwersvak.

* * *

Welke verbetering is er noodig? Dit is natuurlijk de vraag, die bij de beoordeeling van het wetsontwerp te stellen is. En deze lokt een tweede vraag uit, n.l. wat is de oorzaak van die vroege en groote sterfte der steenhouwers. Natuurlijk hebben de onderzoekers zich daarmede bezig gehouden. Het scheen alsof het antwoord eenvoudig kon zijn. Het bewerken van natuursteen veroorzaakt een vrij groote hoeveelheid fijn stof in de atmosfeer. Dit stof wordt door de steenhouwers

ingeademd, en veroorzaakt volgens vrij algemeen geldende opvatting een geschiktheid tot - en een verminderde weerstand tegen - de tuberculose.

Tot deze opvatting komt in navolging van vele vroegere onderzoekers, ook de ingenieurs-commissie, al neemt zij daarbij aan dat naast den invloed van het steenstof, ook andere schaden optreden, en in niet geringe mate de vermoeidheid van het lichaam en van de borstspieren die door het langdurig steenhakken wordt veroorzaakt.

De jonge Rotterdamsche arts Elias is echter een andere meening toegedaan, die hij eerst in zijn proefschrift en daarna in het Ned. Tijdschrift voor de Geneeskunde nog eens tegenover de commissie verdedigt. Hij stelt den stofinvloed geheel naar achteren, en schrijft de oorzaak van de steenhouwersziekte toe aan de trillingen en schokken waaraan de borstkas van den steenhouwer is blootgesteld. Met eenige stoutmoedigheid spreekt hij van een ‘stofdogma’ en acht het verband tusschen het stof en de tuberculose geheel en al onbewezen.

Dit meeningsverschil is eigenlijk een zuiver medische kwestie, die voor de bescherming der steenhouwers van weinig belang zou zijn indien er niet eigenaardige gevolgtrekkingen uit gemaakt werden. Want over de wijze waarop witte phosphor kaaknekrose veroorzaakte, en waarop lood in het lichaam allerlei vergiftigingsverschijnselen verwekt, heeft de wetenschap nooit zekerheid kunnen verschaffen. Dit heeft echter niet belet dat met goed resultaat de arbeiders tegen 't gevaar dier beide giften zijn beschermd geworden.

Zoo ook heeft Dr. Elias gebruik gemaakt van het blanco der wetenschap om met een scherpe kritiek aan te toonen dat het verband tusschen stofinademing en tuberculose niet physiologisch verklaard is. Zijn consekwentie dat het bestaan van zoo'n verband daarom niet bewezen is, gaat echter niet op. Want niet alleen leert de statistiek dat bij stofinademing tuberculose in een aanzienlijk grootere mate optreedt dan bij personen die stofvrije lucht inademen, maar wat meer bewijst, de sterfte aan tuberculose in eenig stofrijk bedrijf, daalt onmiddellijk indien men de stofverspreiding doet tegengaan. Vandaar het groote succes der installatie's die de bedrijfsstof afzuigen.

Maar, zegt Dr. Elias, met een inderdaad scherpe kritische

beoordeeling, dat gaat niet op voor alle stofsoorten en voor alle stoffige beroepen, b.v. niet voor mijnwerkers en straatvegers. Daarom is het niet stof in 't algemeen, doch hoogstens een bepaald soort stof dat de tuberculose bevordert. En welke eigenschappen van dat stof zijn dan de gevaarlijke; is het de fijnheid, de hoeveelheid, de chemische samenstelling, de vorm? Om welke dezer eigenschappen is dan het steenstof zoo gevaarlijk? En inderdaad moet men hem thans nog het antwoord op die vragen schuldig blijven. Is hij er daarom in geslaagd den invloed van het steenstof te loochenen? Hoogstens heeft hij aangetoond dat die invloed nog niet verklaard is. Want bewezen is zoowel de groote sterfte der steenhouwers alsook de aanwezigheid van het stof in hunne omgeving.

Kon de heer Elias erin slagen aan te wijzen dat die groote sterfte door een anderen invloed *geheel* te verklaren was dan moest men zich wel aan zijn kritiek gewonnen geven. Dat is echter geenszins het geval. Zijne verklaring door middel van de trillingen waaraan de borstkas blootstaat is geheel en al uit de lucht gegrepen en door geen spoor van bewijs gesteund. Hij mist zelfs analogiën in andere beroepen, zooals er voor den stofinvloed talrijke zijn aantewijzen. Waar dus thans practisch gekozen zou moeten worden tusschen twee oorzaken voor de steenhouwersziekte, n.l. tusschen het steenstof en de trillingen die bij het slaan op harde steen optreden, moet weliswaar aangenomen worden dat het streng wetenschappelijk bewijs ontbreekt zoowel voor het een als voor het ander, doch dat uit analogie met de ervaring van stof in andere bedrijven, de eerste oorzaak verreweg de waarschijnlijkste dat is de sterkste is. Daarbij kan dan zelfs afgezien worden van de overweging dat Dr. Elias in zijne meening geheel alleen staat tegenover talrijke onderzoekers in bijna alle landen, zoowel uit vroegere als latere jaren. Toch is ook deze overweging van beteekenis daar de heer Elias uitsluitend gezonde werkzame steenhouwers onderzocht en de eigenlijke steenhouwersziekte niet uit eigen ervaring doch slechts uit mededeeling en beschrijving kent. Vroegere onderzoekers daarentegen hebben hunne overtuiging voor een groot deel gegrond op patienten die zij ten onder zagen gaan, en zelfs waren er al heel vroeg onderzoekers die sectie op de longen verricht hebben en daarin steenstof aantroffen. Ten

slotte mag het ook wel van eenige beteekenis zijn, dat de steenhouwers zelve zonder eenige weifeling het stof als hun vijand aanwijzen.

* * *

Het opwerpen van dit zuiver medisch geschilpunt zou bij den strijd tegen 't steenhouwersgevaar weinig kwaad kunnen stichten, indien niet eenigszins wonderlijke en onlogische gevolgtrekkingen gemaakt werden uit de meening door Dr. Elias verkondigd, en wel in diens eigen voetspoor. Hoe redeneert toch deze? Wanneer het stof niet de voornaamste oorzaak der steenhouwerstering is, dan is er ook geen onderscheid tusschen de verschillende soorten steenstof te maken, in dezen zin dat de eene soort van dat fijne stof gevaarlijker zou zijn dan de andere. Deze conclusie is onweerlegbaar. Doch nu komt er een groote sprong, n.l. deze, dat dus de eene steensoort bij de bewerking voor de arbeiders niet gevaarlijker is dan de andere. Zelfs al had de heer Elias het eerste bewezen, dan nog had hij geen recht het laatste te beweren, tenzij hij daarvoor afzonderlijke bewijzen bijbracht. Wat zijn nu die bewijzen? Hij noemt daarvoor de uitkomsten van zijn onderzoek vervat in een tabel. Wanneer deze eenigszins nauwer wordt samengevat dan blijkt dat van 32 steenhouwers, die minstens half om half hardsteen en zandsteen verwerken er 17 vrij zijn van tuberculose of verdenking daarvan. Van de 78 die minder zandsteen verwerken zijn er 48 geheel vrij, dus een vrij belangrijk hooger gedeelte.

Zelfs dit onderzoek van werkzame steenhouwers, dat slechts een gebrekkig middel is ter vervanging van een zuivere sterfteen ziektestatistiek, wees dus, trouwens geheel in overeenstemming met de onderzoekingen der ingenieurs-commissie, een grootere gevaarlijkheid aan voor de zandsteenbewerking. Dit stemt volledig overeen met de gangbare meening zoowel van buitenlandsche onderzoekers als van de steenhouwers zelve. Trouwens Dr. Elias moet erkennen dat ‘de steenhouwer’, dat is de snel verloopende tering, veelvuldiger voorkomt bij de zandsteenbewerking. Hij tracht dit feit te verklaren in zijn systeem door aantenemen, dat de bewerking van zandsteen meer en harder schokken en trillingen veroorzaakt dan die van hard-

steen. Dit wordt door hem met geen enkel feit bewezen of aannemelijk gemaakt, evenmin als zijne bewering, dat de longziekten door hardsteen veroorzaakt een zooveel langzamer verloop hebben en daarom minder in 't oog zouden vallen.

Zijne meening: ‘dat de gevaarlijkheid van hardsteen niet alleen onderschat wordt, doch voor die van zandsteen niet aantoonbaar onderdoet’ blijkt derhalve op geen enkel feit te berusten. Integendeel moet Dr. Elias tegenover zijne losse en ongegronde verklaringen wel feiten erkennen, die het tegendeel bewijzen.

Afgezien dus nog van de vraag of inderdaad de steenstof de oorzaak is van de steenhouwersziekte, moet aangenomen worden dat het gevaar daarvoor meer of minder groot is naar gelang van de steensoort die bewerkt wordt.

* * *

Het onderscheid van meer of minder gevaarlijke steensoorten stond vrij wel vast. Technici en medici die bij groote werken de steenhouwers slachtoffers van hun beroep zagen worden twijfelden er niet aan.

Meer dan eens werd om die reden van steensoort tijdens het werk veranderd, en met direct gunstig resultaat. Daarom was het van een practisch belang de ongegrondheid der meening van Dr. Elias eenigszins uitvoerig aantetoonen. Want eenerzijds hebben zijn gewaagde conclusie's ertoe geleid, nog meer gewaagde te maken, alsof n.l. de gevaarlijkheid van het steenhouwen heelemaal nog niet bewezen zou zijn. Anderzijds zou het voor uitvoerders van bouwwerken aanleiding kunnen zijn geen aandacht te besteden aan de vraag welke steensoort zij ook in 't belang der arbeiders zouden kiezen. Beide gevolgen zouden stellig schadelijk geweest zijn.

Op eén punt heeft echter terecht de Rotterdamsche arts de aandacht gevestigd, n.l. dat ook het bewerken van hardsteen verre van onschadelijk is. Evenmin als uit zijn onderzoek geconcludeerd mag worden dat het van geen belang is ten behoeve van de gezondheid der steenhouwers op de verschillende schadelijkheid der gebruikelijke steensoorten te letten, evenmin is het juist uitsluitend te letten op gevaarlijke zandsteen als b.v. de veel gebruikelijke Oberkirchner of Bentheimer.

Deze omstandigheid maakt het niet gemakkelijk radikale hulp aan de steenhouwers te verschaffen. Men kan beproeven den schadelijken invloed te beperken, opheffen kan men dien direct niet. Tegenover de gevaarlijke witte-, stond de onschadelijke roode phosphor en tegenover het giftige loodwit, het ongevaarlijke zinkwit. Maar zandsteen of hardsteen te bewerken blijft voor den steenhouwer een gevaar voor tuberculose behouden, al is bij 't een dat gevaar grooter dan bij 't andere. Zelfs indien getracht wordt om de minst gevaarlijke steen voor eenig groot bouwwerk te gebruiken, toch moeten er krachtige middelen aangewend worden om de gezondheid der arbeiders te beschermen.

Die middelen betreffen allereerst ruime en goed geventitileerde werkplaatsen, dan maatregelen om verspreiding van stof zooveel mogelijk te beperken, en ten slotte voorschriften om te groote vermoeienis tegen te gaan.

Vooral dit laatste middel is ingrijpend, want het omvat niets minder dan verkorting van den werktijd, die eigenlijk loonsverhooging insluit, verder het verbod van den ‘grendel’ een gereedschap bestaande uit een tiental verbonden beitels aan een hamersteel bevestigd, en ten slotte verbod van het ‘stuk-’ of ‘akkoord’ werk, waardoor buitenmatige inspanning in de hand gewerkt wordt.

Het is duidelijk dat vooral Dr. Elias op deze verbeteringen aandringt, waar hij zoo groot gewicht hecht aan de schokken, die de longen van den steenhouwer ondervinden.

Behalve het verbod van stukwerk wil de regeering völgens het wetsontwerp de aangegeven middelen in toepassing brengen. En bovendien wordt daarin bepaald dat er een voortdurend geneeskundig toezicht zal zijn op alle arbeiders, om regelmatig nategaan of het beroepsgevaar hen ernstig-bedreigt. Het strengst zal dit zijn voor de jongens van 14 tot 18 jaar - jeugdigeren worden niet toegelaten - die bij dreigend gevaar verplicht zullen worden een ander beroep te kiezen.

Toegegeven moet worden dat inderdaad de voorgestelde maatregelen in het Nederlandsche steenhouwersvak een groote verandering zullen brengen, maar met minder kan in geen enkel opzicht vrede genomen worden. Wie daarvan niet overtuigd is, leze wat de belangrijke onderzoekingen aan 't licht

gebracht hebben. Er moet veel verbeterd worden in de arbeidsomstandigheden, die nog alles te wenschen overlaten, en er is een noodstand, die krachtige maatregelen wettigt.

Integendeel zou met recht betoogd kunnen worden dat meer noodig is dan wat de regeering voorstelt.

Dr. Elias, en wie zijne meening zijn toegedaan, moeten het toelaten van het stukwerk betreuren, en de ingenieurs-commissie het feit dat geen verbod uitgevaardigd zal worden voor bijzonder gevaarlijke zandsteensoorten. Daarom is de weerstand, die het wetsontwerp in de Tweede Kamer schijnt te ondervinden onbegrijpelijk. Nòch vrees voor nieuwe beginselen, daar die op een zoo uiterst beperkt terrein en uit ganschelijk practische inzichten worden voorgesteld, nòch politieke vooringenomenheid tegen redactie-vormen mogen weerhouden om voor zoo buitenmatig gevaarlijk werk de strikt noodzakelijke hulp te verschaffen. Wanneer het inderdaad ernst is de tuberculose onder de arbeiders met kracht tegentegaan, dan wordt hier een daad gevraagd, waar onthouding een groote verantwoordelijkheid zou leggen op hen die zulk eenvoudig practisch werk tegenhouden.

* * *

Juist omdat blijkt hoezeer voor zulke wetsontwerpen als dat ten bate der steenhouwers een beslist optreden noodzakelijk is, moet het betreurd worden dat onder de warme, en op de meeste punten eensgezinde, voorstanders en voorstellers der maatregelen geschil is ontstaan. Hierdoor wordt twijfel gewekt alsof het onderwerp eigenlijk nog niet geschikt is om door den wetgever behandeld te worden, alsof nog niet vast staat dat de steenhouwers zoo ernstig door die vroege en snelle tering geregeld bedreigd worden, alsof het volstrekt niet zeker is dat de voorgestelde maatregelen wel noodig zijn en zullen baten. Dit dient echter erkend dat de regeeringsvoorstellen in elk geval nuttig en noodig zijn. Daarover bestaat bij niemand twijfel die zich met het onderwerp ooit inliet.

Waarover gestreden wordt betreft punten, die niet door de regeering zijn voorgesteld. En wanneer door deze omstandigheid de kracht der voorstanders op elkaar wordt aangewend inplaats van

op den tegenstand tegen het wetsontwerp, is er veel kans dat er weinig voor de steenhouwers geschiedt. Dit worde bij dien onderlingen strijd geen oogenblik uit het oog verloren.

Ook wanneer het stukwerk niet wettelijk wordt afgeschaft, dan nog kan de vakvereeniging met veel meer succes daartegen ingaan, indien het wetsontwerp eenmaal toegepast wordt, dan wanneer het verworpen wordt of onder archievenstof zou verdwijnen.

En gelijke kans heeft de strijd tegen de gevaarlijkste steensoorten. Wanneer architecten en steenhouwerspatroons gedwongen zijn kennis te nemen van de gezondheid der arbeiders en te passen op hunne belangen, zal ongetwijfeld ook hun aandacht er op vallen welke steensoort de minste gevaren veroorzaakt.

Dat dus geen geschil over een enkel punt de krachten verspille, die voor het verkrijgen van hulp voor de steenhouwers zoo bitter noodig blijken.

* * *

Waarom gaat de strijd, die in de aangehaalde geschriften tot uiting komt? Niet om het feit dat de steenhouwers door de wet beschermd moeten worden, doch om de vraag of zandsteen voor ons land te verbieden is. Deze vraag is van bij uitstek practische beteekenis. De hygiënische wenschelijkheid daarvan moest vast staan.

Zoowel de artsen, die de ingenieurscommissie behulpzaam waren, als ook Dr. Elias kunnen niet anders wenschen dan dat het minst gevaarlijke materiaal worde gebruikt. Ook Dr. Elias, want volgens zijn theorie zijn de hardere gesteenten gevaarlijker, al is het dan niet door het stof. Waren met een zandsteen-verbod, evenals met dat voor witten phosphor of voor loodwit de arbeiders op eens geholpen, dan zou de zaak gemakkelijker staan. Maar in de eerste plaats is enkel een zandsteen-verbod niet voldoende, en verder dient aangewezen te worden welke zandsteensoorten niet bewerkt mogen worden. Er is een geleidelijke toename van gevaarlijkheid bij verschillende soorten die niet toelaat een grens te trekken tusschen onschadelijk en schadelijk, maar hoogstens tusschen meer of minder gevaarlijk.

De ingenieurscommissie wenscht danook weliswaar een principieel verbod van gevaarlijke zandsteen, maar opdat later door nauwkeurig onderzoek uitgemaakt zal worden welke die soorten zijn. Tevens zou er een onderzoek moeten geschieden naar bruikbaarheid en duurzaamheid van weinig gevaarlijke kalksteensoorten. Dr. Elias keert zich niet hiertegen, maar tegen een verbod van met name genoemde soorten die onder steenhouwers algemeen als schadelijk gelden. Die aanwijzing is zijns inziens te empirisch, en zou alleen kunnen geschieden op gebleken schadelijkheid.

Het practische meeningsverschil is danook uitermate gering en krijgt eerst een schijn van omvang door de zuiver geneeskundige kwestie over de oorzaak van de steenhouwerskwalen.

Wanneer de ontworpen steenhouwerswet wordt aangenomen, is het niet te betwijfelen dat de regeering nauwkeurig de resultaten van de wet zal nagaan. En waar de regeering niet bereid zou zijn om een principieel verbod van stukwerk en van buitengewoon gevaarlijk materiaal in haar wetsontwerp op te nemen, zou het zeker niet te veel van haar gevergd zijn, indien zij bij de uitvoering der wet nauwkeurig liet nagaan, wat de gevolgen van het stukwerk, en wat de gevolgen van 't gebruik van verschillende steensoorten zijn. Dat spreekt bijna van zelf, nu de regeering zich met de gezondheid der steenhouwers gaat bemoeien.

Doch wanneer dit geschiedt is grootendeels aan den wensch der ingenieurs-commissie voldaan. Want het is toch duidelijk dat het gebruik van gevaarlijke en voor het bouwvak onnoodige steen sterk zal verminderen, zoodra de feiten van het een en het ander vast staan, zoo noodig door een aanvullend verbod.

Bij den strijd tegen de gevaren voor de steenhouwers is het daarom hoogst ongewenscht theoretische geschilpunten al te sterk en met groote woorden uit te meten. De hoofdzaak is op dit oogenblik dat de volksvertegenwoordiging overtuigd worde dat de steenhouwerswet even gemakkelijk en met evenveel steun haar plaats moest innemen naast de phosphorluciferswet en de caissonwet, waarmede ons land getoond heeft geen krachtige middelen te schuwen, wanneer daarvan het gunstige resultaat zoo stellig voorspeld kan worden.

Liederen
Door
Jacob Israël De Haan.

Heilige Dagen

I Negen Ab[1)]

Duistere dag, die heete schaduw slaat
Over den zomer, als de dagen langst
En licht bloeiend zijn, die met een scherpe angst,
Honger, dorst, koorts, brandend geteekend staat.
Schandlijke Dag: toen Mozes godlijk glansend
Daalde van Sinaï, in zijn handen had
Hij Gods geschenken, een Eeuwige schat
Van Recht. Hij vond het Volk ontzind dansend
Om dieren van goud, hun koppen kransend
Met bont en groen. Hij duizelde en doodzwak
Vielen zijn armen. Gods geschenk verbrak.
Ellendge Dag, toen met onheilge handen.
Aposthemos de heilge Wet verbrandde,
Geteekende Dag, toen Titus de klem
Van zijn legioenen stikkende sloot

1) Een vastendag, die 's avonds beginnende, den geheelen nacht en dag doorduurt tot den volgenden avond. Alle groote ongelukken zijn op dien datum gebeurd.

Rond de teere keel van Jeruzalem,
Mijn Vriend. En mijn Volk stootte in donkre nood
Van ballingschap, hier thuis, daar uitgedreven,
Hier huis en rust verwervende met vlijt,
Maar van al goed beroofd en 't wankend leven
Ter noo gered, schrijdend naar nieuwen strijd.
Bittere Dag: toen teere en wreede Koningen
Van een zonnig land en goudrijk land, Spanje
Dreven 't Volk uit zijn schoonste woningen
Naar de mistige landen van Oranje.

Om al ons leed klagen wij van dat de avond
Vaal daalt, in de rouwdiepten van de Nacht.
Rust ons gebed niet. En hooplooze klacht
Rijst met het heete stijgen van den Dag.
Wijl geen water de dorre lippen lavend
Koelt en geen brood de honger stillen mag.
In heete schaduw van den Dood gedoken
Beweenen wij met machteloos geklag
't Land vernield, onze heerschappij gebroken.
O, Jeruzalem, wreed verslagen stad,
Mijn Vrìend, die vorsten voor uw vrienden had
Volkren voor slaven, hoe zijn thans verlaten
Landwegen om u heen en uwe straten
Van volk eens vol, een bedrijvig gedruisch
Krijgers en handlaars...het Heilige Huis
Van uwen Heer vernield door de Romeinen
Uw jongens gemarteld en uw Rabbijnen.
Mijn hart, mijn hart, bloedt om uw leed, o Stad,
Waar een Vriend het vleesch van zijnen Vriend at
Om te dooven helhongerende pijnen.
Het vuur dat Jeruzalem nederbrandde

Woelt in onze hongerende ingewanden
En van uw jongens het stervend geween
Schreit door de maten van mijn Liedren heen.
Waar is leed als ons leed van West tot Oost
Die zonder land zwerven en zonder troost.

Volk zonder Vaderland: der volkren spot,
Verwoest is ons land, verbitterd ons lot.
Vader, Vader, die in de Heemlen woont,
De zon verlicht, op bonte wolken troont:
Arenden zijn snel, maar zij waren sneller
De vromen van mijn volk, als leeuwen sterk
Om uwen wil te doen en heilig werk,
Om hun wil gedenk ons, nu vijand feller
Geduchter drijft, leg uwe Rechterhand
Die bloedschuld wreekt, over Russische steden
Waar uw volk diep-bloedende heeft geleden,
Verzoen ons, Heer, met het Heilige Land.
Gelijk geschreven staat: ‘met wentlend vuur
Is Jeruzalem verwoest, met geween,
Dat nooit meer stil wordt en hongrende pijn.
Maar muren van vuur trekt Gij om ons heen
Als de stad hersteld wordt te zijner Uur
En Gij tot Heerlijkheid zult met ons zijn’
Gelijk geschreven staat: ‘dat Gij zult rechten
Al volkren, hun groote koningen breken.
Tot dampend puin hun breede steden slechten.
Het bloed van uw volk overvloedig wreken.
Uit de beek aan den weg zullen zij drinken
Zonder brood, zonder beker, die geheven
Hebben hun hoofd tegen ons. En wij blinken
Heerlijk hersteld tot een eeuwig-schoon leven.

II Sabbath

Heilige Dag, die na zorgvolle week
Als een Vriend komt in onze schoone woningen
Van de armsten onzer maakt Gij rijke koningen
Waar wij ballingen zijn van streek tot streek.

Heilige Dag! uw klare luister spreidt
Over alle dagen een teedre gloor
Van Schoonheid en uw Licht blinkt eeuwig door
Het Duister, dat zich over ons Volk breidt.

Ik bleef niet trouw. Mijn lusten zijn gedwaald
Langs al verboden wegen, maar ik keer
Moede van lust en verboden begeer
Naar de schoonheid, die van uw luister straalt.

Toen ik een jongen was, deed mij zoo vreugd
Iedere week uw tederverwacht komen.
Al jeugd vergaat. Dichters houden hun droomen
Eeuwig levend, schooner dan hunne jeugd.

Ik, een Dichter, wil uwe Schoonheid prijzen
Sabbath, mijn Vriend, God moge mij vergeven
En mijn vrienden de dwaling van ons leven
Om 't reukoffer van mijn geurige wijzen.

Holland is heerlijk in den zachten zomer
Als alle dagen bont-bloeiend zijn, geurig
Van rozen en van lichte vreugden kleurig,
Gij waart, mijn Vriend, zonniger en nog schooner.

Onder uw zonnevleugels vinden rust
De vernederden van mijn volk. Verslagen
Dwalen zij mateloos. Maar na zes dagen
Stilt Gij hun leed en geeft hun vrede en lust.

En in den Winter, als de dagen duister
Schemeren over deze lage landen
Liet Moeder vroeg de Sabbathlampen branden
En bracht in huis eenen feestlijken luister.

Zij brak het heilig brood, en naar het Licht
Hief zij heur handen, zeegnend uitgespreid,
Dan was de heilige rust ingewijd,
Er bloeide een vreugd over Moeders gezicht.

Tedere blos over haar bleeke wangen,
De Sabbath komt. Nu rust al zorg en werk
Vader en ik gingen naar onze kerk
Hem, die dezen dag schiep, danken met zangen.

Heerlijkst van al is 't heuglijk Sabbathlied,
Geen Hollandsch lied is zóó wonder van wijs
Noch één van David Jonathan tot prijs
Schoon als dit van Alkabitz den Leviet.

Ik weet geen gedicht zóó rijk van verlangen:
‘Die ons plundren wilden de grove horden
Zullen geslagen en geplunderd worden
Spot voor volkren en buit voor vogels hangen.

Een blos bloeit over uw tedere wangen
Mijn volk, mijn Vriend, geen die van schaamte brandt,

Maar van vreugde, dat wij na 't eindloos lange
Onveilig zwerven keeren naar ons land.

Links en rechts breiden wij de landen uit
Rustig en rijk van onze heerschappij
Ten dage dat het Hooge Volk weer vrij
Geschaard trekt bij het Bazuinengeluid'

Weer thuis hief 'k naar Moeder ten zegen 't hoofd,
Want ik was toen kleiner dan mijne Moeder,
En zij bad smekend tot den Albehoeder
Die den Sabbath schiep, wiens Naam zij geloofd,

Dat geen vijand des daags mij zou verrassen,
Pagad Balajloo[1)] in den Nacht niet naken
Dat Hij mij trouw liet blijven en zou maken
Machtiger dan Ephraïm en Manasse.

Al jeugd vergaat. Moeder ik ben verdwaald,
Mijn heete handen tasten in het duister.
Moeder, ik wil weer terug naar den luister,
Die van onzen heiligen Sabbath straalt.

III Het Nieuwejaar[2)]

Het Nieuwejaar: Verheugd wordt het begroet,
Met licht, liederen en bazuingeschal,

1) Een bekoorlijke Duivel. De naam beteekent *Schrik der Nachten*.
2) Op Nieuwejaar wordt in onze kerken de bazuin geblazen met klanken, die heeten Te-roe-ngoo; Te-kie-ngoo; Che-wo-riem; Te-kie-ngo-Gedau-loo. Wanneer ons volk bevrijd zal zijn, wordt in den Hemel de Groote Bazuin geblazen.

Of dit dan het laatste jaar wezen zal,
Dat een hoog volk vernederd leven moet?

Te-roe-ngoo roept: die mateloos verspreid
Vernederd leven tusschen hunne mindren
Trekken hartverheugd met have en met kindren
Uit ieder vreemd land naar nieuwe vrijheid.

Te-kie-ngoo dreunt: de vaste voeten schrijden.
Alle wegen komen saam op één pad,
Naar Jeruzalem de heilige Stad
Op zijn heuvlen hernieuwd voor alle tijden.

Che-wo-riem dreigen: volkeren versperren
Toornig opgeloopen de vrije wegen
Wij wanklen niet: ons drijft het nooit verzwegen
Verlangen naar het Vaderland, het verre.

Voor ons vrij volk wijken de volkren al
De Te-kie-ngo-Ge-dau-loo wordt geblazen.
Mijn hart herkent met een verheugd verbazen
Zijn sterke stijging en sierlijken val.

IV Het Lotenfeest

Haman de Hater had het Doodslot geworpen
Trotsch en toornend tegen Perzische Joden
Dat men allen op éénen dag zou dooden
En buit plundren in steden en in dorpen.

Maar Mordechai versloeg den Agagiet
Dat de Koning hem op woedend gebod
Vogels ter buit en volkeren ten spot
Met zeventig zonen hoog hangen liet.

Vieren wij daarom dertig eeuwen later
Het Lotenfeest, nog wordt dikwijls geworpen
Het Doodslot over ons in steden en in dorpen
Gelijk in den tijd van Haman den Hater.

Houden wij Lotenfeest met licht en luister,
Bonte bloemen en met diep-dankend lied
Over onze vreugde valt een grauw Duister,
Schaduw van angst, waarvoor de vreugde vliedt.

Omdat wij vreemden zijn. Bij lied en luchter
En bloemen, vreezend voor 't nabij gevaar.
Het Doodslot valt. De slagen dalen zwaar
Als volken drijven wreeder en geduchter.

Het droeve lied

Van mijn vaal ziekbed gaat hartlijk verlangen niet
Naar de nabije stad, ik hoor zijn dof gedruisch
Een klankloos lied,
's Morgens vroeg rijzen en laat zinken rondom 't huis
Waar mijn leven vervliet.
Ik ga getroost, wetend wat ik genoot
En verloor en wat mij voor de Eeuwigheid wacht
Een hopelooze en een starrenlooze Nacht

Een rustelooze Dood,
Naar de nabije stad gaat mijn verlangen niet.

In het opvloedend en verebbende gedruisch
Der straten hoor ik het vloedend gebruisch
Der eindloos-wijde zee. 'k Zie mijn licht eiland:
Een pracht van duinen en een bloeiend weiland,
Hoeven en huizen bont, twee dorpen en een toren,
Rondom ruime velden vol zonnig koren,
Hoog, wit en blauw de openbloeiende lucht
Boven land en zee waar een wijde vlucht
Snelle schepen zeilt in het licht verloren.

Daar ben ik een diepgetroffen jongen geweest,
Die vogels liefhad en de donker-woedende
Stormen liefhad en de eindloos wijde vloedende
Zee liefhad, maar bonte wegen het meest
In 't dalend duin met bloemen vol gekleurd
Waar muurpeper geel gloeit, de lichte viool geurt
En de bezige bij naar zoetheid zoekend neurt.
Naar de nabije stad gaat mijn verlangen niet.

Ik weet zoo goed, alles wat ik genoot,
Het proefde zoet, verbitterd proeft het na,
't Is goed, al zoet en bitter worden dra
Dof in den Dood.
En dit is alles wat mij 't leven laat,
Wijl het vergaat: och dit, een heugenis
Bont-lachend gekleurd en een droef gemis
En treurig luistren naar wat rijm en matte maat.

Partiëele socialisatie
Door
Daan Van Der Zee.

Tegen de voorstanders van het socialisme wordt veelal ingebracht, dat ze teveel idealiseeren en fantaseeren, dat ze teveel theoretiseeren en daarbij te weinig letten op niet te voorziene mogelijkheden, die de maatschappij-ontwikkeling zouden kunnen stuwen in geheel andere economische banen, en op massa-psychologische invloeden, die gesocialiseerd bezit onmogelijk zouden maken. In dit beweren schuilt eenige waarheid, die waarschuwend kan werken bij àl te optimistische verwachtingen en behoeden kan voor overdreven fantasterij. Immers, er zijn allerlei niet te voorziene mogelijkheden, die den gang van volgende maatschappij-ontwikkelingen kunnen beinvloeden, het is b.v. nog onbekend, waartoe de evolutie der nieuwere machine-techniek kan voeren, en de verrassingen, die de chemie ten opzichte der productie zou kunnen brengen, zijn waarlijk niet te overzien. En daarom kan de waarheid van dit veel-mogelijke remmend optreden bij het teveel logisch voortredeneeren in de lijn der ontwikkeling van het thansbestaande tot in hèèl verre, verre toekomst. Alleen voor nabijer tijden vallen conclusies te bouwen op de gegevens, die in de geschiedenis bestaan, en alleen in groote lijnen valt aan te geven, hoe de huidige kapitalistische maatschappij gaat heengroeien naar een nieuwe maatschappij in andere vormen en geregeerd naar andere wetten.

Onwetenschappelijk is het dan ook, van den socialist te eischen een, zij het grove, detail-teekening van het door hem verwachte gemeenschapsleven. Hij vermag, in wijsheid, nim-

mer meer te geven dan een teekening. van groote lijnen, die welhaast niet meer gebroken kàn worden door de nog latente machten der toekomst.

De wetten van het kapitalistisch productie-proces hebben zich niet vervormd na de ook vroeger niet voorziene mogelijkheden, die inmiddels reeds geschiedenis zijn geworden, en al deze verwerkelijkte mogelijkheden zijn veeleer het kapitatalisme dienstbaar geworden. De plotselinge machtsverheffing van het gele ras b.v., die een ombuiging der wereldgeschiedenis deed vreezen in een cijnsbaarheid van het beschaafde Europa met z'n kapitalistischen maatschappij-vorm, heeft het kapitalisme niet gedeerd, en zal het niet deren. Met haar plots uitgebroken krachtsuiting schikte het Oosten zich veeleer naar de wetten van het kapitalisme, door in zijn expansiepolitiek als een volleerde kapitalistische staat, de begeerte uit te strekken naar nieuwe afzetgebieden voor zijn warenproductie. En om nog een voorbeeld te noemen: de moderne aviatiek, die nog bezig is, zich uit een belofte los te maken, wordt reeds bruikbaar gemaakt voor militaristische doeleinden, voor handhaving alzoo van de kapitalistische maatschappij-orde.

Uit dit in-zich-opnemen van allerlei verrassende gebeurlijkheden blijkt de énorme macht van het kapitalisme en op grond van deze niet-loochenbare feiten mag veilig worden geconcludeerd, dat in de naaste toekomst geen onvoorziene mogelijkheden den evolutionairen gang van het kapitalisme zullen breken. Daarvoor is het te veel-omvattend en te veelvermogend.

De praktijk van de kapitaal-concentratie en de daarmede gepaard gaande bedrijfscentralisatie, die in de groot-industrie reeds naar het monopolie voeren, bewijzen maar al te duidelijk, dat het kapitalisme zijn eigen wegen gaat en dat het kapitalisme reeds nu bezig is, de gemeenschappelijke productie te organiseeren. Prof. Dr. Werner Sombart deelt in zijn boek ‘Het Socialisme en de sociale beweging’ mede, dat in de Vereenigde Staten, het land, waar de kapitaalconcentratie het snelst toeneemt, nu in een klein aantal trusts 8664 vroeger zelfstandige ondernemingen zijn vereenigd, wier kapitaal 20 milliard dollars bedraagt. Zeven der groote industrieele trusts, waarin totaal 1528 vroeger zelfstandige ondernemingen zijn

opgenomen, beschikken daarvan over 2663 millioen dollars, terwijl de 6 groote spoorwegcombinaties alleen een bezit van 9017 millioen dollars vertegenwoordigen. In het karakter der huidige warenproductie beteekent dit, dat geen nieuwe theoretisch-bedachte bedrijfsvormen in staat zullen zijn, de steeds concentreerende kapitaalmacht te beletten, al maar nieuwe vermogens en bedrijven te absorbeeren. En het is dan ook illusionair, aan nieuwe bedrijfsvormen te denken in het raam der kapitalistische maatschappij-orde, waar het kapitalisme toont, onweerstaanbaar zijn eigen ontwikkelingsweg te volgen, die krachtens de geschiedenis loopt over de onteigening van het privaat klein-bezit.

De ontwikkeling van het kartel- en trustwezen heeft zich in de laatste 20 jaren dermate overtuigend gedemonstreerd, dat van sommige vooruitstrevende niet-socialistische zijden niet meer wordt ontkend, dat de evolutie van het groot-industria-lisme heenvoert naar de gemeenschappelijke productie. Zoo zegt Mr. S.J. Visser (op wien het navolgende overigens maar zijdelings betrekking heeft) in zijn boek ‘Over Socialisme’, pag. 175: ‘De economische evolutie leidt echter, dit is onmiskenbaar, tot een kapitalistisch-socialistische productiewijze’. Kapitalistisch in den zin van gehandhaafde waren-productie ter wille van de winst van het privaat-grootkapitaal, socialistisch in den zin van gemeenschappelijken organisch-ingerichten arbeid.

Deze erkenning, die een hoeksteen is voor de socialistische opvattingen, is evenwel bij de bedoelde vooruitstrevenden niet krachtig genoeg, om hen heen te drijven tot het socialisme, dat zijn bestaansvoorwaarden aan deze kapitalistische evolutie ontleent. En zij zochten een midden-standpunt tusschen het kapitalistische en het socialistische, een standpunt, dat vlakweg de erkenning van de economische evolutie naar de gemeenschappelijke productie neutraliseert. Dit standpunt is dat van de partiëele socialisatie, aangevuld door een systeem van bedrijfsmedebezit door de arbeiders in niet-gesocialiseerde bedrijven. Een standpunt, in wezen overwegend-kapitalistisch, dat alle socialisten, ook de christen-socialisten tegenover zich vindt.

Dit anti-socialistische standpunt wordt verdedigd door den

christelijk-socialen Mr. Dr. A.R. van de Laar in No. 26 van zijn politiek-sociaal tijdschrift ‘De Klaroen’.

Het zoogenaamd socialistisch gedeelte van dit standpunt, dat partiëele socialisatie aanvaardt, getuigt allerminst van een sterk beginsel, dat als basis kan dienen voor een economische beschouwing. Want het adopteert het denkbeeld van socialisatie slechts gedrongen door de noodzakelijkheid, waarvoor de kapitalistische evolutie den klaren opmerker noodwendig stelt. Maar geenszins wordt het begeerd. De voorstanders dezer partiëele socialisatie zoeken dan ook meer hun kracht in een betoog ten gunste van het bedrijfsmedebezit der arbeiders, de constitutioneele fabriek, met als uiterste grens de productieve coöperatie. Ware de kapitalistische evolutie nog niet gekomen tot aan de moderne organisaties van trusts en kartels, de voorstanders van partiëele socialisatie zouden zeer vermoedelijk blijk geven, dezen vorm van bedrijfsbezit niet te willen. Veeleer aanvaarden zij de partiëele socialisatie als een noodzakelijk kwaad, juist omdat het in hun oogen zou kunnen behoeden voor het nog grooter kwaad van het democratisch socialisme.

Nadrukkelijk wordt dan ook beweerd, dat men de partiëele socialisatie naast het bedrijfsmedebezit der arbeiders, verkiest op den grondslag van het privaat bezit der productie-middelen. Doelbewust wordt daarmee gekozen vóór den kapitalistischen maatschappij-grondslag.

Op blz. 416 van het reeds genoemde Klaroen-no. bepleit Mr. van de Laar ‘het brengen van het medebezit der bedrijven aan de arbeiders zelf en daarnaast een overgaan in het bezit der gemeenschap van die bedrijven, welke hiervoor werkelijk geschikt zijn. Maar dit alles in de lijn van het privaat bezit.’

Het klinkt eenigszins duister, dat men sommige bedrijven in het bezit der gemeenschap wil brengen in de lijn van het privaat bezit, maar men blijkt daaronder te verstaan een staatsexploitatie met het behoud van het loonsysteem. Wederom wordt dus principiëel gekozen vóór het kapitalisme, dat zich in het staatssocialisme als in een laatsten burcht gaat verschansen. En tòch, ondanks dit kiezen voor het kapitalisme, meent men ‘langs dezen weg een maatschappelijke omzetting van de grootste beteekenis’ te verkrijgen.

Het hoofdbezwaar tegen het dubbelslachtige standpunt van partiëele socialisatie en bedrijfsmedebezit der arbeiders is juist, dat het principiëel niet kiest voor een nieuwen maatschappijvorm, maar dat het, met den goeden wil, een tusschenvorm te vinden, die nòch kapitalistisch, nòch socialistisch is, regelrecht bij het kapitalisme doet belanden. En dan nog wel met ontkenning van de dwingende macht van het kapitalisme, die haar eigen wegen breekt dwars door de constitutioneele abriek en de staatsexploitatie heen.

Tegen het engere gedeelte van dit sociale standpunt, voor zoover het de partiëele socialisatie betreft, gelden dezelfde bezwaren, die tegen het staatssocialisme worden aangevoerd, n.l. dat het in wezen kapitalistisch is, dat de uitbuiting van den arbeider niet wordt opgeheven, dat de klasse-tegenstellingen blijven bestaan, daarmede de klassenstrijd blijft gestreden en dat geen stap verder wordt gedaan in de richting van den socialen vrede, die het socialisme in de opheffing der klassen brengen wil.

Reeds vóór een nadere bespreking van het bedrijfsmedebezit der arbeiders zal het duidelijk zijn, dat ook deze regeling het karakter der kapitalistische productiewijze niet wijzigt. En zoo wordt allerzijds het kapitalisme tot voedingsbodem genomen van een sociaal streven, dat dus uiteraard een zuiver-kapitalistisch streven is. Dat dit sociaal streven van christelijk-sociale zijde wordt gepropageerd. maakt de zaak nog bedenkelijker. Immers gaan ook dàn gelden de bezwaren der christelijke ethiek, die het kapitalisme aanklaagt op velerlei punten.

Werd er reeds op gewezen, dat zeer beslist gekozen wordt vóór den grondslag van het privaat bezit der productiemiddelen, ook mag niet uit het oog worden verloren, dat Mr. Van de Laar en zijn medestanders de kapitalistische warenproductie handhaven en het mammonnistisch karakter der huidige productie-wijze in haar hoofdzakelijk werken voor kapitaalwinst. Hier rusten wel allerminst de christelijk-ethische bezwaren en vraagt de christelijke wereldbeschouwing handhaving harer rechten tegenover een economisch standpunt, dat meer van vrijzinnig-democratischen dan van christelijksocialen oorsprong lijkt.

Van christelijk-conservatieve zijde heeft men in het optreden der christelijk-socialen een zeker gevaar gezien, dat wel iets leek op het roode gevaar. Maar het economisch standpunt dezer christelijk-socialen kan alle vrees bannen: het is onverdacht burgerlijk-behoudend. Want het is merkwaardig, dat men niet weet, waarheen in de toekomst wordt gestuurd, welk groot toekomst-doel men zich voor oogen stelt. Zelfs den oppervlakkigen kenner der wereldgeschiedenis zal het niet invallen, te beweren, dat de huidige maatschappij-orde onvergankelijk is. Zoovele maatschappij-vormen zijn in vroeger eeuwen geweest en de kapitalistische zal de laatste niet zijn. Maar welke maatschappij verlangt men dàn en welke verwàcht men dan? De socialist, die voor zijn opvattingen steun zoekt in de geschiedenis der kapitalistische evolutie, kan, waar hij de bestaansvoorwaarden der socialistische maatschappij in de kapitalistische vindt, althans een groot en naar omstandigheden helder beeld geven van wat hij in de toekomst wacht. Maar wat hebben de christelijk-socialen voor toekomst-ideaal? Zij begeeren het oude te verbeteren, maar allereerst het oude te behouden, En daarom zijn ze in wezen met heel hun economische beschouwing conservatief-kapitalistisch. Dit is op zichzelf geen bezwaar, wanneer maar niet wordt beweerd, dat naast het kapitalisme en het socialisme een derde mogelijkheid van maatschappij-organisatie wordt geboden in de christelijksociale economie van partiëele socialisatie en bedrijfsmedebezit der arbeiders. En dit toch laat men voorkomen, wanneer men zich op dit standpunt bizonderlijk recht tegen de verdedigers der algeheele socialisatie, tegen de socialisten, die niet anders willen dan een ànderen maatschappij-vorm.

Wil men den socialistischen maatschappij-vorm met een andere maatschappij-organisatie vergelijken, dan kieze men de kapitalistische, de feodale, of welke dan ook, maar ter vergelijking kan nimmer dienen een zekere bezitsvorm binnen de grenzen der kapitalistische maatschappij. Deze is, bij een algemeene vergelijking, slechts van secundair belang, en verdient alleen beschouwing als vorm van kapitalistisch bezit, die het wezen van het kapitalisme in geenen deele aantast. En wanneer dan ook beweerd wordt, dat voor dezen bezitsvorm gestreden moet worden, en dat deze strijd de vóór ons liggende

christelijk-sociale rechtsstrijd is[1)], dan zij daar onmiddellijk tegenovergesteld, dat de christelijk-sociale rechtsstrijd gevoerd moet worden op een veel hooger plan, omdat die zich richt tegen het mammonnistisch wezen der kapitalistische maatschappij.

Wanneer aldus het streven naar partiëele socialisatie en bedrijfsmedezit der arbeiders als zuiver-kapitalistisch is gesignaleerd, erfelijk-belast met de zonden van het kapitalisme, dan kan er toch, bìnnen het raam der kapitalistische maatschappij-orde, wel een relatieve waarde aan worden toegekend. Het heeft de verdienste, dat het poogt stelling te nemen tegen de steeds grooter omvang aannemende onteigening van het privaat-klein-bezit en dat het de groote fout van het kapitalisme, de scheiding tusschen arbeider en arbeidsmiddel, als fout erkent. In het meer aangehaalde artikel van Mr. Van de Laar zegt deze o.a.: ‘In het feit, dat de producenten meest van alle bezit der productiemiddelen, van allen invloed op den gang der productie, zijn verstoken, ligt wel de hoofdoorzaak der huidige sociale verwording. Een dergelijke toestand is uiteraard disharmonisch. En zoo is een terugbrengen der productie-middelen aan de producenten een eerste sociale eisch.’

Deze erkenning zonder meer ware theoretisch-waardevol, maar wanneer het aankomt op de practische uitvoerbaarheid van het daarin aangeduide streven, het aangeven dus van de wijze, waarop producent en productie-middel moeten worden vereenigd, dan klemt nog iets meer. Dan klemt de vraag, welke toestanden reeds onder vigeur der kapitalistische productie-wijze zijn geschapen. En dit nagaande worde allereerst vastgesteld, dat uit de velerlei afzet-gebiedjes uit den tijd van den handwerkmatigen arbeid, ten gevolge van het kapitalisme, zich heeft ontwikkeld de wereldmarkt ter voldoening aan de wereldbehoeften.

Grootendeels heeft het kapitalisme de wereldbehoeften zelf opgewekt, doordat het onder ieders bereik wist te brengen, dank zij de verbeterde transportmiddelen, wat door de arbeidende menschheid in de warenproductie werd te voorschijn gebracht. En zoo is langzamerhand de geheele wereld bij de productie geïnteresseerd geworden. Dit dient wel in 't oog te

1) De Klaroen, No. 26, blz. 417.

worden gehouden bij het zoeken naar een middel, om arbeider en arbeidsmiddel weer met elkaar in contact te brengen. Want het zijn nu niet enkel meer de arbeiders uit een bedrijf, die belang hebben bij het bezit der productie-middelen, het zijn ook de consumenten van het heele afzetgebied. De arbeiders uit het éene bedrijf, dat ze zelf door het vermogen hunner arbeidskracht in stand houden, hebben bij een ander bedrijf, waarin andere arbeiders werken, evengoed belang als bij het hunne. Zij werken voor elkaar, zij werken allen te zaam aan wat alle menschen noodig hebben. Alleen wat ze allen te zaam betalen voor 't geen ze gezamenlijk hebben voortgebracht, overtreft ver datgene wat ze allen te zaam in den vorm van loon voor het geproduceerde hebben ontvangen. En dit verovertreffende deel komt het kapitaal ten buit. Wanneer nu dit kapitaal, in honderden en duizenden gedeelten gesplitst, door bedrijf-medebezit gebracht wordt onder het bereik van de arbeiders uit die verschillende bedrijven, dan wordt er in het wezen der warenproductie niets veranderd, en zullen groepjes arbeiders hetzelfde doen wat thans de enkele kapitalist doet: de bedrijfswinst, uit een geheel afzetgebied getrokken, zich toeëigenen.

Nu zal dit dan bedrijfsgewijze wel wederkeerig geschieden, maar het is duidelijk, dat, evenals thans onder het concurrentie-stelsel, het zwakkere door het sterkere wordt uitgebuit. Het groote bezwaar, dat tegen het kapitalisme wordt ingebracht, dat het betrekkelijk weinigen verrijkt ten koste van velen, geldt in al zijn kracht dus ook tegen het systeem van bedrijfsmedebezit door de arbeiders, al zal de verhouding tusschen weinigen en velen dan misschien gewijzigd zijn.

Het is natuurlijk buiten kijf, dat de arbeiders, aan wie een zeker bedrijfsmedebezit gewaarborgd wordt, het relatief beduidend beter kunnen hebben dan de arbeiders, die slechts werken onder een loonsysteem, maar met deze verbetering is het kapitalisme als stelsel van voortbrenging in geenen deele gewijzigd. En op dièn grond wordt dit systeem van bedrijfsmedebezit door de arbeiders, dus mèt het kapitalisme bestreden. Niet, omdat het de arbeiders terughoudt van de bewustwording hunner eigenlijke positie, maar omdat het, wèlbewust gedacht, het kapitalisme nieuwen ruggesteun zou willen schenken.

Dit in den grond versterken en bestendigen van het kapitalisme, dat geheel en al wortelt in mammonnisme, is allerminst het strijden van den christelijk-socialen rechtsstrijd, maar is veeleer de arbeiders dichter brengen bij het mammonnisme. Bleek toch dit anti-socialistisch streven te verwezenlijken, dan zouden groepjes arbeiders onder zekere intellectueele leiding de plaats gaan innemen van den huidigen bedrijfsbezitter, en als deze thans, worden overgegeven aan een speculatief bestaan, dat geheel door de concurrentie wordt beheerscht. De bestaansonzekerheid onder het kapitalistisch loonsysteem zou dan bestaansonzekerheid gebleven zijn in de vervangende bezitsonzekerheid van den modernen kapìtalist. Eenerzijds worden dan deze groepjes arbeiders door den winsthonger aangegrepen, waardoor ze verward worden in de strikken van het mammonisme, anderzijds worden zij als bezitters gedreigd met bezitsonteigening door de geconcentreerde reuzenkapitalen, ('t zij al of niet in mede-bezit van arbeiders) die op den weg der bedrijfscentralisatie reeds het monopolie naderen.

Door den arbeider klein-kapitalist te maken onder het kapitalistisch productie-stelsel, worden de sociale verhoudingen al niet veel beter gemaakt. Van de eene immoraliteit worden de arbeiders tot de andere gevoerd en het hoogst-bereikbare van dit systeem is, dat de uitgebuite van thans de uitbuiter kan worden van straks. En of de strijd voor dit doel ooit kan heeten een christelijk-sociale rechtsstrijd, hangt geheel af van de wijze waarop men het christendom beziet. Deze strijdt wordt althans door de christen-socialisten principiëel verworpen.

Het is alzoo overduidelijk, dat het standpunt der partiële socialisatie in vereeniging met bedrijfsmedebezit door de arbeiders in niet-gesocialiseerde bedrijven, een zuiver-kapitalistisch is. Ook de hierbedoelde partiële socialisatie als staatsexploitatie om winst, handhaaft de warenproductie. En de constitutioneele fabriek zoo min als de zuiver productieve coöperatie wijzigen dit karakter der warenproductie.

Verre van een gradueel verschil tusschen partiële en algeheele socialisatie blijkt er een diepgaand principiëel verschil te zijn, dat ook door Mr. Van de Laar wordt erkend: ‘Een partiële socialisatie, die echter principiëel verschilt van Socialisme, wijl zij blijft, vooral ook wat betreft de belooning

van den arbeid, binnen de lijnen der huidige maatschappelijke orde.' En het best zou het verschil te karakteriseeren zijn: door het besproken economisch streven een aanslag te noemen op de kapitalisten, terwijl de socialisten een aanslag willen plegen op het stelsel, dat den kapitalisten de macht in het sociale leven verzekert, het kapitalisme zelf.

Wat de mogelijkheid van beide aanslagen betreft: zoowel de eene als de andere zal door den klassenstrijd verwezenlijkt moeten worden en in beide gevallen betwist de bezittende klasse ieder strookje grond aan het opwaarts strevende georganiseerde proletariaat. Maar de wetten van het kapitalisme zelf geven den socialist een machtig hou-vast, den partiëelen socialist-kapitalist niet.

Al ligt het voor de hand, dat een reuzenbedrijf het eerst voor socialisatie in aanmerking komt, het is een waan, dat elk bedrijf tot reuzenbedrijf zou moeten worden opgevoerd, om in gemeenschappelijk bezit te kunnen worden genomen. Wanneer eenmaal de socialistische idee heeft gezegevierd en de regeermacht in socialistische handen is overgegaan, dan zal langzamerhand zoo goed het gecentraliseerde groot-bedrijf als het gedecentraliseerde klein-bedrijf ten behoeve van de gemeenschap worden genaast. En het al of niet zien dezer mogelijkheid is het al of niet kunnen bedenken van een taktiek, die deze naasting zou moeten bewerken.

Maar het niet kunnen bedenken dezer taktiek is wel het kleinste verweer, dat tegen het socialisme mogelijk is.

Gorcum, 10 October 1910.

Boeken, Menschen en Stroomingen

G. Kalff: *Geschiedenis der nederl. letterkunde. dl. iv-v.*

De kracht van Dr. Kalff ligt in de rust, en ook in het genoegen, waarmee hij zooveel nederlandsche geschriften - poëzie en proza - heeft doorgelezen. Wie een volledige literatuur beschrijft, verraadt meestentijds al heel gauw waar zijn voorkeur ligt: bij kluchtspel of treurspel, bij roman of vertoog, bij volkslied of maatgedicht. Hij behoeft, omdat hij het eene liefheeft, het andere niet te haten, maar goede luim en onverschilligheid zijn toestanden die zelfs de gelijkmoedigste niet uitsluiten, en de onpartijdigste niet verbergen kan. Ook niet verbergen *wil*, meen ik. Want men mag, nog zoozeer, de onpartijdigheid prijzen van den geleerde, voor wie alles gelijkelijk belangrijk is, - waar die geleerde gedachten en gedichten te schatten krijgt, merkt hij dat de menschelijke smaak geen weegschaal, de menschelijke geest geen maatstok is, en dat (bovendien) geest en smaak zich niet scheiden laten van het allermenschelijkste meegevoel. Zooveel menschelijks te uiten is aanlokkend en beminnelijk, en geen beschrijver van schoone letteren zal dermate een vijand zijn van zijn welslagen bij de lezers, dat hij zijn natuurlijkste opwellingen tot zwijgen dwingt. Zoo zijn er dan ook werken van sterk-persoonlijke geschiedschrijvers, die meer boeien dan de handboeken van veelzijdiger, maar minder levende naturen. Zoo boeien enkelstudies, die heelenal een voorliefde van hun bewerker uitdrukken, meestal meer dan die groote werken, waarin zijn voorliefde maar een deel betrof. En zoo verraadt ook de arbeid van Dr. Kalff wel een voorkeur. Maar niet zóó dat de indruk daarvan overwegend wordt. Die schrijver - denken

we - ziet in een gemoedelijk lied en een boertige uitdrukking het voedsel waaraan hij behoefte heeft; maar dat verhindert hem niet de statige rede en de hoofsche ode naar zijn smaak te vinden en op prijs te stellen. Hij heeft een aangename rust, een veelzijdig genoegen, een frischheid en een netheid, die hem in het magazijn van onze letteren tot een gewenschte bewaarder maken.

Ik geloof dat de neiging het meest verscheidene met toewijding en liefde te lezen, in een schrijver van letterkundige geschiedenis de eerste deugd moet zijn. Dr. Kalff heeft die deugd. Men ziet het zijn boek dadelijk aan, in hoofdstuk na hoofdstuk, dat het met liefde gelezene er stof en figuur in is. De stof moet bewerkt; en de figuren? Zij moeten niet alleen worden verbonden, maar uitkomen tegen een achtergrond van Tijd. Een werk als dit kan men door-lezen, en zich om band en bouw weinig bekommeren. Er is overal zóóveel in dat aantrekt, dat den leek bekoort, en ook den kenner verheugen blijft; ja ook telkens het een en ander dat de kenner niet wist of dat hem de mogelijkheid van nieuwe kennis in doet zien. Zoo wordt dus ook de beoordeelaar dankbaar en gaat niet zonder aarzeling over tot het beschouwen van een samenhang, die hem misschien minder zal bevredigen. Niemand begint een zoo veel-deelig werk of hij heeft in zich een denkbeeld van de eenheid die het zal uitmaken. Maar wij leven niet in een tijd waarin groote denkbeelden zekerheid geven aan dichters en geschiedschrijvers. Hoe zal men, wanneer een volk niet voelt dat het een doel heeft, in de uitingen van dat volk een richting zien! Het gebrek ligt dan niet in den teboeksteller, maar in de samenleving waar hij een deel van is. Hij zal gedwongen zijn te aarzelen. Hij zal de gedachte die nog in leven is voelen, maar ook de gedachte die pas begint te leven. Zijn wij een natie, die zich afscheurt van een vroegere gemeenschap? Natuurlijk, was het antwoord in vroegere eeuwen; en niet zonder reden werd, maar één menscheleeftijd geleden, dat antwoord nog herhaald. Zijn wij een volk, ondanks schijnbare scheuringen, altijd behoorende tot een duurzame gemeenschap? Misschien, zeggen we in onze dagen; zeker, zeggen de overtuigden die de idee van een natie allang voor

die van een menschheid verdwenen zien. Tusschen deze twee gedachten wisselt de tijd, en met hem de geschiedschrijver. Daardoor kan het voorkomen dat, wanneer Dr. Kalff de middeleeuwsche gewestelijke spraak en literatuur voorstelt als zich ontworstelend aan, zich ontwikkelend in tweestrijd met de kerkelijk-latijnsche beschaving, een ander geleerde, J. Koopmans in *De Nieuwe Taalgids*, hem tegenspreekt.

'Niet de afwijzing van een uitheemse en onnationaal geachte dwang in de eerste plaats, is, naar onze meening, het eerste produceeren van onze landstaal geweest, en wel allerminst de opstand van een deel der gemeenschap tegen de geest die vooral dit deel van die gemeenschap bezielde en in zijn schoonste levensopenbaringen voedde. Onzes inziens is het hollands-schrijven zo goed als het hoogduits-schrijven, naast het literair voortbrengen in het latijn, eene der vele openbaringsvormen van dezelfde drang; niet staande tegenover het latijn, schrijft men gewestelijk, maar tegen het latijn leunende; er is geen strijd, maar een jonge-zusterlijk samengaan met de oudere, hand in hand.' Dit geschil lijkt gering: een onderscheid in de waardeering van zekere middeleeuwsche uitingen; maar wie ook in de waarneming een geest erkent, ziet hier achter twee verschillende waarnemingen twee verschillende denkbeelden. De twee denkbeelden die ik noemde, immers. Dr. Kalff denkt, bewust of onbewust, de natie zich losscheurend uit een gemeenschap. Koopmans zoekt de gemeenschap waartoe de natie behoort. Of Kalff daarom naar die ééne gedachte zijn boek geschreven heeft, zoodat hij, aarzelloos, alle verschijnselen, alleen door ze aan háár te meten, groepeeren kon? Het antwoord op die vraag kan ik niet duidelijker geven dan door de laatste bladzij van zijn inleiding tot de deelen IV en V aan te halen. In die deelen behandelt hij de literatuur tijdens de Republiek der Vereenigde Nederlanden. Voor hem die onze literatuur wil doen zien als met de volkswording opgegroeid, is ze in *dit* tijdperk zeker het begrijpelijkst. Een hoogtepunt en daarop volgende daling. Hooggetij en vallend tij, luidt dan ook de eerste ondertitel. Maar lezen we:

'Wij hebben de dalende lijnen in dit deel onzer volksgeschiedenis slechts hier en daar kunnen aanwijzen. Die lijnen volgen, in hare ontwikkeling door vier [waarom juist vier?]

opvolgende menschengeslachten die de 17de eeuw innemen, zou een kennis vereischen van het uiterlijk en vooral van het innerlijk leven der zeventiend'eeuwsche Nederlanders, die wij misschien eerst in de toekomst zullen bereiken. Ware de geschiedenis van ons volk reeds eenigermate van geslacht tot geslacht onderzocht, dan zouden wij eene poging hebben kunnen doen om de poëzie te behandelen, telkens in verband met het geslacht waaruit zij geboren werd. Daarbij zouden wij in aanmerking moeten nemen, dat poëzie en leven niet altijd evenwijdig loopen; naar Shelley's woord immers is de poëzie ‘de meest onfeilbare heraut, gezel en volger van een groot volk dat ontwaakt om een weldadige verandering te brengen in meeningen of instellingen’. Die uitspraak wordt bevestigd ook door onze zeventiend'eeuwsche letterkunde. Het eerste geslacht van dichters en schrijvers dat optreedt bij den aanvang der zeventiende, was geboren in het laatste kwart der zestiende eeuw, de door hen voortgebrachte poëzie kondigt het nieuwe leven ten deele aan, ten deele begeleidt en volgt zij het. In karakter en rijkdom van gaven, in belangrijkheid van personen en werken overtreft dat eerste geslacht de drie volgende verre; het scheen ons een eisch van goede literatuur-beschrijving, om dat verschil te doen uitkomen en voorts de drie volgende geslachten in hunne beteekenis voor de ontwikkeling onzer literatuur te schetsen.

‘Naast deze scheiding volgens den tijd deden zich echter andere scheidings-criteria gelden. Het overwicht der provincialiteit op de nationaliteit moest evenzeer uitdrukking vinden in de verdeeling en schikking der stof; ook, dat in Holland en Zeeland, maar vooral in Holland, het zwaartepunt der Republiek lag, dat Amsterdam een buitengewone plaats innam.

Het geloof, kern van zoo menige zeventiend'eeuwsche persoonlijkheid, mocht niet verwaarloosd worden als hulpmiddel bij het scheiden en groepeeren. Vandaar dus b.v. dat wij de Calvinisten Cats en Huygens naast elkaar hebben geplaatst, den Calvinist Revius tegenover den dissenter Camphuysen, in Stalpert van der Wiele de wederopluiking van het R. Katholicisme hebben herdacht, in een volgend geslacht eenige Piëtisten en Reformateurs tot een groep vereenigd.

Een enkel beginsel te vinden ter groepeering dezer in omvang en verscheidenheid overrijke stof, is mij niet gelukt en schijnt mij voorloopig niet mogelijk; noch het geloof, noch het humanisme noch de kunst zouden op zichzelf en alleen als criterium kunnen volstaan.

Heeft het reeds moeite gekost om tot een groepeering als de hier beproefde te komen, voortgezet onderzoek zal hier zeker ruimschoots gelegenheid vinden tot aanvullen, wijzigen, veranderen, tot juister en dieper inzicht.'

Dit is nu wat ik 'aarzelen' noem. En dat, niet enkel bij het beschrijven van de tweede helft van de zeventiende eeuw, maar wie weet hoe dikwijls onder zijn werk, dit aarzelen de grondstemming van Dr. Kalff geweest is, blijkt uit de woorden die hij op de aangehaalde volgen laat:

'Hier als elders in dit boek is slechts een poging gedaan om te komen tot een geschiedenis onzer letterkunde, die tenminste eenigermate voldoet aan de eischen der hedendaagsche literatuur-geschiedschrijving.'

Neen; dat de literatuur begeleidend verschijnsel is van volkswording en -verwording, was voor Dr. Kalff, bij het schrijven van dit boek, zeer zeker hoofdgedachte. Maar deze gedachte laat hem zooveel speelruimte dat hij met allerlei andere gedachten, van geloof, van kunst, van beschaving, niet alleen zich vertreden kan, maar hen monsteren of niet mogelijk een van *hen* het 'enkele beginsel ter groepeering' zijn kon. Voorloopig nog niet, zucht hij dan. Later wel, misschien?

Dit gevoel van voorloopigheid waarschuwt ons dat wij de kracht van Dr. Kalff's *Geschiedenis* niet moeten zoeken in zijn samenhang. Wij vonden hem in de enkel-voorstelling van het met lust en rust gelezene. Houden wij ons daaraan. Wij zien dan de kleine opstellen, de grootere overzichten, de uitgebreider studies en de meer afgeronde monografieën, op zulk een wijs achter elkaar geplaatst, dat de voorafgegane de volgende verklaren, en dat hen te lezen een genoegen blijft. Wij zien den voorraad van aanteekeningen in groepen gedeeld, onder het licht gebracht en door een opschrift gekenmerkt. Wij voelen ons niet doordrongen worden van één denkbeeld of één geestdrift, maar opmerkzaam gemaakt op verschillende eigenaardigheden. De verwijzingen achter elk hoofdstuk kunnen boven-

dien onze aandacht op duizend paden doen voorttreden en uitweiden.

Niet in de diepte waarheen een doordringende geest, naijverig op eenheid, ons leiden zou, maar over de oppervlakte van een behagelijk-rustige geleerdheid, worden we gevoerd. Wij moeten het prijzen dat onze begeleider over die oppervlakte zoo veelzijdig is. Vijftiende zoowel als zestiende eeuw heeft hij met nieuw medegevoel vermogen te naderen, en nadat hij Hooft's proza geprezen had als niemand vóór hem, weet hij, met treffende zekerheid, Vondels 'Bruijloftbed van P.C. Hooft en H. Hellemans' de plaats aantewijzen waar het recht op heeft. Indien deze schrijver - denken we - de poëzie eens niet als de voorspeller, gezel of volger van een zeker leven, - van een staats- of daden- of geloofs- of welk ander leven ook - maar als het *leven-zelf in een van zijn hoogste verschijningen* had aangezien.

Maar stil. Er zijn gedachten die men niet uit moet spreken, mogelijkheden die men niet droomen, wenschen die men zich niet bekennen moet.
Literatuur-geschiedschrijvers werken nu eenmaal nooit met de literatuur alleen, maar met de verhoudingen van de literatuur tot iets anders, tot nu het eene, dan het andere andere, nu heel, dan half, maar altijd naar een of andere zijde. Wat zullen we begeeren dat hun hand, belust op het wetenschap-lievend heen en weer gaan, zoeken en tasten, de pijl van hun verheven gemoed en van hun hartstochtelijke bewondering trillende in het wit wierp. De tijd is er niet naar, en wij zullen beter doen dankbaar te zijn voor het gegevene.

Het opstel over Vondel, in Kalff's werk, is trouwens van stellige beteekenis. Niet diep in den geest, maar wel naar veel zijden over het werk van onzen gevierden dichter voert het ons. Voornamelijk saamvatting van wat Dr. Kalff vroeger geschreven heeft, is het misschien ook algemeener gehouden, treft daarom minder onmiddelijk dan sommige andere beschouwingen; maar juist zijn algemeenheid geeft er waarde aan. Alleen de veelzijdig geoefende blik van een kenner kan het onderwerp zoo zien en in hoofdtrekken vasthouden. Een zeker soort Vondel-studie - de soort die in het *Leven* van Brandt begonnen werd - is wellicht, door dit opstel, waardig

geeindigd. Vondel in zijn werk en zijn lotgevallen te leeren kennen als *vaderlandsch* dichter, is van die studie het doel geweest. Als *europeesch* dichter kent nog niemand hem. De vraag naar dat europeesche, en dat niet enkel in Vondel, is nog niet zoozeer een vraag naar achtergronden, als naar stroomingen. Dr. C.G.N. de Vooys heeft al eens, naar aanleiding van Kalff's tweede deel, opgemerkt (*De Beweging* 1907): 'Of de geschiedschrijver bij de kompositie van zijn verhaal allereerst rekening houdt met standen, met genres of met landstreken, of met alle drie, is ten slotte van ondergeschikt belang. Maar noodzakelik voor het histories verband is, dat hij ons òf door een brede inleiding, òf doorlopend, aantoont hoe de literatuur een uitvloeisel is van het geestelik leven'. Overeenkomstig met den aard van zijn werk - overzichtelijke en aangename ordening van het gelezene - volstaat Dr. Kalff doorgaans met òf als kader òf in vervlechting met zijn voorstelling de tijdsomstandigheden te verbinden met de letterkunde. Dit is minder dan wat de heer de Vooys wenscht: aantoonen 'hoe de literatuur een uitvloeisel is van het geestelijk leven'. Het is minder, en - waar het wenschen vrij staat - vraag ik liever nog meer. Ik zou willen vragen: doen voelen dat de literatuur geestelijk leven *is*. Voor hem in wien dit gevoel aanwezig is, vervallen heel wat grenzen die nu den blik op een grooter geheel belemmeren. De geschreven uiting krijgt dan, in haar volste verschijning, dit dubbelwezen: geestelijk leven en schoonheid, dat wil zeggen een natuur die, geestelijk en zinnelijk, met alle verschijnselen van haar soort verwantschap toont. Gevoel voor die dubbele verwantschap: de doordringendste blik in al het geestelijke, de reinste en rijkste smaak tegenover al het zinnelijke, zou eisch worden voor den letterkundigen geschiedschrijver. Vaderlandsche geschiedschrijving zou wijken voor vergelijkende, en een eenheid zou daarmee gevonden zijn die, als het zonlicht door een prisma, zich in tal van schakeeringen breken zou.

Boeken, menschen en stroomingen; - hoe dikwijls als ik dien titel neerschreef heb ik me gezegd dat ik daarmee niet bedoelde: hier een boek, daar een mensch en daar een strooming, maar die drie in een. Niet grenzen, niet groepeeringen,

maar organiseeringen. Ik zeg dit niet om mijn werk te verheffen tot voorbeeld. Ik ben me al te bewust dat mijn kleine opstellen geen vergelijking wettigen met het groote geheel van zelfs maar een vaderlandsche literatuur-beschrijving. Wat er voor zulk eene noodig is, geloof ik te beseffen, en ook dat ik het niet omvatten kan. Maar ik geloof tevens dat het ideaal mag gesteld worden, en dat het, niet voor mij, maar voor anderen, in de toekomst bereikbaar is.

Dr. P. Leendertz Jr.: *Het leven van Vondel*

Het boek van Dr. Leendertz is een zorgvuldig geschreven. handleiding tot de studie van Vondel. In elf hoofdstukken, voorafgegaan door een Inleiding en gevolgd door een Register, bevat het een overzicht van Vondels lotgevallen en werken, waarbij tot het vaststellen van bizonderheden en tijdsorde rekening gehouden is met de nieuwste gegevens. Een poging werd door den schrijver wel gedaan om een beeld te ontwerpen van den dichter, maar hij bepaalt zich daarin tot de verklaring dat Vondel een ernstig, degelijk en weldenkend mensch was, buitengemeen vlijtig en, vooral in zijn lateren arbeid, keurig op de geslachten en verbuigingen. Ik weet wel dat hij nog meer van hem zegt, en dat meerdere zal straks ook nog wel ter sprake komen, maar dit was de hoofdzaak. De stijl van Dr. Leendertz heeft een soort verbeelding-looze stelligheid. Ik herinner mij, van leerboeken uit mijn jeugd, volzinnen als de volgende: ‘De walvisch, hoewel het voorkomen hebbende van een visch, is een zoogdier. Terwijl hij een lengte heeft van honderd voeten, is zijn keelgat zoo klein dat er niet meer dan één haring tegelijk door kan. Uit zijn vleesch stookt men traan; zijn tanden doen als baleinen dienst.’ In denzelfden trant schrijft Dr. Leendertz: ‘De bruidegom was, evenals de 17-jarige dichter, Doopsgezind en te Keulen geboren. Hij woonde nu te Hamburg. De bruid woonde in de Warmoesstraat en was dus zoo al geen buurmeisje dan toch zeker eene bekende van Vondel.’ Deze stijl, evenwel, is niet enkel een

van zakelijkheid, maar ook van verbinding en gevolgtrekking. Laat ons zien in welke gevaren een geleerde zich begeeft, die, in het vaststellen van feiten onovertreffelijk, de geleerde stelligheid die hem daarbij zoo goed staat, overbrengt in zijn bespiegelingen.

Wij zouden graag weten hoe Vondels vrouw geweest is.

'Wat voor eene vrouw was Mayken? Geen portret vertoont ons haar uiterlijk. En wat erger is, ook van haar innerlijk kunnen wij ons slechts een zeer onvolledig beeld vormen. Brandt zegt alleen, dat zij "een kloeke en verstandige huishoudster" was. Dat zegt zeker weinig voor een tijd, zoo rijk aan kloeke en verstandige vrouwen. Bovendien heeft Brandt haar persoonlijk niet gekend en schreef dit zeventig jaar later. Geen der tijdgenooten spreekt ook slechts met een enkel woord over haar. Het liefst zouden wij trouwens weten, hoe de bruidegom zelf over haar dacht, wat hem 't meest in haar bekoorde, wat hij voor haar gevoelde. Doch geen der vele gedichten, die hij haar zonder twijfel toegezongen heeft...'

Uitmuntend. Wij hebben geen portret van haar, Brandt zegt wat hij gelooft, en overigens niemand, ook Vondel niet, heeft een woord over haar nagelaten. Maar nu die 'vele gedichten' en dat 'zonder twijfel'. Aan stelligheid in de uitdrukking ontbreekt het niet; maar op wat voor grond? Er is er geen, en Dr. Leendertz is, zonder het te beseffen, in de gevolgtrekking geraakt, waarvoor geen naar veel zijden ziende verbeelding hem wist te waarschuwen. En nu hij erin is, raakt hij er verder in.

'Eerst na haar dood heeft hij eenige verzen aan haar gewijd, waaruit ten duidelijkste blijkt dat zij, hoezeer zij zich ook bescheiden op den achtergrond hield, levendig deel nam in zijne dichterlijke werkzaamheid en trotsch was op haren begaafden echtgenoot.'

Onjuist: dit blijkt niet eruit. Er blijkt uit dat Vondel veel van haar hield; de regels:

> Marie, al laat ge mij alleen,
> Uw vriendschap, uw gedienstigheen
> Staan eeuwig in mijn hart geschreven -

verraden dat onweersprekelijk; evenzeer valt aantenemen dat

hij zich niet, zelfs niet in de verbeelding, tot het voortzetten van zijn werk door haar had doen bemoedigen (want dat is de rol die hij haar in dit gedicht heeft opgedragen) indien hij meende dat zij, bij haar leven, voor dat werk onverschillig was; maar dit is minder dan het 'levendig' deelnemen, en het 'trotsch zijn' zijn op haar echtgenoot, van Dr. Leendertz. Het is daarentegen niet minder dan we vereenigbaar achten met het feit, dat Brandt, op het gezag van anderen, 'een kloeke en verstandige huishoudster' in haar gezien heeft. Mayken de Wolff, gelooven we, heeft van haar man gehouden, zóózeer dat zij niet alleen voor hem en het gezin zorgde, maar ook zijn zaken dreef, en haar belangstelling in zijn werk, en de invloed van haar nabijheid, zijn zóo groot geweest dat hij niet alleen dit gedicht aan haar wijdde, maar ook erkende dat door haar dood zijn 'couragie' een 'krack' gekregen had.

Arme Brandt, die zijn inlichtingen toch van tijdgenooten, allicht van Vondel zelf, gekregen heeft. Van Vondel? Neen, zegt Dr. Leendertz, en *nu* raakt hij eerst onredbaar in het moeras van zijn gevolgtrekking, - neen, die levendige belangstelling en die trots laat ik me niet ontrooven. 'Met vreugde heeft Vondel zich dat later zeker dikwijls herinnerd en aan zijne vrienden verteld, wanneer hij in dankbare herinnering de trouwe gade roemde. Ongelukkig heeft Brandt dit niet goed begrepen -'

Zoudt ge dit nu achter zulk een voorzichtig geleerde gezocht hebben? Dit is nu de verbeeldinglooze stelligheid die hem parten speelt. Of zou werkelijk de verbeelding-zelf hem verlokt hebben? Brandt zegt: Vondels 'gedachten liepen op wat anders [dan de nering], op het dichten, zoodat hij 't koopen en verkoopen op zijn ega liet staan, en zij hem zijn drift volgen.' Als Dr. Leendertz dit gelezen heeft keert hij Brandt en alle bewijslastige wetenschap den rug toe. Dit moest er nog bijkomen, roept hij uit. 'Vondel, opgegroeid en levende in eenen kring van neringdoenden, die door noeste vlijt hunne kleine winkeltjes uitbreidden tot groote handelshuizen, bekend zoover de fiere driekleur der Zeven Provinciën wapperde over den Oceaan, Vondel zou op 23 jarigen leeftijd de zaken aan zijne vrouw hebben overgelaten,

om zelf te gaan dichten! En eene kloeke, verstandige jonge vrouw uit die krachtige eeuw zou zich aangetrokken gevoelen door een droomer, die haar zijn werk liet doen! Geloove, wie het kan!'

De argumenten, waarmee Dr. Leendertz zijn oordeel tracht te staven, kunnen we helaas niet aannemen. 'Toen zijn vrouw gestorven was, dichtte hij meer dan bij haar leven.' Zeker, maar waarom zou hij, met toenemende kracht, niet een grooter aantal rijpe gedichten gemaakt hebben, ondanks dat de zaak nu op hem alleen rustte. De langer-ademige *Konstantijn* heeft hij dan toch opgegeven. En kan niet vooral op *dit* tijdperk zijn mededeeling aan Antonides te betrekken zijn: dat hij woekeren moest met het overschot van zijn tijd? 'Zijn zaak is niet achteruitgegaan'. Des te beter; Brandt beweert ook niet dat hij een slecht koopman was, maar alleen dat hij, zoolang zijn vrouw leefde, koopen en verkoopen aan haar overliet.

Het is niet noodig uit de overgeleverde en geboekstaafde gegevens meer te lezen dan ze inhouden. Ook Van Lennep houdt zich, al gebruikt hij andere woorden, vrijwel aan Brandt's verklaring. Maar de heer Leendertz is het die, gedreven door de fantasie van een 'brave degelijke ernstige werker' en echtgenoot, die hij in Vondel zien wil, zijn onbevangen blik verliest.

'Wij hebben boven gezien, dat Mayken de Wolff de dichtoefeningen van haar echtgenoot gaarne zag. De eerste vrucht daarvan, die in het licht verscheen, was *Het Pascha*. Zeer zeker heeft zij met belangstelling kennis genomen van dit werk, waaraan hij waarschijnlijk voor zijn huwelijk begonnen was, en wanneer hij misschien aarzelde het in het licht te geven, zal hare goedkeuring hem bemoedigd hebben.

Vondel was voor alles een degelijk, ernstig man -'

'Hoe weinig wij van Vondels moeder en vrouw weten, toch krijgen wij van beiden den indruk dat het brave, verstandige vrouwen waren. De veronderstelling is dus zeker niet te gewaagd, dat zij het goed met elkander konden vinden. Maar de Trouw [zoo heette Vondels huis] was niet groot, de jongere kinderen groeiden vast op, en toen nu ook het gezin der jonge echtelieden vermeerderd werd, terwijl waarschijnlijk in de bloeiende zaak steeds grootere voorraden berging

vereischten, werd de ruimte te klein. De zaak moest verplaatst worden, of moeder en zoon moesten scheiden. Tot dit laatste werd besloten. Te eerder kon men daartoe overgaan, nu de zaak winst genoeg opleverde om twee gezinnen te onderhouden en de zoon voldoende getoond had een degelijk koopman te zijn, zoodat Sara Kranen gerust den winkel kon verlaten zonder voor achteruitgang te vreezen.'

En later (blz. 227): 'de bezieling die er van zijn vrouw uitging...'

Fantasie die tot veronderstelling drijft, die de veronderstelling doet aanzien voor gewettigde gevolgtrekking, de gevolgtrekking den rang van feit geeft, en den meest schoolschen geleerde zijn gissingen met even besliste stelligheid uiten laat, als hij het zijn zakelijke gegevens doet, - ziedaar de eigenschap waarmee wij den schrijver kenmerken. Zien we verder of we haar ook tenopzichte van andere gegevens in zijn werk kunnen aantoonen.

In kleinigheden zeker; en ter afwisseling op gewichtiger voorbeelden zal ik er enkele aanhalen.

Brandt vermeldt hoe Vondel zijn broer Willem prees. 'Hij ging mij ver te boven' zou hij gezegd hebben. 'Zwaartillend van aard' - schrijft nu dr. Leendertz - 'met aanleg voor melancholie, zag hij altijd erg tegen moeilijkheden op, zeker ook wel van het aanleeren van die geleerde talen. Het vermoeden ligt voor den hand dat het voorbeeld van zijn broeder Willem hem moed gegeven heeft.' En verder: 'De studie van het Latijn op later leeftijd begonnen, gaat echter niet gemakkelijk, en hij zal dan ook wel eens met verbazing en bewondering hebben gezien, dat zijn broeder er slechts weinig moeite mee had. Zoo wordt het begrijpelijk' dat hij Willem zoo geprezen heeft.

Het mag wezen, maar - is de mogelijkheid daarom uitgesloten dat hij heel makkelijk Latijn leerde en dat hij zijn broer om iets anders prees?

Vondel was stilzwijgend - Brandt is alweer onze zegsman. 'Wij moeten niet over het hoofd zien - schrijft Dr. Leendertz - dat eene zekere stijfheid, voortspruitende uit groote bescheidenheid, hem altijd is bijgebleven.' Maar dit beweert Brandt

nu weer niet. Ziehier zijn woorden: ‘In hem werdt wijders als verwonderenswaardig, aangemerkt, dat hij, zoo rijk van invallen en geestige gedachten, gelijk zijne gedichten uitwijzen, in 't gezelschap der menschen bijna spraakloos was, en zelden geluidt sloeg. En ik heb uit zijn eigen mondt, dat hij op een tijdt ten huize van den heer Joost Brasser, broeder van's Landts grooten Schatmeester, in 't gezelschap van Hugo de Groot, Vossius en Barlaeus, ter maaltijdt genoodigd, onder 't eeten niet een enkel woord sprak; 't welk den bijzitteren vreemdt voorquam. Maar hij, zoo een groot zwijger, stil en zwaargeestig van aardt, doch diepdenkende, had altijd zijne gedachten gespannen; met zijn verstand en zinnen, gestadig werkende op zijne vaarzen, en zwanger gaande van aardige vonden. En zulk een aardt houdt men best bequaam tot d'oeffening der hoogdravenste Poëzye, en tot den stijl van het treurtooneel. Doch al was hij zoo stilzwijgend, men hoorde niettemin dat hem zomtijdts, na een wijl zwijgens, eenige kort een sneedige reede, als 't pas gaf, onvoorziens ontviel; of dat er een schimpschoot uit borst.’ Dus waarlijk niet stijf uit bescheidenheid, maar wel een man die, doorgaans gesloten, sprak als het pas gaf en dan kort, of scherp.

Bij gelegenheid van den Westfaalschen vrede dichtte Vondel zijn *Leeuwendalers*. ‘In den Schouwburg wilde men een gelegenheidsstuk vertoonen. Waarschijnlijk werd dit door de Regenten aan Vondel opgedragen; in allen gevalle schreef deze het.’ Op deze zakelijke mededeeling volgt een bespiegeling. ‘Het scheen een moeilijke taak: een treurspel was bij deze gelegenheid zeer ongeschikt, en een eigenlijk blijspel lag niet in zijne richting. Een blij-eindend treurspel zou wel passen om het einde van den langdurigen oorlog te vieren, maar het was niet gemakkelijk eene geschikte historische stof te vinden, en vooral om dan zoo te schrijven, dat niemand hier of daar geheime bedoelingen of toespelingen zou zoeken. Bovendien mocht wel op de ellende en de gruwelen van den oorlog gewezen worden, maar mochten geene heldendaden worden verheerlijkt; in de eerste plaats moesten de zegeningen van den vrede worden beschreven. Zoo kwam Vondel *ten slotte* op de zeer gelukkige gedachte van een herderspel te schrijven of, zooals hij het zelf noemde, een ‘lantspel’.

Welzoo? Tenslotte! Maar - hoe weet u dat? Want als Vondel nu eens niet tenslotte maar op het eerste oogenblik de noodzakelijkheid een landspel te schrijven had ingezien? Waarlijk, Dr. Leendertz is te haastig, en al te geneigd zijn eigen overleg met dat van Vondel te vereenzelvigen.

Evenzoo - ik beloofde alleen kleinigheden - vergaloppeert hij zich waar hij Philips de Koningh, den schilder die Vondel herhaaldelijk portretteerde, een reden waarom hij hem nog eens zou geteekend hebben toeschrijft.

Niet eens zeker, maar 'waarschijnlijk, was het in *dezen* tijd, toen Vondel eraan dacht om op reis te gaan, wat in die dagen toch altijd nog gevaarlijk was, dat zijn vriend Philips de Koningh eene teekening van hem maakte. *Mocht er een ongeluk gebeuren, dan kon hij hiernaar altijd nog eene schilderij maken*'.

Is dit nu niet van een bovenaardsche voorzienigheid? Het is eer een hebbelijkheid, zou ik meenen, mogelijkheidsredenen uit te denken voor gebeurtenissen waarvan men niet eens weet of ze hebben plaatsgehad.

Waarom heeft Vondel in het jaar toen hij zijn zoon naar Indië zond, zooveel gewerkt, vraagt onze geschiedschrijver. 'Waarschijnlijk voelde hij zich niet in staat de overstelpende droefheid nog lang te dragen' - antwoordt hij - 'en wilde hij voor zijn dood - ook het maken van het testament wijst op dezen gedachtegang - alle half of bijna voltooide gedichten afmaken.'

Het wordt bijna een sport, dit stellen van vragen die gelegenheid geven waarschijnlijkheids-antwoorden op te bouwen op grondelooze gissingen.

Want die heele veronderstelling van half gereed liggende dramaas die alle te gelijk werden afgemaakt, heeft, mijns inziens, geen grond, noch op feiten noch op waardeeringen.

Twee belangrijker voorbeelden moet ik nu nog aanhalen van hoe een vooropgezette meening den schrijver in zijn aandachtige beschouwing van de feiten gehinderd heeft. Een braaf en degelijk zeventiende-eeuwsch burger, dacht hij, kon zich niet met de politiek bemoeid hebben. Ook Vondel deed dit niet. 'Zelfs de staatsgreep van 1618 en de terechtstelling

van Oldenbarnevelt ontlokten hem geen enkelen versregel'.

De lezer ziet vreemd op. Vondel *heeft* zich met de politiek bemoeid. En hoe! De staatsgreep van 1618 en de terechtstelling van Oldenbarnevelt ontlokten hem zonder twijfel tal van hekeldichten.

Dr. Leendertz verklaart zich nader. Hij stelt twee beweringen. De eerste is: Vondels meeningen over de politiek zijn niet van hemzelf, ze zijn van anderen. 'Over politieke kwesties heeft hij altijd zeer oppervlakkig, haast kinderlijk geoordeeld, en kon dan ook gemakkelijk door handige vrienden meegesleept en opgewonden worden'. Dat dit alles behalve in het karakter van zijn ernstigen degelijken burger valt, ontgaat hem. De tweede bewering luidt: de gedichten die betrekking hebben op Oldenbarnevelt en den staatsgreep, zijn niet alleen niet in 1618 en 1619 geschreven, maar zij bevatten ook niet de gevoelens die de dood van Oldenbarnevelt en de staatsgreep in hem opwekten. Zij bevatten gevoelens die hem zijn aangepraat, gevoelens van anderen. 'In geen geval lijkt het mij aannemelijk dat Vondel reeds in 1618 de partij van Oldenbarnevelt had gekozen, maar, uit vrees, zes jaar lang zijn wrok intoomde'. In deze tweede bewering is de eerste opgenomen: ik zal dus verder alleen van háár spreken.

Wat dan betreft de dateering van de gedichten die Barnevelt en de staatsgreep raken, - Dr. Leendertz schrijft: 'Meermalen worden deze op de jaren 1618 en 1619 gesteld. Maar Brandt zegt uitdrukkelijk, dat de Advocaat eerst omstreeks 1625 "stof werdt voor zijne pen"'. Onjuist; Brandt zegt niet dat hij het toen *eerst* werd. Hij zegt dat Vondel groote genegenheid toonde tot de heeren die in de verandering van 't jaar 1618 hadden geleden, 'met naamen den onthoofden Advokaat, die te deezer tijdt stof werdt voor zyne pen'. Uit het vervolg blijkt dan dat hij op den *Palamedes* doelt. De vraag of Vondel vroeger al gedichten op den Advokaat geschreven heeft, wordt daarom, dunkt me, door deze plaats van Brandt niet opgelost. Daarentegen stelt Brandt op het jaar 1618 een hekeldicht, 'Weegschaal van Hollandt, of de Hollandsche Transformatie', waarin Vondel vóór Arminius en Barnevelt en tegen Gomarus en Maurits partij kiest. Het gaat niet aan, zich, op het voorbeeld van Dr. Te Winkel, daarvan af te maken met

de bewering dat de gedachte, in dit gedicht, van den teekenaar was, bij wiens prent de dichter slechts een bijschrift gaf. Of dit zoo is, weten we niet, en zelfs als we het wisten, zouden wij nog twijfelen aan de onschuld van den bijschrift-schrijver. Dit ééne gedicht van 1618 hebben wij beslist[1].

Er volgt hieruit dat Vondel wel degelijk, in het geschil Remonstranten tegen Contra-remonstranten en Maurits tegen Barnevelt onmiddelijk partij heeft gekozen. En waar Dr. Leendertz verlangt dat we Brandt's getuigenis zoolang het niet klaarblijkelijk kan gewraakt worden - aannemen, willen we, alvorens verder te gaan, nog eens opzettelijk naar hem luisteren. Nadrukkelijk dan zegt Brandt: ‘Maar toen de geschillen tusschen de Remonstranten en Contra-remonstranten op het hooghst waaren geloopen, en d'eerste veroordeelt waaren, hunne predikanten afgezet, uitgezeit, gebannen, en, inkoomende, ter eeuwiger gevangkenisse verweezen, koos hij d'onderleggende zijde: en het ongelijk, dat men den Remonstranten, zijns oordeels, deede, ontstak in hem een grooten ijver om hunne zaak te verdeedigen: zoodat zijn pen nergens veerdiger noch gereeder was, dan daar hij hun dienst kon doen, of meende te doen. Zijn genegenheid tot de Remonstranten was oorzaak van dat aardigh gedicht op de Hollandtsche Transformatie dat in yders handen is.’ En verder: ‘Ook toonde hij groote zucht tot de Heeren, die in de veranderinge van 't jaar 1618 hadden geleden, met naamen den onthoofden Advokaat.’

Mij dunkt: dat Vondel onmiddelijk, uit eigen beweging partij gekozen en daarvan heeft doen blijken, staat door dit getuigenis boven verdenking.

Iets anders is dat hij zijn beste en felste hekeldichten eerst in en na 1625 niet alleen uitgegeven, maar ook geschreven heeft.

Wat Dr. Leendertz niet gelooft: dat Vondel zes jaar lang, tot den dood van Maurits, zijn wrok intoomde, houd ik juist voor de waarheid.

1) Of er van dat jaar en het volgende nog andere zijn? Dr. Leendertz houdt ‘Tsaemenspraak’ en - als ik hem goed begrijp - ‘Tityrus aan den Rijn’, beide door Brandt onder de *Oude Rijmen* opgenomen, voor gedichten van Vondel. Zijn ze het - waarvan ik niet zeker ben - dan kunnen ze, naar hun dichterlijke waarde, mijns inziens, niet later dan juist in de jaren 1618-19 gesteld worden.

Waarom ook niet? Toen de schepen Burgh Vondel aanzette een treurspel van den Advocaat te maken, kreeg hij ten antwoord dat het '*nog geen tijd*' was. Ook dit verhaal van Brandt kan niet gewraakt worden. Vondel *had* gewacht en kon *langer* wachten.

Het tweede voorbeeld is dat van Vondels verhouding tot Hooft, waaraan ik die tot Frederik Hendrik verbinden kan. Brandt verhaalt dat die Prins, 'anders zeer mildtdadig tegens de Poëten, wanneer ze zijne overwinningen met hunne dichten vereerden', Vondel nooit het minste geschenk heeft doen toekomen, en hij laat volgen: 'Maar men meent dat de Prins, wel weetende hoe quaalijk Vondel bij de Predikanten en Contraremonstranten stondt, hem geene gunst toonde, om zelf ongunst te mijden'. Dr. Leendertz weet het beter. Wel neen, zegt hij, maar Frederik Hendrik kon niet hebben dat Maurits zoo miskend werd: domme Vondel, die dat niet heeft ingezien! De reden, zoo niet vorstelijk, getuigt van familiezin. Jammer alleen voor Dr. Leendertz dat Brandt, ook op dit punt, opnieuw onze aandacht vraagt. 'Zelf zijn Vorstelijke Doorluchtigheidt Frederik Hendrik, Prins van Oranje, Stadthouder en Veldtheer in zijn broeder Prins Maurits plaats geworden, dien veelen hielden dat den Advocaat en de Remonstranten van oudts niet ongunstig was, liet zich het treurspel van Palamedes in zijn kabinet, door zijn gunsteling den Heer Van der Mijle, Oldenbarneveldt's schoonzoon, een keurigh liefhebber der Poëzije, voorleezen, en uitleggen, zooveel hem mooghlijk was: en ik weet uit Vondels mondt, dat Van der Mijle, na verloop van eenige jaaren, tegens vertroude vrienden zeide, *dat 'er de Prins gevallen in hadde, en zich mee kittelde*. Ook verhaalde Vondel, 't geen zommigen veellicht ongelooffijk zal schijnen, dat in 't kabinet, daar men het Treurspel las, een tapijt, oft weezen wilde, te pronk hing, met beelden, die de histori van Palamedes kunstig vertoonden, daar 's Prinsen oogh onder 't leezen op viel, zeggende al lachende tot Van der Mijle: *Dat tapijt dient wel weghgenoomen: men moght anders besluiten dat ik van Palamedes volk waare*'. Het werkt weinig uit of men opmerkt dat Maurits er in den *Palamedes* vrij goed afkwam: waar hij heel niet genoemd en dus, volgens

Dr. Leendertz, miskend werd, kwam hij er inderdaad nog beter af. Het feit blijft dus dat Frederik Hendrik niet uit afkeer van Vondels gedichten, maar om een andere reden, de voorkeur aan zwijgen gaf. Om welke dan? Brandt heeft haar al opgegeven: hij vond zwijgen veiliger. Dr. Leendertz leze de plaats eens na die hijzelf uit een brief van Hooft aan Baek heeft afgeschreven. Vondel prees in zijn 'Harpoen' den Heer van Schaegen, en Hooft, met het hekeldicht ingenomen, meende dat die lof in dank aanvaard zou worden. Maar het tegendeel was waar. De heer van Schaegen bedankte ervoor over de tong te gaan. Hij wilde sommige dingen wel doen, maar hij wilde niet geloofd hebben dat hij daarom tot een *partij* hoorde. 'Waaraan UE. bevindt' - zegt Hooft - 'dat de voorzienighen ende wereldwijzen den naem schuwen, van der partijdigheid meer toe te geven, als den noodt.' Zulk een voorzienige en wereldwijze was Frederik Hendrik, en Hooft was er ook zoo een. Eigenlijk is er geen verhouding makkelijker te begrijpen dan die van Hooft tot Vondel. De laatste de man die partij koos, de eerste een die niets zoozeer schuwde als den naam de partijdigheid meer toe te geven als de noodzakelijkheid. Er was een tijd geweest toen zij dicht bij elkaar stonden: toen al de grootmoedigheid van Hoofts geest het opnam voor den dichter die hem zóó onder den indruk van zijn grootheid bracht. De zoo juist genoemde brief aan Baek is een bewijs hoe al Hoofts voorzichtige overleggingen een tijd lang in evenwicht werden gehouden door die grootmoedigheid. Maar hoe ouder zij werden, hoe meer Vondel zijn overtuiging en Hooft zijn politiek diende. Niet zoo zeer dat Vondel tot het Pausdom *overging*, maar dat hij het 'zoo aanhing, en daaghelijks dit liet blijken' - zegt Brandt - 'was den Drossaart zoo tegens de borst (meenende dat hij wijzer behoorde te zijn) dat er eenige verkoeling in hunne vriendtschap uit ontstondt, en verdre verwijdering.' Vondel werd 'devoot Catholyk', en hij vond dat Hooft zich 'devoot Polityk' toonde. Dit verschil lag zoozeer in hun beider karakters, dat het er zelfs weinig toe doet bij welke gelegenheid het zich toonde of door welke aanleiding het verergerd werd. Maar iedere scheiding heeft haar nevenverschijnselen, die meestal de waardigheid missen van

het hoofd-feit. Brandt noemt er zoo een. ‘Noch viel 'er iet anders voor, 't welk hunne gemeenschap temeer afbrak. De Drossaart hadde voor 't Hof te Brussel een pleit hangen, en de Plempen, van Amsterdam herkomstig, (die aldaar met aanzienlijke Heeren vriendtschap hielden) tot zijne hulpe, om 't werk te vorderen. Eenige Pausgezinden en Priesters in Gooylandt, dit weetende, zochten hier door, hoewel zacht gehandelt, noch meer vrijheits te bekomen, en verzochten door de Plempen, dat Vondel dit den Drossaert wilde voordraagen. Hij deede 't, en voegde 'er bij, *dat hij hun te wil behoorde te zijn, of dat het hem anders te Brussel moght schaaden*. Waarover de Drossaart, zeer t'onvreede, antwoordde: *Dat hij zich daarmede niet hadt te bemoeyen, en dat hij die taal voor een dreigement nam*. Dus verwekte Vondels voorspraak voor anderen, ongunst tegens zichzelven.’ In dit kleine gekibbel nu, ziet Dr. Leendertz niet het bijkomstige waarvoor het door Brandt gegeven wordt, maar de eigenlijke oorzaak van verwijdering. Het was onhandig van Vondel, tobt hij. Wat moest Hooft zich diep gekrenkt voelen! Hoe teleurstellend, hoe grievend, ‘dat de vriend, met wien hij zooveel jaren had omgegaan, hem zoo weinig bleek te kennen, en hem tot zooveel baatzucht in staat achtte’. ‘Zou Vondel werkelijk niet begrepen hebben dat hij hier schuld had?’ - Zoo gaat het wanneer een gelijkvloersche verbeelding den blik belemmert op de groote feiten. De brave burger Vondel, ondanks zijn ernst en degelijkheid toch de sukkel die door handige vrienden bij den neus kon worden geleid, de stijve van bescheidenheid, die niet in kon zien dat ook een Prins niet graag zijn broer miskend zag en die onhandig tegen den Drossaert Hooft was, - deze ongeloofelijke burgermans-verbeelding verbergt voor den Heer Leendertz de onloochenbare, de naar voren springende feiten.

Indien het me om meer dan een karakteristiek, indien het me om een beoordeeling van dit *Leven van Vondel* te doen was, dan zou dit opstel met de bespreking van sommige zakelijke gegevens zoowel als van estetische oordeelen moeten worden aangevuld. Van de eerste stip ik nu alleen twee aan, die Vondels dochter Anna betreffen. Waarom, nu gebleken is dat zij niet vóór maar ná 1612 geboren is, doen wij ‘het

veiligst met haar geboorte omstreeks 1620 te stellen'? En: had de Heer Leendertz niet beter gedaan, zijn gronden waarom Anna de Eusebia zijn moet aan wie *Peter en Pauwels* is opgedragen, in het boek aantebrengen? - Van de tweede, de estetische oordeelen, vormt de lezer die de Vondelverbeelding van Dr. Leendertz begrepen heeft, zich vanzelf een denkbeeld. Verbeelding en smaak zijn tweelingen, en wie een gelijkvloerschen Vondel schept kan in Vondels werk niet anders dan een gelijk-vloerschen smaak hebben. Zooals het zijn van weldenkend mensch - 'evenals ieder weldenkend mensch' 'verfoeide hij het bedrijf van Balthazar Gerards even sterk als wij dat van de Russische bommenwerpers' - de hoogste zedelijke toestand is, waarin Dr. Leendertz zich den dichter kan denken, zoo is hem de hoogste schoonheidstoestand die waarin hij van 'hartelijkheid' en 'de ware bezieling' spreken kan. Geen wonder dus dat het 'Bruiloftbed van P.C. Hooft en H. Hellemans' hem niet bekoren kan. Geen twee gedichten die meer verschillen dan de 'Verovering van Grol' en de 'Geboortklock', het laatste de bloem van een poëzie die op woord en vers berust, het eerste een proeve van welsprekendheid en klassicistisch heldendicht. Het is een onderscheid dat door Dr. Leendertz niet wordt opgemerkt. 'In hoogdravendheid, zwier en kracht van uitdrukking overtreft de "Verovering van Grol" zelfs nog de "Geboortklock".'

Ik wil die kritiek niet voorzetten. Niet omdat ik meenen zou dat ik er Dr. Leendertz onrecht door aandeed. Integendeel; want de waarde van zijn werk ligt mijns inziens daarin dat het zoo geschikt is om gekritiseerd te worden. Het bevat in grooten getale, en overzichtelijk, de gegevens tot de Vondelstudie. Het is geschreven in een stijl die wel droog en zonder verheffing, maar nooit slordig is. Trilt er in die volzinnen geen ontroering die den lezer aan de stof ontrukken kan, in de plaats daarvan zijn ze doordrongen van een weldoende kalmte, weldoend voor hem die wil weten en oordeelen. En, gelijk tot dit weten, krijgt ook tot oordeelen, de studeerende ruimschoots gelegenheid. Afwijkende meeningen lokken tot weerspraak uit, en hoe meer weerspraak, hoe meer baat voor de Vondel-studie die ook Dr. Leendertz wenscht te bevorderen.

Ik eindig daarom met een onomwonden aanbeveling. Ik hoop dat de schrijver - die verzoekt om toezending van de besprekingen - menig opstel ontvangen zal dat, misschien hem prikkelend door scherpte, hem verheugt door belangstelling, en dat ook menigeen die het boek niet aankondigt, het, nevens andere werken over Vondel, zal raadplegen.

Boekbeoordeelingen

Frederik van Eeden: Het Lied van Schijn en Wezen. Amsterdam 1895-1910. W. Versluys.

In elk der beide delen van *Het Lied van Schijn en Wezen* biedt Van Eeden ons twaalf zangen in terzinen aan.

Gelijk de titel reeds aanduidt heeft dit werk, zoals veel van wat Van Eeden schreef, een wijsgerige strekking. Schijn en Wezen, als abstracties, niet als levende machten, tegenover elkaar gesteld, geven den schrijver aanleiding tot beschouwingen waarin hij, voornamelik, op een strenger zedelik leven aandringt. De onzedelikheid van ons leven, die de zonde voortbrengt, doet ons afdwalen van den rechten weg waarlangs wij ons heil, het heil der mensheid, geleidelik zouden kunnen bereiken. Deze onzedelikheid, deze neiging tot de zonde ontstaat bij velen niet zozeer uit een ingeboren verdorvenheid als wel tengevolge van een zwak onderscheidingsvermogen, waardoor zij bedriegelike schijnen als wezenlikheden aanvaarden, de kleren nemen voor den man die erdoor gemaakt wordt, en van kwaad tot erger vervallen. Menigeen bijv. geraakte op den verkeerden weg door de bekoring van een schoonheid die meer in snit van *dress* dan in bouw van menselik karakter bestond. Hier nu acht Van Eeden het juiste moment gekomen om de vinger waarschuwend op te steken. Het verderf, zo zegt hij ongeveer en met gedeeltelik andere woorden, loert in het duister langs alle wegen en smal zijn de paden der deugdzaamheid. Híj is inderdaad gezegend, híj is waarlik gelukkig, die diep in eigen gemoed beseft hoe het leven, al wat ontspruit en vergaat, al wat aanvloeit en heendrijft, al wat neerslaat en vervluchtigt, al wat in de

spanne tijds tussen worden en vergaan is, een bewegingsrichting heeft naar volmaking, naar zuivering. Het leven - zij ons tot meerdere begrijpelikheid ene personifikatie veroorloofd, een ogenblik - het leven begaat een weg die, ondanks 'het kwade', een richting naar 'het goede' heeft. Ja, doordat het die richting inslaat en houdt is het dit goede reeds deelachtig. Langs de donkere wegen voortschrijdend naar het helle vuur in de verte, draagt het reeds een afglans van dit vuur in blik en hart. Het wordt onweerstaanbaar door dit vuur - 'het goede' - aangetrokken en heeft daardoor de ware richting, de richting der en ter waarheid, in zichzelf. Het leven voelt, bij elk kruispunt, dat het den smallen weg beter doet te kiezen dan den te breden. Daar het leven het besef van die keuze in zich heeft en daar het - als abstractie nu weer, een ogenblik - al het levende omvat, elke willende mensziel; is het duidelik dat de willende mensziel, als, wat haar betreft, aangedaan door dien verren glimp van het vuur van 'het goede', voor haar deel aan het leven richting geeft. Elke mensziel, elke enkeling dus, het blijkt duidelijk, is *Stichter van Richting* en ofschoon onze lichamen als rottende bladeren sterfelik zijn, is ons leven eeuwig want onze invloed, de kracht van ons wezen, de levens-richting, blijft in alle eeuwigheid.

Nemen wij nu aan dat er voor de willende mensenziel de mogelikheid van een keuze tussen goed en kwaad bestaat, en is die keuze belangrijk voor de richting van geheel *Het* leven, dan beseffen wij hoezeer het van belang zij, dat de mensenziel een goed *inzicht* heeft, aleer zij kiest. Immers, kiest de 'willende mensziel' en kiezen de meeste willende mensenzielen, den breden weg dan is het met de juiste richting des levens en met het heil der mensheid gedaan.

Hoeveel dus hangt af van de keuze en van het inzicht waarnaar de keuze geschiedt! En zie nu in welk een ellendig gevaar wij verkeren: Door de begoocheling der wereld, door het spel van wezenloze schijnen, wordt het inzicht der willende mensziel, wordt ons aller persoonlik inzicht, vertroebeld. Wij worden bedrogen door den schijn. De schijn schijnt ons wezenlik en wat wezenlik wezenlik is schijnt ons een schijn. 'O, dit is vreemd bedrog!' roept Van Eeden uit: 'Verwisseling des wezens en des schijns!'

Tegen deze jammerlike verwisseling te waarschuwen niet alleen maar ook ons kenbaar te maken waar de schijn ophoudt en het wezen begint, was het doel dat Frederik van Eeden zich met dit werk stelde. Het willend zelf geeft de richting aan, vond hij; wij hebben dus de richting in onze macht als wij zelf maar willen. Het is duidelik dat dit willend zelf, van welks inzicht zo buitengewoon veel afhankelik is, wijs gemaakt moet worden. Dit betoogt Van Eeden en dit ook bestreeft hij.

Oorspronkelik was het mijn bedoeling uiteen te zetten wàt door Van Eeden behandeld wordt en liefst weinig te zeggen over de behandeling zelf; deze behandeling dwingt mij evenwel mijn voornemen te wijzigen. De methode van Van Eeden toch is van dien aard dat de behandeling meer onze aandacht vergt dan het onderwerp. De behandeling staat als een muur van brokkelige terzinen rondom den tuin der gedachten.

Had Van Eeden ons zijne gedachten over Schijn en Wezen in redelik verbonden abstrakties uiteen gezet, wij hadden belangstellend naar hem geluisterd, wij hadden zijn ernst tot de onze gemaakt. De schrijver van menig inzichtig opstel over etiese onderwerpen zou, vermoeden wij, ook van dit onderwerp iets treffends hebben kunnen saamstellen en hij had dusdoende op onze aandacht kunnen inwerken.

Of had hij, dichter van menig bekoorlik lyries lied, bezield door het gruwelike in de tegenstelling tussen schijn en wezen - want hoe vreeselik is de geschminkte leugen en hoe heerlik de blinkende waarheid - bezield ook door liefde tot de mensen, en in zich de hartstochtelike begeerte werkzaam te zijn voor het heil dier mensen, had hij zijn hartstocht, zijn ontroering in beeld en klankenspel uitgestort, zijn beroep op ons meêgevoel ware niet vergeefs geweest.

Maar in plaats van dit alles schreef hij een wijsgerig gedicht dat noch gedicht noch wijsbegeerte is, hij schreef een boek dat van wijsbegeerte zowel als van poëzie den schijn en van dien schijn het wezen heeft.

Niet beeld, niet ritme, niet klank geeft hij ons, maar abstractie naast abstractie. Wat dit schaadt aan de wijsgerige betekenis? Abstracties in dwingend rede-verband kunnen door den toe-

hoorder verwerkt worden, zo goed als hij dit een rekensom doet. Maar abstracties zo als zij hier te hooi en te gras voorkomen zijn als losse cijfers; wij zien ze, maar zij betekenen niets voor ons.

Wat het schaadt aan de dichterlike betekenis? In een gedicht kan de abstractie ook als figuur, gepersonifieerd voorkomen, zonder dat daardoor de schoonheid gedeerd wordt. In allegoriese gedichten, in veel werk van de beste engelse dichters - zie Shelley! - gebeurt dit. Maar dan dient zulk een tot beeld geworden abstractie in hare nieuwe menselike gedaante ook menselik te leven. Liefde, Recht, enz., voorgevoerd als gestalten die de eigenschappen tonen waarvan hun naam de noemer is, moeten niet in een en dezelfde volzin held, richting, stroom, baan, band, pool en de hemel mag weten wat meer zijn.

In deze estetiese zonde vervalt Van Eeden.

In de tweede zang van het tweede deel lezen we: Eindloos in veelheid zijn de wegen tot God:

> Wegen tot God zijn als de zonnestralen,
> eindloos in veelheid, eenig in accoord,
>
> naar Zuid en Noord, door alle ruimte-zalen
> liggen ze recht, gestroomd uit ééne wel,
> in aldoor wijder, wijder gouden schalen.

Van deze wegen nu is zeker wel de weg die Recht is de kortste.

> Aldus neem' elk, trots reednen of beweren,
> het heilig Recht, dat niet zichzelf zoekt, aan,
> en dwing' zijn tred, door falen nooit ontmoedigd
> steeds weer, ondanks àl 't andere, in die baan.

Welke baan hier gemeend is laat aan duidelikheid te wensen. Het recht immers wordt als een persoon verbeeld, een heilige die niet zichzelf zoekt. Wij kunnen evenwel in deze regelen geen andere zin leggen dan deze: elkeen betrede de baan die het recht is.

> Zoo wordt ook zuivrer Schoonheid bloei bespoedigd

laat Van Eeden botweg daarop volgen. Waardoor wordt die

bloei der schoonheid bespoedigd? door dit treden over de baan des rechts? Welke vruchtwekkende zolen! Maar '*want*' zegt Van Eeden:

> want schoonheid is Rechts uiterlik gewaad

Hoe nu? Door het treden over de *baan des rechts* wordt de bloei der schoonheid bespoedigd *want* - ik leg hier enige nadruk op dit *want* - *want* de schoonheid is het *gewaad des Rechts*.

> en volgt gedwee 't bewegen van wie moedig 't
> Schijnmooi, waaronder onrecht schuilt, versmaadt.

Nu wordt het den lezer bang te moede, nu hij, die zich schaart bij de velen die elk *schijnmooi* - ook hier - versmaden, zich bedreigd ziet door de vervolging, zij het al een gedweeë vervolging, van een gewaad dat opbloeide onder de treden enz. enz.

Frederik van Eeden doet ons duizelen. Is niet de taal die aan het hart ontvloeit de eenvoudigste? Maar hoe donker, donker en dood is dit, hoe ondoordringbaar en levenloos voor zowel verstaansbegerend verstand als gevoelsbegerend gemoed.

Nu is het zeker waar dat niet alle gedeelten die men uit dit boek zou kunnen aanhalen zo verward gedacht zijn als het onderhavige. Maar de fout ligt in het beginsel. Het was in de allereerste plaats Van Eedens streven om te redeneren, te overtuigen, zekere, door hem rijpelik of onrijpelik uitgedachte waarheden aan den man te brengen. Hij koos daartoe de vorm van het gedicht en dit was zijn misslag.

Verzen vormende uit de begrippen van een vooruit gereed gemaakt gedachten-stelsel - en geenszins een van strenge en heldere rede - moest zijn werk wel mislukken. De stem, hier niet spontaan opgestoten uit de ontroerende gevoelservaring, had geen spanning voldoende sterk om de zware dracht der onevenredig verdeeld saamgestapelde verstandelike begrippen te dragen, en zij bezweek als een slecht geconstrueerde en daardoor weerstandsloze spoorbrug onder een onbezonnen bestuurde trein.

Dat wij Van Eedens nieuwe werk niet waarderen kunnen

komt niet voort uit onwil onzerzijds. Niets liever deden wij dan verhelderende levensleiding aanvaarden. Elkeen behoeft, elkeen begeert die. Maar hij die de bakens ontsteekt aan de donkere rivieren die door de geheime landen vloeien van onzen eindelozen geest, moet wel waarlik een zeer sterk man zijn die hel licht dragende langen tijd door heel diep duister kan gaan. In *dit* boek blijkt Frederik van Eeden *niet* zulk een man.

Door er nochtans, in ditzelfde werk, den schijn van aan te nemen, noopt hij ons, na een kwart-eeuw zijner letterkundige arbeid, een methode van detailkritiek op die arbeid toe te passen, die wij tot nu toe slechts aanwendden op vale, fletse en gepoeierde wan-talenten, een kritiek die onszelf bijna ongepast voorkomt. Want Van Eeden is voor ons toch altijd de schrijver van de belangwekkende Johannes-verhalen en van menig klein, gevoelig lied.

MAURITS UYLDERT.

Henriëtte Roland Holst-Van der Schalk: De Opstandelingen, Lyrisch Treurspel in Drie Bedrijven. Uitgeg. door de Mpij. voor Goede en Goedk. Lectuur. Amsterdam.

Gedurende het eerste bedrijf van *De Opstandelingen* zien we in een door lampen verlichte machine-kamer bijna al de sprekende personen van het stuk vereenigd. Ze zijn Chrystaloff, een leider van de arbeiders, Petroff, een grondvester van de sociaal-demokratie in Rusland, Maria een propagandiste, Radom, een afgevaardigde van den Petersburgschen arbeiders-gedeputeerden-raad, de jongeling Ismaël, de drie afgevaardigden van mijnwerkers, transport- en fabrieksarbeiders, benevens een koor van mannen en vrouwen, jongemannen en meisjes. In het tweede bedrijf zullen we alleen een soldaat, in het derde twee officieren van den krijgsraad en een bewaker aan hen zien toegevoegd.

In spraak en zang worden ons de gevoelens en gedachten

verzinnebeeld van russische arbeiders die na de slachting op rooden Zondag een verbond sloten tot vrijmaking. ‘In spraak’ zei ik, en: ‘sprekende personen’. Maar indien we ons al denken kunnen dat iemand zingt en dat zijn zang toch niet de uiting van zijn karakter is, in het gesprokene willen wij altijd de persoonlijkheid van den spreker zien. Een zoodanig gesprokene evenwel, is in *De Opstandelingen* niet aanwezig. Er is een algemeene retorische taal die, temperament-vol, met golf en vaart volgehouden, wel de drift en het denken van de schrijfster kennen doet, maar zich nergens verbizondert tot het woord van een verbeelde en kenbare persoon. Lees de toespraken van Chrystaloff, van Radom, van Petroff, die van den mijnwerker, van den transport- en fabrieksarbeider, al die figuren zeggen wel iets anders, omdat aan den een deze, aan den ander gene rol is toebedeeld; maar geen van die allen is een sprekend persoon, laat staan de persoon die hij moet voorstellen. Elk van die figuren is een naam voor de schrijfster, niet zooals zij spreekt, maar zooals zij denkt. Dit is de fout van het werk: het gedachte werd er niet in tot het gesprokene. Daarom leest men het als een verhandeling, met belangstelling in de denkbeelden, en niet als een gedicht, allerminst als een drama.

Wanneer in het tweede bedrijf, nu buiten in het vrije, eerst de dooden op het tooneel gebracht en bezongen zijn, verschijnt een soldaat die namens zijn makkers een verbond met de arbeiders voorstelt.

Maria (*op hem toeijlend*, *in hoogste gemoedsbeweging*, *teeder*).

Mijn maat, mijn broeder,
wat zullen wij u zeggen, hoe u danken
die nu het nachtspook van veel zorg en twijfel
dat loerde om de hoeken onzer feestlijk-
bewimpelde gedachtestad altijd,
verstrooit als daagraad zwarte droomgezichten?

Dit fragment moest in de hoogste graad dichterlijk en dramatisch, persoonlijk en gesproken zijn. Maar stel u eerst voor dat ge zelf de jonge vrouw zijt die dezen raadsel-zin uit moet stooten, en verbeeld u daarna de soldaat te zijn die hem moet

aanhooren: als welke van de twee gelooft ge dat ge een onnoozeler figuur zoudt slaan? Zóó namelijk als hier gedaan wordt, drukt zich niet iemand uit die spreekt, die meeleeft, die het oogenblik te grijpen en te beheerschen weet, - maar alleen iemand die moeizaam bedenkt wat op dit pas eigenlijk zou dienen te worden opgemerkt. Dat 'nachtspook dat loerde om de hoeken onzer feestlijk-bewimpelde gedachtestad', dat is een heel aardige uitdrukking op zichzelf, maar ze is een volslagen onmogelijkheid in den mond van deze propagandiste, op dat oogenblik, tegenover dien *partner*.

Wij vergissen ons niet wanneer wij *De Opstandelingen* karakteriseeren als niet de verbeelding van den russischen opstand, maar als een poging van de thuiszittende schrijfster om haar gewaarwordingen en gedachten van tijdens dien opstand, in een vorm te brengen. Een machteloos, om zijn eigen onmacht radeloos en verbolgen denken heeft zich hier lucht gemaakt. De voorvallen van den opstand gaan onderwijl als korte berichten: hoop, vrees en wanhoop aan ons voorbij.

In het derde bedrijf geldt het dan ook enkel de opgaaf de verslagen arbeiders een moedige en hoopvolle houding te laten bewaren tegenover den krijgsraad. Een gebeuren was dit niet; alleen een streven de voorafgegane bewogenheid te slechten en in vrede te doen eindigen. Niet een spel moest voltooid, maar het gemoed van de schrijfster moest tot rust gebracht.

De Opstandelingen is geen drama, omdat een drama allereerst een vrij beeld, een spel, moet zijn, waarin dan de schrijver al wat hij, bij welke gelegenheid ook, gevoeld heeft uit kan spreken. Dit stuk is, daarentegen, gebonden aan een bepaalde reeks van gewaarwordingen en gedachten, die in de schrijfster door een bepaald voorval zijn opgewekt. Het is altijd hoogst gevaarlijk een onderwerp voor een drama aan de gebeurtenissen van eigen tijd te ontleenen. Veel vrijer behandelt men alles wat de eigen tijd ons te voelen geeft aan afgelegen geschiedenissen.

De Opstandelingen is ook geen gedicht, in dien zin dat de aandoeningen van de schrijfster er onbelemmerd in zouden zijn uitgesproken. Haar opzet een treurspel te schrijven heeft haar alles wat zij makkelijk had kunnen spreken, stijf doen

denken. Geen van haar vroegere werken is tegelijk zóo moeizaam, en - in het lyrische - zóo slordig.

Wat we prijzen kunnen is daarom niet de arbeid-zelf, maar de dichteres, die ook hier, op verschillende plaatsen, de ons bekende deugden toont. De kracht van haar temperament, de grootheid van haar aanleg, de sterkte van haar denken, de mildheid van haar gevoel, de zangerigheid van haar woord, - al die eigenschappen toonen zich, breken zich baan, door verkeerdheid en mislukking heen, en zouden ons willen nopen ons oordeel te wijzigen. Maar wij weten dat het eenige wat de schrijfster van ons verlangt, ons oordeel *is*, en dat de bijval van de meenende menigte haar onverschillig laat.

Bericht

Een aankondiging zij vergund van *Tom's Dagboek* door W.L. Penning Jr., dat, ter gelegenheid van 's dichters zeventigste verjaring, door den uitgever W. Versluys wordt in 't licht gebracht. Het werk, hoewel een geheel op zichzelf, sluit aan bij de indertijd door S.L. van Looy uitgegeven *Benjamins Vertellingen* waarmee het ook in formaat overeenkomt. Voor nog zeer enkele vrienden van den dichter bestaat de gelegenheid een van de vijftig afdrukken op hollandsch papier te bemachtigen.

Nirwana Door Karl Wolfskehl.
Vertaald door
Alex. Gutteling.

Voorwoord van den Vertaler

De samenhang van deze sonnettenreeks is eenvoudig. In het eerste heeft de dichter, die het leven verlaten wil, de kust van het land bereikt waar hij in het Nirwana op zal gaan; maar weifelt hij nog dien te betreden. De vijf volgende toonen de machten die hem willen weerhouden: eerst Wodan. de heldengod, die hem verwijt dat hij zijn ridderlijke daden staken wil; dan Bacchus, de blijde, wiens beeld hem eerst nog lokkend verschijnt, maar wiens dood hij ten slotte gelaten aanziet; de Grijzaard, zijn leeraar, die hem tot wijsheid voerde en geestesstrijd en zich eindelijk door hem overtroffen zag; Eva, de liefste, die hem voorbije tijden herinnert; en de Dood, die hem vernietigen wil doch geen macht over hem heeft daar hij los is van al het tijdelijke.

Niet alleen op de buitengewone kracht en bekoring dezer vizioenen wilde ik wijzen, maar vooral ook op het laatste gedicht, dat den overgang in het Nirwana zelf verbeeldt. Wolfskehl is wel bij uitstek de man om het onzegbare uittespreken. In zijn ‘Orfeus’ gaf hij den troosteloozen Chaos, hier den van God vervulden.

Maar op beide gedichten is toepasselijk wat Coleridge schreef van Milton's beschrijving van den Dood:

‘The grandest efforts of poetry are where the imagination is called forth to produce, not a distinct form, but a strong working of the mind, still offering what is still repelled, and again creating what is again rejected; the result being what the poet wishes to impress, viz. the substitution of a sublime feeling of the unimaginable for mere images.’

Nirwana
1

'k Ben aan de kust, achter mij 't golvebranden,
Achter mij schimmen, spooksels wangeboren,
Die kiel en mast omschoten, om te storen
Mijn stand aan 't roer me in hunnen waandans banden.

Geheven voet, gij weifelt nog te landen,
Nog weert zich 't hart in zijner beelden banden,
Nog droomt de blik in uitgegloeide gloren,
Nog zoemt de bij te vroeg mij. 'k Ben herboren

En ben toch die ik was. De laatste klove
Dunkt mij het steilst: te grijpen in het ijle.
'k Leerde alle liefde en haat in mij te dooven.
Af wendde ik mij van kleederen en wijlen

Opdat ik naakt in 't naakte nederglijde.
Nu peins ik treurig over zee en heide.

2

En voor mij staat een volte in halven boog
Van witte en bonte dracht: mannen en vrouwen
Heffend hun banden; machtig langs hun brauwen,
Over hun koor een schijn van weerlicht vloog.

En wijl mijn oog, ontwaakt, dringt in hun oog,
Treedt Een mij nader koninklijk in blauwen
Besterden mantel. 't Schild is stukgehouwen -
Eenoogige held wiens baard begint te grauwen:

‘Ik was bij U in 't stormgehuil der nachten,
Mijn roep, geweldge strijder, voedde uw krachten,
Hoe meengen reus bedwonge' uw stalen vingren!

Hoe meenge maagd kwaamt ge uit haar cel bevrijden!
Klaagt braven klaagt. Wie 't laatst zijn speer dorst slingren
Verbrak zijn schacht. Leeg is de Wodansweide.’

3

En een die jong is en donswangig breidt
De blinkende armen als uit koele holen:
Nooit meer wordt ge in het zwangre dal geleid
Waar ge op 't week leger rusttet van uw dolen.

Sterlicht omhoog dat wijdte nog verwijdt,
Hier fakklen, wimpels, weeroep, lustig jolen,
En die den olifant verrukt berijdt,
Twee kelken houdt. Hij zelf. En hij geleidt
Den katarakt ten gouden keltermolen.

Braakt ge de trouw hem, dat hij u verstoot?
Leeg staat de disch van jeugdigend genot,
De drenker zelf bezwijkt die geen doe drinken.

Veil, roos en wijn gaan, Bacchus, met u dood.
Wanneer uw spiegel zonk zoudt gij verzinken.
Vervul, onsterflijke, het stervenslot.

4

‘Gij hebt u losgeworsteld, meent ge, in 't weten
Van klaarder straal dan geest u openbaarde,
Zwak, aarzlend, hijscht gij zeilen lang versleten’ -
Zoo gromt een grijsaard - ‘Wien 'k den damp eens klaarde,

Wiens hamerslagen oude afgoden spleten,
Wien kiem en vocht van 't ingewand der aarde

Rijpte tot vrucht, die zich met blijde kreten
IJshelder licht uit nacht aan 't hart vergaarde.

Gij die in alle graven groeft uw schachten,
Schatvinder, kronenbreker, tijdbestrijder,
Die hoog steeg tot hij roes en waan verachtte,

Met menschenmaat de scheppingsdaad volbracht en
Mij blozen deed daardoor, der menschen leider:
In 't eind roept gij den nacht om u te omnachten.'

5

'Gij ziet mij Eva' zucht zij wit van wangen
Met neêre wimpers, in de heupen bevend,
'Hoe ge' aan de beek de onwilge hebt gevangen,
Toen in elkaar sprong onzer polsen drang en

Een schittren aanving heel de lucht doorstrevend,
Toen wenschten molme schimmen zich weer levend,
Toen wilden eeuw'gen aardsch bestaan erlangen,
Bloeien één jaargetij, dampig verzwevend

In d'overgang. En drang en tranen vloten
Als dooisneeuw losgeraakt van bergekammen
Dalwaarts, wij stonden zevenkleurge vlammen -

De vlammen zonken, asch is uitgegoten,
Treên van den hemelboog zijn stukgestooten:
Gij wendt u af, wie kan die puinen rammen?'

6

De zwarte schaduw wies voor licht en zee
Hoog als een nevelberg, daarin vergingen
Alle gestalten, want haar vouwe' omvingen
Elk die nooit kende der verzading vree.

Een reuzenarm-geraamte zweven deê
De schaduw boven me, om ook mij te dwingen;
Maar onberoerd stond ik op duinenklingen.
De schaduw groeide - week - toen hoorde ik zingen:

Bevrijd ontsnelt ge èn licht èn donkre wolk,
Geen grond gaapt meer zoo wijd u te verslinden,
Of u te baren. Gij ontduikt den kolk.

Voor u mijn vlerk zich machtloos nedervlijt,
On-eindge, die den Eindiger kondt binden,
Gij die Vernietger der Vernietging zijt.

7

En zee en strand en schaduwberg vergruizlen
Waar damploos zweven dun verbreede zonnen
Tot stondenleege tijden uitgesponnen
Waar aller stemmen stille stemmen suizlen,

Zoo een en zuiver als voor 't wereldbrijzlen
Zich onbewust de Almachtige Onbegonnen
In slaap zag waken, eer een god deê duizlen
In bitter barenswee droombare wonnen.

Ik ben in mij, ben buiten mij. De laatste
Wisslingen slurpt de plaats waar ik mij plaatste.
Ver achter mij verebben laatste baren.

In tranenloos en zoet verdriet gaan einden
De graden en begrenzingen en einden:
Het donkerst donkere ik en 't klaarste klare.

Afscheid van Gutteling
Door
Th. Van Ameide.

Terwijl elk onzer met zijn eigen aard-en-lot
hard oog in oog voor zich in zwijgend handgemeen
vol stâge spanning stug den strijd des Geestes voerend
met luttel omziens - want elk oogenblik verzuim
bergt kiem van neêrlaag - toch, van verre of van nabij,
hem, onzer een, in zijn àl te ongelijken kamp
met eerbied volgen bleef, verscheen de goede Dood,
hem wenkend: nu genoeg.

Wie van zijn eenzaamheid
zegt ons de worsteling? Wie in die eenzaamheid,
waar elke ziel, die leeft, gesprek voert met haar lot,
trad steunend in? Geen mensch: der zielen diepsten strijd
in 't stille ruim waar stil de onwendbre Moira spint
maakt niemand, niemand mee. Hij heeft geleefd, gewerkt,
thans rust hij uit, en wie, die weet wat leven is,
durft zeggen, dat hij nooit den Dood om uitkomst bad?

Zoo past geen meelij, geen beklag, het leeg rumoer
laat over aan de wereld, die hem, levend, kwelde,
zooals ze ons allen kwelt en eeuwig kwellen zal.
Wij weenen niet, wij hebben allen man voor man

sinds lang geen tranen meer: alleen een enkel oog,
een enkle mond kreeg weer voorgoed een strakker stand.
Wij zegge' alleen: ‘hij had nog heel veel kunnen doen,’
en dat maar zachtjes, want wie kent des Geestes wegen
en wien was eigen bitter-onvolkomen leven
geen daaglijksch sterven, zoo 't hem dit niet had geleerd:
de bron is niets, alles is de ondergrondsche stroom,
sluit zich een wel, dra boort hij elders weer door 't zand,
geens menschen leven is onmisbaar voor den Geest,
en den mensch zelf, hem is een vroege, schoone dood
beter dan 't staâg verslijken van des Geestes wel
in 't langzaam sterven dat menig lang leven is.

Hij heeft geleefd, gewerkt, hem achterhaalde 't lot;
wat hem bewoog, sterft niet: de rest is zwijgen.
't Vaandel nijgt hulde en groet. Rust wel, wij moeten voort.

13/14 November 1910.

Ter Herinnering aan
Alex. Gutteling
Door P.N. Van Eyck.

Gij werdt mij vreemd: Uw zang, Uw stille woorden
Gingen van ander schoon dan 't mijne groot, -
Maar of we elkanders stèm ook niet meer hoorden,
Toch sloeg me een schok bij dezen scherpen dood.

Want gij waart een der weingen, die gelóóven,
Der schaarschen een, die wéten, dat een licht,
Door geen verdriet, geen menschensmaad te dooven,
In 't diepst der ziel zijn vlammen opwaarts richt.

Gij waart van hen, wier droomen zijn als koningen
Van meer dan aardsche, goud-gekroonde macht,
Tijdlijk verbanne' uit wolk-omdonsde woningen,
Wier leege troon éénmaal hun komst weer wacht.

Wanneer er één is, in wiens hart het Leven
Het raam gordijnde, waar de ziel door staart
Naar 't verre Licht, waart gij 't, die nacht-omgeven,
Uw glansrijk heimwee steeds toch hebt bewaard.

Uw sterk verlangen was het dat U schoorde,
Uw schoon geloof: de moed waarmee gij streedt,
Totdat de Dood Uw strengen strijd verstoorde,
Die dag na dag zwaar zwoegend schreien deed.

Nu danst uw ziel langs 't ongemeten trillen
Van blanke vloeren blinkend aether-licht,
Daar kunt gij eindlijk 't wreede dorsten stillen,
Dat schroeiend schrijnde om 't strak-gepijnd gezicht.

En wij: gij laat nìet enkel 't droef herdenken,
Niet slechts de verzen die gij lijdend schreeft,
Maar 't schoon besef, dat niets den droom kan krenken,
Die, nooit verzinkend, altijd strijdt en streeft.

Gij leert òns hart: in 't duister dezer wereld
Nimmer te dulden, dat de wil versaagt,
Nooit te verdragen, als de stof-storm dwerelt,
Dat ons zijn blindend zand ter wanhoop jaagt.

Zoo wij, recht op, de nevels zullen tarten,
Die gij tot op den laatsten damp doortoogt,
ÙUw onverslaanbre moed in angst en smarten,
ÙUw geestkracht is 't, die ònzen moed verhoogt.

Revolutionaire Stromingen in de Opvoedkunde van het Jonge Duitsland
Door
C.G.N. De Vooys.

I. Ludwig Gurlitt

Opvoeding en onderwijs zijn in onze tijd weer problemen geworden. Dat is een heuglik verschijnsel. ‘Die Schule und insbesondere die höhere Schule steht regelmäszig auf dem Standpunkte des schon zu Ende gehenden Zeitalters, sie lebt ganz natürlich in den Ansichten und Ideen der Väter, die ihre Gründer waren; ihre Einrichtungen und Ordnungen stellen im wesentlichen die Anschauungen der zu Grabe neigenden Generation dar.’[1)] Hernieuwde belangstelling en drang naar hervorming zijn bewijzen van nieuw leven. Onverschilligheid omtrent de vorming van het opgroeiend geslacht, de overtuiging dat opvoeding en onderwijs menselikerwijze volmaakt zijn, kenmerken een geestelik-dode tijd.

Aan de voortreffelikheid van onze tegenwoordige onderwijsinrichting geloven alleen verstokt konservatieven. De instelling van de Aaneenschakelings-kommissie kwam voort uit een diepgaande ontevredenheid in allerlei kringen. De overschatting van het intellekt, zo typies voor de negentiende-eeuwse levensbeschouwing, onder invloed van industrialisme

1) Theobald Ziegler: *Einleitung zur Geschichte der Pädagogik,* aangehaald door L. Gurlitt.

en materialisme, weerspiegelt zich al in het lager onderwijs. Lichaamsoefening werd niet tot de schooltaak gerekend. Vaardigheid van oog en hand werden achtergesteld bij ontwikkeling van het verstand en oefening van het geheugen.

De Hogerburgerschool, voortgekomen uit de kennisdrang van de bourgeoisie, lijdt aan programoverlading. Onder de leuze 'algemene ontwikkeling' kwam men tot een opeenstapeling van pas-klare, behoorlik verdunde wetenschap, waarbij oppervlakkigheid onvermijdelik werd. Het Gymnasium bleef in wezen gelijk aan de oude Latijnse school, maar werd 'naar de eisen des tijds' verbouwd. De nieuwe eisen, door moderne talen en wiskunde gesteld, kwamen niet tot hun recht, omdat de oude talen het leeuwendeel behielden, maar omgekeerd leefden de nieuwe vakken ten koste van de grondige, vruchtdragende kennis van Latijn en Grieks, die vroeger mogelik was. Geen school leeft zo sterk onder de druk van de traditie. Er is een tijd geweest, toen klassieke vorming betekende: vrijmaking van de geest, ontwikkeling tot ware menselikheid. Ten tijde van het humanisme zocht men vergeefs naar een kultuur die de Griekse kon evenaren, en was men trots op het bezit van Latijn, als voertuig van internationale denkbeelden. Erasmus en Grotius voelden zich door hun Latijn wereldburgers. Vondel had het besef dat hij door zijn aanraking met de klassieken deel kreeg aan de wereldlitteratuur. Maar de negentiende-eeuwse classici teerden voort op de oude idealen, alsof er geen Shakespeare of Goethe, geen Spinoza of Kant bestaan had, alsof het moderne Europa nog altijd de kinderschoenen niet ontgroeid was. Duitsland heeft zijn 'neu-Humanismus' gekend: Winckelman, Lessing, Goethe kweekten nieuwe en echte bezieling. Wij hebben daar niet veel tegenover te stellen. De school van Cobet hield de aandacht allereerst gericht op fijne taalkennis; voor zijn navolgers werd de grammatika en de tekstkritiek doel-op-zich-zelf. Men vergat dat kennis van de Oudheid voor de moderne mens voornamelik waarde heeft als onderbouw, en dat die waarde uiterst problematies wordt wanneer er weinig wordt opgetrokken. Wie louter in het verleden leeft, verliest aanraking met de toekomst. Cobet en Bake mogen als classici Geel en Bakhuizen van den Brink over-

troffen hebben, maar van wie is de invloed waardevoller geweest voor tijdgenoot en nageslacht? Potgieter heeft het als een gemis gevoeld dat hij wreemd tegenover de oudheid stond, maar hebben de meeste van zijn akademies gevormde tijdgenoten even levendig als Busken Huet beseft dat Potgieter, met zijn brede modern-litteraire ontwikkeling, verreweg hun meerdere was? En geldt datzelfde niet voor andere leidende geesten op letterkundig, wetenschappelik en sociaal gebied?

De studie van Latijn en Grieks als *algemene* propaideuse voor de universiteit is een anachronisme, dat men soms met de zonderlingste argumenten hoort verdedigen. Een oppervlakkige kennis van Latijn is voor de aanstaande beoefenaar van natuurwetenschappen vrij nutteloos, vooral wanneer dat een grondige kennis van moderne talen in de weg staat. Voor de pedanten is dat beetje 'klassieke ontwikkeling' een vernis; voor de oprechten een ballast. De tegenwoordige africhting voor het 'Staatsexamen' stelt ons dit klaar voor ogen. Dat inpompen van grammatikale kennis gedurende een of twee jaar, dat drillen in vertalingsvaardigheid tot de minimum-grens bereikt is die de wet stelt, en die voor de meesten tegelijk de maximum-grens van hun kennis blijft, is wel de ergerlikste parodie van 'klassieke vorming' die men zich denken kan.

Beperking van de studie der klassieken zal tegelijk verheffing en veredeling moeten zijn. Het aanleren van een taal moet *middel* blijven, om in intiemere aanraking te komen met de kultuur waarvan die taal een uiting was. Waar die aanraking niet bedoeld of niet bereikbaar is, dient de dode taalkennis uitgeschakeld te worden. Waar de studie van de litteratuur, de kunst en de filosofie van de Ouden, zo nauw verweven met de Europese kultuur, werkelike propaideuse zal zijn, daar dient de grondslag breder en steviger te worden dan nu het geval is. Wie het tegenwoordige gymnasiale eind-examen kent, zal met de resultaten niet licht ingenomen zijn. In hoeverre het ontwerp van de aaneenschakelingskommissie in dit opzicht verbetering zal brengen, laten we hier onbesproken. Maar bij het wikken en wegen van verschillende reorganisatie-plannen dient men één ding niet te

vergeten: bij alle onderwijs is een nieuwe *geest* voornamer dan een nieuw *program*. Het mooist in elkaar gezette plan is niet in staat om plotseling de mensen die tot onderwijzen aangesteld zijn of zullen worden, te veranderen. Oude inzichten staan meer in de weg dan verouderde regelingen-op-papier. Onderwijs eist allereerst: persoonlikheid en inzicht.

Er zijn optimisten, die de illusie koesteren dat er slechts een geniaal wetgever ontbreekt om tot een afdoende reorganisatie van ons onderwijs te geraken. Om daartegenover het besef te verlevendigen dat ons onderwijs meer nodig heeft dan goede programs, vragen wij de aandacht voor revolutionaire en radikaal-hervormingsgezinde opvoeders uit hetzelfde land, dat men pleegt te beschouwen als het vaderland van burokratiese regeling en starre methodiek.

'Bezadigde' Nederlanders, die een afkeer hebben van 'pedante' mensen, die 'zich op de voorgrond dringen', en 'in hartstochtelike eenzijdigheid doordraven', moet ik afraden kennis te maken met de gewezen gymnasiaal-professor Ludwig Gurlitt. Hij zou hun rust verstoren en hun humeur bederven. Zijn boeken zijn vol van sinds jaren opgekropte ergernis. Een overvloed van indrukken en denkbeelden, gedurende een lange praktijk verzameld, werden er in samengedrongen tot een bont mozaiek, waarin harmonie en zelfbeheersing vaak gemist worden. Een wemeling van citaten, meer bewijs dan vertoon van belezenheid, dient de vurige propagandist als steun van zijn betoog en van zijn aanvallen. In het verleden en in het heden zoekt hij naar strijd-, of ten minste bond-genoten. Hij jaagt de stoomploeg onbarmhartig door de netbebouwde akkers van schoolse opvoedkundige wijsheid en Duitse onderwijs-systemen, in de vaste overtuiging dat de Duitse grond geschikt is voor nieuw zaaisel, dat veel rijker oogst belooft.

Als kampioen voor het recht van de persoonlikheid is Gurlitt niet de man om zich op de achtergrond te houden. Hij voelt zich, ook in het verleden, vooral aangetrokken tot mensen 'die ihr Ich kräftig betonen', en hoopt dat de Duitsers eens, evenals de Engelsen, *Ich* met een hoofdletter zullen gaan schrijven. Een 'Ich-Buch' is voor hem de enig mogelike vorm van betoog. De autobiografie is een onmiskenbaar

bestanddeel, omdat eerst daardoor latere ervaringen en handelingen in het juiste licht gezien worden. Zijn ontwikkelingsgeschiedenis is dus een verklaring hoe hij hervormer werdt, maar tegelijk een apologie tegenover vakgenoten die hem afval van ‘het oude ideaal’ verweten.

Ludwig Gurlitt is de zoon van een bekend landschapschilder, van Deense afkomst, maar later Pruisies onderdaan. Om hem aan Gotha te binden gaf hertog Ernst hem de beschikking over het slot ‘Mönchshof’, in de nabijheid van de stad. Daar groeiden de kinderen op in de vrijheid van het buitenleven, waaraan ze de heerlikste herinneringen bewaarden. Soberheid en degelikheid gaven de toon aan in het oud-Duitse gezin. In het biezonder voor de vader hadden de zoons een buitengewone verering. Als kunstenaar en als mens was hij hun een voorbeeld van onvermoeibare vlijt, energie en zelfbeheersing. Zijn grondige kennis had hij zich, door steeds frisse belangstelling, zelf verworven. Zijn krachtig zelfgevoel en fierheid, ook tegenover voornamen en vorsten, trachtte hij in zijn kinderen aan te kweken. Van dorre geleerdheid en ambtenaarsonderdanigheid had hij een hartgrondige afkeer. De aanleg voor tekenen en schilderen liet hij bij zijn jongens tot vrije ontwikkeling komen: op regenachtige dagen werd er ijverig gewerkt en geknutseld aan een kinder-theater. Tegenover dit vrije leven werd de schooldwang gevoeld als een vijandige macht. Op de dorpschool werd de stok hardhandig gezwaaid; zelfs de godsdienst werd met behulp van ‘Prügeln’ ingeprent. Het gymnasium te Gotha liet geen verkwikkelike indruk achter: het onderwijs was droog, nuchter en taai. De leraren gingen niet buiten hun boekje. Voor kunst waren ze totaal onverschillig. Ze behoorden tot de mannen die ‘wie Vogelscheuchen in lächerlichem Ernste mit ihren hohen Schäftenstiefeln in den altgriechischen Blumenbeeten standen.’

In het laatste jaar, te Dresden, en vooral aan de universiteit te Göttingen, leerde hij de klassieke filologie van een andere kant kennen. In 't biezonder kwam hij onder de bekoring en de invloed van prof. Sauppe, evenals later Ernst Curtius aan de Berlijnse universiteit hem liefde wist te geven voor de Griekse archeologie. Gurlitt behoorde niet tot de mannen

die na hun promotie ‘klaar’ menen te zijn. Een reis naar Griekenland, studieën in vele musea, persoonlike omgang met moderne kunstenaars en hun werk - waartoe de kunsthandel van zijn broer Fritz hem gelegenheid verschafte - bevorderden zijn artistieke ontwikkeling. Aan het gymnasium kon hem, zonder eigenlike bevoegdheid, het tekenonderwijs opgedragen worden. Tegelijk verdiepte hij zich als filoloog in Cicero, en zocht hij een betere methode voor het eerste onderwijs in het Latijn. Zijn bezwaren tegen de geest en de resultaten van het staatsonderwijs namen scherper vormen aan, toen het sensatiemakende boek ‘Rembrandt als Erzieher’ verscheen. Deze oorlogsverklaring tegen het ‘Professorentum’ wekte in hem ‘einen wahren Jubel’; daarin herkende hij de geest van zijn vader. Niet lang daarna vond hij een tweede, krachtige steun in de ‘deutsche Schriften’ van Paul de Lagardes. Die versterkte in hem de overtuiging ‘dasz es nur einen Idealismus der Tat gäbe, dessen Ziel natürlich in der Zukunft liegen müsse’. Het wantrouwen tegen zijn eigen inzicht begon nu te wijken. Hij voelde dat hij het gymnasium ontgroeid was, en dat hij eerst nu, na zijn veertigste jaar, zich zelf teruggevonden had. Als man van karakter legde hij zich de vraag voor, of hij tegen zijn overtuiging mocht blijven spreken en handelen. Door De Lagarde had hij zijn leraarsambt leren opvatten als ‘ein Stück vaterländischer Pflichterfüllung’. Nu voelde hij zich geroepen om zijn nieuwe inzichten te propageren, en als ‘Reformer’ op te treden. Herhaalde reizen naar Engeland, een nadere kennismaking met de Engelse opvoeding, velerlei gesprekken en eigen nadenken deden hem nieuwe wegen kennen, en de gebreken van het bestaande Duitse onderwijs des te scherper zien. Zijn eerste geschrift, *Der Deutsche und sein Vaterland* (1902) vond een gunstig onthaal. Drie jaar later keerde hij zich met *Der Deutsche und seine Schule*[1)] rechtstreeks tegen het gymnasium. Daardoor stelde hij zich bloot aan de vinnige oppositie van vakgenoten en toongevende pedagogen. Ook mannen die hem eerst sympathiek tegemoet gekomen waren, keerden zich nu tegen hem, de ‘literarische Sturmvogel’, die zijn eigen nest bevuild had.

1) Berlin. Verlag von Wiegandt und Grieben, 1906.

De botsing liep uit op een martelaarschap, een ontslagaanvrage[1)], eerst gevoeld als een pijnlike breuk met zijn verleden, maar weldra als een verlossing. In de Stiermarkse bergen schreef hij zijn uitdagend boek *Erziehung zur Mannhaftigkeit* (1906). Wie deze hartstochtelike strijder van de beminnelike kant wil leren kennen, als opvoeder in zijn gezin, vindt daartoe gelegenheid in het aantrekkelike boek *Der Verkehr mit meinen Kindern*, door hem zelf geillustreerd.[2)] Hier zien we de geestverwant van Berthold Otto aan het werk.

Gurlitt is geen opvoedkundig genie, die ons verrast met oorspronkelike gedachten. Hij bezit de kunstenaars-ontvanke-likheid om nieuwe gedachten op zich te laten inwerken, en de onverzettelikheid van karakter om naar verwezenliking te streven. Zelf een steeds groeiende persoonlikheid, heeft hij de ware kijk op ontwikkeling bij anderen. Daardoor kon hij een levenwekkend opvoeder worden, die na een twintigjarige praktijk nog de frisheid en de moed bezat om met het oude te breken.

Aan de vruchten kent men de boom. Niet naar programma's, rapporten of examens moeten de resultaten van het onderwijs beoordeeld worden. De grote vraag is: met welke geest zijn de leerlingen bezield als ze de school verlaten? Hoe komen ze tegenover het leven te staan? Krachtens zijn ervaring stelt Gurlitt die vraag voornamelik voor de toongevende standen, die maatschappelike leiding zullen moeten geven, maar het gehele Pruisiese staatsonderwijs, burokraties geregeld en gekontroleerd, is van dezelfde geest doortrokken. En dan komt hij tot een felle aanklacht, die we zo zouden kunnen samenvatten: In plaats van ‘Mannhaftigkeit’ wordt slaafse ambtenaarsgeest gekweekt; in plaats van godsdienstzin en geestelike vrijheid komt een opgedrongen dor-orthodoxe

1) Zie daarover de brochure *Mein Kampf um die Wahrheit* (1907), waarin hij zich tegen de beschuldiging van vroegere kollega's verdedigt.
2) Evenals de beide bovengenoemde geschriften, uitgegeven door *Concordia Deutsche Verlagsanstalt*, Hermann Ehbock, Berlin W. 30. Daar verscheen ook de brochure *Schülerselbstmorde*, als een woord van waarschuwing tegen het heersende schoolsysteem en zijn gevolgen.

leer, die huichelarij onvermijdelik maakt; in plaats van echte nationale gezindheid en vaderlandsliefde een hoera-patriottisme. Dat komt doordat de opvoeding is een ‘Erziehung zur Phrase’ in plaats van een ‘Erziehung zur Tat’.

‘Mannhaftigkeit’ is geen dapperheid en vooral geen ‘Schneidigkeit’, maar de innerlike kracht om vrij te denken, zelfstandig te handelen; een ‘ruhige, sichere Lebensführung’ naar eigen overtuiging. In die zin waren Luther en Frederik de Grote, Goethe en Bismarck echte Mannen. Maar nu, zegt Gurlitt, ‘haben wir in Deutschland zuviel “Jasager”, zu viele in ihrer Jugend schon gebrochene Existenzen, zu viele treue Diener, zu viele “brave” Beamte, zu wenig Männer.’ In de waardeschatting van de Duitser staan de Abtenaar en de Geleerde hoog aangeschreven. De voornaamste deugden van de ambtenaar: gehoorzaamheid, plichtsbetrachting, bescheidenheid, terughouding in de politiek, - in één woord korrektheid - zijn hoofdzakelik deugden van onvrijen. De gewichtigste Pruisiese onderwijs-leuzen: strenge tucht en gehoorzaamheid en trouwe vervulling van de plicht, door de gestelde machten opgelegd, brengen in de scholen een kazernegeest, en maken van de leraren onderwijs-beambten. Onvermoeid wijst Gurlitt daartegenover op de Engelse en Amerikaanse opvoedingsidealen, en de invloed daarvan op het volkskarakter. Alleen van vrijwillige gehoorzaamheid en vlijt is heil te verwachten.

Er is een arbeid die voorkomt uit de ingeboren drang om onze lichamelike en geestelike krachten te ontwikkelen en te werk te stellen. Alleen zulke arbeid geeft levensvreugde. Een normaal kind is van nature vlijtig, en wil zijn krachten oefenen. Maar ‘bestellte, erzwungene, gegen den inneren Beruf und inneren Trieb geleistete Arbeit kann niemals mit gleicher Freudigheid und gleicher innerer Befriedigung getan werden.’ Dat is in wezen slavenarbeid. En juist deze wordt in ons onderwijssysteem liefst aan de jeugd opgelegd, om ze tot plichtvervulling, zelfbeheersing en gehoorzaamheid op te leiden. Het resultaat is, dat men er toe komt ‘nur Subalternbeamte zu züchten, Pflichtmenschen, die ihre Bureaustunden pünktlich einhalten und gehorsamst nach der Meinung des

allwissenden Herrn Geheimen Rates fragen.' Individualiteit, aanleg die buiten het onderwijs-kader valt, wordt onderdrukt. Wat blijft er over van kunstzin? 'Wer sehen will, was für ein Protzenvolk wir geworden sind, der sehe sich die neueren Architekturen unserer Städte an. An diese Denkmälern der Schande werden unsere Enkel dereinst verhüllten Hauptes vorübergehen.'

Maar er is iets dat een 'Volk der Dichter en Denker' tot groter schande strekt. Het land dat eens door Frederik de Grote geregeerd werd, dat nog onlangs een Schiller-jubileum vierde, en dat zo roerende liederen zingt over 'Freiheit', belemmert door een gedwongen orthodox-godsdienstonderwijs op de staatsscholen op karakterbedervende wijze de gewetensen geestesvrijheid. Zolang 'die konfessionelle Frage' niet in vrijheidlievende en verdraagzame geest opgelost is, zal Gurlitt's bitter verwijt aan de Duitse opvoeder van de jeugd geldig blijven: 'Beschämend, dasz er sich diese Ketten schweigend hat auferlegen lassen! Wir haben dadurch vollständig verlernt, an den ethischen Aufgaben unserer Zeit mitzuarbeiten. Das geht uns alles gar nichts mehr an: Wir sind die allzeit bereite, unentwegt, voll und ganz loyale Gesinnungstrompete geworden, die man bei Kaiserkommersen, Schützenfesten, Sedanfeiern nur anzusetzen braucht, um aus ihr die bekannten jubelnden Festfanfaren zu vernehmen.'

Gurlitt is een volbloed-vaderlander, een nationalisties-getint bewonderaar van Bismarck en van de Duitse heldendaden tegenover beschaafde en onbeschaafde volken. Hij noemt zich zelfs een 'Gegner der aussichtslosen Sozialdemokratie'. Maar in zijn eerste boek kwam hij al in verzet tegen het heersende misbruik 'die Schulen zu Brutstätten für sogenannten Patriotismus' te maken. Hij kent geen andere opvoeding tot vaderlandsliefde dan door de Duitser in zijn vaderland een menswaardig leven te verschaffen, 'und damit ethische Güter, die sein Herz mit Stolz und Kraft erfüllen'. Later haalt hij met volle instemming de woorden van Paul de Lagardes aan: 'Der jetzt unter dem Namen Patriotismus gepflegte Vertrieb gewisser politischer und historischer Ansichten ist geradezu Vergiftung der jungen Seelen, da alles Parteiwesen giftig ist, weil es die Fähigkeit wahr und gewissenhaft zu sein ertötet,

und Sklaven-, wenn man lieber will, Bedientensinn erzeugt.'

Tegenover de waan van de konservatieve partij dat men door een 'nationaal' onderwijs socialistenkinderen tot goede patriotten zou kunnen maken, plaatst Gurlitt zeer terecht de stelling: 'Alle politische Gesinnung wächst im Elternhause, nicht in der Schule. Das sollte man wissen und danach handeln.'

Het diepst gaat Gurlitt's kritiek, wanneer hij het gangbare begrip 'Bildung' ontleedt. Wij kunnen die term het best vertalen met 'algemene ontwikkeling', of zoals een Nederlands geestverwant van Gurlitt het pleegt te zeggen: 'algemene-ontwikkelarij'. 'Nichts kennzeichnet den Tiefstand unserer modernen sogenannten Bildung mehr, als dasz uns Tausenderlei von dem Orion bis zum Infusorium an den Kopf geworfen wird - als *Wort*. Mit dem Worte scheint dann alles abgetan zu sein, die Dingen selbst bleiben uns fremd. Es ist, als habe das Wort die Dinge erschlagen. Die Schüler wissen die Bienen oder die Auster in mehrere Sprachen zu benennen, ehe sie ihr Wesen und Leben beobachtet und durchschaut haben'. Daartegen heeft Goethe al aangevoerd: 'Allgemeine Bildung und Anstalten dazu sind Narrenspossen. Eines recht wissen und ausüben gibt höhere Bildung, als Halbheit im Hundertfältigen. Der geringste Mensch kann komplett sein, wenn er sich innerhalb der Grenzen seiner Fähigkeiten und Fertigkeiten bewegt.' De meerderheid van de toongevende standen, die de inrichting van het onderwijs in handen hebben, denkt daar tegenwoordig anders over. Algemene ontwikkeling, bekroond door een diploma, en liefst door een akademiese graad, is het meest begerenswaard, en wordt maatschappelik het best geloond. Zij die naar Goethe's opvatting 'gebildet' zijn, brengen het niet ver. 'Uberall steht ihnen der anspruchsvolle Fachmann im Wege, der seine Zeugnisse und sonstige Papiere in Ordnung hat, dabei aber eine Null sein kann, eine dicke, fette, korrekte, runde Null, und oft auch ist.'

Vooral het gymnasiaal onderwijs en de akademiese 'Bildung' van de grote meerderheid, die Gurlitt door zijn werkkring van zo nabij leerde kennen, heeft zijn verontwaardiging en

zijn spot gewekt. ‘Bildung ist eine blosze Lebenszier geworden, ein Ornament, wie schöne Kleider und Orden. Bildung kann man in Deutschland ersitzen. Um für das ganze Leben ein Übergewicht zu haben, musz man “akademisch gebildet” heiszen.’ Deze uitspraak is niet ingegeven door afgunst, maar is afkomstig van een man die het voorrecht van een akademiese vorming dankbaar erkende, en de vreugde van wetenschapsbeoefening ervaren heeft, maar die ook akademiese hoogmoed en bekrompenheid tot op de bodem doorzag, en dus, bij de gedachte aan werkelike ‘Gebildeten’ als zijn vader en andere kunstenaars, tot het besluit kwam: ‘Die Abgestempelten sind nicht immer die wahrhaft Groszen.’

De wortel van het kwaad zoekt hij in de voorbereiding op het gymnasium. Is daar, zoals bewonderaars beweren, de kweekplaats voor het ware idealisme? Neen, is zijn antwoord, ‘Ideal kann jeder Mensch auf jedem Bildungswege werden.’ Het gymnasium heeft de fouten van ons gehele onderwijs: eenzijdige vorming en overlading; een overschatting van het *weten* ten koste van het *kunnen*. De eenzijdig begaafden, waarvan de mensheid niet zelden het meest te wachten heeft, komen niet tot hun recht, omdat met de ontwikkeling van de individualiteit geen rekening gehouden wordt. Maar tegen het gymnasium heeft hij nog zwaarder grieven: wanneer de ware opvoeding rekening moet houden met neigingen en behoeften van het kind, wat is dan ongeschikter dan de zogenaamde ‘klassieke opleiding’, op een leeftijd dat de geest begerig is om zich te oefenen aan de realiteit? De grote fout is ‘dasz wir die historische Schulung einseitig überschätzen, dasz wir die Jugend immer wieder auf Bücher, statt auf die Natur, auf die Autorität stat auf die Selbstbeobachtung verweisen. Nicht Gelehrte, freilich auch nicht Künstler, sondern Männer soll uns die Schule heranbilden.’ De ware ‘Bildung’ is vrije en veelzijdige ontwikkeling van de persoonlikheid. ‘Man kann Bildung an einen Menschen nicht anwerfen wie Stuck an eine Hausfassade.’ Dat schijnt men te menen wanneer men de leerling met kennis volpropt. En wat is het resultaat? ‘Übersättigung erzeugt Ekel. Unsere Schüler sind geistig überfüttert, sie können das massenhaft Gebotene nicht verdauen. Wir geben ihnen zu viele fertige Ergebnisse, lassen

ihnen zu wenig Zeit zum eigenen Nachdenken und Suchen.' Ze komen dan ook niet met geestelike honger aan de universiteit, maar 'brauchen erst eine geraume Schonzeit, um den Widerwillen gegen alles Gedruckte zu überwinden, den sie im Gymnasium eingesogen hatten.' Ze gaan, om een woordspeling te gebruiken die Busken Huet ergens aanhaalt, in dubbele zin 'leeglopen'. En hun idealisme? Let maar eens op de verderfelike 'Bierkultus' aan onze universiteiten! Van de geestelike keurbende die zich daar zou moeten vormen 'vegetieren viele nach vollbrachtem Studium in trostloser Mittelmäszigkeit dahin.'

De verdediging van de 'klassieke opleiding' zegt Gurlitt, berust dan ook veelal op een gedachteloos napraten. De gedachten, door de grondleggers van het 'Neuhumanismus' met oprechte geestdrift verdedigd, worden eeuwig herkauwd. Het is een waar broeinest van overgeërfde frasen: 'Humanität, formale Bildung, sittliche Grösze des Altertums, Einfachheit der antiken Lebensanschauungen und Lebensformen.' - 'Wie auf Regimentsbefehl lieben diese Freunde des Gymnasiums alle mit gleicher Inbrunst und gleichem Verständnisse den Homer wie den Plato, Sophocles, Cicero und Horaz. Wenn Hunderte von Köpfen so uniform auf die Eindrücke reagieren, so müssen von ihnen 90% gedankenlose Nachbeter sein.' Cicero moeten ze natuurlik mooi vinden, maar Voltaire moeten ze, op gezag van Goethe, een oppervlakkig denker noemen, terwijl zelden twee mannen zoveel geestesverwantschap tonen als juist Cicero en Voltaire!

Het 'idealisme' van zulke mensen is niets anders dan 'mit altem Bücherstaub gefütterten Dünkel der 'humanistisch Gebildeten.'

Uit deze aanhalingen spreekt een gloeiende haat tegen de frase. Ik behoef niet te zeggen dat die woorden neergeschreven werden, toen hij het gymnasium voorgoed de rug toegekeerd had, en dus niemand meer behoefde te sparen. Het scherpst wordt zijn spot, wanneer hij de tegenstanders ten tonele voert, door dialogen in te vlechten. Eén bladzijde wil ik daarvan afschrijven:

'Vor mehr als 100 Jahren entdeckten Winckelmann, Lessing und Goethe den harmonischen Menschen, den Normal -

und Idealmenschen in den altklassischen Hellenen: Hier sahen sie alle menschlichen, körperlichen und geistigen Anlagen durch eine gleichmäszige Ausbildung zu herrlicher Entfaltung gebracht. Nun meinst du, liebwerter Mitbürger, natürlich, dasz diese schöne Erkenntnis zu einer entsprechenden Tat geführt habe.

Ja, das meinst du in deinem törichten Laienverstande. Da kennst du aber die Menschen schlecht, kennst vor allem die geistigen Oberpriester nicht, die bei uns Kultur machen!

"Aber, mein Gott! Sie sagten doch eben selbst, dasz man die rechten Vorbilder der Menschheit gefunden habe? Fehlte es vielleicht an einer Anleitung, wie man eine solche menschliche Vollkommenheit erreichen könne?"

"I, Jott bewahre! Man hatte ja die Bücher, in denen genau berichtet wird, wie die Athener, wie die Spartaner ihre Kinder zu schönen, gesunden, heiteren, kunstsinnigen, glücklichen, tapferen, vaderlandsliebenden Männern und Frauen heranbildeten."

"Hatte man diese Bücher? So richtete man sich also nach ihnen? Erzog die Kinder nach diesen Anweisungen?"

"I, Jott bewahre! Das musz man ganz anders machen. Sehen Sie, mein Lieber; die Griechen sprachen und schrieben doch Griechisch, nicht wahr? Also musz man doch vorerst ihre Sprache, Griechisch, lernen, um diese Anweisungen lesen zu können, nicht wahr? Aber damit nicht genug. Es musz doch auch aus der alten Geschichte erst der Nachweis erbracht werden, dasz, wo, wann, wie, warum, wie oft, wo nicht, wann nicht, wie nicht, warum nicht, wie oft nicht diese Tüchtigkeit der altgriechischen Erziehung sich bewährte - nicht wahr? Man muszte doch alle die Männer auf -ides, -iades, -on und -kles gleichsam von Angesicht zu Angesicht kennen lernen, muszte ebenso die Orte, Städte und Felder bei Namen kennen lernen, wo sich ihre Tüchtigkeit bewährte, nicht wahr? Wir können doch nicht weiter kommen, wenn unsere Knaben von Plataeae, Aegospotamoi, Kunaxa, von der Arginusen, vom Eurymedon, von Tanagra, Sphakteria und Kynoskephalae nichts wissen?"

"Ja, aber -"

"Bitte, kein "ja aber"! Die Sache ist völlig klar. Es gehört die ganze Zeit, Kraft und Energie einer Jugend dazu, um die

alten Sprachen nach jeder Richtung hin und ebenso die alte Geschichte so beherrschen zu lernen, dasz man in ihr seine geistige Heimat findet.

Deshalb richtete man ja doch nach griechischem Vorbilde Gymnasien ein. Sie wissen, *γυμν□ς* heiszt nackt, *γυμνάσιον* heiszt ein Ring- oder Turnplatz für nackte Knaben; deshalb nannte man diese Schulen *humanistische* Gymnasien, weil eben in ihnen diese altgriechische allseitige menschliche Ausbildung, diese Harmonie des Lebens erreicht werden sollte."

"Ja, turnen denn da die Kinder wirklich nackt? Ringen, springen, singen sie darin frisch umher?"

"Nein, das nun eben nicht. Aber sie beschäftigen sich doch mit dem Studium jener alten vorbildlichen Welt und das gibt ihnen eine *geistige* Gymnastik von unschätzbarem - - -"

"Geistige Gymnastik? Also eine Art geistigen Nacktturnens? - - Gestatten Sie mir gütigst, das für einen kleinen Blödsinn zu erklären.".....

Natuurlik heeft Gurlitt ook tegenstanders van beter gehalte dan deze "Herr Oberlehrer". Mannen als Friedrich Paulsen en Paul Cauer verzetten zich tegen zijn heftige uitvallen.

Toch zullen ook zij erkend hebben dat Gurlitt niet handelde uit persoonlike wrok of gekrenktheid, en begrepen dat zijn slagen niet gemunt waren op docenten die, ook in een gebrekkig stelsel, een bezielend en levenwekkend onderwijs weten te geven, door er de stempel van hun geest op te drukken. Zò bedorven is een tijd niet - of er zijn wel filologen te vinden voor wie de leuze van Friedrich August Wolff, de geestelike vader van het Duitse Gymnasium: "Vor allem habe Geist", geen holle klank is.

Maar wanneer een idealisties hervormingsstreven gedwarsboomd, en aanmatigende onbeduidendheid geëerd en beschermd wordt, dan is het verklaarbaar dat het een man van Gurlitt's temperament te benauwd wordt, en dat aan zijn alarm-geroep niet de eisen te stellen zijn van een kalm betoog. Dat heeft hij zelf begrepen. Zijn heftigste hoofdstuk eindigt met de woorden: "Maszlose Übertreibung!" wird man ausrufen. Mag sein. Doch es kommt hier auf die Stimmung an und *die* ist *ècht*.'

Gurlitt's kracht zit in zijn afbreken. ‘Das Falsche einreiszen ist eine eben so wichtige, ernste, auch erhebende Arbeit wie neues aufbauen. Erst musz Platz, Raum, Luft geschaffen werden, ehe Neues gedeihen kann’. De sterke weerklank die zijn boeken gevonden hebben, is een bewijs dat hij uitsprak wat velen voelden. Daarin ligt de grote betekenis van zijn optreden. De bedoeling van mijn artikel was alleen, een korte karakteristiek van Gurlitt's persoon en van zijn boeken te geven: daarom liet ik hem zoveel mogelik zelf aan het woord. Een kritiese beschouwing blijft dus achterwege. Het Nederlandse volkskarakter heeft een instinktieve afkeer van Pruisiese kazernegeest en van gewetensdwang. Maar zijn Pruisiese neigingen bij ons onbekend, en ‘Mannhaftigkeit’ inheems? Is ons onderwijs zò, dat Gurlitt's kritiek er geen vat op heeft? Ongelukkig een onderwijssysteem, waarin voor mannen met de bekwaamheid, de hervormingszin en de geestdrift van Gurlitt geen plaats is. Zulke opvoeders dienen niet verbitterd en uitgestoten, maar in ere gehouden te worden. De toekomst zal leren dat men het gist van hun woord en hun daad ten onrechte versmaad heeft. Niet aan Ambtenaren, maar aan ‘ganze Männer’ is de opvoeding van het opgroeiende geslacht het best toevertrouwd.

Assen, Oktober '10.

Tot een slaaf van Eroos
Door
Albert Verwey.

‘Want, Socrates, Eroos is niet, zooals gij meent, liefde tot het schoone.’ - ‘Wat dan?’ - Begeerte naar verwekking en voortbrenging in het schoone.’ - ‘Dat kan zijn’ sprak ik. - ‘Dat is zeker’ zei ze. - ‘Waarom dan naar verwekking?’ - ‘Omdat de verwekking het eeuwige en onsterfelijke is in het sterfelijke. - - Noodzakelijk is het dat Eroos liefde is tot het onsterfelijke.’

DIOTIMA tot SOCRATES.

Ik heb u meer dan eens stil waargenomen
En wil nu zeggen wat ik eer moest zwijgen
Indien 't mijn doel was om uw lof te krijgen,
Want gij zijt een van hen die altijd schromen
Het diepst gevoel tot woorden te doen stijgen.
Maar ik vernam 't onuitgesproken hijgen
Dat in u woelde, en vond in mij niet langer
De stilte die gij mint. Zoo zij 'k uw zanger.

Gij hebt begeerd. Ik zag uw roode lente
Die als een zomer roosde en bloedde en gloeide.
Hoe ge u uit troeblen drang naar klaarheid moeide
En onruststillend reinigend nepente
Uit wat in de natuur maar blonk en bloeide

U toebereidde! Uw grilge liefde roeide
Door geuren-volte naar den wijden hemel,
Daalde en zonk onder weer in schitterwemel.

Toch was de gaard van uw ontloken driften
Kunstvol gekweekt en als de teedre kleuren
Bloosden, dan vlamden als uit ovendeuren,
Blauwden, dan paarsten als metalen giften,
Was aan geen enkle bloem het wild verscheuren
Van de ingeschapen adel te bespeuren,
Maar allen hieven rank en vrij als vorsten
Den hartstocht dien zij vorstlijk vieren dorsten.

't Was omdat, meer dan zij, een stille kweeker
U zoet bekoorde die uw hart bewoonde,
Hij hield een oog op al wat school of troonde
En wiedde scherp en snel en leidde zeker.
En zóó hoog steeg geen twijg die bloem bekroonde
En blonk voor 't hemelblauw, wie hij niet toonde
De edelste richting en waar wortels drongen
Voerde hij hen naar frischte watersprongen.

U leek die schoone kweek wel ingeboren
En 't doel van alle schoonheid schoonheid-kweeken,
Zoodat toen dra na 't eerste bloemen-breken
Ge uw oogen strenger gaan liet door de voren,
Den kouter stuurde en diepe en rechte streken
Sneedt door den akker, zaad wierpt in den weeken
Kluitigen bodem, gij alleen maar wachtte
Dat nu nieuw voorjaar nieuwe bloemen brachte.

Mijn beeld blijft beeld. Zal ik zijn vorm voltooiend
Vertellen hoe u zon en regen faalde,

Maar hoe gij eens toen late zomer straalde
Van heeten hemel en zijn daglicht glooiend
Op veld en rulle geul den avond maalde,
Een parel vondt? Hoe zwaar gij ademhaalde?
Omdat wie eens een schoonheid heeft verloren
Siddert, schoon juicht, wordt andre hem beschoren.

Een kweeker? Ja! Rondom u bloeiensweelde
En in uw hoven blijde en dankbre gasten.
Hoe heerlijk als de groeisels u verrasten
Die iedre morgen weeraan u bedeelde.
Roep van uw tuin en eigen hartslag pasten
Dan wonderwel tezamen en in vasten
Verheugden maatgang liepen zon en manen
Rondom uw Vreugde in schoongevoegde banen.

Maar schatbewaarder! Die in 't binnenst Heilig
De Parel bergt. Wel zeldzaam en bizonder
't Licht dat zij schiet, in 't donker zelfs, en onder
Kristallen klok verblijft zij, blank en veilig.
Maar weingen zien haar. Eenzaam leeft zij zonder
Warme bewondering al is ze een wonder.
De drukke straten lijnen langs de muren,
Zij zendt in stilte haar bezielde vuren.

Is zóó mijn beeld? Maar neen, uw harteperel
Groeide in bewogen schelp. Maar neen, als toover
Van klank die uit het morgenlijke loover
Gorgel ontsprong van een verliefde merel,
Zwol ze in het luistrend oor. Maar neen, de roover
Van uw en mijn rust, Eroos-zelf, blies over
Uw oogen: traan die van uw wimpers rolde
Woei voor zijn adem dat zij lag en stolde.

Hoed haar, gij zijt zoo sterk. Bouw uw schatkamer
Rondom haar heen. Uw kathedraal doe rijzen.
En als lofzangen d'eeuwgen Koning prijzen,
Buig gij op dat juweel u met gestamer
Van zuchten, kreten. Hemelsche paleizen
Welven zich boven u. ‘Kyrie Eleison!’
En zon en maan en al de sterren zinken,
Spieglend in d'eenen bol, die gij ziet blinken.

De Nieuwe Danskunst van Lili Green
Door
Maurits Uyldert.

I

De danskunst is wel steeds de stiefzuster der kunsten geweest. Heeft zij een schone bloei beleefd in den tijd der Griekse kultuur, de eigenaardige opvattingen der christelike samenleving belemmerden haar voortgroei, hebben haar nagenoeg gedood, en slechts in een verminkende vermomming werd haar een leven gegund dat erger dan de dood was. Van een hoge en heerlike ritmiese kunst werd zij in den loop der eeuwen vernederd tot een zingenot voor de ogen van sensualisten en tot een gezelschapsvermakelikheid die, naar den aard van het gezelschap, toch meer of minder een verhuld zingenot bleek.

Er zijn zeker pogingen gedaan haar op te heffen uit de verachtelike sfeer waarin zij weggezonken was. Maar ook het ballet, dat haar korten tijd weer tot een zelfstandige kunst deed worden, ontaardde spoedig in een tegennatuurlik bewegingsspel.

Toen nu, een zevental jaren geleden, misschien was het reeds vroeger, Isadora Duncan in Europa, en ook hier te lande, de boodschapster werd ener herlevende kunst gingen de harten open van hen die gedorst hadden naar een schoonheid waarvan de verbeelding zolang vervuld geweest was, maar die zich nimmer anders dan in smadelike ontaarding toonde.

De verwachtingen die van miss Duncan's voor-gaan gekoesterd werden, bleven ten dele onvervuld. Haar voorbeeld werd niet, of nauweliks en dan toch nimmer zo zuiver en in den geest waarvan haar hoge opvatting getuigde, nagevolgd.

Met te groter blijdschap daarom kondig ik hier de kunst aan van Lili Green die, zij het ook al in veel opzichten van Isadora Duncan's opvatting afwijkend, een nieuwe en begaafde priesteresse blijkt te zijn van de zo kommerlik gewonde, in zo diep duister schuilgaande Muze.

De oorspronkelike opvatting van de Dans als kunst, was deze, dat zij, evenals poëzie en muziek, de uitdrukking zijn moest van een innerlike bewogenheid.

Vermocht zij, in zeker opzicht, meer dan de andere kunsten te treffen en te ontroeren, daar zij zowel ritmies als plasties was, toch bleef zij in haar onderwerp beperkt tot dat, wat zich door de ritmiese bewegingen van het lichaam esteties veraanschouweliken liet.

Onder deze beperking moest zij lijden, toen muziek en poëzie zich van haar en van elkander vrij maakten en zich in zelfstandig bestaan verder ontwikkelden.

Van uit Griekenland, waar dans zowel als beeldhouwkunst - die men verstijfde dans zou kunnen noemen, zoals Goethe de architektuur ergens verstijfde muziek noemt - hun hoogste volmaking bereikten; waar zich uit de pantomimiese dansen der offerfeesten het drama en de dramatiese koor-dansen ontwikkelden; waar de dans, door hymnengezang begeleid, de godsdienstige feesten hunne hogere menselike wijding gaf; kwam de danskunst te Rome, tijdens den Keizer-tijd, in de pantomime tot bloei en bleef, als element der pantomime, bestaan op het Italiaanse volkstoneel.

Wij weten dat zich, onder den dertienden en veertienden Lodewijk, in Frankrijk uit deze Italiaanse tooneelkunst het ballet, als vermakelikheid van het hof, ontwikkelde. Zelf namen deze koningen deel aan de reien hunner hovelingen, maar wat kon men in dien tijd van ledige vorm en verfijnde gekunsteldheid verwachten van de ontwikkeling, of zelfs maar van het bestaan, der dans*kunst*.

Bovendien ontbeerden deze dansen, hoe feestelik ook de

gouden en bonte zijden gewaden voor de ogen geschitterd mogen hebben, de medewerking der vrouw. Eerst tegen het eind der zeventiende eeuw werd het toneel, en tegelijkertijd ook het ballet, voor de kunstenares toegankelik. Daardoor won het evenwel niet in bekoring en verfijning, maar het peil der vertoningen zonk tot dat van ziekelike prikkeling der sensuele fantasie.

Toch werd het ballet door deze medewerking der vrouw met een element verrijkt. Het won aan inhoud, aan dramatiese werking. Eerst niet meer dan een kleurenspel; bewegende, steeds zich nieuw en verrassend schakerende kleuren, en deze bewegingen sierlik gelijnd, werd het, door dit tegenover elkaar plaatsen der beide geslachten, een persoonliker en tegelijk inhoudsvoller spel.

Maar men behoeft slechts de dracht der tegenwoordige balletdanseres te zien, om te begrijpen hoe het ballet, van sierlike, hoofse feestelikheid, viel tot een vernederend volksvermaak. ‘Hun die nog vreugdegenot kennen’ - zegt Isadora Duncan in haar beschouwingen over de Dans der Toekomst - ‘Hun die nog vreugdegenot kennen bij 't zien der bewegingen van onze balletteuses, zeg ik, dat zij niet in staat zijn verder te zien dan tot de rokjes en tricots. Als hun oog verder zou kunnen doordringen, zouden zij zien dat onder die tricots onnatuurlik vervormde spieren zich bewegen en onder die spieren onnatuurlik vervormde beenderen: een mismaakt lichaam en verwrongen skelet danst voor u!’

De invloed van de christelike godsdienst, die zozeer antidionysies is, heeft de ontwikkeling van de dans als kunst, tegengehouden.

De schone harmonie van zinnelike en geestelike opgetogenheid, waarvan de danskunst uiting is, werd door de geestelike leiding der christenheid die te zeer op zuivere vergeesteliking van het mensdom uit was dan dat enig zinnelik, werelds element geduld mocht worden, verbroken.

Werden de vrouwen door dit asceties vooroordeel eerst weerhouden van een beoefening dier kunst - waardoor het dramatiese van de dans zich niet uit het lyriese ontwikkelen kon -, toen zij later toch deelnamen aan de uitvoering der dansen werd deze hoge kunst als een laag, satanies vermaak

gebrandmerkt en ging inderdaad onder den druk van dit vooroordeel haar morele en dus ook estetiese ondergang tegemoet.

Iedere lyriese kunst - en iedere kunst is in haar jeugd zuiver lyries - heeft een tendenz naar het dramatiese. De mogelikheid ener vrije ontplooiïng van dit dramatiese uit de lyriek mag haar niet ontnomen worden, op poene van verbastering en jammerlike ontaarding.

Voor zover de danskunst lyries was heeft zij onder de dwang van het christendom een kommerlik bestaan geleid als gezelschapsvermakelikheid.

Ieder kind voelt de neiging om ontroeringen door sterke lichaamsbewegingen te uiten. Reeds ons alledaags gebaar is zulk een waarneembare, in beweging omgezette innerlike bewogenheid; maar waar de ontroering sterker wordt verlangen wij ook een meer besliste uiting. Kinderen huppelen en springen; het meisje dat haar minnaar verwacht strekt de armen uit en snelt hem tegemoet. Dit zijn ongeschoolde en natuurlike bewegingen die ontroering verraden maar haar nog niet tot kunst herscheppen.

Door de belemmering, zoëven aangeduid, kon zich evenwel uit deze vrucht der levende aandoening geen levende, groeiende kunstvorm ontwikkelen. De nieuwere tijd heeft zulk een ontwikkeling ook niet bevorderd maar heeft, achteloos, zonder zich tot het begrip van den oorsprong der danskunst op te werken, de ons in het ballet overgeleverde dansvormen als kunstvorm aanvaard.

Het eigenaardige geval deed zich voor dat de dode kunstvorm en ook de vormkundigen er waren, dat evenwel de kunstenaars ontbraken. De danslust bestond enerzijds, maar had zich niet tot een kunstvorm kunnen ontwikkelen; de ledige, overgeleverde dansvorm bestond anderzijds, maar paste niet aan het modern dansgevoel aan.

Vormkundigen waren er, zei ik, zij zijn er nog steeds, wij allen zijn zulke. Want ieder welopgevoed mens kan dansen evenals nagenoeg ieder welopgevoed mens een of ander muziekinstrument heeft leren bespelen.

De conventionele dans is, evenals nu de conventionele muziek,

in de mode. Iedere mode heeft zijn tijd. Er is ook een tijd geweest dat ieder man-van-de-wereld een sonnet wist te dichten en dat ieder meisje leerde tekenen en schilderen; of talent al of niet aanwezig was, bleek van geen belang.

Niemand zal evenwel willen volhouden dat men, door het lijdzaam aanvaarden van een dicht-, muziek- of dans-mode musici, dichters of danskunstenaars in de wereld brengt. De kunstenaar is niet een kind van de tijd, niet van het tijdelike dat mode heet, maar een geestelike vrucht van het eeuwige.

Het talent kunnen wij door oefening volmaken en verfijnen, maar het moet ons gegeven zijn; een Gave is het. Dit geldt voor de danskunst evenzeer als voor iedre andre kunst. Zo goed als de musicus een aangeboren gevoel voor toon en maat moet bezitten, en de dichter verbeelding en ritmegevoel, zo moet ook de danskunstenaar bezield zijn èn door verbeelding èn door de dwingende behoefte om deze verbeelding tot uiting te brengen, een behoefte die men ritmiese dwang zou kunnen noemen. Al zijn sensaties, al zijn ontroeringen, al zijn aandoeningen en denkingen moeten zijn lijf doen trillen van begeerte naar hartstochtelike, ritmies-lichamelike uiting.

Evenals de dichter bezeten is door een Macht die hem dwingt de hem vervullende verbeeldingen in melodieuse ritmen te uiten, zal de ballerino de wisselwerking tussen waargenomen en innerlik leven, als een Macht voelen die zijn lichaam dwingt tot bewegen in vaste maten en in schone lijnen.

De danskunst die op onze moderne bals beoefend wordt deed men beter danskunde te noemen. Zij eist inderdaad enige vaardigheid maar gaat de betekenis van onbezielde en onbezielende liefhebberij niet te boven. Zij is lyries, voorzover zij de enkelvoudige stemming van den enkeling pretendeert uit te drukken, maar zij is nagenoeg nooit spontaan.

Zoals het ballet uit de pantomime en deze uit de religieuse feesten der Hellenen stamt ontstonden de moderne bals uit het ballet, en de dansvormen, menuet, mazurka, wals, enz. zijn conventies maar geen spontane gevoelsverzinneliking. Men past zijn modern gevoel zoveel mogelik aan de bestaande vormen aan, men schept sinds lang geen nieuwe vorm meer.

Hier zou men mij kunnen tegenwerpen, dat ook de dichtkunst steeds binnen de grenzen van overgeleverde vormen bleef. Maar er is een onderscheid tussen dicht- en dansvormen. De eersten toch zijn oneindig ruimer en binden niet zozeer daar de verbeelding volkomen vrij gelaten wordt; de sonnetvorm bindt wel aan een vast aantal regels en aan een zekere rijmschikking, maar in den geest, in de keuze der stof, is de dichter vrij. De sonnetvormen van Shakespeare zijn wel schijnbaar doch niet wezenlik dezelfde als, bijv. die van Dante's land- en tijdgenoten.

Dansvormen laten evenwel die vrijheid niet; zij zijn voorgeschreven figuren die nagevolgd moeten worden en zo ook al geringe afwijkingen dan toch geen vernieuwing toelaten. De dansbewegingen zijn er gebonden. En toch vordert ieder gevoel, iedere hartstocht een nieuwe bewegingslijn.

Naast de besloten vermakelikheid der grote wereld, naast de bals der voorname kringen die in hun tegenwoordige vorm uit den tijd van Lodewijk XIV stammen, vond de dans, als openbare vermakelikheid, slechts uiting in een ruw en bandeloos gespring en gehos. Men nam wraak op de stijve en dode, beklemmende vormen, niet door zich nieuwe te scheppen, daar waren de toestanden niet naar, maar door zich in ontuchtigheid te buiten te gaan. Zelfs daar waar men binnen de vormen bleef, ja vooral daar, verschool zich de verkapte sensualiteit. Het lichaam toch dat danste, deed dit zonder bezieling, zonder innerlike aandrang, geest noch hartstocht had aan het zinloze getrip en gedraai deel. De gedachte, zowel als de zinnelike driften zochten daarom in de dans een ander genot, een andere bevrediging dan die der ritmiese beweging zelf, en de dansvorm die geen inhoud had werd dienstig tot verhulling van lagere sensualiteit die, op deze wijze verborgen, uitwisseling zocht en vond. Ter illustratie moge hier de beschrijving van de dans onzer negentiende-eeuwse bals volgen, zoals Alfred de Musset, die zijn wereld en haar vermaken wel kende, die geeft:

‘A peine entré, je me lançai dans le tourbillon de la valse. Cet exercice vraiment délicieux m'a toujours été cher; je n'en connais pas de plus noble, ni qui soit plus digne en

tout d'une belle femme et d'un jeune garçon. C'est véritablement posséder en quelque sorte une femme que de la tenir une demi-heure dans ses bras, et de l'entraîner ainsi, palpitante malgré elle, et non sans quelque risque, de telle sorte qu'on ne pourrait dire si on la protège ou si on la force. Quelquesunes se livrent alors avec une si voluptueuse pudeur, avec un si doux et si pur abandon, qu'on ne sait si ce qu'on ressent près d'elles est du désir ou de la crainte, et si, en les serrant sur son coeur, on se pâmerait ou on les briserait comme des roseaux.

'Je tenais dans mes bras une superbe danseuse d'un théâtre d'Italie, venue à Paris pour le carnaval; elle était en costume de bacchante, avec une robe de peau de panthère.' 'Sur son sein était un bouquet énorme, dont les parfums m'enivraient malgré moi. Au moindre mouvement de mon bras, je la sentais plier comme une liane des Indes, pleine d'une mollesse si douce et si sympathique, qu'elle m'entourait comme d'un voile de soie embaumé'. 'La musique de la valse, tendre et voluptueuse, avait l'air de lui sortir des lèvres, tandis que sa tête, chargée d'une forêt de cheveux noirs tressés en nattes, penchait en arrière, comme si son cou eût été trop faible pour la porter.

'Lorsque la valse fut finie, je me jetai sur une chaise au fond d'un boudoir; mon cceur battait, j'étais hors de moi. O Dieu! m'écriai-je, comment cela est-il possible? O monstre superbe! ô beau reptile! comme tu enlaces, comme tu ondoies, douce couleuvre, avec ta peau souple et tachetée!' 'Tu le sais bien, enchanteresse, avec ta moelleuse langueur qui n' a pas l'air de s'en douter! Tu sais bien que tu perds, tu sais bien que tu noies, tu sais qu'on va souffrir lorsqu'on t'aura touchée; tu sais qu'on meurt de tes sourires, du parfum de tes fleurs, du contact de tes voluptés: voilà pourquoi tu te livres avec tant de mollesse; voilà pourquoi ton sourire est si doux, tes fleurs si fraîches; voilà pourquoi tu poses si doucement ton bras sur nos épaules. O Dieu! ô Dieu! que veux-tu donc de nous?'.

Men ziet waartoe de dans en de danseuse geworden is. Sensualiteit en al haar ellende is wat het hart vervult en de ontroeringen der schoonheid zijn er vreemd aan.

Naast deze dans der bals die, histories beschouwd, een decadentie is van de klassieke dans, staat, zoals ik reeds zei, de dans die niet meer dan openbare vermakelikheid is.

Ook als zodanig heeft zij, in onze christelike eeuwen, weinig met kunst gemeen gehad. En dat weinige, zo het er was, ging al spoedig in vergroving en verruwing der zeden onder. Scherr, geeft in zijn *Geschichte der deutschen Frauenwelt* een beschrijving van de middeneeuwse duitse dans zoals hij die in de litteratuur van den tijd vond:

'Was insbesondere die höfisch-ritterlichen Tanzfreuden betrifft, so kannte man zwei Hauptarten von Tänzen, Schreitoder Schleif-Tänze und Springtänze. Bei jenen faszte der Tänzer eine oder zwei Tänzerinnen bei der Hand und hielt mit schleifenden Schritten einen Umgang im Saale, unter dem Getöne von Saiteninstrumenten und Tanzliedern, welche letztere von dem voranschreitenden Vortänzer oder der Vortänzerin angestimmt wurden. Die Haltung der Tanzenden war eine sehr ruhige und gemessene, die Bewegung der Füsze nur ein Treten und Schleifen. Die Springtänze oder "Reihen" wurden mehr im Freien als im Hause getanzt und zwar nicht schreitend sondern springend, wobei sich Tänzer und Tänzerinnen durch möglichst hohe und weite Sprünge hervorzuthun suchten. Wenn uns berichtet wird, dasz Mädchen im Reihen klafterweise Sprünge gethan und dasz die Tanzenden wie Kraniche, Bären und Böcke durcheinander gesprungen, so können wir uns leicht vorstellen, dasz diese Reihentänze weder schön noch auch der weiblichen Zucht sehr angemessen sein konnten. Aus den Reihen des früheren Mittelalters entwickelten sich die höchst anstöszigen Tanzweisen des späteren. Wir werden dieselben sodann im 16en Jahrhundert im höchsten Schwange finden.'

Over de dans in de zestiende eeuw wil ik dan nog het volgende aanhalen:

'Der Tanz stand unter den Vergnügungen jenes Zeitalters obenan. Der grosze Gelehrte Agrippa von Nettesheim, keineswegs ein sauertöpfischer Pedant, sagt in seinem 1526 geschriebenen Buch "De vanitate scientiarum", man tanze mit unehrbaren Gebärden und ungeheurem Fuszgestampfe nach lasciven Weisen und zotigen Liedern. In buhlerischen Umarm-

ungen lege man dabei unzüchtige Hände an Mädchen und Matronen, sie küssend, und Lasterhaftigkeit für Scherz ausgebend, u.s.w. Im Jahre 1567 veröffentlichte Florian von Fürstenberg seinen "Tantzteuffel, das ist wider den leichtfertigen unverschämten Welttantz und sonderlich wider die Gottes Zucht und ehrvergessene Nachttäntze," wobei, wie der eifernde Mann sagt, die Tanzenden "offt durcheinander unordentlich gehen und lauffen wie die bisenden Küh, sich werfen und verdrehen, welches man jetzt verködern heisset. So geschiehet nun solch schendtlich, unverschämt schwingen, werffen, verdrehen und verködern von den Tantzteuffeln, so geschwinde, auch in aller Höhe, wie der Bawer den flegel schwinget, dasz biszweilen den Jungfrauwen, Dirnen und Mägden die Kleider bisz über den Gärtel, ja bis über den Kopff fliegen."'

Dat de danskunst in de Rococo-periode bezwaarlik iets met kunst gemeen kon hebben, leert ons de enigzins gekunstelde klederdracht uit dien tijd. 'Bei festlichen veranlassungen,' zegt Scherr, wanneer hij over de laatste helft van de 18e eeuw schrijft, 'war die Anzug der Damen geradezu ein Kunstwerk, dessen Aufbau nicht wenig Zeit, Mühe und kosten verursacht hat. Ihre Füsze steckten in Schuhen von Atlas oder Sammet, welche mit goldgestickten Schleifen verziert und in der Mitte der Sohle mit einem zollhohen stelzchen versehen waren, wodurch die Trägerin gezwungen wurde, auf den Fuszspitzen zu schweben. Dies erklärt dann auch die steifabgemessenen Bewegungen der Tänze jener Zeit; in solchen Schuhen konnte man unmöglich walzen oder galoppiren oder polken, sondern nur ein vorsichtiges, elegant-vornehmes Menuett schreiten. Noch mehr aber als der Damenfusz war der Damenkopf mishandelt. Denn auf diesem mauerte sich ein kolossaler, mit Drahtgestell und Roszhaarwulst unterbauter, aus verschiedenen Stockwerken bestehender, gepuderter, gekleisterter, mit einer Masse von Bändern, Blumen und Federn verzierter Haarthurm in die Höhe. Der aus Fischbeinstäbchen aneimandergefügte Korsett-Harnisch zwängte Schultern und Arme zurück, presste den Busen heraus und schnürte die Taille wespenhaft zusammen. U.s.w.'

De Franse revolutie heeft, met andere ongerechtigheden, ook deze zonderlinge optooisels uit den weg geruimd. Maar is het

baltoilet onzer hedendaagse schonen wel zoveel doelmatiger voor de dans? Zelfs de oppervlakkigste beschouwer moet begrijpen, dat de nauw-geregen corset-gordels, de enge hooggehakte schoentjes en bovendien de ongezonde leefwijze der moderne meisjes en vrouwen-van-de-wereld, weinig geschikt zijn om aan de ledige vormen van de dans een volbloedige, levenskrachtige inhoud te geven.

Inderdaad is wat tegenwoordig danst, ziek en bloedeloos en het dansgenot wordt slechts gezocht als puur genot, als roes, bedwelming, en door de vrouwen meer in 't bizonder om hun bekoorlikheden in letterliken zin aan den man te brengen.

II

Isadora Duncan kwam.

Zij eerst heeft ons, na eeuwen van onwetendheid en verbastering, de zuivere schoonheid der nieuwe danskunst onthuld.

In haar luchtige gewaden gaf zij de gevoelige ritmen van haar gezond-gevormde lichaam als een cascade van schone bewegingen, als een storm, als een golfstroom onstuimig, en liefelik als een avondzoelte.

Zij brak als een wit licht open voor ons verlangend en geblind gezicht. Waar zij optrad, schokte zij in hevige ontroering lang verborgen hartstochten wakker. De kiemen van ongekende aandoeningen die in het menselik gemoed gedurende eeuwen kil en duister verscholen lagen, ontsproten onder den gloed die haar schoonheid bracht en groeiden tot sterke ranken van verlangen.

Wat zij gewild heeft, de dans der toekomst die zij zich droomde, de Droom die zij verwerklikte?

‘De dans der toekomst is - als wij tot den oorsprong van alle dans, tot de natuur, terug gaan - de dans van het verleden,’ zegt zij, ‘de dans die altijd dezelfde was en altijd dezelfde zal zijn. In eeuwig gelijke harmonie van beweging gaan de golven, de wind en de aarde. Ook de vrije bewegingen der dieren blijven steeds het noodzakelik gevolg van hun wezen en van de verhouding hunner levens tot het leven der aarde. Ook de bewegingen van den natuur-mens die in de vrijheid ener voortdurende gemeenschap met de natuur leeft,

waren onbelemmerd, natuurlik en schoon. Slechts de bewegingen van het naakte lichaam kunnen volmaakt natuurlik zijn. En de mens die het hoogte-punt der beschaving heeft bereikt, zal moeten terugkeren tot de naaktheid van den natuurmens; deze zal echter niet de onbewuste naaktheid van den wilde zijn, maar een bewuste en gewilde naaktheid van den rijpen mens, wiens lichaam de harmoniese uiting van zijn geestelik wezen zal zijn.'

Deze natuurlike lichaamsvorm, die de ongedwongen, ongekunstelde lichaamsbeweging tot uiting heeft, is voor haar, wat voor den dichter het zuiver voelend en ontvankelik gemoed is. De uitingen van dit lichaam in maatvolle bewogenheid te verzinneliken, is voor haar, wat voor den dichter het omzetten der psychiese ontroering in de maatvolle bewogenheid van het vers is.

De natuur is het gegevene dat, zowel van den dichter als van den danser, in den goddeliken geest de doop ontvangt die het tot kunst maakt.

Natuur en geest in evenwicht; niet de bandeloze beweging, niet de wilde oerhartstocht, maar de door den geest getemde en gebondene, de *ritmiese* beweging, de *ritmiese* hartstocht, dit is het wat dichter en danser bestreven. 'De dans moet een gebed zijn!' - roept miss Duncan uit. 'Elke beweging moet hare golvingen naar den hemel zenden en een deel worden van den eeuwigen ritmus der sferen.'

Het is uit hare woorden duidelik dat de nieuwe danskunst niet hetzelfde is als natuurlike beweging zonder meer; evenmin toch als de dichtkunst slechts natuurlik gevoel is.

Kunst is iets anders dan Natuur. Alleen de mens, daar hij niet slechts een natuurlik maar ook een geestelik wezen is, kan kunst voortbrengen. Kunst is de natuur gelijk zij gereflecteerd wordt door de spiegel van den geest. Kunst is de natuur, eerst neergegaan in de geestelike sfeer, en daaruit dan herboren.

Hoe inniger het verband is tussen natuur en geest en hoe meer de geest de grilligheid der natuur vrijheid laat, de natuur evenwel de evenmaat van den geest tot innerlike wet harer beweging aanneemt, des te levenskrachtiger is ook de kunst.

De dans van Isadora Duncan en ook die van Lili Green, is dus iets anders dan natuurlike bewogenheid.

Iedere lichaamsbeweging toch, iedere wending der handpalmen, iedere stand van de voet, iedere zwaai van den arm, iedere neiging van de romp, ligt onder psychies opzicht, is een deel van het Ritme-verband der dans.

De ziel in het natuurlik gevormde lichaam ontbindt de innerlike stroom der aandoeningen, die tot ons uitgaat als een zinnelik-zichtbare cadans van schoongelijnde standen.

De dans, op deze wijze opgevat, draagt dan ook levenskracht, d.w.z. de mogelikheid van verdere ontwikkeling in zich.

'De voornaamste en oorspronkelike bewegingen van de nieuwe Danskunst,' zegt Isadora Duncan, 'moeten in zich de kiem dragen, waaruit alle andere bewegingen zich kunnen ontwikkelen, die ieder voor zich weer hogere vormen als uitingen van grotere motieven en gedachten in eindeloze rijen moeten doen geboren worden.'

Dit ook is het geheim van de eeuwigheid der Kunst; dat zij zich steeds vernieuwt, dat zij nieuw leven uitgeeft en tegelijkertijd nieuwe levensvruchten verwekt, dat zij, in een woord, levend is.

Isadora Duncan heeft ons voor het eerst doen zien dat ook de Dans een dochter is der schone Onsterfeliken.

III

Lili Green zal van uit Holland ontwikkelen wat Isadora Duncan ons uit Californië bracht.

Ook zij danst blootsvoets en in luchtige gewaden die niets verhullen van de teêre bewegingen der fijne lichaamslijnen.

Men mene niet dat de dans dezer kunstenaressen een imitatie der Griekse dansen zij. Wij kunnen niet Grieks voelen, het modem Europees barbarendom is te zeer vervreemd van de hoge Griekse kultuur dan dat wij de edele vormen der Griekse kunst ook maar zouden kunnen benaderen. Maar de kunstwetten zijn eeuwige wetten, ons opgelegd door de onsterfelike Goden, die van den Geest en die der Natuur, Goden die zowel over hedendaagse Europeanen heersen als zij dit over voor-christelike Hellenen deden. Daardoor is er een innige overeenkomst tussen de danskunst der Ouden, voor zover wij die kennen uit de Griekse sculptuur, en die dezer beide moderne vrouwen; een

overeenkomst die bovendien gegrond is, in de natuur van het nagenoeg gelijk gebleven menselik lichaam.

Evenals miss Duncan uit Lili Green haar persoonlik gevoel, haar eigen menselike hartstocht in de ritmies geschakeerde standen van haar lichaam.

Evenals miss Duncan laat zij haar dans begeleiden met moderne muziek. Naar dezelfde wetten die de dans der klanken binden voegt zij de dans harer leden. Maar het gevoel dat zij in die dans uit, is haar persoonlik aandoeningsleven van angsten en vreugden, niet dat van den componist wiens muziek haar begeleidt, zodat men niet kan zeggen dat zij Chopin of Schumann danst, zoals men, ook ten onrechte, aan haar voorgangster verweet.

Inderdaad hebben de musici gelijk wanneer zij verlangen dat de schepping van den toonkunstenaar zo uitgevoerd wordt als hij de uitvoering aangaf, en met die instrumenten waarvoor hij zijn muziek schreef; dat de klaviersonates van Beethoven dus op het klavier uitgevoerd worden en niet op de dansvloer.

De dans van Lili Green is evenwel niet de uitvoering ener muzikale compositie, zij is een zelfstandige schepping, een door de danseres plasties uitgebeelde figuur, de uitdrukking van een onzienlik ziele-spel.

Een harer dansen, honderdvoudig uitgevoerd, zal, in hoofdlijnen, honderdvoudig dezelfde dansfiguren te aanschouwen geven, gelijk een sonate van Beethoven steeds dezelfde sonate blijft, al zal er altijd iets of wat verschil in de opvatting der voordracht merkbaar zijn.

Het wil mij dan ook voorkomen dat de dans, zonder muziek-begeleiding, niet aan schoonheid verliezen zal. Maar, verenigd met de muzikale voordracht, doet zij misschien veelzijdiger aan, misschien ook is de aandoening een sterkere, daar vereende kunsten steeds sterker door de verening zijn.

Oorspronkelik waren dans, muziek en poëzie in uitvoering vereend. Ik geloof dat wij, waar twee kunstvormen tonen nu nog samen te kunnen gaan, een verdere verbizondering noch wensen, noch bevorderen moeten. Beethoven wordt niet geschaad wanneer zijn smarten en vreugden ons door het gehoor aandoen en tegelijkertijd onze ziel langs den weg van

een onzer andere zintuigen door plastiese smart en vreugde wordt ontroerd.

Kan de voorstander van absolute muziek het ons dus niet euvel duiden dat wij onder het aanhooren van zijn muziek naar een sierlik dansend meisje zien, inplaats van de ogen te sluiten opstraffe van in ons schoonheidsgevoel gekwetst te worden door de opgeprikte bezoeksters en de rood pluche versiering onzer concertzalen, wel zou hij het piëteits-gemis kunnen noemen wanneer wij onze aandacht door de dans van de muziek lieten afleiden.

Maar dit hoeft niet te gebeuren en het zal zeker niet plaats hebben wanneer de danskunstenaar de muziek, die hem begeleidt, met muzikaal begrip verstaat. Zijn dans zal dan nergens storend op de muziek inwerken, klankenspel en standenspel zullen harmonies samenvallen en te samen zullen zij de aandoening van den hoorder en ziener dieper treffen dan afzonderlik.

Dit muzikaal begrip is een vereiste voor de danseres die haar dansen muzikaal begeleiden laat. En het wil mij voorkomen dat Lili Green zich in dit opzicht de meerdere toont van Isadora Duncan.

Zij heeft een bij uitstek fijn gevoel voor muzikale schakeringen, iedere klankenreeks, iedere geluidsgolving vindt in de ritmenval harer bewegingen een zichtbare echo. De bezwaren die door musici naar aanleiding van Isadora Duncan's optreden geopperd werden, zullen voor Lili Green niet hernieuwd worden.

Behalve deze intensivere muzikaliteit heeft Lili Green nog andere eigenschappen waardoor haar dans van miss Duncan's kunst verschilt. Zij is voor alles tragediënne. Ieder die haar indertijd gezien heeft als Ophelia in de Hamlet-opvoeringen van ‘De Hagespelers’ zal zich getroffen gevoeld hebben door de diep dramatiese kracht waarmêe zij Ophelia's smart en haar waanzin weergaf.

Haar dans heeft deze dramatiese eigenschappen en evenzeer dit dramaties-ontroerende, terwijl de dans van Isadora Duncan meer lyries is. Ongetwijfeld is het deze dramatiese aanleg die haar in de keuze harer vormen leidt en die haar deed besluiten de meeste dansen met een partner uit te voeren.

In den danser Andreas Pavley heeft zij een gevoelig talent

gevonden, een danser die juist zoveel zelfstandigheid in opvatting toont, dat zijn figuur boeit doch niet stoort.

De esthetiker Prölsz maakt de opmerking dat de dans die niet meer slechts een persoonlike gevoelstoestand uitdrukt door ritmies geordende en zich harmonies tot een geheel afsluitende individuële bewegingswijzen, maar die zich ook richt op buiten haar liggende objecten, bijvoorbeeld op een medeof tegendanser, hierdoor niet slechts een individueler maar ook een dramatieser karakter aanneemt. Individueler, omdat het spel van den een het spel van den ander begrenst en, door de tegenstelling, meer in bizonderheid van karakter doet uitkomen; dramaties omdat het spel aan inhoud wint. 'Mit der Aufnahme eines theoretischen Momentes, eines Momentes der Reflexion, gewann der Tanz kunstmässig ausgebildete und zusammengesetztere Formen.'

'Das Gebiet der Tanzkunst liegt mehr auf der Seite der ästhetischen Sinnlichkeit, als auf der des Gemüts,' zegt hij elders.

Maar het wil mij voorkomen, dat de dramatiese opvatting van Lili Green, zonder dat deze aan de estetiese zinnelikheid te kort doet, de dans aan gemoedsinhoud verrijkt.

Zij nadert zodoende de vormen der pantomime? Het is waar; doch deze nadering doet op zichzelf niets af aan haar estetiese betekenis.

IV

Lili Green danst met begeleiding van klavier en ook met begeleiding van zang.

Bezwaren tegen deze laatste wijze van begeleiding zullen mogelikerwijs geopperd worden. Het lied, zal men zeggen, treft het gemoed door de muziek, de verbeelding door het getoonzette woord. Anders dan bij instrumentale begeleiding wordt bij de vocale onze voorstelling van beelden vervuld die geen aandacht voor de dans toelaten.

Ik geloof dat dit bezwaar niet onoverkomelik en nog minder steekhoudend is. Men moet niet vergeten, dat vele muziekkenners verklaren dat de betekenis der woorden en het al of niet bevatten dier betekenis door den toehoorder, geen verband houdt met het genieten der muziek.

De melodie, die uit de ontroering van den toonzetter ont-

staan is - en het doet er nu niet toe of die ontroering verzen dan wel een ander levensgeval tot oorzaak had - ontroert den luisteraar. Om deze melodie en alleen om deze melodie is het den componist te doen geweest, en zij alleen draagt de bezieling die haar voortbracht over in het gemoed dat aanhoort en wacht.

Het valt niet te ontkennen, dat het volgen van een lied voor velen vergemakkelikt wordt door de kennis der tekstwoorden. Maar hebben wij hier eigenlik met een estetiese factor te doen? Bremmer, over het bezien van schilderijen schrijvend, maakt ergens de opmerking dat zo weinig mensen instaat zijn schilderijen naar zuiver pikturale maatstaf te schatten, dat zij, om te genieten, behoefte hebben aan het bijkomstige, het verhaaltje, dat door de schilderij wordt uitgedrukt. Zulk een 'verhaal' maakt hun het waarderen makkeliker. Maar is zulk een waardering, gebaseerd op een dergelike anekdotiese eigenschap, wel een estetiese?

Het komt mij voor dat èn zij die een schilderij meer genieten wanneer het geschilderde reeds een vast verbeeldingsgeval uitdrukt; èn zij die een lied beter in zich opnemen wanneer de tekstwoorden een vast verbeeldingsgeval uitdrukken; evenals zij die van een sonate als zodanig meer genieten wanneer het klankenspel verduidelikt wordt door dans; noch voor het pikturale, noch voor het zuiver muzikale zo ontvankelik zijn als nodig is om de wezenlike schoonheid te bevatten, die musicus en schilder bedoelden uit te drukken. In elk bizonder geval, natuurlik.

Evenals de dansvoordracht tot de verbeelding ingaan kan terzelfder tijd dat de muzikale aandoening op den toeschouwer inwerkt, zo kan ook de tekst van het lied met de melodie, en het verhaal met het schilderij samengaan. Maar voor het goed begrip van een klaviersonate is de dans even onontbeerlik als, voor het schilderij, een geschiedenis of, voor het lied, een tekst.

En daarom ook, geloof ik, is het bezwaar dat tegen de liederenbegeleiding van de dans gemaakt zou kunnen worden, niet houdbaar. De instrumentale melodie, gedragen en gesteund door de vocale melodie, blijft niettemin een melodie, waarnaast zonder enige stoornis gedanst kan worden.

Dat er gevoelsverband moet zijn tussen den tekst en de muziek van een lied behoeft geen betoog. Sombere verzen zullen natuurlik niet op een vrolike melodie gezet worden, alleen al omdat de componist in de verzen aanleiding vond tot het schrijven van zijn muziek. Maar dit verband verhindert niet dat muziek en tekst verschillende gevoelssferen van ons gemoed gelijktijdig, doch geheel onafhankelik van elkaar aandoen. De muziek wordt in onze achting niet minder mooi wanneer de woorden wegvallen en de tekst niet wanneer de muziek zwijgt.

Hetzelfde gevoelsverband moet er zijn tussen muziek en dans en tussen dans, tekst en lied, die dan allen, op hunne wijze ons gemoedsleven gelijktijdig, maar in verschillende sferen ontroeren. Verstaat ge de tekst en ontroert u de verbeelding die daarin verwoord wordt, dan is deze ontroering een nieuwe doch nergens storende begeleiding zo de danskunstenaar, dit blijft verondersteld, het gevoelsverband, waarvan ik zoëven sprak, in acht neemt.

De volmaaktste en schoonste vormen der danskunst, die van de Grieken, vonden hun uiting ook in samenspel met de kunst van den musicus en met die van den dichter. Tot deze klassieke vorm nadert Lili Green; èn handeling, èn woord, èn melodie zijn onvereend verbonden, werken tesamen en toch ieder voor zich, zonder welke stoornis ook op elkaar uitteoefenen.

In haar eenvoudig licht-rood Grieks gewaad, treedt de danseres naar voren onder het licht dat haar met zachte schijnen omspeelt. Op de maten van een wals van Chopin, de romp en het hoofd met de glansende harenkroon ietwat achterwaarts gebogen, de armen vooruitgestrekt, zacht heen en weer wiegend is zij als een teer bloesemblad dat traag deinend daalt op de weerstand van de lucht; de blankheid van hare in het licht gestrekte armen, en de wazige kleur van haar schaduwig kleed, wordt tot een snel spel van tinten in het tartend lokken en ijlings ontwijken waaraan zij zich overgeeft.

Dan is zij de vlinder (Grieg's *Papillon*) die den snellen en donkeren vinder ontijlt. Een fijne sluier over de schouders

en langs de armen vallend, heft zij als golvende vleugels omhoog; de vleugels stijgen op de wind van haar vaart wanneer zij voortsnelt; zij vallen achterwaarts neer zoodra zij, trillend op de voetspitsen en het hoofd achterover, de vlinder verbeeldt die, als diep bevend van zalige verrukking, op een bloem gezegen, honing peurt. Maar de donkere die haar zoekt nadert, nadert langzaam, nadert voorzichtig met reikende en toch schromende armen, tot zij in het snelle moment van zijn greep met een zwenkende neiging het lijf zijwaards werpt en haar vleugels heffend, met rappe vaart heen snelt. Het is een prachtige dans, dit samenspel van den bijna schuwen, aarzelenden en toch begeerigen knaap, en de bekorende, tedere vlinder die, op de vleugels trillend, lokkend wacht om, vóór den greep, als de droom van een dichter, snellend weg te vluchten. O, steeds ongrijpbare, steeds onvindbare, o schoonheid die ons altijd, altijd lokkend roept en roepend lokt en toch immer heenwijkt, en in onze greep niets laat dan de ledige lucht van de waan.

Sierlik en luchtig is de dans op de maten van Weber's *Invitation à la Danse*. Licht en gevoelig zijn de kleinere bewegingsschakeringen. Er zal wel nauweliks enige muziek zijn die zozeer tot dansen uitlokt als deze. Het is een spel van kinderen dat hier verbeeld wordt. Het meisje sluimert op een bloemenwei, de knaap ziet haar, wekt haar op en een lichte dans begint, een spelen met het leven dat voor hen nog een leven van bloemen en vlinders is. Er is even een motief van vrees, van angstige verwachting, het spel staakt en beide turen bang in de verte als wierpen donkere beelden van het toekomstig leven hun sombere schaduwen over hun zonnig veld. Maar de luchtige dansmuziek herbegint en het spel der kinderen ook, tot zij, in een snel en rap ritme, elkaar ontvluchten.

Een levensspel is dit, vol van de verbeelding die wij de dichterlike noemen, maar die zich in elke kunst uit zodra zij een geestelike verinniging ondergaat. De verbeelding is hier een zeer bizondere en veelzeggende en bovendien zeer suggestief. Reeds in dit opwekken tot het leven, van het meisje door den knaap. Is ons aller psychies leven niet zulk een spel tussen vlinders en bloemen, kleur, geur en zonneschijn,

een spel van ontmoeten en ontgroeien? en het is juist dit psychiese, dit zieleleven dat zo prachtig in deze dansen van Lili Green uitgedrukt wordt. Daarom vooral prijs ik haar en in haar dansen zie ik een wezenlike vernieuwing van de danskunst omdat de reeds aangehaalde stelling van Prölsz: 'Das Gebiet der Tanzkunst liegt mehr auf der Seite der ästhetischen Sinnlichkeit, als auf der des Gemüts', voor háár dans niet geldt. Want zeker is hier geen zinnelike aandoening alleen, er is sterke psychiese ontroering, de verinnerliking die aan de kunst hare hogere wijding geeft.

Schubert's *Der Tod und das Mädchen*, waar de onverbiddelike strenge gestalte van den dood, die het met witte rozen bekranste voorbijdansende meisje vrees aanjaagt maar toch onweerstaanbaar tot zich trekt zoals de lamp de nachtvlinder, Schubert's dans is er een nieuw voorbeeld van. Ook Chopin's treurmarsch, waarin Lili Green eerst het Leven verbeeldt en daarna den Dood, terwijl haar mede-danser de stervende is die het leven grijpen, weerhouden wil, en die het zich toch ziet ontgaan. De danseres schrijdt langzaam, met afgemeten rustige, maar aarzellozen tred voort, terwijl de stervende haar tracht bij te houden. Er is een buitengewone spanning in deze beheersing van het voortschrijden, een spanning die Lili Green meesterlik in haar macht heeft. Alleen reeds deze eenvoudige, schijnbaar actie-loze actie, het streng recht, onbewogen maar rustig-ritmiese voortgaan, met langzame, ingehouden tred, toont welk een voortreffelik kunstenares zij is. Het zich gaan laten eist élan, eist veerkracht en spontaniteit, maar dit beheerst handelen, eist de spanning der 'Beschränkung', in welk vermogen, volgens Goethe, zich eerst de ware meester toont.

Lili Green speelt Leven en Dood beide. In het tweede gedeelte van de treurmarsch komt zij, in een grauwe sluier, als de Dood weer om den stervende tot zich te nemen, om den gevallene met hare grijze vleugels te overdekken. Deze dans, hoewel meer dramaties spel dan eigenlike dans, drukt sterk het dichterlik vermogen der danseres uit. Want hoe diep de zin van dit, in de figuur der danseres, verenigen van leven en dood! Hoe worden wij doordrongen van het besef dat dood en leven niet onderscheiden zijn, dat het ontwijkende

leven toch dezelfde is, zij het dan ook al in andere dracht, als de dood die het leven schijnbaar aflost.

Ik wil niet voortgaan de letterkunde een taak op te leggen waarvoor zij niet berekend is. Het is niet aan den schrijver om in woorden aanschouwelik te maken wat de dans zelf slechts vermag.

Hoe graag zou ik anders iets willen weergeven van het spel dat begeleid wordt door Richard Strauss' breed en plechtig ‘Morgen’ of door Brahms' langzaam en weemoedig lied ‘Immer leiser wird mein Schlummer’. Het is waar, eigenlik is dit geen dans meer, slechts voordracht, maar welk een geweldige muzikale spanning moet men in zich voelen om met zo weinige en zo doodstille bewegingen zulk een diepe ontroering op te wekken. Het is hier niet meer dan een sober gebarenspel, een verlangend uitstrekken der armen naar de zon bij de rustige aanhef van Strauss' ‘Morgen’:

> Und Morgen wird die Sonne wieder scheinen.

of de diepe smart-uitdrukking van Brahms lied:

> Immer leiser wird mein Schlummer,
> Nur wie Schleier liegt mein Kummer
> Zitternd über mir.

in een eenvoudige buiging van de hals, een langzaam berustend neerzinken van het lichaam. Hier toont zich Lili Green's uitnemend dramaties talent. Zoals ook van de etsjes van Rembrandt, levend, krachtig en gevoelig, de lijnen soms te tellen zijn; maar wat de etser bedoelde bereikte hij met dit weinige, daar ieder lijntje, iedere buiging juist dàt doet wat het doen moet; zo toont zich ook het talent van Lili Green in de soberheid harer houdingen, in de weinige en eenvoudige gebaren die toch zo onuitsprekelik veel uitdrukken; zij is er een groot kunstenares door; want ofschoon in onzen tijd van zedelike overprikkeldheid, de schoonheid van het sobere gebaar, door de overheersende behoefte aan volheid en overdaad, moeielik verstaan wordt, tenslotte is het toch slechts de sobere schoonheid die waarlik schoonheid is en als schoonheid ontroert.

V

Wanneer ik hier, ook bij literaire kunstenaars, belangstelling kom vragen voor de nieuwe dansen van Lili Green, doe ik dit niet zozeer om het dramatiese karakter, het geestelik element dat zich in haar danskunst naar voren dringt en de dichterlike betekenis ervan verhoogt, maar ik doe het, omdat de danskunst eertijds te innig met de dichtkunst verknocht is geweest, dan dat van een ontwikkeling der ene geen vruchtwekkende invloed op de andere te verwachten zou zijn.

Inderdaad zijn beiden, met de muziek, de ritmiese kunsten die elkaar niet zozeer aflossen alswel steunen, die, gelijktijdig op den tijdgenoot inwerkend, onderling de machten zullen versterken en verscherpen.

'In earliest times,' zegt Morley (English Writers II), 'the rhytmic movement of the body was joined with the rhythm of music to the rhythm of words; and the three musical arts - dance, music, poetry - were one. Thus in the earliest Greek dithyrambs the measured music of the voice was aided not only by the flute or lyre, but by harmonious movements also of the body during recitation. So it was that the story told with animation by one public reciter, told afterwards in action by two, became a drama. So it was also that the earliest Teutonic poetry - of which First-English is a part - united the three forms of movement.'

Wij zien dus dat de danskunst niet slechts bij de Grieken met de dichtkunst verbonden geweest is. Over de oude Germaanse Poëzie schrijvend, zegt Scherer (Geschichte der Deutschen Litteratur):

'Mythologische Lieder, zum Opfer gesungen, Anrufungen und Gebete, das ist die vornehmste Gattung der alten Poesie, umkleidet mit der ganzen Feierlichkeit öffentlicher religiöser Acte, wovon Wohl und Wehe einer Nation, eines Stammes, eines Geschlechtes abhängt. Hierin vermählen sich Poesie, Musik und Tanz. Der Massengesang ist zugleich Massenbewegung. *Rhytmus und Metrum in Poesie und Musik sind eine Erbschaft des einst nothwendig damit verbundenen Tanzes*. Der viertactige Halbvers ältester deutscher Gedichte mit den

Strophengebilden in denen er auftritt, findet sich in altindischen Hymnen wieder und zaubert der wissenschaftlich geschulten Phantasie ein Bild aus der arischen Urzeit vor. Wir erblicken einen Kreis von Menschen um die Opferstätte versammelt, sie bewegen sich vier Schritte vorwärts, vier Schritte rückwärts, oder vier Schritte rechts, vier Schritte links. Die Bewegung begleitet gemessener Gesang. Und jede solche Bewegung von einem Ausgangspuncte weg bis zu diesem Puncte Zurück entspricht einem Verse von acht Tacten oder doppelt so vielen Silben in dem gleichzeitig gesungenen Liede.'

Ik waag de opmerking of de invloed van de dans op de poëzie, een invloed die, zoals uit het hier aangehaalde, en gedeeltelik door mij gecursiveerde, blijkt, eens zo machtig geweest is, geheel verloren kan zijn. Ik geloof het niet. Beweging verwekt Beweging en de ritmiese ontroeringen, ons door de danskunst aangedaan, moeten noodzakelik nieuwe dichterlike ritmen doen opleven. Evenals de dans is de poëzie voor alles een kunst van Beweging, en onderlinge beïnvloeding kan niet uitblijven.

In het beroemde gedeelte van *Laokoon* waar Lessing de grenzen en de verbindingslijnen tussen de dicht- en de schilderkunst trekt, zegt hij: 'Wenn es wahr ist, dasz die Malerei zu ihren Nachahmungen ganz andere Mittel oder Zeichen gebraucht als die Poesie, jene nämlich Figuren und Farben in dem Raume, diese aber artikulirte Töne in der Zeit; wenn unstreitig die Zeichen ein bequemes Verhältnisz zu dem Bezeichneten haben müssen: so können neben einander geordnete Zeichen auch nur Gegenstände, die neben einander, oder deren Theile neben einander existiren, auf einander folgende Zeichen aber auch nur Gegenstände ausdrücken, die auf einander, oder deren Theile auf einander folgen.

Gegenstände, die neben einander, oder deren Theile neben einander existiren, heiszen Körper. Folglich sind Körper mit ihren sichtbaren Eigenschaften die eigentlichen Gegenstände der Malerei.

Gegenstände die aufeinander, oder deren Theile auf einander folgen, heiszen überhaupt Handlungen. Folglich sind Handlungen der eigentliche Gegenstand der Poesie'.

En welke kunst is zozeer 'handeling' als deze dramatiese

ritmiek der nieuwe danskunst! En is het niet dit element der in den tijd voortgaande handeling, dat poëzie oersterk aan danskunst verknocht doet zijn? Lessing ziet de elementen der poëzie als elementen van beweging, beweging die wij in de danskunst, verbonden aan die der plastiese, lichamelike schoonheid, terugvinden.

'Der Dichter, der die Elemente der körperlichen Schönheit nur nach einander zeigen könnte, enthält sich daher der Schilderung körperlicher Schönheit, als Schönheit, gänzlich. Er fühlt es, dasz diese Elemente, nach einander geordnet unmöglich die Wirkung haben können, die sie, neben einander geordnet, haben; dasz der concentrirende Blick, den wir nach ihrer Enumeration auf sie zugleich zurücksenden wollen, uns doch kein übereinstimmendes Bild gewähret; dasz es über die menschliche Einbildung gehet, sich vorzustellen, was dieser Mund und diese Nase und diese Augen zusammen für einen Effect haben, wenn man sich nicht aus der Natur oder Kunst einer ähnlichen Composition solcher Theile erinneren kann.'

Het is uit het aangehaalde klaar dat de lichamelike schoonheid door den dichter slechts weergegeven kan worden als element van beweging, ja, dat deze lichamelike schoonheid voor den dichter, als ontvanger van aandoeningen, slechts dan belang heeft, wanneer zij zich in beweging ontplooit. Zoals zij, de schoonheid van het menselik lichaam, naar ons toe treedt in de dans, de schoon geschakeerde standen door psychiese ontroering ritmies bewogen, zo slechts is zij neergedaald in die teêre menselike kunst, die den dichter laven en sterken kan, de kunst die hem nieuwe gloed in het bloed brengt, die hem nieuwe sferen opent.

Noch de beeldhouwer, noch de schilder vermogen de lichamelike schoonheid *in beweging* weer te geven. De dichter vermag het, en daarom is het vooral hij die bij een ontwikkeling dezer zuster-kunst winnen kan.

'Der Maler konnte dem Kinne die schönste Rundung, das schönste Grübchen, er konnte dem Halse die schönste Carnation geben; aber weiter konnte er nichts. Die Wendungen dieses schönen Halses, das Spiel der Muskeln, durch das jenes Grübchen bald mehr bald weniger sichtbar wird, der eigentliche Reiz, war über seine Kräfte. Der Dichter sagte

das Höchste, wodurch uns seine Kunst die Schönheit sinnlich zu machen vermag, damit auch der Maler den höchsten Ausdruck in seiner Kunst suchen möge.'

Met deze aanhaling van Lessing wil ik dit opstel besluiten. De dichter, zei ik, is het vooral die bij de ontwikkeling dezer danskunst winnen kan, maar ik heb daarmee te weinig gezegd. Want geen kunst ontwikkelt zich tot volmaakte zuiverheid die niet alle Kunsten deel doet hebben in de zegevierende stijging.

Geen kunst ontwikkelt zich die niet ook buiten haar sferen, op de banen van het dageliks leven der zwoegenden en werkenden, de rozen vallen laat die uit haar bloei ontsproten, die niet de bloesemgeuren neerzweven doet waardoor de last van dit leven een lichtere, ja, een lust wordt.

En hiermee deze zuster der kunsten heil! Heil ook haar priesteresse, Lili Green!

Nov. '10.

Liederen
Door
Giza Ritschl.

I

O minnaar uitverkoren,
Ontsluit Uw hart, Uw ooren,
En luister naar mijn zang.

O minnaar uitverkoren,
Ik wil U toebehooren,
Maar o ik ben zoo bang.

O minnaar uitverkoren,
Mijn liefde werd geboren,
Toen ik Uw oogen zag.

O minnaar uitverkoren,
Ik heb mijn hart verloren,
En nu is het wee en ach.

O minnaar uitverkoren,
Ik kom Uw rust verstoren,
Al slaapt ge nog zoo zacht.

O minnaar uitverkoren,
Gij moet mij nu verhooren,
Want anders sterf ik dezen nacht.

II

Het kan zijn, dat gij mijn liefde versmaadt,
Het kan zijn, dat Uw hart niet voor mij slaat,
Het kan zijn, dat gij mij in stilte haat,
Het kan zijn, ja, ja, maar daarom laat
Ik mij niet afschrikken, of afwijzen.
Want ik wil U steeds en immer prijzen,
En ik zal Uwen naam laten rijzen,
In mijn zachte en zoete wijzen.

Het kan zijn, dat mijn liefde mij misleidt,
Het kan zijn, dat gij niet de ware zijt,
Het kan zijn, dat ik vergeefs lijd en strijd
Het kan zijn, ja, ja, maar daarom wijd
Ik toch met al mijn willen en streven,
Met al mijn kracht, vol lust, vol beven,
Ja met al mijn verlangen en geven,
Aan U mijn liefde, aan U mijn leven.

III

Neen, nu niet meer wachten,
Op woorden, of lief gedoe,
Laat ik U maar verachten,
Want ik ben het minnen moe.

Neen, nu niet meer vleien,
Met liefde of gezoen,

Ik heb genoeg van het vrijen,
Ik ga nu iets beters doen.

Neen, nu niet meer geven,
Maar weg, met trotschen moed,
Ja met moed in een nieuw leven,
Ha! liefje wees gegroet.

IV

Nu stil en zacht, en lief en fijn,
Anders gaan de draden breken.
Laten wij op ons hoede zijn,
En niet zoo luide spreken.

De liefdedraden zijn heel teer,
Zij kunnen 't ruwe niet velen,
Wij moeten nu maar keer op keer,
Heel zacht en voorzichtig spelen.

Ja fluisterend haast, gesponnen fijn,
Met een vast beheerschten wil,
Want de liefde wil overwonnen zijn
Doorstreeling, heel fijn en stil.

V

De wind waait zacht,
De bloemen wuiven,
O! welk een pracht,
En hoor de duiven!
Koekoeroe roepen zij

Hoog heel hoog in de boomen.
Toe lief, och toe, laten wij
Ook lachen en vrijen en droomen.
Droomen van komende liefdeprachten,
En van den komenden blijden Mei,
Van liefdedagen, van liefdenachten,
Van liefde rijk en blij.
O, wees van mij,
En geef U over,
Het geluk is nabij,
Het geluk, vol toover,
Het geluk, dat roept,
Ja het geluk, roept nu,
Het geluk, dat zoekt,
Het zoekt mij en U.
De wind waait zacht,
De nacht komt vallen,
O welk een pracht,
Nu slapen allen.

VI

Ik heb U in mijn armen,
Als ik slaap.
Ik kus U innig en zacht,
Als ik ontwaak.
Ik druk U wild hartstochtelijk
Aan mijn borst,
o Passie, o wellust, o liefdedorst.

Ik zucht, ik ween, ik schrei,
In mijn eenzaamheid.
Ik zing, ik drink, ik lach,

In mijn liefdestrijd.
Ja ik strijd verblijd,
Met al mijn liefdekrachten,
Want bij U, bij U wijlen mijn zinnen, mijn gedachten.

VII

Wees niet boos op haar, die U bemint,
Neem de roos van haar, die voor U zingt,
Toe neem en vergeef, als zij U griefde,
Neem de roos, de roos, vol vreugd, vol liefde.

De roos, die gij nu houdt in Uw hand,
De roos, o wee, zij gloeit en brandt,
Zij lacht, zij beeft, zij doet U schrikken
Want zij komt nu aan Uw harte tikken.

Aan Uw hart, dat o zoo koud en wreed,
Aan Uw hart, dat niets van liefde weet,
Aan Uw hart de roos, die zij U zond,
Zij, die sterft aan haar liefdewond.

Uitzichten
Door
J.C. Bloem.

I Futura

Als eens de hooge vloed der jeugd gaat dalen,
Dan vloeit mijn leven kalm en toch zoo schoon
'Lijk 't water in de Hollandsche kanalen:
Doodstil, maar spieglend lucht en boom en woon.

Dan leef ik in een wit huis, weggedoken
Ter zij van de' allen winden open dijk,
Temidden van de honinglijke roken
Van linden en van rozelaars in prijk.

De kamers groot en laag, en lange gangen,
Waarin de steenen vochtig zijn als mos,
En bieden wien de hitte heeft bevangen
Heraadming als na verre heide een bosch.

Achter den tuin zijn diepe, groene weiden,
Waardoor het staal der slooten lijnrecht snijdt,
En slechts van vogels, die hun wieken breiden
Of wolken een doorzichten schaduw glijdt.

Ik zie den hemel daags in vele verven,
Alle schakeeringen der teerheid, staan,
En sluit, wanneer het land den dag gaat derven,
Mijn luiken niet voor 't loutre licht der maan.

Als dan mijn lijf, het raam - nachtschouw - verlaten,
Gelijk het dorpje in vroege rust verzinkt,
Hoor ik in halven slaap nog hoe een late,
IJzeren hoefslag langs de klinkers klinkt.

II Walcheren

Land, waarop eeuwig komt gevochten
De zee, met luid geruisch,
Ik zocht geen vreemde op mijn tochten:
Ik kwam bij u naar huis.

Wel kort lag 'k open voor uw zegen,
Die alom mildlijk spruit,
Zooals uw witgeblaakte wegen
Liggen der zon ten buit.

Maar uw schoon beeld heb 'k meegenomen
Naar verre en grijze woon,
Dat, tot ik vreugdig weer zal komen,
'k Mij zelven troostend toon.

Ik ging door vlakke, groene landen
In 't barre middaglicht;
De werkers zwoegden in die branden
Met neergewend gezicht.

Dan kwam 'k aan witte boerderijen
Omtuind door zwaar geblaart
Van hooge boomen, waar het glijen
Der schaduwen was ter aard.

Het erf af klonken de geluiden
Van ongezien bedrijf,
Die heel den zomermiddag duiden:
Van waakhond 't bits gekijf,

Emmergerínk, zwenglen van pomp en
Water in doffen val,
Daarna een holle stap van klompen
In echöenden stal.

Toen door het dorpje: groen-en-witte
Luiken voor huisjes klein,
Waar 'k zag nieuwsgierig-spiênden zitten
Achter half-neer gordijn.

Een lage kerk, een vierkant pleintje,
Een grootre huizenrij,
Een herberg met een loovertentje,
Dan was het dorp voorbij.

Maar verder voerde ik mijn gangen,
De duinen door naar 't strand;
Daar zag 'k de zee, zag 'k mijn verlangen,
Omstoven wind me en zand.

De lage zonne blonk als koper,
Dc lucht vlamde in het rond,

Van zon tot kust bevloerde een looper
Van licht den golvengrond.

Ik mocht dan even wel staan staren
En langs dit gouden pad
Stille gepeinzen laten varen
Naar andrer landen schat.

Dan keerde ik weer ter oude stede
- Scheemrende in schemering -
En reeds begon de nacht te breeden
Als mij haar wal omving.

Daar dwaalde ik over stille grachten,
De groote huizen langs,
Verjaarde teekens vroegrer krachten,
Prachten niet meer van thans.

Maar niet weemoedig ging het zwerven
Van mijn gedachten rond,
Wijl wat de stad aan kleur moest derven
Ze aan stiller schoon hervond.

Zoo liep ik onder 't loom lantaren-Schijnsel,
wiens zoete gril
Veegt langs den wandelaar der blaren
Schaduw in teer geril.

Tot uit de in nacht verloren toren
Begon het carillon
Met scherpe klanken te doorboren
De stilte, die me omspon.

Dan schreed ik noode naar mijn woning
Voor slaap nog te vervuld
Van vreugde om zóó rijke looning
Als meest een droom slechts duldt.

En als de slaap eindelijk vleugde
Zacht langs mijn stil gelaat,
Bracht zij mij kracht voor nieuwe vreugden
Der nieuwe dageraad.

Drie gedichten
Door
J.J. De Stoppelaar.

I Zomermorgen

De sterren en de blanke maan
Ze zijn allang voorbijgegaan,
Nu klimt alweer de morgenzon
Op langs de blauwe hemelbaan.
De vogels zongen heden vroeg -
Het uur had zang en klank genoeg
Want met het prilste licht begon
Gedruisch, toen regen nedersloeg.

Maar uit de lage landen kwam
Een koele wind, die regen nam.
De zon ontplook; daar rees en stond
Een gouden boom aan gouden stam,
De schoonste van den ganschen tuin,
Waar hemelzee bij hemelduin
Verspoelde aan verren horizont...
Toen viel de nacht in broklend puin...

Een bloeiend licht bescheen dë aarde
En elke bloem, die geur bewaarde,
Had tot dit uur dien schat verborgen
Voor veld en bosch en iedre gaarde.
Want kent ge niet dit geurig feest:
Altijd zijn bloemen schoon geweest,
Maar in den voornacht en den morgen
Bloeien en geuren zij het meest.

II Tot een nieuwen dag

Wat waart gij als een scherp geluk
Mijn denken vlak nabij,
Alsof uw hand haar blanken druk
Vast op mijn harte lei?

Wat was uw stem, uw zoete lach
Dicht aan mijn luistrend oor,
Als zong een vogel dezen dag
Mijn donker venster door?

Had ik de kamer van mijn ziel
Voor ieder niet gesloten?
Toch, van uw lach, die binnen viel,
Heb 'k al de vreugd genoten.

Want aan ziels stille schaduwwanden
Hingen verbleekte beelden,
Die uwe en andre dierbre handen
Mijn vreugde eenmaal bedeelden.

En in den nacht van mijn verleden
Sluimerden vroegre namen,
Daar ben ik tijden langs getreden
Als langs gesloten ramen.

Nu is het of de beelden spreken...
Gij met uw zoeten lach
Deedt al de vensters openbreken
Voor nieuwen, schooner dag.

III De Vriend

Dit is een goudgedauwde droom,
Waarvan mijn morgen 't blinken vond,
Als strooide een blondgetooide boom
Een doodstapijt voor eigen grond.

Ik weet het nu. In 't nachtlijk uur
Herwon mijn hart zijn eenge deugd:
De trouwe zorg voor 'n koestrend vuur:
Daar had een arme vriend zijn vreugd.

Hem zong 'k uit vroeger tijd een lied:
Mijn stem klom - als een gouden maan
Naar 'n donkre lucht - door ver verdriet,
Maar daalde weer langs lichter baan.

Hij lachte zalig bij mijn stem;
Wat drukte warm zijn hand mijn schouder -
Hoe kwam het dan, dat 'n lach van hem
Mij plotsling doodmoe maakte en ouder?

Nú koelt hem de uchtend het gelaat,
Dat zich naar 't vage glinstren wendt,
Waar 'n roodvoordroomde dageraad
Reeds de aarzlende eerste stralen zendt.

Maar mij is 't of hij dezen nacht,
Bij ieder woord tot nieuwen moed,
Een deel geroofd heeft van mijn kracht,
Een deel gedronken van mijn bloed.

Politieke gesprekken
Door
G. en N. Burger.

IV

N. 't Is windstilte in de politiek. Ge moogt den herfststorm buiten door de straat en over uw dak hooren bulderen; ge zijt misschien geschrikt door de felle bliksemschichten, die uit zwarte hagelwolken naar beneden schoten, en misschien doet zij u zinnen op die snelle Portugeesche revolutie; mogelijk ook op de machtelooze hartstocht der Fransche socialisten tegen Briand's onderdrukking der spoorwegstaking. Toch is onze vaderlandsche politiek zoo rustig als deze stil belichte studeerkamer, waar gij bij de genoeglijke kachelwarmte mij nu tot een nieuwe Burger's samenspraak uitnoodigt.

Wel, ik ben bereid over onze windstilte te spreken.

G. Dat is ten minste iets. Een politiek, die de moeite eener bespreking niet waard zou zijn, en waar men beter over zwijgen kan, heeft dus toch ook uw kalm temperament verveeld. Maar ik begrijp, dat is een slechte inleiding. Het doet er weinig toe wat ons temperament is, nu over politieke temperatuur te spreken valt.

N. Laten wij ons niet door zoo'n beeldspraak laten afleiden. Die moge den Franschen misschien behagen, wij Hollanders zijn daar erg zuinig mee.

G. Dat is juist. Lees de Handelingen, voorloopige verslagen, Memories van Antwoord etc., er maar op na. Langs die statige Macadamwegen zijn bloemen overbodig.

N. Niet overdrijven. Een enkel juist en volledig passend beeld

voor een of anderen toestand wordt bij ons volstrekt niet geschuwd. Integendeel, de politici, die het talent hebben om zoo'n treffend woord op het juiste moment te vinden, hadden er steeds veel succes mee. Kuyper kon het, en ook Troelstra probeert het meermalen om aan zijn publiek in eensduidelijk te maken, waarom een of ander debat draaide. Doch daarbij moet het dan blijven. Te veel beeldspraak maakt de taal duister inplaats van duidelijk.

G. Ge wilt dus zeggen, dat het woord windstilte op eens ieder vertelt hoe het met onze politiek staat, en dat niemand begrijpt waar ik heen wil, indien ik van de temperatuur der politiek spreek.

N. Volkomen juist. Wanneer het voorloopig verslag over hoofdstuk I der Begrooting waarmee het jaarlijksche politieke winterdebat ingeleid wordt, dat woord windstilte gebruikt, en de N.R. Ct. ziet daarin een goed hoofd voor een artikel, dan is de zaak zoo helder als glas. Maar wat wilt ge nu met temperatuur zeggen? Dat de politiek koud is, of warm of lauw? Zoo iets is een raadsel of...

G. Zeg maar gerust onzin. En toch geloof ik dat het nog zoo gek niet is. Want wanneer ge spreekt van windstilte, dan maakt ge de politiek tot een onpersoonlijk samenstel van omstandigheden. 't Is dan misschien niet heelemaal toeval, maar toch een door elkaar werken van invloeden, die onberekenbaar zijn. De politieke toestand is als een weersgesteldheid, die zonnig of buïg, stormachtig of stil kan zijn, al naar het valt. En nu is de temperatuur ook wel iets dat aan het weer eigen is, maar dat toch ook het leven raakt van ieder afzonderlijk.

N. Ge wilt zeggen, dat wij allen er ook een beetje schuld aan hebben, dat het zoo stil is in de politiek.

G. Natuurlijk, dat bedoel ik; maar laten wij ons, zooals ge terecht zei, niet laten afleiden, en zonder meer over die erkende windstilte spreken. Doch laten wij er vooral bij bedenken dat zelfs de asterisk-schrijver van de Standaard daartegen waarschuwde als tegen de stilte voor den storm.

N. Ik begrijp waar ge heen wilt. Ge hebt u geërgerd aan die vele leden onzer Kamer, die bitter weinig lust gevoelden om over de algemeene politiek en haar verband met dit ministerie

te spreken. Ge zoudt liever het gesprek niet voeren over al die bijzonderheden van staatsbeleid, die dit kabinet op den voorgrond bracht.

G. Of rustig op den achtergrond liet.

N. Die opmerking toont op eens aan, hoe groot gelijk die heeren uit de Kamer hadden. Wat geeft het immers te praten over partijcombinatie's van demokraten en conservatieven die er nu toch niet zijn. Is het geen ijdel denken te meenen dat daarmee 's lands belang gediend wordt? Wanneer men zich beperkt tot de daden der regeering, kan men zeer goed alles zeggen wat men in 's lands belang noodig oordeelt. Ook het niet-doen hoort daartoe. En dan geef ik grif toe dat ik te optimistisch geweest ben over dit ministerie. Er is genoeg reden van klagen.

G. Dat ge retireeren moest, dat wist ik wel, want daarover zal wel weinig verschil van meening zijn. Het finantieel beleid heeft u terecht geschokt in uw vertrouwen. Met het leger ziet het er zoo slecht uit als zelden te voren, en bij de marine gaat het al weinig beter toe, om nu maar niet te praten van het geweifel en getob met sociale wetten.

N. Juist, dat zijn de 4 hoofdpunten; maar ge moet het nu niet voorstellen of de regeering het zoo erg bar daarmee gemaakt heeft. Toegegeven moet worden, dat zij niet tegen de oprijzende moeilijkheden en gevaren opgewassen is geweest. Die voortdurende stijging onzer uitgaven en in een tijd dat alles duur wordt, maakt het streng noodzakelijk een flinke en open nieuwe regeling der belastingen te ontwerpen. Met zoo'n ernstig onderwerp mag niet gespeeld worden. Dat schuilevinkje spelen met een tabaksbelasting, zooals men zegt, en dat niet durven zeggen hoe het met de inkomende rechten, of een inkomstenbelasting zal gaan, is zachtstgezegd onpassend.

En dan vooral dat gesukkel met onze defensie. Ik ben er heelemaal niet voor om de toch al zoo moeilijke buitenlandsche politiek geheel en al open te leggen. En voor onze zelfstandigheid is een offer niet gauw te zwaar, ook zelfs in tijden dat het oorlogsgevaar nog niet direct voor de deur staat. Maar zooals 't nu gaat, dat mag niet. Geheimen moeten er zijn, maar geen geheimdoenerij. Vooral niet wanneer er op 't gebied van onze nationale verdediging zooveel

verdeeldheid aan den dag komt. En bovenal niet zoolang men zeker weet dat de legertoestanden niet deugen, zoolang er geen vaste lijn en geen verband is.

Dat geruzie over dien marine-dominee, acht ik heel wat minder. En toch is 't ook hier weer bedenkelijk, wanneer ontevredenheid ontstaat waar toewijding en geestdrift zoo strikt noodig zijn.

Ja, en dan de sociale wetten. Ik blijf erbij, dat een rustige en zakelijke voorbereiding daarvan noodzakelijk is, en dat geen haastige kiezersbelieving daarbij moet vóorzitten, maar toch, het moet niet gaan, zooals 't nu gaat. Wel is de Kamer de hoofdschuldige, want wie haar ziet werken, moet met eenig recht twijfelen of de heeren het doel, waarvoor ze zich plechtig verbonden, wel willen bereiken. Wanneer zij eenmaal bij een lange en zakelijke voorbereiding door de regeering berusten, en weigeren om algemeene richtlijnen of wenken aan te geven, wat ik heelemaal juist vind, dan moeten ze niet achteraf met allerlei nieuwe stelsels komen, die elken grondslag van een goede voorbereiding missen. Zoo'n Kamer behoeft strenge leiding.

G. Waar blijft nu uw windstilte? Me dunkt, als dat alles waar is, wat ge zegt, en 't is zeker niet overdreven, dan moest er toch een klein stormpje opsteken.

N. Dat zal ook wel, daar kunt ge staat op maken. Maar dat beteekent nog geen verandering van de politiek.

G. Hoe moet ik dat nu begrijpen. Bedoelt ge dat het scherpe kritiseeren der regeering volstrekt nog geen frontaanval is.

N. Natuurlijk, hoe zou 't ook anders. Wanneer de ministers niet begrijpen wat hun plicht is tegenover 't land of zoo ze 't al begrijpen, niet kunnen uitvoeren, dan moeten ze heengaan. Dat blijft een algemeene waarheid. Maar iets anders is het heengaan om politieke redenen, en dat zal thans niet gebeuren, 't zijn persoonlijke of zuiver zakelijke kwestie's die in de kritiek te pas komen. Het ministerie kan zijn leven beteren of zelfs van personen wisselen en toch hetzelfde blijven, n.l. een zakelijk, gematigd en nuchter ministerie, en dat rechts heet omdat rechts nu eenmaal een groote meerderheid heeft.

G. Daarvan moet ge mij nu eens zakelijk en nuchter rekenschap geven. Wanneer een ministerie zoo zwaar beschuldigd

wordt als gij het doet; wanneer die beschuldiging een meerderheid in de Kamer vindt; en wanneer dan het Kabinet wel gedwongen is aftetreden, noemt ge dat dan geen beroering in de politiek?

N. Mijn antwoord is nog al gemakkelijk. Er kan geen politieke bedoeling zijn, want niemand denkt er over dit ministerie te laten duikelen. Waartoe ook? Er is immers geen andere dan een rechtsche regeering mogelijk. Rechts heeft dus al de minste reden om verandering te wenschen. En wat zou er voor links te bereiken zijn. Hoogstens het terugkeeren naar het Kuyper-régime. De oude minister-president schijnt weer direct daarheen te sturen nu hij actief deel neemt aan regeeringszaken. Meer overleg, zoo pleit hij in de Standaard, moet er zijn tusschen de 3 regeeringspartijen en de ministers. Deze moeten niet willen steunen op de tegenstanders, doch moeten de politieke lijnen voor de coalitie duidelijk aangeven. Partijregeering dus openlijk weer opnieuw bepleit. En dat zou gaan gebeuren indien dit ministerie kwam te vallen. Neen, links heeft er genoeg belang bij om geen stormpje aan te blazen.

G. Als ik nu goed begrijp is al de kritiek slechts wijze vriendenraad. Ge zoudt willen zeggen aan de heeren ministers: blijft rustig zitten, waar ge zit, en doe wat ge wilt als ge maar welwillend luistert naar ernstige en zakelijke grieven, die er tegen uw beleid bestaan.

N. Collectief voor de ministers zou dat opgaan, maar afzonderlijk toch niet. Er is geen bezwaar om den minister van oorlog of dien van marine door een ander krijgs- of zeeman te vervangen. Die zullen dan van de gegeven les geprofiteerd hebben. En bovendien zijn ze heelemaal geen politieke doch slechts zaakkundige figuren.

G. Dus de landsdefensie behoort ook al niet tot de politiek?

N. Natuurlijk niet. Wat is meer geschikt om boven de politiek te staan dan juist dat? Ik geef toe dat er in de sociale en belasting-wetgeving groote politieke kwestie's steken, maar...

G. Dus als Talma zou moeten aftreden, of Kolkman, dan zoudt ge toch wel een politieke crisis moeten erkennen?

N. Volstrekt niet, want als die thans tot heengaan gedwongen zouden worden, dan was het om òf hunne persoonlijke opvat-

tingen, òf hun ongeschiktheid om tot stand te brengen wat noodig is.

G. Maar voelt ge dan zelf niet, hoe krachteloos uw kritiek wordt, indien gij er alle politieke beteekenis aan ontneemt, of omgekeerd hoe leeg de politiek zou zijn, indien zaken als door u aangeroerd er niet in thuis behoorden. De windstilte ziet er dan al heel zonderling uit. Ge hebt vroeger dat latenrusten van partijbeginselen altijd zoo geprezen, omdat de tijd besteed zou kunnen worden aan practische zaken. En wat blijkt nu? Die practische regelingen willen maar niet gelukken. Het leger wordt eer erger dan beter. Met de finantiën loopt het mis. Sociale wetgeving is niet in elkaar te krijgen. En elke poging daartoe geeft een roering, waarbij de beginselen uitgeschakeld zijn.

Door uwe windstilte in de politiek gaat geen enkele ouderwets degelijke vlieger meer op, en de nieuwerwetsche vliegeniers of motorvliegers, hoe ge ze noemen wilt, dreigen te duikelen in de hoogere luchtlagen door onbekende en onverhoedsche windvlagen. Wanneer ge dan van windstilte wilt spreken, zeg dan erbij dat het een zeer verraderlijke is, niet een als 's zomers voorkomt, wanneer alle groei en bloei profiteeren kan van een rustig warme atmosfeer, maar een in den herfst onder een grauwe lucht, wanneer in die stilte het oude bladerleven ligt te rotten tusschen natte modder, en een kille lucht den frisschen adem belet. Daarom kwam ik er zoo onwillekeurig toe van de politieke temperatuur te spreken.

Maar wat erger is dan dat alles, dat is de berusting bij de toongevende menschen. Ook daar laat de temperatuur veel te wenschen over.

N. Wat wilt ge daarmede nu zeggen? Belangstelling voor de politiek is er toch geen zier minder als vroeger. Probeert de pers dan niet, probeeren de politici dan niet om elke kwestie die zich voordoet grondig te peilen?

G. Alle kwesties, zegt ge, maar dan moet ge toch een uitzondering maken voor de allerkritiekste. Want bedrieg u toch niet met zooveel schijn als tegenwoordig mode is. Zoo min als er kwestie is van een zakelijke en onpolitieke behandeling van het landsbelang, zoodra de groote beginselen van staatsbeleid achteraf geduwd worden, even zoomin is er sprake van een

werkelijke politieke belangstelling, omdat er nu eenmaal krantenschrijvers en politici zijn, wier vak het is een onderwerp te behandelen dat ze politiek noemen.

Maar het wezenlijk doordringen tot de vraag hoe ons land te leiden is tot een betere ontwikkeling, dat wordt door alle toongevende menschen geschuwd. En dan versta ik onder toongevende menschen niet die politici en dagblad-redacteuren, die wel toon geven, als men daaronder geluid verstaat, maar ik versta daaronder de kunstenaars, geleerden, ingenieurs, doktoren, arbeidersleiders en al die werkers, die elk op eigen gebied wel zouden weten wat ze wilden, en die daarom *de* toonhoogte in zich hebben, waarop een ware politiek te steunen is, maar die helaas daaraan geen uiting geven. Dat te doen, en dan in verband met elkaar en naar algemeene beginselen, dat noem ik ook politiek. Hoe moet die zijn? Dat is een vraag van een bijzondere beteekenis. Want die politiek blijkt nog voortdurend in de maak.

N. Ge beseft dus toch, wat ik direct tegen u betoogen wilde, dat ge van een toekomst spreekt. Ge verzet u tegen het heden. Goed, ik kan 't me begrijpen, maar ge leeft er dan toch in. Die politiek van de kranten en politici is er toch zeer werkelijk, en er moet rekening mee gehouden worden. En bovendien zoo leeg en zoo alleen schijn, als ge dat wilt voorstellen, is de zaak niet.

Neem nu maar onze nationale verdediging. Ik erken direct dat die van Heekeren-geschiedenis en die 40 millioen-geheimen een zonderlingen indruk geven van den ernst, die 't onderwerp verdient, maar 't is dan toch ernstig. Denk eens aan die dreiging om ons heen van Duitschland tegen Frankrijk en Engeland. Denk eens om de buit die ons land en zijn koloniën aanbiedt. Zoudt ge dat dan alles schijn willen noemen?

G. Integendeel. Al zie ik de versterking onzer weerbaarheid in andere richting dan in forten tusschen de duinen en aan de havens, en in kanonnen en geweeren, toch erken ik het gevaar. Maar ik vraag me juist af: wordt dat gevaar wel scherp genoeg onder oogen gezien? Wanneer er kwestie is om den arbeidsduur te verkorten tot tien uur, een tijd die toch den heelen dag van een mensch in beslag neemt, dan geeft

ieder toe dat het gevolg daarvan buitengewoon heilzaam zal zijn. De weerbaarheid van ons volk tegen honger en armoe zal enorm daarmee toenemen. En waarom voert men die maatregel niet in, ofschoon de Kamer met een groote meerderheid er voor was?

Omdat men precies in bijzonderheden wil weten wat de gevolgen ervan zullen zijn. Weet men dat nu ook van de dure verdedigingsmiddelen? Weet men of die ons zullen helpen als de nood aan den man komt, dan wel of ze misschien een lokmiddel zullen zijn voor de grootere vijanden om er zich ten eigen bate van te bedienen? Worden wij er weerbaarder mee? In elk geval niet in den strijd om 't bestaan, nu we gemiddeld elk burger, van klein kind tot ouden man toe f 8 meer lasten opleggen dan ze toch al dragen.

Me dunkt dat het antwoord op die vragen heel wat dringender is dan of we te weten komen of de kleine bakkertjes 's morgens om 4 of om 3 uur opstaan.

N. Zoo'n soort kritiek is al heel gemakkelijk. De Kamer kan toch niet anders doen dan de zaken behandelen, die voor haar liggen. Waart gij dan zoo'n voorstander ervan, om die onverkwikkelijke Bakkerswet van de agenda aftevoeren? Ik dacht dat integendeel een dergelijke sociale wet door u toegejuicht werd.

G. Wat ik van die wet denk, doet eigenlijk niet veel ter zake; ik meen alleen dat de minutieuse behandeling ervan in de Kamer ergerlijk is geweest. Niet ten onrechte vroegen ernstige politici zich af: waar moet het met het parlementarisme heen? Waarom moeten de Kamerleden wèl alle bijzonderheden van de broodbakkunst kennen, en zich door de deskundigen op dat gebied laten voorlichten, voor ze het ellendig leven dier menschen durven verbeteren, wanneer ze tegelijkertijd zich geheel overgeven aan die zoogenaamde deskundigen op 't gebied van onze nationale verdediging en onafhankelijkheid? Dat is de hoofdzaak. En om nu niet verder te blijven hangen in een onderwerp dat alleen maar een voorbeeld was, vraag ik u af welke punten nu eigenlijk tot de politiek behooren en welke niet. Ik zou zoo denken, dat tot de politiek moeten behooren alle zaken, waarin een verbetering dringend noodig is, en dat zijn er niet weinig. Ons onderwijs is zoowel een

warboel als ten achter in vele opzichten. Verbetering van het lot der arbeiders en daarmede in verband ons belastingstelsel eischen een radikaal en krachtig hervormer.

Ons duur landsbeheer roept om een bewind, dat durft en kan organiseeren. Onze rechtspraak wordt er met het gepeuter der laatste tijden geen zier beter op.

En dan heb ik het al toegegeven, dat de verdediging van ons land tegen dreigende gevaren een beleid vergt, dat even helderziend als krachtig moet zijn.

N. Maar al wat gij opnoemt is niets geen nieuws. Er is nog veel meer noodig. We zijn het daarover roerend eens.

G. En ook dat er niets gebeurt? en dat als 't zoo door blijft gaan, er in een reeks van jaren niets gebeuren zal? Ja zelfs dat de achterstanden en de misstanden erger zullen worden?

N. Ook dat is toegegeven. Doch daarom is er geen enkele reden van een vage nieuwe politiek te gaan spreken, of van de tegenwoordige politici en persorganen te gaan zeggen dat ze blind voor dat alles zijn. Ge vergeet dat er nog een ander gevaar dreigt, dat ons land ook vroeger meermalen teisterde, namelijk de godsdienst-twisten. Vergeet niet dat er een staatsman zich roert - we spraken er vroeger reeds over - die ons volk in twee of drie volken wil verdeelen. Laat onze ijver om te zorgen voor al wat gij hebt genoemd, ons niet verleiden om in den val te loopen van dien staatsman van de contrarevolutie en het ongeloof.

G. Is dat gevaar dan zooveel grooter? Zou hij niet trachten om iets degelijker werk te doen, dan de ministerieele leider van dit oogenblik.

N. Maar zijt ge dan vergeten, hoeveel verdeeldheid en haat werden gewekt? Zijt ge vergeten hoe er zwarte lijsten bestonden van alle personen, die van al te veel weerstand tegen de Gezagsuitingen verdacht werden, en die daarom buitengesloten werden van invloedrijke posities? Wenscht ge zoo iets weer terug?

G. Die vragen behoeven geen antwoord. Maar ik stel er een wedervraag tegenover. Is het thans zooveel minder? Er zijn geen hooge en ijdele uitspraken, die den schijn van een sterk gezag moeten wekken. We weten niets van zwarte lijsten op de ministerieele departementen, maar...toch komt niet spoedig

een sociaal-demokraat op een hoogere post, en is het een christen of een schijn-christen niet moeilijk zich in een of anderen zetel neergevleid te zien.

Toch is er een Borromaëus-encycliek geweest, waarvan de stille maar hardnekkige doorwerking geen oogenblik gestuit is. Toch vestigt zich klooster op klooster in dit protestantsche land en is er geen sterker macht dan van het schijnbaar meegaande, doch innerlijk steeds meer zich isoleerend katholicisme.

N. En toch zou het nog veel sterker worden, wanneer...

G. Wanneer we blijven voortgaan zooals we thans doen. 't Is windstilte in de politiek, zeggen we, en zien niet dat de vloeren van ons huis wegrotten door het moeras, dat zich verder en verder uitbreidt. 't Is windstilte, zeggen we, en berusten erin dat er een ministerie zit dat niets doet, niets doen kan, dan het laten voortkankeren van doodelijke rechten in ons volksleven; dat schuwt het mes erin te zetten, maar liever met dure kwakzalverijen den patient zwakker en zwakker maakt.

't Is windstilte, zeggen we, en lachen de menschen uit, die willen spreken over een nieuwe politiek, die al dat oude gezeur van liberaal en clericaal, links, rechts, ineens afsnijdt, en slechts vraagt: wilt ge dood of leven, wilt ge open, eerlijk, krachtig werk, waarom ieder op zijn eigen terrein, waarom elke tak van ons volksbestaan zoo lang geroepen heeft, dat de stem er schor van geworden is, of wilt ge voortgaan met schijnheilige verkiezingsleuzen, die niemand wil en niemand kan inlossen?

N. Toekomstmuziek, fantasie. Laat iemand het eens probeeren uw plannen uit te werken. Nieuwe partijen ontstaan niet door zoo'n geestdriftig speechje. Zie maar eens hoe'n moeite Roosevelt in Amerika heeft om het verrotte publieke leven te verfrisschen. Ondanks zijn heroiesch pogen mislukt het. En wat zal dat spelletje in Griekenland geven, waar ook zoo'n nieuwe man Venizelos de oude verderfelijk geworden partijen opzij wil zetten? De eenmaal georganiseerde politiek is een machtige machine met al zijn kleine onderdeelen over 't land verspreid en uit het centrum bewogen.

G. Ge noemt buitenlandsche voorbeelden, goed, denk dan aan Turkije, Perzië, Portugal. 't Was alles verderf, zoo diep en

zoo zwaar, dat ondergang onvermijdelijk scheen. En nu, 't is wel nog getob en gezoek, maar toch er is worstelend leven. Zoudt ge denken dat revolutie bij ons zoo onmogelijk was?

N. Natuurlijk, dat is maar doorgedraaf op ééne gedachtenlijn. Onze volksaard leent zich niet voor dergelijke dramatische revoluties. En ons leger is zoo kalm, onze dynastie buiten zelfs de geringste bedreiging.

G. En toch, ik zeg u dat die dingen spoediger kunnen omslaan dan ge zoudt meenen. Hoe was het in 1903? Wat voor spanning kwam er toen op eens in schijnbaar verslapte geesten.

N. Uw al te beweeglijke geest speelt u parten. Het gaat er eenvoudig om, en daarin hebt ge gelijk, dat wij een opgewekter politiek leven noodig hebben. Nu, laat ieder zijn best doen.

G. Zeker binnen de lijnen der oude partijen.

N. Er is toch b.v. bij de vrije liberalen genoeg werklust en ijver, en aan den tegengestelden kant bij de socialisten niet minder.

G. Onder de leiders, die echter tegen de windstilte niet schenen op te kunnen.

N. Geeft me mij ten slotte dan toch gelijk?

G. Verre van daar. Waar rechts aangestoken wordt door de wormen van jaloezie en nijd, van miskende grooten en te hoog geplaatste kleinen, waar de middenmoot van links der unie-liberalen en vrijzinnig-democraten buiten de verkiezingsdagen vergeet, dat er in 't volk dingen omgaan, die leiding en leiders noodig hebben, en die daarom door de ijverige conservatief-liberalen van de nederlandsche ondernemers tusschentijds terzij gedrongen worden, is er een lichtteeken.

Dat is de kiesrechtbeweging der sociaal-demokraten. Zij hebben thans daarvoor een nieuwen weg gevonden, die reeds dadelijk getoond heeft te voeren naar het volk. Ik bedoel de petitionnement-beweging. In die stelselmatige propaganda van huis tot huis schuilt een kracht, die overal zal doordringen met deze boodschap: spreekt uw nooden uit, vertelt wat er anders moet worden, zegt vrij uw wenschen, want 't is wel is waar al heel lang te vergeefs geweest, doch nu komt de tijd, dat het noodig en nuttig is u te roeren.

Nu is het gevaar van bezwijming van volksgeest en volkskracht zóó groot, dat ge uwe krachten moet verzamelen tot een doordringenden kreet om hulp en om het allereerste middel, het begin eener grondige operatie, dat is het algemeen kiesrecht.

N. Daarvoor is een staatscommissie. In de Kamerpolitiek wordt het thans niet eens aangeroerd.

G. Neen; juist daarom is er windstilte of liever wintertemperatuur, doch 't zal zijn een kille rust, die vooraf gaat aan een storm, maar een voorjaarsstorm, dat is één die nieuwe bloei en nieuwe warmte belooft.

Sociale hygiëne

Internationale samenwerking

Internationale Conferentie voor Sociale Verzekering.
Den Haag 6-8 Sept.
Internationaal Congres voor Beroepsziekten.
Brussel 10-14 Sept.
Internationaal Congres voor Verzekering tegen Werkloosheid.
Parijs 18-21 Sept.
Zesde gedelegeerde vergadering der Internationale Vereeniging voor Wettelijke Bescherming der Arbeiders.
Lugano 24-28 Sept.

Reeds bij de eerste pogingen om een krachtige arbeidersbeweging in gang te brengen heeft de leus geklonken: ‘Proletariërs van alle landen vereenigt u.’ Daarmee is vooral de revolutionnaire klank van het communistisch manifest scherp aangewezen. Want tweeërlei wilden Marx en Engels met dien oproep duidelijk maken. Allereerst, dat de verheffing der arbeidersklasse nimmer het werk kon zijn van welmeenende menschenvrienden, doch uitsluitend te verkrijgen was door een strijd dier arbeidersklasse zelf tegen het kapitaal. Maar dan ook dit, dat er in dien strijd geen verschil was of hij in Nederland, Noorwegen of welk land ook uitgevochten werd. Overal zou die groote tegenstelling van het rentegevend bezit en van den bezitloozen maar rentevormenden arbeid zich steeds sterker doen gevoelen, en andere contracten op den achtergrond dringen.

Met schrik zag Europa de gedachte van het vaderlandslooze proletariaat zich verwezenlijken in de roode internationale. Doch de band die geen volken en geen staatsgrenzen erkende, kon geen stand houden.

Later kwam er een andere en minder gevreesde roode internationale. Ofschoon deze nog dit jaar in Kopenhagen toonde, hoe onvergelijkelijk veel sterker ze in elkaar zit, is zij toch niet de eenheid die vroeger verwacht werd, n.l. van één groote, over vele landen verdeelde proletariërsmassa. Zij is ontstaan uit de samenwerking van zuiver nationale arbeidersvereenigingen. Niet de losse personen, maar wel de landelijk bijeengevoegden konden elkaar over de grenzen blijvend de hand reiken. En dit handreiken beteekende geen opgaan in één enkel verband, doch uitsluitend een pogen om samen te werken.

Deze wijziging in het internationalisme der arbeidersbeweging toont duidelijk aan, dat er ook voor het streven om het leven en lot der werkers op een hooger peil te brengen, wel een gelijksoortigheid, doch geen gelijkheid bestaat binnen de verschillende moderne staten. Die gelijksoortigheid heeft ongetwijfeld de eigenschappen en oorzaken, door Marx en Engels eraan toegekend. Want het is het rentezoekend kapitaal, dat aan de loonarbeiders geen beter lot vergunt dan vereenigbaar is met verhooging of met het gelijkblijven van de winst, en dat tegelijkertijd aan die arbeiders het gevoel van saamhoorigheid inboezemt, waardoor zij aan het kapitaal betere levensvoorwaarden trachten af te dwingen. Naast dien oorsprong vertoont de nieuwere arbeidersbeweging ook overal dezelfde drie hoofdlijnen, in den vakstrijd, den politieken strijd, en de verbruikscöoperatie. Doch het is vooral de middelste lijn, die als 't ware een stam is, waarvan de andere de zijtakken vormen, of die, waar dit historisch onjuist mocht zijn, toch het verband aanwijst, dat eenheid en kracht aan het streven zoekt te geven; het is vooral die politieke strijd der arbeiders, die belet dat gelijksoortigheid tot gelijkheid wordt. Want hoe sterk draagt die strijd een nationaal karakter. Zelfs in de zuiver socialistische arbeiderspartijen, op welke Marx zoo sterk het internationale stempel gedrukt heeft, vertoont zich duidelijk het streven de nationale eigenaardigheden erkend te zien, in de vrijheid om de binnenlandsche politiek zelf te kunnen aangeven, en niet te laten binden door algemeene besluiten. En nog sterker is natuurlijk het zelfstandigheidsgevoel in de arbeidersgroepen, die hun belangen aan een andere dan socialistische politiek toevertrouwen.

Niet het onderscheid houdt ons echter thans bezig, doch de gelijksoortigheid. En die is er ook in de arbeiderspolitiek, zelfs waar die door zeer scherp verschillende partijen wordt gevoerd. Wij moeten dan afzien van de pogingen om de staatsinrichting zoover mogelijk te demokratiseeren, en de leiding dier demokratie in handen te brengen van de arbeiders, want dat streven moet uiteraard de meest uiteenloopende vormen aannemen. Wij moeten dan het oog richten op wat sociale politiek genoemd wordt.

Dat is de samenvatting van pogingen om door verschillende wetten het lot der arbeiders te verbeteren. De voornaamste takken dier sociale wetgeving zijn de arbeidswetgeving en de arbeidersverzekering. Daarin vertoont zich zeer duidelijk een internationale gelijksoortigheid, zoo sterk zelfs, dat die aanleiding geworden is tot een vorm van internationale samenwerking naast en anders dan de tweejaarlijksche socialistische congressen. Een viertal bijeenkomsten van dien aard in de maand September 1910 gehouden, geven een goede gelegenheid daarover te schrijven.

* * *

Toen de voorstanders en voormannen van een sociale politiek in Den Haag, Brussel, Parijs of Lugano samenkwamen, vonden zij overal een gastvrij onthaal, ook van de regeeringen. Een te gastvrij onthaal misschien. Want al is het een heuchelijk verschijnsel dat de regeeringen overal dergelijke bijeenkomsten vriendelijk gezind zijn, zoo ligt er toch in de feestelijke uitdrukking daarvan een gevaar; zoowel door overschatting als door onderschatting. Overschatting in de welwillend bedoelde toespraken, sluitingsredevoeringen of toasten, die de bijeenkomsten een grooter beteekenis toeschrijven dan zij bezitten. Onderschatting door een groot publiek, dat eigenlijk alleen banketten en excursie's waarneemt, onderschatting tevens doordat de uitkomsten der internationale vergaderingen niet beschouwd worden in het verband, waarin zij thuis behooren.

Om die reden is het van belang nategaan wat er van de internationale samenwerking *niet*, en wat daarvan wèl te verwachten is.

Tusschen hooghartige miskenning en woordenrijke schijnhulde, die beide evenzeer den invloed van het internationaal streven bedreigen, zal te zoeken zijn naar de beperkte maar toch positieve beteekenis.

De vier Septembervergaderingen zijn allereerst geen wapenschouwing van de arbeiderspartijen, waar de troepen voor den strijd gemonsterd en aangevuurd worden, geen oorlogsdemonstratie's, om in scherp gestelde motie's een ultimatum te kunnen zenden aan de tegenpartijen. Geen aanvoerders-bijeenkomsten ook, waar veldslagplannen besproken en vastgesteld worden.

Dit alles is reeds uitgesloten door den zeer verschillenden aard der deelnemers. Deze zijn van allerlei politieke richting. Al mogen zij zich ook een zelfde doel gesteld hebben, dan is dit toch beperkt tot een scherp omgrensd terrein, en verschillen zij bovendien in de middelen, waarmede zij dat doel wenschen te bereiken, of in de beteekenis die zij aan dat doel toekennen. Daarom ligt het voor de hand dat zij moeten zoeken naar het gemeenschappelijke in het verschillend geaard streven, dat wil dus zeggen dat zij moeten trachten de voorwaarden eener samenwerking op te sporen.

Nu is het duidelijk, dat in bijna ieder land aan die samenwerking zeer veel ontbreekt. De politieke constellatie in ons land toont reeds zeer duidelijk aan, hoe andere politieke motieven de voorstanders van sociale wetgeving verdeeld houden, en er is bijna geen enkele staat, waar niet iets dergelijks aanwezig is.

Wat daarom niet van internationale samenwerking verwacht kan worden, is het bijeenbrengen van de voorstanders der sociale wetgeving in een zelfstandig politiek verband, dat voor 't gezamentlijk doel krachtig kan ageeren.

Deze beperkingen gaan reeds zoover, dat men zich afvraagt wat er dan wel overblijft. Doch nog een verdere begrenzing is uittevoeren voordat daarop antwoord gegeven zal worden. Ten onrechte toch wordt van de internationale samenwerking verwacht, dat zij instaat is de weerstand der internationale concurrentie tegen de sociale wetgeving weg te nemen. Doordat de verschillende staten zich met elkander verstaan, en tractaten afsluiten, zoo wordt geredeneerd, kan belet worden dat de industrie van eenig land benadeeld wordt door een

verder gaande arbeidswetgeving dan in een nabuurstaat.

Deze meening over het nut van arbeidstractaten is zeer verspreid. Men ziet daarin b.v. de bijzondere beteekenis van de Internationale Vereeniging voor Wettelijke Bescherming der Arbeiders, en enkele grootere dagbladen waren van oordeel dat de sociale verzekeringsconferentie lange jaren ten doel had om de lasten der Duitsche arbeidersverzekering ook aan buitenlandsche industriën te bezorgen.

Waarop berust die meening? Natuurlijk op de veronderstelling dat de sociale wetgeving aan de industrie lasten oplegt, en dus de winstvorming belemmert. Waar die lasten niet bestaan, zou meer kans op winst zijn, en daarheen zou zich het kapitaal bewegen. Slechts door te zorgen dat overal gelijke druk wordt uitgeoefend zullen de concurrentie-voorwaarden tusschen naburige staten weer gelijk zijn. Juist omdat dit niet het geval is, wordt menige regeering gedwongen de bescherming der arbeiders minder ver te laten gaan dan zij wel wenschte. Want, zoo wordt verder geredeneerd, al te veel loon, en al te korte arbeidstijd aan de arbeiders, zou de industrie vernietigen, werkloosheid doen toenemen, en dus ten slotte juist de arbeiders achteruit inplaats van vooruit brengen. Industriebevordering daarentegen, doet de loonen stijgen, en brengt meer profijt, dan sociale wetgeving zou kunnen verschaften.

Er is in deze beschouwing waarheid, zij 't ook slechts een gedeeltelijke. Wanneer het overal tegelijk geschiedde, zou het b.v. mogelijk zijn de kapitaalwinst op de helft terug te brengen, en met de andere helft het arbeiderslot te verbeteren. Op die wijze gedacht is echter ook het utopisch socialisme direct uitvoerbaar. De onjuistheid der beschouwing over den invloed der internationale concurrentie op de sociale wetgeving, vindt haar oorzaak in het vergeten van enkele feiten, die een nauwkeurig maatschappelijke waarneming direct aan 't licht brengt.

Allereerst dit, dat de sociale wetgeving veel meer door de nationale, dan door de internationale concurrentie wordt tegengehouden, en wel door den wedijver tusschen groot- en klein-bedrijf. Dat laatste is het dat voor een groot deel niet bestand is tegen wetgevende maatregelen van eenige ingrijpende beteekenis.

Achterlijke bedrijfsverhoudingen laten vaak niet toe loonen te verhoogen, arbeidstijden te verkorten, en verzekeringen aantegaan. Juist de bedrijven, die internationaal kunnen concurreeren, zijn veelal ingericht naar de beste technische en ekonomische eischen. En daarbij komt dit andere feit, dat de lasten der sociale wetgeving volstrekt geen eenzijdige lasten zijn, maar dikwijls opgewogen en overtroffen worden door voordeelen. Een vergelijking van de arbeiderstoestanden in een zelfde industrie tusschen Amerika, Engeland, Duitschland, Frankrijk en België, zooals in den laatsten tijd naar exacte methoden is geschied, heeft duidelijk aan 't licht gebracht, dat volstrekt niet steeds bij laag loon en langen arbeidstijd het goedkoopst geproduceerd wordt. En al heeft b.v. Duitschland op de industrie een soort verzekeringsbelasting gelegd, zoo is deze toch minder dan de hoogere loonen die Amerika en Engeland aan de arbeiders betalen.

Dat dus het streven naar een internationale arbeidswetgeving de vooruitgang daarvan aanzienlijk zou versnellen, is zeer te betwijfelen. Integendeel is er een gevaar voor het omgekeerde aan verbonden. Allereerst omdat het concurrentiemotief dat steeds tegen sociale wetgeving wordt aangevoerd, daardoor een officieele erkenning krijgt. Indien het toch waar zou zijn, dat maatregelen in 't belang der arbeiders van een zeer dubieuse waarde zijn, indien zij de industrie in den strijd op de wereldmarkt verzwakken, dan diende de sociale wetgeving te wachten op internationale tractaten.

En in de tweede plaats krijgen de arbeidstractaten, zooals er reeds twee in de conventie van Bern zijn belichaamd, den schijn van den normalen stand der sociale wetgeving aan te wijzen, terwijl zij toch wezenlijk slechts een minimum aangeven, waaraan ook achterlijke landen kunnen voldoen. De tegenstanders van arbeidswetgeving kunnen naar de tractaten verwijzen, en zeggen dat men toch niet verder behoeft te gaan dan zoo'n gezaghebbende conventie aanwijst.

Hiermede zijn echter niet die tractaten veroordeeld, doch slechts de overdreven waardeering ervan. Er zijn inderdaad tractaten als b.v. dat over de afschaffing van den witten phosphorus, die de verschillende landen in staat stellen een radikale maatregel door te voeren. Verder zijn er tractaten om aan

vreemde arbeiders buiten hun vaderland dezelfde aanspraken op bescherming te verzekeren, als die de werklieden in 't buitenland, of die zij thuis genoten zouden hebben.

En tenslotte is ook het opstellen van een internationaal minimum van arbeidswetgeving nuttig, om als 't ware een basis voor verderen opbouw aantegeven. Zelfs met zoo'n beperkte beteekenis, is dus het internationaal samenwerken aan sociale wetgeving de bestede moeite wel waard.

Doch er is nog een grooter voordeel aan verbonden, dat niet te onderschatten is. Het streven om door de wet de arbeiders te verheffen tot een hooger peil van welstand, en te beschermen tegen de schade van het werk, is niet alleen een zaak van principe en goede wil. Er is ook kennis en vooral ook ervaring voor noodig.

Uitgemaakt moet worden welke wegen inderdaad tot het beoogde doel leiden, en welke eigenlijk zijpaden zijn van de groote cultuurbeweging, waarlangs wetgever en arbeiders in 't zand vastloopen, of nuchterder gezegd welke bepalingen een doode letter blijven en welke niet.

Dit is minder gemakkelijk uit te maken als misschien op 't eerste oog schijnt.

Er zijn stellig sociale maatregelen, die met een klein beetje goeds, veel onnoodige omslag en plagerij veroorzaken. Maar wie zal in den strijd van vóor en tegenstander uitspraak doen. Er zijn ook bepalingen, waarvan niet uit te maken is, of zij nut gesticht hebben zonder een uitvoerig sociaal onderzoek.

Dit nu is een belangrijk voordeel van de internationale samenwerking dat zij de voorstanders der sociale wetgeving in de gelegenheid stelt van een ruime ervaring in 't buitenland kennis te nemen, dwingt tot het zich rekenschap geven van de toestanden in 't eigen land, en aanspoort tot onderzoek, dat elders vruchtdragend is geweest.

En daarmede wordt een neutraal terrein gevormd, waar personen van verschillende maatschappelijke overtuiging elkaar kunnen ontmoeten. Er ontstaat een litteratuur, een statistiek, een objectieve wetenschap over de wetgevende maatregelen, die door de internationale samenwerking inderdaad begint een geheel te vormen, waar vroeger ieder sprak en schreef

en onderzocht van uit zeer verschillende omstandigheden, zoowel op ekonomisch als op politiek terrein.

Zulk werk nu, geschiedt niet uitsluitend op de internationale bijeenkomsten. Gedurende de enkele dagen, dat zij samenzijn, te midden van feesten en feestelijke redevoeringen, bemerkt bet grootere publiek weinig ervan. Want dat werk geschiedt aldoor, in het voorbereiden en opstellen van de rapporten, die van land tot land uitgewisseld worden. De waarde der bijeenkomsten zal niet alleen te schatten zijn naar de min of meerdere beteekenis van die rapporten, maar vooral naar de wijze, waarop van dien arbeid gebruik gemaakt wordt. Naar deze opvatting van de internationale samenwerking op 't gebied der sociale wetgeving, willen wij trachten over de vier September bijeenkomsten in 't kort een oordeel uittespreken.

* * *

De vóorgeschiedenis der Haagsche verzekeringsconferentie toont, in enkele lijnen aangegeven, onmiddelijk aan hoe klimmend de belangstelling is geweest, en hoe daaruit de noodzakelijkheid ontstond de bijeenkomsten doelmatiger te organiseeren. Oorspronkelijk was het doel beperkt. In 1889 kwam te Parijs een congres bijeen over ongevallenverzekering. Reeds daar werd begrepen hoe goed het was de aangeknoopte band van onderlinge voorlichting te onderhouden. Want het waren vakmenschen, die samenkwamen, vakmenschen in dezen zin, dat zij elk in hun land den weg te zoeken hadden, om een doelmatige organisatie in 't leven te roepen. Twee jaar later werden te Bern aan den titel van 't congres een paar woorden toegevoegd, die alle sociale verzekeringen tot een aangehangen taak maakten van de ongevallenverzekering.

Na congressen te Milaan, Brussel, Parijs, Dusseldorf en Weenen met stijgend aantal deelnemers, werd in Rome in 1908, toen er 86 rapporten waren ingediend, en 1400 deelnemers uit 30 landen zich hadden aangemeld, een groote verandering gebracht. Het congres nam den algemeenen titel aan van congres voor sociale verzekering. Besloten werd slechts om de zes jaar bijeenkomsten te houden als de vroegere, doch weejaarl ijks meer bijzondere punten door speciale vakkun-

digen te laten behandelen. Bovendien werd de organisatie gewijzigd. Vastgehouden werd aan de gedachte dat slechts studie en onderlinge voorlichting het doel moest zijn, en dat dus de gestichte vereeniging uitsluitend zou bevatten de directe deelnemers aan die studie. Permanente comité's in elk land met een beperkt aantal leden, waaruit een soort afgevaardigdenraad gevormd wordt, geleid door een permanent internationaal bestuur, alles aangevuld niet door verkiezing maar door coöptatie. Zoo is dit congres georganiseerd, als een instituut van wetenschap, niet als een sociaal orgaan.

In 's Gravenhage nu werd voor het eerst een conferentie gehouden met een beperkt program. Twee punten zouden slechts behandeld worden. En deze waren door reeksen rapporten uit verschillende landen uitstekend voorbereid, in dezen zin dat geheel te overzien was hoe de stand der kwestie in elk land was. Het tweede onderwerp was ongetwijfeld het belangrijkste.

De pensioneering van invalieden en ouden van dagen bracht de tegenstelling naar voren tusschen het Duitsch-Oostenrijksche premiestelsel en het Australisch-Engelsche systeem van staatspensioneering. Was het wonder dat de anderen der deelnemers vast hielden aan het eerste als het beste en vooral de opvoedkundige kracht ervan naar voren brachten? De staatspensioneering werd voor armverzorging uitgemaakt, die met de sociale verzekering niets zou hebben uittestaan. Vooral de Deensche regeling gaf hiertoe aanleiding, ondanks de besliste mededeeling van uit dat land dat niemand het daar zoo beschouwde. Daartegenover werd de nuchtere verklaring van een Australisch oud-minister geplaatst, dat die hoogere beteekenis der premiebetaling waar moest zijn, doch dat in zijn land het staatspensioen de beste oplossing was.

Gelukkig bleef het echter niet bij zoo'n scherpe tegenstelling. In een uitvoerig rapport was ook voor Duitschland het nauwe verband tusschen armenzorg en pensioen aangetoond, en twee toongevende Duitsche vakmannen kwamen het steile standpunt der ongelijksoortigheid afwijzen. Men moet de armenzorg omzetten in rechtmatige uitkeeringen, was hun raad. En dan stelde prof. Manes, hoogleeraar in de sociale verzekeringswetenschap, helder in 't licht dat het premiestelsel geen axioma

behoefde te zijn, en door andere middelen vervangen kon worden.

Juist de strijd, die door de orthodoxe verzekeraars soms heftig werd gevoerd, bracht treffend aan 't licht hoe de opvattingen van 't probleem breeder werden, en de sociale beteekenis der verzekering niet langer te meten is binnen de omlijning van het Duitsche stelsel, doch in de wijdte der arbeiderswereld ook van andere landen. Die uitkomst was stellig voor een studieconferentie van groote waarde.

Enger en vernauwend was het verloop van de discussie over het eerste bij uitstek practische onderwerp. Dit betrof de taak van den geneeskundige en de arbeidersverzekering. De moeilijkheid, die overal om een oplossing roept, is deze, dat de arbeider zoo vrij mogelijk blijve om een arts te kiezen dien hij wenscht, doch dat er toch een scherpe controle moet zijn, om misbruiken te voorkomen. Het uitzicht dat een loyale medewerking van den arts aan de sociale verzekering biedt, is een verbetering der verpleging, en het voorkòmen van kwalen door een nauwkeurige bestudeering der oorzaken.

Deze interessante questie verliep in het enge standpunt der Duitsche artsenvereeniging om vooral te waken voor een goed honorarium en voor het vrij blijven der geneeskundigen van een hooger gezag, vooral van dat der arbeidersbesturen. Tegen dat streven moesten die arbeidersbesturen van ziekenkassen in verzet komen. Helaas verliep daardoor de discussie bijna in een lawaaiige ruzie.

Toch is in deze enghartige deelname aan ernstig beraad, een les opgesloten, n.l. deze dat alle details der regeling de studie waard zijn. Verwaarloozing van de ervaring, en het aanvaarden van logische en op 't eerste oog billijke regelingen, zonder alle mogelijke gevolgen te overwegen kan het terrein der sociale verzekering onveilig maken door onderling gekrakeel, inplaats van geordend door maatschappelijke samenwerking.

Stellig een mislukking van deze conferentie was de combinatie der twee onderwerpen, die zoo geheel verschillende groepen vakkundigen interesseerden. Dit wekte den schijn alsof er voor de pensioenkwestie minder belangstelling was dan voor die der dokters, daar deze in grooten getale na

afloop van hun geruzie de geneugten der omgeving gingen opzoeken.

* * *

Een andere bijeenkomst voor internationale samenwerking gaf een volkomen tegengesteld beeld te zien. De voorbereiding van 't congres te Brussel over beroepsziekten liet bijna alles te wenschen over. Gedeeltelijk is de oorzaak te zoeken in de jeugd dezer vereeniging. Want ook hier is het eene vereeniging, die voor een paar jaren te Milaan werd gesticht, en die zich de studie en bevordering van een sociale taak ten doel gesteld heeft. In Italië werkt een vrij groote groep van artsen, die levendig gevoelen hoeveel er nog voor de arbeiders te doen valt, om de gevaren die hun gezondheid bedreigen, krachtig te bestrijden. Zij wisten in Milaan een wetenschappelijk geleide kliniek te stichten, uitsluitend ter onderzoek van beroepsziekten. En van hen, geholpen door enkele specialisten, bijeengekomen op het algemeen hygiënisch congres te Berlijn, was het initiatief uitgegaan tot één groote internationale samenwerking, om elkaars werk te ondersteunen en de resultaten te verspreiden.

Zij hadden het groote succes, dat zich voor de bijeenkomst te Brussel, in grooten getale medici, en ook fabrieks-hygiënisten hadden aangemeld, en niet alleen met hun naam, doch ook met talrijke belangrijke resultaten van hun onderzoek.

Al hun goede wil kon echter door de onvoldoende voorbereiding en regeling der bijeenkomsten niet tot hun recht komen.

Er was nog een soort chaos, geen leiding en geen richting. Het programma was te overladen om degelijk afgehandeld te kunnen worden, en er waren geen wegen gebaand, er werden ook geen wegen gevonden, om verschillende goede krachten samentevoegen, Toch ware er, vooral op dit gebied der sociale hygiëne, een goede kans iets uitterichten. Allereerst kan er beter dan in Den Haag aangewezen worden hoe de artsen hunne ervaring moesten gebruiken om veel meer dan dit thans het geval is een degelijke kennis van beroepsziekten te verspreiden. Dit is zoowel noodig voor de arbeiders, die aan de gevaren bloot staan, als voor de regee-

ringen, die hen te beschermen hebben en slechts dan zullen ingrijpen, indien het gevaar vrij algemeen erkend is. Verder konden zij trachten, om door samenwerking van technische hygiënisten en medici, middelen te zoeken en aan te wijzen, die ter bestrijding der beroepsziekten noodzakelijk zijn.

Ondanks den teleurstellenden indruk die het Brusselsch congres moest achterlaten, zal stellig achteraf blijken, hoeveel nuttig materiaal en hoeveel goede wil tot samenwerking bijeen is gekomen. Het is te hopen, dat een volgend congres te Weenen daarvan een beter gebruik zal maken.

* * *

Uitstekend was de voorbereiding, en buitengewoon groot was de deelname, bij het congres dat te Parijs, de bestrijding der werkloosheid zou onderzoeken. Van de personen, die op dit gebied in verschillende landen met grooten ernst en ijver gewerkt hebben, ontbraken er weinige. Geleerden, practische organisatoren, arbeidersvereenigingen, waren vertegenwoordigd met de bekendste namen uit Engeland, Duitschland, Frankrijk, België, Italië, en tal van andere staten.

Met zorg waren vooraf breede theoretische discussie's afgesneden, om uitsluitend de aandacht te concentreeren op de practische pogingen, die hier en daar met meer of minder succes waren aangewend, natuurlijk niet om de werkloosheid te doen verdwijnen, doch om de gevolgen te lenigen, en vooral om door nauwlettende studie een onnoodig grooten omvang te beperken.

De statistiek der werkloosheid, de organisatie van arbeidsbeurzen en de verzekering tegen de gevolgen van werkloosheid waren de bij uitstek practische onderwerpen. De ervaring overal opgedaan, was door de meest deskundigen in korte heldere rapporten uiteengezet, en de verschillende vormen, die een en ander hadden aangenomen in overeenkomst en tegenstellingen in verzamelrapporten belicht.

Dat de discussie dit voorbereidend werk niet veel verder zou voeren was vooruit te voorzien. Doch wat bereikt kon worden, was het zoeken naar een doelmatige organisatie die dit zoo goede begin van samenwerking kan overnemen en voortzetten.

Het Parijsche congres had dit doel onmiddelijk in 't oog gevat, en slaagde erin om onder algemeene instemming een vereeniging te stichten, die naast studie ook tot taak zal hebben een orgaan te zijn om overal de ontwikkeling van nuttig gebleken instellingen ter bestrijding der werkloosheid krachtig te bevorderen.

Want een ding was klaar als de dag gebleken, dat de bestrijding der werkloosheid voor alles is een zaak der vakvereenigingen. Deze zijn uit hun aard gedwongen om de groote kwaal der werkloosheid in het midden hunner bemoeiingen te plaatsen. En daarom moeten ook alle regeeringen, die inzien dat de werkloosheid haar voortdurende aandacht verdient, bij elke poging ter verbetering of leniging, rekening houden met die vakvereenigingen. Aldus werd een der groote resultaten van 't congres geformuleerd door den president Léon Bourgeois.

Dat de vakvereenigingen ook den steun der regeeringen, en de voorlichting van ernstige wetenschappelijke studie en onpartijdige ervaring zullen hebben te aanvaarden, spreekt wel van zelf. Er wordt dus een samenwerking gevergd allereerst nationaal, waarvoor een orgaan zal te stichten zijn in elk land afzonderlijk. Deze organen zullen echter steun en voorlichting vinden in een centraal bestuur met een permanent bureau voor studie dat tevens zorgt voor de periodieke bijeenkomsten.

Dat in de nationale organen, de vakvereenigingen een belangrijk aandeel zullen moeten nemen, spreekt wel van zelf, doch verdient voor ons land nog een bijzondere vermelding.

De stichting eener nieuwe internationale vereeniging op zoo goede grondslagen is een resultaat van het Parijsche congres, waarop zijne organisatoren met voldoening kunnen terugzien.

* * *

De vormen dezer nieuwe Internationale waren voor een belangrijk deel ontleend aan een andere zuster, die in haar zesde samenkomst te Lugano een tienjarig bestaan kon herdenken.

De organisatie van de Internationale vereeniging voor

Wettelijke Bescherming der Arbeiders bleek aldaar de proef van die tien jaren glanzend doorstaan te hebben.

Niet alleen vertoonden de nationale organen, die bij de oprichting zich gevormd hadden, een voortdurenden groei - helaas voor Nederland niet zoo als elders - doch bovendien was die sfeer van de internationaliteit belangrijk uitgebreid. Engeland en Amerika hadden zich na lang weifelen mee aangesloten. Ook de Noordsche en Romaansche staten toonden klimmende belangstelling.

En vooral bleek het aanzien der vereeniging bij de staatsregeeringen steeds sterker gevestigd, niet zoo zeer door platonische genegenheids-betuigingen, maar vooral door kennisname van de actie's die van de vereeniging uitgingen.

Want deze internationale is niet uitsluitend een studievereeniging. Haar practisch onderzoek geschiedt niet willekeurig en in den breede, maar gaat scherp op een doel af, om voor dat doel het onderzoek zoo diep en zoo betrouwbaar mogelijk te doen zijn.

Dit bleek vooral, en in tegenstelling met een vorige bijeenkomst te Luzern, op de vergadering te Lugano. De geest die de afgevaardigden bezielde, was er een van vertrouwen, dat hun gezamentlijk werk resultaat moest hebben. Een conferentie van regeeringsafgezanten om de tractaten van Bern belangrijk uit te breiden, scheen in 't vooruitzicht, en het practische materiaal moest daarvoor gereedgemaakt worden. Doch ook voor andere onderwerpen, dan de nieuwe tractaten zouden kunnen bevatten, moest vastgesteld worden wat de minimum-eisch eener goede wetgeving behoorde te zijn.

Er was beslistheid in 't kiezen eener richting, en in het willen afwerken van eindrapporten, ondanks de groote verscheidenheid van personen die samenkwamen, en de verwarring, die aan een zooveel-talig gezelschap gewoonlijk eigen is.

De afschaffing van nachtarbeid voor jongens, het geleidelijk invoeren van een tienurigen arbeidsdag, de regeling der huisindustrie door loonraden om een schandelijk loonpeil op te voeren, het vaststellen van reglementen voor de gevaarlijke industriën. Dat waren de onderwerpen, die met scherpe lijnen en vrijwel algemeene eensgezindheid begrensd en klaar afgeteekend werden.

Daaruit bleek wat de beteekenis was van deze internationale samenwerking. Er wordt geen propaganda gevoerd voor grootsche nieuwe maatschappelijke regelingen. Er wordt uitgegaan van het feit, dat er een arbeidswetgeving bestaat, die in het leven ingroeit, en overal op gelijksoortige wijze.

De mannen der ervaring uit elk land volgen dien groei, en waar er misschien weifeling mocht zijn in den partijstrijd en de verwarring van bijzondere politieke en maatschappelijke omstandigheden, vinden zij in een internationale samenwerking de vastheid en beslistheid om de hoofdlijnen van dien groei scherp aan te geven.

Wanneer dan tractaten dat als een minimum vastleggen, ontstaat er een stevige grondslag, zoo stevig omdat hier een onpartijdige ervaring aan 't werk was. Het voortarbeiden langs de vaststaande lijnen kan dan geschieden met een ongeschokt vertrouwen. De sociale wetgeving wordt door de internationale samenwerking losgerukt uit den lust van tijdelijke politieke stroomingen om ermee te sollen, en gemaakt tot een noodzakelijk en groeiend deel van elke moderne samenleving.

IS. P. DE VOOYS.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Friedrich Nietzsche: *Ecce Homo*[1)]

Bij mijn eerste lezing van *Ecce Homo* was ik teleurgesteld. Ik had een werk verwacht van verheffing en ideeën-dracht: in de plaats daarvan werd ik getroffen door laag-bij-de-grondsche bespiegelingen omtrent voeding en door haast-kinderachtige zelf-lof en ijdelheid.

Aan de inleiding tot de nederlandsche vertaling had ik het te danken, dat ik, bij mijn tweede lezing, zonder aarzelen den rechten toon trof. Misschien ook aan het koelere van dit nederlandsch, waarin geen overspanningskoorts natrilt, maar wel de gedachten-stroom in doorzichtige effenheid zich heeft uitgebreid. Maar vooral toch aan de inleiding. Ik kreeg daaruit den indruk dat dit geschrift als een vuurwerk in een donkeren nacht gezien moest worden. Woorden als vuurpijlen, volzinnen als zevenklappers, denkbeelden als ronde zonnen, sproeiend en stralend in de schemeringen van een verwonderden hemel. Bengaalsch vuur zelfs, van donkerste hoeken uitstroomend, langzaam doovend en nawalmend, scheen me toegezegd. En toen ik nu de eerste bladzijde van Nietzsche's zelf-bespiegeling weer opsloeg en begon te lezen, toen was twijfel niet mogelijk: van dat alles wat ik na lezing van de inleiding verwachten moest, was zijn stijl nauwkeurig het tegendeel. Dat wil zeggen: geen spoor van een vuurwerk, maar de stilte en de zekerheid van een zelfbezit, zooals Nietzsche tot het schrijven van geen ander werk gevonden heeft.

Mijn verwachting van een boek, verheven en ideeën-zwaar, plaagt me nu niet meer. Ook de spanning te luisteren naar

1) Vertaling van Ed. Coenraads, met een studie van Is. Quérido.

een man die in zijn woorden de koorts van den waanzin draagt, heb ik afgelegd. Ik weet wat hij zeggen zal, en ik zie naar hem, en ik luister *hoe* hij het zegt.

Het is merkwaardig zoo zeker als hij van zichzelf is. Ik heb hem vroeger nooit zoo gezien. Hij zet in op een wijs, die me al dadelijk de overtuiging geeft, dat hij *nu* zal volhouden. Korte, levendige volzinnen, als van een Franschman, - zakelijk en toch bevallig, - ernst en scherts door elkaar, - een doordraven dat toch geen oogenblik buiten de perken springt van het afgekaderde voornemen: een overzicht van leven en levens-werk. En dan, als ziel van dit spreken, altijd het besef dat hij *tot* iemand anders spreekt.

Eindelijk. Ja, eindelijk! Want dit is niet een alleen-spraak. Eindelijk heeft Nietzsche, in zijn verbeelding tenminste, den mensch dien hij geheel vertrouwen kan. Hij spreekt over zichzelf tot hem; hij stort zich uit...Geen onderwerp dat hem beter vertrouwd is, dat hij langer gekoesterd, dat hij ijverzuchtiger verborgen heeft, dat hij heftiger hunkerde ééns te uiten. Nu doet hij het dan, en hij weet vooruit dat er daarin niets is dat hem door vreemdheid verschrikken of door moeizaamheid vervaren kan. De werken liggen daar die zijn geschreven leven zijn: terwijl hij van *hen* spreekt, getuigt hij van zichzelf.

Nietzsche is bij mij binnengekomen. Hij komt wel meer, en terwijl ik aan mijn werk ben, begint hij te spreken. Maar hij schijnt het er vandaag op gezet te hebben. Hij is bizonder levendig en lenig, bevallig en sierlijk zelfs. Hij zegt, wat ik al weet, hoe hij uit gevoelens van zwakte en uitputting zijn verlangen naar een onaantastbaar leven haalde. Gevoelens van opgang naast gevoelens van ondergang. In de eerste zijn, en zien naar de laatste. Hij vertelt van zijn overtuiging dat wrok en wraak zwakte is, en dan - natuurlijk: - de godsdienst van wrok en wraak, de eere-dienst van de zwakken, is het Christendom. Maar dan noemt hij een trek van zijn karakter, dien ik de belangrijkste van alle vind: een prikkelbaar reinheids-instinkt, walging zoodra hij onder menschen is...

Nu beklimt hij zijn stokpaardje; wat hij eten, waar hij wonen moet. Ik werk door, en hoor wat hij zegt van andere

voorkeuren. De Franschen, in alles beter dan de Duitschers. Cosima Wagner is fransch. Pascal, Montaigne, Molière, Corneille en Racine eigenlijk liever dan Shakespeare, een wild genie, deze; zooals - merk ik op - de Franschen in de 18de eeuw ook al vonden. Paul Bourget, Pierre Loti, Gyp, Meilhac, - ik geloof zoo waar dat hij al die schrijvers voor geestelijke helden houdt. Stendhal, - gelukkig, want om dien te schatten moet men niet hooren tot de menigte. - Heine de grootste lyricus, Goethe's *Faust* niet te noemen in de nabijheid van Byron's *Manfred*.

Wagner. Muziek. Ik kan mijn gedachten niet geheel er bijhouden. Maar dan treft het mij dat hijzelf veel van het gezegde kleine, onverschillige dingen noemt. De kern van dit alles was: dat Duitschland hem ziek maakte en dat hij gezond wou worden. Zwakte, Christendom, idealisme, Duitschland, anti-Nietzsche - dat is alles hetzelfde. Maar Nietzsche, Frankrijk, hygiëne, dyonusische scheppingsdrang en gezondheid zijn óók gelijk.

Ik zei dat ik doorwerkte. Ik deed het in mijn hoofd, maar ge begrijpt wel dat ik het hem niet toonde. Hij is voortdurend frisch en dikwijls geestig. Zijn opzet alles mee te deelen is daarbij zoo wonderlijk, en ook zoo aandoenlijk, dat ik den schijn niet zou willen hebben niet te luisteren.

Hij is innerlijk zeer erdoor gekrenkt dat zoo weinig menschen, dat zelfs niet zijn vrienden, hem bewonderen en huldigen. Hij neemt daarom eens voor al aan, in dit uur van vertrouwelijkheid, dat hij de grootste van alle schepsels, levende en doode, is. Als man en als schrijver, als psycholoog en als kunstenaar, als kenner van de Ouden en als verkondiger van de toekomst is er niemand die hem nabij komt. Hij slaat door, maar niet als iemand die iets bizonders doet. Die zelf-verheffing is innerlijk voorgevallen. Zij is voor hem vanzelfsprekend. Zij verleidt hem nauwelijks tot uitweidingen; hij houdt zich strikt in het kader van zijn ontboezeming: leven en werken van Nietzsche. Ook is zijn overzicht vaag noch verward. Voor den kenner van zijn werken is het helder, en bovendien leerzaam. Het is een lofzang, maar in den toon van een vertrouwelijke mededeeling.

Terwijl hij dit overzicht geeft, en zichzelf als Zarathustra,

als immoralist, als anti-christ teekent, ben ik geboeid, maar niet zóo of ik kan terugdenken aan dien éénen kleinen trek dien hij aan de beschrijving van zijn karakter toevoegde: prikkelbaar reinheids-instinkt, een walg zoodra hij onder menschen is.

Die trek is de belangrijkste. Wie hem heeft, kent de vermenging niet. Maar de vermenging is de eerste voorwaarde tot kruising en voortbrenging. Wie haar niet kent, niet kennen kan, mist de *stof* van het leven. Hij heeft alleen zichzelf voor stof, en den geest van het leven enkel zoolang zijn eigen geest daarop teren kan. Ik gebruik hier de woorden stof en geest volstrekt niet wijsgeerig, maar zóó dat ieder ze begrijpen moet. Men kan geen kleed maken zonder draden. Zoo ook geen leven zonder levens-stof. Zelf-vermenging is het eenige wat den Eenzame overblijft.

Doch al die aandoeningen, waarin mensch zich met mensch vermengt - en die geregeld worden door afstooting zoowel als aantrekking - zijn noodzakelijk voor de gedachten, waarvan de gemeenschaps-mensch leven zal. Hij in wien de afstooting sterker is dan de aantrekking, zal de gedachten ontwikkelen, waaruit alleen de Eenling leeft. Heeft hij de kracht die gedachten te onderscheiden, ze saam te binden tot een stelsel, ze te doen dienen tot beheersching van alle anderen, waarboven hij, de Eene, zich handhaaft en heerlijk maakt, dan voltooit hij het type dat Macchiavelli in zijn *De Vorst* heeft voorgeteekend. Macchiavellistisch, en niet anders, kan de dialektiek zijn die zich sterk maakt in de denkbeelden van Nietzsche. Macchiavellistisch - ik heb *Ecce Homo* uit de hand gelegd - zou Nietzsche geweest zijn, als hij niet geleden had aan de zwakte die hij verdoemt.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Een Vlaamsche homeros

[Homeros, Ilias. Proza-bewerking door Karel v.d. Woestijne. Wereldbibliotheek no 1246].

I

Al onze menschelijke bemoeienis wijzigt zich, naar den zin, van middel tot doel. De diklippige broeder die er met den boumerang op uittrekt, jaagt om te eten. Ontgaat hem het wild, dan heeft hij van zijn poging niets, dan moeheid en ergernis. Doch wij! De flinten ter schouder, de weitasch ter heup: welk een verrukkelijk voorwendsel om voor dag en dauw uit de veeren te zijn, al zijn we ook in gemoede verzekerd dat, vijf mijlen in 't rond, geen spreeuw zelfs ons falend schutterschap zal kunnen honen! Evenzoo gaat het met de homerische studien. Dit philologisch terrein is reeds voorlang zóo afgedreven door de koddebeiers van beroep, dat de wouldbe-sportsman er enkel nog bokskens te verschalken zou vinden. En toch, hoe heerlijk, nochtans, niet bezwaard door de zorg voor wetenschappelijk wildbraad, naar 's harten lust in dezen vogelzang der poëzie te mogen grasduinen! Hoe vallen ons de schellen van de oogen, zoodra we vergeten dat ‘belangwekkende, ja brandende vraagstukken ons schier bij elken regel der z.g. homerische gezangen als tegemoet treden.’ Hoe verrassend is het, wederom, als eens, in 't vertelseluur op vaders knie, vóór alles te gevoelen dat Zeus machtig en Helena schoon is!

Inderdaad, Goethe werd geleid door een fijne intuïtie, toen hij zich uit naam der poëzie aanvankelijk afkeerig toonde van

Wolf's meesterlijke onderzoekingen. Zonder twijfel, ons inzicht in de wording en het wezen dezer zangen is door de latere onderzoekingen op zeldzame wijze verhelderd. Maar geldt dit ook voor het begrip der homerische poëzie in den eigenlijken zin des woords? Met de tegenwoordige hulpmiddelen is het zelfs voor de traagsten geen kunst zich op de hoogte te stellen van elk bekend détail der homerische samenleving. Doch hoe talrijk zouden *zij* zijn, die een uitnemende voorstelling bezitten van het type van Alexandros' zwaard, ‘koper met zilvren nageltjes,’ maar nimmer Helena hebben *gezien* zooals haar de ouderlingen zagen, schrijdend ter Skaiïsche poorte, over de wallen van Troje?

Dies verheugde ik me éens, in priller jaren, in de aankondiging van 's Heeren van de Woestijne's vertaling ‘ter perse’, en verheug me thans, dat de pers haar slachtoffer heeft losgelaten, en uitstel niet immer afstel blijkt. Want de Heer v.d. Woestijne weet zich geen philoloog, maar wèl een dichter te zijn, en ontleent aan die dubbele wetenschap de, ook onzen renaissancevertalers eigen, durf tot het volbrengen eener taak, waarvan zelfs het aanvaarden anderen waaghalzerij moet toeschijnen.

* * *

‘Déze vertaling zal wel de beste wezen,’ - valt de Heer van de Woestijne den aangenamen causeur Ludwig Fulda bij, - ‘die, naar tekst-beteekenis en naar karakter, naar inhoud en naar vorm, 't oorspronkelijke zóó nabijkomt, dat ze op den lezer denzelfden indruk als het oorspronkelijke maakt.’ Ik verheug me ten zeerste, niet verplicht te zijn, 's vertalers maatstaf zijn werk aan te leggen: welk oordeel toch zou ik moeten uitspreken, waar ik gedwongen ben te bekennen slechts met moeite in dit meesterlijke, doch zwoele en zware proza Homeros te hebben hervonden? Want *mijn* indruk van het oorspronkelijk...

Doch de Heer van de Woestijne méént het zoo kwaad niet. Zijn kleine onnauwkeurigheid in de bepaling van het begrip vertalen, is slechts een vriendelijkheid tegenover zwaartillende beoordeelaars, die het toch zonder spijker tot het ophangen hunner beschouwingen niet stellen kunnen. Who can, does; who cannot, teaches, denkt de Heer van de Woestijne, en ter-

wijl hij voor zichzelf de eerste spreuk waarmaakt, is hij menschlievend genoeg zulks anderen ten opzichte der tweede niet te willen veronmogelijken.

Men kan nimmer scherp genoeg onderscheiden tusschen de werkingen van het onbewuste en van het bewuste in het kunstenaarschap. Indien men een overoud beeld nog ééns mag bezigen: hun taken verhouden zich onderling als het spiegelen tot het stellen van den spiegel. De kunstenaar weet zeer wel, dat zoo hij zich overgeeft aan het leven, en zich openstelt voor de zinnelijke indrukken der buitenwereld, het resultaat, het spiegelbeeld, hem niets omtrent die buitenwereld, die realiteit per se leeren kan, doch hem alleen aanwijst hoe de spiegel zich verhoudt tegenover de, hypothetische, buitenwereld. Met andere woorden, hij weet dat de oogen naar buiten ziende, niet de ‘ware’ of naakte werkelijkheid ontdekken, maar dat werkelijkheid slechts de naam is van het medium waardoor zijn geest zich van de eigenaardigheid zijner werking: zijn persoonlijkheid, bewust wordt. Maar nu is er alle kans dat hij, door de ervaring ingelicht omtrent de met bepaalde omstandigheden saamvallende spiegelbeelden, zijn onbewustheid, - de spiegel - niet meer een vrije, ongestoorde werking toestaat, doch met zijn bewustheid interfereert: ‘zoo'n boom, bij zulk weer? ah, ja, dat kennen we, dat geeft die en die impressie!’ Dit als 't ware afgekorte waarnemen is van groot nut voor 't practische leven; doch in de kunst is het de oorzaak van alle conventionalisme. En nu is het de eigenaardigheid van den kunstenaar - zijne eigenlijke genialiteit, - dat hij, ondanks zijn inzicht in den waren aard van zijn waarnemen, toch het vermogen behoudt om het bewuste stellen, (het actieve waarnemen), en het onbewuste weerkaatsen van den spiegel, (het passieve waarnemen, visio), tot op hoogen leeftijd zuiver gescheiden te houden, en aldus, *uit* de naïviteit der kinderlijke hartstocht waarmede hij zich aan de buitenwereld, de realiteit, blijft overgeven, het scherper bewustworden der innerlijke wereld, der idealiteit, te oogsten.

Dit alles geldt nu ook voor den vertaler tegenover zijn origineel. Alleen is de taak der bewustheid hier verdubbeld. Want inplaats van eene directe waarneming van het object, (schepping), geldt

het hier eene indirecte waarneming, (herschepping). De bewustheid heeft hier niet de zintuigen, doch het intellect te richten. Daarmede moet zij het ‘Grieksche’ beeld oproepen en voor zich te stellen, om dan door de onbewustheid, naar *haren* aard, in een ‘Nederlandsch’ beeld te worden weerspiegeld. Dit laatste nu, deze weerspiegeling, het eigenlijke werk der persoonlijkheid valt buiten de feitelijke critiek. Waar een stuk caoutchouc is instede een trommelvel, kan ook de meest toegewijde trommelaar geen geluid krijgen. Maar wat het eerste, het oproepen van het beeld, de richting van indirect waarnemen betreft, *dit* ligt in de macht van den vertaler, en het daartoe benoodigde - taalkennis etc., en de *intentie tot* ‘angstvallige getrouwheid’ mag met recht van hem worden vereischt. Daarom ook dat men een slechte vertaling bij voorkeur op dit soort fouten moet treffen: ‘zie eens,’ wil men daarmee zeggen, ‘dat gij geen bijzondere persoonlijkheid zijt, dàt kunt *gij* niet helpen, maar dat gij aan de eerste voorwaarde om goed werk te leveren, waaraan zèlfs de grootste persoonlijkheid moet voldoen en die *wèl* in uw macht stond, niet hebt voldaan, dàt strekt u naar billijkheid tot verwijt.’ Indien door de Heer v.d. Woestijne dus bedoelt - en hij doet het - ‘dat déze vertaler wel het beste zal doen, die *de intentie* heeft, naar tekst-beteekenis en naar karakter, naar inhoud en naar vorm 't oorspronkelijk zóo eigenaardig te zien, als zijn geestesgesteldheid dat vermag’, dan zijn wij het volkomen eens, en kan ik, zoover mij een oordeel daarover toekomt, met blijdschap getuigen, dat wat dit, bewuste, deel van het werk betreft, de vertaler met ‘groote getrouwheid’ en een zeer fijn inzicht vooral in syntaxische bijzonderheden, zijn intentie heeft ten uitvoer gebracht.[1)]

En thans ook durf ik mijn zooeven onderbroken zin te

1) Dit mag mij de oogen niet geheel doen sluiten voor de vrij talrijke plaatsen, waar 's vertalers woordenkennis blijkt te kort te schieten, of waar hij zich door de schijnbare beteekenis der stammen van sommige werkwoorden tot vertalingen laat verleiden welke een glimlach afpersen. Doch ik meen dat deze feilen, naast het vele voortreffelijke van zéér ondergeschikt belang zijn, en dat het in elk geval minder tot mijne competentie behoort ze uitvoerig te bespreken. Toch zal de vertaler goed doen zich bij een eventueele herdruk eens met een philoloog van beroep vriendschappelijk te beraden.

voleindigen: dat mijn indruk van het oorspronkelijk, mijn Homeros, zoo geheel, geheel anders is! Want thans heeft deze mededeeling haar schijnbaar critische gezindheid verloren. Juist òmdat toch de Heer van de Woestijne een buitengewone, oorspronkelijke persoonlijkheid is, *moest* zijn *opvatting* wel zeer verre afwijken van die van Jan Alleman en mij, en juist *zooveel* te sterker, - men vergelijke het bovenstaande - als de Heer van de Woestijne met grooter tenaciteit getracht heeft, het 'oorspronkelijke' te benaderen. En, niet in de mate dus waarin de Heer van de Woestijne er in geslaagd is 'het oorspronkelijk' - dat is, ten slotte, de grootst gemeene deeler aller *opvattingen omtrent* het oorspronkelijk, - nabij te komen, - maar juist in zijne afwijkingen van deze slechts schijnvaste norm schuilt voor mij dan ook het bekoorlijke en het belangrijke van zijn werk.

II

Dat elke taal een samenstel is van metaphoren - is een overoud liedje. Men vindt in de taal deze verbeeldingen in verschillenden toestand. De oudste, de meest versteende vorm is het woord. Een jongere, soms nog teekenen van leven gevende, is de metaphoor in engeren zin, de beeldende zegswijze. De laatste, nog volop groeiende, is de enkelvoudige of samengestelde phrase. Voor de spraakmakende gemeente geldt alleen de laatste soort als een werkelijke verbeelding. Doch den dichter belangen alle drie, en de oudste wellicht dààrom het meest, wijl hij in het woord de meest oorsprónkelijke vormen der menschelijke beelding hervindt. Ook de Heer v.d. Woestijne, toen hij zijn werk aanving, voelde de behoefte zich klaarheid te verschaffen omtrent den aard der verbeelding in zijn tekst, en ook hij begreep een onderzoek van het woord, - de meest geconcentreerde, meest typische beeldvorm -, als meest belangrijk. Ik meen niet beter te kunnen doen, dan deze aardige, heldere bladzijden der inleiding geheel uit te schrijven.

'Het is eene eerste fout der meeste interpretators dat ze, misschien door onwillekeurige analogie met de Latijnsche klas-

sieke literatuur die in haar geheel binnen niet meer dan twee eeuwen besloten ligt, die lange spanne tijds over het hoofd zien, en Homeros vertalen, gelijk ze Sophokles in hunne taal overzetten, en den lezer op die wijze niet merken laten dat de oude volkssagen der homerische rhapsoden op minder verfijnde wijze toestanden schilderen, die niet meer, of beter: minder gemeens hebben met de zeden van het Athene der 5e eeuw vóór J. Chr., dan de opkomst der Gemeenten in ons land met de bloeiende beschaving onder de Republiek der Vereenigde Provinciën. Dit is eerste reden en plicht voor den vertolker, zich niet tot verzachten, temperen, verfijnen, vernobelen te laten verleiden. Eene tweede reden ligt in de nog zeer grove zintuigelijke vermogens der homerische helden, bron van hunne brutale psychologie, uitlegging van eene nog rudimentaire aesthetiek. Deze helden zien, hooren, gevoelen niet beter dan, hedendaags, weinig-ontwikkelde kinderen van onbeschaafde ouders. De kleuren onderscheiden zij, allereerst en haast uitsluitend, niet dan in schitterende, blanke, en doffe, duistere. Dat schitterende slaat niet alleen op wat wit is: al wat gelukkig stemt, wat klaar en aangenaam is, gaat onder het zelfde epitheton; het woord dat er voor gebruikt wordt stamt van een werkwoord af dat beteekent: den blik vestigen...- Hetzelfde voor het woord, dat “zwart” wil zeggen. Niet alleen het pik: ook de nacht, de asch, het staal, het bloed, de wijn, worden met een zelfde woord nader beschreven, zoodat het weêr veel meer het duistere, donkere, dan het bepaald-zwarte wil aanduiden. Niettemin worden echt-zwarte wenkbrauwen “staal-blauw” genoemd, en heet de zee “wijnkleurig” te zijn, versierd met purperen baren; nooit noemt men ze blauw of groen: een aanduiding voor het weinig bepaalde in de beteekenis der kleurennamen. Dezelfde wijn is overigens nu zwart, dan rood; ook de schepen. Van Odusseus, die waarschijnlijk een groot sterk man was, wordt gezegd dat zijn haar paars, zijn huid zwart en zijn baard blauw waren. Datzelfde paarse haar heet elders blond of geel te zijn. Wil overigens Athèna hem eens degelijk mooi vertoonen - in de Odusseia, voor hij Nausikaa nadert - dan maakt ze 't gezicht van den reeds bejaarden man noch jonger noch schooner; ze maakt hem alleen dikker en grooter. - Om een laatste voorbeeld te geven van de verwarring

die onder de kleuren heerschte, zoodra ze niet alleen schitterend of duister waren: eenzelfde woord geeft de kleur aan van den honig, het jonge hout, en...den nachtegaal.'

Nu is het er zeker ver van af, dat ik alles wat in deze bladzijden staat voor mijn rekening zou willen nemen. Om ook van mijn kant een enkel voorbeeld te noemen: dat de godin Odusseus alleen dikker en grooter instede van, conventioneel, schooner maakt is zeer van pas: met het 'verdikken' toch herstelt ze een toevallige fout van Odusseus', door de moeiten en het zeewater vermagerde, gestalte; met het 'vergrooten' een essentiëele, daar Odusseus, zooals uit het gesprek tusschen Priamos en Helena blijkt, wanneer hij stond, minder imponeerend was dan Menelaos.

En wat de kleuren aangaat: de groote moeilijkheid schuilt wel hierin dat wij zoo weinig weten welke kleuren de Grieken met b.v. *γλαυ□□ς* of *ξανθ□ς* aanduidden. Zeker is toch wel, dat zij niet equivalent met onze zoogenoemde kleuren waren: en een betere kennis in dit opzicht zou waarschijnlijk zeer veel van de opgesomde tegenstrijdigheden verklaren. Neem bijvoorbeeld purper. Wanneer we naar onze voorstelling van purper rekenen, moet het minstens genomen zeer vreemd schijnen, dat de nacht en de zee met die kleur worden aangeduid. Maar onlangs heeft een - natuurlijk duitsch - geleerde zich eens de moeite gegeven, echte purper op de antieke wijze te bereiden uit purperslakken. En wat blijkt nu? Dit, dat de kleur van het purper een viesachtig bruinpaars is, dat echter merkwaardig is om zijn blauwe en rosse weerschijnen, een kleur waarvan men, denk ik, zich het best een voorstelling kan vormen, door getemperde doodekop met kraplak te glaceeren. Nu treft plotseling de aanduiding purper als bijzonder juist den indruk der door onbestemde tinten doorwemelde nacht weergevende. Zoo zouden er meer dingen disputabel zijn.

Maar het merkwaardige van dit citaat is, dat er zeer duidelijk uit blijkt hoever de opvatting des heeren v.d. Woestijne van die der toch, voor zijn tijd ook zeer bijzondere, vertaling van Vosmaer verwijderd is in de richting die van een conventioneel-klassicistische naar een moderne, realistische opvatting

der oudheid voert. Dat er op dezen weg wellicht wel eens te ver wordt doorgedraafd, doet er betrekkelijk weinig toe.

Uit de bovengeciteerde opvatting volgt ook vertalers oplossing der altoos even moeilijke kwestie der epitheta ornantia.

'Met zulke zintuigelijke ontwikkeling, blijkbaar niet alleen den tijdgenooten, maar ook den zangers, den dichters zelf der homerische epen eigen...zal de voorstelling, die zij van hunne goden vormden, wel die niet zijn van den beeldhouwer op den Akropolis.' En daarom vertaalt de Heer van de Woestijne b.v. 'glaukôpis,' het epitheton van Athene, gewoonlijk door 'blauwoogig' weergegeven, met 'uilengezicht'. Ook 'boôpes, de bijnaam van Hera, zette hij door 'met het koeiengezicht' niet door 'met de groote oogen' over.

Er is hiervoor zonder twijfel veel te zeggen. Wetenschappelijk gesproken, is de vertaler in zijne opvatting van de oorsprong dezer epitheta natuurlijk volkomen in zijn recht. De bekende evolutie der zoölatrie tot antropomorphische voorstellingen, is in de laatste kwart eeuw ook voor het Grieksche pantheon voldoende nagewezen. Ook indien in historischen tijd, zoo ongeveer laat Chantepie de la Saussaye zich over de Grieksche zoölatrie uit in zijn beroemd werk, niet dan bij uitzondering heilige dieren werden onderhouden en met offers vereerd, aan deze weinige overblijfselen moeten overtalrijke getuigenissen in mythe en culte worden toegevoegd. Soms nam de nieuwe god plaats naast de oude diergod, gelijk bij de oboe van Athene. Andermaal behoudt de godheid de attributen, of halvelings de vorm van een dier. Of wel, de goden leenen van tijd tot tijd dierlijke gestalten, enz.

Maar toch geloof ik, dat de vertaler in zijn ijver om de, ook voor mij nietszeggende, epitheta schoonoogig of blauwoogig door meer typische te vervangen, evenals eerst bij de bespreking van de zintuigelijkheid der homerische menschen, thans bij de bepaling van de aard hunner verbeelding, zijn doel een weinig voorbijschiet, waar toch een bevredigenden middenweg zeer voor de hand ligt. In hoeverre de belegeraars van Troje b.v. zich van de afkomst hunner religieuse voorstellingen nog bewust waren, valt moeilijk uit te maken. Maar indien de Heer v.d. Woestijne, op grond van de door

hem geciteerde afbeeldingen op vazen en munten uit dezelfde periode meent te mogen afleiden dat de homerische zangers zich Hera met een koeiengezicht, Athene met een uilengezicht - of waarom dan niet liever consequent koeiensnuit en uilenkop - *voorstelden*, dan geloof ik dat hij juist het meest typische in de bijna sprongsgewijze mutatie van het geestesleven dier uit het noorden plotseling te midden der oudere middellandsche-zeebeschavingen overgeplaatste blonde indringers over 't hoofd ziet en, uit vrees van een te groote verfijning, in een ander uiterste vervalt.

De meest treffende trek toch der homerische zangen, is de grootsche menschelijkheid der figuren. Ook al mag men samengestelder accoorden, zachtere ondertoonen missen, de geheele gamma van menschelijke hartstochten wordt er, en met nimmer overtroffen zuiverheid, in aangeslagen. En nu is het ondenkbaar dat dezelfde dichters, die den mensch reeds bijkans even volmaakt zagen, als de beeldhouwers van de Akropolis vele eeuwen later, in hunne voorstelling der machtiger bondgenooten dier menschen deze grondtendenz van hunne verbeelding, n.l. het idealiseeren, plotseling buiten werking zouden hebben gesteld en hunne goden werkelijk als thierähnlich, d.i. *in hun dierlijkheid* zouden hebben gedacht.

Veeleer geloof ik dat de verbeelding der primitieve Grieken een andere, juist omgekeerde richting heeft gehad, namelijk dat *zij* in de dieraanduidingen iets menschelijks in verhoogden, overtreffenden trap hebben willen weergeven.

Dit is iets dat we, vooral bij veel met dieren omgaande menschen, nog dagelijks kunnen waarnemen. Een duitsch romanschrijver verhaalt van een boer, die in zijn verrukking zijn liefste ‘roodkop’ noemde, de naam van een schoon koebeest. Dezen zomer heb ik een jonge man ontmoet, die een colly nahield omdat ze de oogen had van zijn bruid. Overbekend zijn uitdrukkingen als arendsneus, reeënoogen, en dergelijke. In al deze gevallen wordt niet in het dier het dierlijke aan de mensch vergeleken, maar in het dier de menschelijke eigenschap als het ware geidealiseerd gezien.

Dit nu houd ik dat ook homerische zangers is geschied. Hoezeer ik, natuurlijk omtrent de afkomst dezer aanduidingen met den heer v.d. Woestijne eens ben, geloof ik dat deze, reeds

toen naar hun afkomst onbegrepen, epitheta louter de historisch gegeven aanleidingen zijn geweest welke der ontwakende verbeeldingskracht hare richting aanwezen. Niet als een bewijs ergo, van een nog onbeschaafd voorstellingsvermogen, gelijk de Heer v.d. Woestijne wil, maar als een eerste uiting van de gigantische expansie eener verbeeldingskracht die boven het menschelijke uit naar het, eerst slechts physisch, later ook psychisch uebermenschliche streeft, en van welke de latere Grieksche cultuur de logische voortzetting en vervolmaking is, moet, m.i. het homerische gebruik der betrokken oudherkomstige epitheta verklaard worden.

III

Der tweede aangestipte soort van verbeelding, der metaphoor, wijdt de Heer v.d. Woestijne geen afzonderlijke aandacht. En terecht, want, overdracht van psysieke op psychische rapporten, komt ze in de, bij uitstek zinlijke homerische wereld nauwelijks voor. De derde soort verbeelding, de eigenlijke ‘gestalten’ vormen echter zooals natuurlijk is den hoofdschotel. Hier eerst zien we de dichters zelf in onmiddelijk contact met de buitenwereld. Ook over deze soort weidt de vertaler in zijn voorrede niet verder uit: en wederom terecht: want zijn vertaling spreekt in dit opzicht voor zich zelf. Ziehier een proeve van een der beroemdste verbeeldingen der Ilias, die tevens een vrij zuiver staal is van de geheele versie. Het is Hektoor, ondanks de smeekingen van Hekabe, den naderenden Achilleus in het open veld afwachtende:

‘Als een draak uit de bergen in zijn hol op een man wacht, na te hebben gegeten van giftige kruiden, en er sloop in hem een vreeslijke woede en schriklijk ziet hij in 't rond, zich krinklend in 't hol: zóo Hektoor, met onuitbluschbaren ijver, en week niet, aan een vooruitspringenden toren zijn schitterend schild geleund...

En op hem kwam Achilleus, gelijk aan Enualios, helmboswuivenden krijgsgod, trillend draaiende Peleus' esch op den rechter schouder, en errond het koper flikkerde, gelijk aan den gloed van 't laaiende vuur of der rijzende zonne. En Hektoor, toen hij hem zag, beving de beverik; en niet langer en dierf hij hem

wachten daar, en achter zich liet hij de poorten, en vluchtte, vreezend. Maar de zoon van Peleus zette hem na, in zijn voeten, de vlugge, vertrouwend. Zooals een kringvalk op het gebergte, de lichtste der vooglen, makkelijk nazet een schuwe, wilde duive: zij hem zijlings ontvlucht; maar hij, scherpkrijschende roepend, springt haar dicht achterna, want hem spoort het hart aan te grijpen;

'Zóo ook deze [Achilleus] begeerig rechtdoor vloog, en beefde Hektoor onder de muren der Trojers en deed de overhaastige knieën bewegen. Zij dan bei, langs wachtpost en vijgenboom windenomwaaid, den muur al maar volgende over den karreweg, ijlden: tot ze de beide wellen bereikten, de schoone-van-vliete, van waar de bronnen getweeën ontspringen van den Skamander, den draaikolkrijken. Daar langs ja renden ze, vluchtend, [de eene], en de andere langs achteren volgde. Vooren, ja, een dappere vluchtte; vervolgde hem echter een grootelijks dapperderen, snel; want om geen offervee zij dongen, van de voeten der mannen prijs geworden; maar om den levensgeest liepen ze van Hektoor den paardenbedwinger...En zoo vaak hij [Hektoor] naar voor schoot, de poorten van Dardanos' zonen tegen geramd, onder de goed-gebouwde muurtorens, of ze allicht hem ter hulpe kwamen met gooiwerk: even vaak, hem voren geschoten, dreef hij terzij hem, ter vlakte: en hij-zelf der stad toevloog immer. En zoo als in een droom men niet en vermag een vluchtende in te halen, noch hem en vermag te ontvluchten, zóó en en vermocht de een te bereiken met voeten, noch de andre te ontkomen...'

En nog deze andere, niet min beroemde, het afscheid van Hektoor en Andromache.

'Juist toen hij ter Skaïsche poorte kwam, doorkruisend de groote stede, (want langs dáár zou hij gaan naar de vlakte), dáar zijn veelgavige vrouwe hem kwam tegemoet al loopend, Andromachè, de dochter van groothartgen Eëtioon. En zij kwam te gemoet hem; en een dienende vrouwe was met haar, het kind aan der borst dragend, het springgeestige, onmondige ganschlijk; het Hektoor-geliefde, gelijkend een sterre, een schoone. En waarlijk deze glimlachte, beziende het kind in stilte. Maar Andromachè stond naast hem en

weende, en drukte hem áan met der hand, en zei deze woorden, en sprak:

‘Daimoon-bezeetne, dooden zal u uw moed; ge en ontfermt u om 't kind onmondig, noch om mij, slechtbedeelde, die weldra uw weêuwe zal wezen; want weldra zullen u dooden de Achajers, allen: los op u stormend, en mij verkieslijker ware 't, u ontbeerend, ter aarde te dalen, want geen andre ware vertroosting, als ge den dood zult hebben bereikt, maar verdriet, en mij en zijn noch vader noch eerweerdige moeder...Gij echter, Hektoor, zijt me èn vader èn eerbiedweerdige moeder èn broeder; ge zijt me een wassende bedvriend. Maar kom nu, erbarmen, en blijf hier ten toren, dat ge uw kind niet tot weeze maakt en tot weeûwe uwe vrouwe...’

Hektoor antwoordt, en

‘Aldus gesproken, strekte naar zijnen kinde de handen schittrende Hektoor. Maar naar achtren het kind ter borst toe der goed-omgordelde minne trok zich al schreiend, op zijns lieven vaders gezicht verschrikt, bang om het koper en den helmbos van paardshaar, vreeslijk van 't hoogste des helms hem wuivend ziende; en glimlachten de geliefde vader en de eerweerdige moeder. Daadlijk nam van zijn hoofd den helm schittrende Hektoor, en hem legde op den grond hij, al-glanzend; toen, nadat hij 't geliefde kind had gekust en gewiegd in zijn handen, sprak hij, zijn bede verheffend naar Zeus en de andere goden:

“Zeus en andere goden, geeft dat dees worde, deze, mijn kind, evenals ik, uitstekend onder de Trojers, en van krachten goed, en over Ilios machtig regeere; en dat men eens moge zeggen: “Zijn vader gaat ver hij te boven,” waar uit den strijd hij keert, en hij drage krijgsbuit bloedvuil, gedood een vijandige strijder, en dat zich verheuge in gedachte zijn moeder.”

Na aldus te hebben gesproken, legde in zijn geliefde gade's armen zijn kind hij; deze dan droeg 't aan den geurigen boezem, door hare tranen henen glimlachend...’

Het behoeft weinig betoog, dat dit proza een aanwinst is voor onze litteratuur. Het fraaie rhythme, dat nimmer in cadans verloopt; de plaatsing der adjectieven, waardoor deze een goed deel van hun oorspronkelijk gewicht in de phrase be-

waren; de hernieuwde invoering van den absoluten ablatief, voor het laatst, zoo ik mij niet bedrieg, door Hooft gebezigd; dit alles gevoegd bij een zinsbouw en woordkeus, welke geen moeite te veel achten zoo zij de wendingen van het oorspronkelijk kunnen volgen, zijn ruim voldoende om een bewonderende aandacht bij voortduring te boeien.

Doch tevens voelt men, in de beschouwing zoowel van de hier geciteerde grootere fragmenten, als van de boven besproken overzetting sommiger epitheta, én de richting waarin de vertaling van de conventioneele opvattingen van het origineel afwijkt, èn de grenzen van het talent des vertalers, in de grenzeloosheid der voorkeur waarmede het zich in elk detail verdiept. Het is waar, van geen vertaler mag verlangd worden de conciesheid der grootsche tekst te evenaren.

De overzetting van elk epitheton dwingt tot een ontledende omschrijving die aan de oorspronkelijke gaafheid der beeldende contour afbreuk doet. Doch het noodzakelijke van dit euvel is door dezen vertaler wellicht àl te gereede erkend, en hiermede heeft hij een der onderscheidende tendenzen der klassieke en der moderne verbeelding noodeloos onderstreept. Zij het denkelijk meer aan de mondelinge traditie, dan, zooals Lessing meende, aan de artistieke superioriteit der homerische zangers te danken, indien hunne gestalten al het bijkomstige hebben afgeslepen en werkelijk typisch zijn: juist dèze klaarheid en soberheid zijn de eigenschappen waarom het studieuse verkeer met de ‘klassieken’ een wenschelijk tegenwicht kan vormen voor den modernen dichter, bij wien de overstelpende, maar ook verwarrende, rijkdom der zinnelijke indrukken, niet voldoende door den tijd getriëerd, de hoofdlijnen zijner verbeeldingen vaak dreigt te overwoekeren en uit te wisschen.

Duide de vertaler het mij dan niet euvel, zoo ik blijf gelooven dat het aan de helderheid van zijn overigen arbeid ten goede zou komen, zoo ook hij, die een meester is, in hùnne school leerling blijven wilde.

Middelnederlandse Lyriese Gedichten, verzameld en toegelicht door Dr. D.C. Tinbergen, nr. 4 in de reeks Van alle Tijden, onder redactie van C.G. Kakebeen en Jan Lighthart. Uitgave van J.B. Wolters te Groningen. 1910.

Een goede keus van middelnederlandsche lyrische gedichten, met woordverklaring aan den rand van de bladzijden en voorafgegaan door een zaakkundige inleiding, is voor dichtlievende leeken, en ook wel voor letterkundigen, een gewenschte verschijning. Niet uit een algemeene voorliefde voor het lied, maar uit een smaakvolle onderscheiding tusschen de verschillende liederen, ontstaan de verzamelingen en de beschouwingen, die op meerderen inwerken en zoowel aan ons persoonlijk leven als aan de poëzie van onze dagen ten goede komen. Terwijl onze onderscheiding van het betere in de latere dichtkunst weinig meer te wenschen laat, zijn we ten achter in die van de vóór-zestiende-eeuwsche. Dit eenvoudige boekje van Dr. Tinbergen is daarom een aanwinst die we, voorloopig zonder nadere bespiegeling, ieder aanbevelen.

A.V.